

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ARCHITECTURA

61^E JAARGANG 1940

N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ v.H. MOUTON & Co., 's-GRAVENHAGE

159B

INHOUD

VAN DEN 61^{EN} JAARGANG 1940
(met uitzondering van boekwerken en tijdschriften)

ZAKENREGISTER.

A.

	Blz.
Aan de leden door het Dagelijksch Bestuur	315
Adres aan den Ministerraad in zake toestand in het bouwbedrijf	27
„Agathahuis” te Oostvoorne. Arch. v. Tijen en Maaskant	384
Alphen aan den Rijn. Het Raadhuis te —. Arch. C. J. Blaauw, door Ir. Daan Jansen	29
Ambtswoning Burgemeester van Rucphen. Arch. F. B. en Ir. L. F. A. M. Sturm	55
Amiens. Kathedraal te —	254
Amsterdam. De Portugeesch Israëlitische Synagoge, door J. P. M.	2
Idem. Het Trippenhuys, door J. P. M.	4
Idem. De Muiderpoort, door J. P. M.	12
Idem. Het nieuwe Raadhuis te —	17
Idem. Het nieuwe Gebouw van de Rijksverzekeringsbank te —. Arch. Ir. D. Roosenburg, door J. P. M.	208
Idem. Het nieuwe Ontvanggebouw op de Nieuwe Oosterbegraafplaats te —, door Ir. J. Leupen	231
Idem. Bouwen en restaureeren in oud—, door Ir. A. Boeken	279
Idem. — als monument door J. M. v. Hardeveld	299
Idem. De maten van het Paleis op den Dam te —, door Ir. C. Wegener Sleeswijk	338
Idem. —, door Jan de Meyer en idem door W. M. Dudok	375
Architectenregister. Het —	395
Arnhem. Het Gebouw van „De Nederlanden van 1845” te —. Arch. W. M. Dudok	37
Astrolon. Cellon-Celluloid —, door H. G. J. S.	170
Auteursrecht. Het — van den architect door B. T. Boeyinga	131
Idem. —, door G. J. Rutgers	147

B.

Badhoevedorp. De R.K. Kerk te —. Arch. J. M. van Hardeveld	177
Bavoort-Leusden. St. Hubertus Hof te —. Arch. A. H. v. Wamelen, door Ir. C. B. v. d. Tak	405
Beeldhouwkunst. Prix de Rome voor —. Werk van D. C. Steenbergen, door J. P. M.	133
Idem. Nieuw werk van Pieter Starreveld, door Ir. H. G. J. Schelling	335
Idem. Versierend gebakken relief — van Mej. A. C. v. Mourik Broekman, door Ir. H. G. J. Schelling	321
Idem. Beeldhouwwerken door J. Czaky	152

Blz.

Idem. Nieuw werk van den beeldhouwer Willem Valk, door Ir. H. G. J. Schelling	390
Bergen op Zoom. Het Stadhuis te —, door J. P. M.	236
Idem. De O.L.V. of Gevangenpoort, door J. P. M.	237
Besparing op bouwmaterialen. Maatregelen ter —	276, 355
Bestuursmededeelingen B.N.A.	69
Betonsamenstellingen, door Ir. H. G. J. Schelling	15
Bilthoven. Landhuisje. Arch. H. Bunders	396
Idem. Landhuisje. Arch. Ir. H. F. Mertens, door Ir. H. G. J. Schelling	117
Blaauw, C. J. Het Raadhuis te Alphen a. d. Rijn. Arch. —, door Ir. Daan Jansen	29
Boerderij te Warga. Arch. L. Reinalda	398
Böhm-Dom. St. Wolfgangkerk te Regensburg. Arch. —, door J. P. M.	270
Bois Fleuri, Over —, door Th. v. Branningen	422
Bosma, Ir. G. Woonhuis te Groningen, door Ir. G. — en E. v. Linge	95
Bouwbedrijf. Het — en de oorlogstoestand	11
Bouwconstructies. Mededeelingen van de Commissie —	420
Bouwkosten. Het verloop van de —	10
Bouwkunst en Bouwvak, door B. T. Boeyinga	228, 248, 271, 332
Bouwmaterialen. Maatregelen ter besparing op —	276, 355
Idem. De maatregelen ter besparing op — en de gevolgen voor de architectonische vormgeving, door J. F. Berghoef	327
Bouwverordeningen. Normalisatie van —	406
Breukelen St. Pieters. Weekendhuis. Arch. G. J. M. Sarlemijn	215
Briët, Ir. P. H. N. Landhuis „De Bottelhof” te Nunspeet. Arch. —, door J. P. M.	269
Brugge. Nieuw Stationsgebouw te —, door Ir. H. G. J. Schelling	84
Idem. Restauratie van het Stadhuis	7
Buckland Wright, J. —, door Ir. H. G. J. Schelling	13
Bunders, H. Landhuisje te Bilthoven. Arch. —	396
Bussum. Gemeentelijke bedrijfsgebouwen. Arch. Ir. J. Gerber, door B.T.B.	61
Idem. Landhuis „t Slingerbosch”. Arch. A. P. Smits	316

C.

Cellon-Celluloid-Astrolon, door H. G. J. Schelling	170
Cementprijs in de maand Januari 1940	8
Cementprijsverhooging	342
Coen, J. P. — School te Haarlem. Arch. Ir. G. J. Friedhoff	263, 278
Colmschate. Ned. Herv. Kerk te —. Arch. W. Verschoor	145

Blz.

Commissie Bouwconstructies. Mededeelingen van de —	420
Congres van de Ned. Vereeniging voor Centrale Verwarmings-Industrie	350
Corporatie in het bouwvak. Openingsrede van Prof. Ir. H. T. Zwiers op de eerste bijeenkomst van den Studiediekring	343
Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkundonderricht. Ontwerpen der gediplomeerden, door B.T.B.	307, 323

D.

Dakbedekkingen. Samenstelling van koperen —, door H. G. J. S.	204
Daken. Platte — zonder afschot, door A. Laverman	364
Deurstuitconstructie bij stalen deuren door Ir. H. G. J. Schelling	180
Deventer. De Waag te Deventer, door J. P. M.	64
Diergaardeterrein. Uitbreidingsplan — te Rotterdam, door Ir. E. J. de Maar	148
Documentatie van landelijke bouwkunst, door J. F. Berghoef	153
Domkerk. De restauratie van de — te Utrecht. Arch. Dr. Ir. D. F. Slothouwer, door J. F. Berghoef	18
Dordrecht. De Groote Kerk te —, door J. P. M.	330
Draadglas. Keuring van —, door H. G. J. Schelling	372
Idem. Draagt de wapening van — op den duur tot zijn ondergang bij, door H. G. J. S.	275
Dreischor. Uit de geschiedenis van —, door H. W. Herwig	163
Dudok W. M. Het Gebouw van „De Nederlanden van 1845” te Arnhem. Arch. —	37
Idem. Amsterdam, door Arch. —	380

E.

Eethen. Raadhuis te —. Arch. Ir. S. J. v. Embden	89
Eindhoven. Prijsvraag voor het Raadhuis te —	214
Idem. Prijsvraag voor het Stadhuis te Eindhoven, door Ir. J. A. M. den Boer	245
Elffers, C. Het nieuwe fabriekscomplex van Sikken's Lakfabrieken te Sassenheim. Arch. —	105
Examen voor Bouwkundig Opzichter 1940	7, 186
Idem voor 1941	414

F.

Friedhoff, Ir. G. De J. P. Coenschool te Haarlem. Arch. —	263, 278
---	----------

G.

Genootschap A. et A. Ontwerpstudie No. 14. Een kiosk	9, 52, 76, 104, 132, 144, 152, 167
--	------------------------------------

	Blz.		Blz.
V.		Z.	
Velp. Drie heerenhuizen te — Arch. J. G. A. Heineman	273	Zegel. Wederopbouw boekerij der academie te Rotterdam	366
Venetie. Foto's, door Maurits Plate	222	Zegelen van bestekken, voorwaarden en teekeningen	80
Verschoor, W. Ned. Herv. Kerk te Colmschate. Arch. —	145	Zomerhuisjes op Walcheren. Arch. Ir. A. Rothuizen	65
Idem. Tehuis voor militairen te Grave. Arch. —	192	Zomerpostzegels 1935—1939	206
Idem. Villa Oostduinlaan te 's-Gravenhage. Arch. —	239	Zutphen. De Broeren- of Predikheerenkerk te —, door J. P. M.	112
Verslag der Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkundsondericht, door B.T.B.	290, 314		
Vervangingsmaterialen, door J. P. M.	371		
Voorjaarsbeurs 1940, door J. Z.	86		
Vos, J. P. Landhuis „de Marcke" te Nijmegen. Arch. —	330		
W.			
Waalwijk. Woonhuis te —. Arch. G. H. Holt	373		
Walcheren. Zomerhuisjes en landhuis op —. Arch. Ir. A. Rothuizen	66		
Wamelen. A. H. v. —. De St. Hubertushof te Bavoort Leusden. Arch.—, door Ir. C. B. v. d. Tak	405		
Warga. Boerderij door L. Reinalda	398		
Wassenaar. R.K. Kerk „de Goede Herder" te —. Arch. L. v. d. Laan en Ir. J. A. v. d. Laan	223		
Idem. Landhuis. Arch. Ir. N. J. Kruizinga	50		
Idem. De Neuro Chirurgische Kliniek St. Ursula te —, door J. M. v. Hardeveld	367		
Wederopbouw-organisatie	179		
Idem. Motie Ledenvergadering B.N.A. 10 Aug. 1940 inzake —	262		
Idem door Ir. H. v. Vreeswijk	277		
Idem. Instelling Architectencommissies —	267		
Idem. Verwoeste en beschadigde woningen	267		
Idem. Regeeringscommissariaat	276		
Idem. „Wij bouwen weer", door Corn. Elffers	288, 386		
Idem. Wekelijksche overzichten en uitvoering —	334		
Idem. Voorschotten voor verwoeste woningen	341		
Idem. Verslag voordracht van Dr. Ir. J. A. Ringers	356		
Weefwerk van Kitty van der Mijl Dekker, door J. Eisenloeffel	4		
Werkverruiming. In tekening brengen van monumenten en de stede-bouwkundige situaties daarvan	277		
Winkelraam, Speciaal — voor dezen tijd, door J. Doets Jr.	274		
Woerden. Woonhuis te —. Arch. Dick Greiner, door J. Roodenburgh	189		
Woonhuis te Groningen. Arch. E. v. Linge en Ir. G. Bosma, door B.	95		
Idem te Woerden. Arch. Dick Greiner, door J. Roodenburgh	189		
Wright, Frank Lloyd —, door Ir. H. G. J. Schelling	255		

AUTEURSREGISTER.

Berghoef, J. F. Documentatie van landelijke bouwkunst	153
Idem. De maatregelen ter besparing op bouwmaterialen en de gevolgen voor de architectonische vormgeving	327
Idem. Het opmeten en in tekening brengen van oude gebouwen	395
Idem. De restauratie van de Domkerk te Utrecht. Arch. Prof. Dr. Ir. D. F. Slothouwer B.N.A.	18
Blaauw, C. J. — J. F. Staal	199
Boeken, Ir. A. Bouwen en restaureren in Oud-Amsterdam	279
Idem. J. F. Staal en de twintigste eeuw	196
Boer, J. A. M. den. De Prijsvraag voor een Stadhuis te Eindhoven	245
Boeyinga, B. T. Het auteursrecht van den Architect	131
Idem. Bouwkunst en bouwvak: I. Retrospectief overzicht	228
II. Oriëntering van de toekomst	248
III. De vorming der architecten in een nieuw stadium	271
IV. De opleiding tot het architectenberoep	332
Idem. Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkundsondericht	289
Idem. Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkundsondericht	307
Idem. Verslag Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkundsonderwijs	314
Idem. Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkundsondericht. Rapport van het werk van den cursist Gerrit Bakker	323
Idem. Gemeentelijke bedrijfsgebouwen te Bussum. Arch. Ir. J. Gerber	61
Idem. De bibliotheek-archief van Willem Kromhout	361
Idem. Het borstbeeld van Kromhout en het Architectuur-Museum	194
Idem. Het teekeningen-archief van Willem Kromhout	359
Idem. Toespraak bij aanbidding huldeblijk Willem Kromhout	166
Idem. Toespraak bij het graf van Willem Kromhout	203
Braningen, Th. v. Over Bois Fleuri	422
Bunders, H. Landhuisje te Bilthoven	396
Cuyppers, Jos. Th. J., L. J. P. Kooiken †	191

	Blz.
Doets Jr., J. Een speciaal winkelraam voor deze tijden	274
Dudok, W. Amsterdam	380
Dudok, W. M. Het gebouw van „De Nederlanden van 1845" te Arnhem. Arch. — B.N.A.	37
Eibink, A., Jan Frederik Staal †	121
Eisenloeffel, J., Anton Kurvers †	45
Idem. Het weefwerk van Kitty van der Mijl Dekker	4
Elffers, C. Het nieuwe fabriekscomplex van Sikken's Lakfabrieken N.V. Sassenheim	105
Idem. Wij bouwen weer!	288, 386
Emden, S. J. van. Raadhuis te Eethen	89
Emck, J. H. Drentsche Schuren	6
Friedhoff, Ir. G., Ir. J. van Loghem †	97
Idem. De J. P. Coenschool aan de Gijsbrecht v. Aemstelstraat te Haarlem	263, 278
Fischer, Dr. F. H., Frits Staal, door een leek gezien	197
Hardeveld, J. M. van. Amsterdam als monument	299
Idem. R.K. Kerk te Badhoevedorp	177
Idem. De Neuro-Chirurgische Kliniek St. Ursula te Wassenaar	367
Heineman, J. G. A. Drie heerenhuizen aan de Hoofdstr. te Velp	273
Herwig, H. W. Uit de geschiedenis van Dreischor en Noordgouwe	158
Hoof, Ir. P. J. 't. Constructies om een bloemetje	389
Hulshoff, A. R. In memoriam J. F. Staal	199
Jansen, Ir. Daan. Het Raadhuis te Alphen aan den Rijn. Arch. C. J. Blaauw B.N.A.	29
Idem. Van een doorbraak en een toren	113
Idem. Boekbespreking Dr. M. D. Ozinga. Daniël Marot	14
Idem. De Middeleeuwsche stad en haar immuniteten	415
Kalf, J. Inleiding tot Grondbeginselen en voorschriften voor het behoud, de herstelling en de uitbreiding van oude bouwwerken	70
Kruizinga, N. J. Landhuis te Wassenaar. Arch. — B.N.A.	50
Laan, Ir. J. A. van der R.K. Kerk „De Goede Herder" te Wassenaar	223
Laverman, A. Platte daken zonder afschot	364
Lensvelt, F. Spiegelingen in „Het glas 1940"	119
Leupen, Ir. J. Het nieuwe ontvanggebouw op de Nieuwe Oosterbegraafplaats te Amsterdam	231
Linden, Ir. J. van der. Vrijwillige bouwtechnische dienst voor de luchtbescherming te Amsterdam	51
Maar, Ir. E. J. de. Het uitbreidingsplan voor het Diergaardeterrein te Rotterdam	148
Maaskant. Zie: v. Tijen en Maaskant.	
Meyer, Jan de. Amsterdam	375

	Blz.
Mieras, J. P. Bescherming van onze monumenten: IX. De Portugeesch-Irsaëlietische synagoge te Amsterdam	2
X. Het Trippenhuus te Amsterdam	4
XI. De Muiderpoort te Amsterdam	12
XII. De waag te Deventer	64
XIII. De Broeren of Predikheerenkerk te Zutphen	112
XIV. Het Stadhuis te Willemstad	172
XV. Het Stadhuis te Bergen op Zoom	236
XVI. De Onze Lieve Vrouwe- of Gevangenpoort te Bergen op Zoom	237
XVII. De Grootte Kerk te Dordrecht	330
Idem. De grootte van het Nieuwe Raadhuis te Amsterdam	35
Idem. In memoriam Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk	208
Idem. Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam	208
Idem. Hugo Lederer †	247
Idem. Willem Noorlander †	248
Idem. Precieus Kunstnijverheid in het Rijksmuseum	8
Idem. St. Anna ter Muiden	174
Idem. Werk van D. C. Steenberg, Prix de Rome-Beeldhouwkunst	133
Idem. Talentontplooiing en beroepsuitoefening	1
Idem. Verslag betreffende Nederlandse deelneming aan de Intern. Tentoonstelling Kunst en Techniek	35
Idem. Vervangingsmaterialen	371
Idem. Werk van Arthur Staal. Prix de Rome	120
Moorsel, C. M. van. Over gaafheid gesproken	41
Onnes, H. Het opmeten en in tekening brengen van oude gebouwen	391
Piets, Jan. Aan de jury voor de prijsvraag voor een kiosk	104
Plate, Maurits. Foto's van Venetië	222
Pluym, W. v. d. Herinnering J. F. Staal	195
Posthumus Meyjes, C. B. Het Amsterdamsche Raadhuis-terrein	43
Reinalda, L. Boerderij te Warga	398
Ringers, Dr. Ir. J. A. Circulaire maatregelen ter besparing van bouwmaterialen	276
Idem. Voordracht over de Wederopbouw (verslag)	356
Roodenburgh, J. Woonhuis te Woerden. Arch. Dick Greiner B.N.A.	189
Roland Holst, † R. N. Bouwkundige erupties en het museumtheater	200
Rothuizen, A. Zomerhuisjes en landhuis op Walcheren	66
Rutgers, G. J. Het auteursrecht van den architect	147
Sandhövel, W. J. In memoriam Mr. M. A. van Booven	204
Sarlemijn, C. J. M. Weekendhuis te Breukelen-St. Pieters. Arch. —	215

	Blz.
Schelling, Ir. H. G. J. De Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright	255
Idem. Betonsamenstellingen III	15
Idem. J. Buckland Wright	13
Idem. Cellon-Celluloid-Astralon	170
Idem. Deurstuitconstructie bij stalen deuren	180
Idem. Draagt de wapening van draadglas op den duur tot zijn ondergang bij?	275
Idem. Getordeerd kruisijzer	57
Idem. Keuring van draadglas	372
Idem. Landhuisje te Bilthoven. Arch. Ir. H. F. Mertens B.N.A.	117
Idem. Nieuw werk van den beeldhouwer Pieter Starreveld	335
Idem. Nieuw werk van den beeldhouwer Willem Valk	389
Idem. Nieuw stationsgebouw te Brugge	84
Idem. Over natuursteen en zijn houdbaarheid	348
Idem. Over enkele natuursteensoorten	403
Idem. Over Normalisatie	362
Idem. Over de samenstelling van koperen dakbedekkingen	204
Idem. Platte daken zonder afschot	189
Idem. Verbouwing woonhuis te Utrecht. Arch. G. Rietveld	59
Idem. Versierend gebakken reliëfbeeldhouwwerk aan den ingang van een woonhuis	321
Idem. Saneering van de oude stad Nijmegen	181
Slothouwer, D. F. Inleiding. Het restaureren van oude gebouwen	122
Idem. Een woord van gemeenschapszin	191
Idem. In memoriam E. Gunnar Asplund	383
Smits, A. P. Landhuis „t Slingerbosch" te Bussum	316
Staal, J. F. Over het wezen en de toekomst van de nieuw-zakelijke architectuur	201
Steur, A. van der. Van mensch tot mensch	343
Idem. Een onthoofd huis	358
Steur, Ir. A. J. v. d. De voltooiing van de restauratie der Neder-Duitsch Hervormde Kerk te Ginneken	351
Idem. De uitbreiding van het Raadhuis te Haarlem	291
Idem. J. Verheul Dzn. 1860—1940	46
Sijmons, H. F. Aan de jury voor een prijsvraag voor een kiosk	132
Idem. J. C. van Epen 60 jaar 1880-1940	81
Tak, C. B. van der. De St. Hubertushof te Bavoort-Leusden. Arch. A. H. v. Wamelen	405
Tijen, Van en Maaskant. Stichting „Agathahuis"	384
Tijen, Ir. W. van. De terreinkwestie van het nieuwe Amsterdamsche Raadhuis	42

	Blz.
Verheul Dzn., J. De oude Rotterdamse havens in gevaar	168
Verschoor, W. N. H. Kerk te Colmschate. Arch. —	145
Vreeswijk, H. v. Motie ledenvergadering van den B.N.A. in zake den Wederopbouw	277
Wegener Sleswijk, C. De maten van het paleis op den Dam te Amsterdam	338
Zwiers, Prof. Ir. H. T. Iets over raadhuisen en raadhuisbouw	241, 250
Idem. Openingsrede gehouden bij de eerste bijeenkomst van den Studierkring over een corporatieve orde in het bouwvak	343
Idem. Radio-rede V.P.R.O. op 15 Maart 1940	187

BOEKBESPREKINGEN.

Aalbersberg, Y., Bakkersovens, door A. Eibink	357
Benamingen op het gebied der verlichtingskunde, door J. P. M.	65
Bolman, S. P., Constructievoor timmerlieden, door J. P. M.	220
Catalogus voor de bouwwereld 1940, door H. G. J. S.	84
Cement en beton, door H. G. J. S.	269
Fasse, R. Het houtgraniet, Ite dr., door J. Z.	326
Halcyon, driemaandelijksch tijdschrift, door H. G. J. S.	332
Hoffmann, J., Gaststätten, door F. L.	218
Jaarverslag v. d. Hoofdinspecteur v. d. volkshuisvesting over 1939 door J. Z.	358
Lange, W. H., Otto Hupp (Monogr. künstl. Schrift no. 7), door H. G. J. S.	103
Lemaire, R., La restauration des monuments anciens, door J. P. M.	53
Leurs, St., De kathedrale kerk van O.L. Vrouw te Antwerpen, door J. P. M.	60
Ludolph, G. J., Het monteursboek, door J. P. M.	65
Lijdsman, P. M. E., Kennis van bouwstoffen, Dl I, Hout, door J. Z.	65
Meere, J. A. P., Het schildersambacht, dl 2, door J. P. M.	220
Meulenkamp, J. J., Bouw en inrichting van schuilplaatsen tegen lucht-aanvallen, door J. Z.	27
Mijling, Practisch leerboek voor het berekenen en construeeren van gewapend beton, door J. Z.	342
Ozinga, M. D., Daniel Marot, door Ir. D. Jansen	14
Scharten-Antink, C., De schatten van Groot-Griekenland	252
Scheja, G., en E. Hölcher, Die Schrift in der Bau-Kunst. (Monogr. künstl. Schrift 3), door H. G. J. S.	103
Verheul, J., De Rotterdamse Schie 1340—1940 en de voormalige bebouwing aan de Schiehaven	326

	Biz.		Biz.
Verheul, J., De Schotsche gemeente en haar oude kerkgebouw te Rotterdam, door J. P. M.	46	De Waag te Deventer door J. W. H. C. Pot	64
Verslag betreffende de Nederlandsche deelneming aan de Internationale tentoonstelling „Kunst en Techniek” in het hedendaagsche leven. Parijs 1937, door J. P. M.	35	Zomerhuisjes en landhuis op Walcheren. Arch. Ir. A. Rothuizen	66 e.v.
Voordrachten van de vacantieleergang voor verwarmingstechniek, door J. P. M.	60	Ontwerp voor een kiosk. Ontw. Hein Salomonson	76
Vriend, J. J., Repetitorium voor de geschiedenis der bouwkunst, door J. P. M.	60	Idem ontw. B. v. Veen	77
Zon, J. L., De staalbouw en zijn berekeningen, Dl 1 en 2, door P. A. van der Weiden	406	Idem ontw. M. H. Magnée	78
		Idem ontw. G. H. Holt	79
		Werken van J. C. v. Epen	81 e.v.
		Nieuw Stationsgebouw te Brugge. Arch. Josse en v. Kriekinge	85 e.v.
		Raadhuis te Eethen. Arch. Ir. S. J. v. Embden	89
		Woonhuis te Groningen. Arch. E. v. Linge en Ir. G. Bosma	94 e.v.
		Ir. J. B. v. Loghem† Portret	97
		Werken van Ir. J. B. v. Loghem	98 e.v.
		Fabriekscomplexen van Sikkens Lakfabrieken te Sassenheim. Arch. Corn. Elffers	105 e.v.
		De Broeren of Predikheeren kerk te Zutphen door J. W. H. C. Pot	112
		Jacobikerk te Utrecht	113 e.v.
		Landhuisje te Bilthoven. Arch. Ir. H. F. Mertens	117
		Affiche „Het Glas 1940”. Ontw. A. D. Copier	118
		Tentoonstelling „Het Glas 1940” J. F. Staal. Portret	121
		Illustraties bij „Het Restaureren van oude monumenten	124 e.v.
		Werk van D. C. Steenbergen. Beeldhouwer. Prix de Rome	133 e.v.
		Ned. Herv. Kerk te Colmschate. Arch. W. Verschoor	145 e.v.
		Uitbreidingsplan Diergaardeterrein te Rotterdam	149 e.v.
		Beeldhouwwerken door J. Czaky	152
		Documentatie Landelijke Bouwkunst Dreischor en Noordgouwe	153 e.v.
		Willem Kromhout Czn. Borstbeeld door Theo v. Reyn	165 e.v.
		Oude Haven van Rotterdam	169
		St. Anna ter Muiden	173 e.v.
		R.K. kerk te Badhoevedorp. Arch. J. M. v. Hardeveld	177 e.v.
		Deurstuitconstructie, door Ir. H. G. J. Schelling	180
		Saneeringsplan van de oude stad van Nijmegen. Arch. Ir. P. Verhagen	181
		Woonhuis te Woerden. Arch. Dick Greiner	189 e.v.
		Tehuis voor Militairen te Grave. Arch. W. Verschoor	192
		Werken door J. F. Staal†	196 e.v.
		Koperen dakbedekkingen, door Ir. H. G. J. Schelling	205
		Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk	207
		Nieuw Gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam. Arch. Ir. D. Roosenburg	209
		Weekendhuis te Breukelen-Sint Pieters. Arch. G. J. M. Sarlemijn	215 e.v.
		Landhuis „de Randhoeve” te Goirle. Arch. B. J. Koldewey	217
		Koffiehuis Sonnenbichl bij Murnau. Arch. Gustav Reutter	218
		Hotel Restaurant Monte-Verdi bij Ascona. Arch. Hermann Schreuder	219
		Constructies door S. P. Botman	220 e.v.
		Venetië. Foto's door Maurits Plate	222
		R.K. Kerk „De Goede Herder” te Wassenaar. Arch. L. v. d. Laan en Ir. Jan A. v. d. Laan	223 e.v.
		Het nieuwe Ontvanggebouw op de Nieuwe Oosterbegraafplaats te Amsterdam. Bureau Stadsarchitect en Ir. J. Leupen	231 e.v.
		Het Stadhuis te Bergen op Zoom, door J. W. H. C. Pot	236 e.v.
		De Onze Lieve Vrouwe of Gevangenpoort te Bergen op Zoom door idem	238
		Villa Oostduinlaan 95 te 's-Gravenhage. Arch. W. Verschoor	239
		Relief door Hugo Lederer †	247
		Basiliek van S. Nicola te Bari	253
		De Kathedraal te Trani	253
		Kathedraal te Otranto	254
		Kathedraal te Bitonto	254
		Werken van Frank Lloyd Wright	255 e.v.
		J. P. Coenschool te Haarlem. Arch. Ir. G. Friedhoff	263 e.v.
		Landhuis „de Bottelhoff” te Nunspeet. Arch. Ir. P. N. Briët	268 e.v.
		St. Wolfgangkerk te Regensburg. Arch. Dom. Böhm	270
		Drie Heerenhuizen te Velp. Arch. J. G. A. Heineman	273
		Speciaal winkelraam. Arch. Jan Doets Jr.	274
		Constructie voor draadglas, door Ir. H. G. J. Schelling	275
		Bouwen en restaureren te Amsterdam, door Ir. J. Boeken. Illustraties	280 e.v.
		Noodwinkels te Rotterdam	288
		Uitbreiding van het Raadhuis te Haarlem. Arch. Ir. A. J. v. d. Steur	291 e.v.
		Amsterdam als monument, door J. M. Hardeveld. Illustraties	300
		Cursuswerk H.B.O. 1940. Teekeningen van G. Drexhage, R. Olthoff en J. Sluys, Provinciaal Electriciteitsbedrijf	307 e.v.
		Landhuis „t Slingerbosch” te Bussum. Arch. A. P. Smits	316 e.v.
		Versierend gebakken Reliefbeeldhouwwerk, door Mej. A. C. van Mourik Broekman	321 e.v.
		Cursuswerk H.B.O. 1940. Ontwerp voor een R.K. Parochiekerk, door Gerret Bakker	324 e.v.

AFBEELDINGEN IN DEN TEKST.

De bescherming van onze monumenten:	
De Portugeesch Israëlietische Synagoge te Amsterdam, door J. W. H. C. Pot	2
Het Trippenhuys te Amsterdam, door idem	3
Weefwerk van Kitty van der Mijll Dekker	5
Drentsche Schuren. Schetsen door J. H. Emck	7
Gotisch beeldje in het Rijksmuseum	8
Verloop van de bouwkosten van woningbouw. Grafiek	10
De Muiderpoort te Amsterdam, door J. W. H. C. Pot	12
Houtsnede door J. Buckland Wright	13
Teekening van Daniël Marot voor een plafond	14
De restauratie van de Domkerk te Utrecht. Arch. Prof. Dr. Ir. D. F. Slothouwer	19 e.v.
Het Raadhuis te Alphen a/d Rijn. Arch. C. J. Blaauw	29 e.v.
Schetsen van bebouwing van het Frederiksplein	34
Het gebouw van „de Nederlanden van 1845” te Arnhem. Arch. W. M. Dudok	37
J. Verheul Dzn. Portret	47
Werken van J. Verheul Dzn	48 e.v.
Landhuis te Wassenaar. Arch. Ir. N. J. Kruizinga	51
Reclameplaat Bloedtransfusiedienst door Lode Sengers	52
Ambtswoning Burgemeester te Rucphen en landhuis te Roosendaal. Arch. F. B. en Ir. F. A. M. Sturm	55 e.v.
Verbouwing woonhuis te Utrecht	58
Onze Lieve Vrouwe Kerk te Antwerpen	60
Gemeentelijke Bedrijfsgebouwen te Bussum. Arch. Ir. J. Gerber	61 e.v.

	Biz.		Biz.
Landhuis „De Marcke” te Nijmegen. Arch. J. P. Vos	330	relteekeningen, door J. Verheul Dzn.	326
De Grootte Kerk te Dordrecht, door J. H. W. C. Pot	331	Gevel te Delft	327
Halcyon	332	Gevels te Enkhuizen en te Amsterdam	329
Werk van Pieter Starreveld. Beeldhouwwerk	335 e.v.	Draadglas	372
Teekeningen Paleis op den Dam te Amsterdam	338 e.v.	Woonhuis te Waalwijk. Arch. G. H. Holt	373 e.v.
Restauratie Ned. Herv. Kerk te Ginneken. Arch. Ir. A. J. v. d. Steur	351 e.v.	Amsterdam, door J. de Meyer en W. M. Dudok. Illustraties	375 e.v.
Een onthoofd huis te Goedereede	358	Stichting „Agathahuis” te Oostvoorne. Arch. v. Tijen en Maaskant	384 e.v.
Reisschetsen en teekeningen, door W. Kromhout Czn. †	359 e.v.	Noodwinkels te Rotterdam. Arch. Ir. E. H. en H. M. Kraayvanger, Corn. Elffers, J. P. L. Hendriks en Ir. H. J. Brusse	387 e.v.
Zegel; ontwerper Ir. M. C. A. Meischke	366	Beeldhouwwerk „de Zee”. Willem Valk, beeldhouwer	389 e.v.
Neuro-Chirurgische Kliniek St. Ursula te Wassenaar. Arch. G. J. M. Simons, Ir. H. Thunnissen en J. H. Hendricks	367 e.v.	Proeve van Archiefteekening en proeve van Architectonische	
Heerenhuizen aan de Schie. Aqua-		teekening, N.H. Kerk te Oldenzijl	392 e.v.
		Landhuisje te Bilthoven. Arch. H. Bunders	396
		Boerderij te Warga. Arch. L. Reinalda	398
		Programma Studieprijsvraag A. et A. Theeschenkerij in het Amsterdamsche Bosch	400 e.v.
		St. Hubertushof te Bavoort-Leusden. Arch. A. H. v. Wamelen	405
		Tentoonstelling van Monumentale en Versierende schilderkunst Rijks-Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, Glasraam. Ontwerpen van A. v. d. Weyden, J. Dijker, R. Godefrooy en D. Zwier	407 e.v.
		Immuniteten in Paderborn, Halberstadt, Münster, Xanten, Hildesheim, Bamberg en Minden	415 e.v.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 1

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

6 JANUARI 1940

TALENTONTPLOOIING EN BEROEPSUITOEFENING.

Er bestaat tusschen de ontwikkeling van den architect als architect en zijn maatschappelijken welstand natuurlijk een zeker verband, maar dat is niet zoodanig, dat de invloed van beide op elkaar een zekere wetmatigheid vertoont.

Tegenover de voorbeelden, waaruit zulk een wetmatigheid zou kunnen blijken, zijn even zoovele voorbeelden te stellen van het volmaakte tegendeel.

Wij kennen uit de tijden, waarin het gildewezen in zijn goeden vorm bestond, wel een zeker parallel samengaan van talentontplooiing en maatschappelijk bestaan. Toch was het verband zelfs toen niet zóó eenvoudig, dat men dáár zonder meer tot een bepaalde wetmatigheid zou kunnen en mogen concludeeren. In de 19de eeuw en heden ten dage is door de vrijheid van beroepsuitoefening, die natuurlijk ook de vrijheid van talentontplooiing medebrengt, beider invloed op elkaar nog veel gecompliceerder geworden, zóó gecompliceerd, dat eerst na een diepgaand wetenschappelijk onderzoek de mogelijkheid tot het verkrijgen van eenig inzicht in dit vraagstuk aanwezig zal zijn.

Desondanks kan en mag men aannemen, dat voor een gunstige en regelmatige talentontplooiing van den architect, een gunstige en regelmatige beroepsuitoefening een zekeren waarborg geeft, mits men bij zulk een globale beschouwing alleen het accent legge juist op dezen waarborg, want ook tusschen deze beide dient men, evenals in een beschouwing over het verband tusschen talentontplooiing en maatschappelijken welstand, den vorm van dit verband zelve, dus de eigenlijke verhouding tusschen beide, buiten beschouwing te laten.

Onder deze restrictie zijn over talentontplooiing en beroepsuitoefening van den architect, zooals deze nu in ons land zijn praktijk uitoefent, wel eenige duidelijke punten naar voren te halen. Men kan zich de regelmatige beroepsuitoefening van een architect voorstellen door een wijde kromme, met links een stijgenden tak, met een horizontaal flauw gebogen topgedeelte en rechts een dalenden tak. De stijgende tak geeft de beginperiode weer. De architect krijgt ervaring en naam, zijn praktijk breidt zich uit. Op den middelbaren leeftijd bereikt men de hoogste buiging in deze beroepsuitoefenings-kromme. De levenskrachten zijn het sterkst. Langzaam aan komt er een buiging naar beneden. Een nieuwe generatie is opgestaan, zij volgt de oude, zij neemt het werk over en treedt in de stijgende lijn. In deze lijn zit niets bijzonders, ze volgt de bekende trap des levens, zij is gelijkvormig met beroepsuitoefenings-krommen van analoge beroepen als dat van architect.

Gaan wij nu van de voorstelling van deze kromme naar de werkelijkheid, dan blijkt spoedig, dat er maar zeer weinig architecten zijn aan te wijzen, wier vakbeoefening zich volgens de aangeduide, redelijk normaal verloopende kromme laat schetsen. Het verloop van de vakuitoefening der meeste architecten geeft geen schakeering van het normale verloop, maar een afwijking daarvan. En zeer vele dezzer afwijkingen hebben invloed op de talentontplooiing.

Het komt bijv. sporadisch voor, dat wij in de beroepsuitoefenings-kromme van een jongen architect door een gradatie van belangrijkheid van opdrachten een fraai stijgenden tak zien ontstaan. Juist het begin der curve heeft grooten invloed op de ontwikkeling van het talent en op de bouwkunst zelf. Hoeveel jonge architecten moeten zich in hun eerste werk vergripen aan een opgaaf, die verre boven hun macht ligt. Al is het alleen maar door gebrek aan ervaring. De aanvankelijke trots over de „belangrijke” opdracht verkeert later vaak in een gêne over het onrijpe, ongevane werk. Gelukkig is men nogal vergeeflijk op het gebied van jeugdzonden. Maar gebouwen als jeugdzonden blijven toch maar staan. Deze gebouwen hadden, wanneer de opdrachten ervoor, op grond van den omvang en de belangrijkheid, niet aan een onervaren, maar aan een ervaren architect waren gegeven, belangrijker werken in onze bouwkunst kunnen worden.

Maar het gevolg van zulk een te zware opdracht aan een jong architect wreekt zich nog verder. Hoeveel architecten van ervaring, die recht hebben op een opdracht van behoorlijken omvang, op grond van hun ontwikkeling en ervaring, moeten zich troosten met voor hun capaciteiten onbelangrijk werk. Zeker, ook dáárbij kunnen zij hunne talenten toonen, maar men vergeet niet dat de idealiseering van het bescheiden het meest komt van de zijde van hen, die zich de weelde kunnen veroorloven op bescheiden wijze te kunnen idealiseeren.

Om op de beroepsuitoefeningskrommen terug te komen. Meermalen zien we deze krachtig opstijgen, om dan . . . ongemerkt op te houden. En van deze krommen zijn er vele van vaak talentvolle architecten, die goede verwachtingen deden koesteren, maar die echter door allerlei oorzaken niet tot ontwikkeling, laat staan tot ontplooiing zijn kunnen komen. Waardoor zijn deze talenten verloren gegaan? Een regelmatige beroepsuitoefening had wellicht een zekeren waarborg gegeven, dat het talent zich wél verder had kunnen ontwikkelen. En we denken ook aan die krommen, waarvan het topgedeelte eerst in een te late periode van het leven aanvangt. Het is maar zeer weinigen gegeven op ouderen leeftijd nog tot wezenlijke en krachtige ontplooiing van talent te kunnen komen, wanneer in een te lange periode het talent geen uitingsmogelijkheid kon vinden. Het „te laat” wordt nooit openlijk erkend, maar heel vaak innerlijk tragisch beseft. Een late maatschappelijke erkenning en welstand is dan wel een zoete, maar geenszins een rijke troost voor wat toch eigenlijk verloren ging.

De beroepsuitoefeningslijnen van de architecten zijn veelzeggend. Er zijn inderdaad kurven, die in een prachtige boog van een rijk levenswerk getuigen. Maar er zijn ook zoovele kurven, in welke slap en slingerend verloop wij de registratie zien van een beroepsuitoefening, die omdat het beroep een gebonden beroep is, onmogelijk een regelmatige talentontwikkeling kan hebben mogelijk gemaakt, waarbij beloften beloften gebleven zijn.

De uitzichten van thans maken het beroep tot een soort goud-delverij, waarin wij dan onder het goud de gulden verheugenis van werk, van talentontwikkeling en ontplooiing verstaan. Dat de lust om aan deze riskante onderneming deel te nemen, verflauwt, is niet meer dan begrijpelijk. Al zullen, onder welke regeling van het beroep, de beroepsuitoefeningskrommen van de architecten natuurlijk schakeeringen blijven vertoonen, ze zullen toch een bundel moeten vormen van

regelmatig en congruent verloop. Daarin alleen ligt een waarborg dat een redelijke kans en een redelijk uitzicht op talentontplooiing, zooals ieder jong architect voor zichzelf hoopt en verwacht, werkelijk aanwezig is. Het avontuurlijke heeft steeds zijn bekoring en ook de bouwkunst heeft prachtige werken aan den avonturier te danken. Maar ook in een redelijken waarborg en in redelijk uitzicht zit stimulans.

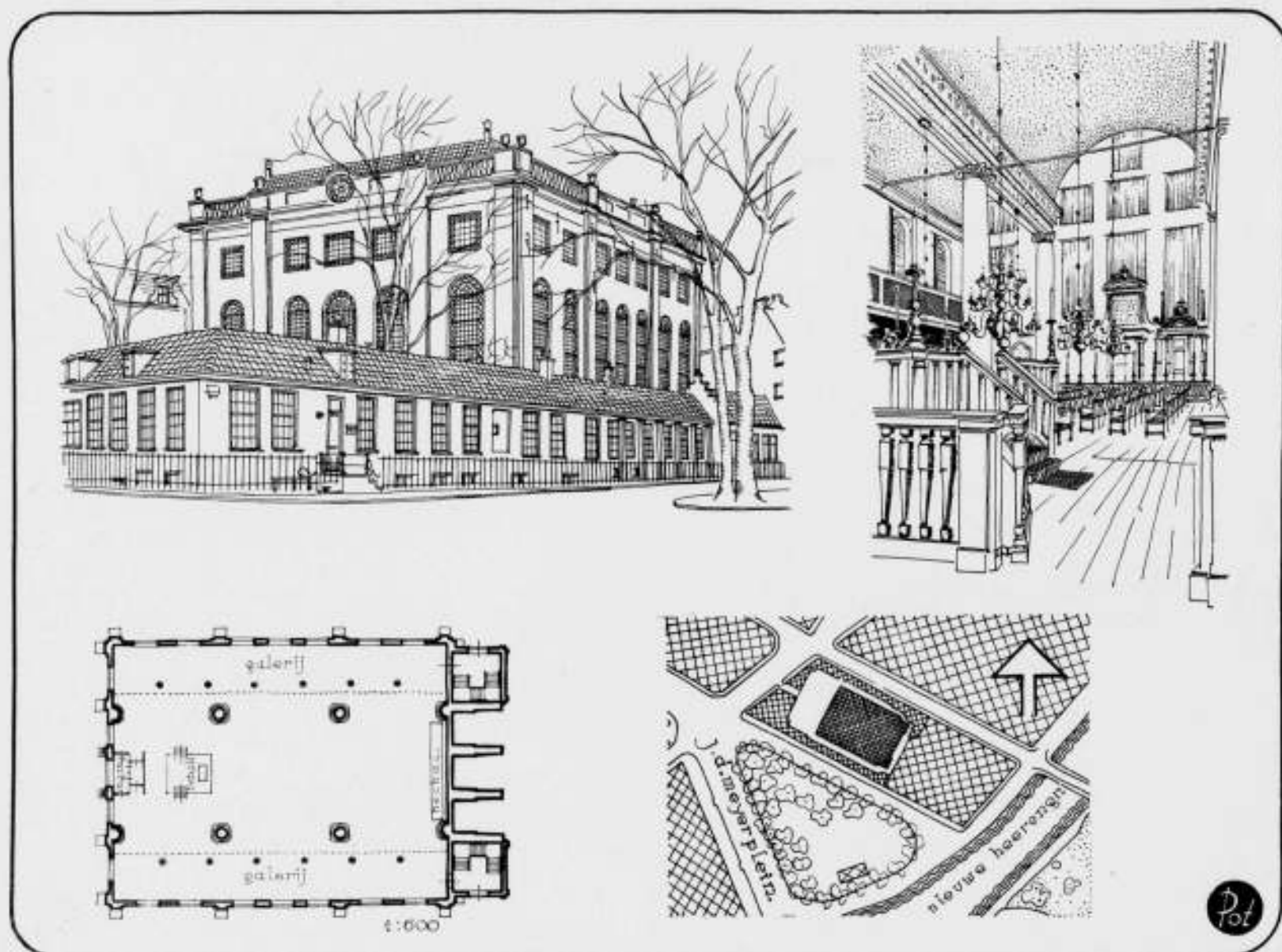
J. P. M.

DE BESCHERMING VAN ONZE MONUMENTEN.

IX. DE PORTUGEESECH ISRAËLIETISCHE SYNAGOGUE TE AMSTERDAM.

De Portugeesch Israëlitische Synagoge werd ingewijd in 1675. Te voren waren de drie Sephardische Gemeenten, die te Amsterdam in het laatst der 16de en in het eerste kwart der 17de eeuw waren ontstaan, in 1638 onder één bestuur in één gebouw vereenigd, dat aan de voormalige Houtmarkt stond. Voor het leggen van den eersten steen bestond zooveel ijver onder de gemeenteleden, dat men besloot, dit voorrecht aan de 4 meestbiedenden te vergunnen, die na loting den 1sten, 2den, 3den en 4den hoeksteen zouden leggen. Zoodoende bracht deze plechtigheid op 17 April 1671 f 2310.— op. Het plan van de Portugeesche Synagoge is, naar men thans

met zekerheid aanneemt, ontworpen en uitgevoerd door Elias Bouman. Zijn plan werd uit verscheidene andere, die waren ingediend, gekozen. Bouman kwam uit een familie van metselaars. Hij zelf oefende dit ambacht ook wel uit. De Synagoge is een rechthoekige ruimte van 35 m lang en 27 m breed, verdeeld in 3 nagenoeg even hooge, met tongewelven overwelfde beuken, gescheiden door 4 zware zandsteenen Ionische zuilen. Langs de langsijden zijn de vrouwengalerijen aangebracht, te bereiken via twee achter de Synagoge aangebouwde trappenhuisen. De galerijen rusten op 6 steenen zuilen. Rondom zijn ramen aangebracht in 3 rijen boven elkaar.

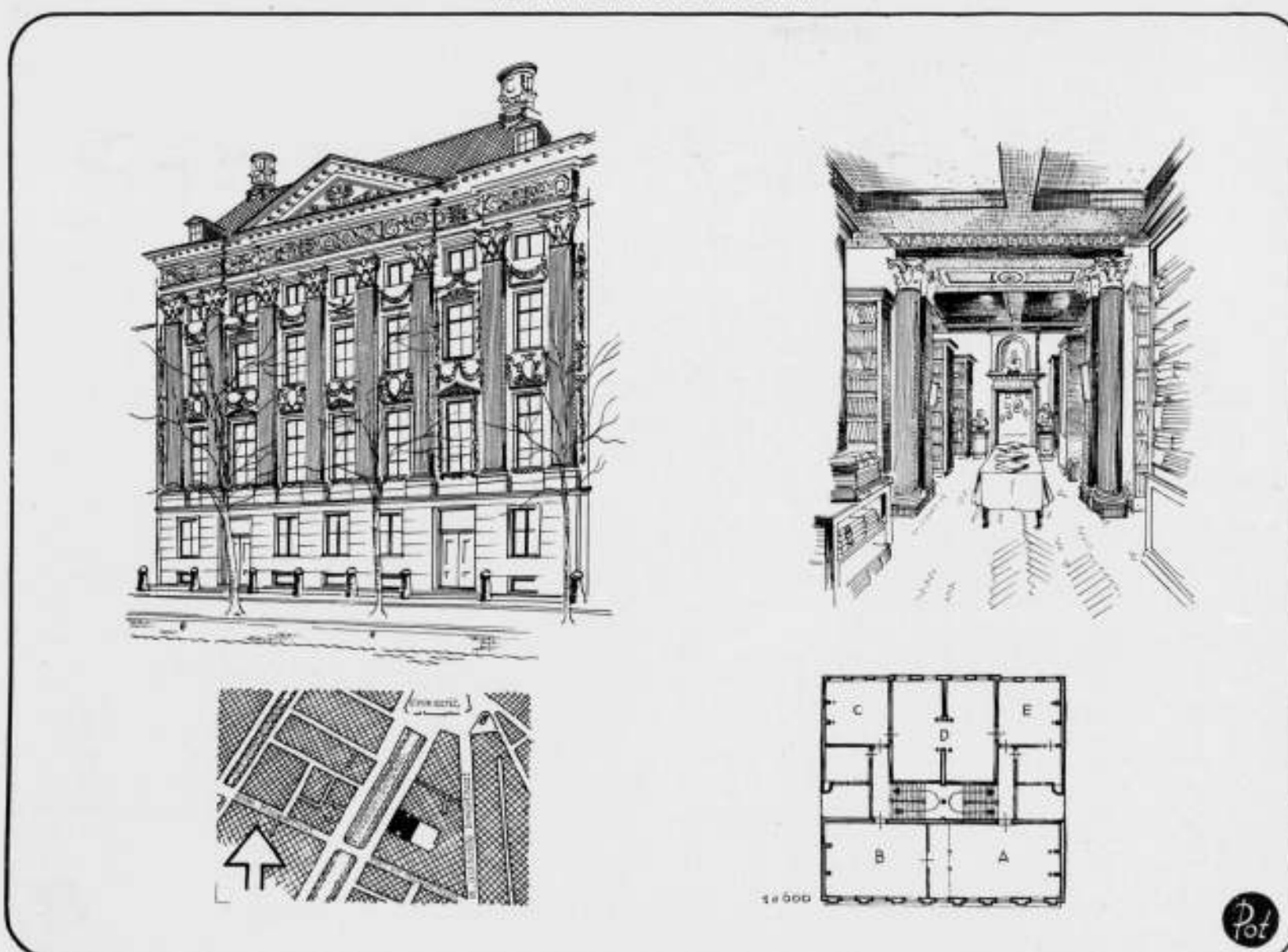
Die van de middelste rij zijn rond getoogd. De bovenste ramen aan de lange zijden doen geen dienst, omdat de buitenste tongewelven op dezelfde hoogte zijn aangebracht. De ingang vertoont een zandsteenen omlijsting van pilasters met een kroonlijst. Alles is eenvoudig, overzichtelijk. Men heeft getracht, naar aanleiding van dit werk, Bouman in rang en stand van architect te verheffen en men is op zoek gegaan naar andere werken van zijn hand. Ik geloof niet dat daar aanleiding toe is. Bouman's plan zal het beste aan de eischen van de bouwcommissie hebben voldaan. Het belichaamde wat de gemeenteleden voor hun Synagoge noodig hadden. Maar hoe het talent van Bouman moge zijn geweest, wij voelen in dit werk toch wel een tekort aan architectonische gedachte, aan architectonisch gevoel, wij missen architectonischen klank in dit gebouw. In dit bouwwerk gaat echter de cultureele betekenis ver boven de architectonische uit en het is een goede daad jegens de cultuur van ons land, dit bouwwerk op de lijst der beschermde gebouwen te plaatsen. De Synagoge bevat een ark (\pm 1670) van Braziliaansch hout met Ionische muurzulen en frontons, en obeliskken op het hoofdstel. In deze ark (Hechal) worden de 67 kostbare wetsrollen bewaard. Tegenover de Hechal, bij den ingang, bevindt zich de verhevenheid waarop de Tebah, d.i. de voorlezerstafel, staat, alles van

hetzelfde Braziliaansche hout. Tot de kerkkostbaarheden behoort voorts veel 17de eeusche zilverwerk. In de Synagoge hangen 4 massieve driemaal-tienlichts koperen bolkronen, 6 tweemaal-zeslichts en 14 zeslichts, voorts 68 koperen wandluchters en 192 koperen blakers op de banken. De verlichting der Synagoge is uitsluitend kaarsverlichting. Het effect hiervan is onvergelyklijk. Het „ruim” is als een tulpenbed van kaarslichten, daartusschen zitten de gemeente-naren met hoogen hoed. En alles wordt weerkaatst in de groote bollen der kronen, die met hun tientallen flikkerende vlammetjes een zwak gulden glans geven aan de donkere, nauw te onderscheiden gewelfde plafonds. Uitwendig is de Synagoge van rood-bruine baksteen met enkele pilasters opgetrokken. Het bouwwerk rijst uitnemend boven de aardige omringende dienstgebouwen, die ongeveer uit denzelfden tijd dateeren als de Synagoge, uit.

J. P. M.

Litteratuur: D. H. de Castro, Mr. De Synagoge der Portugeesch-Israëlitische Gemeente te A'dam (1675—1875). J. S. da Silva Rosa, Geschiedenis der Portugeesche Joden te Amsterdam. A. M. Vaz-Dias, Elias Bouman, de architect van de Portugeesche Synagoge. Maandbl. Amstelodamum, 1934.

HET TRIPPENHUIS TE AMSTERDAM

X. HET TRIPPENHUIS TE AMSTERDAM.

Het dubbele woonhuis, dat Justus Vingboons in de jaren 1660—1662 voor Lodewijk en Hendrik Trip aan de „Oude Singel ofte Cloveniers Burchwal bij St. Anthonis Marckt tot Amsterdam” bouwde, heeft een breedte van 25 m en is 24 m diep. Het bestaat uit een kelder, een onderverdieping, een hoofdverdieping, twee bovenverdiepingen, een zolder en een vliering. Alleen de onderverdieping en de hoofdverdieping vormden het eigenlijke woongedeelte, de rest diende voor pakhuis. De gangen en de trappen kregen licht van uit een binnenplaats.

Het bouwprogramma van de heeren Trip was niet zoo heel erg gecompliceerd. Het kon hun niet schelen in welke helft ze zaten; toen het gebouw klaar was, hebben ze er om geloot. Zij verlangden, met het oog op den staat, dien ze voerden, in elk geval een mooie groote zaal. Deze zaal kwam in het plan aan de straatzijde te liggen. Aan de tuinzijde werden 2 kamers ontworpen, waarbij in afwijking van het 7-assig schema aan de voorzijde van het huis, de breedte in 10 traveeën werd verdeeld.

Justus Vingboons heeft, gebonden als hij zich voelde aan het Palladiaansche pilasterschema, met het ontwerp voor dit dubbele woonhuis onder één dak, zeker wel moeilijkheden gehad. Zijn talent was niet zoo, dat hij met den noodigen durf (dien hij van zijn opdrachtgevers had kunnen afkijken) een radicale oplossing van het vraagstuk desnoods kon forceeren. Hij heeft het conflict tusschen wat hij hield voor het klassieke schema, dat een oneven aantal traveeën eischte, en een nuchter bouwprogramma, dat een even aantal traveeën vroeg, opgelost door het bekende middelste schijnraam. De achtergevel draagt echter — wij voelen iets voor de gedachtenkronkels, waarin een 17de eeuwsch in Palladiaanschen stijl ontwerpend architect verstrikt raakte — een driehoekig fronton over de 4 middelste vensters! Zeer vertrouwelijck zij echter den hedendaagschen architecten de vraag gesteld of zij bij het ontwerpen geen last hebben van gedachtenkronkels.

Lijkt het niet of er steeds „onzekerheidsrelaties” bestaan tusschen het bouwprogramma en den architecturalen vorm? Lijkt het niet of bouwkunst niet eerder het benaderen beteekent dan

het bereiken van de sublimering van de bouwkunstige gedachte en dat juist in de verst mogelijke benadering de spanning zit die ons menschen eeuwig boeit?

Misschien zou zelfs een bouwwerk, waarin de bouwkunst zou worden „bereikt”, ons tamelijk vlug gaan vervelen. In elk geval, Justus Vingboons heeft ons dat niet geopenbaard.

De voorgevel is opgetrokken van Bentheimersteen en bestaat uit een vlakken onderbouw, met daarboven een Korinthische pilasterstelling, afgedekt door een hoofdgelast met fries van arabesken en over de middenpartij een driehoekig fronton met beeldhouwwerk (wapen van Trip en kanonnen). Boven de vensters, waarvan er twee bekroond zijn met een driehoekig fronton, zijn festoenen en enkele cartouches aangebracht (beeldhouwwerk door Hendrick de Keyser Jr. en Jan Gijseling). Op de nok twee monumentale schoorsteenen in den vorm van mortieren (vernieuwd in 1889).

Het dubbele woonhuis heeft nogal vele wisselingen van bestemming medegemaakt, waarbij muren werden doorgebroken en weer werden gedicht, schoorsteenen werden verplaatst, etc. Het was van 1814—1886 ten deele ingericht voor stadsmuseum van schilderijen. Sindsdien is het de zetel van de Kon. Academie van Wetenschappen. De voornaamste vertrekken zijn thans: A. de vergaderzaal; B. de receptiezaal; C. de statie-bibliotheek; D. de z.g. Bilderdijskamer. In den onderbouw zijn de bureaux, op de bovendienpingen en den zolder zijn de bibliotheek en de magazijnen der Academie ondergebracht.

In de laatste jaren zijn verschillende te waardeeren verbeteringen aangebracht, maar ze staan in een te los verband met elkaar. Het interieur mist zoodoende nog de eenheid, die noodig is om het historische huis van de Trips, den zetel van deze voor onze cultuur zoo belangrijke instelling, de ware statie te verleen. Er ligt hier een opgaaf van hoog gehalte voor een eerste-rangs interieurkunstenaar.

J. P. M.

Litteratuur: H. A. van Goch. Het Trippenhuys (1922).

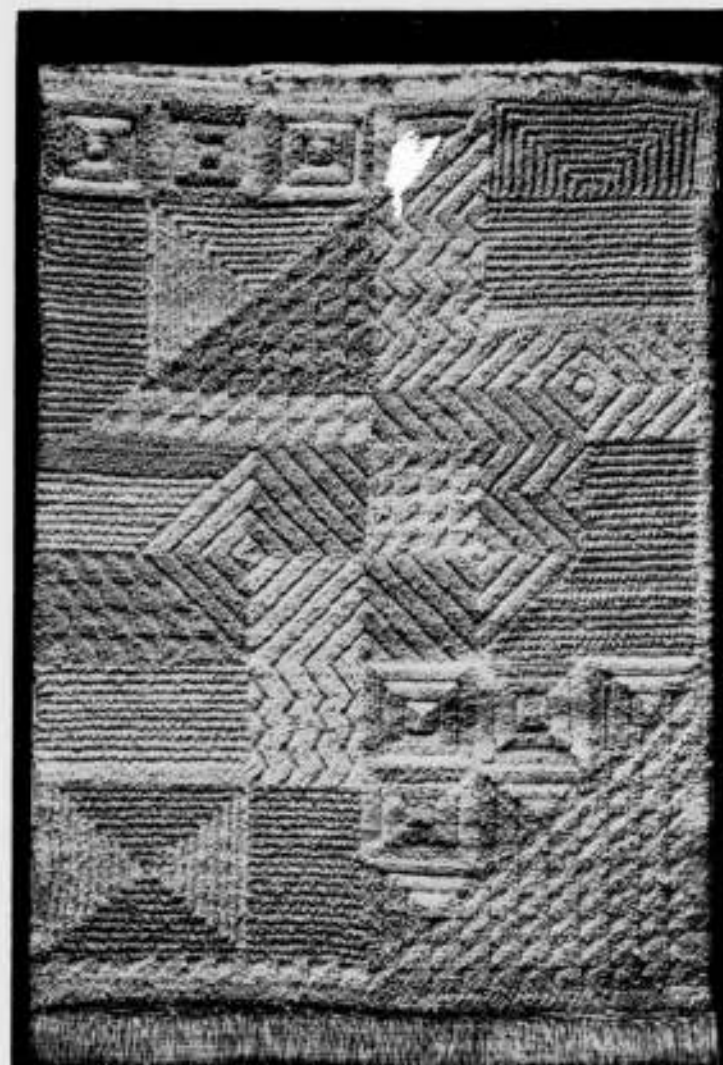
HET WEEFWERK VAN KITTY VAN DER MIJL DEKKER TENTOONGESTELD IN DE KON. KUNSTZAAL KLEYKAMP IN DEN HAAG.

Toen ik de tentoonstelling van het weefwerk van Kitty van der Mijl Dekker gezien had, dacht ik: dat vind ik prachtig werk, daar wil ik over schrijven en zeggen waarom ik het zoo mooi vind. Maar toen ik thuis kwam en voor mijn schrijftafel zat met de pen in mijn hand gereed om aan te vallen op dit verleidelijke werk, toen kwam er een wind van vragen opzetten, die de vlam van mijn enthousiasme dreigde uit te blazen. Ik ben erg ouderwetsch. Ik voel me in het koude schelle licht en het overweldigend geraas der machines, als een olielampje tegenover een elektrische booglamp, als een trekschuit tegenover een raceauto en wat de ambachtskunst betreft ben ik vol principes. Ik vind dat je echte natuurmaterialen moet verwerken en geen surrogaten, dat je met echte natuurverven moet kleuren en niet met aniline en andere chemische preparaten. Ik eet liever een kale boterham dan eentje besmeerd met kunsthoning, want evenals iets lekkers op je boterham luxe en overdaad is, zoo is ook kunst luxe en overdaad en dan is het beste niet goed genoeg.

4

Ambachtskunst berust op twee elementen: compositie en materiaal. Compositie is samenstellen en wel zoo, dat de kunstenaar verschillende vormen, figuren en kleuren tesamen voegt of ineenoordent, dat zij elk in hun eigen karakter een overbreekbaar, harmonisch geheel vormen, dat op eigenaardige wijze iets nieuws ter openbaring brengt, het is een gesloten in zich zelf bestaand geheel van eigen noodwendigheid.

Het tweede element is materiaal, grondstof, zooals wij dat gewoonlijk vertalen. In dit aan het Latijn ontleende woord zit „mater”, d.i. moeder. Men zou dus materiaal kunnen vertalen door „moederbodem, moederstof”. De kunstenaar is als het ware de vader, de verwekker, die het kunstwerk uit de materie te voorschijn roept. In die moederstof is al het algemeene, cosmische, aanwezig, de vader, de kunstenaar brengt het persoonlijk element tot aanschijn en geeft den individueelen vorm. Het werkstuk moet de uiting zijn van het zuivere gevoel voor den aard van het materiaal, waarvan de ambachtsman zich liefdevol doordrongen heeft. De versiering moet hij organisch

uit het materiaal te voorschijn laten komen en de eigen schoonheid van het materiaal moet door de versiering versterkt worden. De ambachtskunst is dus gebonden aan haar materiaal en de daarbij behorende bewerking, maar tevens is zij even streng gebonden aan de bestemming van het te maken werkstuk. In hoe meer mate nu de kunstenaar deze bindingen aanvaardt, hoe meer hij een werk zal tot stand brengen dat tot de zuiverste uitingen van deze heerlijke kunst zal behooren. Het is dan de meerdere of mindere begaafdheid van den kunstenaar in hoeverre hij, binnen deze beperkingen, een werk maakt dat door zijn goede verhoudingen, harmonische kleuren en zijn functioneel doeltreffendheid een schoone, gave uitdrukking is van de gestelde opgaaf.

In dezen tijd van jacht, te veel en lawaai, is het een ware verpoozing een expositie als deze te bezoeken. Bij het binnengaan worden wij opgenomen in een sfeer van Hollandsche ingetogenheid en rust. Hoe echt Hollandsch is dit eenvoudige werk, zoo bezonken in zijn kleurige pracht, wars van alle onverantwoordelijke artistieke bevliegingen. 't Is ambachtskunst in den goeden zin van het woord en wanneer deze weefster er toe zou kunnen komen haar wol, zijde en linnen met natuurverven te kleuren dan zou het ambachtskunst in den besten zin zijn, want dan ontstaat die kosmische verbondenheid van stoffen, die veel weefsels van vroeger tijden zoo oerachtig frisch en ondefinieerbaar „aus einem Gusz” maken.

Bij dit werk is steeds een juiste verbondenheid van materiaal en bewerking, de stof wordt nooit geweld aangedaan. De schering is vaak zichtbaar en dan gebruikt als verbindende grondtoon die de harmonie tusschen de kleuren tot stand brengt. Er hangt een lap van donker paarse zijde, de schering is een zwarte draad, de inslag twee nuances van een warm donker en lichter violet. Deze stof, bestemd voor een avondkleed, is van een voor-

name schoonheid en de vrouw die daarvan een japon laat maken zal, hoe mooi en voornaam zij moge zijn, door dit kleed, afgesloten door een kanten kraag, versierd met een niet te donkere topaas, een waardig kleed voor haar schoonheid krijgen. Een droom!

Er is een roodbruin wollen vloerkleed met een juist begrepen, simpele ornamentatie van cirkelvormige figuren, lekker en warm in zijn zatte, rijpe kleuren.

Er ligt een roomig wit vloerkleed in twee tinten natuurwol. Doordat de inslag op bepaalde plaatsen een dikkere draad is dan de schering, ontstaat een compositie (die rommelig aan-doet) in laag relief, die voor vloerbedekking eventjes vreemd is. 't Is prachtig van kleur, maar lijkt mij in het gebruik nogal onpraktisch, waarschijnlijk een concessie aan de zotte mode alles persé wit te willen hebben.

Er hangt... zoo zou ik door kunnen gaan.

Het meerendeel der tentoongestelde weefsels heeft een geometrisch ornament: vierkantjes, rechthoekjes; verrassend is welk een rijkdom met drie, vier kleuren verkregen wordt door vier draden inslag van één kleur te nemen, daarnaast twee draden van een andere kleur, daarnaast weer twee van de eerste, afgewisseld met draden van een derde tint; daarmee weet de kunstenaar de levendigste patronen te maken. De slaapkamerdeken (reeds negen jaar in dagelijksch gebruik en in en uit de wasch) die met roodbruin, zwart, grijs en wit telkens in verschillende breedte naast elkaar te zetten een boeiend, kleurig, doorlopend patroon vormt, is daarvan een geslaagd voorbeeld.

Deze weefster heeft haar opleiding gedeeltelijk gehad op het Bauhaus te Dessau en dit is nog van invloed op haar werk. De leerlingen worden daar opgeleid voor de grootindustrie, voor de machinale productie en deze eischt beperking van den vorm.

5

Kitty van der Mijl Dekker maakt uitsluitend handweefwerk en dat vraagt ontplooiing van den vorm. Hier zijn verschillende weefsels die nog gedacht zijn voor de machine en men vraagt zich onwillekeurig af, waarom deze meterlange stoffen, zonder eenig ornament, niet machinaal gefabriceerd zijn in plaats van met de hand geweven. Maar ook deze lappen hebben een groote bekoring, het edele materiaal ontplooit zich in al zijn natuurlijke schoonheid en hoe ontplooit het zich? Er hangt een lap grijze, parelachtige zijde, die in zijn soepele plooiënval aan stroomend zilver met glinsterende glanzingen en paarsachtige diepten doet denken.

De kunstenaar heeft het geluk gehad de opdracht te krijgen een wandtapijt te weven voor het raadhuis te Rockanje, waarop een impressie gegeven moest worden van de natuur om die gemeente. De compositie is in sobere kleuren, mat schemerig geel, wazig blauw, gedempt groen en grijsig wit uitgevoerd en suggereert in milde stemmigheit een Hollandsch duinlandschap op een stillen, droomerigen zomerschen dag, wanneer de zon achter de wolken schuilt en soms een straaltje doorlaat. De compositie had vaster kunnen zijn en de voorstudie voor de vogels grondiger, waardoor het werk aan overtuiging en kracht gewonnen zou hebben.

Dit is, meen ik, de eerste maal dat zij een dergelijke opgave, die zooveel hogere compositaire eischen stelt dan haar tot nu toe gemaakt werk, heeft uitgevoerd en dit in aanmerking genomen, is het in zijn teere kleurenharmonie een geslaagd werk geworden. Wij moeten haar toewensen dat zij gelegenheid krijgt in deze richting zich verder te ontwikkelen; van het rijke, ambachtelijk geschoolde talent van deze begaafde kunstenaar is nog veel moois te verwachten, vooral wanneer zij het reeds bereikte zou kunnen doordringen met de tintelende luchtigheid, die het beste werk der Franschen zoo aantrekkelijk maakt.

Heeren bouwmeesters, aan u het woord, gij hebt hier de mogelijkheid uw raad- en andere zalen op voorname wijze zinnig te decoreren.

Er zijn ook eenige stalen van machinaal weefwerk naar ontwerpen van de sierkunstenaar. In de eerste plaats het magistrale ontwerp voor damast aan H.M. de Koningin aangeboden bij haar veertig-jarig jubileum door de Ned. Ver. voor huisvrouwen.

DRENTSCHE SCHUREN.

Wat mag toch de reden zijn, dat de architect zich telkens weer opnieuw voelt aangetrokken tot oude bouwwerken?

Is het de romantische schilderachtige sfeer, die deze oude bouwwerken omringt, wijl zij in den loop der jaren zoo innig met de natuur zijn verbonden, dat steen, hout, pannen en riet dezelfde patine hebben aangenomen als de bodem, de boomen en het struweel?

Zeker zullen deze factoren hun invloed doen gelden en des te sterker, naarmate de architect zich meer schilder voelt. Maar ook voor zoover hij zich niet schilder voelt, oefenen de oude bouwwerken een sterke aantrekkingskracht op hem uit.

Zijn het dan misschien de historische kenmerken van hem vertrouwde cultuurperiodes, die hem naar potlood en papier doen grijpen? Zeker, ook dit is mogelijk, maar bij de Drentsche schuren moeten er toch andere oorzaken werkzaam zijn. Want noch in plattegrond, noch in opbouw spreken deze bouwwerken van bouwkunst of cultuur. Vanaf de fundamenten tot aan

Dit koninklijk tafelgoed is van een waarlijk vorstelijke allure. In het midden een spreuk van Adema van Scheltema:

Wie gebloeid heeft en gedragen
houdt herdenken tot genoot.

waaromheen wapens, letters, slingers en bladmotieven zeer kunstig gegroepeerd zijn. Het geheel is een rijke, weelderige bewegelijkheid van glimmend en dof wit.

Daarnaast stalen van huishoudgoed, badhanddoeken, theedoeken, keukendoeken enz., alle met een witten ondergrond, waarop helder blauwe, groene, roode of gele strepen als eenige versiering. In hun fleurige, vroolijke tinten doen ze denken aan oud-hollandsche volkskunst. De firma E. J. F. van Dissel en Zonen te Eindhoven verzorgde deze machinale produktie op de bekende voortreffelijke wijze, zoodat hier een gelukkige samenwerking is tot stand gekomen tusschen schoonheid en industrie. Wanneer wij hier zoo rond kijken worden wij telkens getroffen door verrassende vindingen in deze toch zoo eenvoudige techniek en dan beseffen wij hoeveel tijd en toewijding, hoeveel eindeloos geduld en niets ontziende moeite er besteed zijn om de verschillende mogelijkheden van stofbewerking te vinden, hoeveel geldelijke offers er gebracht zijn aan verknoeid materiaal, voordat wat bevredigends voor den dag komt. Zoo'n werkplaats als deze, waar al die vondsten gedaan worden, moest door den Staat gefinancierd of minstens gesteund worden, want hier komen de verfrissende ideeën en de nieuwe modellen uit, die de industrie beïnvloeden en de jeugd inspireeren. 't Is toch om uit je vel te springen van ergernis, te bedenken, dat de wetenschap: de professoren, wel royaal ingerichte laboratoria hebben, waar zij naar hartelust kunnen experimenteren, jawel, natuurlijk tot heil der menschheid, ziekten uitroeien, enz., maar daarnaast dan toch ook maar, om de meest geraffineerde middelen te vinden in den kortst mogelijken tijd zooveel mogelijk menschen uit te roeien.

De Wetenschap heeft de geheimen der materie ontdekt, ze niet behoedt, maar prijsgegeven met tot resultaat, gifgassen en bommen.

De Kunst heeft ook de geheimen der materie ontdekt, met tot resultaat: een . . . bron van geluk en verheugenis voor de menschen.

JAN EISENLOEFFEL.

de kap vertoonen zij de sporen van zeer primitieve vakkennis. De fundamenten zijn verzakt; de wanden wijken uit, de gebinten bieden slechts door houten wiggen en pennen weerstand tegen zijdelingsche krachten; de wiggen zijn verdwenen, de pennen gescheurd, wrak en bouwvallig staan de oude Drentsche schuren met scheef gezakte deuren en roestende gehengen. Noch van bouwkunst, noch zelfs van eenigermate geschoolde vakkennis spreken deze schuren, stallen en woningen.

En toch grijpt de architect naar papier en potlood en maakt hij schetsen van deze wrakste aller bouwsels. Wat is het dan toch, dat hem kennelijk ontroert bij het aanschouwen van deze ten ondergang gedoemde schuren? Het is niet de schilderachtige romantiek en ook niet de bouwkunst of historische waarde, neen, het is juist de afwezigheid van bouwkunst en cultuur die deze schuren voor hem zoo waardevol doen zijn. Want noch van de klassieke cultuur, noch van de middeleeuwsche cultuur zijn hier sporen te ontdekken. Hier hebben eeuwenlang men-

schen gewoond en geleefd in primitieve nederzettingen te midden van eenzame vlakten en verten zonder noemenswaardig contact met eenigerlei „beschaving“. Maar juist daarom staan deze bouwwerken zoo dicht bij de natuur, dat zij ons eerder als een openbaring van de natuur zelve dan van den menschelijken geest doen schijnen. En daarom wordt ons hier het bouwen als begrip op de meest natuurlijke, dat is op de meest zuivere en objectieve wijze geopenbaard. Het begrip van het bouwen toont zich hier als een schoon naakt.

RESTAURATIE VAN HET STADHUIS TE BRUGGE.

We lezen in het Algemeen Handelsblad:

„Het vermaarde Brugsche stadhuis, dat tusschen 1367 en 1420 werd gebouwd op den Burg, de plaats van Brugge's ontstaan, zal grondig worden gerestaureerd.

Men wil beginnen met den fraaijen gotieken gevel en de 44 gevelbeelden, waarvan een zeer groot gedeelte door nieuwe zal worden vervangen. De beelden die thans in de nissen staan, werden in 1853 vervaardigd ter vervanging van de oude, waaronder zeer veel fraaie stukken beeldhouwwerk uit de 15e en 16e eeuw waren, die tijdens de Fransche revolutie werden vernield. Het bij de laatste restauratie gebruikte materiaal was van slechte kwaliteit, zoodat ieder jaar toch reeds kleine herstellingen moesten worden gedaan. Het Brugsche stadsbestuur

De oervorm is aanwezig, dezelfde oervorm, die ook den grootsten kunstwerken hun bekoring verleent. Het is deze wezensverwantschap, welke er blijkt te bestaan tusschen het primitieve ongeschoolde bouwen en de bouwkunst, welke oorzaak is, dat deze Drentsche schuren de architectenziel beroeren, terwijl zij hem daarnaast opnieuw bewust doet worden van de waarheid, dat de natuur de grootste leermeesteres van alle kunsten is, was en zal blijven.

J. H. EMCK.

OPROEPING CANDIDATEN VOOR HET VOORBEREIDEND EN HET DEFINITIEF EXAMEN VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A. 1940.

De Commissie van Onderwijs van den B.N.A., belast met het afnemen der bovengenoemde examens, brengt hierbij ter kennis van belanghebbenden, dat de aangifte voor deelneming aan deze examens in 1940, is opengesteld tot uiterlijk 15 Januari 1940.

Het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen zal worden afgenomen op Woensdag 10 April 1940, zoo mogelijk in de plaatsen Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Arnhem en Zwolle.

Het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen en het Definitief Examen zullen worden afgenomen te Utrecht en vangen aan op Maandag 29 April 1940.

De aangifte voor het examen moet geschieden op een daarvoor bestemd formulier, met het programma en de voorwaarden kosteloos verkrijgbaar aan het Secretariaat der Examens te Amsterdam, Weteringschans 102.

PRECIEUSE KUNSTNIJVERHEID IN HET RIJKSMUSEUM.

Dit is een klein houten vrouwenfiguurtje ten halve lijve, de handen gevouwen. Het is slechts 24 cm hoog en afkomstig van het orgel uit de kerk te Naarden.

In de Gothische houten beeldjes van klein formaat bemerkt men bij eenig bekijken alras een graadverschil in de edelaardigheid van het snijwerk. Er is veel grof handwerk onder, maar bij de betere stukken ontwaart men in groot gehouden vormen een verbazingwekkend aantal van de fijnste nuanceeringen, die,

dat is het kenmerkende, met de houtnerf zijn medegesneden. Wanneer men zulk een beeldje betast, dan voelt men dat het niet uit hout, maar in hout gesneden is. De houtsnijders van zulke beeldjes waren tonalisten in hun wijze van snijden. Ze sneden in de toon van het hout. Vaak ging het wezenlijke van hun snijkunst verloren achter het polychrome. Hun groote kunstvaardigheid in het snijden was hun slechts middel tot een hooger doel.

J. P. M.

CEMENTPRIJS IN DE MAAND JANUARI 1940

De Stichting Cement Centrale voor Nederland heeft in een rondschriften aan h.h. verkoopskantoren en importeurs, leden der Vereenigde Cementhandelaren, verbruikers, medegedeeld dat de per 1 October j.l. met f 1.— per ton verhoogde prijzen thans eveneens van toepassing zijn op leveringen welke in de maand Januari 1940 worden uitgevoerd.

In dezen verhoogden prijs is begrepen de bijdrage aan het Rijksbureau voor Bouwmaterialen ad f 0.10 per ton, zoodat deze kosten den afnemer wel in rekening mogen worden gebracht.

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA. ONTWERPSTUDIE NR. 14

In het volgende nummer van ons blad zal het programma van deze nieuwe ontwerp-studie worden gepubliceerd.

J. W. H. C. POT, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 2

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

13 JANUARI 1940

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA.

ONTWERPSTUDIE NR. 14. ONDERWERP: EEN KIOSK.

Deelneming staat voor ieder open.

Opgave: het ontwerpen van een kiosk voor den verkoop van kranten, tijdschriften e.d. in een onzer groote steden.

Het ontwerp moet geschikt zijn voor uitvoering in serie en moet dus ook berekend zijn op plaatsing der kiosken op velerlei daartoe geschikte punten.

Behalve de verkoop-ruimte met loket, een brievenbus en eenige bergruimte voor periodieken, enz. moet de kiosk een toilet omvatten, uitsluitend ten dienste van de verkoopster.

Er moet ruime gelegenheid tot uitstalling van tijdschriften e.d. worden geboden en tot het aanbrengen van reclame. De reclame moet echter ondergeschikt blijven aan het gebouwtje of „straatmeubel“.

Het wordt gesteld op een beton-plaat. Het wordt electrisch verwarmd en verlicht. Het mag geen grooter oppervlak hebben dan 4 m².

Teekening. Gevraagd: één inktteekening of witdruk daarvan, hoog 60 en breed 75 cm, omvattende een plattegrond, doorsnede(n) en tenminste twee aanzichten, alle op schaal 1:20.

Samenstelling en constructie van de kiosk moeten voldoende uit de teekening blijken. De toe te passen materialen en kleuren moeten worden bijgeschreven.

De teekening moet worden voorzien van een motto in den rechterbovenhoek, bestaande uit zes letters en/of cijfers, hoog 1 cm. Zij moet worden geplakt op karton van bovengenoemde maat en voorzien van gaatjes of ringen om haar te kunnen ophangen.

Inzending. De inzending geschiedt anoniem; naam en handschrift van den ontwerper mogen op de inzending niet voorkomen.

Met de teekening moeten twee brieven worden ingezonden, waarvan de eene naam, kwaliteit en adres van den ontwerper moet behelzen en de andere een correspondentie-adres, door middel waarvan de commissie van beoordeeling zich zoo noodig met hem in verbinding kan stellen.

Op de gesloten enveloppen moeten respectievelijk de woorden „Naambrief“ en „Correspondentie-adres“ voorkomen, benevens het motto van het ontwerp. Dit moet ook op de verpakking worden aangebracht.

Bovengenoemde stukken moeten uiterlijk worden ingezonden op 31 Januari a.s. of uiterlijk worden ingeleverd op 1 Februari a.s., te 9 uur 's morgens, aan het Genootschap Architectura et Amicitia, p/a Wieger Bruin, Keizersgracht 756, Amsterdam C.

Beoordeeling. De inzendingen welke voldoen aan de bepalingen van dit programma, zullen worden beoordeeld door onderstaande commissie. Haar rapport zal worden gepubliceerd in het B.W.A. op 1 Maart a.s., eventueel voorzien van afbeeldingen van eenige ontwerpen. De commissie heeft het recht de naambrieven te openen van die inzendingen, waarvan zij de namen der ontwerpers mede wil publiceren.

Den ontwerpers van gepubliceerde inzendingen wordt een exemplaar van het betreffende nummer van het B.W.A. toegezonden.

Ter belooning van het beste ontwerp wordt een bedrag van f 25.— ter beschikking van de commissie gesteld.

Alle ontwerpen worden op een Genootschaps-vergadering en in het openbaar tentoongesteld.

Terugzending. Binnen drie weken na de openbare tentoonstelling worden de ontwerpen met de ongeopende naambrieven teruggezonden aan de correspondentie-adressen, voorzover daartoe een adresstrook met postzegels bij het correspondentie-adres wordt ingesloten. De overige inzendingen kunnen worden afgehaald binnen twee weken nadat daartoe in het B.W.A. een oproep is geplaatst. Overblijvende inzendingen worden vernietigd.

Voor het Bestuur:

De commissie van beoordeeling:

WIEGER BRUIN, Voorzitter.
J. W. H. C. POT, Secretaris.

J. F. BERGHOEF.
Ir. J. LEUPEN.
WIEGER BRUIN.

HET VERLOOP VAN DE BOUWKOSTEN.

In het October-nummer 1939 van het Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw werden een tabel en een grafiek opgenomen die een beeld geven van het verloop van de bouwkosten van een arbeiderswoning tot 1 October 1939. De tabel en de

Opnieuw dreigt de productie van woningen ernstig gestoord te zullen worden. Blijkens het hierbij afgedrukte staattie betreffende het prijsverloop van de benodigde bouwmaterialen voor een bepaalde arbeiderswoning in Nederland — berustende op gegevens, welke ieder kwartaal door mijn bureau worden verzameld — is het indexcijfer van de prijzen der bouwmaterialen van 1 Juli 1939, toen het 125 bedroeg, gestegen tot 155 op 1 October 1939. Hierbij is de prijs van midden 1936 op 100 gesteld.

Deze stijging van de materiaalprizen brengt het indexcijfer der bouwkosten van 118 à 120 op 1 Juli 1939 op 138 à 140 op 1 October 1939, zooals is aangegeven op de mede afgedrukte grafiek betreffende de kosten van woningbouw en levensonderhoud. Ik meen goed te doen deze grafiek, waarop de kosten van het begin van den vorigen oorlog af zijn vermeld, te doen reprodu-

grafiek werden afgestaan door den Hoofdinspecteur voor de Volkshuisvesting, die er ook een korte toelichting bij schreef. Wij nemen hieronder dezen staat en de grafiek alsmede de toelichting van den heer Ir. H. v. d. Kaa over. Red.

ceeren, omdat zij gelegenheid schenkt, het verloop der kosten gedurende een periode van 25 jaar met telkens wisselende economische verhoudingen na te gaan en daaruit zoo mogelijk lessen te putten voor de toekomst.

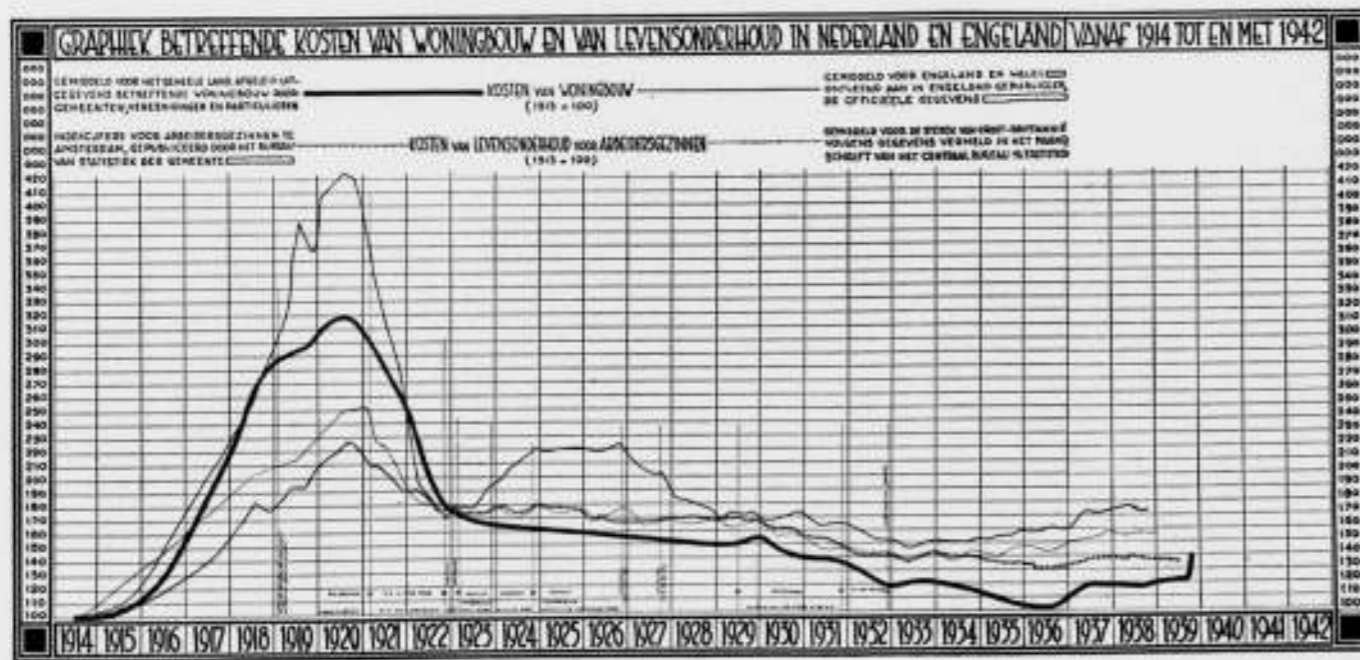
Ik zal hierover geen uitvoerige beschouwingen houden, die wellicht reeds spoedig zouden blijken praematuur te zijn geweest, doch wil mij beperken tot slechts één opmerking.

Op het oogenblik is het indexcijfer van de bouwkosten lager dan gedurende de periode van een tamelijk stabiel kostenpeil van 1923 tot 1930. Zou men de crisisperiode van 1930 tot midden 1939 — en ik ben sterk geneigd zulks te doen — mogen beschouwen als een periode met een abnormaal laag bouwkostenpeil, omdat het indexcijfer van de bouwkosten belangrijk beneden dat van de kosten van levensonderhoud lag, zoomede beneden dat van 1914, dan zou het peil der bouwkosten, wyl ook de rentevoet

Recapitulatie betreffende het prijsverloop van het voor de arbeiderswoning benodigde bouw materiaal

Aanduiding van het materiaal	Midden 1930	Midden 1936	Januari 1937	Juli 1937	October 1937	Januari 1938	April 1938	Juli 1938	October 1938	Januari 1939	April 1939	Juli 1939	October 1939	
	Kosten van het bouw materiaal per woning													
	in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	% in Gld.	
Groep A grond voor aanvaling	50.00	145	33.80	100	33.20	98	36.00	107	35.25	104	34.65	102	36.15	107
Groep B steenvoeren	385.00	160	240.50	100	240.70	100	250.60	104	256.32	107	263.55	111	269.05	112
Groep C bodemiddelen	175.00	150	115.20	100	120.90	105	123.96	108	122.50	106	128.50	112	131.97	115
Groep D bouwmaterialen	715.00	195	461.90	100	611.90	133	660.92	143	637.90	138	626.45	136	558.70	121
Groep E ijzerwaren en kramen	105.00	125	84.50	100	109.175	130	133.02	158	133.02	158	133.15	158	119.80	142
Groep F mazzak, loof, zink, sanitair, water, gas en licht	160.00	145	110.10	100	136.40	127	147.53	134	140.97	128	136.74	124	138.97	126
Groep G glas, verf en behang	60.00	150	41.10	100	49.90	121	52.55	128	54.15	132	51.25	130	52.25	127
	1690.00	152	1086.90	100	1302.175	120	1404.58	129	1385.11	127	1396.29	129	1326.82	122
	+563.10				+215.275		+317.68		+293.21		+309.39		+239.92	
													+235.74	
													+214.94	
													+253.04	
													+246.51	
													+272.80	
													+598.46	

Nadere toelichting bij de Recapitulatie. De mede hier opgenomen materiaalprizen van 1930 berusten weliswaar op minder volledige gegevens dan voor de volgende jaren bekend waren, doch zijn voor een globaal beeld voldoende gehandeld.

wel gestegen is doch nog niet boven dien van 1930, nog geen beletsel behoeven te zijn om uit een oogpunt van rentabiliteit met den aanbouw van woningen voort te gaan. Intusschen kan de rentabiliteit alleen niet de beslissende rol spelen. Er is zonder twijfel schaarschte aan bepaalde bouwmaterialen. Reeds worden bij den bouw, die aan den gang is, daarvan de moeilijkheden ondervonden. Met beleid dienen dus nieuwe bouwwerken in aanbouw te worden gebracht met het oog op de beschikbare materialen, wil men niet een onnodige prijsstijging in de hand werken.

HET BOUWBEDRIJF EN DE OORLOGSTOESTAND.

„De Aannemer” van 9 Jan. j.l. geeft een overzicht van de aanbestede werken over de jaren 1937, '38 en '39. Dit overzicht toont het verloop van de bouwbedrijvigheid en geeft tevens de gevolgen van den oorlogstoestand weer.

Wij nemen het volgende uit de beschouwing over:

„Vanaf 1938 was, vooral ten aanzien van particuliere werken, eenige verbetering merkbaar, welke zich ook voortzette in 1939, doch direct na het uitbreken van den oorlog en den oorlogstoestand in ons land werd deze verbetering geheel te niet gedaan en liepen de particuliere werken angstwekkend terug. Vergelijkt men de cijfers „Particulieren” 1938 met 1939 dan is het verschil van rond f 6 miljoen minder over 1939 zoo goed als geheel na Augustus ontstaan. Gemeentewerken vertoonden in 1939 tot aan Augustus een stijging van plm. f 5 miljoen, terwijl gedurende de oorlogsmaanden deze cijfers zelfs nog ongeveer f 500.000 hooger kwamen dan in 1938.

Woningbouwverenigingen stelden reeds in 1939, in vergelijking met 1938, teleur daar tot aan Augustus bijna f 1 miljoen minder, en nadien nog voor ruim f 600.000 minder voor vereenigingsbouw werd aanbesteed. Aan Overheidswerken werd tot aan den oorlog voor rond f 500.000 meer aanbesteed dan in eenzelfde tijdvak in 1938, doch de laatste vier maanden van 1939 waren rond f 3 miljoen lager dan die van 1938.

Spoorwegen besteedde over 1939 voor plm. f 1.5 miljoen meer aan, waarvan na Augustus f 500.000 meer. Hieruit blijkt, dat sedert den oorlogstoestand de bouwnijverheid zeer sterk is ingekrompen, daar in 4 maanden tijds voor rond f 9.000.000 minder is aanbesteed, hetgeen ruim 25 pct. minder is dan in dezelfde maanden van 1938.

Rekent men hierbij dat in dit tijdvak ook de prijzen der bouwmaterialen zijn opgelopen dan beteekent dit dus een nog grootere vermindering aan werk. Wel werden in die periode verschillende onderhandsche werken, speciaal Defensiewerken, uitgevoerd, doch de omvang hiervan is ons niet bekend.

Het sprankje hoop op verbetering waarmede 1939 begon is door den oorlogstoestand geheel verdwenen en heeft plaats gemaakt voor ernstige bezorgdheid voor de toekomst.

Hoe een en ander zich in den loop van dit jaar zal ontwikkelen heeft dan ook onze volle belangstelling.

Bevreemd zijn wij intusschen ten aanzien van particuliere werken, zullen deze wederom toenemen of nog verder dalen? Zullen gemeentewerken in opwaartsche lijn doorgaan? Enkele vragen waarop thans nog geen antwoord kan worden gegeven.

Naar wij mogen verwachten zal het Rijk, daar toch de Regeering de uitvoering van openbare werken zoo krachtig mogelijk wenschte voort te zetten, de voorgenomen werken laten uitvoeren, doch tevens hopen wij dat de plannen der groote werken, als de tunnel te Velsen, de IJ-tunnel en het stadhuis te Amsterdam, de verdere Zuiderzeewerken e.a. nog dit jaar in uitvoering komen.

Er zijn reeds bureaux in het leven geroepen voor verschillende bouwmaterialen. Deze werken evenwel los van elkaar. Het wil mij voorkomen, dat ten spoedigste een coördineerende instantie in het leven moet worden geroepen, terwijl mede, indien de schaarschte aan materialen blijvend zal zijn, zal moeten worden bepaald, welke bouwwerken, na die ten behoeve van de Landsverdediging, in uitvoering zullen mogen worden gebracht. Het zal wel geen betoog behoeven, dat naar mijn oordeel de bouw van woningen daarvoor in de eerste plaats in aanmerking komt.

Rest nog de woningbouw. Zal de Regeering hieraan haar aandacht ten volle schenken, opdat niet wordt vervallen in de fout van de vorige oorlogsperiode?

Al met al ziet het er niet rooskleurig uit en zeker niet indien de Regeering haar stimulerende kracht niet geheel ontplooit, of wanneer onvoorziene omstandigheden de uitvoering van de voorgenomen werken zullen verhinderen of erger nog, beletten.”

Hier nemen wij enkele cijfers op:

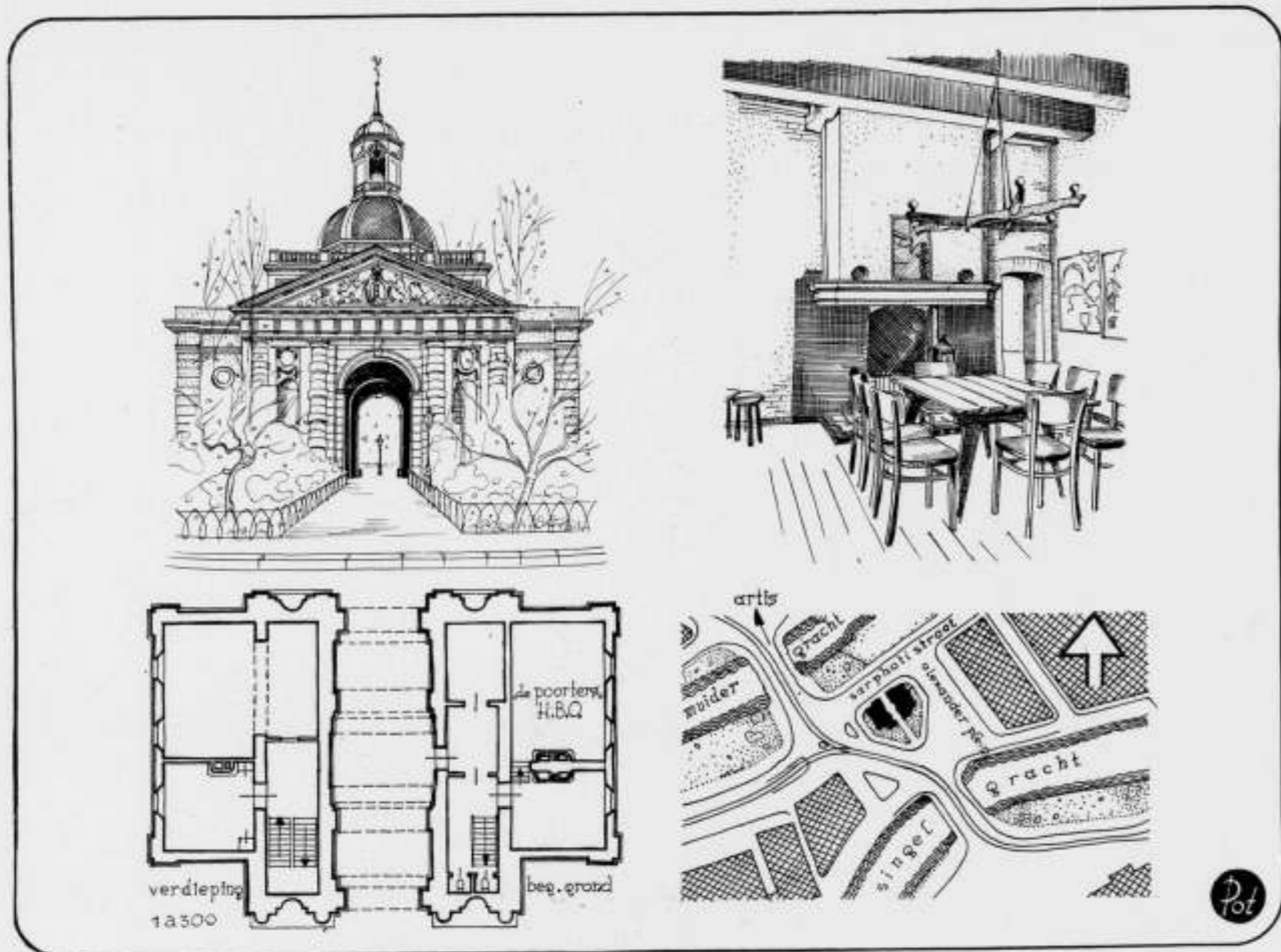
Augustus.	1937	1938	1939
Particulieren	f 2.415.054	f 3.235.119	f 2.394.514
Gemeentebesturen	.. 1.188.263	.. 1.801.785	.. 2.924.898
Woningb.-vereenigingen	.. 374.790	.. 402.625	.. 131.906
Rijk en Polderbesturen	.. 2.475.208	.. 5.583.997	.. 3.687.391
Ned. Spoorwegen	.. 128.928	.. 10.194	.. nihil
Totaal	f 6.582.243	f 11.033.720	f 9.138.709
September.			
Particulieren	f 2.214.933	f 3.116.616	f 672.872
Gemeentebesturen	.. 1.309.791	.. 1.769.309	.. 875.490
Woningb.-vereenigingen	.. 40.120	.. 787.120	.. 71.611
Rijk en Polderbesturen	.. 2.010.896	.. 2.486.541	.. 867.411
Ned. Spoorwegen	.. 226.215	.. 446.500	.. 404.277
Totaal	f 5.801.955	f 8.606.086	f 2.891.661
October.			
Particulieren	(1937) f 2.716.939	(1938) f 1.990.654	(1939) f 1.587.712
Gemeentebesturen	.. 1.200.679	.. 1.507.112	.. 1.554.678
Woningb.-vereenigingen	.. 92.281	.. 27.238	.. 400.295
Rijk en Polderbesturen	.. 3.012.818	.. 2.357.110	.. 1.187.381
Ned. Spoorwegen	.. 276.800	.. 93.400	.. 229.193
Totaal	f 7.299.517	f 5.975.514	f 4.959.259
November.			
Particulieren	f 2.734.231	f 2.756.627	f 1.426.463
Gemeentebesturen	.. 1.654.161	.. 1.097.081	.. 2.401.793
Woningb.-vereenigingen	.. 217.821	.. 692.198	.. 508.685
Rijk en Polderbesturen	.. 2.489.647	.. 3.770.058	.. 5.822.647
Ned. Spoorwegen	.. 146.082	.. 82.700	.. 4.580
Totaal	f 7.241.942	f 8.398.664	f 10.164.168
December.			
Particulieren	f 2.423.706	f 2.884.446	f 927.996*
Gemeentebesturen	.. 1.410.822	.. 1.678.595	.. 1.830.180
Woningb.-vereenigingen	.. 1.200.500	.. 232.884	.. 115.954
Rijk en Polderbesturen	.. 4.533.023	.. 6.930.010	.. 4.549.056
Ned. Spoorwegen	.. 16.460	.. nihil	.. 498.037
Totaal	f 9.584.511	f 11.725.935	f 7.921.223

* Inclusief fabrieksbouw f 278.628.

Bij de beoordeeling houde men in het oog dat de cijfers gunstiger zijn dan zij uitwijzen, aangezien van vele onderhandsche aanbestedingen de inschrijvingssommen er niet in begrepen zijn.

In het overzicht vinden wij ook een staat van de totale inschrijvingscijfers per jaar van de jaren 1914—1939.

Dit totaal cijfers bedroeg in 1914 ruim f 50 miljoen, steeg volgens een kurve tot f 259 miljoen in 1920, vertoonde daarna dalingen en stijgingen tot een hoogste maximum van f 185 miljoen in 1930, daalde tot het minimum van f 81 miljoen in 1935, en steeg weer geleidelijk tot f 124 miljoen in 1939.

DE BESCHERMING VAN ONZE MONUMENTEN.

XI. DE MUIDERPOORT TE AMSTERDAM

De tegenwoordige Muiderpoort werd gebouwd in 1770, op dezelfde plaats waar de in 1663 gebouwde Muiderpoort stond, die, waarschijnlijk tengevolge van de slechte fundeering, op 29 Januari 1769 ingestort is. De Muiderpoort behoorde tot het drietal poorten (Muider-, Weesper- en Utrechtsche poort) welke na den 4en uitleg van Amsterdam in de jaren 1658—1664, in den boog, dien door dezen uitleg de buitenzijde der stad tusschen het Y en den rechter Amsteloever beschreef, toegang gaven tot de stad.

De architect van de Muiderpoort was de algemeen opzichter der stadswerken Cornelis Rauws, die, kort na de voltooiing van dit werk, bij den brand van den Stadsschouwburg op 11 Mei 1772, waarbij hij zich op het brandende tooneel waagde, als slachtoffer van zijn plicht gestorven is. De beeldhouwwerken aan de poort zijn van A. Ziesenis.

De Muiderpoort is 16 m lang en 5 m breed, springt aan de stadzijde even, aan de veldzijde echter ruim 3 m buiten de zijvleugels uit. De Poort heeft in het midden een koepelgewelf, aan de einden kruisgewelven. De zijvleugels waren bestemd tot kortegaard (Fr. corps de garde). De poortingenangen zijn opgenomen in een Dorische ordonnantie, aan de stadzijde met pilasters, aan de veldzijde met driekwart ronde zuilen met banden als een vereenvoudigde Fransche orde. Tusschen de pilasters en zuilen

beeldnissen, waarboven festoenen. In de driehoekige tympanans het oude wapen van Amsterdam aan de stadzijde, het nieuwe aan de veldzijde. De zijvleugels zijn van baksteen met natuursteenbekleding van het plint en de hoeken.

Midden boven de Poort bevindt zich de met een balustrade afgezette onderbouw van den achtkanten koepeltoren, die met leien en lood is bekleed. De klok werd in 1664 door Fr. en P. Hemony gegoten.

De Muiderpoort is met de Haarlemmerpoort van 1840 de eenige nog overgebleven historische poort.

De St. Anthoniespoort werd in 1617 tot Waag verbouwd, de Regulierspoort kwam al in het einde der 16de eeuw binnen de stadsmuren en de Munttoren is alles wat er na den brand van 1608 van over bleef. In zekeren zin wijst het verdwijnen der poorten op een krachtigen bloei van de stad.

De overgebleven Muiderpoort is intusschen een typisch en waardevol bouwwerk uit de 2de helft der 18de eeuw.

In het verlengde van de poort liep een brug op baksteenbogen over den Singel, aan het eind waarvan het aardige Hekkepoortje stond (eveneens van 1770) dat in 1898 werd gesloopt. In 1903 werd ook de brug zelf verwijderd, toen de brug, die reeds naast de Muiderpoort over de Singelgracht was gebouwd, ter wille van het verkeer verbreed werd. (De heer A. A. Kok maakte een

opmetingsteekening van de Hekkepoort, afgebeeld op plaat 528 in „De Architect“.)

De Muiderpoort, die thans het snijpunt is van belangrijke verkeerswegen, die merkwaardigerwijze alle een aantrekkelijke bebouwing missen, stond vroeger op de grens van een kwartier, waar het gezellig toeging. Ze stond aan het eind van den Middenweg van de Plantage, de Champs Elysées van het 18de en begin 19de eeuwse Amsterdam, die de dichter Daniël Willink met niets minder dan met den lusthof Tempe van Thesalië vergeleek.

De Muiderpoort bevat inwendig nog tamelijk veel ruimte. Aan de Westzijde is een politieposthuis met daarboven leslokalen. Op 20 Mei 1939 betrokken de deelnemers aan den Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht als „de Poorters“ de Oostelijke kortegaard, nadat dit gedeelte op aardige wijze tot clublokaleit gemetamorfoseerd was. De interieurschets geeft daarvan een idee, en van hen, die mochten twifelen of de figuur

in de lijst op de schouw werkelijk de heer Kromhout is, zij iedere onzekerheid weggenomen. Hij is het! Na den intocht van Koning Lodewijk in 1808, en dien van Keizer Napoleon zelf in 1811, is dit waarschijnlijk de eerste gebeurtenis die voor de Muiderpoort weer eens een belevenis was. Maar laat ik nu niet den kant van Willink op gaan.

J. P. M.

Litteratuur: P. H. Witkamp. De Muiderpoort te Amsterdam. In „Een verzameling van afbeeldingen van oude gebouwen, uitgegeven door de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst“, met opmetingen door J. Brouwer, 1870. Plaat 116—121.

Deze opmetingen lijken mij echter niet gevoelig genoeg om het ware karakter van de poort voor hen die haar niet meer zouden kunnen zien, duidelijk te maken.

J. BUCKLAND WRIGHT.

De in Parijs werkende Engelschman J. Buckland Wright heeft voor de Houtindustrie Picus te Eindhoven een negental houtgravures gemaakt, waarvan er zeven achtereenvolgens in de jaren 1934 tot 1940 als nieuwjaarswenschen werden rondgezonden.

De volledige serie is nu in een aardige uitgave bijeengebracht, en voor een goed doel verkrijgbaar gesteld. De geheele opbrengst komt namelijk ten goede aan het fonds Ontwikkeling en Ontspanning voor militairen, respectievelijk het Algemeen Steuncomité 1939.

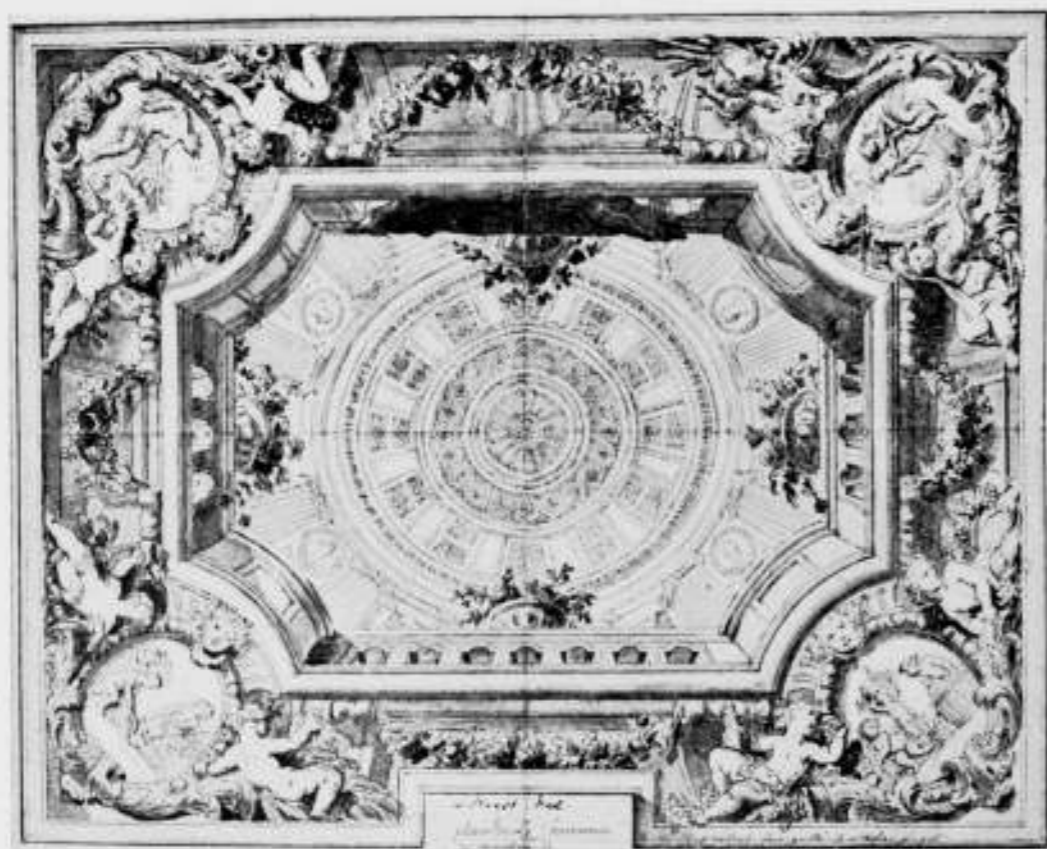
Stuk voor stuk zijn het prachtige houtblokjes, wel van klein formaat, maar niettemin zijn het kleine kunstwerkjes, die bij het aandachtig en met het vergrootglas bekijken allerlei verrassingen opleveren. Zij laten verschillende tafereelen zien. Eerst het maagdelijke bosch in Fransch West-Afrika, waar de Okoumé-boomen worden geveld, en waar zij naar de haven worden vervoerd. Dan komt het laden in Afrika, het lossen in

Nederland, het schillen van den stam, het gebruik van het triplex, dat van het afgeschilde dunne hout gemaakt is, en tenslotte een fraaie afbeelding van de specht.

Die specht is wel niet de groene specht, die bij de ornithologen als Picus viridis bekend is, maar de groote bonte, die naar den naam Dryobates major luistert. Men moet echter in het oog houden, dat het Latijnsche woord voor specht nog altijd picus is. En men moet zich ongetwijfeld nog uit de mythologie herinneren, dat Picus ook daarin al een rol heeft gespeeld. Hij was het immers, die de vader van Faunus was, en die door Circe, die niets van hem wilde weten, zoo maar in een groote bonte specht veranderd werd.

Men kan het boekje door storting van f 1.— op girorekening No. 40034, van Picus te Eindhoven, (op het girostrookje vermelden „Houtsneden“) verkrijgen.

Ir. H. G. J. SCHELLING.

TEEKENING VAN DANIEL MAROT VOOR EEN PLAFOND
STATUISCHE KUNSTBIBLIOTHEK BERLIN AFBEELDING UIT DR. M. D. OZINGA, DANIEL MAROT

BOEKBESPREKING.

Dr. M. D. OZINGA. Daniël Marot, de schepper van den Hollandschen Lodewijk XIV stijl. Amsterdam, H. J. Paris.

Deze studie, oorspronkelijk bedoeld als een bijdrage voor het Jaarboek van den Ned. Oudheidkundigen Bond, verkreeg — naar de voorrede ons mededeelt — ten slotte den omvang van een kunsthistorisch onderzoek, dat moeilijk anders dan in boekvorm kon worden gepubliceerd. Het komt ons voor, dat wij dankbaar mogen zijn, dat de financiële bezwaren, die aan een zoodanige uitgave in den weg stonden, konden worden overwonnen. Immers dit jongste werk van den bekwaamste hoofdambtenaar aan het Rijksbureau voor Monumentenzorg mag zeer zeker als een waardevolle verrijking worden beschouwd van hetgeen in voorafgaande jaren over onze nationale architectuur in de dagen der Republiek werd gepubliceerd. Evenals Dr. Ozinga's werk over den Protestantischen kerkbouw, kenmerkt deze monographie zich door de nauwgezetheid, waarmee het historisch onderzoek werd verricht, zoomede door de omzichtigheid, waarmee uit schijnbaar onbelangrijke gegevens opmerkelijke conclusies werden opgebouwd. Het kan haast niet anders, of de op een zoo groot mogelijke volledigheid gerichte werkwijze van den auteur moest hem verleiden tot een breedheid van behandeling der stof, die voor den gemiddelden lezer z'n bezwaren heeft, maar die daarentegen door degenen, die het boek als studiebron zullen raadplegen, te meer zal worden geapprecieerd.

De veelzijdigheid van het talent van Daniël Marot had aanleiding tot een systematische behandeling kunnen zijn. Dr. Ozinga heeft er echter de voorkeur aan gegeven, hetgeen omtrent den architect van den Koning-Stadhouder bekend was, zooveel mogelijk chronologisch te behandelen. Naast het raadplegen van Marots modelboeken, ornamentprenten en gravures en de studie van de naar zijn ontwerp uitgevoerde bouwwerken, is een omvangrijk archivarisch materiaal in deze monographie verwerkt. De

omstandigheid, dat Marot vele jaren voor verschillende leden der prinselijke familie heeft gewerkt, bracht de mogelijkheid mede aan vorstelijke correspondentie en aan het archief der Oranjes menige interessante bijzonderheid over de werkzaamheid van Marot te ontleenen.

Als zoon van den vermaarden graveur Jean Marot is hij reeds in zijn jonge jaren als graphisch kunstenaar te Parijs werkzaam geweest. De destijds zoo gewilde architectuur-gravures van zijn hand hadden hem in Holland reeds een zekere bekendheid geschonken, vóór hij in 1685 of 1686 als calvinist naar de Nederlanden uitweek. Zeer spoedig reeds moet hij in dienst getreden zijn van Stadhouder Willem de Derde; hij heeft een belangrijk aandeel gehad in den bouw der prinselijke verblijven (o.a. van het Loo) en van de landhuizen van den hoogen adel (o.a. het huis te Voorts en het slot te Zeist). Ook voor de Friesche stadhouderlijke familie heeft hij veel gebouwd. In opdracht van de gemalin van Hendrik Casimir II ontwierp hij de algeheele verbouwing van het Slot Oraniënstein te Diez a.d. Lahn, waartoe de bewaarde correspondentie tusschen vorstin Amalia en Marot tal van interessante gegevens bevat. Als een zijner gaafste interieurs geldt de op last der Staten-Generaal ontworpen Trèves-zaal op het Binnenhof.

Na de „Glorious Restauration” heeft Marot ook nog in dienst van den Koning-Stadhouder te Engeland vertoefd, hoewel zijn werkzaamheid aldaar moeilijk is na te gaan. Ook onderstelt men dat hij de ontwerper van de bekende tuinen van Herrenhausen bij Hannover moet zijn geweest.

Toen de opdrachten der stadhouderlijke familie schaarscher werden, heeft Marot nog eenige patriciërshuizen te Amsterdam en in Den Haag gebouwd, waarvan het woonhuis der familie van Schuylenburch (de tegenwoordige Deutsche Legatie, Vijverberg 8) en dat van Adrienne Marquérîte Huguëtan (thans Koninklijke Bibliotheek) de bekendste zijn.

Daniël Marot, die tot zijn vier en twintigste jaar in Parijs woonde,

waar destijds de „style Louis XIV” hoogtij vierde, heeft zoowel door eigen werkzaamheid als bouwmeester als wel door zijn series ornamentprenten onze nationale bouwkunst sterk beïnvloed en den Franschen Barok ingang doen vinden. Stellig zou dit niet mogelijk geweest zijn, als niet onze hofadel en onze snel rijkgeworden koopmansstand zich aangetrokken voelden door het breede ceremonieel en de pompeuze vormenpracht, die de omgeving van den Zonnekoning kenmerkte.

In hoeverre Daniël Marots invloed in ieder opzicht voor de ontwikkeling onzer nationale architectuur heilzaam geweest is, daarover wagen wij het met Dr. Ozinga van meening te verschillen. De zwakke zijde in zijn kunstenaarschap is o.i. dat, hoewel hem een zeer lang leven was toebedeeld (hij werd 90 jaar!) een noemenswaardige ontwikkeling niet te constateeren valt. Hij bouwde nog steeds Louis XIV, toen men reeds lang tot het lichtere régence was overgegaan. Het valt ons moeilijk aan te nemen, dat deze zelfgenoegzame artist de aangewezen zou zijn geweest „de karakteristieke, zelfstandige ontwikkeling ten

onzent voor verdorring en afdwaling te behoeden” (pag. 206). Trouwens Dr. Ozinga geeft in zijn slotwoord toe, dat Marot in geen geval „een baanbreker van diepe oorspronkelijkheid” is geweest.

Ook zonder Marot had onze vaderlandsche bouwkunst den weg van den klassicistische barok naar de ijlere en verfijnde vormgeving der 18de eeuw wel gevonden. Zulks doet echter niet af aan onze erkenning van de persoonlijke waarde van Daniël Marot als scheppend kunstenaar en wij stemmen gaarne in met Dr. Ozinga's overtuiging, dat zijn beteekenis in de eerste plaats is gelegen in zijn werkzaamheid als interieurkunstenaar en als tuinarchitect.

Een uitvoerige analyse van hetgeen Marot heeft gebouwd en van hetgeen hem wordt toegeschreven, vormt de kern van deze monographie, die wij nog menigmaal ter hand zullen nemen. De lijst van Marots teekeningen en diens correspondentie met Amalia van Anhalt-Dessau vormen waardevolle bijlagen.

Ir. DAAN JANSEN.

BETONSAMENSTELLINGEN.

III.

In de beide vorige artikelen (zie pag. 428 en 433 van het B.W.A. 1939) werd de aandacht gevestigd op de wenschelijkheid, in bestekken een uniforme omschrijving te gaan volgen voor de samenstelling der betonsoorten, en wel zoodanig, dat elke samenstelling begint met „cement 50 kg”, waarna zand en grind in liters volgen.

Daarna is het begrip fijnheidsmodulus gedefinieerd, en is ideale fijnheidsmodulus van een zand-grindmengsel die modulus genoemd, waarbij het betonmengsel minder aanmaakwater vereischt om een bepaalde verwerkbaarheid van het beton te bereiken, dan elke andere samenstelling.

Tenslotte is een voorbeeld gegeven van de berekening van de fijnheidsmodulus van het zand-grindmengsel, wanneer de fijnheidsmoduli van het zand en het grind bepaald waren.

Men spreekt nu in het algemeen van „bouwcontrole”, wanneer de uitvoering van belangrijke gewapend-betonwerken onder voortdurend toezicht vanwege den ontwerper geschiedt. Deze dient dan de voor het werk benodigde teekeningen en berekeningen onderteekend te hebben. Hij moet er zich van overtuigen, dat de te verwerken materialen (staal, zand, grind, cement) aan de eischen voldoen. Op de diverse teekeningen moeten in dat geval de vereischte minimum kubusvastheden van het beton vermeld worden, en de te verwerken staalsoort der wapening.

Bovengenoemde belangrijke gewapend-betonwerken stellen uiteraard bijzondere eischen aan de kwaliteit van het beton, waarvoor in dat geval ook hoogere toe te laten spanningen in aanmerking komen.

Men onderscheidt deze betonsoorten naar de hoeveelheid cement, die per m³ verwerkt beton moet worden gebruikt. Bij de Nederlandsche Spoorwegen worden in dat geval 5 betonsoorten voorgeschreven:

Beton A: 210 kg cement per m³ beton, voor werklagen.

Beton B: 250 kg cement per m³ beton, voor stampbeton aan constructiedeelen.

Beton C: 315 kg cement per m³ beton, voor gewapend beton aan constructiedeelen, waarbij de wapening een ondergeschikte rol speelt en het beton niet ten volle tot de toe te laten spanning wordt belast.

Beton D: 350 kg cement per m³ beton, voor gewapend beton aan constructiedeelen, waarbij de wapening een hoofdbestanddeel van de constructie vormt, en het beton tot de toe te laten spanning wordt belast.

Beton E: 385 kg cement per m³ beton, voor gewapend beton aan waterdichte constructies en voor heipalen.

De ingenieur moet hierbij de korrelverdeling voor het toe te passen zand en grind aangeven. De gewichtsverhouding tusschen zand en grind moet tusschen 1 : 1½ en 1 : 2 liggen, terwijl de grens tusschen zand en grind bij de korrelgrootte 5,6 mm wordt aangenomen.

Het te verwerken zand moet

op de zeef N. 480-d-6.8 niets,

op de zeef N. 480-d-5.6 ten hoogste 8%, en

op de zeef N. 480-d-0.300 ten hoogste 95,5% achterlaten, terwijl de fijnheidsmodulus moet liggen tusschen 2,4 en 3.

Blijft op de laatste zeef meer dan 95,5% achter, dan moet zooveel duinzand worden toegevoegd totdat het zandmengsel aan de eischen voldoet.

De overeenkomstige eischen voor het grind zijn de volgende:

op de zeef N. 480-d-46 mag niets,

op de zeef N. 480-d-32 ten hoogste 5%, en

op de zeef N. 480-d-5.6 ten minste 90% van het gewicht achterblijven, terwijl de fijnheidsmodulus moet liggen tusschen 6,5 en 6,9.

Op het werk moeten de aangevoerde zand- en grindmaterialen geregeld op korrelgrootte worden gekeurd. Bij het ontleenen der monsters moet er op worden gelet, dat men kleine hoeveelheden telkens op ten minste een halve meter onder het oppervlak der hoopen in schip of wagon verzamelt, tot men in totaal ongeveer 100 kg zand en 150 kg grind voor het keuringsonderzoek bijeen heeft.

Tijdens de betonstortingen moeten de plasticiteit en de verwerkbaarheid van het beton geregeld gecontroleerd worden, de plasticiteit door middel van de zetproef, de verwerkbaarheid door middel van de schudproef. Voor deze proeven moet het beton rechtstreeks uit den betonmolen in een reservoir, dat geen water aan het materiaal kan onttrekken, worden overgebracht, en zoo noodig vóór de proefneming goed omgeroerd worden.

1. Zetproef (Slumptest).

De bepaling van den vloeibaarheidsgraad of plasticiteit (consistentie) geschiedt met behulp van den kegelmantel van Abrams. Deze mantel is van 2 mm dik gegalvaniseerd plaatstaal vervaardigd, en heeft den vorm van een afgeknotten kegel met een bovenmiddellijn van 10 cm en een ondermiddellijn van 20 cm, terwijl de hoogte 30 cm bedraagt. De kegelmantel moet op een

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 3

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

20 JANUARI 1940

HET NIEUWE RAADHUIS VAN AMSTERDAM.

Het nieuwe Raadhuis, dat, naar wij hopen, te Amsterdam eenmaal zal verrijzen, dreigt het lot te ondergaan, dat zoovelen grooten bouwwerken beschoren was: eerst na heftigen, zelfs niet altijd even verkwikkelijken strijd te zijn tot stand gekomen. Het lot is wispelturig, soms werkt het ten goede, meermaals ook ten kwade. Wij zouden enkele gebouwen kunnen noemen, waarvan de strijd, die tijdens de voorbereiding van den bouw ontbrandde over de plaats, over de grootte, over den architect, over den stijl, tenslotte toch heeft geleid tot een bevredigend resultaat. Maar legio is ook het aantal bouwwerken, waarbij verschil van inzicht moeilijkheden bracht, welke tenslotte het uiteindelijk resultaat ongunstig hebben beïnvloed.

Het zou voor het Raadhuis van Amsterdam te betreuren zijn, wanneer het dezen kant op ging. Tot aan de tentoonstelling van de raadhuisprojecten ging alles goed en bleef de sfeer zuiver. Waarom kan dat niet worden bestendigd?

Verskil van inzicht ontstond reeds direct over de vraag of de prijsvraag gelukt of mislukt was. Nu is het gelukken of mislukken van een prijsvraag geen entweder-oder.

Wij als Redactie hebben ons buiten dit, alleen met bepaalde oogmerken zoo scherp gestelde vraagpunt, gehouden en het standpunt ingenomen, dat het resultaat van de prijsvraag is geweest, dat twee plannen naar voren zijn gekomen, die, bij nadere bestudeering, zullen kunnen uitbloeien tot een fraai en gaaf geheel.

Wij stipuleeren nu nogmaals, dat uit de prijsvraag twee plannen naar voren zijn gekomen, die naar onze overtuiging waardevolle elementen inhouden om inderdaad tot een raadhuis met hooge architectonische kwaliteiten te kunnen uitgroeien. En het is waarlijk geen miskennis van de talenten van de Nederlandsche architecten, als wij hier verklaren, dat deze twee plannen ook inderdaad de twee eenige plannen zijn, die de mogelijkheden van verdere ontwikkeling en bloei in zich hebben.

In de critiek, die op het prijsvraagresultaat gehoord werd, kwam direct als hoofdpunt naar voren de kwestie van het terrein. Het terrein was de schuld van dezen afloop. Er gingen zelfs stemmen op om maar weer op een nieuwe prijsvraag, waarbij het Raadhuis op een ander terrein zou moeten worden ontworpen, aan te sturen. Ook hierover heeft onze Redactie zich uitgesproken en zij handhaaft haar meening, dat het onmogelijk is, dat de architecten, die in ernst — wij spatieeren dit woord — aan de eerste prijsvraag hebben deelgenomen, in staat zullen zijn kort nadien, dus zonder een ontwikkelingsperiode te hebben

doorgemaakt die hen rijper tegenover de opgaaf stelt, bij een tweede prijsvraag beter zullen slagen, wanneer het terrein anders wordt gekozen. De opvatting, waarbij men geloofde, dat zulks mogelijk is, kleineert, naar onze meening, de bouwkunstbeoefening.

In het begin van Mei werd door den heer Ir. G. J. Lugt een plan naar voren gebracht om het gebouw anders te plaatsen, zoodanig dat ook een gevel aan den Amstel zou kunnen komen. Eerst was het den heer Lugt uit puren burgerzin te doen om Amsterdam aan een fraai gelegen Raadhuis te helpen. Het ging alleen maar om de gedachte. Later werd deze gedachte gerealiseerd in een maquette van het bouwwerk zelf. Dit was echter ook slechts alleen maar om het idee aan te geven van de mogelijkheden; het was alleen een „visioen van een raadhuis”. Thans echter pleit de heer Lugt, die den architect van zijn maquette één der coryfeën van de Amsterdamsche School noemt, ook al voor de architectuur van zijn architect. Immers hij schrijft: „Deze architectuur doet een gevoelige snaar in het hart van de groote meerderheid der Amsterdammers trillen”.

Dit alles echter is van ondergeschikt belang. De groote fout van Ir. Lugt ligt elders. Hij wil n.l. bouwen in grooten stijl, niet beïnvloed door zuinigheid en geldnood van het oogenblik. Alzoo is zijn groote stijl een royalere opzet, welken hij zich heeft gedacht door het Raadhuis zelf wat groter te maken dan op het terrein van het Paleis voor Volksvlijt alleen mogelijk is en ook de directe omgeving van het bouwwerk aan de westzijde te verruimen. De z.i. geestelijke waarden, welke hij door die royaliteit winnen zal, zijn de mogelijkheid van het bouwen van een hoektoren, recht tegenover de Utrechtschestraat en van het maken van een gevel aan den Amstel. Het leekenpubliek nu krijgt door het in verband met deze mogelijkheden bezigen van den term „bouwen in grooten stijl”, den indruk, dat hierdoor hoogere geestelijke waarden zouden te verkrijgen zijn, dan in de door de prijsvraag naar voren gebrachte projecten te vinden zouden zijn.

Onze Redactie nu moet met de meeste klem tegen dezen gevaarlijken indruk, dien Ir. Lugt heeft gewekt, waarschuwen. De zucht, om z.g. te bouwen in grooten stijl, heeft ontelbare gebouwen het noodlot gebracht. Talloos zijn de bouwwerken op wereldlijk en kerkelijk gebied, die door den waan van in grooten stijl te willen bouwen, nooit voltooid zijn, even talloos zijn ook de bouwwerken, die na eindeloze moeiten en strub-

vlakke tafel worden gezet, die geen water aan het mengsel kan onttrekken. Tijdens het vullen met beton moet de mantel door middel van voetsteunen stevig worden aangedrukt.

Men brengt het beton in drie lagen van 10 cm hoog in den kegel, terwijl na elke vulling tien maal met een ijzeren staaf, lang 60 cm, dik 16 mm, welke staaf voorzien is van een bolvormig einde, in de specie wordt geprikt.

Nadat de bovenkant is afgestreeken en de rondom den kegel-mantel gemorste specie is verwijderd, wordt een halve minuut gewacht, waarna de mantel voorzichtig rechtstandig naar boven wordt verwijderd.

Onmiddellijk daarna meet men de inzakking van den top van den betonkegel. Deze zetting (zetmaat, slump) is een aanwijzing voor de plasticiteit van het beton.

2. Schudproef (Ausbreitversuch).

Met denzelfden afgeknotten kegelmantel van Abrams wordt de schudproef uitgevoerd. Het toestel wordt daarbij geplaatst in het midden van een schudtafel, die bestaat uit een dubbel houten raam, waarvan het bovenste langs een der zijden draaibaar aan het onderste bevestigd is.

Het bovenraam moet een gewicht van 16 kg hebben. Het is voorzien van een beschieting, waarover een 2 mm dikke stalen plaat is aangebracht. De afmetingen der ramen zijn 70 X 70 cm. De raamwerken moeten zoodanig van een aanslag voorzien zijn, dat het bovenraam aan de zijden, gelegen tegenover de scharnieren, 4 cm kan worden gelicht.

Het midden van de stalen plaat is aangegeven door middel van twee loodrecht op elkaar staande lijnen, die evenwijdig loopen met de zijanten, en door een cirkel van 20 cm middellijn.

Onmiddellijk nadat men de bovenomschreven zetsproef heeft genomen, gaat men tot het nemen van de schudproef over. Daartoe moet de kegel in het midden van de schudtafel staan. Men tilt het bovenraam nu voorzichtig tegen den aanslag op, en laat het los. Dit wordt 15 maal herhaald. Daarna worden de middellijnen van de betonkoek in twee loodrecht op elkaar staande richtingen gemeten, en daarvan het gemiddelde genomen. Deze schudmaat (Ausbreitmasz) is een aanwijzing voor de verwerkbaarheid van de specie.

De grenzen van zetmaat en schudmaat worden door den ingenieur vastgesteld.

Gedurende het betonstorten moet de aannemer een aantal

betonkuben (20 X 20 X 20 cm) en betonbalkjes (10 X 10 X 30 cm) gereed maken. Het ontkisten van de betonconstructie zal afhangen van de drukvastheid, die door controleproeven op deze kubus en balkjes zal blijken.

Door een geschiktheidsproef kan aangetoond worden, dat met de te gebruiken materialen de voorgeschreven kubusvastheid kan worden bereikt. Bovendien moet de vastheid van het beton in het bouwwerk geregeld worden gecontroleerd met de verhardingsproef. Die verhardingsproef moet, indien vorst optreedt, met zooveel dagen worden verlengd als de vorstperiode heeft geduurd. Gemiddelde dagtemperaturen tusschen 0° en 5° C geven aanleiding tot het verlengen met het halve aantal dagen waarop zich deze omstandigheid heeft voorgedaan.

3. Geschiktheidsproef.

Deze geschiedt dus vóór dat met storten wordt begonnen, en dient om aan te toonen, dat met de te gebruiken materialen de voorgeschreven kubusvastheid kan worden bereikt.

Deze, in het laboratorium te nemen proef, moet zooveel mogelijk genomen worden onder dezelfde omstandigheden die zich op het bouwwerk zullen voordoen.

Speciaal moet daarbij dus gelet worden op dezelfde plasticiteit van de specie, op de wijze van mengen en op de wijze van verwerken.

Tot en met den zevenden dag moeten de proefstukken met natte doeken worden bedekt of onder vochtig zand bewaard.

4. Verhardingsproef.

Deze proef moet een maat zijn voor de vastheid die het beton van het bouwwerk waarschijnlijk bezit.

De proefstukken blijven op het werk gedurende den geheelen verhardingstijd onder dezelfde omstandigheden als de betonconstructie, waarop de proefstukken betrekking hebben.

Als kubusvastheid geldt het gemiddelde van 3 proeven, na 28 dagen verharding.

Een voorloopige beoordeeling (na 7 dagen) moet ten minste 70% van het vereischte cijfer opleveren.

Een en ander kan in bepaalde gevallen — afhankelijk van de toegepaste staalsoort voor de wapening — leiden tot een verhooging van de in de Gewapend Beton Voorschriften vastgestelde maximum trekspanning in de wapening van 1200 kg/cm² tot 1400, 1600, zelfs tot 2000 kg/cm².

Ir. H. G. J. SCHELLING.

PRIJSVRAAG U.V.I.V. NIET GOEDGEKEURD DOOR DE P.P.C.

In het U.V.I.V.-maandblad is een Prijsvraag geannonceerd, welke niet voldoet aan de bepalingen van de Algemeene Nederlandsche Prijsvraag-Regelen. De Permanente Prijsvraag Commissie is

verplicht hiertegen te protesteeren en ontraadt den kunstenaars daaraan mede te werken.

COBOUW-PRIJSVRAAG 1940.

De directie van „Cobouw” (Centraal Orgaan voor de Bouwwereld) schrijft, haar gewoonte getrouw, ook dit jaar weer een studie-prijsvraag uit. Gevraagd wordt het ontwerp voor een permanent gebouw, dienende tot ontwikkeling en ontspanning van militairen.

De directie heeft vier prijzen ter beschikking gesteld, tot een gezamenlijk bedrag van f 200.—. De inzendingstermijn sluit op 2 April 1940.

In de Jury hebben zitting genomen de heeren Ir. D. Roosenburg, b.i., Ir. H. J. W. Thunnissen, b.i., en W. Verschoor, arch.

PRIJSVRAAG VOOR EEN LEGPENNING.

De Vereeniging ter Behartiging van de Belangen des Boekhandels te Amsterdam heeft een prijsvraag uitgeschreven voor een legpenning, welke bestemd is om uit te reiken ter herdenking van het 25-jarig bestaan van deze vereeniging.

De legpenning, welke gebruikt moet kunnen worden als pressepapier, zal een middellijn van 7,5 centimeter moeten hebben en een dikte van 4 mm. Het is ook geoorloofd, in plaats van een ronde penning een vier- of meerhoekige plaquette te ontwerpen, welke een oppervlakte van 44 vierkante centimeter mag hebben.

Er worden drie prijzen uitgelooft. Een eerste prijs van f 300, een tweede prijs van f 125 en een derde prijs van f 75. De inzender van het met den eersten prijs bekroonde ontwerp zal zijn medewerking moeten verlenen bij de uitvoering van het ontwerp en daarvoor een vergoeding van f 100 ontvangen.

De jury bestaat uit de heeren L. Bolle, Dr. H. E. van Gelder, Jac. A. Jacobs, Jac. v. d. Kolk Jzn., Mr. A. Loosjes, I. Noothoven van Goor en Jhr. W. J. H. B. Sandberg.

Inlichtingen over deze prijsvraag kunnen worden ingewonnen bij Mr. A. Loosjes, Heerengracht 124-128, Amsterdam (C.).

belingen en ten koste van groote moeizaam gebrachte offers, ten slotte maar zijn afgemaakt, doch als kunstwerk nooit zijn voltooid. Amsterdam kent een dergelijk bouwwerk in zijn eigen oude Raadhuis op den Dam, dat gelukkig, al duurde de afwerkingstijd verscheidene tientallen jaren, zoover en zoodanig werd afgemaakt, dat het als een aesthetisch te beleven brok architectuur aan het nageslacht is overgedragen. De tijden zijn echter voorbij dat een afwerking en een voltooiing van een grootsch bouwplan, over een langdurig tijdperk, eenheid van karakter zou kunnen behouden.

Laat Amsterdam zich een zoodanig Raadhuis bouwen, dat het met zijn omgeving door kunstenaars van nu kan worden begonnen en als kunstwerk door hen kan worden voltooid.

Laten zij, die over het nieuwe Raadhuis zullen moeten beslissen, bedenken dat bouwen in grooten stijl in het kader van Ir. Lugt een leuze is, die geen werkelijke grootheid van stijl dekt. Werkelijke grootheid van stijl zien wij in de Egyptische bouwkunst van het Oude Rijk. Naast deze grootheid van stijl, die een incarnatie van grootheid en van stijl is, schrompelt de paleizenbouw van Lodewijk XIV te Versailles, waarvoor men zich staat te vergapen, inéén tot een modieus snufje.

Laat grootheid van stijl in dezen tijd rusten. Moge Amsterdam in het plan voor zijn Raadhuis boven z.g. grootheid van stijl, gaafheid van stijl weten te waardeeren!

Inmiddels is ook al weer de heer Lugt overtroefd. De Heer van der Schaar, de bekende eigenbouwer te Amsterdam, heeft, met zijn zoon, een nog veel betere plaats aan den Amstel voor het Raadhuis kunnen reserveeren. In zijn plan, dat hij dezer dagen wereldkundig maakte, komt niet de korte gevel, maar de lange gevel van het Raadhuis aan den Amstel te liggen.

Wij denken er niet aan deze situatie aan een ernstig oordeel te onderwerpen. Reeds op het eerste gezicht ziet men het dilettantisme, en dit is tekenend voor den gevaarlijken toestand waarin langzamerhand het vraagstuk van het Raadhuis verkeert. De een tracht den ander te overtroeven in situaties, en het is duidelijk, dat op deze wijze wel 25 situaties te bedenken zijn, waarin het Raadhuis allemaal kan staan. Het wordt een opbod in Raadhuis-situaties, ingegeven en gerechtvaardigd door z.g. burgerzin, waarvan men blijk geeft, maar die nuchter beschouwd niet veel van eigen-zin verschilt.

Er is een neiging, waarschijnlijk tengevolge van het feit, dat

het Paleis voor Volksvlijt op luttelen afstand van den Amstel ligt, te trachten het nieuwe Raadhuis aan den Amstel te willen bouwen.

Zij, die overhellen tot de meening dat de oevers van den Amstel wel een geschikte plaats bieden voor het Raadhuis, hebben daarbij bouwwerken als het Stadhuis te Stockholm, als het Dogenpaleis voor oogen en andere, die door een zeer speciale ligging aan een speciaal water een apart element van schoonheid hebben gekregen.

Maar ze vergissen zich als ze aannemen dat de Amstel zulk een speciaal water is en als ze verwachten dat daar, met de beschikbare middelen, een speciale ligging voor zulk een enorm gebouw als een raadhuis te vinden zou zijn.

Natuurlijk is alles mogelijk, maar de mogelijkheid om het Raadhuis aan den Amstel te bouwen, stedenbouwkundig en architectonisch verantwoord, zal fantastische offers vragen. Daarom moet het Raadhuis aan den Amstel een utopie blijven.

Ten slotte zij gestipuleerd, dat de grootste meerderheid van het College van B. en W. het voorstel handhaaft om den ontwerpers van de plannen „Meron” en „Belfort” op te dragen hun plannen te herzien, in verband met door de Jury gemaakte opmerkingen.

Inderdaad is en blijft het voorstel van B. en W. het meest logisch en het meest eenvoudig. Op ieder ander terrein zou men dezen weg opgaan, waarom hier niet?

De Redactie blijft de uitspraak en het voorstel van de Jury steunen en betuigt haar adhaesie aan het voorstel van Burgemeester en Wethouders. Zij stelt zich hierbij ook achter de punten van de door de Ledenvergadering van den B.N.A. aangenomen motie, waarin werd uitgesproken, dat de Ledenvergadering van den B.N.A. van oordeel is, dat uitsluitend de beide door de Jury aanbevolen combinaties van architecten in aanmerking komen voor een meervoudige opdracht, dat de Jury als adviseerend lichaam voor de meervoudige opdracht opnieuw dient te worden ingeschakeld en dat uit de prijsvraag is gebleken, dat een nader onderzoek van de begrenzingen van het terrein noodzakelijk is.

De Redactie stelt hierbij de reserve, dat de terreinbegrenzingen de begrenzingen van het eenmaal gekozen terrein zullen blijven en niet in weidsche verten over de kaart van Amsterdam zullen worden getrokken.

DE COMMISSIE VAN REDACTIE.

DE RESTAURATIE VAN DE DOMKERK TE UTRECHT.

ARCHITECT PROF. DR. IR. D. F. SLOTHOUWER B.N.A.

Hoog boven Utrecht rijst de Domtoren, het teeken van de Bisschopstad, die wij ons zonder haar bekroning niet kunnen denken. Van welke zijde men de stad ook nadert, immer wijst de sterke silhouet van den toren ons den weg, lang reeds voor men van de stad zelf iets bespeurt. Is men eenmaal binnen de bebouwing, dan verrast hij telkens in het stadsbeeld. Overrompelend door zijn afmeting, door zijn trots en door zijn statie.

Geen toren in ons land werd zoo hoog gebouwd, geen ook is zoo duidelijk van structuur. De simpele stereometrische figuren van den Domtoren verleenen hem de krachtige gestalte, de geringe verjonging naar boven doet hem in volle zwaarte oprijzen en maakt zijn opgerichte massa tot een glorieuze manifestatie van menschelijk willen en vermogen.

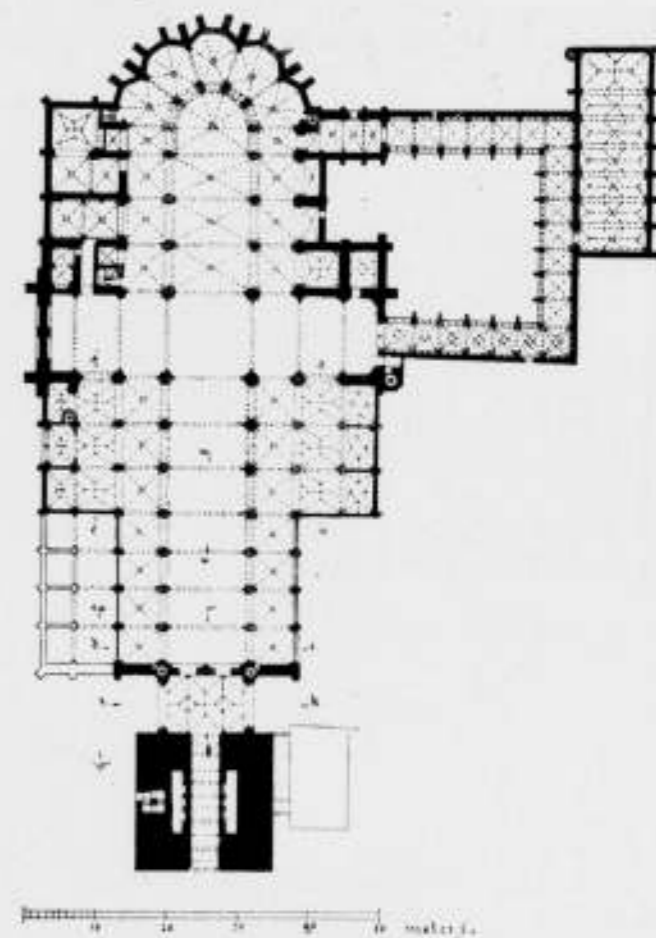
Luisterrijk staat de Domtoren boven Utrecht — maar is men eenmaal tot den voet van den geweldenaar genaderd, dan ver-

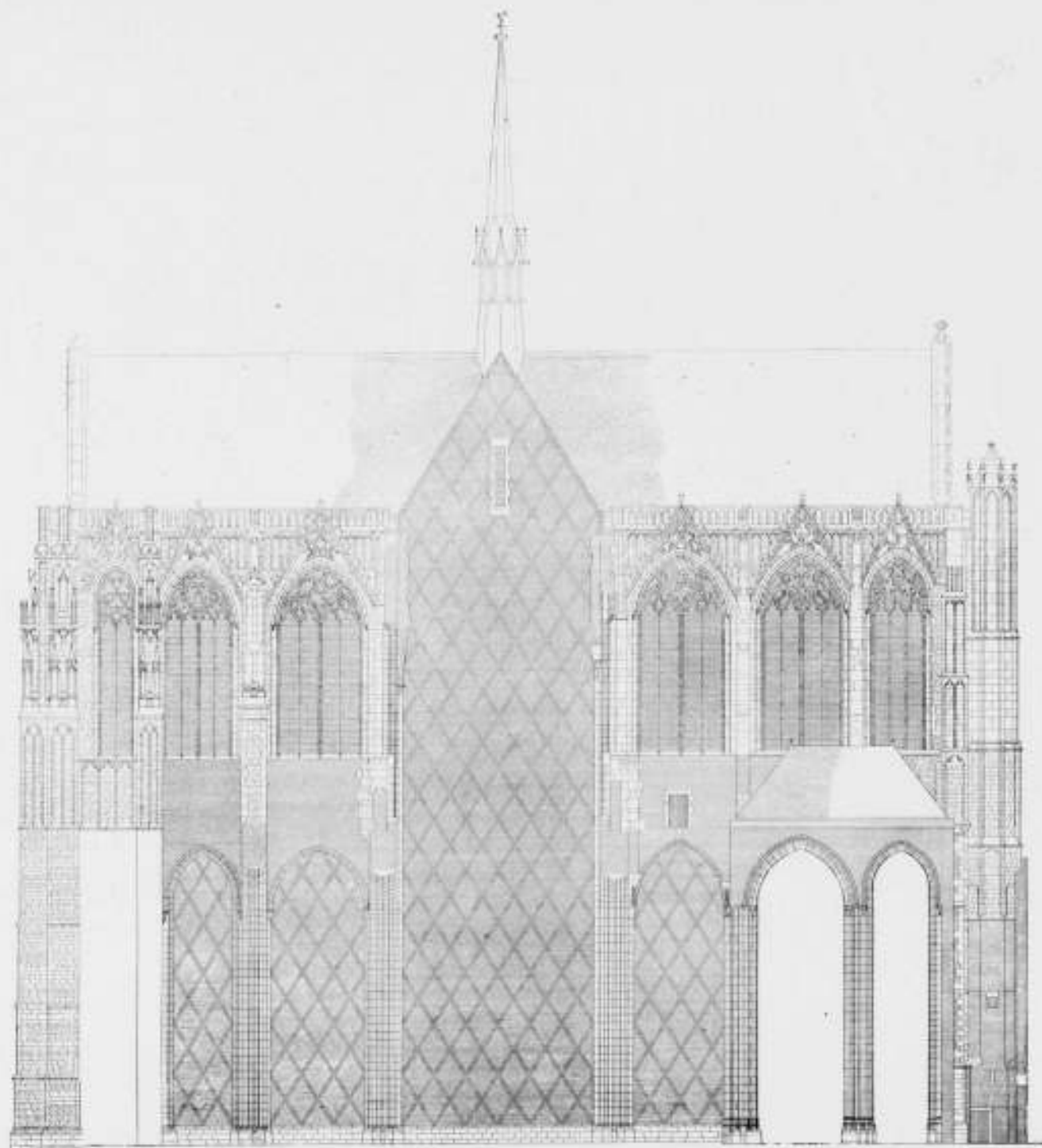
LENGTE-DOORSNEDE (SCHAAL 1 : 300) VAN DE VIERING EN VAN HET KOORGEDEELTE VAN DEN DOM TE UTRECHT

TEKENING VAN SAFTLEVEN VAN DE RUINES VAN HET INGESTORTE SCHIP VAN DEN DOM TE UTRECHT

PLATTEGROND (SCHAAL 1 : 1000) VAN DEN DOM TE UTRECHT MET DE INDEELING VAN HET IN 1674 INGESTORTE SCHIP, DEN TOREN, DE KLOOSTERGANG EN DE KAPITTELZAAL

TEEKENING (SCHAAL 1 À 300) VOOR DE RESTAURATIE VAN DEN WESTWAND VAN HET DWARSSCHIP VAN DEN DOM TE UTRECHT
ARCHITECT PROF. DR. IR. D. F. SLOTHOUWER B.N.A.

baast ons zijn bescheiden plaats, aan het eind van een nauwe straat, op een willekeurigen hoek van een vormloos plein.

Tegenover den toren staat hoog en breed het transept van de Domkerk, met daarachter het koor en de kapellen. Op zichzelf beschouwd is dit een magistraal gotisch bouwwerk, maar het blijft toch een fragment van de kathedraal, die het stralende hart in het kruis van kerken had moeten vormen, dat Bisschop Bernulf in de elfde eeuw in Utrecht deed verrijzen; ten Oosten de Pieterskerk, ten Zuiden de St. Paulus Abdij, reeds lang verdwenen, ten Westen de Mariakerk, eveneens afgebroken, en ten Noorden de Janskerk.

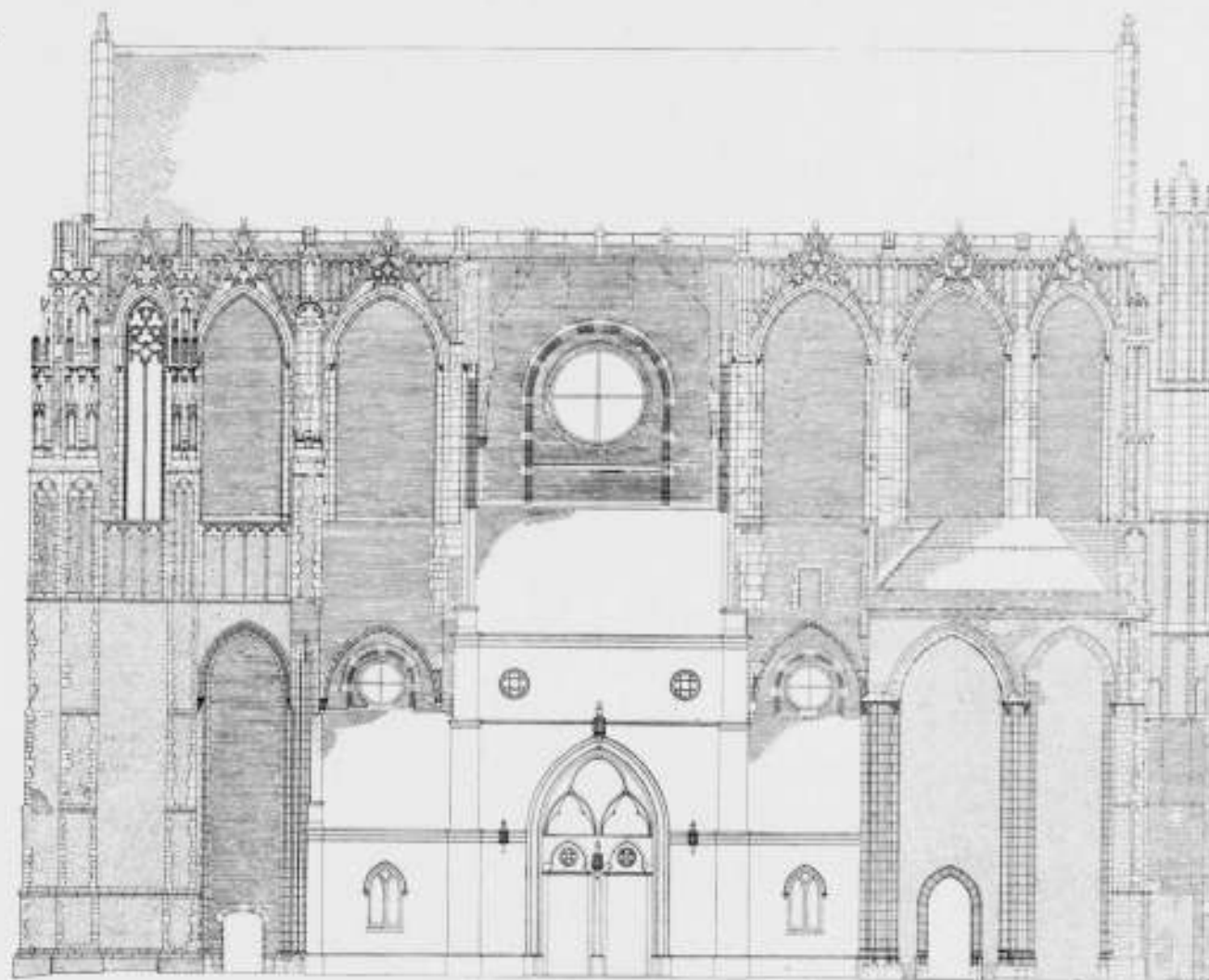
Groot is de idee, waardoor al deze bouwwerken werden gedragen. Groot is wat ons nu nog rest van de werken, die geweest zijn. Wat mocht de oorzaak zijn dat het belangrijkste van deze werken geschonden werd en onvoltooid bleef?

Op het eind van de zevende eeuw stichtte Willibrord te Utrecht, centrum en uitgangspunt van de middeleeuwsche cultuur in Noord Nederland, de eerste parochiekerk, de St. Salvator of Oudmunster. Het gebouw, eenige malen door de Noormannen

verwoest, werd even zoo vele malen weer opgebouwd, en vormde ruim twee eeuwen lang de kathedrale kerk, tot in 1023 Bisschop Adelbold II een nieuwe St. Maartenskerk oprichtte, naast de kerk van Oudmunster ter plaatse van den huidige Dom. Deze kerk werd meermalen door brand beschadigd en in 1253 zoodanig, dat de toenmalige Bisschop, Hendrik van Vianden, besloot een nieuwe kathedraal tezelfder plaatse op te bouwen. In 1254 werd de eerste steen gelegd van het Priesterkoor.

Vlot schijnt het met den bouw van begin af aan al niet gegaan te zijn; Vermeulen (Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst, blz. 408 e.v.) schrijft dat Bisschop Jan van Nassau in 1288 blijkbaar den bouw voor het eerst met kracht liet aanvatten. In 1317 stond van het tegenwoordige koor slechts de benedenbouw voltooid en toen in 1320 de bouw van de kathedraal vrijwel gestaakt werd, stond pas een deel van het koor met omgang en kapellen overeind.

De staking van den bouw was het gevolg van oneenigheid met het kapittel van Oudmunster, dat de opkomst van den machtigen buur met leede oogen aanzag. Daar het transept en het schip

OPMETINGSTEEKENING (SCHAAL 1 À 300) EN FOTO VAN DEN WESTGEVEL VAN HET DWARSSCHIP VAN DEN DOM TE UTRECHT VOOR DE RESTAURATIE

DE WESTGEVEL VAN HET DWARSSCHIP VAN DEN DOM TE UTRECHT NA DE RESTAURATIE
ARCHITECT PROF. DR. IR. D. F. SLOTHOUWER B.N.A.

van den nieuwen Dom op terreinen zouden komen te staan, die tot de immuniteit van Oudmunster behoorden, kon het kapittel den verderen bouw beletten, wat het dan ook deed.

Als een uitdaging aan het weerspannige kapittel van Oudmunster wel haast werd toen met den bouw van den Domtoren begonnen, en wel in 's Bisschops tuin, op grooten afstand van het koor. Met groot enthousiasme werd gebouwd; zes jaar later stond reeds het eerste vierkant en in 1382 was de toren voltooid. Ver in het land was hij zichtbaar, een bouwwerk van ongekenen durf en vaardigheid, alles overtreffend in grootte en kracht, teeken van de Bisschoppelijke waardigheid zeker, maar vooral een glorieus symbool van het Beginsel, waaruit alles leeft. Geert Groote, de tijdgenoot, gispte de kanunniken van St. Maarten om hun ijdelheid en hun wereldschen zin en schold den bouwmeester een knecht van Satan.

Inmiddels waren enkele koorkapellen afgewerkt, doch toen men, bij het gereed komen van den toren, den bouw van transept en schip ter hand wilde nemen, kwam men opnieuw in conflict met het kapittel van Oudmunster. Weer zocht men een gelegenheid om den bouw voort te zetten en men vond die door ten Zuiden van het koor met de kapittelzaal en twee armen van de kruisgang te beginnen. De westelijke arm bleef voorloopig achterwege, daar die weer op het terrein van Oudmunster zou komen. Op het eind van de veertiende eeuw wordt dan nog de sacristie gebouwd, maar daarnaast staakt men het werk geheel, tot over de helft van de vijftiende eeuw.

Bisschop David van Bourgondië neemt dan het werk weer krachtig ter hand, waarbij de macht van zijn vader, Philips de Goede, hem wel te stade gekomen zal zijn. In 1460 werd de kloostergang voltooid, in 1477 kwam het transept onder de kap en in 1481 sloopte men het Romaansche schip, terwijl van het nieuwe schip drie traveeën gefundeerd werden.

Vijf traveeën nog waren noodig om het schip tot den toren door

te trekken, maar weer rees oneenigheid met het kapittel van Oudmunster, dat den noordelijken toegang tot zijn kerk afgesloten zag. Besloten werd vier traveeën te bouwen, tusschen toren en schip een doorgang te houden en deze te overkluisen met de Bisschopsloge, een ruimte die uit den toren toegankelijk was en zicht gaf in de kerk.

De eerste drie traveeën waren vijfbeukig, nog uitgebreid met zijkapellen; de volgende vier traveeën werden driebeukig gebouwd.

In 1516 werd de bouw geheel gestaakt.

In 1528 deed de Bisschop afstand van zijn wereldlijk gezag aan Keizer Karel V. Utrecht was niet langer residentie, de voltooiing van de kathedraal werd steeds onwaarschijnlijker. De Hervorming maakte die onmogelijk.

Zoo bleef de Dom van Utrecht onvoltooid, luchtbogen en gewelven in het schip ontbraken, de noodige schoren, de samenhang en de massa die vastheid gaf, waren niet aanwezig.

1 Augustus 1674 teisterde een orkaan de stad Utrecht, de hooge lantaarn van den Dom werd omgeworpen en verpletterde in haar val het noordelijk deel van het schip, dat door gebrek aan eenig verband een volkomen ruïne werd.

Aanvankelijk meende men het schip nog te kunnen herstellen, doch de omstandigheden waren niet gunstig; het Sticht had te zeer geleden onder het verblijf van het Fransche leger. Hoe langer de ruïne bleef, hoe meer het materiaal verweerde en hoe onmogelijker het herstel werd.

Slechts de drie noordelijke zijkapellen, die weinig geleden hadden, werden hersteld. Bijna anderhalve eeuw liet men de ruïne, steeds meer in verval rakend, staan tot eindelijk in het eerste kwart van de negentiende eeuw het restant gesloopt werd en opgeruimd. Het vrijkomend terrein werd tot plein ingericht; in 1847 werd de westelijkste der drie overgebleven kapellen gesloopt terwille van het verkeer!

Dit is in het kort de bouwgeschiedenis van den Dom te Utrecht. Groot was de idee waardoor het werk door meer dan twee eeuwen gedragen werd, edele geestdrift moet in sommige perioden opdrachtgevers en bouwers beziel hebben. Soms waren de materiele omstandigheden te moeilijk, dan stokte het werk; maar ook al te dikwijls werd het tempo vertraagd, of zelfs stilgezet, door kleinmenselijke afgunst, nijd en onverdraagzaamheid. Het kerkgebouw is daar de dupe van geworden; de bouw van den toren daarentegen werd er door gestimuleerd. Zeker, er zit in den bouw van zoo'n geweldig monument, speciaal onder deze omstandigheden, een element van uitdaging, van verwatenheid, zoo men wil. Doch laat ons dankbaar wezen voor het feit, dat goede en kwade menschelijke eigenschappen de energie opgewekt hebben, noodig om dit glorieuze teeken van den Geest te verwezenlijken. Of voor het Domcomplex ooit een compleet plan gemaakt is,

valt te betwijfelen. Uiteraard zal den verschillende bouwmeesters, die in den loop der eeuwen de leiding van het werk hadden, een bepaald schema voor oogen gestaan hebben. Telkens werd op het stramien verder geborduurd en ieder deed dat op zijn wijze, naar zijn beste inzichten en naar de mogelijkheden, die de tijd bood. Dat geeft aan de middeleeuwsche bouwwerken het boeiende, het levendige karakter; nooit herhaalt men, het geheel wordt kleurrijk als een oud tapijt.

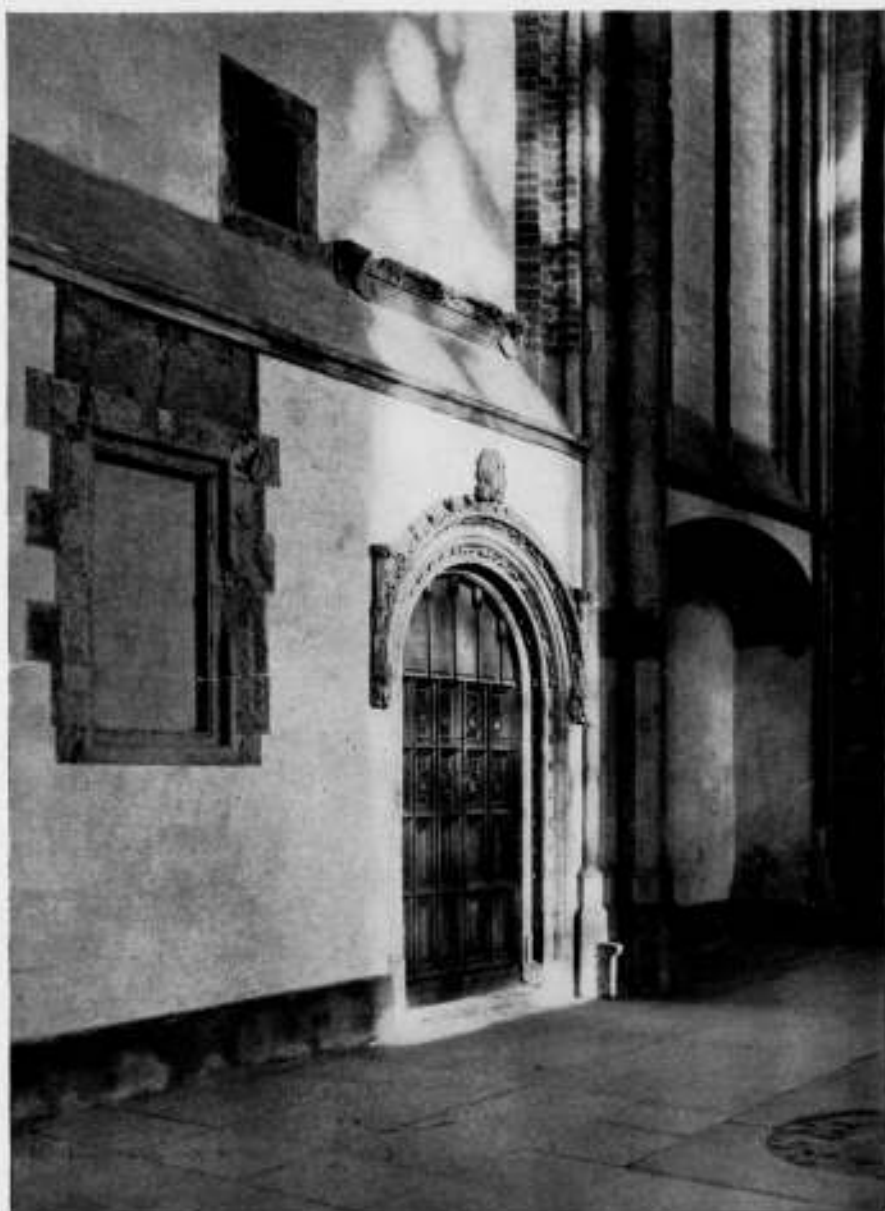
Van de bouwmeesters is zeer weinig bekend.

Wie het eerste plan heeft opgezet, valt niet te zeggen. Wel kan men uit het type opmaken onder welken invloed de eerste bouwmeester werkte.

Vermeulen wijst op het feit, dat de koorkapellen met de corresponderende omgangstraveeën telkens onder een gemeenschappelijke sluitsteen gewelfd zijn. Het eenige Noord Fransche voorbeeld van deze dispositie wordt gevonden in het koor van

INTERIEUR VAN HET GERESTAUREERDE KOORGEDEELTE VAN DEN DOM TE UTRECHT

TOEGANG TOT DE VOORMALIGE SACRISTIE VAN UIT DEN KOOROMGANG

Soissons. Naar dat plan werd het koor van de Doornische kathedraal gebouwd. De Dom van Utrecht werd later begonnen, invloed uit die richting ligt dus voor de hand.

Nederlandsch is zeker het loslaten van den gevel met twee torens, kenmerkend voor het Fransche type, dat hier nooit nagevolgd is. Voor het bouwwerk zelf, vooral voor de gevelcompositie, zijn de twee torens, door de versterking van de hoeken en de accentueering van de symmetrie, van groote waarde. Voor het stadsbeeld, de stadssilhouet, valt de ééne gotische toren te prefereren.

De Domkerk is in haar bouw volledig Fransch, een pezig samenstelsel van kolommen, ribben, schoren en beeren, vrijwel zonder muurvlakken.

Met het vorderen van den bouw spreekt het Noord-Nederlandsche karakter zich meer en meer uit, wat onder meer blijkt uit de groote breedteontwikkeling van het schip, dat vijfbeukig gebouwd werd naar plannen van Cornelis de Wael. Deze is een van de weinigen, die als bouwmeester van den Dom bekend staat. Voor den toren noemt men Jan van Henegouwen als ontwerper; tot hoever hij den bouw leidde is onbekend.

Velen moeten hun beste krachten aan den Dom gegeven hebben,

vagelijk doemt uit den schemer der tijden een naam op: en onze fantasie omweeft de gestalte met een schoon verdichtsel, zooals van Moerkerken schreef over Jan van den Doem.

Uit de ontzaglijke moeilijkheden, materieel en menschelijk, die de bouwmeesters van den Dom te overwinnen hadden, mag men afleiden, dat zij over groote geestkracht beschikten, maar dat hun leven vaak hard en bitter geweest zal zijn.

In de negentiende eeuw heeft men zich aan kerk noch toren veel gelegen laten liggen. De bouwval werd opgeruimd, hier en daar werden al te gevaarlijke deelen wat hersteld, helaas te dikwijls op onoordeelkundige wijze. Tegen de eeuwwisseling werd de belangstelling voor de oude monumenten opnieuw gewekt.

Met de restauratie van het koor werd door F. J. Nieuwenhuis een begin gemaakt. Na den wereldoorlog werd het werk met kracht ter hand genomen, onder leiding van Ir. D. F. Slothouwer; tegen 1939 was de restauratie van het deel dat ons van den Dom gebleven is, gereed. Veel werk is daarvoor verzet, belangrijke beslissingen moesten genomen worden, er werd gebroken, nieuwe deelen toegevoegd. Het fragmentarische karakter van

INTERIEUR VAN DE VOORMALIGE SACRISTIE

het bouwwerk werd als zoodanig aanvaard, doch het diende, mede in verband met de huidige bestemming, min of meer als een voltooid werk behandeld te worden.

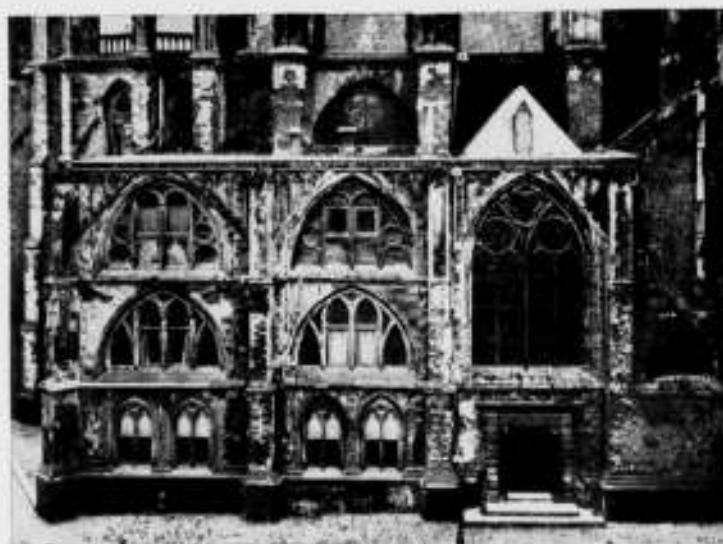
In beginsel werd het voorhandene hersteld en storende toevoegingen van lateren tijd verwijderd; wat thans nieuw gemaakt werd, kreeg geen gothischen, doch een eigentijdschen vorm. Een uitzondering, namelijk de sacristie, bevestigt den regel, die bij restauraties in ons land, dank zij Dr. Kalf, gevolgd wordt. Voetlijst, balustrade en daken, waren daar verdwenen. Toen restauratie in eigen vormen weinig bevredigend bleek, besloot men een nieuwe gothische balustrade te maken. Mede door de voortreffelijke scholing van de steenhouwers werd deze hachelijke onderneming met succes bekroond.

Aan de Domkerk kan men de geleidelijke toenemende vaardigheid in het bewerken van de steen uitstekend ervaren; het oudst herstelde deel, aan het koor, vertoont nog de harde contouren van de machinale methode. Later worden de profielen gevoeliger gehakt, ook de oppervlaktebewerking is meer naar den aard, wat toniger, wat minder kil. De werkzaamheid van Prof. Odé op dit gebied is velen gerestaureerden bouwwerken in ons land beduidend ten goede gekomen.

Het doet ons Hollandsche hart immer deugd als het kleuren-

gamma van onze bouwwerken uitgebreid wordt. Zoo zijn de deelen, zoowel binnen als buiten, waar de baksteen verwerkt werd, fleurig en rijk. Vooral als de materialen naar hun aard verwerkt worden en de structuur van het gebouw derhalve toegelicht wordt, ontstaan schoone aspecten. Waarschijnlijk is dit een deel van het geheim, dat den westelijken kapellen zooveel luister bijzet.

Voor het exterieur was het groote probleem hoe de westelijke transeptgevel behandeld zou worden: moest primair getoond worden dat het schip verdwenen is, of ware het beter het fragment van den Dom hier duidelijk te begrenzen? Aanvankelijk neigde men tot het eerste, voor den transeptgevel zouden gedeelten van enkele kolommen van het schip opgetrokken worden. Mogelijk was dit zeker, daar zoowel plaats, omvang als profileeringen bekend zijn door de onder den pleinvloer aanwezigen aanleg. De oplossing zou een romantisch aspect opgeleverd hebben, misschien ware Utrecht er een tweede Salzburg door geworden. Mijns inziens pleit het voor den architect van de restauratie, dat hij de tweede oplossing tot de zijne maakte. Aldus werd de unieke gelegenheid aangegrepen om een gothisch transept in vollen omvang te laten zien. Breed en geweldig, een waardige tegenhanger van den toren, verheft zich aan het plein het

NOORDGEVEL VAN DE VOORMALIGE SACRISTIE VOOR DE RESTAURATIE

NOORDGEVEL VAN DE VOORMALIGE SACRISTIE NA DE RESTAURATIE

ARCHITECT PROF. DR. IR. D. F. SLOTHOUWER B.N.A.

dwarspand. Tegenover de enorme verticaal van den toren staat de in de breedte gelede massa van het transept; architectonisch is dit een waarlijk monumentale dispositie.

Het wil mij voorkomen dat de vulling van den vieringboog beter in kloostermoppen gemetseld ware; de huidige vulling is m.i. te klein van schaal. Dat de architect hier zelf twijfelde blijkt uit het baksteenpatroon van de ontwerp-teekening.

De grootsche indruk, dien men van het gebouw krijgt, vermag dit euvel nauwelijks te schaden.

Van het plein tusschen toren en dwarspand valt helaas weinig goeds te constateeren. Gelukkig verdween de tram, die en passant onder den toren door dook, doch de bebouwing is weinig fraai. Erger nog is dat de zuidwand grootendeels ontbreekt, waardoor, evenals door den zak naast den toren, het plein vormloos is gebleven. De stad Utrecht heeft hier een stedenbouwkundige eereschuld te voldoen!

Naar wij vernamen ligt het in de bedoeling den aanleg van het schip metertijd in het plaveisel van het plein te doen spreken; afgezien van de historische noot, zal dit de schaal en de dieptewerking van het plein ten goede komen.

Rest ons thans een bespreking van het interieur.

Een van de moeilijkste problemen bij de restauratie van het interieur was, naar mij lijkt, het inrichten van deze ruimte voor den Hervormden Eeredienst. Voor de restauratie stond in het koor een omvangrijk houten getimmerte, waarbinnen de diensten gehouden werden. Voor de gezelligheid en voor de acoustiek mag deze oplossing dan al voordeelen gehad hebben; voor de ruimtewerking was het obstakel uitermate storend. Trouwens, het kraalschroten geval, met daarbinnen oplopende banken, had te veel van een arena, dan dat het als kerk in de kerk, op zichzelf al een dwaas geval, nog eenige waardigheid bezitten zou. Zonder gewetensbezwaren viel het getimmerte dus op te ruimen. Maar, wat nu?

Al ontbreekt hier het schip, de lengteas van de ruimte loopt nu eenmaal van West naar Oost, en heeft een uitgesproken doelpunt, nl. de plaats van het altaar; schaar een gemeente zich dus binnen deze ruimte, dan dient zij op het ruimtelijk doelpunt gericht te zijn. Ik denk daarbij aan de Saint Pierre te Beauvais, waar het ontbreken van het schip de doelgerichtheid van de ruimte toch niet vermag te schaden.

De hooge houding van het interieur van de Domkerk, teeken van het onzienlijke, zal evenwel den minst schroomvallige nog beletten den kansel de hoogste plaats te doen innemen. Een mogelijkheid ware geweest de gemeente te plaatsen in het koor, gericht naar het Oosten, waarbij dan de altaarplaats vrij gelaten zou worden en de kansel terzijde opgesteld. Een soortgelijke opstelling was aangegeven in het restauratieplan van de kerk te Ginneken (B.W.A. 1929, no. 10), waar de geheele kooruimte vrijgehouden en de kansel tegen een der vieringpijlers terzijde geplaatst werd.

Dat een architect zich tot deze oplossing aangetrokken gevoelt, ligt voor de hand, want geen zal de dwingende macht, de gerichtheid van de gothische kerk zoo sterk beleven als hij.

De moeilijkheid evenwel is daarmede niet opgelost; in Ginneken bleef het koor ledig, in den Dom zou de concha ledig gebleven zijn. Het gemis aan een eigenlijk liturgisch centrum in de Protestantsche kerk wrekt zich nergens zoo zeer als in de middeleeuwsche kerken en kathedralen, die voor den Protestantschen eeredienst ingericht werden.

De in de Domkerk gekozen opstelling, waarbij de kansel geplaatst werd tegen den westwand van het transept, en zitplaatsen, alle in het dwarspand ondergebracht, voor het grootste deel gericht zijn op het Noorden of op het Zuiden, mag in de gegeven omstandigheden en door het voldoen aan praktische eischen een redelijk compromis heeten; ten aanzien van de ruimte blijft zij twijfelachtig.

Wel komt thans de volle luister van de kooruimte met omgang en kapellen tot zijn recht. Geen kerk in ons land vertoont een zoo ijl spel van pezige massa en lichte ruimte als deze kathedraal van Fransche afkomst.

Prof. Roland Holst maakte de glazen voor de zuid- en noordvensters in het transept. Een wonder van licht en kleur, van gloed en straling, werd het laatste raam, wellicht zijn allergrootste schepping. Schoon sluit dit rijke venster aan bij de omringende architectuur. Juist hier geeft op verschillende plaatsen de baksteen een warmer toon aan het grijze interieur; deze kleurigheid met weelderige traceringen verleent het noorder transept een eenigszins barokken inslag, waar het bewogen spel van de raamcompositie prachtig in past.

Penaat verzorgde het nieuwe meubilair dat, ingetogen en stijlvol, zijn bescheiden rol met waardigheid vervult.

Veel ware nog te vermelden over de vondsten, onder de pleisterlagen gedaan, over de schoone nevenruimten, sacristie vooral — men moet door de ruimten gaan om het al te ervaren.

Zeker zal er op bepaalde onderdeelen kritiek uitgeoefend kunnen worden. Wij kunnen evenwel verheugd zijn dat, na den toren, thans ook de Domkerk in eere hersteld is en dat dit kostelijk

monument van onze middeleeuwsche cultuur aldus geconserveerd werd.

Door deze restauratie, onder leiding van Prof. Dr. Ir. D. F. Slothouwer, bijgestaan door den opzichter W. Chr. de Haan, werd een eereschuld van eeuwen voldaan.

Aalsmeer, Januari 1940.

J. F. BERGHOEF.

BOEKBESPREKING

BOUW EN INRICHTING VAN SCHUIJPLAATSEN TEGEN LUCHTAANVALLEN, door J. J. Meulenkamp. Amsterdam. H. J. Paris. Ingen. f. 4.25, geb. f. 4.90.

Aan het feit dat boeken over bescherming van de burgerbevolking tegen oorlogsgevaar uit de lucht en alles wat daarmede verband houdt, actueel geworden zijn, zijn we reeds lang gewend. Zoo terloops denken we daarover nog wel eens even na. Onze vaderlandsche samenleving en ook de volken der andere neutrale en der oorlogvoerende landen hebben zich aan den oorlogstoestand snel aangepast. Voor Nederland heeft die toestand relatief nog weinig werkelijk ernstige zorgen gebracht. Deze omstandigheid en de constantheid van den ernst van den oorlogstoestand wekt evenwel genigheid het gevaar te onderschatten.

Een toenemend aantal optimisten denkt dat het zoo'n vaart niet zal loopen en acht beschermingsmaatregelen geld weggooien; pessimisten zijn dezelfde meening toegedaan, maar gronden dat op de overweging dat zulke maatregelen toch niet helpen tegen het helich geweld van een luchtaanval. Deze opvattingen strooken zeer wel met den Hollandschen aard van zuinigheid en „afwachten wat er gebeurt“.

Zelfe de Overheid vermocht vóór September 1939 niet een beter voorbeeld te geven en voteerde aanvankelijk slechts een schamele f 300.000 voor het geheele land ten behoeve van de inrichting van schuilplaatsen.

Dat deze geestesgesteldheid vóór den oorlog het nemen van maatregelen sterker geremd heeft moge worden toegeschreven aan het vaste geloof in den vrede; thans hebben we met de bittere werkelijkheid te doen. Al moge men vurig hopen dat de optimisten, huns ondanks, gelijk krijgen, ook nu nog, na 4 maanden oorlog „naast de deur“ en met kennis van de gebeurtenissen in landen als Polen en Finland, is de toestand met betrekking tot den bouw van schuilplaatsen voor de bevolking nog zeer onbevredigend.

In een woord vooraf in het bovengenoemde boek schrijft Ir. W. Valderpoort, Chef van de Afd. Bouwpolitie van den Gemeentelijken Technischen Dienst te Rotterdam, dat „wanneer men er van uitgaat, dat schuilplaatsen tegen

aanvallen uit de lucht voor de burgerlijke bevolking gewenscht of zelfs noodzakelijk zijn, men niet anders zal kunnen constateeren, dan dat hetgeen tot dusverre bereikt is, ver ten achter blijft bij hetgeen de bevolking op grond van wat zij hierover hoort, zou kunnen verwachten.“

Bij alles wat inmiddels op dit gebied gedaan is geldt deze uitspraak nog steeds even zeer.

In de groote steden zijn weliswaar vele openbare schuilplaatsen opgericht, bestemd voor de op straat zijnde burgers. Maar voor hen die zich thuis of op kantoor of werkplaats bevinden is nog weinig gedaan.

Het vraagstuk is echter ook niet gemakkelijk en er zijn groote kosten mede gemoeid.

In het boek van den heer Meulenkamp nu is deze materie zeer grondig en uitvoerig behandeld. Van de meest solide gasvrije schuilkelders tot de eenvoudige open schuilplaatsen zijn tot in details geanalyseerd en vergeleken en het is juist de verdienste van den schrijver dat hij op het gebied van de kleine gezins-schuilplaats een oplossing aan de hand doet waarbij met betrekkelijk geringe kosten een goede bescherming verkregen wordt, die brandvrij, schervrij en in behoorlijke mate instortvrij is. Het betreft een schuilgang, samengesteld van gewapende betonplaten, waarvan afmeting en gewicht op normaal vervoer berekend zijn en het mogelijk maken ze zonder bezwaar op binnenterreinen van huizenblokken aan te voeren. De schuilgangonderdeelen volgens dit systeem zijn, in de fabriek vervaardigd, reeds in den handel verkrijgbaar.

Het boek munt uit in overzichtelijkheid, helderheid van betoog en critischen en praktischen zin, waaruit blijkt dat hier een ervaren vakman aan het woord is.

Het bevat verder tal van gegevens betreffende de uitwerking van verschillende huismodellen, cijfers omtrent instortlasten, voorschriften, richtlijnen enz. zoomede diverse berekeningen en tabellen.

Voor ieder die met het vraagstuk van schuilplaatsen te maken heeft is het boek een waardevolle vragbaak.

J. Z.

ADRES AAN DEN MINISTERRAAD INZAKE TOESTAND IN HET BOUWBEDRIJF

Wij lezen in „De Aannemer“ den tekst van een adres door de Commissie van Samenwerking uit de Bedrijfsraden voor het Bouwbedrijf, Schildersbedrijf, Stucadoorsbedrijf en Steen-, Kunststeen- en Houtgranietbedrijf aan den Ministerraad verzonden en dat vele punten bevat, waarvan onze lezers zullen willen kennisnemen.

Red.

Aan de Ministerraad te 's-Gravenhage.

Excellenties,

De Commissie van Samenwerking uit de Bedrijfsraden voor het Bouwbedrijf, Schildersbedrijf, Stucadoorsbedrijf en Steen-, Kunststeen- en Hout-

granietbedrijf nam met meer dan gewone belangstelling kennis van de passage, voorkomende op bladzijde 12 van de Memorie van Antwoord op hoofdstuk I van de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1940, een passage, welke als volgt luidt:

„Het is der Regeering bekend, dat ook het bouwbedrijf in ernstige mate den druk der tijden ondervindt. Zij volgt den loop der ontwikkeling met aandacht en zal niet nalaten, ook op dit terrein eventuele maatregelen te nemen, welke door de tijdsomstandigheden worden geboden.“

Onze Commissie is van oordeel, dat door de Regering de toestand van het bouwbedrijf juist wordt gezien en zij vindt in die toestand aanleiding

27

en vrijheid, zich tot U te wenden met het doel U te verzoeken, er naar vermogen aan mede te werken, de moeilijkheden voor het bedrijf zo gering mogelijk te doen zijn en daar, waar mogelijk en nodig, de werkgelegenheid zoveel mogelijk te bevorderen.

De Commissie trad bij het bespreken van de nu ingetreden toestand bijna vanzelfsprekend terug in de toestanden, welke in ons bedrijf zijn ontstaan in en na de jaren van de vorige wereldoorlog.

Deze waren zo — om bij een zeer grove schets te blijven — dat de werkgelegenheid vooral in de jaren 1914—1917 zeer sterk verminderde, terwijl er moeilijkheden van verschillende soort en aard overwonnen moesten worden. De verzorging van de volkshuisvesting schrompelde ineen, terwijl de utiliteitsbouw en de uitvoering van openbare werken eveneens sterk achteruitgingen.

Na de genoemde oorlogsjaren verandert het conjunctuurbeeld radicaal. Door een sterke vergroting van de particuliere activiteit en een hoog opgevoerd werksaamheid van de Overheid nam de werkgelegenheid in belangrijke mate toe, zodat geruime tijd van hoogconjunctuur kon worden gesproken.

Tengevolge daarvan ontwikkelden zich economisch, sociaal en financieel verhoudingen, welke, naar de mening van de Commissie, in meer dan één opzicht maatschappelijk ongewenst waren. De gevolgen daarvan heeft onze volksgemeenschap dan ook in meer dan een opzicht ondervonden.

Het is in het licht van deze feiten en wederom staande voor een oorlogstoestand, waarvan niemand de duur kent, dat onze Commissie zich gedrongen gevoelde, haar mening aan U kenbaar te maken, in het vertrouwen, dat U er aandacht aan zult willen schenken.

Onze Commissie is van oordeel, dat de Regering de nu reeds bestaande en waarschijnlijk nog te verwachten moeilijkheden zou kunnen verminderen door:

- a. een scherp toezicht uit te oefenen op de prijsbeweging van de materialen;
- b. de zwaarigheden, welke ontstaan door de invoermoeilijkheden, waar mogelijk, te helpen verminderen;
- c. maatregelen, waardoor de nu reeds bestaande credietmoeilijkheden kunnen afnemen;
- d. de betalings-termijnen in de bestekken van door de Rijksoverheid uit te geven werken te doen aanpassen aan de moeilijkheden, verband houdende met deze tijd.

Onze Commissie veroorlooft zich een korte toelichting op de bovengenoemde punten te geven.

ad a.

Ten aanzien van dit punt sluit de Commissie zich aan bij het door de Regering ten opzichte van het algemeen prijspeil ingenomen standpunt.

Ook voor wat de prijzen van bepaalde bouwmaterialen betreft, zal niet elke stijging voorkomen kunnen worden, daar bij de prijsbepaling factoren een rol spelen, welke ook de Regering niet kan beïnvloeden.

Dat neemt echter, naar het oordeel der Commissie, niet weg, dat een scherp toezicht nodig is, teneinde ongemotiveerde prijsstijgingen te voorkomen.

In dit verband meent onze Commissie ook Uwe aandacht te mogen vestigen op de aangeboden prijzen bij vordering van hout door „Defensie”, welke in doorname ver boven de marktprijs uitgingen, waardoor de prijsstijging in niet onbelangrijke mate is beïnvloed.

De Commissie vertrouwt dan ook, dat zo nodig door de Regering maatregelen getroffen zullen worden.

ad b.

Voor wat punt b. betreft bereiken onze Commissie mededelingen, waaruit bleek, dat bij de aankoop van bepaalde hoeveelheden en soorten hout, welke vanuit het buitenland moesten worden ingevoerd, reeds de eis gesteld werd, dat bij de bestelling onmiddellijk moest worden betaald. De verkoper motiveerde deze gedragslijn door er op te wijzen, dat aan hem door diegenen, waarvan hij het materiaal betrok, dezelfde eis werd gesteld, zodat bedoelde materialen reeds waren betaald vóórdat deze uit het land van herkomst waren afgezonden.

Naast dit feit zijn er soortgelijke, waarvan de gevolgen zijn, dat voor de aankoop van materialen crediet óf niet, óf in mindere mate gegeven wordt.

Dit brengt natuurlijk voor de betrokken ondernemingen moeilijkheden en kosten mede — onder meer verhoging van de bouwkosten — terwijl het stuurt naar verhoudingen, waarbij meer bedrijfskapitaal nodig is.

Onze Commissie ontveinst zich niet, dat deze moeilijkheden niet zo eenvoudig zijn op te lossen, maar zij is niettemin van oordeel, dat ernstig moet worden overwogen, of er geen maatregelen zijn te treffen, deze te verminderen.

Wellicht waren, voor zover het werken betreft, door de Overheid uit te geven, voorschriften te maken, waardoor een gedeelte van de aanneemsom werd beschikbaar gesteld om de geschetste financiële moeilijkheden zoveel mogelijk op te vangen.

Voor zover het particuliere werken betreft zou, zo nodig in samenwerking met de banken en/of andere instellingen — wellicht mag hier ook gedacht worden aan medewerking van de Bank voor Industrie-financiering — een instantie in het leven kunnen worden geroepen, welke hier, onder nader te stellen regelen en waarborgen, kon optreden.

ad c.

In voorgaande beschouwingen kan tevens punt c. worden betrokken. Het is der Commissie bekend, dat het credietvraagstuk voor het bouwbedrijf in het algemeen momenteel van buitengewoon groot belang is. De credietverstrekking gaat in tal van gevallen met bijzondere moeilijkheden gepaard. Waaraan dit moet worden toegeschreven laat de Commissie voor het ogenblik in het midden, maar niet kan worden ontkend, dat de werkgelegenheid hierdoor stagneert.

Met het oog daarop dringt de Commissie er bij de Regering op aan, maatregelen te treffen, een vlottere kapitaalverstrekking te bevorderen en dan tegen een rente, welke het doel niet in gevaar brengt.

Misschien ware hiervoor van de bij punt b. bepleite instantie gebruik te maken.

ad d.

Voor wat punt d. betreft nam onze Commissie kennis van klachten, welke inhielden, dat de betalingstermijnen van voor de Rijksoverheid uit te voeren werken te lang waren in verband met de speciale moeilijkheden van deze tijd.

Met het oog daarop dringt zij er dan ook bij de Regering op aan, die betalingstermijnen dermate te wijzigen, dat deze zich aanpassen bij hetgeen thans van het bedrijfsleven wordt gevraagd.

Uitvoering van openbare werken.

Naast de bovengenoemde punten wenst de Commissie instemming te betuigen met het voornemen van de Regering, de uitvoering van openbare werken te bevorderen.

Zij is er van overtuigd, dat hierbij rekening zal worden gehouden met de eisen, welke de uitvoering ook van andere dan openbare werken stellen. De Commissie acht dit een bij uitstek geschikt middel om de werkgelegenheid in belangrijke mate te bevorderen.

Bevordering van de volkshuisvesting.

De Commissie dringt er vervolgens bij de Regering op aan, in het belang van de volkshuisvesting krachtig en systematisch op te treden.

Een sterke inzinking van deze activiteit roept toestanden in het leven, welke voor de gehele volksgemeenschap funest moeten worden geacht. Het leidt tot een ontwrichting van de woningmarkt, met al de daaraan in meer dan een opzicht verbonden gevolgen.

Welke die gevolgen zijn, heeft ons de periode van '14-'18 en de jaren daarna, onmiskenbaar doen zien.

De Commissie meent zich ter zake van dit punt van het doen van bepaalde voorstellen te kunnen onthouden, doch meent er op te mogen wijzen, dat hier het verstrekken van goedkoop geld, in verband met het verkrijgen van betaalbare huren, een zeer voorname factor is.

Voor wat het huurvraagstuk in het algemeen betreft, meent onze Commissie er de aandacht op te mogen vestigen, dat zich te dien aanzien, in verband met de bestaande en wellicht nog komende moeilijkheden, vraagstukken zullen voordoen, welke niet eenvoudig zijn op te lossen. De Commissie meent er daarom op te mogen aandringen, dat maatregelen worden overwogen, om stijging der huren, welke wel niet te vermijden zal zijn, toch tot de meest redelijke proporties te beperken.

Subsidiëren van onderhoudswerken.

Onze Commissie veroorlooft zich, in het belang van de werkgelegenheid, onder de aandacht van de Regering te brengen haar opvattingen over het subsidiëren van onderhoudswerken.

Zij meent daarvoor te mogen verwijzen naar het rapport, d.d. 8 Juni 1938 uitgebracht aan de Werkcommissie tot Bestrijding der Werkloosheid. De Commissie vertrouwt, dat de Regering van deze opvattingen ernstig kennis zal willen nemen.

Ten slotte geeft de Commissie de Regering in overweging, het richten van een oproep tot de burgerij, tot de uitvoering van die werken over te gaan, welke redelijk verantwoord zijn.

Naar de mening van de Commissie zal een dergelijke oproep van grote morele betekenis zijn en de werkgelegenheid ten goede komen.

De Commissie vertrouwt, dat de door haar in overweging gegeven denkbeelden door de Regering ernstig zullen worden overwogen en dat verwezenlijking ervan zal leiden tot een vermindering van de moeilijkheden, waarmede niet op de laatste plaats het bouwbedrijf te kampen heeft, alsook tot een vermeerdering van de werkgelegenheid.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 4

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

27 JANUARI 1940

HET RAADHUIS TE ALPHEN A. D. RIJN.

ARCHITECT C. J. BLAAUW, ARCH. B.N.A.

De samenvoeging van enkele Rijnlandsche gemeenten is de aanleiding geweest tot den bouw van een nieuw raadhuis te Alphen aan den Rijn. Wellicht zou de verwezenlijking van de plannen dienaangaande nog geruimen tijd op zich hebben doen wachten, wanneer niet het Werkfonds 1934 het benodigd bouwkapitaal in den vorm van een rijksvoorschot had verstrekt. Derhalve konden B. en W. van het nijvere stedeke aan den Ouden Rijn twee jaar geleden tot raadhuisbouw overgaan. Dit geschiedde naar plannen en onder directie van architect C. J. Blaauw te Haarlem. Het nieuwe gemeentehuis, dat in Februari van het vorige jaar werd voltooid, ligt aan den buitenkant van het stadje, op eenigen afstand dus van den dichtbebouwd Rijn-oever. Het is gedacht als toekomstig centrum van een ruim aangelegd stadskwartier. Het werd een geheel vrijstaand gebouw, gelegen aan een fraai beplant rechthoekig square van zoodanige afmeting, dat het gelegenheid geeft den in de breedte ontwikkelde raadhuisgevel in z'n geheel te overzien.

Een bouwprogramma met ruimten van zoo uiteenlopende bestemming zou aanleiding kunnen zijn tot een ongedwongen architecturale compositie en een schilderachtige groepeerings

van hooge en lagere partijen. In dit geval heeft de bouwmeester aan een streng symmetrische oplossing de voorkeur gegeven. Aan de evenwichtigheid, die in de buitenarchitectuur opvalt en die enkel in de achterwaarts gerichte beëindiging der zijvleugels iets van haar strakheid prijsgeeft, ligt uiteraard een symmetrische planin-deeling ten grondslag. De vestibule met de daarbij aansluitende traphal verdeelt het gebouw in twee helften, een administratief en een representatief gedeelte, een organische scheiding, die ook ter verdieping goeddeels kon worden doorgevoerd.

Men kan niet zeggen, dat de beperking, die de architect zich terwille van de symmetrie in den gevel heeft opgelegd, aan de doelmatigheid van de inwendige in-deeling afbreuk heeft gedaan. De onderlinge ligging der vertrekken is weldoordacht en op een goede functioneering van den administratieven dienst berekend. Zoowel de secretarie als de trouwkamer hebben een eigen ingang, hetgeen aan een goede circulatie van het publiek ten goede zal komen, maar het bezwaar medebrengt, dat de hoofdingang wel wat te veel aan zijn eigenlijke bestemming wordt onttrokken en zijn functie bijna een zuiver representatieve is geworden.

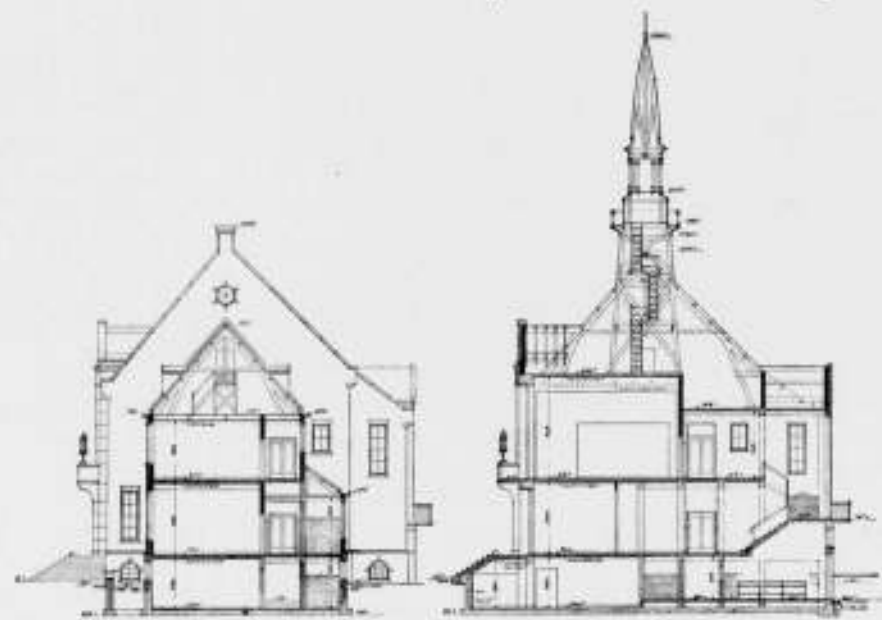
HET NIEUWE RAADHUIS TE ALPHEN AAN DEN RIJN. ACHTERGEVEL. ARCHITECT C. J. BLAAUW B.N.A.

In de buitenarchitectuur, waarvan de verschillende elementen zorgvuldig op elkander zijn afgestemd, valt onmiddellijk op de sterke verwantschap met de Oud-Hollandsche, meer nog met die der statige landhuizen van het 18de eeuwse patriciaat als met de trapgevel-architectuur onzer Gouden Eeuw. Men vraagt zich even af waarom nu juist in dezen geest gewerkt is. In dit geval toch was geen historisch stadsbeeld aanwezig, zooals dit bij den herbouw van het raadhuis te Leiden wellicht de directe aanleiding voor een architectuur in traditionalistischen zin zou kunnen zijn geweest. Eerder moet worden ondersteld, dat de architect zich de assimilatie van het begrip „raadhuis” met zeer bepaalde historische tradities sterk bewust is en hieruit misschien zijn voorliefde voor traditioneele vormgeving in den raadhuisbouw zou zijn te verklaren.

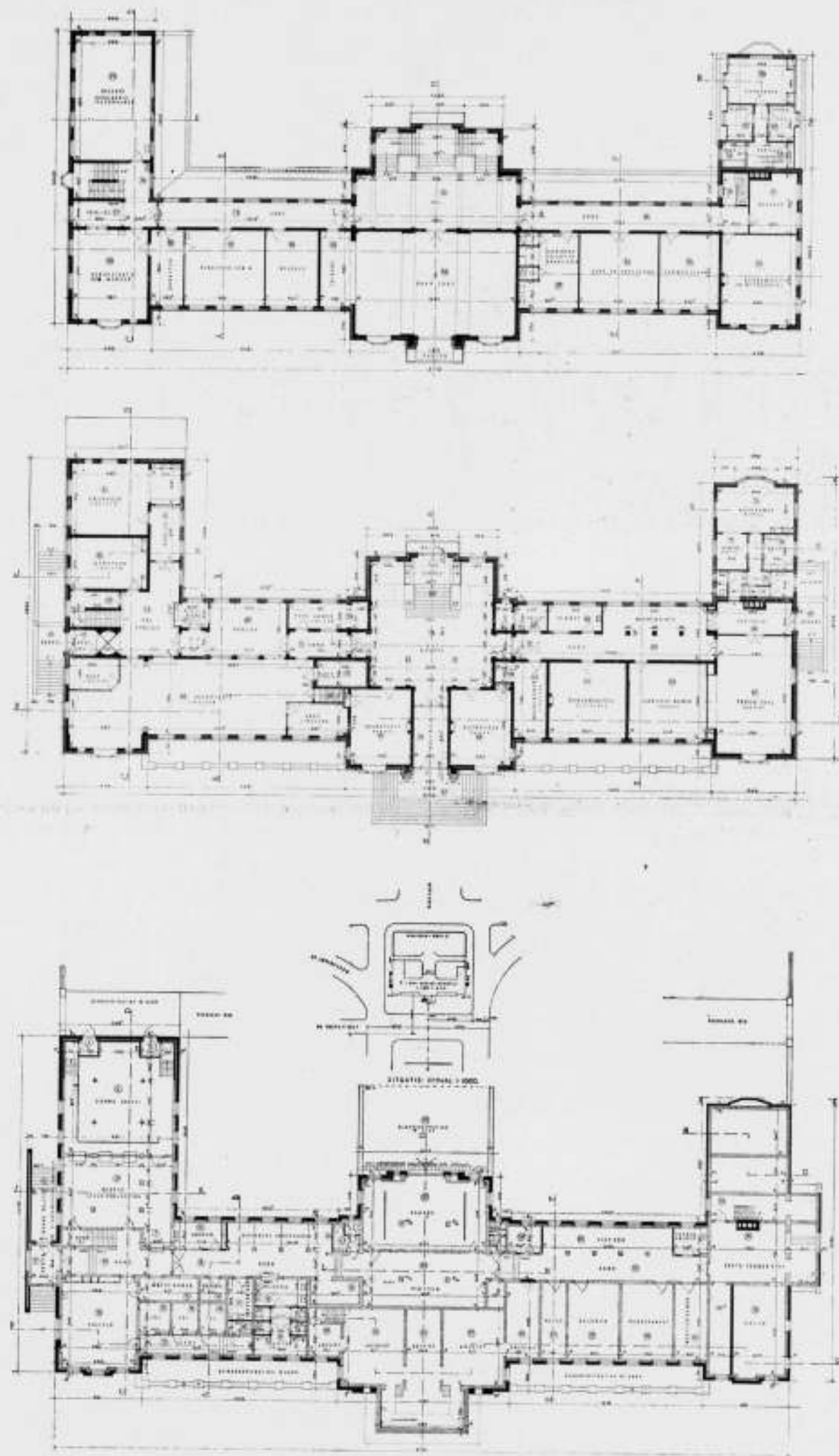
Overigens willen wij de vraag, in hoeverre het verantwoord is in een bouwwerk van dezen tijd de stem van het verleden in die mate te doen spreken, buiten beschouwing laten. Waardeering is slechts mogelijk als men uitgaat van de erkenning, dat het elkeen vrijstaat zich al of niet op onze oud-vaderlandsche architectuur te inspireeren.

Hoe het zij, architect Blaauw wist aan zijn raadhuis een echt Hollandsch aanzien te geven. Alreeds door de materiaalkeuze. Alle gevels werden in den onvolprezen Rijnlandschen handvormsteen opgetrokken, spaarzaam met natuursteen verlevendigd; de dakvlakken werden met de eveneens inheemsche genuanceerd verglaasde pannen gedekt, terwijl de houten dakruiter aan het geheel een typisch lokaal accent geeft. In detail kenmerkt de gevel-architectuur zich in het algemeen door voorname rust en ingetogenheid. In verband daarmee zij op de fijne ruitverdeling der hooge vensters en het sierlijk smeedwerk der kleine getoogde ramen van de onderverdieping gewezen. De achtergevel had wellicht nog gewonnen als de top boven het groote trapvenster in het midden achterwege was gebleven.

Minder geslaagd achten wij de middenpartij, waarvan de hoofd-ingang en het groote balconvenster daarboven in een natuursteen omlijsting is gevat, die als tympanon boven de daklijst werd opgevoerd. Deze doet te massief, te zwaar aan; ze mist het ranke, dat aan zoo menige deuroplijsting onzer 18de eeuwse heerenhuizen eigen is, herinnert eerder aan de neo klassieke portiek van een hedendaagsch administratiegebouw. Het ge-

DWARSDOORSNEDE SCHAAL 1 A 400

HET NIEUWE RAADHUIS TE ALPHEN AAN DEN RIJN. PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 A 400 ARCHITECT C. J. BLAAUW B.N.A.

HAL BEGANE GROND

TROUWZAAL

RAADHUIS TE ALPHEN AAN DEN RIJN
ARCHITECT C. J. BLAAUW B.N.A.

kozen materiaal, Ettringer tuf, zou trouwens een groote ver-
fijning van detail niet toelaten.

Het inwendige van het gebouw kenmerkt zich eveneens door
verzorgdheid van de ambachtelijke uitvoering, door de strakheid
van het lijstwerk, de lambris en de muurbespanningen, die mede
door hun stemmigen toon, een sfeer van gereserveerdheid in de
representatieve vertrekken brengen, waarin een zekere koelheid
niet te loochenen valt. De hooge ramen met hun breede muur-
dammen verzekeren een rustigen lichtinval en weldadige beslot-
tenheid aan de administratieve vertrekken, die in onzen tijd met
zijn voorliefde voor doorlopende raamreeksen wel eens mag
worden opgemerkt.

Twee ruimten leenden zich uiteraard tot het scheppen van

een representatief interieur: de raadzaal en de trouwkamer.
De raadzaal werd geheel in Honduras-mahonie betimmerd met
een gewezen wandbespanning. De meubels zijn in Cuba-mahonie
uitgevoerd en de half-kristallen Tsjechische lichtkronen geven
aan deze ruimte, die door haar grootere hoogte imponeert, een
bijzondere distinctie.

In lichter toon gehouden is de trouwkamer, die met de aan-
sluitende commissiekamer kan worden gecombineerd, waar
betimmering en meubels in blank eiken met avoirdiré zijn uit-
gevoerd en waar een handgeknoopt, helkleurig tapijt, naar ont-
werp van den architect, de stemmigheid even verlevendigt.

In de centrale hal werden verschillende marmersoorten op
gelukkige wijze gecombineerd. De trap is hier, naar ons gevoel,

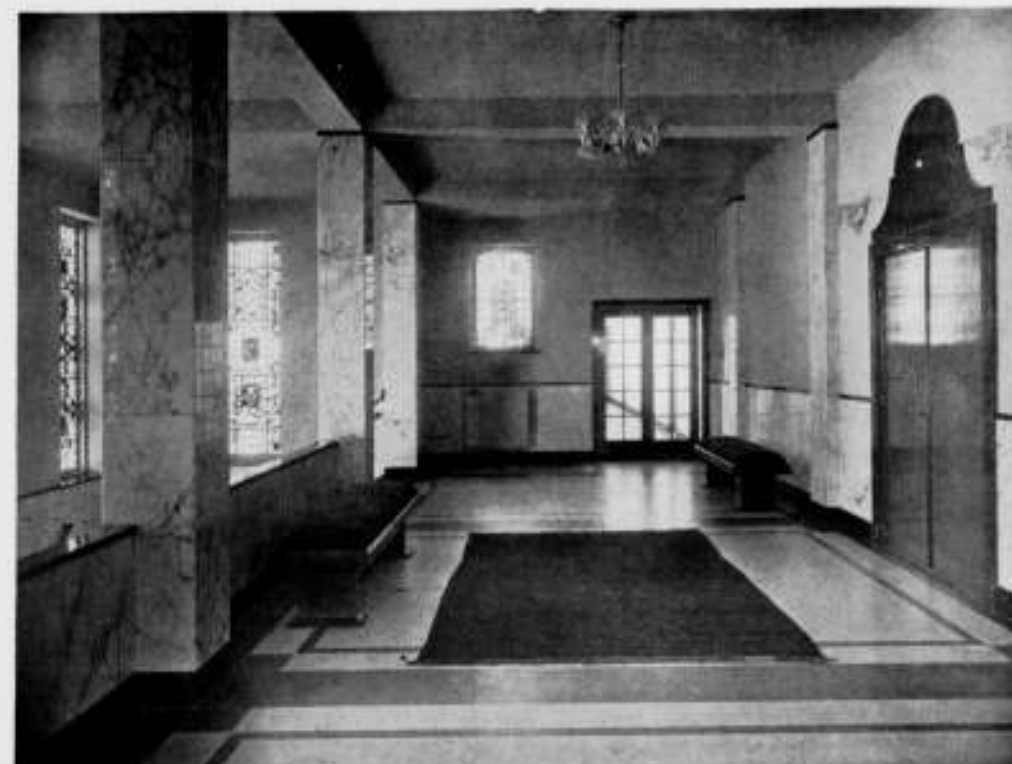
mede in verband met de bescheiden afmetingen, te massief van
vorm. Hier en in de raadzaal bevinden zich glasschilderingen
van Dick Broos, waarin de beteekenis van Alphen als landelijk
en industrieel centrum is gesymboliseerd en ook de wapens der
samengevoegde gemeenten zijn verwerkt. De jonge kunstenaar
heeft bij deze eerste groote opdracht die hem ten deel viel, een
werkstuk geleverd kundig van compositie en mooi in kleur.
Misschien had in het trappenhuis het coloriet iets luchtiger en
transparanter kunnen zijn. In de raadzaal, waar in het glas
zacht blauwe en zacht groene tonen domineeren, wist hij de
ruimtelijke sfeer beter aan te voelen. Afzonderlijk beschouwd
achten wij de beide heraldische vensters het meest geslaagd.
Wij besluiten met de vermelding van enkele zakelijke gegevens:

De raamdorpels en stoep treden zijn van Silezisch graniet, de
middenpartij, zooals reeds gezegd, van Ettringer tuf. Het wapen
van Alphen in de tympanon is van den beeldhouwer Verstoep.
De wandbespanningen in de verschillende zalen zijn van Edmond
de Cneudt te Soest.

In den corridor bij de trouwkamer werd een combinatie van Tra-
vertin met Namenschen steen voor vloer en wanden toegepast.
In de centrale hal was dit Comblanchien met Namenschen steen
en Calacata voor de wanden.

De bouwkosten bedroegen f 185.000.—, excl. honorarium en
opzichterssalaris.

Ir. DAAN JANSEN.

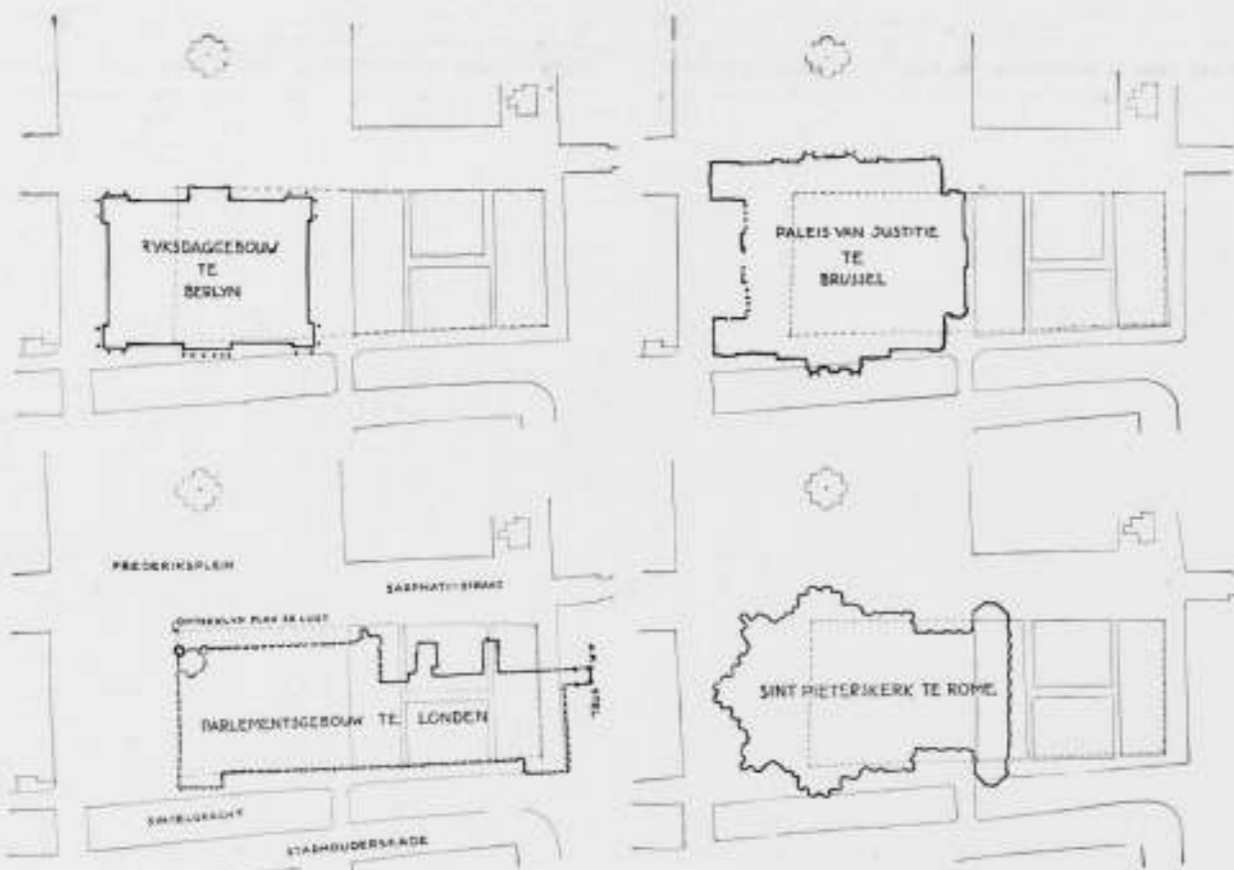

HAL VERDIEPING

RAADZAAL

RAADHUIS TE ALPHEN AAN DEN RIJN
ARCHITECT C. J. BLAAUW B.N.A.

HET FREDERIKSPLEIN TE AMSTERDAM EN HET RAADHUISSTERREIN, WAAROP OP SCHAAL EENIGE BEKENDE GROOTE BOUWWERKEN ZIJN AANGEGEVEN

DE GROOTTE VAN HET NIEUWE RAADHUIS TE AMSTERDAM.

De Redactie van dit blad heeft reeds eerder gewezen op het gevaar, dat er dreigt, wanneer het nieuwe Raadhuis te groot zal worden opgezet. In dit verband willen wij hier nog eens in het bijzonder wijzen op de schaal van de gebouwen van Amsterdam. Deze schaal is niet van een grootte, welke ongestraft maar ieder bouwwerk, van welken omvang ook, toelaat. Er zijn bouwwerken in de groote metropolen, die in de bebouwingsschaal daarvan zeer goed passen, maar die naar Amsterdam overgeplant, volkomen uit de schaal zouden vallen. Amsterdam is in aanleg en bebouwing van een schaal, die geen onbepaalde gebouwen-grootte toelaat.

Er is een beweging gaande om het Raadhuis van Amsterdam grooter te maken. Men hoort de leuze klinken: „Ruimte, dat is wat wij noodig hebben, het Paleis voor Volksvlijterrein is te klein!” De heer Ir. Lugt heeft dit ruimteverlangen vastgelegd in een situatie en een maquette van een Raadhuis met een uitwendige grootte van ongeveer 240 X 100 m.

Het leek ons niet onaardig te laten zien, wat een dergelijke omvang van een gebouw beteekent. Het komt er op neer, dat Amsterdam voorzien zal worden van een gebouw, dat den uitwendigen omtrek zal hebben van het Parlementsgebouw te Londen. Het terrein van het Paleis voor Volksvlijt is te klein! Men ziet intusschen op de maatschetsjes, dat het Raadhuis van Kopenhagen op het terrein zwemmen kan, dat het Raad-

huis van Stockholm slechts de helft ervan beslaat. Deze beide Raadhuizen zijn toch werkelijk geen nietige provinciale bouwwerkjes. Het enorme Rijksdaggebouw en het weidsche kasteel van Chambord kunnen op het terrein geprojecteerd worden, voor een machtig bouwwerk als de Opera te Parijs biedt het plaats.

Neen, zegt men, het Raadhuis moet grooter worden. En Ir. Lugt biedt een plan aan van een gebouw met een grooteren omvang dan het Palais de Justice te Brussel (waarlijk ook geen kleinigheid!) en de formidabele St. Pieterskerk te Rome. Allen, die een of meer van deze bouwwerken uit eigen aanschouwing kennen, weten welk een indruk ze door hun volume geven en kunnen daarnaar beoordeelen wat een bouwmasse van 240 X 100 m in het stadsbeeld van Amsterdam zal doen.

Afgescheiden van alle andere gevaren, achten wij het een groote fout Amsterdam een bouwwerk te bezorgen, dat daar door zijn grootte niet past. Er zijn in Londen en Parijs gebouwen, die door hun overdreven afmetingen zelfs dáár niet meer in de schaal van het stadsbeeld passen. Zelfs daar is de maat van bouwwerken niet onbepaald. In Amsterdam is die maat vrij beperkt en in die beperktheid heeft de stad haar architectonische grootheid bereikt. Laat thans die zoo betekenissenvolle grootheid niet verkleind worden door grootheid, die niet te beteekenen heeft.

J. P. M.

VERSLAG BETREFFENDE DE NEDERLANDSCHE DEELNEMING AAN DE INTERNATIONALE TENTOONSTELLING KUNST EN TECHNIEK IN HET HEDENDAAGSCHE LEVEN. PARIJS 1937.

Met genoegen lezen wij dit goed verzorgde en duidelijk opgestelde verslag. Wij vernemen er uit, dat de Nederlandsche Regeering aanvankelijk afwijzend stond tegenover het deelnemen aan deze tentoonstelling en daartoe eerst besloten heeft, toen van Fransche zijde bleek, dat men op de deelneming van Nederland zeer gesteld was.

Over den aard en het doel van de tentoonstelling lezen wij het volgende: „Zij had ten doel in het licht te stellen, dat de kunst voor elkeen het leven schooner en aangener vermag te maken, dat het schoone steeds is te vereenigen met het nuttige en dat kunst en techniek onafscheidelijk verbonden moeten zijn.

Op dezen aanhef volgden in het Reglement de vermeldingen van meer zakelijken aard, waarvan wel de belangrijkste was, dat het Bureau International des Expositions de tentoonstelling had geregistreerd als een algemeene tentoonstelling van de tweede categorie.

Deze laatste mededeeling betreft de toepassing van het Verdrag van Parijs betreffende internationale tentoonstellingen van 22 November 1928, dat ook door Nederland is onderteekend en dat, voorzover ons land betreft, met de bijbehorende protocollen is goedgekeurd bij de Wet van 3 November 1932 S. 523. In Art. 4 van dit verdrag is o.m. bepaald, dat de algemeene tentoonstellingen in twee categorieën worden onderscheiden, waarvan de eerste voor de uitgenoodigde landen de verplichting medebrengt om nationale paviljoens te stichten, terwijl bij tentoonstellingen der tweede categorie het uitnoodigende land lokaliteiten ter beschikking van de vreemde landen moet stellen.

De omschrijving van het doel der tentoonstelling in de hiervoor weergegeven algemeene termen, liet ruimte voor verschil van opvatting vooral omtrent de uitgebreidheid van het gebied, dat de tentoonstelling zou bestrijken. De nadere uitwerking der bepalingen nopens de toelating van inzendingen liet echter naar Nederlandsch oordeel geen twijfel over de bedoeling, die aan de tentoonstelling in haar opzet ten grondslag was gelegd.

Speciaal uit art. 8 van het Algemeen Reglement bleek, dat men zich een strenge selectie gedacht had. Dit artikel luidde:

„De deelneming aan de tentoonstelling is onderworpen aan een voorafgaande beoordeeling.

Tot de tentoonstelling worden slechts voorwerpen toegelaten, die behooren tot de bij dit reglement vermelde klassen en die beantwoorden aan het doel der tentoonstelling, uiteengezet in het hiernavolgende programma, terwijl daarbij als voorwaarde geldt, dat zij een nieuwe geest tot uitdrukking brengen en getuigen van oorspronkelijkheid. Nadrukkelijk zijn uitgesloten copieën, imitatien en namaak van oude stijlen.”

Het karakter der Nederlandsche deelneming werd uitsluitend bepaald door vast te houden aan den artistieken maatstaf in art. 1 van het Reglement genoemd, zoodat dus aan de industrie geen plaats kon worden verleend.

Aan elk ingezonden ontwerp werd de eisch gesteld, dat naar artistieke vormgeving was gestreefd.

Door het karakter van de Nederlandsche deelneming verkreeg deze deelneming overeenstemming met die van Nederland in 1925. Het was dan ook juist gezien om van de ervaring en van de deskundigheid van den toenmaligen commissaris-generaal thans wederom gebruik te maken. Zoodoende werd de heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk ook hier Commissaris-Generaal. Uitvoerig behandelt het verslag den financieelen grondslag. Zooals men zich herinnert, heeft de Regeering f 150.000,— voor deze deelneming beschikbaar gesteld, een bedrag dat niet toereikend was en door particulieren verhoogd is. Zoo is er een bepaald fonds van f 21.000,— bijgebracht voor de Nederlandsch-Indische afdeling.

Uitvoerig behandelt het verslag de instelling der Commissies. Men krijgt als buitenstaander licht den indruk, dat er maar commissies worden gemaakt. De portée begrijpt men daar niet van. Dit verslag toont op duidelijke wijze het bestaansrecht van dergelijke commissies.

Een treffend element in deze deelneming was het besef, dat er zeer weinig direct belang voor industrie en Nederlandsche welvaart van kon worden verwacht. De deelneming had dus een zuiver cultureele strekking.

Er werd van de deelneming gebruik gemaakt om aan een aanzienlijk aantal kunstenaars een opdracht te verleenen. Deze kunstenaars zijn in bijlage no. 7 vermeld. Wij lezen daarin welgeteld 118 namen.

Uit het slotwoord van het verslag nemen wij de volgende passages over: „De tentoonstelling heeft o.i. op bijzondere wijze gemarkeerd, dat het voor den totalen indruk van een land niet zoozeer aankomt op hetgeen er wordt tentoongesteld dan wel op de wijze, waarop het naar voren wordt gebracht. De Nederlandsche kunstenaars hebben in het algemeen nog te weinig ervaring op dit gebied, aan welke tekortkoming door het organiseren van binnenlandsche tentoonstellingen en het geven van opdrachten tegemoet zou kunnen worden gekomen. Het was verheugend, dat de Tentoonstellingscommissie in de gelegenheid was een groot aantal opdrachten voor ontwerpen te verleenen; toch is bij deze tentoonstelling de wenschelijkheid van opdrachten van veel omvangrijker aard duidelijk gebleken.

Het was interessant na te gaan, hoe sommige landen bij hun inzending het accent hadden gelegd op het cultureele, andere op het commercieele. Naar een samengaan van beide moet ongetwijfeld worden gestreefd, maar ook deze tentoonstelling te Parijs heeft aangetoond, hoe moeilijk dit te verwezenlijken is.

Teneinde een rustig en overzichtelijk geheel te krijgen, is beperking tot gebieden, waarop iets waarlijks belangrijks getoond kan worden, op een internationale tentoonstelling in hooge mate gewenscht.

De tijd van korter dan één jaar, welke voor het organiseren van de Nederlandsche inzending beschikbaar was, bleek niet voldoende. Langduriger voorbereiding geeft, zonder verhooging van kosten, een grooten voor-sprong.”

J. P. M.

TENTONSTELLING VAN OPMETINGEN VAN EENVOUDIGE NEDERLANDSCHE BOUWKUNST.

Het Civiel- en Bouwkundig Studenten Gezelschap „Practische Studie“, Bouwkundige afdeling, te Delft zal van 2 Februari tot 17 Februari a.s. een tentoonstelling houden van opmetingen van eenvoudige Nederlandsche Bouwkunst.

De laatste jaren is veel goed werk gedaan op het gebied van het opmeten van eenvoudige Nederlandsche Bouwkunst. Om tot een meer systematische werkwijze van deze documentatie te komen, heeft het bestuur van „Practische Studie“ gemeend een tentoonstelling te moeten organiseren van de reeds gemaakte opmetingen.

Vrijdagmiddag 2 Februari a.s. te 3 uur zal deze tentoonstelling geopend

LEERGANG: INGENIEUR - STUDIE - PRAKTIJK.

In verband met vele stemmen, zoowel uit de praktijk, als ook uit docerenden en studeerenden te Delft, die de laatste jaren zijn opgegaan over de studie te Delft, een studie, die beoogt de studenten tot bekwaame ingenieurs op te leiden, heeft de Centrale Commissie voor Studiebelangen, in dezen ten nauwste samenwerkend met de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, gemeend goed te doen, een leergang te organiseren onder den titel

INGENIEUR - STUDIE - PRAKTIJK.

De bedoeling van dezen leergang is geenszins het becritiseerende element op den voorgrond te plaatsen. Hij beoogt veeleer een heldere meening te geven over datgene, wat een Ingenieurs-opleiding tijdens het studeren en later aan de betrokkenen kan geven. Een idee te geven hoe de ingenieur zich reeds tijdens zijn studie het beste kan voorbereiden op de latere praktijk.

De leergang is verdeeld over drie dagen, n.l. 7, 8 en 9 Februari a.s. Op de eerste twee dagen zullen in den leergang voordrachten worden gehouden betreffende de opleiding van den Delftschen Ingenieur in het algemeen. De derde dag zal gedeeltelijk bestemd worden voor een meer „intieme“ bespreking, afdelingsgewijs.

Allen, die belangstelling hebben voor de Delftsche ingenieursopleiding, zijn op dezen Leergang van harte welkom.

Het Bestuur van de bouwkundige afdeling van „Practische Studie“ zal het zeer op prijs stellen wanneer de Bouwkundig Ingenieurs en Architecten, bij de besprekingen in de Afdeling der Bouwkunde, te houden op 9 Februari a.s., van hun belangstelling voor de Delftsche architecten-opleiding blijk doen geven.

PROGRAMMA DER VOORDRACHTEN.

te houden in het Gebouw voor Werktuigbouwkunde en Scheepsbouwkunde, zaal 207, Nieuwe Laan te Delft:

Woensdag 7 Februari

2 u. n.m. Inleiding door den Voorzitter van het College van Curatoren Ir. J. F. de Vogel en den Rector-Magnificus Prof. Dr. J. A. Veraart.
Dr. Ir. J. A. Ringers over: „Doelmatige Studie“.

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP“.

STUDIEPRIJSVRAGEN 1939.

Kunstenaarshuis.

Vraag 1 Sub 7. Is hier bedoeld het gevraagde parkeerterrein „ergens“ op de situatie aan te geven, of moet dit terrein op het „beschikbare terrein“ gelegen zijn?

Antw. Bij voorkeur zooveel mogelijk op het „beschikbare terrein“, echter wordt aan ontwerpers hierin eenige vrijheid gelaten.

Vraag 2 Wat is de maximum hoogte voor de beeldhouwersateliers?

Antw. Maximum hoogte is vrij, minimum hoogte echter 4,50 m.

Vraag 3 Hoe groot is en uit hoeveel vertrekken bestaat het kantoor voor den gérant?

Antw. Het kantoor bestaat uit een groot en twee kleinere vertrekken, met een totaal oppervlak van maximum 32 m².

Vraag 4 Er wordt geen lift gewenscht, maar er mag toch zeker wel een ruimte voor worden vrijgehouden, evenals voor een bescheiden hefinrichting om kleine goederen in ontvangst te nemen?

Antw. Wordt niet gevraagd, mag echter wel.

Vraag 5 Welke afmetingen worden ongeveer vereischt voor kleed- en stemkamers, berguimten instrumenten en tooneelbenodigdheden?

Antw. Wordt aan het inzicht van ontwerpers overgelaten; men houde echter de beperkte opgave van het geheel in het oog.

Vraag 6 Is het gewenscht of noodzakelijk, dat alle ateliers van Noorderlicht zijn voorzien, of is dit (b.v. voor bewegingskunstenaars) niet noodig?

worden in het Gebouw voor Bouwkunde der Technische Hoogeschool, Oude Delft 39, Delft.

Na afloop van de opening zal architect Wieger Bruyn een lezing houden over: De architectuur van Neerlands Platteland.

Allen, die belangstelling hebben voor deze tentoonstelling zijn van harte welkom, ook op de opening en de lezing.

Het bestuur van de bouwkundige afdeling

G. POTHOVEN, president.

P. F. DE BORDES, secretaris.

J. J. TERWEN, penningmeester.

Prof. Dr. P. Clay over: „Het academische element in de Hoogere Technische opleiding“.

Donderdag 8 Februari

2 u. n.m. Ir. F. M. Roeterink over: Theorie en Praktijk voor student en ingenieur.

20 u. n.m. Prof. Dr. Ir. J. A. Schouten over: „De beteekenis van de exacte vakken in de vooropleiding van den Ingenieur“.

Vrijdag 9 Februari

Besprekingen in de Afdeling der Bouwkunde, te houden in het Gebouw der Afdeling, Oude Delft 39.

10,30 u. v.m. Opening door den Voorzitter van de Afdeling der Bouwkunde, Prof. N. Lansdorp.

10,45 u. v.m. De wetenschappelijke voorbereiding tot vorming van den Bouwkundig Ingenieur of Architect, door Prof. Dr. Ir. Stan Leurs, Hoogleraar te Gent.

2 u. n.m. Eischen door de praktijk gesteld aan een hedendaagsch Bouwkundig Ingenieur, door Ir. A. van der Steur, architect te Rotterdam.

3,30 u. n.m. Nabespreking en discussie.

8 u. n.m. Slotvergadering voor alle afdelingen te houden in het Gebouw voor Werktuigbouwkunde en Scheepsbouwkunde, Nieuwelaan, Delft.

M. Reuchlin, President der Centrale Commissie voor Studiebelangen over: „De Delftsche opleiding en soortgelijke opleidingen in het buitenland“ en Prof. Ir. J. Muysken, die de eindconclusie zal trekken.

Schriftelijk opgeven voor deelname aan het Secretariaat van de Centrale Commissie voor Studiebelangen, Oude Delft 52, Delft.

Het bestuur van de bouwkundige afdeling van „Practische Studie“

G. POTHOVEN, president.

P. F. DE BORDES, secretaris.

J. J. TERWEN, penningmeester.

Antw. Voor bewegingskunstenaars niet noodig, verder is overwegend Noorderlicht wel gewenscht.

Vraag 7 Mogen de onder 1 genoemde ruimten ook toegankelijk zijn vanuit de centrale hal van de afdelingen 2, 3 en 4, zoodat men vanuit een centraal punt alle afdelingen kan bereiken?

Antw. Is toegestaan.

Vraag 8 Moeten bij de tooneelzaal geen kaartverkooploges worden gemaakt en geen controle?

Antw. Wordt aan de ontwerpers overgelaten.

Vraag 9 Moet bij de onder 3 genoemde tentoonstellingszaal een orkest-ruimte worden geprojecteerd?

Antw. Neen.

Vraag 10 Houdt de onder 7 genoemde portier dag en nacht in het gebouw verblijf, moet op ruimte voor zijn gezin gerekend worden?

Antw. Zie programma.

Clubgebouwtje.

Vraag 11 Kan worden toegestaan, een daartoe geschikte ruimte i.c. de bestuurskamer, op de verdieping te ontwerpen?

Antw. De vloer van het hoogst gelegen vertrek mag maximaal 2 m boven het terrein liggen.

Vraag 12 Hoe zien twee vellen stroobord met kruisband er uit?

Antw. Hiermede is een eenvoudige uitvoering van een teekeningenportefeuille met stofkleppen bedoeld.

Woensdag 31 Januari a.s. om 4 uur in een der zalen van het Universiteitsgebouw, Oude Manhuispoort.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 5

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

3 FEBRUARI 1940

HET GEBOUW VAN „DE NEDERLANDEN VAN 1845“ TE ARNHEM.

ARCHITECT W. M. DUDOK B.N.A.

Toen ik de opdracht tot het ontwerpen van een kantoorgebouw met showroom enz. te Arnhem van de Hoofddirectie ontving, was het terrein reeds aangekocht en daarmee de situatie vastgelegd. De eerste, misschien de belangrijkste daad in de totstand-brenging van het nieuwe gebouw was dus verricht. De terreinkeuze was in dit geval zeer gelukkig; het nieuwe kantoorgebouw ligt aan een fraaien plantsoengordel, waar het volop van zon kan profiteren en tegenover een radiale straat naar de binnenstad (de Jansstraat), voor welke drukke winkelstraat het een afsluiting vormt. De volkomen willekeurige terreinvorm, begrensd door grillige gebogen en gebroken lijnen, verschaft wel eenige moeilijkheden voor het ontwerp, waarbij kwam, dat de aan het gebouw gestelde eischen gecompliceerder werden, naarmate voorloopige schetsen de gedachten preciseerden. In het bijzonder was dit het geval met de groote kelderruimte, waarin voor alle gebruikers afzonderlijke uit- en

inwendig bereikbare ruimten moesten worden gereserveerd. Ook met de voor ons land ongewoon sterke terreinhelling moest rekening worden gehouden: de aansluitende straat-niveau's aan de beide gevelinden toonen een hoogteverschil van niet minder dan 2.20 M. Vrij spoedig kwam echter het definitieve project tot stand, dat aan een groote verscheidenheid van vertrekken ruimte biedt.

De begane grond wordt hoofdzakelijk ingenomen door een zeer ruime showroom met aansluitende directie-, kantoor- en spreekkamers, hoofd- en dienst-ingang; voorts, ten behoeve van het hier gevestigde bedrijf, een garage met werkplaats.

Het kantoor c.a. voor „de Nederlanden“ van 1845 beslaat de geheele eerste verdieping. Het grootste gedeelte wordt ingenomen door de personeelzaal, waarbij aansluiten de typezaal, de ruimte voor de expeditie, directievertrekken, spreekkamers en toiletten; een afzonderlijke, monumentale trap voert de

OPENBARE LES IR. TH. K. VAN LOOHUIZEN, PRIVAATDOCENT IN DEN STEDEBOUW.

Ir. Th. K. van Loohuizen, privaattoecent in den Stedebouw aan de Universiteit te Amsterdam, zal zijn colleges openen met een openbare les op

„DE NEDERLANDEN VAN 1845” TE ARNHEM ARCHITECT W. M. DUDOK B.N.A.

bezoekers van den beganen grond naar de hall voor het publiek. Het vóórgedeelte van het gebouw is nog drie verdiepingen hooger opgetrokken, welke beschikbaar zijn als te verhuren kantoorruimte. Een zeer ruim glazen trappenhuis met lift aan de Oostzijde vormt den afzonderlijken toegang tot deze kantoren; er zijn geen doodlopende gangen, aangezien deze aan de Westzijde verbonden zijn door een noodtrappenhuis. Alle kantoren beschikken over afzonderlijke toiletten. Op de bovenste verdieping is bovendien een conciërgewoning ingericht. Zonder de zeer gewaardeerde medewerking van de Gemeente Arnhem met haar technische diensten, speciaal den Dienst van het Bouw- en Woningtoezicht, zou dit project niet op zoodanig vlotte wijze zijn behandeld, dat wij slechts enkele maanden na de opdracht tot den bouw konden overgaan. Na onderhandsche aanbesteding werd de Bataafsche Aanneming Maatschappij met de uitvoering belast; de huizen waren intusschen gesloopt en toen wachtte ons een kleine verrassing. Het bodem-onderzoek wees nl. uit, dat het gebouw niet op de eenvoudige wijze zou kunnen worden gefundeerd als op goeden zandgrond gebruikelijk is. Het bleek nl. dat, dwars over ons bouwterrein, honderden jaren geleden een vestinggracht had gelopen, zoo-

dat de oorspronkelijke vaste zandbodem aan de voorzijde van het bouwwerk zeer diep zat. Het gebouw kon dus niet z.g. „op staal” worden gefundeerd (d.w.z. direct op den zandbodem), maar op „putten”, welke op sommige punten tot meer dan 13 M onder den kelder dalen. Natuurlijk veroorzaakte deze bewerkelijke fundeering eenig oponthoud, maar noch deze uitbreiding van de werkzaamheden, noch de ongewoon langdurige vorstperiode belette onze energieke Aanneming Maatschappij het gebouw vrijwel binnen den gestelden termijn, die reeds vrij krap was bemeaten, te voltooien. Wat de technische installaties betreft, dien ik hier speciaal te vermelden de door de firma Geveke & Co. uitgevoerde centrale-verwarmingsinrichting, gedeeltelijk door middel van radiatoren, gedeeltelijk met plafond-verwarming, systeem Deriaz. De groote personeelzalen beschikken bovendien over een systeem van kunstmatige luchtverversing. Aangezien de rijwieltunnel in verband met de terreinhelling tamelijk diep kwam te liggen, is ten bate van het personeel een electrisch gedreven rijwieltransportbaan gemaakt: een vernuftig soort roltrap voor de rijwielen. Een enkel woord moge ik wijden aan den uiterlijken ver-

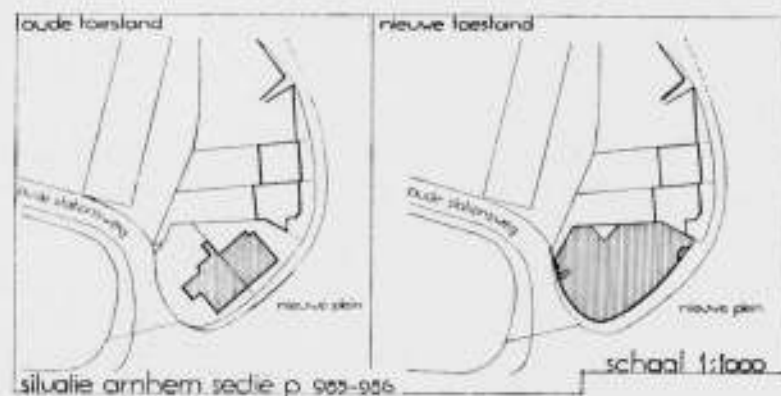
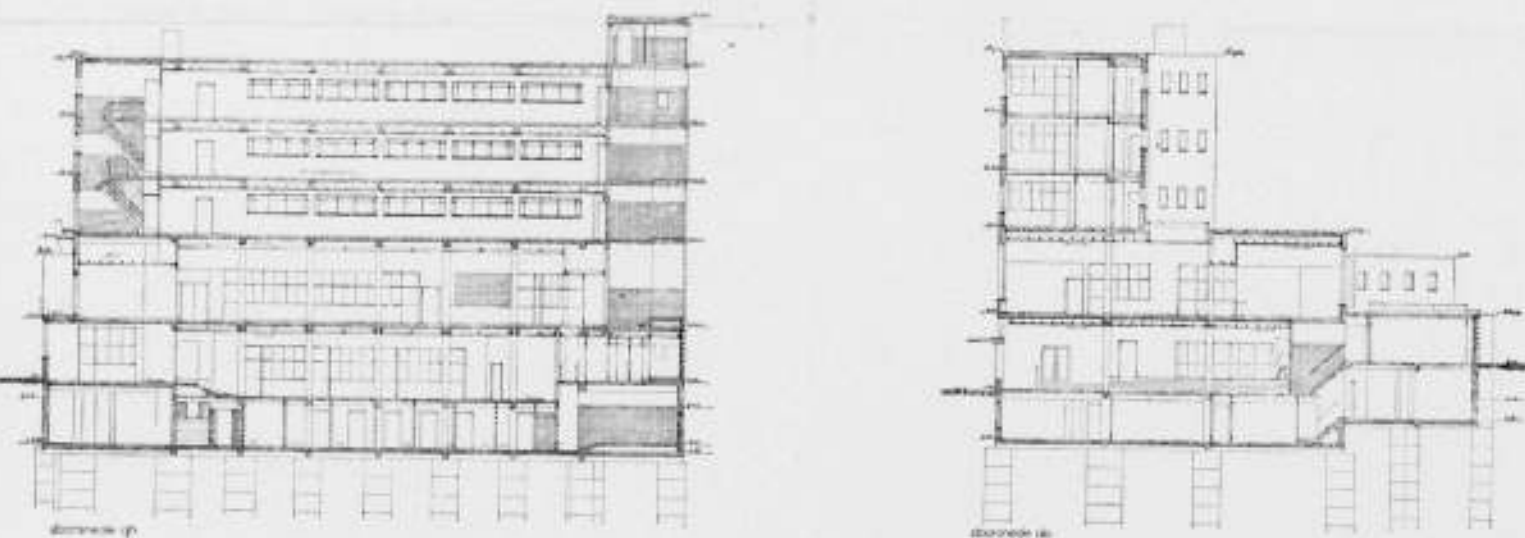
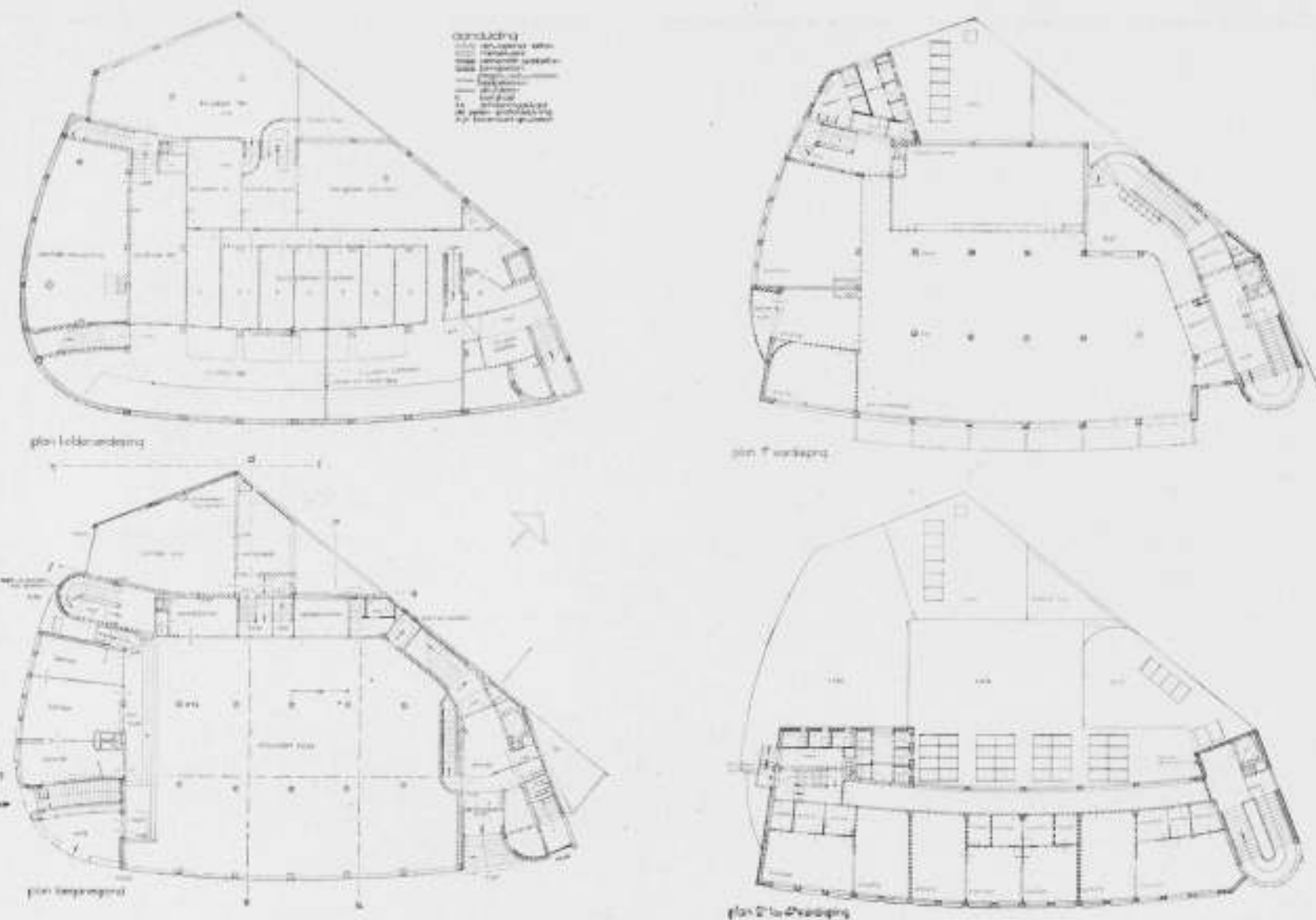
„DE NEDERLANDEN VAN 1845” TE ARNHEM ENTRÉE ARCH. W. M. DUDOK B.N.A.

schijningsvorm. Die vorm wordt materieel bepaald door de constructie; ideëel door het doel. De constructie bestaat uit een gewapend-beton skelet met gewapend-betonvloeren en baksteenvullingen. Het gevelvlak is bekleed met lichtgele en geglazuurde tegels, zoodat het skelet niet meer zichtbaar is. Het is aesthetisch natuurlijk niet noodzakelijk de constructie steeds uitwendig zichtbaar te doen zijn; de eenigszins ingewijde beschouwer ervaart de aanwezigheid van een (gewapend-beton) skelet bij dit gebouw trouwens aan bepaalde uiterlijke vormen, met name aan de detaillering van ramen, trappenhuis, ingang showroom. De tegenbekleding verschaft aan het gebouw een tegenover weersinvloeden zoo onaantastbaar mogelijk oppervlak: de kleur zal zich in den loop der tijden niet sterk wijzigen, zoodat bij gebouwen van baksteen of van natuursteen meestal wél het geval is. Ik sluit mij hier aan bij de in vele vaderlandsche steden voorkomende gewoonte om langs groene singels — voorheen veelal vestinggordels — blanke bouwwerken te stichten. De tegenstelling van het wit of zachtgeel gepleisterde en geschilderde huis met het groene plantsoen is ongetwijfeld een geliefd decoratief effect. De bekleeding met tegels stelt ons in staat dit effect — zij het eenigszins gewijzigd —

op meer duurzame wijze te bereiken dan met pleister- en schilderwerk mogelijk is. Wat het verband tusschen vorm en doel betreft, erken ik, dat een kantoorgebouw in het algemeen geen bouwwerk is, waarin zich een bepaalde geesteshouding karakteristiek kan uiten, zoodat dit het geval is bij een kerk of een wereldlijk bestuursgebouw. Het kantoorgebouw is een wel bij uitstek zakelijke opgave. De bij zulk een commercieel gebouw passende lichtreclame is zooveel mogelijk in den architecturalen vorm opgenomen: het bekronende letterornament verrijkt het silhouet en het voor de vennootschap zoo kenmerkende jaartal siert enkele geveldetails. Overigens kan juist in zulk een zakelijke opgave de dienende taak van den bouwmeester wel klaar tot uiting komen. Ik heb hier het dienen aldus verstaan, dat er een tot blijheid stemmende, van licht overgoten arbeidsruimte moet ontstaan voor allen, die er hun dagelijksch werk komen verrichten. Dat is m.i. wel een karakteristiek verlangen van onzen tijd. Of ik aan dat verlangen den juisten vorm heb gegeven, is tenslotte te beoordeelen door hen, voor wie het gebouw is gesticht.

W. M. DUDOK.

Foto's van Fotobureau Gelderland.

PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDE SCHAAAL 1 Å 400 MET SITUATIE GEBOUW „DE NEDERLANDEN VAN 1845” TE ARNHEM. ARCHITECT W. M. DUDOK B.N.A.

HET GEBOUW VAN „DE NEDERLANDEN VAN 1845” TE ARNHEM. PERSONEELZAAL. ARCHITECT W. M. DUDOK B.N.A.

OVER GAAFHEID GESPROKEN!

In het Bouwkundig Weekblad Architectura van 20 Januari komt een artikel voor van de Redactie over de Amsterdamse Raadhuis-kwestie. Zij stipuleert daarin haar eenmaal ingenomen standpunt en adviseert het College van Burgemeester en Wethouders, om het door de jury gedane voorstel te volgen.

Wanneer men, zoals de Redactie, de mening is toegedaan, dat deze prijsvraag moet worden voortgezet, zoals door de jury werd aanbevolen, dan is zulks te eerbiedigen.

Het gaat hier dan ook niet om dit standpunt, maar om de wijze, waarop de Redactie van het B.W.A. haar mening argumenteert. In het betreffende artikel is die argumentatie n.l. niet zeer gelukkig te noemen, waarmee noch de kwestie waar het om gaat, noch het prestige der Redactie gediend is.

De Redactie schrijft namelijk:

„Onze redactie nu moet met de meeste klem tegen dezen gevaarlijken indruk, dien Ir. Lugt heeft gewekt, waarschuwen. De zucht, om z.g. te bouwen in grooten stijl, heeft ontelbare gebouwen het noodlot gebracht. Talloos zijn de bouwwerken op wereldlijk en kerkelijk gebied, die door den waan van in grooten stijl te willen bouwen, nooit voltooid zijn, even talloos zijn ook de bouwwerken, die na eindeloze moeiten en strubbelingen en ten koste van moeizaam gebrachte offers, ten slotte maar zijn afgemaakt, doch als kunstwerk nooit zijn voltooid. Amsterdam kent een dergelijk bouwwerk in zijn eigen oude Raadhuis op den Dam, dat gelukkig, al duurde de afwerkingstijd verscheidene tientallen jaren, zoover en zoodanig werd afgemaakt, dat het als een aesthetisch te beleven brok architectuur aan het nageslacht is overgedragen.”

Had men wel een ongelukkiger argumentatie kunnen kiezen? Mag men de grootse opzet van bouwwerken uit de grootste tijden wel „een w a a n” noemen? Mag men het oude Raadhuis op de Dam „een b r o k” architectuur noemen, en is daar niets

anders van te zeggen, dan dat het „aesthetisch te beleven is”? Een schets van een raadhuis, een krabbel van een gevel of detail is ook aesthetisch te beleven. Zou men niet veel eer, en met te meer recht, juist in onze hyper economisch ingestelde tijd, dat zelfde oude raadhuis als voorbeeld moeten stellen van een tijd, die da a r o m groot was, omdat ze de kulturele problemen het zwaarste wegen liet? Meer dan een aesthetisch beleven, zien wij in dat zelfde raadhuis het symbool van een tijd, waarin de burgerzin bij ons volk als een levende daugd gold, waarvoor men zijn offers wist te brengen, ook op economisch gebied. Men draaide in die tijd de zaken nog niet om, maar stelde primair, wat van primair belang was.

Of een raadhuis tot in het laatste detail geheel en al afgemaakt is onder leiding van één man, is zeker niet van primair belang. Zou men in vroeger eeuwen de kwestie zo gesteld hebben, als de Redactie het nu doet, dan waren de middeleeuwse kathedraal bijvoorbeeld nooit gebouwd geworden. Maar de Redactie zegt:

„De tijden zijn echter voorbij dat een afwerking en een voltooiing van een groot schouwplan, over een langdurig tijdperk, eenheid van karakter zou kunnen behouden.”

Wanneer dat waar zou zijn, dan zouden wij tegelijk erkennen moeten, dat wij elk begrip van monumentaliteit verloren hebben; dat wij slechts voor onze eigen tijd kunnen bouwen, volgens een bepaalde voorkeur van een enkele periode dus, omdat . . . wij de blijvende waarden, die voor alle tijden zijn, niet meer beheersen, — slechts het ogenblikkelijk frapperende.

Vergeeten wij niet: de Redactie stelt dit hier als motief. Het is geen fraai oordeel over de twee plannen, die de jury bekroonde! Men kan er het zijne bij denken!

De Redactie zegt verder nog:

„Laat grootheid van stijl in dezen tijd rusten. Moge Amsterdam

in het plan voor zijn Raadhuis boven (sic!) z.g. grootheid van stijl, gaafheid van stijl weten te waardeeren!"
Is dit niet een spelen met woorden! Grootheid van stijl sluit immers gaafheid in.

DE TERREINKWESTIE VAN HET NIEUWE AMSTERDAMSCH E RAADHUIS.

Het artikel van de redactie in zake de raadhuisprijsvraag zal veel architecten onbevredigd laten. Er is over de terreinkwestie té veel te doen geweest, dan dat de redactie de motie van de vergadering „dat nader onderzoek van de begrenzing van het terrein noodzakelijk is" kan afdoen met het zinnetje „dat de terreinbegrenzings- en begrenzingen van het eenmaal gekozen terrein zullen moeten blijven".

Waar is hier het gevraagde onderzoek en zoo dit van andere zijde uitblijft, hoort de redactie dan dit punt niet in het tijdschrift in discussie te stellen?

Het is met deze kwestie toch zóó:

Sommigen achten het Frederiksplein zonder meer als situatie voor het raadhuis aanvaardbaar, anderen ontkennen deze aanvaardbaarheid. De eerstgenoemden achten in den symmetrischen opzet van dit plein een basis voor een edele oplossing aanwezig. Zij achten een situatie en opzet, als van het voormalige Paleis voor Volksvlijt ideaal of met wijzigingen navolgbaar.

Onbevredigd blijven echter in dit geval de velen, die in het Frederiksplein niet meer kunnen zien, dan een zeer middelmatig 19de eeuwsch geval, zonder schoonheid in maat of verhouding, zonder eigen waardigheid of leven.

Zij wenschen deze voor hen duffe omgeving om te vormen tot een grootscher geheel door het betrekken in de stedenbouwkundige oplossing van de ruimtelijkheid van binnen- en buiten-Amstel.

Dat de geconstateerde onbevredigdheid geen uitzondering, maar wijd verbreid is, bewijzen de vrijwel algemeene protesten uit architectenkringen tegen de terreinbegrenzings bij het bekend worden van het programma. De protesten waren toen zoo veelvuldig, dat zij tot onderhandsche besprekingen van de betrokken architectengroepen aanleiding gaven. Alleen om een goed verloop van de prijsvraag niet te storen is destijds van actie naar buiten afgezien en de bespreking van de terreinkwestie uitgesteld tot na den uitslag van de prijsvraag.

Evenzeer blijkt die onbevredigdheid uit een geheele reeks van courantenartikelen van toonaangevende architecten en uit de besprekingen, die tot den slotzin van de bovenbedoelde motie aanleiding gaven.

Dat de architecten in het algemeen sindsdien schroomden, om zich in de prijsvraagangelegenheid te mengen, pleit voor hun

ONDERSCHRIFTEN VAN DE REDACTIE.

VAN MOORSEL.

De Redactie herhaalt, dat er tallooze voorbeelden zijn te noemen, waarbij het bouwwerk, met een te grootschen opzet begonnen, nooit als kunstwerk werd voltooid. Zij herhaalt dat men, bij den overdreven grooten opzet van sommige dier bouwwerken, van een waan mag spreken, die de bouwheeren tot dien grooten opzet bracht.

Indien de heer v. M. bekend is met de droevige bouwgeschiedenis van Van Campen's Raadhuis en zich rekenschap geeft van de wijze, waarop de inwendige structuur en vormontwikkeling in den loop der tijden werd voleindigd, zal hij moeten toegeven dat de kwalificatie van dit bouwwerk in het artikel der Redactie gepast is.

Wanneer de heer v. M. ons onze gouden eeuw ten voorbeeld stelt als een groote tijd, die de cultureele problemen het zwaarst liet wegen, vragen wij ons, denkend aan den verguisden Rembrandt en den vergeten Vondel, af, of diepere cultuur-historische

Dit artikel van de Redactie is allerminst gaaf. Het maakt de indruk van in grote haast geschreven te zijn. Maar daarmee is zij niet verantwoord. Bij een volgende gelegenheid meer succes!
C. M. VAN MOORSEL.

gevoel van collegialiteit t.o.v. de prijswinnaars. M.i. lieten zij dit sinds de voordracht Boissevain echter ten onrechte na, want hoeveel mooier mogelijkheden zouden aan deze winnaars op een grooter terrein worden geboden, hoeveel boeiender zou het voor hen zijn, om niet ten derde male dezelfde opgave te moeten doorwerken. Dat men met deze meening uit te spreken „de bouwkunstbeoefening kleineert" (redactie B.W.A.) is ons onbegrijpelijk.

Dat het publiek door den prijsvraaguitslag onbevredigd is, is algemeen bekend. Toen van architectenzijde elke voorlichting en leiding, in zake begrijpelijke gevoelens uitbleef, zijn ook niet-bouwkundigen zich in dezen gaan roeren.

Het past den architecten thans allerminst te vergeten, dat wat Ir. Lugt en anderen hebben trachten te doen, niets anders is, dan wat van architectenzijde gedaan had behooren te worden: n.l. het op breede basis in discussie stellen van de beste stedenbouwkundige oplossing voor het Amsterdamsche Raadhuis¹⁾. Terecht hebben daarbij Ir. Lugt c.s. ingezien, dat voor een raadhuis het stedenbouwkundige, de situatie primair is. Zoozeer is dit juist, dat een middelmatig gebouw, dat juist is gesitueerd, een goed raadhuis zou kunnen zijn, maar dat het schoonste bouwwerk in een valsche situatie altijd een levenloos monument zal blijven.

Deze basiskwestie kan men niet afdoen met een boutade over een vaag begrip „bouwen in grooten stijl", noch met detailkritiek op de plannen in kwestie of de voordracht daarvan.

Wanneer de Nederlandsche architecten bij gelegenheid van de komende raadsvergadering, waarin de gelegenheid tot herzien van de terreingrenzen in discussie komt, geen uiting geven — uit beuheid, vermooidheid of wat dan ook — aan meeningen die aanvankelijk zoo wijd verbreid onder hen hebben geleefd, zullen zij te kort schieten in hun plicht tegenover het belangrijkste stedenbouwkundige vraagstuk, dat op dit oogenblik in Nederland aan de orde is.

Ir. W. VAN TIJEN.

¹⁾ Wat de oeconomische zijde van de zaak betreft, vergete men niet de zeer juiste opmerking die in dezen gemaakt is, dat het blok tusschen Amstel en plein op den duur onvermijdelijk bij de raadhuissterreinen zal worden getrokken en dat het er alleen om gaat of dit gebeurt op een moment, dat een prachtige oplossing mogelijk is, of nadat deze onmogelijk zal zijn geworden.

studie niet een ander licht werpt op de deugden van onze voorvaders, welke ons met betrekking tot het Raadhuis zoo gaarne worden voorgehouden.

Het is na de Middeleeuwen maar zelden voorgekomen dat een bouwwerk, hetwelk eerst na een langdurige periode werd voltooid, eenheid van karakter en monumentaliteit tezamen vertoonde. Toch waren er ook toen nog tijden met een sterke bouwkunsttraditie. Nu, in onzen tijd, nemen wij een snelle wisseling van bouwkunstopvattingen waar. Willen wij dus nu een bouwwerk als een monument met eenheid van karakter aan het nageslacht overdragen, dan lijkt het ons op z'n minst riskant een opzet te maken, welke de mogelijkheid van voltooiing binnen afzienbaren tijd niet verzekert.

Tenslotte merken wij op, dat wij gaafheid van stijl niet boven grootheid van stijl hebben gesteld, maar tegenover zoogenaamde grootheid van stijl. Daarover lijkt ons polemiek overbodig.

RED.

VAN TIJEN.

Dit pleidooi voor herziening der terrein-grenzen in den ruimsten zin voor den Amsterdamschen Raadhuisbouw, verlenen wij gaarne een plaats, vooral ook omdat hierin uitsluitend de door de Jury aangewezen architecten naar voren worden gebracht voor bestudeering dezer (grootere) opgave.

De Redactie meent, tegenover de veronderstelling dat „velen" zich niet kunnen vereenigen met de aangegeven begrenzing van het bouwterrein, nog eens duidelijk te mogen stipuleeren, dat men niet willekeurig in dezen een standpunt inneemt. Integendeel. Vele ook van onze meest vooraanstaande vakgenooten hebben zich eerder voor dat standpunt uitgesproken. Want is het niet zoo, dat alle architecten, die aan de prijsvraag deelnamen en zich daarbij hielden aan de programma-eischen ten opzichte van het terrein, zich daardoor ook accoord

HET AMSTERDAMSCH E RAADHUIS-TERREIN.

Het is met eenigen schroom, dat ik de pen opneem, om mij te begeven in den maalstroom, die rondom de Amsterdamsche Raadhuisplannen heeft plaats gevonden. De aanleiding hiertoe is echter hetgeen door de Redactie van het „Bouwkundig Weekblad Architectura" in haar nummer van 20 Januari en laatstelijk datgene, wat door den Secretaris der Redactie, den heer J. P. Mieras, in dit blad van 27 dezer, aan deze materie is gewijd.

De bovengenoemde artikelen gaan n.l. uit van praemissen, welke naar mijne meening, in het belang van een zuivere beoordeeling der terrein-questie, niet onweersproken mogen blijven. Zulks geldt des te sterker, daar deze artikelen voorkomen in een vakblad en het eerste stuk het officieele stempel van „de Redactie" draagt. Uit beide artikeltjes komt de duidelijke wenschelijkheid naar voren, om het terrein, zooals dit door het prijsvraagprogramma was afgebakend, niet nader onder de loupe te nemen, doch dit zonder meer voor den Raadhuisbouw te aanvaarden; m.a.w. dit uiterst belangrijk gebeuren op architectonisch gebied voor immer het stempel te doen dragen van een terrein-afbakening, waaromtrent velen zich ernstig afvragen of deze niet te eng gezien is.

Nadat de ledenvergadering van den B.N.A. in April 1939 in een, ter kennis van het Gemeentebestuur gebrachte motie, onder meer gesteld had, dat het aanbeveling zoude verdienen om de terreinbegrenzings nader te bestudeeren, komt op 20 Januari 1940 in het orgaan van den B.N.A. de Redactie met de mededeeling, dat zij inzake dit gedeelte van de motie een andere meening is toegedaan. Deze uitspraak geschiedt een deels op grond van een afbrekende kritiek op het plan Lugt-van der Mey en anderdeels op eenige algemeenheden, welke, naar mijne meening, niet on-aanvechtbaar zijn.

Hoewel de heer Lugt zeker met de beste bedoelingen een architect in den arm heeft genomen, om aan zijn denkbeelden in zake de situatie van het gebouw in het stadsplan, een voor het groote publiek meer tastbare illustratie te geven, in den vorm van het plan van der Mey en de tentoongestelde maquette, is het beklagenswaardige gevolg hiervan, dat de bezwaren, die tegen het plan van der Mey gevoeld worden, thans, en zelfs door de Redactie van ons orgaan, gebezigd worden als argumenten tegen het denkbeeld van den heer Lugt, om het terrein tot aan den Amstel door te trekken.

Indien in het nummer van 27 Januari de heer Mieras uit een achtal situatie-teekeningen, met daarin geschetste bekende groote gebouwen, de vrees distilleert, dat het Raadhuis te groot zal worden en dat dit daardoor uit de bebouwingsschaal van Amsterdam zal vallen en hij den draak steekt met de inderdaad formidabele afmetingen van het plan van der Mey, dan wordt opnieuw de schijn gewekt, alsof dit alles de vanzelfsprekende

verklaarden met dit terrein? Anders had men er toch niet in ernst een ontwerp voor kunnen en mogen maken. Want met het maken en indienen van het ontwerp werd toch het bouwen beoogd. O.i. heeft men enkel door het meedoen aan de prijsvraag onder de gestelde bepalingen, zijn recht op verdere critiek verbeurd.

Ook mogen wij aannemen dat de architect-juryleden het terrein, zooals het was afgebakend voor de prijsvraag, goed hebben bevonden. Wij kunnen ons niet indenken dat zij, zonder deze aanvaarding, zich ernstig voor het werk der Jury hadden kunnen geven. Want de mogelijkheid was er, dat een ingekomen ontwerp door haar voor uitvoering zou worden aanbevolen.

Bij het door al deze collega's ingenomen standpunt sluit nu de Redactie van het B.W.A. zich slechts aan.

RED.

consequenties zullen zijn van een doortrekking van het terrein tot aan den Amstel.

Als dan voorts geconcludeerd wordt, dat het Raadhuis van Kopenhagen „op het (oorspronkelijke) terrein kan zwemmen, dat het Raadhuis van Stockholm slechts de helft ervan beslaat en dat het terrein aan een machtig bouwsel, als de Opera te Parijs, plaats biedt" enz., dan zijn dit evenzoo vele verbijsterende conclusies, dat men zich afvraagt, of het, met een grooter of kleiner randje wit eromheen, in elkaar passen van twee recht-hoekjes, waarvan één het gebouw en het andere de terrein-omgrenzing voorstelt, nu inderdaad in het vakblad van den B.N.A. het criterium moet vormen voor de vraag of een terrein al dan niet „groot" genoeg is voor het Raadhuis van Amsterdam. Met evenveel „recht" had men kunnen besluiten, dat het oorspronkelijke terrein, qua grootte, zich ruimschoots leent voor een der Egyptische pyramiden.

Is een gebouw in het stadsplan dan werkelijk alleen door zijn oppervlakte te groot of te klein? Behoeft een bouwwerk van deze allure dan niet in het bijzonder die introductieve ruimte van straat- en plein-oppervlakte, angstvallig onderling en t.o.v. het bouwwerk zelf afgestemd, welke elk monumentaal gebouw juist drie dimensioneel in verband met zijn hoogte, verschijningsvorm en omgeving hebben moet, wil het, ruimtelijk gezien, inderdaad voldoen? En is de geheele situatie op en aan het plein en in het stadsplan daar ter plaatse niet van zoodanige primaire beteekenis, dat het succes van het gebouw hiermede kan staan of vallen?

Een zoodanig oppervlakkige beschouwing is toch niet de manier om op faire wijze de degens te kruisen over verschil van inzicht. Zulks te meer niet, waar het een publiek geheim is, dat bij de voorbereidende besprekingen der prijsvraag juist ook reeds uit architectenkringen stemmen zijn opgegaan, tot een verruiming van het terrein tot aan den Amstel.

Dat de, fijn afgewogen, typisch Amsterdamsche verhoudings-schaal een bezit van onze stad is, hetwelk niet hoog genoeg kan worden aangeslagen, zal een ieder, die liefde en gevoel voor deze dingen heeft, zeker ten volle onderschrijven. Dat deze schaal echter evenredig zoude zijn met de oppervlakte van een gebouw, zooals uit de redeneering in het laatste B.W.A. zoude volgen, kan in zijn algemeenheid zeker niet juist geacht worden.

Indien men toch in het stadsplan, om een enkel voorbeeld te noemen, den kop van het bouwblok Prinsengracht-Vijzelgracht-Weteringdwarsstraat zoude arceeren en daaruit de conclusie trekken, dat het Hospice-Wallon uit de Amsterdamsche sfeer valt, omdat het in plattegrond zoo groot lijkt, negiert men ten eenenmale het begrip bouwkunst en zullen weinigen het dan ook met een zoodanige gevolgtrekking eens zijn.

Men begrijpe mij goed; het is geenszins mijn bedoeling om een pleidooi te houden voor het plan Lugt-van der Mey, dat met zijn omvangrijke randbebouwing een „volbouwing“ daar ter plaatse tengevolge zoude hebben, waaraan onze stad zeker allerminst behoefte heeft. Het doel van dit artikel is, dat ik zeer krachtig blijf pleiten om, in beginsel, ten behoeve van den Raadhuisbouw, het Frederiksplein met het bouwblok Oosteinde-Sarphatikade uit te breiden, teneinde door dat vergrootte plein de mogelijkheid te openen, om het nieuwe Amsterdamsche Raadhuis op een zóódanige wijze in het stadsbeeld en van den Amstel af zichtbaar te kunnen situeeren, dat hierdoor naar alle zijden een zoo gunstig mogelijke, stedenbouwkundige werking kan ontstaan en dit gecombineerd met een, zij het wellicht eerst in verre toekomst uitvoerbare, algeheele verandering van het Frederiksplein zelf.

Het behoort hierbij geenszins uitgesloten te worden geacht, dat de kosten, welke besteed zouden moeten worden voor aankoop van het blok huizen aan de Sarphatikade-Oosteinde, later zooal niet geheel, dan toch grootendeels zouden kunnen terugvloeden, door verkoop van terrein aan de Westzijde van het Frederiksplein.

Naar mijne overtuiging kan alleen op die wijze uiteindelijk één harmonisch geheel ontstaan; harmonisch in de sfeer, die Amsterdam eigen is. Hierdoor ontstaat tevens het onmiskenbare voordeel, dat de bebouwingshoogte van het nieuwe Raadhuis nauwgezet in verband met de omgeving kan worden afgewogen.

Als er één positief resultaat uit de prijsvraag naar voren is gekomen, dan is het toch zeker wel dit, dat de aanvankelijke terreinbegrenzing een bouwhoogte tengevolge zoude hebben, die strijdig is met de terrein-oppervlakte en met de Amsterdamsche verhoudingsschaal.

Ik blijf van gevoelen, dat dit een eisch is, die tegenover het

nageslacht niet mag worden verwaarloosd en die niet ruim genoeg kan worden opgevat. Het gaat hierbij dus niet om een grooter bouwwerk, maar allereerst om een betere ligging, welke dan niet meer noodzakelijkerwijze behoort te zijn ingeklemd tusschen twee droefgeestige straten als het Oost- en Westeinde. Dat bij een situatie, zooals mij voor oogen staat, ook aan de verkeerseischen rondom het Raadhuis op zoo volledig mogelijke wijze zal kunnen worden voldaan, behoeft geen betoog.

Daar Amsterdam niet alleen zijn naam, maar ook zijn ontstaan aan een ligging langs den Amstel te danken heeft, zal een situatie van het Raadhuis, als zetel van het Gemeentebestuur, op van den Amstel af zichtbare wijze, juist voor onze stad van diepere beteekenis zijn; een beteekenis, die wortelt in de historisch gegroeide cultuur van ons prachtige Amsterdam.

Of, en in hoeverre de gehouden prijsvraag hierdoor illusoir zoude kunnen worden, is een zaak van latere overweging.

Daar er toch een omwerking der plannen, wellicht in den vorm van een meervoudige opdracht aan de beide door de jury daartoe aanbevolen architecten-combinaties zal dienen plaats te vinden, brengt het naar mijn bescheiden meening in wezen niet zulk een groot verschil, of dit opnieuw ter hand nemen der opgave zal geschieden alleen op grond van een gewijzigd bouwprogramma, dan wel mede uit hoofde van een herziening der terreinbegrenzungen.

Zelfs een prijsvraag, waaraan meer dan 225 heden daagsche Nederlandsche architecten hebben deelgenomen, kan tegenover het nageslacht nimmer die beteekenis behouden, welke een de eeuwen trotseerend bouwwerk aan dat nageslacht, als blijk van onze hedendaagsche cultuur, zal moeten overdragen.

C. B. POSTHUMUS MEYJES, B.N.A.

Amsterdam, 29 Januari 1940.

mogelijke ruimte-afbakening mede. De architectonische ruimte-afbakening in het ideale ligt in de richting van het groote ¹⁾. Vaak heeft men ten koste daarvan niet alles behartigd waarmede rekening had moeten worden gehouden. Zoo heeft men vaak aan de grootte van een bouwwerk ten deele het praktische doel geofferd of een bepaalden aesthetischen factor daarvoor veronachtzaamd.

Mijn waarschuwing gold nu de veronachtzaming van den aesthetischen factor van de sfeer van Amsterdam ter wille van de grootte van het nieuwe Raadhuis.

Just de neiging naar het groote maakt het noodzakelijk dat de architecten de grootte van een bepaalde ruimte-afbakening als indruk ervaren. Het is daartoe gewenscht de ruimte, welke in betrekking staat tot een te bestudeeren ruimte-afbakening, concreet te maken, d.w.z., bijv. door haar te meten met de maat van bepaalde en bekende ruimtegrootheden van bouwkunst.

Door deze concretiseering in maat is de ruimte-afbakening van het te stichten gebouw gemakkelijker in verband te brengen met de aesthetische factoren, waarop die afbakening invloed kan hebben. Zoo kan men zich door het Paleis van Justitie te Brussel, of de St. Pieterskerk te Rome op het Frederiksplein te denken, gemakkelijker een voorstelling maken van de beteekenis, die een gebouw van een dergelijk volume zal hebben in de sfeer van Amsterdam, dan deze sfeer slechts in contact te brengen met een „visioen van een raadhuis“, dat de heer Lugt beschrijft.

Ik heb dus getracht de ruimte van het Frederiksplein o.a. te concretiseeren; Het ligt niet direct voor de hand deze ruimte-ervaring langs dezen weg te verkrijgen voor bestaande bouwwerken, zooals het Hospice Wallon. Overigens zou zij kunnen aantoonen, dat dit mooie bouwwerk ruimtelijk in de schaal van Amsterdam beter past, dan een gebouw met een volume als het Engelsche Parlementsgebouw daarin zou passen.

Daarop bedoelde ik slechts te wijzen. En ik herhaal hier: Amsterdam is karakteristiek en uniek doordat het groot is in de sfeer van het kleine. Sta op de Hooge Sluis en zie naar de binnenstad. Het is alles in de richting van het kleine gedetailleerd. Men voelt daar dat dat fijne heel gauw geschonden kan worden door iets dat te groot is, zooals het helaas al vaak geschonden is.

J. P. M.

¹⁾ Wij wijzen in dit verband op het feit dat z.g. architectonische fantasieën altijd architectuur laten zien, die groot en ruimtelijk onbepaald is. (Zie bijv. de prenten van Piranesi).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 6

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

10 FEBRUARI 1940

ANTON KURVERS †

Het leven is een brooze zaak. Eenige maanden geleden nog zat ik met Kurvers in zijn voornaam met verfijnden smaak ingerichte interieur, dat zoo sterk het stempel van zijn persoonlijkheid draagt. Het was na de groote vacantie, wij hadden elkaar in eenige maanden niet ontmoet. Welgemoed ging hij den nieuwen werkwinter in en geestdriftig toonde hij mij zijn pas verworven vondsten, cactussen, geheimzinnige wonderen der natuur, waar hij veel van hield en die hij met groote toewijding verzorgde; dan haalde hij uit een muurkastje zijn nieuwe curiosa. Kurvers was verzamelaar, vooral van die minutieuze snuisterijen, die geen zin en geen doel hebben, maar louter een bron van genoeg zijn voor de kinderlijken van geest.

Hij had geestige, kleine poppetjes, gekneet en gebakken door de Chineezers, miniatuur beestjes met ragdonne pootjes en slanke lijfjes, in glas geblazen door de Venetianen, stekelige, phantastische steenformaties en zeldzame, kleurige koraalsteenen. Het was een genot wanneer hij die precieus, sierlijke dingetjes liet zien en hem er over te hooren praten. In de, door hem zelf geschapen sfeer, daar vond ik dezen, voor al het schoone der aarde zoo gevoeligen mensch, op zijn best. Wanneer hij dan vertelde hoe hij aan dit of dat gekomen was en hij gaf allerlei bijzonderheden van makelij en samenstelling, dan kwam ook zijn zin voor humor tot uiting en wist hij onweerstaanbaar vroolijk het belachelijke en komische van de dingen te zeggen.

Het geluk is niet met hem geweest. Hij was te jong om zijn deel te krijgen van de vele kansen die een vorige generatie menige mooie opdracht gaf en hij heeft lang moeten wachten voor hij als binnenhuisarchitect een belangrijke opdracht kreeg. Zijn daadkrachtige natuur vond ander werk voor zijn handen, hij ontwierp en teekende vele mooie boekbanden en ander grafisch werk, waarbij vooral zijn geestige letters met simpele versiering opvielen. Maar eindelijk kreeg Kurvers ook zijn kans, de waardevolle opdracht de meubels te ontwerpen voor de groote raadzaal in het gebouw van den Hoogen Raad in Den Haag. Met het teekenen en onder zijn leiding uitvoeren van deze zetels en tafel

heeft hij zijn groote gaven als meubelontwerper getoond, de kloeke hoofdvormen met de zinvolle details en fijne profieleringen, die logisch en natuurlijk uit het edele hout groeien, zijn prachtig.

Ook heeft hem de gelegenheid ontbroken zich te ontwikkelen in de richting waar zijn eigenaardig talent onweerstaanbaar heenwees. Zijn zin voor verfijning, voor kleurige, speelsche vindingen uitte zich voorloopig op verrassende wijze in de papieren knipsels, die ons aller bewondering hadden. Deze neiging voor sierlijkheid en verfijning had, wanneer hem een langer leven gegund was, kunnen uitgroeien tot een geheel eigen, bij ons in Holland zeldzame, versieringskunst, tot dingen, zonder eenige praktische bestemming, maar louter tot sier, verpoosing en genoeg: zij had kunnen leiden naar een prachtige, schitterende juwelierskunst met unique, sprankelende bijoux. Want die knipsels, dat zijn eigenlijk al, sterk vergroot, in papier uitgevoerde ontwerpen voor gouden vattingen van kleurige edelgesteenten, van diademen, broches en hangers. Hoe zuiver en juist begreep Kurvers het wezen van het ornament. Ornament, versiering is in het Grieksch „Kosmos“. De preciese Grieksche taal geeft treffend het wezen van die begrippen weer, dezelfde orde en regelmaat die in het heeal heerschen, moeten ook het ornament, de versiering beheerschen ¹⁾ en dit begreep Kurvers volkomen. Al die bloemige phantasieën, die hij knipte en vormde, zijn volmaakt in haar soort, bij alle kinderlijke speelscheid en bekoorlijk vrouwelijke grilligheid zijn zij in een vaste wetmatigheid gevat die de onderlinge tegenstrijdigheid der vormen opheft en bindt tot een onverbreekbaar geheel van een eigen noodwendigheid. Hierin was Kurvers, met zijn sprankelend vernuft, een meester. En daarom is het te vroege heengaan van dezen talentvollen man een groot verlies voor de ietwat puriteinsche Hollandsche ambachtskunst.

JAN EISENLOEFFEL.

¹⁾ G. Semper, Kleine Schriften.

BESPREKING VAN HET LAATSTVERSCHEENEN BOEK VAN EEN JUBILARIS.

De Schotsche Gemeente en haar oude Kerkgebouw te Rotterdam, door J. Verheul Dzn., Architect B.N.A. Uitg. Stemerding en Co., Rotterdam.

Dit is de laatste van de bijzondere kerken te Rotterdam, waaraan de heer Verheul zijn serie publicaties heeft gewijd.

Het Schotsche kerkje staat aan het Vasteland, hoek Herderstraat, dus midden in Rotterdam. Het is een klein kerkje, ongeveer 25 X 30 m.

Het is een merkwaardig feit, dat juist zoovele Schotten naar ons land zijn overgestoken, om zich hier metterwoon te vestigen. Bekend is hun verblijf bijv. te Veere, waar nog een tweetal huizen, „Den Struys” en „Het Lammetje”, als de Schotsche huizen aangewezen worden. De godsdiensttwisten in hun land waren aanleiding voor de handeldrijvende Schotten hier in de Noordelijke Nederlanden een rustiger domicilie te kiezen, waar zij gelegenheid kregen hun Protestantschen godsdienst uit te oefenen.

Een groot deel van de studie van den heer Verheul is er dan ook aan gewijd de historische betrekkingen van Nederland en Schotland te verklaren. Hij geeft daartoe eerst een geschiedenis van Schotland en van zijn godsdienst. Bekend is het optreden van John Knox, den fanatieken volgeling van Calvijn. Daarbij behandelt de heer Verheul in het kort de figuur van Maria Stuart, Karel I en Jacobus I.

John Knox is de organisator van de Schotsche Hervormde kerk. Door zijn krachtige woorden en daden in zijn geloofsstrijd heeft hij veel bijgedragen tot de overwinning van de Presbyteriaansche Kerk in Schotland. De Schotten waren reeds in de 13de eeuw een handeldrijvend volk met de bewoners van de landen aan de overzijde van de Noordzee, en zij vestigden zich in Brugge, Antwerpen, Middelburg en ten slotte te Veere, vroeger Campvere genaamd. Veere kwam daardoor tot grooten bloei. In 1587 was er in Veere reeds een Protestantsch predikant.

Tengevolge van een opstand onder Jacobus I in het begin van de 17de eeuw weken vele Schotten naar ons land uit en vestigden zich in Rotterdam. Het toenemend aantal Schotten achtte het gewenscht hier een eigen kerkelijke gemeente te stichten. Zij wendden zich in 1640 tot de Staten van Holland, het stadsbestuur en de Hollandsche kerkgemeenschap, om hen daartoe in staat te stellen. Bij de resolutie van de Vroedschap in 1643 kregen zij een huis aan de Wijnstraat. De eerste predikant was Rev. Alexander Petrie, die een welgeordend gemeentelieven heeft geschapen. In 1647 was de toeloop naar het Bedehuis in de Wijnstraat zoo groot, dat het te klein werd. De Gemeente kreeg toen de beschikking over de oude St. Sebastiaankapel, gelegen aan de Meent en de Lombardstraat. Deze kapel heette sedert het „Schotsche Kerkje”, een naam dien het behouden heeft, tot het in 1911 bij de verbreding van de Meent onder sloopershanden viel en verdween.

Tegen het einde der 17de eeuw was de Gemeente tot bijna 1000 leden aangegroeid. Toen werd in 1695 ook het kerkje gebouwd aan de zuidzijde van den Schiedamschen Buitendijk, sedert 1721 Vasteland genoemd.

De architect van het gebouwtje was Jan Janszoon de Ridder, een man die als opzichter der werklieden in 1694 den stadsarchitect was opgevolgd.

De heer Verheul geeft nu, zooals hij het ook voor de andere kerken heeft gedaan, een zeer uitvoerige beschrijving van het uiterlijk en het innerlijk en van de meubilering van het kerkje.

Merkwaardig is vooral ook weer de overkapping, waarvan wij de constructie, aan de hand van zeer minutieuze doorsnede-teekeningen en een uitvoerige beschrijving kunnen nagaan.

Zooals in elk boekje, gedenkt de heer Verheul de toewijding van

den heer L. M. Molendijk, die hem bij het maken van de teekeningen en het opmeten van de plattegronden, doorsneden en de kapconstructie heeft bijgestaan.

Met dit interessante en ook uit geschiedkundig oogpunt lezenswaardige boekje, besluit de heer Verheul de serie van boekwerken die hij over boerenwoningen en kerkgebouwen in de 10 laatste jaren heeft uitgegeven. Ter eere van den Jubilaris geven wij hieronder nog eens een overzicht van zijn vruchtbaarheid als schrijver, door de werken te noemen, die hij achtereenvolgens schreef.

In 1930 verscheen: „Oude Boerenhofsteden in Zuid-Holland”, waarvan in 1937 een tweede uitgaaf uitkwam.

Vervolgens verschenen:

In Mei 1932: „Merkwaardige Oude Bouwwerken aan het Jaagpad van Overschie naar Delft” (in Jan. 1934 herzien en herdrukt);

in Sept. 1932: „Kralingen en 's-Gravenweg, alsmede de oude merkwaardige buitenhuizen en boerenhofsteden aan dien weg” (waarvan in October 1933 de derde herziene druk verscheen);

in Maart 1933: „Het voormalige Charlois en Katendrecht, alsmede het verdwijnend landelijk schoon in en om den Charloischen Polder te Rotterdam”;

in Sept. 1933: „Oostelijk Rotterdam, Kralingscheveer en Capelle aan den IJsel, met verdwenen en bestaande merkwaardigheden aan Schieland's Hoogen Zeedijk”;

in April 1934: „Pernis, Hoogvliet, Poortugaal en Rhon, alsmede verdwenen en bestaande merkwaardigheden in het Westelijk gedeelte van het Eiland IJselmonde”;

in Febr. 1935: „IJselmonde, Ridderkerk en Barendrecht, alsmede verdwenen en nog bestaande merkwaardigheden in het Oostelijk gedeelte van het Eiland IJselmonde”;

in Maart 1936: „Merkwaardige Oude Inrijhekken, alsmede Poort en Hoofdingangen uit de XVIIe, XVIIIe en XIXe eeuw in en om Rotterdam”;

in Sept. 1936: „De Rotte met de Bleiswijksche meren en de omliggende gemeenten Hillegersberg, Bergschenweg, Bleiswijk, Moercapele en Zevenhuizen”;

in Februari 1938: „De Nederlandsche Israëlietische Gemeente en haar Oude Synagoga te Rotterdam”;

in Juli 1938: „De Architect Jan Giudici (1746—1819)”;

in October 1938: „De Doopsgezinde Gemeente en haar Kerkgebouw te Rotterdam”;

in Februari 1939: „De Oud-Katholieke Gemeente en haar oude Kerkgebouw aan de Lange Torenstraat te Rotterdam”;

in Augustus 1939: „De Evangelisch-Luthersche Gemeente en haar oude Kerkgebouw te Rotterdam”,

en in Dec. 1939: „De Schotsche Gemeente en haar oude Kerkgebouw te Rotterdam”.

Bovendien verschenen in het Rotterdamsch Jaarboekje nog bijdragen van den heer Verheul zooals: „Oude boerderijen aan den Dordtschestraatweg in de Gemeente Rotterdam” (1932) en „De voormalige vleeschhal aan de Gedempte Botersloot te Rotterdam” (1937).

Deze boeken van architect Verheul getuigen van een respectabelen arbeid en energie. Hebben wij ze hier in het blad steeds met vreugde begroet, ook is gebleken, dat zij van andere zijden, van historici en in de kringen van monumentenbeschrijving, algemeene waardeering ondervinden.

Wij meenen dan ook onze hulde aan den geachten schrijver, en niet te vergeten aan den bekwamen teekenaar, niet te mogen onthouden en doen den wensch, dat hij, evenals hij dat zoovele jaren op zijn bouwwerken heeft mogen doen, op zijn papieren kinderen nog langen tijd mag terugzien.

J. P. M.

J. VERHEUL DZN.

1860 — 14 FEBRUARI — 1940.

Op 14 Februari a.s. zal de nestor der Rotterdamsche bouwmeesters, J. Verheul Dzn., zijn tachtigsten verjaardag vieren.

Het is haast niet te gelooven, dat deze flinke figuur eerstdaags den last van 80 jaren torst. Wanneer het waar is, dat men tegelijk oud in jaren, doch jong van hart kan zijn, dan zien wij hier wel een zeer sprekend voorbeeld voor ons. En niet alleen jong van hart is deze jubilaris — frisch van geest en sterk van lichaam, zal hij weldra een begin maken om het volgende 10-tal jaren te gaan verslaan.

Wie als architect aan Rotterdam denkt, ziet daarbij voor zich de figuur van Verheul en wie aan Verheul denkt, ziet Rotterdam op den achtergrond. Immers, Verheul en Rotterdam zijn onafscheidelijk — de liefde van Verheul voor zijn geboortestad en stad zijner vaders is alom bekend, want deze liefde is geenszins platonisch. Verheul heeft zijn levenlang voor deze stad gestreden en komt nog heden ten dage in het geweer als eenig gevaar zijn stad bedreigt. Vechtend voor zijn geboortegrond ontplooit hij zijn grootste kracht, maar bij fellen strijd alleen blijft het niet, studie omtrent Rotterdam, hoe het is en hoe het was — propaganda voor het schoone, dat hij in stad en omgeving weet te ontdekken, daarmee vult hij zijn actie voor Rotterdam aan tot een werk van blijvende waarde. Het is om te smullen als hij gaat vertellen van de oude behuizingen langs de Schie, van de tijden van vaders altijd met hooge hoeden — of zij wandelden of in bootjes spelevaarden — die sfeer, bijna van de Camera Obscura, die hij uit eigen ondervinding zoo gezellig weet voor te dragen. En als uit later tijden de herinneringen uit studie jaren of uit de lange periodes van vruchtbaren arbeid worden opgehaald, weet hij alweer even gezapig hoogtepunten daaruit te laten oplichten — zoo zien wij bij zijn Zeeuwsche restauraties de figuur van Verheul verschijnen vol jolijt en een open oog voor den humoristischen kant van het leven.

Het zou niet passen het meer zakelijke hier onvoldoende te belichten en ik meen, uit de vele gegevens puttend, het volgende even naar voren te moeten brengen.

Verheul heeft zich op 23-jarigen leeftijd te Rotterdam gevestigd als architect, nadat hij zijn opleiding, die hij aan de Rotterdamsche Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen ontving, voleindigd had door een 5-jarige studie aan de Polytechnische school te Delft, waar zijn leermeesters o.a. waren Prof. E. Gugel, A. le Comte en A. Lacomblé.

Als student behaalde hij op 21-jarigen leeftijd zijn eerste lauweren, toen zijn ontwerp voor een Kunstnijverheidsmuseum in een prijsvraag, uitgeschreven door de Academie, uit 16 ingekomen ontwerpen met den eersten prijs bekroond werd. Hij verkreeg hiervoor de zoo zelden uitgereikte gouden medaille, benevens een prijs in geld. Later maakte hij studiereizen door België, Frankrijk, Oostenrijk, Duitschland en Italië en behaalde verschillende eerste prijzen bij openbare prijsvragen, zooals in 1882 voor de verbouwing van de Doelen te Rotterdam, in 1883 voor een raadhuis te Bussum, in 1887 voor een buitensociëteit te Deventer, in 1891 voor de kerk der N. H. G. te Apeldoorn en in 1901 voor de Regentessekerk te Den Haag. Gouden medailles op internationale tentoonstellingen verwierf hij te Parijs, Brussel, Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen.

Reeds op zeer jeugdigen leeftijd werd hij uitgenoodigd met 3 landgenooten en 6 buitenlandsche collega's deel te nemen aan de besloten prijsvraag voor den bouw van een schouwburg aan de Aert van Nesstraat te Rotterdam.

Ofschoon gelijkwaardig geacht met het ontwerp van Prof. Giese en Weidner te Dresden, werd zijn plan voor uitvoering aangewezen. Dit bouwwerk, dat tusschen 1884 en 1887 tot stand kwam, heeft nu reeds gedurende 53 jaar zijn goede diensten aan onze stad bewezen.

GROOTE SCHOUWBURG TE ROTTERDAM. ARCHITECT J. VERHEUL DZN. B.N.A. (1884-1887)

Het zeer uitgebreid oeuvre van Verheul is overigens onder eenige belangrijke groepen, nl. kerkbouw, restauratiewerken, concertzalen en sociëteiten, banken en kantoorgebouwen, openbare gebouwen, verder vele villa's, landhuizen en heerenhuizen, onder te verdeelen. Een overzicht van deze werken laat ik aan het slot van dit artikel volgen, thans moge ik volstaan met de opmerking dat het een respectabele lijst geacht mag worden. Wanneer men nu zou verwachten, dat een dergelijke hoeveelheid werk den vollen persoon in beslag zou nemen, dan zou men zich in Verheul's vitaliteit vergissen.

In het verenigingsleven toch heeft hij ook een vooraanstaande plaats ingenomen. Ongeveer 25 jaar is hij voorzitter van de Vereeniging tot Bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid geweest en thans is hij nog eerlid van deze vereeniging met een staat van dienst gedurende 63 jaar.

In 1881 werd hij lid van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst (later B.N.A.), terwijl hij in de 59 jaren van zijn lidmaatschap gedurende 20 jaar zitting in het Bestuur gehad heeft.

Hij werd verder benoemd tot lid van de Vereeniging Hendrick de Keyser, van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, van het Ned. Comité van Volkskunst, van het Historisch Genootschap „de Maze”, van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en van het Openlucht Museum te Arnhem.

Voorts is hij lid van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland en van de Commissie uit den B.N.A. voor de regeling van geschillen tusschen opdrachtgevers en architect.

Van vele Rotterdamsche instellingen is hij bestuurslid geweest en thans neemt hij aan het openbare leven nog deel als voorzitter van de Welstandscommissie.

Van 1902 tot 1935 is hij lid geweest van den Rotterdamschen Gemeenteraad en als zoodanig ook lid van de commissie voor de Gemeentewerken. Verder lid van de Raadhuiscommissie, algemeen voorzitter van de Huurcommissie, secretaris van de Commissie voor het Museum Boymans en lid van een groot aantal andere Commissies.

Vooraf gedurende het laatste 10-tal jaren, sinds hij wegens zijn leeftijd niet meer als vroeger de architectenpraktijk beoefent, heeft hij zich met zijn assistent Molendijk geworpen op het verzamelen van gegevens van oude schoonheid in en om Rotterdam. Hij maakte een groot aantal aquarellen van oude boerenhofsteden, van oude inrijhekkens, poort- en woonhuisingen in Zuid-Holland. Zoo ontstond een belangrijke cultuurhistorische verzameling, waardoor op fraaie wijze gegevens van, nu reeds, 460 verschillende onderwerpen zijn vastgelegd.

In een tiental boekjes, waarin bovenstaande onderwerpen geïllustreerd worden behandeld, heeft hij deze verzameling nader tot het publiek gebracht.

Voorts verschenen van zijn hand een 6-tal boekjes over oude, nog bestaande kerken te Rotterdam, verder een boekje over den architect Jan Giudici en over het vroeger in Rotterdam bestaande Aesthetisch Genootschap. Ten slotte een fraai boekwerk over merkwaardige oude 17e, 18e en 19e eeuwse inrijhekkens, poort- en hoofdingangen in en om Rotterdam, waarvan weldra een uitgebreider 2e deel zal verschijnen.

KERK DER NED. HERV. GEMEENTE TE APELDOORN (1891-1892)
ARCHITECT J. VERHEUL DZN. B.N.A.

HEERENHUIS AAN DE SCHIEKADE TE ROTTERDAM (1906)
ARCHITECT J. VERHEUL DZN. B.N.A.

Dat zijn verdiensten in den vorm van onderscheidingen werden geëerd, zal niemand verwonderen. Hij ontving de Verdienstorde für Kunst und Wissenschaft van Saksen-Meiningen, hij is Ridder in de orde van Oranje Nassau en Officier de l'Instruction Publique et des Beaux Arts de la France.

Opstellen op verschillend gebied verschenen van zijn hand. Aan het einde gekomen van deze opsomming van dit respectabele levenswerk, wil ik nog even terugkomen op Verheul's meest karakteristieke eigenschap. Dat is zijn groote vitaliteit. Wie aan Verheul als een tachtigjarigen grijsaard denkt, slaat de plank radicaal mis. Hier staat een krachtige figuur, die nu eens door overleg, dan weer met een kwinkslag, maar als het zijn moet, ook met de vuist op tafel, weet te bereiken, wat hij meent dat noodig is. En al zullen wij het niet altijd allemaal met hem eens zijn — het leven is nu eenmaal een aaneenschakeling van strijd — zoo begroeten wij dan toch in dezen nestor der Rotterdamsche bouwmeesters een collega, die alleen al door zijn groote paraatheid, ook nog op zijn tachtigsten verjaardag, ons respect afdwingt.

En nu wil ik dit artikel niet sluiten zonder hem en Mevrouw Verheul, en ik weet zeker namens zeer vele collega's, ook op deze plaats de beste wenschen aan te bieden en de hoop uit te spreken, dat het hem nog gegeven moge zijn tezamen met haar in goede gezondheid nog vele jaren over die mooie vitaliteit te blijven beschikken tot heil van hen beiden en tot heil van onze goede stad.

Ir. A. VAN DER STEUR.

Rotterdam, 1 Februari 1940.

LIJST VAN UITGEVOERDE WERKEN.

Kerkbouw. Groote kerk der Ned. Herv. Gem. te Apeldoorn (1891). Regentessekerk Den Haag (1901). Wilhelminakerk Den Haag (1906). Remonstrantenhuis te Friedrichstadt a/d Eider (1909). De Engelsche kerk met Seamen's Institute te Rotterdam (1913-'14), en de Waalsche kerk aldaar (1923).

Restauratiewerken. Verschillende kerken en openbare gebouwen in Zeeland, Zuid-Holland en Friesland.

Concertzalen en Sociëteiten. De Buiten-Sociëteit te Deventer (1886). Het gebouw Kunstmin te Dordrecht (1887). Het Concertgebouw te Assen (1898). Het Concertgebouw te Hengelo (1913). De Sociëteit Eendragt-Maakt-Magt te Kralingen, de Sociëteit Thalia te Bergen op Zoom (1905) en eenige jaren geleden een aandeel in den bouw van de nieuwe Concertzaal der Sociëteit „Harmonie” te Rotterdam, in samenwerking met de architecten de Roos en Overeynder.

Banken en Kantoorgebouwen. Hoofdgebouw van de Levensverzekering Mij. „Utrecht” te Utrecht (1902). Bijkantoren der Levensverzekering Mij. „Utrecht” te Rotterdam (1893) en Tilburg (1898). Gebouw van de R.V.S. te Amsterdam (1901), de Bijbank van de Nederlandsche Bank te Rotterdam (1905), de Nederlandsche Handel Maatschappij te Rotterdam (1905), gebouw voor de fa. S. van Dantzig (1910), voor de Dordtsche Bank (1908), voor de Algemeene Levensverzekering Bank te Rotterdam (1897), verbouwing van het gebouw der Disconto-Maatschappij te Rotterdam (1902), verder kantoorgebouwen van de

WILHELMINA KERK TE DEN HAAG (1906)

ARCHITECT J. VERHEUL DZN. B.N.A.

WAALSCHE KERK TE ROTTERDAM (1923)

ARCHITECT J. VERHEUL DZN. B.N.A.

firma Lukwel en Tiele, van de firma Meerkamp van Embden, firma Boekman, de vroegere gebouwen van de Handelskamer, voor de firma van Rees Burcksen en Bosman, voor de firma A. Schaedtler, allen te Rotterdam, enz.

Openbare gebouwen. Ons Huis te Rotterdam (1919), de Electricische Centrale te Scheveningen (1903), de Bierbrouwerij „de Gekroonde Bel” te Oosterhout (1910), het Heilige Geesthuis te Rotterdam (1902), het Rotterdamsch Sanatorium (1902), de Waalsche School (1915), Magazijnen en kantoren van R. S.

Stokvis & Zonen (1908), allen te Rotterdam, de Houthandel, zagerij en schaverij van de fa. Abraham van Stolk & Zonen te Overschie (1927), de beide laatste werken in samenwerking met den architect C. N. van Goor, de verbouwing van het Zeemanshuis te Rotterdam (1919), Schietbaan voor de Scherpschuttersvereniging Rotterdam te Kralingen (1885), verbouwing Hotel „De Twee Steden” te Den Haag (1890).

Voorts werden vele villa's, landhuizen en heerenhuizen door hem gebouwd.

LANDHUIS TE WASSENAAR.

ARCHITECT IR. N. J. KRUIZINGA, B.N.A.

Het gebouw werd voltooid in Juli 1939. Juist op tijd om dien zomer nog van de fraaie, volgroeide natuur rondom te kunnen genieten.

Het exterieur werd, wat dakvorm betreft, in harmonie gebracht met een bestaand gebouw ernaast. De steen is handvorm, de pannen zijn bruin geglazuurd. Het betonwerk buiten werd behandeld met lichtbruin Bondex.

Op het Noorden is geslotenheid, op het Zuiden openheid betracht. Van het laatste geniet men nauwelijks voldoende omdat het gebouw des zomers in den namiddag door het bladerdak der boomen op de naburige erven vrijwel zonloos is.

Entree en waschruimte werken als sluisen om de hal, welke over de verdiepingen doorgaat, tochtvrij te maken. Het lichtraam ter plaatse is van kristaltegels, in beton gevat. Ze zijn lichtbrekend en verlichten daardoor voldoende de verdieping, hebben het voordeel dat stoeiende kinderen er tegen aan kunnen botsen en geven een rustig interieur.

De omringende halmuren zijn behandeld met crème Decora, half spiegelen, half mat, hard en afwaschbaar.

De kamervloeren zijn evenals de balken van eikenhout, de wanden geschuurd met zilverzand of voorzien van wit behang.

De bewoners hebben vanuit den achtertuin een fraai vergezicht over het water, hetwelk meteen als roeigelegenheid of ijsbaan gebruikt wordt. Het geheel is voor de kinderen een ideaal oord en veilig bovendien, daar de Pieter Twentlaan ter plaatse geen doorgaand verkeer heeft. Dit was wel het hoofddoel waarvoor de Weledelgestrenge Heer P. Tadema te 's-Gravenhage opdracht tot den bouw gaf.

De uitvoering van dit uiterst lastig werkje werd uitstekend verzorgd door den aannemer D. Hart te Wassenaar.

Ir. N. J. KRUIZINGA, Arch. B.N.A.

Rijswijk (Z.H.), 15 Jan. '40.

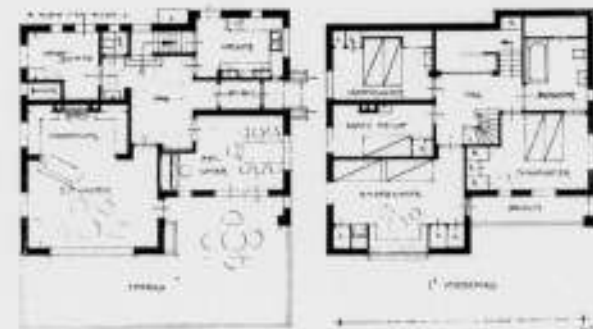

LANDHUIS TE WASSENAAR

EXTERIEUR EN INTERIEUR

ARCH. B.N.A. IR. N. J. KRUIZINGA

PLATTEGRONDEN EN SITUATIE VAN HET LANDHUIS TE WASSENAAR

ARCH. B.N.A. IR. N. J. KRUIZINGA

VRIJWILLIGE BOUWTECHNISCHE DIENST VOOR DE LUCHTBESCHERMING TE AMSTERDAM.

Daar het vraagstuk der luchtbescherming thans in het middelpunt der belangstelling staat en de meeste der te nemen maatregelen van bouwtechnischen aard zijn, is het van belang, dat deze organisatie dusdanig wordt opgebouwd, dat de architecten als bouwtechnische krachten hierbij worden ingeschakeld. Tot voorlichting van het publiek zijn verschillende vereenigingen werkzaam, doch hoe voortreffelijk deze organisaties overigens kunnen zijn, toch worden de architecten niet of onvoldoende ingeschakeld.

In Amsterdam is dan ook een andere weg gevolgd. Kort na het ingaan van den oorlogstoestand in Europa is in Amsterdam op initiatief van den heer J. H. I. Giesen, architect te Amsterdam, een oproep gericht aan alle Amsterdamsche architecten en bouwkundigen, waarin gevraagd werd zich beschikbaar te willen stellen, om te komen tot een vrijwilligen bouwtechnischen dienst voor de luchtbescherming, welke dienst een onderdeel zoude vormen van den Gemeentelijken luchtbeschermingsdienst. Deze oproep heeft tot resultaat gehad, dat zich werkelijk deze dienst heeft kunnen vormen. Zijn werkzaamheden bestaan uit:

1. Het geven van advies aan het publiek voor het nemen van maatregelen voor eigen bescherming.
2. Het onderzoeken van de verschillende materialen op hun bijzondere eigenschappen t.a.z. van doorslag en brandwering.
3. Het bestudeeren van de voorhanden zijnde mogelijkheden tot beveiliging der bevolking bij een luchtaanval.

4. Het organiseren van de hulpverlening bij de gevolgen van een bombardement.

Daar het de bedoeling van dit artikel is, om aan te geven op welke wijze de architect in dezen arbeid de plaats krijgt, welke hem toekomt, zal ik mij bepalen tot het sub 1 genoemde.

De stad is verdeeld in 13 vakken, welke vakken weder zijn onderverdeeld in wijken en blokken. Aan het hoofd van ieder vak staan 2 vakbouwkundigen, onder wier leiding de verschillende wijk- en blokbouwkundigen werkzaam zijn.

De werkwijze is als volgt: Indien iemand advies wenscht te ontvangen, doet hij hiervan mededeeling aan het centraal bureau, hetwelk deze aanvraag doorstuurt naar den betrokken vakbouwkundige, die door den wijkbouwkundige van de wijk waar de aanvrager woont, een onderzoek laat instellen. Na ontvangst van het rapport van den wijkbouwkundige wordt een borderel afgegeven, waarop is aangegeven welke maatregelen noodig worden geoordeeld. Tevens wordt dan medege-deeld of voor de uitvoering der aangegeven maatregelen men zich heeft te wenden tot een architect, aannemer of timmerman, hetgeen natuurlijk afhankelijk is van den aard der werkzaamheden.

Ik meen, dat op deze wijze de belangen der architecten en van het publiek op de juiste wijze worden gediend en daardoor een meerdere bekendheid hiervan zijn nut kan hebben.

Ir. J. VAN DER LINDEN.

RECLAMEPLAAT BLOEDTRANSFUSIEDIENST.

In het algemeen worden wij in ons land met goede reclameplaten de laatste jaren niet verwend. De tijd ligt achter ons — naar ik meen — waarin kunstenaars van naam zich met het affiche bezig hielden. Ons blad heeft zoo nu en dan nog wel eens een enkele de aandacht trekkende plaat gereproduceerd, maar dan waren het dikwijls nog buitenlandse producten. Een uitzondering daarop maakten alleen de afgebeelde lithografieën van Aart van Dobbenburgh, de fraaie plaat van Thole voor de tentoonstelling van vroeg-middeleeuwse kunst te Utrecht, en enkele in het herdenkingsnummer van Prof. R. N. Roland Holst afgebeelde werken.

Het is daarom van belang, te wijzen op de goede plaat, die Lode Sengers maakte voor het Nederlandse Rode Kruis ten behoeve van den bloedtransfusiedienst.

Op een blauw fond zien wij den pelikaan, die, naar de legende verhaalt,

zijn jongen voedt met zijn bloed. De vogel staat met uitgespreide vleugels op den grond, en pikt zich in de borst, op de plaats waar zich bij die vogels steeds een kale plek schijnt te bevinden. Drie jongen schieten gretig toe om het voedsel te ontvangen.

In sierlijke lijnen wordt de vogel bekroond door een los zwevende banderol, die de woorden Sanguine Sanguini Sanans draagt.

Een met bloemen omkransd donkerblauw vlak staat achter het stralende roode kruis.

Niet alleen is in deze plaat de zinrijke gedachte: het bloed nieuw leven brengend aan de zwakken, op pakkende wijze in beeld gebracht, — ook de geheele opbouw van het groote centrale motief, bekroond door het kruis is sterk sprekend. De kleurenkeuze is voortreffelijk. De plaat is boeiend en staat op een hoog artistiek niveau. S.

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA. ONTWERPSTUDIE NR. 14.

52 inzendingen zijn tijdig ontvangen. Zij dragen de motto's: 1.2.1940; PRISMA; D.D. 1240; Teddy, h.; ACB 124; 1.2.3. Mis; 010203; 121343; Luifel; Baltus; Mobiel; „Straat”; 100.000; AA 4001; 393939; 111111; Winter; 104662; Vrede; Kubiek; P.a.R.L.a.1.; 555555; 194031; A1 B2 C3; G.E.G.J.F.C.; KILLIS;

142857; 7283; ERGENS; a et a 14; 167016; STALAS; 2217; H 21017; 20202; 243510; 221932; MOBI 40; M.W.P.A.H.V.; Inval; 777777; Koek; LECTOR; 303030; metaal; MADAME; 278195; PPO19; B 27856; 1 KIOSK; 117300 en A.B.C.D.E.F.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 7

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

17 FEBRUARI 1940

HET NIEUWE RAADHUIS VAN AMSTERDAM.

Op Vrijdag 9 Febr. j.l. heeft de Gemeenteraad van Amsterdam, na een driedaagsch debat, het voorstel van B. en W. in zake den Stadhuisbouw aangenomen met 34—9 stemmen. Hiermede is de prijsvraag voor geëindigd verklaard en zijn B. en W. gemachtigd, ter voorbereiding van het opmaken van de plannen voor den bouw van een nieuw Raadhuis op het daarvoor bestemde terrein aan het Frederiksplein, zich in verbinding te stellen met de architecten-combinatie M. Duintjer en A. Komter en met de architecten-combinatie J. F. Berghoef en Ir. J. J. M. Vegter, ten einde te trachten van hen, op grond van de door hen voor de besloten prijsvraag voor het nieuwe Raadhuis ingediende schetsontwerpen, voor dit Raadhuis ontwerpen te krijgen, waaruit zoo mogelijk een keuze voor het definitieve ontwerp kan worden gedaan.

Hiermede is het regelmatige verloop van de verdere voorbereiding voor dit bouwwerk, in de richting, welke door B. en W. onder instemming der architecten destijds is ingeslagen, verzekerd.

Eerst wanneer onverhoopt nu mocht blijken dat er geen project op grond van een deskundig advies voor uitvoering zou kunnen worden voorgedragen, zou de voorbereiding van den bouw van het nieuwe Raadhuis, langs dezen weg ondernomen, in een ander stadium treden.

De sfeer rond de Raadhuisvoorbereiding is thans zoo zuiver gebleven, zooals zij tot nu toe was. Daarvoor zijn wij dank verschuldigd aan Burgemeester en Wethouders van Amsterdam en den Gemeenteraad.

Nu deze sfeer behouden is, hopen wij dat de twee architecten-combinaties, die de zeer verantwoordelijke opdracht krijgen, er beide in zullen slagen de kwaliteiten van hun werk zoo hoog mogelijk op te voeren. Want al zal slechts één plan kunnen worden uitgevoerd, hun beider plannen worden dan voor de Nederlandsche architectuur van blijvende waarde.

REDACTIE B.W.A.

EEN BOEK OVER HET RESTAUREEREN VAN OUDE MONUMENTEN.

Eenigen tijd geleden verscheen van de hand van Prof. R. Lemaire, Professor aan de Universiteit te Leuven, een boek getiteld: „La restauration des monuments anciens”.¹⁾

Dit boek zal ieder architect, die belangstelt in de wijze waarop oude monumenten moeten worden behouden, belang inboezemen.

Er is veel litteratuur over oude gebouwen, waarin ook wel restauraties beschreven worden (ook de wijze waarop gerestaureerd werd), maar aan een werk, waarin systematisch alle vraagpunten op dit gebied onder het oog worden gezien en waarbij rekening wordt gehouden met de algemeene inzichten van dezen tijd, bestond wel behoefte.

Prof. Lemaire doceert reeds gedurende 30 jaar monumenten-restauratie aan de studenten voor ingenieur-architect aan de Universiteit te Leuven. Zijn boek is een samenvatting van hetgeen hij onderwijst. Het is dus ook een studieboek voor studenten en dit moeten wij in het oog houden, als wij in het tweede deel van zijn boek, nl. in hoofdstuk II daarvan, over de voorbereiding van het werk en in het derde hoofdstuk, over de uitvoering, verschillende dingen lezen, die voor ervaren architecten wel allemaal min of meer vanzelf spreken.

Voor hen echter blijft het boek belangrijk, wegens de in het eerste deel gegeven analyse van het restaureeren zelf.

Wij zullen trachten in het kort een overzicht te geven van de wijze, waarop Prof. Lemaire het vraagstuk van het restaureeren stelt.

Hij gaat er van uit, dat men in breeden zin van een historisch monument kan spreken bij „tout produit de l'industrie humaine dans les temps passés”.

Zoo gesteld hebben er steeds historische monumenten bestaan, maar er was geen vraagpunt omtrent de historische monumenten in modernen zin. Dit vraagpunt ontstond door twee oor-

¹⁾ Uitgave „De Sikkel” te Antwerpen.

zaken, 1e. door de krachtige herleving van de belangstelling voor kunstwerken uit het verleden in de geciviliseerde landen na de Fransche Revolutie en 2e. door het besef dat die kunstwerken aan gevaaren blootstaan.

Deze historische werken nu hebben waarde, praktische waarde en monumentale waarde („ce caractère quelque peu mystique et symbolique”). De hoofdvraag is nu: hoe moeten wij deze monumentale waarde (valeur monumentale) onder het oog zien en hoe moet ons gedrag er tegenover zijn.

De monumentale waarde neemt af, als er niets gebeurt. Dat is het lot van al het aardsche. En naar gelang deze waardevermindering gevorderd is, onderscheidt Prof. Lemaire: onderhoud, reparatie, restauratie en reconstructie. Restauratie is dus de derde graad van ingrijpen. Zij is tenslotte een algeheele en buitengewone reparatie. Zij veronderstelt hetzij een langdurig gebrek aan onderhoud, hetzij te sterke verandering, welke vroeger door de onkunde en ongevoeligheid der menschen is aangebracht of ontstaan door ongelukken als branden, bombardementen etc.

De reconstructie is een wederopbouw, na een algeheele verwoesting door een of andere catastrophie. Zoo is de nieuwe Campanile van St. Marco te Venetië, die in 1902 instortte, een reconstructie van de oude. Alle gegevens moeten dus daartoe aanwezig zijn. Tenslotte is er nog de restitutie, dat is dan een reconstructie op papier (bijv. de restitutie van de tempels te Selinunte).

De genoemde wijzigingen zijn alle graden van herstel, maar dat neemt niet weg, dat tegelijkertijd nog andere wijzigingen aan een gebouw mogelijk zijn, bijv. een andere inrichting wegens een andere bestemming of een uitbreiding als gevolg daarvan.

Ook kan van de gelegenheid gebruik worden gemaakt het bouwwerk te voltooiën, hetgeen geschiedde bij den Dom te Keulen en den toren van den Dom te Ulm. Tenslotte kan de restauratie

tevens dienen om achterwege gebleven meubilering of inwendige versiering af te maken.

Wanneer deze bezigheden plaatsvinden bij recente bouwwerken, dan lost men de daarbij voorkomende vraagstukken op volgens de geldende regels van het bouwen en van de bouwkunst. Bij oude historische bouwwerken is dat echter anders. Het antwoord ligt niet voor de hand. Er moet overwogen worden wat in die gevallen te doen staat.

Prof. Lemaire geeft nu eerst een overzicht van dergelijke overwegingen in vroegere eeuwen, te beginnen met de Middeleeuwen. Het vraagstuk was toen niet moeilijk op te lossen. Men herstelde, restaureerde, bouwde verder volgens den smaak van den tijd en de persoonlijke inspiratie van den artist.

Alles was Gothiek en als het Romaansch was, kwam Gothiek naast Romaansch.

In de Renaissance en de periode die daarop volgde tot aan de Fransche Revolutie heerschte een mentaliteit, die tot uiting kwam in een reactie tegen de kunst van de Middeleeuwen, in 't bijzonder tegen de Gothiek. „En dire le plus de mal possible était faire épreuve d'éducation et de bon goût". De reactie tegen de Gothiek was het sterkst in hetzelfde Frankrijk waar de Gothiek geboren was. In Engeland en België bleven de middeleeuwse tradities voor den kerkbouw het langst gehandhaafd, tot het eind van de 17de eeuw.

Eerst in de 18de eeuw trad een volkomen doorvoering van de nieuwe stijlen in den kerkbouw op, toen ook de decoraties van de bestaande Gothische kerken achter pleister en satijnhout werden weggewerkt. Gelukkige omstandigheid.

Prof. Lemaire wijst ook op de gewoonte de kerken in te bouwen. De kerkhoven werden benut om rentegevende eigendommen op den grond van de kerk te plaatsen.

De 3e étape op den weg, dien het inzicht betreffende restauraties is gegaan, is de periode van de Revolutie en het Empire. Verfoeide men te voren de gebouwen der Middeleeuwen, maar bewaarde men ze wel, thans ging men ze vernietigen. Wat de Fransche Revolutie heeft vernietigd aan oude schoonheid is onberekenbaar, maar gedurende de Revolutie zelf werden de eerste pogingen reeds geboren om liever te conserveren.

De heftige actie had een reactie tengevolge. De archeologie was opgestaan. Winckelmann had zijn werk reeds geschreven. Pompeï en Herculaneum waren ontdekt. Op de klassieke archeologie volgde een Christelijke archeologie. De ijver om te behouden was groot. In 1811 sloopte men 4 traveeën van het schip van de kerk te Cerisy-Forêt in Normandië, om van de opbrengst van de afbraak het geld te krijgen voor de restauratie van de rest!

De 19de eeuw is een vervolg op de verwarde denkbeelden ten aanzien van oude monumenten, uit de voorgaande perioden. Daarbij kwam de economische bloei in de 19de eeuw. Reeds in 1845 werden plannen voor verkeersverbeteringen noodig geacht. Vele bouwwerken vielen als slachtoffer, om niet te spreken van de talloze historische bouwwerken, die werkplaatsen e.d. werden met alle gevolgen van dien. Maar de zin voor het behoud van historische monumenten had post gezet. In 1931 kreeg Frankrijk, in 1935 België een monumentencommissie, die de monumenten classificeerde. Frankrijk kreeg 2000 officieele „monuments historiques", na de wet van scheiding kerk en staat werden het er 8000.

Geweldige subsidies werden gegeven om oude monumenten te restaureren, hetgeen gebeurde in de moderne beteekenis van het woord, d.w.z. volgens de doctrines van de chefs der departementen en later als 't ware gecodificeerd door Viollet le Duc en anderen.

Het principe hield in, dat een gerestaureerd gebouw er zoo zuiver en zoo compleet uit zou zien als toen het gebouwd werd. Het is bekend, dat de overtuiging dat dit de ware manier was, vele historische bouwwerken van hun meest kunstvolle elementen heeft beroofd.

In Pierrefonds was tenslotte niets te vernielen, maar van het stadhuis te Brugge werden bij de restauratie van 1845—1871 de prachtige gothische beelden alle zonder vorm van proces en zonder rekening te houden met hun staat, door nieuwe vervangen.

Hoe is nu het huidige standpunt. Prof. Lemaire onderscheidt de maximalisten en de minimalisten. De maximalisten zijn de artiest-architecten, die zich de vrijheid voorbehouden om met gebruikmaking van het voorhandene een nieuw praktisch en aesthetisch geheel te scheppen. De minimalisten zijn zij, die willen conserveren, die het bestaande, zelfs met alle toevoegingen aan de bouwwerken in vorige eeuwen, willen behouden. Zij wenschen het bestaan van het gebouw eenvoudig zoo lang mogelijk te bestendigen. Geen betoog, dat het zuivere beeld van een maximalist en een minimalist toch tenslotte velerlei schakeeringen vertoont, welke door Prof. Lemaire worden geschetst.

Wat is nu het principe van dezen hooggeleerden schrijver zelf tegenover het restauratievraagstuk? Dit komt tot uiting in hoofdstuk III over „La théorie de la restauration". Hij blijkt zeer objectief te zijn. Hij onderscheidt aan een oud bouwwerk verschillende waarden, de praktische waarde, de aesthetische, de archeologische en de pittoreske. Bij restauratie moet nu met deze viervoudige waarde rekening worden gehouden. Iedere behandeling, die een der waarden verhoogt, zonder een der overige te verminderen, is zonder meer goed.

Iedere behandeling die een waarde vermindert, zonder winst voor de overige, moet worden vermeden.

In gevallen waarin de verhooging van een der waarden, vermindering van een andere zou brengen, moet het resultaat van het geheel worden afgewogen. Een eenvoudig ja of neen is meestal niet mogelijk.

De gang van het proces is dus: men onderzoekt nauwkeurig de beteekenis van de 4 bovengenoemde waarden, men onderzoekt hoe die waarden veranderen zullen tengevolge van de te nemen maatregelen, tenslotte maakt men de rekening op om te beslissen welke maatregelen het maximum van totaalwaarde voor het gebouw zullen geven.

Aan de hand van verschillende voorbeelden illustreert de schrijver vervolgens wat het hierboven genoemde proces in de praktijk beteekent en hij toetst daaraan verschillende restauraties.

Jammer genoeg heeft hij echter niet aan een concreet voorbeeld aangehouden tot welke conclusies zijn overwegingen daarbij zouden leiden. Het is duidelijk, dat er in menig geval twijfel zal ontstaan. „En cas de doute, il sera plus sage de s'abstenir".

Prof. Lemaire predikt als 't ware de voorzichtigheid aan elkeen, die zich met restauratie bezig houdt. Hij acht het goed en verstandig bij iedere restauratie ook het oordeel van anderen te hooren en zeker moet men niet te snel beslissingen nemen op persoonlijk inzicht. Restaureeren is geen bouwen.

Hij stelt het restaureeren in het licht van een afzonderlijken arbeid, waarop men zich te voren goed voorbereiden en scholen moet. Hij zou zich dus niet kunnen vereenigen met als werkverschaffing architecten zonder meer met restauraties te belasten.

Het belangwekkende van zijn boek is, dat Prof. Lemaire het restauratievraagstuk beziet vanuit een houding tegenover oude monumenten ingenomen, en dááruit de procedure voor het restaureeren ontwikkelt.

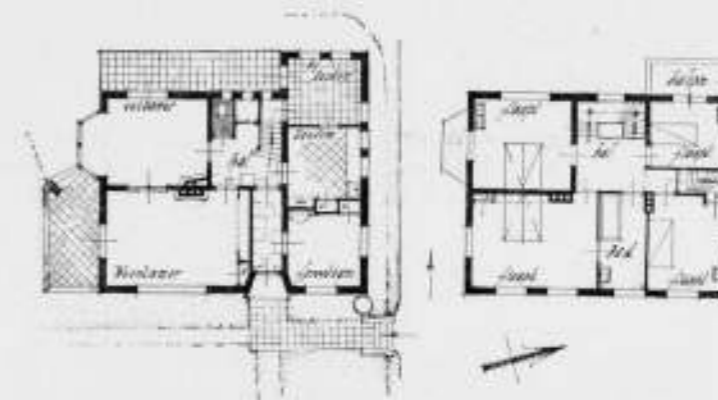
Velen zullen zeggen: maar dit is toch niets bijzonders. Inderdaad, zooals Prof. Lemaire het stelt is het ook niets bijzonders. Maar de vraag is, wordt het in de praktijk ook altijd zoo gesteld?

Wij gelooven, dat de architecten, archeologen en historici van ons land, waar reeds veel ernstige aandacht wordt gewijd aan het restaureeren en de beste wijze waarop dit moet geschieden, nog veel kunnen putten uit dit goede boek. J. P. M.

AMBTSWONING BURGEMEESTER VAN RUCPHEN (N.BR.)

ARCH. F. B. EN IR. L. F. A. M. STURM.

PLATTEGROND AMBTSWONING BURGEMEESTER VAN RUCPHEN (N.BR.) SCHAAL 1:300.

AMBTSWONING VAN DEN BURGEMEESTER VAN RUCPHEN (N.-BR.)

ARCHITECTEN F. B. EN IR. L. F. A. M. STURM.

Ambtswoning Burgemeester van Rucphen.

Situatie: Terrein langs rijksweg door het dorp (even buiten de kom); terrein hoog gelegen t.o.z. van den weg (ca. 1.50 m¹ hooger) aan eene zijde van dien weg. Deze hoogteligging met haar eenigszins wilde begroeiing van mast- en dennenhout gehandhaafd. Boomen gerooid naar behoefte — voortuin ontruimd en geordend beplant en ten deele omgewerkt tot gazon, achter het huis het bestaande hout wat gedund en eenige beplanting met loofhout toegevoegd.

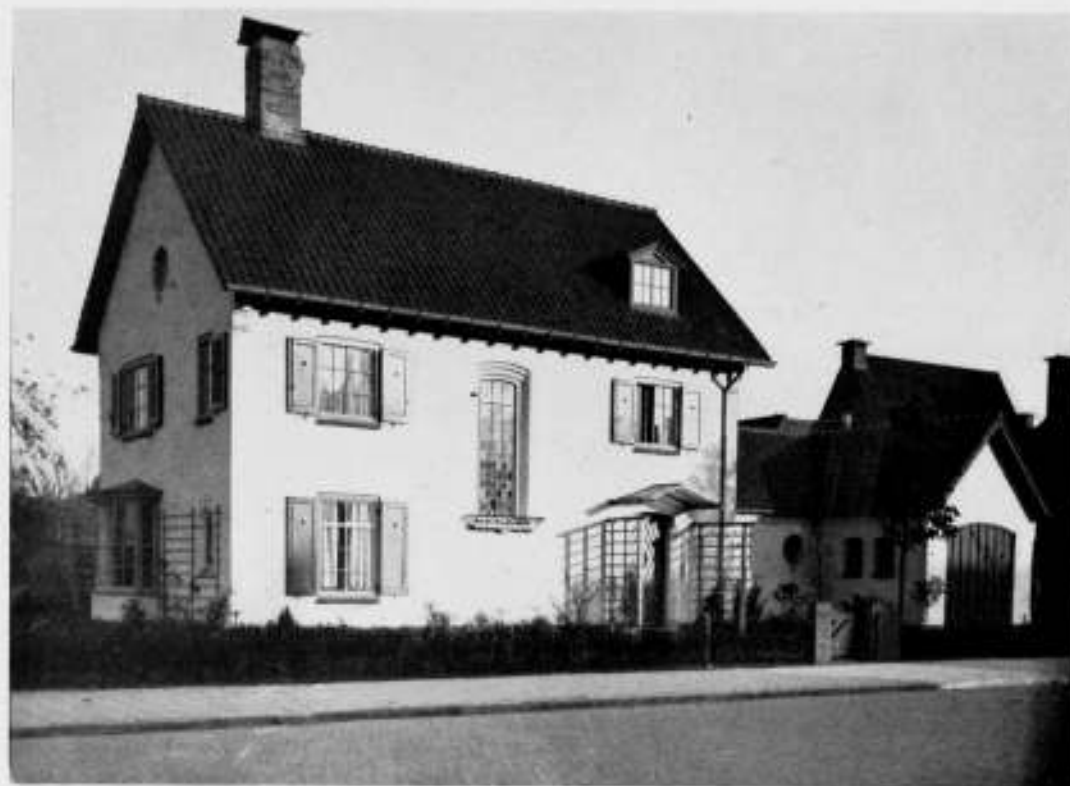
Voorgevel ziet uit op weg en daaroverheen op akkerland (ont-

gonnen). Zij- en achtergevels zien uit in dennen- en mastboschen en ten deele op akkerland.

Plan: Noordzijde: dienstruimten, spreekkamertje. Zuidzijde: woonvertrekken en terrasje. Achterzijde: balcon op verdieping. Geen centrale verwarming doch wel eigen pers-waterleiding (zuigperspomp op welput).

Materialen buitenwerk: handvormsteen (gedeeltelijk licht-crème gesausd), gesmoorde holle pannen, houten kozijnen, ramen, deuren, luiken ten deele bronsgroen, donkergroen en wit geverfd. Bouwjaar 1938. Ombouwde inhoud ca. 850 m³.

S.
55

LANDHUIS TE ROOSENDAAL,
ARCHITECTEN F. B. EN IR. L. F. A. M. STURM.

Landhuis te Roosendaal: Huis voor advocaat, wiens kantoren elders gelegen.

Situatie: Terrein op hoek van 2 lanen in het nieuwe Park te Roosendaal; terrein rechthoekig; lange voorgevel (straat-zijde) Noordkant — aan deze zijde liggen derhalve: dienst-ruimten, garage, hal, toiletten enz.; lange achtergevel (tuin-zijde) Zuidzijde — hier woonvertrekken, keuken, terras.

Plan: Bij woonkamer: terras, bij keuken: laag-ommuurd keu-

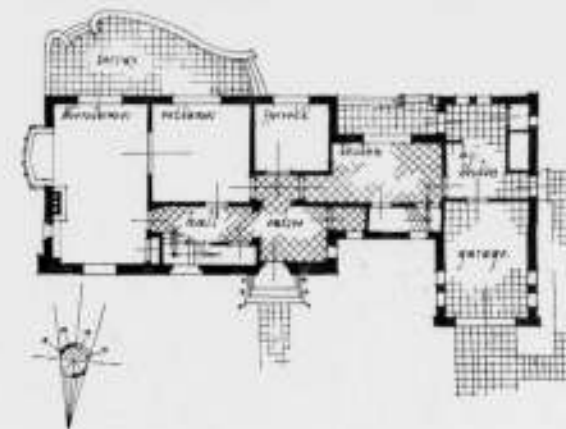
kenplaatsje. (Zuidzijde) Centr. verwarmingsketel en silo in bij-keuken. Boodschappendeur in bijkeuken, kelder onder keuken. Materialen buitenwerk: Brabantsche handvormsteen, gebroken wit gekeimd, roode holle pannen, lichtgroen-grijs geverfde houten kozijnen met witte stalen ramen, donkergroene luiken, eiken voordeurtje, eenige toepassing van Sénonville-zandsteen en van grèsdorpelsteenen, sierraampje in langen wand woonkamer (glazenier Mengelberg, Zeist).

Bouwjaar 1936. Ombouwde inhoud ca. 930 m³.

S.

HALL EN PLATTEGRONDEN VAN EEN LANDHUIS TE ROOSENDAAL OP SCHAAL 1:300.
ARCHITECTEN F. B. EN IR. L. F. A. M. STURM.

GETORDEERD KRUISIJZER.

Staal 37, dat in kouden toestand gewrongen wordt, krijgt door die torsie andere eigenschappen, indien tijdens dat proces geen trekkracht in de staaf kan optreden. De spanningstoestand blijft in dat geval in alle doorsneden dezelfde. Uitrekking kan immers, als de staaf in haar lengterichting geheel vrij is, niet optreden, zoodat de doorsnede niet kan verminderen. Ook kan insnoering de materiaaleigenschappen niet plaatselijk beïnvloeden. Het resultaat van de bewerking bestaat in een verhooging van de vloeigrens (met 35 à 45 %), een verbetering van de vastheid (gemiddeld 25 %), en een verlaging van de rek (met 35 à 45 %). Een dergelijke staalsoort kan een minimum vloeigrens van 3600 kg/cm² bezitten, en een minimum rek van 14 %.

In deze richting ligt de eerste goede eigenschap van bovengenoemd betonstaal. Men kan er een trekspanning van 2000 kg/cm² in toelaten. Het is door het tordeeren een „hoogwaardig” staal geworden.

De tweede goede eigenschap ligt in den typischen vorm van de doorsnede, die gericht is op het bereiken van een grooten omtrek bij een klein oppervlak.

Het gekozen profiel bestaat uit een vier-armig kruis, met afgeronde buiten- en binnenhoeken, zoodat de staaf geen scherpe kanten heeft, die het verwerken onaangenaam zouden maken.

Een ronde staaf heeft een omtrek, die $21\sqrt{\pi}$ maal de doorsnede is, of $3,54\sqrt{F}$.

Het kruisstaal heeft omtrekken, die van 4,20 tot $4,63\sqrt{F}$ groot zijn, hetgeen overeenkomt met een vergroting van 20 à 30 %. Het is duidelijk, dat hierdoor de aanhechting tusschen staal en beton gunstig wordt beïnvloed.

Het getordeerde kruisstaal heeft een constante doorsnede, een groot aanheftingsoppervlak, en bovendien door den in lengterichting getordeerden vorm een zeer grooten weerstand tegen verschuiving.

Het heeft dus een vrijwel idealen vorm bij vrijwel ideale materiaal-eigenschappen.

De door N.V. Nedeximpo uitgegeven brochure over dit nieuwe betonstaal, dat in Duitschland Drillwulststahl genoemd wordt, bevat de resultaten van een serie vergelijkende proeven, die met gewoon rondstaal en met dit nieuwe kruisstaal in het Rijkslaboratorium Berlijn-Dahlem zijn genomen, terwijl eveneens proeven zijn beschreven, die het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Den Haag en het laboratorium van de Technische Hoogeschool te Dresden hebben uitgevoerd.

Er bestaan 11 verschillende profielzwaarten: 8, 10, 12, 14, 17, 19, 22, 24, 27, 30 en 35 mm, die zóó zijn ontworpen, dat de oppervlakten in het algemeen gemakkelijke reken-getallen zijn: 0,34, 0,50, 0,80, 1,00, 1,50, 2,00, 2,50, 3,00, 4,00, 5,00 en 6,00 cm². Tabellen voor het dimensioneeren van rechthoekige doorsneden zijn als losse bijlage in het boekje opgenomen.

Ir. H. G. J. SCHELLING.

VERBOUWING WOONHUIS TE UTRECHT.
ARCHITECT G. RIETVELD.

VERBOUWING WOONHUIS TE UTRECHT. ARCHITECT G. RIETVELD, UTRECHT.

De bestaande studeerkamer van een der Utrechtsche hoogleeraren was te klein geworden, zoodat naar vergrooing moest worden gezocht. Aanvankelijk scheen de op den plattegrond als terras aangeduide ruimte aangewezen om deze uitbreiding te verkrijgen. Het in dien geest opgemaakte plan tastte echter den hoofdvorm van het huis zoodanig aan, dat aan uitvoering niet kon worden gedacht.

De architect heeft toen de vergrooing geheel binnenshuis kunnen vinden door de badkamer, die zich op de plaats van de tegenwoordige bibliotheek bevond, op te offeren, en tusschen studeerkamer en slaapkamer een klein badkamertje te ontwerpen. De hol en bol gebogen tusschenwand geeft aan de studeerkamer een aardige verruiming. In den daar gevormden hoek is een gebogen bank geplaatst en een tafeltje met twee stoelen. De typische tegenstelling tusschen deze laatste meubelen, die in vorm en kleur veel van elkaar verschillen, maakt hiervan een interessant geheel.

De nieuwe bibliotheekruimte, die met kasten en een goedgedimensioneerde vaste tafel bij het raam op de juiste manier is ingedeeld, is met de studeerkamer in verband gebracht door middel van een glazen plafond, dat boogvormig in de studeerkamer is doorgetrokken. De bibliotheekruimte wordt door een nieuw gemaakt raam verlicht.

Op deze wijze is een natuurlijke indeeling in werkgedeelte, zitruimte en bergruimte voor boeken verkregen.

De door Rietveld gekozen oplossing is in vele opzichten te loven. Hij heeft de moeilijke en ondankbare opgave, die een verbouwing van een bestaand, niet aan den architect verwant woonhuis nu eenmaal is, tot een alleszins bevredigend resultaat weten te brengen.

In het interieur is de kleur der wanden zacht grijsgroen; de bank is wit met grijs-rose bekleding; de vloerbedekking bestaat uit biezen matten.

H. G. J. S.

OVERZICHT TIJDSCHRIFTEN

DAS WERK, October 1939.

De zesde aflevering in de reeks, gewijd aan de Zwitsersche Nationale Tentoonstelling, geeft een verder overzicht der interieurs als completering van de in vorige nummers verschenen afbeeldingen. Hoe voortreffelijk ook deze fotografische opnamen zijn, men mist hier noode de plattegronden voor een nadere toelichting van planaanleg en -verdeling terwille van het inzicht in het architectonisch geheel. Want het is juist deze belangrijke hoedanigheid, die in het algemeen treffend is voor de interieurs der tentoonstelling en die door de architecten op vaak zoo verrassende en vindingrijke wijze is verwerkelijkt. Haar innig verband met de gevarieerd ontwikkelde ruimten toont een bewuste eenheid van conceptie, welks dienende functie gedragen wordt door een van vreugdige toewijding tintelende geest. De blijde ingestogen sfeer der woonruimten doet als het ware de aanwezigheid van een levenskrachtigen bewoner vermoeden, zij spreekt tot de verbeelding van den beschouwer en boeit zijn aandacht tot een nader begrip. In dit geestelijk fluidium, dat uitgaat van het tentoongestelde, ligt de hoogste verdienste van den opzet. Zonder een sterk intuïtieve leiding en de geestdriftige overgave van de voor hun taak bij uitstek bekwame kunstenaars ware een dergelijke expressie bij voorbaat uitgesloten.

Onderscheidt zich het architectonisch element door een overtuigende houding, zeker is dit niet het geval met de meubeleering, welke schommelt tusschen de uitersten van historische (en landelijke) traditie en strenge zakelijkheid. Opvallend is daarbij, dat een nadrukkelijke vooropstelling van opvattingen en beginsels zich slechts tot enkele voorbeelden beperkt, terwijl daarentegen zich een meer algemeen verlangen openbaart naar een vrijere en meer soepele interpretatie op grond van een erkenning van de zoo verschillend gerichte kwaliteiten. Geenszins mag deze toenadering worden gezien als een verglijden van de aanvankelijk zoo scherp gestelde normen, maar veeleer als een experimenteële fase in de ontwikkeling van dit onderdeel van den bouwkunstigen opzet. Getuigen vele specimina in meer of mindere mate van hun oorsprong, door hun sobere en rhythmische vormgeving en onderschikking in het geheel teekenen zij zich als een uitdrukking van hezen tijd. Het in dezen vorm hanteeren der kantonale karakteristiek, dat zich ver houdt van het slaafsche navolgen eener vroeger cultureur, moge hier gelden als een levende expressie van het nationale bewustzijn, dat zich in de geheele tentoonstelling op zulk een krachtige wijze manifesteert. In scherpe tegenspraak daarmee zijn de Romaansche „ensembles", die op beslist Parijsche uitersten zijn toegespitst en door hunne geaardheid een indruk van een ambitieuze voornaamheid trachten te wekken, welke aan het Zwitsersche volkskarakter volkomen vreemd is. Zij rangschikken zich door hun uitzonderlijkheid, indien men de waarde der tegenstelling buiten beschouwing laat, buiten het onderrichtend en opbouwend kader der tentoonstelling.

Tot besluit worden eenige interieurs van het Modepaviljoen getoond, die aanleiding geven tot een nadere detaillering, waarin ook enkele van de meest exquisite toiletten worden betrokken.

Voor deze werkstukken is het verlangen naar een opvallende verschijning met behulp van een uiterst geraffineerde toepassing en bewerking van kostbaar materiaal begrijpelijk en ten behoeve van een vorm van weelde te aanvaarden. Maar bedenkelijk wordt dit verlangen van den architect bij de ontwikkeling en detaillering der ruimten van het Modepaviljoen, die het accent van het tentoongestelde niet door een dienende onderschikking

ondersteunen. Nog meer dan in werkelijkheid belichten deze foto's de persoonlijke houding van den architect, welke met de geaardheid van de kostelijke Zwitsersche producten op het gebied van textiel, leder, kant e.a. door voortreffelijk materiaal en bekorend eenvoud van samenstelling en versiering in de scherpste tegenspraak is. Hier groeide de samenwerking van tentoonstellers en kunstenaars niet tot een bloeiende eenheid van expressie, maar bleef zij tot een niet meer dan uiterlijk gebaar beperkt.

FRITS LENSVELT.

JOURNAL R.I.B.A. No. 1 (20-11-'39). Enkel mededeelingen in verband met den oorlogstoestand.

THE ARCHITECTURAL ASS. JOURNAL No. 633 (1-11-'39). Eveneens door den oorlog sterk in omvang verminderd.

IDEM No. 634, Dec. 1939.

Deze aflevering bevat een verslag van een lezing, door de heeren J. Murray Easton en Eric Farrett gezamenlijk gehouden over een excursie naar Zwitserland in 1939. De sprekers wisselden elkaar daarbij voortdurend af en gaven elk hun indrukken van het geziene. Enkele in dit verslag gemaakte opmerkingen geven aanleiding, hier iets over te vertellen. De inleiders beschrijven o.a. een fabriek, die in modernen zin nagenoeg geheel uit glas bestond, en waarin automatisch, geactiveerd door de zonbestraling, de blinden konden worden gesloten. Als de zon verdween, gingen de blinden automatisch op.

Van de Zwitsersche tentoonstelling te Zürich wordt getuigd, dat „alles gedaan was met een absoluut minimum aan materiaal en een maximum aan gedachte en fantasie". De gebouwen waren tijdelijk, zij hadden niet het air of zij zich verontschuldigen dat zij niet van steen waren, en er was geen Duitsland of Rusland of Italië die de anderen van hun stuk had gebracht door het bouwen van groote paleizen van marmer.

Bij het bezoek aan de Swiss Federal Institute of Technology in Zürich treft het, dat bij de architectuurlessen al het werk uit de vrije hand wordt geteekend, ook de werktekeningen.

Van de groote Prado-tentoonstelling te Genève wordt verteld, dat de verlichting der schilderijen er bij avond haast nog beter was dan overdag. Het geheim scheen te schuilen in het aanbrengen van zonlichtlampen in combinatie met de gewone kunstverlichting en wel zoodanig, dat een zevende deel zonlichtlampen waren en de rest gewone lampen.

ARCHITEKT SIA (Praag) No. 11 (1939) geeft een overzicht van de tentoonstelling te San Francisco 1939, een paar scholen, en een studie over restaurant-inrichtingen. Tenslotte de meubeleering van een villa.

L'ARCHITETTURA ITALIANA No. 10 (Oct. '39). Uitvoerige publicatie over een woonhuusblok in Bolzano van arch. Armando Melis en ing. Giovanni Bernocco, waarbij details van ramen en deuren niet ontbreken. — Het gebouw van de legatie van Italië in Tirana (Albanië). — Een schoenenwinkel in Torino, arch. F. Grassi.

L'ARCHITETTURA ITALIANA No. 11 (Nov. '39). Een klein bankgebouw in Biella van arch. N. Mosso. — Inganggebouw en kapel op de begraafplaats te Raccogni. — Familiegraven, waarvan enkele van een fraaie monumentaliteit.

H. G. J. S.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 8

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

24 FEBRUARI 1940

INTERIEUR O. L. VROUWEKAPTEL TE ANTWERPEN.

GEZICHT IN DEN KOEPELTOREN VAN DE O. L. VROUWEKAPTEL TE ANTWERPEN.

BOEKBESPREKING.

ARS BELGICA IX. DE KATHEDRALE KERK VAN O.L. VROUW TE ANTWERPEN door Prof. Dr. Ir. STAN LEURS met medewerking van L. J. M. PHILIPPEN. De Sikkel, Antwerpen 1938.

Wie eens een blik heeft geworpen in de O.L. Vrouwe Kerk van Antwerpen, weet welk een bijzonder gebouw daar aan den Scheldeoever ligt. De gezichten tusschen de pijlers door van deze niet minder dan 7-beukige Gothische kerk, geven een weldschheid, die belangrijke kathedraalen missen. Aan de kathedraal verbonden weten wij ook den wonderschoonen toren, die geheel de stad Antwerpen inderdaad „bekroont“, en in de kerk geborgen weten wij de beroemde kunstwerken van Rubens: De Krulsrechting en de Afdoening van het Kruis.

Een monographie over deze kerk in de serie Ars Belgica begroeten we daarom met vreugde.

De tekst is geschreven door Prof. Dr. Ir. Stan Leurs met medewerking van L. J. M. Philippen. De oudste geschiedenis van de kerk is nog lang niet opgeklaard. Het is onbekend of er vóór 1124 reeds een kerk bestond of een gewone kapel. In den loop van de eeuwen die er op volgden, werd het aantal altaren in de bestaande kerk en het aantal kapellen uitgebreid. Dit aanhoudend stijgen van het aantal kapellen was stellig een der oorzaken, dat in 1352 tot het bouwen van een nieuw bedehuis werd besloten. Deze bouw heeft bijzonder lang geduurd. In 1520 was de kerk nog niet voltooid. Men besloot toen haar door een nieuwe, nog ruimere kerk te vervangen. Keizer Karel V heeft den eersten steen gelegd van den reuzenbouw, maar in 1533 werd de bestaande collegiale kerk door brand geteisterd en moesten de voorhanden zijnde gelden worden gebruikt om de geleden schade te herstellen. Het gevolg van dezen tegenvaller was, dat men het nieuwe werk in den steek liet en men het zelfs in 1537 voor goed opgaf. De collegiale kerk werd in 1554 zetel van het nieuw gestichte bisdom Antwerpen en dus kathedrale kerk. Sedert 1802 werd zij teruggebracht tot den rang van parochiekerk. Het gewelf van den middenbeuk, dat nog steeds achterwege was gebleven, komt eerst tot stand in 1610—1614. De kerk was in restauratie van 1848—1900.

Heeft de bouw van de kerk lang geduurd, ook aan den toren is buitenge-

woon lang gewerkt. In 1422 moet men, volgens den geschiedschrijver Gram-mai, de grondveste der torens hebben gelegd. In 1454 is men tot de „gallemgate“ van den Noordelijken toren gevorderd. In 1502—03 is men al „boven in den achtcant bezig“. In 1521 bevestigt men, dat Meester Dominicus (de Waghemaker) als bouwmeester „den torre volmaect heeft“. Volgens deze opgave heeft dus de toren een bouwtijd van 99 jaar.

De inleiding geeft een zeer uitvoerige beschrijving van de hoog-Gothisch collegiale kerk, die in 1352 werd begonnen, en eerst in de eerste helft der 17e eeuw voltooid was.

De inleiding geeft een uitvoerige analyse van deze kerk. Wij lezen:

„Maar spijs haar ruimen omvang kan de Antwerpsche kathedraal moeilijk als een meesterwerk van architectuur worden opgehield. Er zijn weinig gebouwen in ons land waar zooveel den toeschouwer tevens imponeert en hindert als in deze kerk; de hoofdoorzaak van het weinig harmonische uitzicht van den bouw ligt in de reeds hooger vermeldde rare verhoudingen in plattegrond van de middenschiptraveeën. Deze traveeën zijn dan ook te diep en de longitudinale beweging van het schip wordt er door geremd. Een verder gevolg is, dat de bovenvensters de voorhanden ruimte in de bovenmuren niet geheel vullen, de bogen zijn verder in verhouding tot de hoogte van de pijlers veel te breed.“

Dit oordeel van Prof. Leurs zou ik graag iets willen verzachten, door er op te wijzen, dat het doorzicht in de kerk toch altijd, vooral bij het intreden van zonnestralen, een bijzonderen indruk maakt, al moet zeer zeker worden toegegeven, dat het alleen dit licht is dat het interessante effect geeft. Zonder het licht heeft de kerk alras iets eentonigs.

Interessant is hetgeen in de inleiding wordt medegedeeld over den nieuwbouw van 1520. Achter de bestaande huizen rondom de kerk zijn overblijfselen van den gemetselden koormuur nog aanwezig.

Op de inleiding volgt de gebruikelijke beschrijving van de 108 fraaie afbeeldingen.

Vermelden wij tenslotte nog een goeden plattegrond van de kathedraal in den tekst, waardoor ook de oriëntering in het platenmateriaal vergemakkelijkt wordt.

J. P. M.

In zijn voorwoord legt hij er den nadruk op, dat het boekje zelf geen leerboek is en dat het natuurlijk een hulpboekje moet blijven bij de studie uit de werkelijke leerboeken van de geschiedenis der bouwkunst. O.i. is inderdaad wel degelijk dit gevaar te vreezen. Het boekje is tenslotte een beknopte geschiedenis der bouwkunst, waarin de heer Vriend niet alleen de bloote feiten mededeelt, maar hij geeft ook karakteristieken en met betrekking tot de nieuwe bouwkunst volgt hij weer de door hem gebruikte methode de bouwkunst à la jardinière op te dienen.

Aan het slot een literaturopgave.

Alles bij alles een handig boekje.

J. P. M.

REPETITORIUM VOOR DE GESCHIEDENIS DER BOUWKUNST door J. J. VRIEND, Architect, Leeraar aan de Midd. Techn. School v. Bouwk. te Amsterdam. Uitg. N.V. Wed. J. Ahrend & Zoon, Amsterdam.

De heer Vriend heeft een handig boekje van 82 pagina's geschreven, een soort vademecum, waarin men alles wat betrekking heeft op de hoofdpunten der geschiedenis van de bouwkunst, kan vinden. Iedere bouwstijl wordt in het kort behandeld en daarna volgt een geschiedkundig overzicht en een overzicht van zaaknamen. (Is hier geen beter woord voor te vinden?).

Het is een praktisch boekje voor dengene, die eens iets vlug wil naslaan, want de heer Vriend heeft gelijk: het is moeilijk, vooral voor studeerenden, om iets terug te kunnen vinden als men zich iets niet precies herinnert.

60

TERREIN VOOR GEMEENTELIJKE BEDRUVEN.

GEMEENTELIJKE BEDRIJFSGEBOUWEN TE BUSSUM ARCHITECT IR. J. GERBER, DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN.

Op een terrein in het Noordelijk gedeelte van de gemeente Bussum, op de grens van de gemeente Naarden, midden tusschen de woonwijken, stichtte de gemeente Bussum enkele belangrijke bedrijfsgebouwen bij elkaar. Bij een bezoek aan dit gebouwencomplex trof het mij bijzonder, dat deze utiliteitswerken midden tusschen villa's en middenstandswoningen geen storende factor zijn, maar zeer karakteristiek daartusschen gegroepeerd liggen.

Zooals uit bijgaande situatie blijkt, liggen hier bij elkaar: het gemeentelijk slachthuis, een garage met werkplaats van de bedrijven „Openbare Werken“ en „de Reiniging“ der gemeente, de rioolwaterzuiveringsinrichting, terwijl er nog ruimte is gereserveerd voor gemeentewerf en opslagplaatsen.

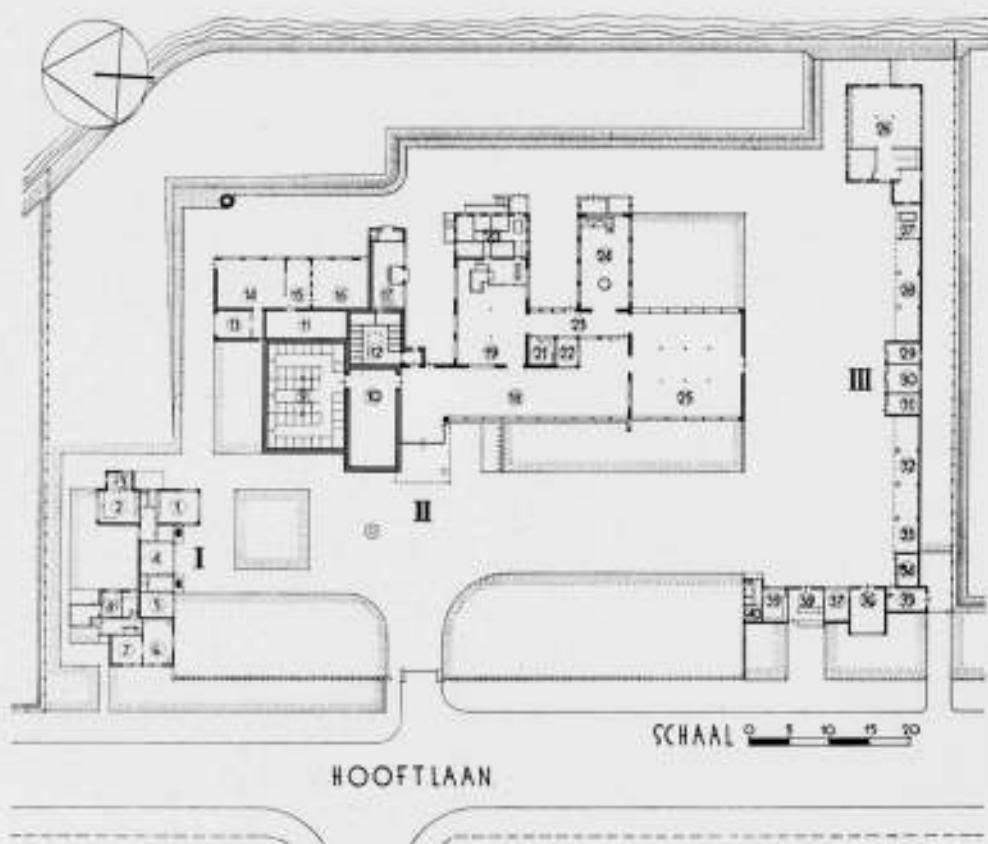
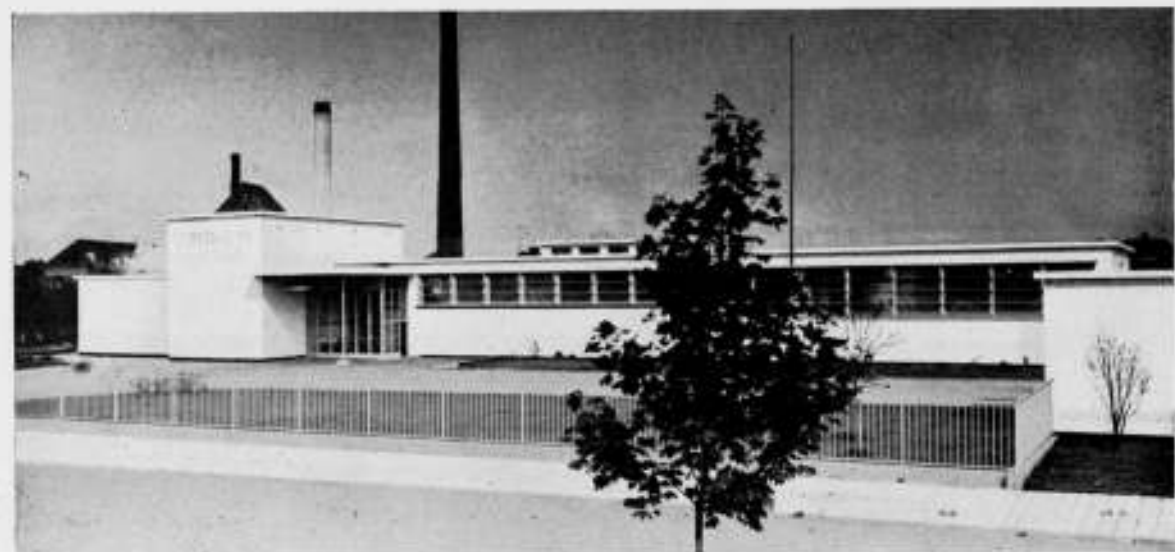
Door het ordelijk bij elkaar groepeeren dezer gebouwen, overwogen zoowel wat het gebruik daarvan als de ligging ten opzichte van elkaar betreft, is een goed geheel ontstaan, dat ten voorbeeld

kan dienen voor dergelijke noodzakelijke, tot een gemeentelijke „keuken“ behorende inrichtingen.

De gebouwen op zichzelf zijn als utiliteitswerken ook zeer goed geslaagd. Het zijn geen zware, sombere massa's, zooals wij die voor dit soort werken veelal gewoon zijn te zien, geen gebouwen met een oneigenlijke monumentaliteit, maar pretentieloze concepties, die door een goed overwogen en begrepen bouwschema hun doel vertolken. Ook de lichte kleur is in overeenstemming daarmee.

Uit de hierbij gevoegde situatie-teekening blijkt, dat het in de bedoeling heeft gelegen, om de installatie voor afvalwaterzuivering af te schermen, omdat aanvankelijk werd gevreesd, dat een zoodanige installatie een minder fraai beeld zou opleveren. Dit is echter niet het geval gebleken. Op geen enkele wijze is het noodig, dat de modern ingerichte installaties, die hygiënische doeleinden beoogen, worden weggestopt. B. T. B.

61

**I ADMINISTRATIEGEB-
EN DIENSTWOONING**

- 1 DIRECTEUR
- 2 LABORATORIUM
- 3 SPOELRUIMTE
- 4 ADMINISTRATIE
- 5 COMMISSIE
- 6 WOONKAMER
- 7 ZITKAMER
- 8 KEUKEN

II HOOFDGEBOUW

- 9 KOELRUIMTE
- 10 VOORKOELRUIMTE
- 11 LUKTKOELERRUIMTE
- 12 PEKELLOKAAL
- 13 KOLENBERG PLAATS
- 14 KETELRUIMTE
- 15 WERKPLAATS
- 16 MASCHINEKAMER
- 17 SCHAFT- en WASSERBLOK
- 18 HANDELUIMTE
- 19 SLACHTTAL VARKENS
- 20 VARKENSTAL
- 21 PERSONEEL
- 22 KERMESTERS
- 23 VERBINDINGSGANG
- 24 PAKWASSERBLOK
- 25 SLACHTTAL GROOT-
EN KLEIN VEE

III COMPLE BIJGEBOUW

- 26 STAL 60 en KI-VEE
- 27 WAAG
- 28 OVERD-VEESTALLING
- 29 SIKK PLAATS
- 30 DANKZOUTERIJ
- 31 HUIJDEBERG PLAATS
- 32 WAGENS EN KARREN
- 33 RIJVIJLEN
- 34 STAL ZIER VEE
- 35 KANAFERLUIS
- 36 RESERVE SLACHTPL.
- 37 STERILISATIE RUIMTE
- 38 VRIJBANK
- 39 SLASERSPADDOOS
- 40 KOSKERSNIJDER

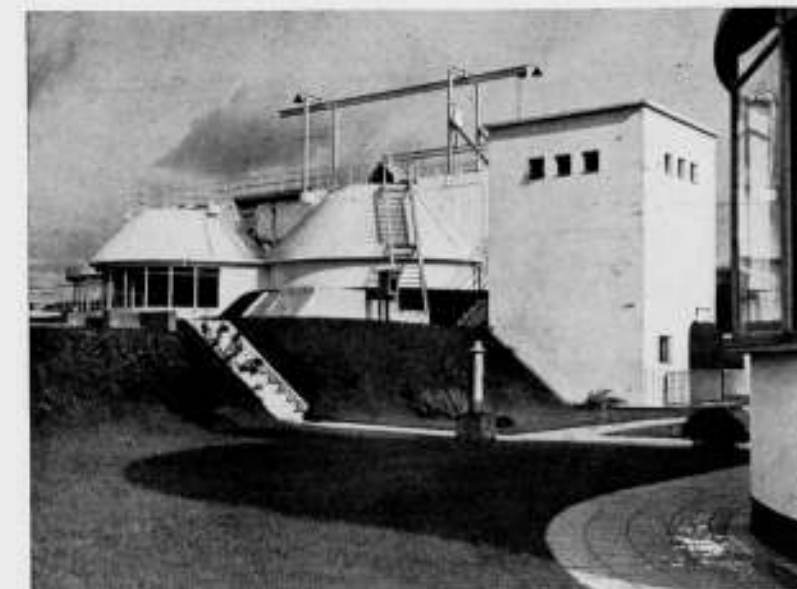
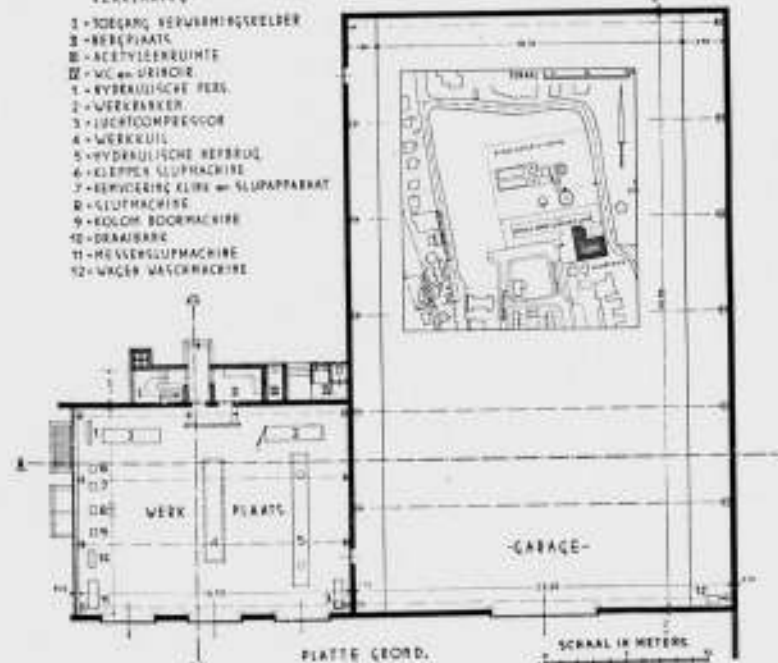
HET GEMEENTELIJK SLACHTHUIS TE BUSSUM. ARCHITECT IR. J. GERBER, DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN

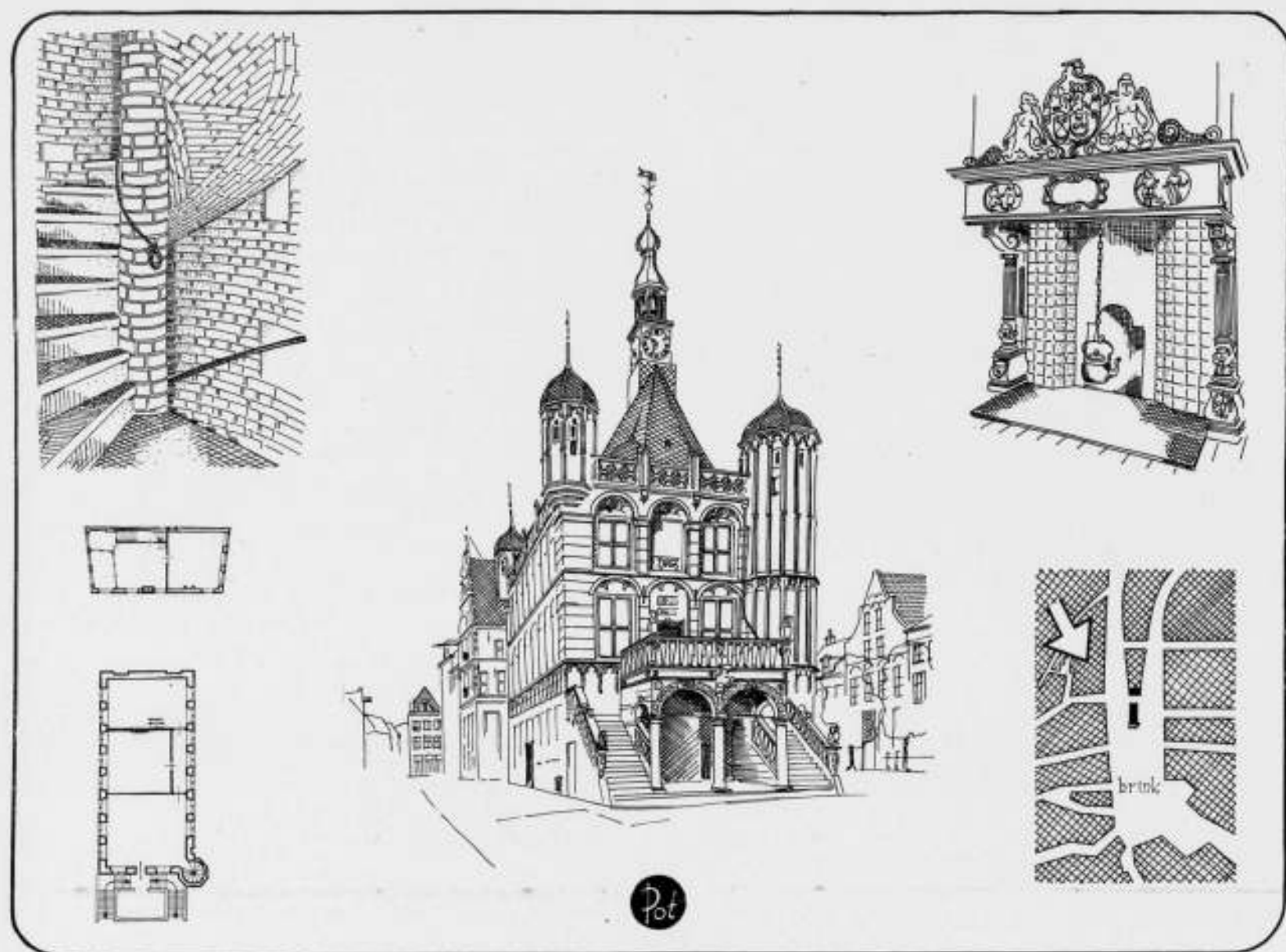
GEMEENTELIJKE GARAGE TE BUSSUM

VEREKLARING

- 1-INGANG VERWARMINGSKELDER
- 2-WERKPLAATS
- 3-RECHTSTREEKRUIMTE
- 4-VEE- en SIKKORIE
- 5-VERKLEINDE PERS
- 6-VERKLEINDE
- 7-VERKLEINDE
- 8-VERKLEINDE
- 9-VERKLEINDE
- 10-VERKLEINDE
- 11-VERKLEINDE
- 12-VERKLEINDE

RIJOLWATERZUIVERINGSINSTALLATIE TE BUSSUM.
ARCHITECT IR. J. GERBER, DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN

DE BESCHERMING VAN ONZE MONUMENTEN.

XII. DE WAAG TE DEVENTER.

Het zal wel de dubbele bestemming van Waag en huisvesting van de Burgerwacht geweest zijn, die het in 1528 gebouwde Waaggebouw op den Brink te Deventer een grootte heeft gegeven, welke boven die van de meeste waaggebouwen van ons land — die toch ook maar een bescheiden bestemming hebben — verre uitgaat. Het zal ook wel vooral de huisvesting van de Burgerwacht geweest zijn, die het gebouw in zijn architectuur, met de 3 spietorentjes op de hoeken van het hoge steile dak, zijn verdedigingskarakter heeft gegeven. Het feit, dat gebleken is, dat men van den zolder af door een der in de achtergevels uitgespaarden koker water kon ophalen uit een verborgen put, wijst er op dat de verdedigingsarchitectuur nog geen feodale schijnvertooning was zooals bij sommige Fransche landelijke kasteelen uit het begin van de 16de eeuw.

Van den oorspronkelijken inwendigen staat van dit Waaggebouw is weinig meer vast te stellen. Nadat de Waag in 1862 buiten gebruik was gesteld — en toen was er al het noodige aan veranderd — heeft het gediend voor Telegraafkantoor, Teekenschool, Gymnasium en H.B.S., en dat helaas in een tijd, toen de uit die verschillende bestemmingen voortvloeiende noodzakelijke wijzigingen niet steeds met de noodige piëteit ten opzichte van de oude architectuur werden aangebracht. Overigens heeft

het gebouw in 1873 de eerste goed bedoelde, maar daarom niet zachtzinnige „restauratie” ondergaan, waarop, nadat het in 1913 tot Museum werd bestemd, een tweede langdurige restauratie volgde, thans volgens andere inzichten, die echter de vroeger begane fouten niet meer kon herstellen.

De huidige indeeling en afwerking heeft een charmante aantrekkelijkheid, die de voorwerpen van het Museum van plaatselijke en gewestelijke merkwaardigheden goed tot hun recht laat komen.

De 17de eeuwse schouw op de tekening is een museumstuk, en afkomstig uit een gesloopt huis aan den Brink. Op het fries staan 3 teksten, die van toepassing zijn op den tijd van 1940. Het huis, waaruit de schouw afkomstig is, is het Huis „de Twaalf Apostelen”, van den Burgemeester Nilant, onder wiens bestuur in 1672 het belegerde Deventer aan de Munsterschen werd overgegeven.

Het gebouw, dat 10 m breed en 21 m lang is, heeft rondom vier in laat-Gothische-Renaissance opgetrokken, door 2 waterlijsten in 3 verdiepingen verdeelde gevels. Deze zijn onder van baksteen, boven de op een spitsboogfries rustende lijst van afwisselende banden van fraai kleurige baksteen en bergsteen. De kruiskozijnen zijn afgedekt door korfbogen met toten. Tegen den

smallen gevel aan de Brinkzijde is een achtkantige traptoren aangebouwd, waarin een steenen trap op baksteenen slakkenhuisgewelfjes.

Langs den voet van het dak loopt een zandsteenen balustrade met traceeringen.

De architectuur heeft de bekoorlijkheid van de vermenging van Gothische en Renaissance motieven, eigen aan verschillende bouwwerken uit dien tijd. De Waag vertoont overeenkomst met het stadhuis te Culemborg van 1534, waaraan C. L. van Balen indertijd een Geldersch-Duitschen invloed meende te onderkennen. Hij beperkte de typeering van den Geldersch-Duitschen stijl echter hoofdzakelijk tot den topgevel. De Waag heeft inmiddels geen topgevels, hetgeen op zichzelf een bijzonderheid aan vroeg-17de eeuwse bouwwerken is.

Het groote sieraad van de Waag is het — thans beveiligde — hoofdbordes aan de zijde van den Brink, boven een zuilenhal en geflankeerd door trappen. De Toscaansche zuiltjes van de hal dragen kruisgewelfjes, waar het bordes op rust.

De geheele detaillering, zoowel van de hal als van de trap met haar rijkbewerkte en met leeuwen bekroonde leuning, bewijst de kunstvaardigheid van de steenhouwers Bour en Amushoff, uit Gildehaus, aan wie in 1643 de vervaardiging van dezen monumentalen aanleg werd opgedragen.

Zoo is de Waag bewaard gebleven als historisch monument.

BOEKBESPREKING.

KENNIS VAN BOUWSTOFFEN. DEEL 1. HOUT. Leerboek voor het Middelbaar Technisch Onderwijs en de praktijk, door P. M. E. Lijdsman. Uitgave van de N.V. Uitgeversmaatschappij A. E. Kluwer, Deventer.

Het bovenvermelde boek is het eerstverschene van een serie leerboeken voor het Middelbaar Technisch Onderwijs en voor de praktijk, meer in het bijzonder gewijd aan de Kennis van Bouwstoffen, die zullen verschijnen onder de auspiciën van een Commissie van Redactie bestaande uit de Heeren Ir. J. J. de Vrind, b.l. Architect B.N.A., Ir. W. van Dijk c.l. en J. A. Visser Arch. B.N.A., allen leeraar aan een Middelbaar Technische School.

Er zullen ongetwijfeld steekhoudende redenen geweest zijn de rijk voorzien, ja welhaast overladen disch van studieboeken van het Middelbaar Technisch Onderwijs met een dergelijk werk aan te vullen. De omstandigheid, dat bij het Middelbaar Technisch Onderwijs steeds méér gestreefd wordt naar uniformiteit, voornamelijk met betrekking tot doelstelling en omvang van het onderwijs, en verder de steeds dringender wordende vraag naar een nieuw boek of serie boeken over Bouwstoffen waarbij rekening gehouden wordt met de thans geldende leerstof en de indeeling daarvan, zooals die door de Commissie Hofstede in 1932 in hoofdlijnen is vastgesteld, deed in 1939 een bijeenkomst van M.T.S. leeraren dan ook het initiatief nemen tot samenstelling van een boek „Bouwstoffen”. Zij benoemde de hierboven vermelde Commissie van Redactie, die aanstonds haar arbeid aanving met het zuiver stellen der opgave. Bepaald werd, dat het werk in afzonderlijke deelen zal worden uitgegeven, die elk een afgerond geheel vormen en daardoor een retere indeeling mogelijk maken. Daarmede wordt dan tevens bereikt, dat de aanschaffingskosten voor

Bespreking van het woordenboek „BENAMINGEN OP HET GEBIED DER VERLICHTINGSKUNDE” (met hun vertalingen in het Duitsch, Engelsch, Fransch en Esperanto), uitgave van de Nederlandsche Stichting voor Verlichtingskunde. Secretariaat: Arnhem, Utrechtscheweg 210, 120 bladzijden, prijs f 2.—

„Dezer dagen werd door de Nederlandsche Stichting voor Verlichtingskunde een woordenboek „Benamingen op het gebied der Verlichtingskunde” uitgegeven. Deze uitgave is het werk van de Commissie van Benamingen van bovengenoemde Stichting, welke werkte onder voorzitterschap van Prof. Ir. E. J. F. Thierens en waarin verder zitting hadden Ir. J. H. J. de Jong (secretaris), Prof. Dr. M. Minnaert, de heer R. Swierstra en Ir. G. J. v. d. Well. Deze commissie werd bij haar werk gesteund door verschillende medewerkers, niet alleen in het binnenland, maar ook voor de vertalingen, die in het woordenboek zijn opgenomen, door buitenlandsche deskundigen. Het woordenboek omvat ruim 700 benamingen op het gebied van de verlichtingskunde met omschrijving en zoo noodig een korte toelichting in de Nederlandsche taal, waaraan voorts de vertalingen dezer benamingen in het Duitsch, Engelsch, Fransch en Esperanto zijn toegevoegd. De benamin-

dat verder met zijn renaissance torentje hoog boven den Brink uit, een prachtig stedebouwkundig geheel vormt met de omgeving.

Flak achter de Waag ligt het Huis „In di drie vergulden herich”, dagteekenend van 1575. Aan de voorzijde een versierde topgevel in den trant van Vredeman de Vries. Het huis was meer pakhuis dan woonhuis. In den zijgevel bevindt zich een dakvenster dat de hijschbalk overhuift. Het huis, dat evenals de Waag fraai onderkelderd is, is goed geresatureerd en mede ingericht tot Museum van Oudheden. Met het hoge voorhuis, de insteek en de wenteltrap door de bovenverdiepingen is het een belangwekkend voorbeeld van onzen laat-16de eeuwse woonhuisbouw.

J. P. M.

Litteratuur: Ir. J. A. Mulock Houwer. Oud Deventer. Bouwk. Tijdschrift 1900.

F. A. Hoefer. Mededeelingen over de monumenten van Deventer. Bulletin Oudheidkundigen Bond 1911.

Dr. E. H. Ter Kuile. Deventer Monumenten. Oudheidkundig Jaarboek 1939.

G. J. Lugard Jr. Merkwaardige huizen en hun bewoners. VII. „De Waag”, in het Deventer Dagblad van 9 April 1938.

M.T.S. leerlingen over verscheidene studiejaar verdeeld kunnen worden. Het ligt in de bedoeling de te behandelen stof als volgt over de verschillende boeken te verdeelen: Hout, Natuursteen, Baksteen, Pannen, Tegels, Buizen, Ongebakken steen, Isolatiematerialen, Mortels en Bitumineuze stoffen, Metalen, Verf, Glas, Behangsel.

Met het boek „Hout” heeft de schrijver van het eerste deel, de Heer P. M. E. Lijdsman, voortreffelijk werk geleverd en m.i. prijst de Redactie zich in haar voorbericht terecht gelukkig het te mogen lanceren.

Uit het geheele werk blijkt, dat hier iemand aan het woord is die de materie door en door meester is, als vakman zoowel als docent.

De text is zuiver van taal, de rangschikking der onderwerpen logisch en overzichtelijk; de teekeningen vooral zijn bijzonder goed verzorgd.

„Binnen de grenzen der geboden beknoptheid” aldus de schrijver in zijn voorbericht, „is aan de oorspronkelijk op het Middelbaar Technisch Onderwijs gerichte kern zoodanige uitgebreidheid gegeven, dat dit boek ook na volbrachte studie ter verdere ontwikkeling goede diensten kan bewijzen, dus van blijvende waarde is.”

„Het bevat tevens voldoende leerstof voor onderwijs en zelfstudie tot voorbereiding voor verschillende bouwkundige- en nijverheidsonderwijs examens, en kan ook dienen tot uitbreiding der kennis van hen, die in de praktijk op eenigerlei wijze met hout in aanraking komen.”

Aan dat criterium voldoet het werk zeer zeker in ruime mate en voor wie er dan nóg meer van wil weten sluit het boek met een uitgebreide lijst van geraadpleegde literatuur.

Met belangstelling zien wij de opvolgers van deze aanbevelenswaardige eerste serie in de serie Bouwstoffen tegemoet.

J. Z.

gen zijn in de eigenlijke woordenlijst naar onderwerp gerangschikt in 16 hoofdstukken. Voorts zijn deze in vijf talen alphabetisch ondergebracht in klappers, die achter in het woordenboek zijn opgenomen.” Aldus de zakelijke toelichting.

Wij hebben bij het doorbladeren van dit boek de verzuiching geslaakt dat de techniek wél ingewikkeld begint te worden. 700 benamingen op één onderdeel! Laten we blij zijn nog in dit zacht- en goedmoedige stadium van de techniek te leven. Arme nazaten.

J. P. M.

HET MONTEURSBOEK. Handleiding voor den electromonteur en den installateur bij den aanleg van elektrische sterk- en zwakstroominstallaties, door Ir. G. L. Ludolph. Uitgave A. E. Kluwer, Deventer. 4e druk.

Van dit leerboek verscheen een vierde druk, welke aanmerkelijk is uitgebreid. Het feit van dezen vierden druk bewijst voldoende het nut, dat het boek afwerpt. De opzet is dezelfde gebleven. Het bevat ook thans 8 uitslaande platen met installatieteekeningen. Het formaat van het boek 11½—18½ cm is voor het doel zeer praktisch gekozen en moest voor dergelijke leerboeken veel meer worden gekozen.

J. P. M.

ZOMERHUISJE TE OOSTKAPELLE. ARCHITECT IR. A. ROTHUIZEN B.N.A. PLATTEGROND SCHAAL 1 A 300

ZOMERHUISJES EN LANDHUIS OP WALCHEREN ARCHITECT IR. A. ROTHUIZEN B.I., B.N.A.

1. Zomerhuisje te Oostkapelle.

Eigenaar en opdrachtgever: Dr. Piet Blaauw te Middelburg.
Bouwjaar: 1935.
Situatie: Gemeente Oostkapelle, in het duingebied achter het kasteel „Westhove”, met eikenbosch als achtergrond, een prachtig gedeelte van de manteling.
Materialen: Buitenmuren gebroken wit geschilderd over het voegwerk.
Stalen ramen geel, deuren groen; Vloeren gebeitst rift; Binnenmuren geschuurd en gekeimd; Dakbedekking van roode pannen.

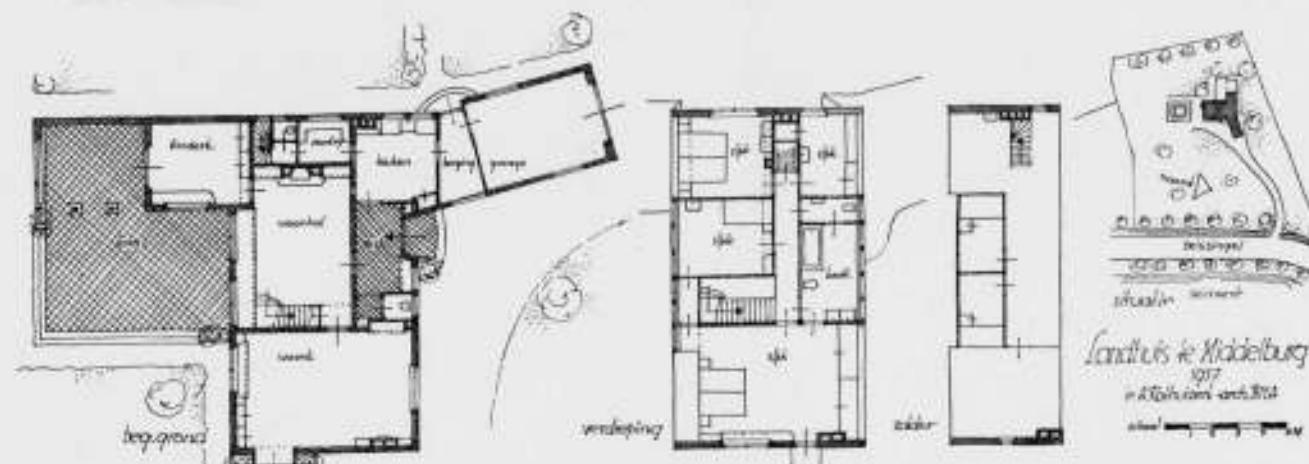
2. Landhuis „Olmeweide” te Middelburg.

Eigenaar en opdrachtgever: De heer R. Hoegen te Middelburg.
Bouwjaar: 1937.
Situatie: Gemeente Middelburg, aan den Seissingel, op een terrein met veel zware boomen.
Materialen: Buitenmuren gebroken wit geschilderd over het voegwerk.
Rieten dak; Kozijnen wit; Ramen en deuren grijsbruin, stop-66

verfranden wit; Terras-kolommen van teakhout; Terras van plavuizen; Vloeren gedeeltelijk eiken, gedeeltelijk rift; Binnenmuren gedeeltelijk behangen, gedeeltelijk geschuurd; Binnenhoutwerk gedeeltelijk gebeitst.
Het huis is voorzien van centrale verwarming.

3. Zomerhuis te Valkenisse.

Eigenaar en opdrachtgever: De heer J. M. de Booy te 's-Gravenhage.
Bouwjaar: 1937.
Situatie: Gemeente Biggekerke, aan het eind van den landweg naar de zee, aan den voet van de duinen in het oord „Groot-Valkenisse”, een der meest gave plekjes in den tuin van Zeeland met de zoo typisch Walchersche sfeer.
Op het terrein stond een 2 m hoge muur van genoeglijk oud materiaal, ter bescherming van vruchtboomen tegen den zee-wind.
De muur zelf was ook geheel begroeid.
Het huis is tegen dezen muur aangeleund (zie plattegrond).

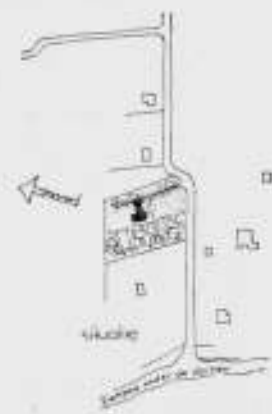

LANDHUIS „OLMEWEIDE” TE MIDDELBURG. PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 A 300

Materialen: Buitenmuren gebroken wit geschilderd over het voegwerk.
Dakbedekking van matgroene pannen.
De zware kozijnen zijn wit, ramen groen, stopverfranden wit, gootsoren groen, luiken groen, goten wit.
Binnenmuren geschuurd en met Amstellin geverfd.
Woonkamervloer van plavuizen in de was, toilet en badkamer-vloeren gele gepolijste eterniettegels, overige vloeren gebeitst rift.

Buitenterrassen en het lage plint zijn gemetseld van eenigszins gesinterde klinkers.
Installatie: Watervoorziening met Sihi-hydrophoor op regenbak of welput (omschakelbaar).
Electrische boilers voor warmwatervoorziening.
Centrale verwarming met circulatiepompje.
De fase van het gas is hier overgeslagen; er wordt electricch gekookt.

Ir. A. ROTHUIZEN, b.i., Arch. B.N.A.

ZOMERHUISJE TE VALKENISSE. PLATTEGROND SCHAAL 1 A 300. ARCHITECT IR. A. ROTHUIZEN B. N. A.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 9

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

2 MAART 1940

MEDEDELING VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A.

Nu op de Ledenvergadering van den B.N.A. op 16 Maart a.s. het restaureeren van oude gebouwen zal worden besproken, leek het het Bestuur van den B.N.A. gewenscht, de in 1916 door den Oudheidkundigen Bond vastgestelde „Grondbeginselen en voorschriften voor het behoud, de herstelling en de uitbreiding van oude bouwwerken”, waarvan geen exemplaren meer te verkrijgen zijn, in het „Bouwkundig Weekblad Architectura” af te drukken. Immers, het is niet wel mogelijk over restaureeren te discussieeren, zonder deze „Grondbeginselen”, welke het richtsnoer zijn geweest voor alle restauraties in ons land van de laatste 20 jaren, aan te roeren.

Het Bestuur heeft ook gemeend de voortreffelijke inleiding, destijds door Dr. J. Kalf voor de uitgave van de „Grondbeginselen” geschreven, wederom op te moeten nemen. Volledigheids-halve wordt tenslotte ook de voorrede van het Bestuur van den Oudheidkundigen Bond opgenomen. Wij betuigen aan het Bestuur van den Oudheidkundigen Bond en aan Dr. J. Kalf onze groote erkentelijkheid voor de ons verleende toestemming tot het herdrukken van de „Grondbeginselen” en de Inleiding.

HET BESTUUR VAN DEN B.N.A.

GRONDBEGINSELEN EN VOORSCHRIFTEN VOOR HET BEHOUD, DE HERSTELLING EN DE UITBREIDING VAN OUDE BOUWWERKEN, MET INLEIDING VAN DR. J. KALF, DOOR DEN NED. OUDHEIDKUNDIGEN BOND.

VOORREDE.

In het najaar van 1909 besloot het bestuur van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, volgens het verlangen van een algemeene vergadering, om voortaan op de jaarlijksche bijeenkomsten meer stelselmatig dan totnogtoe het geval geweest was, onderwerpen van oudheidkundig belang te behandelen. En, daar juist in die dagen eenige belangrijke kwesties betreffende het herstel van oude gebouwen de belangstelling der oudheidkundigen gaande maakten, kwam het bestuur op de gedachte om twee mannen van gezag — architect de een, kunsthistoricus de ander, — uit te noodigen hun denkbeelden over het restaureeren van oude bouwwerken voor de algemeene vergadering van den Bond uiteen te zetten. Aldus geschiedde, en op de jaarvergadering, den 1en Juli 1910 te Gouda gehouden, brachten de heeren Jos. Th. Cuypers en Prof. Dr. W. Vogelsang, praeadviezen uit, die men in het Bulletin van den Bond (Jg. 1910, blz. 132 vv.) opgenomen vindt.

Naar aanleiding van deze praeadviezen en van het daarop gevolgde debat sprak de ledenvergadering met algemeene stemmen den wensch uit, dat het bestuur zou overgaan tot de benoeming eener Commissie, die rapport had uit te brengen over de grondbeginselen, welke men ten opzichte van restauraties diende te volgen en in aansluiting hiermede stelde het bestuur toen een „Commissie voor de vaststelling van beginselen bij restauratie van monumenten” samen, waarin de volgende heeren zich bereid verklaarden zitting te nemen: K. P. C. de Bazel, Dr. P. J. H. Cuypers, Jos. Th. Cuypers, J. Gratama, Dr. J. Kalf, W. Kromhout Czn. en Jhr. Mr. V. de Stuers, en waarin het bestuur van den Ned. Oudh. Bond vertegenwoordigd was door de heeren Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Jhr. B. W. F. van Riemsdijk en Prof. Dr. W. Vogel-sang.

Het resultaat van haar veelvuldige en langdurige besprekingen heeft deze Commissie neergelegd in eene reeks van „Grondbeginselen en voorschriften voor het behoud en de herstelling van oude bouwwerken”, die in de algemeene vergadering van 9 Juli 1915 te Arnhem het voornaamste onderwerp van bespreking uitmaakte. Ten aanzien van eenige harer „Stellingen” was de Commissie niet tot eenparigheid kunnen geraken. Daarom hadden de heeren Dr. P. J. H. Cuypers, Jhr. B. W. F. van Riemsdijk

en Jhr. Mr. V. de Stuers een achttal tegenvoorstellen ingediend, die, tegelijk met de stellingen der meerderheid, ter kennis van de vergadering gebracht waren. Deze laatste nam, na eene levendige discussie, de „Grondbeginselen en voorschriften”, zooals zij door de meerderheid der Commissie voorgesteld waren, aan, behoudens eenige verduidelijkingen en veranderingen in woordgebruik, uitdrukkingswijze en indeeling, welke geen van alle het principe betroffen. Vervolgens zijn de aldus vastgestelde „Grondbeginselen en voorschriften” aan de Nederlandsche bouwkundige vereenigingen, aan de Federatie van Ned. beeldende kunstenaarsvereenigingen, aan de Vereeniging voor ambachts- en nijverheidskunst en aan het Verbond van Ned. kunstenaarsvereenigingen toegezonden, die alle hun bijval er mede hebben betuigd. De eindredactie werd nader goedgekeurd op de jaarvergadering van den Ned. Oudh. Bond, den 7den Juli 1916 te Hoorn gehouden, en daarna bracht het bestuur de nu definitief vastgestelde reeks ter kennis van Z.E. den Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken.

Het zijn deze „Grondbeginselen en voorschriften voor het behoud, de herstelling en de uitbreiding van oude bouwwerken”, — belichamende de wenschen van den Ned. Oudh. Bond en de vereenigingen van Nederlandsche architecten inzake het restaureeren van oude monumenten —, welke hier nog eens afzonderlijk worden uitgegeven, omdat zij niet in het Bulletin van den Bond zijn verschenen en er geen exemplaren meer aanwezig zijn om te kunnen voldoen aan de verschillende in den laatsten tijd ingekomen aanvragen. De tegenvoorstellen der bovenvermelde minderheid zijn in den vorm van voetnoten hierbij opgenomen. De lezer, die meer verlangt te weten omtrent de discussie ter algemeene vergadering van 1915, wordt verwezen naar het Bulletin van den Bond (Jg. 1915, 139 vv.).

De rapporteur van de Commissie, Dr. J. Kalf, verklaarde zich op verzoek van het Bestuur bereid om eene korte inleiding tot de stellingen hierbij te voegen.

Het Bestuur van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

December 1917.

INLEIDING.

Zoolang er gebouwen bestaan, hebben zij van weër en wind en andere vernielende invloeden te lijden gehad. En voor zoover zij niet door het feit alleen van hunne stichting — zooals met grafmonumenten het geval is — volledig aan hunne bestemming voldeden, zijn bestaande gebouwen in verloop van tijd minder geschikt voor hun doel geworden en moesten zij daarom veranderingen of uitbreidingen ondergaan.

Zoolang dan als er gebouwen bestaan, zijn zij hersteld, veranderd of vergroot. In alle eeuwen hebben de menschen dit door de noodzakelijkheid geboden werk in onbevangenheid verricht: zij deden wat er gedaan moest worden zoo goed zij het konden, en bijna nimmer kwam het in hen op het opzettelijk slechter te doen dan zij vermochten. „Opzettelijk slechter” zouden zij het hebben gedaan, wanneer zij beproefd zouden hebben het noodige herstellings-, veranderings- of vergrootingswerk uit te voeren, niet op de in hun eigen tijd gewone manier, maar op een vroeger gebruikelijke wijze, want de werkmethode van elken tijd is anders dan die van een vroegere periode, omdat een nieuw geslacht noodzakelijk meent iets beters te hebben gevonden dan vorige generaties bezaten. Er zou geen verandering, er zou geen geschiedenis zijn, wanneer de illusie van den „vooruitgang” menschen niet was ingeboren.

Zoo goed mogelijk een oud gebouw herstellen, veranderen of vergrooten heeft dan voor elk geslacht betekend: „wij doen het op de manier van onzen eigen tijd”.

Bouwde Barbarossa, in de twaalfde eeuw, een nieuwe kapel bij den Nijmeegschen Palts, hij dacht er niet aan haar na te volgen naar de kapel, die Karel de Groote bij het Valkhof had nagelaten. Moest in het midden der dertiende eeuw, bij de nauwelijks voltooide, prachtige romaansche kathedraal van Doornik, een nieuw presbyterium verrijzen, men maakte het beste dat men kon en bouwde een choir in de gloednieuwe vormen der Fransche Gothiek. Toen bij het vroeg-gothische choir van den Utrechtschen Dom in de vijftiende eeuw eindelijk een nieuw schip kon worden opgetrokken, deed men dat in vijftiende-eeuwse vormen, zooveel leniger en behagelijker, meende men, dan die der strakke dertiende eeuw. Bij de gothische kerk van St. Pierre te Caen bouwde, in de zestiende eeuw, de vroeg-Renaissance een choir met kapellenkrans in haar eigen trant, zoo goed als zij tegen de sobere Oude Kerk in Amsterdam een rijk en speelsch kapelletje zette. Niet anders dacht de zeventiende eeuw: als Hendrick de Keyser bij den gothischen raadhuisoren in Delft een nieuw stadhuis te bouwen krijgt, als men in Zwolle bij de vijftiende-eeuwse St. Michielskerk een Hoofdwacht bouwt, de Keyser doet het, Zwolle doet het, vrij en frank, in de vormen van den nieuwen tijd. De achttiende eeuw bouwt bij het Renaissance-raadhuisje van Den Haag een statigen vleugel in den naar Lodewijk XIV genoemden stijl, en, als zij op haar eind loopt, bij het prachtige laat-gothische stadhuis van Middelburg een heel nieuw deel in Lodewijk XVI-vormen.

Dit alles gebeurt, en wij kunnen niet ontkennen, dat het goed gedaan is, want wanneer wij vol bewondering zijn voor oude stadsgezichten, dan aanvaarden wij iederen keer een uit verscheidenheden samengestelde eenheid, een harmonisch geheel, uit contrasten verkregen.

Het is zoo ontwijfelbaar zeker, dat in vroegere dagen iedere tijd zich aan zijn eigen vormen hield, als hij iets meer dan „reparaties” aan een oud gebouw had uit te voeren, dat wij makkelijk van een oud monument, waar eeuwen aan bouwden, de heele wordings-70

geschiedenis kunnen aflezen, dat wij — om een voorbeeld te noemen — in de Dominicanenkerk te Maastricht, zoo goed als in de Grootte kerk te Breda, onmiddellijk zien, dat de westelijke traveeën van het schip jonger zijn dan de oostelijke, daar immers de sculptuur der kapitelen of het traceerwerk in de vensters dit duidelijk bewijst. Wij zeggen op het eerste gezicht, dat het choir van den Utrechtschen Dom niet dadelijk tot de volle hoogte is opgetrokken, omdat de sluitsteenen van de welfing een vijftiende-eeuwse hand, de profielen van zijn bogen een dertiende-eeuwse meester verraden. De spits van den O.L. Vrouwetoren in Amersfoort vertelt ons dadelijk, dat zij uit de zeventiende eeuw is, terwijl de toren zelf in de vijftiende eeuw gebouwd moet zijn, en als wij de vensters van de St. Servaaskerk te Maastricht bekijken, dan zien wij, dat de vijftiende eeuw ze maakte in een muur uit de twaalfde eeuw. Toen op den zuidelijken transeptgevel der Nieuwe kerk te Amsterdam de ezelsrug vervallen raakte, legde de achttiende eeuw een nieuwe afdekking op den gevelhals en zij bebroonde die met een typisch achttiende-eeuwse vaas, in plaats van den vroegeren kruisbloemvorm, en toen omstreeks 1770 de deuren in den noordoostelijken toegang der O. L. Vrouwekerk te Maastricht vernieuwd moesten worden, probeerde men niet de oude na te maken, maar hing sierlijke Lodewijk-XVI-deuren op hunne plaats. De voorbeelden zijn duizend — en de enkele gevallen, waarin men anders deed, waarin men ook vroeger gepoogd heeft aan een oud gebouw in ouden stijl te werken, zij blijken de uitzonderingen te zijn, die — naar het spreekwoord — den regel bevestigen.

Eerst de negentiende eeuw heeft gebroken met deze traditie, met een manier van doen, die even voor de hand liggend schijnt als zij doeltreffend is gebleken, en men vraagt zich met verbazing af, waarom de aan bouwkunst zoo arme negentiende eeuw wijzer zijn wou dan de aan bouwkunst zoo rijke vroegere eeuwen. Het is geen wonder, dat die armoede zelf een der redenen blijkt van haar vreemd bedrijf.

De gedachte aan oude gebouwen te herstellen en voort te werken in ouden stijl, het denkbeeld monumenten te „restaureeren”, is opgekomen uit den geest der romantiek.

Toen Goethe in 1772, als jonge man, voor het eerst het Münster van Straatsburg had gezien, voelde hij zich daar zózeer iets wezenlijks van den Duitschen geest geopenbaard, dat hij in dithyrambisch proza den bouwmeester Erwin bezong. Wackenroder, Tieck en Schlegel kweekten door hunne voordrachten en geschriften, omstreeks 1800, in ruime kringen van het Deutsche volk liefde voor de monumenten van het middeleeuwsche voorgeslacht, en toen, weinig later, de bevrijdingsoorlogen een sterke vaderlandsliefde in Duitschland hadden opgewekt, toen Rijnland uit Napoleon's overheersching was bevrijd, Keulen weer een Deutsche stad geworden, zag men met nieuwe genegenheid naar den Keulschen Dom, als gedenkteeken uit den tijd van Duitschlands grootheid. Daar men de Gothiek toen voor een Deutsche kunst hield, kon men de voltooiing van dit prachtig brokstuk als een symbool beschouwen van de herleving van den Duitschen geest. Het toeval werkte dit plan in de hand, want in 1814 en '15 werd het oorspronkelijk ontwerp voor den westgevel van den Dom teruggevonden, in twee stukken, die tezamen een tekening vormden van 4.71 bij 0.94 m, welke op een zoo groote schaal en zoo nauwkeurig het plan van den veertiende-eeuwse bouwmeester weergaf, dat het mogelijk scheen, zonder veel moeite, het werk hiernaar uit te voeren.

Schinkel, wiens oordeel over het plan gevraagd werd, beval het aan, maar duidelijk is in zijn advies te lezen, dat het gebrek aan scheppingskracht van zijn eigen tijd hem daarbij leidde. Hij zegt, dat belangrijke opdrachten voor de bouwkunst ontbreken, en dat, indien zij er waren, „wij toch in den toestand, waarin wij ons bevinden, ons hoogstens goede en verstandige navolgers van het verleden kunnen toonen en nog geenszins waardig zijn bevonden begunstigd te worden door een genius, die ons waarlijk scheppend zou maken, zooals de Grieken het waren en de voorvaders in ons vaderland”. „In zulk een toestand” — vervolgt hij — „schijnt de waardigste bestemming van den mensch met alle zorg te bewaren wat de kracht van een vroeger geslacht ons naliet, en dat wij niet zonder eerbied kunnen beschouwen.”

Zoo is dan uit het gevoel van eigen onmacht, en onder den invloed van het romantische dwepen met de middeleeuwen, de theorie over het restaureeren ontstaan, die — langzamerhand min of meer gewijzigd en uitgewerkt — nog tot in onzen tijd aanhangers zou vinden.

In 1830 werd in Frankrijk voor het eerst in Europa staatszorg voor de monumenten ingesteld door de benoeming van Ludovic Vitet tot „Inspecteur général des Monuments historiques” en reeds in 1831 diende deze volijverige ambtenaar een rapport in over zijn werk, waarin kant en klaar de gedachte is geformuleerd van het restaureeren.

Vitet is vervuld van bewondering voor de ruïnes van het kasteel Coucy, en eindigt nu zijn rapport als volgt:

„En terminant ici ce qui concerne les Monuments et leur conservation, laissez-moi, Monsieur le Ministre, dire encore quelques mots à propos d'un monument plus étonnant et plus précieux peut-être que tous ceux dont je viens de parler et dont je me propose de tenter la restauration. A la vérité, c'est une restauration pour laquelle il ne faudra ni pierres, ni ciment, mais seulement quelques feuilles de papier. Reconstruire ou plutôt restituer dans son ensemble et dans ses moindres détails une forteresse du moyen âge, reproduire sa décoration intérieure et jusqu'à son ameublement, en un mot lui rendre sa forme, sa couleur et si j'ose le dire, sa vie primitive, tel est le projet qui m'est venu tout d'abord à la pensée en entrant dans l'enceinte du château de Coucy. Ces tours immenses, ce donjon colossal semblent sous certains aspects bâties d'hier. Et dans leurs parties dégradées que de vestiges de peinture, de sculpture, de distributions intérieures! que de documents pour l'imagination! que de jalons pour guider avec certitude à la découverte du passé, sans compter les anciens plans de du Cerceau, qui, quoique incorrects, peuvent être aussi d'un grand secours.”

Ziehier inderdaad het volledig programma voor eene restauratie, maar voor eene restauratie op papier. Het was echter te verlokkelijk om niet tot tastbaarder verwezenlijking te leiden. „Ce programme” — schreef Viollet-le-Duc triomphant in 1865 — „si vivement tracé par l'illustre critique il y a trente quatre ans, nous le voyons réaliser aujourd'hui, non sur le papier, non par des dessins fugitifs, mais en pierre, en bois et en fer pour un château, non moins intéressant, celui de Pierrefonds.”

De restauratie-gedachte, die voor wetenschappelijke oogen er zoo zonderling uitziet, is dunkt mij, door dit stukje van hare ontstaansgeschiedenis geheel verklaard: toen men de zorg voor het behoud van oude gebouwen als een plicht begon te beseffen, was er geen bouwkunst met eigen karakter, die de noodige werken in eigen geest kon uitvoeren, en de plicht zelf werd het eerst aanvaard door schrijvers en architecten, door kunstenaars dus, die gaarne waren geneigd aan hunne verbeelding het vermogen toe te schrijven te herscheppen wat verloren was, die in alle oprechtheid konden meenen, dat zij bij machte waren het verleden te doen herleven.

In Engeland, waar de romantiek, vooral in Schotland, nog eer dan in Duitschland bloeide, waar Thomas Chippendale reeds in

1754 ontwerpen uitgaf voor gothisch huisraad en Horace Walpole in 1770 het kasteel Strawberry-Hill bij Richmond in gothischen trant bouwde, vond de restauratietheorie te gemakkelijker ingang onder den invloed van de High-Church beweging, die tot de middeleeuwsche kathedralen met vernieuwden eerbied deed opzien. Sir Guilbert Scott was hier wat Viollet-le-Duc voor Frankrijk was, en bracht de leer in toepassing, volgens welke het restaureeren van een oud gebouw de kunst is: „to bring an ancient building back to its original condition and appearance by faithfully and minutely reproducing all that had been lost or destroyed, and by making the new work resemble the old as closely as possible”.

De geweldige in omvang toegenomen studie der middeleeuwsche bouwkunst, die in tal van boekwerken de monumenten van Europa in afbeelding gemakkelijk onder het bereik bracht van ieder belangstellende en de kennis der oude stijlen inderdaad belangrijk vermeerderde, maakt het begrijpelijk, dat men hoe langer zoo vaster ging vertrouwen in staat te zijn een gehavend of veranderd middeleeuwsch bouwwerk met zekerheid te kunnen herstellen volgens de bedoeling en in de vormen van den oorspronkelijken ontwerper.

Eenmaal op dezen weg, moest men er wel toe komen al wat uit lateren tijd zich in of aan een bouwwerk bevond, storend en hinderlijk te vinden: het was immers zeker strijdig met de bedoelingen van den oorspronkelijken bouwmeester. Zoo kwam men er toe niet alleen latere toevoegsels bij middeleeuwsche gebouwen weg te breken, of, als zij onmisbaar waren voor het gebruik, in gothischen stijl te vernieuwen, maar ook inwendige versieringen, zelfs altaren en meubelen, die in den loop der eeuwen in een kerk geplaatst waren geworden, stelselmatig te verwijderen.

Zoo kon Viollet-le-Duc dan zijn klassiek geworden definitie van het „restaureeren” geven: „Restaurer un édifice, ce n'est pas l'entretenir, le réparer ou le refaire, c'est le rétablir dans un état complet qui peut n'avoir jamais existé à un moment donné”.

Maar omstreeks 1865, toen Viollet-le-Duc dit schreef, waren al tal van „restauraties” volbracht... en hadden warme vrienden der oude bouwkunst ingezien hoeveel kwaad die stichtten, zoodat ernstige critiek niet uitbleef. Zij werd in Engeland het eerst gehoord, en Ruskin was daar haar woordvoerder. Meer dan iemand hing hij met heel zijn hart aan de oude, vooral de middeleeuwsche bouwkunst. Maar met het scherpe oog van den minnaar zag ook juist hij het eerst, dat zij, die door „restauratie” de voorwerpen van zijn genegenheid trachtten in stand te houden en zelfs mooier te maken, inderdaad ze vernielden. Overal zag hij het wel vervallen, maar toch nog zoo levende en geestige oude werk door ziellooze navolgingen vervangen, en hartstochtelijk protesteerde hij dus. In zijn *Seven Lamps of Architecture* is de „Lamp der Gedachtenis” het welsprekendste hoofdstuk, en hij betoogt daarin, reeds in 1849: „restaureeren beduidt de meest volkomen vernieling, die een gebouw kan ondergaan, een vernieling, waaruit geen overblijfselen kunnen worden bijeengegaard, en die als noodzakelijk gevolg heeft de vervalsching van hetgeen verwoest werd”.

Een sterken bondgenoot kreeg Ruskin in William Morris, die vooral deed uitkomen, dat de grondgedachte van het restaureeren onjuist is, omdat het, zuiver artistiek gesproken, onmogelijk is, dat een kunstenaar of werkmans zou kunnen arbeiden in den geest van een vroegeren tijd. Op zijn initiatief werd in 1877 de Society for the protection of ancient buildings gesticht, welke streven door haar gemeenzamen naam „Anti-restoration Society” duidelijk wordt uitgedrukt.

In Frankrijk heeft het langer geduurd, alvorens de gevaren van het restaureeren werden ingezien. Toch waarschuwde reeds in 1870 niemand minder dan Didron er tegen en schreef Anatole Leroy Beaulieu in 1874, in de *Revue des deux Mondes*, een bekend gebleven opstel, waarin hij er toe opwekt de oude

gebouwen tegen de „restaurateurs” te beschermen: „préservons les d'un danger d'autant plus redoutable qu'aux yeux de la foule il est moins apparent”.

Zoo kwam het ook in Frankrijk, in 1886, tot de oprichting eener vereniging tegen de restauratie-methode, het „Comité des monuments français”, dat een voortreffelijk tijdschrift uitgeeft, L'Ami des Monuments, in welks eerste jaargangen de grootmeesters der Fransche oudheidkunde en architectuurgeschiedenis, als Robert de Lasteyrie, Lassus en Geymüller, opkwamen voor de nieuwe denkbeelden over de behandeling der monumenten. Rodin schreef voor eenige jaren zijn luide aanklacht tegen de restaureerende architecten, die de sculpturen der Fransche kathedraalen lieten vernielen, en Paul Léon, die jaren lang aan het hoofd van den staatsdienst der monumenten stond, kwam in zijn onlangs verschenen boek: Les monuments historiques, conservation, restauration, tot de alleszeggende conclusie „conserver vaut mieux que restaurer”.

In Duitschland hebben, na 1900, Riegl, Gurlitt en Clemen een omkeering in de heerschende opvattingen teweeggebracht: ook daar hebben de leidende oudheidkundigen, die jaarlijks op den „Denkmalpflege-tag” bijeenkomen, het verderfelijke ingezien van de oude restauratie-methode en ijveren nu voor een behoedzamer behandeling van de monumenten der oude bouwkunst.

In Nederland, waar voor het eerst een „restauratie” ondernomen werd in 1854, toen Dr. Cuyper met de herstelling en voltooiing der Munsterkerk te Roermond begon, heeft de gedachte van het restaureeren — aanvankelijk vooral bepleit door Alberdingk Thijm, later krachtig verdedigd door Victor de Stuers — langzamerhand algemeen ingang gevonden. De Stuers' benoeming tot chef der Afdeling „Kunsten en Wetenschappen” aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, in 1875, verschafte een groot gezag aan zijne opvattingen, die sedert in hoofdzaak bij de van Regeeringswege ondersteunde restauraties zijn blijven gelden. Niettegenstaande de groote artistieke begaafdheid van Dr. Cuyper aan de door hem persoonlijk geleide restauratiewerken in hooge mate ten goede kwam, zoodat men zeer dikwijls de door hem gevonden oplossingen bewondert, al kan men, om historische redenen, ze niet goedkeuren, bleek toch al spoedig sterk verzet tegen zijn werk aan de monumenten, omdat hij al te veel eraan vernieuwde en voor hunne historische ontwikkeling te weinig eerbied toonde. De tegenstand droeg echter ten deele een zeer persoonlijk karakter, en mede daaraan zal het te wijten zijn, dat er weinig kracht van uitging.

GRONDBEGINSELEN EN VOORSCHRIFTEN VOOR HET BEHOUD, DE HERSTELLING EN DE UITBREIDING VAN OUDE BOUWWERKEN ¹⁾.

A. Grondbeginselen.

I. Oude bouwwerken worden bewaard:

- A. om hunne kunstwaarde.
- B. om hunne oudheidkundige waarde.
- C. om hunne herinneringswaarde.

Gewoonlijk zijn deze beweegredenen niet afzonderlijk aanwezig, doch op een of andere wijze verbonden.

II. De oudheidkundige en de herinneringswaarde zijn eenvoudige grootheden, de kunstwaarde is samengesteld. In deze laatste onderscheidt men:

Eerst nadat de Oudheidkundige Bond voor de ernstige beoefenaars van kunstgeschiedenis en oudheidkunde een gelegenheid had geschapen tot geregelde en stelselmatige bespreking van de belangen der monumenten, en de instelling der Rijkscommissie voor de beschrijving der monumenten de mogelijkheid had geopend tot wetenschappelijke studie van de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst, begon het vraagstuk der „restauratie” meer algemeene belangstelling te vinden. De vroeger bijna uitsluitend in architectenkringen gehoorde critiek drong nu ook door tot een grooter publiek, de kunsthistorici zetten zich tot studie van het probleem, en zoo konden ten slotte de overeenstemmende wenschen van kunstenaars en geleerden — architecten en oudheidkundigen — worden geformuleerd in de hierachter uitgegeven „Grondbeginselen en voorschriften”.

De meest doeltreffende toelichting tot deze codificatie zou bestaan in het aanwijzen der uitgevoerde restauratiewerken, waarbij in strijd met den geest van haar bepalingen gehandeld is. Maar dit zou zweemen naar een critiek op personen, die hier te minder op hare plaats is, omdat hetzelfde historische besef, dat tot de opstelling van deze voorschriften leidde, ook tot het inzicht brengt, dat wat ons geslacht in de vroegere restauraties afkeurt niet het gevolg is van persoonlijke fouten, maar van een, naar onze meening verouderde, opvatting. Zoomin wij een medicus voor dom kunnen houden, die 25 jaar geleden de serumtherapie niet toepaste, zoomin mogen wij een architect van een vorige generatie een verwijt ervan maken, dat hij dingen deed, welke onze tijd verkeerd acht. De historische methoden zijn verfijnd, historisch inzicht en waardeering zijn veranderd, zoo moest ook wel over het „restaureeren” de beschouwing zich wijzigen.

Ik beproef dan geen nadere toelichting bij bepalingen, welke natuurlijk ontstaan door het voorgegaande voldoende verklaard is, en welke strekking duidelijk genoeg in hunne formulering is uitgedrukt.

Het is mogelijk, dat een volgend geslacht op zijne beurt erin zal willen verbeteren, maar — tenzij het heel de monumentenzorg-zelve verkeerd zou mogen achten — zal het niet anders dan dankbaar kunnen zijn voor de grondgedachte van ons stelsel:

„behouden gaat vóór vernieuwen”.

1 December 1917.

JAN KALF.

a. het geschiedkundig bestanddeel: de beteekenis van elk bouwwerk als voorbeeld van vroegere kunstopvattingen;

b. het schoonheidsbestanddeel: de waarde, welke een bouwwerk bezit ter bevrediging van de schoonheidsverlangens van den nieuwen tijd. Deze waarde laat zich weder in tweeën splitsen:

1. de bouwkunstige schoonheid.
2. de schilderachtigheid.

III. De onder B genoemde oudheidkundige waarde eischt onveranderd behoud van een bouwwerk, opdat te allen tijde aan de wetenschap mogelijk zij uit den bestaanden toestand gevolgtrekkingen te maken aangaande den oorspronkelijken. Blootleggingen en ontgravingen kunnen ter wille van het wetenschappelijk onderzoek gevorderd worden. Zij dienen zóó te

geschieden, dat door opmetingen en fotografieën zoo volledig mogelijk worde vastgelegd wat vóór en tijdens de werkzaamheden gevonden is.

IV. De onder C genoemde herinneringswaarde is in den regel van gering belang. Zij is meestal louter een gevoelswaarde, daar gegevens, die van grooter beteekenis zouden zijn — men denke b.v. aan de inrichting van het huis van Rembrandt, toen dat nog door hem bewoond werd —, in verreweg de meeste gevallen verloren zullen zijn geraakt. Waar zij inderdaad nog aanwezig zijn, brengen zij het bouwwerk onder het bereik der oudheidkundige of kunstwaarde. Het onder C genoemde gezichtspunt geeft daarom zelden houvast voor het bepalen eener gedragslijn bij herstelling.

V. Het belangrijkste is de onder A genoemde kunstwaarde. Zij stelt, wegens hare samengesteldheid, zeer verschillende, ten deele tegenstrijdige, eischen aan het werk der herstelling.

VI. Het onder a bedoelde geschiedkundige bestanddeel eischt onveranderd behoud, daar elke wijziging de waarde als bewijsstuk vermindert. Het verzet er zich echter niet tegen, dat op zichzelf waardelooze of onbetamelijke toevoegselen worden verwijderd. Het begrip „waardeloos” is evenwel — als straks nader aan te duiden — zeer onzeker.

VII. Het onder b genoemde schoonheidsbestanddeel wil de bewaring van alles wat bijdraagt tot de schoonheid van het bouwwerk, de verwijdering van wat die stoort.

Hier kan in de eerste plaats strijd ontstaan tusschen het belang der zuiver-

B. Voorschriften.

X. Het is niet mogelijk voorschriften te ontwerpen, waarnaar bij ieder herstellingswerk zou gehandeld kunnen worden. Elk geval moet op zichzelf worden beoordeeld, en alleen de algemeene beginselen voor de te volgen gedragslijn kan men van te voren vaststellen.

De toepassing voor het bijzondere geval is dan de taak van kunstenaars (bouwmeester, beeldhouwer of schilder, al naar gelang van het werk), in overleg met kunsthistorici, omdat zoowel het artistieke welslagen moet verzekerd worden als het belang van oudheidkunde en kunstgeschiedenis gediend.

XI. Voor bouwwerken, die aan hun oorspronkelijk gebruik zijn onttrokken, en geen nieuwe bestemming van practisch nut hebben gevonden, gelden de volgende bepalingen:

Indien zij bouwval zijn, vermijde men verbouwingen en beperke zich strikt tot hetgeen noodig is om verder verval te voorkomen. Indien zij nog voldoende volledig en hecht zijn, geve men er een nuttige bestemming aan en behandel ze in overeenstemming daarmee, óf beware ze als bewijsstukken en bepale zich dan tot onderhoud.

Voor het onderhoud en de verdere behandeling van bouwvallen handele men overeenkomstig de voorschriften, daarover gegeven door de Wurtembergse regering in hare „Anweisungen zur Denkmalpflege”, samengevat en gewijzigd als volgt:

1. Opruimen van het puin, zoodat de overblijfselen voor den dag komen en de aanleg van het geheel duidelijk wordt; in het bijzonder de oude ingangen, vensters, schoorsteenen, vloeren en verdiepingen, kelders, gewelven en gewelfaanzetten.
2. Afvoeren van het hemelwater.
3. Optrekken van stutten tegen onderdeelen, die dreigen in te storten. Wijkende muren, zoo noodig te schoren met beeren, uitgeholde te onderfangen, schadelijke gaten en spleten op te vullen, gevaarlijke bogen te voltooiën, en zoo noodig te ondervangen of vol te metselen. De beeren

bouwkunstige schoonheid en de schilderachtigheid. Voor de schilderachtigheid is van groote waarde het oud aanzien, zelfs het vervallen uiterlijk, in het algemeen dat wat de Engelschen de „huid” van het gebouw hebben genoemd, het toevallige dus, het door den tijd geworden. De bouwkunstige schoonheid vraagt echter het gave en volledige: niet het toevallige, maar het bedoelde.

Ook kan er strijd komen tusschen het belang der oudheidkundige en dat der schoonheidswaarde. Uit oudheidkundig oogpunt moet men wijzigingen en zelfs belangrijke verbouwingen ontzien, omdat zij inzicht geven in allerlei toestanden uit het verleden. De verbouwingen van een kasteel kunnen licht geven voor de geschiedenis van zeden en gewoonten, de vergrooting eener kerk getuigt van toeneming der bevolking, vermeerdert der godsdienstige belangstelling of iets dergelijks. Maar de schoonheidswaarde kan door zulke veranderingen geschaad zijn.

Schilderachtigheid en oudheidkunde kunnen dus in botsing komen met de eischen der bouwkunstige schoonheid.

VIII. In geval herstel onvermijdelijk is, verdient het belang der oorspronkelijke bouwkunstige schoonheid de voorkeur, indien zij op volkomen zekere wijze hersteld kan worden. Daar dit echter in verreweg de meeste gevallen onmogelijk moet heeten, zal het meestal aanbeveling verdienen te voldoen aan de gemakkelijker te bevredigen eischen van oudheidkunde en schilderachtig aanzien. Men vergete ook niet, dat de schoonheidswaardeering in verschillende tijden uiteenloopt en dat persoonlijke smaak een zeer onbetrouwbare leidsman is ¹⁾.

IX. Als aanwijzingen voor de kennis van den vroegeren toestand van een bouwwerk kunnen oude afbeeldingen gelden, voor zoverre zij worden bevestigd door feitelijke gegevens. De „feitelijke gegevens” behooren aanvaard te worden in hun strikte beteekenis: hunne waarde worde niet uitgebreid door veronderstellingen betreffende verdwenen vormen ²⁾.

moeten zoo eenvoudig mogelijk behandeld worden en, zonder onnoodig in het oog te vallen, toch hun doel en herkomst niet verloochenen.

4. Afgevallen onderdeelen kan men weder opzetten, als hun plaats zeker is. Zij worden, zoo mogelijk, dan met hedendaagsch schrift gemerkt: herplaat in ...

5. Bij zichtbare afdekkingen gebruike men geen cement. Ook brenge men onregelmatig afgebrokkelde muren niet over groote deelen tot gelijke hoogte terug. Zeer aan te bevelen is de afdekking van muurwerk met mos en gras, des noods op een bed van mortel of leem, doch bij voorkeur op een iso-leerlaag van asphalt. Ook gewelven worden op deze wijze beschermd, nadat hunne scheuren en spleten van de noodige wiggen voorzien en volgegoten zijn. Bijzondere zorg wijde men hierbij aan den waterafvoer.

6. Vrijstaande muuroverblijfselen en blootgelegde grondlagen bescherm men tegen inwatering. Desgewenscht kan klimop er tegenaan worden geplant.

7. Van boomen en struiken worde niet meer verwijderd dan noodig is voor de overzichtelijkheid van den bouwval van verre en nabij. Mooie boomgroepen spare men, vooral op plaatsen, die vroeger niet overdekt waren: binnenpleinen en tuinen. Struiken, die in de muren wortelen en daarvoor gevaarlijk zijn, verwijder men. Klimop is echter in den regel als een bescherming te beschouwen. Waar de hechtwortels van den klimop wegens

¹⁾ De redactie en toelichting van dit artikel, als voorgesteld door de minderheid der commissie, luiden aldus:

Het belang der architecturale schoonheid verdient de voorkeur indien restauratie dringend noodig en indien het mogelijk is op volkomen zekere wijze te herstellen. Waar dit laatste onmogelijk blijkt, is te voldoen aan de gemakkelijker te bevredigen eischen van oudheidkunde en schilderachtig aanzien.

De bedoeling is te zeggen, dat het, om een restauratie te wettigen, niet voldoende is, dat deze mogelijk zij, maar dat die ook noodig moet zijn. Voorts kan niet a priori verklaard worden, dat een volkomen zekere herstelling „in verreweg de meeste gevallen onmogelijk moet heeten”. De slotzin kan vervallen: 't is een door niemand betwist axioma.

²⁾ Voorstel en toelichting der minderheid:

De laatste zinnede vervalt.

Het gaat niet aan alle conjecturen betreffende de vormen a priori uit te sluiten.

¹⁾ Het woord „bouwwerken” versta men in den ruimsten zin, dus b.v. ook kelders, grafheuvels, vestingmuren, wallen en dergelijke omvattend.

verweering van de steen of de losheid der voegen gevaar opleveren, verdient wilde wingerd de voorkeur.

XII. Bij andere bouwwerken onderscheidde men: maatregelen tot instandhouding en die tot verzekering van het nuttig gebruik.

XIII. De strekking der herstellingswerken moet niet zijn de volledige herbouw van een vroegeren toestand, doch het behoud van hetgeen daarvan in den bestaanden toestand is overgebleven en van de latere wijzigingen en toevoegingen, die oudheidkundige-, historische- of kunstwaarde bezitten¹⁾.

Waar sporen van een vroegere gedaante bewaard zijn of voor den dag komen, late men die in wezen. Bij een in gotischen stijl verbouwde romaansche kerk b.v. moet men niet, alleen omdat daarin een romaansch venster voor den dag komt, alle vensters weder in den romaanschen vorm gaan brengen, doch het teruggevondene behouden en de overige in hunnen eigen vorm laten.

In de meeste gotische gebouwen hebben de vensters hunne traceeringen verloren. Zijn er enkele, waarin deze bewaard bleven, dan kunnen de andere in denzelfden geest worden bijgemaakt, voor zooverre dit althans niet strijdt tegen den geest van artikel XIX. Bij kerken kunnen choorvensters echter niet zonder meer als voorbeeld dienen voor de vensters van het schip. Bestaan er in vensters of nissen geen sporen meer van de oude harnassen, dan worden de latere vensters behouden, indien zij, naar het oordeel van den met de restauratie belaste bouwmeester, stellig misstaan, late men hem vrijheid in het zoeken der oplossing.

Aan het dak worde zoo min mogelijk veranderd. Het beheerscht het silhouet, men late het daarom zooveel mogelijk in den bestaanden vorm. Wijziging is alleen geoorloofd, indien de dakvorm uit bouwkundig oogpunt slecht is. Zijn er duidelijke sporen van den oorspronkelijken toestand, dan volge men die, anders ontwerpe men zelfstandig een oplossing.

Wat met de gevels dient te geschieden, hangt natuurlijk af van de bedaking. Waar een wijziging van het dak verandering in het silhouet van den gevel meebrengt, make men die zooals het gezond verstand het eischt.

Het inwendig van een gebouw behandelde men in den geest, die hier voor het uitwendig is toegelicht. Men streefde dus niet naar een kunstmatige eenheid van stijl, doch eerbiedigde het werk van den tijd. Oude meubelen b.v., beelden enz., die geschiedkundige of kunstwaarde bezitten, mogen niet worden verwijderd, omdat zij uit lateren tijd zijn dan het gebouw, en nieuwe voorwerpen, welke noodig blijken, late men het karakter dragen van den eigen tijd.

XIV. Verbouwingen van eenigen omvang zal men in den regel het best doen te eerbiedigen. Men denke aan onze torenspitsen, men bestudeere vroegere restauraties. Waar een stellige misstand is ontstaan en onbetwistbare gegevens voor herstel in de oorspronkelijke gedaante ontbreken, ontwerpe een bekwaam bouwmeester een harmonische oplossing.

XV. Met aanbousels en belendingen zij men bijzonder voorzichtig. Zij hebben dikwijls waarde, omdat zij de afmetingen van

een bouwwerk tot haar recht brengen, en bedekken soms ook deelen, die — vrij-gelegd — onoplosbare raadsels stellen.

Het is natuurlijk van veel belang, dat men deze moeilijkheden bestudeert, de raadselachtige gegevens zorgvuldig opneemt en ze in tekening brengt, doch het zou verkeerd zijn het aanbouweel af te breken ter wille van een niet meer dan waarschijnlijke oplossing.

Zijn de aanbousels bepaald leelijk, dan kan herbouw in goeden vorm de voorkeur verdienen boven verwijdering.

XVI. Het opnieuw bouwen van verdwenen gedeelten van een gebouw is een leugen tegen de geschiedenis. Ter wille van het behoud, ter meerdere verzekering van het nuttig gebruik, of om een stelligen misstand weg te nemen, kan het niettemin noodig zijn eenig verdwenen deel te herbouwen. Men denke aan de spits op een toren, het portaal van een raadhuis, het gewelf in een kerk, enz. Herstel in een vroegeren vorm is alleen oorbaar, in de zeldzame gevallen, waarin het op volkomen zekere wijze en volledig mogelijk is.

In alle andere gevallen worde een nieuwe oplossing gezocht.

XVII. Als grondregel gelde: behoud waar vóór vernieuwing. Vernieuwing is alleen geoorloofd, gaat zij, terwille van het voortbestaan van het bouwwerk, onvermijdelijk is, bij sierende deelen alleen daar, waar het niet mogelijk is door beschermende maatregelen verder verval te voorkomen en uitstel van ingrijpen de mogelijkheid van vernieuwing in denzelfden vorm zou wegnemen.

XVIII. De hechtheid eischt dikwijls ingrijpende vernieuwingen, de geschiedenis en de schilderachtigheid vorderen het zoo min mogelijk aantasten van het oppervlak, van de „huid”. Hieraan kome men tegemoet door de keuze der grondstoffen.

Als regel gelde, dat bij vernieuwingen in oude vormen dezelfde bouwstof wordt gebruikt, waarin die oorspronkelijk waren uitgevoerd: dezelfde of zooveel mogelijk overeenkomstige soort bergsteen, dezelfde grootte van baksteen en handvorm, dezelfde dakbedekking (pannen, leien, lood, koper). Indien echter een slechte grondstof is gebruikt, b.v. een bergsteensoort, die snel verweert, vervange men die door eene van beter gehalte, doch zorg, dat zij in geaardheid en kleur zooveel mogelijk met de oorspronkelijke overeenstemme.

XIX. Wat de vormen betreft, houde men — waar stellige gegevens dat toelaten — de oude zorgvuldig aan, voor zoover zij zich tot herhaling leenen, alleen dus de vormen, die door af te schrijven vlakken worden begrensd.

Beeldhouwwerk, ook het persoonlijk-behandelde gehouwen ornament — als het niet langer op zijn plaats kan blijven — beware men en vervange het door geheel oorspronkelijk, in harmonie met de omgeving. Het moet niet de vormen vertoonen van een vroegeren tijd, en het werk zijn van een kunstenaar¹⁾.

XX. Nieuwe deelen, bij herstellingswerken aangebracht, worden zooveel mogelijk voorzien van het jaartal hunner plaatsing.

XXI. De door het gebruik gevorderde welstand en waardigheid kunnen omvangrijker vernieuwingen eischen dan de zorg voor

het voortbestaan-alleen van het bouwwerk vorderen zou. Het is zaak hieraan tegemoet te komen, omdat dan het „leven” van een bouwwerk beter verzekerd wordt.

Deze eischen zullen zich in den regel doen gelden ten aanzien van sierende deelen: beeldhouwwerk, muurschilderingen. Men schende echter nimmer een oud werk van waarde, doch brenge het oorspronkelijk naar een veilige bewaarplaats en vervange het door een nieuw werk van een kunstenaar.

Bij muurschilderingen — waarvan reeds al te lang de belangrijkste werken door „ophalen” der omtrekken enz. zijn vernield — kan men de Zweedsche behandeling toepassen (overbrenging der beschilderde kalklaag), of over de oude schildering, op voor deze onschadelijke wijze, een nieuwe aanbrengen, zóó dat de oude gemakkelijk tijdelijk kan worden zichtbaar gemaakt.

Waar men schilderingen aan het gezicht wil onttrekken, zal bedekken met op ramen gespannen stof noodig zijn, indien nieuwe schilderingen worden aangebracht, kieze men natuurlijk hedendaagsch werk, doch zorg, dat het harmonieert met het oude gebouw²⁾.

Van gebrandschilderd glas zorg, dat alle oude stukken goed bewaard blijven. Het inzetten van nieuwe stukken kan in ouden trant geschieden, voor zoover het dient om een grootendeels oud geheel volledig te maken. Indien geheele vakken aan de beglazing van een venster ontbreken, vulle men die met oorspronkelijk werk, en wanneer slechts enkele gedeelten van

C. Maatregelen tot verzekering van de naleving der voorschriften.

XXV. Om een behoorlijke behandeling der bouwwerken te verkrijgen, is het noodig dat bij de wet toezicht van Regeeringswege op hun onderhoud, herstelling en verbouwing worde ingesteld en geregeld.

XXVI. Het begrip „onderhoud” dient omschreven te worden, en men bepale welke onderhoudswerken buiten Regeerings-toezicht mogen geschieden.

XXVII. Zoolang de Regeering geene wettelijke bevoegdheid bezit, verzekerde zij zich in ieder geval belangrijken invloed op de met rijksmiddelen ondersteunde herstellingswerken. Alvorens eenige bijdrage toe te kennen, eische zij overlegging van eene volledige opname van het bouwwerk in opmeting en foto en van een algemeen herstellingsplan. Daar echter een in alle bijzonderheden goed herstellingsplan niet van te voren is op te maken, omdat de gegevens dáárvoor gewoonlijk eerst tijdens de werkzaamheden gevonden worden, zorg, de Regeering voor geregeld oudheidkundig toezicht.

XXVIII³⁾. Zij vordere ook opname in tekening en foto van alle ontdekte bijzonderheden, het bijhouden van een dagboek, waarin van deze laatste en van alle verrichte werkzaamheden nauwkeurig aantekening wordt gehouden, en bedinge de afgifte, na beëindiging der herstelling, van het geheele aldus

¹⁾ Deze laatste zinsnede stelde de minderheid voor te laten vervallen, wat zij aldus toelichtte:

Men kan niet a priori elke muurschildering verbieden, welke niet oorspronkelijk zou zijn. In de hal te Zutphen was er een, voorstellende het panorama der stad circa 1500. Het schilderwerk is verdwenen, doch er bestaat een afbeelding van. Waarom zou men dit panorama niet opnieuw ter plaatse mogen schilderen? Natuurlijk met dateering van het moderne werk.

²⁾ Deze en de drie volgende artikelen keurde de minderheid af als „niet vallende binnen de grenzen van het onderwerp, dat alleen bedoelt de regelen vast te stellen, te volgen bij restauratie van monumenten.” Zij achtte de stof „hier uiterst vluchtig behandeld en de moeilijkheden der praktijk al zeer oppervlakkig voorbij gegaan”.

het oude glas over zijn, beware men die op een veilige plaats en late nieuw glas maken door een kunstenaar.

XXII. Men eerbiedigde steeds wijzigingen in verloop van tijd in een bouwwerk gebracht om het nut daarvan te verhoogen, als zij nog het gebruik vergemakkelijken, en verwijdere die alleen, indien zij onbetamelijk of doelloos zijn, of het aanzien van het gebouw schaden en op zich zelf geen kunstwaarde bezitten.

XXIII. Nieuwe, door het gebruik geëischte wijzigingen make men zóó, dat de harmonie van het geheel zoo min mogelijk worde verstoord. Het navolgen der oude vormen blijve daarbij echter uitgesloten¹⁾.

Dit geval doet zich herhaaldelijk voor bij de verbouwing van oude woonhuizen tot winkels of de verandering der onderpulp van een winkel om dien meer in overeenstemming te brengen met hedendaagsche eischen. Het strijdt met het gezond verstand in zulk geval in oude vormen te willen werken, en een fijnvoelend bouwmeester kan zeer goed een nieuwe oplossing vinden, die het oude werk niet schaadt.

XXIV. Ook vergrootingen van oude gebouwen moeten duidelijk den stempel dragen van den tijd, waarin zij ontstonden, gelijk zij vroeger bijna altijd deden²⁾.

bijengekomen dossier en van revisietekeningen, waarin duidelijk is aangegeven welke wijzigingen en vernieuwingen zijn aangebracht.

XXIX. Voor de beoordeeling der plannen uit oudheidkundig oogpunt en het toezicht op de uitvoering bediene de Regeering zich van opzettelijk daarvoor geschoolde ambtenaren, werkende onder leiding van een commissie.

Deze commissie besta uit enkele bouwmeesters en kunsthistorici, een beeldhouwer en een schilder, onder voorzitterschap van een onpartijdig belangstellende, die geen deskundige behoeft te zijn. Zij vorme eene afdeling van eene „Rijkscommissie voor de monumentenzorg”, waarvan de tegenwoordige commissie voor de monumentenbeschrijving de andere afdeling worde, om de onmisbare samenwerking van deze twee instellingen te verzekeren.

XXX. De leiding van ieder herstellingswerk worde opgedragen aan een kunstenaar, en men vermijde, dat dezelfde bouwmeester vele herstellingswerken leidt.

Sleut is hier verderfelijk. Het oudheidkundige deel der taak moet voldoende verzekerd zijn door de organen van den Staat en door de eischen, te stellen aan den uitvoerenden opzichter — het artistieke deel vordert een niet door gewoonte verslapt geest.

XXXI. Om tot ambtenaar der monumentencommissie benoemd, of als uitvoerend opzichter bij een herstellingswerk toegelaten te worden, moet men blijken van geschiktheid hebben gegeven, ten genoegen der Rijkscommissie.

¹⁾ Hier tegenover stelde de minderheid voor:

Nieuwe door het gebruik geëischte wijzigingen worden uitgevoerd, zoo dat de harmonie van het geheel zoo min mogelijk worde verstoord en derhalve het best in vormen en kleuren overeenstemmende met de oude.

²⁾ Voorstel der minderheid:

Hierbij en bij vergrootingen van oude gebouwen, ook wanneer deze geschieden in den stijl van het bestaande, worde het jaartal van den nieuwbouw daarin geplaatst.

¹⁾ Voorstel en toelichting der minderheid:

De strekking der herstellingswerken kan zijn de reconstructie van een vroegeren toestand of eenvoudig het behoud van hetgeen daarvan in den bestaanden toestand is overgebleven: in beide gevallen zijn, zooveel eenigszins mogelijk, te eerbiedigen de latere wijzigingen en toevoegingen, die oudheidkundige, historische of kunstwaarde bezitten.

Alle reconstructie zonder onderscheid te verbieden gaat te ver. Dit is de veroordeeling van de herstelling van de kap der groote Hofzaal op het Binnenhof!

In de toelichting al. 2 leze men:

„Zijn aan het gebouw geen sporen meer van de oude harnassen, en misstaan de latere vensters zoodat zij niet kunnen worden behouden, dan worden de harnassen gemaakt volgens het type van andere soortgelijke gebouwen uit dezelfde streek en denzelfden tijd”.

De andere heeren willen niet dat men zich inspireere op oude gelijksoortige en gelijktijdige voorbeelden. Het moet opzettelijk anders zijn dan uit het bestaande gebouw valt af te leiden; dat is de zin van den eisch om „een logische indeeling toe te passen, een zelfstandige oplossing te vinden, te maken zooals de logica het eischt”.

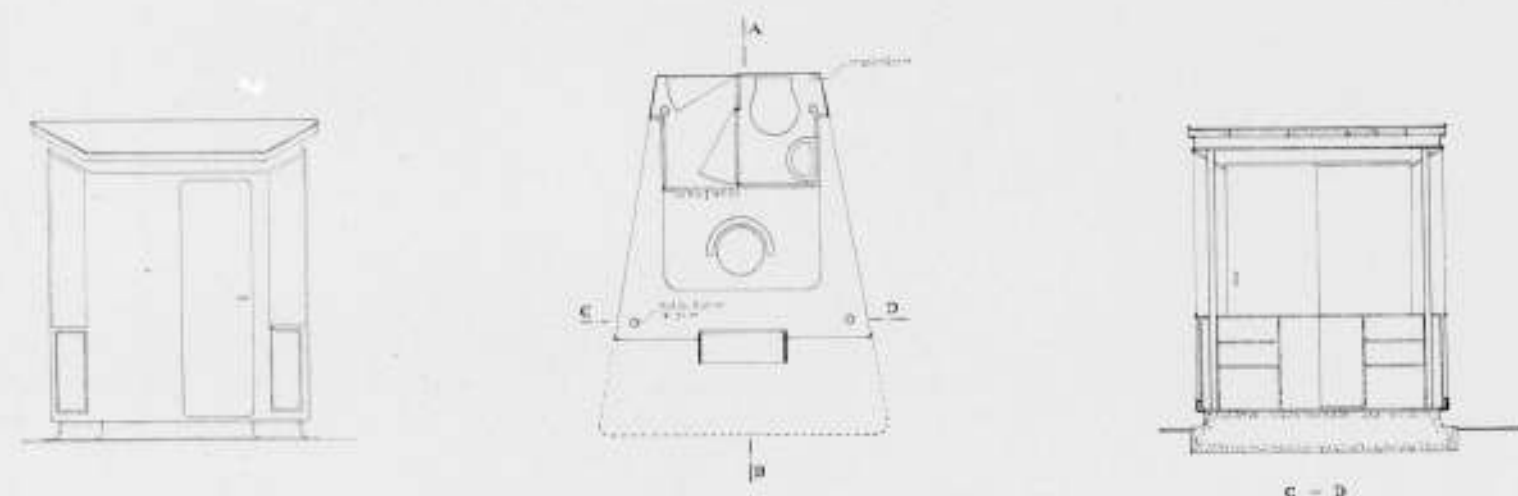
Waar toe al die bezwaren? Opdat men kunne zien dat het werk nieuw is? Maar dat is te verkrijgen door er eenvoudig het jaartal op te stempelen.

¹⁾ Inplaats van de 2de alinea stelde de minderheid voor:

Ander ornament en beeldhouwwerk zijn zuiver naar de aanwezige overblijfselen te copieeren, of waar dit wegens te ver gevorderd verval onmogelijk is, te vervangen door werk in denzelfden geest. De oude fragmenten worden bewaard.

Zij lichtte dit aldus toe:

Het stelsel der andere heeren dreigt de monumenten, welker restauratie langen tijd vordert, tot een lappendeken te maken.

MOTTO A, B, C; ONTWERPER: HEIN SALOMONSON, ARCHITECT TE LAREN N.H.

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA. ONTWERPSTUDIE NR. 14. ONDERWERP EEN KIOSK.

RAPPORT VAN DE COMMISSIE VAN BEOORDEELING.

De opgave, gepubliceerd in het B.W.A. nr. 2 van dezen jaargang, luidde als volgt:

„Opgave: het ontwerpen van een kiosk voor den verkoop van kranten, tijdschriften e.d. in een onzer groote steden.

Het ontwerp moet geschikt zijn voor uitvoering in serie en moet dus ook berekend zijn op plaatsing der kiosken op velerlei daartoe geschikte punten.

Behalve de verkoop-ruimte met loket, een brievenbus en eenige bergruimte voor periodieken, enz. moet de kiosk een toilet omvatten, uitsluitend ten dienste van de verkoopster.

Er moet ruime gelegenheid tot uitstalling van tijdschriften e.d. worden geboden en tot het aanbrengen van reclame. De reclame moet echter ondergeschikt blijven aan het gebouwtje of „straatmeubel”.

Het wordt gesteld op een beton-plaat. Het wordt electrisch verwarmd en verlicht. Het mag geen grooter oppervlak hebben dan 4 m².”

Het aantal inzendingen — 53 — bewijst dat deze opgave geboeid heeft en bijna alle inzendingen doen zien, dat er met animo aan gewerkt is; er zijn voortreffelijk doorwerkte bij. De ontwerpstudie mag stellig als geslaagd worden beschouwd.

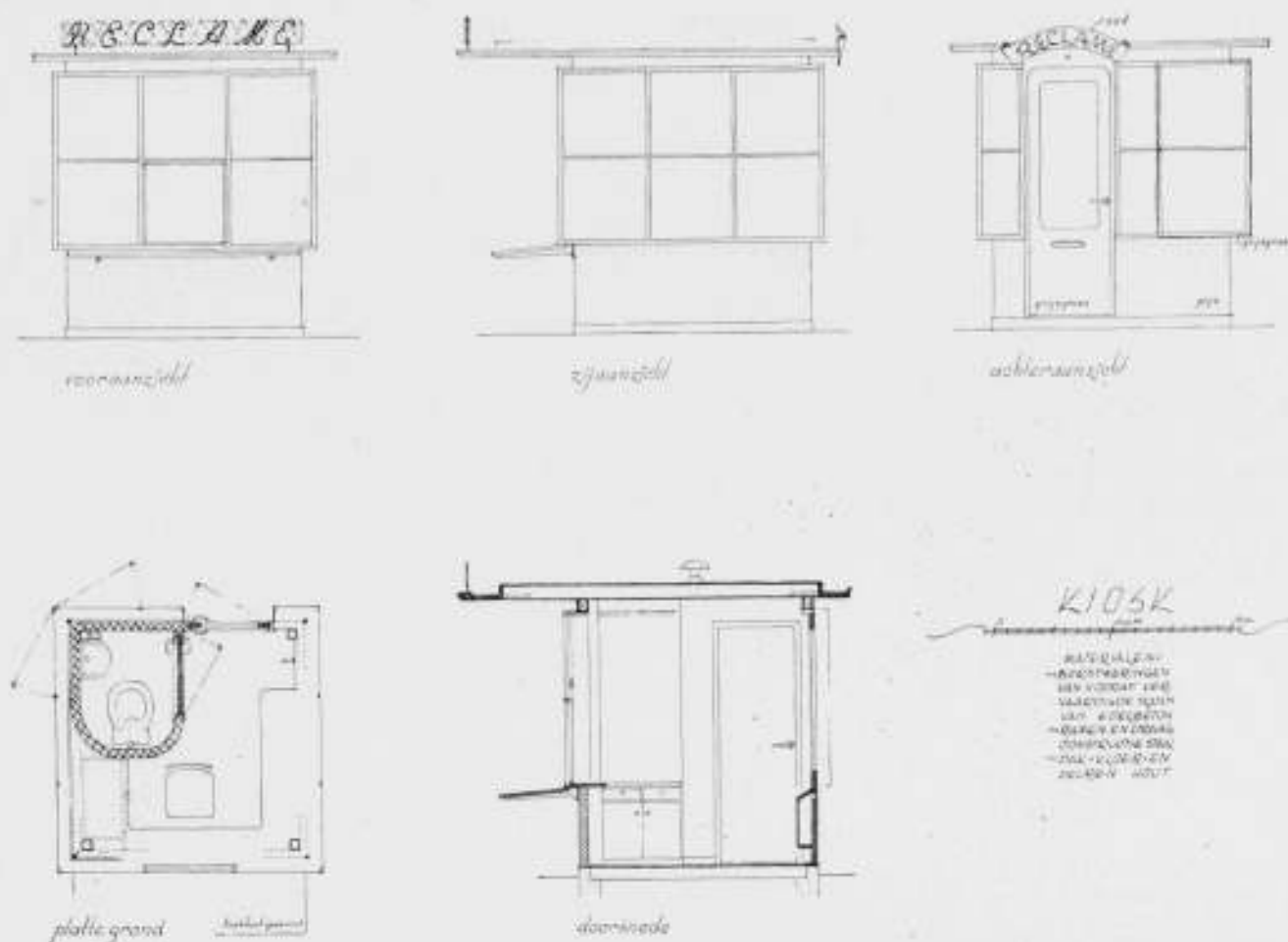
Voor een ontwerpstudie is in 't algemeen een volledige architectonische opgave verkieslijk, dus het ontwerpen van een gebouw in een gegeven situatie. Daaraan kunnen jonge ontwerpers zich zoo volledig mogelijk ontwikkelen en meten. Bij uitzondering

is het echter wel goed eens een uitstapje te maken naar een grensgebied der architectuur, dat van het straatmeubel. Het vraagt lenigheid van geest: het vermogen zich in te stellen op een onderwerp, dat in wezen afwijkt van een normale bouwopgave.

Een gebouw is in den regel „einmalig”, reeds op grond van zijn gebondenheid aan één plaats. Het straatmeubel, i.c. de kiosk is dat niet en men kan dan ook vragen of het wel een gebouwtje is.

De tweede zin van de opgave bepaalde duidelijk den uitzonderlijken aard van de kiosk, maar het is gebleken, dat zeer velen zich hiervan geen rekenschap hebben gegeven of niet vermochten zich er naar te richten. Tal van ontwerpen zijn geenszins geschikt tot uitvoering in serie, doen ingewikkelde constructies van gewapend beton zien, metsel- en tegelwerk, getimmerten die niet op verveelvuldiging gericht zijn, natuursteen soms van bewerkelijke behandeling en zelfs beeldhouwwerk, — en samenstellingen van deze met ijzerconstructies enz. Een dergelijk gebouwtje alias straatmeubel moet echter niet geknutseld worden en eigenlijk niet gebouwd ook. De opgave zegt dan ook dat „het wordt gesteld op een beton-plaat”.

De plaatsing op velerlei punten biedt een afzonderlijk probleem. Zoo'n kiosk is een vrijstaand gevalletje en een sterke gerichtheid kan niet worden verondersteld. Het moet goed staan in de oude stad aan den voet van een Gotische kerk en voor barokke gevels, aan een gracht bij een brug en op een plein, in de nieuwe

MOTTO: „KUBIEK”. ONTWERPER B. VAN VEEN TE ROTTERDAM

stad en ook in plantsoen. Een klare, simpele vorm is eisch voor zoo'n gebouwtje dat ondergeschikt dient te zijn aan de omgeving en tevens zich daarin moet handhaven, — een eenvoudig grondplan en een eenvoudige verschijning.

De inzendingen doen alle denkbare grondvormen zien, vele barok, te barok. Ook de indeeling varieert sterk; het geringe oppervlak is lang niet altijd ten volle benut.

De juffrouw moet zitten voor het loket en voldoende armlag hebben om haar koopwaar te kunnen bereiken. Sommigen vergaten dat ook een kioskjuffrouw knieën heeft; anderen hebben haar zoo ingeklemd tusschen uitstallingen en/of legplanken, dat ze de legplanken niet zou kunnen gebruiken. In dit verband moet gezegd worden, dat de rechthoekigheid van kranten en tijdschriften willekeurig gevormde legplanken ondoelmatig doet zijn. (Evenzoo zijn niet-rechthoekige ruiten niet zeer gunstig voor uitstalling van deze koopwaar.)

Zeer velen achtten een portaal tusschen de verkoopruimte en de W.C. noodig. Eenigen maakten uit hygiënische overwegingen de W.C. van buiten toegankelijk, wat zeer onpractisch is. Een enkele inzending doet een zeer kleine W.C. zien, die tijdens gebruik wordt vergroot, een vernuftige oplossing waar met de ruimte gewoekerd moet worden (motto's: 142857, 194031, 393939, Ergens).

Enkele inzenders brachten de vloer van de kiosk vrij hoog boven het straatvlak om de zittende juffrouw op gelijke hoogte te brengen met den staanden klant (motto's: 1,2,3, Mis; Prisma; 1.2.1940), een goede vondst.

Velen hebben met de kiosk monumentaligheid bedreven, dikwijls met de W.C. als uitgangspunt van de vormgeving. De W.C. dient echter als bijkomstigheid onopvallend verwerkt te worden. Gemetselde bloembakken hebben aan een kiosk geen zin; in

weinig situaties zullen ze op hun best aanvaardbaar zijn. O, Frank Lloyd Wright!

De reclame is door velen verwaarloosd. Treffende vondsten zijn niet te signaleeren.

In dit verband moet iets gezegd worden van de bestemming der borstwering voor reclame. Doelmatig is dit niet. Waar geen afzonderlijke borstwering is gemaakt en een glaspui kort boven den grond begint, doet bestemming van de onderste ruiten voor reclame de eenheid der glaspui te niet. De werkelijkheid zou dan niet beantwoorden aan de verwachtingen, die de teekening oproept (motto's: Luifel en D.D.1240).

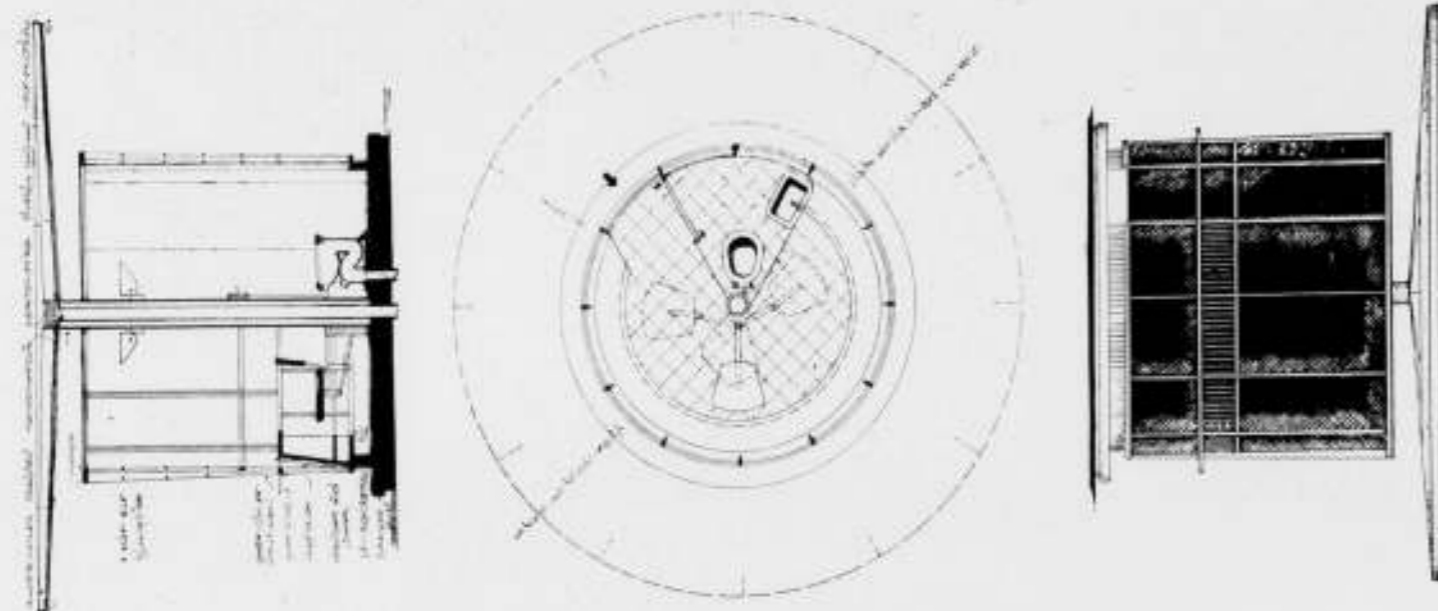
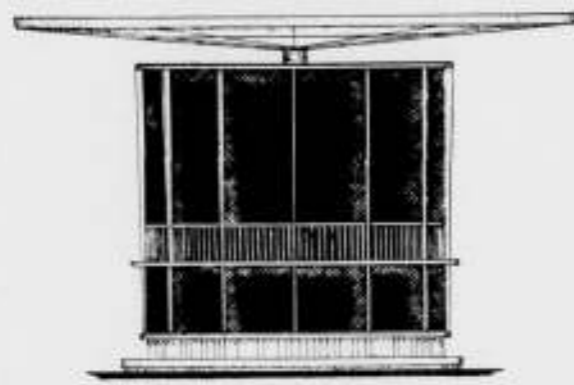
Aan de dagverlichting van de kiosk hebben weinigen aandacht gegeven (motto's: 278195; 100.000; 194031; a et a 14).

Het is echter een feit, dat de juffrouw doorgaans temidden van veel glas toch in het donker zit: tijdschriften en kranten zijn niet transparant. Daardoor straalt een kiosk 's avonds ook bitterweinig licht uit. Goed gevonden is dan ook een verlichting rondom onder een luifel, die de uitstallingen beschijnt en de kiosk ook 's avonds joyeus doet voorkomen (motto's: Lector; Koek; Stalas; a et a 14; P.a.r.l.a. 1; Vrede; ACB 124), of verlichting althans van de voorzijde (motto's: M.W.P.A.H.V.; 1 Kiosk; G.E.G.J.F.C.).

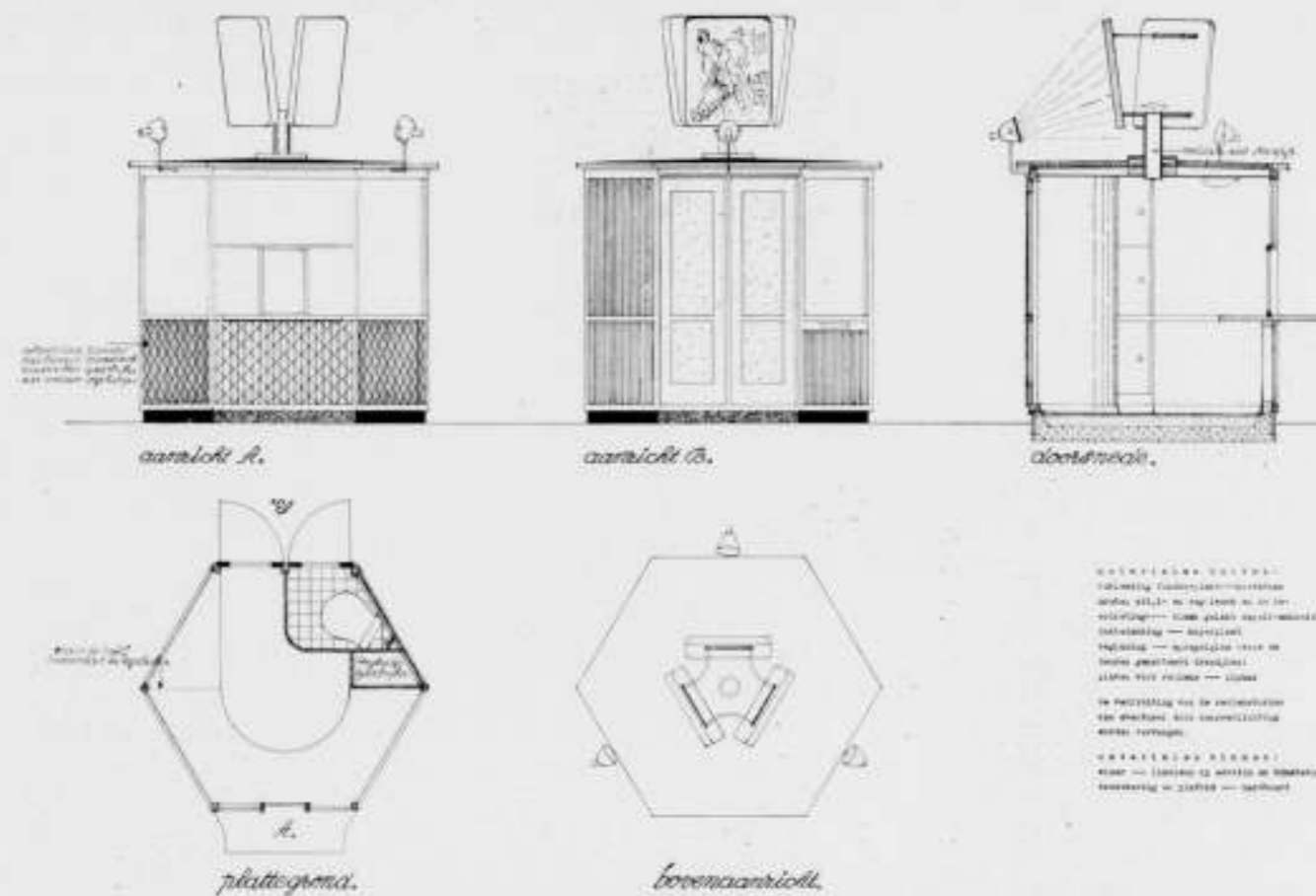
De inzender onder motto 167016 maakte de lichtreclame dienstbaar aan de verlichting van de kiosk, een loffelijke gedachte.

De ventilatie is door tal van inzenders verwaarloosd. Velen hebben in hun ontwerp een brievenbus ten behoeve van de posterijen opgenomen. Bedoeld werd slechts een bus voor de ontvangst van brieven op advertenties e.d.

Op wat hier in 't algemeen gezegd is, soms onder verwijzing naar inzendingen, kan niet steeds worden teruggekomen bij de beoordeeling der afzonderlijke ontwerpen. Ter vereenvoudiging

MOTTO: A ET A14. ONTWERPER ROBERT M. H. MAGNÉE, ARCHITECT TE AMSTERDAM

MOTTO: 010203. ONTWERPER G. H. HOLT, ARCHITECT B.N.A. TE HAARLEM

van dit rapport worden de volgende afkortingen gebruikt voor eenige veel-voorkomende bezwaren:

- s = ongeschikt voor uitvoering in serie.
- p = ongeschikt voor plaatsing op velerlei punten.
- r = geen of ondoeltreffende reclame-gelegenheid.
- c = constructie onvoldoende verantwoord.
- v = onvoldragen vormgeving.

Lector	s, p, v. Grondvorm van plat dak (grove boeiing!) gaat niet samen met grondvorm kiosk.	ACB 124
55555	p, v. W.C.-afdeling en eigenlijke kiosk met raar hoedje vormen geen geheel. Isolatie?	1.2.1940
117300	s, p, r, c, v. Driehoekige vorm onjuist in de meeste situaties. Wonderlijk hoedje.	Inval
Ergens	s, r, v. Vreugdeloos bouwspel, te primitief voor grootstads-kiosk. Materialen- en kleurenkeuze mis.	Madame
A.B.C.D.E.F.	r, c, v. Dor, uitstallingen onjuist.	A A 4001
777777	s, v, r, c. Ondermaatsche W.C.	B 27856
Baltus	s, r, c, v. Glas in lood (?) ondoelmatig, grove gootlijst, dak-kapel! Onbruikbaar kleine W.C.	Metaal
111111	s (kapje), p, c, v. Reclame en dakje niet fraai. Legplanken niet te bereiken.	100.000
Mobiel	Varen ligt niet in de bedoeling, p, v. Indeeling ondoelmatig, W.C. onbruikbaar, ruiten veel te klein, niet gaaf en sterk geconstrueerd, materialen en kleuren niet gelukkig gekozen.	1 Kiosk
M.W.P.A.H.V.	s, p, r, c, v. Potloodteekening! De hoofdzak uit 't oog verloren voor allerhande franje. Redelijkheid zoek.	G.E.G.J.F.C.
Vrede	s, c, v. Waar ligt de koopwaar?	Straat
167016	s, p, r, v. Monumentale W.C. met aangebouwd kioskje. Maximum oppervlak ver overschreden. Bloembakken maken dat de uitstallingen niet bekeken kunnen worden.	121343
278195	s, p, r, c, v. Opgeschroefde monumentaliteit.	Winter
Koek	s, r, c, v. Zwaar dak. De juffrouw moet haar werk zittende kunnen doen.	
393939	s, p, v. Te dynamisch, te ingewikkeld van constructie.	

H 21017	s, p, r, c, v. Te willekeurig gevormd. Regenwaterafvoer?	
20202	s, p. Maximum oppervlak ver overschreden, zwaarwichtig en verre van ingetogen.	
Teddy, h.	s, p, c, v. Onedel van vorm en door reclame overwoerd.	
303030	s, p, c, v. W.C. met kloek; indeeling ongunstig.	
221932	s, p, r, c, v. Onreëel.	
243510	s, p, c, v. W.C. is ongelukkig aanhangsel.	
239519	s, p, c, v. Ondermaatsche W.C. Het doorwerken van één ontwerp heeft meer waarde dan het teekenen van drie fantasietjes.	
ACB 124	s, p, r, c, v. Gezochte ondoelmatige grondvorm, W.C. ongelukkig aanhangsel. Regenwaterafvoer? Isolatie?	
1.2.1940	s, p, v. Grondvorm en opbouw te ingewikkeld, W.C. ongelukkig aanhangsel.	
Inval	s, p, c, v. Grondvorm en indeeling ondoelmatig, stoepje idem.	
Madame	s, p, v. Onvast, onrustige uitstallingen, niet aantrekkelijk.	
A A 4001	s, p, c, v. Grondvorm niet fraai en ondoelmatig. Luifelprofiel en regenwater?	
B 27856	s, r, c, v. Elegant; vitrines en indeeling niet doelmatig.	
Metaal	r. Indeeling ondoelmatig, ommanteling van de W.C. verdienstelijk. Dor, ook in kleur.	
100.000	Indeeling niet gunstig. Overmaat van glasroeden, die uitstalling hinderen. Waar de koopwaar? Loket te laag. Braaf.	
1 Kiosk	p. Hoofdvorm voornaamste zwak. Onvaste verschijning. Regen genegeerd.	
G.E.G.J.F.C.	r, c, v. Indeeling zwak. Regen genegeerd.	
Straat	s, p, r. Veel te groot oppervlak. Grondvorm voornaamste zwak; droog; te veel glasroeden.	
121343	Indeeling niet fraai; te telescopisch. Waar koopwaar? Waarom hellend druipend platje op zware balken? Isolatie?	
Winter	s, p, r. Veel te groot ingevinge het ten onrechte toepassen van baksteen en natuursteen. Gaat men er van uit, dat geen serie-kiosk bedoeld is, dan valt in verhoudingen en details veel te waardeeren. Door geringe wijziging is het ontwerp geschikt te maken voor mausoleum of monument voor „de onbekende kiosk-juffrouw“.	

7283

s, p, r. Te zwaar van structuur, geen grootstads-kiosk. Conische hoofdvorm te waardeeren indien volgehouden (deur). Mal koepeltje. Niet berekend op sneeuw. Goed van kleur. De wapperende extra-uitstallingen zouden joyeus zijn, maar hier zelden toepassing kunnen vinden.

tuige ook de lichtreclame, scheef boven het symmetrische voorgevelte. 't Bagageplankje is een aardige vondst. Onbegrijpelijk is het niet isoleren van de W.C., ontworpen in dezen winter.

104662

s, p, c. W.C. met kiosk. Te groot oppervlak, te veel roeden. Te dynamisch.

Aan den ontwerper van deze inzending komt naar de meening onzer commissie de beschikbaar gestelde belooning toe. Bij opening van den naambrief bleek de ontwerper te zijn: Hein Salomonson, architect te Laren N.H., lid van ons genootschap. Ontwerper van de inzending onder motto Kubiek bleek te zijn: B. van Veen te Rotterdam.

Prisma

s, p. W.C. met kiosk uitgekraagd. Te groot, te dynamisch, constructie te ingewikkeld, indeeling zwak. Doorwerkt ontwerp.

Onze commissie adviseert behalve de twee laatstbesproken ontwerpen ook de twee volgende te publiceren. Er vallen ernstige bedenkingen tegen aan te voeren, maar zij hebben daartegenover bijzondere kwaliteiten, welke hen o.i. publicatie waard doen zijn. Zij worden hier afzonderlijk behandeld.

1.2.3. Mie

s. Constructie te ingewikkeld en onvoldoende, te veel glasroeden. Te mooi. Regenwater genegeerd.

P.a.r.i.a.l.

c, r. Maximum oppervlak overschreden. Materiaalkeuze onreëel; verhouding der gevels onderling matig.

Mobi 40

r, v. Constructie te ingewikkeld. Naar, ondoelmatig dakje. Brievenbus-buste dwaas en leelijk. Ook reclame plastisch niet gunstig.

2217

p. Potloodteekening! Indeeling ondoelmatig. Ruzie tusschen beide assen. Het wiekende dakje is gezocht.

010203 c. Een pikante verschijning. Er is tegenrijdigheid tusschen den ranken opbouw en de cru erop geplaatste zware reclameschilden en hun verlichting. De W.C. is in het centraal-bouwtje gebrekkig verwerkt, in plan en exterieur beide. Uitstalling van drukwerk in de buitenlucht, laag bij den grond (hondjes!) achter vrij dicht traliewerk is volstrekt ondoelmatig. De isolatie is onvoldoende. Constructief, zowel als wat zijn vormgeving betreft, zou deze kiosk beter op zijn plaats zijn in een groote hal dan op straat. En toch...

Stalas

v. Te ingewikkeld en slap van constructie. Draaien is dwaasheid. Schuifbladen kunnen niet inschuiven. Reclame grof. Wel een kiosk.

194031

c. Geknutseld. Naar dakje. Isolatie? Verhouding der gevels onderling matig. Wel een kiosk.

142857

p. Het meest op seriebouw berekende houten straatmeubel. Indeeling ondoelmatig. Lengterichting overdreven. Verhouding der gevels onderling matig.

Killis

r, s (voet). Dor, niet nobel, maar deugdelijk.

Luifel

r, c. Zijgevels zwak. Zwaar straatmeubel. Regenwaterafvoer?

D D 1240

r. Zeer goede indeeling. Zonder voldoende berging. Achtergevel zwak. Droogjes.

P P P 019

Goed gedacht, niet nobel van verhoudingen. Nuchter. Dit ontwerp zou in zijn uiterlijke verschijning ongetwijfeld in elke situatie voldoen. De achterkant is het minst geslaagd: de deur verstoort de gaafheid en verdient niet door lichtreclame geaccentueerd te worden. Overigens is de opbouw gaaf. De indeeling staat niet op hetzelfde peil. De ommanteling van de W.C. met etalages is verdienstelijk.

Kubiek

Dit ontwerp acht onze commissie het klaarst gedachte, scherpst op het doel gerichte straatmeubel, gaaf van structuur en van verschijning. 't Heeft echter iets modieus, ge-

A1B2C3

a et a 14 r. Het maximum oppervlak is ver overschreden. In dit ontwerp is de ronde vorm het meest consequent toegepast, ad absurdum. „Verkoop aan de leizijde“ heeft geen zin: een rond geval heeft geen leizijde meenen wij. De rondgaande etalagegleuf is voor den verkoop hoogst ondoelmatig. Het dubbele, glazen dak is onuitvoerbaar te achten. Het beoogde avondverlichtings-effect is charmant gedacht. De juffrouw dreigt echter in haar glazenkastje 's winters te bevriezen en 's zomers te stoven. De voetplaat is een struikelblok. 't Geheel is van nobele allure, maar volstrekt onreëel.

Voor het bestuur:
WIEGER BRUIN, Voorzitter.
J. W. H. C. POT, Secretaris.

De commissie van beoordeeling:
J. F. BERGHOEF.
Ir. J. LEUPEN.
WIEGER BRUIN.

Wij lezen in „De Aannemer“:

Naar wij vernemen is ten behoeve van den bouw van een nieuw raadhuis aan het Gemeentebestuur van Medemblik een voorschot uit het crediet voor werkverruiming verleend.

De uitvoering van het bouwwerk geschiedt onder de gebruikelijke voorwaarden, die door den Rijksdienst voor de Werkverruiming, ten aanzien van tewerk te stellen arbeiders en toepassing van materialen, worden gesteld.

Als een bijzonderheid, welke voor de beeldende kunstenaars van groot belang is, doet zich hier echter het geval voor, dat door de Overheidsinstanties is goedgekeurd, dat een bepaald bedrag boven de gewone begroting wordt uitgetrokken voor het uitvoeren van eenige beeldhouwwerken.

Het behoeft geen nader betoog, dat wij deze beslissing met vreugde hebben begroet. Wij spreken de hoop uit, dat dit voorbeeld door vele andere zal worden gevolgd.

HET ZEGELEN VAN BESTEKKEN, VOORWAARDEN EN TEEKENINGEN.

De Minister van Financiën heeft er onlangs de aandacht van de ambtenaren der Registratie en Domeinen op gevestigd, dat door aannemers en aanbesteders nogal eens wordt gezondigd tegen de bepaling van de Zegelwet, dat bestekken en teekeningen moeten worden gezegeld en aan deze ambtenaren opgedragen het toezicht te verschepen.

Daar deze wet ook in ander opzicht niet steeds wordt nageleefd en omtrent de voorschriften der zegelwet veel misverstand blijkt te bestaan, volgen hieronder nog eens de bepalingen, welke voor den aannemer in het bijzonder van belang zijn.

Elk contract, dus ook het contract van aanneming, moet worden gesteld op gezegeld papier, zgn. formaatzegel, van minstens f 0.50. Dit wordt vanwege het Rijk uitgegeven en is verkrijgbaar aan elk kantoor der Registratie en Domeinen, benevens aan de hoofd- en bijpostkantoren in de plaatsen waar geen kantoor der Registratie en Domeinen is gevestigd, terwijl het ook in sommige boekwinkels verkrijgbaar is. Men kan ook van eigen papier gebruik maken en dit ter zegeling aanbieden, mits men er voor zorg draagt, dat de zegeling dan plaats vindt vóór de eerste handteekening op het stuk wordt gesteld. Sinds 1937 is bovendien toegelaten, het zegelrecht te voldoen door gebruik te maken van plakzegels; op deze zegels moeten met inkt of aniliepootlood datum en jaar van onderteekening worden geplaatst, terwijl ten minste een der handteekeningen door het zegel heen moet worden geschreven. Overtreding dezer regels wordt gestraft met een boete van tienmaal het verschuldigde zegelrecht met een minimum van f 100.—

Worden bij het aannemingscontract bestek, voorwaarden en teekeningen gevoegd of wordt daarnaar in het contract verwezen, dan moeten ook deze stukken worden gezegeld. Hier zal het in het algemeen niet mogelijk zijn gebruik te maken van papier, dat tevoren is gezegeld en men dient de stukken dus nadat ze zijn opgemaakt ter zegeling aan te bieden, terwijl ook

hier van plakzegels gebruik kan worden gemaakt. De wet bepaalt, dat de zegeling moet plaats vinden binnen veertien dagen nadat de stukken „de bestemming hebben gekregen om deel uit te maken van de overeenkomst“, d.w.z. binnen veertien dagen nadat het contract van aanbesteding, waarbij ze behooren, is opgemaakt. Omtrent het bedrag van het zegelrecht, dat afhankelijk is van de grootte der stukken, versta men zich met den Ontvanger. Bij niet-zegeling of te lage zegeling van de genoemde stukken is ook hier een boete verschuldigd van tienmaal het te weinig betaalde met een minimum van f 100.—

Vóór 1937 bestond deze boetebepaling niet. Had men verzuimd zijn bestek, voorwaarden en teekeningen te doen zegelen, dan kon men ze vóór 1937 altijd nog ter zegeling aanbieden zonder in boete te vervallen. Men kon dus veilig tegen de wet zondigen, hetgeen leidde tot de opvatting, die men in de praktijk veelal ontmoette, dat deze stukken niet behoeften te worden gezegeld. Deze opvatting was vóór 1937 onjuist, na de wetwijziging van dat jaar is zij bovendien gevaarlijk. De Zegelwet immers vraagt niet of overtreding te goeder trouw heeft plaats gehad, en legt zonder meer boete op voor elke overtreding.

Een enkel woord nog over de vraag wie het zegelrecht moet betalen. Hiervoor bestaat geen voorschrift. In de praktijk ontmoet men gewoonlijk, dat de aanbesteder het zegelrecht betaalt, maar voorgeschreven is dit niet. De wet laat het over aan de onderlinge afspraak van aannemer en aanbesteder. Dit brengt mede, dat wanneer zegeling is nagelaten beiden, dus zoowel de aannemer als de aanbesteder, aansprakelijk zijn voor recht en boete.

Voorts dient nog opgemerkt te worden, dat niet-onderteekende afschriften niet behoeven te worden gezegeld en dat ook acten, bestekken, voorwaarden, kaarten en teekeningen, opgemaakt terzake van vanwege het Rijk gehouden openbare aanbestedingen van zegelrecht zijn vrijgesteld.

„BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP“. STUDIEPRIJSVRAGEN 1939.

De maat van de teekeningen voor de eerste prijsvraag mag voor wat de lengte betreft worden gewijzigd, de maat van 75 cm moet dus gehandhaafd blijven, echter moeten alle teekeningen even

groot zijn. Het aantal van maximum zes teekeningen mag slechts, indien niet anders mogelijk, worden overschreden.

Namens het bestuur:

W. C. POWDEROYEN, Secretaris.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 10

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

9 MAART 1940

COÖPERATIEVE BOUWVEREENIGING „ROCHDALE“. WONINGEN AAN DE HENDRIK JACOBSZSTRAAT TE AMSTERDAM.

J. C. VAN EPEN 60 JAAR.

1880 — 14. MAART — 1940.

Eigenlijk moest het bereiken van den zestigjarigen leeftijd — als de jubilaris architect is — geen aanleiding geven tot een bijzondere wijze van viering daarvan. Immers, waar de mensch in tal van beroepen op dien leeftijd wordt gerekend tot de oudere garde te behooren, is dit in het architectenberoep maar zelden het geval.

Afgezien van de omstandigheid, dat ondanks het vele, in de laatste decennia, in het belang van de architecten door den B.N.A. tot stand gebracht, de maatschappelijke positie van den bouwkunstbeoefenaar nog verre van ideaal geacht kan worden en slechts een enkele bij het bereiken van den „pensioengerechtigden leeftijd“ zich zou kunnen veroorloven de praktijk aan anderen, jongeren over te laten, kan de zestigste verjaardag voor den architect geenszins het sein beteekenen tot stoppen of zelfs maar — vaart verminderen.

Zoo de totstandgekomen architectonische werken het leven weerspiegelen dat reeds voorbij ging, weerspiegelt de bezigheid

van den architect het leven dat juist op dat moment geleefd wordt en hem zoodanig in beslag neemt en boeit, dat hij zich daarin volkomen assimileert. Zoo kan hij op z'n veertigsten jaardag zeggen, dat hij over veel ervaring beschikt, op z'n vijftigsten, dat er nog wel iets aan kan ontbreken, op z'n zestigsten zal hij vrij zeker de hoop uitspreken, nog veel ervaring te mogen opdoen. D.w.z., bij het voortschrijden der jaren wordt hij zich hoe langer zoo meer bewust, dat een menschenleeftijd nauwelijks reikt, of misschien zelfs te kort is, om zijn drager alle ervaring te verlenen welke een „totaal“ architect van noode heeft.

Hierdoor is een architect dan ook nooit oud. Ook van Epen niet!

Hij is een goed schaatsenrijder. Hij maakt lange, sierlijke slagen en komt daarbij snel vooruit. Te voet, herinnert hij altijd aan den schaatsenrijder, jeugdig, veerkrachtig, sportief, paraat. Zoo staat hij ook in z'n werk en tegenover de toekomst. Niets be-

LANDHUIS „DE VINKENSLAG“ TE BAARN.

LANDHUIS AAN DE IEPENLAAN TE HILVERSUM.

ARCHITECT J. C. VAN EPEN B.N.A.

droeft hem meer dan dat hij geen opdrachten heeft, want de wil tot actief-zijn, te kunnen medebouwen aan het groote gebouw der samenleving, beheerscht hem geheel.

Van Epen heeft niet weinig tot stand gebracht. Hij vestigde zich na op verschillende bureaux in binnen- en buitenland zich te hebben voorbereid, in 1905 te Baarn, waar hij begon zijn zeer verdienstelijke landhuisjes en villa's te bouwen. De invloed van Hanrath, die voor den Nederlandschen landhuisbouw groote verdienste heeft gehad, en van Berlage was bij dit, en zijn latere werk duidelijk. Vooral zijn eigen woning aan de Kringlaan en niet minder het simpele landhuisje „Bloemhof“ zijn geslaagde werken uit zijn eerste jaren.

Al spoedig bereiken hem opdrachten voor woningbouw in Amsterdam. Zijn eerste werk op dit gebied bestond uit de complexen onderwijzerswoningen aan de Boerhavestraat te Amsterdam, door welke van Epen zich terstond deed kennen als een bekwaam woningbouw-architect. Daarna volgden de in architectenkringen bekende en meestal gewaardeerde door geheel Amsterdam verspreide woningblokken.

Bij een kortgeleden plaats gehad hebbende ontmoeting van architecten in het bureau van den B.N.A. zeide een collega bij een napraatje ongeveer: „over het werk van Van Epen op het gebied van den woningbouw zou zeker een aardig artikel zijn te schrijven. Vele van Epens woningen nemen een voorname

plaats in op dit gebied. Zij blijven het goed doen en stellen veel wat in de glorie-dagen van de hoofdstedelijke woningbouw-architectuur is verzezen, in de schaduw. Dit werk draagt iets in zich dat van blijvende waarde is, wat helaas niet van alle werk dat in dien tijd ontstond kan gezegd worden“.

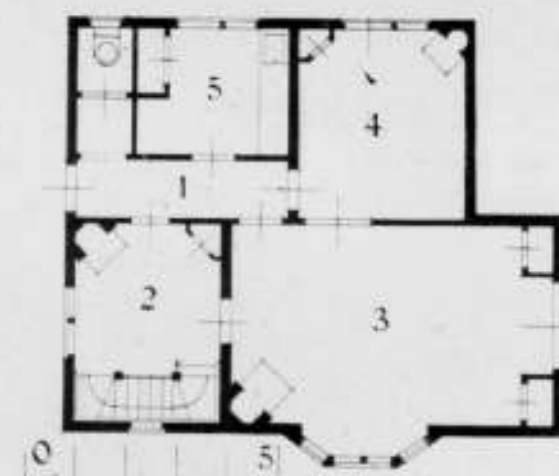
Ook over zijn andere werk zou ditzelfde gezegd kunnen worden, maar het is thans niet de gelegenheid en de tijd daarvoor. Wij hopen dat onze zegsman dit artikeltje eens zal schrijven b.v. bij van Epens 75sten verjaardag.

Van Epen is een trouw lid van den B.N.A. en zoo 't kon, een nog getrouwer bezoeker van de Kringvergaderingen. Z'n betoogen zijn niet altijd zoo goed gefundeerd als z'n bouwwerken, doch wat zou 't? Een Kringvergadering zonder van Epen wordt als niet volledig geslaagd beschouwd. De agenda moge al eens minder aanleiding tot levendigheid geven — geen bezwaar — van Epen weet elk agendapunt, als 't moet, te verlevendigen met opmerkingen welke soms tot ernstige discussies, anders, tot gullen lach animeeren en mocht zoowel het een als het ander zijn uitgebleven . . . dan is er nog de rondvraag!

Van Epen heeft nog nooit bedankt voor het lidmaatschap van de een of andere commissie, het secretariaat heeft hij op zijn beurt waargenomen en voor de Kringtentoonstellingen is hij steeds in actie te brengen. Geen werk is hem daarvoor te veel, z'n collega's verleent hij graag z'n hulp en hij wordt om deze en andere goede hoedanigheden in en buiten den Kring Hilversum in den B.N.A. zeer gewaardeerd.

Wij wenschen hem bij het bereiken van z'n zestigste levensjaar toe, dat zijn geest frisch en zijn werkkraft ongebroken mogen blijven, opdat hij in staat zij de Nederlandsche bouwkunst nog met vele werken te verrijken.

H. F. SIJMONS.

LANDHUIS „DE BLOEMHOF“ TE BAARN.

ONDERWIJZERSWONINGEN IN DE BOERHAVESTRAAT TE AMSTERDAM.

ARCHITECT J. C. VAN EPEN B.N.A.

EIGEN HUIS TE HILVERSUM 1916.

EIGEN HUIS TE HILVERSUM 1926.

LANDHUIZEN DOOR J. C. VAN EPEN B.N.A.

ARBEIDERSWONINGEN AAN DE SAFFIERSTRAAT TE AMSTERDAM. ARCHITECT J. C. VAN EPEN B.N.A.

CATALOGUS VOOR DE BOUWERELD 1940.

Deze zesde jaargang staat in het teken van den Europeeschen oorlog, al is het in 't geheel niet aan de fraaie verzorging van papier, druk- en bindwerk te zien.

Het is begrijpelijk, dat de uitgeverij zich in het najaar van 1939 afgevraagd hebben of het wel zin had, op den eenmaal ingeslagen weg voort te gaan. Het was alles opeens zoo volmaakt onzeker. Maar het is gelukkig, dat zij op den zelfden voet voortgingen, en er nu weer een nieuwe catalogus voor ons ligt, even degelijk als vroeger.

Zeker zouden wij de uitgave gemist hebben, want zij wordt herhaalde malen geraadpleegd, en meestal met succes. Dat de belangrijkste normaalbladen er in staan maakt den catalogus al tot een belangrijken steun. Toch moesten nog véél meer fabrikanten en leveranciers er aan deel nemen. Want hoe vollediger de inlichtingen zijn die de catalogus biedt, des te bruikbaar wordt het boek.

H. G. J. S.

NIEUW STATIONSGEBOUW TE BRUGGE.

Als resultaat van een door de Belgische Spoorwegmaatschappij uitgeschreven prijsvraag, kregen de Brusselsche architecten Josse en Maurice van Kriekinge de opdracht. De indeeling van het gebouw stond vóór die prijsvraag reeds in beginsel vast.

Het nieuwe station ligt vrij ver buiten de stad. De nieuwe spoorbanen zijn als in Amsterdam hoog gelegd. De plattegrond is ontwikkeld in de richting van de hooge spoorbaan.

Het stationsgebouw is royaal opgezet. Het heeft (anders dan bij ons) wachtruimten, die aan de hal grenzen. Er is een duidelijke scheiding tusschen vertrekkende en aankomende reizigers, waardoor ook in- en uitgang principieel gescheiden zijn.

Al staat de as van de ingangshal loodrecht op de richting der sporen, is deze toch in de langs de spoorbaan zich strekkende plattegrond-indeeling opgenomen, en maar even door een kleinen voorsprong gemarkeerd. Typisch is de plaats van de loketten aan den linkerkant van de hal. Er is een goede verbinding met de bagageruimte. Deze is zeer ruim opgezet (men schijnt in het

buitenland veel meer met bagage te reizen dan hier). Aardig is de weg, dien de bagage volgt: eerst met een lift omlaag naar een verdiept gedeelte. Dan onder den weg der vertrekkende reizigers door. Bagage- en reizigerstunnels kruisen elkaar ook hier niet. Minder mooi (maar onvermijdelijk) is de dubbele verandering van richting in den weg der vertrekkende reizigers, die in de groote hal de richting naar de perrons met een pijl moeten vinden.

Architectonisch is de frontgevel, door zijn wat geforceerde symmetrie en sterk verticaal accent, niet zoo bijzonder geslaagd. Het verschil tusschen de hal, die maar één, en de vleugels, die twee verdiepingen hebben, is niet goed tot uitdrukking gekomen. De gevels zijn gemetseld van een aardige gele baksteen in lagen van afwisselende hoogte. De raampartijen zijn door zeer forsche natuursteenbanden omlijst. Het platte dak bevredigt niet geheel, en is naar Nederlandsche opvattingen te sober voor een gebouw van deze beteekenis. Intusschen is bij den achtergevel

NIEUW STATIONSGEBOUW TE BRUGGE. VOORGEVEL. ARCHITECTEN JOSSE EN VAN KRIEKINGE.

een beter evenwicht bereikt tusschen baksteen en natuursteen, en heeft die gevel met zijn uitgesproken horizontale indeeling een grooter rust. Evenals bij het Amstelstation bevinden zich aan dien achterkant op spoorstaafhoogte talrijke kantoren en dienstruimten.

In het interieur is vooral de ingangshal aantrekkelijk. Het benedendeel der wanden van deze salle des pas perdus is van verglaasde tegels in kleuren van bruin en oker. Daar boven zijn de wanden gepleisterd en door goede muurschilderingen versierd. Zij zijn het werk van den schilder René de Pauw. Op dichterlijke wijze worden de industriële en touristische bijzonderheden van het Vlaanderen van vroeger en nu verbeeld. Als een kleurig tapijt met veel roode, groene, zwarte en gouden tonen geven deze schilderingen aan de wanden een fleurig leven.

Het grootste vlak, dat tegenover den ingang, is 18 meter breed en 4.80 meter hoog. Het laat in het midden de mooie gothische stad Brugge zien, krachtig weergegeven op een gouden fond. Daaromheen zijn de Vlaamsche stadjes gegroepeerd: Nieuw-

poort, Veurne, Ieper, Diksmuide, Gistel, Torhout, Lissewege, Westkapelle, Oostkerke en Damms. Bovenaan is de kustlijn met de badplaatsen van de Panne tot Zoute, en ziet men de met scheepjes bevaren zee.

Hier en daar wat overladen, maar als geheel is deze muurschildering boeiend en met veel liefde uitgevoerd. Eenigszins vreemd doet de indeeling in vierkanten aan, die feitelijk onnoodig was, maar die bij nader inzien toch aan het geheele werk wel meer menselijke schaal verleent.

De veel minder hooge beschilderingen aan de lange wanden vertoonen aan de eene zijde de silhouetten van de Vlaamsche steden Gent, Antwerpen, Mechelen, Brussel, Leuven en Luik, terwijl aan den tegenoverliggenden wand de Waalsche steden zijn gegeven: Dinant, Namen, Turnhout en Kortrijk. Op geestige wijze worden al deze elementen door symbolische en realistische gegevens aan elkaar verbonden.

Er is veel op te zien. Meer dan een haastige reiziger kan verwerken. Maar wie zou haast hebben om Brugge te verlaten? ...

H. G. J. SCHELLING.

NIEUW STATIONSGEBOUW TE BRUGGE. ACHTERGEVEL. ARCHITECTEN JOSSE EN VAN KRIEKINGE.

MUURSCHILDERING IN DE HAL VAN HET NIEUWE STATIONSGBOUW TE BRUGGE.

DOOR RENÉ DE PAUW.

HAL.

PLATTEGROND SCHAAL 1 A 1000.
NIEUW STATIONSGBOUW TE BRUGGE.

VOORJAARSBEURS 1940.

Uiterlijk valt weinig te bemerken van de benarde omstandigheden waaronder de 42ste Jaarbeurs haar deuren geopend heeft. Zoo op het eerste gezicht is het dezelfde drukte en gezelligheid die de meestal zonnige dagen van de voorjaarsbeurs kenmerken. Bij nadere kennismaking missen we in de Afdeling Bouwmaterialen wel hier en daar eenige vaste exposanten, — de schaarsche opkomst in de Kleiwaren Industrie valt aanstonds op — maar over het algemeen vertoont deze Afdeling althans

hetzelfde beeld als voorgaande jaren. Het aantal merken houtvezel- en andere platen en „boards“ is stellig niet verminderd en ook is een toeneming op te merken in kunststeenproducten en plaatradiatoren. De laatste vooral hebben steeds meer de belangstelling van metalenverwerkende fabrikanten, waaronder zeker niet de eerste de besten.

De gietijzeren radiator verliest hoe langer zoo meer terrein als gevolg van de perfectioneering der lasstechniek.

Nader rondzien in de Afdeling Bouwmaterialen laat al aanstonds opmerken dat verschillende producten te maken hebben met den oorlogstoestand. Gasdichte deuren, scherfvrije idem, schuifplaatsonderdelen, verduisteringsluiken, verduisteringslampen, scherfvrije wandblokken en verdere objecten ten dienste van passieve bescherming tegen oorlogsgevaar herinneren daaraan even zoovele malen.

De gewoonlijk gestelde vraag of de Jaarbeurs iets nieuws biedt, zou in dat opzicht bevestigend beantwoord kunnen worden, maar het is dan weinig opwekkend nieuws.

Maar voor wie zien wil is er nog genoeg om kennis van te nemen, kennis te hernieuwen en zijn geheugen in dezen levenden Catalogus voor de Bouwwereld op te frisschen, zoodat een gang naar Utrecht zeer zeker de moeite waard is, niet het minst om de toenemende goede verzorging van de stands te constateren.

Voor zoover de tijd mij op dezen eersten dag daartoe in de gelegenheid stelde volgt hier een kort verslag van hetgeen ik in de verschillende stands, die ik kon bezoeken, aantrof.

KLEIWAREN.

N.V. RUSSEL-TIGLIA KLEIWAREN FABRIEKEN, TEGELEN, Stand No. 29, toonen in deze bekende hoek hun zeer verzorgde producten baksteen, pannen, ijzerklinkersteen, tegels, platen enz., naturel en geglaazuurd. De verschillende glazuurtinten zijn een feest voor het oog. Op handvormsteen en bezande steen komen die levendig tot haar recht, al vallen ook de effen geglaazuurde vlakke vensterbanksteenen zeer te waardeeren. Ieder zijn meug.

Uit de veelheid van vorm, kleur, aard en doel der producten blijkt dat de fabriek niet schuwt aan bijzondere wenschen te voldoen. Dit kan o.a. blijken uit geglaazuurde gevelbekleedingsplaten ter grootte van ca. 60 x 60 cm. Ten aanzien van die afmeting mag men zich afvragen of deze in verband met de schaal van het bouwwerk niet zeer overdreven is. Als bakwerk overigens een knap staal.

„DE VALK“ (N.V. v/h J. MEEUWISSEN, ECHT), Stand No. 27 en 33. Een zeer fraai fabriekaat toont deze fabriek met de van poreuze panklei gebakken elementen voor schoorsteenkanalen in verschillende afmetingen en samenstellingen en met bijzondere eigenschappen en verwerkingsmogelijkheden.

Een goede eigenschap is onder meer de mate van vuurvastheid, die toelaat ook het ondergedeelte van de schoorsteen nabij de ketel in dit materiaal uit te voeren. Bochten en vertakkingen worden samengesteld van op maat gezaagde standaardelementen.

In stand 33 exposeert „de Valk“ haar overige kleiwarenproducten aan pannen en leipannen, baksteen, tegels, ijzerklinkersteen enz. in een verscheidenheid van aard en kleur, die respect afdwingt voor het uitgebreide fabrieksprogramma.

CEMENT- EN BETONARTIKELN.

ENCI-CEMY N.V. AMSTERDAM, Stand No. 56.

In deze stand wordt aan de hand van met zorg vervaardigde modellen op leerzame wijze het verschil getoond tusschen slordige en goede uitvoering van gewapend betonwerk, en welke middelen tot het laatste kunnen dienen. Onnoodig te zeggen dat het gebruik van Enci- en Cemij-cement wordt gepropageerd.

N.V. „DE METEOR“, DE STEEG, Stand No. 62.

Goede wyn behoeft geen krans. Deze fabriek is één van de eerste geweest die met het machinaal vervaardigen van goed afgewerkte bouwonderdelen van gewapend beton begonnen is en welke producten nog steeds op een goeden naam mogen bogen.

Hoe lastig het daarom is een goeden naam weer kwijt te raken ondervindt de fabriek met de merknaam „Articon“, die zij, teneinde begripsverwarring te voorkomen, vervangen wil door „Aristone“ voor alle betonsteen waarvan de in het gezicht komende vlakken met een laag van natuursteenkorrels aan hogere eischen van kwaliteit en uiterlijk aanzien voldoet. „Artiplaster“ voor in het werk aangebrachte pleisterlagen in mortel van gelijke samenstelling en „Steegsche Tegels“ voor betontegels met een op dezelfde wijze uitgevoerde oppervlaktebehandeling. Deze laatste vormen een nieuw product. Voorts zijn er weer geëxposeerd de Stelcon-bedrijfsvloeren, n.l. Staalankerplaten, Stelcon pantaertegels, Stelcon M.S. tegels en Stelcon Haventegels en verder keermuurelementen, buizen, rijwielblokken enz.

WERNINK'S BETON MIJ N.V. EN VERKOOPSORGANISATIE VAN KUNST- EN NATUURSTEEN V.O.N.K. TE LEIDEN, Stand No. 37.

Deze lange naam duidt voldoende aan dat Wernink's Werken zich niet voor één gat laten vangen. De betonmaatschappij neemt niet alleen betonwerken en complete bouwwerken aan, maar vervaardigt en verwerkt ook

de meer en meer hekende witboorpalen en levert verder betonplangers zonder uitwendige ijzeren deelen.

Het maken van rioolbuizen, betonringen, trottoirbanden, Norma-betonbalken enz. acht zij alsmede tot haar gebied te behooren evenals het vervaardigen van „Colcret“ betonartikelen. Rest nog te vermelden dat het bewerken en leveren van natuursteen mede tot het fabrieksprogramma behoort. Excusez du peu.

Van dit alles is ter Jaarbeurs het noodige te zien. Het artikel „Colcrete“ gaat door aard en bewerking wel sterk in de richting van natuursteen-imitatie.

N.V. „BETONDĀK“, GORINCHEM, Stand No. 55.

Deze fabriek behoort eveneens tot de pioniers op het gebied van betonartikelen maar blijft zich daarbij hoofdzakelijk toeleggen op constructieve onderdeelen. Buiten de bekende Arkelblokken, dakplaten, buizen, tegels enz. zijn te noemen de geschokte gecentrifugeerde Arkelpalen en Vianini buizen voor waterleidingen en rioleeringen, masten enz.

Iets nieuws vormen de holle Arkelblokken tot het opbouwen van scherfvrije wanden ter bescherming tegen oorlogsgevaar. Gevuld met zand geeft deze constructie een duurzamen en bovendien brandvrijen wand in vergelijking met een stapeling van zakken zand op houtconstructie. Totaal s.g. is niet hooger dan dat van zand.

N.V. „SCHOKINDUSTRIE“, ZWIJNDRECHT, Stand No. 64 B.

Ook deze fabriek beperkt zich meer tot technische bouwonderdeelen van gewapend beton, al is hier met de lanceering van het artikel „Shock Crete“ een stap in de richting van de kunststeenfabricage gedaan.

Dat er op het utilitaire gebied genoeg verscheidenheid is blijkt uit de talrijke artikelen die geëxposeerd zijn. Hiervan zijn onder meer te noemen ramen, gladakroeden, kozijnen, balken, spanten, tot zelfs tralieleggers toe, alle welke volgens de schokwerkwijze worden vervaardigd en daardoor producten met waardevolle eigenschappen opleveren, in het bijzonder voor utiliteitsbouw.

RAMONDT & CO'S HANDEL MIJ N.V., DEN HAAG, Stand No. 78.

Deze firma bezet weer een flinke stand met haar product „Pudio“, waarvan de eigenschappen op verschillende wijzen worden gedemonstreerd. Het maken van waterdicht betonwerk en metselwerk is een moeilijke zaak die zonder middelen als Pudio niet altijd tot een goed einde te brengen is.

ASBEST PRODUCTEN.

„ASBESTONA“, HARDERWIJK, Stand No. 231-242.

Dat asbestcement een materiaal is met steeds weer nieuwe mogelijkheden blijkt uit de expositie van deze vooruitstrevende onderneming. Vooral wat aan buizen, kokers, kanalen, luchtkappen en zelfs rioolbuizen getoond wordt is de aandacht waard voor toepassing bij utiliteitsbouw. Diverse constructies, samengesteld van asbestonderdeelen, zijn goed opgelost. Ook zijn asbestgootsteenen en aanrechtbladen te zien.

N.V. ETERNIT v/h MARTINIT, AMSTERDAM, Stand No. 48.

Een groote verscheidenheid van asbest-cementproducten is hier ten toon gesteld, waaronder vooral opvallen de dubbelwandige buizen en kanalen voor rookafvoer, ventilatie en luchtverschingsdoeleinden. Nagenoeg geen vorm of beloop, hoe vreemd ook, is onuitvoerbaar.

Verder zijn er persbuizen, gewapende eternitplaten, enz. Aan sanitair materiaal vervaardigd van asbestcement zijn aanwezig artikelen onder de namen Asbestile en Silicite, die in bepaalde opzichten voordelen kunnen hebben boven gebakken materiaal en derhalve wel aandacht verdienen.

FERROCAL, N.V. FABRIEK VAN ASBEST-CEMENT PRODUCTEN, DOESBURG, Stand No. 234 toont eveneens de meest uiteenlopende artikelen van asbest-cement doch voorzien van een bewapening en vervaardigd volgens een bepaald patent.

HOUT, HOUTWAREN, HOUTVEZEL- EN HOUTWOLPLATEN.

TRIPLEXHANDEL „RET“, UTRECHT, Stand 31.

Inzake triplex en multiplex zou men denken dat het laatste woord nu wel eens gesproken zal zijn, maar wonderlijker wijze vallen er nog steeds woorden. In den goeden zin dan altijd. De verbetering van één of andere techniek voert tot nieuwe mogelijkheden op ander gebied. Buiten de reeds bekende producten is hier dan aan te treffen Oregon triplex en multiplex watervast verlijmd met bakelijfilm. Met deze lijntechniek is verder nog bereikt een innige verbinding van hout met metaal-asbest enz.

Met Wonderwood wordt de geschiktheid van triplex voor verduisteringsdoeleinden gedemonstreerd. Een interessante nieuwe stof die RET lanceert, Isoflex genaamd, valt wel buiten het grondelement hout dat de firma verhandelt maar is toch van hout afkomstig. Het is een cellulose stof, volkomen doorzichtig, die als een wafelachtige celvormig samengestelde plaat van ca. 1½ cm dikte, s.g. 0.012, een goede thermische isolatie vormt voor daklichten of licht-ramen, wanneer deze stof tusschen twee glasruiten wordt opgesloten.

Voorts is Treetex in verschillende dikten en hardheden het merk houtvezelplaat dat de RET al sinds jaren in den handel brengt.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 11

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

16 MAART 1940

MAATSCHAPPIJ DE FIJNHOUTHANDEL N.V., AMSTERDAM, Stand 66. Bij het betreden van deze stand valt het oog allereerst op vergelijkende grafieken van de eigenschappen van Bangkirai, een Ned.-Indische hardhoutsoort, met andere houtsoorten. De uitkomsten wijzen op de groote geschiktheid ervan voor waterbouwkundige werken terwijl Bangkirai ook in de burgerlijke bouwkunde voor sommige doeleinden van nut kan zijn. De plaats van herkomst is van belang in verband met de tijdsomstandigheden en de handelsbetrekkingen tusschen Moederland en Koloniën. Nevens de vele edele houtsoorten en betere timmerhoutsoort, die de bekende Fijnhouthandel in voorraad heeft, en waarvan talrijke stalen op deze verzorgde stand tentoongesteld zijn, schijnt de verhandeling van houtvezelplaten een zoodanige aantrekkelijkheid te bezitten dat ook deze onderneming een telg uit het talrijke geslacht der houtvezelplaten geadopteerd heeft. Het kind heet Insulite, een klank die ons overigens niet onbekend voorkomt; in samengepersten toestand heet het Uniplex.

N.V. DEKKER'S HOUTHANDEL, ZAANDAM, Stand No. 226-228. Ook deze houthandel toont een houtvezelplaat en wel van Scandinavischen bloede, n.l. „Karlit Board“, een Zweedsch product dat niet alleen in extra lange maten verkrijgbaar is, doch tevens in zeer groote dikten tot 3.2 cm toe. Wie mocht meenen dat houtvezelplaten van houtafval worden samengesteld, kan ter stand gewaar worden dat de grondstof afkomstig is van versch geveld z.g. top hout.

Wat haar eigen product, het hout, aangaat, daarvoor propageert de firma met klem van redenen het gebruik van wat zij noemt eigen gezaagd hout (binnenlandsch gezaagd dus), van in het Zaanse brakwater gewaterde stammen. De kleine collectie die daarvan getoond wordt is om van te waterlanden en wekt inderdaad tot het voorschrijven van eigengezaagd hout. Als de voorraad dan maar niet te veel afwijkt van de monstercollectie.

DE VEREENIGDE DEURENFABRIEKEN N.V., AMSTERDAM, Stand 84. In de woningbouw hebben verschillende in massa vervaardigde houtwaren zoo langzamerhand terecht een vaste positie verworven. De fabricatiemethoden zijn gemeengoed geworden en op de stand van bovengenoemde vennootschap treffen we haar producten aan in vorm en uitvoering zooals ons die ook van andere fabrikaten bekend is, n.l. Paneeldeuren, glaseuren, celdeuren, buitendeuren, lijstwerk, stofdorpels, kastplanken enz.: alles in behoorlijke afwerking.

Als novum valt op te merken een compleet kozijn met daarin afgehangen een deur en voorzien van verder hang- en sluitwerk, dat in dien vorm, geheel gereed en zoo noodig gegrondverfd, in een vooraf ingemetseld stelkozijn afgesteld en afgetimmerd wordt op een tijdstip dat de bouw al zoover gevorderd is dat het stucadoorwerk gereed is en met binnenschilderwerk zal worden aangevangen. De aandacht waard. Het idee is niet nieuw, maar het is voor het eerst dat ik het als practisch uitgewerkt voorstel ontmoet. De practijk zal m.i. moeten uitwijzen in hoeverre de verbinding van de stelstijl met de aftimmerstijl van voldoende en duurzamen aard is.

STAAL, RAMEN, DEUREN, RADIATOREN.

DE VRIES ROBBE & Co., GORINCHEM, Stand Nos. 28-32-36, exposeert in een zeer goed verzorgd geheel verschillende modellen ramen en deuren, een gasdichte en een gasdichte-scherfvrije deur, zoodaande onderdelen van gezinsschuilplaatsen bestaande uit gebogen staallamellen en bijbehorende deelen.

In een afzonderlijke hoek worden de bijzonderheden en modellen van de reeds een goeden naam bezittende Erres-staalplaat-paneel radiatoren getoond.

In de hoofdstraat van de Afdeling troont de pionierster van de staalplaat-radiatoren, de CONTINENTAL RADIATOREN FABRIEK N.V. TE BUS-SUM, welke fabrikaten met de ontwikkeling van de lasstechniek gelijken tred hebben gehouden. Ledenradiatoren in rechte en gebogen reeksen zoodaande paneelradiatoren zijn er in verscheidenheid te zien.

J. B. VAN HEYST & ZONEN, DEN HAAG, Stand No. 125, hebben meer vingers in de pie dan die van Veba staalplaatradiatoren alleen. Ook ketels komen op hun fabrieksprogramma voor, buiten nog stalen ramen en deuren en gasdichte deuren, van welke producten een verscheidenheid van modellen en uitvoeringen te zien is.

M. DUINTJER EN ZONEN N.V., WILDERVANK, Stand No. 76, is een firma die naar ik meen wel één van de oudste exposanten ter Jaarbeurs is en van wie we nooit anders dan geperforeerd metaalplaatwerk zagen. Aan dat product zijn ze weliswaar niet ontrouw geworden, maar nu verraat zij den bezoeker met een nieuw en wel — het woord zou bijna eentonig worden — met staalplaat-kolom- en paneelradiatoren die er zeer goed uitzien en waaraan menig vernuftig gevonden detail op te merken is. Wanneer men dan zijn leven lang met staalplaat heeft omgegaan moet men dunkt mij ook een goede staalplaatradiator kunnen maken. O ja! Haar naam is Dura.

DIVERSEN.

N.V. ARO, HEESWIJK BIJ MONTFOORT, Stand No. 212 en 214, is fabrikante van steengas en andere bouwmaterialen. Zij toont de degelijke kwaliteiten van dit Nederlandsch fabrikaat, dat in een elektrische oven ge-

gloeid en gebakken wordt. In de stand is een staal stucwerk te zien dat is uitgevoerd volgens het met den eersten prijs bekroond ontwerp, ingezonden op een daartoe uitgeschreven prijsvraag, uitgeschreven door de commissie voor meer en beter stucadoorwerk (ME.BE.ST.).

FIRMA SELLINK & WATERMAN, WINTERSWIJK, Stand No. 38, demonstreeren evenals vorige jaren, de toepassing van Ribbenstrekmetaal.

PHILIPS' GLOEILAMPENFABRIEKEN, EINDHOVEN, AFD. PHILITE, Stand No. 81, exposeeren het Philips bouwbeslag en cloestzittingen in verschillende modellen en kleuren.

R. HEYMANS, WASSENAAR, Stand No. 56, Agenturen voor de Bouwvakken, toont enkele nuttige materialen waarvan o.m. de Bulldog acoustische vloerklemmen voor het bevestigen van spijkerribben en de „Z“ kramplaten de aandacht verdienen.

METAALWARENFABRIEK „DE MERWEDE“, „DEMU“, UTRECHT, Stand No. 92, hebben buiten het bouwbeslag dat zij toonen, altijd een hoekje waar steeds wat nieuws is te zien op het punt van bevestigingsmiddelen aan en in betonwerk in den vorm van ankerrails, invoegers voor moerbouten en tapbouten enz., waaronder zeer inventieve objecten. En vindt U soms niet wat U zoekt? Spreek met Moens en het komt in orde.

N.V. HOLLANDSCHE HANDEL & AGENTUUR MIJ., ROTTERDAM, Stand No. 74, toonen een keur van de meest uiteenlopende bouwmaterialen waaronder de bouwplaten Torex, Patria en Hercules mooie namen zijn voor ongetwijfeld goede producten. Shletrock brandvrije gipsplaten, „Snowcrete“ witte cement en Colorcrete gekleurde cement vragen mede de aandacht. Het aantal vreemde namen is nog niet uitgeput maar U moet de bezitters ervan zelf maar gaan zien.

VLOERBEDEKKINGEN.

N.V. NEDERLANDSCHE LINOLEUMFABRIEK, KROMMENIE, Stand 30, mag al eveneens gelden als een wijn die geen krans behoeft. Als nieuws is er een matte Super moiré dik 3.3 mm, een marmoleum van gelijke dikte en een Finé dik 2 mm.

HEVEA, HEVEADORP, Stand No. 88, verdient als altijd aandacht voor rubbervloeren, rubber trapbekledingen, rubber plinten enz. in groote verscheidenheid van kleur.

VERVEN EN LAKKEN.

N.V. LAK-, VERNIS- EN VERFFABRIEK MOLIJN & Co., OVERSCHIE, Stand No. 201-203-205, toonen fraaie stalen lak- en verfwerk in synthetische lakken en verven waaronder zuur- en hittebestendige soorten de aandacht verdienen. Gaaf werk, voor het bereiken waarvan de fabriek een bepaalde werkwijze propageert.

Celebrine wit is een loodwitvrije verf met uitstekende eigenschappen, evenals de Confixal-grondverf, beide voor solide „burgerwerk“. Emulsite is voorts een afwaschbare loog- en zuurbestendige muurverf waarvan eveneens stalen zijn te zien en te beproeven.

N.V. LAK- & VERFFABRIEK „PREMIER“, LOOSDUINEN, Stand 225-227. Buiten de van deze fabriek onder den naam van Factorverven bekende werken heeft „Premier“ in verband met het onlangs afgekondigde verbod voor het gebruik van loodwit voor binnenwerk, thans een loodwitvrije plamuur in den handel gebracht waarover blijkens de ervaring in één goed dek-kende laag kan worden overgeschilderd, waartoe zoo noodig de plamuur op kleur gebracht moet worden.

N.V. VERNIS- EN VERFWARENFABRIEK v.h. J. WAGEMAKERS & ZONEN, Stand No. 240.

Deze fabriek behoort mede tot die welke een goeden naam genieten. Haar Teolin verven zijn mij persoonlijk van uitstekende hoedanigheid gebleken. Een bezoek aan de stand schenkt de overtuiging dat zij alles doet om haar naam te handhaven en haar producten te verbeteren.

SIKKENS' LAKFABRIEKEN N.V., SASSENHEIM, Stand No. 218, die onlangs van het hooge Noorden uit haar nieuwe fabrieksgebouwen te Sassenheim hebben betrokken, zijn specialiteiten in nitro- en synthetische lakken, maar besteden daarom niet minder aandacht aan haar afdeling Japanlakken. Als nieuw object toonen zij aan de hand van een model op kleine schaal de eigenschappen van een groenachtige verduisteringslakverf, die, op de binnenzijde der beglazing aangebracht, nog een groot percentage daglicht doorlaat maar bij duisternis de stralen van Natriumlicht van binnen uit nagenoeg geheel absorbeert. Uitgekiend in samenwerking met Philips' Fabrieken, worden die „Complex-verven“ genoemd.

Bij de N.V. „DE VELUWE“, VELUVINE VERFFABRIEK, NUNSPEET, Stand No. 63, zijn stalen te zien van de goed aangeschreven en in kwaliteit hoog staande Veluvine verven.

Reet nog te noemen de N.V. TEERPRODUCTEN-INDUSTRIE TOUWEN & Co., AMSTERDAM, Stand No. 37 A, waar de bekende gekleurde carbo-lineums, Tencoleum genaamd, worden geëxposeerd naast conserveringsmiddelen voor hout en beschermingsmiddelen voor ijzer, beton en steen. J. Z.

RAADHUIS TE EETHEN UIT HET Z.O.

ARCHITECT IR. S. VAN EMBDEN

RAADHUIS TE EETHEN.

De Gemeente Eethen — 2400 zielen — ligt in het vette Land van Heusden en Altena, tussen de grote rivieren, en omvat zeven dorpjes die de namen dragen van Doeveren en Heesbeen, Genderen en Drongelen, Meeuwen en Babylonienbroek, het naamgevend Eethen niet te vergeten.

Dit laatste heeft, niet zonder enige strijd om de hegemonie, het voorrecht verworven, het nieuwe Raadhuis in zijn onmiddellijke nabijheid te zien verrijzen. Tot deze beslissing heeft bijgedragen zijn centrale ligging en, waarschijnlijk nog meer, de schenking door de dorpsgenoten van het benodigde terrein uit het gemene grondbezit.

Dit laaggelegen terrein ligt aan de Provinciale weg, tegenover de uitmonding van de weg, die via 't Drongelse Veer naar Waalwijk voert.

Zo is het raadhuisje komen te liggen, vrijwel in het hart van het Gemeentelijke grondgebied, aan een vrij belangrijke weg, maar niet in de beslotenheid van een dorpskom. Het heeft een paar machtige boerenhoeven als naaste, doch daarom nog niet zeer nabijgelegen, burens, en ziet uit op het aan de overzijde van de weg gelegen dorpje Eethen.

Het probleem werd, hoe dit Raadhuisje, met zijn uiterst bescheiden bouwprogramma en met de daarvoor beschikbare, zo mogelijk nog bescheidener bouwsom, het nodige overwicht te geven in dit wijde en grote landschap, waar de oude rijkdom van het rivierengebied in de 18de eeuw tot uitdrukking was gebracht in kapitale boerderijen van een allure zoals die eeuw alleen vermocht te verlenen. Officieel is dit nog Brabant, maar

dan toch een geheel ander Brabant dan het algemeen bekende; de bevolking is Protestant en het landschapsbeeld komt er overeen met dat elders langs de grote rivieren: de Betuwe en de Waarden. En in weerwil van de aanwezige Provinciale weg voor snelverkeer, is deze gehele streek nog vrijwel ongeschonden (alleen dicht bij het Raadhuisje staat een vrij onooglijk nieuw huisje: het postkantoorje).

De geschetste omstandigheden voerden tot een opbouw in de hoogte: een verdeling van de gevraagde ruimten over drie verdiepingen, waarvan één bij de latere ophoging van het omliggende terrein half ondergronds is komen te liggen. Verder is gestreefd naar een wat forse detaillering, terwijl een extra grote lagenmaat is gekozen, door toepassing van een (handvorm)steen in z.g. Engels formaat (werkend 8,5 x 11 x 22 cm). Deze steen sloot bovendien in kleur bijzonder gelukkig aan bij het rossiggeel-grijs der oude boerderijen. Ten slotte heeft 't gebouwtje aan waardigheid gewonnen doordat betrekkelijk vrij over het geschonken terrein kon worden beschikt en een ruim voorterrein kon worden vrij gehouden. Voor een behoorlijke toe- en afrit moest een tweetal bruggetjes over de vliet langs de weg worden gebouwd.

Gedurende de bouw ontwikkelde zich gaandeweg een allereerst plezierigste verstandhouding met de bevolking. Wel is waar was in het begin dit medeleven juist niet zeer groot, deels gevolg van de aanvankelijke animositeit tussen de verschillende buurtschappen, doch met het vorderen van de bouw veranderde dit radicaal. Wel kon zich dit niet uiten in bijzonder kostbare ge-

RAADHUIS TE EETHEN. UIT HET Z.W.

RAADHUIS TE EETHEN. UIT HET N.W.

schenken — van de oude welvaart in deze omgeving is thans veel verdwenen — maar er waren vele meer bescheiden bijdragen en wat vooral van belang is: er heeft zich een persoonlijk medewerken van de ingezetenen zelf ontwikkeld. Zo zijn de gordijnen in de voornaamste ruimten gemaakt en geborduurd door diverse dames-clubs in de Gemeente, evenals het wandkleed in de Raadzaal. Een zeer bijzonder genoeg was het, de beide dorpsmeden aan het werk te zetten: eenvoudige werklieden zonder pretentie, maar die al spoedig smaak en gevoel voor het gevraagde sieraadwerk bleken te kunnen ontwikkelen en tenslotte met reguliere „kunst”smeden zouden hebben kunnen wedijveren. En het schilderwerk werd uitgevoerd door een plaatselijken vakman met tien zonen, allen vakgenoten van hun vader! Zo werd dit een hoogst geschikt werkje.

De onderverdieping is door een betonnen vloer brandvrij gescheiden van de rest van het gebouw. Door openen van een vouwmuur kunnen stempellokaal en aangelegd dienstvertrek verenigd worden tot één ruimte, speciaal bedoeld om als stemlokaal te worden gebruikt.

Secretarie en aansluitend archief zijn eveneens brandvrij geïsoleerd van de rest van het gebouw, tevens is een extra geluidsisolatie (Vegisoldeken) aangebracht tussen dit vertrek en de er boven gelegen Raadzaal.

Op speciaal verzoek van den Burgemeester is een „geheim” sluiptrapje aangebracht tussen zijn kamer en de Secretarie.

In de gevel is enig tufsteen verwerkt, rond de ingang door den gewonen steenhouwer behakt met wat eenvoudige siermotieven en met het Gemeentewapen.

De inwendige afwerking is vrij sober, alle wanden zijn uitgevoerd in fijn schuurwerk. De beneden-hal heeft een vloer van travertintegels, in brede voegen en een eiken plafond met gedisselde moer- en kinderbinten.

De nis met loketten naar de Secretarie is bezet met Makkumse tegeltjes, waarin opgenomen de plattegrond der Gemeente.

De hoofdtrap is uitgevoerd in blank eikenhout, evenals de vloeren van bovenhalletje en Burgemeesterskamer. Beide laatstgenoemde ruimten hebben balkenzolderingen, het halletje in Oregon-pine, de Burgemeesterskamer in eiken.

De Raadzaal heeft een teakhouten strokenvloer en een eiken sierplafond. Tevens is hier in de betimmering opgenomen een teakhouten plint en de eiken balustrade van de Publieke Tribune. Op de verdieping werden alle binnendeuren uitgevoerd in teakhout.

Het ontwerpen van de meubilering voor de voornaamste ruimten werd tenslotte aan de opdracht toegevoegd. Dit omvatte een roodkoperen kroon en een eiken bank in de benedenhal, notenhouten tafel en stoelen voor de Raadzaal, een eiken werktafel (geén „bureau”) met bijbehorend ladekastje en stoelen voor den Burgemeester en een paar kersenhouten stoeltjes voor de bovenhal.

De bouwkosten, inclusief de installaties (eigen watervoorziening met drukketeltje, centrale verwarming, bliksembeveiliging) bedroegen rond f 19.000.—

Het was aanvankelijk de bedoeling, dat mijn collega, Ir. C. van Traa, aan het ontwerp zou medewerken, doch deze was daarin helaas verhinderd.

Het tegeltableau in de hal en het wandkleed zijn getekend door onzen a.s. collega, den student W. Verschoor.

De uitvoering geschiedde door den aannemer C. B. Timmermans uit Sprang (N.B.); als dagelijks opzichter trad op — met veel toewijding — de heer E. van Oeveren. De bijgevoegde foto's zijn van de hand van den cand. b.i. J. Jonkman.

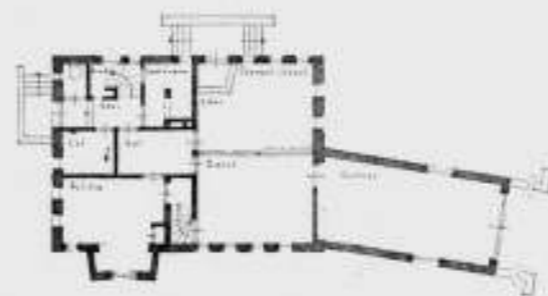
S. J. VAN EMBDEN.

INGANG.

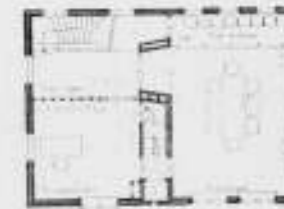
HAL.

ONDERVERDIEPINGEN.

BEGANE GROND

1^e VERDIEPING.
SCHAAL 1 A 300.

SITUATIE

RAADHUIS TE EETHEN

ARCHITECT IR. S. J. VAN EMBDEN

RAADZAAL.

HAL VERDIEPING.

KROON IN DE HAL.

STOEL VOOR DEN BURGEMEESTER.

STOEL VOOR DE WETHOUDERS.

STOEL VOOR DE RAADSLEDEN.

RAADHUIS TE EETHEN.

GEWONE STOEL.

ARCHITECT IR. S. J. VAN EMBDEN.

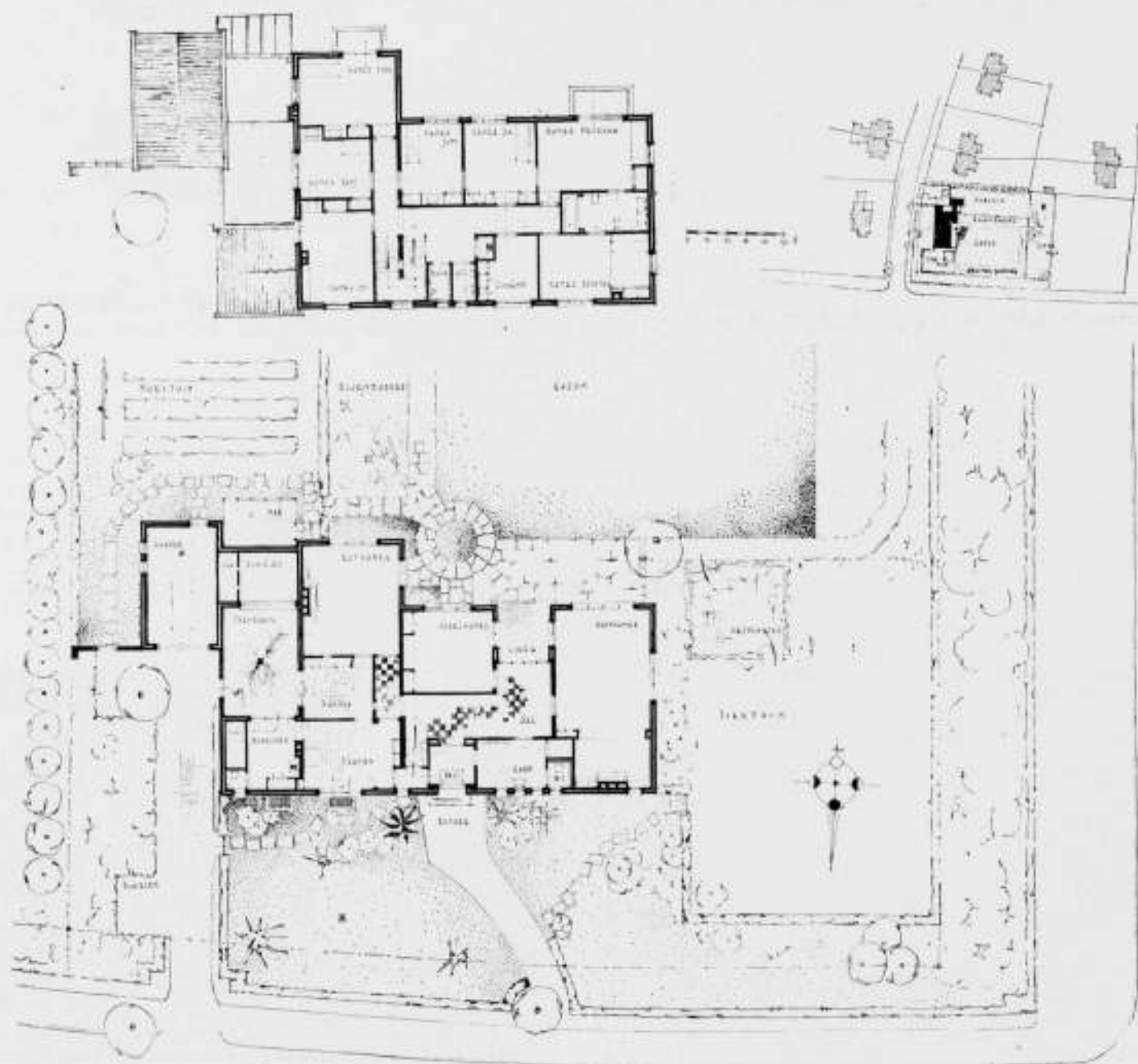
IR. J. B. VAN LOGHEM †.

Op Maandag 26 Februari j.l. overleed te Haarlem Ir. J. B. van Loghem b.i., die als architect een figuur van bijzondere betekenis was voor de moderne bouwkunst in ons land.

In het volgende nummer zullen wij een artikel opnemen van de hand van Ir. G. Friedhoff, waarin Ir. van Loghem wordt herdacht en de betekenis van zijn werk zal worden belicht.

DE REDACTIE.

WOONHUIS TE GRONINGEN. PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 A 300. ARCHITECTEN E. VAN LINGE EN IR. G. BOSMA.

GEZIEN UIT HET NOORD-WESTEN.

WOONHUIS TE GRONINGEN. ARCHITECTEN E. VAN LINGE EN IR. G. BOSMA.

Tussen Groningen en Haren ligt, aan de hoge zijde van de aloude heirweg, het villapark. Een weidse naam voor enkele, nog in de landerijen liggende geasfalteerde wegen, die voor een deel omzoomd zijn met speculatieve woningbouw, zó, dat men geneigd is één van de bouwblokjes eens uit de rij te trekken. Het bouwterrein stelde ons door zijn ligging in staat, doch voornamelijk omdat de flauw gebogen Quintuslaan een afsluiting behoefde, dit snode plan ten uitvoer te brengen, zonder dat het uitzicht naar de grote weg voor het verkeer belemmerd werd. Zoals bij elke bouw, hebben ook hier vele verlangens en ideeën hun uiteindelijke gestalte en plaats gekregen, nadat vele besprekingen aan de hand van schetsen waren vooraf gegaan. Doch ook moesten vele wensen ongerept aanvaard en uitgevoerd worden. Juist door de uitvoering van die wensen is het werk ons des te dierbaarder geworden en al staat het nu in z'n volle grootte nog een beetje al te wit, de tijd zal die opringerig-

heid, door de volgroeing van de aanplant, weldra op z'n plaats zetten.

De woning omsluit het leven van een groot gezin en is daaraan geheel aangepast. Ook de tuin is ten eerste in het familieleven betrokken, elk vindt er zijn genoegens: moeder en dochter de siertuin met vetplantenafdeling, de jongens een speelveld met turntoestellen, benjamin zijn zandbak en speelhuisje op een verhoogd plateau.

Een uitgestrekte kleurige bloemenrand, een gazon omsloten door zeer geschakeerde heesterborder geven een fraai uitzicht aan allen, als het gezin rond de dis of in de woonkamer verenigd is.

Op de begane grond liggen de dienstvertrekken met de eetkamer enigszins geïsoleerd, zo ook de speelkamer t.o.z. van het woonvertrek, van waaruit een, voor het kind onopgemerkt, toezicht via de glasdeuren van de loggia mogelijk is. De slaapverdieping

ZUIDGEVEL, WOONHUIS TE GRONINGEN.

ZUIDGEVEL, ARCHITECTEN E. VAN LINGE EN IR. G. BOSMA.

biedt elk een zit-slaapkamer. De kamers van moeder en dochter hebben gemeenschap via de badkamer, waardoor een natuurlijke conversatie geschapen wordt, die ten goede komt aan de vele problemen, die het jonge leven te stellen heeft.

De jongens zijn aan de linkerzijde van de trap gehuisvest, en hoewel zij „juf“ ontgroeid zijn, kan deze, door de ligging van haar kamer, een oogje in het zeil houden. Eén kinderkamer is opgenomen tussen die van moeder en juf om eventueel als ziekenkamer te kunnen worden gebruikt.

Wat de afwerking van de woning betreft; deze is sober, doch er heerst een sfeer van blijheid, die verhoogd wordt door de

zonnige kleuren van het schilderwerk. Elk kind heeft de kleur van zijn kamer mogen kiezen en het was opmerkelijk het enthousiasme waar te nemen, toen de definitieve kleuren na veel correctie waren verkregen. Het uiteindelijk resultaat ware inderdaad, zonder kinderschaar, vlugger te bereiken geweest, doch stellig zouden hun kamers niet „dat“ geworden zijn.

De kamers op de begane grond hebben stroken-vloeren van eiken, die op de slaapverdieping van beuken. Ook de trappen zijn in blank gestoomd beuken uitgevoerd en voltooid met smeedijzeren leuningen. De wanden en plafonds zijn geschuurd, voor de kamers in lichte tinten gesausd. B.

NATIONALE TEEKENWEDSTRIJD.

Het Bestuur der Ned. Ver. v. Teekenonderwijs heeft bij gelegenheid van het 60-jarig bestaan van de vereniging in dit jaar een nationalen teekenwedstrijd uitgeschreven.

De bedoeling hiervan is de waarde van het teekenonderwijs in al zijn geledingen in het volle licht te stellen.

Uit het uitvoerige programma van de wedstrijd blijkt dat voor alle leerlingen van Openbare en Bijzondere scholen in Nederland en Koloniën, t.w. voor L.O., U.L.O., M.O., V.H.O., Kweekschoolonderwijs, Nijverheid O., Kunst- en Techn. H. onderwijs kan worden deelgenomen. De wedstrijd is dienovereenkomstig in verschillende klassen verdeeld.

Ten einde zowel het „vrije teekenen“ als het „teekenen naar de natuur“ tot hun recht te doen komen en de waarde ervan te doen uitkomen, worden in de verschillende klassen, waarin de wedstrijd is verdeeld, zoover mogelijk en rekening houdende met den aard van het onderwijs en den leeftijd der leerlingen, verschillende onderwerpen opgegeven, waaruit door

de leerlingen een keus kan worden gedaan, terwijl ook aan meer dan één opgave kan worden deelgenomen.

Uitdrukkelijk is vastgesteld, dat alle inzendingen geheel eigen werk moeten zijn en vervaardigd buiten schooltijd. Het copieeren, hetzij geheel of gedeeltelijk, is verboden.

De wedstrijd wordt geopend op 15 April 1940 en sluit op 15 Nov. van dit jaar. Tijdens de Herdenking van het 60-jarig bestaan der Ned. Vereen. v. Teekenonderwijs zal te Amsterdam in Dec. a.s. een tentoonstelling van de beste inzendingen worden gehouden. Voor de beoordeling van de inzendingen is de medewerking gevraagd van deskundigen, die bij het teeken- of kunstonderwijs als leerkrachten in de verschillende groepen van dezen wedstrijd werkzaam zijn of waren.

Voor toezending van één of meer exemplaren van het Wedstrijdprogramma richt men zich tot het tijdelijk secretariaat der Nederl. Ver. v. Teekenonderwijs: Hofstede de Grootkade 16, Groningen.

RIJKSBUROU VOOR HOUT.

De Minister van Economische Zaken heeft goedgevonden de Houtbeschikking 1939 No. 1 als volgt te wijzigen en aan te vullen:

I. Artikel 1 wordt als volgt gelezen:

wet: de Distributiewet 1939;

Minister: den Minister van Economische Zaken;

Rijksbureau: het Rijksbureau voor Hout, bedoeld in art. 3;

directeur: den directeur van vorenbedoeld Rijksbureau;

hout: rondhout, gezaagd naaldhout, gezaagd loofhout, triplex en board;

rondhout: alle rondhout, al dan niet bezaagd of behakt;

naaldhout: grenen, vuren- en dennenhout, pitchpine, oregonpine en soortgelijk hout;

loofhout: alle soorten hard- en fijnhout;

triplex: triplex, waaronder multiplex; meubelplaat;

board: die platen, welke in hoofdzaak organische stoffen bevatten, als houtvezelplaten, hard geperste platen, kurkplaten, houtwolplaten, rietvezelplaten;

onderneming:

1e. den natuurlijke of rechtspersoon, die van den handel in hout zijn normaal bedrijf maakt;

2e. den natuurlijke of rechtspersoon, die van het verzagen van hout zijn normaal bedrijf maakt;

3e. den natuurlijke of rechtspersoon, die van de vervaardiging van kisten of onderdeelen van kisten zijn normaal bedrijf maakt;

4e. den natuurlijke of rechtspersoon, die van de vervaardiging, de bewerking of de verwerking van triplex zijn normaal bedrijf maakt en die in het tijdvak van 1 Sept. 1938 tot en met 31 Aug. 1939 een hoeveelheid triplex van ten minste 100 m³ heeft vervaardigd, bewerkt of verwerkt;

5e. den natuurlijke of rechtspersoon, voor zoover niet reeds vallende onder 1e. tot en met 4e., die zijn normaal bedrijf maakt van de bewerking of verwerking van hout of de vervaardiging van triplex of board en die op den dag van inwerkingtreding dezer beschikking of op nader door den directeur vast te stellen tijdstippen, hetzij een hoeveelheid rondhout van ten minste 50 m³, hetzij een hoeveelheid gezaagd naaldhout van ten minste 250 m³, hetzij een hoeveelheid gezaagd loofhout van ten minste 25 m³, hetzij een hoeveelheid triplex van ten minste 50 m³, hetzij een hoeveelheid boards van ten minste 1000 m³ voorhanden of in voorraad heeft.

II. Het vierde lid van artikel 3 wordt als volgt gelezen:

Er wordt ingesteld een Commissie van Bijstand. Tot voorzitter en leden dezer commissie worden benoemd:

tot lid en voorzitter: dr. J. A. van Steijn;

tot leden: J. F. Boekholt, drs. G. Brouwers, J. R. H. Brüning, J. J. C. van Dijk Jr., ir. W. L. Ghijzen, F. B. J. Gips, ir. J. Hidde Nijland, prof. ir. J. H. Jager Gerlings, ir. H. van der Kaa, J. de Looper, ir. H. W. Mouton, C. A. W. Pauw, mr. D. F. Pont, ir. J. Scheurkogel, A. Veenstra, dr. C. Visser;

tot secretaris: drs. W. Weisfelt.

III. Het tiende en elfde lid van artikel 4 vervallen:

96

IV. Er wordt ingevoegd een artikel 4bis, luidende:

Artikel 4bis.

1. De ingevolge artikel 4 bij het Rijksbureau ingeschreven ondernemingen zijn verplicht in verband met de inschrijving aan den directeur nader door dezen vast te stellen bedragen te betalen, welke per inschrijving een bedrag van f 100 niet te boven mogen gaan. De verschuldigde bedragen kunnen voor de onderscheidene ondernemingen verschillend zijn.

2. De in het eerste lid bedoelde bedragen worden uiterlijk bij de liquidatie van het Rijksbureau terugbetaald.

3. Onverminderd het bepaalde in het eerste lid, zijn de bij het Rijksbureau ingeschreven ondernemingen verplicht aan den directeur nader door dezen in overleg met de Commissie van Bijstand vast te stellen bedragen te betalen in de kosten, verbonden aan de uitvoering van deze regeling. Deze bedragen kunnen voor de onderscheidene ondernemingen verschillend zijn.

4. De directeur is bevoegd van de ingeschreven ondernemingen nader door hem in overleg met de Commissie van Bijstand vast te stellen bedragen als voorschot op de in het vorig lid bedoelde bedragen te heffen.

5. De betaling van de in het eerste, derde en vierde lid bedoelde bedragen moet geschieden binnen een tekenmale door den directeur te bepalen termijn.

6. De directeur is bevoegd van de in het eerste, derde en vierde lid bedoelde verplichtingen aan alle of aan bepaalde ondernemingen, al dan niet onder door hem te stellen voorwaarden, geheele of gedeeltelijke dispensatie te verleenen.

V. Het eerste lid van artikel 5 wordt als volgt gelezen:

Een onderneming, als bedoeld in artikel 1, onder 1e., 2e., 4e en 5e., die op nader door den directeur vast te stellen tijdstippen, hetzij een hoeveelheid rondhout van ten minste 50 m³, hetzij een hoeveelheid gezaagd naaldhout van ten minste 250 m³, hetzij een hoeveelheid gezaagd loofhout van ten minste 25 m³, hetzij een hoeveelheid triplex van ten minste 50 m³, hetzij een hoeveelheid boards van ten minste 1000 m³ voorhanden of in voorraad heeft, is verplicht daarvan schriftelijk opgave te doen aan den directeur.

VI. Er wordt ingevoegd een artikel 5bis, luidende:

Artikel 5bis.

Ter zake van het uitreiken van bescheiden, welke ter uitvoering van deze beschikking worden uitgereikt, met uitzondering van een bewijs, betrekking hebbende op de inschrijving, als bedoeld in artikel 4bis, worden door den directeur nader door dezen vast te stellen bedragen in rekening gebracht.

Indien echter van een bewijs van inschrijving, als bovenbedoeld, op verzoek van den belanghebbende een duplicaat wordt uitgereikt, wordt hiervoor eveneens door den directeur een nader door dezen vast te stellen bedrag in rekening gebracht.

VII. Deze beschikking treedt in werking met ingang van den dag na dien der dagteekening, onderscheidenlijk der eerste dagteekening, van de Nederlandsche Staatscourant, waarin zij is geplaatst.

's Gravenhage, 11 Maart 1940.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

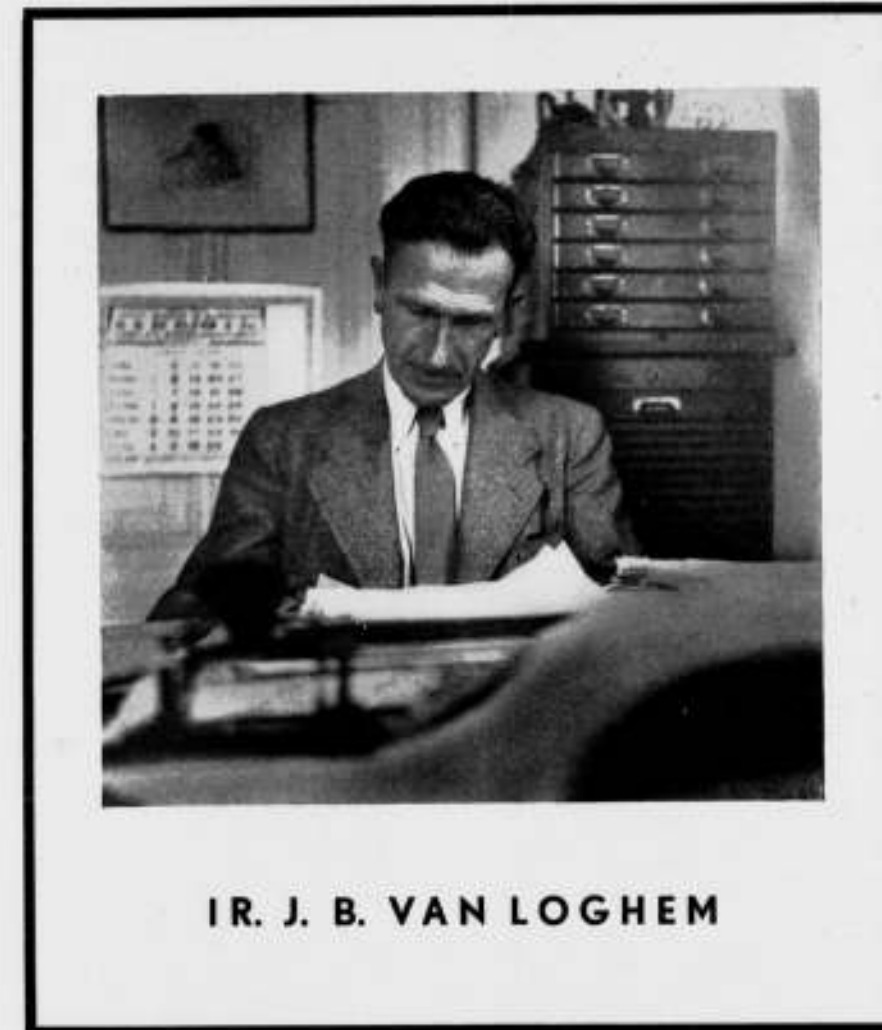
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 12

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

23 MAART 1940

IR. J. B. VAN LOGHEM

In de kracht van zijn leven is van Loghem plotseling van ons gegaan. Het valt moeilijk te beseffen, dat we zijn sportieve figuur niet meer zullen ontmoeten. De laatste jaren was hij geen lid meer van den B.N.A. en zagen we hem dus niet op onze vergaderingen, doch velen zullen hem van vroegere jaren nog herinneren. Hij was een idealist en begaafd architect, die belangrijk werk heeft gemaakt. Zijn idieële levenshouding maakte hem ontvankelijk voor het nieuwe dat zich volop voltrok en nog voltrekt in onze twintigste eeuw. Zijn eerste werk is beïnvloed door Berlage en is gezonde baksteenbouw waarin het constructieve element wordt geaccentueerd. Hij bouwt in Haarlem zijn woningen aan de Vijverlaan, Oosterhoutlaan, Wagenweg, Juliana v. Stolbergstraat, Westerhoutlaan en Middenweg. Eerlijke architectuur, waarin een persoonlijk karakter naar voren treedt, het is minder demonstratief dan de woonhuizen van Berlage en houdt het midden tusschen deze en Hanrath's werk. Volop zijn het menselijke woningen met een lichte neiging tot het romantische, wat vooral in zijn eigen woonhuis aan de

Zonnelaan naar voren treedt nadat de uitbreiding van zijn gezin en zijn werk een vergroting hiervan noodzakelijk maakte. Van Loghem verlaat nu het terrein van de nog aan traditie gebonden vormgeving en komt onder de bekoring van de cubistische stroomingen. In deze periode ontstaan zijn woningen in het Zuiderhoutpark te Haarlem en Tuinwijk-Zuid aldaar. Hierin wordt naar plastische werking gestreefd en afwisseling gezocht door varieerend gebruik van baksteen en hout. Zij worden daardoor levendig van silhouet, doch soms te monumentaal voor het bescheiden doel. In den bouw voor de woningbouwvereniging Tuinwijk-Zuid komt hij tot den aanleg van een grooten gemeenschappelijke tuin met zeer bescheiden eigen stukje grond per woning. Een tuin die zich in den loop der jaren tot een bijzonder fraai, bescheiden park ontwikkelde en een attractie voor de geheele buurt vormt. De huizen zelf wijken in plan sterk af van de geijkte indeeling, o.a. met keukentje aan de noord(straat-) zijde en zonder suite. Hij probeerde hier nieuwere constructie-methodes die geen succes bleken, waardoor deze huizen her-

WOONHUIS „DE STEENHAAG” AAN DE ZONNELAAN TE HAARLEM

WOONHUIZEN AAN DE JULIANA V. STOLBERGSTR. TE HAARLEM

TUINWIJK-NOORD TE HAARLEM
GEVELS AAN DEN KLEVERPARKWEG

TUINWIJK-NOORD TE HAARLEM
GEVELS AAN DEN KLEVERPARKWEG

WERKEN VAN WIJLEN IR. J. B. VAN LOGHEM, ARCHITECT

haaldelijk met praeparaten behandeld zijn om ze waterdicht te krijgen, terwijl ook de steenen borstwering boven het platte dak aanleiding tot moeilijkheden gaf. Deze woningen kwamen door een en ander in een kwaden reuk te staan, wat zeer te betreuren is, daar ze een interessante oplossing zijn voor het probleem van het rijenhuis. Zijn idealistische levenshouding beperkte zich niet tot zijn werk, doch was de bron voor zijn heele leven en beïnvloedde zijn sociale opvattingen. Hij nam een proef met een collectief tekenbureau en raakte door zijn voortstrevende denkbeelden verwijderd van den meer conservatieven burger. Dit alles was niet bevorderlijk voor den bloei van zijn praktijk, doch deed hem niet afzien van den weg, dien hij zelf als juist

beoordeelde. In de woonhuizen voor de woningbouwvereniging „Huis ter Cleeff” aan de Kleverlaan en de woningbouwvereniging „Rosenhaghe” nabij den Zijlweg gaat hij nog door op het principe dat in „Tuinwijk-Zuid” begonnen was om dan voor „Tuinwijk-Noord” aan den Kleverparkweg tot grooter eenheid te geraken. De cubistische plastiek wordt hier verlaten, terwijl de afdekking met een zeer flauw hellend dak met overstek hem voor de bekende gevaren van ons klimaat behoedt. Ze zijn opgetrokken in warm-roode Groningsche steen, uiterst sober van detaillering maar van een zuiverheid van verhouding als we zelden ontmoeten. Zelf heb ik een zestal jaren in deze huizen gewoond en dus alle gelegenheid gehad ze te beleven. 't Was

TUINWIJK-NOORD TE HAARLEM
ACHTERGEVELS AAN DE KLEVERPARKSTRAAT

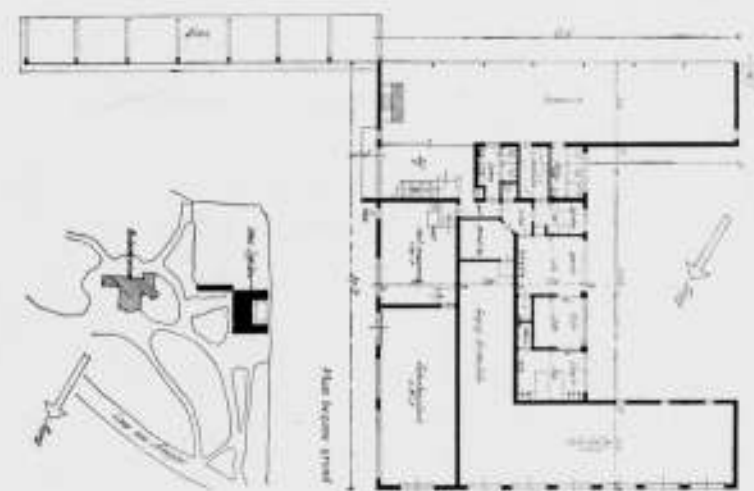
TUINWIJK-NOORD TE HAARLEM
GEVELS AAN DEN KLEVERPARKWEG

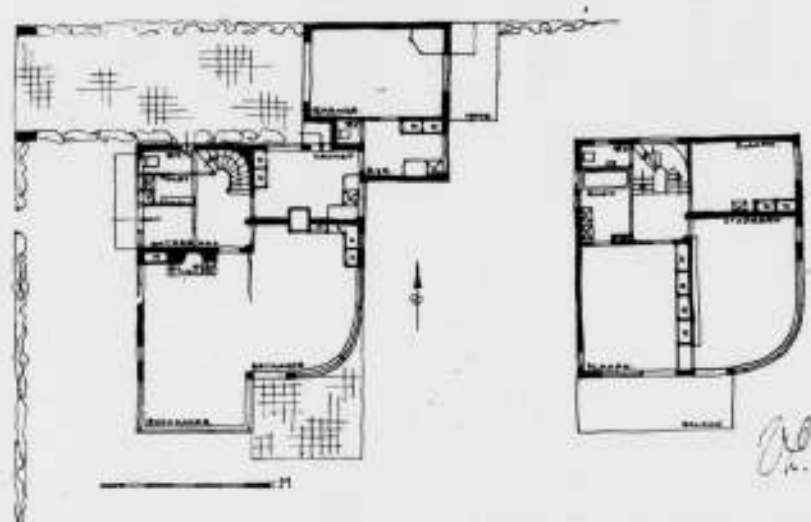
ONTSPANNINGSHUIS „AVEGOOR” TE ELLECOM

ONTSPANNINGSHUIS „AVEGOOR” TE ELLECOM

PLATTEGROND SCHAAL 1 : 500. ONTSPANNINGSHUIS „AVEGOOR” TE ELLECOM
WERKEN VAN WIJLEN IR. J. B. VAN LOGHEM, ARCHITECT

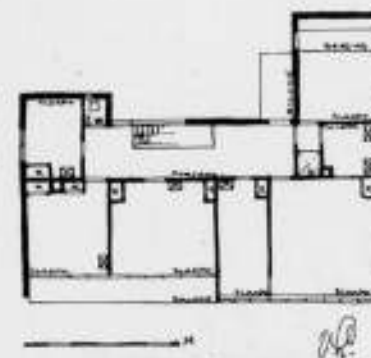

LANDHUIS TE DEN HAAG. ARCHITECT IR. J. B. VAN LOGHEM †

SCHAAL 1 à 300

steeds een genot er naar te kijken en steeds meer kwam ik onder de bekoring van den waarachtigen eenvoud, van de goede proporties en de eerlijke aanvaarding van het simpele gegeven. Door groepeerling van hoogere en lagere huizen is een interessante afwisseling tot stand gekomen, waarbij met talent gebruik is gemaakt van de gebogen rooilijnen die in dit complex voorkwamen. Deze huizen vormen een overgang naar zijn latere

werk. Ze zijn vrij van romantiek en groot gezien zonder demonstratief te worden. De verscheidenheid der onderdeelen is tot een harmonische eenheid samengegroeid. Zijn eerste werk is „ontworpen”, het sluit bij de traditie aan, zijn latere werk is „ontworpen” en tracht nieuwe wegen te begaan, daar tusschen ligt het complex van Tuinwijk-Noord aan den Kleverparkweg, Kleverparkstraat en Aelbertsbergstraat en hiervan kan men

LANDHUIS TE WAALRE. ARCHITECT IR. J. B. VAN LOGHEM †

SCHAAL 1 à 300

zeggen, dat het is „gegroeid”. Dit werk is niet traditioneel, het is ook niet nieuw, maar natuurlijk en als zoodanig kerngezend en onvergankelijk. Voor een zoekenden geest is het te begrijpen dat hiermede geen eindpaal bereikt werd. Aesthetisch gezien mogen we het betreuren, maar verklaarbaar is het, dat van Loghem niet tevreden bleef met dit resultaat. Hij voelde voor den vooruitgang en wilde daarvan getuigen; propagandistisch wilde hij zijn. Om vooruit te komen moet men zijn oogen op een doel gericht houden en niet links of rechts of achterwaarts zien; hoewel hij voor zichzelf heel goed beseftte, dat om hem heen schoone mogelijkheden waren, sloot hij daarvoor bewust de oogen, althans in zijn geschriften en in zijn werk. Deze intellectueele houding teekent zich in zijn werk af, dat propagandistisch wordt en daardoor inboet aan de natuurlijke harmonie van het gegroeide.

Zijn idieëele levensinzichten deden hem naar Rusland trekken, toen hij meende dat daar een nieuwe wereld zou worden opgebouwd, gebaseerd op hooge menselijke waarden. Een mooie tijd brak aan waarin pionierswerk verricht werd ten bate van een gemeenschap, die zijn volle sympathie had.

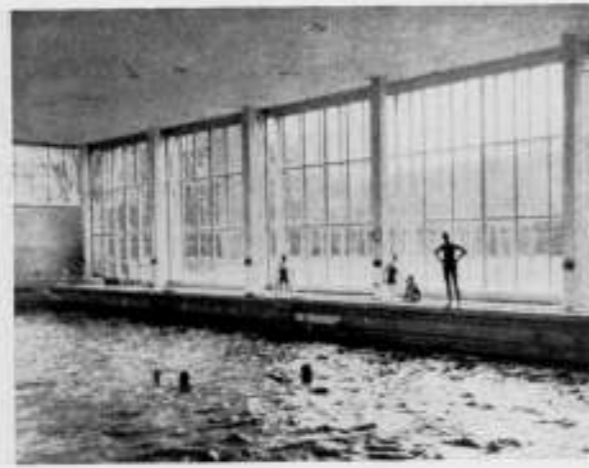
De praktijk van het communisme bleek echter bij de ontwikkeling steeds verder van het ideaal af te wijken en zoo zocht hij weer de lage landen aan de Noordzee op, waar hij zijn hooggestemde gedachten zuiver trachtte te houden van de grove

praktijk. Hij vestigde zijn kantoor daarna in Rotterdam, de stad van het harde werkersleven, in het Witte Huis, waar hij hoog boven de nietige bebouwing uit over het onvolprezen Maasgebied zag. In dezen tijd ontstonden het Sportfondsenbad te Haarlem (in samenwerking met architect Muylaert), een Ontspanningshuis voor den Bond van Overheidspersoneel „Avegoor” te Ellecom, een verbouwing van een huishoudschool te Rotterdam, een woonhuis in Den Haag en in Eindhoven.

Verder wijdde hij zich aan de studie en schrijft „Bouwen” (Uitg. Kosmos Amsterdam), „Accoustisch en Termisch Bouwen” (Uitg. Brusse Rotterdam) en vele artikelen voor tijdschriften als „de Groene”, „de 8 en Opbouw”, enz.

Hij werd een zeer gewaardeerd voorganger van de jonge architectengeneratie, die in het bijzonder zijn heengaan als een groot verlies zal gevoelen. Na het overlijden van de algemeen geachte en door velen bewonderde v. d. Vlugt en Duiker, wordt aan het „Nieuwe Bouwen” een nieuwe slag toegebracht. Deze drie begaafde collega's ontwikkelden zich na moeilijke jaren van innerlijken strijd uit de traditioneele opvatting tot de moderne inzichten.

In karakter verschilden zij zeer: v. d. Vlugt de stille naar binnen-gekeerde werker; Duiker de meer gemoedelijke man, die in zijn latere jaren zich aan de beweging der jongeren gaf en in de openbaarheid trad, die hij eerst zoo schuwde; Van Loghem de

SPORTFONDSENBAD TE HAARLEM.

ARCHITECT IR. J. B. VAN LOGHEM † IN SAMENWERKING MET ARCHITECT MUYLAERT

idieële strijder, die scherp was als hij meende, dat dit voor zijn doel noodzakelijk was, zelf daarbij beseffend, dat deze partijdigheid eenzijdig was, ja, moest zijn volgens hem. Zijn werk van den lateren tijd draagt het kenmerk van dezen strijdlust en is meer dogmatisch belangrijk, dan aesthetisch schoon. Het vormt met het oude werk een zuiver beeld van de ontwikkeling van zijn idealen; al naar gelang deze juist zullen blijken te zijn in

de komende tijden zal zijn werk blijven. Persoonlijk acht ik zijn woonhuis aan de Vijverlaan en „Tuinwijk-Noord“ tot het gaafste werk te behooren, omdat het boven de probleemstelling uitgaat en zuiver harmonieus is. Bij alles was hij deed treft de toewijding waarmede hij zijn opgave bestudeerde, de liefde waarmede hij zijn arbeid deed en dat is het hoogste dat iemand geven kan.

Ir. G. FRIEDHOFF.

SOCIETEIT TE HELMOND. ARCHITECT IR. J. B. VAN LOGHEM †

BOEKBESPREKING.

MONOGRAPHIEN KÜNSTLERISCHER SCHRIFT. III. Band. DIE SCHRIFT IN DER BAUKUNST, door Dr. Georg Scheja en Dr. Eberhard Hölscher. Verlag für Schriftkunde Heintze & Blanckertz. Berlin-Leipzig. z.j.

De eerste schrijver, Dr. Scheja, behandelt de letter vanaf de „antiek tot de klassieken“, de tweede behandelt de periode der laatste veertig jaren. Beide schrijvers hebben hunne opstellen van zeer veel afbeeldingen voorzien, die natuurlijk bijna uitsluitend Duitse voorbeelden geven.

Ik heb wel den indruk gekregen, dat het letteropschrift daar te lande met meer zorg en met meer kennis van zaken wordt behandeld dan bij ons in den regel het geval is. Fraaie, feestelijke opschriften op gebouwen zijn bij ons zeldzaamheden, en wanneer wij ze b.v. op winkels zien, zijn zij lang niet altijd in de architectuur opgenomen.

In dit boekje staan verschillende goede voorbeelden, en zien we dat een man als de pas overleden Peter Behrens zich met veel toewijding aan de studie van de letters heeft gegeven, en lezen wij, dat door hem ook bepaalde series drukletters zijn ontworpen. De aandacht die in Duitschland aan het ornamentale schrijven is gewijd, heeft tot gevolg gehad, dat een man als Rudolf Koch de vaardigheid had verworven, een tekst met een breed penseel

op den wand te zetten zonder dat die vooraf geteekend of aangegeven was; en dit geschiedde dan zonder de minste correctie. Zijn principe was: „Man musz stets alles wagen und alle Kräfte einsetzen“.

De lettervorm houdt ten nauwste verband met de architectuur. In Pergamon vindt men de Grieksche hoofdletters nog alle passend in het omschreven vierkant, en ontbreken — behalve de volle cirkel — de eigenlijke boogvormen, evenals in de architectuur.

In Rome doet de boog zijn intrede in de bouwkunst, en ontstaat de letter die afwisselend hoekige en ronde vormen bezit.

In de Gothiek ondergaat de letter opnieuw een verandering, en vindt men de typische gebroken vormen: de ronde boog wordt tot spitsboog.

Zoo is het schrift een der meest karakteristieke uitdrukkingsmiddelen van een stijlperiode.

Nadere studie van de letters is voor den architect noodzakelijk. Goede, van zijn hand afkomstige, voorbeelden zullen hun invloed niet missen. Op dit gebied is nog veel te doen. Dit boekje geeft aanleiding, vooral door de afbeeldingen, sterker de belangrijkheid van dit onderdeel te gaan beseffen.

H. G. J. S.

MONOGRAPHIEN KÜNSTLERISCHER SCHRIFT. 7. Band. OTTO HUPP, Das Werk eines deutschen Meisters, door Dr. Wilhelm H. Lange. Verlag für Schriftkunde Heintze & Blanckertz. Berlin-Leipzig. z.j.

Dit werkje werd bij gelegenheid van den tachtigsten verjaardag van Professor Otto Hupp uitgegeven. Het is gedrukt in een van de karakteristieke lettertypen, die Hupp heeft ontworpen.

Hij is een zeer veelzijdig kunstenaar. Al heeft hij er steeds bezwaar tegen gehad, een kunstenaar genoemd te worden, toch is hij een diergenen, wien het vormgevoel en de beheersching van het kunnen eigen zijn, en dientengevolge op dien eertitel aanspraak mag maken. Hupp wil ambachtsman zijn, en het is verwonderlijk wat hij in zijn lange leven met de meest verschillende werktuigen en in de verschillendste technieken heeft gewrocht. IJzer, staal, brons, koper, zilver, goud, ivoor, klei, email, hout, leer, zijn zoo eenige materialen die hij heeft leeren bewerken. Hij heeft zeer veel naar de goede oude voorbeelden

gekeken en die op eigen wijze verwerkt. Verscheidene drukletters zijn door hem ontworpen; voorts bemoeide hij zich met de boekband en met allerlei grafisch werk. Etiketten, briefhoofden, reclameplaten, bankpapier, postzegels, exlibris, verschenen van zijn hand. En vooral heeft hij zich bezig gehouden met de heraldiek; hij verzorgde talrijke uitgaven van wapens van Duitsche steden en dorpen, een arbeid die een zeer grooten omvang heeft gekregen.

Verder zijn nog talrijke wandschilderingen van Hupp bekend, en maakte hij op tachtigjarigen leeftijd zelfs nog ontwerpen voor gebrandschilderde kerkraden.

Tenslotte moet de Münchener kalender genoemd worden, die Otto Hupp gedurende 51 jaren achtereenvolgens verzorgde en met fraaie wapens versierde.

Zijn groote veelzijdigheid en de bescheidenheid van zijn kunstenaarschap kunnen velen ten voorbeeld zijn.

H. G. J. S.

103

AAN DE JURY VOOR DE PRIJSVRAAG VOOR EEN KIOSK.

Naar aanleiding van de uitslag van de prijsvraag voor een kiosk wilde ik U het volgende vragen: waarom publiceert U onbekroonde oplossingen, welke ervan getuigen, dat de inzenders met groote nonchalance met het programma omgesprongen hebben? Waarom laakt U fouten bij ongepubliceerde, die evenveel voorkomen bij de wél gepubliceerde? Omdat deze van zooveel fantasie getuigen? Maar wat is moeilijker: zich „uitleven" in een kiosk-fantasie met volkomen negeeren van de voorwaarden, waaraan deze moet voldoen of een kiosk ontwerpen, die aan de praktijk getoetst is en dus uitvoerbaar zal kunnen zijn. Wat hebben we in 's hemelsnaam aan een zotte en onuitvoerbare fantasie als de inzending onder motto „A et A 14", die trouwens niet te betalen zal blijken? Had de geachte inzender zich aan het programma en de praktijk gehouden, dan zou zijn schepping er geheel anders hebben uitgezien en... U zou ze misschien niet eens gepubliceerd hebben!

Wat hebben we aan het, blijkbaar alleen op effect berekende, diagonale en afneembare bronzen maaswerk, waarachter de inzender van motto 010203 zijn tijdschriften gaat uitstellen,

Geachte reclamant,

Gaarne zien wij Uw gemoedsuitstorting opgenomen in het B.W.A. en antwoorden wij U in het openbaar.

Op Uw herhaling van bezwaren, die wij zelf tegen de aangevochten ontwerpen „010203" en „a et a 14" inbrachten, behoeven wij niet in te gaan. In hoofdzaak echter protesteert U tegen het inzenden van onreële, fantastische ontwerpen en — zij het indirect — tegen de publicatie van twee inzendingen, die niet waarlijk aan het gestelde voldeden.

„Wat hebben we in 's hemelsnaam aan een zotte en onuitvoerbare fantasie?"

Soms heel veel, geachte reclamant.

Leonardo ziet ze vliegen, zal men gedacht hebben, toen hij het vliegen van den mensch voorzag en deze stoute „fantasie" in tekeningen vastlegde. Hij wees de menschheid echter een ongekende mogelijkheid.

zoodat het geachte publiek op de buik moet gaan liggen om het te zien? Dit zou zelfs een ambachtsscholar niet doen, maar in een bouwkundig blad wordt het gepubliceerd, omdat „de kiosk toch zoo'n pikante verschijning is". Maar als de architect de tijdschriften eens aanbracht op de plaats, waar ze behooren, dan zou alles er geheel anders uitzien. Men spreekt in het programma van „reclame, die ondergeschikt moet zijn aan de kiosk", maar ik weet niet wat U eerder opvalt, de reclameschilden op het dak of de kiosk zelf. U geeft trouwens de fouten zelf toe. Maar dan is het toch geen bouwkundige oplossing! Een onpractische, onuitvoerbare fantasie is toch niet het voldoen aan de opdracht, hetgeen toch een van de zaken is, waarmee de architect terdege rekening moet houden. Ik begrijp best, dat men zich voor een studieprijsvraag eens graag „laat gaan", want het wordt toch niet uitgevoerd, maar dan is het toch ook geen „studie". Dan blijven we maar steeds fantaseeren en de fantasie is wel een voornaam bezit voor den architect, maar enkel fantasie zonder de toets aan de praktische werkelijkheid wordt toch beslist gevaarlijk.

ir. JAN PIETS, b.i.

Om dichter bij de kiosk te komen: Norman Bell Geddes maakte vizioensaire ontwerpen en tekeningen van wolkenkrabbers, van gestroomlijnde auto's en schepen — misschien wel naar aanleiding van prijsvragen! — die niet steeds op uitvoering waren gericht en niet te realiseren leken. Hij stimuleerde echter nieuwe vormgeving en meer dan dat; zijn fantasieën bleken vrucht dragend.

Zoo wijzen deze twee ontwerpen van onmogelijke kiosken op schoone kiosk mogelijkheden (vooral „a et a 14"). Dat deed ze o.i. publicatie waard zijn, ondanks les défauts de leurs qualités.

De commissie van beoordeeling,

WIEGER BRUIN.
M. J. LEUPEN.
J. F. BERGHOEF.

TENTOONSTELLING VAN DE ONTWERPEN INGEKOMEN OP DE ONTWERPSTUDIE NR. 14.

De op de Ontwerpstudie No. 14, onderwerp „Kiosk", ingekomen ontwerpen zullen worden tentoongesteld op Woensdag 27 Maart van 7—8.15 uur in de Marmeren Zaal van het American Hotel

te Amsterdam, ingang Leidscheplein. Deelnemers en belangstellenden hebben toegang.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 13

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

30 MAART 1940

HET NIEUWE FABRIEKSCOMPLEX VAN SIKKENS' LAKFABRIEKEN N.V., SASSENHEIM.

ARCHITECT CORN. ELFFERS. B.N.A.

Geschiedenis.

Het bedrijf van Sikkens' Lakfabrieken te Sassenheim werd in December 1939 naar Sassenheim verplaatst. Daarvoor was het van 1792 af in Groningen gevestigd geweest.

Dit bedrijf kent in zijn geschiedenis reeds menige uitbreiding en verhuizing, maar deze hadden toch steeds betrekking op wijzigingen in de stad Groningen. Toen echter in 1938 werd besloten opnieuw over te gaan tot het uitbreiden van het bedrijf, werd daarbij het besluit genomen de fabrieken een meer centrale ligging te verschaffen. Dat Sassenheim werd uitgekozen, moge oogenschijnlijk vreemd zijn, doch bij nadere beschouwing moet men deze ligging zelfs gelukkig noemen, omdat deze Gemeente aan den grooten verkeersweg Rotterdam-Amsterdam gelegen is, dicht bij de 4 grootste steden in den lande, d.w.z. dicht bij de meeste klanten.

Was het bedrijf in Groningen gedecentraliseerd, — in Sassenheim zijn alle afdelingen samengevoegd.

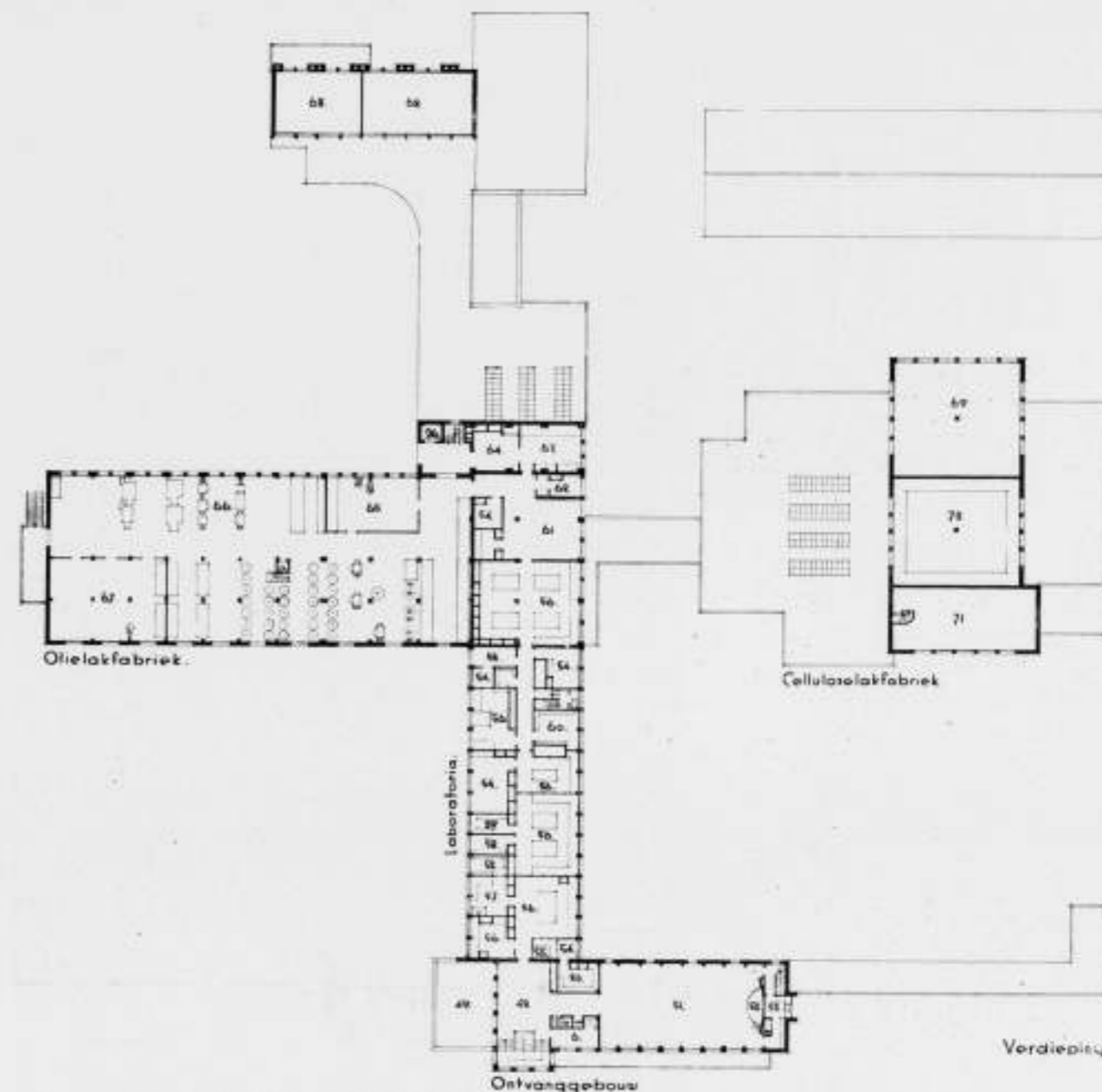
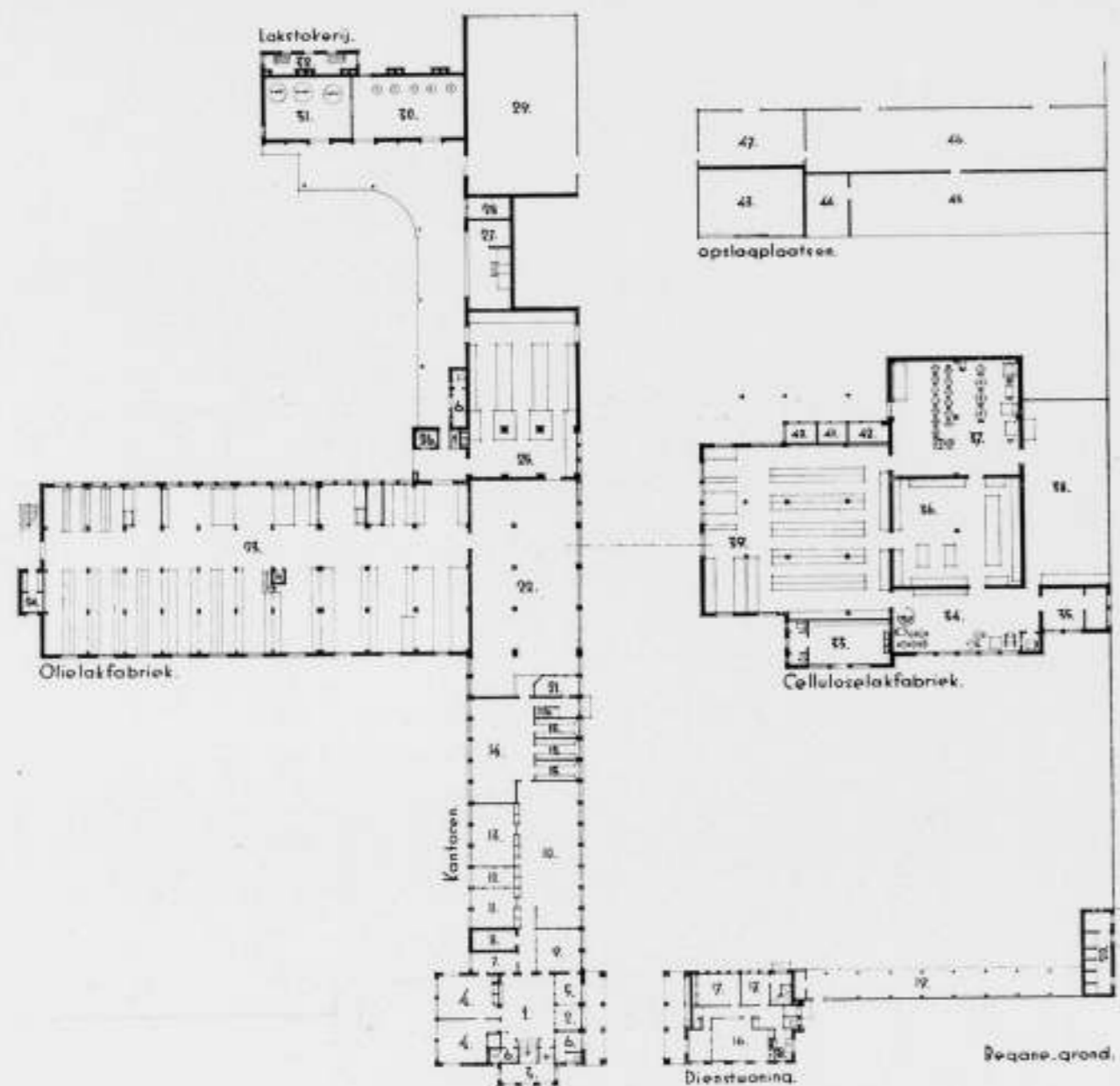
In Mei 1938 ontving ik opdracht plannen voor het nieuwe fabriekscapex in gereedheid te brengen, in December 1938 kon met den bouw worden begonnen en in December 1939 had de feestelijke ingebruikneming plaats.

De geheele bouw is vlot verlopen. Wel is waar dreigde in Sep-

tember door den oorlogstoestand belangrijke stagnatie en werd de uitvoering van de laatste bouwgedeelten wat belemmerd door de plotselinge verhuizing van het geheele bedrijf van Groningen naar Sassenheim (de Directie achtte het in de abnormale omstandigheden achter de waterlinie het veiligst), zulks terwijl gebouwen en terreinen nog niet geheel gereed waren, — doch deze moeilijkheden konden gelukkig worden overwonnen. De bouw werd uitgevoerd door de N.V. Aannemersbedrijf „Erica" v/h W. P. de Vreede te Noordwijk-Binnen, terwijl als opzichter fungeerde de heer P. Heystek. Zoowel den aannemer als den opzichter mag een woord van hulde niet worden onthouden.

Bedrijf.

Tot ongeveer 1915 was de fabricage geheel in handen van „praktici", doch sedert dien zijn het in hoofdzaak „chemici", die leiding geven. Het laboratorium behoort dan ook tot de belangrijkste onderdelen van het bedrijf; hier wordt niet alleen alles uitgedacht, onderzocht en beproefd, doch hier worden ook de lakken en vernissen eerst in kleine hoeveelheden bereid, terwijl deze later in de fabriek in groote quanta worden aangemaakt. Ook de laboratoria zijn gecentraliseerd. In andere bedrijven vindt men vaak bij elke speciale fabriek een eigen laboratorium. Het

PLAN VERDIEPING SCHAAL 1 A 600. FABRIEKSCOMPLEX VAN SIKKENS' LAKFABRIEKEN N.V., SASSENHEIM ARCHITECT CORN. ELFFERS B.N.A.

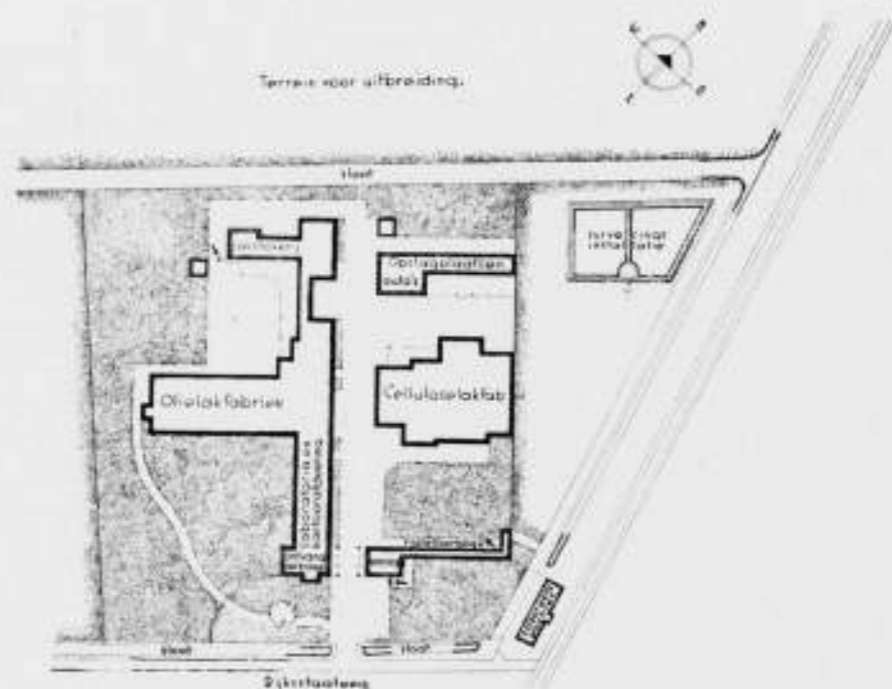
VERKLARING VAN DE NUMMERS IN DE PLATTEGRONDEN.

BEGANE GROND

1. Hal, 2. Vestibule, 3. Garderobe, 4. Prive-kantoor, 5. Telefoonkantoor, 6. Toilet, 7. Spreekkamer, 8. Kluis, 9. Inkoopafdeling, 10. Verkoopafdeling, 11. Afdeling boekhouding, 12. Afdeling boekhoudmachines, 13. Afdeling schrijf- en factuurmachines, 14. Post- en reclameafdeling, 15. Drukkamer, 16. Zijkamer, 17. Slaapkamer, 18. Keuken, 19. Rijwielberging, 20. Transformatorstation, 21. Loge chef, 22. Expeditie, 23. Kleurenafdeling, 24. Aluminium-manghok, 25. Laklager, 26. Liftschacht, 27. Verdunningsruimte, 28. Kantoorje, 29. Opslagplaats, 30. Laktokerij verplaatsbare ketels, 31. Laktokerij met vaste ketels, 32. Stookgang, 33. Kleedlokaal, 34. Plamuurafdeling, 35. Polijstmiddelen, 36. Voorraad vernisafdeling, 37. Fabricatie vernisafdeling, 38. Opslagplaats, 39. Kleurenafdeling, 40. Aniliekamer, 41. Aluminiumkamer, 42. Spuitkamer, 43. Garage, 44. Stortlokaal, 45. Fustenberging, 46. Opslagplaats, 47. Ruimte voor behandeling van bussen.

VERDIEPING.

48. Hal, 49. Terras, 50. Donkere kamer, 51. Ontvangzaal, 52. Podium, 53. Keuken, 54. Werkkamer, 55. Verwerkingskamer, 56. Laboratorium, 57. Werkplaats, 58. Bergplaats, 59. Weegkamer, 60. Bibliotheek, 61. Schilderswerkplaats, 62. Lakkamer, 63. Spuitkamer, 64. Hulpwerkplaats, 65. Droge witte verfstoffen, 66. Kleurenmalerij, 67. Droge verfstoffen kleuren, 68. Vide laktokerij, 69. Vide fabricatie vernisafdeling, 70. Vide voorraad vernisafdeling, 71. Mengafdeling plamuur.

PLAN BEGANE GROND SCHAAL 1 A 600 EN SITUATIE SCHAAL 1 A 2000. FABRIEKSCOMPLEX VAN SIKKENS' LAKFABRIEKEN N.V., SASSENHEIM ARCHITECT CORN. ELFFERS, B.N.A.

ampel overleg tusschen de chemici heeft echter tot resultaat gehad, dat aan centralisatie de voorkeur moest worden gegeven, als gevolg waarvan in dezelfde laboratoria zoowel voor de olie lak fabriek als voor de nitro-cellulose lak fabriek wordt gewerkt. Het bedrijf is in vijf hoofdgroepen te splitsen: de representatieve (ontvang-)afdeling, de laboratoria en kantoren-afdeling, de olie lak fabriek, de laktokerij, de nitro-cellulose lak fabriek. Om deze hoofdgroepen zijn de afdelingen gerangschikt voor den opslag van grondstoffen, emballage, enz.

Vindt men in de Japan lak fabriek en Nitro-cellulose lak fabriek allerlei soorten molens en walsen, waardoor de kleuren pasta's (z.g. dik gemalen) worden gekneet en gemengd, in de laktokerij vindt men de ingewikkeldste installaties, n.l. voor het verhitten van de kookpotten, waarin de bindmiddelen worden bereid, waarbij temperaturen van 300 à 400° C. moeten worden ontwikkeld, voorts voor de luchtverbetering, pompinstallaties, voor het wegvoeren van fabrikaten enz. Het principe der fabricage, zooals in Groningen werd toegepast,

FABRIEKSCOMPLEX GEZIEN VAN AF HET N.W. GEZICHT OP LAK-
VOORRAADTOREN MET OVERDEKTE TRANSPORTGANG.

ZUIDGEVEL ONTVANGGEBOUW.

werd gehandhaafd, alhoewel hier en daar nieuwe machines en andere installaties plaats werd gegeven en andere middelen van transport werden toegepast. Slechts ten aanzien van een belangrijk punt werd een geheel andere weg gekozen, nl. het opslaan van gereedgekomen vernissen en andere bindmiddelen. Vroeger werden deze in tanks opgeslagen, die bij elke afdeling waren geplaatst, doch deze opslag werd nu eveneens gecentraliseerd in den voorraadtoeren. Deze bestaat uit zes verdiepingen en op elke verdieping staan 16 tanks, die elk met de lakstokerij verbonden kunnen worden. Vandaar worden de vernissen en bindmiddelen in de tanks gepompt, terwijl van deze tanks uit leidingen gaan naar de verschillende afdelingen, die bindmiddelen nodig hebben. Voorts is er communicatie met de expeditie-afdeling, waar voor directen verkoop een kranenbatterij is geplaatst en waar de vloeistoffen eveneens kunnen worden afgetapt. Het is duidelijk, dat hierdoor een belangrijke vereenvoudiging is verkregen in het transport der fabrikaten en half-fabrikaten.

Zoals werd gesteld, is het principe der fabricage gehandhaafd, doch dit laat niet weg, dat er zich bij den nieuwbouw talloze vragen voordoen, die met het bedrijf verband houden en waarop de architect antwoord moet geven, zulks in nauw contact met den principaal en met hen, die de uitvoering verzorgen. Het één is belangrijk en het ander van ondergeschikte beteekenis, doch desniettemin zijn al deze kwesties bepalend voor den omvang van de verantwoordelijkheid van den architect. Naarmate deze grooter wordt, naar die mate zal het werk den architect meer voldoening geven. Zoo ook hier.

Gebouwencomplex.

Bij het ontwerpen van het complex is er van uitgegaan, dat de gebouwen, ten aanzien waarvan de mogelijkheid van brand het meeste moest gelden, zooveel mogelijk werden gelegd van de meest voorkomende windrichting af. Daarom werd de lakstokerij aan de Noordzijde en de nitro-celluloselakfabriek aan de Oostzijde van het terrein ontworpen. De expeditie-afdeling kreeg haar plaats in het hart van het bedrijf, tusschen die afdelingen, welke eindproducten afleveren. Uiteraard moesten de laboratoria, de kantoren, het ontvanggebouw ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de fabrieksgebouwen zoo liggen, dat een goed contact mogelijk is. Speciaal werd ook hierop acht gegeven, dat overal, waar dit noodig was, voldoende zon, licht en lucht zouden kunnen toevloeien. Niet het minst moest bij het ontwerpen in het oog worden gehouden, dat elk fabrieksgedeelte op eenvoudige wijze en zóó, dat de gang van het bedrijf niet zou worden gestoord, zou kunnen worden uitgebreid.

Ontvanggebouw.

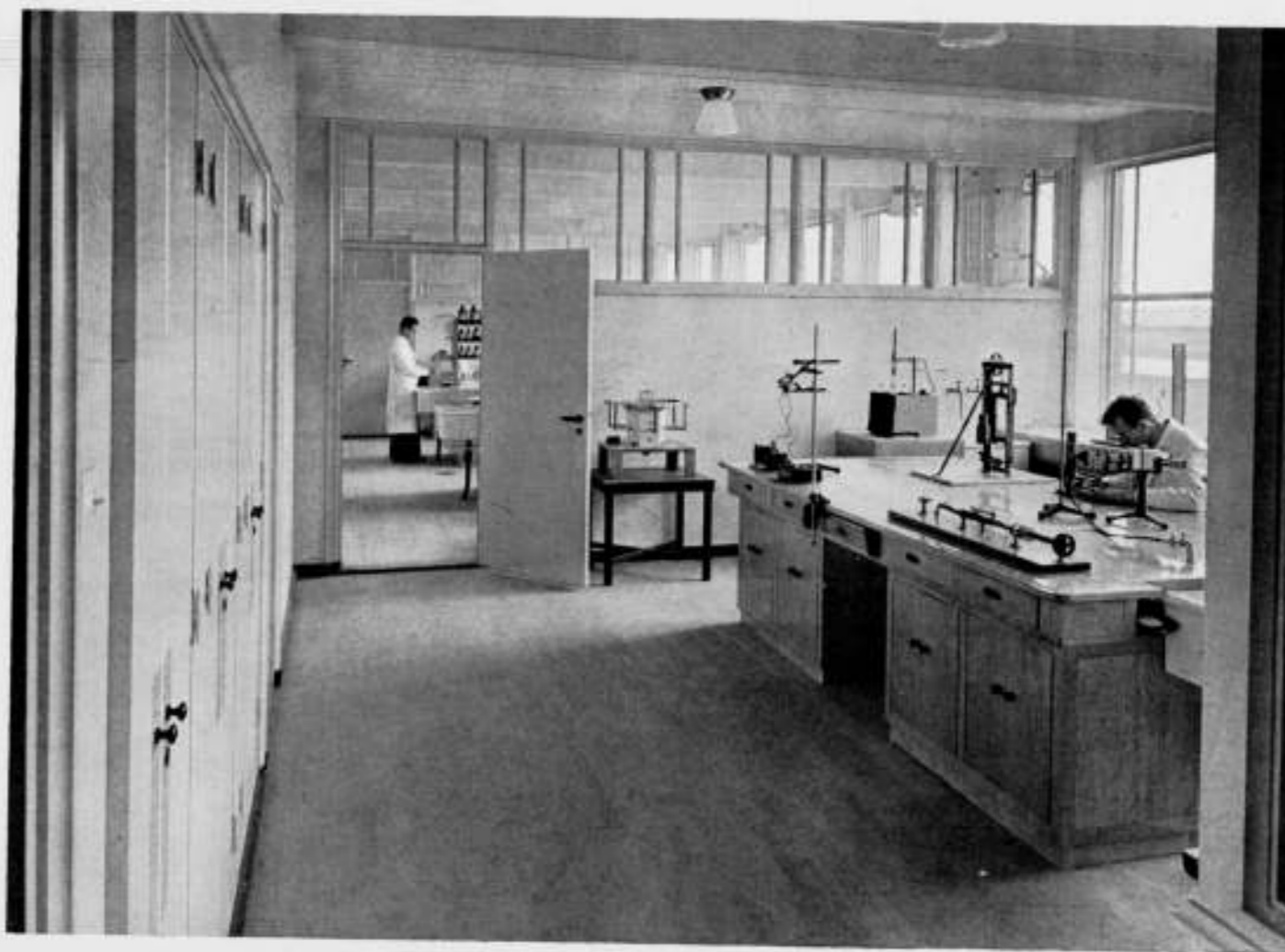
Dit is evenwijdig gelegd met den Rijksweg. Op den begane grond vindt men de hoofdtoegangspoort tot het terrein, de ingang tot de ontvanghal, het privé-kantoor en vergaderkamer, de dienstwoning en op de eerste étage de ontvang- en filmzaal met dienstvertrekken.

Noord-Zuid-vleugel.

Deze is direct aan het ontvanggebouw verbonden en vormt de verbinding tusschen de olielakfabriek en het ontvanggebouw.

OVERDEKTE GANG MET GEZICHT OP LAKSTOKERIJ

PHYSISCH LABORATORIUM
FABRIEKSCOMPLEX SIKKENS' LAKFABRIEKEN N.V. TE SASSENHEIM

FABRIEKSCOMPLEX SIKKENS' LAKFABRIEKEN N.V. TE SASSENHEIM
ONTVANGZAAL EN FILMZAAL.

ARCHITECT CORN. ELFFERS, B.N.A.

Op den beganen grond is de kantoorafdeeling ondergebracht en op de eerste étage liggen de laboratoria met de schilderswerkplaats.

Olielakfabriek.

De olielakfabriek ligt evenwijdig aan den Rijksweg en is direct verbonden met de kantoor- en laboratoriumafdeeling, expeditie-afdeeling, laklager en voorraadtoeren en is door een open gang met de lakstokerij en verdunningsruimte verbonden. Op den beganen grond ligt de kleurenmakerij, waar de bestelde producten in gereedheid worden gebracht en op de eerste étage de wit- en kleurmalerij, waar het reeds genoemde „dikgemalen" wordt gefabriceerd. Dit „dikgemalen" wordt bewaard in in den vloer hangende tanks; voor elk van de 64 standaardkleuren is er één aanwezig. Deze tanks kunnen op de kleurmakerij, die op den beganen grond ligt, worden afgetapt.

Lakvoorradtoeren.

Hierover merkte ik reeds een en ander op.

Lakstokerij.

Deze ligt ten Noorden van het complex, om redenen van brandveiligheid zoover mogelijk van de olielakfabriek verwijderd en door brandmuren van de opslagplaatsen afgesloten. De lakstokerij heeft een afdeeling voor stationnaire kookketels, waarin groote hoeveelheden worden bereid, in welke ketels tevens de noodige verdunningen worden aangebracht.

De fabrikaten worden in warmen toestand gepompt naar de reeds besproken tanks van den lakvoorradtoeren. De bediening van de vuren dezer afdeeling vindt plaats in een achter deze ruimte liggende stookgang. In de naastgelegen afdeeling zijn de verrijdbare ketels gelegen, waarin kleine hoeveelheden worden gestookt. Na het gereedkomen van het product worden de ketels uit deze stokerij gereden in de open gang, waar zij tot op zekere hoogte kunnen afkoelen en waarna zij naar de verdunningsruimte worden gebracht, waar de verdunning met terpentijn e.d. plaats vindt. Dit verdunnen wordt in verband met het brandgevaar niet in de stokerij gedaan; de stokerij heeft n.l. vuren, die niet zijn afgesloten en die in de ruimte zelve worden bediend.

Bij de lakstokerij is de opslagplaats van harsen en andere grondstoffen gelegen, die met branddeuren van de open gang is afgesloten.

110

Nitro-Celluloselakfabriek.

Zooals reeds opgemerkt, is deze om brandtechnische redenen 11 m van het overige gedeelte van het complex gelegd. De as van de fabriek is dezelfde als die der Japanlakfabriek. Hierdoor is een gunstige ligging ten opzichte van de expeditie-afdeeling en overige gebouwen verkregen. Deze fabriek heeft ook een malerij, een kleurmalerij en een opslagplaats voor heele en halffabrikaten; voorts een plamuurafdeeling, waar speciaal nitro-celluloseplamuur wordt gedraaid, een afdeeling voor bereiding van afbijtmiddelen en een berging van grondstoffen, die vanuit elke fabricage-afdeeling bereikbaar is.

INSTALLATIES.

Verwarmings- en bedrijfsleidingen.

De gebouwen worden verwarmd door warmwater (pompbedrijf). De centrale verwarmingskelder is onder den voorraadtoeren gelegen. Deze installatie, die van de welwater-installatie, ten dienste van de koeling van molens en walsen, zoowel als de bedrijfsleidingen, werden uitgevoerd door de N.V. Installatie Mij. Therna te Amsterdam.

Oliestookinrichting.

Deze werd in de lakstokerij gemaakt voor het verwarmen der kookpotten volgens het „Prior-systeem".

Condensatie-Installatie.

De ketels in de lakstokerij worden tijdens de bereiding van producten aangesloten met de condensatie-installatie. Hierdoor wordt belet, dat de dampen de lucht in de werkruimte bederven. Hiermede wordt uiteraard de gezondheid der werklieden bevorderd en de brandveiligheid verhoogd.

Rioolwater-Zuiveringsinstallatie.

Daar de polder het bedrijfswater niet wilde opnemen, is een eenvoudige rioolwater-zuiveringsinstallatie gebouwd. Het afvalwater wordt, sterk verdund met grondwater, gevoerd naar een gewapend betonringput, waarin een korf hangt, die eventueel medekomend vuil tegenhoudt. Uit dezen put wordt het ruwe water opgepompt in een 4 m hoge ronde ijzeren tank. Aan de bovenzijde van deze tank is een overloopleiding aangesloten, welke het water voert naar de bevoeiingsvelden, die het water

één voor één ontvangt. Het afvalwater zoekt zijn weg door de zandlaag, waarbij de zandkorrels absorberend werken en de vervuilde bestanddeelen aan het vuile water ontnemen; met medewerking van de micro-organismen heeft de oxydatie door de luchtzuurstof plaats. Na een vast te stellen tijd wordt het andere bevoeiingsveld in gebruik genomen en het eerste omgespit.

Constructie van het gebouw en toegepaste materialen.

De constructie van het gebouw bestaat uit een skelet van gewapend beton met dito balken en vloeren. De fundeering is op staal en eveneens van gewapend beton gemaakt. Op enkele plaatsen moest de grond worden verbeterd, waarvoor de fun-

deeringsleuven dieper werden uitgegraven en volgestampt met beton.

Voor de gevels werd, op speciaal verzoek van den principaal, Groningsche strengperssteen gebruikt. Teneinde een iets warmere kleur te verkrijgen, werd de achterkant van den steen voorgelegd.

Het komt mij voor hiermede wel een zeer vluchtige beschrijving van dit werk te hebben gegeven. Gaarne zou ik wat meer over de lakfabricage en de functies der diverse installaties hebben gezegd, doch de mij toegemeten ruimte is daarvoor te gering. Wellicht doet zich binnenkort een passende gelegenheid voor dit artikel te completeren.

CORN. ELFFERS.

Rotterdam, 19 Februari 1940.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

MODERNE BAUFORMEN, October 1939.

Dit nummer opent met miniatuur geteekende en gekleurde prentjes van arbeiderswoningen in Sieswijk-Holstein, resultaten van een gehouden prijsvraag. De kosten van deze woningen mochten, met die van den grond mee, 5600—8500 R.M. bedragen. Bij een bijdrage van een kwart van de bouwkosten door den eigenaar, mocht diens huur niet meer zijn dan 25,25—38 R.M. per maand.

Voorts interieurkunst te Weenen, van verscheidende architecten, een klein woonhuis aan het Traunmeer door architect Max Fellerer en lampen en glaswerk uit de werkplaatsen van J. en L. Lobmeyr te Weenen.

IDEM, November 1939.

Gewijd aan de Nieuwe Kancelarijgebouwen te Berlijn. Dit enorme complex van architect Albert Speer met kamers van 27 x 14,5 bij 9,75 m hoogte en gangen van meer dan 100 m lengte, overschrijft de gebruikelijke gebouwen-schaal dusdanig, dat een oordeel over de afbeeldingen zonder het persoonlijke waarnemen en het „beleven" der hier geschapen ruimtelijke sfeer niet mogelijk is ondanks de uitvoerigheid der afbeeldingen, waarvan er enkele ook in kleur zijn.

Voorts het Finsche Rijksdaggebouw van Sirén, waardoor men als vanzelf vergelijkingen probeert te maken tusschen het werk van Speer en dat van Sirén.

Verder een uitvoerige publicatie van de Hitler-Jugend Heim Hilden van de architecten Hentrich en Heuser te Düsseldorf.

Ten slotte een herinnering aan den 70sten geboortedag op 4 Nov. 1939 van Fritz Schumacher te Hamburg.

IDEM, December 1939.

Allereerst de fabrieksgebouwen van de „Total" werken, waar brandblusapparaten en -middelen worden gefabriceerd. Architect is Egon Eiermann te Berlijn, die een betonskelet maakte met veel glas en overigens baksteen-vullingen.

Voorts een landhuis in Hamburg-Reinbek van Hermann Schneider te Zürich; drie woonhuizen bij Stuttgart, van architect Kösters, een geïllustreerd artikel over moderne „Kachelöfen" van het Heinsteinwerk Heidelberg en eenige gekleurde studietekeningen van interieurs.

DE 6 EN OPBOUW, No. 16, 1939.

Gewijd aan de Richtlijnen voor onderzoek naar de ontspanningsbehoeften der bevolking in de steden; voor het inventariseren van de bestaande recreatievoorzieningen en voor het ontwerpen van plannen voor ontspanningsvoorzieningen. In het bijzonder toegelicht aan de toestanden te Rotterdam.

IDEM, No. 17 en 18, 1939.

Behandelt de functionele buitenwanden enquôte der c.i.a.m., d.w.z. de functionele gedifferentieerde wanden.

IDEM No. 19, 1939.

Gewijd aan de tentoonstelling „De Trein 1839—1939".

IDEM No. 20, 1939.

Behandelt onder den titel Utopie en realiteit, de uitslag van de prijsvraag voor een landarbeiderswoning, uitgeschreven door het Bestuur van de Tentoonstelling „Ideaal wonen" te Den Bosch. Over de bekroonde ontwerpen worden harde noten gekraakt, evenals over het bekroonde plan voor het Raadhuis te Doetinchem. Ook voor hen, die minder geprepareerd raken om harde noten te kraken, een aangenaam te lezen nummer.

IDEM No. 21, 1939.

Reisschetsen-nummer. Begint met een schets van een typisch Amsterdamsch stadsgezicht door Frantz Röntgen, waarin alles van Amsterdamsch is weggefallen en alleen het stadsgezicht overblijft. Verreweg het beste lijken mij de schetsen van Dr. Ir. J. T. P. Bijhouwer van Italiaansche tuinen. Beknopte en ... duidelijke notities.

IDEM No. 22, 1939.

Gewijd aan het nieuwe werk van Ir. J. B. v. Loghem. Niet vermoed werd dat dit nummer, met den tekst van J. P. Kloos, zoo spoedig een herdenkingsnummer zou worden.

IDEM, No. 23 en 24, 1939.

Behandelt uitvoerig de kwestie van de organisatie stadsopbouw. Is zij mogelijk? Deze vraag behandelt B. Merkelbach. Verder: „De gebreken van de woningen en woonblokken op Bosch en Lommer", door J. Niegeman.

IDEM No. 26, 1939.

Publicatie van de Uitbreiding van de Diaconessen-inrichting te Rotterdam, architecten Brinkman en v. d. Broek.

S. D. Neter schrijft nogal vervaarlijke dingen over „Beeldende Kunst en Maatschappij".

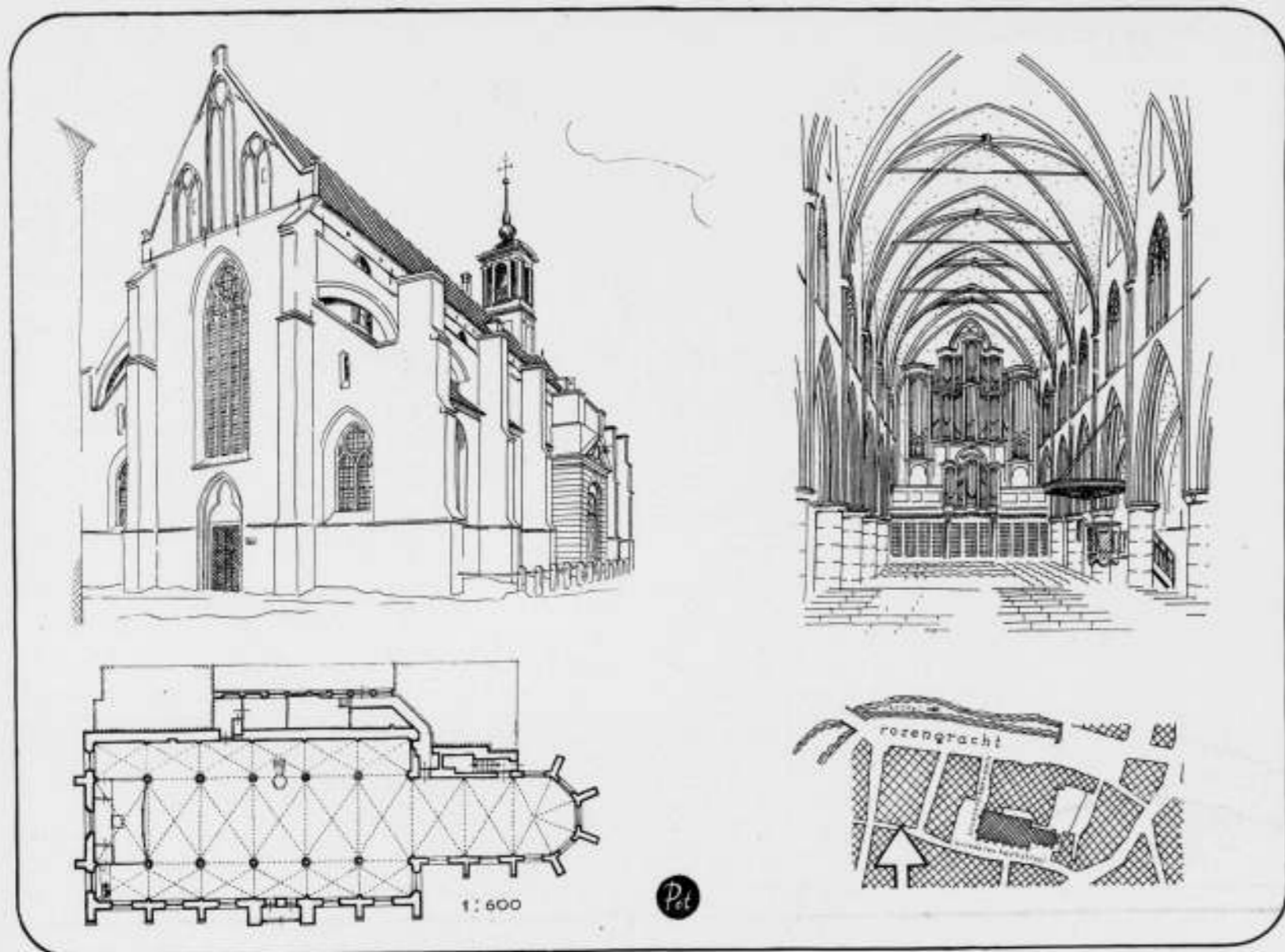
L'ARCHITECTURE D'AUJOURD'HUI, No. 8, 1939.

Allereerst vinden wij een artikel over de moderne bouwkunst (van 1919—1939) van Polen. Met zeer vele plaatjes vervolgens behandelt Gaston Bardet enkele fortificatieplannen uit de Renaissance, o.a. een plan van Albrecht Dürer van 1527 (wat teekende hij al niet!) en een plan van Jacques Perret van 1601. Verder eenige uitvoerige studies over „la défense passive" en de zich daarbij voordoende technische vraagstukken.

Ten slotte een serie moderne flatwoningen in Frankrijk, Engeland, Brazilië, Denemarken en ons land (woonflat te Rotterdam, architecten Ir. v. Tijen en Maaskant).

J. P. M.

111

DE BESCHERMING VAN ONZE MONUMENTEN. XIII. DE BROEREN- OF PREDIKHEERENKERK TE ZUTPHEN.

Verscholen achter de huizen op den hoek van wat nauwe onaanzienlijke straatjes, ligt de Broeren- of Predikheerenkerk. Deze kerk maakte deel uit van het omtrent 1293 door Margaretha van Vlaanderen gestichte Minderbroeders of Predikheeren klooster. Van de gebouwen van dit klooster is vrijwel niets over. Op de plaats er van is thans de Rijkslandbouwwinterschool. Een der zijden van de oude kruisgang wordt ingenomen door dienstruimten van de Broerenkerk. Het is het deel dat in den plattegrond boven den dikken Noordelijken buitenmuur der kerk ligt. Hier zijn nog — zwaar gemutilleerd — de lage baksteenen spitsbogen over, die eenmaal de kruisgang van den Kloosterhof scheidden. Maar bij deze sporadische elementen blijft het. Van de geschiedenis der Broerenkerk vóór de Hervorming is weinig bekend. Aangezien de stad Zutphen, na den Spanjaarden in 1572 aanvankelijk ont-nomen te zijn, weer in Spaansche handen terugviel, duurde het tot 1579 eer de stad overging tot de Unie van Utrecht en daarmee definitief tot de Hervorming. Het duurde toen echter nog tot 1602 eer de Broerenkerk voor-goed door de Hervormden in gebruik werd genomen. De heroveringen van en op het Spaansche gezag gingen gepaard met de gebruikelijke verwoestingen, waarvan de stad Zutphen in het bijzonder te lijden had. De Broerenkerk heeft den langgerekten plattegrond aan vele 14e eeuwse kloosterkerken in ons land eigen. Het schip is tusschen de zuilen 8,25 m breed; de zijbeuken zijn ongeveer 3 m breed. Het schip is inwendig 52 m lang, heeft 6 travéeën en een koor van 2 travéeën en een drizijdige af-sluiting, gezamenlijk 17½ m lang. De Zuidgevel heeft conterforten, die de luchtbogen steunen. De Noordgevel, die aanmerkelijk dikker is, heeft geen conterforten. De kerk is van baksteen, in Vlaamsch verband gemetseld. De ronde zuilen, de bundelpijlers en de muraalbogen van de 6e travée (die tegen het koor) zijn van tufsteen, evenals enkele versierde kraagsteentjes onder de schalken in het koor. De geprofileerde muraalbogen, evenals de schalken en de ribben van de baksteenen kruisgewelven over schip en zijbeuken, rusten op een-voudige uitkragingen aan dekplaten op de zuilen.

De kruisgewelven zijn — waarschijnlijk eerst na 1500 — beschilderd met wapens van oude geslachten: de Kreyncks, de van Meckerens, de Mervalda, de IJserens en de van Bronkhorsten, geslachten bekend in de Geldersche geschiedenis. De gewelven in het koor zijn beschilderd met figuren: Thomas van Aquino, Antoninus van Florence, Catharina van Sienna, Albertus Magnus, en verder Maria, de apostelen Petrus en Paulus, en Dominicus, de bescherm-heilige van de kerk. Ook op de sluitsteenen der gewelven vindt men Chris-telijke symbolen.

De kerk is in 1937 en 1938 geheel gerestaureerd. De tamelijk rommelige in-druk van den tijd er voor, dien we uit enkele plaatjes kennen, is geheel ver-dwenen en wij bevinden ons in de Broerenkerk thans in een voortreffelijke ruimte, die dank zij de uitnemende keuze van het één-kleurige doch goed ge-schakeerde glas in lood in de zuidelijke ramen, waardoor een groenig-paarsig licht op de crème gesausde muurwanden valt, prachtig van „toon” is.

Dit eenvoudige maar gave interieur is werkelijk een architectonisch fraaie, goede ruimte en dit verklaart ten volle, waarom deze kerk, die overigens geen kostbare oudheden bevat, op de lijst der beschermde monumenten is geplaatst.

De kerk bewaart eenige oudheden, zooals een tweetal Gothische muur-kastjes, een herinneringsteentje aan den dood van den prior Kreynck van 1544, en een gedenksteen van het „Viergekroonde Gilde”, een en ander tot 1938 in de St. Walburgskerk geborgen.

In den Noordoosthoek naast het koor kan men via trappen en gangen, die aan verhalen van Dickens doen denken, een traptorentje bereiken met een interessant slakkenhuis gewelf.

De kerk is van buiten van baksteen, heeft aan den Zuidgevel een portaal uit de 18e eeuw en op het dak staat een zeer sierlijk klokketorentje uit de 17e eeuw.

J. P. M.

Litteratuur:

R. J. Tutein Nolthenius. Oud Zutphen. Bouwk. Tijdschrift Deel XVII 1899. „De Broerenkerk”. Jaarboek 1939. Ned. Hervormde Gemeente Zutphen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 14

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

6 APRIL 1940

VAN EEN DOORBRAAK EN EEN TOREN.

DOOR IR. DAAN JANSEN.

Het is de keerzijde van de verruimingen, die ter wille van het moderne verkeer tot stand komen, dat ze zoo onbarmhartig de historische structuur van de kern onzer oude steden vernielen. Ook al slaagt men er in zoo'n doorbraak uit te voeren zonder dat er oud stedenschoon wordt opgeofferd, dan gaat er toch iets onvervangbaars verloren. Immers de aanleg van zulk een oud en verwaarloosd stadskwartier verdwijnt, en daarmee iets, dat nauw met de geschiedenis der stad is verbonden en dat eigenlijk evenzeer monument is als de op zich zelf staande historische gebouwen, voor het behoud waarvan we zoo angstvallig waken. Reeds geruimen tijd wordt er te Utrecht ijverig gesloopt in het gedeelte der oude binnenstad ten noorden van het Vreeburg, dat naar 'n voormalige administratieve aanduiding nog steeds wijk C wordt genoemd. Voor den kunstminnaar viel daar al heel weinig schoons te ontdekken, maar toch is het 'n merkwaardig stadsgedeelte, dat verdwijnt. Een goede kwarteeuw geleden was wijk C nog de Utrechtsche volksbuurt bij uitnemendheid, de oranje-wijk, waar het ongegeneerde straatleven zich door 'n bijna dorpsche gemoedelijkheid kenmerkte en waar de buurtbewoners in het maatschappelijk verkeer van een opvallend saamhorigheidsgevoel bleek gaven.

Veel van wat in vroeger jaren aan het buurtleven daar gloed en verve gaf, is reeds verdwenen. De bouw van goede volkswoningen aan de noordelijke stadsgrens, gepaard met intensieve krotopruijing, heeft de geleidelijke ontvolking van deze eertijds dichtstbevolkte stadswijk in de hand gewerkt. Maar ook het grillig complex van straatjes en stegen zelf is wel beschouwd ten doode opgeschreven. Een breede verkeersweg, die de woningwijken benoorden Pijlsweert met het centrum der stad zal verbinden, is in aanleg. Deze zal het topographisch isolement van wijk C verbreken en reeds door z'n respectabele breedte den spot drijven met de dimensies, die daar steeds hebben gegolden. De singelbrug is al gelegd en een breede gaping in den pleinwand, naast het gloed-nieuwe gebouw van C. & A., markeert de plaats, waar straks de nieuwe St. Jacobstraat op het Vreeburg zal uitmonden.

We spraken van de historische structuur der oude stad, die tengevolge van verkeersverbetering verloren gaat. Niemand zal de kern van Utrechts binnenstad in wijk C gaan zoeken en toch is het geval hier aanwezig. Wat we nu wijk C noemen, was eens

FIG. 2. DE JACOBIKERK TE UTRECHT, GEZIEN VAN UIT DE WATERSTRAAT

de „kerkwijk van St. Jacob”, een van de drie buurtschappen aan den Rijn, waaruit in de vroege Middeleeuwen de burgerlijke stad is saamgegroeid en die met het geestelijk gebied rondom de vijf kapittelkerken in het midden der twaalfde eeuw in één langgerekte ommuring zijn opgenomen. Wie op een plattegrond of op een luchtfoto het stratenplan rond de Jacobikerkerk nader beziet, zal er den aanleg van een Hollandsch dijkdorp in herkennen. Vrijwel alle zijstraten staan haaks op de Waterstraat, waarvan het gebogen beloop ons verraaft, dat ze eenmaal als dijk een bocht van den Ouden Rijn heeft gevolgd. De kerk zelf staat „binnendijks”, met haar lengteas in de richting van den „dijk”, zooals we het nu nog bij Betuwsche dorpen langs de Linge kunnen aantreffen.

Omtrent de oudste geschiedenis der kerk is vrijwel niets bekend. Ze werd in 1415 tot een gotische hallenkerk verbouwd. Een halve eeuw later, in 1461, werden de zijbeuken langs den toren doorgetrokken en werd tevens een z.g. „achterkerk” toegevoegd. Zoo verkreeg de parochiekerk van St. Jacob haar huidigen vorm, waarbij de zware toren door kerkbeuken wordt omsloten. De stompe toren, zooals de gereproduceerde foto's hem weer-geven, was eens door een hooge spits bekroond. Deze komt reeds voor op een 16e eeuwse muurschildering op den ooste-
114

lijken torenwand, die bij de kerkrestauratie in 1883 te voorschijn kwam, doch vrij spoedig weer onder de pleister is verdwenen. Ook vinden we hem terug op verschillende panorama's der stad uit de 17e eeuw en op een schilderij van 1660 in het Centraal Museum. Den eersten Augustus 1674 werd hij echter geheel vernield door den orkaan, die ook het schip van den Dom deed instorten en de romaansche Pieterskerk van haar beide torens beroofde. Met de spits van den Jacobitoren viel het carillon van Hemony-klokken ten offer aan dit „grouwelijk tempeest”, dat ons aan de stormramp van Borculo (1925) doet denken. Het stadsbestuur heeft den hoogen torenhelm nooit hersteld. Op de hierbij gereproduceerde teekening van J. de Beyer (1744) ziet men den toren met een laag tentdak bekroond, dat echter in 1812 weer werd verwijderd.

Van de vele torens, die in vroeger eeuwen het silhouet van de aan kerken en kapellen zoo rijke stad verlevendigden, heeft Utrecht er slechts zeer enkele mogen behouden. Van deze heeft zich de Jacobitoren altijd het minst in de belangstelling van stadsbestuur en burgerij mogen verheugen. Zoowel z'n afzijdige ligging als z'n verminkte staat zullen daartoe hebben bijgedragen. Nu echter de doorbraak door wijk C tot uitvoering komt,

FIG. 3. DE JACOBITOREN TE UTRECHT TUSSEN DE HUIZEN IN AFBRAAK VAN WIJK C.

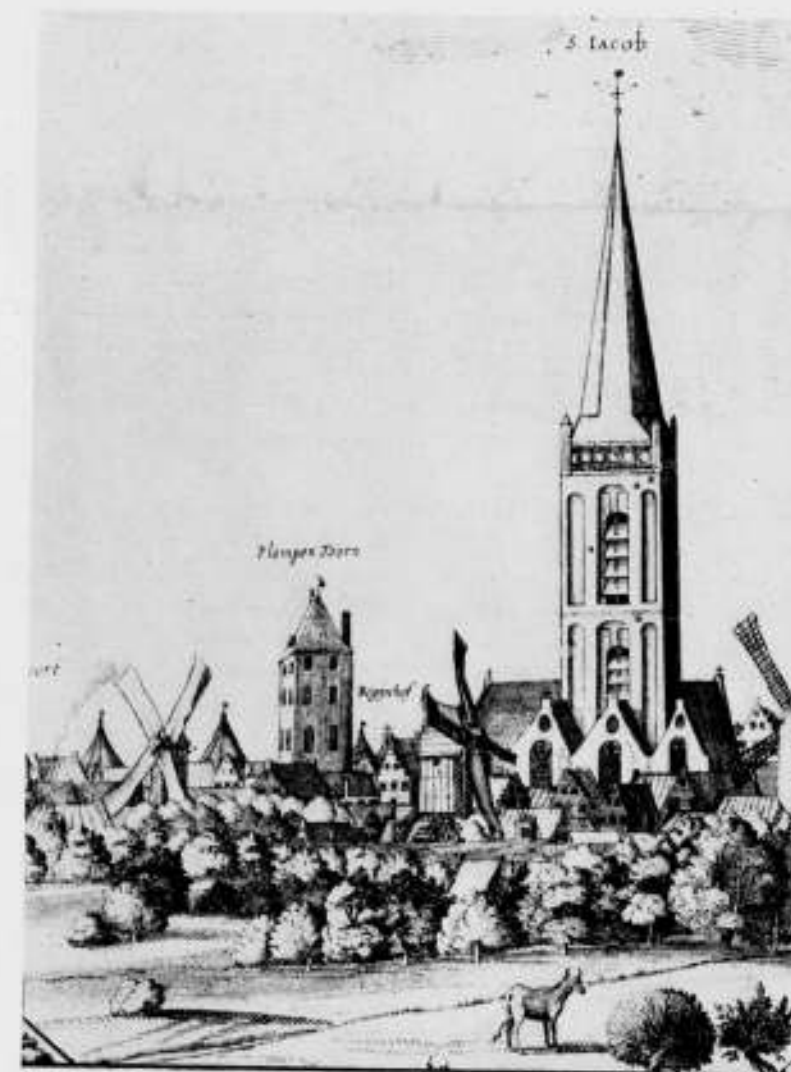

FIG. 4. DE JACOBITOREN TE UTRECHT MET HOOG SPITS NAAR HET PANORAMA DER STAD VAN J. C. DROOCHSLOOT. (1625)

FIG. 5. DE JACOBITOREN MET LAAG TENTDAK VOLGENS DE TEEKENING VAN J. DE BEYER. (1744)

is men zich het kostelijk bezit van den ouden toren, juist daar ter plaatse, weer bewust geworden. De nieuwe verkeersweg zal vlak langs de westzijde van de Jacobikerkerk lopen en daarmee zal aan den veelgesmeden toren een stedenbouwkundige functie worden toebedeeld, die hij waardig kan vervullen, mits aan twee voorwaarden wordt voldaan: algeheele restauratie en herstel van de spits.

De restauratie is broodnodig en laat eigenlijk geen uitstel meer toe. Het metselwerk verkeert in zeer slechten staat en vereischt dringend herstel. Vooral aan de tweede geleding zou de restauratie ten goede komen, als het suffe metselwerk van klinkers, dat in het midden der 19e eeuw als ommanteling van de kern van het muurwerk werd aangebracht, weer door oude handvormsteen van het goede formaat werd vervangen, terwijl dan tevens de wanstaltige wijzerplaten konden verdwijnen.

Over de wenschelijkheid aan den Jacobitoren z'n hooge spits te hergeven zal, dunkt ons, wel niemand, die zich ter plaatse oriënteert, in twijfel verkeeren. Daarbij behoeft ons de vraag of de nieuwe spits een reconstructie van den ouden torenhelm zou moeten zijn, niet al te zeer bezig te houden. Immers betrouwbare gegevens, die den grondslag van een reconstructie zouden kunnen zijn, ontbreken. De panorama's der stad, waarop de Jacobitoren is afgebeeld, die van P. Bastius (1604), J. C. Droochsloot (1625) en H. Saftleven (1648), geven zijn vorm opvallend verschillend weer, evenals trouwens dien van de a-jour bewerkte gotische balustrade van den trans.

Nu behoeven we dat niet te betreuren, want zooveel is zeker, dat de torenhelm, die door den storm van 1674 werd verwoest, architectonisch niet bijster belangrijk kan zijn geweest. Er zou dan ook, dunkt ons, geen bezwaar kunnen zijn, den ontwerper van de nieuwe bekroning — mocht daartoe worden overgegaan — een groote vrijheid van handelen te laten.

Het zou wel een zeer dankbare opgave zijn voor den architect, die daarmee zou worden belast. Wellicht zou het overweging verdienen in dit geval door het uitschrijven van een prijsvraag velen gelegenheid te geven hun gaven aan dit interessante torenprobleem te wijden!

De toren zal in de eerste plaats betekenis hebben voor den nieuwen verkeersweg. Vanaf het Vreeburg (punt B) zal het straatbeeld gesloten zijn en het afsluitend huizenblok zal in de rijzige torenspits culmineeren. Het ligt dan ook in de bedoeling voor het driehoekig bouwblok ten zuiden van de kerk slechts een beperkte bouwhoogte toe te laten en zodoende het uitzicht op kerkdak en toren vrij te houden. Het zou wenschelijk

zijn als die beperkte bouwhoogte ook ter andere zijde van de kerk werd doorgevoerd, opdat van den overkant van den Singel, tot bij den Heerenweg (punt A) het torengesicht vrij blijft. Nabij punt A bevindt zich de R.K. Monicakerk, op den toren waarvan het voorafgaande gedeelte van den weg is gericht. Zij die zich, als de nieuwe verbinding eenmaal gereed is, vanaf de Boerhave-laan, onder den spoorweg door, stadwaarts begeven, zullen gewaar worden, hoe de toren van de Jacobikerk de afsluitende functie overneemt van den Monica-kerktoren, zoo eenigszins als dit met de torens van St. Bavo en de St. Nicolaaskerk te Gent het geval is.

Vanuit de Waterstraat (zie de foto) heeft men nu reeds een aardig gezicht op de drie topgevels, die het ruim der Jacobikerk aan den Westkant afsluiten. Laat men er vooral niet toe overgaan, de kerk aan deze zijde te „ontmantelen”, maar de lage huisjes — vrijwoningen —, die schaal geven aan den hoogen kerkwand, intact laten. Er zou iets voor te zeggen zijn, ze met een klein gazon — vooral geen plantsoentje — van den grooten weg te scheiden. Het lijkt ons niet juist, dat het oorspronkelijk stratenplan een wijziging onderging, in dien zin, dat de uitmonding van de Waterstraat werd verwijd, waardoor de beslotenheid van het straatbeeld hier noodeloos werd verzwakt.

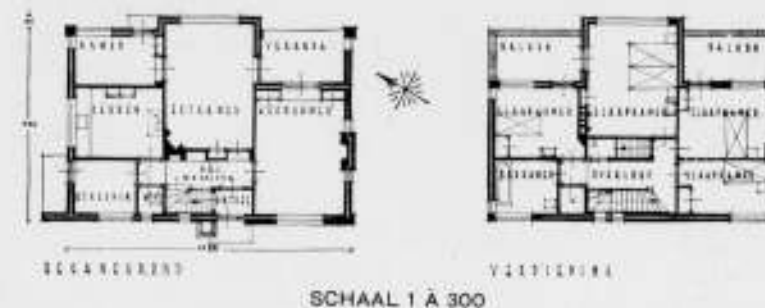
Niet van nabij, wel op grooter afstand mist men de thans ontbrekende spits. Wij denken aan het Paardenveld (punt C); vooral echter aan de Bemuurde Weerd (punt E), waar de door een nieuwe spits gekroonde toren het ruime gezicht op de stad ongemeen zou verrijken. In het bijzonder echter dient in dit verband de Voorstraat te worden genoemd, de breede, maar weinig aantrekkelijke winkelstraat, waarlangs het verkeer uit de richting Amersfoort en Zeist het centrum der stad nadert (punt D). Deze straat zou zeer zeker, als de Jacobitoren op den achtergrond zijn hooge spits herkeerde, een geheel ander aanzien hebben.

Er zou in dit verband nog meer te noemen zijn. Dit is zeker, het westelijk deel van Utrechts oude binnenstad vraagt als het ware om herstel van zijn te lang verminkt gebleven toren. Hier doet zich het uitzonderlijke geval voor, dat enkel door het aanbrengen van een torenhelm bereikt kan worden wat elders slechts door een kostbaren en moeizamen torenbouw mogelijk zou zijn.

Laat ons hopen, dat, als straks de restauratie van den Jacobitoren ter hand wordt genomen, men niet verzuimen zal dezen weer met een slanke spits te bekronen. Het monument en de stad zouden er beide mede gebaat zijn.

Ir. DAAN JANSEN.

Utrecht, Maart 1940.

LANDHUISJE TE BILTHOVEN. ARCH. IR. H. F. MERTENS. B.N.A.

Aan de Gezichtslaan te Bilthoven staat al vele jaren een heel eenvoudig huisje van architect Mertens. Het is al in 1929 gereed gekomen. En als je er langs komt denk je, ja, zóó moet het zijn, zoo'n huis, zoo onopvallend, zoo simpel mogelijk. Het staat evenwijdig aan den weg, heeft een gewoon tentdak, gewone baksteenen gevels, een simpel pannendak, zonder eenig overstek, de pan dekt op de allereenvoudigste manier den gevelmuur af.

In den voorgevel ligt de goot vlak boven de verdiepingramen; voor de slaapkamertjes vormt die goot een beschuttend overstek,

een motief, dat bij de karakteristieke hoekraampjes aan alle vier de hoeken van het huis wordt herhaald. De schoorsteen van de woonkamer is duidelijk in den zijgevel getoond, hij komt goed uit het dak. Hij heeft net den juisten voorsprong voor het gevelvlak, en verbreedt zich ook aardig bij de benedenverdieping. Het is niets bijzonders. En dat is juist de waarde van dit werk. Velen zullen er aan voorbijgaan zonder het op te merken. Alleen degenen die zien kunnen, staan stil en beseffen, dat hier een architect aan het werk was, die weet wat wonen is.

H. G. J. SCHELLING.

AFFICHE

ONTWERP A. D. COPIER

SPIEGELINGEN IN „HET GLAS 1940“.

Een goede tentoonstelling *) bezit in vele opzichten een zekere gelijkenis met een goed toneelspel; zij opent een eigen wereld van menselijke vreugden en ontroering. Op vakkundige wijze — en dit kan op talrijke manieren geschieden — zorgt zij voor een inleidend exposé, dat belangstelling vermag te wekken voor het product in het algemeen en de tentoonstelling in het bijzonder. Zij voert dat interesse op langs de verschillende trappen van technische en esthetische ontwikkeling naar de werkstukken van een ver gevorderd vakmanschap en een daaruit ontbloede kunstenaarsexpressie, een climax van edel materiaal en vormgeving, welke in staat is den beschouwer nog langen tijd nadien aan zijn luister te herinneren. Zij eischt in dien zin een op hoge qualiteiten gebaseerde selectie van het te exposeren materiaal, dat bewust geordend dient te zijn ten behoeve eener instructieve voorlichting, die als een innemend geleide gaarne door den bezoeker bij zijn rondgang wordt aanvaard. Door sfeer en voordracht moet zij gericht zijn het verlangen naar aandachtige beschouwing te wekken, zonder welke werkelijk begrip en blijvende waardeering niet zouden kunnen ontstaan. Zij is als een school voor volwassenen, die hier de waarde van den echten kunstenaar leeren onderscheiden bij de geheel of gedeeltelijk machinale productie van onzen tijd, maar tevens een begrip verkrijgen van de zorgen en den arbeid van die velen, die met den kunstenaar vaak onder moeilijke maatschappelijke

omstandigheden het voorwerp, resultaat van hun aller onderschikking en samenwerking, met toewijding en overgave tot stand brachten en thans aan de gemeenschap prijsgeven.

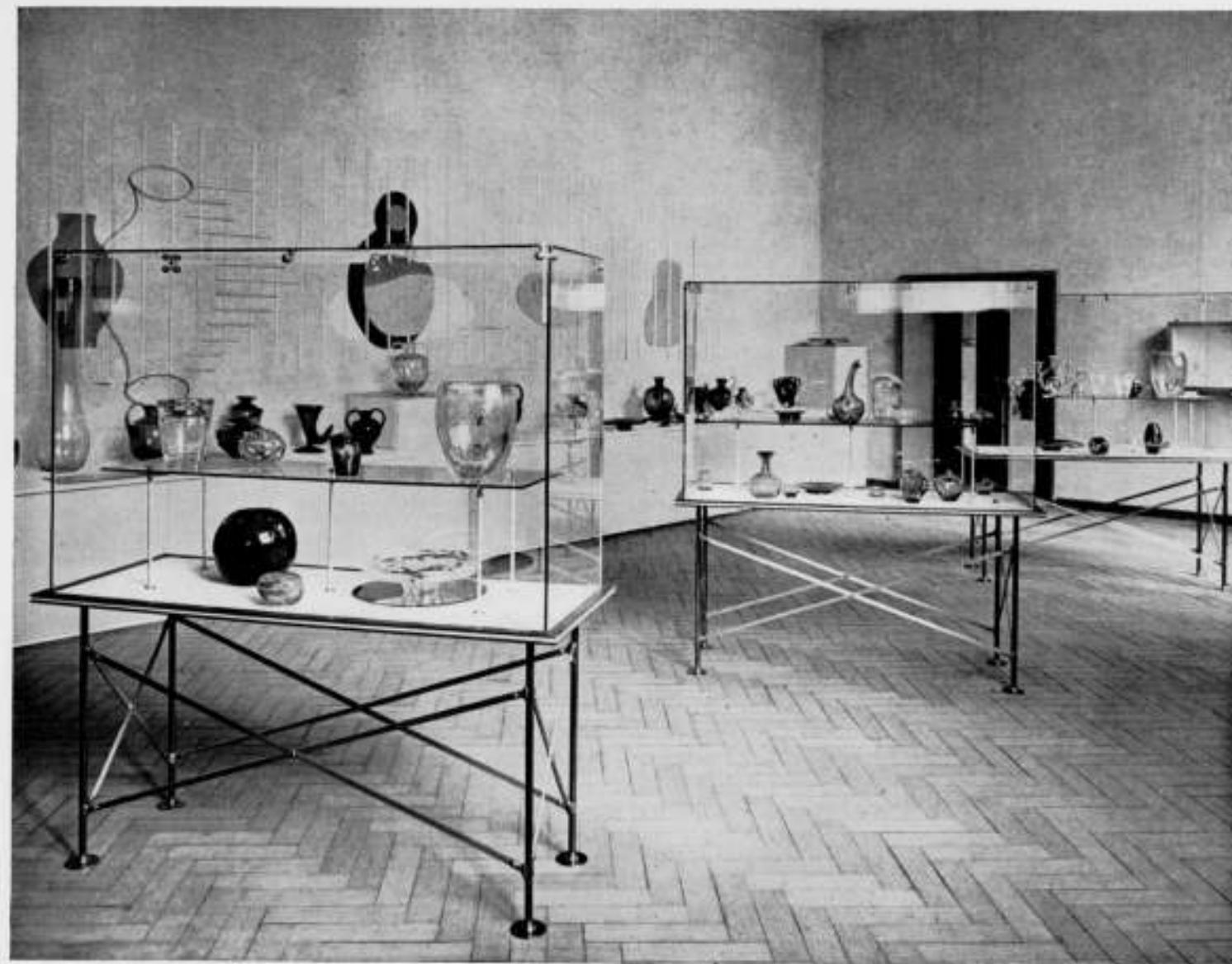
Kan de Tentoonstelling „Het Glas 1940“, welke in de zalen van het Stedelijk Museum te Amsterdam is georganiseerd, den toets van bovengenoemde richtlijnen doorstaan?

Is zij te beoordelen als een ernstig voorbereiden opzet met het doel het publiek nader te brengen tot de waardeering van het goede voorwerp, dat ontstond door de samenwerking van fabriek en kunstenaar? Of moet zij worden opgevat als een luchtig gebaar, dat vluchtig is en alles mag beteekenen? Dat gebruik maakt van waarden, die anderen reeds verwierven zonder te kunnen stijgen tot eigen verantwoord arbeid onder de stuwning van een persoonlijke visie.

Is het geoorloofd, dat de kunstenaar zich niet meer de hoge normen stelt, die hem maakten tot een drager der cultuur door alle eeuwen heen?

Indien zijn weerstand aflat tegen den ongebreidelde drang naar verandering en het razend tempo van den tijd, houdt hij op kunstenaar te zijn.

De gloedvolle openingsrede van den voorzitter van de V.A.N.K., Mr. J. F. van Royen, en de vrijwel algemeene erkenning, die het product der Glasfabriek Leerdam zich, dank zij de werkzaamheid van vooraanstaande kunstenaars — in de allereerste

plaats een de Bazel, Berlage en Copier — heeft verworven als een prestatie van nationale beteekenis, zoowel voor ons eigen land als voor onze vertegenwoordiging in den vreemde, had hooggestemde verwachtingen gewekt.

Aan die verwachtingen heeft de tentoonstelling „Het Glas 1940“ niet alleen niet beantwoord, doch bovendien aanleiding gegeven tot een gevoel van teleurstelling en van vrees, dat ook voor dit in de openbaarheid treden niet meer de hoge normen werden aangelegd van weleer en zich reeds symptomen vertoonden van een teruggang naar een lager niveau.

Noch de tentoonstellingsmaterie, noch de tentoonstelling als opzet waardigen deze eerste van de reeks der wisselende V.A.N.K. exposities in het Stedelijk Museum tot een geslaagd getuigenis van kunstenaarschap. Het is alsof de vlag-Copier, van wien hier enkele werkstukken de aandacht verdienen, de lading moet dekken. Een lading van eerste proeven van drie nieuwelingen ¹⁾ in deze glastechniek, wier slordig en schetsmatig neergeworpen intenties in een afzonderlijke zaal worden gepromoveerd tot „werktekeningen“ en den meer ingewijden beschouwer op duidelijke wijze voor oogen stellen in hoever deze werktekeningen konden worden aangehouden en zich in het product hebben gewijzigd op grond van technische bezwaren bij de uitvoering. Hoe schrikkelijk ver verwijderd staan deze werktekeningen van een preciese vaststelling in maat- en uitvoering, noodzakelijk voor een correcte vervaardiging als serie- of massaproduct, welke van den aanvang als doel zal zijn gesteld. Hoe vele jaren hebben de Bazel, Berlage en Copier, die „met 't glas grootgebracht“, zich aan deze materie toegewijd, alvorens zij tot een eigen expressie stegen.

¹⁾ Ida Falkenberg Liefink, J. Nicolas en W. Stuurman.

Thans schijnt een luttel jaars voldoende om tot nieuwe vormen te geraken (die men ook aan anderen kan ontleenen), om in afkeer van een strengen eenvoud zich bandeloos over te geven aan een buitensporige versiering, waarin het overvloedig vrouwelijk naakt herinnert aan voorbeelden van hellenistischen en classicistischen oorsprong. Maar met welk een verschil van geaardheid, van voordracht, vormgeving, rhythmische en anatomische geleiding, compositie, vakmanschap! Welk een verval! Het is begrijpelijk dat de goede stukken in de collectie door die buitensporige worden overstemd, dat men geen aandacht heeft voor de prachtige nieuwe kleur van Leerdam „het staalblauw“, een vondst, die zeker niet zonder talrijke ernstige en kostbare proefnemingen zal zijn tot stand gekomen.

Als geheel genomen kenmerkt zich de omvangrijke verzameling door een te veel aan herhaling, aan gelijkvormigheid (al schuilen hierin talrijke verschillen van technische hoedanigheid en verfijning), door het ontbreken van hoogtepunten, van een climax. En daarmee doet zij aan haar uiting als tentoonstelling te kort. Bovendien wordt haar voordracht in de te groote ruimtelijkheid der zalen nog aanmerkelijk verzwakt. Het glaswerk, voorwerpen van intimiteit, verliest zich in deze wijdsche lichte ruimten, waar het nergens steun vindt door een of andere architectonische verdeling of contrastwerking.

Tenslotte rest nog de decoratieve verzorging, welke zich uitsluitend bezig hield met een versiering der gang- en zaalwanden. De versierder ²⁾ bezit een mateloze verbeelding, indien hij over een flinke partij van de meest uiteenlopende materialen kan beschikken. Nadat de donkere toegangsweg met glazen buizen, kookkolven en flesschen was getooid, werd de smalle doorgang

²⁾ Hajo Rose.

*) In dit geval van toegepaste kunst.

naar de zalen nauwer toegesnoerd met behulp van twee netten waarachter 4 horens des overvloeds, ontwerp J. Nicolas, werden opgesteld. Deze zijn van de volgende passende achtergronden voorzien: 1. foto landschap met melkvee; 2. krans van veelkleurige papierrozen; 3. arrangement van goudstofgordijn + hangende imitatie reuzen-druivetroos met bladeren + spiegel in gedeelte barok lijst; 4. achtergrond blank, maar in den horen een bloesentak. Speciale schijnwerper belicht achtergrond 3. In de eerste zaal een verbeelding in geschilderde, blanke vuren-houten schrootjes met 7 soorten papier: de ontwikkeling van het vaatwerk, de plastiek, de tuinvaas uit de klomp glas. In de tweede zaal voorstelling van de Arke Noach's op de wateren, uitvoering als volgt: huisboot in 2 soorten triplex, golven in horizontaal gestelde glasbuizen, waarin papierstrooken, bergen

in touw-contour, wolken in metaalband, de eend (?) in grijs golfkarton, de visschen in groen papier met punaiseschubben, echte mosselschelpen voor de weekdieren, een voorhistorische koe van bruin golfkarton.

Aan den tegenoverliggenden wand een blauw-grijs drieluik 2 X 3 m met teekens dierenriem in 6 kleuren geplakt, dat naar 't schijnt het glasservies, ontwerp Ida Falkenbergh Liefink, moet hebben beziend.

Spaar mij verder het noemen van al deze geweldigheid! De spiegelingen in „Het Glas 1940" zijn tot rillen *) geworden.

FRITS LENSVELT.

*) Rillen zijn ontoelaatbare wanddikteverschillen in slecht glas.

WERK VAN ARTHUR STAAL. PRIX-DE-ROME

In Februari 1939 is de heer Arthur Staal, aan wien in 1936 de Prix de Rome voor Bouwkunst werd toegekend, er wederom op zijn zwaren motor op uitgetrokken, om, ver van het Westersche gedoe, tusschen de roerloze getuigenissen van oude Oostersche culturen, een schat van indrukken op te doen en deze vast te leggen in een geschreven reisrapport, foto's en in een inderdaad respectabel aantal reisschetsen.

Een reis te kunnen maken naar het Oosten, naar andere streken, dan waar wij ons het bouwkundig leven niet anders meer kunnen indenken dan met een schoonheidscommissie en een A.A.V., waar men landen, volken en bouwwerken ziet, zoo gansch en al verschillend van die van ons enge kringetje, dat de gedachte aan direct praktisch nut van de reis belachelijk is, is een benijdenswaardig voorrecht, dat voor jonge menschen een Prix-de-Rome poging zeer zeker aantrekkelijk moet maken.

De reis ging over land naar Marseille, per mailboot naar Alexandrië, waar een tocht door Egypte begon tot aan Assoean toe.

In Juni in Caïro teruggekomen, zette de heer Staal via de Sinaiwoestijn koers naar Jeruzalem. Vervolgens door Transjordanië naar Syrië, naar Beiroet en Baalbek, over Cyprus naar Griekenland en tenslotte naar Kreta.

De reisschetsen zijn geen notities van architectuur in haar eigen begrenstheid, binnen haar eigen structuur. Wij zien hier vrijwel overwegend architectuur opgenomen in het bedrijvige leven zelf, of in het landschap, in de ontzaglijke ruimten, zooals die boven

vreemd golvende zandwoestijnen, ruimten, zooals wij die in West-Europa maar weinig vinden. In de schetsen heeft de heer Staal de bouwkunst blijkbaar als element in de natuur, soms zelfs als deel-geworden-van-de-natuur, willen vastleggen. Vanuit deze visie is, naar het mij voorkomt, ook de nadrukkelijkheid ontstaan, waarmede de effecten van zekere natuurgesteldheden zijn aangegeven. Zoo is de dreiging van een zware wolkenmassa door angstaanjagend blauw-zwart, de straling van de zon door prikkelend geel gesuggereerd, iets caricaturaals is daarmede niet steeds ontgaan kunnen worden.

Onder den indruk van deze suggesties nemen we graag een nogal opzettelijke nonchalance in de zuiverheid van weergave van de architectuur op den koop toe, wetende, dat de heer Staal graag geneigd is, een souvereine minachting aan den dag te leggen voor zekere waarden, die andere menschen als zoodanig plegen te erkennen. De joviale wijze, waarop hij dat doet, vinden we terug in de wijze, waarop hij Turksche minarets een statisch ijselijke, maar aesthetisch zalige onvastheid verleent.

Het materiaal, dat de heer Staal van zijn zwerftocht heeft meegebracht, zal een kostelijk bezit voor hem blijven. Een privaat architectuur-museumpje. Wat, op het kleine stuk der aarde, dat hij bereisde, een ontstellende verscheidenheid van architectuur! En dat alles, de verwerkelijking van dat enkele begrip: „Bouwen". Wat zal het groote Architectuur Museum wel worden?

J. P. M.

LEZING PROF. IR. G. MAGNEL VOOR DEN B. A. B.

Op Woensdag 10 April a.s. des n.m. 14 uur zal Prof. Ir. G. Magnel, Hoogleraar aan de Universiteit te Gent, voor de Vereeniging „Beton-Aannemers Bond (B.A.B.)" in de Industriële Club, Vijgendam te Amsterdam, een voordracht houden over de verzekering van bouwwerken tegen wettelijke aansprakelijkheid, voortvloeiende uit de bepalingen van het B.W. en over de orga-

nisatie, die in België door samenwerking van overheid, opdrachtgever en aannemer is opgebouwd om het risico, voortvloeiende uit voornoemde aansprakelijkheid, over te nemen.

Het Bestuur van den B.A.B. zal het op prijs stellen ook architecten, leden van den B.N.A. en van A. et A., op de bijeenkomst van 10 April welkom te heeten.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

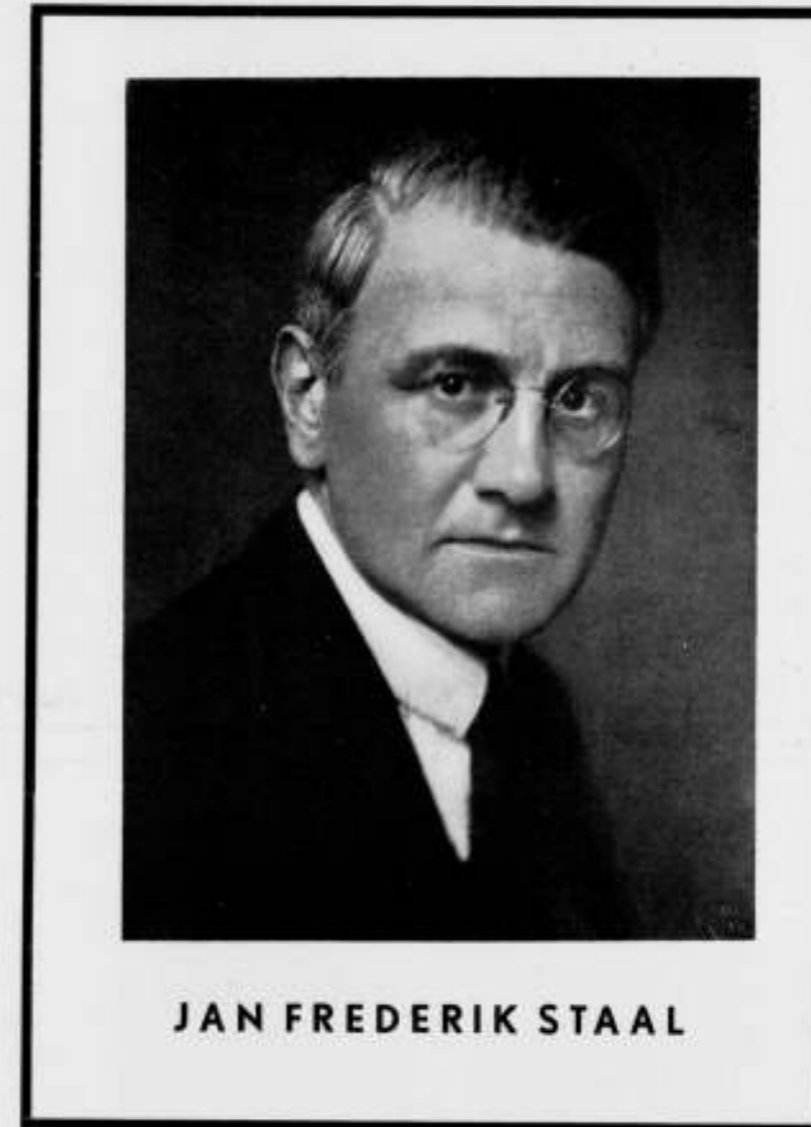
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 15

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

13 APRIL 1940

JAN FREDERIK STAAL

„Frits" Staal, een echte grand-seigneur. Hoezeer zijn overlijden ons ook treft, voor wie hem gekend hebben is het duidelijk, dat over hem zware woorden noch vertoon passen.

Wanneer zich bij het peinen over zijn heengaan, droeve gedachten vormen, rijst zijn gestalte voor ons oog zoals we hem dikwijls zagen: de markante kop even schuin achterover, de ogen met een twinkeling van spot schuin naar beneden op ons gericht en met een kort lachje lanceert de even terzijde geopende mond een paar woorden, die raak de situatie typeren en er alle zwaarwichtigheid aan ontnemen.

Een grote vrije geest, zó groot en zó vrij, dat daarin het recht vervat leek, zelf daarvan het einde te mogen bepalen. Daarom hindert de gedachte, dat hij voor zijn sterven een ziekbed moest hebben en een operatie moest ondergaan.

Staal wist zich een „zwerfer" in denken en gevoelen en dit

zwerfen, dit najagen en veroveren van telkens nieuwe gedachten, bracht hem van hen, die niet gepoogd hadden zijn innerlijk wezen te doorschouwen, menig verwijt. Maar zijn werken tonen door alles heen grootheid en meer nog weten zij, die hem van nabij zagen werken en in vele gesprekken naar hem luisterden, dat hij in wezen een echte bouwmeester en een man van groot formaat was. Het is geen toeval dat hij onze grootste kunstenaars tot zijn beste vrienden heeft mogen rekenen en hij zal menig hunner door zijn scherp inzicht en z'n enthousiaste beschouwingen geïnspireerd hebben.

Zijn typische verschijning en z'n klaar oordeel zullen we zeker missen, maar het beeld dat ons van hem bijblijft lacht elke droefheid weg.

A. EIBINK.

121

HET RESTAUREEREN VAN OUDE MONUMENTEN.

In dit nummer is opgenomen de beschouwing aan de hand van enkele lichtbeelden, welke de heer Prof. Dr. Ir. D. F. Slothouwer ter inleiding van de gedachtenwisseling over het restaureeren van oude monumenten heeft gehouden op de Ledenvergadering van den B.N.A. op Zaterdag 16 Maart j.l., waarbij tevens ook

VOORWOORD VAN DEN VOORZITTER.

Het is ruim een kwart eeuw geleden, dat het vraagstuk van de restauratie onzer oude monumenten in de kringen van oudheidkundigen en architecten groote beroering bracht. Sommigen Uwer zullen zich herinneren dat toen een warme strijd werd gestreden tusschen de aanhangers van de conservatieve richting en de dragers van meer moderne inzichten. In de gedenkwaardige vergadering van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond op 9 Juli 1915 te Arnhem gehouden werd ten slotte het pleit beslecht en de met zooveel inzicht van zaken opgestelde grondbeginselen en voorschriften voor het behoud, de herstelling en de uitbreiding van oude bouwwerken, waarvan Dr. Jan Kalf als de geestelijke vader mag worden geprezen, met groote meerderheid van stemmen aangenomen.

Sindsdien is de restauratie van oude monumenten in andere banen geleid en werden nieuwe inzichten gehuldigd, die zeer zeker het aanzien van onze oude kunstschaten ten goede zijn gekomen.

In den laatsten tijd rees echter eenige twijfel of de weg, die ongeveer 25 jaar geleden is uitgebakend, wel altijd gevolgd wordt en enkelen vroegen zich af of er misschien aanleiding bestond te overwegen of eenige omlegging gewenscht kon zijn. Het heeft de schijn of de Grondbeginselen, met zooveel zorg en inzicht opgesteld, iets van hun scherpheid hebben ingeboet doordat de beteekenis ervan niet meer een ieder helder genoeg voor den geest staat.

In het Bouwkundig Weekblad Architectura werd eenige jaren geleden hierover een schuchtere opmerking gemaakt. Het Roomsche Katholieke Bouwblad heeft niet heel lang geleden dit vraagstuk opnieuw aangesneden zonder dat de pennestrijd tot een bevredigende oplossing heeft geleid. Een nieuwe uiting van onzekerheid was de bespreking over de restauratie van de ramen van het Koninklijk paleis te Amsterdam, waartoe door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond een vergadering was belegd bij welke gelegenheid belangwekkende beschouwingen werden gehouden, terwijl ook in de kort daarop door dien Bond te 's-Gravenhage belegde vergadering waardevolle, zij 't ook soms wat verwarde debatten werden gevoerd.

Deze hernieuwde belangstelling in de restauratie van onze oude gebouwen heeft ook in onzen Bond begrijpelijkerwijze weerklank gevonden, niet alleen onder de architecten die soms met een restauratiewerk werden belast maar ook onder de overige collega's wier belangstelling voor onze historische monumenten stijgende is, omdat de groote waarde daarvan meer en meer wordt erkend.

Daarom heeft het Bestuur gemeend juist te handelen door het vraagstuk van de restauratie van onze oude bouwwerken in een ledenvergadering aan de orde te stellen teneinde op deze wijze mede te werken aan een verheldering der begrippen waaraan ook in onzen kring behoefte bestaat.

Ofschoon de bespreking van heden dus van internen aard is, verheugen wij ons toch zeer, dat wij hierbij eenige gasten mogen

het voorwoord van den Voorzitter van den B.N.A. is opgenomen. De tekst van het gesprokene van de leden, die na de inleiding het woord hebben gevoerd, zal in het volgende nummer volledig worden opgenomen.

REDACTIE B.W.A.

begroeten wier tegenwoordigheid door ons op zeer hoogen prijs wordt gesteld. Wij heeten U van harte welkom en hopen, dat U van deze besprekingen een aangename herinnering zult wegdragen.

Behalve onze Eereleden, waaronder wij tot ons genoegen Professor v. d. Steur mogen rekenen, wiens verdienstelijke arbeid op het gebied der Monumentenzorg alom bekend is, heet ik in het bijzonder welkom den heer Mr. van der Haagen, chef van de Afdeling Kunsten en Wetenschappen. Daar onze Bond met Uw helaas te vroeg gestorven ambtsvoorganger steeds in de meest aangename verhouding stond stemt het ons tot groote erkentelijkheid, dat deze traditie door U wordt voortgezet.

Wij weten, dat U ons architecten een goed hart toedraagt en Gij voor onze belangen werkt. Naar wij meenen is dit de eerste maal, dat U in ons midden zijt; wij hopen U nog menigmaal in onzen kring te mogen begroeten.

Niet minder verheugt het ons hier bestuursleden van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond en van de Vereeniging „Hendrick de Keyser” het welkom te mogen toeroepen, mede, omdat wij weten hoezeer U het vraagstuk van de restauratie onzer monumenten ter harte gaat. Zooals ik reeds in herinnering bracht heeft vooral de Nederlandsche Oudheidkundige Bond heel veel gedaan om helderheid te brengen in talrijke problemen die met het restauratievraagstuk verbonden zijn en daarom stel ik er prijs op uitdrukkelijk te verklaren, mijnheer van Beresteijn, dat deze bijeenkomst niet is belegd om den Oudheidkundigen Bond de wind uit de zeilen te nemen. Integendeel, na de bespreking van heden, die zooals gezegd, tot verheldering van de inzichten van ons architecten moet dienen, hopen wij ons in de eerste plaats te wenden tot het Bestuur van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond om gezamenlijk te overleggen of de weg, die bijna 25 jaar geleden door Uw Bond werd aangewezen, misschien thans wat duidelijker moet worden begrensd of mogelijk eenige verbetering behoeft.

Ofschoon Gij, Professor Slothouwer, hier niet als gast aanwezig zijt meen ik U als inleider voor de besprekingen van hedenmiddag eveneens ten zeerste welkom te moeten heeten. Het heeft ons bestuur ten zeerste verheugd, dat wij U bereid hebben gevonden deze moeilijke taak op U te nemen, omdat wij overtuigd zijn dat de behandeling van dit vraagstuk daarmede in goede handen is. Dat U op grond van Uw ervaringen deze inleiding wilt houden prijzen wij zeer want daardoor zal theorie en praktijk hand aan hand gaan en blijft Uw beschouwing niet in een sfeer van vaagheid. Ongetwijfeld zullen door U concrete vraagstukken naar voren worden gebracht, die als uitgangspunt zullen kunnen dienen voor een vruchtdragend debat.

En ten slotte nog een woord tot de leden. Ik hoop en vertrouw, dat velen Uwer straks aan de besprekingen zullen deelnemen en dat deze op een hoog plan zullen staan, vrij van persoonlijke opmerkingen, opdat het doel dat met het beleggen van deze vergadering wordt beoogd ten volle zal worden bereikt.

INLEIDING DOOR PROFESSOR SLOTHOUWER.

Mijnheer de Voorzitter, Mijne Heeren. Ik acht het een groot voorrecht om aan deze uitnodiging, die mij inderdaad eenigszins overvallen heeft en waaraan ik mij niet door te veel bescheidenheid heb trachten te onttrekken, toch gehoor te geven. Het is een onderwerp, dat inderdaad een zeer hoog plan van beschouwing mogelijk maakt ook tusschen tegenstanders en wanneer ik hier nu hoor noemen de verschillende gasten over wier aanwezigheid ik mij evenzeer verheug, heb ik mij vergewist (dat is niet een correctie mijnerzijds) dat Uw buurman met zijn zieke been hier naar toe is gekomen en ik vestig daar speciaal de aandacht op, omdat, wanneer wij nagaan waar wij op het oogenblik zijn aangekomen en dan bedenken waar we vandaan zijn gekomen, dan de naam Cuypers zoo niet op onze lippen, dan toch in onze gedachten is.

De voorzitter heeft een opgewekt woord gesproken, waarin ook naar voren werd gebracht, dat de bedoeling was een debat uit te lokken. Ik mag dat wel, mijne Heeren. Ik hoop dus dat, wanneer ik mijn uitdrukkingen iets extremistisch kies, U dit dan wilt zien als een opwekking tot het debat. Ik voel mij vandaag inderdaad onder collega's en dat is een zeer weldadig gevoel. Ik geloof, dat we allemaal hetzelfde willen, d.w.z. we bedoelen allemaal hetzelfde, maar trachten dat op verschillende manieren te realiseren. Ik heb het voorrecht gehad gedurende 20 jaar in Utrecht de verschillende mogelijkheden niet alleen theoretisch te bekijken, maar ook tot uitvoering te brengen en ik heb den groei van de gedachte daadwerkelijk meegemaakt. Wanneer men bedenkt, dat in het B.W.A., zooals het ook in een behoorlijk blad betaamt, gezegd wordt, dat we ons hier baseeren op de Grondbeginselen, de beroemde Grondbeginselen, dan meen ik dat vele van U hetzelfde gedaan zouden hebben als ik door die Grondbeginselen met alles wat er bij behoort nog eens door te lezen. Ik moet U zeggen, toen ik dat had gedaan, heb ik eigenlijk mijn verbazing nauwelijks kunnen verwerken. Vanmiddag is er genoeg aanleiding daar eens op terug te komen als U dat noodig vindt, maar deze z.g. Grondbeginselen zijn alleen verklaarbaar, wanneer men begrijpt, dat ze een compromis waren. Een compromis, dat niet was uitgevochten toen ze werden aangenomen, want er zijn voetnoten bij van de minderheid; er was wel degelijk tegenstelling blijven bestaan omtrent de uiteindelijke taak van het restaureeren en ik geloof, als ik het goed voel, maar dat is misschien niet waar, — maar ik mag het toch wel uitspreken — dat wij op het oogenblik weer juist ook deze vergadering zien ontstaan, omdat wij die moeilijkheden, die hieraan ten grondslag lagen, weer levend om ons heen voelen. De belangstelling voor onze oude bouwkunst is God zij dank groeiende; we vernielen niet meer zooveel uit volslagen onverschilligheid als 20 of 30 jaar geleden, maar die liefde begint eenigszins angstige vormen aan te nemen. Ik geloof niet, dat dit de plaats is, omdat het niet heelemaal met restaureeren te maken heeft, om te denken, hoe wij tegenwoordig weer oude gebouwen zien verrijzen. Ik denk aan den hoek Rembrandtsplein of het Gouden Hoofd te Den Haag. Ik zie hierin de uiting van een liefde, die tot zonderlinge excessen leidt en wanneer ik mij dan afvraag, wat is nu eigenlijk de bedoeling van ons samenzijn, dan geloof ik, dat we dan het best kunnen zeggen: „Laat iedereen maar eens ronduit praten”.

Wij zijn hier onder Heeren en wij zullen elkander niet persoonlijk onaangenaam zijn, tenzij het terwille van de zaak is. Ik geloof wanneer ik die bedoeling dan gaarne aanvaard, dat wij wel eens ronduit een paar dingen mogen zeggen zooals wij ze voelen. We schieten daar eigenlijk het meest mee op!

Ik kom langzamerhand op een leeftijd, dat als ik het nou niet zeg, zeg ik het nooit meer.

Wanneer U probeert de Grondbeginselen, die hier gegeven zijn te begrijpen, dan ziet U, dat er 9 Grondbeginselen zijn. Ik zal mij heelemaal niet verstouten om in 5 minuten te zeggen dat

ze heelemaal mis zijn, maar wanneer U ziet dat één van de 9 (men moet zuinig zijn met argumenteeren als men er slechts negen heeft), nl. nr. 5, een van de grondbeginselen is betreffende de kunstwaarde van een gebouw onder A genoemd: „Zij stelt wegens samengesteldheid zeer verschillende, ten deele tegenstrijdige eischen aan het werk der herstelling”, dan wrijf ik mijn oogen uit of ik ken de Nederlandsche taal niet, want ik zie dit niet als grondbeginsel. Wanneer ik verder ga en ik begin aan de voorschriften, dan staat onder 10: „Het is niet mogelijk voorschriften te ontwerpen waarnaar bij ieder herstellingswerk gehandeld zal kunnen worden.” Ik spreek dit op sarcastische wijze uit, velen zullen dit onaangenaam vinden. Ik kan niet anders dan in de enkele oogenblikken, dat men humor kan zien in deze sombere tijden, van deze humor genieten. Ik vind niets grappiger wanneer men voorschriften gaat opstellen, dan dat men zegt: „Men kan geen algemeene voorschriften opstellen”. Intusschen is er voor al deze zaken een volledige verklaring in dien zin, dat noch in deze grondbeginselen, noch in het overigens zoo sympathieke boekje van „Lemaire”, dat nu kort geleden verschenen is over de „Restaurations des monuments anciens”, in geen van deze beide zaken in het kort gezegd wordt wat restaureeren is. Ik heb Lemaire er op doorgesnuffeld en Lemaire begint dan met een soort omschrijving wat met een oud gebouw gebeuren kan of moet en hij maakt er verschillende klassen van. Hij noemt het „entretien, réparation, restauration et reconstruction”, maar wanneer hij de grenzen van die 4 begrippen niet opgeeft, heeft men aan dergelijke enumeratie weinig. Wanneer ik begin met restaureeren geeft deze klasseering heelemaal geen houvast. Ik zal als het zoover is, maar ik wil U daarop voorbereiden, de stelling verdedigen, dat het restaureeren niet anders moet zijn dan het wegnemen van architectonische misstanden. Die zin is natuurlijk ook weer niet heelemaal compleet, maar ik zou dit graag in het debat willen brengen. Wanneer wij het in dien zin willen bekijken, dan is het completeeren natuurlijk ongewenscht. En toch, het wegnemen van een architectonische misstand kan meebrengen, dat men door het afbreken van een verminking tot een soort completeering moet komen. Ik zou haast zeggen voor de insiders, niets is onaangenaamer dan dat te moeten doen. Ik heb ook gedacht vandaag parallellen te trekken tusschen ons en medici, ik bedoel hier eigenlijk tanddokteren, maar ik wil U niet herinneren aan deze pijnlijke operaties.

Voordat ik het beginsel dat ik naar voren breng in woorden nader zou willen toelichten, zou ik eerst eenige lichtbeelden willen vertoonen. Niet om U te vermoeien met restauraties van den Dom, maar om in hoofdzaak een overzicht te krijgen en met enkele notities voldoende stof te verkrijgen om onze gedachten verder te laten gaan. Ik wil niet zoover gaan als Lemaire, die zegt: „Le règle d'or doit être restaurer le moins possible”, maar wanneer hij toevoegt: „La restauration est un mal inévitable, mais il reste toujours un mal”, dan moet ik zeggen dat we met een pessimist hebben te doen. Pas toujours un mal. We mogen wel degelijk dankbaar zijn voor wat onze tijd weet te redden, voor wat onze tijd aan dierbare fragmenten van onze oude architectuur weet te bewaren.

LANTAARNPLAATJES BETREKKING HEBBENDE OP DEN DOM TE UTRECHT.

Ik laat U eerst zien den Westgevel van den Dom van Utrecht toen daaraan begonnen werd. Hoe moet dat gerestaureerd worden? Wanneer U van mijn stelling uitgaat dat restaureeren is het wegnemen van architectonische misstanden, dan ziet U, dat hier wel wat te doen was.

Wij zien hier vooral naar voren komen de aanbouw van 1830, die waarschijnlijk behoort tot die objecten, die onbetamelijk zijn. Ik heb mij vermaakt over dit woord in de Grondbeginselen. Ik heb nog nooit gehoord, dat architectuur onbetamelijk kan zijn, wel dat architecten dat kunnen zijn maar hun werken,

WESTGEVEL VAN DEN DOM TE UTRECHT

dat is mij ontgaan. Dit noemt men waarschijnlijk een onbetamelijk bouwsel.

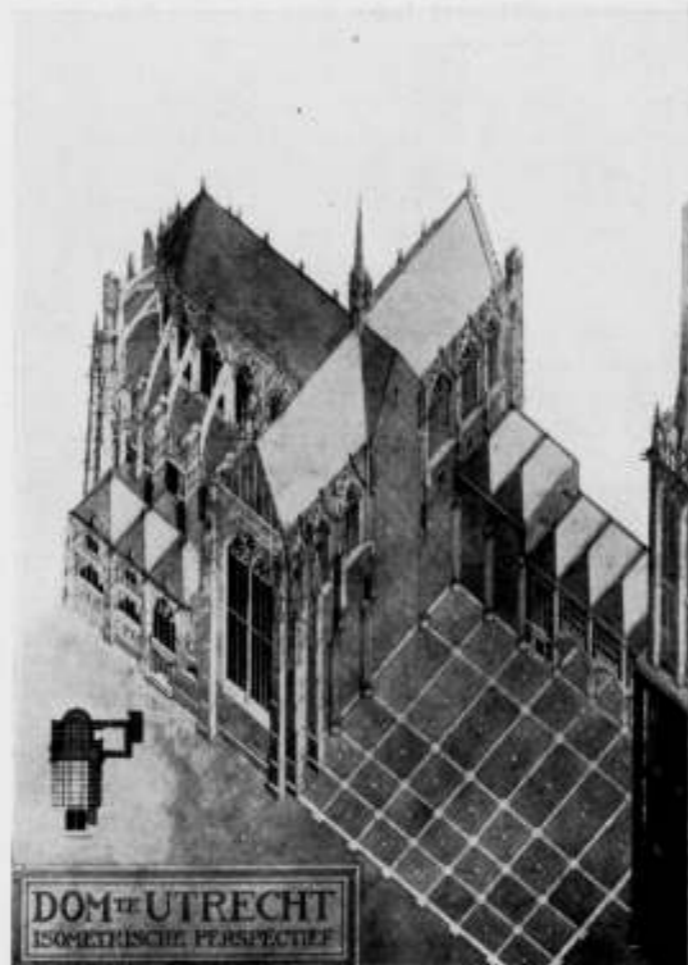
Ik mag hier toch wel verklappen, dat mijn vriend Vogelsang in Utrecht zei: „Ach, maar dat moet je niet afbreken, dat is een allemachtig aardig voorbeeld van het slecht begrijpen van de gothiek in 1830, ik vind, dat hier een dierbare leelijkheid mee verloren gaat". Ik geloof, dat men kunsthistoricus moet zijn om tot een dergelijk exces te komen. Architecten voelen dit als onbetamelijkheid.

Het eerste is geweest deze onbetamelijkheid te verwijderen. Verder was het een eenvoudig probleem de vensters open te maken en de traceeringen, als die aan de overzijde, en toen ging

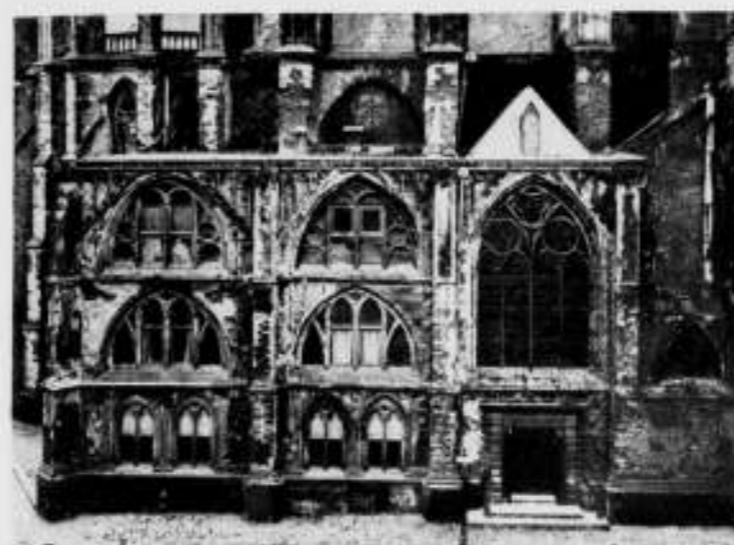
het probleem dus om het middenvak. Ik zal U laten zien wat daar het voorstel van geweest is. Eerst één van de mooie teekeningen van Saftleven, waarin U de toestand ziet na de catastrofe van 1674 en de afscheuring ziet van de kap van het langschip bij de ontmoeting van het dwarschip. U ziet daar een topgevel aangegeven; dit lag in de lijn, dunkt mij, en dit is de eerste teekening om het gebouw als geheel te bezien. Wat is er gebeurd? Het schip is er afgescheurd. Welnu, we zullen niet wenschen dit nu weer op te bouwen. Wat doen we dus? We nemen de misstanden weg en laten zien wat er geweest is. Het is een soort behoorlijke afwerking van een amputatie en de topgevel is hier teruggebracht, omdat daarmee werd aange-

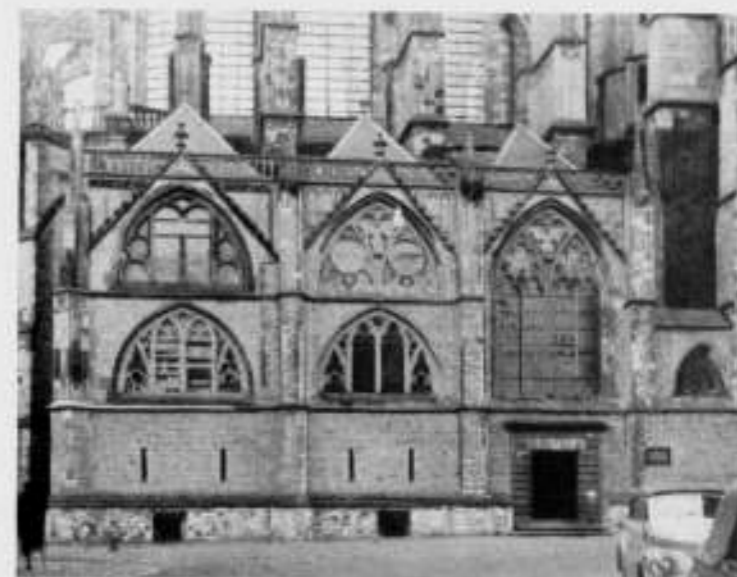
TEEKENING VAN SAFTLEVEN VAN DE RUÏNES VAN HET INGESTORTE SCHIP VAN DEN DOM TE UTRECHT

ISOMETRISCHE PERSPECTIEF

NOORDGEVEL VAN DE VOORMALIGE SACRISTIE VÓÓR DE RESTAURATIE

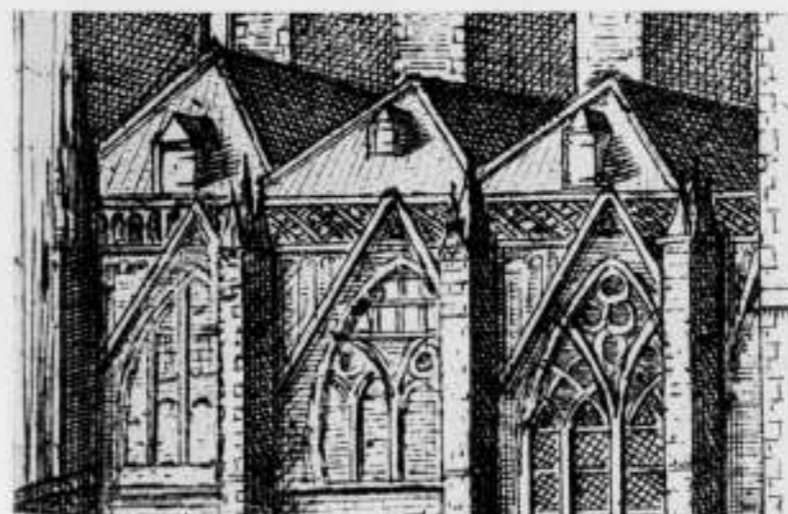

NOORDGEVEL VAN DE VOORMALIGE SACRISTIE NA DE RESTAURATIE

VOORMALIGE SACRISTIE VAN DEN DOM TE UTRECHT VÓÓR EN NA RESTAURATIE

geven het afscheuren, het bestaan hebben van het schip; in den vloer van het plein zou de plattegrond weer worden geteekend. Er is tenslotte niet geheel bereikt wat hier bedoeld is. Er is intusschen ook een verbetering tot stand gekomen, dank zij het overleg met de Utrechtsche monumenten-commissie, in het groote middenvak, dat ik niet anders had bedoeld dan als een eenvoudig gordijn; ten slotte is hier toch een spitsboog in het metselwerk aangegeven om de ruimtewerking van het schip aan te duiden. Bovendien is er andere steen gebruikt voor de vulling van den top boven de spitsboog. De vieringtoren is er tenslotte niet op gekomen. Dit is alles gebeurd in overleg en met goedkeuring van de Monumenten-commissie. Hierover was niet veel discussie mogelijk en dit danken wij wel degelijk aan den geest van de Regelen en wanneer ik daarnet niet op het goede moment plotseling tegen deze Regelen heb uitgevaren, dan is de bedoeling geweest, dat we voelen dat het toch goed gedaan is, omdat, dank zij het aannemen van deze Regelen en het instellen van een Rijksmonumentencommissie, deze zaak in handen was van een Rijkscommissie en dat het niet zoozeer op de letter dezer Regelen aankwam, maar dat men er tusschen door moest lezen wat de bedoeling was. Helaas heb ik geen betere foto's kunnen laten maken van een geval dat de andere zijde van het vraagstuk belicht. Dit was de sacristie, zooals zij er uitzag toen we begonnen aan de linkerzijde. Daar was alles verdwenen tot aan den voet van de balustrade en ook de lijst onder de balustrade; de pinakels waren weg, de daken weg en er waren nieuwe gothische vensters in den onderbouw ingebroken. Dit is een vrij zielig fragment. Wat er mee te doen! Ik

heb bij den aanvang eerlijk gemeend, dat dit een prachtig object was om dit te behandelen, zooals inderdaad een geneesheer een gebroken been afzet, hij neemt desnoods een stuk verder weg. Ik heb toen een poging gedaan om dit heelemaal als fragment te behandelen en om die heele sacristie af te dekken door een vrijwel onafhankelijke en ver overstekende kap, dus te behandelen als iets wat men bewaren wil, maar vrijwel los van de rest van het gebouw. Het resultaat daarvan was minder gelukkig. — Dat ligt aan je miserabele ontwerp, kunt U zeggen, maar men had geen kans gezien dat ontwerp te verbeteren. — Het bleek dus, dat het gewenscht zou zijn dit toch te completeren. Aansluitende de lijn van de wimberg was een gothische balustrade ook wel te maken. Daarboven ziet U dan de complete ring van de wimbergen, de balustrade en de pinakels, waarvoor geen andere gegevens waren dan een oude gravure en deze gaf ons niets anders dan wat U hier ziet. Een merkwaardigheid was de linker travee der sacristie; er is later een travee toegevoegd. De vorm is toen veranderd. Men kwam dus toen tot het geval of men daarop ook een gothische balustrade kon zetten. Er zijn proeven genomen en er is veel moeite gedaan de juiste hoogte te bepalen. Nu doet zich de volgende gelukkige omstandigheid in de ontwikkeling van onze begrippen omtrent het restaureeren voor. Ik vond het ongemeen interessant, dat juist op het moment, dat de leidende figuren, de menschen die het zelf moeten doen, gingen begrijpen, dat het af en toe onmogelijk is om niet voor een klein gedeelte desnoods een vroegere toestand weer te moeten ophalen, toen werd op datzelfde moment door Professor Odé, den beeldhouwer, een ontdekking gedaan — ik wil het graag

PORTAAL VAN DE ST. NICOLAAS- OF BOVENKERK TE KAMPEN VOOR EN NA RESTAURATIE

een ontdekking noemen — dat de afschuwelijke leelijkheid van de vroegere restauraties niet zoozeer daarin ligt, dat men oude vormen, die met mathematische vlakken te benaderen zijn, weer wil maken, maar in de wijze waarop men die maakt. De wijze van hakken der steenhouders was verbasterd tot een quasi mechanisatie en wanneer de steenhouders weer leeren hakken en het object dat zij maken weer leeren zien, dan is het mogelijk aan een gewoon iets de charme te geven, die wij vinden in de wijze van 't hakken van een werkelijk oud fragment. Men mag daar niet in zien de zin om quasi antiek te doen. Het is het weer terugvinden van het juiste begrip, dat de schoone lijn die is, die gezet is door de levende hand van een kunstenaar en dat we ons niet meer hebben te regelen naar de lijn, die gemaakt wordt naar de machine of door imitatie daarvan. Dat is een gebeurtenis waarvan we de gevolgen onmiddellijk hebben ondervonden en waaraan we ook te danken hebben de voortreffelijke restauratie van den gevel van Leiden. Ik wou U even een paar plaatjes laten zien om voor de lunch te komen tot een soort samenvatting.

LANTAARNPLAATJE: PORTAAL ST. NICOLAASKERK TE KAMPEN.

Dit is het portaal in Kampen van de St. Nicolaaskerk. Wanneer U als architect gevraagd wordt: wat moet er met dat portaal gebeuren, dan zou men volgens mijn stelling — restaureeren is het wegnemen van architectonische misstanden — ernstig

moeten overwegen of de architectonische waarde van dit verregende fragment van de gothiek eigenlijk wel de moeite waard is om dat weer tot nieuw leven te wekken door wat we noemen: restauratie. Ik sta er negatief tegenover. Men ziet op deze foto niet zoo goed de blinde traceering, die op zij bestaat en dat is natuurlijk oorzaak dat men huiverig is. Men is huiverig het gothische fragment op de puinhoop te gooien en ik zou er voor willen pleiten, dat men over die huivering heen wil komen. Het wordt een angstige toestand wanneer men voor elk fragment tot restauratie zou komen, terwijl men veel beter zou doen aan een architect te zeggen: „Bouw een nieuw portaal”. Het resultaat, zooals U het hier ziet, moet U verzoenen met de poging. Er is hier geen een gothisch profiel; er is volstaan met het aanduiden van wat men noemt geometrische vlakken. Men moet nu vooral goed begrijpen, dat wanneer men een dergelijk geval als hier, een klein portaal, naar voren brengt, dit kinderwerk is vergeleken bij de reusachtige problemen, die er waren toen de Regelen werden opgesteld. Ik heb twee plaatjes meegebracht om daaraan te herinneren.

LANTAARNPLAATJE: RIDDERZAAL TE DEN HAAG.

De Ridderzaal in Den Haag. De terecht bewonderde restauratie, die onder leiding van Dr. Cuypers heeft plaats gehad. Ik laat dit graag zien, omdat we in het algemeen zoo on dankbaar zijn voor wat het voorgelicht gedaan heeft. We staan er altijd

ZUIDGEVEL VOÓR DE RESTAURATIE VAN 1879

ZUIDGEVEL NA RESTAURATIE RIDDERZAAL TE 'S GRAVENHAGE

ZUIDGEVEL VOÓR DE RESTAURATIE VAN 1897

DE ABDIJ TE MIDDELBURG, VOÓR EN NA RESTAURATIE

critisch tegenover en ik geloof, dat het juist in de vergadering van den Bond van Nederlandsche Architecten te pas komt om een werkelijk woord van diepgevoelde hulde te brengen aan de menschen, die dit tot stand hebben gebracht. Ik heb het voorrecht hier (wordt bedoeld bij de Ridderzaal) dicht bij te wonen en er dikwijls langs te komen. Ik heb het opgenomen als een Nederlandsche daad van de eerste orde.

LANTAARNPLAATJE: ABDIJ TE MIDDELBURG.

Hiernaast laat ik U zien het groote probleem, dat zich voordeed in de Abdy van Middelburg, die U daar links vindt aangeduid. U ziet zonderlinge veranderingen, afgebroken torens, vrijwel wat men noemt in een ruineuschen staat en daar links herinner ik U aan den opbouw. Wanneer we dit gingen bekijken zoudt U zien, dat de 2e toren een heele étage er op gekregen heeft en dat deze étage ook nog een heele traceering laat zien. Als men daar nu rondwandelt gaat men zich afvragen wat echt is en wat niet.

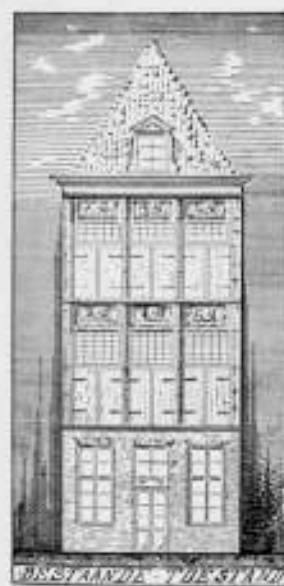
LANTAARNPLAATJE: GOTHISCH HUIS TE KAMPEN.

Ik heb hier nog een ander voorbeeld, dat volkomen past in het kader van mijn slagzin. Een fragment van het gothische huis in Kampen, zooals het er was: een aardig ding eigenlijk. We hebben daar een paar gothische traceeringen boven de vensters; die genoeglijke 18e eeuwse ruiten daaronder. Het is natuurlijk maar een fragment, maar deze entree en onderbouw zijn niet zoo gek. Wat is hier nu gebeurd! Het huis is gerestaureerd volgens de opvatting, die m.i. fataal is.

In het volgende plaatje ziet men dat gothische huis en nu geloof ik gaarne dat de aanzetten van die steenen kruiskozijnen wel terug waren te vinden in de fragmenten die er waren. De onderbouw is heelemaal nieuw; de top ook. Laten we hierover niet te veel zeggen.

LANTAARNPLAATJE: GOTHISCHE GEVEL MELKMARKT TE ZWOLLE.

Ik laat U nu een andere oplossing zien. Het maakt een eenigszins sinistere indruk met dat „Confection pour dames”. Hier waren

GOTHISCH HUIS TE KAMPEN VOÓR RESTAURATIE

GOTHISCHE GEVEL AAN DE MELKMARKT TE ZWOLLE VOÓR EN NA RESTAURATIE

GOTHISCH HUIS TE KAMPEN NA RESTAURATIE

HUIS WARMOESSTRAAT HOEK NIEUWE BRUGSTEEG TE AMSTERDAM

eveneens gothische fragmenten aanwezig. Daarnaast ziet U de oplossing van het geval. Men kan daar natuurlijk ook weer over gaan praten en vragen waarom die groote ruiten zoo hoog moesten zijn maar ik geloof, dat U wel moet erkennen, dat hier op een zuiverder wijze een standpunt is ingenomen. Blijf af van dingen, die je eigenlijk toch nooit meer behoorlijk veranderen kunt. Er is hier ontzag uitgesproken voor de kunst, waarvan we ver af staan.

LANTAARNPLAATJE: HUIS NIEUWE BRUGSTEEG TE AMSTERDAM.

Weer een ander voorbeeld is het ons allen zoo dierbare huisje in de Nieuwe Brugsteeg in Amsterdam, typisch Amsterdamsch. Hier is het voordat het gerestaureerd werd met de miserabele 19e eeuwse ramen, miserabele schuiframen zonder eenige verhouding, miserabel materiaal. Alles is akelig uitgevoerd. Wat moest hiermede gebeuren? Een architectonische misstand wegnemen, dus de ramen er uit nemen en de kruiskozijnen die er waren er weer in. Wij hebben genoeg voorbeelden en U ziet hier het voortreffelijke resultaat waarop ik straks misschien nog terug kom. De lijn lijkt mij niet consequent zul U zeggen, want hier is toch ook een vroegere toestand teruggebracht. Kijk eens, dat gaat met een houten kozijn zooals hier en die onderbouw, die hier zeer charmant is; voor mij is dit laatste niet bepalend; voor mij had men de 19e eeuwse onderbouw kunnen opknappen. Ik vind niet, dat men kan zeggen dat hier iets verkeerd is, tenzij, maar daar kom ik nog op terug, het stadsbeeld of het karakter van het betreffende stadsgedeelte zich daartegen verzet.

„HOFWIJCK“

TE VOORBURG

LANTAARNPLAATJE: „HOFWIJCK“.

Ik laat U nu nog even een paar heel andere gevallen zien. Ik kon niet nalaten juist ook door mijn vriendschappelijke verhouding met den voorzitter, dit ook op het doek te brengen, want ik moet hier toch maar eens vrijuitspreken. Ik heb ontzettend veel van dat witte verachtende eeuwse huisje gehouden; toen ik student was in Delft ging ik er dikwijls heen en het lag daar als een zonderling droomerig en vergroeid geval. De ramen waren heelemaal veranderd tot de in ons land betrekkelijk zeldzame Fransche ramen, die open gaan tot aan den vloer met balustrade er voor. Het was een armoedig geheel. Er zat een historisch groote herinnering aan vast. Met groot talent is de vroegere toestand teruggedacht. Ik wou hier openlijk uitspreken, dat er menschen zijn, die dit betreuren, natuurlijk niet op de wijze waarop dit gebeurd is, maar ik betreur dit. Het huisje was in den groei van de 18e eeuw opgenomen, was tot een raar versleten en verformfaaid geval geworden — misschien was er nog een oplossing geweest, die de charme van de 18e eeuw iets meer had kunnen geven door ruiten in te zetten die bij de 18e eeuw hooren — en ik geloof, dat we dan meer in de lijn van de historie hadden gewerkt dan door het terug te brengen naar de 17e eeuw.

LANTAARNPLAATJE: BRUININGSHOFJE TE HAARLEM.

Het Bruiningshofje te Haarlem. Dit geval laat ik zien om te doen gevoelen wat voor gevaren er zijn. Het zijn gevallen, die zich voordoen en die we om ons heen zien. De geest van ons volk is wakker geworden door de voortreffelijke actie van

BRUININGSHOFJE TE HAARLEM. VÓór EN NA RESTAURATIE

„Hendrick de Keyser“ en analoge vereenigingen maar de gevolgen zijn allermintst verfrisschend. Het hangt er van af wie je wakker maakt. In dit geval ziet U een allergenoeglijkst vergroeid complex. Het oudemannetjeshuis of oudevrouwjtjeshuis ligt heelemaal in het Bruiningshofje in Haarlem uitgedrukt. Het is vergroeid zooals de menschen zelf zijn. Maar dan komt er iemand, die de menschen weet in te blazen, dat ze zooveel beter tot hun recht komen tegen een theaterdecor dat de 17e eeuw zou uitbeelden. Wanneer men dergelijke dingen doet op de „New York World's Fair“, ik bedoel in het amusementspark, dan is dit misschien presentabel, maar ik vraag U, wat is hier gewonnen en enkelen zullen zich realiseeren, wat hiermede is verloren. Niet in architectonischen zin maar wat wij er mee verloren hebben in eerlijkheid, de erkenning van het accepteren van dat vergroeiende ding. Waarom moeten we genoegen nemen met de onzin (zie volgend beeld), die waardeloos is.

LANTAARNPLAATJE: HET SCHULTEHUIS TE DIEVER.

Een ander geval kunt U vinden in een verslag over „Oud Drente“. Het is een karakteristiek voorbeeld hoe de ideeën vergroeien. U ziet daarboven een bestaande boerderij, die werkelijk voortreffelijk is te noemen. Bovendien was zij aardig tegen het huis daarnaast gelegen. Wat was het begin van de ellende? U ziet de achttiende eeuwse ruiten en denkt bovendien aan de patine, die dat geval gekregen had. Op een onzalig uur blijkt, dat het huis daarnaast moet worden afgebroken en wat vindt men in den zijmuur? Een gothisch kruiskozijn! U begrijpt, in de stemming waarin nu ons land verkeert, ging men hier restaureeren. Men ziet dat nu overal om zich heen en men voelde om zoo te zeggen een plicht om te restaureeren. Men vond dat raam; men kan een gothisch raam toch niet wegmaken! Men vond dus dat gothische raam en men gaat dan den voorgevel volkomen vernielen. Door het uitbreken van die droomerige kozijnen heeft men de patine van dien gavel volkomen verwoest. Men heeft er nieuwe

oude ramen ingezet, die bovendien onbruikbaar zijn omdat ze boven niet geopend kunnen worden. Men heeft naar mijn meening het geheele geval vernield zonder dat er van eenig gewin te spreken is.

LANTAARNPLAATJE: DOOFSTOMMENINSTITUUT TE GRONINGEN.

Het volgende geval, dat ik bijzonder graag naar voren breng, is het Doofstommen Instituut in Groningen. U ziet de toestand daarboven en U ziet wat het geworden is. De foto's zijn niet anders dan als herinneringen bedoeld. Men moet er met de vingers aanzitten om te begrijpen wat gebeurde. Welnu, er is een top op gezet met adviezen van iemand, die ik beschouw als één van de meest virtuooze en begaafde architecten die ons land op het oogeblik bezit. De top is geenszins in overeenstemming met de teekeningen die er waren. Er is dus met de vrije hand gefantaseerd om daar weer een top op te zetten. Dit is met zóó groote virtuositeit gebeurd, dat men moeite heeft zich hiertegen te verzetten. Het is zóó prachtig, het beeldhouwwerk is zóó voortreffelijk, dat men zegt: wat is hier nu eigenlijk tegen; heeft het totale beeld dan niet gewonnen?

Ja, er is niets te zeggen op de wijze van behandelen van die profielen, van detaillering. Alles is voortreffelijk en toch, ik voel het als een fout. Ik voel, dat dit niet had mogen gebeuren en vraag me nu bewust af: waar gaan we heen! Dit is een man, die zóó knap is, dat ik geen ander naast hem zou kunnen stellen om zoo iets te doen. Het beginsel is fout, absoluut fout en daarom wijs ik er op. Het kan best zijn, dat de meerderheid zegt: het beginsel is niet fout. Goed, dan is die definitie van mij verkeerd, maar wanneer men zegt, dat het is het wegnemen van architectonische misstanden, dan had men dat ding moeten opknappen en de balustrade er heelemaal niet op moeten zetten. Men zal zeggen, dat dit in Utrecht ook gebeurd is maar daar was het noodzakelijk en hier niet, tenzij iemand mij dat aantooit. Ik voel het niet zoo.

HET SCHULTEHUIS TE DIEVER VÓór EN NA RESTAURATIE

Tenslotte, en daarmee eindig ik, kom ik met een geval hier in Amsterdam, dat wij allemaal kennen. Vooral degenen, die weten wat Amsterdam is. Welnu, de oude toestand links is zoals Wenckebach die teekende. Ook hier mag ik het woord „virtuoos” gebruiken voor de wijze waarop getracht is — het woord is niet beleefd, hier bereikt is — de oude toestand zooveel mogelijk te benaderen. Ik wil dit juist graag als uitgangspunt van mijn slotbeschouwing nemen en naar voren brengen, dat wij wel degelijk in een nieuw stadium in onze opvattingen over restaureren zijn aangeland. Wij gaan begrijpen, dat het niet meer de hoofdzaak is wat er met een bepaald gebouw, zoals dit laatste gebouw, gebeurt, maar of wat daar gebeurt op zijn plaats is, ook in de meest directe zin van het woord. Vraagt het stads-gedeelte hierom? Ik zou zeggen, zeker niet. Ik voor mij voel het als een sta in den weg voor de verdere moderniseering van de N.Z. Voorburgwal. Degene, die dit gemaakt heeft, heeft het natuurlijk naar zijn beste weten gemaakt en hij zal niet meer meemaken, dat dit gebouw wordt aangegeven als een sta in den weg.

Als we verder kijken, theoretisch denkende wat er met Amsterdam gebeuren moet, dan kunnen we trachten de grachten-gordels hun karakter te laten behouden en niet door een valsche parel te laten bederven. We moeten ons afvragen: „Waarom restaureren wij?”. Bij het aardige huisje in de Nieuwe Brugsteeg zag U, dat het door de heele omgeving volkomen was opgenomen en dat die omgeving waarschijnlijk nog een heele tijd zoo zal blijven. Ik denk ook aan de aardige huisjes in het Kattgat bij de Luthersche Kerk. Dat zijn heel plezierige dingen, die je je kunt veroorloven in een groote stad en die je kunt laten zien wanneer je vreemdelingen rondleidt. Er is nog iets van de 17e eeuw over; een kruiskozijn.

Ik zie dit vooral als een soort museumobject, tenzij een stad zoo groote schoonheid als eenheid bezit als Venetië, tenzij een plein een zoo groote eenheid bezit als de „Grande Place” in Brussel. Wanneer één van de huizen van de Grande Place in Brussel zou verbranden, zouden alle menschen, ook degenen, die mijn stelling verdedigen „die misstand moet weggenomen worden”, datzelfde huis heelemaal nieuw restaureren. Waarom? Omdat het een architectonische misstand van het plein zou zijn en niet van het ééne huis. Er zijn dergelijke vraagstukken die we als mogelijkheden onder de oogen hebben te zien. Er is niets van te vinden in de Regelen. Dat is geen verwijt. Men stond voor andere problemen. Dit is het resultaat nog warm van het gevecht. Men was er niet aan toe gekomen. De stedenbouw trouwens is iets, waar we ook nog te zeer aan het begin van staan om de beteekenis daarvan te begrijpen. Stedenbouw was in die tijden niet de hoofdzaak van architectonische studie. We gaan nu langzamerhand, dank zij het verkleinen van alle afstanden, begrijpen, dat we een gebouw nooit meer alleen mogen zien. Dat we een restauratie ook niet moeten zien ten opzichte van wat men denkt dat de eenige mogelijkheid voor dat gebouw is, maar wat ten opzichte van de omgeving noodzakelijk is. Ik denk b.v. aan de Vijverberg in Den Haag of het Lange Voorhout dat nu als geheel op de monumentenlijst staat. Er zijn stads-beelden te bedenken, waar een restauratie verdedigbaar zou zijn, indien een terugbrenging zoo nauw mogelijk met de oorspronkelijke staat overeenkomt. Zoo zie ik het en ik meen, dat het niet een conflict genoemd mag worden met de stelling, die ik zoeven naar voren bracht nl.: „het wegnemen van architectonische misstanden” en „Restaurer le moins possible” zoals Lemaire heeft gezegd.

Mijnheer de Voorzitter, ik hoop, dat in deze woorden iets heeft gelegen dat de heeren tot verzet prikkelt en dat we na de lunch hier de degens mogen kruisen; naar ik hoop ik niet alleen. Ik hoop scharen aanhangers te vinden, die met mij de eene phalanx vormen tegenover de andere. Ik dank U voor Uw gehoor.

DOOFSTOMMEN INSTITUUT TE GRONINGEN VÓór EN NA RESTAURATIE

MAKELAARSCOMPTOIR TE AMSTERDAM. N.Z. VOORBURGWAL

HET AUTEURSRECHT VAN DEN ARCHITECT.

VERANDERINGEN AAN BOUWWERKEN VAN NOG LEVENDE ARCHITECTEN.

In het B.W.A. van 16 September 1939 schreef collega Rutgers een stukje over „verbouwingen aan werken van collega's door collega's”. Op zijn verzoek werd dit onderwerp een agendapunt van een vergadering van den Kring Amsterdam. In deze vergadering hield de heer Rutgers hierover een vrij uitvoerige inleiding. De bespreking die hierop volgde, bracht ons in de Amsterdamsche woningbouw-sfeer. Vooral die architecten, die in de jaren na den vorigen oorlog zich speciaal bezighielden met het ontwerpen van woningblokken, en die ingeleid zijn in de geheimen van dit geheel op zichzelf staande woningbouw-bedrijf, zijn bijzonder ingesteld op dit onderwerp. Zij zien hier en daar hun scheppingen, die als speculatieobject van de eene hand in de andere overgaan, veranderen en ook wel verminken.

Hoewel de inleider zeer bepaalde voorbeelden op het oog had, die niet tot deze categorie van bouwwerken behooren, de min of meer hier in Amsterdam aan de orde van den dag zijnde gevallen behooren echter bijna zonder uitzondering wel daartoe.

Toch waren de besprekingen over dit onderwerp in onzen Kring zeer nuttig. We mogen collega Rutgers dankbaar zijn, dat hij hiertoe met zooveel aandrang het initiatief nam. Want hoewel gevallen van eenige importantie niet „aan de orde van den dag zijn” toch bleek ons bij die besprekingen, dat het niet meer is een sporadisch voorkomen van die gevallen, maar een vrij veelvuldig voorkomend verschijnsel. Ons Bestuur heeft dan ook de urgentie van dit vraagstuk erkend en besloten dit onderwerp op de agenda te brengen van één onzer eerstvolgende leden-vergaderingen.

Collega Rutgers meent, dat in de hem bekende gevallen niet direct gedacht mag worden aan kwade trouw, bij de architecten die dergelijke verbouwingen behandelen. Door het voor het voetlicht brengen van het onderwerp, meent hij ten eerste, dat voorkomen kan worden, dat in dit opzicht een verkeerde gewoonte onder architecten zou postvatten en voorts dat het mogelijk moet zijn dat wij bepaalde regelen ingang doen vinden, die een onjuiste opvatting kunnen keeren.

Bij de bespreking in de kringvergadering bleek reeds, hoe moeilijk het is, hiervoor aanvaardbare regelen te vinden. Er zijn naast de rechten, die een architect als kunstenaar heeft, ten aanzien van het door hem ontworpen, zooveel andere rechten die zich bij gewenschte of noodzakelijke wijzigingen aan bouwwerken verzetten tegen dwingende bepalingen.

De rechten van den architect zijn in dezen wettelijk geregeld. Na een bespreking over dit onderwerp in een volgende kringvergadering was onze collega Mr. Rooseboom zoo vriendelijk mij daarover o.m. het volgende te schrijven:

Vroeger stond in art. 25 van de Auteurswet het volgende: „Geen wijziging mag in eenig werk, genoemd in art. 10, 1° tot en met 9° (onder 6° worden de bouwwerken genoemd) met uitzondering van bouwwerken worden aangebracht zonder toestemming van dengene, wien het auteursrecht daarop toekomt.” Wijziging van bouwwerken, zonder toestemming van den auteur was dus uitdrukkelijk vrij gelaten.

Thans echter zijn in art. 25 van de Auteurswet de hiervoren gespatieerde woorden vervallen, zoodat ook bij bouwwerken geen wijziging mag worden aangebracht zonder toestemming van den houder van het auteursrecht. Als correctief daarop bevat dit artikel echter een derde alinea: „De bepaling van het eerste lid is niet van toepassing ten aanzien van wijzigingen van zoodanigen aard, dat de maker of zijne rechtverkrigenden te goeder trouw hunne toestemming daartoe niet zouden mogen weigeren.” Het is waarschijnlijk wel goed, dat de architecten zich meer bewust worden, welke rechten zij aan de wet kunnen ontleenen en ook, welke plichten hun eventueel door de wet worden opgelegd. De algemeene opvatting, zoowel bij het publiek als in architecten-

kringen, dat de eigenaar van een gebouw het recht heeft om aan zijn eigendom die veranderingen aan te laten brengen die hij noodig of wenschelijk oordeelt, is nog altijd het gevolg van de voorheen in de Auteurswet gemaakte uitzondering voor bouwwerken. En het is voor den architect, aan wiens schepping men zich vergrijpt, dikwijls ook zoo, dat hij zulks pas ontdekt nadat het een feit is geworden. Dan is het reeds te laat. Het verkrijgen van „recht” kan dan geen voldoening meer schenken. Nu is het natuurlijk zoo, dat een architect die een opdracht krijgt voor veranderingen aan het werk van een erkenden collega, in den regel daar niet toe over zal gaan zonder overleg te plegen met dezen collega. Het kan zelfs zoo zijn, dat een juiste opvatting van collegiale verhoudingen hem er toe brengt, zoo mogelijk dat werk aan dien collega over te dragen. In zoverre deze opvatting in de kringen van den B.N.A. niet wordt gehuldigd, kan het goed zijn, dat hier nog eens extra de aandacht op wordt gevestigd. Mijns inziens moet het onder de collega's zoo zijn, dat men er niet aan herinnerd behoeft te worden, dat er een wettelijk voorschrift is.

De vraag kan ook gesteld worden of een architect, die, in zijn kwaliteit van lid eener Schoonheidscommissie, kennis krijgt van een voorgenomen verbouwing aan het werk van een algemeen erkend architect, niet den plicht heeft zoowel op de collegiale plichten als op de wettelijke bepaling der Auteurswet te letten.

Wij zouden deze vraag zelfs nog kunnen uitbreiden. Is de ambtenaar, die ambtshalve een dergelijk verbouwingsplan onder de oogen krijgt, met de wetenschap dat hiermede het wettelijk recht van een architect wordt aangetast, niet verplicht den aanvrager van dat plan daarmee op de hoogte te brengen, en hem zelfs te weerhouden van die overtreding, evenals dit pleegt te geschieden bij handhaving van wettelijke rechten der eigenaars van „belendingen”? Zijn de ambtenaren in hun werkwijze t.d.o. wel voldoende aangepast aan de wijziging van de Auteurswet?

Nu moeten wij architecten niet begeerig zijn naar processen over dergelijke auteursrechtwesties. Het publiek zou daar geheel verkeerde conclusies uit kunnen trekken en er van alles aan vast kunnen knopen, waarmee het belang van de architecten allerminst zou zijn gediend. Het publiek dient slechts geleidelijk in deze door de wet nu gesanctioneerde eigendoms-rechten van de architecten te worden ingeleid. Indien de wets-verandering echter van eenige beteekenis zal worden voor de architecten in het algemeen, dan moet er van de zijde van de architecten aan de handhaving hunner rechten gewerkt worden. Dit wil echter niet zeggen, dat we er afkeerig van zouden moeten zijn, als voor één of ander belangrijk geval een proces zou worden gevoerd. Vooral daarom zou zoo'n proces van belang kunnen zijn, omdat hierbij zou kunnen blijken hoe de rechter de in art. 25 van de Auteurswet gemaakte restrictie opvat. Er is nu waarschijnlijk hierover nog geen jurisprudentie.

In vorengenoemden brief van Mr. Rooseboom noemt deze een bepaald belangrijk geval van een verbouwing, waarbij naar zijn meening de eigenaar daarvoor toestemming had moeten vragen aan den architect die het bouwwerk vroeger maakte. Dit is dan een geval, waar belangrijke wijzigingen aan het gebouw werden aangebracht, buiten dien architect om. Hierbij werd klaarblijkelijk inbreuk gemaakt op het auteursrecht van den architect en kan dus van wetsovertreding worden gesproken. Voor een ander bekend geval meent Mr. Rooseboom, dat, daar hier om praktische redenen wijziging van enkele onderdelen van het gebouw noodig werden geacht, de architect die het gebouw ontwierp geen wettelijk recht zou kunnen laten gelden, indien ten minste aangenomen mag worden dat met de wijziging het uiterlijk van het gebouw niet noemenswaard wordt geschaad.

B. T. BOEYINGA.

Hooggeachte Jury.

Hoe is het mogelijk dat een nietig ding als een krantenkiosk een polemiek kan veroorzaken tusschen ervaren en misschien reeds bedaaide architecten!?

Toch wil ik er ook graag iets van zeggen, als 't mag.

Noch met het stukje van den heer ir. Jan Piets, noch met het antwoord van de commissie van beoordeeling kon ik geheel instemmen, omdat ik meen dat beide partijen wat eenzijdig zijn, zooals dat bij partijen gewoonlijk het geval is. Het komt mij echter voor dat het meer in 't belang der deelnemers aan de studieprijsvragen A. et A. zou zijn indien bij deze prijsvragen de bouwkundige eischen ten minste gelijk werden gesteld met de bouwkunstige. Het zal meestal wel lukken om het een of andere ding, dat zonder gedachte aan constructie is gefantaseerd, in elkaar te knutselen, maar dat is dan te rangschikken onder huisvlucht en heeft met architectuur weinig gemeen. Fantasieën kan men wel teekenen, men zou ze ook, zooals Jules Verne b.v., kunnen schrijven, de architect zal zijn fantasieën echter moeten kunnen bouwen, want dat brengt zijn beroep mee. Immers elk gebouwde werk was in den aanvang fantasie. De bouwkundige bekwaamheid, de doorkneedheid in het construeeren, maakte het den architect mogelijk zijn fantasie te realiseren.

Velen zijn er die zich den titel van architect hebben toegeëigend op grond van hun ongebreidelde fantasie, anderen op grond van hun bouwkundige kennis.

Bij de laatsten is dikwijls een hopeloos gemis aan fantasie te constateeren. Uit de „overgenomen" opzet en de „overgenomen" detaillering blijkt de armoede van geest.

Een knap architect heeft ergens een groot landhuis gebouwd waaraan hij topgevels met breede, hooge schoorsteenen heeft toegepast. Weldra verschijnen landhuisjes van allerlei afmetingen met dezelfde topgevels — met breede, hooge schoorsteenen (soms zelfs zonder dat er stookplaatsen op corresponderen) waarvan de ontwerpers meestal verlangen deze in de

Hooggeachte Collega,

Uw vrees lijkt ons ongegrond. Zij zou gerechtvaardigd zijn, indien wij „fantasieën" als de beste ontwerpen hadden aangewezen. Wij prezen ons echter gelukkig een inzending naar voren te kunnen brengen en ter belooning te kunnen voordragen met het voluit lovend testimonium: „Dit ontwerp acht onze Commissie het klaarst gedachte, scherpst op het doel gerichte straatmeubel, gaaf van structuur en van verschijning."

Daarnaast kon een goede tweede worden gesteld en nog enkele verdienstelijke ontwerpen, die echter geen nieuw licht wierpen op „de kiosk". Daarom leek het ons van meer belang nog twee inzendingen te publiceeren, die van een afwijkende, boeiende visie getuigden.

Naar het schijnt, hebben ze U zoo geboeid dat U over 't hoofd hebt gezien, dat wij met overtuiging andere ontwerpen — die van Hein Salomonson en B. van Veen — als de beste kwalificeerden. Ook was U blijkbaar onze niet-zachtzinnige beoordeeling van de twee fantasieën vergeten, toen U schreef te duchten, dat A. et A. „argeloos zou medewerken tot een onjuiste ontwikkeling van de aankomende architecten-generatie".

Niet wij zijn argeloos gevangen door die fantasieën.

vergadering der kleinhartige Schoonheidscommissies in persoon te komen „toelichten". Zij verdedigen dan dikwijls zoo'n detail met een bewonderenswaardige onbevangenheid en een élan van „wie durft mijn oorspronkelijkheid aanranden?" Zooals 't gaat met de topgevels-met-schoorsteenen, gaat 't met flauw-hellende daken, met de balkonkorfjes, de vrijstaande wenteltrappen, enz. Bij de eersten echter, de fantasten, gaan de oogen groot open van verwondering wanneer de vraag wordt gesteld: hoe wil je dat toch construeeren? „Ach meneer, alles is te maken!" Inderdaad! maar hoe?

Je kunt je tegenwoordig eenvoudig wenden tot erkende adviseerende constructeurs en ook tot firma's op elk gebied, die dat wel voor je klaar maken!

Door de tegenwoordige specialisatie is het gevaar niet denkbeeldig dat een categorie van fantasie-architecten ontstaat, wat te betreuren zou zijn voor het hooge architectenberoep.

Wanneer bij de prijsvragen van „A. et A." de fantasie op den voorgrond zou worden geplaatst, vrees ik, dat de ontwerpers van fantasieën er nimmer aan toe zullen komen om als architect — meester-constructeur of bouwmeester hun fantasieën tot werkelijkheid te maken en, evenals de door de commissie van beoordeeling genoemde fantasten, het aan hun nakomelingen zullen moeten overlaten dit te doen.

Maar dan missen de Studieprijsvragen hun doel. Immers fantasie is geen vrucht van studie maar intuïtie en de bedoeling zal toch wel zijn van de deelnemers architecten, en geen uitvinders te maken.

De vrees dat „A. et A.", strevende naar de bevordering der Bouwkunst, door veronachtzaming van het fundament waarop deze alleen kan rusten, argeloos zou medewerken tot een onjuiste ontwikkeling van de aankomende architectengeneratie, deed mij mijn vulpen uit de scheede trekken.

Met collegiale groeten,
H. F. SIJMONS.

Leest U nog eens ons rapport, dan zult U ook zien dat wij 32 van de 53 ontwerpen ongeschikt achtten voor seriebouw, dat wij van 23 de constructie onvoldoende verantwoord oordeelden en dat wij eveneel inzenders buitendien op bepaalde bouwkundige tekortkomingen wezen. Aan de bouwkundige eischen hebben wij waarlijk niet weinig aandacht gegeven.

Daar een ingezonden stuk meestal symptomatisch is en dus velen door de publicatie der twee fantasieën van de wijs zullen zijn gebracht, hebben wij U erkentelijk te zijn dat U ons aanleiding hebt geboden ons standpunt nog eens toe te lichten. Indien wij een fout hebben begaan, dan is het o.i. deze, dat wij onvoldoende hebben beseft hoeveel sterker een prentje werkt dan het geschreven woord, vooral op architecten, visueel ingestelden.

Met collegiale groeten,

De Commissie van beoordeeling:

J. F. BERGHOEF
Ir. J. LEUPEN.
WIEGER BRUIN.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 16

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

20 APRIL 1940

CIRCE.

WERK VAN D. C. STEENBERGEN, PRIX-DE-ROME-BEELDHOEWKUNST.

Wie zich het werk herinnert, waarop den heer Steenbergen de Prix de Rome werd toegekend (zie B.W.A. 1938, pag. 411) zal op deze tentoonstelling tot zijn genoegen zien, hoe deze beeldhouwer in zijn eerste stipendiumjaar vooruit gegaan is in de richting, waarop zijn Prix de Rome werk reeds bewust wees. Het in dat werk naar voren getreden kenmerk van zijn begaafdheid in het vinden van den plastisch schoonen vorm ziet men thans in zijn werk versterkt terug. Men ziet aan het hierbij afgebeelde portret van een meisje, hoe bekwaam dit gelaat is gemodelleerd en hoe de expressie ervan verkregen is door zuiver plastische werking.

De groote opdracht, die de heer Steenbergen op zijn reis uit te voeren kreeg, nl. het vervaardigen van een levensgroot beeld van Circe, stelde den kunstenaar wel voor een zeer moeilijke opgave. Circe is een vrij gecompliceerde en ietwat zonderlinge figuur uit de Grieksche mythologie. Zij was een schoone toovenaar, die de kunst verstond op haar verliefde mannen in dieren om te tooveren. Zij woonde op het eiland Aeaëa, waar zij een prachtig paleis had. Daar zong ze en weefde er zelf haar gewaden, waar we in de meeste voorstellingen van Circe echter nooit veel van bemerken.

Toen Odysseus op haar eiland landde, veranderde zij, volgens

133

VESTAALSCH ORANTE, BIDDEND VOOR ZEUS.

MEISJESKOP

BEELDHOUWERKEN DOOR D. C. STEENBERGEN.
PRIX-DE-ROME.

RELIEF IN PORFIER DOOR D. C. STEENBERGEN.

DE ONTDEKKER.

J. Slauerhoff.

De rustigen, die mij tartten te vertrekken
Heb ik om 't schip te krijgen, woest beloofd:
Rijkdommen fabelachtig te ontdekken,
Waarvoor ik ingestaan heb met mijn hoofd.

En eindelijk in triomftocht aangebracht
Tot zinkens toe geladen lag mijn vloot.
Wel waren bijna al mijn mannen dood,
Maar alle havensteden bont bevlagd.

Toen moest ik knielen voor den gouden troon;
De koning boog en wilde mij een keten
omhangen — die ik hem met wilden hoon
ontrukte heb en een hoovling toegesmeten.

Nog heeft een vrouw mij innig vroom omhelsd
en in haar grijze oogen zag 'k mijn vrede.
Ik neeg — maar in mij brandde toch het felst
't Vuur dat mij voortdrijft buiten rust en rede.

En haastig heb ik mij weer ingescheept
Zeker van een ontdekking, anders, grootsch;
Maar ben door onweerstaanbre drift gesleept
Naar zeeën leeg en kusten steil en doodsch.

Nimmer beleid ik mijn dwaling, mijn zwak.
Voor deze blinde muur zal 'k blijven kruisen
Tot 't eind der wereld met mijn trouwe wrak,
Waarop drie kale masten: galgen? — kruisen?

Homerus, zijn tochtgenooten in zwijnen, maar hij zelf was door een kruid, hem door Hermes gegeven, tegen haar tooverkunsten bestand, echter niet tegen de verleidingen van de „schoon lokkige en zoet-zingende” Circe.

De heer van Steenbergen heeft Circe weergegeven, op het moment dat zij Odysseus' makkers omtoverde. Haar linkerarm doet althans een actie vermoeden. Aannemende dat het mogelijk is het toovergebaar zonder verdere attributen in een enkele figuur uit te beelden, is de heer Steenbergen hierin naar mijn meening niet ten volle geslaagd. Zelfs al oefende Circe haar gruwzame tooverkunst uit zonder een spier van haar gezicht te vertrekken, de beeldende kunst verlangt nu eenmaal de uitdrukking van een innerlijke bewogenheid.

Afgescheiden hiervan bezit het beeld veel te waardeeren kwaliteiten. Expressief beter is het fraaie bronzen statuetje van een Vestaalsche orante, biddend voor Zeus, dat echter in mindere mate de eigen persoonlijkheid van den beeldhouwer laat zien dan de Circe.

Ten slotte vestigen wij de aandacht op een kleine reliefofcompositie, welke gehakt is in porfier, met een voorstelling, ontleend aan een gedicht van J. Slauerhoff, getiteld „De Ontdekker”. De voorstelling op het relief lijkt mij niet zoo zeer geïnspireerd te zijn op het gedicht dan wel het in-beeld-brengen van het gedicht zelf. Het aldus in-beeld-brengen van een gedicht wil mij voorkomen niet juist te zijn. De zinrijke voorstelling van het relief is alleen te ervaren aan de hand van het gedicht. Daardoor zal het relief voor hen, die geen kennis dragen of bij aanschouwing geen kennis kunnen dragen van den inhoud van dit gedicht, de zinrijkheid der voorstelling missen. Het behoudt dan alleen zijn decoratieve waarde, welke in dit geval zeer te roemen valt, terwijl ook de uitvoering in het harde porfier van technische kundigheid getuigt.

Moge de heer Steenbergen veel belangstelling voor zijn eerste tentoonstelling beleven. Zij is nog geopend op Zaterdag 20 April van 10—3 uur en Zondag 21 April van 1—3 uur.

J. P. M.
135

HET RESTAUREEREN VAN OUDE MONUMENTEN.

(Slot van pag. 130).

DEBAT.

De Voorzitter.

Na deze interessante en duidelijke voordracht van Professor Slothouwer zullen er in Uw midden wel verscheidene leden zijn die eveneens hun meening over het aanhangige vraagstuk wenschen kenbaar te maken. Echter zij opgemerkt dat het niet zoozeer de bedoeling kan zijn met den spreker in debat te treden doch dat verschillende inzichten naar voren zullen worden gebracht overeenkomstig de agenda dezer vergadering. Gij hebt het vraagstuk hooren toelichten van één kant. Ik veronderstel dat er bij U behoefte zal bestaan ook andere zijden van het vraagstuk te belichten. Voor een geregeld verloop der besprekingen acht ik het wel gewenscht dat zij die het woord willen voeren, zich daartoe vooraf opgeven.

Ir. Tjeenk.

Mijnheer de Voorzitter. U hebt mij zoeven gevraagd of ik het debat zou willen openen. Ik heb dit niet willen weigeren al voel ik dat het na de met vuur en overtuiging uitgesproken rede van Professor Slothouwer niet gemakkelijk is als eerste debater op te treden. In zeker opzicht is dit voor mij echter niet zoo moeilijk; ik ben het nl. in groote lijnen met Prof. Slothouwer eens. Ik geloof, dat wij ons allen er buitengewoon over kunnen verheugen dat dit belangrijke vraagstuk hier aan de orde is gesteld. Dat wij vanmiddag tot een oplossing zullen komen, die een ieder kan bevredigen, geloof ik zeker niet; in welke richting het zal gaan, weet ik ook niet. Vóór dat ik naar de vergadering ging, heb ik de Regelen en Grondbeginselen nog eens bestudeerd, waarbij ik tot het inzicht kwam dat die grondbeginselen nog in hoofdzaak juist zijn; ik heb groote waardeering, zooals deze in 1917 zijn opgesteld. Ik ben het niet eens met Prof. Slothouwer, dat het een compromis is geweest. Zoeven zeide collega Kromhout mij, dat de Regelen nog volkomen frisch zijn. Ik zie het ook zoo. Ik meen dat wij den geest van de grondbeginselen moeten begrijpen; over de formuleering zal wellicht vaak verschil van inzicht of verschil van interpretatie bestaan. De bezwaren door Prof. Slothouwer tegen enkele artikelen genoemd, hebben mij volstrekt niet overtuigd dat de geheele geest der regelen verouderd zou zijn. Wel heeft Prof. Slothouwer een zeer belangrijk punt naar voren gebracht, waaraan in 1917 nog geen aandacht werd besteed, nl. de beschouwing van een restauratie in het stadsbeeld. Naar aanleiding daarvan moeten m.i. de regelen eens onder het oog worden gezien.

Maar, mijnheer de Voorzitter, ik meen dat wij met het opstellen van nieuwe algemeene richtlijnen zeer voorzichtig moeten zijn. Er is in de vorige vergadering door den heer van Dongen verzocht om stellingen, die vóór de vergadering ter kennis van de leden zouden worden gebracht. Dit is niet geschied. Prof. Slothouwer heeft slechts één stelling geponeerd en mijn eerste indruk is, dat voor deze stelling veel te zeggen is. Maar deze stelling bestrijkt maar een zeer klein deel van de vraagstukken die zich bij restaureren kunnen voordoen. Iedereen met ervaring op dit gebied weet hoe moeilijk restaureren is en hoe daarbij altijd weer andere problemen naar voren komen. Ik zie zeker geen aanleiding om de grondbeginselen grondig te wijzigen. Restaureren is geen toepassing van theorieën; restaureren moet geschieden door een architect, die den geest van het monument begrijpt. Wel moeten wij het eens worden over de principes van het restaureren en nu geloof ik dat ook thans nog de twee tegenstellingen bestaan, die in 1917 bij een meerderheid en een minderheid tot uiting zijn gekomen. Ik heb den indruk, dat Prof. Slothouwer zich achter de meerderheid schaaft; ik doe dat ook met volle overtuiging. Maar het is m.i. verkeerd om, wanneer men een groote restauratie gaat beginnen of er een moet be-

oordeelen, het boekje ter hand te nemen en te zeggen: moet dit of dat artikel worden aangehouden. Het gaat om den geest en ik geloof, dat wij op het oogenblik verheugd kunnen zijn, dat de regelen zijn opgesteld; zooals in 1917 over het principiele van het restaureren werd gedacht, denken wij er m.i. ook thans over. In het algemeen geloof ik niet dat het zoo gemakkelijk zal zijn tot scherp omliggende stellingen te komen. Als één er van zou ik willen noemen: restaureren is behoud van bestaande oude schoonheid. Prof. Slothouwer heeft het iets anders gezegd, nl. restaureren is wegnemen van architectonische misstanden. Ik meen dat er wel verschil in zit. Een zeer belangrijk element bij het restaureren dat door Prof. Slothouwer niet werd aangevoerd, is de m.i. strikte noodzakelijkheid om met de hedendaagsche eischen van bruikbaarheid en bewoning terdege rekening te houden. Ik zou daar gaarne het inzicht van den inleider over vernemen, al is het een zeer moeilijk vraagstuk, dat zich niet in korten tijd behandelen laat. Dr. Kalf heeft eens gezegd, dat voor het behoud van onze monumenten de toekomstige bruikbaarheid van zeer grooten invloed is. Gerestaureerde monumenten die niet geschikt zijn voor hedendaagsch gebruik, komen spoedig weer in verval. Naar mijn meening is dit een belangrijk punt dat bij de nadere bestudeering der regelen ook onder het oog moet worden gezien.

Over het betrekken van het stadsbeeld in het restauratievraagstuk ben ik, zooals reeds gezegd, het met Prof. Slothouwer eens. Wij zullen niet elk geveltje op zichzelf moeten beschouwen, maar in het beeld van de omgeving. Bij een plan tot restauratie kan het geval zich voordoen, dat er oude schoonheid is, die wij slechts zouden kunnen bewaren ten koste van andere, grootere belangen. Dan moeten wij den moed hebben de consequenties hiervan te aanvaarden, mits uiteraard na zeer grondige overweging.

De Heer A. Baart.

Mijnheer de Voorzitter. Het is met eenigen schroom, dat ik deze plaats inneem.

Met veel belangstelling heb ik de inleiding van Professor Slothouwer gevolgd en ik geloof dat er eenige waarheid in zit, dat wanneer we onze restauraties uitvoeren, deze moeten blijven in de sfeer van het gebouw waaraan we gewend zijn. Wat ik nu noem is misschien niet direct het punt, dat diep op het restaureren ingaat, maar ik zou wel graag de vraag naar voren willen brengen: „wanneer is men aan een restauratie toe?“. Ik geloof dat Professor Slothouwer het met mij eens zal zijn, dat wanneer men werkelijk de oude gebouwen goed en vakkundig onderhoudt, vele ingrijpende restauraties voorkomen werden en men dus de sfeer en den toon, waarover Prof. Slothouwer sprak, zou behouden.

De kwestie van onderhoud, die ook even aangevoerd wordt in de Grondbeginselen en voorschriften, afd. C, blijkt mij veelal in de verdrukking te komen.

In de Provincie Friesland, hebben we onze kleine stadjes en dorpen met zooveel mooie monumenten, dat het behoud van die monumenten van belang is.

Dat behoud moet niet pas aan de orde komen wanneer men eindelijk voor een verwaarloozing staat. Ik zou graag willen dat bij de richtlijnen vooral de nadruk werd gelegd op goed en vakkundig onderhoud.

Op welke wijze dat moet plaats hebben kan uitgaan van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg.

In Friesland zijn groote kerken en torens die eigendom zijn van betrekkelijk kleine kerkgenootschappen, en waarvan wij gerust kunnen zeggen dat deze kerkbesturen een moeilijk bezit hebben. Het onderhoud is veelal onvoldoende en wordt dikwijls technisch en aesthetisch verkeerd uitgevoerd.

Wc hebben in ons land tal van gothische bouwwerken, waaraan

in onze Renaissance-tijd iets is toegevoegd, terwijl in de 18e eeuw weer wijzigingen hebben plaats gehad.

Wanneer dit alles goed werd onderhouden kwam men niet voor de moeilijkheid wat wij er eigenlijk van moeten maken.

En wanneer wij deze sfeer in onze monumenten behouden, zullen wij ook blijven zien den invloed van de verschillende tijden.

De Heer van Moorsel.

Het is volgens mijn vaste overtuiging een uitstekende gedachte van den B.N.A. geweest om over dit onderwerp iemand te laten spreken. En ook het doel, dat daarbij, bij de besprekingen, voor oogen zat lijkt mij uitstekend getroffen. Kort weergegeven was dit het antwoord op de vraag, of er aanleiding is, in het belang van de monumenten, bij het restaureren tot een verscherping in het beginsel voor de praktijk te komen. De voorzitter heeft ook even bij de inleiding het Bouwblad aangevoerd, het nummer van Juli '38. De vraag is daar eenigszins anders gesteld. „Waarom hebben wij in Nederland geen duidelijk omschreven principes, waardoor willekeur bij het restaureren is uitgesloten?“

De redactie van het Bouwkundig Weekblad geeft de grondbeginselen met de inleiding van Dr. Kalf in extenso weer en het lijkt mij een zeer verstandige daad, want op het bureau van Monumentenzorg waren tot voor kort maar enkele vergeelde nummertjes van die grondbeginselen verkrijgbaar en bij den Oudheidkundigen Bond zelf waren zij sedert lang niet meer verkrijgbaar. De redactie van het Bouwkundig Weekblad verzekert in haar nummer van 2 Maart j.l., dat wij toch gerust kunnen zijn, ofschoon die grondbeginselen niet zoo gemakkelijk te verkrijgen waren; want zij zijn het richtsnoer geweest voor alle restauraties in ons land sedert de laatste 20 jaar. Ik zou willen vragen of het bestuur of althans de redactie niet een beetje te veel van haar leden vergt door de zaak zoo te stellen?

In de inleiding van de grondbeginselen van Dr. Kalf lees ik dit:

„Zoo goed mogelijk een oud gebouw herstellen, veranderen of vergrooten heeft dan voor elk geslacht betekend, bouwt door op de manier van onze eigen tijd“. Ik zou er de vraag tegenover willen stellen: wat is dan die manier van onzen eigen tijd, is dat de manier van de Gerfkamer in Den Bosch of van den toren uit IJsselsteyn?

Vanmorgen heeft Professor Slothouwer ook gezegd: het gaat er mij niet om personen aan te vallen, tenzij het beginsel er mee gediend wordt. Ik verzoek U dit op dezelfde wijze van mij op te vatten. Kan men zeggen, dat bij het restaureren in de laatste 20 jaren van een vast principe werd uitgegaan? Omtrent de Gerfkamer lees ik in de grondbeginselen het volgende, waarbij gesproken wordt over de ontevredenheid met de restauratie op de oude manier. „Zij werd in Engeland het eerst gehoord en Ruskin was haar woordvoerder. Hij hing met heel zijn hart aan het oude, vooral aan de middeleeuwsche bouwkunst, maar met het scherpe oog van den minnaar zag hij het eerst, dat wij door restauratie te inderdaad vernielden. In het bekende boekje van Ruskin, „Seven Lamps of Architecture“ is de „Lamp der gedachtenis“ het welsprekendste hoofdstuk, waarin hij betoogde: „restaureren is de meest volkomen vernieling, die een gebouw kan ondergaan; een vernieling waaruit geen overblijfselen kunnen worden bijeengegaaard en als noodzakelijk gevolg de vervalsching van hetgeen verwoest werd“. Ik geloof niet, dat ik hier nog iets aan behoef toe te voegen!

Tot de grondbeginselen zelf verder komend, lees ik het volgende: oude bouwwerken worden bewaard, a. om hun kunstwaarde, b. om hun oudheidkundige waarde, c. om hun herinneringswaarde. Gewoonlijk zijn deze beweegredenen niet afzonderlijk aanwezig, doch op eenigerlei wijze verbonden. Ten tweede: oudheidkundige- en herinneringswaarden zijn eenvoudige grootheden. Kunstwaarden zijn samengesteld en onderscheidt men in het geschiedkundige bestanddeel en het schoonheidsbestanddeel als vroegere kunstopvatting, de waarde welke het bouw-

werk bezit, ter bevrediging van het schoonheidsverlangen. Dit deelt men weer in tweeën, a. bouwkundige schoonheid, b. het schilderachtige. Hier wordt de klemtoon zeer sterk gelegd op de kunstwaarde en wel, als bevrediging van een schoonheidsverlangen. Dit is mijnheer de Voorzitter het gevolg van de mentaliteit, die de 19e eeuw heeft gekenmerkt, nl. het kunstwerk gaan zien als „iets op zich zelf“ en los van het leven, en ook los van het leven „leeren genieten“.

In onzen tijd is men er hier en daar wat anders over gaan denken. Er zijn althans velen in dezen tijd, die hun kunst in de eerste plaats zien als uiting van een levenshouding; het bevredigen van een schoonheidsverlangen komt daarbij pas op de tweede plaats. De diepere betekenis, die wij aan een monument zijn gaan hechten is, dat wij er een stuk menschenleven in zien en erkennen. Het heeft vóór alles een herinneringswaarde, omdat het monument een belijdenis is van den geest, die een tijd beheerschte. Wij zien er dus een teeken ter gedachtenis in. Het openbaart een levenshouding, waaruit de stijl en alles (zooals wij het monument daar nu zien) ontstond. De schoonheid is de perfectie, waarmede het herinneringsbeeld zich aan ons ver- toont.

Ik kan dit nader toelichten met een practisch beeld, b.v.: als de „8 en Opbouw“ en „het bouwblad“ pennestrijd voeren, dan gaat het daarbij niet om vormen van kunst en schoonheid, maar om een verschillende houding ten aanzien van het leven. Dit sluit wederzijdsche waardeering in, anders zou er geen reden voor dien strijd aanwezig zijn. Een ander voorbeeld kan dit zijn: er zijn hier veel dingen genoemd over practisch restaureren; ik denk aan dat gebouwtje in Voorburg. Daar kunnen wij over praten en A. zegt zus en B. zegt zoo, maar wanneer ik zie, dat onze voorzitter in een oude kathedraal restaureert en daarbij moet voldoen aan een bepaalden eisch van den tegenwoordigen tijd, — dan zie ik, dat het gebeurt op een wijze, die hem spijt het te moeten doen. Het doet hem pijn van binnen, hij moet het cultuurbeeld van een bepaalden tijd van ons volk, dat daar staat, gaan verbreken. Het gaat om de mentaliteit waarop men zich stelt! Er zijn ook voorbeelden van restaureren te noemen, die hier dwars tegenover staan.

Wat zeggen de grondbeginselen over onze monumenten als herinneringsbeeld? „De onder c. genoemde herinneringswaarde is in den regel van gering belang, zij is meestal louter een gevoelswaarde, daar de gegevens, die van groote betekenis zouden zijn — om een voorbeeld te noemen denke men b.v. aan de inrichting van het huis van Rembrandt — in verreweg de meeste gevallen verloren zijn gegaan. De onder c. genoemde regel heeft daarom zelden waarde.“ Ten vijfde volgt daarop: „het belangrijkste is de onder A. genoemde kunstwaarde, zij stelt wegens haar samengesteld beginsel ten deele tegenstrijdige eischen aan het werk der herstelling“.

Nogmaals wordt hier dus de betekenis beklemtoond van de kunstwaarde van het monument, wat in het begin is omschreven als „het bevredigen van schoonheidsverlangens“.

Aan het slot van de inleiding van Dr. Kalf staat: „Het is mogelijk, dat een volgend geslacht op zijn beurt er in zal willen verbeteren“. Ik geloof, dat die tijd voor wijziging, ik zou haast willen zeggen tot verbetering, is aangebroken. In zeer veel gevallen gaat het bij restaureren om groote kathedralen uit den katholieken tijd, uit den katholieken geest. Wat ik wil stellen is niet uit godsdienstige houding bezien. Ik zou het willen zien, als een beeld van een bepaalden tijdgeest van ons volk.

Bij de Nieuwe Kerk te Den Haag zou ik met den uitersten schroom staan, als ik er een priesterkoor zou moeten gaan aanbouwen. En om nu vooral heel duidelijk te zijn zou ik willen toevoegen, dat het bij restaureren niet gaat om dien of dien geest, maar: om de monumenten met een herinneringswaarde aan een bepaalden tijd of tijden, waarin de diepere oorzaken van het leven op een wijze tot uitdrukking worden gebracht, die wij monumentaal

noemen. Het essentieel is hoe men, waarop ons iets zegt, waarom het werk, een monument, een nationaal cultuurbeeld is. Ik zou de twee volgende vragen willen stellen:

1. Is het noodzakelijk, duidelijk omschreven principes aan de voorwaarde tot subsidieering te verbinden, om willekeur omtrent wijze van restaureren uit te sluiten?

2. Is het niet zeer gewenscht, bij principes of grondbeginselen niet meer den klemtoon te leggen op de kunstwaarde van het monument, als bevrediging van een schoonheidsverlangen, zooals nader gedefinieerd werd (want dit heeft m.i. willekeur, individuele willekeur in de hand gewerkt), maar op de herinneringswaarde als nationaal cultuurbezit in zijn wezenlijke betekenis, — waardoor de bescheidenheid zal worden bevorderd.

Ir. Jos. Cuypers.

Mijnheer de Voorzitter. Ik zal alleen het woord moeten nemen om U dank te zeggen, dat U mij hebt willen uitnodigen voor deze vergadering. De reis is prettig verlopen en het weer was mooi. Ik heb eerst gereisd met een schilder en toen met een bevorderaar van welstand in 't landschap, beiden hebben mij in de goede sfeer gebracht.

U begrijpt, dat ik de laatste veertien dagen meer dan anders teruggedacht heb aan de samenkomsten ten huize van den heer de Stuërs, waarin die „zooveel“ stellingen bij elkaar zijn gezet. Voor mij, die in dien tijd met een kloppend hart daar naar toe ging, was het dubbele aanleiding om een kloppend hart te hebben, want ik had andere begrippen dan mijn vader met den heer de Stuërs te verdedigen. Ik trachtte hun die duidelijk te maken, maar de opmerkingen van die moderne jongeren werden heelemaal terzijde gesteld. Wij hebben het met de meerderheid toch werkelijk gehaald. Het was een voorrecht zoover te komen, want die verhoudingen zijn aanleiding geweest, dat de gastheer mij zelfs niet wilde groeten als ik binnenkwam. Maar daaruit blijkt ook, met hoeveel tact en zelfbeheersching wij daar allemaal gesproken hebben. Immers, wanneer er een kwestie komt van restauratie, kan kunnen ieder oogenblik de vraagstukken in een ander licht komen en heel veel nuanceeringen achter elkaar laten zien. Welke groote gebreken aan de voorschriften zouden zijn is mij niet duidelijk geworden, maar ik had ze in jaren niet doorgelezen. Nu staat deze vergadering in een heel ander licht en is van een heel ander karakter. De voordracht van Professor Slothouwer heeft ons laten aanvoelen, dat men bij al die kwesties niet de letter van het voorschrift, de letter van de wet moet nemen, maar den innerlijken geest, den geest die dus heerscht bij degenen, die daar wat te zeggen hebben; dus den geest van den eigenaar, den geest van den bewoner en waar in den laatsten tijd bijzonder de nadruk op gelegd wordt, wanneer de geest van het publiek er zich mee bemoeit, ook de geest van het publiek, van de heele omgeving, dus ook de urbanistische geest heeft daaraan gewerkt.

Al die architectonische begrippen zijn een zaak van aanvoelen. Professor Slothouwer zeg ik zeer dank voor zijn voordracht. Ik heb vanmorgen van Professor Slothouwer gehoord, dat men in het eene geval kon toejuichen, dat heel veel oude vormen zijn vernieuwd, in het andere geval kon men zulks niet toejuichen. Daar had een onderbouw wel kunnen blijven bestaan. In een dergelijk geval zou men willen aanvoelen waar de grens ligt. Ik meen, dat er nog een element is, dat ik graag nader toegelicht zou willen hebben. Wij hebben ons vanmorgen op het standpunt gesteld van de beschouwingen van buiten, maar de eigenlijke bestemming, het leven in het gebouw, welke eischen stelt men aan het leven in dat gebouw? Ik zou, wanneer wij aanvullingen gaan maken op deze regelen, gaarne zien, dat men daarover eenige begrippen uit elkaar wil zetten.

Verder deze mededeeling aan Professor Slothouwer, dat, toen ik zag, dat hij aan de hand van de restauratie van den Dom van Utrecht ons diverse gevallen zou laten zien, die hij daarin heeft

opgelost, was ik brandend, dat we hier projecties van enkele detailteekeningen, van enkele aanwijzingen, zouden krijgen. Ik stel mij voor, dat U even brandend zult zijn als wij, wanneer er een dag gelegenheid zal zijn die buitengewone kathedraal onder leiding van Professor Slothouwer te zien en wij in de werkket zouden kunnen binnengaan, waar hij die begrippen zoo spontaan gegeven heeft, dat wij daar evenveel geleerd zullen hebben als bij de voordracht, die hij gehouden heeft.

De Heer Koldewey.

Mijnheer de Voorzitter. In ben het met Professor Slothouwer eens wanneer hij zegt: wij moeten de oude gebouwen zooveel mogelijk sparen en slechts de ergste architectonische ongerechtigheden bij het restaureren daarvan wegnemen. Als ik nu de Grondbeginselen en Voorschriften, uitgegeven door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, waar het hier over gaat, doorlees dan vind ik daar dezelfde stellingname. Daarin staat n.l. eveneens bij herhaling: behoudt voor alles datgene zooveel mogelijk gelijk het is, „Behouden gaat vóór vernieuwen“. Hierbij wordt een beroep gedaan op Ruskin en Weissman. Merkwaardig echter moet het genoemd worden, dat bij de restauratiewerken welke na het uitkomen der Grondbeginselen en Voorschriften tot stand kwamen juist het behoud niet voldoende in het oog gehouden werd. Men heeft in een geest van zelfgenoegzaamheid, gepaard met een zeker enthousiasme m.i. in het algemeen veel te uitvoerig gerestaureerd en daarbij bepaalde, zeer belangrijke waarden van de oude bouwwerken aangetast. Zoo nam men er b.v. de patine van weg, maakte het geheel al te zeer schoon, verwijderde details welke gedeeltelijk waren aangetast, terwijl ze nog behouden hadden kunnen worden, verving ze door nieuwe enz. Het resultaat. Voor mij is na een dergelijke behandeling een gebouw tot een dood iets geworden, het verband met het leven is er uit weggenomen. Ik geloof, gelijk ik onlangs schreef naar aanleiding van de restauratie en reconstructie van de abdij te Orval in België, dat men hier een vergelijking kan maken met het uitvagen van voetstappen in de sneeuw. Ontroerend is het in een oud bouwwerk te zien dat het leven er over heen is gegaan; menschen hebben er in geleefd, weer en wind hebben er hun uitwerking op gehad, er is een innig verband gegroeid tusschen zijn gedeeltelijke versletenheid door den gang van den tijd eensdeels en de vormgeving anderdeels, gelijk die ontstond als uiting van een bepaalden tijdgeest in het verleden. Het leven is belangrijker dan de kunst. Eeuwen zijn over het bouwwerk heengegleden, ontelbare gebeurlijkheden, vreugde en blijdschap, lijden en strijden hebben in talloze kleine dingen hun sporen achtergelaten en de steenen geteekend. Dit alles moet ons heilig zijn en met groote voorzichtigheid en slechts bij uiterste noodzaak moeten wij aan deze teekens raken.

Persoonlijk ben ik er van overtuigd, dat wij, de Grondbeginselen en Voorschriften ten spijt, hier niet voldoende hebben weten te behouden, omdat men bij het restaureren alleen en eenzijdig getracht heeft ofwel in kunsthistorischen zin de oude vormen te herstellen, ofwel een aesthetische gaafheid te bereiken. Na restauratie in dezen zin kan men de historische of aesthetische juistheid of volkomenheid, welke in meerdere of mindere mate werd bereikt prijzen, het tot stand gekomene laat ons hart echter koud, omdat de herinneringswaarde is te niet gedaan, omdat de sporen van het leven uit het bouwwerk zijn weggewischt.

Als wij ons bij het restaureren inderdaad zouden beperken tot de uiterst noodzakelijke werkzaamheden en aldus geringe wijzigingen zouden aanbrengen in het uiterlijk aanzien van het oude bouwwerk, dan staan wij in vele gevallen toch voor de noodzakelijkheid om over te gaan tot radicale afbraak en vernieuwing, ofwel door onherstelbaar verval van sommige

onderdeelen ofwel door het feit door Professor Slothouwer genoemd, dat in een zwakkere stijlperiode een wanstaltige aanbouw aan het oude gebouw werd toegevoegd.

Dr. Kalf vraagt zich in de inleiding tot de Grondbeginselen en Voorschriften af hoe in den loop der historie vernieuwingen en uitbreidingen aan bouwwerken plaats hadden en als hij constateert dat aan een Romaansche kerk een Gotische aanbouw werd gemaakt, dat aan een Gotische kathedraal een vergrooing of versiering tot stand kwam in den trant der Renaissance enz., dan besluit hij, dat ook wij onvoorwaardelijk op onze eigentijdsche wijze zullen moeten vernieuwen, toevoegen en versieren, waarbij hij de samenvoeging of doorenmenging van verschillende stijlelementen teekent als de hoogste mogelijkheid, althans het betrekkelijke ten aanzien der gaafheid van het geheel (welke noodzakelijk gevolg is van stijldoorenmenging) niet noemt. Ik geloof echter dat het nuttig is te bedenken dat een gebouw dat een eenheid van stijl vertoont in al zijn geledingen gaver, completer en schooner is en meer een gesloten conceptie vertoont, dan een bouwwerk dat uit verschillende stijlelementen bestaat, b.v. een Romaansche abdij met Gothische toevoegsels en onderdeelen uit de Renaissance-periode. Er zijn vele gevallen te noemen (Gothische kerk nabij den Dom te Keulen welke met Barockversieringen is overladen) waarbij doorenmenging van stijlvormen conflicten oplevert.

Het bewustzijn dat toevoeging van andere stijlmotieven dan die der oorspronkelijke conceptie niet tot de ideale oplossing leidt en zelfs conflicten op kan leveren, moge ons bij het uitvoeren van noodzakelijke vernieuwingen, restaureerende tot bescheidenheid en voorzichtigheid aanzetten.

Deze bescheidenheid en voorzichtigheid bij het restaureren is bovendien m.i. noodzakelijk door de omstandigheid dat wij ons in de laatste jaren meer en meer bewust worden van de culturele armoede, leegheid en zwakheid van onzen tijd en dientengevolge van ons aller werk. Toen Dr. Kalf zijn inleiding schreef en een pleidooi voerde voor de toevoeging van moderne details aan onze oude bouwwerken, leefde de verwachting en de overtuiging dat dit tot zeer schoone resultaten leiden zou. Er was enthousiasme. Ik geloof echter dat de tijd ons heeft geleerd, dat het veelal zeer oppervlakkige motieven zijn geweest welke wij aan onze rijke, oude cultuurmonumenten hebben toegevoegd en dat wij ook in dit opzicht beter bescheiden en voorzichtig te werk kunnen gaan en ons meer dienen terug te houden in gematigdheid dan dat wij onze moderne ideeën ongebreideld realiseren aan onze kostelijke bouwwerken uit het verleden.

Als men mij nu vraagt om een practisch voorbeeld, waarin ik de ideale wijze van restaureren zie, dan geloof ik het beste te doen een voorbeeld te noemen uit het buitenland: de restauratie van de Georgkirche te Keulen uitgevoerd door Clemens Holzmeister in samenwerking, voor wat de beeldende kunsten betreft, met Thorn Prikker.

Met prachtige bescheidenheid en eenvoud heeft Holzmeister in deze kerk gewerkt; nauwelijks voegde hij iets van zichzelf aan den bouw toe, alles van het oude wat maar eeniger mate blijven kon heeft hij ongewijzigd gelaten én om zijn historische én om zijn aesthetische én om zijn levenswaarde. Wat hij toevoegde heeft een minimum aan eigen uitdrukkingswijze, doch toont een hoog en diepgaand begrip van den bouw, waaraan hij werkte. Hij bracht daarmee een restauratie tot stand, welke op een plan staat, waaraan wij, de Voorschriften en Grondbeginselen ten spijt, in ons land maar zelden zijn toegekomen. Ik zou de restauratie der Keulsche Georgkirche hier als voorbeeld voor oogen willen stellen. Ik geloof, als wij ons daarop richten, dat wij op den goeden weg zijn.

De Heer Feenstra.

Mijnheer de Voorzitter, ik wil kort zijn. Ik had eigenlijk nog wel dit willen zeggen: als men de grondbeginselen leest, dan gevoelt men eigenlijk een klein beetje angst voor onzen eigen tijd en een angst voor onze eigen kunst en voor onze eigen opvattingen. Ik weet niet of ik het goed heb, maar wanneer ik de grondbeginselen lees, krijgt men zoo het gevoel: wij zijn een beetje bang voor ons zelf en zeggen dus: doe voorzichtig aan. Wij hebben een grooten eerbied voor het geschapene en een grooten eerbied voor het leven, waardoor die architectuur is heengegaan. Ik geloof niet, dat er veel menschen zouden zijn, die zoo sterk de oude architectuur en het leven dat er doorheen is gegaan en zijn stempel erop gedrukt heeft, zullen waardeeren als ik, maar ik vraag mij toch wel eens af, is het toch niet een zwakheid, dat wij ons zoo sterk bij de restauratie laten beheerschen door deze beginselen; dat zooveel jongere menschen, jonge beeldhouwers, zooals Hildo Krop, Theo van Reijn, eigenlijk niet aan het woord komen. Ik zou nu een pleidooi willen houden, dat, wanneer wij die beginselen gaan herzien, moed hebben om de jonge menschen van dezen tijd toch in dit werk in te schakelen en de restauraties zooveel mogelijk met onzen eigen tijd te verbinden. Ik zou graag aan Prof. Slothouwer willen vragen, wat hij daarover denkt en wat hij daarop antwoordt.

De Heer Gratama.

Mijnheer de Voorzitter. Wij zullen allemaal met genoegen de toespraak van Prof. Slothouwer hebben gevolgd, maar ik geloof, dat Prof. Slothouwer het wel met ons eens zal zijn, dat hij het vraagstuk niet heelemaal heeft uitgeput. Hij heeft ideeën naar voren gebracht om ons tot nadenken te brengen, maar met de oplossing van de vaststelling van bindende regelen zijn wij niet veel verder gekomen. Mijnheer de Voorzitter, ik zou mij willen aansluiten bij een paar vorige sprekers, o.a. den heer Koldewey, die mijns inziens een juisten kijk op de materie gegeven heeft. Ik geloof dat, als wij het restauratievraagstuk behoorlijk willen beschouwen, wij vooral als historici te werk moeten gaan.

Ik heb zelf het genoegen gehad om mee te werken aan het vaststellen van deze grondbeginselen en ik moet eerlijk zeggen, dat de historische ontwikkeling van onze bouwkunst mij nu toch anders doet denken, dan toen wij in 1917 aan het werk waren. Wij moeten dien tijd beschouwen als bezielend door een enthousiasme, met veel hoop verbeide nieuwe beweging, een nieuwe bevruchting van onze architectuur. Wanneer wij die periode kennen of ons herinneren, zullen wij zien, dat er toen in het geheele leven in Nederland en in de wereld één groote vernieuwing in den geest van de menschheid plaatsvond.

Het is kenmerkend, dat tegen het begin van de 20ste eeuw al die groote politieke stroomingen, die wij kennen: socialisme, anarchisme, communisme, enz. met een groot élan, een groote kracht naar voren zijn gekomen. Daarbij behoorde in de eerste plaats de verwachting van een nieuw leven en van een nieuwen stijl, van het nieuwe geluk en de nieuwe levenshouding. En het verheugt mij, dat ik dien tijd heb meegemaakt en dat ik ook het mijne er toe heb bijgedragen. Inderdaad heb ik mee bevorderd, dat dat schoone beeld, dat wij toen hadden, werkelijkheid zou worden. Het was mijnheer de Voorzitter, een min of meer revolutionair beeld. Het was een werkelijk zich afkeeren van het historische. Dat is niet in alle opzichten mogelijk, maar men streefde er naar zoover dat doenlijk was. Het was precies, wat het revolutionaire kenmerkte. Het was schijnbaar noodzakelijk, dat moedwillig opzij zetten van wat die ontwikkeling zou kunnen beletten; en dat ging ook wel eens hardhandig.

In die periode dus, waarbij men een vol en schoon vertrouwen had in de toekomst, een vertrouwen, dat de zoo geliefde architectuur zich weer op edele wijze zou ontwikkelen in een eigen stijl, dien iedereen verwachtte, in die periode werden deze regelen opgesteld. Wanneer U de regelen goed leest en ook de aantekeningen, die er onder staan, ziet U duidelijk 2 stroomingen,

2 wereldbeschouwingen botsen. De eene door ervaringen behoudend, afkeerig van het nieuwe; de andere militant, krachtig optredend, omdat het vertrouwen heeft in zichzelf. Het is heel begrijpelijk, dat de regelen het nieuwe een groote kans hebben gegeven; en het is typisch in de figuur van Kalf, die altijd open staat voor vele stroomingen, dat hij het nieuwe hardnekkig en krachtig heeft verdedigd tegenover het oude. Het is ook begrijpelijk, dat in deze regelen vanzelf wordt aangenomen, wat we moeten doen met oude monumenten, hetzij met het behoud, hetzij met een aanbouw of vernieuwing; namelijk, dat wij dat nu natuurlijk zouden doen op onze eigen wijze. Inderdaad, mijnheer de Voorzitter, er is een periode geweest, die we allen nog wel beleefd hebben, waarin iets zat, wat alle groote tijden van kunst heeft gekenmerkt, namelijk vertrouwen in eigen kracht.

Een roemrijk standpunt, omdat men dat terugvindt bij alle gezonde culturen. Bij geen cultuurperiode is een dergelijke angstvallige conserveering te vinden van oude monumenten en zaken als in onzen tijd; en daarom is het volkomen begrijpelijk, dat hiertegen triomfantelijk het nieuwe verlangen werd doorgevoerd.

Ik wil niet kleinerend praten over dien tijd, maar mijne Heeren, ik wijs er op, dat wij nu met een ervaring te doen hebben van 1910—1940. Na een 30-tal jaren zijn we in staat een balans op te maken en wij moeten hierbij trachten de grootst mogelijke objectiviteit te bewaren. Ik kan niet anders zeggen, dan dat het resultaat mij niet erg bevredigt.

Wanneer wij nagaan wat er aan werkelijk originele kunst in de laatste 30 jaar gemaakt is, dan is, afgezien van eenige uitzonderingen, het resultaat niet erg verheffend voor de Nederlandsche bouwkunst. Nu moet U dit vooral niet als een defacitische beschouwing bestempelen. Wij komen niet uit de moeilijkheden van het restauratie-vraagstuk als wij dit vraagstuk niet zien als, in eerste instantie, een kwestie van bouw k u n s t. Hadden wij werkelijk een allen en alles beheerschend ideaal van vormgeving in de bouwkunst, dan zouden wij niet zoo versplinterd zijn en zouden wij hier niet débatteren. Dan zouden wij hebben gedaan wat vroegere geslachten hebben gedaan: wij zouden aan de oude schoonheid nieuwe schoonheid hebben toegevoegd. Het is werkelijk beschamend, dat wij dat eigenlijk niet kunnen. Men kan een enkele keer moderne toevoegsels aan oude gebouwen meer of minder geslaagd vinden, als wij oprecht durven te zijn zullen wij, geloof ik, toe moeten geven, dat wij, in het geheel genomen, gefaald hebben.

Ik voor mij moet vaststellen, dat dat werkelijk schoone, heroische, jonge streven uit het begin der 20ste eeuw mislukt is, wat het bereiken van schoonheid betreft; zeker, vergeleken met de krachtige schoonheden van de oude monumenten.

Wij hebben dus nu weer precies hetzelfde als in 1917, namelijk de tegenstellingen bij de restauratie-opvatting. Ik heb in het Maandblad van den Oudheidkundigen Bond al eens er op gewezen, dat de aantekeningen onder de Regelen in het algemeen van de oppositie, van de ouderen zijn. De ouderen hebben het afgelegd tegen de jongeren. Maar de ouderen waren vitale heeren, zij hebben voortdurend geprotesteerd. En eerlijk gezegd vind ik dat dezen ouderen vaak onrecht is aangedaan.

Wij hebben in 1917 in onzen overmoed en enthousiasme veel over het hoofd gezien, ja niet willen zien. Bijvoorbeeld, wanneer men meent, dat het dwaasheid is een oud gebouw, dat geschonden is, tot in zijn laatste finesse in stijl te herstellen, zooals het vóór 1917 gebeurde, dan houdt men geen rekening met het feit, dat het vorige geslacht daarbij door een sterk schoonheidsverlangen was bezielde, en vaak ook inderdaad schoonheid heeft bereikt. Immers, wanneer men een gebouw restaureert en men herstelt niet het rythme van geheel en onderdeelen, van de totale compositie, dan behoudt men altijd een fragmentarisch en verminkt deel van de oude schoonheid. De vorige architecten, die wel tot

volledige restauratie zijn overgegaan, hebben daarbij de volledige schoonheid van het geheel voor oogen gehad. En het kan nooit een bezwaar zijn, de schoonheid tot een maximum van kracht op te voeren, al is dit niet altijd mogelijk.

Wij komen dus weer tot dezelfde restauratie-moeilijkheden. Wij zien in de laatste restauraties een duidelijk bewijs dat de moderne oplossingen, wat de schoonheid betreft, weinig of niet voldoen. Zij zijn zwak, weinig zeggend, min of meer levenloos, storende doodsche plekken in de positieve, krachtige schoonheid van de oude cultuur-schepping.

Het resultaat is zwak; het gevolg is daarom, dat de restaureerende historische stijl in den laatsten tijd een betere kans krijgt. Immers, wanneer men een gebouw moet restaureeren en men wil voor een bepaald vergaan onderdeel een eigen vrije compositie maken, dan is het ten eerste de vraag, of onze kunstzwakke tijd daartoe wel in staat is; en ten tweede is het de vraag, of de vrije compositie wel door de desbetreffende instanties wordt goedgekeurd. Immers, wij hebben nu geen van allen bindend stijl- en kunstgevoel.

In de bouwkunst wordt heden ten dage door de een totaal verwerpen, wat de ander juist goed geslaagd vindt.

De stroomingen in de huidige bouwkunst zijn zeer verschillend, ja elkaar fel bestrijdend. Er is geen gemeenschappelijke gevoelsbasis, en daarom valt er niet met elkaar te praten. Er moet echter gerestaureerd worden; en dus komt men tot een basis, waarop wel gepraat kan worden, dat is de kunsthistorische. Men geeft als kunstenaar den strijd op; men wordt kunsthistoricus. Hierbij loopt men trouwens het minste gevaar want men houdt zich aan de oude, met het geheel harmonieerende vormen. Een duidelijk beeld van onzen intellectueelen tijd met zijn niet-sterk artistiek vermogen.

Toch moet men iederen tijd, hoe hij ook is, zijn kans geven, zich te ontwikkelen. Wij moeten den kunstenaar, hoe hij dan begaafd is, tot het uiterste handhaven als scheppend wezen. Want alleen de kunstenaar kan goed, d.w.z. in schoonheid restaureeren. Men moet iedere kans voor hem openlaten. Maar ik herinner mij een geval bij Hendrick de Keyser, waarbij een goede vrije schepping van een architect voor een belangrijk onderdeel van een oud gebouw door de hogere instanties werd afgekeurd.

Hoofdzaak bij restauratie is, dat de nieuwe deelen in harmonie met het oude zijn. Wanneer het nu blijkt, dat de architect te weinig scheppend kunstenaar is om het oude met nieuwe schoonheid te verrijken, iets wat helaas in den tegenwoordigen tijd veelal het geval is, eerst dan acht ik het gewettigd, dat hij zich aan de historische vormen houdt en in dit historische goed werk levert. Want ik ben nog altijd de meening toegedaan, dat voor onderdeelen van een mooi historisch gebouw een goede copie beter is dan een slecht origineel.

Wij vergaderen hier als architecten en oudheidkundigen; maar wij moeten niet vergeten, dat de oude bouwwerken er niet zijn alleen voor ons; zij zijn voor alles het bezit van het geheele Nederlandsche Volk. Zij zijn schoonheidsobjecten van het groote publiek, dat niet in de eerste plaats opgevoed wordt door historie, maar door aandoeningen, door indrukken van kunstwerken, door kunstkracht van het gebouw, uiting van datgene, wat een vorige spreker genoemd heeft de levenshouding en wat nu zijn herinneringswaarde heeft. Deze opvoedende en conserveerende kracht van onze oude bouwwerken is van groote betekenis voor ons volk, en dus ook voor ons. Niet de kunsthistorische want de schoonheidswaarde (volledige uiting van een krachtige levenshouding) is het belangrijkste aan onze oude gebouwen. Daarom is het ideaal, dat deze in schoonheid hersteld of met schoonheid verrijkt worden, hetgeen alleen een kunstenaar en niet een intellectueel kan doen.

De Heer Friedhoff.

Mijnheer de Voorzitter. Ik wil graag enkele punten naar voren brengen. Niet zoozeer over de inleiding van Professor Slothou-

wer maar naar aanleiding van hetgeen besproken is in de kringvergadering. Wij hebben vergaderd nadat we enkele gebouwen bezichtigd hadden, die gerestaureerd waren; daarbij zijn enkele punten naar voren gekomen, die vorige sprekers al naar voren gebracht hebben. Er is voorts de kwestie besproken van het restaureeren en het geld, dat daaraan besteed wordt. Kunnen wij daarmee tot het oneindige doorgaan? Zullen de bedragen, welke aan de restauratie besteed worden steeds bijeengebracht kunnen worden? Ik weet, dat sommigen vinden dat we er te weinig geld aan besteden, enkele anderen echter vinden het te veel. De praktische bruikbaarheid van monumenten is voorts een punt, dat natuurlijk met de restauratie nauw verband houdt. Moet men een gebouw, dat zeer veel kost aan restaureeren en niet bruikbaar is altijd maar behouden? Er gingen stemmen in onze vergadering op, dat daarvoor een strengere selectie moest zijn. Alleen wat primair belang heeft moet worden behouden. De bruikbaarheid van een oud gebouw is een punt van zeer belangrijke betekenis en ik meen, dat de verbouwingen van alle gebouwen door de eeuwen heen steeds naar aanleiding van die bruikbaarheid tot stand zijn gekomen; omdat de vorige generaties de bruikbaarheid primair hebben gesteld, is iedere uitbreiding of wijziging, in den stijl van dien tijd tot stand gekomen omdat men toen vond dat deze beter was. Dat is een uiting van den tijdgeest, dien Gratama terecht geschilderd heeft, van zelfbewustheid, dat hetgeen men maakt gaaf en beter is dan wat er was. Als zoodanig staan wij op het oogenblik ongunstig tegenover het voorgeslacht. Vroeger was de restaurateur er van overtuigd, dat hij het beter deed. In de 19e eeuw heerschte onverschilligheid; men had geen idee en geen gevoel voor de oude gebouwen en hieruit vloeide voort dat men maar raak wijzigde, wat aanleiding gaf tot de vele mislukkingen op dit gebied, terwijl de gebouwen zelf verwaarloosd werden. Op het oogenblik staan wij er geschiedkundig heel anders tegenover. Wij zijn ons geschiedkundig bewust geworden. In tegenstelling tot den ouden tijd, toen men het probleem niet voelde, zien wij alles in het geschiedkundig beeld. Wij weten, hoe het in verschillende tijden was. Wij kunnen bewust stijkenmerken onderscheiden. Wij staan er dus eigenlijk moeilijker tegenover dan iemand, die zich van geschiedkundige kwesties weinig aantrekt. In de commissie die destijds de restauratieregelen opstelde, blijkt een meerderheid en een minderheid te zijn geweest. We moeten blij zijn, dat beide meeningen in deze regelen zijn weergegeven, want ik geloof, dat het nog zoo is en dat de meerderheid theoretisch gelijk heeft, terwijl de minderheid in de praktijk dikwijls gelijk blijkt te hebben. Wij moeten op het oogenblik met restaureeren buitengewoon voorzichtig zijn. Ieder die een restauratie leidt, moet zich afvragen: kan ik het beter doen dan degeen die het bouwwerk maakte. Dat moet het uitgangspunt zijn voor dengene, die een restauratie leidt. Voelt hij zich zelf capabel om tot een peil te komen dat gelijkwaardig of beter is? De voorschriften zijn volkomen juist en hebben een speling; ik voel er niets voor om bindende voorschriften te maken die houvast geven, zoodat ieder, die een restauratie leidt kan zeggen: ziezo, ik weet wat wij moeten doen; ik neem het voorschrift en dan komt automatisch een goede restauratie voor den dag. Het blijkt, dat verschillen mogelijk zijn en dat naar gelang van karakter ieder een restauratie kan leiden naar eigen inzicht, zooals blijkt uit de door een vorigen spreker genoemde restauraties te den Bosch en IJsselstein, natuurlijk alles onder goedkeuring van het bureau voor Monumentenzorg, een centrale van alleszins deskundigen, die al de verschillende restauraties in laatste instantie goed moet keuren. In onze kringvergadering is verder naar voren gekomen, dat de regelen, zooals die nu zijn, naar onze meening in hun hoofdzaken nog altijd volkomen bruikbaar zijn en dat de verschillen, die daarvoor zijn ontstaan een bewustworden is op verschillende detailpunten, die in hun groote lijnen nog steeds door de regelen worden gedekt. Daarom hebben wij niet zoozeer behoefte die regelen officieel te veranderen.

De Heer Siebers.

Ik ben tot mijn spijt niet bij de voordracht van Professor Slothouwer geweest en ik hoop, dat U het zult verontschuldigen als ik iets zeg, dat ik beter zou hebben geweten als ik de voordracht had gehoord.

De opmerking, die ik wil maken is, dat het mij is voorgekomen, dat bij bepaalde, gerestaureerde gebouwen de architectonische grondgedachte, de hoofdruimtevorm is aangetast.

Ik wil geen namen noemen, maar indien bijvoorbeeld een gothische kerk met een uitgesproken ruimtewerking in de lengte, een kerk, waaraan vermoedelijk in den loop der eeuwen nooit een dwarschip is verbonden geweest, nu opeens met een dwarschip wordt verrijkt, dan heb ik het gevoel, dat men inderdaad heeft gedaan, wat men de vroegere restauratiemethode heeft verweten n.l. dat men niet gerestaureerd, maar vervalscht en verwoest heeft.

Een ander voorbeeld is een raadhuis met een hal, één groote ruimtevorm, waarvan de werking door het aanbrengen van afscheidingen is verloren gegaan. Ik vraag mij af, wat er van dit monument over is. Men kan dit natuurlijk verdedigen met een beroep op het leven. „Het leven is belangrijker dan de kunst” is hier gezegd. Het leven vraagt om een verdeling van deze ruimte in twee of meer stukken. Ook de kerkruimte was niet te gebruiken, zooals zij bestond. De tegenwoordige dienst verlangde een andere inrichting. Maar dan vraag ik: welk leven gaat hier voor, dat van onzen tijd, de functie, die men dit gebouw nu wil laten vervullen, of het oude leven, de oorspronkelijke bestemming? Ik zou zeggen het oude leven, omdat het een monument is, dat wordt hersteld, om de herinneringswaarde. Ook op het belang van die waarde is al gewezen.

Zou het niet noodig zijn, dat aan de regelen voor het restaureeren wordt toegevoegd een bepaling, dat de hoofdruimtevorm, het meest wezenlijke in de architectuur, en de hoofdrichting van die ruimte moet worden gespaard?

De Heer Kromhout.

Ik moet tot mijne teleurstelling zeggen, dat ik de geheele séance van vandaag gewoonweg mislukt vind. Ik waardeer het dat de inleider oratorische gaven bezit, waardoor hij zijn onderwerp geestig heeft kunnen voordragen, maar ik ben gekomen om iets over restaureeren te vernemen en omdat ik dacht iets moois te zien van hetgeen hij gemaakt heeft te Utrecht, doch wij kregen lichtbeelden die we geen van allen hebben kunnen ontcijferen, zoodat we er eigenlijk niets aan hebben gehad. Ik kwam om iets te zien van de prachtige Domkerk en — toen dat plaatje kwam van de drie topgevels — een interessant gedeelte — dacht ik: hoe is dat alles nu opgelost? De inleider is echter zeer vaag gebleven, even vaag als zijn lichtbeelden. Tegenover ons, die van verre komen, is het eene onbeleefdheid om zich niet te voren te vergewissen dat de beelden zouden slagen. Ge hebt dit alles willen bemantelen door geestige toespingen, maar het essentieele over restaureeren, over iets dat U door het hart is gegaan, daarvan heb ik niets gemerkt.

Ook in andere opzichten is het teleurstellend. Het heeft den inleider niet ontbroken aan den moed om tot repliek te bewegen, tartend zelfs vroeg hij er om. Zoo o.a. over de vraag of de thans bijna vijftientig jaren vigeerende „Voorschriften” eene wijziging behoeven. Onder de enkelen, die hierop zijn ingegaan, behoort de Heer Gratama, die er indertijd aan heeft medegewerkt en nu, alsof hij dat vergeten heeft, eene vrijheid voor den architect bepleit, die in deze zelfde voorschriften in vele nader omschreven gevallen, wordt vooropgesteld!

Voor mij is het nog steeds een genot deze voorschriften en wat er aan voorafgaat, te lezen en vooral er naar te handelen, doch als ik uit de besprekingen hunne geringe bekendheid waarneem en er vaar dat inleider en vele debaters om het vraagstuk als rondzweven, dan voelt men het restauratie-architect-

schap als zoo iets zonderlings en onwennigs, dat men er het bijtje bij neer zou willen leggen.

De Heer Feenstra besprak o.a. zijn angsten over de bouwkunst van dezen tijd in verband met restauratieve medewerking, naar ik meen. Ik kan dien angst deelen als ik rondom me zie in deze zaal en bemerk hoe zij grondig is verknoeid. Dit is ergerlijk en m.i. moet eene periode van Bouwkunst, waarin een eerlijk werk uit een onmiddellijk daaraan voorafgegane dermate wordt mishandeld, wel met angsten restauraties ondernemen.

Alles bijeen genomen ziet U, dat de algemeene indruk, dien ik van dezen middag medeneem, een zeer troestelooze is.

Ook den inleider kan ik niet dankbaar zijn.

De Voorzitter.

Ofschoon Professor Slothouwer mans genoeg is om zichzelf te verdedigen, gevoel ik mij verplicht een enkele opmerking te maken naar aanleiding van de woorden van den Heer Kromhout. Het was niet de bedoeling van het bestuur hier de restauratie van een of ander monument te doen bespreken. Wij hebben gemeend dat niet te moeten doen teneinde een meer breede basis te krijgen voor de gedachtenwisseling van heden middag. Wij hebben Professor Slothouwer verzocht de restauratie van den Dom te Utrecht slechts als uitgangspunt voor de bespreking te willen nemen. Het was niet de wensch van het bestuur dat de restauratie van den Dom als zoodanig zou worden behandeld. De inleider heeft zich dus gehouden aan de opdracht van het bestuur. Als U deze wijze van behandeling niet juist voorkomt moet U dit aan het bestuur wijten maar niet aan Professor Slothouwer.

Om het gemoedelijke van onze besprekingen te onderstrepen zal de inleider aan de hand van zijn uitgebreide aantekeningen, vanaf de bestuurstafel antwoord geven op hetgeen door de verschillende sprekers te berde is gebracht.

Beantwoording der vragen door Professor Slothouwer.

Mijnheer de Voorzitter! Wanneer ik overzie wat vanmiddag besproken is dan mogen wij in de eerste plaats dankbaar zijn, dat de persoonlijke noot niet ontbroken heeft en dat de Heer Kromhout heeft weten te bereiken, wat door geen ander is geëvenaard. De Heer Kromhout heeft echter begrepen, dat hier toch van een misverstand moet gesproken worden nadat U hem dat hebt gezegd. Het spijt mij, dat U andere verwachtingen hebt gehad en U kunt overtuigd zijn, dat ik op de beste wijze aan de bedoelingen heb willen beantwoorden.

Wanneer wij verder nagaan, wat de verschillende Heeren hebben opgemerkt mag ik van mijn kant ronduit zeggen, dat het mij teleurgesteld heeft dat de restauratie-gevallen, die ik hier, zonder aan eenig persoon te denken, naar voren heb gebracht als typeerende beelden, nauwelijks ter sprake zijn gekomen. Ik heb echter een zeer aangename toezegging van het bestuur opgevangen, n.l. van den Heer Meyer, die zelde: „Ja, wat hier nu in de inleiding gesproken is over dat Makelaarskantoor, daar wil ik graag op antwoorden, maar om dat nu stanta pede te doen zonder teekening, zonder behoorlijke toelichting — hij zei het wel niet gaarne want daarvoor is de zaak hem te dierbaar en dat respecteeren wij zonder twijfel allemaal — dat is in korten tijd niet te doen.” Dit is ook een indirect antwoord van mij aan den Heer Kromhout. De Heer Meyer heeft zich echter bereid verklaard om naar aanleiding van deze vergadering voor belangstellenden een uiteenzetting te geven, die tot de kern van de zaak doordringt. Als dit het eenige resultaat van deze bijeenkomst is zouden wij er dankbaar voor kunnen zijn. Het gebeurt niet zoo heel dikwijls, dat wij onze collega's in de keuken halen. Al heeft deze middag niet het antwoord gebracht, dat ik hoopte te hooren, wij hebben een toezegging waarover U zich met mij zult verheugen.

Er zijn enkele directe vragen gesteld en ik zal trachten daar mijn meening over kenbaar te maken en ik heb dan tevens

gelegenheid iets op het verdere betoog van de vragers te zeggen. De Heer Tjeenk is begonnen en hij heeft een vraag gesteld over de eischen van het hedendaagsche. Het antwoord is eenvoudig. Ik vind, dat de eischen van het hedendaagsche absoluut bindende eischen zijn. Ik weet niet of het antwoord U bevredigt maar ik meen, dat een ander antwoord haast niet mogelijk is.

Een andere vraag is gesteld door den vader van mijn buurman, die misschien wel de vriendelijkheid wil hebben hem over te brengen, dat ik het zeer gewaardeerd heb, toen hij in den geest van Kromhout, zei: waarom hebben wij hier niet wat detailteekeningen uit Utrecht gezien, waarom heb je die balustrade gemaakt en dit en dat heb ik niet gezien. De Heer Cuypers heeft verzocht of verschillenden van ons eens in de keet mochten komen om de restauratie van dichtbij te bekijken. Ik moet tot mijn groote spijt zeggen, dat er geen keet meer is. Dat is een uitvlucht zult U zeggen maar dat is het niet, mijne Heeren. De restauratie van den Dom is beëindigd op 1 Februari verleden jaar. Het college van Kerkvoogden staat er nu zóó tegenover, dat men wel mag komen kijken maar men moet niet altijd over den Dom en over mogelijke wenschen voor een restauratie te berde brengen, want dat college heeft een angst, dat er op een of anderen dag eens lust zou komen om met restaureeren door te gaan.

Wij moeten deze gevoelens respecteeren en voorloopig niet naar Utrecht gaan om over de restauratie van den Dom te praten. Ik ben natuurlijk volkomen bereid om van het exterieur toelichtingen te geven.

De Heer Feenstra heeft gevraagd of ik het er mee eens was, dat moderne beeldhouwers bij restauratie aan het woord komen.

Mijnheer Feenstra, ik zou haast zeggen: wij doen niet anders! Er wordt in Nederland onder aandrang van de Rijkscommissie juist zooveel mogelijk getracht, wanneer beelden vervangen of geplaatst moeten worden, die te laten maken door levende beeldhouwers. Veere is het klassieke voorbeeld.

(Ik dacht, dat er in den laatsten tijd een kentering was gekomen.)

Prof. Slothouwer.

(Ik geloof niet, dat U daar bang voor behoeft te zijn. Ik heb er nog niets van bemerkt. Ik weet niet wat er in de lucht hangt maar ik heb nog niets van een kentering gemerkt.)

De Heer Feenstra heeft ook een punt aangeroerd, al is hij heel kort geweest, over den angst voor eigen tijd en den eerbied voor het geschapene. Mijne Heeren, wij komen nu op het plan van de enkele heeren, die deze groote kwestie hebben trachten uit te pluizen. Ik voel mij heelemaal niet schuldig in mijn inleiding die groote kwestie niet te hebben uitgeplozen. Ik geloof, dat dit van een grenzenloze pretentie had getuigd. Een inleiding nu bedoelt niets anders dan eenige vragen naar voren te brengen en te wachten hoe op die vragen wordt ingegaan. Degenen, die er het diepst op zijn ingegaan zijn de heeren van Moorsel en Koldewey. Nu gevoel ik, dat het ons niet past, na de aantijgingen er een oratorisch debat van te willen maken eenvoudig maar te zeggen: de heeren hebben dit en dit bedoeld, en ik ben het er al of niet mee eens! Dat behoeft U niet te interesseeren. Ik behoef zeker niet te zeggen hoe het zijn moet. De heeren van Moorsel en Koldewey, die feitelijk in één gedachtenwereld hun ideeën naar voren hebben gebracht, hebben vooral in mijn ooren laten hooren: Wij praten te veel over esthetiek. Ik vind het een woord, dat in een architectenvergadering per sé succes moet hebben omdat het blijk geeft van een breederen kijk dan wij van architecten gewend zijn, maar ik vind niet dat wij daarmee af zijn. Het restaureeren blijft een vraagstuk van esthetiek en al is het in 't algemeen niet het voornaamste vraagstuk, het is voor ons als architecten het voornaamste.

Ik geloof, dat ik dat er tegenover mag stellen.

Ik zie echter toch wel iets waarvoor ik mij gaarne in de gedachtenwereld van de heeren verplaats, omdat men het woord

„esthetiek” groter moet zien en verder moet uitbreiden, want architectonische schoonheid van een geveltje is niet iets op zichzelf. Het is m.i. vóór alles een esthetisch vraagstuk, maar dan esthetisch gezien ten opzichte van de samenleving. Daarom heb ik vanmorgen de vrijheid genomen dat vraagstuk aan te roeren. De stedenbouwkundige vraagstukken moeten worden gezien. Wat is stedenbouwkunde? Dat is een vraagstuk van zoo algemeen belang, dat ik geloof, dat wij daarmee de esthetiek opheffen tot het plan, dat de heeren wel willen zien en dan noemen ze het geen esthetiek meer. Ik voor mij heb met een zekeren angst aangehoord, dat de heer Koldewey — een van de weinigen, die dit punt naar voren heeft gebracht — toch nog — laat ik mij voorzichtig uitdrukken — een soort pleidooi, ach neen, dat klinkt zoo vijandig, een woord heeft laten hooren terwille van de eenheid van stijl. Hij heeft met een soort ergernis gedacht aan de toevoegingen, die b.v. de barok zich veroorloofd heeft.

Een bijzonder interessante oplossing wordt nu in de S. Vitale te Ravenna door Italiaansche architecten geprobeerd, alwaar de barokornamenten voor een gedeelte weggenomen worden. Dat is een curieuze manier om de archeologische waarde van het gebouw niet verloren te doen gaan, door niet den heelen mantel van barok, die er overheen hangt te verwijderen. Als wij den heer Koldewey aan den tand zouden voelen of het nu werkelijk zijn meening zou zijn dat het beter is om van een monument, dat in de 18e eeuw barokke toevoegsels heeft gekregen deze toevoegsels te verwijderen, zou hij zeker schromen om daarop een volledig „ja” te doen hooren. Ik meen vooral in zijn woorden een verlangen naar een complete schoonheid te hooren. Zijn verlangen kunnen wij natuurlijk volledig met hem deelen.

De Heer Gratama heeft zich in hoofdzaak bij de beschouwingswijze van de Heeren van Moorsel en Koldewey aangesloten, maar hij heeft, zooals dat in elk hartstochtelijk betoog past, een enormiteit geplaatst, welke luidt: Een goede copie acht ik beter dan een slecht origineel. Mijne Heeren, het past mij nu niet dit te gaan weerleggen maar U wilt wel aannemen, dat ik het grondig met hem oneens ben. Met dit mannelijk woord meen ik te mogen volstaan.

Mijne Heeren, wanneer ik nu tot een eind tracht te komen, dan zie ik hier nog den Heer Siebers, die een betoog heeft gehouden dat hij de hoofdvormruimte in hoofdzaak gespaard zou willen zien en dat hij dat ook in de Regelen zou willen uitdrukken. Ik geloof niet, dat er heel veel van te verwachten is.

Ik zie tenslotte, dat de Heer Friedhoff het over die Regelen en Voorschriften zelf gehad heeft. Ik heb het in mijn inleiding er over gehad en had hoop, dat het op deze vergadering werd overgenomen. Ik had een meening willen hooren of men nu vindt, dat die Regelen niet litterair herzien moeten worden, ik bedoel ook naar den geest, of dat die zich gehandhaafd heeft. De Heer Friedhoff heeft daarop een direct antwoord gegeven. Hij vindt de Regelen voldoende, de Voorschriften vaag. Wat leven we toch in een interessanten tijd. Wij maken volgens deze Regelen IJsselstein en den Bosch. Er is dus een gewenschte souplesse in deze regelen. Ik vind dat een soort optimisme waarin ik niet kan meegaan. Ik had willen hooren of men meent, dat de geest van die Regelen inderdaad gebracht heeft wat men ervan gehoopt had. De heer Gratama heeft ons duidelijk gemaakt, dat wij te veel gehoopt hadden. Dat hebben we allemaal, maar er is niet veel van terecht gekomen. Nu vind ik dat juist daarin aanleiding ligt om ons af te vragen of die Regelen niet op eenigerlei wijze herziening behoeven. Ik meen zeer zeker van wel. Ik heb niet naar voren laten komen op welke wijze ik mij dat gedacht had. Dat moet gemeenschappelijk gebeuren. Er zullen tegenstellingen blijven bestaan. Wij hebben vanmiddag die tegenstellingen vrij levend om ons heen gehoord, maar ik meen, dat die regelen inderdaad zoo oud zijn geworden dat ze gerestaureerd moeten worden. Er zijn eenigen, voor wie de Regelen zoo dierbaar zijn, net als voor mij dat aardige huisje op de N.Z.

Voorburgwal. Ik voor mij meen toch wel te mogen constateeren, dat het alleenzigmakende van deze Regelen bij de sprekers zeker niet tot uiting is gekomen. Laten de heeren het in Godsnaam niet zóó zien, dat ik het zoo plezierig vind deze Regelen te moeten veranderen, maar ik meen, dat wij op den duur daar zeker toe moeten komen en wanneer deze middag daartoe geholpen heeft, mijnheer de Voorzitter, dan hebben we in hoofdzaak bereikt wat Uw bedoeling was. Ik dank U zeer.

Professor Zwiers.

Het is toch wel wenschelijk, dat van den kant van het bestuur een enkel woord gezegd wordt over datgene, wat hierna gedaan moet worden. De geheele gang van zaken is deze geweest, dat het bestuur deze zaak geëntameerd heeft, maar bij wijze van een begin, zoodat nog natuurlijk geen enkele conclusie te trekken is. De vraag is: wanneer men verder gaat, moet men deze zaak dan niet op een breeder plan stellen, dan men op het oogenblik heeft kunnen doen? Moet men dan ook niet de diagnose stellen in den meest ruimen zin en zich eerst afvragen waarom wij iets aansnijden. Is het niet merkwaardig, dat er in dezen tijd een restauratievraagstuk is! Ik geloof niet, dat het restaureeren als „vraagstuk” in vroegere perioden bestaan heeft op de wijze waarop het op het oogenblik bestaat en ik meen, dat eigenlijk door Koldewey en Gratama is bedoeld. Wanneer wij onze steden zien als een groeiend organisme waarin het van ouds bouwen gedragen werd door de cultuur van den tijd en waarin men als een vanzelfsprekendheid naar levende behoefte de dingen deed, die men moest doen; waarin men iets vernieuwde, herstelde of onderhield naar behoefte, dan was daar eigenlijk steeds op elk moment een beeld van de levende en groeiende samenleving aanwezig. En ik geloof niet, dat men toen ook behoefte had aan het „vraagstuk” van restaureeren. Dat wij die behoefte wel hebben komt m.i. omdat wij een periode doorgemaakt hebben waaraan zoo ontzaglijk veel cultuuraafbraak is gepleegd en daarmee aan bouwafbraak gepaard is gegaan, dat wij op het oogenblik nog maar zeer weinig aanknooppingspunten hebben aan dat wat voor ons het nationale verleden is. Wij moeten dus op die aanknooppingspunten zuinig zijn. Ook geloof ik, dat het vraagstuk dan pas weer zou verdwijnen als wij konden spreken van een algemeene cultuur en een hierop zich baseerend bouwen.

Wanneer wij de kwestie van het restaureeren nader moeten beziën dan moet dit mede geschieden uit dit algemeene oogpunt, omdat tenslotte het werken aan oude gebouwen, het vervangen en vernieuwen daarvan in wezen eigenlijk een levende opdracht zou moeten zijn zooals elk andere opdracht uit onzen tijd en niet iets bijzonders, iets speciaals. Ik zie geen mogelijkheid dit in algemeene regelen vast te leggen, hoogstens in tendenzen. Het moet niet zoozeer er om gaan, als wij dit vraagstuk onderzoeken, of de bestaande „regelen” alleen voor het restaureeren geschikt zijn maar meer nog of deze regelen een basis zijn waarin wij weer aanknooppingspunten kunnen vinden om het contact in het luchtledige te herstellen. Wanneer wij dit niet op dit ruime plan zien dan blijft men praten over incidenteele gevallen en privé inzichten en dan kunnen 10 vergaderingen daarover gehouden worden maar wij blijven bij een detailbehandeling van de zaak. Ik zou het bestuur en de leden in overweging willen geven het vraagstuk verder te bekijken op een bredere basis, opdat het restaureeren weer worde: bouwen. Opdat het levende begrip „bouwen” meer volledig het bouwen aan en in onze levende steden en in en aan onze oude en nieuwe bouwwerken zal omvatten.

De Voorzitter.

Het zou waarschijnlijk belangwekkend zijn verschillende sprekers opnieuw het woord te verleen, doch daartoe ontbreekt ons voldoende tijd. Ik meen ook dat dit niet beslist noodzakelijk is, omdat ik den indruk heb gekregen dat wij over het ver-

loop van deze vergadering tevreden kunnen zijn. Weliswaar hebben enkele sprekers betuigd dat zij iets anders hadden verwacht en ook de inleider heeft te kennen gegeven dat hij zijn verwachtingen omtrent het debat hooger had gesteld. Maar als voorzitter, die de besprekingen met groote aandacht heeft gevolgd, meen ik te mogen vaststellen dat deze middag als zeer geslaagd mag worden beschouwd, mede omdat nu eens een onderwerp is behandeld van algemeen bouwkundigen aard en niet de vakbelangen ons hebben bezig gehouden zooals gewoonlijk in de vergaderingen van onzen Bond het geval pleegt te zijn. Het is voor het bestuur zeer aangenaam te constateeren dat deze vergadering, ook vanuit dezen hoek bezien, succes heeft gehad. Het groote aantal aanwezigen getuigt dat het denkbeeld van het bestuur in goede aarde is gevallen.

Wij hebben ons niet voorgesteld heden tot concrete voorstellen inzake het restauratie vraagstuk te geraken. Dat vraagstuk is zoo veelzijdig, dat het onmogelijk is in zoo'n kort tijdsbestek een oplossing aan te geven. Wat wij ons hebben voorgesteld is volkomen bereikt, n.l. dat wij van verschillende kanten zouden vernemen hoe men thans over de restauratie van onze oude monumenten denkt en of de veel besproken Algemeene regelen van dien aard zijn, dat wij rustig op die grondwet kunnen voortbouwen of dat er misschien aanleiding bestaat om deze regelen eens ernstig onder de loupe te nemen. Zooals ik reeds in mijn inleiding heb gezegd is het niet onmogelijk dat de weg die 25 jaar geleden werd aangegeven wat scherper begrensd of eenigszins moet worden omgelegd.

Dat deze middag zoo goed geslaagd is, danken wij in de eerste plaats aan de uitstekende inleiding, die Professor Slothouwer ons heeft gegeven. Wij zijn hem dankbaar dat hij in den korten tijd van voorbereiding — het waren slechts enkele dagen die wij den inleider konden geven om zich te voorbereiden — kans heeft gezien een belangwekkende uiteenzetting te geven van het vraagstuk dat ons bezig houdt, ook al mogen de lichtbeelden misschien iets te wenschen hebben overgelaten. Wij danken u zeer Professor Slothouwer en hopen dat wij ook bij de verdere behandeling van dit vraagstuk op Uw steun mogen rekenen. Ik ben overtuigd dat ook de vergadering Uw medewerking zeer op prijs heeft gesteld.

Ook dank ik de verschillende sprekers, die ieder voor zich een voordracht hebben gehouden. Wij hebben daarbij heel veel interessants gehoord. De moeite die de heeren hebben genomen wordt door het bestuur in hooge mate gewaardeerd. Ook Professor Zwiers danken wij zeer voor zijn beknopte en duidelijke samenvatting.

Tenslotte breng ik een woord van dank aan onze gasten die deze vergadering met hun tegenwoordigheid hebben willen vereeren. Wij hopen dat de kennismaking van hedenmiddag aanleiding zal zijn dat Uw contact met den B.N.A. steeds vaster zal worden. Met dezen wensch sluit ik de vergadering.

Jhr. van Beresteyn.

Het zou niet hoffelijk zijn, indien de gasten heengingen, zonder dat zij een oogenblik gelegenheid hebben verzocht het bestuur van den B.N.A. hartelijk dank te zeggen voor de uitnodiging om hier tegenwoordig te zijn bij de bespreking van een vraagstuk, dat de gasten natuurlijk zeer interesseert. Wat mijzelf betreft, mijnheer de voorzitter, ik waande mij terug in den tijd, dat de regels er juist waren en er nu uitvoering moest worden gegeven door het in het leven roepen van een Rijks Monumenten Commissie. Dit incident, dat ik meegemaakt heb in de Ite Ka-

mer — waar politiek wordt bedreven heb ik wel eens gehoord — was, dat in die vergadering bouwkundige fragmenten waren rondgedeeld met de mededeeling: zeg, doet gij er aan mee, dat er zoo iets zal komen! Dat was het geval met het portaal, gebouwd aan de kerk te Gouda. Door de sculpturen van Zijl was bijna de geheele zaak gestrand en ik heb indertijd mijn uiterste best gedaan de leiders te overtuigen dat hun vrees ongegrond was. Kalf zou secretaris van de Commissie worden. Het verzoenende element is geweest Kalf geen secretaris te doen worden. Wij zeiden tegen elkaar, dat wordt hij later wel. Toen ik hier alles hoorde, gingen mijne gedachten naar deze vergadering terug. Er werd „politiek“ gedreven over de restauratie, maar zij vonden het niet mooi of leelijk, maar de heeren schaarden zich volgens hun politieke kleur.

En toen ik zoeven in Uw eindbeschouwing hoorde, dat de B.N.A. de verschillende regels nog eens op de helling zal brengen, zou ik willen zeggen: pas op het auteursrecht. U krijgt dan te doen met den Oudheidkundigen Bond en dat zou een wonderlijke geschiedenis worden. Maar zoo gebeurt het niet. Het zal zoo moeten gebeuren dunkt mij, dat de B.N.A. en de Oudheidkundige Bond hun oor te luisteren leggen bij de mannen van de praktijk. Wij moeten samen aan tafel gaan zitten en ik geloof, dat dit noodzakelijk zal zijn, dat men in de praktijk ziet, waar de Regels op neer komen. Het zal het beste zijn, dat na deze discussies de zaak in den Oudheidkundigen Bond wederom wordt besproken. Ik ben er al eens mee begonnen, toen ik voorzitter werd. Wij hebben een zeer interessante vergadering in Pulchri Studio gehad. Ik zal gaarne verslag uitbrengen in mijn bestuur en dan voorstellen eens samen te komen met afgevaardigden van Uw bestuur om met elkander een bepaalde oplossing te vinden. Een bespreking tusschen beide besturen zou de aangewezen weg zijn. Men kan dan zien, hoe dit aangepakt moet worden, of de regels niet gerestaureerd moeten worden, geconserveerd of gerenoveerd blijven. Ik denk, dat de Oudheidkundige Bond door het bijwonen van deze vergadering blijk heeft gegeven, dat deze zaak hem zeer ter harte gaat en de zaak zeer graag onder de oogen zal zien. Indien de mannen van de praktijk, de menschen van de wetenschap en de leeken belangstellenden dat deden zou uit die samenwerking misschien een herziening van die regels geboren worden of een handhaving met een rapport van die regels, waarin zij nog eens uiteengezet worden. Mijnheer de Voorzitter, H.H. Architecten, dat zou een goed gevolg zijn van deze vergadering en het zou dus niet vergeefs zijn geweest, dat deze zaak nog eens te berde is gebracht. Voor de zaak interesseer ik mij buitengewoon. Mijnheer de Voorzitter en U, Heeren, dank ik allen hartelijk.

De Voorzitter.

Ik behoef niet diep op Uw woorden in te gaan, mijnheer Van Beresteyn. Zij strooken volkomen met onze opvattingen. Ons bestuur acht een nader contact met den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond zeer wenschelijk. En nu U als voorzitter van dien Bond zoo goed zijt daartoe toezegging te doen, geef ik U de verzekering dat het ons een groot genoegen zal zijn met Uw bestuur het vraagstuk nader onder oogen te zien. Wij twijfelen er niet aan dat dan een resultaat zal kunnen worden bereikt dat misschien op een nog hooger peil zal staan dan 25 jaar geleden reeds werd verkregen. Ik dank U zeer voor Uw vriendelijke woorden en voor Uw tegenwoordigheid in deze bijeenkomst.

De Voorzitter van het Genootschap zal de tentoonstelling openen op 27 April te 1 uur. Zij is vrij te bezichtigen op 27 April van 1—3 uur, op 29 en 30 April en 1 Mei van 10—3 uur.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 17

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

27 APRIL 1940

NED. HERV. KERK TE COLMSCHATE.
ARCHITECT W. VERSCHOOR.

De N.H. Kerk te Colmschate, dateerende uit omstreeks 1840, die evenmin historische als architectonische waarde had, voldeed reeds langeren tijd niet meer aan de gestelde eischen, waarom werd besloten tot den bouw van een nieuwe op de plaats van de oude, dus in de lintbebouwing aan den straatweg van Deventer naar Almelo.

Eenige verbetering in de situatie kon worden verkregen door het gebruik maken van een deel van den tuin van de naast de kerk gelegen pastorie, hetgeen echter nog niet heeft geleid tot een situatie, die voor een dorpskerk ideaal kan worden genoemd. Een nieuwe kerk werd gebouwd volgens den hierbij afgebeelden plattegrond in zaalvorm, waarbij aandacht werd geschonken aan een liturgisch centrum. Een oriëntering naar het Oosten was op het gegeven terrein niet uitvoerbaar.

In het liturgisch centrum zijn geplaatst kansel, avondmaalstafel en doopvont.

De vloer ervan ligt pl.m. 0.50 m hooger dan de vloer van de kerk en de ruimte is, om deze een sacraal karakter te geven, overwelfd in tegenstelling met de kerkruimte, waarboven de kap op 5.50 m hooge muren beginnende, zichtbaar is gelaten en in donkerbruine kleur gebeitst.

In den achterwand is een gebrandschilderd raam geplaatst, vervaardigd door Pieter A. H. Hofman te's-Gravenhage. De overige ramen zijn bezet met eenvoudig lichtgeel transparant glas in lood.

Er is gestreefd naar het gebruik van natuurlijke materialen n.l. in- en uitwendig gevoegde baksteen voor de wanden met omlijstingen van Fransche kalksteen om de ramen aan de binnenzijde.

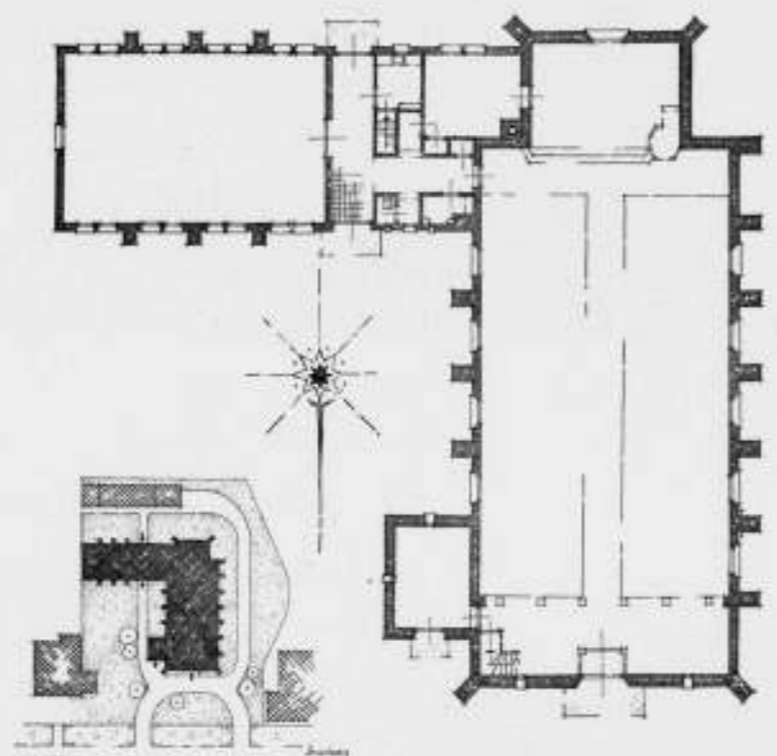
GENOOTSCHAP A. ET A. ONTWERPSTUDIE NR. 14. TENTOONSTELLING.

De inzendingen zullen worden tentoongesteld in de Rijks-academie van Beeldende Kunsten, Stadhouderskade 86, te Amsterdam, op 27, 29 en 30 April en 1 Mei a.s.

ZUID- EN WESTGEVEL.

NED. HERVORMDE KERK TE COLMSCHATE. ARCHITECT W. VERSCHOOR.

SCHAAL 1 A 300
NOORDGEVEL, PLAN EN SITUATIE.

eikenhout voor de banken, roode plavuizen op de vloeren en ongeschaafd gebeitst vurenhout voor de bekapping. Nabij den ingang bevindt zich een galerij, die niet doorgaat over de zitplaatsen in de kerk. De vloer van deze galerij is zoo laag mogelijk gelegd en wel in de eerste plaats om de op de galerij aanwezigen niet te veel af te zonderen van hen, die de zitplaatsen op den begane grond innemen en verder om bij het doorschrijden van een gedeelte met zeer geringe verdiepinghoogte, de hoogte van de kerkruimte beter te laten spreken c.q. op te voeren. De galerij is geheel gemaakt van hout en wel voor een groot deel van eikenhout. Het orgel heeft een plaats gevonden in den toren boven het daarin aanwezige ingangsportaal ter hoogte en toegankelijk van voornoemde galerij. De lichtkronen en de wandarmen zijn gemaakt van blank geschuurd en iets ingezwart smeedijzer. Het complex, dat geheel is opgetrokken in roode handvormsteen en gedekt met grijze Hollandsche pannen, bevat behalve een kerk voor 360 zitplaatsen (behalve de galerij), een consistoriekamer,

een keuken, een kelder voor centrale verwarming, toiletten en een zaaltje voor bijzondere samenkomsten, Zondagschool, catechisatie, enz. Ook boven dit zaaltje, dat door een harmonicawand kan worden verdeeld, is de kap in het gezicht gehouden, de wanden zijn geschuurd en gekeimd, de vloer bestaat uit roode plavuizen. De bouw van de kerk werd na gehouden onderhandsche aanbesteding opgedragen aan de Fa. J. Berends en Zonen te Deventer voor de somma van f 23343.—, de meubileering n.l. banken, kanzel, doopvont en tafels aan de Meubelfabriek J. L. Conijn te 's-Gravenhage voor de somma van f 3018.—. De centrale verwarming kostte de somma van f 1615.—, de lichtkronen met wandarmen de somma van f 985.—, zoodat de totale kosten hebben bedragen f 28961.—, exclusief honorarium architect. Allen die aan den bouw hebben medegewerkt, verdienen een woord van waardeering voor de wijze, waarop zij het werk uitvoerden.

W. V.

INTERIEUR VAN DE NED. HERVORMDE KERK TE COLMSCHATE. ARCHITECT W. VERSCHOOR.

„HET AUTEURSRECHT VAN DEN ARCHITECT”,

„Veranderingen aan bouwwerken van nog levende Architecten.”

Onder dezen titel verscheen in het B.W.A. No. 15 een pagina van collega Boeyinga waarin eenige keeren mijn naam genoemd wordt. Hoezeer ik dit werk waardeer, stel ik er prijs op het onderstaande te laten volgen. Door inlassen van mijn naam kan de meening ontstaan, dat ik de behandelde stof zou hebben gelanceerd in den geest van bedoeld geschrift; en dat is minder juist; waarom ik hoop dat de Redactie mij de gelegenheid zal geven het onderwerp te stellen zooals het bedoeld is te stellen. De korte ouverture in ons blad van 16 September '39 was noodig om er de aandacht voor te vragen. In een kringvergadering, eenige maanden later, werd een inleiding aangehoord waarop een gedachtenwisseling volgde, die weinig meningsverschil te berde bracht. In beide gevallen werd het onderwerp strikt onpersoonlijk gehouden, waarom geen voorbeelden genoemd werden waaraan uiteraard namen verbonden zouden zijn. De aard van het werk en de positie waarin het geplaatst is doet niets ter zake; vandaar dat mij ten eenenmale ontgaat waarom collega Boeyinga het geval plaatst in de sfeer van den Amsterdamschen woningbouw. — Inderdaad heb ik in den woningbouw veel werk gedaan en met reden. Wie het woningvraagstuk kan en wil zien als een maatschappelijk en sociaal vraagstuk, kent die reden. Met het boven aangeduide onderwerp heeft dit echter niets uitstaande. — Onjuist is, dat de gevallen van verminking „bijna zonder uitzon-

dering” zouden voorkomen bij den woningbouw. Het komt mij voor dat het meerendeel daar juist niet te vinden is; hetgeen zou blijken als voorbeelden genoemd werden. Intusschen verheugt het mij zeer dat „ons Bestuur de urgentie „van dit vraagstuk erkend heeft en besloten dit onderwerp op „de agenda te brengen van een onzer eerstvolgende ledenver- „gaderingen”. Desgewenscht ben ik bereid de inleiding te herhalen. (Men houde wel in 't oog dat de Redactie die niet voor publicatie geschikt achtte.) De Auteurswet geeft geen voldoende waarborg voor de bescherming van ons werk. Er zijn misschien nog andere wetten welke die bescherming in den weg staan. Wij moeten andere middelen vinden en — dat is heusch niet moeilijk. Ieder van ons beschikt over het juiste middel. Wanneer wij dat in toepassing brengen is veel gewonnen. Als bovendien het beginsel verbreid wordt en tot algemeene regel verheven, wat vanzelfsprekend moet worden geacht, dan hebben wij te dezen opzichte de Auteurswet niet noodig; tenzij deze, wellicht in gewijzigden vorm, zou moeten dienen tegen eventuele onwilligen. Of met de Schoonheidscommissies en het Bouwtoezicht iets te bereiken zou zijn is een vraag die ook maar alleen zou kunnen gelden ten aanzien van laatstbedoelden. „Nu is het natuurlijk zoo, dat een architect die een opdracht „krijgt voor veranderingen aan het werk van een erkenden (zijn „er ook niet-erkenden onder ons?) collega, in den regel daar niet

„toe overgaat zonder overleg te plegen met dezen collega,” aldus mijn optimistische collega Boeyinga. Als 't zoo stond was de ingeleide actie overbodig. 't Is echter anders. Helaas hanteeren sommigen, w.o. vooraanstaande leden, zonder blikken of blozen het breekijzer met alle gevolgen van dien. En daarop was de strekking van mijn betoog gericht: n.l. dat deze collega's overtuigd zouden worden van het verkeerde in hunne handeling en tot betere inzichten gebracht.

Wat het publiek betreft; de ervaring heeft geleerd dat van die zijde slechts in bijzondere gevallen geen medewerking kan worden verwacht; tevens dat het in den regel voor rede vatbaar is. Het hangt er goeddeels van af hoe de voor verbouwing aangezochte architect de situatie stelt en toelicht.

Laat mij tenslotte mogen herhalen wat ik als bereikbaar zie en

als regel wensch. Dat is: de aangezochte tracht den opdrachtgever te brengen naar den oorspronkelijken ontwerper van zijn bezit. Bestaan daartegen overwegende en aannemelijke bezwaren, dan pleegt hij overleg en vraagt medewerking minstens voor dat deel van zijn opdracht, welks uitvoering esthetische waarden zou kunnen treffen.

Ik zal niet trachten de even duidelijke als overtuigende woorden te herhalen, waarmee de door de Redactie gewraakte inleiding de vinger op de wonde plek heeft gelegd. Echter moge zij mij veroorloven met nadruk te verklaren dat inderdaad van een wonde plek in onze organisatie sprake is; — waarvoor genezing gevonden moet worden — bij voorkeur door overtuiging.

G. J. RUTGERS.

15-4-'40.

ONDERSCHRIFT.

In verband met het bovenstaande mogen wij er op wijzen, dat de door den Heer Rutgers in zijn beide stukken aangevoerde kwestie, al was misschien de „ligging” van het geval iets anders, indertijd een punt van behandeling op de ledenvergadering van den toenmaligen B.N.A. heeft uitgemaakt. Het is de zogenaamde „de Maerle” zaak geweest, die destijds veel stof deed opwaaien. „De Maerle” heet een landhuis te Huizen, door wijlen K. P. C. de Bazel gebouwd. In 1917 werd hieraan door wijlen architect J. W. Hanrath een kleine uitbreiding gemaakt. Het is hier niet noodig de juiste toedracht op te rakelen.

Op de Ledenvergadering van 26 Sept. 1917 van de M.B.V.A werd een resolutie aangenomen, van den volgenden inhoud:

„In geval aan een architect de opdracht wordt gegeven om veranderingen aan te brengen aan het bouwwerk van een ander architect, die de praktijk nog uitoefent, zal eerstbedoelde architect zich eerst schriftelijk te hebben vergewissen of de bouwheer om bepaalde redenen de verbouwing niet wensch op te dragen aan den oorspronkelijken ontwerper.”

DE REDACTIE.

HET UITBREIDINGSPLAN VOOR HET DIERGAARDETERREIN TE ROTTERDAM, DOOR IR. E. J. DE MAAR.

Met de verwerkelijking van het uitbreidingsplan „Diergaarde” zal één van de op het programma staande, groote verbeteringen in de binnenstad van Rotterdam worden verkregen. Die verbetering betreft in dit geval in de eerste plaats de nieuwe entré, welke van het station D.P. naar de stad zal ontstaan en in de tweede plaats de vergrootte verkeersaccommodatie van de binnenstad naar het westen.

Rotterdam ontwikkelde zich in de middeleeuwen langs de Rotte en beschikte dan ook bijna uitsluitend over noord-zuid gerichte straten. Met de verplaatsing van de beteekenis van de binnenscheepvaart naar de zeevaart ging een ontwikkeling van de stad langs de rivier, dus in oost-west richting gepaard, waardoor het wegennet naar het westen steeds zwaarder werd belast. Een strijd werd begonnen om het aantal wegen van de oude binnenstad naar het westen te vergrooten. De geschiedenis laat verscheiden, helaas mislukte, pogingen daarvan zien. Zoo loopen de zijstraten van den Coolsingel vrijwel alle dood op den Westersingel, hoewel doortrekking in westelijke richting in de bedoeling heeft gelegen. Tot voor ongeveer dertig jaar waren slechts een tweetal wegen van geringe capaciteit aanwezig. (Zie fig. 1. De nieuwe Binnenweg (3) die nog geen 20 m breed is en de Kruiskade-West-Kruiskade (2) resp. 16 en 22 m breed).

Door zeer toevallige omstandigheden zijn twee terreinen n.l. het land van Hoboken (zie fig. 1-C) en de Diergaarde (zie fig. 1-B) onbebouwd blijven liggen. Die twee terreinen vormden ware hindernissen voor het verkeer.

Achteraf beschouwd wegen de nadeelen, die men daarvan ondervond, niet op tegen de voordeelen, die later konden worden ver-

kregen of nog zullen worden verkregen, mogelijk alléén door het feit, dat die terreinen ongerept waren gebleven.

Nadat een verbinding van den West-Zeedijk langs den Ruigeplaatweg (zie fig. 1-5) was tot stand gebracht, volgde in 1923 de aankoop van „het land van Hoboken” waardoor de aanleg van de Rochussenstraat (4a) en doortrekking van de Mathenesserlaan (4b) konden volgen.

Ontlasting van de zeer smalle Kruiskade (zie fig. 1-2) bleef evenwel jarenlang een onvervulde wensch. Pogingen om, al was het dan maar zeer sober, een verbinding tot stand te brengen tusschen Station D.P. en het Westen, mislukten keer op keer. Tot voor weinig jaren waren de Nederlandsche Spoorwegen zelfs niet bereid de sloot, welke tusschen het emplacement (zie fig. 1-A) en de Diergaarde inligt, af te staan om deze te dempen met de bedoeling daarop een uitsluitend-tramverbinding te maken. Zeer toevallig en zeer gelukkig voor Rotterdam veranderde het standpunt van de N.S. en wendde ongeveer gelijktijdig de Diergaarde zich tot de gemeente teneinde uit de financiële moeilijkheden te komen, waarin zij dreigde onder te gaan.

In zeer korten tijd gelukte het den Directeur van den Gem. Techn. Dienst Ir. W. G. Witteveen overeenstemming met de Diergaarde en de N.S. te verkrijgen. Tegenover afstand van een nieuw terrein in het nabijgelegen plan Blijdorp, zou de gemeente den grond verkrijgen voor het doortrekken van de Diergaardelaan naar het Westen en het doortrekken van den Westersingel naar het Noorden. De resterende grond van het oude Diergaardeterrein zou als bouwgrond door de Diergaarde kunnen worden geëxploiteerd. De opbrengst zou dienen om de opstallen in de nieuwe Diergaarde

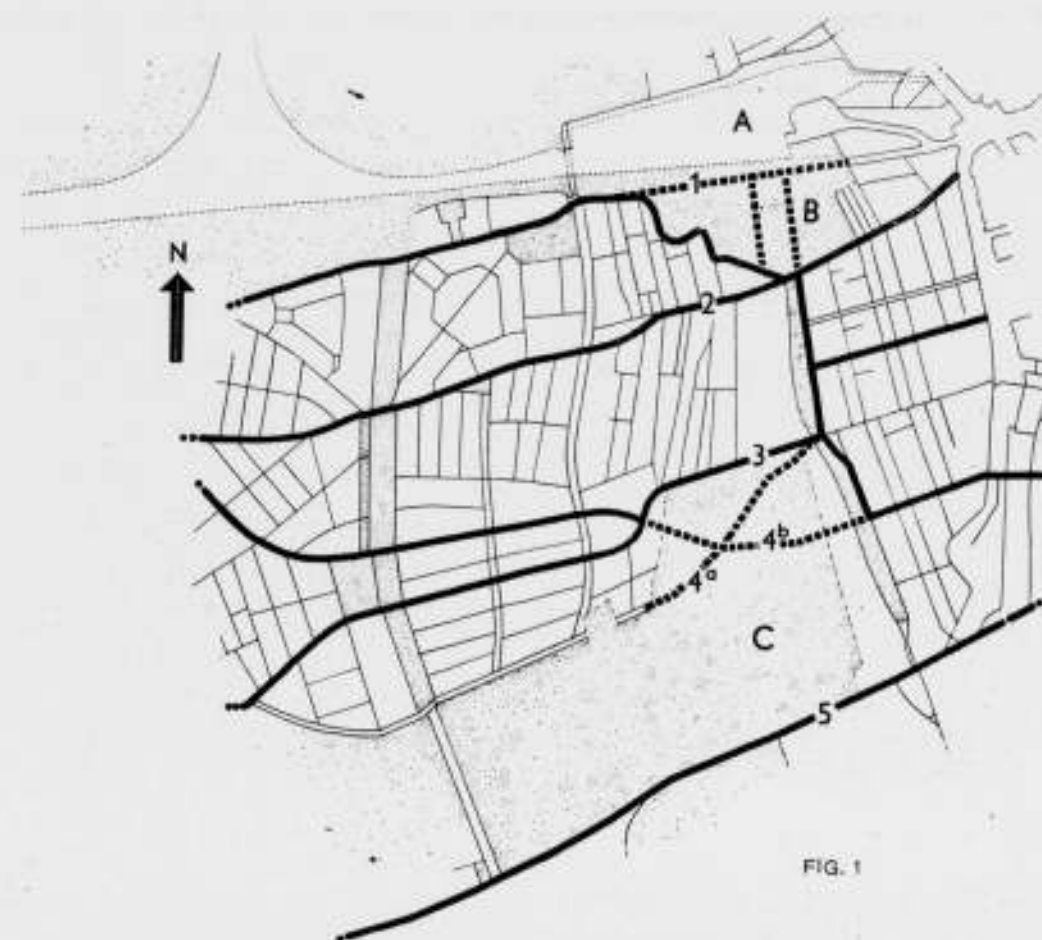

FIG. 1

LIGGING VAN HET DIERGAARDETERREIN IN DE STAD. SCHAAL 1 : 20000.

te helpen bekostigen. De regeling kon, dat moge hier met dankbaarheid worden herdacht, dank zij den krachtigen steun van de Stichting Volkskracht tot stand komen.

Met de N.S. werd overeengekomen, dat een strook grond aan de Zuidzijde van het emplacement zou worden geruild tegen een strook aan de Noordzijde.

Met deze beide transacties zou de Gemeente al den voor de doortrekking van de Diergaardelaan benodigde grond in handen krijgen.

Met bekwamen spoed brachten Burgemeester en Wethouders deze voorstellen in den Raad, die zonder veel bespreking overeenkomstig de voorstellen besloot.

De bedoelde transacties waren gebaseerd op een schetsontwerp van het uitbreidingsplan, doch veel aandacht werd daaraan voorloopig niet geschonken. De financiële kant van de besluiten stond op dat moment te veel op den voorgrond.

Eerst nadat de Raad het uitbreidingsplan, dat niet noemenswaard van het schetsontwerp afweek, op 23 December 1938 definitief had vastgesteld, komt de beteekenis van het plan meer naar voren.

Aan de hand van dit plan, zie fig. 2, volgt hieronder een beschrijving. De doortrekkingen van Westersingel en Diergaardelaan spreken voor zich zelf. Ten noorden van de verlengde Diergaardelaan kreeg het plan een schetsmatig karakter, omdat voor het te vernieuwen Station D.P. nog geen definitief plan door de N.S. kon worden vastgesteld. Een beginselplan (zie fig. 3) vormde den grondslag voor de besprekingen, doch aangezien het plan voor het Station niet vast stond, moest wel met den globalen vorm genoegen worden genomen.

Zoals uit het plan blijkt, wordt de verlengde Diergaardelaan naar den Beukelsdijk doorgetrokken, waarbij de tunneltraverse (Henegouwerlaan) van Den Haag naar den tunnel wordt gekruist. De traverse zal onder den Spoorweg en de verlengde Dier-

gaardelaan doorgaan. Het bestaande smalle viaduct onder den Spoorweg wordt daartoe verbreed tot ongeveer 40 m. Voor het uitvoeren van deze kruising zal de bestaande bebouwing aan den kop van de Henegouwerlaan moeten worden onteigend en afgebroken.

Behalve de verkeersverbetering van het oosten naar het westen, maakt het Diergaardepan een belangrijke noordzuidverbinding van het Station naar den Westersingel mogelijk.

Zoals het plan (zie fig. 2) laat zien is de Westersingel als een 110 m breede parkstrook naar de Diergaardelaan doorgetrokken. Deze opzet maakte het mogelijk het verkeer ter weerszijden van de parkstrook in één richting te leiden; dit in aansluiting op het schetsplan voor het Stationsplein (zie fig. 3) dat gescheiden in- en uitgangen vertoonde.

Het is echter anders gelopen, dan destijds mocht worden verwacht, doch hierover later meer.

Ten westen van den Westersingel is aan de bebouwing een ruime situatie toebedeeld; aan de oostzijde is de bebouwing meer gesloten. Zoowel langs de Kruiskade als langs den verlengden Westersingel O.Z. zijn winkels toegelaten in aansluiting op hetgeen langs Kruiskade en Westersingel O.Z. (Mauritsweg) aanwezig is. Teneinde alle bebouwing zooveel mogelijk contact te geven met de groene middenstrook, zijn de bouwblokken oost-west georiënteerd. Aangezien het hier middenstandswoningen betreft, waarbij meer vrijheid in de plattegronden bestaat dan bij arbeiderswoningbouw, is het bezwaar hiertegen niet groot te noemen. De winst evenwel is klaarblijkelijk.

Indien de parkstrook niet meer breedte kreeg dan 110 m, dan valt dit wel te betreuren, doch verschuiving van den westelijken weg meer naar het westen zou bezwaar opleveren; de omweg zou dan te groot worden zijn.

Er was bovendien nog een andere factor, n.l. de financiële, waarmee rekening moest worden gehouden. Hierboven werd reeds

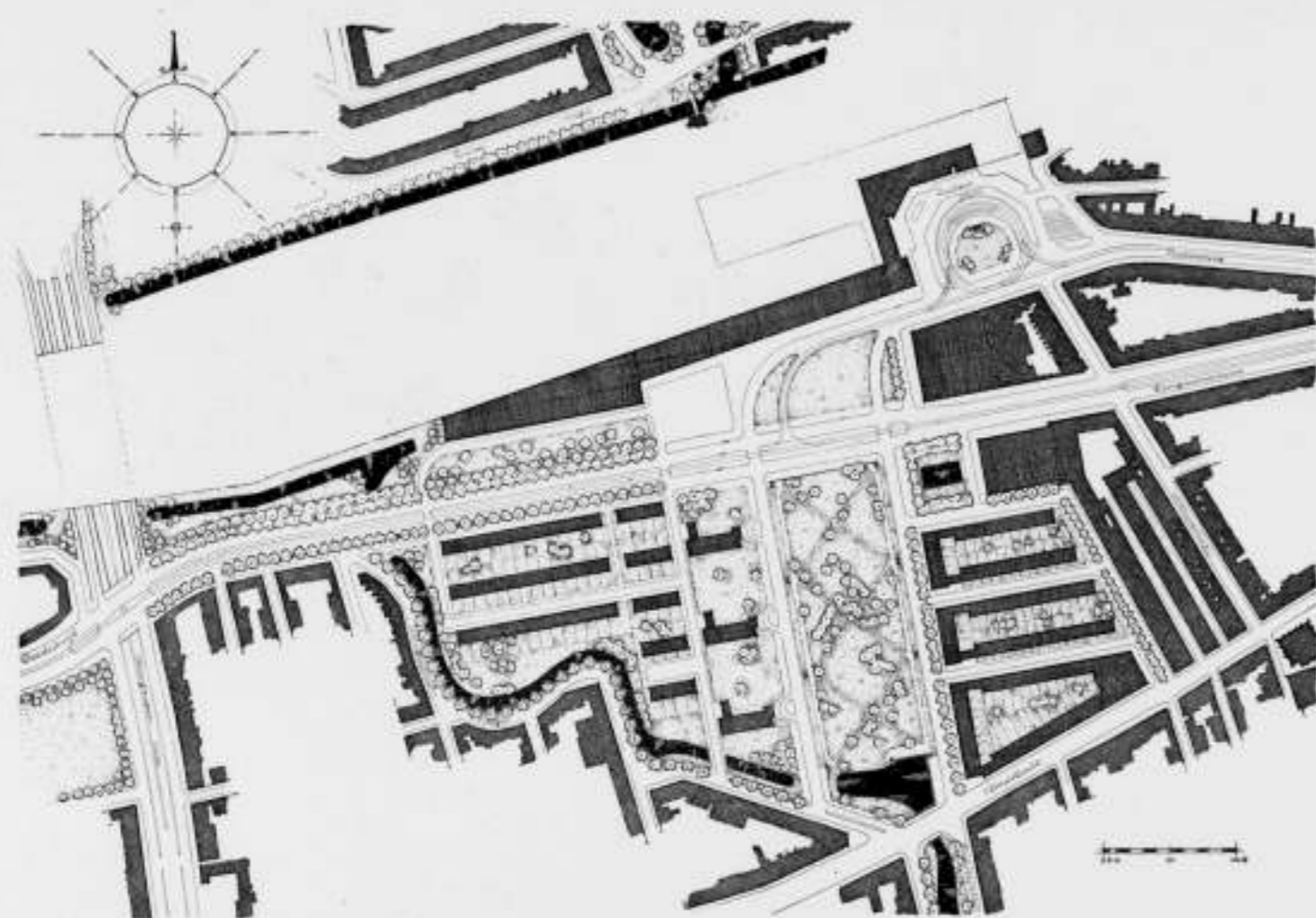

FIG. 2.

SCHAAL 1 à 5000.

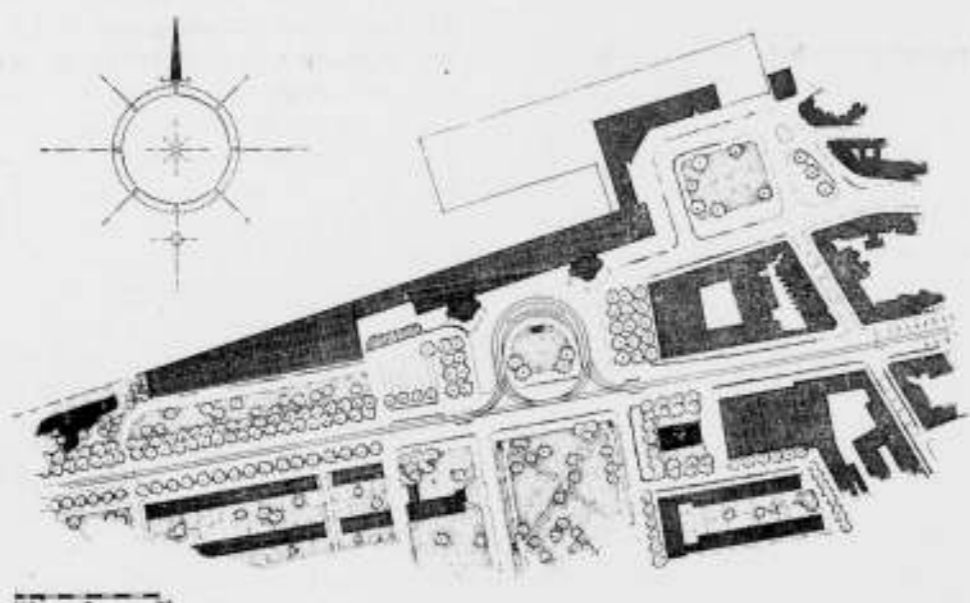

FIG. 3.

SCHAAL 1 à 5000.

UITBREIDINGSPLAN VAN HET DIERGAARDETERREIN TE ROTTERDAM.

medegedeeld, dat de Gemeente den grond voor den oost-west verkeersweg en de groene strook in het verlengde van den Westersingel verwerf. Hieruit volgt, dat de diergaarde de voor bebouwing aangewezen gronden behield. Men was er bij de transactie van uitgegaan, dat de opbrengst van dien bouwgrond aan de Diergaarde zou toestaan, zich nieuw in te richten, op het van de Gemeente te verwerven terrein.

150

Wilde de Gemeente niet het risico loopen, dat de geheele transactie zou afspringen dan moest ze wel met deze feiten terdege rekening houden.

Natuurlijk is veel anders geloopt dan verwacht werd, doch ondanks stemt het tot tevredenheid, dat door dezen gang van zaken, de diergaarde als instelling voor Rotterdam behouden blijft en zelfs in geheel nieuwe gedaante de toekomst met meer

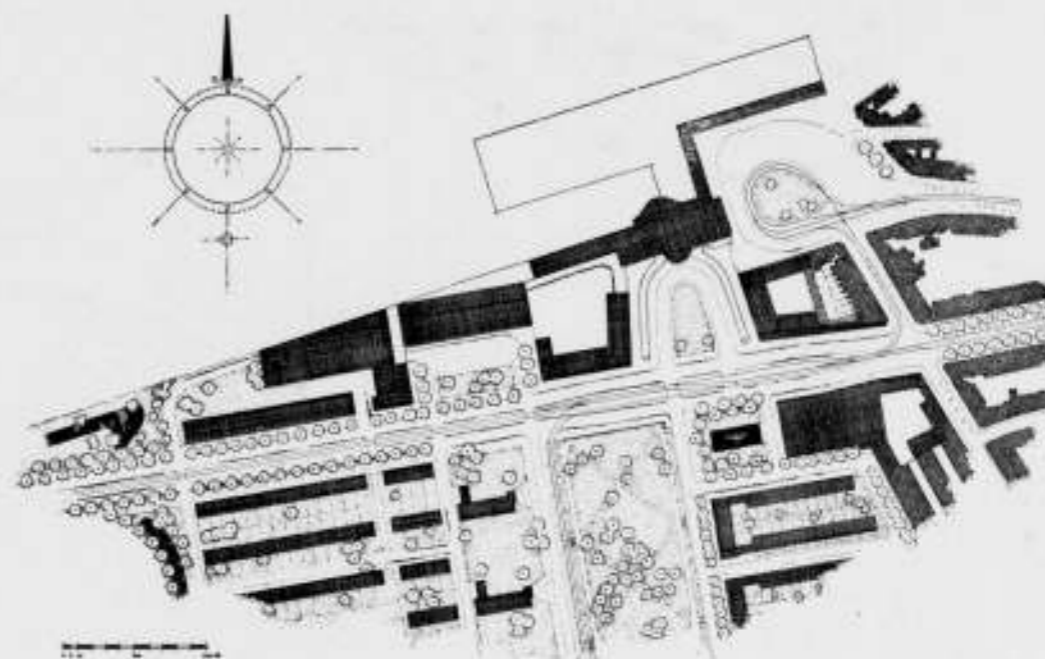

FIG. 4.

SCHAAL 1 à 5000.

UITBREIDINGSPLAN VAN HET DIERGAARDETERREIN TE ROTTERDAM.

hoop kan tegemoet zien, dan op het oude terrein, waar teruggaande belangstelling voor de volgende jaren niet veel illusies overliet.

Van de architectonische verzorging van het plan mag meer verwacht worden, dan bij een normale particuliere exploitatie het geval is.

Van de zijde van het Diergaardebestuur werd alle medewerking ontvangen, om de bebouwing architectonisch als één geheel uitgevoerd te krijgen. Zelfs nu de oorlog als spelbreker er tusschen is gekomen, bestaat nog een redelijke kans, dat de entré van het Station naar de Stad een waardige architectuur zal krijgen.

De bouwgrond ging daarna van de Diergaarde in handen van een exploitatie Mij over, die aan J. Wils, Arch. B.N.A. opdracht gaf de bebouwing te ontwerpen. Deze ontwerpen werden kort geleden in Museum Boymans geëxposeerd.

De bebouwing is, behalve door het plan, door bebouwingsvoorschriften nauwkeurig geregeld. Deze laatste kunnen voor Rotterdam als nieuw worden beschouwd. Zij bepalen o.m. dat souterrains moeten worden gemaakt, waarin bergruimten voor de woningen moeten worden aangebracht. Voorts schrijft een ander artikel voor, dat droogruimten aanwezig moeten zijn, die direct aan de buitenlucht grenzen. De wapperende drapeeringen van de zichtbare achtergevels zullen daarmee, naar gehoopt wordt, worden voorkomen.

Ook de bestaande boomen, die in het geheele plan zooveel mogelijk gespaard worden, mogen op de particuliere terreinen niet dan met toestemming van B. en W. worden gerooid. Zelfs is een poging gedaan de verkwast in later tijden in bedwang te houden. Degeen, die een verf laat aanbrengen strijdig met den welstand, loopt kans een bekeuring te krijgen.

Voor differentiatie van het woningtype, in verband met de gezinsgrootte, zijn geen bepalingen opgenomen zooals in het inmiddels voorloopig vastgestelde plan „Varkenoord” zijn opgelegd.

Hoe de bebouwing tenslotte zal worden blijft (speciaal in dezen tijd) zeer onzeker.

Dit blijkt o.m. uit de wijziging, die d.d. 22 Febr. 1940 door den Raad in beginsel werd vastgesteld voor het ten noorden van de Diergaardelaan gelegen gedeelte (zie fig. 4).

Het ontwerp voor deze wijziging, dat nauw verband wordt gezocht te houden met het plan van het nieuwe Station, is van de hand van den Directeur van den G.T.D., Ir. Witteveen.

Ziehier de motiveering, die B. en W. aan den Raad gaven waarom het plan moest worden gewijzigd.

„Dit uitbreidingsplan, aldus schreven wij in bedoeld voorstel (van 23 Dec. 1938), ontleent zijn hoofdlijnen aan den verbindingsweg tusschen Diergaarde en Beukelsdijk en aan den weg in het verlengde van den Westersingel. Ter plaatse waar beide wegen elkaar kruisen, vormt zich een ruim plein, waaraan eertlang het nieuwe Stationsgebouw D.P. zou verrijzen.

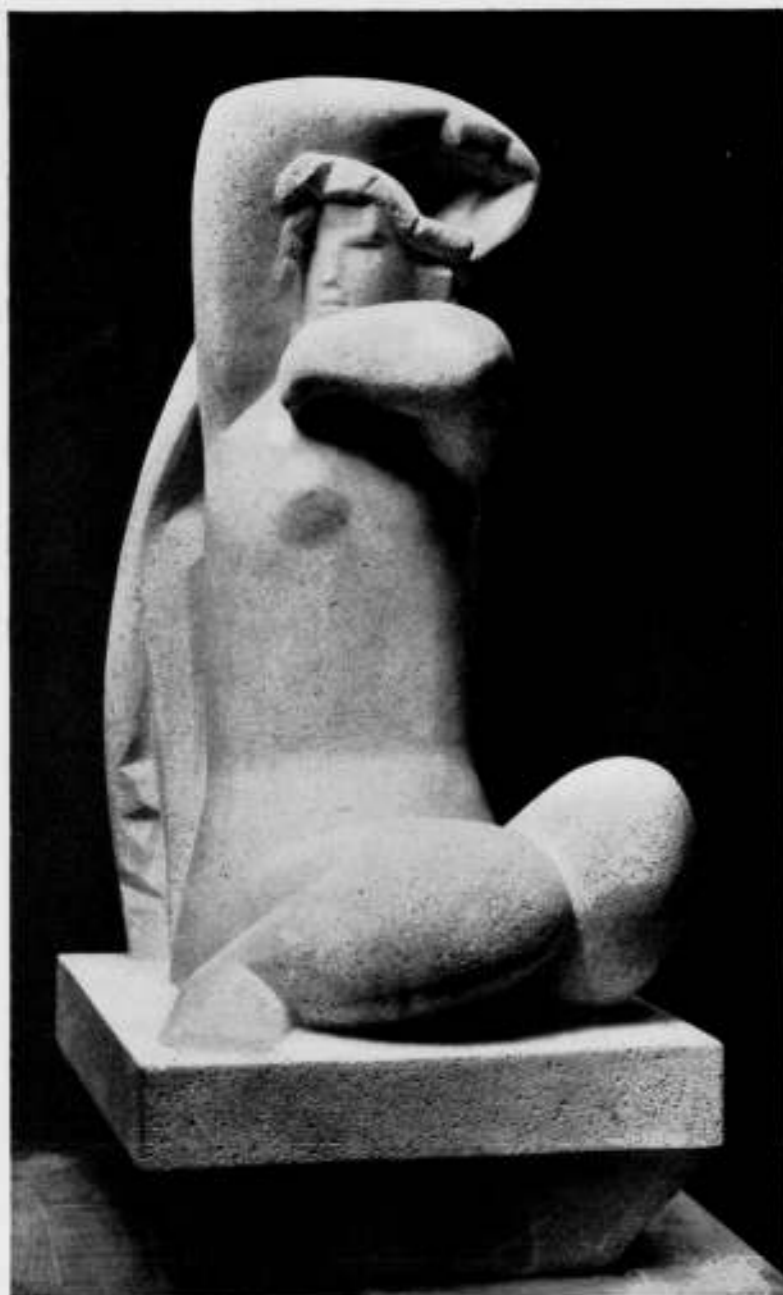
Inmiddels is komen vast te staan, dat aan het plan, voor wat betreft het gedeelte ten noorden van de doorgetrokken Diergaardelaan, niet kan worden vastgehouden. De Nederlandsche Spoorwegen hebben n.l. te kennen gegeven, dat uit een oogpunt van rendement de veranderingen op het emplacement D.P. tot de strikt noodzakelijke zullen moeten worden beperkt. De wensch naar een modern Stationsgebouw D.P. zal dan ook slechts in vervulling kunnen gaan indien de plaats daarvoor zoodanig wordt gekozen, dat praktisch geen verbouwing van het emplacement en met name van de perrons noodig zal zijn. In verband hiermede moest van een eenigszins belangrijke verplaatsing van het stationsgebouw in westelijke richting worden afgezien.”

Ik wil het bij deze neergaande lijn niet laten.

De hoop, dat de bebouwing voor het zuidelijke gedeelte binnen afzienbaren tijd werkelijkheid zal worden, blijft ondanks de ongunstige omstandigheden, behouden.

Rotterdam zal dan van zijn centraal station uit een nieuwe en ruime entré verkrijgen, die wel zeer gunstig zal afsteken bij het bestaande plein en de toegangswegen daarheen.

151

TWEE BEELDHOUWERKEN DOOR J. CZAKY

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN

THE ARCHITECTURAL ASSOCIATION JOURNAL, Jan. '40.

George Hicks schrijft, dat de beschermende positie der architecten in Engeland hun een groote verantwoordelijkheid oplegt. Zij moeten de bouwkunst bovenal maken tot een door allen erkende dienende functie in de samenleving, en zij moeten er naar streven, dat elk bouwwerk, hoe klein ook, van echte bouw-kunst moet zijn doordrongen. Hij wijst daarbij op het fraaie ontwerp officiele telefoonkiosk van Sir Giles Gilbert Scott.

IDEM, Febr. '40.

Discussie over G. Hicks' lezing in het vorige nummer.

JOURNAL ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECTS, 15-1-'40, No. 3.

Eric Bird en William Allen schrijven over druiplijsten.

IDEM, 19-2-'40, No. 4.

Aanwijzingen over metselen bij vorst.

IDEM, 18-3-'40, No. 5.

Iets over bouwmaterialen voor woningbouw in oorlogstijd.

ARCHITEKT SIA (Praag), 1939, No. 12.

Artikel over opschriften op restaurants.

IDEM, 1940, No. 1.

Studie over stedeboekkundige problemen in Praag.

IDEM, 1940, No. 2.

Interessante museum-ontwerpen voor Praag. — De beide nieuwe nummers van dit blad zijn keurig verzorgd uitgegeven.

L'ARCHITETTURA ITALIANA, 1939, No. 12.

Prijsvraag voor een openbaar gebouw te Verona, met interessante ontwerpen.

IDEM, 1940, No. 1.

Studie over kantoorgebouwen. Bioscoop in Oslo.

H. G. J. S.

GENOOTSCHAP A. ET A. ONTWERPSTUDIE NR. 14. TENTOONSTELLING.

De inzendingen zullen worden tentoongesteld in de Rijks-academie van Beeldende Kunsten, Stadhouderskade 86, te Amsterdam, op 27, 29 en 30 April en 1 Mei a.s.

De Voorzitter van het Genootschap zal de tentoonstelling openen op 27 April te 1 uur. Zij is vrij te bezichtigen op 27 April van 1—3 uur, op 29 en 30 April en 1 Mei van 10—3 uur.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 18

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

4 MEI 1940

KAART VAN DREISCHOR OP SCHAAL 1 A 5000.

DOCUMENTATIE VAN LANDELIJKE BOUWKUNST.

De landelijke bouwkunst is een bescheiden kunst.

Oogenschijnlijk is zij niet meer dan de voldoening aan louter materiele voorwaarden: die van beschutting en bescherming en die van een redelijke organisatie, voor zoover deze de bedrijven betreft. De rest, meent men, is toegift. Onder „de rest” wordt dan alles verstaan wat in onze taal onder den term „schilderachtig” is samen te vatten. Inderdaad is die rest een toegift, zooals alle schoonheid een toegift is voor de dingen die uit de natuur ontstaan zijn en die het teeken dragen dat zij deel zijn van de Eenheid.

Het platteland als geheel vormt de bron waaruit elke grotere cultuurgemeenschap gevoed wordt — en niet alleen in materieel opzicht. Alle cultuur is een volmaking van het natuurlijk gegevene, zoodat het landelijke bedrijf op zichzelf beschouwd de eerste cultuurfaze vertegenwoordigt.

Zoodra die faze zich manifesteert in eigen vormen — en dat kan wezen in 't cultuurlandschap, in de nederzettingen, in de boerderijen of in de gebruiksvorwerpen — dan komt over die dingen, als over elk goed werk van menschenhanden, een glans van den Geest te liggen. En zien wij een landschap met zijn akkers en weiden, met de verspreide boerderijen en met de dorpen, waar de huizen nauw zich scharen om de kerk, dan er-

varen wij een orde die deel is van de hooge Orde die in de Eenheid is.

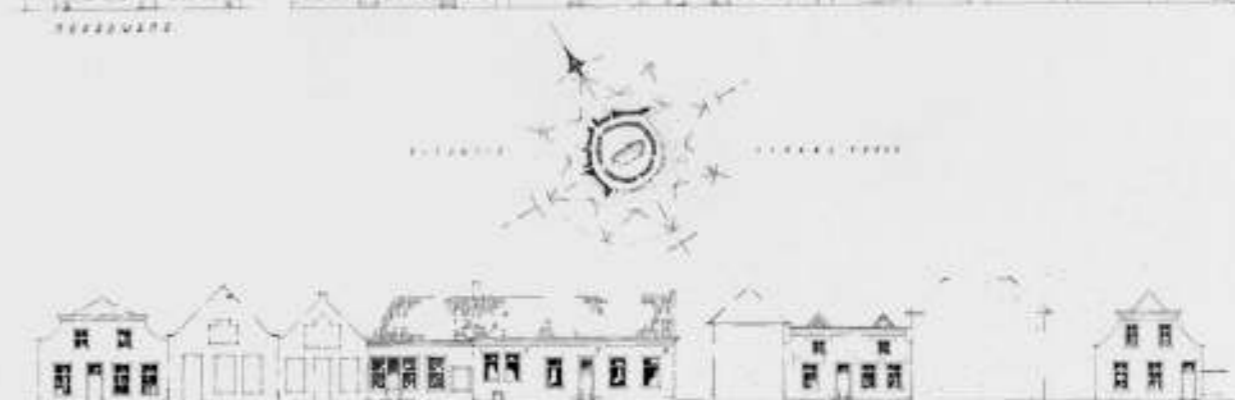
Schooner en rijker nog openbaart zich de Eenheid als het beeld beheerscht wordt door een gave stadssilhouet. Zooals daar de torens hooger rijzen dan elders in het land, zoo ook worden binnen de stadsgemeenschap de golven van het geestelijk gebeuren hooger opgestuwd. De steden zijn de kostelijke bloemen van de cultuur. Maar elke bloem behoeft het organisme van de plant en de plant behoeft een goeden bodem.

Zooals hierboven geschreven werd is de landelijke bouwkunst een bescheiden kunst. Want zij is de begeleiding van een eenvoudig leven, een leven waarin men de afhankelijkheid van de natuurmachten leert beseffen, een leven waarvan men het tijdelijke en de wisselvalligheid dagelijks ervaart.

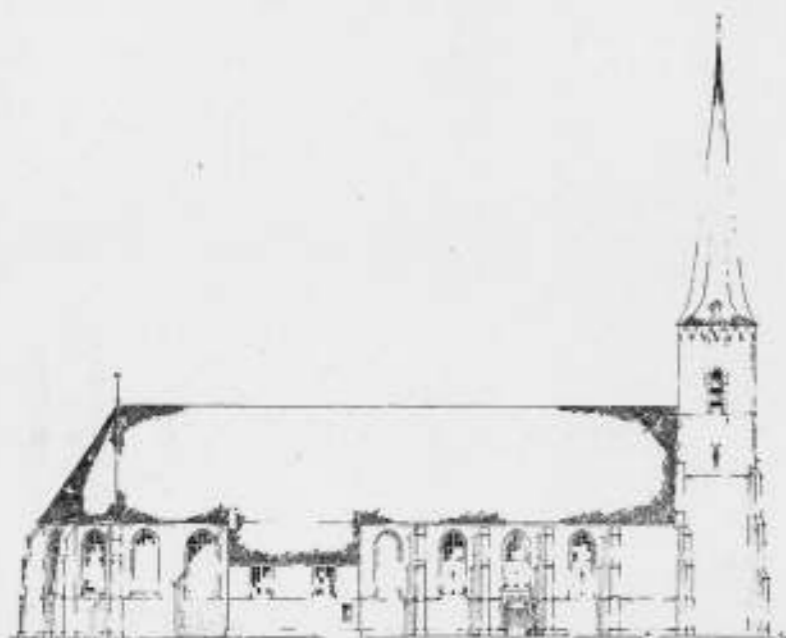
Het wezenlijke groote kan alleen daar ontstaan waar velen samenwerken die zichzelf niet achten. En slechts de kracht van zeer velen tezamen is toereikend om een groot werk tot stand te brengen: vele akkers zijn noodig om één boerengezin het bestaan te verzekeren, vele boerderijen zijn noodig wil de dorps-gemeenschap kunnen leven, een achterland met verscheidene dorpen en tal van boerderijen is noodig wil één stad mogelijk

BEBOUWING ROND DE KERK TE DREISCHOR. SCHAAL 1 À 500.

BEBOUWING ROND DE KERK TE DREISCHOR. SCHAAL 1 À 500.

zijn en vrij groot moet die stad wezen, wil zij zich een kathedraal kunnen bouwen.

De kracht van de landelijke bouwkunst schuilt in haar natuurverbondenheid; oorsprong en doel zijn beide deel van de natuur. De bouwstoffen zijn streekgeigen, uit of op den bodem gewonnen. De structuur is eenvoudig, volgt het doel en doet de materialen tot hun recht komen. De vorm is groot gehouden en blijft vrij van het persoonlijke.

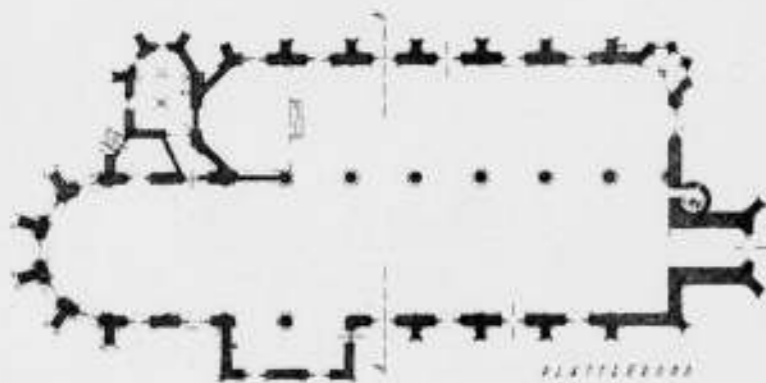
De landelijke bouwkunst is in haar verschijning algemeen, altijd geldend en traditioneel, want zij grondvest zich op het goed dat door vele generaties beproefd werd en verder gedragen in den tijd.

Sedert de helft van de vorige eeuw raakt ons platteland in steeds sneller tempo ontluisterd. Landschappelijk schoon verdwijnt, fraaie dorpen worden misvormd, eenvoudige boerderijen, bedrijfsgebouwen en woonhuizen worden allengs afgebroken en veelal vervangen door karakterlooze bouwsels.

Vele oorzaken zijn te noemen: de vestiging van industrieën op het land en in de dorpen, het uitstroomen van de groote-stadsbevolking over het land, permanent in de forensengebieden, periodiek in de vakantieoord, de enorme bevolkingstoename die steden en dorpen onmatig doet uitgroeien. De steden onderhouden niet langer een ordelijke betrekking met hun eigen achterland, eerder beschouwen zij de heele wereld als hun achterland, terwijl de producten van eigen bodem speculatieobjecten geworden zijn voor den wereldhandel.

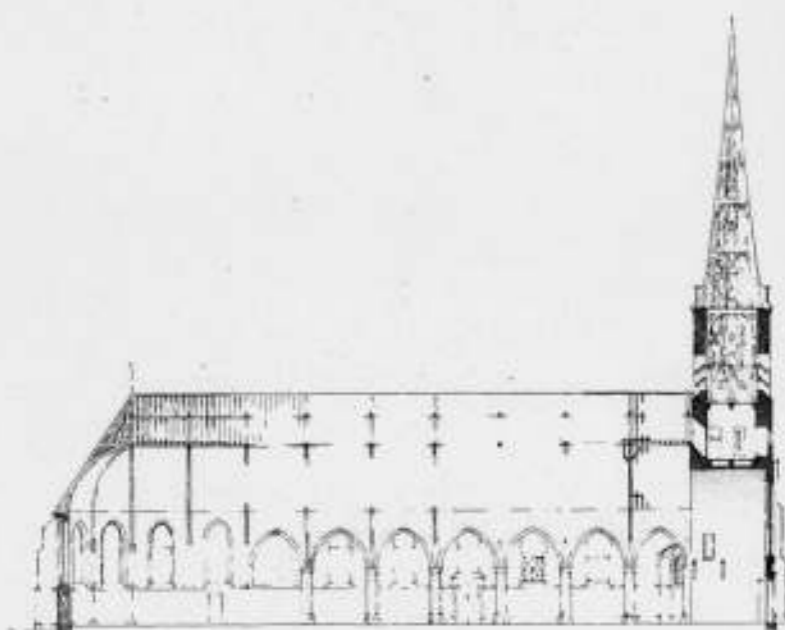

HOOGTE 1-2

PLATTEBOORD

NED. HERV. KERK TE DREISCHOR. SCHAAL 1 À 500.

Zoo raakt de orde verstoord, terwijl de betrekkingen tusschen steden en platteland een onnatuurlijken aard gekregen hebben.

Het verlies van natuurschoon en van karakteristieke landelijke bouwwijzen heeft velen verontrust. De eerste reactie was die van zorgen voor het behoud van het restant: natuurmonumenten, -reservaten, -parken, musea, openluchtmuseum, tal van gespaarde en gerestaureerde gebouwen, gevels en voorwerpen. Hoe loffelijk dit streven naar behoud mag wezen, afdoende valt de ontluistering van het land op deze wijze niet te keeren. De voortgaande bevolkingstoename, wijzigingen in de economische structuur en intensivering van de bodemcultures eischen nieuwe gebouwen. Ontginningen worden ondernomen en wijzigen het aspect van het landschap. Daarbij raken oude bouwwerken eens uitgediend en vragen om vervanging. En het nieuwe wordt helaas te vaak met ongevoelige handen en een liefdeloos hart geschapen.

Het besef is groeiende dat allereerst de orde hersteld moet worden, voorloopig door (zachten) dwang. Men tracht door uitbreidingsplannen orde te scheppen in den bebouwingschaos, streekplannen zijn in voorbereiding waarbij de bestemming van groote gebieden bepaald wordt, over het nationale plan wordt ernstig nagedacht. Wellicht dat geleidelijk-aan de gezindheid zich mede in de goede richting ontwikkelt; ongunstige tijden zouden daartoe wel eens kunnen bijdragen.

Zeker is dat de wijzigingen in het landschap, de dorpsuitbreidingen en de nieuwe bebouwing onder, ook esthetisch, deskundige leiding dienen te staan en dat de uitvoering der onder-

HOOGTE 1-2

NED. HERV. KERK TE DREISCHOR. SCHAAL 1 À 500.

EENIGE HUIZEN UIT DE RINGBEBOUWING ROND DE KERK TE DREISCHOR. MIDLDELSTE GEBOUWTJE IN DE BOVENSTE RIJ HET RAADHUIS (1637). SCHAAL 1 A 200.

EENIGE HUIZEN UIT DE RINGBEBOUWING ROND DE KERK TE DREISCHOR. MIDLDELSTE GEBOUWTJE IN DE BOVENSTE RIJ HET RAADHUIS (1637). SCHAAL 1 A 200.

NOG EENIGE OUDE HUIZEN TE DREISCHOR. SCHAAL 1 A 200.

deelen en van de bebouwing in handen behooren te zijn van degenen die het land wezenlijk kennen, die het een goed hart toedragen, die bekwaam zijn in hun vak en die besef van de structuur en van de cultureele orde hebben.

Een jonge generatie zal daartoe opgeleid moeten worden. Men vraagt: hoe? Allereerst door kennis te nemen van het goed dat ons gebleven is, door den verbroken band der traditie te herstellen. Kennis van het land in den ruimsten zin is noodig. Voor de architecten — want zij vooral zullen dit werk moeten verrichten — speciaal de kennis van de landschapstypen, van de dorps-typen, van de boerderijen, bedrijfsgebouwen en behuizingen en van de gebruiksvoorwerpen.

Voor die studie is een inventarisatie van de landelijke architectuur noodig; eenerzijds omdat het karaktervolle en schoone bezig is er te verdwijnen en wij dus het gevaar loopen binnen enkele generaties niets over te hebben, althans geen gaaf geheel van landschap, nederzettingen en bebouwing meer zullen

bezitten, anderzijds om een overzicht te verkrijgen van de landelijke bouwkunst, een basis dus voor de studie van deze materie. Daarbij onderschatte men de regenererende werking van het opmeten zelf, van het in nauw contact zijn met het landelijk gebeuren en van het zorgvuldig opmeten van de gebouwen niet.

Tal van architecten, particulieren en vereenigingen verzamelen reeds waardevolle gegevens, doch deze dragen uiteraard een incidenteel of, in het gunstigste geval, een regionaal karakter. Deze gegevens worden van grooter waarde wanneer zij in een groot verband dienstbaar gemaakt worden.

De documentatie van Nederlands landelijke bouwkunst in den ruimsten zin is van evident belang, niet alleen cultuurhistorisch doch evenzeer feitelijk en practisch.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten, de Bond Heemschut en het Genoot-

BOERDERIJ „DE HOOGHE HOEVE" TE DREISCHOR. SCHAAL 1 A 400.

BEBOUWING VAN EEN DORPSSTRAATJE TE DREISCHOR. SCHAAL 1 A 400.

schap Architectura et Amicitia stelden in 1938 een commissie in tot voorbereiding van de documentatie van plattelands-architectuur. Deze commissie heeft, na bestudeering van de verschillende mogelijkheden, voorgesteld de documentatie te doen behartigen door een stichting, met welk voorstel de Besturen van genoemde vereenigingen zich in principe accoord verklaard hebben, zoodat binnenkort de Stichting tot Documentatie van Landelijke Bouwkunst in 't leven geroepen zal worden.

Deze Stichting stelt zich ten doel de kennis te bevorderen van de architectuur en verwante kunsten van Nederlands platteland.

Zij tracht dit doel te bereiken in de eerste plaats door het opmeten, in tekening brengen, fotografeeren en beschrijven van landelijke nederzettingen, bouwwerken en gebruiksvoorwerpen en het verzamelen en bewerken van gegevens betreffende verloren gegane soortgelijke objecten. De teekeningen, fotogra-

fieën, beschrijvingen en dergelijke worden ondergebracht in een archief.

De 15e Monumentendag, op 18 Mei a.s., zal geheel gewijd worden aan de documentatie van onze landelijke bouwkunst. Daarna zal de Stichting zelve spoedig haar beslag vinden.

De in dit nummer gereproduceerde teekeningen en de beschrijving vormen de documentatie van de Zeeuwsche dorpen Dreischor en Noordgouwe en van enkele boerderijen in de omgeving, zooals deze werd opgezet door een groep Delftsche studenten.

Hier zij duidelijk vermeld, dat dit niet is een exempel dat den vorm der uiteindelijke documentatie aangeeft, doch een poging om een voorbeeld te geven ter inleiding en ter discussie.

Wel is bewust ernaar gestreefd de dorpen in hun totaliteit weer te geven, in hun stedenbouwkundige structuur en in hun architectonischen opbouw. De karakteristieke deelen werden toege-

KAARTJE VAN SCHOUWEN.

licht op grotere schaal. Zoowel bij de keuze als bij de weergave is gezocht naar het meest algemeene met terzijdestelling van het subjectieve. Van de architectuur werden de figuren nadrukkelijk bepaald, van de plastische elementen, zooals de kerk, werd in de weergave gestreefd naar een ruimtelijke toelichting. Nauwkeurigheid waar het de hoofdzaken betreft gold hier als parool, nauwkeurigheid tot in de kleine details werd alleen dan betracht, wanneer het ging om door te dringen in de beteekenis van een onderdeel.

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DREISCHOR EN NOORDGOUWE.

In de tintelende helderheid van de frisch-doorwaaide Zeeuwsche lucht ligt het vlakke polderland van Schouwen en Duiveland uitgestrekt. Nu één geworden in de rondom beschermende dijken tegen dreigend watergevaar, was Schouwen-Duiveland eertijds in tweeën verdeeld door het Gouwe, het breede water dat de toegang was tot de haven van Zierikzee.

In stoere stugheid zijn de door slingerende dijken omsloten polders veroverd op de zee, de een na den ander in den voortgaanden tijd, waarvan het wapen van het Land van Schouwe duidelijk spreekt. „De gesteldheid des Lands, en deszelfs geduurige worstelingen met de zee, in welker midden het moet staande ge-„houden worden, schijnt de Inwooners weleer bewoogen te hebben, om tot deszelfs Wapen te neemen een Meerman en Meer-„wif, dobberende op blaauwe en Zilveren Zeebaaren op een „Gouden Schild, gelijk het thans gevoerd wordt”.

Vaste dijken, waarvan het tegen de zee gekeerde talud flauwer helt dan dat aan de polderzijde, omranden de in zich gekeerde polders, en zooals de polder in zelfbewuste kracht zich in zichzelf keert tegen het buitenwater-gevaar, zoo ligt ook het dorp en de enkele hofstede in eigen zelfstandigheid in het Land van Schouwe.

Eén uur gaans benoorden Zierikzee liggen de polder van Noordgouwe Beoosten en Bewesten Steene en de polder van Dreischor met de twee dorpen Noordgouwe en Dreischor, die in hun eenvoudige vormtotaal stil van deze kracht getuigen.

Het is van de schoonheid van deze simpele dorpen. Noordgouwe en Dreischor, die slechts een willkeurige greep zijn uit de veelheid van schoone dorpen en vlekken, die ons land nog rijk is, dat onze opmetingen en deze publicatie willen spreken; het is het pogen te verstaan, wat deze vormeneenvoud ons heeft te zeggen in zoo menig Nederlandsch dorp. Het is een pogen te vatten datgene, wat ons in plattelandsche vormtotaal gezegd wordt en waarvan wij slechts een oppervlakkigen schoonheids-indruk gevoelen en die wij niet verstaan — Noordgouwe en Dreischor. „Noordgouwe is een Dorp en Ambachtshoofdelijkheid, zijn naam „voerende naar een gedeelte van het water Gouwe, 't welk „Dreischor, dat voormals een Eiland op zich zelve was, van het

Op vele vragen, die de studie van de „grootte” architectuur openliet, werd hier tijdens het opmeten van landelijke bouwkunst een antwoord gevonden. De oprechte verontwaardiging over de schending van het gave geheel werd allengs overvleugeld door de vreugde om de schoonheid van het onaanzienlijke, dat iets openbaarde van de Orde van het Onzienlijke.

J. F. BERGHOEF.

„Land van Schouwe afscheidde, en Noordgouwe werd genaamd, „in tegenstelling van het ander gedeelte deszelfs waters, dat „bij de stad Zierikzee Schouwe en Duiveland van malkander „scheidde, en den naam van Zuidgouwe droeg”, het Dijkwater. Was de Noordgouwe in 1304 nog zoo breed, dat de Fransche zeevoogd, Admiraal Reinier Grimaldi van Genne met zijn vloot „elf Galeien en agt en dertig schepen, alle wel bemand”, dit vaarwater invoer, om Zierikzee van het beleg der Vlamingen te ontzetten, in het jaar 1374 was deze mond dermate verzand, dat Jan van Chastillon, Graave van Blois, Heer van Avennes, Schoonhove en ter Goede, wien het land van Dreischor toebehoorde, het „gors en slijk tusschen Schouwe en oud Dreischor uitgaf tot nieuw land te bedijken aan zijn rentmeester „en andere goede lieden”.

Is er van vrijwel geen der oude Zeeuwsche Heerlijkheden de stichtingsdatum met zekerheid bekend, uit bovenvermelde uitgiftbrief blijkt die van de Ambachtshoofdelijkheid Noordgouwe. En is er in dit epistel reeds sprake van 20 Gemeten Lands, die aan de aldaar te maken Kerk „tot een altoos durende Brovende” wordt geschonken, zoo is ook de ontstaansdatum van het dorp Noordgouwe ons bekend.

De Kerk van Noordgouwe was gewijd aan de Heilige Driekoningen. De Kerk, symboliseerend de heenwijzing voor alle menschen naar Hem, naar Wien de drie koningen, geleid door de ster op Kerstnacht, heen gingen, is hier in haar plaats in het midden der dorpsgemeenschap de zoo duidelijke spil van het geheele leven, de spil van de menschengemeente, de spil van den mensch.

Het kerkgebouw, omgeven door een gracht en kerkbrink, is een baksteenen gebouw van 1462, bestaande uit een schip met driezijdig gesloten koor, afgedekt door een houten tongewelf, dwarsbeuken, afgedekt door een ribgewelf en Westtoren. De Zuidelijke dwarsarm is in 1846 afgebroken en vervangen door een gebouwtje dat raadhuys en zondagsschool huisvest, de Noorder dwarsbeuk is ingericht als „gevanghok”. Van buiten geheel gepleisterd, staat de Kerk in haar desolaten toestand in het mid-

den der dorpskom, nog steeds het zinnvolle teeken van de gemeenschap.

Daaromheen geschaard achter een haag van geschoren linden, de kleine grijs-vertinde huisjes naast die met muren van vervuild gele steen, alle onder hun roode daken; waarin de dorpsstimmerman, de smid, de schilder, de kruidenier en allen die zulk een kleine dorpsgemeenschap vormen. Witte kozijnen, groen geverfde ramen en deuren in de grijze met cement vertinde muren. Fel geel of oranje kozijnen met groene ramen in de vervuildgele muren.

Zoo ligt de kleine dorpskern op het trefpunt der wegen naar Zierikzee, Dreischor en Zonnemaire met verderheen Brouwershaven. Aan den weg naar Zonnemaire, niet ver van de kom, de molen, hoog boven op den dijk. Aan den weg naar Zierikzee de zwaar beboomde oprijlaan naar de voormalige woning van den Ambachtshoofdelijkheid, het Huis de Pottere. Nu een architectonisch oninteressante hofstede, spreekt de kroniekschrijver van 1753 van „een klein ouderwets Slot of bewaerd Huis”. In 1650 liet Ridder Johan Konijer, weduwnaar van Maria de Pottere, wier testament een schenking inhield tot stichting van vijf Weduwen-huisjes, de door ons opgemeten Konijers- of Koenjers-huisjes of Vrouwe de Pottere's Huisjes bouwen „tot troost en onderhoud van vijf eerlijke, van goede afkomste, en van kloeke Voorstanders ontbloote Weduwen”, zooals een opschrift in den voorgevel vermeldde. De voorgevel van de Vrouwe de Pottere's huisjes achter de geschoren linden is wit vertind; gele kozijnen en groen raamhout onder roode pannen, zij- en achtergevel zijn grijs gecementeerd.

Rechts langs deze Konijershuisjes voert de Kloosterweg naar het voormalige Karthuizer Monniken Klooster Ziön onder Schuddebeurs (van 1434) langs eenige fraaie buitenplaatsen en hofsteden, waarvan „de Roosegaard” een mooi voorbeeld is.

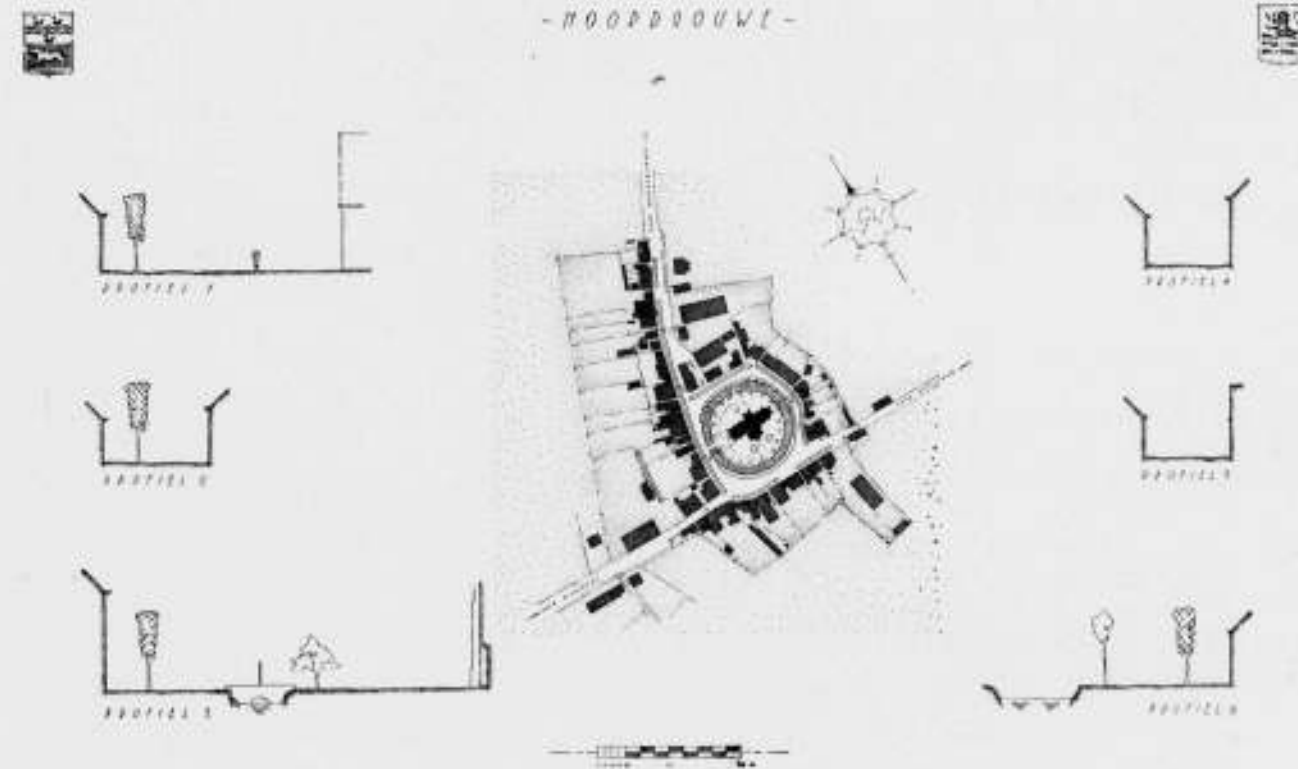
De Ambachtshoofdelijkheid Noordgouwe werd verdeeld in twee rechtsgebieden Beoosten- en Bewesten Steene. De grens was eertijds door een van lands wege geplante rij hoog opgaande boomen en door blauwe steenen, waarop Beoosten Steene en

Bewesten Steene gebeiteld, aangegeven. De boomen zijn er reeds eeuwen niet meer, de blauwe dorpels, in den grond geplaatst, worden op verschillende plaatsen nog gevonden in een lijn, evenwijdig aan den Kloosterweg. Beide gebieden hadden een eigen rechtspraak. Wilde men voor Beoosten Steene van eenig vonnis, door de Schepenen van Noordgouwe uitgesproken, in hooger beroep gaan, dan moest men bij de Vierschaar van Dreischor, door den Baljuw van Dreischor, aan wien dit recht was, aangesteld, terecht. Voor Bewesten Steene werd dit recht door de Baljuwen van Dreischor en Zierikzee voortdurend betwist.

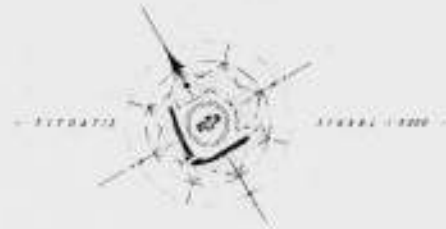
Een gevolg van deze twee rechtsgebieden is nog steeds het verschil in lengtemaat, Beoosten Steene meet met Dreischorsche of Blooische maat, Bewesten Steene met Schouwsche maat, „welke 21 Roeden 2 Voeten 4½ Duim op 't Gemet verschillen, „zijnde de Blooische maat zooveel grooter dan de Schouwsche.” „Dreischor is een oude en aanzienlijke Heerlijkheid, leggende „Noordwaards van Noordgouwe in den uitersten Oosthoek van „het Eiland, met haare dijken tegen het Dijkwater en Greve-„linge.”

De pogingen om den naam van Dreischor af te leiden, hebben velen op dwaalwegen gebracht. Zoo meende men dat Dreischor „Drie Scharen” zou beteekenen, en dat die naam ontleend zou zijn aan de drie Vierscharen over Dreischor, Noordgouwe en Zonnemaire, ten Noorden van Noordgouwe. Dreischor had immers eertijds niet alleen „de Hooge Jurisdictie over die allen”, maar men moest ook voor burgerlijke zaken zich hier beroepen, zooals reeds hiervoren vermeld. De naam Dreischor bestaat echter reeds eenige eeuwen vóór de bedijking van Noordgouwe en Zonnemaire (± 1400), dus deze afleiding is niet juist. Anderen leiden den naam uit het wapen af, — drie groene schorretjes met witte schaapjes op een blauw schild, — maar ook deze afleiding is niet te rijmen met het feit dat reeds in 1206 in het verdrag van van Loon Dreischor „Drie Skire” genoemd wordt. De naamsafleiding is onbekend.

Dreischor was tot de bedijking van Noordgouwe en Zonnemaire een eiland, waarvan in 1288 op St. Aagtendag in een enormen

KAARTJE VAN NOORDGOUWE OP SCHAAL 1 A 5000.

BEBOUWING ROND DE KERK TE NOORDGOUWE. SCHAAL 1 A 500.

BEBOUWING ROND DE KERK TE NOORDGOUWE. SCHAAL 1 A 500.

EENIGE HUIZEN UIT DE BOVENSTAANDE BEBOUWING TE NOORDGOUWE.

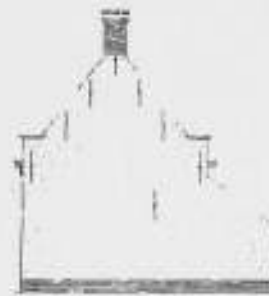
SCHAAL 1 A 200.

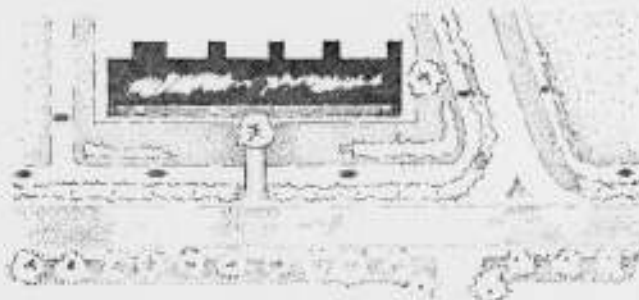
—VROUW „DE POTTERE“—
—HUISJES—

—VROUW „DE POTTERE“—
—HUISJES—

1847/2

1847/2/3

VROUW „DE POTTERE“ HUISJES TE NOORDGOUWE.

SCHAAL 1 A 200.

VROUW DE POTTERE HUISJES TE NOORD-GOUWE, ACHTERGEVEL.

RAADHUIS TE DREISCHOR.

VROUW DE POTTERE HUISJES TE NOORD-GOUWE, VOORGEVEL.

AANBIEDING HULDEBLIJK WILLEM KROMHOUT.

Toen in 1934 de bouwmeester Willem Kromhout, bij het bereiken van zijn 70ste levensjaar, werd gehuldigd door het houden van een tentoonstelling van zijn levenswerk in het Stedelijk Museum te Amsterdam, werd bij de opening dezer tentoonstelling het voornemen te kennen gegeven, als blijvend aandenken aan deze hulding een borstbeeld van hem te doen vervaardigen. Door bijzondere oorzaken is de uitvoering van dat voornemen vertraagd.

Een kleine commissie, bestaande uit bestuursleden van enkele verenigingen, nl. A. Eibink van A. et A., B. T. Boeyinga van den B.N.A., Ir. A. J. van der Steur van de Ver. H.B.O. en Jhr. W. J. H. B. Sandberg van de V.A.N.K., heeft deze hulding in laatste instantie voorbereid en getracht daarvoor het benodigde bedrag bijeen te brengen, door in hoofdzaak alle leden van de verschillende verenigingen van architecten en verwante kunstenaars in de gelegenheid te stellen, een bijdrage daarvoor te schenken. Zij verstrekte voorts aan den beeldhouwer Theo van Reijn te Haarlem de opdracht tot vervaardiging van het borstbeeld.

Onze Nestor onderging gedwee zijn lot van poseerend model voor den beeldhouwer en enkele weken geleden is de steenen beeltenis van hem gereed gekomen. De commissie heeft inmiddels het benodigde bedrag nagenoeg bij elkaar kunnen brengen. Het moment van de aanbidding van dit huldebljk is dus aangebroken. Er is nu een „Comité van Aanbidding” gevormd, waarin o.m. de voorzitters en secretarissen van de navolgende verenigingen zijn opgenomen:

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten (B.N.A.).

Het Genootschap Architectura et Amicitia (A. et A.).

Architectengroep „De 8”.

Groep Bouwkunst van de Algem. Katholieke Kunstenaars Vereniging (A.K.K.V.).

Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap.

Architecten Vereeniging „De Opbouw”.

Nederlandsche Kring van Beeldhouwers (Kr. v. B.).

Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst (V.A.N.K.).

Tentoonstellingsraad voor Bouwkunst en Verwante Kunsten.

Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkundonderricht (H.B.O.).

Club gediplomeerden H.B.O.

„De Poorters” Club van studeerenden H.B.O.

Het zijn de volgende Heeren die in het Comité zitting hebben genomen: (alphabetisch)

- A. Baart, architect B.N.A., Leeuwarden.
- J. B. Bakema, voorz. „De Poorters” H.B.O., Amsterdam.
- C. H. de Bever, architect B.N.A., Eindhoven.
- Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, eereid B.N.A., Amsterdam.
- B. T. Boeyinga, secr. B.N.A. en secr. Ver. H.B.O., Amsterdam.
- Wieger Bruin, voorz. A. et A., Amsterdam.
- W. la Croix, secr. „De 8”, Amsterdam.
- Ir. Jos. Th. J. Cuypers, eereid B.N.A., Roermond.
- G. Drexhage, secr. „De Poorters” H.B.O., Amsterdam.
- J. Eisenloeffel, kunstnijveraar, Amsterdam.
- C. Feltkamp, secr. A. et A. en voorz. Club H.B.O., Amsterdam.
- W. van Gelderen, voorz. „De Opbouw”, Rotterdam.
- W. J. Gerretsen, architect B.N.A., Arnhem.
- Dick Greiner, architect B.N.A., Amsterdam.
- Dr. Jan Kalf, eereid B.N.A., Inspecteur Kunstbescherming, 's Gravenhage.
- H. van der Kloot Meijburg, voorz. B.N.A., Scheveningen.
- P. Kluyver, secr. „De Opbouw”, Rotterdam.
- B. J. Koldewey, secr. Gr. Bouwk. A.K.K.V., Voorburg.
- N. P. de Koo, secr. V.A.N.K., Rotterdam.
- H. M. Kraayvanger, voorz. Gr. Bouwk. A.K.K.V., Rotterdam.
- Frits Lensvelt, secr. Tentoonstellingsraad, Amsterdam.
- Prof. N. Lansdorp, architect B.N.A., Hoogl. Techn. Hoogesch. 's Gravenhage.
- J. C. Meischke, architect B.N.A., Rotterdam.
- B. Merkelbach, voorz. „De 8”, Amsterdam.
- M. Meijerink, architect B.N.A., Zwolle.
- Bert. Nienhuis, ceramist, Amsterdam.
- S. Nijkerk, secr. Club H.B.O., Amsterdam.
- Prof. W. A. E. van der Pluym, Hoogl. Rijks Acad. v. B. K., Bussum.
- W. C. Pouderooyen, Secr. Bouwk. & Vriendsch., Rotterdam.
- Ir. A. H. van Rood, architect B.N.A., Wassenaar.
- J. Roodenburgh, architect B.N.A., Amsterdam.
- Mr. J. F. van Royen, Voorz. Tentoonst.raad en voorz. V.A.N.K., 's-Gravenhage.
- Pieter Starreveld, wnd. secr. Kr. v. B., Amsterdam.
- Ir. A. van der Steur, voorz. Bouwk. & Vriendsch., Rotterdam.
- Ir. A. J. van der Steur, voorz. Ver. H.B.O., Amsterdam.
- Ir. G. L. van Straaten, architect B.N.A., Arnhem.
- D. Wolbers, voorz. Kr. v. B., 's-Gravenhage.
- Prof. Ir. H. T. Zwiers, architect B.N.A., Hoogl. Techn. Hoogesch., Haarlem.

De plechtige aanbidding van het huldebljk zal nu geschieden door dit Comité in het Stedelijk Museum te Amsterdam, op Donderdag 9 Mei a.s., den dag voorafgaande aan den 76sten verjaardag van den bouwmeester, des namiddags 4.30 uur. Tot bijwoning daarvan zijn uitgenoodigd allen die hebben bijgedragen in de kosten van deze hulding en de beeldhouwer van Reijn. Voorts is verschillenden autoriteiten verzocht, deze plechtigheid met hunne aanwezigheid te willen vereeren. Voorzitter van het „Comité van Aanbidding” is Mr. J. F. van Royen, secretaris-penningmeester B. T. Boeyinga, Vondelstraat 19, Amsterdam.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

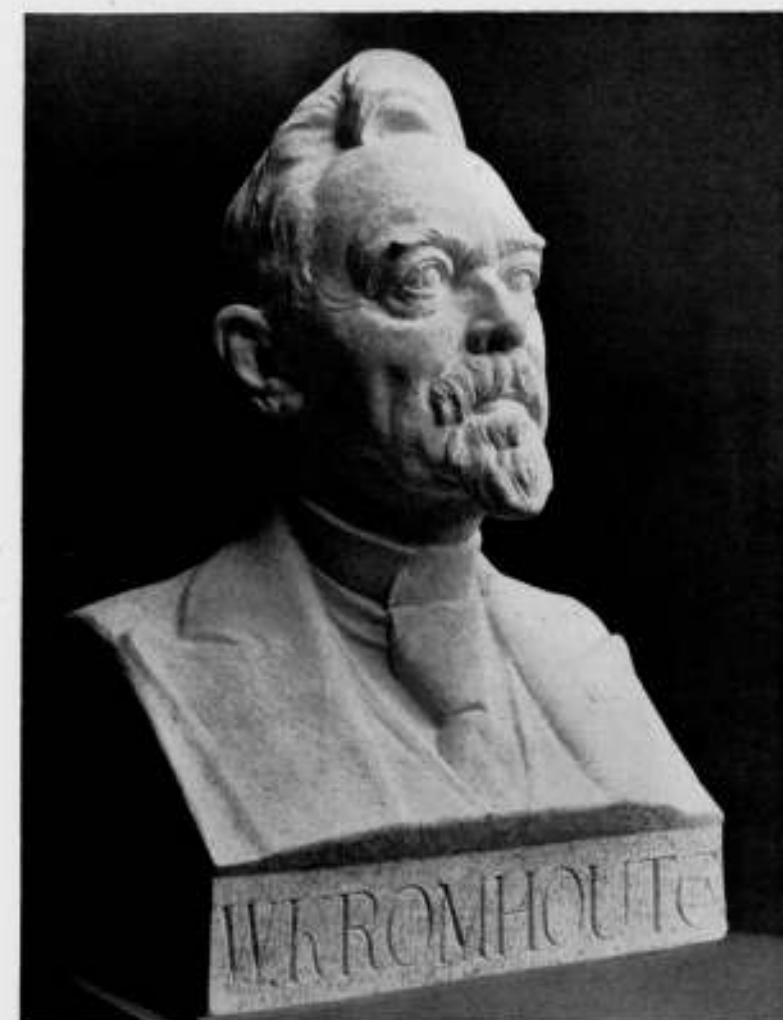
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 19

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

11 MEI 1940

BORSTBEELD VAN WILLEM KROMHOUT C₂n. DOOR THEO VAN REIJN

AANBIEDING HULDEBLIJK BOUWMEESTER WILLEM KROMHOUT.

Toen in 1934 de bouwmeester Willem Kromhout, bij het bereiken van zijn 70ste levensjaar, werd gehuldigd door het houden van een tentoonstelling van zijn levenswerk in het Stedelijk Museum te Amsterdam, werd bij de opening dezer tentoonstelling het voornemen te kennen gegeven, als blijvend aandenken aan deze hulding een borstbeeld van hem te doen vervaardigen. Aan den beeldhouwer Theo van Reijn te Haarlem kon eenigen tijd geleden opdracht worden gegeven voor de vervaardiging van

het hierbedoelde borstbeeld, hetwelk nu gereed is gekomen. Op Donderdag 9 Mei j.l. werd in het Stedelijk Museum, Paulus Potterstraat te Amsterdam, het borstbeeld, uitgevoerd in Franschen kalksteen (Anstrude jaune), aan den bouwmeester Willem Kromhout aangeboden.

In een der volgende nummers hopen wij een verslag van deze plechtigheid te geven. In dit nummer nemen wij de toespraak op, door den heer B. T. Boeyinga bij de plechtigheid gehouden.

BORSTBEELD VAN WILLEM KROMHOUT C₂₄
DOOR THEO VAN REIJN

TOESPRAAK VAN DEN HEER B. T. BOEYINGA.

Wij zijn hier saamgekomen om een kunstenaar, een architect te huldigen, den bouwmeester Willem Kromhout, wiens beeltenis in steen, vervaardigd door den beeldhouwer Theo van Reijn, wij hier als een huldeblijk thans in ons midden hebben.

Het is voor de tweede maal dat wij ons hier, in dit museum, om dezen kunstenaar scharen. Zes jaren geleden werd, ter gelegenheid van zijn 70sten verjaardag, onder auspiciën van den Tentoonstellingsraad voor Bouwkunst en Verwante Kunsten, een tentoonstelling van zijn levenswerk ingericht, die op 23 Mei 1934 werd geopend. In deze openingsbijeenkomst werden, in den breedten kring van collega's, vrienden en vereerders, in aanwezigheid van onze eerste autoriteiten, de verdiensten van den jubileerenden kunstenaar in het licht gesteld. Het is niet onze bedoeling, hiervan nog eens een herhaling te geven. Zooiets kan en mag maar éénmaal geschieden. Deze persoonlijke hulding vond toen zijn bekroning en slot in de benoeming door Hare Majesteit de Koningin tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw, waarvan de toenmalige Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, hem het teeken op de borst spelde.

Wij zijn nu toegekomen aan de tweede phase van de hulding. De hulding van toen, die een zeer sterk persoonlijk karakter droeg, gaat nu, nu het beeld gereed is en de verbeelding vorm

kreeg, over in een tot uitdrukking brengen van de waardeering voor de bouwkunstbeoefening in het tijdperk, waarin de heer Kromhout een belangrijke figuur is geweest. Een blijvend aandenken aan een bepaalde periode in de ontwikkeling van onze architectuur wordt in deze beeltenis gegeven, zoodat daarin voor het nageslacht een sprekend bewijs wordt bewaard van de waarde die de jongere tijdgenooten van Kromhout toekenden aan de geestelijke beweging in de wereld van kunstenaars en architecten in een tijdperk, waaraan zijn naam nauw verbonden is. Want hoewel wij niet weten hoe in de latere geschiedenis de architectuur van dit tijdperk zal worden gewaardeerd, en hoewel wij overtuigd zijn dat wij de waarde daarvan nog moeilijk kunnen bepalen, de ernst en de toewijding waarmee de bouwkunst werd beoefend en naar ontwikkeling van de architectuur werd gezocht, in de dagen dat Kromhout mede op den voorgrond kwam, de geestelijke krachtsinspanning van de voortrekkers uit dien tijd, heeft aan hun werk karakter gegeven. Hierdoor is het geworden een belangrijke schakel in de geschiedenis van de ontwikkeling der architectuur.

Wij mogen bij de beschouwing van dat tijdperk niet alleen aandacht schenken aan de architectuur als beeldend verschijnsel. Wij mogen wat Kromhout betreft, niet blijven staan bij de bouwwerken die hij tot stand bracht, al is het ook dat zijn American-hotel ons daartoe nog altijd met overtuiging dwingt en zijn

ontwerp voor een raadhuisstoren van Rotterdam ons nog altijd belang inboezemt.

Wij dienen bovenal te letten op de geestelijke beweging, die den achtergrond vormde van de architectuur-vernieuwing van dien tijd.

In het Genootschap Architectura et Amicitia van dien tijd vereenigden zich de jonge kunstenaars, die ten strijde optrokken tegen de doodsche stijlnabootsingen, waarmee alle ontwikkeling van Kunst en Architectuur werd tegengehouden. Met het tot een gevleugeld woord geworden „tout à l'égal" nam Kromhout als voorzitter van Architectura de leiding in dezen strijd. En deze strijd betekende dus niet alleen, dat hier en daar door de voorvechters van het nieuwe bouwen (om het in hedendaagsche terminologie weer te geven) een nieuw stuk architectuur werd gemaakt, waarin zich het nieuwe denken demonstreerde, maar het was een geestelijke strijd, die tegen den verkeerden tijdgeest werd gevoerd en die tot volkomen overwinning leidde. De namen van Berlage en De Bazel zijn ook aan dat tijdperk, aan dien strijd verbonden. Cuypers leidde het in.

In onzen tijd van snelle wisselingen is dit alles weer reeds overstemd door nieuwe geluiden. En het schijnt soms wel, of van het voorbijgegaane door het nieuwe veel wordt uitgewischt. Toch ontleent dit nieuwe zijn kracht aan het voorafgegaane en aan hetgeen daarin van betekenis is geweest, en het is goed dat wij hier een belangrijk moment mogen beleven, waarin dat nog weer eens naar voren mag komen niet alleen, maar waarin een blijvend aandenken daaraan wordt gegeven.

Wat ook in lateren tijd aan nieuwe waarden te aanschouwen viel, het tijdperk dat hier in den persoon van Kromhout geïpersonifieerd wordt, is voor de ontwikkeling van de architectuur in deze eeuw nog altijd het meest karakteristiek. Onze architectuur werd in dit tijdperk geheel bevrijd uit de 19e eeuwse kluisters, waarin zij langen tijd gevangen werd gehouden, verlost van het uitsluitend met schoolsche geleerdheid nabootsen van oude stijlvormen.

Deze bevrijding had mede tot gevolg, dat er in onze samenleving weer algemeene belangstelling kwam voor de bouwkunst. De lauwheid en onverschilligheid die betoond werd tegenover het architectonisch gebeuren, dat in het kunstleven niet werd meegeteld, ging nu weer langzamerhand plaats maken voor het met meer aandacht volgen van de vraagstukken die op het gebied der architectuurbeoefening naar voren kwamen. Er kwam medeleven en ook buiten de kringen der bouwkunst-beoefenaren begon weer inzicht in die vraagstukken te ontstaan.

Moge onze tijd daarvan ook de verdere ontwikkeling brengen. Het is voor de bouwkunst en de samenleving van het aller-grootste belang.

Bij deze hulding mogen wij nog aan iets anders denken.

Na het verdwijnen der gilden en het daarna verloren gaan van een levende bouwkunst-traditie, ontstond aan het einde der vorige eeuw een toestand, waarbij de bouwkunst langzaam kwam in handen van onbevoegden. Dit deed voor de ingewijden het ergste vreezen. Velen maakten zich in dien tijd op, om het onheil, dat hierdoor zou kunnen worden gesticht, te keeren. Berlage trachtte door het verbreiden van beter inzicht in het wezen der bouwkunst, de beoefening daarvan in het goede spoor te leiden. Anderen beijerden zich voor het oprichten van schoonheids-commissies, die den onbevoegden op den duur het werken onmogelijk zou maken. De jonge Kromhout dacht toen speciaal aan de opleiding van de architecten. Niet van enkele bevoorrechten, maar een opleiding op breedten grondslag, verwant aan het vroegere gildenwezen, waarbij aan allen, die daarvoor aanleg toonden, de gelegenheid geboden werd, onder leiding van de architecten zelf, hun architectonisch inzicht tot verdere ontwikkeling te brengen. Een opleiding dus in het vak en door het vak. En hij begon uitvoering te geven aan deze gedachte, door het stichten van den cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderricht. Hierin werd slechts aanvankelijk deze gedachte verwezenlijkt.

Het feit nu, dat niettegenstaande al het initiatief uit die dagen, het verder verval niet kon worden verhoed, en dat wij het heden ten dage nog moeten aanschouwen, dat de architectuur min of meer een gebied van vrijbuitery is geworden, kan aan de waarde van het streven der initiatiefnemers die dagen niets ontnemen. De ontbindende krachten zijn groter en sterker geweest, dan men toen heeft kunnen vermoeden. Tegen den stroom van het verval der zuivere vakbeoefening kon met de toen beraamde middelen geen dam worden opgeworpen. Om verder verval te keeren, zijn sterkere middelen noodig. Zonder steun der Overheid zullen deze niet kunnen worden verkregen. Bij de hulding van zes jaar geleden hier, werden reeds goede verwachtingen te dien aanzien gewekt. Wij hopen dat deze nu spoedig in vervulling zullen gaan.

De taak van de architecten houdt dan echter niet op. In het belang van de Bouwkunst moet het ideaal zijn: voor elk bouwwerk, hoe klein ook, een bekwaam en toegewijd architect. Op dezen toestand, die slechts na lange jaren van ernstig streven zal kunnen worden bereikt, zal ons oog gericht zijn. De opleidingsgedachte van Kromhout en zijn groote tijdgenooten kan ons bij het vervullen van die taak een lichtend voorbeeld zijn.

Moge voor ons de beeltenis van Kromhout het symbool zijn van het ernstig en onbaatzuchtig streven naar de zuivere ontwikkeling van onze architectuur.

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA.

ONTWERPSTUDIE No. 14. KIOSK.

De inzendingen, waarbij postzegels voor terugzending waren gevoegd, zijn aan de correspondentieadressen teruggezonden. De overige teekeningen kunnen binnen 14 dagen worden afgehaald aan het bureau van den heer Wieger Bruin, Architect

B.N.A., Keizersgracht 756, Amsterdam, tusschen 9—6 uur, des Zaterdag tusschen 9—12 uur.

Niet binnen dezen termijn afgehaalde teekeningen worden daarna vernietigd.

DE OUDE ROTTERDAMSCH E HAVENS IN GEVAAR.

In de laatste maanden zijn de gemoederen van vele Rotterdammers in beroering gebracht, door het bekend worden van een bij de directie der Nederlandsche Spoorwegen in studie genomen denkbeeld, om te Rotterdam een verbinding tot stand te brengen tusschen het Maasstation en het Beursstation.

Door middel van een viaduct over de Oosterkade langs de Maas, daarna dwars over de Oudehaven en vervolgens loopende voor of achter het Witte Huis om, zou een aansluiting verkregen kunnen worden op de spoorlijn, die van Noord tot Zuid dwars door Rotterdam loopt en die op die manier de gewenschte verbinding tot stand zou brengen.

Dit denkbeeld, onlangs in ruwe trekken door prof. dr. ir. Goudriaan in een bijeenkomst der Havenvereniging „Rotterdam“ uitgelegd, heeft echter vele ingezetenen onzer stad dermate verontrust, dat er vrij spontaan een comité gevormd werd, dat, gesteund door een groot aantal personen van allerlei richting, met gepaste middelen zal trachten, dit allerminst gewenschte plan te verijdelen, het booze voornemen, waardoor het machtig mooie oude havenkwartier, het belangrijkste deel van het restje van Rotterdams stedschoon, onherstelbaar geschaad zou worden. Men wil het zien te vervangen door een ander plan, waarmede hetzelfde doel bereikt kan worden.

Door de groote reeks van tuinen met koepels of buitenhuizen, die in de 17e en 18e eeuw buiten de stadsvesten werden gesticht, vermeerderd met een aantal stadstuinen, die veelal achter de patriciërshuizen langs de havens en ook wel binnen de vesten werden aangelegd, was Rotterdam, algemeen reeds bekend om zijn mooie ligging langs de bocht van de Maas, een stad geworden, waar het wonen voor de nijvere bevolking met recht aantrekkelijk en doelmatig was. Vooral werd het stedschoon nog bevorderd door het uitgebreide, grootsche havenkwartier aan de zuidzijde van de stad, dat met de breede rivier in verbinding stond. Een levendig scheepvaartverkeer zorgde voor welvaart, maar bracht ook aangename afwisseling, terwijl het gezicht van de Boompjes over de aan de overzijde der druk bevaren rivier gelegen groene weilanden en op de omringende met boomen geplante dijken uitermate boeiend en fraai was.

Dit alles is in den loop der jaren, toen men zich te weinig bekommerde over het verdwijnen van stadsschoon en zich niet veel gelegen liet liggen aan een goed overdachte stadsuitbreiding, veel veranderd en daardoor is er veel schoons vernietigd of bedorven, wat voor het weinige, dat ons nog rest tot behoedzaamheid blijft aansporen.

Wij, ingezetenen van Rotterdam, zijn bevreesd voor viaducten, hebben er vreeselijk 't land aan, want wij hebben leergeld betaald en ergeren ons nog dagelijks over de vermindering van het mooie stadsbeeld, die de bestaande viaduct, in 1868 dwars door de stad gebracht, heeft veroorzaakt.

In verband hiermede breng ik nog in herinnering, dat van het Centraalstation (D.P.) deze viaduct de Schie passeert over een logge spoorbrug, die slechts ± 2 m boven het straatniveau kwam te liggen, waardoor een vrij diepe uitholling van den rijweg noodzakelijk was en de toegangen tot de Schiekaden in enge doorkruipjes werden veranderd, waardoor het aspect van deze hoogst interessante stadswijk voor goed werd bedorven. De zware bruggen over het Hofplein bleken ook te laag te liggen voor het normale verkeer; de schilderachtige oude Binnenrotte, waaraan vroeger de huizen aan de Opper en de Tweede Lombardstraat uitkwamen met over het water aangebrachte houten en omrasterde vlonders, werd gedempt en kreeg de ijzeren viaduct; het gezicht op de St. Laurenskerk kwam door die viaduct in de verdrukking, doch vooral werd het fraaie, imposante stadsgezicht, gevormd door de Oudekolk omgeven door het Westnieuwland en den Open Rijstuijn, op de meest hinderlijke wijze door de langs een der kaden aange-

brachte viaduct ontsierd. Op het Beursplein verrees een station, dat het aantal leelijke spoorstations te Rotterdam met het afschuwelijkste, onpractischste exemplaar vermeerderde. Aan de Gelderschekade en Wijnhaven werden mooie oude koopmanshuizen gesloopt om een doorgang voor de viaduct te verkrijgen, die over de Wijnhaven in een draaibrug overgaat om tenslotte aan de vaste spoorbrug over de Maas te belanden. Deze spoorbrug heeft met de er naast liggende lagere vaste stadsbrug het bekende prachtige wijde, unieke Maasgezicht uitermate geschonden.

Men staat, als men dit alles overweegt, terecht verbaasd, dat in 1868 geen der leidende autoriteiten zich met kracht verzet heeft tegen deze te verwachten beschadiging van het oude stadschoon.

Wel weten wij, dat er toen naast dit plan nog een tweede plan bestond om de spoor in een ander gedeelte door Rotterdam te brengen, doch daar dit allicht nog hinderlijker ware geweest, deed het eerste plan opgeld. Goed is het echter te weten, dat op 17 December 1869 een 125-tal vertegenwoordigers van den handel aan het Gemeentebestuur een adres hebben gericht om den spoorweg niet door Rotterdam, maar buiten de stad om te leggen. Geen succes had dit adres, de spoorweg kwam door Rotterdam en is steeds een doorn in het oog van velen gebleven.

Verbetering der spoorwegtoestanden in en rondom Rotterdam is een vraagstuk, dat al reeds een 30-tal jaren in studie is. Tal van personen hebben hierover hun licht laten schijnen en ten slotte is bij Koninklijk Besluit van 19 Maart 1919 een Staatscommissie ingesteld om dit belangrijke vraagstuk in studie te nemen en daarover te rapporteeren. De op dit rapport gevolgde beschouwingen van den directeur der gemeentewerken deden de verdere behandeling van dit gewichtig vraagstuk stagneeren. De stadsarchitect, ir. Witteveen, meende zelfs, dat de denkbeelden der Staatscommissie te uitsluitend uit spoorweggoegpunt waren bezien en kwam tot belangrijke afwijkingen van de door die commissie ingediende voorstellen. Algeheele voldoening verschafte het werk der Staatscommissie dus geenszins en daardoor werd de behandeling slepend gehouden.

Eerst in Juni 1932 werd den Gemeenteraad een plan tot oplossing van het brandende spoorwegvraagstuk in verband met het algemeene uitbreidingsplan, aangeboden. Een lijvig rapport met bijbehorende tekening, opgemaakt in overleg met de Spoorweg Maatschappij, was het werk van twee elkander aanvullende technici, van ir. W. Simon Thomas, inspecteur te klasse der Nederlandsche Spoorwegen en den stadsarchitect (later directeur der Stadsontwikkeling) ir. W. G. Witteveen.

Over deze ontworpen spoorwegplannen werd den Raad in zijn vergadering van 2 Juni 1932 een beginselbesluit gevraagd. Concrete plannen zouden bij aanvaarding nader worden ingediend. Behoudens enkele te noemen opmerkingen werd dit beginselbesluit zonder hoofdelijke stemming in bevestigenden zin genomen. Als hoofddenkenbeelden van deze door genoemde technici saamgestelde plannen waren aan te merken:

a. de volkomen splitsing tusschen het reizigers- en goederenverkeer, zoowel op de stations als op de daarbuiten gelegen baanvakken. Het goederenvervoer zou voor den Rechter Maasoever worden behandeld vanuit een rangeerstation nabij Capelle a. d. IJssel en voor den Linker Maasoever van uit een rangeerstation onder Barendrecht;

b. de stichting van een station „Zuid“ voor den reizigersdienst, ter plaatse ongeveer van het bestaande station „IJsselmonde“, dat ook in rechtstreeksche verbinding zou komen met de lijn naar Utrecht via een nieuwe op hoog niveau ontworpen spoorbrug nabij IJsselmonde over den Stormpolder;

c. aan het station D.P. zou de uitsluitende functie van hoofdstation voor reizigersverkeer gegeven worden, waar ook de trei-

nen van en naar Gouda zouden aankomen en vertrekken. Een nieuw hoofdstation D.P. zou op dezelfde plaats als het bestaande gebouwd worden, doch belangrijk uitgebreid en op hoog niveau geprojecteerd, waardoor onder de aansluitende spoorbanen belangrijke verkeerswegen konden komen en de bestaande ijzeren viaduct gedeeltelijk verhoogd zou moeten worden, wat veel verbetering in het verkeer zou brengen. Het Maasstation zou als personenstation geheel worden uitgeschakeld, doch tegen volledige uitschakeling bleken de Nederlandsche Spoorwegen voorhands bezwaar te hebben. (In details is een en ander uitvoerig in Verzameling 1932, volgn. 143 te lezen). Bij de behandeling van dit project in den Raad zijn niet veel principieele bezwaren daartegen vernomen.

Over de handhaving van de viaduct door de stad werd geklaagd, te meer daar volgens het rapport van de technici het station Beurs zou opgeofferd kunnen worden. De Kamer van Koophandel was hier niet voor en bleef op het behoud van het Beursstation aandringen. Zij verzocht ook om eventueel de brug over de Delfshavensche Schie hooger te leggen, daar deze dikwerf voor de doorvaart belemmerend werkte. Een gewenschte verbinding tusschen het station Hofplein en het Centraalstation was wegens de daaraan verbonden groote kosten, niet in het plan opgenomen, ook niet een viaduct over den Goudschesingel, die als hoofdweg in de toekomst een steeds belangrijker rol zal spelen. Dat het station „Maas“ als goederenstation en tevens als buurtstation voor reizigers behouden zou blijven, vond van verschillende zijden afkeuring. Een boulevard Oosterkade—Oude Plantage werd nadrukkelijk wenschelijk geacht als zijnde van groot belang om Rotterdam als woonstad aantrekkelijker te maken. Verder werd de bedroevende toestand van het spoorwegverkeer op den Linker Maasoever uitvoerig besproken en werd als een groot voordeel beschouwd, dat een gedeelte der Ceintuurbaan zou komen te vervallen.

Het plan, dat miljoenen zou vorderen, waarvan het leeuwen-aandeel op de Nederlandsche Spoorwegen zou drukken, werd als voorloopig plan aangenomen en aan Burgemeester en Wethouders werd opgedragen, een overeenkomst met de Nederlandsche Spoorwegen voor te bereiden. Tot op heden is daarvan door de onzekere tijdsomstandigheden, die wij beleefd hebben en nog doorleven, niets gekomen, alhoewel de Minister van Waterstaat toentertijd met het plan in hoofdlijnen accoord ging en ook over de globale verdeling der kosten overeenstemming was verkregen.

Nog steeds hopen de op de uitvoering van dit goed bestudeerde en door den Gemeenteraad in beginsel geaccepteerde plan, opgemaakt door een spoorwegtechnicus en een stedebouwer, trof de onverwachte mededeeling van het nieuwe denkbeeld der Nederlandsche Spoorwegen om een verbinding van Maasstation met Beursstation tot stand te brengen door een viaduct over de Oosterkade en dwars over de Oudehaven, des te pijnlijker.

Al moest het publiek zich voorloopig tevreden stellen met vage mededeelingen, het kwam zeer spoedig tot bezinning, daar het, vol waardeering van de schoonheid, die in de oude stad en speciaal in het havenkwartier te aanschouwen was, begreep, dat hierbij meer het belang van de Spoorwegen op den voorgrond gestaan had, dan het behoud van het mooiste, nog vrij gave oude gedeelte van Rotterdam.

Door den vooruitzienden blik van Johan van Oldenbarnevelt is, in den tijd toen hij van 1576—1586 pensionaris van Rotterdam was, het prachtige, uitgebreide havencomplex bezuiden de Blaak tot stand gekomen. Ruime, open havens boden de groote zeeschepen gelegenheid om overal voor de aangrenzende koopmanshuizen te meren, wat hoogst praktisch en tevens voordelig was. De aanleg van dit groote havenkwartier was een voor dien tijd ontzaglijk werk, dat nog steeds met eerbied en bewondering aanschouwd wordt. Voor Rotterdam was het de oorzaak om tot grooten bloei te geraken. De stad kreeg daar-

GEZICHT OP DE OUDEHAVEN VAN ROTTERDAM

door ook een eigen voornaam cachet, zooals men tevergeefs elders kan aantreffen; zij werd daardoor algemeen bekend.

Tal van typische fraaie Rotterdamsche koopmanshuizen — huizen met kantoor, pakhuis en woning bijeen — verrezen langs die havens en ofschoon er van die voornamen huizen nog slechts weinige in ongeschonden staat behouden bleven, en al waren die, welke er voor in de plaats kwamen, allicht minder belangrijk van uiterlijk, toch doen deze door hun locale kleur, hun afwisseling en hun silhouet geen schade aan het totale beeld, waarvan het water der havens overheerschend is. De gunstige ligging van Rotterdam over ongeveer 11 K.M. langs de wijde bocht van de Maas geeft aan de stad een indrukwekkend panorama, waarbij het silhouet der bebouwing zich duidelijk en fraai afteekent. Al wordt dit panorama gedeeltelijk bedorven door de twee naast elkander liggende vaste Maasbruggen, het gezicht op de Oosterkade met de daarbij aansluitende en met allerlei schepen druk bezette Oudehaven, die van de Maas tot in het centrum der stad doordringt en waarin andere havens uitmonden, is onvergetelijk schoon. In hooge mate schilderachtig en tevens voornaam door de openheid en de grootsche verhoudingen, waaraan hier en daar een minder geslaagde bebouwing weinig afbreuk doet, is het een punt van Rotterdam, dat ieder vreemdeling, land- en stadgenoot te allen tijde bekoort en met bewondering vervult. Het is niet alleen een feest van bedrijvigheid, maar ook van vorm, kleur, licht, schaduw en tinteling.

Dit schoone brok oud Rotterdam, dat het kloeke voorgeslacht voor ons heeft tot stand gebracht, te ontsieren door een viaduct, hoe mooi deze van uiterlijk worde ontworpen en hoe solide ook uitgevoerd, zou m.i. het ergste vandalisme zijn, dat men bedenken kan en waaraan wij ons tegenwoordig niet meer schuldig mogen maken. En bovendien maakt de voorgespiegelde verbreding van de viaduct door de stad, die reeds nu in haar tegenwoordigen vorm, speciaal over de Binnenrotte, de omgeving te veel neerdrukt, het geopperde denkbeeld beslist onaannemelijk.

Het voorloopige werk door het Comité tot behoud van de oude Rotterdamsche havens heeft reeds door verschillende schriften, door het houden van tentoonstellingen en interessante voordrachten trachten aan te toonen, welk onheil Rotterdam andermaal bedreigt, wanneer het denkbeeld van de Nederl. Spoorwegen, waarvan alleen vage mededeelingen bekend zijn, werkelijkheid zou worden. Merkwaardig is het, hoe de belangstelling in de pogingen van het Comité eensklaps bij het

Rotterdamsche publiek is toegenomen. Het is daardoor wakker geschud en het zal beslist medewerken om het restje van de voornamelijk schoonheid van Rotterdam niet te laten ontheiligen. Het vraagstuk is thans commissoriaal gemaakt. In onderling overleg hebben Burgemeester en Wethouders van Rotterdam en de directie van de Nederlandsche Spoorwegen een commissie ingesteld om beide colleges te adviseeren over alle in Rotterdam aanhangige spoorwegvraagstukken.

De Directeur van den Gemeentelijken Technischen Dienst, ir. W. G. Witteveen, die enkele jaren geleden met den inspecteur 1e klasse der Nederlandsche Spoorwegen, ir. W. Simon Thomas, zoo'n goed bestudeerd en omschreven plan heeft samengesteld om het brandende spoorwegvraagstuk in verband met het uitbreidingsplan van Rotterdam op te lossen, maakt, zooals wij hebben kunnen lezen, deel uit van deze commissie.

Wij leven daardoor in de stellige verwachting, dat hij zijn gelukkig, door iedereen geprezen plan, waarbij oud Rotterdam niet werd aangetast, en dat door den Gemeenteraad in beginsel zonder hoofdlijke stemming werd aanvaard, tegenover het zoo eensklaps gelanceerde denkbeeld van de Nederlandsche Spoorwegen zal weten te verdedigen en daarbij bereikt mag worden, waar gebleken is, dat de vroegere bezwaren van de Nederlandsche Spoorwegen tegen de volledige uitschakeling van het Maas-

station grootendeels zijn vervallen, dat dit station zou kunnen worden opgeheven.

Hierdoor zou de weg vrijkomen voor den aanleg van een mooien, zoo lang gewenschten boulevard langs de rivier van de Oosterkade tot en met de Oude Plantage.

Door het groote tijdverlies, gelegen tusschen de indiening van de toenmalige voorstellen van den Directeur van den Gemeentelijken Technischen Dienst en thans, zal echter verwezenlijking daarvan wel op groote moeilijkheden stuiten, die misschien te overwinnen zijn.

Met klimmende belangstelling wachten wij het resultaat van den arbeid der commissie af. Het Comité tot behoud van de oude Rotterdamsche havens zal intusschen, nu het een vraagstuk betreft, dat voor Rotterdam van het hoogste belang is, niet stil blijven zitten.

Nu men te Rotterdam de handen ineen slaat om te voorkomen, dat een bijzonder interessant stuk oud stadsschoon geschonden zal worden door het eventueel aanbrengen van een spoorwegviaduct, hoop ik, dat de pogingen om dit boeze opzet te verwijderen op den steun van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten zullen mogen rekenen.

Rotterdam, April 1940.

J. VERHEUL Dzn.

CELLON - CELLULOID - ASTRALON.

Cellon, Celluloid en Astralon zijn materialen, die een vrij sterke verwantschap vertoonen. Cellon en astralon beginnen, behalve als materiaal voor autobusruiten, ook in den bouw eenige beteekenis te krijgen.

Het celluloid is het oudst bekende materiaal van deze drie. Het vindt voornamelijk toepassing in de film-industrie; het vormt voor de films een doorzichtige, heldere, kleurloze, homogene onderlaag, die een groote onaantastbaarheid voor water en voor verscheidene chemicaliën bezit. Bovendien heeft dit materiaal een groote vastheid en een goede buigbaarheid. Het grootste nadeel echter is de sterke ontvlambaarheid, die het celluloid uiterst gevaarlijk maakt.

Dit nadeel bezitten de materialen cellon en astralon niet. Het zijn synthetische stoffen, die in vele opzichten op celluloid gelijken, maar de sterke ontvlambaarheid daarvan missen.

Cellon heeft acetylcellulose als grondstof. Door bepaalde gelatineeringsmiddelen wordt deze in een vaste stof omgezet. Min of meer op dezelfde wijze als celluloid worden gewalste platen van 5 mm dikte onder druk en met gelijktijdige verhitting in homogene blokken geperst. Deze blokken worden dan weer tot platen van de gewenschte dikte of tot staven van bepaald profiel verwerkt.

De grootte van de voor deze bewerking benodigde machines, die uiteraard beperkt is, is de reden, waarom cellon slechts in betrekkelijk kleine maten kan worden geleverd.

Voor bepaalde doeleinden is een methode bedacht om het cellon (evenals het celluloid) in bandvorm van grootere lengte te vervaardigen.

De gereedgemaakte platen en staven moeten door een langdurige droging nog een deel van de oplosmiddelen, die er in zijn achtergebleven, verliezen, en pas daarna geschiedt de laatste bewerking, die in narichten, polijsten of matteeren kan bestaan ¹⁾.

¹⁾ Zie Dr. R. Röhm. Cellon, seine Eigenschaften und seine Verarbeitung, tijdschr. Plastische Massen.

Het cellon is in het algemeen wel brandbaar. Een speciale soort, het U-Cellon echter, is niet ontvlambaar.

Het cellon vervangt glas. Het is onbreekbaar, glashelder, buigzaam, onoplosbaar, bestand tegen benzine en oliën. Het is spijkerbaar, en gemakkelijk met schaar of mes te bewerken. Deze bewerking moet bij kamertemperatuur geschieden, niet in de koude.

De lichtabsorptie van cellon is afhankelijk van de materiaaldikte, en bedraagt bij 0.5 mm dikte ongeveer 15%, bij 1 mm dikte ongeveer 21%. De lichtabsorptie neemt logaritmisch toe met de dikte.

De eigenschap, dat cellon het ultraviolette licht in zeer ruime mate doorlaat, maakt het geschikt voor toepassing in kassen, sanatoria en lighallen.

Het materiaal kan behalve in glasheldere uitvoering, ook in verschillende kleuren geleverd worden.

In vergelijking met celluloid is cellon sterker hygroscopisch; het zal dus in de sponningen, waarin het geplaatst is, een ruime speling moeten hebben.

Astralon is een materiaal van analoge beteekenis. Het wordt beschreven als een thermoplastische stof „auf der Grundlage von Vinyl-Polymerisat“, en is leverbaar in platen, staven en buizen, het is glashelder, en kan zoo noodig gekleurd worden. Het is niet ontvlambaar, nagenoeg niet hygroscopisch, en daardoor goed houdbaar. Het is bovendien licht-echt, en heeft een goed doorlaatvermogen voor ultraviolette stralen. Het is bestand tegen benzine, oliën, zuren en alkaliën.

Astralon is beter voor buitenwerk, cellon beter voor binnenwerk geschikt. Beide materialen moeten in de sponningen speelruimte hebben om te kunnen uitzetten of inkrimpen.

Voor gebogen ruiten moet cellon van te voren op verwarmde mallen gevormd worden. Voor sterk gebogen ruiten is cellon minder geschikt, en is astralon aan te bevelen.

De bewerking geschiedt als bij cellon. Scherpe werktuigen

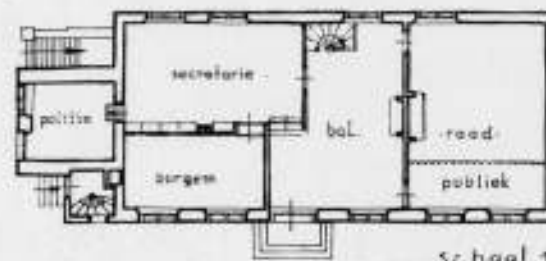
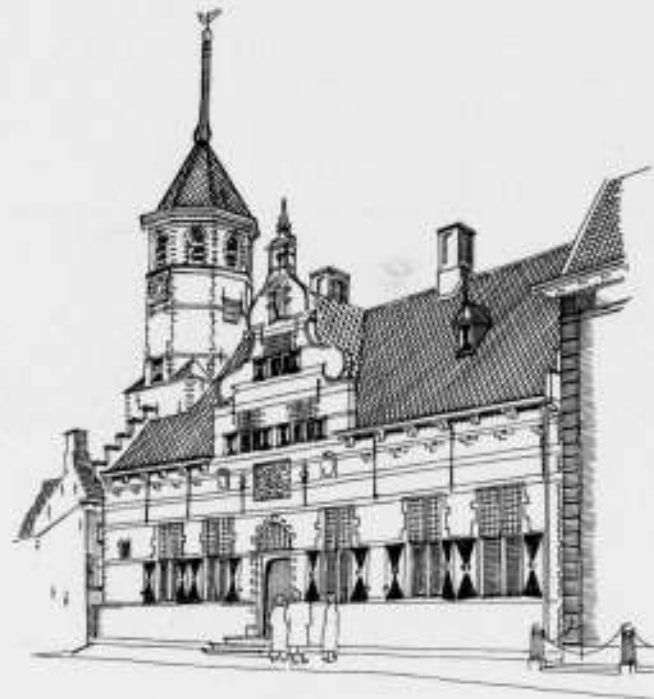
moeten daarbij worden toegepast, terwijl verwarming tot 25 à 30° C aanbevelenswaardig is.

Volgens mij verstrekte gegevens zou de prijs van cellon thans ongeveer f 6.60, die van astralon ongeveer f 7.20 per kilogram zijn.

Handelsvormen.

Cellon	Celluloid	Astralon
Plaatgrootte: 60 × 140 cm.	Plaatgrootte: 60 × 140 cm. 51 × 127 cm	Plaatgrootte: 60 × 140 cm. 51 × 127 cm. Beperkt leverbaar: 80 × 160 cm.
Diktematen en overeenkomstig gewicht van de normale plaat:	Diktematen en overeenkomstig gewicht van de normale plaat:	Diktematen en overeenkomstig gewicht van de normale plaat:
mm. 0.125 0.25 0.5 1.0	mm. 0.125 0.15 0.2 0.25 0.3	mm. 0.15 0.25 0.5 1.0 1.5
gr. 150 300 600 1200	gr. 160 180 240 310 380	gr. 180 300 600 1200 1800
	mm. 0.4 0.5 0.75 1.0 1.5 2.0	
	gr. 500 620 940 1200 1800 2500	
Speciale uitvoeringen:		Speciale uitvoeringen:
U. Cellon (onbrandbaar)		Astralon met wapening:
mm. 1.0		dikte 1.5 mm. vierk. mazen 12.5 mm. gew. 2060 gr.
gr. 1200		Wapening kan als volgt gevarieerd worden: zeshoekige wapening 13 mm. 19 mm. 38 mm.
Cellon transparant-gematteerd		vierkante mazen 2.5 mm. 12.5 mm.
mm. 0.3		dikte 0.4 mm. vierk. mazen 2.5 mm. gew. 650 gr.
gr. 360		Staven en buizen in lengten van 1.00 m. tot 1.50 m.
In 2 uitvoeringen: n.l. aan beide zijden mat, of aan één zijde mat, de andere zijde gepolijst.		
Cijfers:		
Soortgelijk gewicht:		
1.3	1.38	1.34-1.37
Trekvastheid bij 20°:		
500 kg/cm ² .	600-700	600
Rek		
25-40%.	30- 50	40
Buigvastheid		
550 kg/cm ² .	600	1000
Brinell-hardheid		
na 10 sec. 500-600 kg/cm ² .	600-700	1050
na 60 sec. 450-500 kg/cm ² .	540-640	1000
Weekwordingspunt (Martens)		
35° C.	40	60
Vochtopname na 24 u. onder water		
3.0 %.	1.25	1.3

H. G. J. S.

Schaal 1:0,300

DE BESCHERMING VAN ONZE MONUMENTEN.

XIV. HET STADHUIS TE WILLEMSTAD.

In 1563 nam Jan IV van Glymes, Markies van Bergen op Zoom, het besluit, de schorren van den hoogen en van den lagen Ruigen Hil te doen inpolderen. De omdijking kwam gereed in 1565.

Van ouds behoorde dit gebied tot de heerlijkheid van Breda, die leenroerig was van den Hertog van Brabant. In 1565 werd besloten in den nieuwen polder een dorp aan te leggen in den noord-westelijken hoek.

De landmeter nam het grondplan aan van de vroeger gestichte dorpen Standaardbuiten en Fijnaert; een langwerpige vierkant, waarin van den buitendijk een breede straat (Voorstraat) leidde naar een vierkant kerkplein en aan de as evenwijdig nog twee straten.

In 1582 werd Willem van Oranje op zijn verzoek door de Staten van Brabant beleend met het markiezaat en hij gaf in 1583 aan den vestingingenieur Abraham Andriessen opdracht een ontwerp te maken voor de omwalling van het dorp.

De omwalling was in 1585 gereed en is thans nog, behoudens de poorten, bijna geheel intact.

Prins Maurits, die de stad den naam gaf van Willemstad, gaf haar stedelijke rechten in 1586 en in 1587 werden 2400 gulden gevoteerd om een stadhuis te bouwen.

Het stadhuis staat op den westhoek van de Voorstraat, tegen de binnenglooiing van den Buitendijk, en heeft aldus aan de Noordzijde 1, aan de Zuidzijde 2 verdiepingen. Het is een recht-

hoekig gebouw met een hoog zadeldak en aan de Noordzijde iets uit het midden van den gevel een topgevel in Vlaamsch karakter boven den ingang. Aan de Oostzijde staat een achtkantig torentje op een vierkante onderbouw, waarin een door een baksteen stergewelf overkluide loggia, waarschijnlijk oorspronkelijk de afkondigingspui.

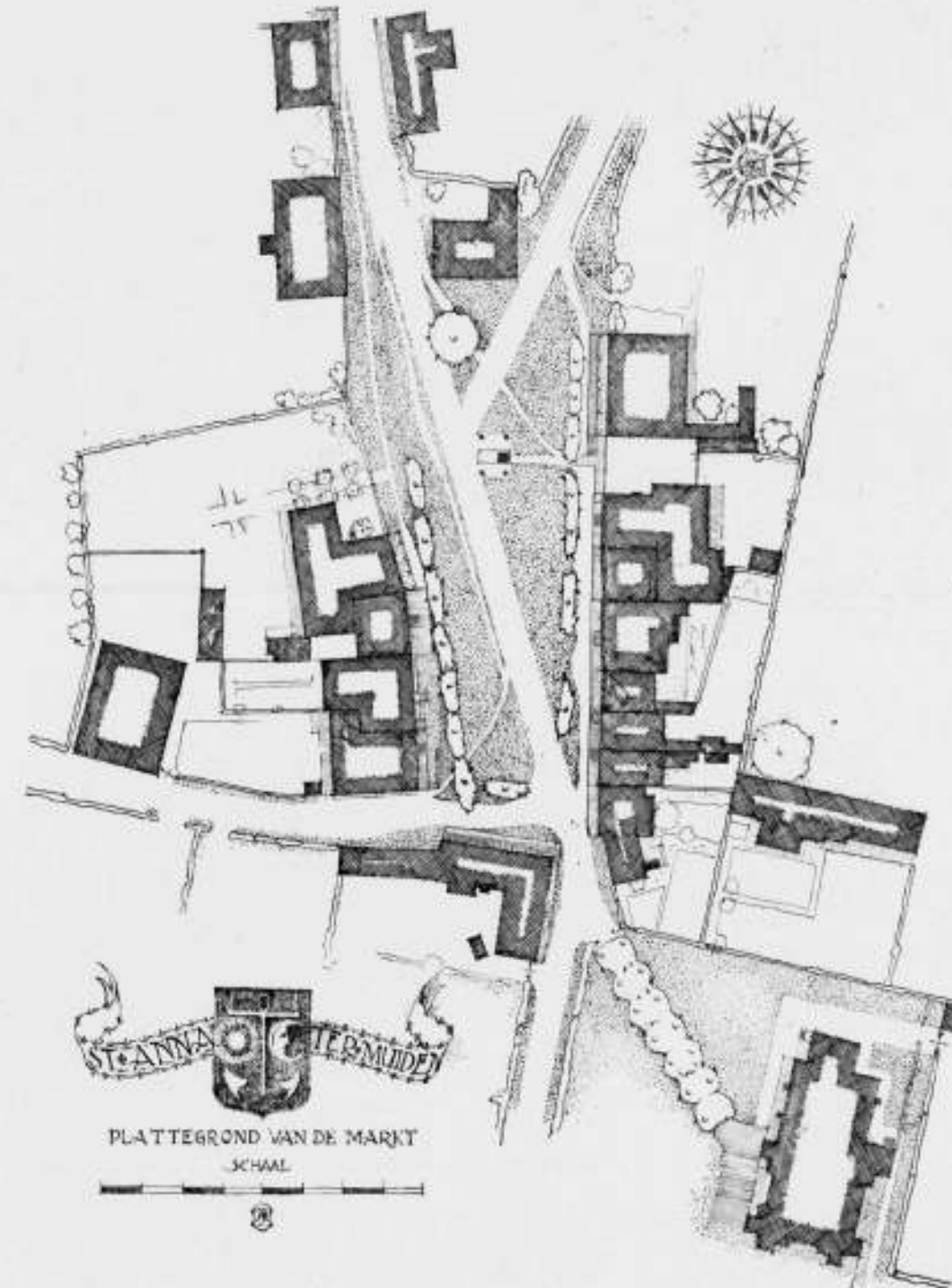
Het raadhuis heeft een kelder, afgedekt door een tongewelf, dat nog ondersteund wordt door twee zware ronde pijlers. Het bouwwerk is opgetrokken uit baksteen met banden en kruisvensters van natuursteen.

In 1871 werd het raadhuisje gemoderniseerd, d.w.z. met een pleisterlaag besmeerd. Sedert 1930 is het gebouw in restauratie. De Noordgevel is klaar. Het is bij een dergelijk in den loop der eeuwen zoo ernstig gemutileerd gebouw bijkans niet meer mogelijk na te gaan wat oorspronkelijk is en zelfs niet hoe sommige fragmenten oorspronkelijk zouden kunnen zijn geweest.

Het inwendige geeft den sympathieken indruk, dat de verwaarloozing met zorg en toewijding is geschied. Mogen dezelfde deugden thans nieuwen luister brengen. De plattegrond geeft de indeeling aan zooals deze na de restauratie worden zal.

J. P. M.

Litteratuur: G. C. A. Juten, Willemstad, Oudheidkundig Jaarboek, Aug. 1935.

PLATTEGROND VAN DE MARKT

SCHAAL

Foto M. PLATE
ST. ANNA TER MUIDEN, GEZICHT MARKTPLEIN, GEZIEN VANUIT DEN TOREN

ST. ANNA TER MUIDEN

Zóó ver naar het Westen, dat Oriëntalisten het niet kunnen vinden, dáár ligt St. Anna ter Muiden. Die Oriëntalisten, die zouden hier ook niets kunnen vinden. Het is hier alles zoo gewoon. Iets uitzonderlijks is er niet. Ook niets geheimzinnigs, waar een speurder van het Oosten zijn hart aan zou kunnen ophalen. Neen, Oosterlingen komen hier niet meer. Maar vroeger wel. Ze hadden hun eigen trotschen burcht op de Oosterlingen-plaats te Brugge, dat ze, het Zwin opvarend, zochten om zijn handelscentrum. St. Anna ter Muiden lag daar naast, ten Westen van het Zwin, een voorname plaats, met muntrecht en wat dies meer zij, om in de Middeleeuwen een plaats van beteekenis te zijn. Het was eertijds belangrijker dan Sluis, dat St. Anna ter Muiden echter spoedig den loef afstak.

Aan het Oosten herinnert nog het wapen met de halve maan, sierlijke decoratie op de half vergane, schurende, maar steeds nog werkende pomp op het Marktplaatsje. Er gaan legenden over die Turksche halve maan, er is een griezelverhaal waarin het

heet dat alle mooie meisjes en vrouwen van St. Anna ter Muiden aan galopperende paarden werden gebonden en naar Turkije gevoerd, maar de pomp piept te sympathiek om een griezelgedachte te adstrueren.

Aan den grooten verkeersweg van Sluis naar Brugge, ligt St. Anna ter Muiden nauwelijks opgemerkt. Op de kaart lijkt het een verdroogd spinnetje. Als magere spinnepootjes gaan nog wegen naar links en rechts en waar ze samen komen ligt de Markt. Alles is onzichtbaar klein, alleen de Markt is groot. Groot in het kleine.

De Markt is een civilisatie in optima forma. Een rijke oostkant, een arme westkant, een Stadhuis in het midden en de kerk aan het eind.

Diagonaalsgewijs gaat de dorpsstraat over het plein, recht aan op de kerk, een stomp torengewaarte, waartegen een uitbouw een predikruimte heeft gemaakt. Een pergola doorsnijdt het kerkplein, dat verder zijn grenzen vindt in het kerkhofje voor

Foto M. PLATE
DE OOSTWAND VAN HET MARKTPLEIN VAN ST. ANNA TER MUIDEN

alle St. Anna ter Muiders, die in dit eind der wereld hun einde vinden. Rust heerscht hier, slechts gestoord door wat kraaien, die altijd hun bek moeten roeren, op het onbeleeft af.

Zóó, beschermd door den toren en gesteund door het verhoogde dak met het klokkentorentje van het Raadhuisje, zóó ligt dit marktplaatsje als een prachtige staal van landelijkheid tusschen de blonde weiden van Vlaanderenland. Er is veel over het schepen van bouwkunstige schoonheid geschreven. En vaak is geschreven hoe die schoonheid niet ontstaat door toevoegen, maar door weglaten. Hoe juist dit is, daarvan worden wij zoo sterk doordrongen op dit marktplaatsje. Hier is alles weggelaten, letterlijk alles. Geen biesje, geen lijstje, geen krulletje niet alleen, maar o hemel, geen proportie meer, fundament van alle bouwkunst. Hier is de aesthetica zoek en de schoonheid gevonden. Gevonden door de natuurlijke harmonie, door de rust, door de eenvoudige innerlijkheid, die hier zoo wonderlijk bewaard is gebleven.

Er is architectuur, die scherp is, die nerveus is, die gespannen is, die in ons gemoed snijdt, onzen geest opwindt. Maar deze landelijke bouwkunst stemt ons mild, wij voelen de spanningen van het leven weggenomen, onze ziel vindt rust en levenslust en levenskracht in dit rustig ademende, stille architectuurbeeld. Hier zijn nestjes van jonge merels onder de goten geborgen, jong, nieuw leven. En als over dit kleine, zoo onbelangrijke architectuur-beeldje de wijding valt van den avond, verglijden de daakjes, de wilgen, en de innige vertrouwde steentjes van de stoepjes in den donkeren schemer. En over St. Anna ter Muiden glanst de sterrennacht.

„Die unbegreiflich hohen Werke
Sind herrlich wie am ersten Tag.“

VOORMALIG STADHUIS

Foto M. PLATE

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 21

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102. AMSTERDAM

25 MEI 1940

ZUID OOST GEVELS MET UITBOUW NAAR SACRISTIE

R.K. KERK TE BADHOEVEDORP.

Het is een m.i. goede gewoonte, katholieke kerken een naam te geven die ontleend is aan de Gewijde geschiedenis, of die met het religieuze leven verband houdt. Een goede gewoonte, omdat daardoor al aanstonds een persoonlijk karakter aan z'oon kerk wordt gegeven, en een familierelatie ontstaat met de geschiedenis waaraan de naam is ontleend en de naam voorts aan de kerk een zekere wijding en geestelijke bescherming geeft. Zoo kennen wij, om in ons eigen land te blijven, de St. Jan te 's-Hertogenbosch, de St. Bavo te Haarlem, de St. Servaes te Maastricht, de St. Pancras te Leiden, de H. Maria Magdalena te Goes, de St. Maarten te Zalt-Bommel enz., kerken die alle een bepaalde geestesgesteldheid oproepen.

Doorgaande op die goede gewoonte, heeft het den Bisschop van Haarlem goed gedacht, de nieuwe kerk te Badhoevedorp, welke hierbij wordt afgebeeld, den naam te geven van de Heilige Engelbewaarders.

Het is mij niet bekend, of de aanwezigheid van het nabije Schiphol, de gedachten van dezen kerkvorst hebben geleid, teneinde in den naam van het kerkgebouw het symbool te leggen van de hoogere bescherming van hen, die in meer dan gewoon gevaar verkeerden.

Mogelijk dat de tijd van gereedkomen van het gebouw, in begin October, nabij den feestdag van de H.H. Engelbewaarders op 2 October, op de naamgeving invloed heeft geëffend.

De naam Badhoevedorp is een wel eenigszins oneigenlijke naam voor een tuinstad-achtige bebouwing in het vlakke land van de Haarlemmermeer. De naam is afkomstig van een vroeger ter plaatse staande boerderij: de Badhoeve, en de bebouwing grenst onmiddellijk aan het grondgebied van Amsterdam nabij het geannexeerde Sloten, waar het van gescheiden is door de Ringvaart van de Haarlemmermeer.

Badhoevedorp wordt in hoofdzaak bewoond door Amsterdamsche forensen.

De kerk is gebouwd op een in het uitbreidingsplan voor openbaar gebouw gereserveerd terrein. Het gebouw is „georiënteerd”, d.w.z. de hoofdas loopt in de richting Oost-West met het priesterkoor op het Oosten. Vandaar dat de kerk zoo scheef op het terrein ligt.

De kerk biedt plaats voor 540 zitplaatsen en is geheel bedoeld als een echte parochiekerk, d.i. geheel dienstbaar te zijn aan de dagelijkse uitoefening van het pastorale werk.

GEZICHT OP ST. ANNA TER MUIDEN

HUISJE AAN HET MARKTPLEIN

NOORD WEST GEVEL

INWENDIGE NAAR PRIESTERKOOR

ZIJGANG
178

Aangezien de bouwsom beperkt was, moest met de ruimte worden gewoerd, waardoor alle afmetingen tot het uiterst toelaatbare zijn teruggebracht.

Aan die overweging dankt ook de toren zijn vorm, doordat daarin het zangkoor is opgenomen, waarboven de benodigde ruimte voor het plaatsen van drie klokken en waaronder de tochtportalen en bidkapel, waaronder wordt verstaan een kleine, van de eigenlijke kerk afgescheiden ruimte, welke toegankelijk blijft, ook als de kerk zelf is gesloten.

Ik vraag mij af, of de vormgeving van dit kerkje een verklaring behoeft. Te beweren dat het als een sober geval is opgezet, zou op zichzelf al pretentius zijn. Ik heb er niet te veel bij gereedeneerd toen ik het ontwerp maakte, ik heb alleen gevoeld dat ik het zóó moest doen, en ik weet dat het me bevredigde het zóó te doen. Misschien heb ik min of meer bewust vermeden iets „moderns“ te willen maken, waarbij ik onder modern versta en waaronder langen tijd verstaan is, iets te maken wat nog niet bestaan heeft. Zoo is het immers in de laatste vijf en twintig jaar geweest. Modern zijn, bestond in het uitvinden van nieuwe vormen. Ieder architect met eenig zelfrespect had zoo zijn eigen stijl, die dan nog, al of niet onder den invloed van een strooming-in-de-kunst, om de paar jaar weer wisselde.

Ik behoef hier geen voorbeelden te geven, we kennen ze allen te over, de vele mislukkingen van de z.g. moderne bouwkunst. Maar dit staat wel vast, dat men algemeen beu is van die vruchteloze probeersels en dat men durft erkennen daarmee op den verkeerden weg te zijn geweest.

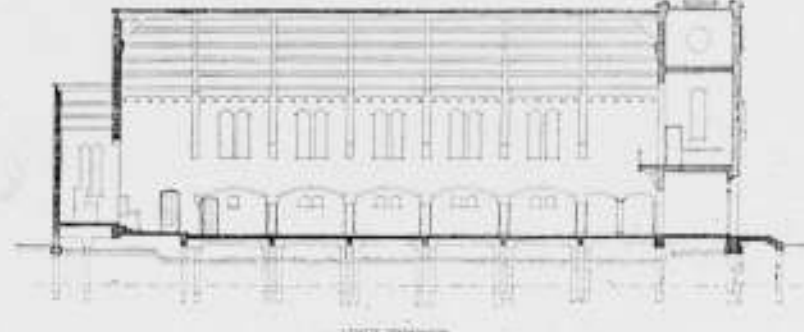
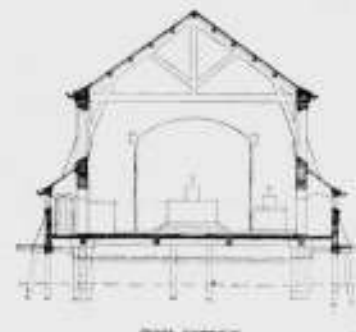
Waar de toekomst zóó geen uitzicht biedt, keere men zich weer tot de goede voorbeelden van het verleden, tot de gezonde principes van de groote tijdperken der Bouwkunst. Niet om die slaafs na te volgen, doch om op die grondbeginselen zichzelf te hervinden en er op voort te bouwen. Dit is in het belang van een algemeene popularisatie der bouwkunst. Het scheppen van „kunst“ voor een kleine kring ingewijden of bewonderaars is onvruchtbaar en doelloos. Daarmee vervreemt men de kunst van het leven zelf en doodt de belangstelling ervoor bij zijn medemenschen.

Men zal het m.i. moeten aandurven minder „exclusief“, zelfs minder „persoonlijk“ te zijn. Het groote publiek keert zich van de bouwkunst af vermoeid en ontdaan van het zich geregeld weer bij allerlei stroomingen te moeten aanpassen. Men vraagt zich in architectenkringen vaak af, en schoonheidscommissies weten daar van mee te spreken, waarom het bouwende publiek zich zoo grif wendt tot de als „onbevoegden“ gekwalificeerden. Ik geloof dat de schuld daarvan voor een goed deel ligt bij de architecten zelf, in hun streven naar exclusief zijn.

Nog een korte toelichting op het kerkje te Badhoevedorp. Eigenlijk is alleen de romp van het gebouw nog maar gereed. Het inwendige is grootendeels onvoltooid of provisorisch.

De banken zijn oud en passen niet op de vastgestelde plaats-indeeling. Ook de altaren zijn van elders, de lampen van een eenvoudig handelsmodel en het schilderwerk is onvoltooid. De pastorie ontbreekt nog; de geestelijke woont in een huurhuis. De toegepaste kunsten hebben slechts spaarzaam gelegenheid gekregen. Het beeldhouwwerk naast den hoofdingang (eigenlijk alleen als uitgang gebruikt) is van Mari Andriessen. Het stelt in vlak relief zes tafereelen voor uit de Gewijde geschiedenis. Tegen de middenstijl van het bovenlicht der ingangdeur is een, in eikenhout gesneden St. Michael, in de liturgie als een der belangrijkste Engelbewaarders erkend, van de hand van Jos. Verdonk. In het priesterkoor is eenig smeedwerk van Nico Witteman, terwijl de kunstschilder Lambert Simon een groote wand-schildering maakte achter het Hoofdaltaar.

De kerk is in- en uitwendig uitgevoerd in schoon metselwerk. Uitwendig van bonte kleurige Brabantsche handvormsteen op

een hoog plint van reuzenmoppen. Ik acht dit materiaal voor een kerk meer bijzonder geëigend. Het breekt en verlevendigt de groote muurvlakken en ondersteunt door zijn ruige, stoere oppervlak het kerkkarakter als veilige wijkplaats. Een gladde en dunne gele verblendsteen lijkt me daarvoor veel minder geschikt.

Het inwendige metsel is van met scherp zand gevormde witte kalkzandsteen op een plint van genuanceerde gelige Friesche steen. Aan de kolommen zijn dezelfde steenen geglaazuurd.

Het gebruikte natuursteen is in- en uitwendig Ettringer tuf. Het glas-in-lood in ruitvorm, direct in een sponning in het metselwerk geplaatst, is bezet met emblemen, symbolen en attributen uit de iconografie, losjes over het vlak gestrooid, en gebrandschilderd. Als vloerbedekking zijn witte, gebakken plavuizen toegepast.

De kerk is gebouwd in 1937 en heeft met inbegrip van honorarium en heete-luchtverwarming / 52.400 gekost.

J. M. VAN HARDEVELD.

IR. A. R. HULSHOFF 60 JAAR.

Op Zondag 19 Mei j.l. vierde de heer Ir. A. R. Hulshoff, Stadsarchitect van Amsterdam, zijn 60sten verjaardag, waarvan wij hier op bescheiden wijze alsnog melding maken, een bescheidenheid die omgekeerd evenredig is aan de achting en waardeering, welke de heer Hulshoff onder zijn collega's geniet. De persoon van den heer Hulshoff is geheel vervlochten met zijn loopbaan van Stadsarchitect van Amsterdam, een persoonlijke titel die hem uit waardeering voor zijn werk in 1924 verleend werd. Talloos zijn de werken, die onder zijn leiding

in de hoofdstad zijn tot stand gekomen. Daarnaast bekleedt de heer Hulshoff verschillende hoogst belangrijke posten in het bouwkundige leven van Nederland.

Wij voegen aan de vele gelukwensen, die den heer Hulshoff op zijn 60sten verjaardag ondanks de diep treffende gebeurtenissen ongetwijfeld zullen zijn gezonden, hier de onze toe en spreken de hoop uit dat hij nog vele jaren de bouwkunst zal mogen dienen.

J. P. M.

ORGANISATIE WEDEROPBOUW.

VOORSCHRIFTEN VAN DEN OPPERBEVELHEBBER.

De Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht heeft, op de voordracht van den secretaris-generaal, waarnemend hoofd van het departement van Waterstaat en gehoord den Regeeringscommissaris, belast met het herstel van het verkeerswezen, de drooglegging van onderwaterzettingen, den wederopbouw van steden, dorpen en gebouwen en al hetgeen daarmee samenhangt, het volgende besloten:

1. De leiding van alle werkzaamheden, verband houdende met den wederopbouw, zoowel door openbare lichamen als door particulieren, berust bij den Regeeringscommissaris, belast met het herstel van het verkeerswezen, de drooglegging van onder-

waterzettingen, den wederopbouw van steden, dorpen en gebouwen en al hetgeen daarmee samenhangt.

De Regeeringscommissaris voornoemd draagt den titel van: Regeeringscommissaris voor den wederopbouw.
2. Alle overheidsdiensten, welke uitsluitend of mede bemoeiing hebben met aangelegenheden, welke voor den wederopbouw van belang zijn, verlenen, in het belang van een spoedigen wederopbouw, medewerking aan den Regeeringscommissaris en onthouden zich te dezen van daden en beslissingen, waarvan niet te voren is vastgesteld, dat zij overeenstemmen met de plannen van den Regeeringscommissaris.

Toen het geld bijeen gebracht was, gaf S.O.S. een meervoudige opdracht aan drie stedenbouwkundigen om een plan voor de saneering van de oude stad te ontwerpen. Het waren Ir. A. Kraayenhagen b.i. te Oosterbeek, Ir. A. Siebers b.i. te Ulvenhout en het Architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok te Rotterdam.

Men stelde zich ten doel, als burgerij de gemeente in staat te stellen, aan de hand van vaste, scherp omschreven plannen, de noodige bouwverordeningen in de te saneeren buurten te kunnen opleggen.

Als voorzitter van de Commissie van Beoordeling trad Prof. Ir. J. A. G. van der Steur op.

Het plan van Ir. Verhagen te Rotterdam werd als het beste naar voren gebracht. Een van de verdiensten van dit plan is, dat het niet vooruitloopt op een al of niet watervrije Waalkade. Dit vraagstuk wordt niet opgelost, maar op de oplossing wordt ook niet vooruitgelopen. In de toekomst zal het één evengoed als het ander voor uitvoering in aanmerking kunnen komen. En de uitvoering van het plan-Verhagen behoeft niet op die beslissing te wachten.

In een door vele autoriteiten bijgewoonde bijeenkomst van S.O.S. met het Gemeentebestuur zijn op 28 Februari j.l. het plan en de begroting van kosten aan de Gemeente aangeboden, vergezeld van een maquette van dat stadsdeel. Het Gemeentebestuur heeft dit geschenk dankbaar aanvaard. Het beloofde, zich te zullen beijveren, naar uitvoering van het plan, in samenwerking met de Commissie, te zullen streven, en het werk der commissie tot een voor Nijmegen bevredigend einde te zullen brengen.

Thans mogen enkele punten uit het rapport van de Commissie van beoordeling van de plannen volgen.

Het ligt voor de hand, dat de ingezonden plannen uitgaan van verschillende uitgangspunten. De plannen Kraayenhagen en Siebers stellen op den voorgrond het verbeteren van het verkeer langs de steile helling en het scheppen van toegangswegen ook voor belangrijk verkeer vanaf het Valkhof door de Strikstraat, Vleeschhouwerstraat en Nonnenstraat naar den Ganzenheuvel. In het plan Kraayenhagen is bovendien een goede rijverbinding ontworpen van het punt van samenkomen van Vleeschhouwerstraat met Strikstraat naar de Waalkade en door de Lange Baan naar den oprit van den Voerweg. In het plan Siebers daarentegen ontbreekt deze verbinding naar de Waalkade.

Principieel tegenover deze beide plannen staat het plan-Verhagen, hetwelk op den voorgrond stelt, dat een verbinding van doorgaand verkeer langs deze steile helling niet noodzakelijk en slechts met groote opofferingen te verwezenlijken is, en dat daarentegen er naar streeft in het deel tusschen Grootestraat en Lindenberg een rustige open woonwijk te maken, die een „groen balkon” zal vormen naar de Waal, waardoor de aantrekkelijkheid als woonwijk zal toenemen. Een doorgaande verkeersweg is ontworpen van de Ganzenheuvel langs de Nonnenstraat naar de Waalkade bij de bestaande uitmonding van de Lindenberg en langs de Lange Baan.

Het hierbij gereproduceerde plan-Verhagen gaf de commissie aanleiding tot de volgende opmerkingen.

De voornaamste verschilpunten met de beide andere plannen zijn de volgende:

1. De aansluiting aan het Valkhof is niet verkregen door heropening van de Strikstraat, maar door een zeer sterke inhooing van den Lindenberg.
2. De Vleeschhouwerstraat is gesplitst in twee straten met een hoogteverschil van 6 à 7 meter, de eene vlak onderlangs Bethlehem en Klokkenberg, en de andere recht tegenover de Nonnenstraat.
3. Er is bij het plan afgezien van een watervrije ophooging van de Waalkade.

De voordeelen van deze principieel andere opzet blijken vele te zijn. Als voornaamste mag worden genoemd, dat daardoor een groote openheid en een zoo groot mogelijke bezonning wordt verkregen, en dat betrekkelijk veel bruikbaar bouwterrein beschikbaar komt.

Door het ontwerpen van een hooge en een lage Vleeschhouwerstraat wordt op een haast vanzelfsprekende wijze bereikt, dat het lagere stadsdeel gemakkelijk verbinding met de Waalkade en door de Nonnenstraat met den Ganzenheuvel verkrijgt, terwijl de hooge Vleeschhouwerstraat op eenvoudiger wijze in contact kan worden gebracht met de straten in de hooge stad.

Een zeer opvallend deel van het plan vormt dientengevolge de ontworpen hooge muur tusschen de hooge en lage Vleeschhouwerstraat. Deze hooge muur zal belangrijke kosten vergen, doch is noodzakelijk, wanneer men bruikbaar bouwterrein verkrijgen wil, en is een zoodanig deel van het plan, dat het daarmee staat of valt. Boven op dezen muur is een bebouwing ontworpen van woonhuizen, waartusschen iets beneden het niveau van de straat gelegen tuintjes, afgewisseld met een drietal uitzichtplaatsen. Deze oplossing opent de mogelijkheid voor een behoorlijke en aantrekkelijke bebouwing, waarbij vrijwel alle huizen een tuin, ruimschoots licht en zon, en een uniek uitzicht over de Waal en omgeving zullen verkrijgen.

De vondst om de tuinen lager te leggen dan de straat is zeer gelukkig. Hierdoor wordt op de kosten van den keermuur gespaard, en wordt de ruimtewerking vergroot.

Het uitzicht vanaf de hooge Vleeschhouwerstraat op het Valkhof en de Carolingische Kapel kan zeer bevredigend worden. Dit zeer typische stadsbeeld zal de volle aandacht moeten hebben. Het verloren gaan van het tegenwoordige stadsbeeld, waarin door de scherp hellende Vleeschhouwerstraat de schoone ligging van de kapel wordt geaccentueerd, moet worden betreurd. Er kan hier zeker een ander even belangwekkend stadsbeeld worden geschapen.

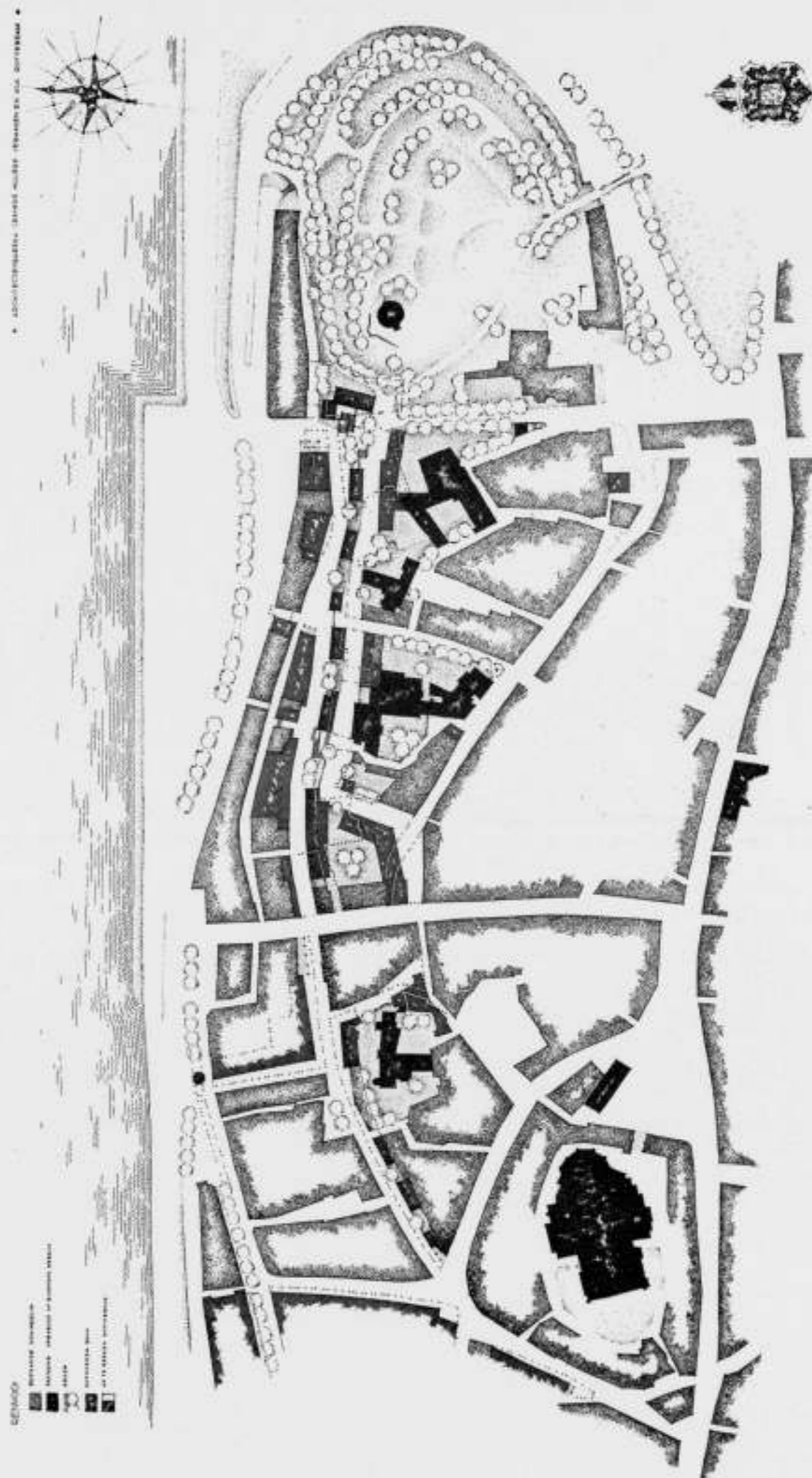
In het ontwerp zijn de bestaande rooilijnen van de Steenstraat behouden. Voor het verkeer heeft dit geen bezwaar; op de kosten van het plan heeft dit een gunstigen invloed. Bovendien zal deze straat, die nog enkele typische oude gebouwen heeft overgehouden, op die wijze haar karakter behouden.

Bij het plan vormde de Waalkade nog een afzonderlijk probleem. Deze kade immers komt bij hoog water ongeveer een meter onder water te liggen, hetgeen veel last voor de aan de kade gelegen huizen veroorzaakt, en bovendien het verkeer belemmert.

Een bestaand plan om deze kade boven dat niveau te verhoogen zou aanzienlijke offers vergen, terwijl tevens een verkleining van het winterbed van de rivier op deze plaats ontoelaatbaar scheen. Watervrije ophooging zou natuurlijk voor alle aan de kade liggende panden kosten van verbouwing vergen. In de plannen Kraayenhagen en Siebers beide was de Waalkade-verhooging opgenomen. Het plan-Verhagen achtte het beter, hiermede voorloopig niet te rekenen, maar liet natuurlijk de mogelijkheid open, te zijner tijd tot verhooging over te gaan.

De commissie komt tot de conclusie, dat het plan-Verhagen te verkiezen is boven de beide andere. Zij is van meening, dat in dit plan op geniale wijze een oplossing gevonden is voor een zeer moeilijk probleem, en dat bij uitvoering van dit plan, een stadsdeel zal kunnen worden geschapen, dat boeiend en goed bewoonbaar zijn zal, en de mogelijkheid schept, een einde aan het verval van de oude stad te maken. De stedenbouwkundige architectuur van dit ontwerp achten zij zeer gelukkig, en de commissie is van meening, dat het gesloten en onregelmatig verloop van de straten in dit stadsdeel alleszins op zijn plaats is, en het karakter er van zal verhoogen.

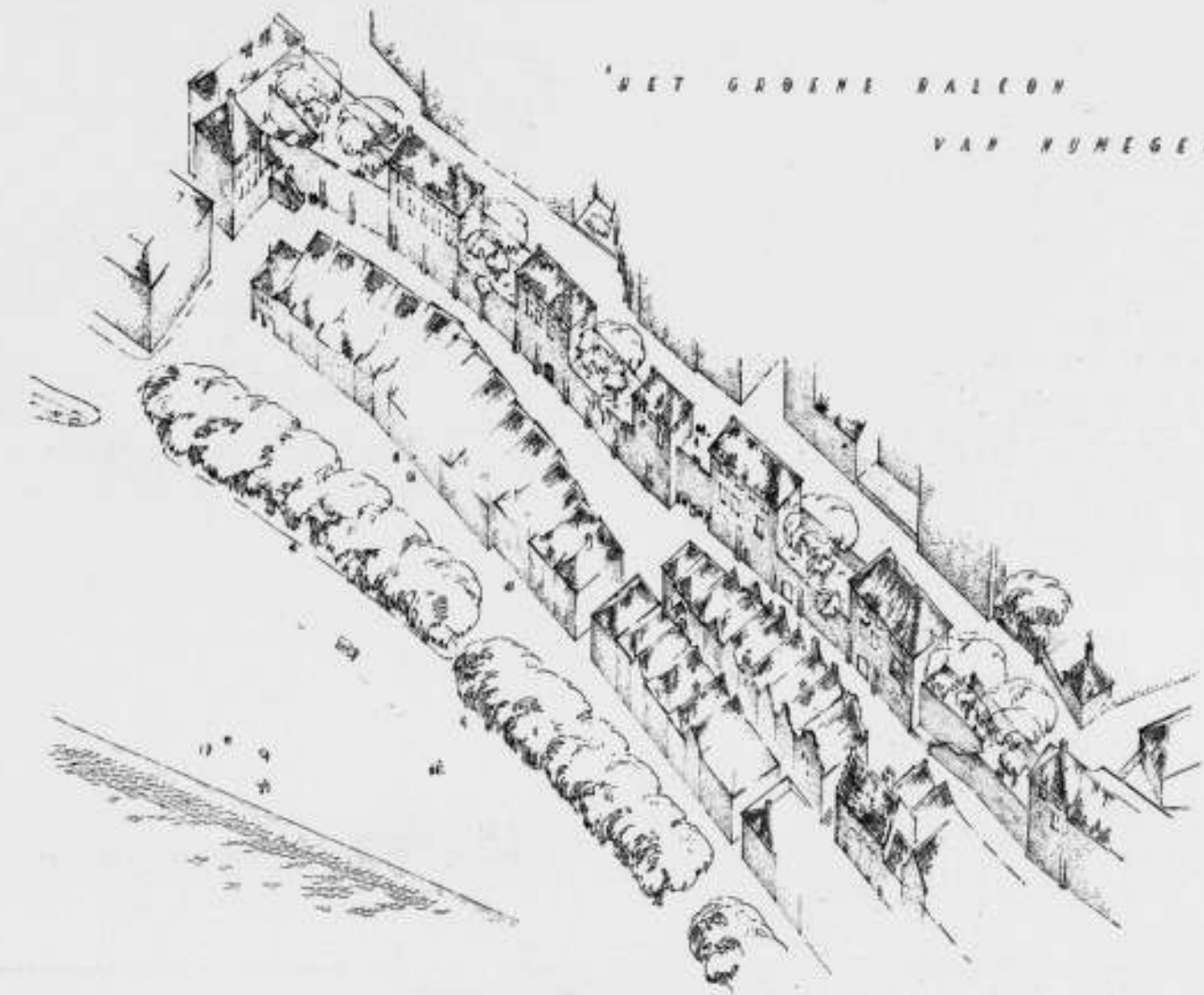
Tenslotte acht de Commissie ook uit economisch oogpunt het

PLAN VERHAGEN: PLATTEGROND

PLAN VERHAGEN: DOORSNEDE OVER HET GROENE BALCON MET DE KAROLINGISCHE KAPEL OP DEN ACHTERGROND

HET GROENE BALCON VAN NIJMEGEN

PLAN VERHAGEN: DE MUUR

plan-Verhagen gunstig. Het plan grijpt minder ver in de bestaande bebouwing in, en heeft ondanks de hoge kosten van den keermuur het voordeel veel beter te exploiteeren bouwterreinen te verschaffen.
De geheele uitvoering van het plan wordt op f 690.000.— geraamd. Hiertegenover zal voor f 90.000.— aan bouwterrein beschikbaar komen. Het geheele plan — met inbegrip van de gelden die reeds voor aankoop van gronden en panden

zijn uitgegeven — vordert dus een uitgave van f 600.000.—
Het tot stand komen van dit plan, waarvan de opzet in alle opzichten is te loven, zal voor de stad Nijmegen een groote aanwinst beteekenen. Het zal bovendien aan hen die het prachtig initiatief namen een groote en wel verdiende voldoening schenken.
Ir. H. G. J. SCHELLING.

BOEKBESPREKING

VOORDRACHTEN VAN DE VACANTIE-LEERGANG VOOR VERWARMINGSTECHNIEK, GEHOUDEN OP 24 en 25 AUG. 1939. Uitgave van de Warmte-Stichting te Utrecht en Drukkerij Schotanus en Jens te Utrecht.
In dit boekje zijn 7 voordrachten verzameld. Voor het volledig volgen van deze voordrachten wordt veel fysisch inzicht en wiskundige kennis vereischt. Wij zullen trachten in het onderstaande een en ander uit de voordrachten mede te deelen, hetgeen allicht, voor belangstellende architecten op dit speciale gebied, aanleiding kan zijn, van de voordrachten in haar geheel kennis te nemen.
De voordracht I, gehouden door Ir. L. L. Mulder, behandelde het onderwerp: „Het snel opwarmen van lokalen, uitgaande van den kouden toestand”, als beantwoording van de praktische vraag: „Welke kachelgrootte moet in een bepaald vertrek geplaatst worden om op korten termijn een aanvaardbaren verwarmingstoestand te bereiken.”
Dit is een zuiver thermisch probleem, dat slechts mathematisch kan worden opgelost door uit te gaan van zoo eenvoudig mogelijk gestelde praemissen.

Als resumé van het behandelde onderzoek kan men zeggen, dat:
1e. Over het opwarmverschijnsel een quantitatief overzicht is verkregen.
2e. Speciale gevallen voor een volledige berekening toegankelijk zijn.
3e. Gemiddelde gevallen met een korte caloriebegroting behandeld kunnen worden, als men eenige normen voor vertrek-grootte, muuroppervlakafwerking en opwarmduur vaststelt.
De 2e voordracht hield Ir. S. de Waard en wel over „Schoorsteenen voor Centrale Verwarming”. Behandeld worden de trek door windaanval, de thermische trek, de verschillende weerstanden, de eischen aan schoorsteenconstructies te stellen (welke overeenkomen met die op grond van praktische ervaring algemeen bekend geacht kunnen worden, behalve wellicht de eisch de schoorsteen niet langer te maken, dan strikt noodig is), de schoorsteen in verband met de ketel, terwijl tenslotte Ir. de Waard berekeningen geeft aan de hand van een voorbeeld.

De inhoud van de 3e voordracht over „Natuurlijke trek, zuig-trek en onderwind bij industrie-ketels”, door den heer A. H. Senf, ligt vrijwel geheel op praktisch verwarmingstechnisch terrein. „Het gedrag van vocht in lucht en condensatieverschijnselen” luidt de titel van de 4e voordracht, door J. Hamaker, nat. phil. drs., gehouden. Dit onderwerp is een theoretisch vraagstuk, dat ook slechts door het invoeren van beperkende veronderstellingen te behandelen is.

Hoofdzakelijk behandelt de heer Hamaker het vinden van de factoren die de samenstelling van een Mollier-diagram mogelijk maken, waaruit kan worden vastgesteld, wanneer bij het mengen van twee luchtmassa's condensatie optreedt.

Dr. H. J. Hamaker behandelde in voordracht V de invloed van zonnearmte op gebouwen.

Uit de discussie over dit praktisch behandelde onderwerp nemen we de vraag over: Beïnvloedt de kleur van den wand uitsluitend de stralingswarmte en niet de convectiewarmte?

Het antwoord daarop luidde: De kleur van een oppervlak beïnvloedt alleen de hoeveelheid, die van de opvallende zonne-straling of lichtstraling geabsorbeerd wordt.

MR. M. A. VAN BOOVEN †.

In den leeftijd van 63 jaren is overleden Mr. M. A. van Booven, Secretaris van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland. De heer Mr. v. Booven bekleedde zijn functie van de oprichting van den Raad in 1907 af. Door zijn uitnemende eigenschappen stond hij in hoog aanzien bij de architecten en de aannemers. Van 1939 af nam Mr. van Booven het Secretariaat waar van de Commissie van Geschillen van den B.N.A. Zijn

Daarna hield Dr. E. F. M. van der Held een theoretische voordracht over Diffusieverschijnselen in verband met het drogen van materialen, en tenslotte sprak Dr. J. Jongbloed over den invloed van klimatologische omstandigheden op het menselijk organisme. Deze voordracht is zeker wel een van de belangrijkste uit de serie, omdat gewoonlijk bij het verwarmingsvraagstuk de constitutie van den mensch en de beteekenis van de warmte uit physiologisch oogpunt weinig wordt betrokken. Dr. Jongbloed behandelt het menselijk organisme als een levende energie-transformator.

Het is theoretisch mogelijk het warmteverlies van een mensch onder bepaalde klimatologische omstandigheden te berekenen. De berekening van deze „normaal waarde” langs physischen weg is echter nog niet mogelijk gebleken. Er zijn enkele empirische formules afgeleid.

Dr. Jongbloed behandelde in zijn voordracht alle thermische eigenschappen van het lichaamsoppervlak. Zoodra de energiebalans niet meer in evenwicht is, tracht het lichaam dit evenwicht weer te herstellen, waarbij vooral de meerdere bloedvulling der vaten en de zweetafscheiding een rol spelen. J. P. M.

geschokte gezondheid had hem voorloopig weerhouden de hem aangeboden functie van Secretaris van de Geschillencommissie definitief te aanvaarden.

De heer C. B. Posthumus Meyjes vertegenwoordigde het Bestuur van den B.N.A. op de begrafenis van Mr. van Booven, welke Woensdag j.l. te Westerveld plaats vond.

J. P. M.

UITSLAG VAN HET EXAMEN TER VERKRIJGING VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A. 1940.

Aan bovengenoemd examen hebben dit jaar 22 kandidaten deelgenomen, waarvan door 14 kandidaten het diploma van „Bouwkundig Opzichter B.N.A. 1940” werd behaald. Deze kandidaten zijn de Heeren:

No. 200. J. van den Berg, Aalsmeer; No. 201. P. A. Boot, Zonne-maire; No. 202. G. Bruins Jr., Hilversum; No. 204. G. J. P. van Ede, Arnhem; No. 205. J. Frakking, Naarden; No. 209. N. Kranenburg, Hilversum; No. 211. C. J. Langerak, Wassenaar; No. 212. J. N. Lütjeharms, Middenmeer; No. 214. J. C. Putter, Schiedam; No. 215. B. E. M. H. Raaijmakers, Den Haag; No. 216. Kl. de Reus, Velsen N.; No. 217. W. Roosma, Amsterdam O.;

No. 218. J. Th. H. Sillen, Roermond; No. 219. J. H. Steenkist, Haarlem.

Vorbereidend Examen.

Aan het eerste gedeelte van het Vorbereidend Examen namen deel 141 kandidaten, waarvan 52 kandidaten tot het tweede gedeelte daarvan konden worden toegelaten. Aan 38 kandidaten van deze laatste groep kon worden medegedeeld, dat zij, behoudens verdere bepalingen, vermeld in het programma van eischen, toegelaten zijn tot het afleggen van het Definitief Examen.

Amsterdam, 24 Mei 1940.

MEDEDEELINGEN VAN HET RIJKSBUREAU VOOR HOUT.

Het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart maakt het volgende bekend:

1. In het hieronder volgende wordt verstaan onder:

Hout: rondhout, gezaagd naaldhout, gezaagd loofhout, triplex, vezelplaten (board) en kurkplaten;

rondhout: alle rondhout, al dan niet bezaagd of behakt;

naaldhout: grenen-, vuren- en dennenhout, pitchpine, oregonpine en soortgelijk hout;

loofhout: alle soorten hard- en fijnhout;

triplex: triplex, waaronder multiplex, meubelplaat.

2. Iedere handelaar en of agent in hout, gebruiker, verbruiker, bewerker of verwerker van hout is verplicht aan den directeur van het Rijksbureau voor Hout op diens last opgaven te doen van de voorraden hout en van de gekochte, verkochte, afgeleverde, gebruikte, verbruikte, bewerkte of verwerkte hoeveelheden hout, alsmede van de doeleinden waartoe deze hoeveelheden hebben gediend en zullen dienen, desverlangd onder overlegging van de daarop betrekking hebbende bescheiden. De opgaven moeten schriftelijk geschieden, desverlangd op en overeenkomstig een door den directeur voornoemd vastgesteld formulier binnen een telkenmale door hem te bepalen termijn.

186

3. Het is verboden zonder uitdrukkelijke toestemming van den directeur buitenlandsche koopcontracten te annuleeren of te wijzigen.

4. a. Het is verboden hout te koopen, te verkoopen, te gebruiken, te verbruiken, te verwerken, te doen bewerken, te doen verwerken of af te leveren, zonder daartoe van den directeur verkregen schriftelijke vergunning. Voor zoover de vorenbedoelde handelingen door of ten behoeve van de Duitse en Nederlandsche bevoegde militaire autoriteiten en instanties zullen worden verricht wordt een algemeene dispensatie verleend;

b. Van het verbod, bedoeld sub a, geldt tot een nader door den directeur te bepalen tijdstip een algemeene dispensatie, behalve voor nieuwbouw, waarvoor nog geen gemeentelijke bouwvergunning is verleend, met uitzondering van wederopbouw van in den oorlog verwoeste of beschadigde gebouwen of kunstwerken;

c. Aan een vergunning, als bedoeld sub a, kunnen door den directeur voorwaarden worden verbonden;

d. De vergunningen mogen door den houder niet worden overgedragen.

5. De bevoegdheden in het bovenstaande aan den directeur van het Rijksbureau voor Hout verleend, worden uitgeoefend in overleg met de heeren F. B. J. Gips en Mr. D. F. Pont, resp. voorzitter en directeur van den Nederlandschen Houtbond, tevens leden van de commissie van bijstand van genoemd rijksbureau.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 23

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

8 JUNI 1940

RADIO-REDE V.P.R.O. OP 15 MAART 1940 GEHOUDEN DOOR PROF. IR. H. T. ZWIERS.

Luisteraars.

Het zal u misschien verwonderd hebben, dat, in deze serie van korte voordrachten voor de jeugd, ook het woord wordt verleend aan een architect. Mogelijk zal het u nog méér verwonderen, dat ik in dezen tijd van afbraak en vernieling als thema voor deze voordracht heb gekozen een leuze, die luidt als volgt: „en toch bouwen wij”.

Ik zeg dit niet met het oog op een bepaald geval en ik zeg het niet als architect. Want het is een vergissing, te meenen, dat het alleen de architecten zijn, die bouwen. De bouwmeesters zijn de vak-menschen aan wie een taak is opgedragen: het verwerkelijken, het in materie tot werkelijkheid maken van iets. Maar dat iets, dat de bouwmeester tot werkelijkheid brengt, is niet iets dat leeft in hem alleen, maar evenzeer in de wereld waarin hij bouwt en waarvoor hij bouwt.

En niet alleen voor hen die daadwerkelijk bouwen, maar ook voor allen die laten bouwen en niet minder voor de samenleving waarin wij bouwen gelde dan ook dat thema: „en toch bouwen wij”. Ondanks afbraak, puinhoopen en vernietiging.

Want: bouwen is leven.

En leven is bouwen, in letterlijken en in overdrachtelijken zin. Gij zult mij toestaan het bouwen in figuurlijken zin, het bouwen aan mensch en samenleving, aan ontwikkeling en cultuur vanavond buiten beschouwing te laten, voorzover het valt buiten het terrein van het daadwerkelijke bouwen in letterlijken zin. Want ook als wij ons tot dat daadwerkelijke bouwen beperken, blijft ons veel over dat méér is dan het materiele bouwen alleen.

Overal waar menschen leven en het hun gegeven leven aanvaarden, daar wordt gebouwd. In materieelen zin gebouwd. Daar is voortdurende behoefte aan beschuttend onderdak, aan voor bepaalde handelingen ingerichte en afgescheiden ruimten. Het bouwen is dóór en dóór verbonden met het gewone dagelijksche leven, met alle kleine menselijke verrichtingen en met zijn natuurlijk streven het aanvaarde leven in stand te houden en vóórt te zetten.

Alleen dáár waar geen leven is of geen leven méér is, wordt niet gebouwd.

En alleen dáár, waar geen natuurlijke drang meer is naar leven en voort-bestaan, daar wordt niet méér gebouwd.

Daar is alleen nog maar het overgeblevene, het gebouwde, dat vertelt van vroeger leven.

Maar geen eigen leven meer. Geen vertrouwen meer in het leven, geen vertrouwen in bestaan en voort-bestaan, geen vertrouwen in God.

Want nooit heeft de mensch het leven redeloos aanvaard zonder meer, als een schepsel aan wien de rede niet gegeven is. Steeds heeft hij bij zijn aanvaarding van dat hem geschonken leven en bij zijn streven naar blijven leven en voort-bestaan zich afgevraagd: waarvandaan en waartoe?

En steeds is daarop het eenig denkbare antwoord geweest, hoe ook geformuleerd en onder welke benamingen ook tot uitdrukking gebracht: uit God en tot God.

Waarvandaan dit leven? Waartoe dit leven?

Het antwoord kan niet anders zijn.

Een antwoord, dat eenerzijds uitspreekt het „blijft vertrouwen”, ondanks alles.

Een antwoord, dat anderzijds van ons verlangt dat wij, in alles wat wij ondernemen, wat wij verrichten, wat wij bouwen, dat vertrouwen tot richtsnoer nemen.

En dat van ons verlangt daarvan in ons werk te getuigen. Te getuigen dus van de erkenning, dat dit leven ons gegeven is, om een taak te vervullen, ieder naar eigen kracht en vermogen, en naar beste weten.

En daarom kan en mag ons bouwen, ook als wij het in letterlijken zin opvatten, nooit alleen maar zijn het materiele bouwen zonder méér. Het voldoen dus aan bepaalde materiele behoeften, het voorzien in bepaalde gemakken, het bevredigen van hygiënische wenschen.

Steeds en overal kan en moet ons bouwen méér zijn dan dat. Getuigenis van onze mentaliteit, van onze instelling tot het geheel-der-dingen, van onze erkenning van de ons opgedragen taak, van ons vertrouwen.

Waar alleen in materieelen zin gebouwd wordt, daar wordt óók alleen in materieelen zin geleefd.

Maar niet waarlijk, niet ten volle geleefd.

Dáár is het bouwen het uiterlijke kenteeken van een verkeerde ingesteldheid, van een verkeerde mentaliteit, van een gebrek aan vertrouwen.

Wanneer men zegt dat in dezen tijd althans van een cultureele beteekenis van het bouwen geen sprake kan zijn, dan is daarop eveneens maar één antwoord mogelijk: waar het bouwen geen cultureele beteekenis heeft, is ook het leven zonder cultureele beteekenis. Dáár is het bouwen zonder getuigenis. Omdat er niets te getuigen is.

En wanneer men nog verder gaat en zegt dat dit in het geheel geen tijd is om te bouwen, dan is daarop maar één antwoord mogelijk: dan is het óók geen tijd om te leven!

Mag eenig Christen een dergelijke opvatting voor zijn rekening nemen? Neen! Nu niet en nooit.

Onder géén beding en onder géén beroep op zogenaamde „omstandigheden”. Er zijn altijd „omstandigheden”.

Wat wij ook doen en wáár of wanneer ook wij iets ondernemen, nooit en nergens doen wij dat als een alleen-maar-op-zich-zelfstaand iets. In het leven en in het levende bouwen zijn wij overal en te allen tijde omringd door „omstandigheden”, door buiten onzen persoonlijken wil en buiten ons toedoen aanwezige gegevenheden die niet te ontgaan zijn.

Omstandigheden, die veelal onaangenaam zijn, die vaak wortelen in een verleden dat wij niet ongedaan kunnen maken, omstandigheden ook voortkomende uit de gegeven noodzaak, dit leven te leven met anderen.

Wie dit leven begint, begint het „ergens”, te midden van een sociale gegevenheid. Wie een bouwwerk opricht doet dit eveneens „ergens”, te midden van een onontkoombare gegevenheid, landschap, dorp, stad. De onontkoombare gegevenheid is er. Zij is geen motief om het leven niet te aanvaarden en evenmin om het bouwen achterwege te laten.

187

De mensch wordt geboren als een levende zelfstandigheid, het bouwwerk komt tot stand als een afgerond zelfstandig geheel. Beide zelfstandig, maar niet op zich zelf staand.

De mensch persoonlijkheid, maar temidden van andere persoonlijkheden. Vrij op zich zelf, maar sociaal gebonden aan anderen. Levend en samen-levend. Zelfstandig en tegelijk deel van een grootere geheel.

Het bouwwerk zelfstandig, maar te midden van andere zelfstandige bouwwerken. Op zich zelf een geheel, maar tegelijk gebonden en verbonden met andere bouwwerken. Afgerond geheel en tegelijk deel van een grootere éénheid.

En evenals de mensch den plicht heeft zich zelf te zijn, maar geenszins het recht alléén maar zich zelf te zijn, evenzeer heeft het bouwwerk den plicht een zelfstandigheid te zijn, maar geenszins het recht het samenzijn met andere bouwwerken te negeren. En de bouwmeester of de bouwheer, die wenscht zijn gebouw te mogen oprichten zooals hij dat wil, zonder zich ook maar in het minst te richten naar andere bouwwerken, waarmee het zijne zich tezamen zal bevinden, die handelt als de mensch, die meent het recht te hebben zijn leven te leven zonder zich om wie dan ook te bekommeren.

Het minste wat wij mogen verlangen is het elkaar verdragen, want het elkaar-verdragen is de minste vorm van samen-zijn, van samen-leven. Maar ons streven moet gericht zijn op den hoogsten vorm van samen-leven en samen-zijn, het samen-één-zijn.

En zoo kan de mensch in het leven niet alleen maar zich zelf zijn, maar heeft hij een natuurlijke verbondenheid en verplichtingen tot anderen, rechtstreeksche verbondenheid en verplichtingen tot het gezin, waartoe hij behoort, verbondenheid en verplichtingen tot zijn familie, verbondenheid en verplichtingen tot zijn volk en verbondenheid en verplichtingen tot de menschheid.

En evenzoo kan en mag ook het bouwwerk niet alleen maar zichzelf zijn, maar heeft het natuurlijke verbondenheid tot andere bouwwerken, waarmee het tezamen de straat vormt of het plein en daarmee tezamen weer de wijk, de stad, de streek enz. Maar die verbondenheid is er niet alleen naar de plaats, maar ook naar den tijd.

De mensch wordt geboren in een gezin, en leeft tezamen in verband met andere menschen, die er vóór hem waren. Ook het gezin leeft als een afgeronde zelfstandigheid.

Het is éénmaal ontstaan en sterft éénmaal. Maar de kinderen van het gezin vormen nieuwe gezinnen met tijdgenooten, waarmee zij een nieuwe samen-leving vormen en waaruit nieuwe levens voortkomen die op hun beurt het samenleven met anderen, met tijdgenooten en met jongeren zullen beleven. Zoo is de individueele mensch als een onontkoombare noodzakelijkheid schakel tusschen verleden en toekomst, hij heeft verbondenheid en verplichtingen tot wie aan hem voorafgingen, verbondenheid en verplichtingen tot zijn tijdgenooten, verbondenheid en verplichtingen tot wie na hem komen.

Ook het bouwwerk heeft die verbondenheid in den tijd. Het zal moeten samen zijn in het grootere verband van de straat, de wijk, de stad, de streek, met andere bouwwerken uit het verleden, met bouwwerken uit eigen tijd, en evenzeer met bouwwerken die later zullen worden opgericht.

En zoo zijn straat, wijk, stad en streek levende en groeiende organismen, evenzeer als gezin, familie en volk in de samen-leving der menschen.

Nu zijn er enkele punten waarop de voortbrengselen van het bouwen zich kennelijk onderscheiden van de meeste andere menschenlijke voortbrengselen.

In de eerste plaats onderscheidt het product van de bouwnijverheid zich van de meeste nijverheidsproducten, doordat het niet wordt vervaardigd als kort-durend consumptie-artikel, maar als een onroerend aan plaats gebonden en voor

langeren duur bestemd werkstuk, dat niet verplaatsbaar, niet in voorraad op te slaan, en in het algemeen niet voortdurend vervangbaar is. Daarom bouwen men alleen na rijp overleg en voor langeren tijd.

Maar omdat men bouwt na rijp overleg is het bouwwerk méér dan welk ander nijverheidsproduct ook teekenen van mentaliteit en ingesteldheid.

En omdat men bouwt voor langeren duur blijft het bouwwerk voor lange jaren getuigen van die mentaliteit.

In dit verband zou ik dan tevens willen wijzen op een punt, waarop het product van bouwkunst zich onderscheidt van de meeste andere voortbrengselen van kunst.

En wel op de dwingende openbaarheid van het bouwwerk.

Het bouwwerk staat daar niet alleen als een teeken van de mentaliteit van zijn stichters, maar het staat daar als een teeken dat voor ieder zichtbaar is en door ieder gezien moet worden. Van het banale of minderwaardige dat wordt geschreven of getoonzet of geschilderd behoef men in het algemeen geen kennis te nemen, het kan onuitgevoerd of opgeborgen blijven of worden. Maar het minderwaardige dat wordt gebouwd staat daar in zijn dwingende openbaarheid en kan niet ontgaan of gemakkelijk ongedaan gemaakt worden.

Mag men eenzijdig daaraan een onweerlegbaar motief ontleenen om te betoogen hoe groot de verantwoordelijkheid is van hen die laten bouwen, van hen die zelf bouwen en van degenen die — als overheid — toelaten te bouwen, anderzijds is die dwingende openbaarheid van het bouwwerk, tezamen met de kennelijke stichting na rijp beraad en voor langeren tijdsduur wel van zeer bijzondere beteekenis. Het is niet zonder reden dat men cultuurperiodes meet naar hun bouwkunst. Het is niet zonder grond dat men in de bouwwerken van verleden en heden zulke duidelijke aanwijzingen kan vinden voor de cultureele beteekenis van verschillende tijdperken.

Zoo is de bouwkunst een spiegel van het leven, van het dagelijksch leven, van de kleine materiele zaken en van de groote ideële en cultureele dingen.

Wat de samen-leving meemaakt, weerspiegelt zich in dorpen en steden. Groei, bloei, verval, herstel, levensvertrouwen. Bouwen is leven.

Het leven gaat dóór, ook dáár waar de „omstandigheden” erbarmelijk zijn. Het bouwen gaat dóór, overal waar waarlijk leven is. Het leven gaat dóór, ondanks dood en verderf, door menschen gezaaid. Het bouwen gaat dóór, overal waar in de menschen nog vertrouwen is. Ondanks alles.

De werkelijke bouwmeester wéét, dat er soms gesloopt moet worden om nieuwe bouwwerken tot stand te brengen. Hij weet dat de dorpen en steden levende organismen zijn en blijven. Maar hij weet ook, dat, waar niet met omzichtigheid gewerkt wordt, jaren en jaren noodig kunnen zijn om te herstellen wat onnoodig vernietigd werd.

Hij weet, dat het met de stad is als met de samen-leving, waarvan zij het in steen gegroeide beeld is. Hij weet dat sloopen gemakkelijk is, dat het soms noodig is te sloopen en grondig te sloopen, maar dat het veel tijd en moeizamen arbeid vordert om iets nieuws en iets beters in de plaats te stellen van het gesloopte.

Hij weet dat er veel is dat nieuw is, maar nauwelijks meer levend naast veel dat oud en gegroeid, soms vergroeid is, maar nog volkomen levend.

Het is met de stad en met het huis als met de samenleving en met ons zelf. Er is veel, dat wij anders wenschen en dat anders behoort te zijn, er is veel dat verandering behoeft in de stad en in de samenleving. In het huis en in ons zelf.

Er is veel, dat wij moeten verbouwen, dat wij moeten verbeteren, dat moet worden vernieuwd en gereinigd. In de stad en de samenleving. In het huis en in ons zelf.

Maar wie gaat verbouwen, wie gaat verbeteren, wie gaat vernieuwen, die doe zijn werk met overleg, na rijp beraad en bedachtzaam.

Want het huis dat wij willen verbouwen en de stad die wij willen verbeteren en de samenleving die wij willen herzien, zijn gegroeid, en moeten blijven groeien. Zijn levend en moeten blijven leven. En zij moeten door onzen arbeid en

PLATTE DAKEN ZONDER AFSCHOT.

In den jaargang 1935 van de „Schweizerische Bauzeitung” viel mijn oog op een kleine bijdrage van Ingenieur R. Maillart te Zürich over bovengenoemd onderwerp. Het is m.i. van belang eens na te gaan of hier te lande ook aanleiding bestaat, de door Maillart aanbevolen constructie toe te passen.

Platte daken verkrijgen in het algemeen een afschot met een helling tusschen 1 : 100 en 1 : 20, dat, afhankelijk van de plaats der afvoerpijpen, naar buiten of naar binnen kan zijn gericht. De dakbedekking kan op drieërlei wijze samengesteld zijn, nl. als cementmastiëkdakbedekking, als (teerhoudende) asfalt-papierdakbedekking, of als teervrije dakbedekking.

De cementmastiëkdakbedekking bestaat uit een onderlaag van henneppapier en twee lagen asfaltpapier, die met verspringende naden op elkaar worden geplakt en aan de bovenzijde volkomen afgedekt worden met cementmastië. Op de bedekking moet een deklaag van 3 cm grind komen.

De asfaltpapierbedekking is eveneens samengesteld uit een onderlaag van henneppapier en twee lagen asfaltpapier. De eerste laag wordt gespijkerd, de tweede geplakt en daarna met mastië bedekt, waarin warm gemaakt fijn grind moet worden geperst.

De teervrije bedekking wordt uit één of uit twee lagen samengesteld. Op overeenkomstige wijze moet met warme kleefstof geplakt of afgesmeerd worden, terwijl eveneens een dun laagje fijn grind van een korrelgrootte van 2 tot 4 mm in de afsmeerlaag kan worden geperst.

Uit den aard der zaak is de duurzaamheid van dergelijke bedekkingen, hoe goed zij ook zijn uitgevoerd, niet zoo heel groot. Door vervluchtiging van de bestanddeelen, die den gebruikten papierlagen hun waterdichtheid geven, zal de elasticiteit daarvan verminderen. Bovendien zal sterke verhitting en vooral langdurige uitdroging de duurzaamheid der bedekking nadeelig beïnvloeden. In verband daarmee is de ouderwetsche constructie met een 3 cm dikke grinddeklaag, die den nadeeligen invloed der zonnestralen tegengaat, zeker aan te bevelen. Ook kunnen tegels of een of ander poreus dekmateriaal in dit opzicht goede diensten bewijzen.

Bij gering afschot zal de keuze op asfaltbedekkingen moeten

tijdens onzen arbeid en na onzen arbeid bewoonbaar blijven. Maar wij moeten bouwen en blijven bouwen. Voorzichtig, bedachtzaam, maar in vol vertrouwen. Onder alle omstandigheden. Een volk dat leeft en wil leven, dat zijn taak erkent en dat vertrouwen heeft, bouwt. Ondanks alles. En het getuigt van dien levenswil, van die erkenning en van dat vertrouwen wanneer het tot zichzelf kan en mag zeggen: „en tóch bouwen wij”.

vallen, terwijl bij steilere dakbedekkingen teervrije, dus bitumineuze bedekkingen toepassing vinden.

Het is duidelijk, dat het voorstel-Maillart, om de bedekking constant nat te houden, ernstige overweging verdient. Immers zal het onder water staande dak niet in de gelegenheid zijn, waardevolle vluchtige stoffen te verliezen, en daardoor zijn oude samenstelling behouden. Daartoe moet het dak dus zonder enig afschot worden uitgevoerd, en moeten de afvoerpijpen zóódanig worden aangebracht, dat steeds een laagje water op de bedekking staan blijft. Dit kan op eenvoudige wijze geschieden, door den mond van de afvoerpijp eenigszins hooger aan te brengen dan den bovenkant van de bedekking. Het aanbrengen van een sterk poreuze afdeklaag boven de bedekking kan natuurlijk evengoed de bedekking blijvend vochtig houden.

Maillart wijst er op, dat een dergelijk dak in den zomer voor een goede afkoeling der daar onder liggende vertrekken zorg draagt, zoodat bij langdurige droogte er uit dien hoofde wel aanleiding toe bestaan zal, het ontbrekende water kunstmatig aan te vullen. Hij beschrijft een houtcementdak dat met een deklaag van poreus slakkenbeton afgedekt was, en waarbij de afvoeren enkele centimeters boven die laag waren aangebracht. Na 30 jaren was geen enkele reparatie wegens lekkage aan het dak geschied. Bovendien had de vorst geen enkelen nadeeligen invloed op de poreuze afdeklaag uitgeoefend. Bij dit dak bestond de rand uit een eenigszins schuin oplopend betonnen vormstuk, dat over de bedekking heen lag. Een dak van ongeveer dezelfde constructie (alleen was hier als deklaag een laag grind gekozen), maar met een afwerking van zink aan den rand, had na eenige jaren tot lekkage aanleiding gegeven, omdat het houtcement onder de zinklaag na eenigen tijd gedeeltelijk „verbrand” was.

Het toepassen van platte daken zonder afschot leidt tot een eenvoudige uitvoering; bovendien is men vrijer in de keuze van de plaats der afvoerpijpen. Ik ben van meening, dat tegen toepassing met een geringe blijvende waterbedekking geen bezwaar bestaat als teerhoudende bedekkingen worden gekozen. Het wil mij voorkomen, dat een discussie over dit onderwerp wel meer licht in deze kwestie zal kunnen geven. H. G. J. S.

WOONHUIS TE WOERDEN. ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.

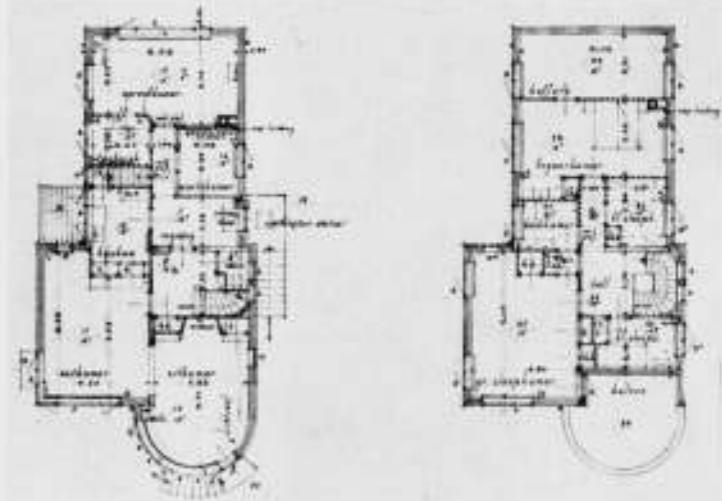
De aan de Westwal te Woerden, aan park en Oude Rijn door architect Greiner gebouwde dokterswoning trok zoozeer mijn aandacht door vormgeving en kleur dat de zeer goede foto's m.i. geen goed beeld geven, hoe het doet als je er voor staat. Ook inwendig heeft hij met eenvoudige middelen een smaakvol geheel gemaakt.

De bouwkosten bedroegen f 12.650.—, zonder schilderwerk (f 1000.—) en centrale verwarming (f 1350.—).

Het huis is op buitengewoon vakkundige wijze uitgevoerd door den aannemer J. v. Beisterveld te Oudewater.

Je vraagt je af, hoe het nog mogelijk is voor een architect om in dezen tijd met zijn geweldige spanningen nog op te kunnen gaan in den bouw van een enkel woonhuisje.

J. RODENBURGH.
Architect B.N.A.

WOONHUIS TE WOERDEN. ARCHITECT DICK GREINER B.N.A.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 24

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

15 JUNI 1940

L. J. P. KOOKEN †

L. J. P. Kooken, de Eindhovensche architect, wiens overlijden op Maandag 3 Juni ons zoo onverwacht bereikte, die als autodidact zijne gansche loopbaan in zijn geboortestad doormaakte, waar hij aanvankelijk als gemeente-architect werkzaam is geweest, zag die gemeente zich ontwikkelen van een provinciestad van 8000 zielen, tot een der meest bekende industriesteden van ons Vaderland.

De H. Catharinakerk aldaar, omtrent de zestiger jaren daar gebouwd door Dr. Cuypers, had van 't begin af zoo zijne sympathie gewonnen, dat hij zich gaarne als leerling van Cuypers meldde. Zoo nam hij al lange jaren de leiding van het onderhoud en verdere bouwkundige werken waar, welke met die kerk in verband stonden.

In 't maatschappelijk leven wist hij de positie van den architect steeds juist en zuiver te stellen en te verdedigen. Zoo was hij als lid van den Gemeenteraad en ook bij vele technische en opvoedingsbelangen werkzaam.

Zijn particuliere practijk strekte zich uit over woonhuisbouw,

scholen, kerken, gestichten, winkelgebouwen. Hij was de plaatselijk goed georiënteerde medeontwerper van het Uitbreidingsplan voor Groot Eindhoven, dat dienst deed om aan te toonen hoe noodzakelijk de annexatie van de zes omringende landelijke gemeenten voor 't „stadje Eindhoven" was geworden. Al zijn gebouwen dragen een eenvoudig eerlijk karakter. Dezelfde eigenschappen kenmerkten hem in het dagelijksch leven en in zijn sympathieken omgang met collega's.

Tweemaal mocht hij voor zijn gezin een woonhuis bouwen, dat telkens de kenmerken droeg van de beste strevingen welke omtrent de stichtingsperiode in ons Vaderland te onderscheiden vielen.

Sedert enkele jaren had hij zijn practijk overgedragen aan een jongeren collega, dien wij in 't Bestuur van den B.N.A. ontmoeten.

Kooken zal in ruimen kring een sympathieke herinnering achterlaten.

JOS. TH. J. CUYPERS.

EEN WOORD VAN GEMEENSCHAPSZIN

Laat ons een oogenblik gezamenlijk stilstaan en de wonden betreuren, die het harde noodlot ons heeft toegebracht. Allen, die Rotterdam gezien hebben, zijn daarvan diep en diep onder den indruk. Het is nu of onze collega Verheul zijn sympathieke boekjes schreef als een laatste piëteitvolle daad. Naar deze stad, die we zoo dikwijls in onze gedachten veronachtzaamd hebben, gaat nu ons aller gevoel uit. Nu wij daar die verbrande Sint Laurens zien staan en zooveel goede nieuwe architectuur geheel verloren hebben zien gaan past ons architecten een woord van oprecht medegevoel met deze nijvere stad, waarvan wij nu meer dan ooit voelen wat zij voor ons Nederlanders beteekent.

En behalve aan onze gebouwen denken we ook aan onze mooie schepen, waarbij alleen reeds de aanblik van de Statendam ons met rouw vervult.

Daarnaast gaan onze gedachten vooral naar Zeeland, een onzer schoonste, meest gave provincies. Middelburg in brand! Hoe gingen wij dien nacht slapen in de onzekerheid wat dit fatale bericht beteekende. Het moet nu aanvaard worden, dat daar een kleinood, het dierbare Middelburg, waarvan ik de schoonheid dikwijls met die van een camee vergeleken heb, grootendeels verwoest is en dat er veel historische panden voorgoed verloren zijn gegaan.

Maar de gevels van het Stadhuis zijn te redden, ze zijn er zeker niet zoo erg aan toe, als indertijd die te Leiden. Er zijn meer lichtpunten: Veere is gespaard, ook Goes en Zierikzee.

Laat ons trachten troost te zoeken, waar die te vinden is.

Ook al is het schoone lichaam van ons dierbaar vaderland ernstig gewond en ook al zijn er vele kleinere wonden, zooals Amerongen, Rhenen, Renswoude, Scherpenzeel, waarbij intusschen nog de belangrijkste gebouwen gespaard zijn gebleven, laat ons toch

ook met dankbaarheid vaststellen, dat zoo edele deelen als Amsterdam, Den Haag, Delft, Utrecht, het geheele Noorden en Oosten en ook Limburg met Maastricht architectonisch niets geleden hebben. Gode zij dank!

Het ligt zeker niet in onzen aard bij de pakken neer te zitten. De Regeeringscommissaris, Dr. Ir. Ringers, die zijn organisatorische talenten reeds veelvuldig heeft getoond, is voortdurend bezig den wederopbouw voor te bereiden. De Rijksgebouwendienst, de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, alle zijn in actie, in onderling overleg. Wij hopen, dat ook het Bestuur van den B.N.A. hierover spoedig gunstige mededeelingen zal kunnen doen.

Bij de overstelpende hoeveelheid werk, die hier verzet moet worden, is er zeker voor vele bekwame architecten een taak aan te wijzen. Gezien den gemeenschapszin, die in deze zware tijden overal tot uiting is gekomen, is te verwachten, dat juist ook wij, architecten, van een geestelijke bate zullen kunnen gaan spreken, wanneer wij, in een collegiale samenwerking, tot resultaten kunnen komen, die door de nieuwere inzichten omtrent restauratie en omtrent stedebouw, beter zijn dan wat tot nu toe bereikt is.

Er is dus reden om met hoop en vertrouwen de toekomst tegemoet te zien.

In weerwil van den rouw, waarin wij verkeerden, is het goed dit uit te spreken, om niet, met stomheid geslagen, door de groote bestaande moeilijkheden geestelijk geknakt te worden.

We moeten verder, laat ons denken aan het devies van Zeeland: Luctor et emergo.

D. F. SLOTHOUWER.

GEVELAANZICHT.

TEHUIS VOOR MILITAIRES TE GRAVE. ARCHITECT W. VERSCHOOR.

Het stadje Grave, gelegen in de provincie Noord-Brabant op den linker Maasoever, even terzijde van den Rijksweg van Nijmegen naar 's-Hertogenbosch, was vroeger een belangrijke vesting. Krachtens de wet van 9 April 1874 werden de vestingwerken en het bruggehoofd gesloopt, het stadje onderging echter verder weinig verandering en vertoont door zijn dichte, vrij hooge bebouwing dan ook nog geheel het karakter van een oud vestingstadje.

Grave heeft in de geschiedenis van ons land een belangrijke rol gespeeld en werd herhaaldelijk belegerd. In 1672 viel het in handen der Franschen, in 1674 werd het door Willem III heroverd, in 1694 bood de stad tien weken weerstand aan de Franschen.

In vroegere jaren had Grave uit hoofde van zijn strategische ligging een garnizoen, toen dit wegtrok lag het tientallen van jaren eenzaam en verlaten aan de Maas, tot het vorige jaar buiten de kom van de gemeente groote kazernecomplexen verzeen en Grave dus weer garnizoensstad werd.

De Nederlandsche Militaire Bond besloot daarom ter plaatse een tehuis voor militairen te stichten en kocht daarvoor aan, het pand Brugstraat no. 6, niet veel meer dan een bouwval, die de sporen van vroegere belegeringen nog droeg in den vorm van een in den voorgevel gemetselden kanonskogel. Het pand was zoodanig in verval, dat het geheel moest worden gesloopt met uitzondering van den grooten, met een tongewelf overdekte kelder, die blijkens de sporen, die daarin gevonden werden, vroeger tot bakkerij heeft gediend. Op den bestaanden kelder werd dan het tehuis met behoud der oude bouwmuren opgetrokken. De begane grond werd geheel ingericht voor conversatie ruimte, op de verdieping bevindt zich een leeskamer, de woning voor den huisvader is verdeeld over verdieping en zolder-verdieping.

Er is gepoogd het gebouwtje aan te passen aan de lokale sfeer en dit te bevorderen door het gebruik van de oude materialen. Voor den voorgevel werd mooie bronskleurige, uit de afbraak voortkomende steen gebruikt, voor de dakbedekking dienden uit de afbraak voortkomende pannen, de oude gevelankers werden weer aangebracht, evenals de uit den ouden gevel afkomstige kanonskogel. Ook werd nog bruikbaar eikenhout

gevonden, eeuwenoude eiken moerbalken leverden nl. prachtig materiaal voor de ingangsdeur, de puibetimmering en de luiken. Na gehouden onderhandsche aanbesteding werd de bouw opgedragen aan het Aannemersbedrijf Gebr. Kellendonk te Alverna-Wychen voor de somma van / 5643.—, de aanleg van de centrale verwarming vorderde een bedrag van / 590.59.

VERSLAG VAN DE HULDIGING VAN DEN BOUWMEESTER WILLEM KROMHOUT

Inleiding.

De gebeurtenissen, die wij van den 10den Mei af beleefden, hebben alles wat vóór dien datum geschiedde zoo overschaduwd, dat wij het gevoel hebben of dit reeds tot een ver verwijderd verleden behoort. Ook die middag van den 9en Mei, waarop wij in grooten kring tezamen waren uit alle oorden van het land, om in het Stedelijk Museum te Amsterdam onzen nestor Kromhout te huldigen en die in kleiner kring tot laat in den avond in feestelijke stemming werd voortgezet, is door het krijgsrumoer overstemd. De laatste heildronk viel bijna samen met het eerste schot. Met huivering hebben wij dit later vast moeten stellen. Verder af wonenden konden toen slechts met moeite, tusschen onze optrekkende legers door, hun haardsteden bereiken. Een der feestgenooten, die den volgenden dag zijn 40-jarig huwelijksfeest zou vieren, bereikte pas na 8 dagen zijn woonplaats.

Laten we deze feiten ook in ons B.W.A. mogen memoreeren, om daarin ook iets van de geschiedenis dezer dagen te boekstaven. In het nog vóór den onheilsdag afgedrukte nummer van 11 Mei (dat ons natuurlijk op lateren datum bereikte) werden de foto's van het aangeboden borstbeeld van Kromhout reeds opgenomen, met de aankondiging van dit verslag en de toespraak van ondergeteekende, waarin de esoterische beteekenis van de huldigingsdaad werd uiteengezet.

Het verslag.

Een groote kring van collega's, vrienden en vereerders van den jubilaris, vulde op den middag vóór zijn 76sten verjaardag geheel de groote hoekzaal op den beganen grond in den linker vleugel van het Stedelijk Museum te Amsterdam. Hierbij waren aanwezig Zijne Excellentie de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen G. Bolkestein met den Directeur-Generaal van Onderwijs aan dat Departement Prof. Dr. G. A. van Poelje en den Chef van de Afd. Kunsten en Wetenschappen Mr. J. K. van der Haagen, de Commissaris der Koningin in de provincie Noordholland Mr. Dr. A. baron Röell, de Directeur der Gemeente Musea te Amsterdam Jhr. D. C. Röell en de Conservator der Musea Jhr. W. J. H. B. Sandberg, de Directeur van het Museum Boymans te Rotterdam Dr. D. Hannema, de Voorzitter en Secretaris van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg resp. Prof. Ir. J. A. G. van der Steur en Dr. Jan Kalf, de Referendaris van de Afd. Kunstzaken der Gem. Amsterdam Mevr. Mr. H. van Dam van Isselt.

De Burgemeesters van Amsterdam, 's-Gravenhage en Rotterdam hadden bericht gezonden, door drukke ambtsbezigheden tot hun spijt verhinderd te zijn. Bericht van verhindering werd verder nog ontvangen van den Directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, den Directeur van het Gem. Museum te Den Haag en den Wethouder voor de Kunstzaken te Amsterdam.

De jubilaris en zijn echtgenoot namen met de genoodigde autoriteiten hun plaatsen in op de gereserveerde zetels. Voorloopig nog aan het oog onttrokken was het aan te bieden borstbeeld opgesteld achter een ons welbekend 3-voudig kamerscherm van den kunstenaar Dysselhof.

Voor de collega's en vrienden, die het door den beeldhouwer

Theo van Reijn vervaardigde borstbeeld aanboden, trad de Voorzitter van het uit de schenkers gevormde „Comité van Aanbieding", Mr. J. F. van Royen, naar voren en hield de volgende toespraak:

Excellentie, Dames en Heeren!

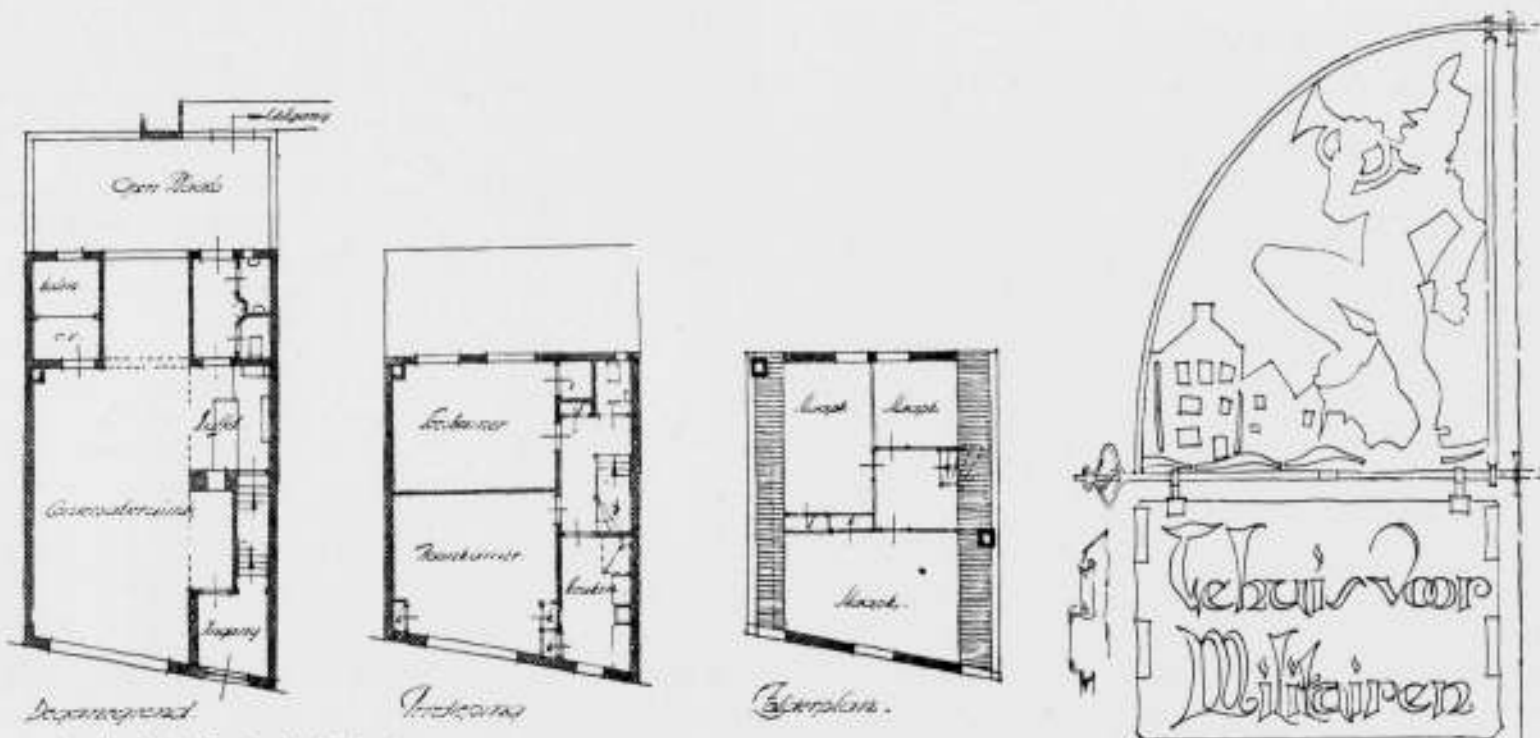
Te midden van den kring der donateuren, die zich met hun volle en warme sympathie om onzen jongen 76-jarige hebben geschaard, is het mij als voorzitter van het Comité van Aanbieding een vreugde U, Excellentie, als Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, hier welkom te mogen heeten. Dankbaar voor Uwe tegenwoordigheid, waarmee U weer opnieuw van Uw daadwerkelijke belangstelling voor alles wat er in onze kunsten omgaat, blijk geeft, is het mij bovendien een voorrecht U ons aller gelukwensen aan te bieden met Uw herstel en Uwe Excellentie de verzekering te geven, dat wij Uwe afwezigheid uit het openbare leven als een gemis hebben gevoeld, Uw terugkeer begroeten als een wederkeer van Uw heilzamen invloed op de ontwikkeling onzer cultuurbelangen. Het verheugt ons aan Uw zijde te zien den Heer Commissaris der Koningin in dit Gewest, wiens aanwezigheid in zoo hooge mate door ons Comité wordt gewaardeerd. Ik heet voorts met erkentelijkheid hier welkom Mevrouw Van Dam van Isselt en U mijne Heeren, Professor van Poelje, Mr. van der Haagen, den beeldhouwer van Reijn, Dr. Hannema en de Heeren Röell en Sandberg en U allen Dames en Heeren die door het gevolg geven aan de uitnodiging van het Comité, beteekenis en relief aan deze samenkomst geeft. Wij zijn er van overtuigd, dat Uw aller aanwezigheid ook een groote voldoening zal zijn voor hem die begin en middelpunt van deze plechtigheid is: den bouwmeester Kromhout, hij die aan den vooravond van zijn 76sten verjaardag door zijn joyeuse levenskracht het levend bewijs is, dat naar het woord van Augustinus slechts oud is de mensch die in vrees leeft, maar jong die leeft in de universele liefde, die is ook het element der kunsten en van den kunstenaar.

Het is nu 6 jaren geleden, ik mag daar met een enkel woord aan herinneren, dat ik vóór de opening van de Kromhout-tentoonstelling, ter gelegenheid van diens 70sten verjaardag, namens den Tentoonstellingsraad, met de bezonnenheid die de rijpere jeugd eigen is, aan het talrijke gezelschap openbaarde, dat een borstbeeld van den jubilaris in aantocht was, bedoeld als een herinnering aan dat jubileum en als een schoon gedenkstuk van de beteekenis van den architect voor onze samenleving. Wie in een goede zaak gelooven, haasten niet. Omstandigheden aan de conjunctuurvorschers wel bekend waren ons plan niet gunstig; nu de conjunctuur in haar diepste depressie is, is onze goede zaak voltooid. De Secretaris van ons Comité, de architect Boeyinga, zal U den zin daarvan verklaren, en den achtergrond dezer plechtigheid in het licht stellen.

Hierna volgde de toespraak van den Heer Boeyinga die in ons nummer van 11 Mei i.l. werd opgenomen.

Daarna vervolgde de Heer van Royen aldus:

Excellentie, Dames en Heeren, na deze duidelijke en diepgaande toelichting, waarvoor wij den Heer Boeyinga dank zeggen en waarmee hij deze samenkomst in haar juiste beteekenis heeft geteekend, zijn wij genaderd tot het oogenblik waarop wij ge-

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 A 200 EN TEEKENING VAN HET UITHANGBORD. TEHUIS VOOR MILITAIRES TE GRAVE. ARCHITECT W. VERSCHOOR

durende zoo langen tijd hebben aangestuurd, het aan de openbaarheid overgeven van hetgeen de beeldhouwer Van Reijn en zijn model tezamen hebben gewrocht. Op dit oogenblik is het het Comité een behoefte aan beide heeren zijn hartgrondigen dank uit te spreken voor hun aandeel in het werk; den beeldhouwer Van Reijn voor zijn kunst en vakmanschap, Kromhout voor het openstellen van zijn persoonlijkheid, beide noodig om een innerlijk en uiterlijk waardevol beeld tot stand te doen komen.

En dan zijn wij U thans schuldig de verklaring omtrent de bestemming aan het beeld te geven: het Comité meende in overleg met den Heer Kromhout en de schenkers, dat op geen betere en waardiger wijze aan de bedoeling van dit gedenkstuk in den zin, als de Heer Boeyinga zooeven uiteenzette, kon worden voldaan, dan door het aan te bieden aan de Regeering, met de vraag aan U, Excellentie, of U dit beeld namens de Regeering wilt aanvaarden, met déze bestemming, dat het t.z.t. ter beschikking wordt gesteld voor plaatsing in het Nederlandsch Architectuur Museum, een museum levend reeds lang in veler voorstelling en streven, naar ik mag aannemen verzekerd ook van Uwer Excellentie's sympathie, en dat eens, mogen wij hopen spoedig, in een diep gevoelde behoefte zal hebben te voorzien. Wij zouden ons erin verheugen, Excellentie, als wij op dit oogenblik, vóór het scherm zal worden verplaatst, Uw antwoord op onze vraag mochten vernemen.

Minister Bolkestein aanvaardde in eenige welgekozen woorden, namens de Regeering, het kunstwerk en gaf op de hem door Mr. van Royen gestelde vraag ten antwoord, dat de stichting van een Architectuur Museum, gezien de betekenis daarvan voor de Nederlandsche cultuur, zijn volle sympathie en aandacht heeft.

Nu werd het scherm weggenomen en vertoonde zich de in harde Fransche kalksteen (anstrude jaune) uitgehouwen indrukwekkende kop des Meesters aan de oogen der aanwezigen. Na een oogenblik van stil aanschouwen sprak de Heer van Royen: Wij dragen dan hierbij dit kunstwerk met groote voldoening over de door Uwe Excellentie gesproken woorden aan U over, verheugd dat in afwachting van de schepping van het Architectuur Museum, het beeld in het schoone Boymans Museum te Rotterdam, de geboorteplaats van bouwmeester Kromhout, gastvrijheid zal genieten.

Een verrassend intermezzo gaf de nog enkele jaren oudere collega Ir. Jos. Th. J. Cuyper, met een spontane korte toespraak, waarin hij in het bijzonder het feit herdacht, dat hij nu veertig jaren reeds met den jubilaris samenwerkt aan de restauratie van één en hetzelfde monument, nl. de beroemde St. Janskerk te Gouda, en deelde hierover een en ander mede.

HET BORSTBEELD VAN KROMHOUT EN HET ARCHITECTUUR MUSEUM

Door de aanvaarding van het borstbeeld van Kromhout door den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen op 9 Mei 1940, is dit borstbeeld eigendom geworden van het Rijk. Doch niet alleen dit, maar voor de kunstenaars en in het bijzonder voor de beoefenaars der Bouwkunst, is hierbij een belangrijk perspectief geopend. De kop werd nl. door den Minister aanvaard voor plaatsing in een toekomstig Architectuur Museum. De omstandigheden waaronder wij nu leven zijn echter van dien aard, dat wij nog moeten afwachten in hoeverre aan de voorbereiding van de stichting van zulk een museum in de naaste toekomst kan worden begonnen. Daarom temeer verheugen wij ons er over, dat door bemiddeling van den Directeur van het

Ten slotte werd een fraai uitgevoerd album, waarin de handteekeningen der schenkers zijn opgenomen, met enkele woorden van den Voorzitter en de voorlezing van de daarin gestelde opdracht door den Secretaris van het Comité, door dezen aan den jubilaris aangeboden, waarna de Voorzitter met dank voor aller aanwezigheid, de bijeenkomst voor gesloten verklaarde.

De genoodigden verbleven nog een wijle onder het gebruik van ververschingen in de fraaie nevenvertrekken der Sophia-Augusta-Stichting, waarna een kleinere kring van collega's en vrienden zich aan een feestmaaltijd vereenigde die, o schrille tegenstelling, eindigde aan het begin van den dag waarop de jubilaris zijn 76sten verjaardag herdacht en ons land zich in oorlogstoestand bevond.

B. T. BOEYINGA.

Naschriften.

1. Het bovengenoemde album, in formaat 28 X 28 cm, werd naar aanwijzingen van den Heer Sandberg vervaardigd, onder leiding van den Heer F. Fey, door de firma J. Brandt & Zoon te Amsterdam. Het is gebonden in Afrikaansch geitenleer, met goud opdruk en rondom verguld op snee. De ongeveer 250 handteekeningen zijn op gewaarmerkte kaartjes geplaatst, die ongeveer 24 pagina's vullen. De naar typografische aanwijzingen van den Heer Sandberg in de Meidoornletter van S. H. de Roos gedrukte opdracht luidt als volgt:

In het jaar onzes Heeren negentienhonderd en veertig, op den negenden van Bloemaand, werd

DE BOUWMEESTER WILLEM KROMHOUT

die in het begin dezer eeuw met Berlage en De Bazel de leiding nam bij de vernieuwing onzer Architectuur en op velerlei gebied een figuur van groote betekenis is geweest, in een plechtige bijeenkomst in het Stedelijk Museum te Amsterdam gehuldigd, door het aanbieden van zijn door den beeldhouwer Theo van Reijn in steen gehakte beeltenis.

Deze huldiging geschiedde op initiatief van zijne collega's. In dit album zijn de handteekeningen opgenomen van architecten, verwante kunstenaars, vrienden en vereerders, die door hun bijdragen de uitvoering van dit huldeblijk mogelijk maakten.

2. Wij vernamen dat er onder de collega's en vereerders van den Heer Kromhout nog eenigen zijn, die het betreuen, dat zij niet tot de deelnemers aan de huldiging behoorden en dat hun naam daarom niet werd opgenomen in het herinnerings-album. In dezen tijd, waarin voor velerlei doeleinden bedragen worden gevraagd, is dit verzuim te verontschuldigen. Er is nog eenige plaats in het album gereserveerd en het Comité van Voorbereiding der huldiging wil nog gaarne gelegenheid geven voor deelneming. Opgaven kunnen nog worden gedaan aan den Secr.-penn. van het Comité, B. T. Boeyinga, Vondelstraat 19, Amsterdam, postgiro 154577.

Museum Boymans te Rotterdam, den Heer Dr. D. Hannema, de kop in dat museum voorloopig een waardige plaats zal verkrijgen. Het Comité dat de huldiging van Kromhout voorbereidde en dat hierover de besprekingen met den Heer Hannema mocht voeren, wil hem hiervoor ook op deze plaats, namens allen die aan de huldiging deelnamen, dank brengen. Het aanschouwen van dit mooie borstbeeld in het schoone museum van Kromhout's geboortestad, moge bij de kunstenaars en in het bijzonder bij de architecten, de gedachte aan het te stichten museum levendig houden.

Voor het Comité,
B. T. BOEYINGA, Secr.-penn.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 25

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

22 JUNI 1940

DE BOUWMEESTER J. F. STAAL. †

Dit nummer is gewijd aan de nagedachtenis van den bouwmeester J. F. Staal, die op 8 April j.l. overleed.

Wij hebben naast de bijdragen, die ons werden toegezonden, ook een stuk opgenomen dat wijlen Prof. R. N. Roland Holst in 1928 naar aanleiding van het Museum-Theater-ontwerp schreef.

HERINNERING.

„La clarté est la bonne foi des philosophes”. . . onder dit opschrift gaf Staal in het weekblad „Architectura” van 14 Maart 1914 een korte, scherpe kritiek op een in het Genootschap A. et A. gehouden voordracht. Het was wellicht zijn eerste artikel in dit orgaan. Wel was zijn naam als architect toen reeds aan ieder bekend, die maar eenigszins belangstelde in de bouwkunst van die dagen, maar dit stuk toonde een andere facet van Staal's geest. Ik moet bekennen daarbij getroffen te zijn geweest, dat hij zijn beschouwing schreef onder den titel van een der „Maximes” van Vauvenargues, den hier weinig gelezen moralist-wijsgeer der 1e helft 18e eeuw. Uit zijn betoog bleek nader, dat die woorden niet op een scheurkalender-blaadje gelezen waren, afgescheiden van het feit dat hierop meer ulevellen-gezegden plegen te staan, doch veeleer deden vermoeden, dat de schrijver onder bekoring was gekomen van dezen nobelen en felbewogen Zuid-franschman. In zijn milde liberteit zag deze filosoof zeker de verkeerdheden in den mensch, maar: „composés de mauvaises et de bonnes qualités, ils portent toujours dans leur fonds les semences du bien et du mal”. Bij zijn jeugdigen dood, slechts 31 jaar oud, liet hij, gevoed door de stoïcynsche leer, een werk na, doorgist van optimisme, waarin het innerlijke gevoelsleven een groote plaats innam.

Aan dezen Vauvenargues nu had Staal zijn titel ontleend voor zijn ingezonden stuk en daar ik toen deel uitmaakte van de redactie, was dit de aanleiding dat ik kort daarna nader met hem in kennis kwam. Afgescheiden van de ongewone bekoring, die van zijn persoon alzijdig uitging, herinner ik mij levendig, hoe het mij opviel dat die aangehaalde woorden in samenhang waren met zijn eigen innerlijkheid.

Meer dan een kwart eeuw mocht ik het voorrecht hebben hem te kennen en als ik nu terugzie op dien tijd, gevoel ik hoe juist die „klaarheid” en zijn gave om deze tot uiting te brengen, diep in zijn wezen verankerd lag. Altijd weer voelde ik, hoe groot hij daarin was, en hoe armelijk je tegenover zijn rijkdom in dezen stond. Daarbij had hij als alle grooten een ongeloofelijke mildheid in zijn scherp oordeel. Zijn wondere gave was te doorgronden — bijna intuïtief — of iets boven of onder de streep lag. Was het laatste het geval, dan kon zijn aangeboren humor meedoogenloos daveren, zonder grof te worden, met een enkel woord betoogend, dat het niet de moeite waard was er verder

Gaarne hebben wij voldaan aan het verzoek van den Heer Ir. Hulshoff, om een deel van een schrijftuur van den Heer Staal, waarin hij zijn gedachten over de nieuw-zakelijke architectuur ontwikkelde, over te nemen.

DE REDACTIE VAN HET B.W.A.

over te spreken. Maar lag het boven de streep, zoo zou hij, geladen door hartstocht als hij altijd was, het zuivere omhoog beuren, om het onzuivere te doen verbleeken. In dien geest was hij criticus in den besten zin, want meer verstand is vaak noodig om het goede te loven, dan het minderwaardige af te breken. Dankbaar mogen verscheidenen uit zijn kring dit gedenken. Zijn oprechte kunstenaarsziel was doortrokken van een wijsgeerig denken, dat hem stuwde naar een klare hoogte boven het alledaagsche. Dit belette hem niet als architect het zakelijke doel van zijn opdracht te veronachtzamen; maar het voerde hem tot de overtuiging, dat ook een bouwwerk, hoe intens het verzeld is met de stof, toch a priori uitgaat van den geest. Als zoodanig schreef hij mij in 1925, kort na den bouw van zijn Parijsch Paviljoen, en hij herhaalde dit later in een beschouwing over M. De Klerk's werk: „Een belangrijk bouwkunstwerk is ontstaan bij den architect vóór hij zijn teekeningen gaat maken, al moet dit „ontstaan” in elk individu anders gedacht worden. Het ontwikkelt zich nooit uit de teekeningen, maar uit een gedachtenschema dat zijn stof uit vele verschillende bronnen ontving, uit algemeene en speciale kennis, uit gemoedsaard en levensbeschouwing, niet minder dan uit praktische eischen van het gevraagde bouwwerk: de architectonische intuïtie is de levensverwekker in de stof die gemoed en verstand toevoeren . . . Techniek is altijd dienstbaar en ondergeschikt geweest aan architectonische kunstwerken, niet omgekeerd.”

Lag hierin een credo? Ik meen van wel. Staal was geen man van doctrines, en best mogelijk dat hij op een gegeven moment hiertegen in zou gaan, aangegrepen door zijn innerlijke bewoogenheid. Maar dat het den achtergrond van zijn denken beheerschte, geloof ik stellig, getuige nog het laatste onderhoud, dat ik met hem had.

Zeker — ook Staal heeft wel gefaald. Zij die zijn werk als bouwmeester later — als er afstand is — nader zullen omschrijven en de plaats zullen bepalen in de eindeloze continuïteit van het kunstzinnig gebeuren, zullen dat aantoonen. Maar wij die hem direct in het volle leven gekend hebben, zullen niet ontkomen aan het fascinerende dat van hem uitging — en dat bepaalt de plaats, die hij in ons leven innam. Voor mij althans rest dit als een wondere herinnering.

WILLEM VAN DER PLUYM,

GEBOUW „DE UTRECHT“ AAN HET DAMRAK TE AMSTERDAM.

J. F. STAAL EN DE TWINTIGSTE EEUW.

Nieuwere beschouwingen over de ontwikkeling der architectuur in de laatste veertig, vijftig jaren hebben ons de onjuistheid geleerd van de opvatting, dat het Beursontwerp van Berlage het tijdperk-openende kunstwerk der moderne bouwkunst geweest is, de mijlpaal, die een duistere verwarde en ontaarde 19de eeuw zou scheiden van een strevende en zoekende 20ste eeuw. Intusschen is deze algemeen verbreide zienswijze toch wel oorzaak geweest, dat men den aanvang van Staal's architectenloopbaan steeds beschouwd heeft als uitgaande van het werk en de leerstellingen van Berlage.

Dit is niet juist, want het eerste werk van betekenis van Staal, een werk gemaakt tezamen met Kropholler in de combinatie Kropholler en Staal, is het zwarte gebouw van de „Utrecht“ op het Damrak en dit gebouw toont weinig overeenkomst met het werk van Berlage; het toont integendeel geheel anderen invloed. Al heeft dit bouwwerk, dat in 1904 werd opgericht — een jaar dus na de opening van de Beurs — niet de betekenis van de Beurs — ook niet die van Berlage's kleinere werken als de A.N.D.B. (1899) — het zou toch interessant zijn dit werk van de twee beginnende, ongeveer vijf en twintig-jarige architecten, te vergelijken met dat van den vijftien jaar ouderen, theoretischen en strijdbaren Berlage. Dit zou hier evenwel te ver voeren. Een enkel punt wil ik hier echter naar voren brengen en dat is, dat het gebouw van de „Utrecht“ van Kropholler en Staal eigenlijk veel meer van de twintigste eeuw is dan de werken van Berlage, waarmede deze in dien tijd zoo van zich deed spreken.

In het in zwart graniet en donker geworden Noorsche steen opgetrokken zeer hooge gebouw van de „Utrecht“ is duidelijk de invloed van Staal's kort te voren gemaakte studiereis naar Amerika te onderkennen.

Er zit in de opzet van dit gebouw een uitbuiten van de mogelijkheden, dat zeker herinnert aan New Yorks wolkenkrabbers, die in dien tijd voor onze begrippen nog wel bescheiden maar voor die jaren toch reeds geweldig begonnen omhoog te schieten. In de architectonische vormen is het gebouw van de „Utrecht“ minder bezwaard door negentiende-eeuwsch eclecticisme, waarboven de op dit punt nog steriele Amerikaanse architecten nog niet uit waren. Daardoor is het wellicht zelfs meer van deze eeuw dan de New Yorksche wolkenkrabbers uit dien tijd.

Men moge mij vergeven dat ik hier het Amerikanisme van die wolkenkrabbers als een essentiële uiting van de twintigste eeuw naar voren breng; dit is natuurlijk maar zeer betrekkelijk, maar in dit verband is het bruikbaar. Want door dit in verband te brengen met het gebouw van de „Utrecht“ teekent zich de tegenstelling tusschen den geest van dit werk en dien van Berlage's scheppingen wel zeer duidelijk af.

Berlage, de wijsgeerige, de ziener en zoeker naar een betere samenleving, de architectonische moralist, die streeft naar zuiverheid en waarheid in de architectuur, vlucht uit den chaos van dezen tijd, wendt zich af van de nog verwarde mogelijkheden van dezen tijd en wijkt naar de primitieve zuiverheid van vroeger eeuwen terug.

Staal, die het leven aanvaardt, aanvaardt gepassioneerd in zijn werk de mogelijkheden van de nieuwe eeuw.

Al is deze houding van Staal slechts van korten duur geweest, ze is teekenend voor zijn geest. Want al verkeerde zijn werk na korten tijd juist in datgene wat ik hier als tegenstelling gaf, en al zou zijn werk nog tal van stadia doorlopen, juist de geest van levensaanvaarding, van aanvaarding van den nieuwen tijd bleef, bleef hem bij tot aan zijn dood.

Het is natuurlijk onjuist bij het gebouw de „Utrecht“ alleen van Staal te spreken. Dit werk is, zooals ik boven reeds vermeldde, een werk van de beide architecten Staal en Kropholler. Verscheidene werken hebben zij te zamen uitgevoerd en in dien tijd van het compagnonschap is hun werk, hoewel het anders bleef dan Berlage's werk, meer en meer vervuld geraakt van diens geest, is het in constructie en materiaalverwerking strenger en ook zeer primitief geworden.

Dan gaat in 1910 het compagnonschap uit elkaar.

Oogenschijnlijk had deze scheiding in architectonisch opzicht geen betekenis. De compagnons gingen uiteen, omdat er een tegenstelling van geestelijke sfeer opgetreden was, maar in hun werk kwam aanvankelijk geen tegenstelling.

Het werk van Staal uit de eerste jaren na deze scheiding was meer nog dan tijdens het compagnonschap vervuld van Berlage's geest. De villa's in het Willemspark te Amsterdam, het gebouw Heystee en het kantoorgebouw op de Heeregracht — alle van omstreeks 1910—'14 — getuigen hiervan. En Kropholler bleef voortwerken op de basis van Berlage's opvattingen, bleef zelfs tot den dag van heden gericht op het primitief-eenvoudige, het ambachtelijk-primitieve in constructie en materiaalkeuze.

Maar als men dan later Staal te zamen met den kring van archi-

tecten van A. et A., die spoedig de Amsterdamsche school zouden vormen, een nieuwe „wending“ ziet nemen en later met de stroomingen uit den tijd tusschen de twee wereldoorlogen ziet evolueeren, terwijl achter Kropholler en vooral naast hem zich een breede machtige stroom ontwikkelt die langs velerlei wegen — wegen waarmee Kropholler veelal niets te maken heeft — terugkeert naar vroeger eeuwen, dan krijgt de scheiding der twee architecten, die begonnen met samen en één van geest op te trekken, voor de ontwikkeling der architectuur toch wel een haast symbolische betekenis.

Aan den éenen kant: de vlucht uit deze eeuw.

Aan den anderen kant de aanvaarding van dezen tijd, van deze eeuw, het zich richten op het nieuwe.

En aan dezen kant, den kant van het nieuwe, heeft Staal ondanks een in dezen tijd wel al te verklaarbaar pessimisme, zijn geheele leven, steeds, tot in zijn laatste werk toe, gestaan.

Lag het eigenlijk niet in zijn aard baanbreker te zijn voor eigen nieuwe gedachten, hij is al de jaren strijder en verdediger geweest van de nieuwe gedachten en verlangens van zijn jongere tijdgenooten.

De nieuwe architectuur, de eigen architectuur van deze eeuw, heeft ontzaglijk veel aan hem te danken.

En nu de strijd tusschen de nieuwe architectuur en de naar het oude gerichte zich meer en meer in de laatste jaren toegespitst heeft, nu zullen de strijders voor een nieuwe bouwkunst, voor de eigen bouwkunst van dezen tijd, nog vaak de warm-menschelijke sympathie en den daadwerkelijken steun en hulp van Staal missen.

April 1940.

A. BOEKEN.

FRITS STAAL, DOOR EEN LEEK GEZIEN.

Er zijn menschen, die met hun zwakke zijden coquetteeren. Ik loop haast dat gevaar, wanneer ik mij met grooten nadruk als leek in de bouwkunst aandien. Niettemin acht ik dien nadruk noodig, niet slechts omdat ik thans schrijf in een orgaan van deskundigen, maar vooral, omdat mijn boven aangeduide negatieve eigenschap in zekeren zin de basis is, waarop ik in deze aangelegenheid sta. Het is bekend, dat outsiders soms een blik op de dingen hebben, die den vakman ontgaan. In het bijzonder bestaat die kans, wanneer het gaat om de waardeering eener persoonlijkheid. Dan immers zal de collega allicht het menschenlijke daarin naar vermogen wegvegen, teneinde het zakelijke des te beter te zien, terwijl de technisch onbevoegde juist door den persoonlijke kant het meest getroffen wordt.

Dat alles ware niettemin weinig meer dan een voorwendsel, wanneer ik niet cultuurhistoricus ware, dat wil zeggen een waarnemer, die van alle cultuurverschijnselen, van de kunst bovenal, den menschenlijk-socialen groeibodem gadeslaat. Alle cultuur gaat van het leven uit, en hare geschiedenis is eerst dan waarachtig, wanneer zij als levensgeschiedenis verschijnt.

Maar men verwarre die methode niet met de psychologische! Bij den ons ontvallen Frits Staal kwam dat onderscheid allerduidelijkst uit. Individueel-psychologisch verschijnt zijn figuur mij onder een gedaante, die heel toevallig, zeer bepaaldelijk toevallig, het karakter van zijn vak lijkt te dragen. Ik zie hem als een sterke, elastische basis, waarboven een achteloos-eudaemonistisch toegeven aan het aangename, gewenschte, en daarop dan weer een forsche, beheerschte vakprestatie. Zijn onverholven neiging tot traagheid, gemak en genot bedekte als een nevel de sterke draden, die uit den bodem zijner persoonlijkheid de voedingsstoffen naar zijn artistieke wilsverwerking voerden. Zoo iets dus als een bijna in de lucht hangende betonijzerconstructie. Maar hij ware in dit opzicht dezelfde geweest, toen

die constructie nog niet bestond, en de bouwkunst zich nog niet vermat de zwaartekracht te hoonen.

Geheel anders is zijn beeld op de gevoelige plaat der cultuurgeschiedenis! Al zijn menschenlijke zwakheden vallen daar als nietigheden weg. De ontwikkelaar onderkent daar een figuur, die ook in de gedrevenheid der inspiratie het duidelijk besef van de atmosfeer, waarin zij werkt, niet lang verliest. Staal was iemand, die telkens wakker werd. Zonder genade voor persoonlijke eigenliefde constateerde hij dan hetgeen hem bij zijn schepping ontbroken had. Ik heb zelden een man ontmoet, die zoo volmaakt eerlijk, ook over zich zelf, oordeelde. Hij wist, overpeinzend, wat hij wilde; maar hij zag ook heel spoedig dat er iets aan de uitwerking ontbrak. Volle overtuiging, onophoudelijk afgewisseld door strengen twijfel, dat was, zooals ik het zag, zijn geestesbeeld.

Wederom geenszins een verschijnsel van individueele psychologie!

Staal is zwaar onder zijn tijd gebukt gegaan. Schijnbaar was die tijd hem zeer gunstig. Heeft niet de architectuur gedurende, en mede door zijn leven, een vlucht genomen, zooals Nederland slechts zelden gekend had? In waarheid echter was de bodem ziek, zij het ook niet ongeneeslijk.

Den welwillenden lezer, die hier misschien schrikt, kan ik sussen: het is thans evenzoo, als gedurende de bouwkunst der Italiaansche Renaissance, die toch niet bepaald een kwaden naam verwierf in de geschiedenis! Ik wil nu, terwille der korthed — ja, er zijn menschen, die haar beminnen — niet in een beschouwing over die belangrijke periode vervallen, en keer meteen tot het heden terug: onze tijd is, in mijn oogen, zeer belangrijk, als kamerdag. Alles wordt overhoop gehaald, en alle dingen neergezet in een verband, dat niet als blijvend bedoeld is. Verschuivingen tijdens het gebruik houden innig verband met het doel

GEBOUW HEYSTEE.
REGULIERSDWARSSTRAAT TE AMSTERDAM.

der bewoning; op den kamerdag is dat verband verbroken. Verlaten wij de vergelijking! De cultuur, met name de kunst, komt voort uit het levensbewustzijn der volken. Maar er bestaan tijden, dat een volk te zeer in beslag genomen wordt door problematiek, dat het geen duidelijk levensbewustzijn meer heeft. Een problematiek is dat dan, niet zooals tusschen vooruitgang, of wat daarvoor gehouden wordt, en behoud; dat immers is een strijd tusschen twee levende werkelijkheden. Maar de problematiek van menschen, die bedachte woorden tot werkelijkheid willen maken, zoo ze zich niet aan versleten woorden vasthouden.

J. F. STAAL.

Voor wie den bouwmeester J. F. Staal persoonlijk goed hebben gekend, geeft zijn heengaan een gevoel van onvervulbare leegte. Het is daarmede, alsof een middenpunt van breede, vriendschappelijke menselijkheid opeens vervluchtigd is tot nietigheid, een wereld van geest, van menselijke vreugde, van schoonheid, van goeden wil is uiteengevallen om voort te bestaan in zijn geestelijke nalatenschap, die wèl ons het weten bewust doet blijven, dat zijn kunnen groot was en veelzijdig, doch bij het verlies, dat wij menselijkerwijze lijden, geen troost brengen kan.

Want slechts stug en traag geven de verschijnselen der bouwkunst weer, de soepele vormen van de geesteswereld van iemand als onzen Staal, die altijd meer was, dan het door hem in de architectuur gebeeld, altijd ver stond boven de materiële worsteling, waarmede de verwezenlijking van architectonische gedachte steeds gepaard moet gaan.

Elk edel mensch kent den zelfstrijd van den geest tegen de materie; ook Staal heeft dezen zelfstrijd in zijn leven ten volle gekend en doorleefd en in zijn kunstenaarschap is deze zelfstrijd als het ware gebeeld in zijn steeds hernieuwd zoeken naar de vormen, die de zwaarte der materie op kunnen heffen tot het „andere“.

Onze huidige werkelijkheden zijn nog te rauw, te veel in de schors van het onmiddellijk egoïsme, voor ideale vergeestelijking. Cultuur en kunst vinden er geen groeigrond, zoomin als in het communistisch toch voorzeker ernstig willende Rusland. Want ook daar heerscht het bedachte program.

Zoolang nu de idealen niet uit de spontane behoeften der maatschappij opschieten, zoolang kan de kunst er niet door worden beziend. De kunstenaars, niet minder bekwaam dan in andere tijden, grijpen dan immer, onbewust, naar hetzelfde surrogaat: het aestheticisme. Men werpe mij niet naar het hoofd, dat juist het „moderne bouwen“ van geen aethetica verlangt uit te gaan. De zakelijkheid — met alle respect denk ik eraan — is voor den kunstenaar in den bouwmeester niet anders dan de grondslag voor een proportiekunst, een kunst der afgewogen verhoudingen, terwille der verhoudingen; wat bijvoorbeeld de Noordelijke Renaissance en het Barok niet geweest zijn. De akkerlucht van het natuurlijke, ongezoete, hangt niet om onze moderne bouw-scheppingen, en hing ook allerminst om die van Staal.

Ik geloof, dat de sensatie daarvan voortdurend in zijn poriën indrong, en zijn bloed bezwaarde. In zijn jonge jaren heb ik hem niet gekend; maar gedurende de laatste twee decennia leek hij mij een Hercules, die met stoere kracht de dingen met zijn armen in de hoogte in orde bracht, om telkens met een zucht, bijna van wanhoop, neer te zinken. Hij wist, dat hij voortreffelijk werk schiep; aan zich zelf heeft hij nooit getwijfeld. Wel aan de atmosfeer, waarin hij ademde, en die hem als een booze moeras-geest verlamde.

Dan trok hij zich terug op de zekerheid, die zijn hooge intelligentie hem schonk: zoo moet het nu in ieder geval; zoo is de weg naar het nieuwe.

Het is niet aan mij, Staal's bijzondere verdiensten als architect te ontleden; zeer zeker niet in dit orgaan. Wat echter ook, vak-kundig, de rol moge zijn, die hij in de geschiedenis gespeeld heeft, sociaal-psychologisch was hij een buitengewone, een voorname verschijning. In de volheid levend zijner scheppingskracht, bleef hij zich voortdurend klaar bewust van de historische stroomingen waarop hij dreef. Dit weten van de drijfkrachten en remmingen des tijds, bij onverstoorte spontaneïteit, maakt hem tot een modern mensch, naar de opperste betekenissen des naams.

Dr. F. H. FISCHER.

Wie de vormwisseling in Staal's architectonische uitingen ziet als een altijd weer „meegaan“ met nieuwere stroomingen, vergist zich al te zeer.

Zijn innerlijke zelfstrijd, die hem er toe leidde, niet alleen de wereld om hem, doch ook zijn innerlijke wereld scherp en kritisch te doorschouwen, doet hem steeds naar nieuwe, andere middelen grijpen, om in de architectuur den „geest“ door de materie te doen spreken.

Dat aan het einde van zijn leven hij gekomen was tot een pogen naar verluchting der bouwvormen in de stralende lichtheid van glas en glanzend materiaal, is, voor wie zijn geest verstaat, verstaanbaar.

Zijn Beursgebouw te Rotterdam, zijn laatste, nog niet voltooide en door de aanwezige bouwschuttingen nog niet zichtbare werk, is van deze fase een beeld, dat eerst later volledig tot ons komen kan.

Krachtiger en duidelijker spreekt deze fase uit zijn meesterlijk ontwerp voor het Amsterdamsche Raadhuis, dat door den aard zijner bestemming meer aanleiding gaf tot volle ontplooiing van meesterschap, dan het Beursgebouw te Rotterdam, dat al te zeer zijn hoofdbestemming verbergt achter een aantal van materiële neven-functies.

Staal is zuiver een mensch van zijn tijd, van dezen tijd, die in rusteloos beweeg steeds van aanzicht verandert en waarin de rust tot een zekere zelfgenoegzame cultiveering van het verworvene ontbreekt.

Een man van den aard en met den bewegelijken geest van Staal moest zijn gave steeds weer opnieuw instellen op hernieuwde middelen. De zelfgenoegzaamheid, die blijft bij het eenmaal verworvene, was hem vreemd en zijn liefde voor de hernieuwing was ook zijn liefde voor de jeugd, waarin hij „terecht“ de voorwaarde voor nieuwe, betere levensvormen zag.

Een figuur als die van Staal is wel zeer zeldzaam en wij menschen, die achterblijven, mogen niet anders dan hem zijn rust en zijn verlossing van zijn geestelijken strijd tegen de zwaarte van de stof van harte gunnen, als een uiteindelijke overwinning. Daar wij echter zijn gave, zijn goedheid en zijn grootheid kennen, voelen wij ons verarmd en verlaten — het kan niet anders.

C. J. BLAAUW.

VILLA IN HET WILLEMSPARK TE AMSTERDAM.

IN MEMORIAM J. F. STAAL.

Het is voor een groeiende en zich steeds veranderende stad van het grootste belang, dat zij tot haar inwoners architecten mag rekenen, die hun geheele werkkraft aan haar gezonden groei en aan het behoud van het bestaande karakteristiek-schoone willen wijden.

Bezit een dezer architecten een waardevol scheppend vermogen, een helder oordeel over de vraagstukken, die in een steeds groeiende en wijzigende stad om oplossing vragen en de gave om dit oordeel te uiten op een wijze, die tot nadenken en aanvaarden leidt, dan is zijn werk gedurende enkele decennia voor zijn stad van groote beteekenis.

J. F. Staal was een architect van dit formaat. Daarom beteekent het heengaan van Staal voor Amsterdam een zeer groot verlies.

Op verschillende belangrijke stadsaspecten heeft Staal met zijn werk een grooten invloed gehad: N.Z. Voorburgwal, Daniël Wil-linkplein, Weesperplein, Jan Evertsenstraat en ook door zijn bouwwerken van veel vroegeren tijd in het Willemspark en op het Damrak.

Voor Amsterdam zijn de mogelijkheden tot het verkrijgen van belangrijke stadsaspecten, beziend door bouwwerken van Staal, afgesneden. Doch dit moet erkend worden niet alleen met een sombere berusting, doch ook met een groote dankbaarheid, voor het door Staal met zijn ernstig werk gegevene.

Hij gaf Amsterdam niet alleen deze goede bouwwerken, die mede het stads-karakter bepalen. Hij hield intens van Amsterdam en wijdde deze stad zijn geheele groote werkkraft, waar noodig zijn scherp analiseerend geschrift of zijn beziend woord, wetend hiermede slechts Amsterdam en dikwijls niet zijn eigenbelang te dienen.

Hij diende Amsterdam gedurende 20 jaren. Hij gaf mede leiding aan den opbouw van de nieuwe Stadsuitbreidingen en adviezen betreffende het behoud van de karakteristiek van het bestaande. Ik heb het geluk gehad al die jaren met hem te kunnen samenwerken en ik heb van nabij gezien hoe bij dit werk zijn goede karaktereigenschappen tot uiting kwamen en zijn juist-gesteld zijn ten opzichte van dit werk bleek.

Een bespreking met Staal werd steeds beheerscht door zijn levendig, geestig woord.

Hij had een scherp en juist oordeel en de gave dit met een enkele suggestieve opmerking duidelijk te maken.

Zowel bij zijn eigen werk als bij werk van anderen was voor hem het ontwerp steeds primair, de ontwerper steeds secundair.

Hij kon over een bouwwerk spreken als over een levend organisme met eigen wil, met eigen wenschen en behoeften.

„Zie toch wat het plan w i l“, was dikwijls een hem kenmerkend begin van een analyse van een plan, welke steeds tot verhelderend inzicht leidde en waarmede hij ontwerpers stimuleerde tot uitingen van meer waarachtige architectuur.

Hij was gul met zijn hulp.

Hij was ook ruim. Tegenslagen, teleurstellingen in zijn werk droeg hij met groote waardigheid. Hij toonde steeds begrip voor de moeilijkheden van hen, die de voor hem teleurstellende beslissingen moesten nemen. Hierin kwam meer bij hem tot uiting de bedroefdheid, dat een goed ontwerp niet tot een bouwwerk zou groeien, dan de persoonlijke teleurstelling.

Staal had niet slechts een zeer persoonlijke gave van het woord, doch hij kon ook in geschrift op duidelijke wijze zijn meening over belangrijke architectuur-vraagstukken uiten.

Algemeen is dit zeker niet bekend, omdat hij slechts zelden tot dergelijke uitingen kwam.

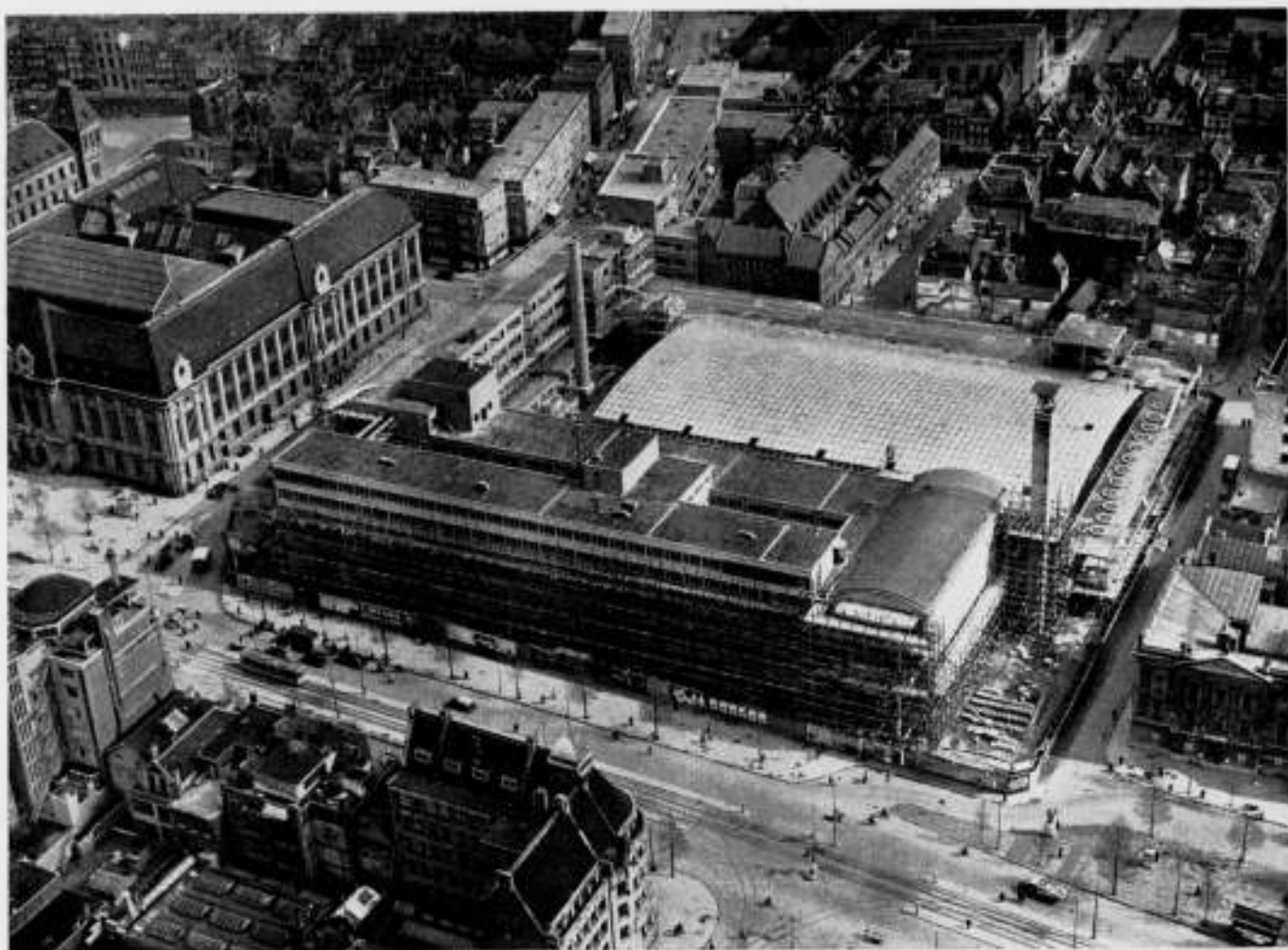
In September 1931 schreef hij voor de Amsterdamsche Schoonheidscommissie zijn gedachten op over het wezen en de toekomst van de nieuw-zakelijke architectuur, gedachten, welke waard zijn herlezen te worden. Het gedeelte van deze uitvoerige nota, dat dit vraagstuk in het algemeen betreft, zal in dit nummer van het Bouwkundig Weekblad Architectura, dat aan zijn persoon en aan zijn werk wordt gewijd, op zijn plaats zijn.

Negen jaar geleden schreef hij voor ons op, wat hij van de toekomst verwachtte. In zijn laatste levensjaren uitte hij zich meermalen tot zijn intimi over zijn verwachtingen van de toekomstige architectuur: de schoone beloften zouden verwezenlijkt worden door de begaafde jongeren. Zijn waarachtige belangstelling gold hun werken en denken.

Voor hen, de jongeren, evenals voor ons, de oudere vrienden van Staal, was 12 April, toen wij hem naar zijn rustplaats begeleidden, een dag van een moeilijk afscheid aan een begaafd en fijn man.

Hij zal in mijne herinnering met hooge waardeering en warme vriendschap herdacht blijven.

A. R. HULSHOFF.

NIEUWE BEURS TE ROTTERDAM.

ICLICHÉ BEDENKUITGAVE BEURSBOWW ROTTERDAM 1940. UITGAVE DRUKKERIJ „VARIA“ ROTTERDAM.

LUCHTFOTO K.L.M.

BOUWKUNDIGE ERUPTIES EN HET MUSEUMTHEATER. 1878-1903-1928. DR. CUYPERS, BERLAGE EN STAAL

Juist vijftig jaren geleden begon dr. Cuypers den bouw van het Rijksmuseum. Vóórdat de eerste heipaal den grond inging, was er een felle en langdurige strijd gestreden, die met de architectuur weinig, doch daarentegen met de anti-paapsche gevoelens der liberale burgerij des te meer te maken had. Wanneer mannen als Alberdingk Thym en De Stuers niet tot de overwinning bevochten was — en nog daarna — voor Cuypers' inzichten gestreden hadden, dan zou het XIXe-eeuwsche Holland, waar de kazerne- en stucadoorsstijl toen onbedreigd en ongebreideld bloeide, dit grootsche monument, welks geestelijke en culturele betekenis de direct architectonische waarde overtreft, nooit hebben gekregen, terwijl dit monument thans — hoe beschimpt en gesmaad ook weleer — vaster en onaantastbaarder dan welke Hollandsche kunstuiting van dien tijd ook, overeind staat in het cultuurleven van ons land.

De tijd meet nu eenmaal met andere maten dan met uitsluitend aesthetische, en hij meet zuiverder. Al het klein en bont gekrakeel, al het hebzuchtig en partijdig gekonkel bij de wieg van dit monument, waarin de Hollandsche geest dier tijden zich het verhevenst zou uitspreken, is nu vergeten. Alleen de namen van Alberdingk Thym en De Stuers leven in den luister van het tot stand gekomen werk voort.

Precies vijf en twintig jaren later ontstond er weer heftig gekrakeel om een groot bouwkundig plan. Toen gold het Berlage's Beurs. Zij die het minst in staat waren om de zwaarte van het

gestelde probleem te begrijpen, waren, zooals altijd, ook thans weer het snelst gereed met hun oplossing. Wanneer het jonge daadkrachtige gemeentebestuur van Amsterdam toen niet aan het hebzuchtig gekonkel en het onnoozel historiseerend gezanik kortweg een einde had gemaakt, door Berlage de vrije hand te geven, dan was zijn Beurs er nooit gekomen.

Hoeveel feilen tegenstand dit bouwwerk ook heeft gekend, hoe lang nog gehoond en gesmaad, ook na zijn voltooiing, zoo blijft het thans voor goed en onwrikbaar verbonden aan het meest geestrijke leven van den tijd waarin het ontstond, en waarvan het tegelijk een der schoonste overwinningen vormt. Ook dit bouwwerk steunt, evenals het Rijksmuseum, op dieper geestelijke gronden en ondergronden dan met den aesthetischen maatstok zijn af te meten.

De tegenstand, dien bouwkundige manifestaties van dit gehalte plegen te wekken, is alleen uit den instinctieven afkeer te verklaren, dien de geestelijke middelmaat voelt opkomen, zoodra er bij een werk sprake is van een hoogere zedelijke erkenning, die het geheel doorstraalt, die de middelmaat niet begrijpt, maar waarvan zij de aanwezigheid met haat en wantrouwen bespeurt. Tegen werken van die betekenis alléén duikt de tegenstand op, uit alle hoeken en uit alle gaten.

Wat er verder gebouwd wordt deert niemand, want niemand let er op.

Thans, op den kop af vijf en twintig jaren later, herhaalt zich

het tumult om een bouwkundige conceptie, die ook een dieper geestelijk beginsel in zich bergt.

Het vervlakte en vermoeide liberalisme der tachtiger jaren, dat zich, wanneer het aesthetische zaken gold, in een tot den draad versleten classicistisch travesti hulde, voelde zich bedreigd door de orchestrale rijkheid van Cuypers' conceptie. Het ging er tegen schelden, omdat het dien rijkdom niet naast zich verdragen kon. De idealen van soberheid, éénheid en saamhoorigheid, die aan Berlage's Beurs ten grondslag lagen, joeg het ideaalooze verationaliseerde vulgus in het harnas. Het heeft tegen deze bouwkundige conceptie gejoeld, het heeft haar gesmaad en gehoond, tot juist zoolang als het voor de verwezenlijking dezer idealen in de maatschappij metterdaad vreesde. Toen die vrees ophield, stierf het verzet tegen het vormenstelsel van zelf. Vormenstelsels zijn toch immers symbolen; symbolen die voor de meeste menschen inhoudsloos zijn. Doch soms raken deze symbolen hun geweten en schrijven hun gemoedsrust. Maar dan worden zij ook giftig en schelden in een architectonisch jargon, waar niemand van weet waar en hoe zij het geleerd hebben.

De stedenbouwkundige greep vormt de grootheid van Staal's Museumtheater-project. De rest van zijn ontwerp is in staat van wording, maar de stedenbouwkundige greep alleen is gaaf, onherroepelijk en volkomen af.

Dat de macht van eenig bouwkundig object véél verder reikt dan de muren die zijn begrenzing vormen, is een beginsel dat individualisten instinctief voor het ergste bevreesd maakt en te hoop doet loopen.

Tot welke voor hen gevaarlijke consequenties kan dit beginsel voeren!

OVER HET WEZEN EN DE TOEKOMST VAN DE NIEUW-ZAKELIJKE ARCHITECTUUR DOOR J. F. STAAL †

„Terugziende uit onzen tijd op de negentiende eeuw, is het ons duidelijk, dat de nieuwe bouwstijl, afstammeling van Barok en Gothiek, ontstond en groeide buiten den blik en buiten het bereik van architecten en kunstfilosofen. Hij is het gevolg van een cultuurrichting en een productiewijze. De Europeesche cultuurrichting, zooals deze in de bouwkunst haar weg heeft geteekend, stijgt uit den dwang der natuurlijkheid. Niet als de antieke cultuur zoekt zij bevestiging en ordening van het natuurlijke, zij keert zich tegen het natuurlijk leven en verloochent dit naar vermogen. De academische bouwkunststudie, die zich grondde op de wetten van de antieke architectuur en die de Gothiek min of meer als afdwaling beschouwde, is daarom de groote belemmering geweest voor de ontwikkeling der bouwkunst, voor zoover dat van architecten en kunstleeraren kon afhangen. De antieke bouwcultuur ontstaat uit de erkenning van de natuurlijke eigenschappen van bouw materiaal, gewicht en kracht. De zuil beeldt de kracht, het fronton beeldt de zwaarte uit. Maar de Europeesche bouwcultuur doet de zuil uit haar kracht groeien en tracht het gewelf zoo licht mogelijk te doen zijn; het wordt een vlies zonder gewicht. Men zoekt de levende spanning in zuil en gewelf, niet de doffe kracht en niet het doode gewicht uit te drukken.

Niet de altijd aanwijsbare overeenstemming tusschen antiek en Europeesch is belangrijk, de karakteristieke tegenstellingen dier culturen vragen de aandacht.

De nieuwe bouwwijze heeft een techniek tot haar beschikking met veel grooter uitdrukkingsmogelijkheden dan Barok of Gothiek bezaten, mogelijkheden, welke in de richting van de Europeesche cultuur veel verder kunnen gaan dan die der vorige tijden. De techniek der nieuwe bouwwijze

Het beginsel is, laten wij er dit direct bijvoegen, allermint nieuw; het is, in zijn uiterste consequentie, alleen nieuw voor onzen chaotischen tijd.

De planeologische gedachte, eenmaal aanvaard, voert noodzakelijk tot consequenties, die de scheidingen tusschen gemeenten, provincies, ja zelfs tusschen landen opheffen.

Dit is een beangstigend vooruitzicht voor zielezucht, die in de eerste plaats voor hun eigen standje, voor hun eigen tuintje en voor hun aesthetische liefhebberijtjes willen zorgen.

Het stedenbouwkundig beginsel, dat aan Staal's ontwerp ten grondslag ligt, benaamt instinctief een deel van de burgerij van thans, zooals Cuypers' en Berlage's beginselen dit voor vijftig en voor vijf en twintig jaren een deel van de burgerij van toen deden.

Niet tegen het bouwkundig vormenstelsel, maar tegen het geestelijk princip, dat er in besloten ligt, daartegen gaat de strijd, al zullen en al kunnen de meeste tegenstanders dit niet erkennen, omdat het hunzelf niet eens bewust is, te vervuld als zij zijn van hun eigen parooltjes.

Naar mijn meening zal de beslissing in den Raad, alle argumenten, die aangevoerd worden ten spijt, in diepste wezen afhankelijk blijven van den wil, het stedenbouwkundig princip te doen zegevieren, of het terwille van persoonlijke consideraties te verzaken.

Men fluistert dat de kansen voor het Museumtheater slecht staan in den Raad. Mocht het voorstel van B. en W. niet worden aangenomen, dan stel ik er prijs op, bij de verliezende partij te worden ingedeeld.

3 Maart 1928.

R. N. ROLAND HOLST.

is ontstaan buiten de architecten. Terwijl meesterlijke bruggen en viaducten met zuivere toepassing van smeed- en gietijzer reeds lang gereed waren en Eiffel zijn toren bouwde, zette Cuypers het Rijksmuseum op onpractische plattegronden met opgefrischte Gothische en Renaissance-motieven en verborg hij zijn stationsgebouw achter een monumentale tentoonstellingsarchitectuur. Zonder aesthetische bedoelingen zetten de bruggen en viaducten, de machinehallen, de Eiffeltoren, de „heilige“ traditie, de „eeuwige“ beginselen van de Europeesche bouwkunst door, welke beginselen en traditie, als steeds, zich richtten op het overwinnen van de zwaartekracht, op het onderwerpen van het natuurlijke leven door het overwinnend geestelijke. Nieuw-Barok, Nieuw-Gothisch, Nieuw-Grieksch, die ijzer en beton aanwendden ter beperking van brandgevaar en spiegelglas voor winkelpuien, die de grootte van overspanningen bepaalden naar den traditioneelen afstand van ondersteuning (een gevolg van de beperkte mogelijkheid van de oude bouwmaterialen, steen en hout) en niet die grootte tot het uiterste opvoerden aan de hand der nieuwste technische mogelijkheden, deze z.g. bouwstijlen, welke de cultuurtraditie zochten in de historische vormen der bouwkunst; deze bouwstijlen zonder jeugd, groei en vruchtbaarheid wisten niets voort te zetten, zoodat wij ze heden zien als belemmering en misverstand.

De groote architecten van de vorige generatie hebben met deze bouwstijlen niet kunnen breken; hun waarachtige en schoone pogingen tot vernieuwing der architectuur zijn steeds bedreigd door de meegevoerde ballast aan historische bouwvormen, al of niet gecamoufleerd. Het is geen wonder, dat de nieuwste architectengeneratie radicaal is geworden.

De nieuwe bouwwijze accentueert de verworven technische

voordeelen en voert de constructieve mogelijkheden bij voorkeur tot de verste grenzen, in het gevoel daarmede jong, groeiend, en vruchtbaar mee te leven in den maatschappelijken voortgang. Zij keert zich van de bouwaesthetiek, die onbetrouwbaar is. De aesthetiek werd nl., wij zien het heden, afgeleid uit datgene, wat de individueele bouwzienswijze der vorige architectengeneratie oppervlakkige overeenkomst gaf: het toepassen van al dan niet gecamoufleerde, historische stijl-motieven.

De nieuwe bouwwijze keert zich van de ook bij de Amsterdamse School gebruikelijke aesthetiek, maar zij werkt volgens nieuwere aesthetische overwegingen. De nieuwe aesthetica is reeds lang geboren en is de nog niet te formuleeren richtlijn, waarlangs alle voortbrengselen van dezen tijd zich als 't ware evenwijdig bewegen. Slechts de woonhuizen niet.

Het is niet verwonderlijk, dat het product „woning” achter is gebleven tegenover de vervolmaking der overige nieuwe producten. De woning is sinds b.v. 1870 niet geheel versterkt gebleven. Men bouwt geen alcoven en bedsteden meer en brengt W.C.'s aan. Men kan zelfs aannemen, dat de woningen zeer sterk rekening houden met de hygiëne en de veiligheid, althans in de grootere steden van ons land. En eveneens met de economie. Maar de woning vertoont niets van het leven en niets van het zich richten naar een cultuur-ideaal. De bouwmaterialen blijven hoofdzakelijk baksteen, pannen en hout. De woonruimten blijven benepen door de geringe mogelijkheden der materialen, het uiterlijk blijft log, als het karakter der materialen. De moderne techniek is den woningbouw zoo mateloos ver vooruit, dat men elk middel, om dien afstand te verkorten, met kracht dient aan te grijpen. De uitbundige glastoepassing der modernen kan men niet begrijpen, wanneer men haar aanziet als hygiënische bevlieging of als mode-aanstellerij. Het is volkomen in de lijn der Europeesche cultuurrichting, om van licht en van licht alléén, te willen bouwen. Ontkenning der natuurlijkheid, overwinning der zwaartekracht! Het verlangen naar weinig materiaal, dunne en lichte muren, de minst mogelijke steunpunten, de uiterste materiaalschrielheid is geen economie der „Neue Sachlichkeit”, het is het voldoen aan het oude Europeesche cultuurverlangen. Vergeestelijking der materie! Het moderne materiaal wordt gedreven naar het ideaal, slechts die eigenschappen te hebben, welke de vooraf geestelijk gestelde toepassing verlangt.

De nieuwe bouwwijze, toegepast op de woning, die zich bewust of onbewust richt naar een ideaal, in dit geval naar het oude cultuur-ideaal van West-Europa, ontmoet bij elken stap moeilijkheden en maakt bij elken stap fouten. Doch haar weg, dien zij betreedt, vallend en opstaand, voert met volstreekte zekerheid uit de mislukking van individualistische proeven met historische stijl-motieven, gezien de resultaten in industrieele bouwwerken, naar een moderne woning in het 20e-eeuwkarakter, welk karakter alle moderne producten reeds vertoont.

Nôch platte daken, nôch steile daken, nôch kleine ramen, nôch groote ramen, nôch baksteen, nôch bepleistering zijn in een soort aesthetische Bouwverordening vast te leggen. Geen dezer zaken is uitsluitend eigendom van een der bouwwijzen of van welke bouwwijze ook.

Het is noodig, zich af te vragen, of er, bij het bouwen van woningen, winkels, scholen, kerken en garages, nog sprake kan zijn van „architectuur”, of er in onze samenleving nog wel plaats is voor architectuur.

In den eigenlijken zin van „architectuur”, zooals de 13e-eeuw-

sche kathedraal architectuur was, zeer zeker niet. Een middel-eeuwsche kathedraal werd niet in de eerste plaats als gebruiks-voorwerp gebouwd. De kathedraal is een intelligente bouwconstructie van een cultuursymbool. Indien woningen, winkels, garages en scholen al iets dergelijks kunnen worden, hebben wij toch de zekerheid, dat zij daartoe niet gebouwd worden en dat zij het slechts kunnen worden, nadat zij aan alle nieuwe inzichten van volstreekte doelmatigheid voldoen. Een moderne stad is heden, geheel en volstrekt, een gebruiksvoorwerp, wij zijn er verre vanaf, haar als zoodanig te kunnen bouwen, omdat zij uiterst gecompliceerd is en zeer afhankelijk van de, zich langs eigen lijnen en in verschillend tempo ontwikkelende, factoren van haar samenstel.

De moderne stad kan slechts architectuur worden in den zin eener 13e-eeuwsche kathedraal, indien de democratische maatschappij haar verlangens verwezenlijkt op even sterke wijze als de feodale maatschappij de hare deed.

Een 13e-eeuwsche kathedraal en een Renaissance-paleis hebben voor een democratische maatschappij geen betekenis en de aan haar ontleende „eeuwige beginselen” van architectuur natuurlijk evenmin. Onze generatie kan niet meer verlangen dan mee te werken aan de volmaking der moderne stad als volstrekt doelmatig gebruiksvoorwerp. Onze generatie maakt voortdurend gebruiksvoorwerpen, die het volstrekt doelmatige dicht benaderen. Onze huizen zijn van die gebruiksvoorwerpen vol, onze huizen zelf zijn naast die gebruiksvoorwerpen gebrekkelijk.

De nieuwe architectuur heeft de toekomst, omdat haar projecten bewust en uitsluitend naar uiterste doelmatigheid en bruikbaarheid streven, met de nieuwste bouwmaterialen en constructies. Alleen langs dezen weg kan architectuur weer ontstaan en vruchtbaar zijn, daar de producten ontdaan worden van persoonlijke gevoelsoverwegingen en direct onderworpen worden aan de verlangens van den nieuwen tijd. Het wezen van onze tijd heeft zich in talloze gebruiksvoorwerpen immers, bij welker fabricage geen persoonlijke gevoelsoverwegingen medededen, veelzijdig uitgedrukt.

Die gebruiksvoorwerpen hebben een vorm en een onderlinge vormenovereenkomst, die niet ontleend zijn aan historische vormen en die daarop volstrekt niet gelijken. De saamhoorigheid van typische moderne producten als bruggen, fabrieken, machines met zeer veel voorwerpen van dagelijksch gebruik is voor iedereen zichtbaar. Het woonhuis, zoowel als de school en de kerk, zooals die tot heden in Nederland gebouwd worden, staan afzijdig en herinneren aan het verleden. Vele architecten verdedigen den vorm dezer bouwwerken met een beroep op de traditie. Doch traditie is: den weg naar het Europeesche cultuurideaal voortzetten i.c. het bouw materiaal nemen, niet zooals de natuur, doch zooals het laboratorium dat verschaft, kunstmatig, als product van menschenlijken geest. Traditie is niet iets uiterlijks, de historische vormen van de groote stijlperiodes zijn volmaakte uitingen van cultuur en vertoont daarom groote vormenverwantschap met andersoortige, gelijktijdige uitingen der periode, waarin zij ontstonden. In een volgende periode, waar omstandigheden en mogelijkheden anders liggen, wijzigen zich de vormen, omdat de vereeniging van onveranderde cultuurrichting met veranderende omstandigheden nieuwe vormgeheelen verwekt. Juist alles, wat aan het woonhuis, de school en de kerk in uiterlijken vorm nog herinnert aan historische verschijning is willekeur en dus tegen de traditie, zooals deze zich, ook in de nieuwste bouwkunst, wenscht te openbaren.”

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 26

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

29 JUNI 1940

BIJ HET GRAF VAN WILLEM KROMHOUT

Een groote schare van collega's en vrienden was op den 24sten Mei op de Oosterbegraafplaats te Voorburg saamgekomen om hun overleden Meester en Vriend Willem Kromhout naar zijn laatste rustplaats te begeleiden. Aan het graf hield de Heer B. T. Boeyinga als vriend van den overledene de volgende toespraak:

Het is slechts luttele weken geleden, dat wij in grooten getale onzen nester der Bouwkunst, onzen Meester Kromhout, mochten huldigen. Wie onzer heeft toen kunnen denken, dat het moment van scheiden zoo nabij was.

Alles heeft een bestemden tijd en alle voornemen onder den hemel heeft zijnen tijd, zegt de wijze Prediker in het Bijbelboek. Hoewel het aanvaarden van deze waarheid dikwijls zeer moeilijk is en wij ook hier den bestemden tijd nog gaarne in een verder verwijderd verschieft hadden geplaatst, er is toch alle aanleiding dit woord hier te aanvaarden.

Zijn gezegend, rijk en vruchtbaar leven, dat nauw verbonden was aan uitgebreide kringen van collega's en vrienden, over vele decennia heen verkregen, zou velen kunnen nopen, hier aan zijn groeve van die verbondenheid te getuigen. Wij mogen hier in de eerste plaats aanwezig zien Mr. van der Haagen, vertegenwoordigende onze Regeering, waarmede deze ook Haar medeleven en belangstelling toont bij het graf van dezen grooten Nederlander. Verder denk ik hierbij meer in het bijzonder aan de aanwezige bestuurders van Architectura et Amicitia, het Genootschap waarin Kromhout zijn heroïekken strijd heeft gestreden, aan de bestuurders van den Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht, met de vertegenwoordigers van de gediplomeerden en de studeerenden aan dien Cursus, die door Kromhout werd opgericht en waarvoor hij tot aan het einde van zijn leven groote belangstelling toonde, aan de bestuurders van den Bond van Nederlandsche Architecten, van welken Bond hij eere lid was, en aan nog vele anderen. Wij moeten echter eerbiedigen den wensch dien hij nog kenbaar heeft gemaakt, om slechts enkele woorden door één zijner vrienden hier te doen spreken. Ik wil dit trachten te doen in den geest, zooals hij dat bij het aangeven van dien wensch slechts kan hebben bedoeld. Kromhout heeft het leven aanvaard als een schoon geschenk. Zijn kunstenaarsziel vond in die aanvaarding de levende bron voor al zijn werk.

Het weerde van hem alle diepzinnige beschouwingen over het leven en de kunst, die hij wel „grauwe theorieën” noemde.

Het deed hem zoeken naar vrienden en zich bijna uitsluitend bewegen onder vrienden.

Hij rekende gaarne tot zijn vrienden alle collega's van wie hij wist, dat ze eerlijk en zuiver waren in hun werk, maar hij kon zich met versachting afwenden van ieder die intrigeerde of op onzuivere wijze bepaalde doelen nastreefde, onverschillig welke plaats zij ook innamen in het maatschappelijk leven.

Het aanvaarden van de schoonheid des levens deed hem tot het laatste oogenblik met toegewijden ernst werken.

Dit eenvoudig geteekend individueel-psychologisch beeld van dezen mensch weerspiegelde zich zoowel in zijn levensgang als

in zijn werk en verklaart de cultureele betekenis van zijn talentvol werk.

Na de jaren van den opgang zijns levens, die vervuld was met idealen van en strijd voor de vernieuwing der bouwkunst, kwamen vele jaren van noesten arbeid aan vele groote en belangrijke bouwwerken, afgewisseld met reizen naar de oude cultuurcentra. Op zijn 70ste jaar werd hij op grootsche wijze in Amsterdam gehuldigd en nu, enkele weken geleden, werd zijn beeltenis als symbool van ernstig en onbaatzuchtig streven naar zuivere ontwikkeling der architectuur, aan het nageslacht overgedragen. Alle deelnemers aan die huldiging ontvingen nog van hem persoonlijk een dankbetuiging hiervoor.

Dit is in het kort het beeld van zijn schoonen, geheel voltooide levensgang, waarop zijn heengaan nu geen inbreuk meer maakt. En het is alsof het vreeselijk gebeuren dezer dagen, en wat nog als verdere gevolgen daarvan te verwachten is, nu zijn einde heeft verhaast.

Aan de cultureele betekenis van zijn werk en leven zal ik hier geen woorden meer wijden, belangrijke voorvallen uit zijn leven niet naar voren brengen. Het zouden slechts herhalingen zijn van vorige momenten, waarvoor hij mij bij de voorbereiding van de huldiging nu 6 weken geleden, ernstig waarschuwde.

Hij heeft in zijn leven één en andermaal spontane huldigingen moeten ondergaan. Hij kon dat slechts waardeeren, in zooverre hieruit oprecht medeleven met zijn leven en werk sprak. Het vooruitzicht dat een officieele plechtigheid zou worden gevolgd door een samenzijn in vriendenkring, deed hem het officieele gedeelte slechts op den koop toe nemen. Hij kon, evenals in zijn kunst, ook hierin alleen echtheid waardeeren.

Niettegenstaande de aanvaarding van dit heengaan op de gronden die ik daarvoor noemde, blijft dit afscheid voor U Mevrouw Kromhout met Uw lieve dochttertje zeer smartelijk. En U weet, dat wij, zijn vrienden, hem als vriend ook zeer zullen missen. Hij deelde nog zoo volkomen met U het volle leven en was voor ons nog in alles de vertrouwd en geheel meelevende vriend. Wij allen willen U gaarne met onze vriendschap blijven omringen en steunen.

In onze gedachten, maar ook in zijn beeltenis, die wij in zijn geboortestad kunnen aanschouwen, zal hij bij ons voort blijven leven. En niet alleen dat, maar zijn naam zal met eere worden geschreven in de cultuur-historie van ons land.

Van de Redactie.

Bij het overlijden van den bouwmeester Kromhout plaatsen wij alleen de grafrede van den Heer Boeyinga. Aan zijn leven en werk werd ter gelegenheid van het vierden van zijn 70sten verjaardag een nummer van ons blad gewijd; over de huldiging, die nog pas onlangs plaats had, werd een uitvoerig verslag opgenomen. Herhalingen zijn nu niet noodig en zouden allerminst naar den geest zijn van den overledene.

IN MEMORIAM MR. M. A. VAN BOOVEN,
IN LEVEN SECRETARIS VAN DEN RAAD VAN ARBITRAGE VOOR DE BOUWBEDRIJVEN IN NEDERLAND.

Men kan zich den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland moeilijk voorstellen zonder Mr. v. Booven. Hij was inderdaad de ziel er van.

Van de oprichting af heeft van Booven den Raad mede opgebouwd en dank zij zijne adviezen werd de Raad steeds meer het Rechtsinstituut, waarin de praktijk van het Bouwvak innig verbonden was aan de beginselen van het Recht.

Dit kwam omdat van Booven meer was dan jurist en meer dan juridisch secretaris.

Als jurist, steeds meer gespecialiseerd in het Bouwrecht, was hij vooral toegankelijk voor billijkheidsoverwegingen, ingegeven door het rechtvaardigheidsgevoel, waarbij zijne juridische denkwijze er voor waakte, dat deze billijkheidsoverwegingen niet tot goedheidsoverwegingen uitgroeiden.

Al had van Booven, als secretaris der scheidsgerichten, geen beslissende stem bij eenige uitspraak, zijne adviezen waren altijd van groote waarde en niet zonder invloed op menig vonnis.

Kan men bij een instituut als den Raad van Arbitrage moeilijk spreken van „Juris Prudentie“, dank zij den schakel, die door van Booven gevormd werd tusschen de verschillende scheidsgerichten is er in den loop der jaren een zekere eenheid gekomen in de verschillende uitspraken, richtlijnen waarnaar bepaalde beginselkwesties werden beoordeeld; en het is weer opmerkelijk, hoezeer ook hierbij van Booven toegankelijk was voor de

bijzondere omstandigheden uit de praktijk, die aanleiding gaven tot andere conclusies en tot verschil in uitspraken.

Hoe dikwijls hebben wij ondervonden, dat van Booven, alvorens zijne meening te zeggen, haarfijn de bijzondere eischen van bepaalde constructies, materialen e.d. moesten worden uitgelegd. Met hem een bouwwerk bezoekende, vroeg hij steeds allerlei technische bijzonderheden. Het gevolg hiervan was niet alleen dat hij zelf een steeds grootere kennis en beter inzicht in het vak verkreeg, maar ook dat hij zodoende arbiters dwong tot versterking of correctie van hunne beoordeelingen.

Wij, die zooveel met van Booven hebben mogen samenwerken, zullen steeds dankbaar erkennen veel van hem te hebben geleerd. En wij allen, beoefenaren van het Bouwvak, mogen dankbaar zijn voor het vele dat van Booven gedurende zoovele jaren ononderbroken in den dienst van de Rechtspraak in het Bouwvak heeft gedaan; dat hij medegewerkt heeft verkeerde gebruiken uit te roeien en goede te bestendigen en te propageeren; dat hij heeft bijgedragen zuivere op rechtvaardigheid gegronde verhoudingen te scheppen in den driehoek: Aanbesteder-Architect-Aannemer.

Niet slechts het Recht, maar ook, en in hooge mate, het Bouwvak heeft hij gediend. Zijn naam zal met eere vermeld blijven in de annalen van den B.N.A.

Amby, 21 Juni 1940.

W. J. SANDHÖVEL.

OVER DE SAMENSTELLING VAN KOPEREN DAKBEDEKKINGEN

Het koper heeft de gunstige eigenschap, dat het op den duur in de buitenlucht met een dun oxyd-laagje bedekt wordt, welk oxyd-laagje daarna het daaronder liggende metaal zoodanig afsluit, dat de oxydatie niet verder gaat, zoodat het praktisch onvergankelijk is. Daardoor zijn dunne, zelfs zeer dunne koperen bedekkingen in de praktijk voldoende om een constructie tegen weersinvloeden blijvend te beschermen.

Het met dun koper gedekte dak komt tegenwoordig hoofdzakelijk in twee uitvoeringen voor; het kan uitsluitend uit dun plaatkoper zijn samengesteld, of het kan opgebouwd zijn uit kleinere eenheden, die elk voor zich met dun plaatkoper zijn bedekt, en die op de een of andere wijze als leiendak worden samengevoegd. De eerste constructie is onder den naam Tecuta-bedekking, de tweede onder den naam Cubile-bedekking bekend. In het navolgende zullen beide constructies nader worden beschreven.

Koperen bedekking.

Als onderlaag wordt een laag zwaar vilt toegepast, dat bij gebruik van betonnen dakplaten goed in bitumen wordt vastgegoten, waardoor alle oneffenheden van het betonoppervlak verdwijnen, en waardoor ondanks ongunstige weersgesteldheid, geen plooiing van de onderlaag kan optreden. Het spreekt vanzelf dat bij houten beschietingen de viltlaag op een onderlaag van henneppapier wordt gelegd, en op het hout gespijkerd. Bij het Amstelstation, waar 5 cm dikke slakkenbetonplaten zijn toegepast, zijn de viltlagen in de richting van de dakhelling aangebracht op tijdens het leggen uitgegoten bitumenlagen.

Bij dit gebouw is een koperdikte van 0.4 mm gekozen. De verwerkte rollen koper zijn 60 cm breed en 25 à 30 meter lang.

De koperbanen worden in de richting van de dakhelling gelegd. Bij den aanvang van het werk wordt eerst aan den onderkant van het dakvlak een koperen strook aangebracht, die 5 cm in

de goot afhangt. De strook dient als klang, ter bevestiging van de onderste koperbanen.

Nadat het met vilt bedekte dak grondig schoongemaakt is, worden de koperbanen uitgerold en op de juiste lengte geknipt. De lange kanten worden met een speciaal gereedschap aan de eene zijde 2,5 cm, aan de andere zijde 3,5 cm opgezet. Dit omzetten mag niet met een scherp hoek geschieden, maar met een zekere afronding.

De aldus bewerkte baan wordt nu voorzichtig opzij geschoven, waarna de plaats waar de baan moet komen te liggen met een speciale warme kleefmassa wordt ingesmeerd.

Behalve door deze kleefmassa worden de banen bovendien nog in de felsnaden door klangen vastgehouden. Zij komen ongeveer 25 cm hart op hart te liggen; elke klang wordt met twee koperen platkopspijkers op het dakvlak gespijkerd. Waar de bevestiging op gewapend beton moet geschieden, moeten rawlplugs worden gebruikt.

Waar daken met nok worden toegepast, moeten de koperbanen bij de twee verschillende dakvlakken een halve baan verspringen, omdat anders bij de nok te veel materiaal samenkomt.

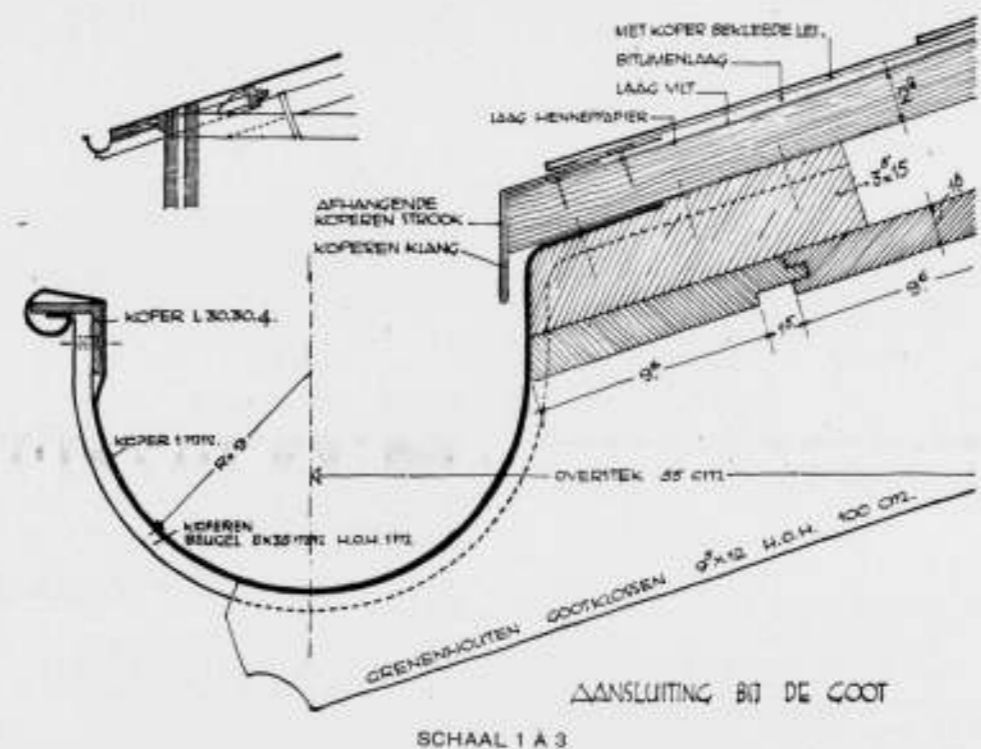
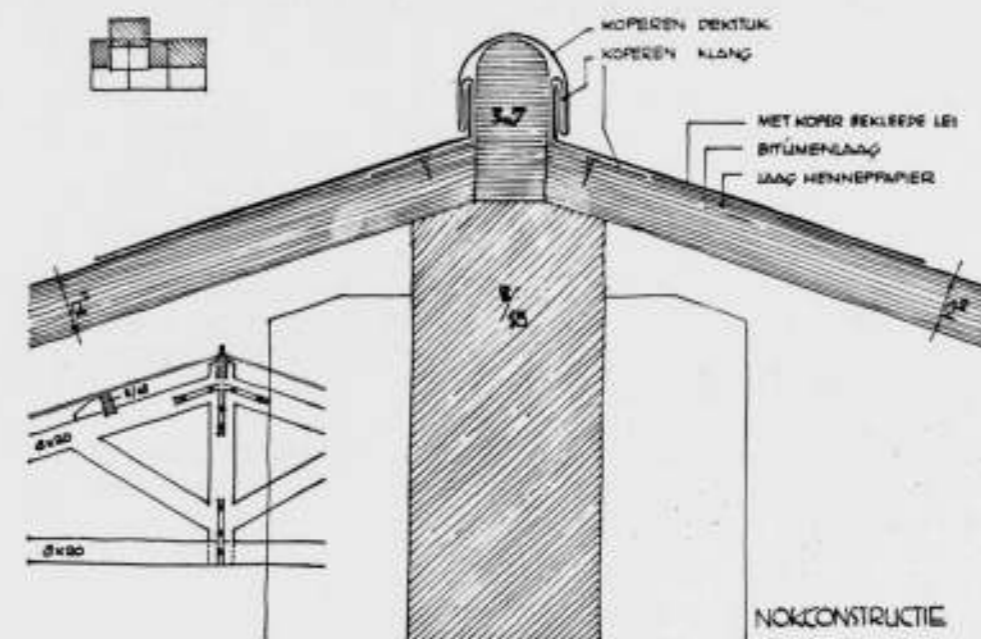
Bij de nok worden de banen 3,5 en 4,5 cm hoog opgezet om gelegenheid te hebben het koper daar ter plaatse een hoogere fels te geven.

De felsen worden bij de aansluiting aan de goot en aan den bovenkant bij de nok voor een gedeelte platgeslagen.

In het algemeen is het plat slaan der felsen alleen dáár noodig waar verbindingen in 'elkaar grijpen, en op die plaatsen waar het voor den afvoer van regenwater naar de goten van belang kan zijn.

De indeeling der banen is van den vorm van de te dekken kap afhankelijk. Daar de banen in de richting van de dakbedekking komen te liggen is de plaats der felsen gemakkelijk te bepalen.

Bij kegelvormige daken is het noodig, den top uit een betrekkelijk

klein aantal kortere stukken samen te stellen, waarna het verdere kegelvlak uit gelijke trapezia kan worden gevormd, met een basis van 60 cm.

De geheele constructie moet gemakkelijk kunnen werken. Ook bij aansluitingen aan schoorsteenen, lantaarns en dergelijke, moet een constructie worden gekozen, waarbij niet gesoldeerd behoeft te worden.

De felsnaad bestaat uit twee tegen elkaar liggende opstaande randen van 2,5 en 3,5 cm. Daar tusschen bevindt zich de klang, die 1 cm om den hoogsten rand wordt heengeslagen. Nu wordt eerst de hoogste rand (dus met de klang) omgebogen, zoodat na deze bewerking het geheel nog 2,5 cm hoog is en om den laagsten rand geslagen is.

Bij de tweede bewerking wordt het samenstel opnieuw en in dezelfde richting 1 cm omgebogen, waarna de fels gereed is. Wanneer het dak goed gelegd is, zal het praktisch gesproken geen onderhoudskosten vergen.

Bedekking van met koper bekleede asfaltvilt-leien.

Men is gewend, deze bedekking aan te brengen op een waterdichte onderlaag van teervrij dakvilt. De daar overheen gaande leien-bedekking dient als tweede, waterdichte bescherming van deze onderlaag. Het koper, dat de asfaltvilt-leien bedekt, heeft een dubbele functie, n.l. de beveiliging van het bitumineuze dakmateriaal, en de verhooging van het uiterlijk aanzien. Men spreekt van leien, omdat de kleinere met plaatkoper bedekte eenheden op overeenkomstige wijze als bij het leien-dak in enkele dekking worden verwerkt.

De eenheidslei bestaat uit zwaar teervrij vilt (1.75 kg/m²) van het formaat 38 cm hoog en 33 cm breed, waarvan de onderste helft, groot 18 X 33 cm, aan de bovenzijde met plaatkoper van 0.2 mm dikte is bekleed, welk materiaal ongeveer 1 cm om den rand is heengeslagen. Bij de vervaardiging van deze leien wordt het koper met een speciale kit op het asfaltvilt vastgeplakt.

Bij de enkele dekking wordt nu de eerste rij leien uitgelegd, waarna de tweede rij een halve leibreedte verspringend over de naden heen gelegd wordt. Het koper dekt in verticale richting $1\frac{1}{2}$ cm over elkaar, zoodat ten slotte van elke lei een stuk van $16\frac{1}{2} \times 33$ cm in het gezicht blijft. Aangezien over het geheele dak dus alle verticale naden bedekt worden, behalve bij de eerste (onderste) rij, moet daar ter plaatse een extra viltstrook aangebracht worden. Hiervoor wordt een strook van 25 cm breedte gekozen.

Vóór het verwerken worden de leien aan de achterzijde voor het onderste deel met een solutie bestreken, terwijl de lei aan de voorzijde boven het koper besmeerd wordt met warme kleefstof. Op de vilt-onderlaag wordt nu warme kleefstof aangebracht ter breedte van 38 cm. Met een brander wordt deze laag verhit, waarna achtereenvolgens de leien daarin worden vastgedrukt. Het verhitten gaat zóódanig, dat eerst de solutielaag aan de onderzijde van de lei verwarmd wordt. Daarna vastleggen. Nu wordt de bovenzijde van de lei, de „staart”, opgelicht, met den brander onderkant staart en smeerlaag verhit, en daarna aangedrukt. In de uiterste bovenhoeken wordt de lei met een asfalt-nagel vastgespijkerd.

Over dit vastleggen van de leien door middel van spijkers schijnen nog wel verschillende opvattingen mogelijk te zijn. Het

komt nl. voor, dat de staart van de leien elk met een viertal asfalt-nagels wordt vastgezet, maar het schijnt voldoende te zijn, ze met twee nagels, zooals boven beschreven, te bevestigen.

Om geheel zeker te zijn, dat de onderste hoeken der leien niet vroeg of laat gaan opwippen, kan men de lei uitrusten met een koperen lipje, breed 5, hoog 3 cm, in het midden daarvan aangebracht. Dit lipje kan gebruikt worden om achter de omgeslagen koperranden van de op dat punt samenkomende leien gehaakt te worden.

Wanneer dit lipje met het koper van de bekleeding één geheel is, kan tegen deze constructie geen enkel bezwaar worden gemaakt. Wordt dit lipje echter als klang opgevat, en door de bedekking heen vastgespijkerd, dan moet daar mijns inziens wel tegen geopponeerd worden.

Bij de nok moeten de leien ongeveer 3 cm tegen een ruitser worden opgezet. Hier worden klangen aangebracht, die een afzonderlijk koperen dekstuk, dat over de nok loopt, vasthouden.

Het ondereinde van het dak kan met een afhangende koperen strook, die eveneens door klangen wordt vastgehouden, worden afgewerkt.

Hoek- en kilkepers laten zich op eenvoudige wijze uit leien van bepaalden vorm, zooals bij leipannen geschiedt, samenstellen.

H. G. J. S.

VIJF JAAR ZOMERPOSTZEGELS, 1935—1939

Een opwekkend relaas door J. Campert, met illustraties van F. H. P. Reitmann.

Het is een vlot geschreven propagandaboekje met krabbels, waarop wij zelfs een Grieksch tempelfront vlotweg met vijf zuilen ontdekken.

Zooals bekend, worden door het Hoofdbestuur van de P.T.T. series van postzegels uitgegeven met een bijslag, die ten goede komt aan een cultureel en sociaal doel. Het culturele doel is, steun te verleenen aan culturele werkers in nood, in den vorm van opdrachten en aankoop en wat zich daarbij verder aansluit. Er zijn al ongemerkt heel wat opdrachten aan kunstenaars gegeven, die zonder de zomerpostzegels niet verleend hadden

kunnen worden. Nu wij dan ook de aandacht vestigen op het opwekkend relaas van den Heer Campert, wekken wij gaarne ook zelf op om zooveel mogelijk zomerpostzegels te koopen. De beeltenissen op de zomerpostzegels 1940 zijn die van Vincent van Gogh, Everhardus Johannes Potgieter, Petrus Camper en en Jan Steen.

De opbrengst moet over velen worden verdeeld. Het is daarom zeer wenschelijk, dat de opbrengst behoorlijk is, wil er inderdaad van steun sprake zijn voor degenen, die daarvoor in aanmerking komen.

Koopt dus Zomerpostzegels!

PRIJSVRAAG VAN HET KON. GENOOTSCHAP „MATHESIS SCIENTIARUM GENITRIX” TE LEIDEN

Overeenkomstig de bepalingen van het door oud-leerlingen van de school van het Koninklijk Genootschap „Mathesis Scientiarum Genitrix” te Leiden in September 1885 gestichte fonds, schrijft het Bestuur van dit Genootschap een prijsvraag voor Bouwkunde uit ter verkrijging van een ontwerp voor een geheel vrijstaande woning c.a. in een landelijke omgeving op een terrein dat onmiddellijk aan een grooten plas is gelegen.

Aan die prijsvraag kunnen alleen deelnemen Oud-leerlingen van de school van „Mathesis Scientiarum Genitrix”, die na 1 Juni 1931 nog als leerling waren ingeschreven.

Uitgelooft worden 2 prijzen, te weten een eerste prijs, groot

f 150.— met groote zilveren medaille, een tweede prijs, groot f 75.— met kleine zilveren medaille.

De Jury bestaat uit de heeren:

Ir. P. Hoogenboom,	} als Bestuurders.
Ir. J. J. G. van Hoek,	
A. van der Lee te Laren,	} als Oud-leerlingen.
H. Sutterland te Overschie,	
B. Hoogstraten te Rijswijk,	

Exemplaren van het volledige programma kunnen schriftelijk worden aangevraagd bij den Directeur der school, den Heer A. v. d. Hoogt, te Leiden, Roodenburgerstraat 46.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 27

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102. AMSTERDAM

6 JULI 1940

IR. J. DE BIE LEUVELING TJEENK

Wij ontvingen de ontstellende mededeeling, dat de heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Eerlid en Oud-Voorzitter van den B.N.A., te Parijs ten gevolge van een ongeval is overleden. Niet alleen de B.N.A., maar de geheele Nederlandsche Bouwkunstbeoefening heeft door het heengaan van Ir. Tjeenk een niet te beseffen verlies geleden.

IN MEMORIAM.

Nog verkeerden wij voortdurend, zij het steeds minder en zwakker, met de levende persoonlijkheid van hen, die in den laatsten tijd uit de rij der architecten zijn weggenomen, nog is hun persoon niet teruggetreden in de verbeeldingen van onze herinnering, of reeds treft ons onverwacht dit nieuwe zware verlies.

Oneindig moeilijk is het ons, ons in te denken, dat de figuur van Ir. Tjeenk niet meer in ons midden is.

Vijftien jaren lang heeft hij „onbegrepen, onbekropen” met een ontzaglijke energie in het openbaar gewerkt en gestreden voor de belangen van de bouwkunst en van de behartiging van het architectenberoep. In het openbaar!

Want dit was wel het hoofdkarakter van geheel zijn leven en streven: openbaar te werken en de bouwkunst met de bouwkunstbeoefening openbaar te geven. Hij had een niet te beteugelen drang naar openlijk werken. Vandaar dat hij als Voorzitter van den B.N.A. er steeds naar streefde zooveel mogelijk ledenvergaderingen te houden. Niet in de besloten sfeer van het engere verenigingsleven vond zijn rusteloos streven voldoening schenkende bevrediging, maar eerst in de open frisheid van het ruime openbare leven.

Men zou allicht verwachten, dat een mensch, met zulk een harts-tocht naar de openbare daad, natuurlijkerwijze was toegerust met eigenschappen, die zulk een optreden niet tot een gewaagd ondernemen maakte. Dat was bij Ir. Tjeenk niet het geval. Ik

heb geen mensch ontmoet, die bewust zich in 't openbaar bewegend, zóó onpolitiek, zóó onstrategisch een zoo hoog gesteld en veelomvattend doel nastreefde. Zwaar zijn dan ook de moeilijkheden geweest, die hem in den weg kwamen of die hij zichzelf schiep. Ook Ir. Tjeenk heeft na bittere teleurstellingen zijn ervaringen opgedaan.

Maar zijn zelfvertrouwen bleef ook na de grootste desillusie benijdenswaardig sterk. Zijn krachten hadden geen regeneratie noodig. Ze waren gelegen in zijn gezond realiteitsbesef, zijn openhartigheid en zijn ontwapenende oprechtheid. Hij streed met open vizier.

Zijn werk is beloond. De door hem naar het forum der openbaarheid gebrachte, ja soms gedreven, bouwkunst en bouwkunstbeoefening heeft in het laatste decennium een openbare erkenning gevonden als nooit tevoren.

Dit is het onbaatzuchtige werk van Ir. Tjeenk geweest.

Het werk van Ir. Tjeenk als architect en zijn vele werkzaamheden op allerlei gebied van het bouwvak zullen later worden gememoreerd.

Thans herdenken wij, in de droefenis bij zijn verscheiden, den man, die, in de zeldzaam hoge onderscheidingen, die hem te beurt vielen en die afstraalden op den geheelen stand van zijn vakgenooten, den eenvoud van zijn hart behield. J. P. MIERAS.

HET NIEUWE GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM

ARCHITECT IR. D. ROOSENBURG, B.N.A.

In het Bouwkundig Weekblad Architectura van 27 Maart 1937 no. 13, namen wij van het nieuwe Gebouw der Rijksverzekeringbank te Amsterdam eenige afbeeldingen van de voornaamste bestektekeningen op, met een korte beschrijving van het ontwerp door den architect, Ir. D. Roosenburg.

Uit deze beschrijving releveeren wij hier het volgende:

Het terrein, gelegen aan den hoek van de Apollolaan en den Stadionweg, in het uitbreidingsplan van Amsterdam gereserveerd voor een groot openbaar bouwwerk, was reeds in 1926 bestemd voor het nieuwe kantoorgebouw van de Rijksverzekeringbank. Dit kantoorgebouw moest, zooals de opdracht in 1935 aan architect Ir. Roosenburg aangaf, dienstig zijn voor 600 beambten, terwijl ook een archief met een totale opbergcapaciteit van 47.000.000 kaarten daaraan verbonden moest worden. Niet meer dan eenige algemeene eischen, waaraan het kantoorgebouw zou moeten voldoen, zooals goed verlichte kantoorruimten, goede communicatiemiddelen tusschen de afdelingen en het archief, vormden het bouwprogramma aan den architect voorgelegd.

Zooals bekend is, heeft de architect op grond van dit program, den hoofdopzet van zijn gebouw gevonden in een hoogoprijzend, massaal kantoorgebouw van gemiddeld 40 m hoog, gericht volgens de diagonaal van het verkante bouwterrein, waaromheen cirkelvormig het archiefgebouw is gelegd, ter hoogte van 9 m. De afstanden tot de bestaande bebouwingen zijn 45 en 60 m.

De architect heeft zich over dezen opzet aldus gerechtvaardigd: „Deze afstanden zijn zoodanig, dat men een groot gevoel van ruimte zal behouden, terwijl lichtinval enz. niet zullen worden belemmerd. Alle omwonende gedeelten van het vierkante terrein zullen met plantsoen worden bezet.

Bij normaal volbouwen in den vorm van het terrein zou een

gebouw van dezelfde capaciteit een hoogte van ± 18 m hebben verkregen en het zou voor omwonenden en publiek het resultaat geven van een gesloten straatwand. Niet alleen de omwonenden zouden licht en lucht minder hebben gekregen, maar ook de beambten van de Rijksverzekeringbank zouden tekort gekomen zijn. Zoo ergens, dan was hier een bouw hoger dan normaal aangewezen: er wordt hier ruimte op het platte vlak gewonnen door hooger bouwen.”

En verder: „Uit deze eischen (nl. die van ruime verlichting, overzichtelijkheid en gemakkelijk transport der kaarten) is de cirkelvorm van het Archief geboren.”

Inderdaad is de cirkelvorm, met gelegenheid tot radiaal en ringtransport, uitermate geschikt voor een groot archief, dat permanent geraadpleegd moet worden, terwijl ook de hoogbouw door vermindering van de horizontale afstanden uitkomst heeft gebracht voor verschillende moeilijkheden die een randbebouwing van het terrein of een kruisbebouwing daarop hadden opgeleverd. De oplossing is, zakelijk gezien, radicaal. Zooals het radicale altijd even doet, overbluft de oplossing. Ze is zelfs zoo radicaal, dat we het gevoel hebben overtuigd te zijn, dat ze de eenigste mogelijkheid van oplossing inhoudt. Ze snijdt als 't ware iedere vagelijke poging tot het opwerpen van zwakke bedenkingen af. Op de vraag of de gekozen opzet architectonisch een even sterke en overtuigende oplossing heeft gebracht, kunnen wij voor ons zelf geen direct bevredigend antwoord geven en wel om de volgende redenen:

In wezen is de architectuur niet het in materie omzetten van het zakelijke doel, waarvoor een gebouw wordt gesticht, maar van een architectonisch programma, dat naar dat doel en de eischen, die de bestemming stelt, ontstaat. Het ontwerpen van architectuur is niet het vastleggen van een combinatie van nuttigheids-

HET NIEUWE GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM. IR. D. ROOSENBURG, ARCH. B.N.A.

HET NIEUWE GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM, WESTZIJDE
IR. D. ROOSENBURG, ARCHITECT B.N.A.

HET NIEUWE GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM, OOSTZIJDE MET PORTIEK
IR. D. ROOSENBURG, ARCHITECT B.N.A.

eischen in een stoffelijke structuur, maar het dóór die nuttigheids-eischen heen zien van het architectonische programma, waaraan een bouwkunstige vorm moet worden gegeven.

Niet de vorm, waarin het zakelijk gestelde wordt gegoten, maar de vorm, waarin het op de zakelijk gestelde eischen gebaseerde architectonische programma als architectonische Idee wordt verwerkelijkt, is de architectuur.

Het ontwerpen van architectuur is het transponeren van het stoffelijke gevraagde in een onstoffelijke structuur van ruimten, om van hieruit tot den stoffelijken vorm te komen.

Het is een onjuist begrip, gesterkt door boeken als bijv. „Bauentwurfslehre“ van Prof. Neufert e.a., dat het bloote „onderbrengen“ van het zakelijk gevraagde, zelfs al gebeurt dit geniaal geraffineerd, bouwkunst kan zijn of worden.

Naar mijn gevoel nu heeft Ir. Roosenburg zijn radicalen zakelijken opzet te direct gebruikt om tot den vorm van zijn gebouw te komen. Ik word in dit gevoel gesterkt nu ik weet dat het de bedoeling is een eventuele uitbreiding van het gebouw van de R.V.B. te vinden in het alsnog verhoogden van het kantoorgebouw met 2 verdiepingen, met het oog waarop bij de berekening van de sterkte der kolommen is rekening gehouden. Welnu, zoo dit gebouw de verwerkelijking van de architectonische Idee ware, zou deze verwerkelijking aldus volmaakt afhankelijk zijn gesteld van de personeelsterkte van de Rijkverzekeringsbank.

De verwerkelijking van de architectonische Idee, geopenbaard in de harmonie van de ruimtecollectiviteit van cylinder (archiefgedebouw) en parallelipedum (kantoorgebouw) als architectonische grondvormen, zit vast aan het aantal ambtenaren van de R.V.B. Een uitbreiding van het personeel, dus van het gebouw,

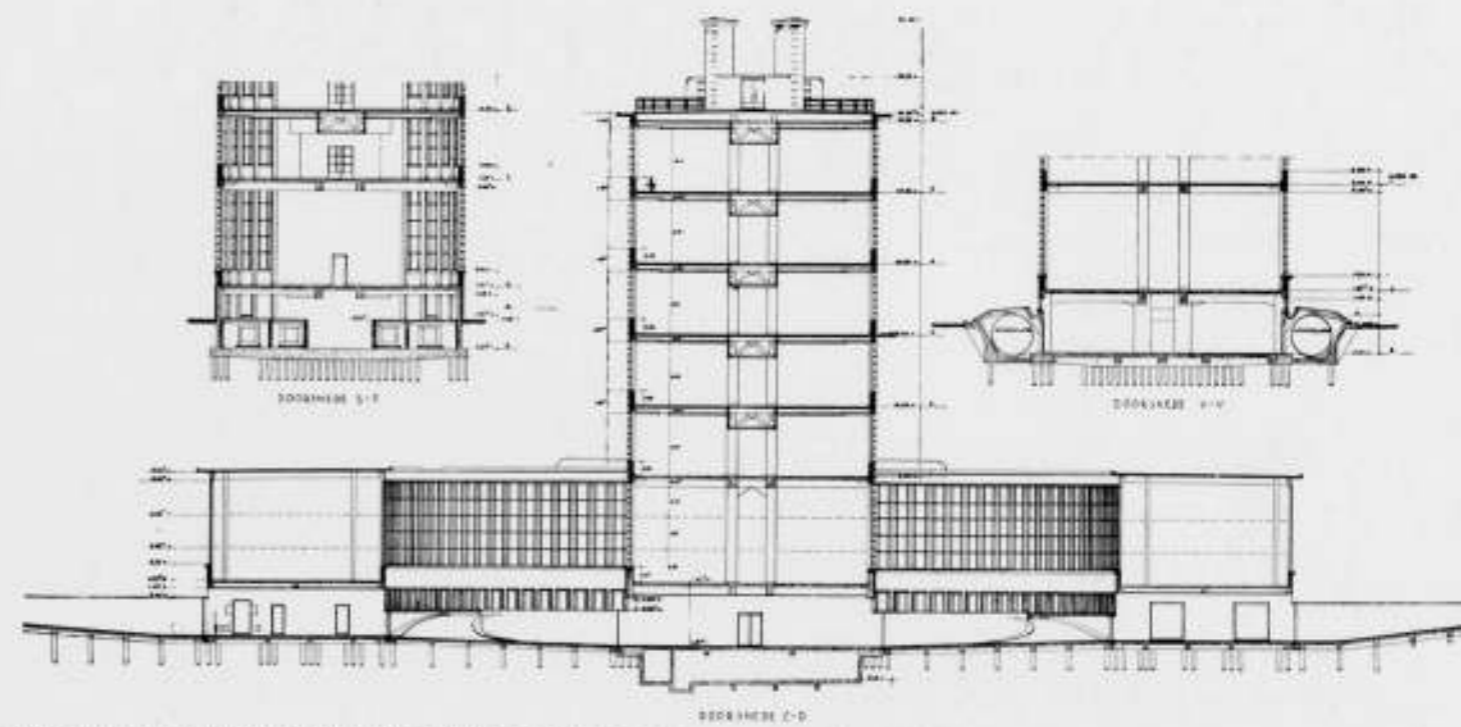
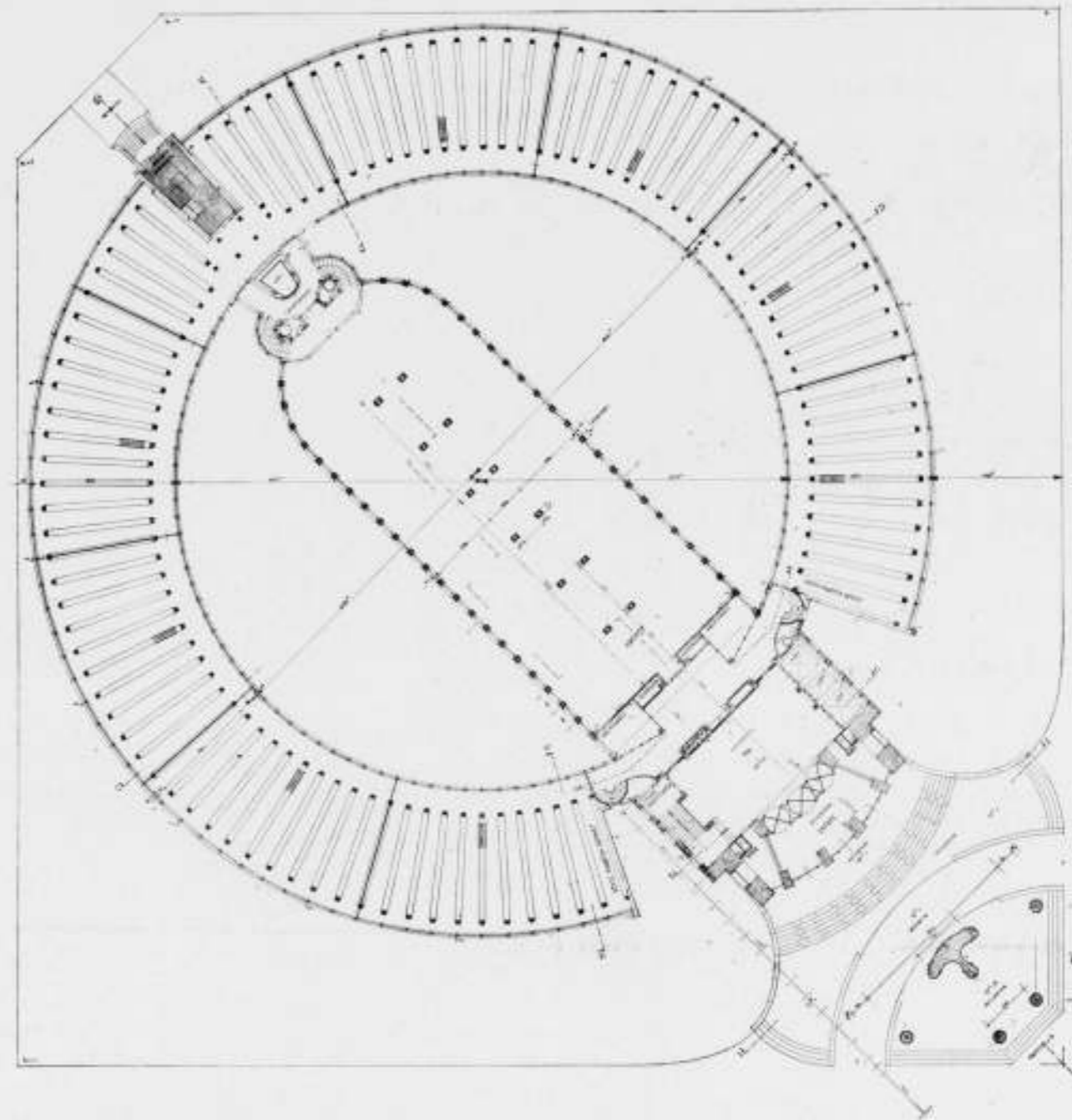
vraagt geen nieuwe ruimtecollectiviteit, doch eenvoudig een modificatie van de bestaande, met behoud van hetzelfde architectonische programma. Dit architectonische programma is daarom geen vrije dichtelijke conceptie, achter of dóór het zakelijke programma heengezien, maar het is zoo goed als identiek met het zakelijke programma.

De architect is gegrepen geworden door zijn eigen ongetwijfeld grooten greep van den opzet, welke hij haastiglijk — bomweg — in een gebouw heeft omgegoten, in plaats van in een onstoffelijke ruimte-structuur.

De verkregen architectonische oplossing is, hoe overtuigend de opzet zich opdringt als de éénig mogelijke, au fond een geheel willekeurige oplossing, uitsluitend afhankelijk gesteld van den zakelijken opzet. Ik zie daardoor in dit gebouw van de Rijkverzekeringsbank in plaats van architectuur een groep van 600 ambtenaren, door 47000000 kaarten omringd en dit beeld — de Rijkverzekeringsbank houde het mij ten goede — is voor mij op zichzelf niet uitzonderlijk aantrekkelijk.

Men zal, naar ik hoop, begrepen hebben, dat deze beschouwing niet speciaal dit bouwwerk van dezen architect raakt, maar de neiging in dezen tijd aan het voldoen aan zakelijke eischen op zichzelf een transcendent karakter toe te kennen. De geperfectioneerde mechanisatie van vele werkzaamheden in het hedendaagsche leven versterkt deze neiging. Wordt zij niet reeds als een moderne levensuiting zelf aangemerkt en bewonderd?

Dat de architect in de vormen van het hoogopgaande kantoorgebouw eenige dynamiek heeft gelegd, zich met enig élan heeft

GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM
IR. D. ROOSENBURG, ARCHITECT B.N.A. BEGANEGRONDPLAN EN DOORSNIDE C-D SCHAAL 1 A 500

PORTIEK

HAL BEGANEGROND
NIEUW GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM
IR. D. ROOSENBURG, ARCHITECT B.N.A.

gegeven aan een grootsch lijnenspel, heeft hem zijn bouwwerk buiten de zuivere grenzen doen brengen van wat ik zeer gedeceerd ingenieurswerk noem en waar ik, naar den aard van de oplossing der gestelde problemen, het werk onder rangschik. Om méér uit te drukken dan de logische benadering van het leven, hebben wij het woord van den dichter nodig (Huizinga). Om méér uit te drukken dan de technische verwezenlijking van het zakelijk gestelde, zoals de ingenieur dat doet, is de dichtelijke visie van den architect noodig. Hun, die over deze opvatting, in dezen tijd, en nog wel bij een gebouw als dat voor de R.V.B., meewarig glimlachen, zij dit bij voorbaat hartelijk gegund. Ik wil mijn beschouwing over het uitwendige van dit gebouw eindigen met te wijzen op een tweetal details.

De gevelbehandeling, d.w.z. de bekleding van het stalen frame, met licht geelgrijze matglanzende ceramiek, is, naar mijn gevoel, voortreffelijk geslaagd. Deze huid geeft het volume van het gebouw *élégance*. Glans maakt materieel.

De open portiek is en blijft voor mij een groot raadsel. Waarom dit groote gat met de zichtbare kolommen en balken? Le pathos de la constructivité? De bijna doorhangende balken maken een slappen indruk en geven in werkelijkheid niet den dynamischen indruk, dien dit detail op de geveltekening wekt. Er is geen enkel zichtbaar organisch verband van de kiekeboe-kolommen met

hetgeen zij dragen, een verband dat architectonisch belangrijker is dan het zichtbaar toonen van de balkopleggingen op de kolommen.

Telkens als ik deze portiek zie, denk ik aan de schetsen, die Messel destijds voor zijn portiek voor de Wertheimbau maakte en ik pijnig mij met de vraag (dat is dus bijna iederen dag) of in 40 jaar dit verschil in architectuurbeoefening wezenlijke cultuurvoortschrijding dan wel zinsbegoocheling is. Ondanks dit alles is het gebouw der Rijksverzekeringsbank het werk van een persoonlijkheid, zoals de Wertheimbau het ook was.

Inwendig is het gebouw architectonisch volstrekt ruimteloos. Architectonische ruimtelijkheid vereischt strenge bepaaldheid. Zoodra men een wand naar behoefte willekeurig kan verplaatsen, wordt een wand een meubel, en mist architectonisch zijn typische gesteldheid van vast van plaats te zijn ten aanzien van de af te sluiten ruimte.

Het interieur heeft veel weg van een interieur op het toneel. Het is meer illusie dan werkelijkheid.

Het systeem van de travée verdeeling, waarachter willekeurig de wanden kunnen worden geplaatst, is een ingenieurssysteem, dat de dichtelijke precisie van een wand naast de travée-indeeling uitsluit. Er is hier een ingenieurs-systeem in de plaats getreden van het (bekende) architectuur-systeem (ontwerpen op systeem!).

Het gebouw van de Rijksverzekeringsbank is geconstrueerd op een travée-verdeeling van 1.80 m, waarbij als eenheidsmaat in horizontale richting 90 cm is gekozen. De maat van 1.80 m is gebaseerd op de benodigde maat voor een schrijfbureau met den daarachter zittenden ambtenaar. In het kantoorgebouw zijn derhalve vertrekken ter breedte van 1, 2 of meer travéeën.

De diepte der lokalen bedraagt in den voorbouw 8 eenheden, in den achterbouw 7 eenheden van 90 cm. De afscheidingen der lokalen onderling worden gevormd door uit normale onderdeelen samengestelde waarden, die zoodanig zijn geconstrueerd, dat eenvoudige verplaatsing der wanden over één of meer travéeën mogelijk is.

In den voorbouw op de 1e verdieping zijn de deftige vertrekken ondergebracht: groote en kleine raadzaal, kamer voorzitter, secretaris-generaal enz. Ik voel me in dezen hoek van zulk een bouwwerk altijd wat bedremmeld en bekijk een en ander altijd met ietwat ontzag. De groote tijd van de commissarissenkamer met haar exotische houtsoorten, haar overdadig „snijwerk“, de stram in de rij staande stoelen en de eigendommelijke commissarissenkamerlucht, mengsel van boenwas- en tapijthaar, de kamer waarin zoo menig talentvol kunstenaar, in de overdaad van weeldemiddelen, mistaste, zoals een virtuoos in een te zware cadenz de toetsen soms mislaat, die tijd is voorbij.

De hiërarchie in de ambtelijke wereld wenscht echter ook thans nog wel — zij het matig — onderscheid, waartoe de schoonheidsgradatie van okuméplaten, eikentriplex en berken-idem gelegenheid geeft, zonder direct financieel drukkend te worden.

In de Hal, ongeveer centraal tusschen den voorbouw en den achterbouw gelegen, ziet men aan den zuidkant het trappenhuis, aan het noorden de liftschachten. De westwand wordt ingenomen door een virtuoze wandschildering door Charles Eyck, die de niet groote ruimte van de Hal aanmerkelijk verkleint.

Hieronder volgen nog eenige technische bijzonderheden omtrent dit bouwwerk.

Inhoud: De ombouwde inhoud van kantoorruimten, gangen en garderobes bedraagt 44.900 m³, die van de archieven 23.800 m³, die van de ruimten voor de technische installaties in het souterrain 5200 m³, verdere dienstruimten 9.400 m³, samen 83.300 m³.

Constructie.

Uitgezonderd de overbouwing bij den ingang, welke van gewapend beton is geconstrueerd, is het gebouw een staalskelet, (St. 37, gemiddelde trekvastheid 40 kg/mm²) bestaande uit 4 rijen ommetselde kolommen en ingebetonneerde horizontale vloerliggers. De deelen van de staalconstructie, die in aanraking blijven met de buitenlucht, zijn bewerkt met den zandstraal voor het schilderen met loodmenie.

Ook het ringvormige archiefgebouw is een staalconstructie. In totaal bedraagt het gewicht van de staalconstructie ± 1760 ton.

Vloeren.

Gasbetonplaten, lang 1.80 m, breed 0.40 m, bedekt met estrich en linoleum.

Gevelbekleding.

De gevels zijn aan de buitenzijde bekleed met ceramiek en wel zoodanig, dat op afstanden van 49,5 cm banden van verglaasde steen zijn uitgemetseld, waartusschen groote ceramiekplaten tegen het vulling-metselwerk zijn aangebracht.

De ceramiektegels hebben normaal een afmeting van 29 × 43 cm. Van deze soort zijn er 2830 m² aangebracht, waarbij nog aan speciale vormen 1780 m² moest worden verwerkt.

Verlichting.

De dagverlichting van de 4.50 m netto hoogte verdiepingen geschiedt door de ramen ter hoogte van 3.50 m.

Als kunstlichtbron is in iedere travée een indirect ornament opgehangen op een afstand van 1.35 m vanuit de ramen. Dit schelpornament werpt het licht naar binnen in de kantoorlokalen en is geheel schaduwloos.

Als verlichtingssterkte wordt op de schrijftafels gem. 150 lux bereikt, van 210 lux aan de raanzijde en 90 lux aan de gangzijde.

Verwarming.

De kantoorlokalen hebben plafondverwarming. In de 5 cm dikke gewapende betonlaag van het plafond ligt per travée 50 m dunne spiraalvormig gebogen buis, waardoor warm water tot een max. temperatuur van ca. 55° C. stroomt. Aan de raanzijde is in de borstwering nog een vijfgangige verwarmingsspiraal ingebetonneerd, die den kouden luchtstroom bij de ramen moet compenseren.

Het archief heeft radiatorenverwarming. In bepaalde deelen van het gebouw heeft men combinaties van plafond- en radiatorverwarming.

Afkoeling.

De mogelijkheid bestaat 's zomers bronwater van 13° C. door de buizen der plafondverwarming te laten stroomen.

Ketels.

De ketelinstallatie bestaat uit 4 warmwaterketels, vlampijpketels, met een verwarmend oppervlak van 123 m², die per 1.400.000 cal. afgeven. De benodigde hoeveelheid warmte in het geheele gebouw bedraagt 4.200.000 cal. per uur (3 ketels). De brandstof is steenkool in den vorm van nootjes IV, opgeslagen in een silo van 120 ton.

Het totale brandstofverbruik per seizoen bedraagt 875 ton.

Ventilatie inrichting.

De verse lucht wordt geleverd door 2 toevoerventilatoren, één voor den voor- en één voor den achterbouw, met capaciteiten van resp. 12.000 en 20.000 m³ lucht per uur, met een tegendruk van 38, resp. 40 min waterkolom. De afvoer van de bedorven lucht geschiedt door holle plinten in de borstwering, die aansluiting hebben met de hoofdbuizen op de afvoerventilatoren, met 20% kleinere capaciteit dan de toevoerventilatoren. Door dezen overdruk wordt tocht vermeden.

Het is mogelijk de afgewerkte lucht, gemengd met verse lucht, in recirculatie te brengen.

Enkele deelen van het gebouw hebben afwijkende systemen.

DIRECTIEKAMER

KANTOORLOKAAL
NIEUW GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM,
IR. D. ROOSENBURG, ARCHITECT B.N.A.

Speciale luchtbehandeling is voorzien, doch wordt nog niet toegepast.

Waterinstallaties.

De hoogte van het gebouw maakte een speciale koudwatervoorziening noodig voor de huisinstallatie en de brandbluschinstallatie.

Transport van acten.

De actenpaternosterlift, aan de westzijde van de hall, heeft een automatische lossing. Legt men een voor een bepaalde verdieping bestemd dossier in de voor deze verdieping bestemde cabine van de lift, dan geschiedt de lossing op die bepaalde verdieping automatisch.

Schuilruimten.

Onder het gebouw liggen ineenlopende ruimten van totaal ± 355 m², voor schuilgelegenheid.

Meubelen.

Gekozen zijn stalen meubelen, wegens de grootere degelijkheid boven houten en het mindere onderhoud.

De inrichting van het ringvormig archief en het centrale archief, gelegen in de parterre-ruimte van den achterbouw van den hoogbouw, is als volgt:

Door middel van staalconstructies en ijzeren roostervloeren zijn

beide archieven in verticale richting onderverdeeld in drie lagen van elk 2½ m hoogte. In deze lagen zijn open archiefrekken tusschen en op de staalconstructie gemonteerd en wel voor het ringvormig archief straalsgewijze met een tusschenlooppad van 1½ m en in het centrale archief in de breedterichting loodrecht op de gevels. De bovengenoemde tusschenvloeren zijn, in verband met de gewenschte licht- en warmte-doorlating, uitgevoerd als gegalvaniseerde ijzeren roostervloeren, met rechthoekige mazen van 3 x 6 cm, en een dikte van 3 cm.

Het ringvormig archief is met het oog op localiseering van een eventueelen brand, door middel van vier brandvrije wanden, verdeeld in vijf afdeelingen. Deze brandvrije wanden bestaan uit gewapende eternietplaten en in binnen- en buitenlooppad gelegen brandvrije schuifdeuren, die na diensttijd gesloten moeten worden.

De verbinding tusschen de verschillende archiefbogen geschiedt door trappen, terwijl voor het snel materieeltransport enkele liften zijn opgesteld. Het ringvormig archief bevat op de begane grondlaag 34.000 open vakken voor horizontale opberging van dossiers, betrekking hebbende op de Invaliditeitswet en op de eerste en tweede verdieping totaal 31.000 open vakken van 70 cm breedte, voor het opbergen van rentekaarten met een totale opbergcapaciteit van 47.000.000 kaarten.

Mijn eindconclusie over dit bouwwerk zou ik voorloopig en omzichtig als volgt willen trekken:

De architectuur wordt sinds de Renaissance volgens mij gekenmerkt door een algemeene waarde en een persoonlijke waarde.

Onder de algemeene waarde versta ik de mate, waarin het begrip der bouwkunst tot uitdrukking is gebracht.

Onder de persoonlijke waarde versta ik het effect van het artistieke element.

PRIJSVRAAG RAADHUIS EINDHOVEN.

Zooals bekend is werd in het jaar 1938 een prijsvraag uitgeschreven voor een nieuw Raadhuis te Eindhoven. Het zal niet algemeen bekend zijn, dat als gevolg van deze prijsvraag zich een zeer onverwachte geschiedenis heeft afgespeeld. De jury voor deze prijsvraag heeft n.l. geen directe uitspraak gedaan, maar enkele plannen aangewezen waarvan herziening en nadere uitwerking aan de betreffende auteurs zou kunnen worden gevraagd. De afgeloopen openbare prijsvraag, die niet tot het gewenschte resultaat had geleid, werd aldus gevolgd door een meervoudige opdracht.

Aangezien de A.N.P. voorschrijven, dat alleen de naambrief van den eerstbekroonde mag worden geopend zonder toestemming van den betrokken inzender, heeft de opdrachtgever vertrouwen gesteld in de architecten, die zich als de ontwerpers van de in aanmerking komende projecten aanmeldden, waarmede vanzelf een einde kwam aan hun anonimiteit. Deze aanmelding liep over het correspondentieadres van de inzendingen.

Nadat de plannen wederom waren beoordeeld en de uitslag was bekend gemaakt, waarbij zooals men zich herinnert, één der projecten in de prijsvraag ingezonden onder motto No 48 op naam stond van den heer Ir. J. den Boer, kwam echter een tweetal andere architecten bij B. en W. van Eindhoven met de verrassende mededeeling, dat de Prijsvraag-inzending No 48 niet door Ir. den Boer alleen was ingezonden, maar door hen beiden met Ir. den Boer en dat in den naambrief een verklaring van het geestelijk eigendom, ondertekend door de drie ontwerpers, te vinden was. Details van deze onverwachte zaak zullen wij hier laten

Tot een geslaagd en gaaf werk van bouwkunst reken ik zulk een werk, waarin het artistieke element uitsluitend en alleen dienst heeft gedaan om het begrip der bouwkunst tot uitdrukking te brengen.

In dit werk nu van Ir. Roosenburg schraagt het artistieke element te zwak de verwerklijking van het bouwkunst-begrip. Het artistieke element heeft meer dan tot de algemeene waarde tot een zeker decoratief effect bijgedragen.

Dit decoratief effect kan echter in mijn oog niet het gemis vergoeden van het begrip van bouwkunst. Ik zou niet graag vergeten hierbij aan te tekenen, dat ik in dit werk, hoe weinig het mij als architectonische conceptie-bevrediging schenkt, de kracht van een persoonlijke geest.

Eerst na verloop van langen tijd zal men in het werk van onzen tijd de werkelijke scheiding zien tusschen de werken der bouwmeesters en de werken van geestelijk afhankelijk werkende kunstenaars. De kunstwetenschap onderscheidt in een bepaalde periode naast het werk der meesters, het werk der manieristen. In de bouwkunst is altijd veel manieristenwerk, ook daarbij vindt men nog veel persoonlijk werk. Het persoonlijke loopt als een zig-zagdraad over de scheidingslijn tusschen meesterwerk en manieristenwerk heen. Daardoor is het ondoenlijk een prognose te maken met betrekking tot de blijvende cultuurwaarde van een bouwwerk. Het persoonlijke heeft echter altijd iets boeiends, vaak van meer betekenis voor het levende geslacht dan voor het nageslacht.

J. P. MIERAS.

In de nummers 11 van 1939 en 3 van 1940 van het Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringbank schreef Dr. Ir. J. H. Copius Peereboom uitvoerig resp. over de inrichting en de installaties van het nieuwe gebouw der R.V.B. en over de klimatisering er van. Van de technische mededeelingen is in bovenstaand artikel gebruik gemaakt. Voor verdere bijzonderheden verwijzen wij naar de genoemde bron. De foto's zijn van „foto renes“.

rusten om alleen te vermelden dat de Permanente-Prijsvraag-Commissie (P.P.C.) met de uiterste tact en met het uiterste geduld deze pijnlijke zaak heeft trachten op te lossen, waarbij tenslotte ook de besturen van de Constitueerende Vereenigingen moesten worden geraadpleegd.

Tot haar ongetwijfeld groote voldoening, en zonder dat het noodig is geweest deze zaak door ruchtbaarheid te forceeren, heeft einde April j.l. de ontkenning plaatsgevonden.

Daar de waarborg t.o.z. van de opheffing van de anonimiteit gelegen is in de opening van den naambrief, zijn B. en W. van Eindhoven er tenslotte toe overgegaan dezen naambrief te openen, waaruit bleek, dat inderdaad het ontwerp onder het motto No 48 is ingezonden door den heer Ir. den Boer en twee andere architecten, die door den heer Ir. den Boer onkundig zijn gelaten van de verdere uitwerking van het project in de tweede étappe.

Uit dit voorval blijkt wederom de noodzakelijkheid van een zoo streng mogelijke reglementeering van een prijsvraag en tevens de noodzakelijkheid in het algemeen bouwkunstig belang het gezag van de P.P.C. zoo krachtig mogelijk te helpen handhaven. B. en W. van Eindhoven hebben met den nasleep van hun Raadhuis-Prijsvraag al een zeer onaangename ervaring opgedaan op het gebied van prijsvragen.

Het optreden van de P.P.C. zal hun echter de overtuiging geschonken hebben dat deze instantie, in het leven geroepen om het Prijsvraag-stelsel zuiver te houden, met omzichtigheid noodzakelijken arbeid verricht en daardoor voorkomt dat het vertrouwen in het Prijsvraag-stelsel als zoodanig zou worden geschokt.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

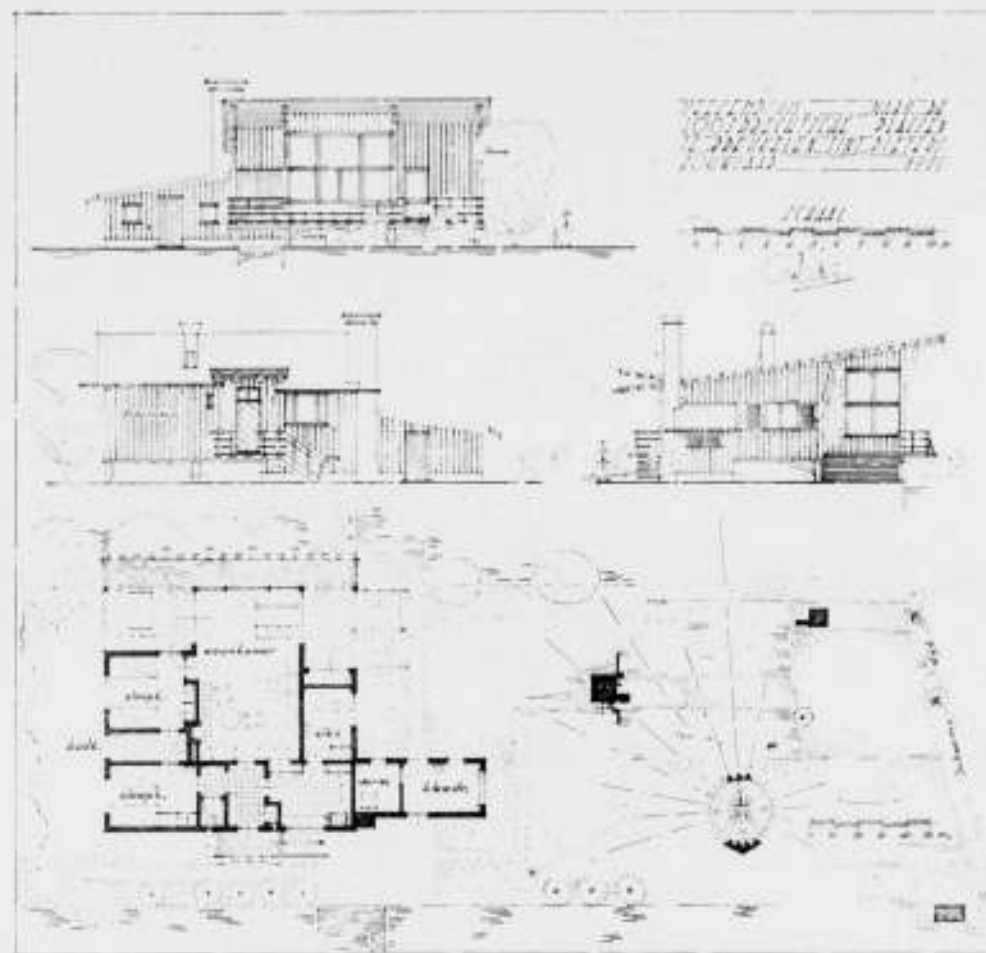
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 28

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

13 JULI 1940

SCHAAL 1 : 300.

WEEKENDHUIS TE BREUKELEN-SINT PIETERS

ARCH. G. J. M. SARLEMIJN.

De Scheemdijk te Breukelen-Sint Pieters loopt langs een smalle poldervaart, een paar kilometer ten oosten van de Vecht tusschen Breukelen en Nieuwersluis. Loodrecht op de Scheemdijk richten zich als smalle landtongen de drassige uitloopers der weilanden op de Loosdrechtsche Plassen.

Aan de Scheemdijk liggen verspreid enkele boerderijen, door een draaibruggetje over de vaart bereikbaar; de boeren houden zich op de hogere landen bezig met veeteelt en zijn op het water goed thuis. Een enkele heeft een kleine bootenwerf ten gerieve van de watersportliefhebbers.

In dit waterland, ongeveer halverwege de dijk, ligt aan een van de naar de Plas gerichte uitloopers der weilanden het in de winter van 1938—1939 gebouwde weekend- en vakantiehuis „Burenland” juist op de versmalling van een „landtong”.

Het terrein heeft een breedte van ongeveer 13 meter en versmalt zich tot 5 meter breedte, aan weerszijden een breede waterstrook overlappende. Het huisje is naar de uiterste Zuid-oosthoek van het terrein geschoven, waardoor de Westzijde vrij kwam voor woontuin gedurende de zomermaanden en aan

de Noordzijde een ingangplaatsje overbleef. De slaapkamers liggen aan de Oostzijde en hebben, mede door de verhoogde ligging van het woongedeelte, een prachtig uitzicht over de Plassen. De keuken ligt met entree en toiletruimten aan de Noordzijde; de dienstbodekamer op het Westen. De logeerkamer is vanuit de garderobe bereikbaar, de slaapkamer der bewoners alleen vanuit de woonkamer. Daardoor kon met een uiterst klein gangoppervlak worden volstaan.

In de zomer is de tuin droog en goed bewoonbaar, in het natte jaargetijde is het terrein echter vrij drassig, vandaar dat het woongedeelte van het huis ruim een meter boven het terrein ligt, vandaar ook de van klinkers gemetselde tuinpaden.

Aan de Westzijde is een groot balkon gemaakt met berging voor tuinmeubelen; aan de Oostzijde een balkon met vaste tafel en banken, bij goed weer wordt hier ontbeten en geluncht; de glasdeuren naar dit balkon vanuit de woonkamer draaien, aan elkander afgehangen, naar de Zuidzijde en kunnen daardoor als windscherm voor dit balkongedeelte dienst doen.

Onder het balkon aan de Westzijde is een bootenberging met

WEEKENDHUISJE TE BREUKELLEN-SINT PIETERS.

ARCH. G. J. M. SARLEMIJN.

aanlegsteiger gemaakt waar een 12 voets jol en een kano een regenrijke ligging hebben. Aan de Noordzijde van het huis is een zwemsteiger.

Voor koude zomeravonden heeft de woonkamer een open haard, voor het koude jaargetijde is een centrale verwarming gemaakt. De aanbouw voor de centrale verwarming is op maai-veldhoogte geprojecteerd, waardoor onder de keuken een kolenberg vrij kwam. Naast de centrale-verwarmingsruimte is een kleedruimte gemaakt voor de zeil- en zwemgarderobe; voor droging van deze kledingstukken heeft de ruimte aan de Westzijde een schoepenraam.

Het geheele gebouwtje is onderheid met houten palen waarover een gewapend betonfundering. De betonkolommen van deze fundering lopen tot de woonvloer door; ze zijn onder het maai-veld gekoppeld door een betonbalk en ter plaatse van de balk laag door een dubbele grenen ligger met klampstijlen en schoren. In verband met deze laatste is een houten stijl-en-regelwerk gemaakt, waarin tevens de raam- en deurkozijnen zijn opgenomen. Het stijl-en-regelwerk is aan de binnenzijde bekleed met heraklithplaten, die ook tegen de plafondhangers zijn aangebracht. De heraklithplaten zijn afgestucadoord. De plafondhangers van de woonkamer liggen evenwijdig aan de kaphelling en zijn in het zicht gebleven; die van de entree lopen evenwijdig aan het luifeltje en zijn tot houten casetten afgestimmerd. De vloeren der woonvertrekken zijn geïsoleerd met slakkenwol.

Tegen de buitenzijde van het stijl-en-regelwerk is een laag sisekkracht aangebracht, waarover de grenen beschieting. De centrale-verwarmingsaanbouw heeft een betonvloer en half-steens binnenwanden waartegen de buitenbeboording op stijl-en-regelwerk.

Het metselwerk is van bonte geelgrijze handvormklinkers, platvolgevoegd; de betonkolommen zijn met kalkmelk gewit. De houten buitenwanden zijn donkerbruin gecarbolineerd; raam en deuraftimmering, raamhout, kapbetimmering en balkhout is gebroken wit afgeschilderd, een enkel balkkopje rood gelakt; de deuren en eenige gedeelten van de balkonbetimmering zijn olijfgroen.

De daken zijn met koper gedekt (tecuta-bedekking), goten, afvoerpijpen en schoorsteenkap zijn van koper.

De binnenrichting is verzorgd door den binnenhuisarchitect Paul Bromberg, in overleg met wien tevens de planin-deeling van het woongedeelte gemaakt is.

Op het terrein zijn de prachtige meidoornstruiken aan Oost- en Zuidzijde zooveel doenlijk gespaard; aan de Westzijde van het huis werd een grasveld aangelegd, langs het water aan de Noordzijde werden groepen populieren geplant.

De bouw werd uitgevoerd door de firma Mulder en Meiracker te Rotterdam.

Juli 1940.

G. J. M. SARLEMIJN, Architect.

„RANDHOEVE” TE GOIRLE. ARCHITECT BERNARD KOLDEWEY, B.N.A.

De „Randhoeve” werd gebouwd in 1939 aan den straatweg Tilburg-Goirle, juist op de grens tusschen deze twee gemeenten. Het langwerpige bouwterreintje van 20 bij 50 meter leidde tot een langgerekten plattegrond. De garage, aan de achterzijde gebouwd, heeft uitpad op een zijweg.

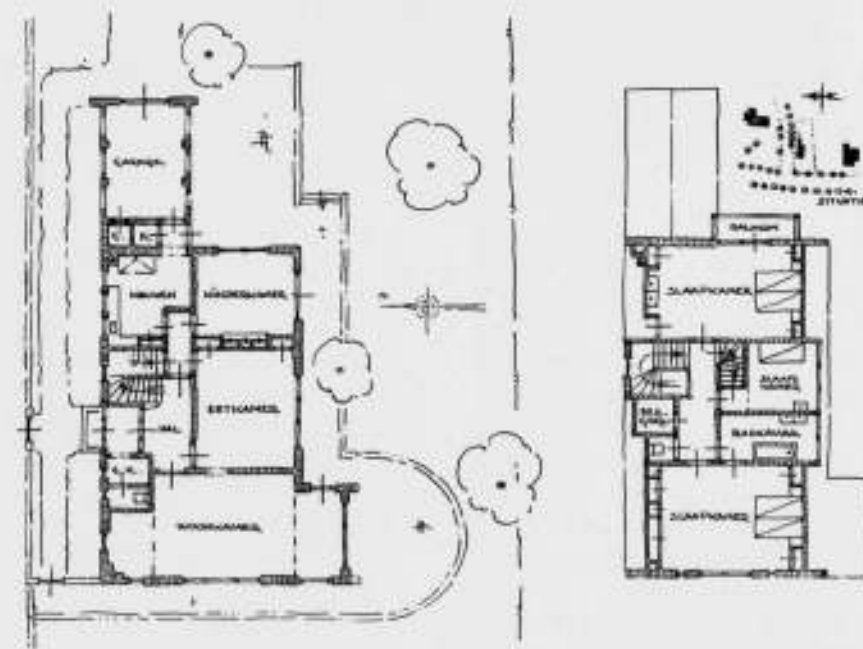
Woon-, eet- en kinderkamer kregen ligging op het zuiden, woon- en kinderkamer hebben van twee zijden zon. De vertrekken op den beganegrond zijn rond de hal gegroepeerd, waarbij een afzonderlijke, kleine gang aansluit waarop kinderkamer, keuken, eetkamer en keldertoegang uitkomen. Boven den verwarmingsketel, die in den kelder is opgesteld, bevindt zich een kolensilo, welke van de vliering af boven de garage wordt gevuld. Behalve

de drie slaapvertrekken op de 1e verdieping, liggen op de zolder-etage 2 eenpersoons slaapkamers.

Het huis heeft met Keim behandelde buitenmuren, schoon plint en schoone rollagen onder de vensters. De stalen ramen staan in lichte houten kozijnen. Het ijzerwerk is in een oud-roode kleur geverfd, het houtwerk donkerbruin gebeitst. Het dak is gedekt met gesmoorde, onverbeterde, hollandsche pannen.

De bouwkosten bedroegen met inbegrip van centrale verwarming en lichtinstallatie f 14.000.—

Het werk werd voortreffelijk uitgevoerd door den aannemer A. Naber te Tilburg. De hierbij gereproduceerde foto's zijn van Fons Hellebrekers.

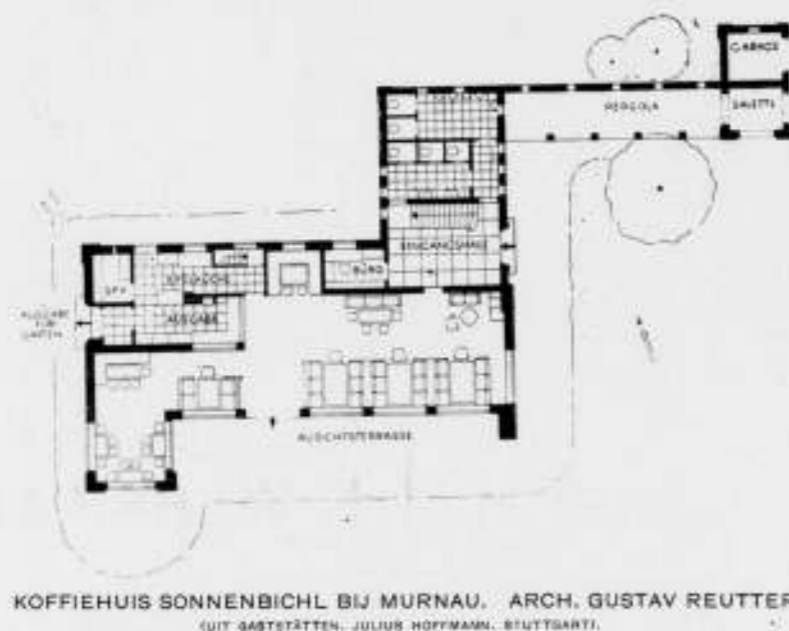

SCHAAL 1 À 300.

ARCHITECT BERNARD KOLDEWEY B.N.A.

217

DE „RANDHOEVE” TE GOIRLE.

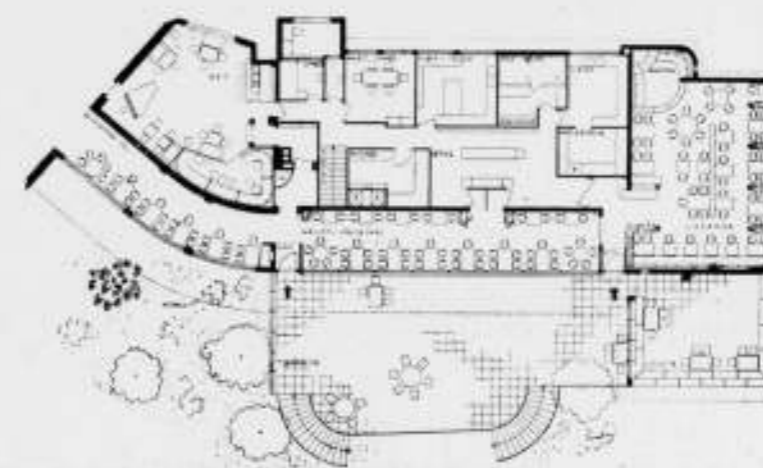

KOFFIEHUIS SONNENBICHL BIJ MURNAU. ARCH. GUSTAV REUTTER.
(UIT GASTSTÄTTEN, JULIUS HOFFMANN, STUTTGART).

BOEKBESPREKING.

GASTSTÄTTEN. Uitgave Julius Hoffmann, Stuttgart. In dit met 220 foto's en 95 plattegronden rijk geïllustreerde verzamelwerk bracht Herbert Hoffmann een keuze afbeeldingen bijeen van café's, restaurants, bars, danslokalen en andere eet-, drink- en ontspanningsgelegenheden uit de voornaamste steden van Europa en zelfs van Japan, Noord- en Zuid-Amerika, België, Denemarken, het Duitse Rijk, Engeland, Finland, Frankrijk, Hongarije, Italië, Joego-Slavië, Nederland, Noorwegen, Zweden en Zwitserland zijn hier in meerdere of mindere mate door werken van bekende architecten vertegenwoordigd. Een bonte verscheidenheid van voorbeelden van zeer verschillende aard, voorkomen en gehalte, geenszins bedoeld als een kritische studie op grond van bedrijfs- en bouwtechnische voorwaarden, doch meer een greep uit een materiële overvloed en variatie, waarin de voordracht onder den invloed van velerlei factoren een sterk uiteenlopend aspect vertoont. Toch is in dit onderwerp van bouwkunst, dat zoo innig verband houdt met het maatschappelijk leven, een pogen naar bewuste ordening en dienstbaarheid te bespeuren. Bij de steeds verder doorgevoerde scheiding van woon- en werk-

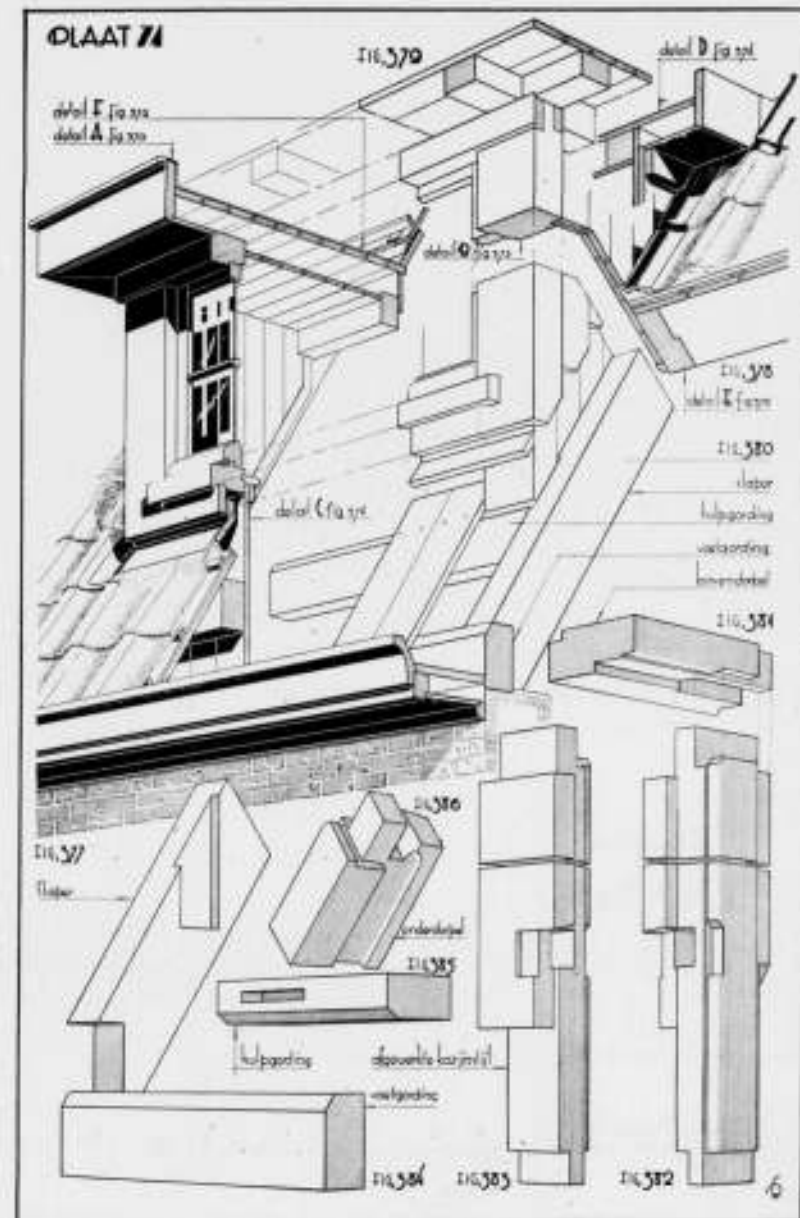
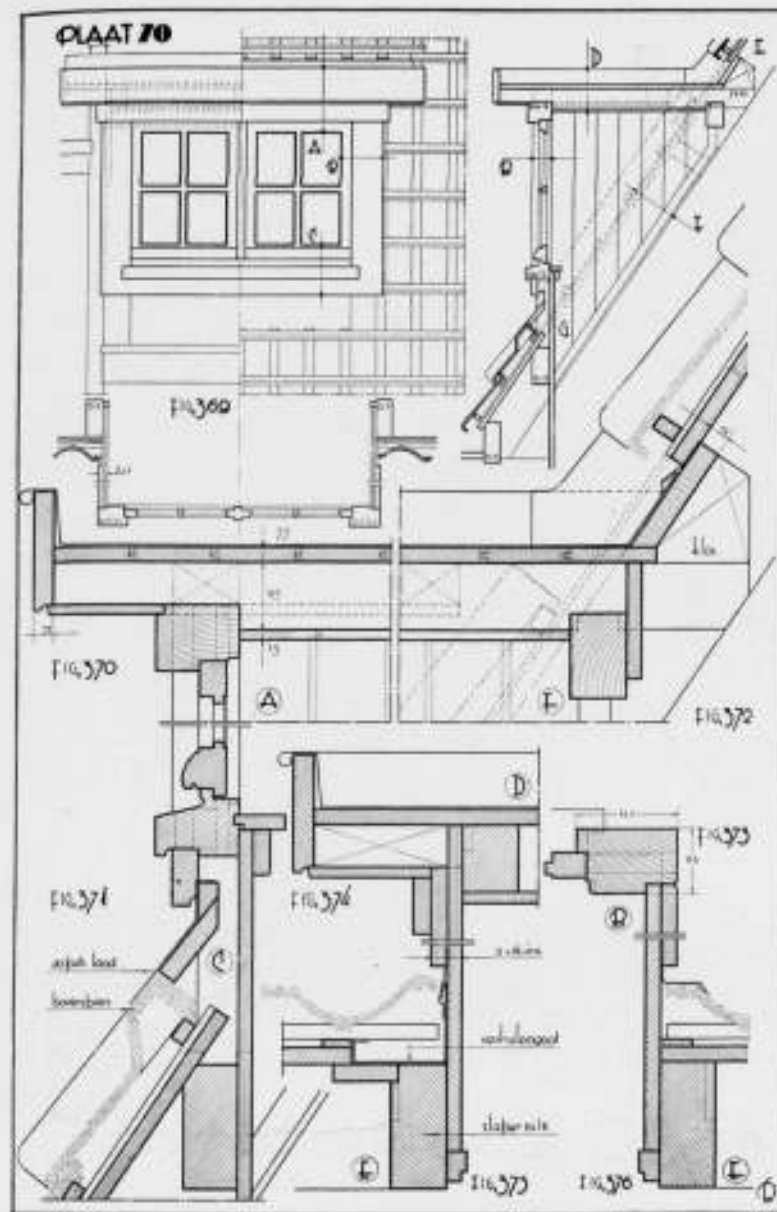
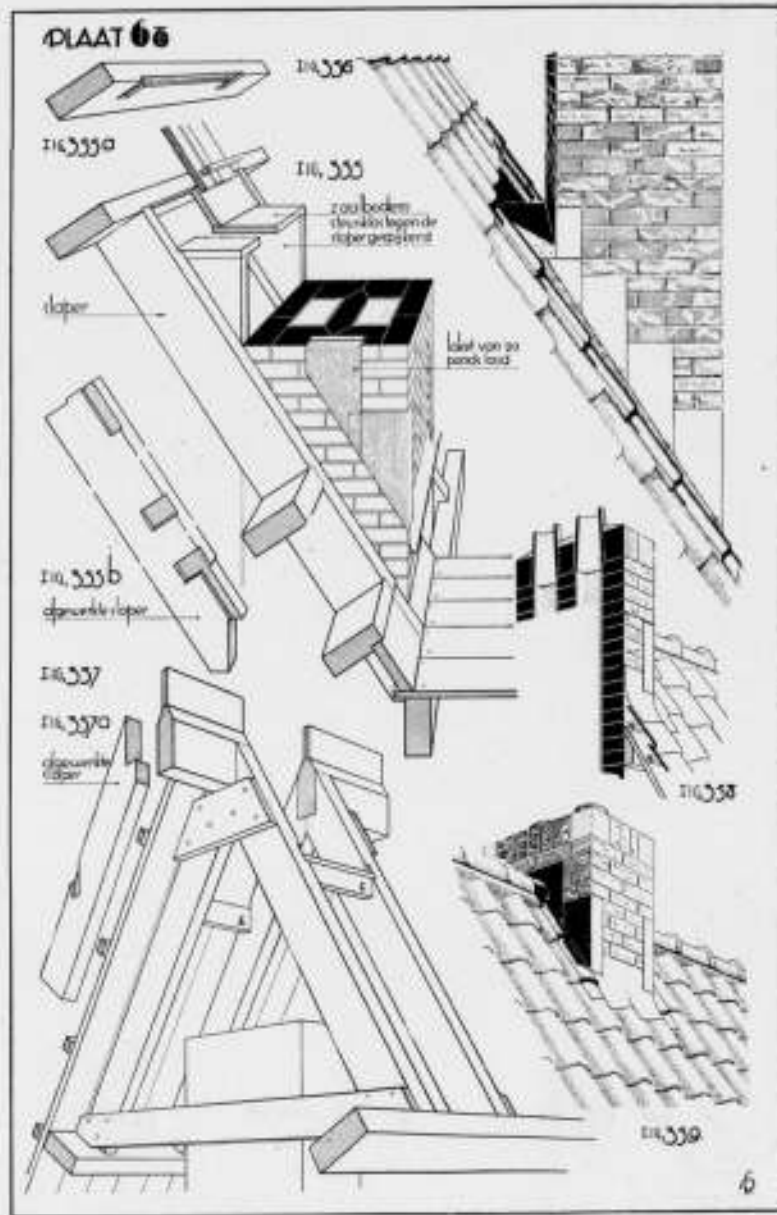
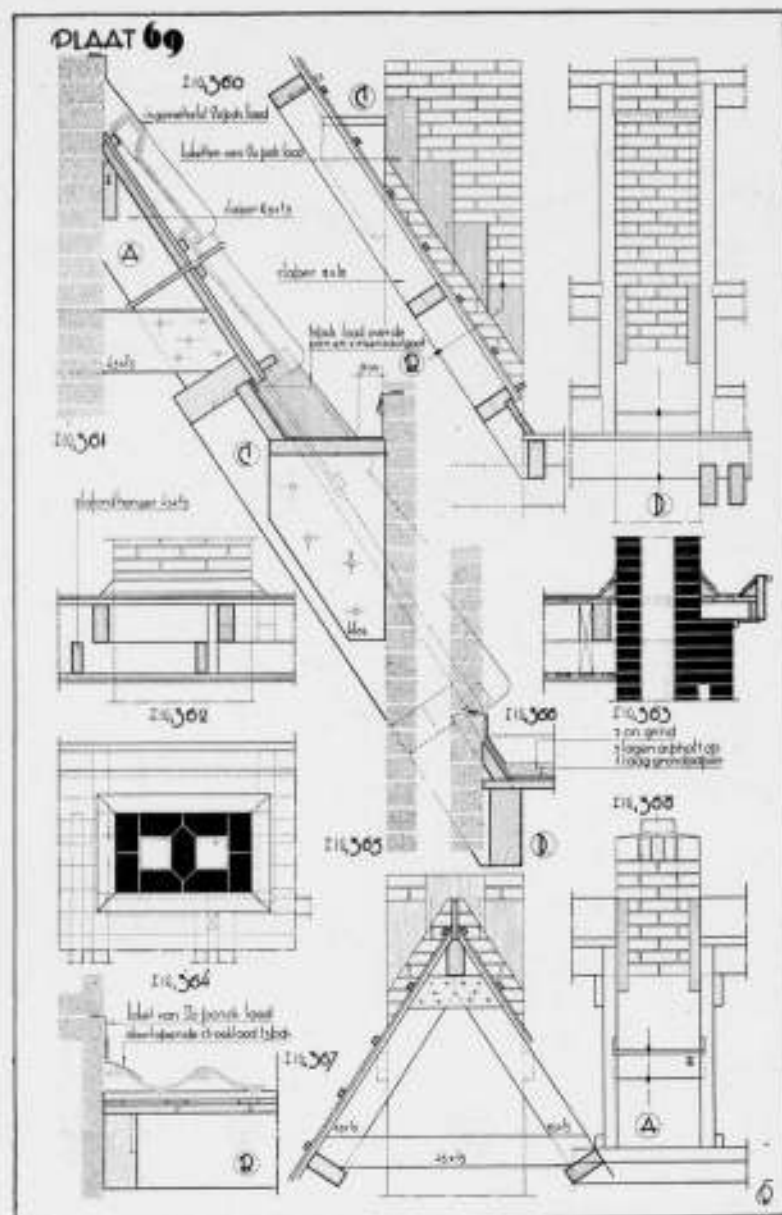
plaatsen, gevolg van de gestage uitbreiding der steden eenerzijds, de veranderde opvattingen, sociale zorgen en technische vooruitgang anderzijds, verkrijgen deze werken van burgerlijke bouwkunst een belangrijker betekenis. Hun bestemming is veelzijdiger geworden, doordat zij niet enkel dienen voor verpozing en ontspanning, doch ook noodzakelijk zijn voor het voorzien in de materiele behoeften van een werkende gemeenschap. De korte middagpauze in den arbeidstijd en de groote afstanden in de steden hebben het ontstaan en de ontwikkeling van automatiek en snel-buffet bevordert, hun plaatsbepaling en planaanleg strenger op bedrijfstechnische overwegingen ingesteld. Maar ook de gewoonte, dat een niet onbelangrijk deel van het zakenleven bij voorkeur op vastgestelde tijden voor hunne besprekingen en bijeenkomsten gebruik maakt van de café's en restaurants en dat later op den avond het publiek hier veelal zijn bezoek aan de théaters besluit, zijn omstandigheden, naar welke zich het bedrijf terdege heeft te richten, in het belang van het zakelijk succes. Een snel en frequent verkeersapparaat stelt thans in staat zonder al te groote offers aan tijd en geld de groote afstanden

HOTEL RESTAURANT MONTE-VERDI BIJ ASCONA, LAGO MAGGIORE.
 ARCHITECT HERMANN SCHREUDER, ZÜRICH.
(UIT GASTSTÄTTEN, JULIUS HOFFMANN, STUTTGART).

naar de woonwijken af te leggen en zelfs aan vestiging in een verder verwijderde landelijke gemeente de voorkeur te geven. Dit gemakkelijke contact met een echt landelijke omgeving stuwt ook daar het bezoek en stelt het café- en hotelbedrijf weer hogere eischen. Naast de attracties van een goede keuken (en kelder), een prompte bediening zijn het bouwkunstig accent in het landschap, het uitzicht op de omgeving, de op zon en wind georiënteerde aanleg, een treffende ruimtewerking en een weloverwogen stoelen- en tafelman even gewichtige voorwaarden voor het welslagen van het ondernemen. Inderdaad een boeiende opgave van zeer bijzondere bekoring voor den modernen architect, waarvoor veelzijdig inzicht en een sterke fantasie, gepaard aan den zin voor eenvoud van voordracht en structuur worden vereischt. Past zulk een gezonde levenshouding als de eenig juiste in den luister van een wondere natuur, zij geldt toch ook voor die lokaliteiten van de stad, waar de arbeid voor een middagmaal of een korte rust wordt onderbroken. Tenzij dat deze gericht zijn op het bezoek van een mondain of demi-mondain publiek, dat andere normen stelt, die op hun beurt weer aanleiding geven tot een vertoon van modieuze opzettelijkheid en décadente luxe. Bij voorbaat wordt hier reeds

rekening gehouden met het verlangen naar verandering van décor, waarbij uit hoofde van geldelijke redenen materiaalkeuze en uitvoering vaak op funeste wijze worden beïnvloed. Als verzamelwerk van uitingen op dit levendig gefacetteerd gebied van bouwkunst is dit boek om de verscheidenheid der afbeeldingen te waardeeren. Door de tegenstelling van oudere en nieuwe werken toont zich de evolutie der verlangens en begrippen, waaraan een algemeene gelijkgestemde gedachte ten grondslag ligt. Het sterkst komt dit naar voren daar, waar deze werken in een verband met sport en toerisme zijn opgezet en waartoe ook de cultureele betrekkingen tusschen de verschillende landen zullen hebben bijgedragen. Daartegenover staan de meer op de eigen volksgebruiken en -gewoonten gestemde lokaliteiten, die met het behoud eener nationale of historische karakteristiek zich afkeeren van een vrijere en meer functioneële aanleg en verdeling. Vele gevallen danken hier hun bestaan aan het behoud van cultuur-historische monumenten. Een afzonderlijke groep wordt gevormd door de dans- en cabarettelokaliteiten der groote steden, waar mondaine en culinaire attracties met de uiterste verfijning worden geserveerd. F. L.

BOEKBESPREKING.

CONSTRUCTIELEER VOOR TIMMERLIEDEN TEN DIENSTE VAN HET NIJVERHEIDSONDERWIJS door S. P. Botman. N.V. Uitgevers Mij. v/h A. Kemperman, Amsterdam. 2 deelen elk tekstboekje met platenatlas.

Er worden wel eens klachten geuit over de overstelping van de boekenmarkt met nieuwe uitgaven, in het bijzonder betreffende studieboeken ten dienste van het Nijverheidsonderwijs. In haar algemeenheid zijn die klachten geloof ik overdreven. De ontwikkeling der techniek staat niet stil, methoden worden verbeterd en het onderwijs mag niet achterblijven zijn leermiddelen daarop aan te passen.

Het Nijverheidsonderwijs en met name het ambachtsschoolonderwijs, dat door de beperking van den leertijd toch al zoozeer in de verdrukking is geraakt, behoeft daarom aan leermiddelen het beste wat te verkrijgen is.

Het is mij uit reden daarvan een genoegzame aandacht te mogen vestigen op het bovengenoemde boek, en wel in het bijzonder om de wijze waarop de samensteller de platenatlassen heeft verzorgd.

HET SCHILDERSAMBACHT II. Bind-, verdunnings- en droogmiddelen, door J. A. P. Meere. 2e druk. Uitg. N.V. H. ten Brink's Uitg. Mij. Meppel. Dit boekje hoort thuis in de serie „Ons lager Nijverheidsonder-

wijs", onder redactie van M. F. J. Wolters. De kans is groot dat door de bescheiden bestemming en bovendien door het feit dat het voor het Lager Nijverheidsonderwijs is geschreven, het niet de aandacht van de architecten trekken zal. Deze vinden zich

meer aangewezen op handboeken, die helaas vaak het ongeluk hebben meer tot kastboek gepredestineerd te zijn en te blijven. Niet ontkend kan worden dat zoo'n stelletje handboeken, geflankeerd door wat statige ingebonden jaargangen van het B.W.A., den Catalogus voor de Bouwwereld, en een paar honderd bouwverordeningen, in de kamer van een architect een imponerende indruk maakt op elkeen, die zoo'n heiligdom binnentreedt, aannemers inclusief. Toch kan men ook zonder handboeken imponeren. Zoo zag ik laatst de afbeelding van de werkkamer van een architect, die ruim 8 m breed en 12 m lang is. Aan den eindwand daarvan nu heeft de architect niets meer of minder dan een volledig steenen, rijk gebeeldhouwd, 5 m hoog renaissance-portaal opgesteld, dat hij uit een Spaansch paleis had weggesleept. De vloer van zijn werkkamer bestaat uit diagonaalsgewijze gelegde spiegelgladde marmersplaten. De architect zetelt onder den boog van zijn plateresk fragment, die hem als een troonhemel overhuift, achter een bureau, dat in zijn rijken sculpturalen tooi iedere gedachte aan vakverrotting bande, en bovendien het voordeel heeft, een gevaarlijke stelling te zijn voor elkeen, die zich op den totaal leegen marmervloer in het ruime schootsveld van dezen bevorderaar der bouwkunst waagt. Het toppunt van psychologisch inzicht is echter nog de kleine lage ingang, in den hoek van den langen wand, zoodat iedere aannemer, schoorvoetend binnenkomend, genoodzaakt is, een tocht te aanvaarden over dien fel spiegelenden marmeren tegelvloer, van bijna 100 vierkante meter, alvorens het Directie-

Met groote toewijding is de leerstof in tekst en teekening neergelegd in den beknopte vorm waartoe het in een keurslijf geregen lesprogramma nu eenmaal noopt. Die beknopte heeft evenwel weer haar verdienste door de betere overzichtelijkheid van de toch voor den gemiddelden ambachtsschoolleerling altijd nog omvangrijke leerstof. Zeker, jonge geesten zijn bevattelijk, maar dit boek doorbladerende en overziende de hoeveelheid stof welke aan knaapjes van ca. 14 jaar moet worden bijgebracht, dan komt men tot de overtuiging dat een leertijd van twee jaar ten eenenmale te kort is om die grondig onder de knie te krijgen.

Doch: revenons à nos moutons.

Door het voortreffelijk teekenenwerk, de constructief nauwkeurig verantwoorde details en de instructieve uitwerking der beelden is het boek van den heer Botman geworden tot een voortreffelijk leermiddel en een waardevol bezit niet slechts voor studeerenden en hen die rechtstreeks met dezen tak van Nijverheidsonderwijs te maken hebben, maar voor ieder wien het vak ter harte gaat en die zich bij gelegenheid nog eens bezinnen wil op de eerste beginselen ervan.

J. Z.

wijs", onder redactie van M. F. J. Wolters. De kans is groot dat door de bescheiden bestemming en bovendien door het feit dat het voor het Lager Nijverheidsonderwijs is geschreven, het niet de aandacht van de architecten trekken zal. Deze vinden zich

meer aangewezen op handboeken, die helaas vaak het ongeluk hebben meer tot kastboek gepredestineerd te zijn en te blijven. Niet ontkend kan worden dat zoo'n stelletje handboeken, geflankeerd door wat statige ingebonden jaargangen van het B.W.A., den Catalogus voor de Bouwwereld, en een paar honderd bouwverordeningen, in de kamer van een architect een imponerende indruk maakt op elkeen, die zoo'n heiligdom binnentreedt, aannemers inclusief. Toch kan men ook zonder handboeken imponeren. Zoo zag ik laatst de afbeelding van de werkkamer van een architect, die ruim 8 m breed en 12 m lang is. Aan den eindwand daarvan nu heeft de architect niets meer of minder dan een volledig steenen, rijk gebeeldhouwd, 5 m hoog renaissance-portaal opgesteld, dat hij uit een Spaansch paleis had weggesleept. De vloer van zijn werkkamer bestaat uit diagonaalsgewijze gelegde spiegelgladde marmersplaten. De architect zetelt onder den boog van zijn plateresk fragment, die hem als een troonhemel overhuift, achter een bureau, dat in zijn rijken sculpturalen tooi iedere gedachte aan vakverrotting bande, en bovendien het voordeel heeft, een gevaarlijke stelling te zijn voor elkeen, die zich op den totaal leegen marmervloer in het ruime schootsveld van dezen bevorderaar der bouwkunst waagt. Het toppunt van psychologisch inzicht is echter nog de kleine lage ingang, in den hoek van den langen wand, zoodat iedere aannemer, schoorvoetend binnenkomend, genoodzaakt is, een tocht te aanvaarden over dien fel spiegelenden marmeren tegelvloer, van bijna 100 vierkante meter, alvorens het Directie-

voerende personage, onder zijn Spaansche patico te bereiken. Hoeveel aannemers op dezen tocht hun moed en hun zelfvertrouwen zijn kwijtgeraakt, vertelt het onderschrift niet, wèl het feit zelf...

Het boekje nu van den Heer Meere verdient wel de aandacht van den architect. De Heer Meere heeft nl. het talent helder en duidelijk te kunnen schrijven, en daardoor is hij er in geslaagd over het moeilijke onderwerp van de oliën en harsen en lakken, in het gebruik bij het schildersambacht, een uitstekend overzicht te geven. Ik heb menig architect gesproken, die gaarne over dit deel van zijn vak ook wel eens goed zou willen worden voorgelicht. Welnu, dat doet dit schoolboekje.

Ik heb dit eenvoudige leerboekje met groot genoegen gelezen en er meer van opgestoken dan van de handboeken, die ik op dit gebied wel eens heb geraadpleegd, maar die me de zaak niet duidelijker maakten. Het boekje is ook aantrekkelijk geschreven, met historische aantekeningen en technische uiteenzettingen. Deskundigen kunnen misschien wel opmerkingen maken, maar deze lijken me minder van belang omdat de Heer Meere er in geslaagd is te voldoen aan de hoofdvoorwaarde: duidelijkheid. Hij behandelt in de verschillende hoofdstukken lijnolie, verdunningsmiddelen (terpentijn en petroleumdistillaten), droogmiddelen, vernissen, natuurlijke lakken, synthetische vernissen en lakken, terpentijnolie-vernissen, vluchtige lakken en bindmiddelen voor waterverf.

J. P. M.
221

FOTO'S VAN VENETIË DOOR MAURITS PLATE.

De Heer Maurits Plate maakte eenigen tijd geleden een serie foto's van Venetië en speelde het klaar, van deze onnoemelijk
222

vaak gefotografeerde stad meer een ander, een eigen beeld te geven. Van enkele van zijn foto's geven we hier een afdruk.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICEVOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 29

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102. AMSTERDAM

20 JULI 1940

R.K. KERK „DE GOEDE HERDER“ TE WASSENAAR

ARCHITECT IR. J. A. VAN DER LAAN B.N.A.

R.K. KERK „DE GOEDE HERDER“ TE WASSENAAR.

ARCHITECTEN L. VAN DER LAAN EN IR. JAN A. VAN DER LAAN.

Het verzoek van de redactie, enkele foto's te zenden van dit bouwwerk en hierbij een korte toelichting te geven, brengt mij weer vreugdevolle jaren in herinnering.

Hoewel de opdracht reeds dateert van 1925 is eerst in voorjaar 1932, na enkele voorplannen, de bouw gereed gekomen en feitelijk nog steeds hebben we deel aan de voltooiing.

Voor 15 jaren lag te midden van de zich allengs uitbreidende villabebouwing ter plaatse, een open weide, doorsneden door de Wassenaarsche Wetering, omzoomd door hoog hout.

Het was een pracht stukje natuur, met de onder groen verscholen boerderij aan „de Driesprong“. De stalling werd tijdelijk kerkgebouw en een deel van de boerderij pastorie. In deze eenvoudige behuizing, waar nog steeds de woning van den Pastoor is ondergebracht, zijn de plannen voor den bouw van deze parochiekerk

gerijpt. Een voorrecht was het temidden van deze vredige omgeving aan een opgave voor zulk een hoog doel te mogen samenwerken met den stichter van deze parochie, pastoor Ch. N. J. Meijnsing.

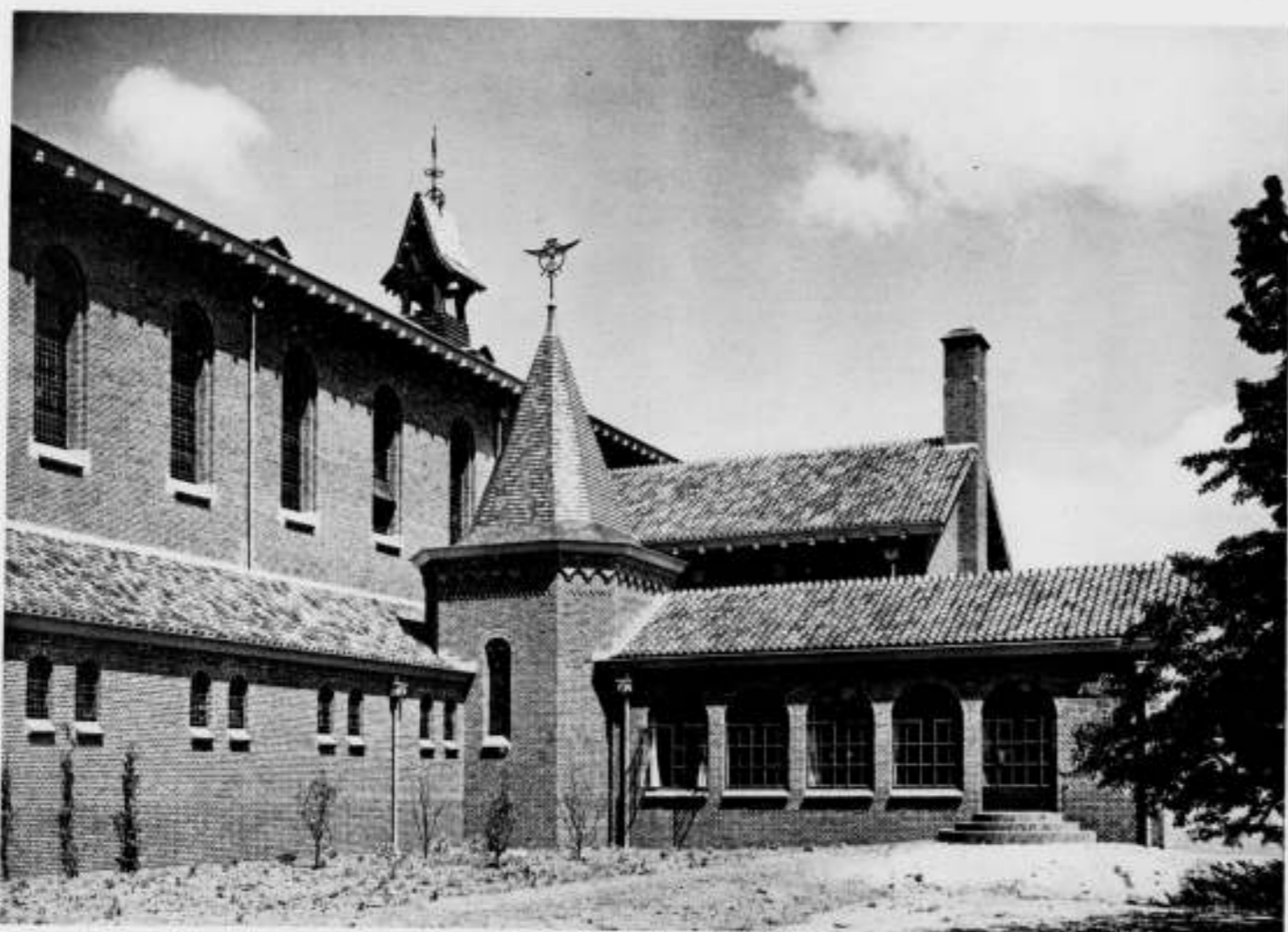
De situatie van wegen en vrijstaande woonhuizen in de omgeving leidde tot een vrije plaatsing van het kerkgebouw aan den belangrijkste weg: de Stoeplaan.

Het projecteeren van school en woonhuizen bood een mogelijkheid achter het kerkgebouw een open ruimte vrij te houden, welke nu omgeven door beplanting onttrokken is aan 't beweeg rondom. Een mooi processieveld is hierdoor gevormd, en laten we hopen in de toekomst ook een plaats, vanwaar men naar de beiaardconcerten kan luisteren.

Voor het kerkgebouw zelf is de aloude eenvoudige basilica-

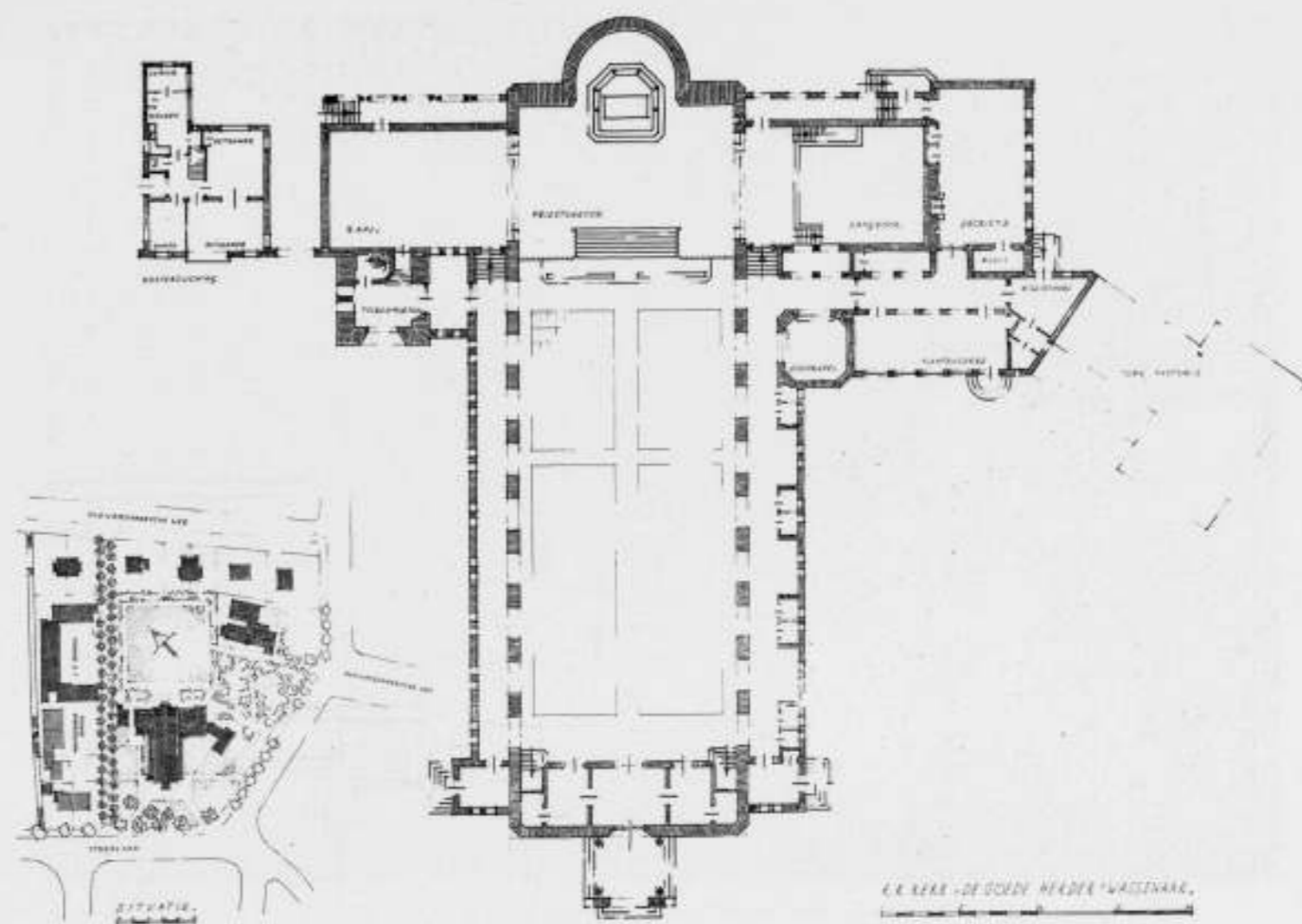
GEZICHT OP DE KERK UIT HET ZUIDWESTEN

DOOPKAPEL EN PLANTENSERRE

R.K. KERK „DE GOEDE HERDER“ TE WASSENAAR

ARCHITECT IR. J. A. VAN DER LAAN B.N.A.

PLATTEGROND VAN DE R.K. KERK „DE GOEDE HERDER“ TE WASSENAAR. SCHAAAL 1 A 400 EN SITUATIE

vorm gekozen en in het interieur gestreefd naar een groote geslotenheid. De kerk is feitelijk één groote ruimte waarin op de waardigste plaats het altaar staat, in overeenstemming met den titel van de kerk. Eén Herder en één schaaftal. In de zinvolle plechtigheden voor de consecratie van het altaar en de kerk zelve, vinden we een volkomen weergave van het wezen van het kerkgebouw, en de feitelijke opdracht aan ons architecten houdt in, hiervan een beeld te geven. Bij een opgave als deze, wordt het ons vooral duidelijk, dat niet de doelmatigheidseischen allereerst en alleen bepalend zijn voor den vorm van het bouwwerk, doch waarden uitgaande boven deze eischen. Ter weerszijden van het priesterkoor, aansluitend aan de hoofdruimte, liggen twee zijkapellen, waarvan in de rechter het zangkoor is ondergebracht. Dit ligt eenigszins verhoogd met het orgel tegen den achterwand. Waren we aanvankelijk wat huiverig om het orgel buiten de hoofdruimte te plaatsen, thans is deze ligging ook acoustisch zeer goed gebleken. Evenals de totale opzet is ook de behandeling van het geheele interieur eenvoudig gehouden, echter in de hoop dat op den duur goede versiering den luister zal verhoogen.

Het hoogaltaar, overhuifd door een ciborium, gemaakt in samenwerking met Jan & Eloy Brom, is dadelijk bij den bouw gereed gekomen. De verdere aankleding is eerst geleidelijk geschied. Wel is reeds dadelijk een volledig uitgewerkte iconographie voor de geheele kerk opgemaakt. De glazen van Joep Nicolas zijn nu ongeveer voor de helft geplaatst en geven aan het interieur de zoo noodige kleur. Was aanvankelijk door plaatsing van noodglas de totaal indruk te donker, bij het definitieve glas kon deze fout gecorrigeerd worden. In den loop der jaren zijn reeds meer kunstwerken tot uitvoering gekomen, o.a. maakte Wim Nijs een zeer fraaie Madonna in teakhout, gepolichromeerd, en hakte hij de communiebanken in Fransche kalksteen. Achter in de kerk hangt een in hout gesneden kruisbeeld van den te vroeg overleden v. d. Winkel. Dit was zijn laatste werk. Het is een dankbaar gevoel te weten dat in deze kerk, dank zij de fijne smaak van den pastoor alles tot in onderdeelen verzorgd wordt. Gewaden en vaatwerk, hoe jong de parochie nog is, zijn reeds tot een belangrijk bezit uitgegroeid. Mocht het immer zoo gaan!

Ir. J. A. VAN DER LAAN.

INTÉRIEUR, MET GEZICHT OP HET KOOR

VOORGEVEL EN INGANG

INGANG

ABSIDE

R.K. KERK „DE GOEDE HERDER“ TE WASSENAAR

ARCHITECT IR. J. A. VAN DER LAAN B.N.A.

GEZICHT OP HET ZANGKÓOR

MADONNA DOOR WIM NIJS

R.K. KERK „DE GOEDE HERDER“ TE WASSENAAR

ARCHITECT IR. J. A. VAN DER LAAN B.N.A.
227

BOUWKUNST EN BOUWVAK

DOOR B. T. BOEYINGA.

I. Retrospectief overzicht.

Wij hebben met de hulding van Kromhout, en ook kort daarna bij het onverwachts heengaan van dezen bouwmeester, ons nog weer eens in het bijzonder in herinnering gebracht die periode van de bouwkunstgeschiedenis, waarin de door nieuwe idealen gedragen wil tot hernieuwing, het 19de eeuwse begrip van stijlnaam verdreef. Degenen onder ons die dat tijdperk nog mee beleefd hebben, weten hoe deze wil tot vernieuwing, dit geloof in de komende „nieuwe stijl”, fascinerend werkte. Alles wat de komst van het nieuwe kon tegenhouden moest weg. Dit werd naar het riool verwezen. Een onzer op den voorgrond tredende architecten wilde zelfs wel het Raadhuis op den Dam te Amsterdam afbreken, vanwege den slechten invloed die daarvan uitging.

Niet tegenstaande de waardeering die wij meenen te mogen hebben voor dat tijdperk van ernstig streven, van wil en overtuiging, van strijd en van élan, mogen wij niet vergeten dat daaraan ook een keerzijde was. De verwachtingen waren wel te hoog gesteld. De betoovering door schoone toekomstbeelden heeft het ernstig nadenken wel belemmerd. Men heeft de ontwikkelingsmogelijkheden niet goed geschat. Men heeft geen juist inzicht gehad in de absolute verbondenheid van de bouwkunst aan het bouwvak. Die verbondenheid toch is van essentieel belang en van zeer groote draagwijdte. Het is dat niet alleen door de afhankelijkheid van den architect, bij de totstandbrenging van zijn bouwwerken, van degenen die dit volvoeren, welke bij te verre verwijdering van hem tot desillusie leidt, maar op veel breeder terrein slaat de vernieuwing, die de bouwkunstbeoefening van het bouwvak verwijderd, de ankers der traditie los, waardoor de minder bekwamen hulpeloos rond komen te drijven. Als eenmaal zoo'n toestand ontstaat, dan zijn vele jaren van herscholing noodig om allen die bouwen weer op den goeden weg te brengen. De leidende architecten zijn in zoo'n vernieuwingsperiode, in een strijd voor nieuwe idealen, als de spits van een groote legermacht. Zoolang die spits de verbinding met de groote legermacht onderhoudt, is men tot groote dingen in staat; zonder die verbinding kunnen slechts plaatselijke heldenfeiten worden verricht, doch het doel van den strijd wordt niet bereikt.

In vroeger eeuwen waren de architecten zelf ambachtslieden, in het vak opgeleid van leerling tot gezel en van gezel tot meester en daarna bij keuze aangewezen voor een leidende positie bij het tot stand brengen van bouwwerken. Dikwijls bleven zij er zelf aan mee werken. Hunne verhouding tot de medewerkende meesters in het vak was te vergelijken met die van de tegenwoordige architecten tot hunne voornaamste teekenaars en opzichters en tot de uitvoerders van speciale technische of artistieke onderdeelen.

Met van Campen doet bij ons de niet in het ambacht opgeleide architect zijn intree in de bouwwereld. Zijn Amsterdamsche Raadhuis doet ons echter zien, hoe hij werkte met en steunde op de bekwaamheden van de ambachtslieden. Lange jaren daarna konden architecten zich in de bouwkunst bekwaamen, zonder nauwe aanraking met het bouwvak, omdat dit vak zelf gezond was en de vakbeoefening langs traditionele lijnen samenging met de architectuurbeoefening. Architect en ambachtsman verreedden niet van elkaar.

Het is daarom niet te verwonderen, dat in landen waar de gebondenheid aan de traditie een overheerschen invloed had, deze toestand van samengang van architectuurbeoefening en vakbeoefening grotendeels tot op heden gehandhaafd bleef.

Hier vond de „moderne” richting niet zoo spoedig een voedingsbodem. Reeds voor het einde der vorige eeuw was de toestand in ons land echter zoo, dat de traditionele vormen al langer hoe meer, dwaze Spielerei werden, als voortbrengselen van het reeds in ontfaarding verkeerend bouwvak. En het is deze toestand geweest, waarin allereerst Cuypers en later de voorgangers Berlage, de Bazel en Kromhout (ook de vroeg gestorven Bauer) hun strijd tegen die ontfaarding van den bouwkunstvorm en van het bouwvak begonnen. Zij stredden wel te zamen, maar ieder van hun deed dat op eigen wijze.

Berlage beleefde met zijn verschillende beursontwerpen dien tijd van achteruitgang, van de nog min of meer traditionele zuiverheid, tot de meest belachelijke stijlnaam, in de periode van 1883 tot 1898. Bij zijn eerste ontwerp in 1883 voelde hij zich nog veilig bij de historische gegevens. Hij behoorde dan ook tot degenen in dien tijd, die door nauwgezette studie doordrongen waren van de schoonheid van het verleden en zeer nauwgezet in hun werk daarvan nog een zekere afspiegeling wisten te geven. Toch moest hij, verwantschap voelende tusschen de steeds meer verwaterende bouwvaktradities en de algemeene verwording der geestelijke grondslagen van onze samenleving en cultuur, na 16 jaren tot de overtuiging komen, dat hij voor zijn beurs niet meer de historische vormgeving kon behouden. Wij mogen daarbij dus niet denken aan één of andere willekeurige zwenking. Hij zocht in zijn werk een nieuwen grondslag, ook voor de samengang van bouwvak en bouwkunst. Het op beter en zuiverder begrip gevestigde ontwerp zou een nieuwe grondslag zijn voor den bloei van het vak en tevens de aanvang van een nieuwen stijl. Ambachtelijke zuiverheid was een geliefkoosde uitdrukking in die dagen.

Het zou een afzonderlijke studie waard zijn, om tot een geheel zuivere analyse te geraken van alle factoren, die het bouwvak hebben ontwricht en die sterker zijn gebleken dan alle pogingen van bekwaame bouwmeesters en voorgangers, om die achteruitgang of verwording te verhoeden. Zulks is in een tijdschriftartikel niet mogelijk. Bij verder nadenken over die oorzaken, blijkt het al aanstonds zeer moeilijk, hiervan zonder diepgaande studie het causaal verband op te sporen van de verschillende min of meer bekende oorzaken. Ook is het moeilijk om de tegenstelling tusschen de algemeene technische vooruitgang enerzijds en de vakkundige, de ambachtelijke achteruitgang anderzijds te verklaren.

Zonder aanspraak te maken op volledigheid, kan hierover echter, in verband met de bedoeling van dit artikel, wel een en ander worden gezegd.

Het is aan geen twijfel onderhevig, dat de zucht naar absolute vernieuwing in het begin dezer eeuw, het geloof in den modernen stijl, die geheel nieuw zou zijn, waarden verloren heeft doen gaan. Met het „tout à l'égalité” werden de banden met het verleden geheel losgemaakt en werd een vrijheid gepredikt, die mede tot bandeloosheid leidde. De verkregen vrijheid bood wel den begenadigden kunstenaar, den talentvollen architect, de mogelijkheid, om in een nieuwe vormspraak de levende gedachten van het oogenblik te vertolken. Maar het maakte ook dat den minder begaafde, die toch ook niet achter wilde blijven, de steun geheel ontnomen werd, dien hij tevoren nog had. In die dagen was immers het „modern” zijn een slagwoord geworden. Tot in de laagste regionen van het vak deed men er zelfs aan mee. En spoedig zag men tot in de uithoeken van het

land, de moderne bouwvormen zonder eenig begrip aanvaarden en toepassen. Tot de dorpstimmerman toe bracht zijn eigen vreemdsoortige bedenksels. Het waren vooral de jongeren onder de vaklieden en de jongere ambachtsschoolonderwijzers, die op onnoemelijk veel plaatsen in ons land, voor lange jaren het dorps- en stadsbeeld hebben verknoeid met hun afschuwelijke moderne probeersels. Dit ging dikwijls ten spijt van de ouderen onder de vaklieden die, zonder de kracht te bezitten om het tegen te gaan, toch wel zagen dat het vak achteruitging met al die „nieuw modische fraaiigheid”. En ik zie nog die goede oude ambachtsschoolleeraar zijn neus optrekken, toen er een jongere collega kwam, die wegens zijn examen boven hem geplaatst werd, maar die volgens zijn inzichten absoluut het vak niet kende. Deze jongere was „modern”.

Het is ook waard op te merken, dat de enkele bekwaame en begaafde architect, die in die dagen de traditionele vormen handhaafde, in den kring der jongere architecten niet werd meegedeld. Ik denk hierbij wel in het bijzonder aan Hanrath. De waardeering voor diens werk is pas een 10-tal jaren geleden gekomen. Is dit niet bij elkaar een sterke keerzijde van de medaille, waarmede wij dien tijd van vernieuwing vereerden?

Nu hebben de voorgangers van onze „moderne school”, over de verbondenheid van de bouwkunst met het bouwvak ook wel zeker hun inzichten gehad. Hun pogingen, om bij de nieuwe ontwikkeling van de bouwkunst, ook de beoefening van het bouwvak in betere banen te leiden, zijn echter niet doeltreffend gebleken. Hiervan moge een en ander nader worden gezien.

De figuur van Berlage is in dat opzicht bekend. Zijn overtuiging bij de architectuurvernieuwing, wortelde in een onverwoestbaar geloof aan een nieuwe toekomst. De geestelijke beweging waarbij hij zich aansloot, zou op alle terreinen van het maatschappelijk leven vernieuwing brengen. Het eene zou het andere geleidelijk volgen. Wat hij dus op het gebied van de bouwkunst voorbereidde, zouden geestverwanten op andere gebieden inleiden. Zijn illusies te dien opzichte werden in zijn ontwerp van „het Pantheon der Menschheid” vertolkt.

Met de leer van het rationalisme bevocht hij den burcht der stijl-imitaties en deed alle voorschriften der „aangeplakte” vormenschema's in den ban. Hij eischte voor alles waarheid, dat is eenheid van constructie en vorm. Hieruit zou de nieuwe stijl geboren worden. Bij verdere ontwikkeling van het maatschappelijk leven, in de richting zooals hij die zag, zou zelfs de geheele samenleving dit leeren verstaan en ook het bouwvak in die ontwikkeling deelen.

Met volle overtuiging werkte hij hieraan, niet alleen als bouwend architect, maar hij werd gedrongen zijn gedachten hierover door het geschreven woord naar buiten uit te dragen. Ook als docent aan den Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht heeft hij vele jaren deze ideeën geleerd. Had hij in Delft ook den kathedraal bekloppen, zijn invloed zou nog verder zijn gegaan. Toch heeft dit alles de ramp van de ontfaarding der vakbeoefening niet kunnen verhoeden.

Het spreekt wel haast vanzelf, dat in die beginperiode van de „moderne” bouwkunst, waarin zelfs vrij scherp omlinnde beginselen werden gegeven voor de ontwikkeling van het nieuwe, dat zou voeren tot „een nieuwen stijl”, door vooraanstaande voorstanders van die nieuwe richting, ook aandacht geschonken werd aan de opleiding van den architect. Een duidelijk spoor daarvan was de onderleiding van den jongen architect en leeraar Kromhout tot stand gebrachte Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht. Men moet, om de waarde van dat initiatief te beoordeelen, zich de omstandigheden van dien tijd goed indenken. Delft was toen, ten opzichte van de ontwikkeling der moderne bouwkunst, van geen betekenis. Berlage ontving zijn doctorsbul niet van Delft, maar van de Groningsche Universiteit (toen de herbouw van het verbrande Universiteitsge-

bouw aldaar, naar Delftschen trant in imitatie historische vormen opgetrokken, juist was voltooid). Het is niet gelukt Berlage een Hoogleeraarszetel in Delft te doen bezetten. De bouwkundige ingenieurs, in dien tijd afgestudeerd, waren voor de ontwikkeling van de architectuur niet van belang, tenzij zij door invloeden buiten de school, hun aandeel aan die ontwikkeling zochten, zooals van der Pek, Gratama en anderen. Is het daarom te verwonderen, dat men voor de vorming van den architect trachtte andere wegen te bewandelen. Wij moeten al deze dingen daarbij zien in het licht van dien tijd. Nu verschijnen ze, gedeeltelijk althans, voor ons in een ander licht.

Doch het was niet alleen die Delftsche toestand, die uitgangspunt was bij de stichting der nieuwe opleiding. Men heeft toen zeker ook beseft, dat slechts door goede scholing van vele architecten, een algemeene achteruitgang van de vakbeoefening kon worden tegengegaan. En men meende daarom die scholing op breede basis te moeten brengen, zonder hierbij zelfs aan een tegenhanger van Delft te denken. Met de gedachte aan het vroegere gildenwezen, trachtte men weer een opleiding te krijgen in het vak en door het vak. Als we de eerste programma's van die opleiding nog eens nauwkeurig bezien, en dan daarbij kennis nemen van de namen der docenten die zich voor die opleiding beschikbaar stelden, dan kunnen wij uit dit alles gemakkelijk de conclusie trekken, dat men meende grootsche plannen voor de toekomst te kunnen verwezenlijken. Kromhout kreeg als bezielend leider, de medewerking van vrijwel allen die in het architectonisch leven van dien tijd van betekenis waren. We kunnen niet nalaten nog eens de namen te noemen: Berlage, de Bazel, Lauweriks, Jos. Th. J. Cuypers, Jan Stuyt, Weissman, Gratama, van der Pek, Jan de Meyer, Nyhoff, Walenkamp, Prof. Six, Prof. Vogelenzang, Dr. Jan Kalf, Roland Holst, J. H. de Groot, van de Wynperse, Dwars, Unger, Nagtglas Versteeg, 's Jacob, Tellegen, Roseboom, Goseling, Willem Brouwer, van Leeuwen, Kremer, le Nobel, van der Laan, Kuyper. Deze namen zijn nog bij elkaar te vinden in het in 1912 door het genootschap Architectura et Amicitia uitgegeven prospectus, met een fraaien omslag van Roland Holst.

Helaas moeten we erkennen, dat door de tijdsomstandigheden deze Cursus niet tot die ontwikkeling is kunnen geraken, die de oprichters daaraan stellig hadden toegedacht. Door allerlei factoren, waarmede men in die dagen van idealisme voor vernieuwingen geen rekening heeft gehouden, is de verwachting van de leiders niet in vervulling kunnen gaan.

Deze Cursus, die nog altijd bestaat, en waaraan nog altijd vele bekwaame docenten hun beste krachten geven, zal misschien in de toekomst nog van grooter betekenis kunnen worden. In het Zuiden van ons land is er zelfs enkele jaren geleden onder bekwaame leiding nog een zelfde opleiding gesticht. Zou hierin misschien toch nog opnieuw een waardevol begin te ontdekken zijn? Deze vraag wordt gesteld, om in een volgend artikel verder hierover enkele gedachten te geven.

Het duidelijkste teken van bederf in het bouwvak vertoonde zich in de jaren tusschen 1880 en 1900. In dien tijd ontwikkelde zich de speculatiebouw van woningblokken door z.g.n. eigenbouwers, die tot een ware bouwwoede ontketende, en waaraan de zeer karakteristieke naam van revolutiebouw verbonden is. Bij dezen bouw werden alle goede vakregelen met voeten getreden. De vakman werd hierbij met het allesbedervend systeem van tarief-belooning, tot uiterste prestaties van vlugheid gedreven. En bij den geheelen opzet der bouwwerken werd de vakkundige zuiverheid opgeofferd aan dat ontwrichtende systeem van tarief-belooning, waaronder wij heden ten dage nog zuchten.

Bij dezen gang van zaken zag in eerste instantie de plaatselijke overheid zich verplicht in te grijpen. Deze onverantwoordelijke bouwspeculanten werden onder censuur gebracht. En dat is het

begin geweest van een ontwikkeling der wettelijke voorschriften en verordeningen op het bouwen. In 1901 verschijnt de woningwet. Dat deze wet, die toch ook in algemeenen zin de bemoeiingen van de overheid met het bouwen regelde, woningwet heet, is wel veroorzaakt door het feit, dat de woningbouw het eerst aanleiding gaf tot het stellen van wettelijke maatregelen. Want in die eerste wet en ook in haar latere aanvullingen en wijzigingen, is de woning uitgangspunt. En zelfs zoo, dat die eerste wet stimuleerde het onttrekken van de massa-woningbouw aan de bouwspeculanten en het overbrengen daarvan aan de vereenigingen, die de bevordering van de volkshuisvesting ten doel hadden.

Inderdaad een zeer te loven aanval op de ontaarding van het bouwvak. De tijd is echter ook de ontwikkeling van dezen toestand niet gunstig geweest. Bij die woningvoorziening in het eerste tijdperk, werden helaas niet de volkshuisvestings- en bouwkunstbelangen op den voorgrond gebracht, maar werden allerlei politieke- en groepsbelangen in de eerste plaats bevestigd, waarmede veel afbreuk werd gedaan aan dien overigens zoo gezegenden wetgevenden arbeid. De oorlogstijd van 1914—1918 en de gevolgen daarvan droegen er verder toe bij, dezen „woningwetbouw” in discreditie te brengen bij de overheid. De politieke machten, die niet genegen waren dezen bouw opnieuw een kans te geven, hebben tot heden toe helaas de overhand behouden. De straf voor begane fouten werd niet opgeheven en de mogelijkheid om op betere wijze bij den woningbouw tot goede ontwikkeling van bouwvak en bouwkunst te geraken, werd niet onder de oogen gezien. De bouwspeculanten bleven grootendeels dit terrein behouden, met de daaraan verbonden gevolgen voor de bouwkunst en beoefening van het bouwvak. De architecten waren onmachtig hierin verandering te brengen.

Reeds vóór de inwerkingtreding der woningwet rijpte het inzicht, dat de bouwspeculanten niet alleen technisch onder curateel gesteld moesten worden, doch dat ook aesthetische contróle op hun ontwerpen noodig was. Deze heeren toch meenden dat een architect volmaakt overbodig was en lieten hun „prentjes” maken door jongelieden met ambachtsschoolontwikkeling. Wie een trekpen kon vasthouden werd in staat geacht huizen te ontwerpen. En zij maakten school door het geheele land. Van Laren begint dan de victorie. Daar kwam de eerste schoonheidscommissie tot stand. Amsterdam volgde spoedig. Langzaam kwamen er meer plaatsen, die het aesthetisch toezicht aanvaardden. Hierbij was toen het architectenideaal leiding-

gevend. Vooraanstaande architecten wisten autoriteiten tot dezen maatregel te bewegen. Men duidde de ontwerpen van bouwspeculanten aan met: het werk van „onbevoegden”. En men verwachtte, dat het toezicht uitoefenen daarop, leiden zou tot het in handen brengen van dit werk aan bevoegden. Ook dit is tot nog toe bijna overal een ideaal gebleven, op welks vervulling niemand meer hoopt.

Dit schoonheidstoezicht is nog nimmer wettelijk geregeld. Elke gemeente is vrij om het al of niet in te stellen. Het geschiedt dan op grond van een bepaling in de bouwverordening die nog altijd den weifelenden naam van „welstandsbepaling” draagt. Na 40 jaren, sedert de eerste commissie ontstond, is nog altijd het aantal gemeenten vrij groot, waar dit schoonheidstoezicht geheel achterwege blijft.

Een wettelijke regeling, die het bouwen in zijn vollen omvang behandelt, kennen wij nog niet. Het is nog altijd de Woningwet, die met eenige aanpassing ook het bouwen in het algemeen regelt. Ook het gereed liggende nieuwe ontwerp-woningwet is in dit opzicht nog incompleet, hoewel we alle waardeering mogen hebben voor de wijze waarop daarin de materie van het bouwen in verband met stedenbouw en streekplannen wordt geregeld.

Bij de ontwikkeling van de overheidsbemoeiingen met het bouwen, zijn dan ook bouwtechniek en bouwkunst als afzonderlijke en geheel los van elkaar staande elementen behandeld. Bij de organen die deze bemoeiingen leiden, treft men dan ook nagenoeg geen begrip aan van die verbondenheid van bouwvak en bouwkunst.

Het is daarom ook niet te verwonderen dat, niettegenstaande deze organen, vooral in de grootste en in de middelgrote steden, tot enorme ontwikkeling zijn gekomen, en alle bouwen door deze organen volkomen wordt geleid door allerlei gespecialiseerde afdelingen, toch de verwording in het bouwvak nog steeds is toegenomen en de bouwkunst geen hooger peil kon bereiken.

Ons oog is nu gericht op de wettelijke regeling van het bouwen in algemeenen zin, op een wet die bepaalt wie de bevoegdheid zal verkrijgen om zich architect te noemen en dan, naar wij hopen spoedig, de aanvulling waarbij de bevoegdheid tot bouwen uitsluitend verleend wordt aan diegenen die den architectentitel mogen dragen.

Aan deze toekomstbeelden en hetgeen daaraan verder vastgeknoopt kan worden, zal een volgend artikel gewijd zijn.

(Wordt vervolgd).

VIJFTIENDE MONUMENTENDAG.

De Commissie voor den Monumentendag heeft de eer U uit te nodigen tot bijwoning van den Vijftienden Monumentendag, welke gehouden zal worden te Utrecht, op Zaterdag 27 Juli 1940 in de vergaderzaal van de Provinciale Staten, Achter Sint Pieter 20. Aanvang des voormiddags om 11.15 uur precies.

De Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht, Jhr. Mr. Dr. L. H. N. Bosch Ridder van Rosenthal, heeft zich bereid verklaard het Eere-Voorzitterschap van dezen Monumentendag op zich te nemen.

Agenda.

I. Openingswoord, uit te spreken door Prof. Dr. A. W. Byvanck, Voorzitter van de Commissie voor den Monumentendag.

II. Behandeling van het onderwerp:

De documentatie onzer landelijke bouwkunst.

Voordrachten van:

1. Prof. Jan de Vries, Hoogleraar te Leiden, over: „Onze landelijke bouwkunst en de volkskunde”.
2. Prof. Ir. H. T. Zwiers, Hoogleraar te Delft, over: „Onze landelijke bouwkunst en hare documentatie”. Gedachtenwisseling over de gehouden voordrachten.

III. Gedachtenwisseling over het onderwerp: „De belangen onzer monumenten in de tegenwoordige omstandigheden”.

De vergadering zal ca. een uur worden onderbroken voor een gezamenlijke koffiemaaltijd in de Dietsche Taveerne, Oudkerkhof 31. (Kosten f 1.— p. p. excl. fooi.)

Deze vergadering treedt in de plaats van die, welke tegen 18 Mei l.l. was uitgeschreven. Met betrekking tot punt II van de Agenda wordt verwezen naar de toelichting gegeven bij de uitnodiging voor laatstbedoelde vergadering.

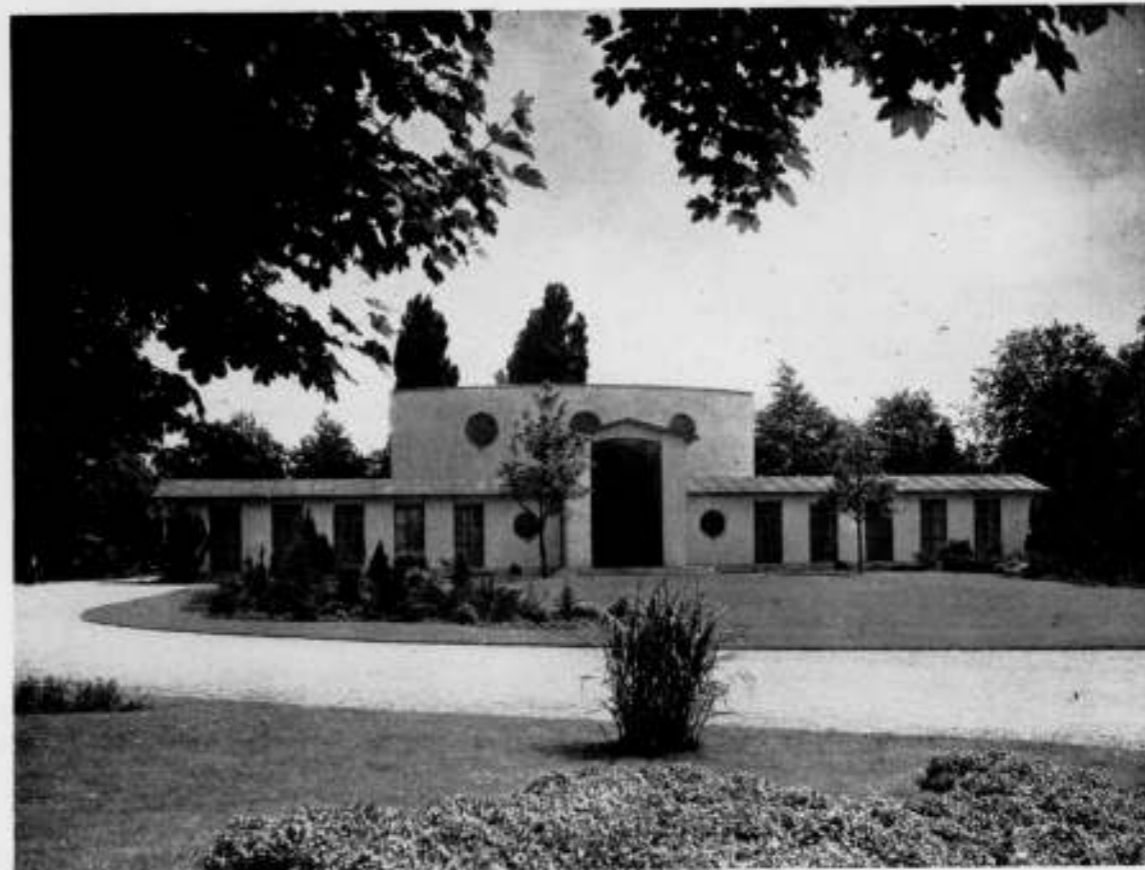
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

27 JULI 1940

NR 30

HET NIEUWE ONTVANGGEBOUW OP DE NIEUWE OOSTERBEGRAAFPLAATS TE AMSTERDAM

Het nu vervangen Ontvanggebouw, dateerende van 1892, voldeed reeds sinds lange jaren niet meer aan de behoeften, zooals die tegenwoordig in het begrafenisbedrijf ten aanzien van de inrichting en de ruimten gesteld worden. Het verouderde en uitgewoone gebouw was ook weinig aantrekkelijk. De wachtkamers met haar zwart geschilderde lambri's en zwart gepolitoerde aftandsche meubelen, de sombere portalen, waren van een dusdanige sinistere grauwhed, dat zelfs Charon zich hier op den duur niet op zijn gemak zou hebben gevoeld. De administratie en het archief waren in een hiervoor verbouwde wachtkamer gebrekkig gehuisvest. Doch in het bijzonder deed zich hier het gemis aan een aula gevoelen. Wel is waar is van de Gemeentelijke Begraafplaatsen op de Noorderbegraafplaats aan den overkant van het Y reeds een eenvoudig aulagebouwje aanwezig, doch de grootste en meest gefrequenteerde gemeentelijke begraafplaats bezat deze ruimte nog niet. Er ligt aan het gebruik van een aula bij de ceremonie van een begrafenis wel een juiste gedachte ten grondslag. Behalve dat de laatste eer aan een gestorvene door gesproken woord en orgelspel — al of niet gezang of strijkinstrument begeleidend — in een daartoe geschikt ruimte kan worden bewezen, is het hier toch de plaats waar de overledene voor het laatst temidden van de nabestaanden vertoeft, alvorens aan de aarde te worden

toevertrouwd. Aan deze ruimte, waar dat afscheid zich voltrekt, kan zeer zeker een zinnvolle beteekenis worden toegekend. De ontwerper heeft zich door deze gedachte bij den opzet en het uitwerken van de plannen dan ook laten leiden. Zoo staat de baar te midden der aanwezigen, voor de zware, bronzen uitgangsdeur, welke zich bij het uitdragen zachtjes (automatisch) opent en dan een prachtig doorzicht biedt op de wuivende populieren op den achtergrond. Bewust werd hier van de plaatsing van de baar op een podium of in een nis afgezien. Voorts was het treffen van de juiste gevoelsuitdrukking der ruimte, door ruimte-vorm, materialenkeuze (kleur) en lichtinval een opgave op zich zelf. Men bedenke, dat het hier een ruimte betreft waarin de breedte grooter is dan de diepteafmeting. Er werd van de gedachte uitgegaan, dat in het algemeen de ruimten — en de aula in het bijzonder — noch door vormspraak, noch door materialenkeuze te zeer de aandacht mochten afdwingen, d.w.z., dat den onbevangen bezoeker van het gebouw slechts de indruk van de sfeer in herinnering blijft. Wat deze sfeer betreft, is het wellicht eenvoudiger voor dit geval het streven in het negatieve te omschrijven; zoo werd a priori getracht er geen kerkrimte van te maken, alhoewel deze eveneens een zekere waardigheid en ernst verlangt. Een rouwstemming accentueeren werd bewust vermeden. Geen enkele aan-

DIENSTGEBOUW

duiding in deze richting, door het toepassen van rouwkleuren en sepulchrale motieven werd wenschelijk geoordeeld. Kille, zakelijke nuchterheid kon evenmin worden aanvaard. In de wachtkamer daarentegen werd een meer „huiselijke” sfeer, zij het dan van een voorname allure, wenschelijk geacht. Van grooten invloed op het totstand komen van het ontwerp was ook de omstandigheid, dat het voormalige gebouw, waarin twee wachtkamers en de administratie waren ondergebracht, tijdens de uitvoering moest blijven dienstdoen. Dit leidde er onder meer toe het plan ten behoeve van het daaruit voortvloeiende werkschema voor de uitvoering in drie elementen te splitsen:

1. de voorhal met de wachtruimten c.a.;
2. de ruimten voor de administratie en het archief, welke in een apart gebouwtje aan de Z.W.zijde van het voorplein werden ondergebracht;
3. de eigenlijke Aula.

Het oude gebouw was niet onderheid, en stond op een zware plaat van stampbeton met een dikte van ± 0.80 m. Deze plaat zou slechts met zeer groote moeite te verwijderen zijn. Besloten werd van deze plaat gebruik te maken als fundeering voor de nieuw te bouwen Aula.

Zoodra de daarvóór geprojecteerde nieuwe wachtruimten en het administratiegebouwtje in gebruik zouden zijn genomen, zou

AULA

— na afbraak van het oude gebouw — eerst met het oprichten van de eigenlijke Aula begonnen kunnen worden. Hiermede is ook de geleede opzet van het plan verklaard. De grondvorm van de Aula werd sterk beïnvloed door de afmetingen van de hierboven genoemde betonplaat. Deze toch laat in de diepte geen groote afmeting toe. De eisch, dat de Aula een 200 à 300 menschen zou moeten kunnen bevatten, bepaalde het oppervlak.

Een cirkelvormig grondvlak — hoe schoon ook op zichzelf — zou hier als ruimte in tegenspraak zijn met de plechtigheid, die toch als „handeling” axiaal gericht is. Bovendien zouden de afmetingen van de fundeeringsplaat een ronde Aula met voldoende groot oppervlak niet toelaten. Een rechthoekige ruimte, meer breed dan diep, zou zeer zeker niet voldoen.

Zoo ontstond de afgeknotte sectorvorm, met de ronde zijde naar den voorbouw gekeerd. Een vorm toch, die het scharen om een middelpunt — de baar — bij uitstek toelaat en tevens zoodanig is, dat ook met een klein aantal aanwezigen, de ruimte toch niet hol en leeg zal aandoen. Deze indruk wordt nog ondersteund door de 8 slanke, bijna 9 m hoge kolommen, concentrisch met den ronden wand geplaatst, waardoor optisch de ruimte in horizontalen zin meer plastisch bepaald wordt en tevens aan rijzigheid wint.

Het daglicht valt door drie in den ronden (noord-)wand hoog

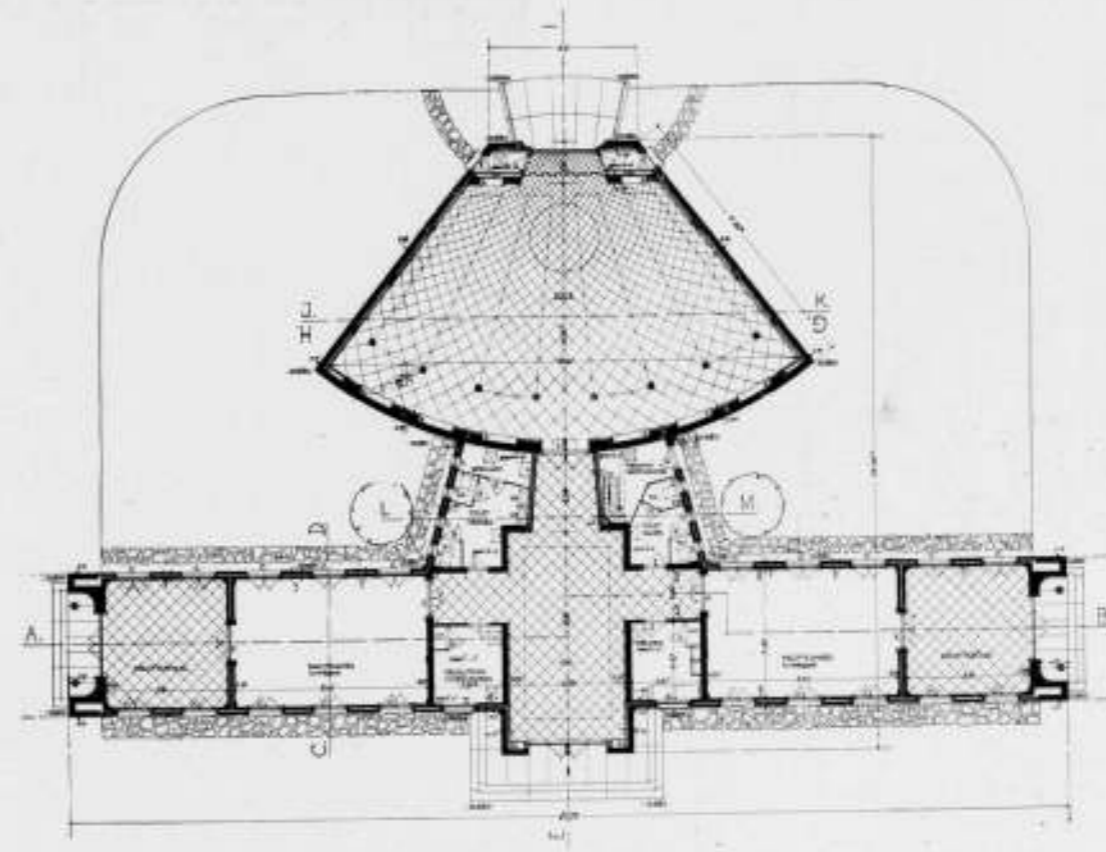

ZIJAAZICHT

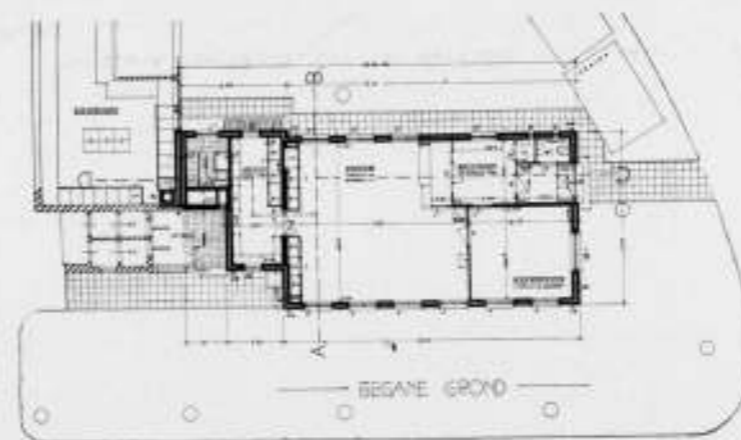
HET NIEUWE ONTVANGGEBOUW OP DE NIEUWE OOSTERBEGRAAFPLAATS TE AMSTERDAM

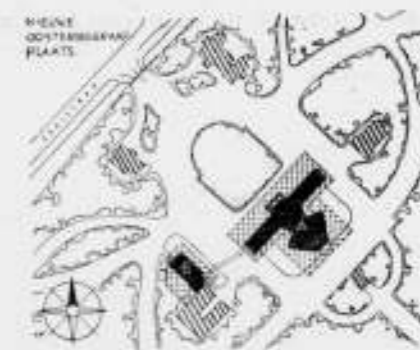
ACHTERGEVEL

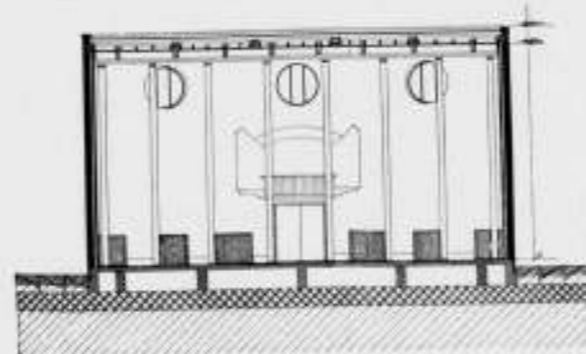
PLAN BEGANEGROND ONTVANGGEBOUW (SCHAAL 1 A 300)

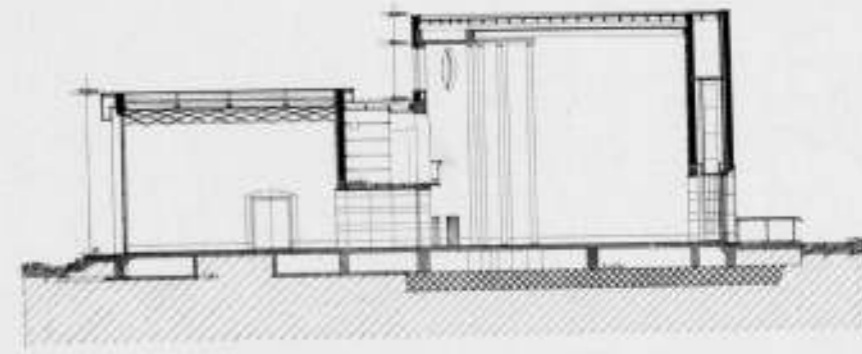
PLAN BEGANEGROND DIENSTGEBOUW (SCHAAL 1 A 300)

SITUATIE

GH

E-F

DOORSNEDEN ONTVANGGEBOUW (SCHAAL 1 A 300)
HET NIEUWE ONTVANGGEBOUW OP DE NIEUWE OOSTERBEGRAAFPLAATS TE AMSTERDAM

AULA

HET NIEUWE ONTVANGGEBOUW OP DE NIEUWE OOSTERBEGRAAFPLAATS TE AMSTERDAM

geplaatste cirkelvormige vensters naar binnen. Ze zijn met even genuanceerd, in koele tinten gehouden, glas in lood bezet.

Van binnen-uit zijn de drie rechte wandvlakken geheel gesloten gehouden. De bronzen deur staat diep ingesneden in het kopvlak. De drie dagvlakken van de omlijsting zijn met een warmgetint ondoorzichtig glas — in koperen roeden gevat — bezet, waarmede en de baar en de bronzen deur, waardoorheen de laatste gang zal leiden, even met een zijdelings opvallende lichtgloed worden geaccentueerd. Van buiten-af wordt dit licht van weerskanten ontvangen door de twee smalle hoge lichtramen in de groote zijvlakken, eveneens met ondoorzichtig — met kwartsand bespoten — glas bezet. Getracht werd vloer, wand en zoldering nadrukkelijk te onderscheiden door de materialenkeuze. De zoldering is in blank eikenhout gehouden, de wanden in ruw pleisterwerk — crème gesausd — en de vloer belegd met natuurstenen tegels van Romeinsche Travertin in lichte kleur. Oorspronkelijk was deze vloer in Zweedsch Gösta-marmar in warm grijze toon gedacht, doch door de hoge kosten moest het bij dit voornemen blijven.

In tegenstelling met het gesloten karakter van de Aula is de voorhal naar buiten zoo open mogelijk gehouden. Het volle licht dringt hier door de hooge bronzen glaspui, die den geheelen ingangswand beslaat, naar binnen, waarmede wordt bereikt, dat de beslotenheid van de Aula nog sterker tot uitdrukking komt. Door een vlakke eikenhouten deur, diep terugliggend in de taps toeloopende, betrekkelijk lage nis — die geheel bekleed is met gepolijste Romeinsche Travertin — in den tegenoverliggenden wand betreedt men de Aula.

Boven deze nis bevindt zich de orgelkamer. Aan weerskanten — direct naast de voorhal — liggen twee dienstvertrekjes, een wachtruimte voor den begrafenisondernemer en een koffiekeukentje. Daarnaast zijn de twee wachtkamers gelegen. Deze vertrekken ontvangen licht door zes hooge — bijna tot den vloer doorlopende — vensters, aan weerskanten in de twee

VESTIBULE

lange wanden aangebracht. Aan de beide kopeinden van den voorbouw zijn overdekte wachtruimten geprojecteerd, die met gesmeed ijzeren hekken kunnen worden afgesloten.

Door deze overdekte wachtruimten zijn de wachtkamers van buiten af met een tweevleugelige deur direct toegankelijk. Het is zoo zelfs mogelijk — indien de omstandigheden hiertoe leiden — deze combinatie van wachtkamer en wachtruimte op zich zelf te doen functioneeren, zonder hinder van andere begrafenisplechtigheden te ondervinden, welke gelijktijdig van de overige ruimten in het gebouw gebruik maken. Twee toiletruimten en de reeds genoemde orgelkamer c.a. voltooien het ontvanggebouw.

De voorbouw is op betonstrooken op staal gefundeerd (evenals het administratiegebouwtje). Deze voorbouw is van de Aula, die op de oude stampbetonplaat is gefundeerd, constructief geheel los gehouden, zoodat, mocht eventueel nog eenige zetting optreden bij één van de twee onderling verschillend gefundeerde gebouweelen, dit zonder bezwaar mogelijk is. Tot op heden is nog geen zetting geconstateerd.

De distributie der ruimten van het administratiegebouwtje is gemakkelijk af te leiden uit den hierbij aangegeven plattegrond. Het geheele complex wordt centraal verwarmd. De verwarmingskelder is onder het administratiegebouwtje geprojecteerd. Daar een hooge schoorsteen op dit gebouwtje te zeer zou storen, is de schoorsteen opgetrokken naar de nok van het er achter liggende en hooger opgetrokken bestaande dienstgebouwtje. Van den verwarmingskelder voeren de leidingen door een tunnel naar het Ontvanggebouw.

Over de materialen en de afwerking het volgende. De flauw hellende kapjes van den voorbouw en van het administratiegebouwtje zijn met zacht roodkoper, dik 0.72 mm, gedekt, met als onderlaag dakviltpapier. De koperen afdekking is geheel zonder soldeernaden. De aansluitende goten en regenwaterpijpen zijn van hetzelfde materiaal. De kolommen in de beide

portieken zijn eveneens in koper uitgevoerd. De Aula zelf is met mastiek afgedekt.

Het buiten pleisterwerk bestaat uit een onderlaag van 1 deel P.C. en 3 deelen scherp zand, onder de rei afgewerkt en ingeritst. De afwerklaag is van Chromolith waaraan nog een weinig witte cement voor het verkrijgen van grootere hardheid werd toegevoegd. Deze afwerklaag werd ter dikte van ongeveer 1 cm opgezet en daarna, alvorens deze geheel verhard was, met de getande zijde van een zaag bruut gekrabbd.

De natuursteen aan plinten, treden, onderdorpels, afdeklijst, bekleding der portieken en de deuromlijsting is een harde Belgische kalksteen, Vinalmont. Als bewerking werd een grove frijnslag toegepast.

De houten kozijnen en vensters van het Ontvanggebouw zijn in eikenhout uitgevoerd, blank afgelakt. Die van het administratiegebouwtje zijn geschilderd.

In de voorhal, de wachtkamers en de Aula is een met de borstel beklopte pleisterlaag in lichtcrème tint aangebracht. Op de Aulawanden is deze wat ruwer gehouden dan in de andere ruimten. In de wachtkamers liggen Corutex kurkrubbetegels in zachtgroene kleur als vloerbedekking. In de overdekte wachtruimten werd de vloer met doorgezaagde baksteen belegd, het zaagvlak naar boven gekeerd. De kolommen in de Aula (van slingerbeton) werden bekleed met Kermajol, een gepolijste harde reliepleister inivoorkleur. De kapiteeltjes en voetbanden zijn van brons.

Het meubilair werd speciaal voor dit gebouw ontworpen. De kloeke zetels en banken in de Aula zijn van blank gehouden Slavonisch eikenhout, bespoten met cellulose lak. De losse kussens zijn overtrokken met een donker bruine rib-bekleedingsstof. De meubeltjes in de wachtkamers zijn van blank gehouden ahorn, eveneens met cellulose lak bespoten. De ruggen der armstoelen zijn bespannen met geschild pitriet. Voor bekleding der zittingen werd een zacht groene Krimmer-velours gebruikt. Hangende lichtornamenten werden in deze ruimten niet toe-

gepast. In de Aula staan een zestal kloeke bronzen luchters met

schaalornamenten. In de voorhal en in de wachtkamers zijn bronzen wandarmen aangebracht, eveneens van schaalornamenten voorzien. Er is dus een half-indirecte verlichting toegepast.

Vermelding verdient nog het zware schuifgordijn voor de bronzen uitgang deur van de Aula, weefwerk met een ruitvormig dessin in goudbruine tinten, ontworpen en uitgevoerd door Meijuffrouw K. van der Myll Dekker. De beplanting — in nauwe samenhang met het gebouw ontworpen — is nog niet voldoende tot wasdom gekomen. Dit is vooral van beteekenis bij het beschouwen van de achterzijde van het gebouw, waar de gesloten massa van de Aula nog wat stug in de ruimte staat.

Over den bouw van het orgel dient het volgende te worden vermeld.

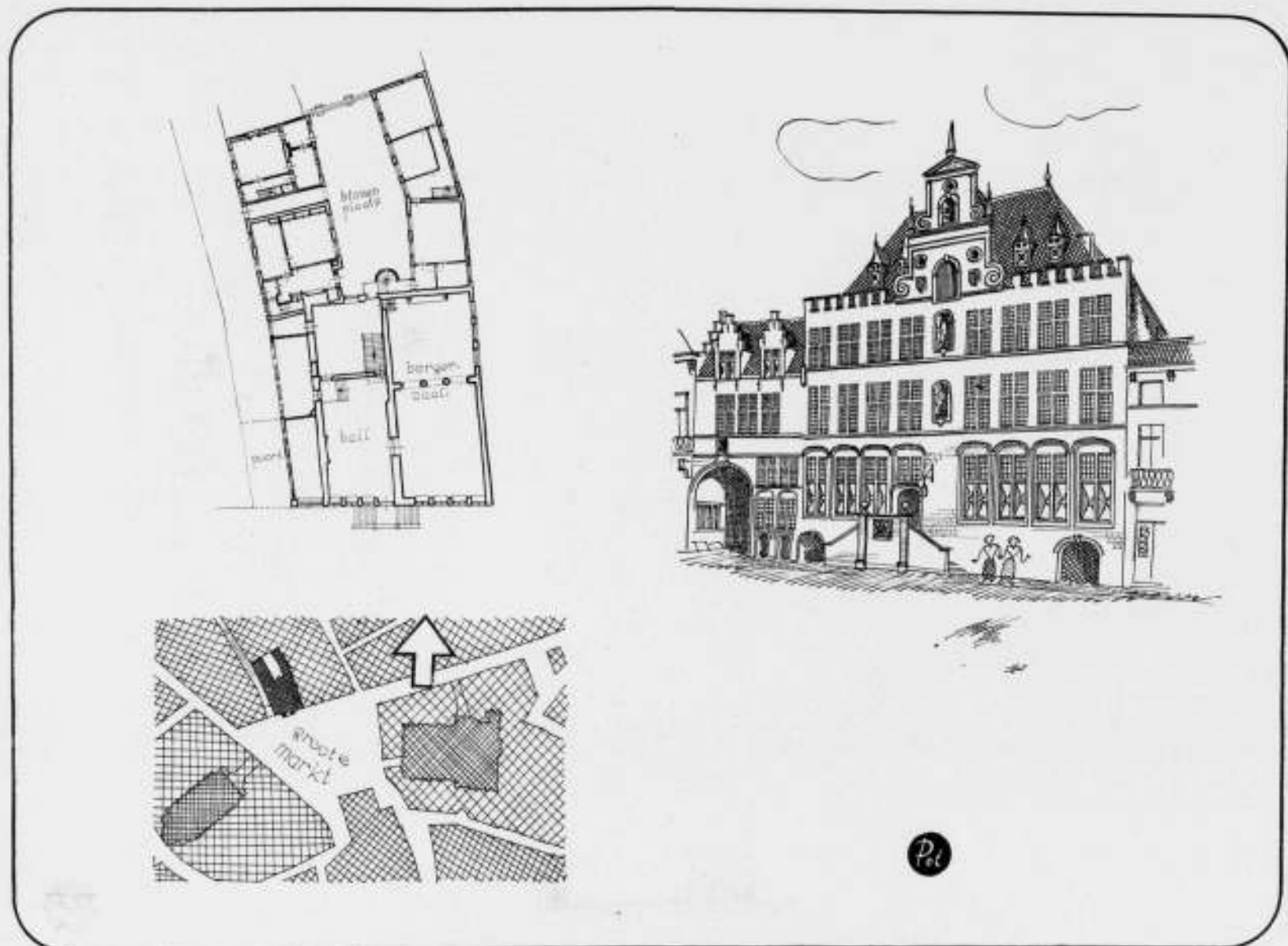
Na in contact te zijn getreden met den heer Anth. van der Horst, hoofdleraar aan het Conservatorium te Amsterdam, aan wien een bijzonder woord van dank voor zijn adviezen hier niet achterwege mag blijven, werd de verdere leiding en voorlichting ten aanzien van dit zeer speciale onderwerp toevertrouwd aan den Nederlandschen Klokken- en Orgelraad. Deze organisatie verzorgde de aanbestedingsstukken en had het toezicht bij de uitvoering. De samenwerking met deze nuttige instelling is op zeer aangename wijze verlopen.

Het bureau van den Stadsarchitect werd belast met het ontwerp en de leiding der uitvoering van dit bouwwerk. De Stadsarchitect droeg aan ondergeteekende op in overleg met hem het ontwerp te verzorgen.

De aanbesteding had plaats op 20 December 1937, de voorbouw en het administratiegebouwtje werden in Juli 1938 voltooid en in gebruik genomen; de Aula kwam in September 1939 gereed.

Ir. J. LEUPEN,
Architect bij den Dienst der
Publieke Werken.

DE BESCHERMING VAN ONZE MONUMENTEN.

XV. HET STADHUIS TE BERGEN OP ZOOM.

Het Stadhuis van Bergen op Zoom ligt aan de Markt, ongeveer in het midden aan de Noordzijde.

Het tegenwoordige gebouw is een vergroting van het oude Stadhuis ter plaatse van de tegenwoordige hal, met het ten Oosten gelegen Huis Leeuwenberg en het ten Westen gelegen huis „de Olifant“.

Het Huis Leeuwenberg werd in 1498 bij het Stadhuis getrokken. Het huis „de Olifant“ met de overwelfde poort over het St. Annastraatje, werd in 1517 stadseigendom.

In 1611 werd besloten de 2 afzonderlijke gebouwen van het raadhuis en Huis Leeuwenberg, waarvan de gevels „duer ouderdom soo vervallen ende vergaen“ waren, te voorzien van één enkelen gevel.

De 2 achtergevels van het oude stadhuis en het Huis Leeuwenberg werden in 1619 door één nieuwen gevel vervangen.

In het Noordelijk deel van het tegenwoordige stadhuis ligt een binnenplaats. De Oostelijke gevel daarvan heeft op den beganen grond een (dichtgemetselde) arcade van hardsteen kolommen met geprofileerde achtkantige basementen en koolbladkapiteelen, in denzelfden trant zooals zulke arcades ook voorkomen in het Markiezenhof.

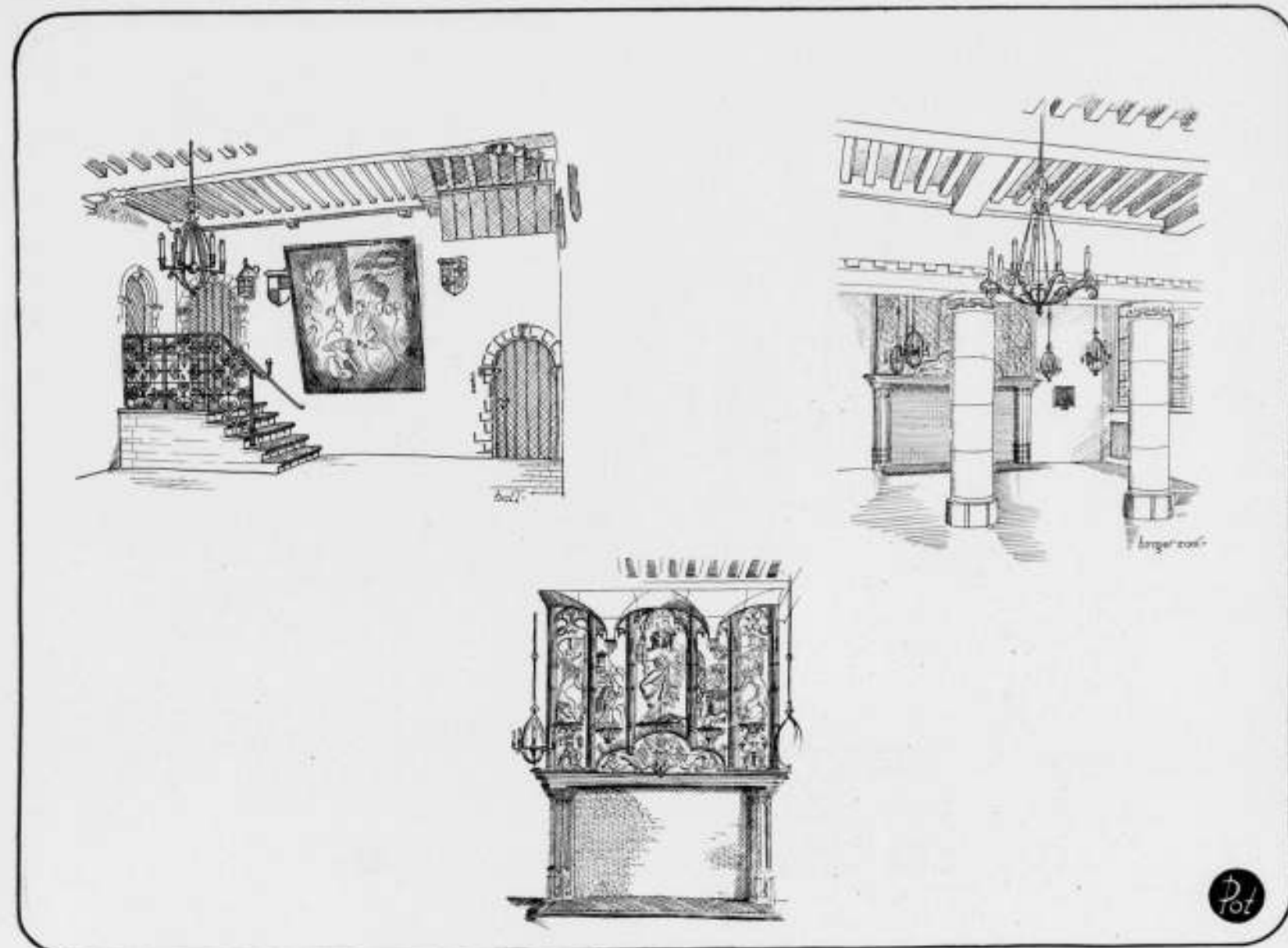
236

In den voorgevel van 1611, waarvan wel de namen van den ketelaar en van den vergulder bekend zijn, maar niet die van den ontwerper, dienen we ons het doel tot camouflage van de 2 er achter liggende gebouwen te herinneren, willen we een verklaring vinden voor de door nissen geaccentueerde midden-as, waarnaast de hoofdingang met het bordes van 1740 staat. En we zullen dan misschien de kanteellijst van het Raadhuis te Haarlem, die uit denzelfden tijd (1e helft 17e eeuw) dateert, moeten herinneren, om te zien dat de gevelarchitectuur van het Bergen op Zoomsche Raadhuis niet sterk is.

In 1873 werd de geheele gevel, die 18e eeuwse ramen had gekregen, gepleisterd. Met de zoo juist voltooide restauratie van den gevel (en tevens van de hal en de Burgerzaal) zijn de kruiskozijnen weer hersteld.

Met dit punt verzeilen we weer in het restauratie-debat van den B.N.A. van 16 Maart j.l., waarin de bezwaren tegen het veranderen van 18e eeuwse ramen in 16e eeuwse, met het oog op de geheele sfeer van de omgeving van het bouwwerk, wel scherp naar voren werden gebracht, maar helaas niet werden besproken.

Door het gemis van profielen in de neggen heeft deze gevel een

merkwaardig vlak effect. De ramen schijnen er in uitgesneden te zijn. De steen is thans wat hard van kleur. Dat gaat echter wel spoedig weg.

De vestibule met het trapje aan het eind ervan en de schouw aan den langen wand is een voortreffelijke ruimte. De Burgerzaal vindt haar hoofdmoment in de in 1840 uit het Markiezenhof overgebrachte rijk beeldhouwde monumentale schouw, in 1521 vervaardigd door Mr. Rombout Kelderman te Mechelen. Het is de St. Christoffel-schoorsteen met de wapens van verschillende leden van het geslacht Glymes.

Vanuit de z.g. „eerste corridor“ aan de binnenplaats leidt een trap naar de 1e verdieping. Deze trap is van eikenhout met

balusterleuning en paneelwerk, dateert van 1619 en is een fraai voorbeeld van oude handwerkskunst.

Het interieur van het Stadhuis maakt een ietwat onordelijken indruk, hetgeen niet kan voortvloeien uit den plattegrond (op schaal 1 à 400), die duidelijk gescheiden deelen vertoont. Wellicht verwekken de hoogteverschillen der vloeren in de verschillende lokaliteiten dien indruk.

De restauratie van het inwendige is nog niet voltooid. Eerst wanneer de voltooiing gereed is, zal men de beteekenis van de restauratie van dit gebouw zuiver kunnen beoordeelen.

J. P. M.

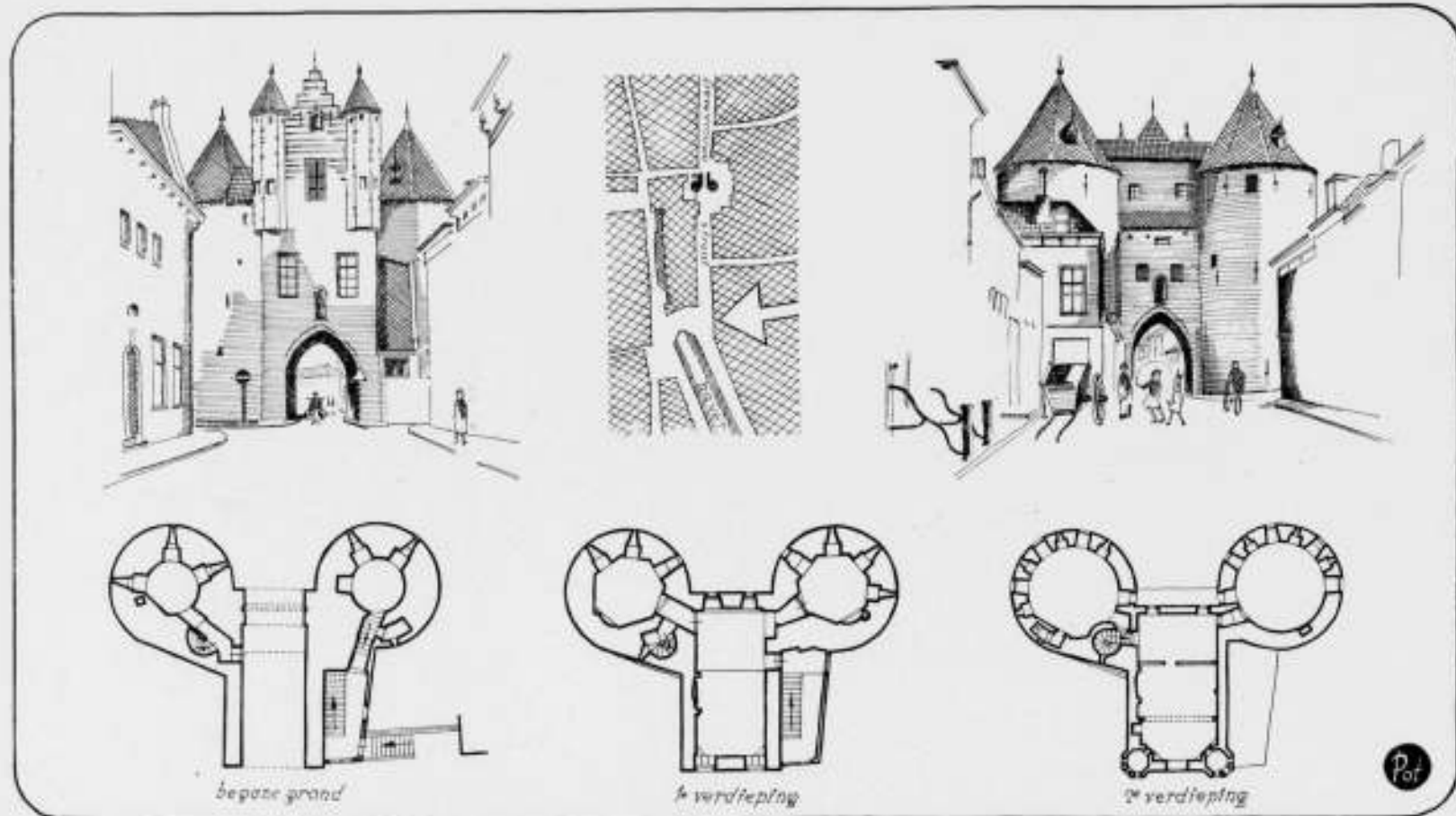
XVI. DE ONZE LIEVE VROUWE- OF GEVANGENPOORT TE BERGEN OP ZOOM.

Van de middeleeuwse ommuring van Bergen op Zoom, die in de 16de eeuw medehielp de Spaansche scharen te stutten, is niet anders meer over dan de Onze Lieve Vrouwepoort — zoo genoemd naar de O.L.V.-kapel, welke haar ingang had in den Zuidelijken toren — in de laatste eeuwen Gevangenvoort genoemd. Deze stadspoort dateert waarschijnlijk uit de 1e helft van de 14e eeuw, en behoort tot het type van de poorten, welke geflankeerd worden door twee zware ronde torens, zooals de

Koornmarktspoort te Kampen, de Nobelpoort te Zierikzee e.a. De poort staat aan de Westzijde van de stad met de torens naar de haven gekeerd. Het poortgebouw met de twee ronde torens zijn van natuursteen, de verlenging van het poortgebouw (dateerend uit het begin van de 16e eeuw) naar de stadzijde is van baksteen met natuursteen banden.

Tegenover de grimmige veldzijde met de natuursteen, maakt de gevel aan de stadzijde, met de fraaie zacht bruinroode bak-

237

steentinten van de sierlijk uitgekraagde hoektorentjes naast het trapgeveltje, direct een huiselijken indruk.

De indeeling van de poort, zooals zich alles verdikt en verdunt, ziet men op de plattegronden op schaal 1 à 400.

De poort zelf is overwelfd door een tongewelf, deels met spitsboog- deels met rondboogprofiel. Langs een later aan de Noordzijde van de poort aangebouwde trap bereikt men het Museum van oudheden en bezienswaardigheden, betrekking hebbend op Bergen op Zoom. Zoo zag ik er een specimen van schilderij-kunst, dat in mijn jeugd, naar ik mij herinner, mijn verbazing en bewondering niet weinig wekte. Het schilderij geeft nl. van links, van uit het midden en van rechts gezien, 3 volslagen verschillende tafereelen. Een rariteit uit de vroege 19e eeuw. En dan zegt men nog dat in deze eeuw de kunst in diep verval was! In het museum zijn nog enkele bezienswaardige bouwfragmenten, nl. een schouw, en twee gemetselde koepelgewelven op de 1e verdieping in de torens.

OPMETING VAN OUDE MONUMENTEN.

Geruimen tijd wordt er reeds gewerkt aan plannen, welke beoogen opmetingen te doen vervaardigen van oude monumenten, en wel in het bijzonder door architecten, die door de tijdsomstandigheden verstoken zijn geraakt van opdrachten en daardoor van inkomsten.

Het Bestuur van den B.N.A. heeft daartoe reeds in het begin van den mobilisatietoestand een commissie ingesteld, welke op dit gebied werkzaam zou zijn.

Na besprekingen met het Departement van O. K. en W. en het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, waarbij bleek dat deze

238

Met een dusdanige bestemming is zulk een oud bouwsel, dat zijn feitelijke bestemming heeft verloren, van veel beteekenis voor een stad. Het onderhoudt en prikkelt den historie-zin. En er is wel geen architectuur, waarin de schoon-gevormde zakelijkheid zóó direct tot het publiek spreekt als militaire architectuur uit vroeger eeuwen, met de rationeele dikke muren en de smalle schietgaten. De moeilijkheid is het gemoed, dat maar even bewogen wordt door dikke muren en smalle gaten, in die ontvankelijkheid te houden voor hetgeen uit dunnere muren en bredere gaten kan spreken. Ondanks deze moeilijkheid zijn oude stadspoorten waardevolle monumenten.

J. P. M.

Literatuur:

Zowel voor Stadhuis als Gevangenpoort te Bergen op Zoom: Oud Bergen door G. C. A. Juten, in Oudheidkundig Jaarboek, Juni 1924.

instanties alle medewerking voor dit doel wilden verleenen, werd door de Commissie een begroting van kosten voor de opmetingswerkzaamheden opgemaakt. Om tot de regeling der financiële kwestie te geraken, is verder door het Bestuur van den B.N.A. overleg gepleegd met den Dienst voor de Werkverruiming van het Departement van Sociale Zaken. Het vooruitzicht is nu wel verkregen, dat hierover gunstige beslissingen zullen kunnen vallen. Waarschijnlijk zullen bij dit werk ook werkzaamheden voorkomen voor personeel van architecten.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 31

3 AUGUSTUS 1940

VILLA TE 'S-GRAVENHAGE.

ARCHITECT W. VERSCHOOR.

VILLA OOSTDUINLAAN 95 TE 'S-GRAVENHAGE. ARCHITECT W. VERSCHOOR.

Bij het zoeken naar een terrein voor den bouw van een villa was de keuze van den bouwheer gevallen op een terreinstrook aan de Oostduinlaan te 's-Gravenhage, een onderdeel van het verkavelingsplan van het landgoed Arendsdorp. Volgens de bebouwingsverordening mogen op deze terreinstrook worden gebouwd enkele of dubbele villa's met een minimum afstand van 5 m van de zijgrenzen. De oostzijde en de noordzijde zijn begrensd door openbaar plantsoen. Gekozen werd de noordelijkste kop van de terreinstrook.

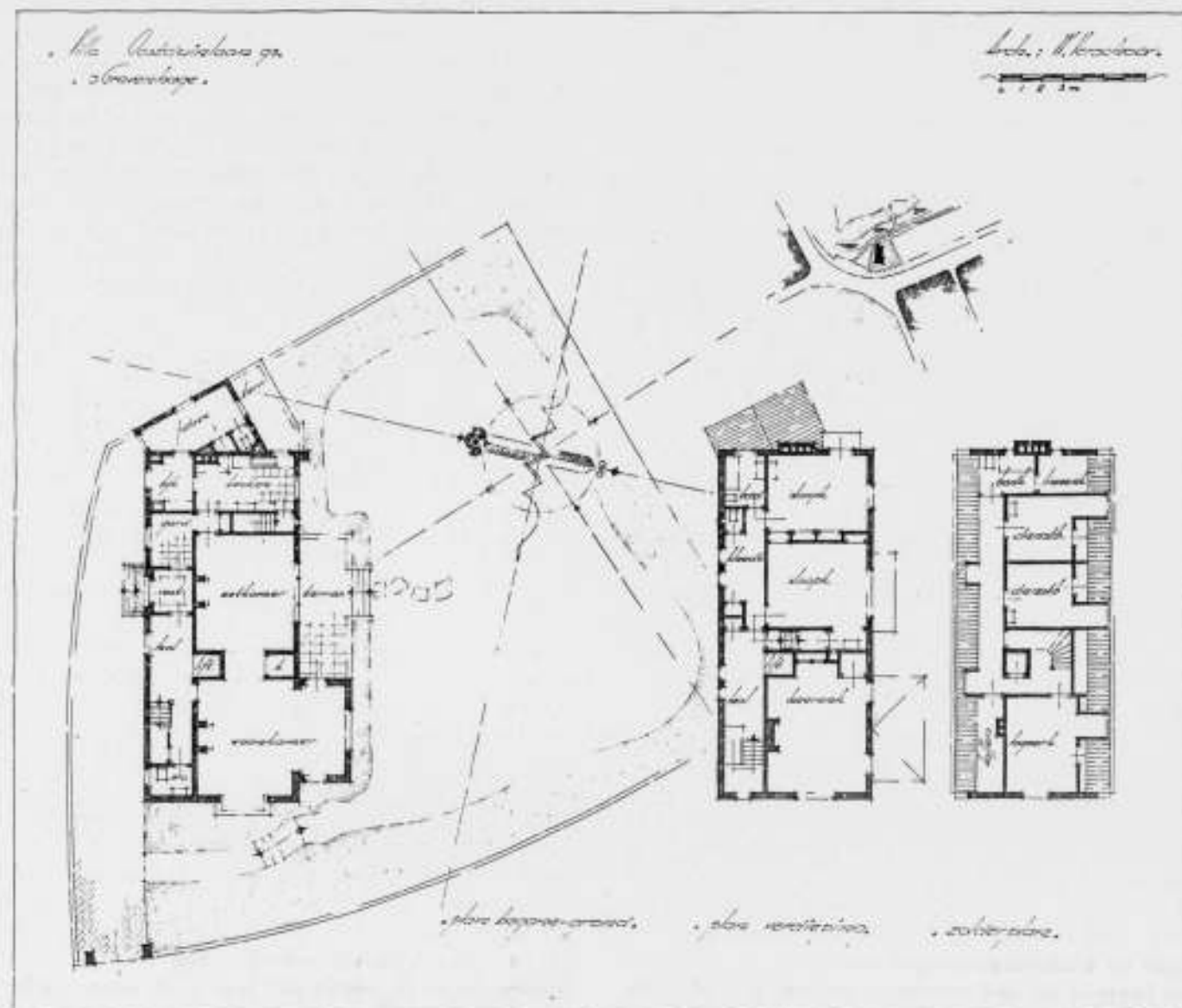
De ligging naar de windstreken leidde tot het projecteeren van een smal bouwlichaam, zoover mogelijk verschoven naar den door het plantsoen begrensden noordoosthoek van het terrein, voor welke verschuiving ontheffing werd verkregen van de bebouwingsverordening. De tuin kreeg hierdoor een gunstige ligging en werd tevens zoo weinig mogelijk versnipperd. De toegang tot de villa en tot den dienstingang is zoo geprojecteerd en de tuin is zoodanig afgesloten, dat deze geheel geïsoleerd ligt. In den plattegrond is rekening gehouden met de gewenschte scheiding van woon- en dienstruimten.

Het geheel is opgetrokken in roode handvormsteen, licht ge-

voegd. De ramen zijn van staal en behoudens enkele uitzonderingen, voorzien van een geprofileerde houten omlijsting. De dorpels van de raamopeningen, en de omlijsting van den hoofdingang en verdere hulpstukken zijn gemaakt van Euville, het dak is gedekt met blauwe Hollandsche pannen, de erkervormige uitbouwen zijn gedekt met koper. De ramen zijn bezet met blank glas in lood en ten deele bovendien met dubbeldik glas.

De beganegrondvloer is geheel gemaakt van gewapend beton met dekvloeren van parket c.q. tegels, de overige vloerconstructies bestaan uit houten binten met bevoering, waarop parket of andere vloerbedekking. Er is getracht aan de wenschen van den bouwheer, nl. het verkrijgen van een eenvoudig, niet nieuwmodisch huis, te voldoen. Het werd met zorg uitgevoerd door de N.V. Katwijksche Bouw- en Handelmaatschappij voor de somma van f 24350.—. In dit bedrag is begrepen het overbrengen van de betimmering van eet- en woonkamer uit het door den eigenaar vroeger bewoonde huis. De oliestookinstallatie en de warmwatervoorziening vorderde een bedrag van f 2694.—, de lift een bedrag van f 1855.—.

239

SITUATIE, PLATTEGROND EN VERDIEPING VILLA TE DEN HAAG. SCHAAL 1:300.

ARCH. W. VERSCHOOR.

VIJFTIENDE MONUMENTENDAG.

In de vergaderzaal van de Provinciale Staten is op 27 Juli te Utrecht de vijftiende monumentendag gehouden. De belangstelling was buitengewoon groot. Dit is verheugend, aangezien de documentatie van onze landelijke bouwkunst het voornaamste onderwerp van bespreking uitmaakte. Hierover werden een tweetal voordrachten gehouden. Prof. Jan de Vries uit Leiden besprak de landelijke bouwkunst en de volkskunde, terwijl Prof. Ir. H. T. Zwiërs uit Delft de landelijke bouwkunst en hare documentatie besprak.

Prof. Jan de Vries liet in een stijlvolle rede zien, hoe de volkskunde van romantische bezinning op het Germaansche verleden langzamerhand was opgewerkt tot werkelijk wetenschappelijk onderzoek. Het verband tusschen volkstype en volkswoning, bij de Gebroeders Grimm, die de pioniers van deze wetenschap waren, nog te veel als vooropgezette meening aanvaard, moest worden losgelaten. Men moest uitgaan van de woning zelf, en van de wijze waarop woning en stal zijn verbonden of gescheiden. In het Saksische „losse hoes” treft men die scheiding nog niet aan. Prof. de Vries stelde de vraag of er geen zinvolle overeenkomst zou kunnen worden gezien tusschen deze typische met standers opgerichte Saksische woningen der levenden en de van recht op staande steenen gevormde hunnebedden als verblijfplaats der dooden.

De vooropgezette meening loslatende, moet men ook de namen Friesch, Frankisch en Saksisch voor de onderscheiding der

landelijke boerenwoningstypen niet al te letterlijk opvatten. Men moet het „losse hoes” niet zien als een Saksisch huis, geheel door Saksers voortgebracht, maar veel meer als een oude, wellicht vóór-Germaansche wijze van bouwen, die in het door de Saksers bewoonde gebied bewaard is gebleven.

Bij het Limburgsche boerenhuis vindt men een dergelijke verwarring. Het om een vierkante binnenhof gegroepeerde boerenhuistype vindt men niet alleen in Limburg, maar even goed in Midden-Duitsland. Men heeft den plattegrond willen verklaren als een nabootsing van de Romeinsche villa. Maar de veronderstelde Romeinsche invloeden zijn geheel vreemd aan dit woningtype, dat reeds in het neolithicum en ook in Denemarken wordt aangetroffen.

Het onbevange wetenschappelijk onderzoek der boerenhoeven staat nog aan het begin. Het is taak van den folklorist en den architect beide. Maar men beschouwe de boerenwoning niet als een stuk openluchtmuseum zonder de levende werkelijkheid van hare bewoners en gebruikers. Het huis is geen maquette op tafel, het is een eenheid met den bodem. Bestaat die uit leem of uit een moreene, uit klei of uit veen, is het huis voor landbouw of voor veeteelt bedoeld?

De volkskunde beschouwt het ding niet als een museumvoorwerp, maar beschouwt den geest die het vormde, niet slechts het gebruik, maar de gedachte die het schiep.

Prof. Zwiërs besprak den ernst van de verantwoordelijkheid

van den architect, die door het onherroepelijke van het bouwen een bouwwerk moet tot stand brengen dat inderdaad tot bouwkunst kan rijpen. De oude boerenwoning is ontstaan uit de onbedorvenheid van hem die haar tot stand bracht, en is in den regel een gaaf werkstuk geworden dat op zichzelf en ook met de omgeving van boom en gewas, en met zijn ligging in het landschap één geheel vormt.

De documentatie der landelijke bouwkunst moet van het voorhandene hoofdzaak onderkennen van bijzaak, en weten te noteren wat waardevol is voor de studie van dit allerbelangrijkste onderwerp.

Bij de gedachtenwisseling over het onderwerp „de belangen onzer monumenten in de tegenwoordige omstandigheden”, kwam naar voren hoe alle gedachten zich bezighielden met

de mogelijkheden eener wederopbouw van door den oorlog geschade bouwwerken, dorpen en steden, door de zorgen van daartoe geroepen bekwame architecten, die ook voor de landelijke opgaven ten volle voor hun taak berekend zijn. Daarbij waarschuwde architect Wijdeveld voor een te eenzijdige belangstelling voor de overgeleverde, uit de historie gegroeide, boerenhoeve. Hij meende, dat de architect geroepen is daaraan met de nieuwe materialen beton, glas en ijzer, nieuwe uitdrukkingen te geven. — Hoe dit ook zij, er zijn allerlei hoopvolle teekenen, die beloven dat het werk dat te doen staat op hooger peil zal worden gebracht dan het vele, dat in de laatste tientallen jaren ten plattelande tot stand kwam.

H. G. J. S.

IETS OVER RAADHUIZEN EN RAADHUISBOUW.

DOOR PROF. IR. H. T. ZWIËRS.

(Overgenomen uit het Gemeentelijk Jaarboek 1940 van de Vereniging van Nederlandsche Gemeenten.)

Wanneer ik mij bereid verklaard heb, om voor dit jaarboek een beschouwing te geven over Raadhuisen, dan is dat niet zonder eenigen schroom geschied. Het onderwerp moge actueel zijn en daardoor de algemeene belangstelling hebben, maar men kan het van zóó veel kanten benaderen, dat eenige aarzeling niet ongemotiveerd kan lijken.

Intusschen zal het vragen van de medewerking van een architect zeker niet de bedoeling inhouden het onderwerp uitsluitend of in de eerste plaats te benaderen van de zijde van het in het raadhuis zetelende Gemeentelijke-Overheids- en administratieapparaat, maar evenzeer van den algemeene-bouwkundigen en stedenbouwkundigen kant.

En daarmee begeven we ons meteen in een gebied, dat, juist in dezen tijd, waarin de raadhuisproblemen aan de orde van den dag zijn, zooveel verschillende kanten en aspecten schijnt te hebben, dat het onbegonnen werk lijkt om hier tot een algemeen inzicht en tot meer algemeene appreciatie-mogelijkheid te komen.

Het is niet alleen denkbaar, maar zelfs waarschijnlijk, dat, wanneer over de zakelijke kant van het vraagstuk, wát een modern raadhuis moet bevatten en zelfs over de principieele vraag wáár dat raadhuis moet worden gesticht, een vrijwel algemeene overeenstemming zou bestaan, er ten aanzien van de architectonische verwerking van dien algemeenen grondslag heftige strijdpunten zullen blijken te bestaan.

Immers, in dit opzicht is het vraagstuk van den raadhuisbouw, van de realisatie van het algemeen willen, niet alleen een probleem als alle andere bouw-problemen, maar bovendien een probleem van zoodanige orde, dat het in staat is de tegenstellingen scherper en onverzoenlijker vormen te doen aannemen dan gewoonlijk, ook al omdat het probleem zoodanig in de publieke belangstelling schijnt te liggen, dat het de moeite loont juist dit probleem in dien strijd voor eigen architectonische overtuiging tot een „test” van betekenis te maken.

Het is dan ook geenszins verwonderlijk, dat, juist wanneer het gaat om problemen van raadhuisbouw, allerlei vraagstukken, die gemeenlijk het „grootte publiek” niet of nauwelijks schijnen te beroeren en die anders schijnen beperkt te blijven tot de kringen van architecten en enkele belangstellenden, plotseling in zeer ruimen kring de aandacht trekken en in staat blijken te zijn een algemeene publieke belangstelling wakker te roepen.

Dit is in zooverre verheugend, omdat daaruit blijkt, dat de

publieke belangstelling voor alles wat aan onze steden en dorpen en aan ons land vorm en karakter geeft, de belangstelling voor de bouwkunst, inderdaad nog tot leven gewekt kan worden. Anderzijds is het beschamend dat wij deze exponent-van-hooge-orde, dit bijzondere geval van bouwkunst, noodig hebben om die belangstelling te wekken bij een publiek, dat al te veel er aan gewend is geraakt bouwkunst te zien als het bijzondere, het voor bijzondere gevallen gereserveerde, maar niet meer als een normaal verschijnsel dat behoort te gelden voor alle bouwwerken, te midden waarvan dan de gebouwen van hogere orde geen uitzondering, maar een culminatiepunt behooren te vormen.

Eenige dagen of weken per jaar — in onzen „vrijen tijd” — trekken wij uit om in de vele ons nog overgebleven oude stadjes en dorpen of oude stadskernen te genieten van een bouwkunst uit het verleden, die wij waarlijk niet alleen aan de kathedralen en raadhuisen, aan de kasteelen en paleizen beleven, maar evenzeer aan de kleine straatjes, de bescheiden huises en hofsteden.

Maar de overige dagen en weken van het jaar — in onzen niet-„vrijen tijd” — aanvaarden we gelaten de vele wanstaltigheden van onze eigen steden en dorpen, de vaak tot grenzeloze verveling opgevoerde eentonigheid van onze moderne stadswijken en den banalen geesteloozen herhalingsbouw of de fantasielooze fantasterij van onze moderne buitenwijken. Om dan opeens wakker te schrikken, als het algeemene probleem van het bouwen in zijn volle scherpte tot ons doordringt door de felle belichting van dat eene, zeer bijzondere geval, het raadhuis. Zoo is het te begrijpen, dat er, in en buiten de kringen van architecten, verscheidene oprechte mensen te vinden zijn, die openlijk uitspreken, dat dit géén tijd is om raadhuisen te bouwen. En men zou geneigd zijn in deze meening te gaan deelen of daarin versterkt te worden als men de vele en verschillende tendenzen en de vele nadrukkelijke eenzijdigheden die als evenzoo vele leuzen worden verkondigd, zonder meer naast en tegenover elkaar stelt.

Wie in het arsenaal der verschillende leuzen een klein beetje thuis is, behoeft weinig moeite te doen om, in de literatuur van de laatste decennia de meest tegenstrijdige uitlatingen te vinden: Naast uitingen die het bouwen zien als een zuiver product van rekenende economie andere uitingen die ons willen overtuigen dat de ware bouwkunst alleen berust op geometrische verhoudingen, waaraan een zekere getallemystiek ten grondslag zou liggen. Naast uitingen van principieel a-

aesthetischen aard andere waarvoor alleen het aesthetisch genot maatstaf schijnt te zijn. Naast verwerpen van het monumentale, zelfs voor het monument, pogingen alles tot monumentale bouwkunst te maken. Naast constructivistische tendenzen en uitingen over een absolute causaliteit van materiaal en stijl andere overwegingen die het stijlbegrip alleen koppelen aan geestelijk-maatschappelijke grondslagen. Naast zeer positief anti-traditionele tendenzen andere uitingen waarin de verbondenheid met het verleden vooropgesteld wordt.

Zeker, men kan uit deze en dergelijke tegenstrijdigheden de overtuiging putten, dat dit geen tijd is om raadhuisen te bouwen en... eigenlijk heelemaal geen tijd om te bouwen! Maar dan vergeten we, dat het bouwen zoozeer verweven is met het menschenleven in zijn heele volheid van verschijnselen, dat... het bouwen voortgaat en voortgang moet hebben ondanks tegenstellingen, ondanks architectonische „richtingen” en tendenzen, ondanks leuzen en stroomingen.

Het bouwen is een integreerend deel van dat leven en, evenmin als het aangaat het leven niet te aanvaarden omdat het ons stelt in een maatschappelijke samenleving die wij misschien in vele opzichten onjuist achten, evenmin gaat het aan het bouwen na te laten, omdat er, tegenstrijdigheid of strijd, soms heftige strijd mee gemoeid is.

Wij dienen, wanneer wij daarmee aanvaarden dat wij ondanks alles zullen bouwen en zullen blijven bouwen, daarbij tevens wel in het oog te houden, dat het waarlijk niet alléén de hier-voor gereleveerde eenzijdige tendenzen zijn, die den strijd van de laatste tijden kenmerken, maar dat daarnaast en menigmaal uit den strijd der richtingen zich ontwikkelend, verschijnselen zijn waar te nemen, die erop wijzen dat van vele zijden wordt ingezien, dat het bouwen niet is een enkelvoudig, ongecompliceerd gebeuren, waarvan de motieven met één enkel slagwoord zijn aan te geven.

Men kan tot deze erkenning komen op de wijze zooals dat bij enkele stroomingen reeds is geschied, n.l. door de erkenning dat het eenzijdig (voorop) gestelde niet tot het ware heeft geleid, anderzijds door bewuste wijsgeerige overweging. Als zoodanig moeten wij zeker beschouwen de belangrijke strooming, die, mede onder invloed van een figuur als Maritain, op den voet van de Aristotelisch-Thomistische beschouwingen een viertal categorieën onderscheidt: materia, forma, agens, finis, d.w.z. stof-oorzaak, vorm-oorzaak, werk-oorzaak en doel-oorzaak.

Het moge afhangen van de ruimte van interpretatie, of men met deze 4 categorieën het geheele gebied van de bij het bouwen optredende verschijnselen bestrijkt, een ding staat wel vast, n.l. dat het zeker niet voldoende is alle factoren, die tot het bouwen bijdragen te kennen en te onderscheiden. Bovendien zullen wij die factoren nog dienen te toetsen en te ordenen naar hun belangrijkheid. Er is niet alleen een veelheid in de verschijnselen, maar ook een rangorde.

En ons doen en laten wordt niet alleen beheerscht door een streven de veelheid der verschijnselen te leeren kennen, maar tevens door ons oordeel, onze levenshouding, onze ingesteldheid in het geheel der dingen, in en tot de Goddelijke Schepping en Haar Schepper.

Meer dan de voortbrengselen van welke andere tak van menschenlijke nijverheid en arbeid zijn die van het bouwen te eken van die ingesteldheid. In de eerste plaats is het bouwen met vrijwel alle levensverrichtingen ten nauwste verbonden; bovendien is het bouwen geen onbezonnen handeling, die men morgen terug kan nemen, of ongedaan kan maken en staat het steeds en te allen tijde als teken d'ingend in de openbaarheid. Het product van het bouwen is voor langen tijd bepalend voor het karakter van onze landstrekken, onze dorpen en steden; het bouwproduct is niet als kort-durende consumptiegoederen naar behoefte verplaatsbaar, op te slaan of te vervangen en het bestaat nooit alleen maar voor zijn bezitter, maar is en blijft steeds open-

baar bezit, waarvan ieder met en na ons moet kennis nemen. Van het minderwaardige, het lage of gemeene dat wordt geschreven, geschilderd of getoonzet kunnen wij weigeren kennis te nemen, van het minderwaardige dat gebouwd werd nooit of te nimmer!

Het bouwwerk is te eken van de ingesteldheid van alle instanties, die het bouwen aangaat, van hen die laten bouwen, de initiatiefnemers dus, van hen die het bouwen als arbeid bedrijven, de bouwmeesters zoowel als de bouwende handwerkslieden en tenslotte van de instantie die toelaatte bouwen, de overheid, in dezen vertegenwoordigende de gemeenschap, de samenleving.

Wanneer wij aan het gebouwde als te eken van de ingesteldheid-van-den-tijd die waarde hechten, die wij er m.i. aan moeten hechten, dan valt niet te ontkennen, dat van een harmonische ontwikkeling in onze moderne steden bitter weinig blijkt.

Dan zien wij vrijwel overal de natuurlijke rangorde der dingen genivelleerd of zelfs omgekeerd en in het tegendeel verkeerd. Het is hier niet de plaats om op alle denkbare factoren of op alle categorieën tot in onderdelen in te gaan.

Ik wil slechts op enkele hoofdzaken wijzen. Als bij alle menschenlijk handelen is ook bij het bouwen leiding gevend het denken, dat den arbeid leidt tot het doel. Maar het denken heeft tweeërlei gerichtheid. Het denken is eenerzijds gericht tot het hem gegevene, de ons gegeven natuurordening, tot welke het denken zich wendt om, in de erkenning van het ons-gegeven-zijn er van de natuurordening te leeren kennen. Anderzijds is het denken leiding gevend, besturend bij het doen, het handelen, het kunnen. Eenerzijds dus de aanvaarding van iets, dat gegeven is, anderzijds het willen, het streven naar iets, het voortbrengen, het verder brengen van en met het gegevene.

Daar, waar alleen is het streven zonder de aanvaarding is verkeerde gerichtheid. Daar, waar in de doelstelling van het denken niet tevens van de aanvaarding als beginsel blijkt, daar waar dus alleen een doel-eind wordt nagestreefd zonder begin(sel), moet, in het werk, onherroepelijk van die verkeerde instelling blijken.

Wanneer wij spreken van een bouw-doel, een bouw-bestemming, dan is dat gestelde einddoel in zeer veel gevallen niet méér dan een doel dat zijn totale bereiking vindt in materiele en economische nuttigheid, in gebruikswaarde-zonder-meer. Maar geen bouwwerk kan als teken van kunnen, als kunst, waarlijk voltooid zijn, wanneer niet in het eind-doel méér is gesteld, wanneer in het gestelde eind-doel niet besloten ligt het beginsel, met het werk en door het werk, naar de mate van zijn kunnen uit te gaan boven de nuttigheid-zonder-meer, d.w.z. te doen blijken van een ingesteldheid, die in de materiele nuttigheid geen einddoel ziet, maar een motief, een beweegreden om, den menschen dienende en verheffende, Gode te eeren.

Doelmatigheid en bruikbaarheid zijn daarom echter geen minder-waardige laag-bij-de-grondsche zaken, die een kunstenaar in zijn kunst kan en mag verwaarlozen; integendeel: wie deze vanzelfsprekende materiele doelstelling verwaarloost, die keert zich in feite tegen den mensch en tegen zijn natuurlijke levensverrichtingen, en daarbij tevens tegen den Schepper, die den mensch schiep zooals hij is. Hij stelt zijn eigen intenties in de plaats van een Goddelijke intentie, hij meent het beter te weten maar zijn werk bereikt nooit het stadium van het volle levende, natuurlijke, het wordt geen bouwkunst, maar gekunsteld.

Zoo zal dan ook de arbeid, dien wij aan ons werk hebben te besteden, méér dienen te zijn, dan die, welke voldoende zou zijn om het stadium te bereiken van een bruikbaarheid-zonder meer. Laten wij een oogenblik zien naar de voortbrengselen van in onze oogen onbeschaafde volkeren en naar die van in onze oogen primitieve beschavingen: hun was de bruikbare nuttigheid van

hun wapens en gebruiksvoorwerpen niet voldoende; integendeel, wanneer zij er den allereersten (plicht)arbeid aan besteed hadden om ze, gemeten naar den maatstaf van nuttigheid-zonder-meer, reeds bruikbaar te maken, dan besteedden ze bovendien en vanzelfsprekend nog vele malen zooveel (vreugde)-arbeid aan het voltooiën van die voorwerpen tot wat wij in onze musea als kunstschatten ten toon stellen. Inderdaad, wanneer wij als eenige beweegreden doen gelden noodzakelijkheid en economie en wanneer voor onze arbeid als eenig criterium geldt het bereiken van een maximum aan bruikbaarheid bij een minimum aan arbeidspraestatie, dan doen wij beter zoo min mogelijk en zeker géén raadhuisen te bouwen, die tot in lengte van dagen van een dergelijke mentaliteit zouden getuigen.

Tot in lengte van dagen! Ja, want door de bouwende arbeid ontstaat een bouwproduct, dat niet als vele andere voortbrengselen van nijverheid bedoeld is voor een kortstondig bestaan als consumptiegoed, maar dat in het algemeen bestemd is voor langeren tijdsduur. Zeker, wij weten dat alles wat menschenhanden maken, zal vergaan, dat het vergankelijk, tijdelijk werk is, maar ook hier staat met en naast de aanvaarding van het tijdelijk zijn het streven en naar materiele, nuttige duurzaamheid en naar blijvende, duurzame getuigenis.

Zoo is het streven naar duurzaamheid niet alleen van materiele beteekenis, maar daarenboven teeken van een levenswil, die het bouwwerk boven het tijdelijke wil doen uitgaan: dit streven heeft echter alleen dan zin en kan alleen dan aanvaard worden als passend in de natuurlijke orde der dingen, wanneer dit streven tot uiting komt naar de mate van belangrijkeheid, die aan het bouwwerk toekomt.

Wanneer wij bedenken, dat in de realisatie van den wil naar duurzaamheid de materie en de samenstellingen in materie, de constructie een zeer belangrijke rol spelen, dat is het zeker een teeken van een bedenkelijke-mentaliteit, wanneer wij zien hoe aan warenhuizen en bankgebouwen vaak de kostbaarste en soliedste materialen worden verwerkt, hoe voor onze schepen, die in enkele tientallen jaren worden afgeschreven het beste niet goed genoeg schijnt en hoe daartegenover veel van onze moderne kerkgebouwen en andere belangrijke bouwwerken duidelijk blijken geven van armoede en gebrek aan duurzame deugdelijkheid. Wie raadhuisen wil bouwen, begrijpe, dat zulks verplichtingen mee brengt: het raadhuis is nog steeds zetel van het hoogste plaatselijke wereldlijk gezag, óók in den tegenwoordigen vorm, waarin het administratieve karakter vaak zoo zeer overwegen kan. Als zoodanig dient het raadhuis nog steeds te zijn het eerste huis van de stad. Het dient bewust te getuigen van een wil tot voortbestaan en tot verbondenheid ook met het toekomstige leven van stad of dorp; het dient, méér dan andere bouwwerken tegen den tijd bestand te zijn.

Maar levenswil alleen en zonder de erkenning en de aanvaarding van het tijdelijk en vergankelijk zijn, blijft ijdel, zooals het streven naar voort-leven zonder het aanvaarden van het ouder-woorden ijdel blijft. In het kort-durende, het zeer-tijdelijke moge de bekoring van het glanzend-nieuwe een korte vreugde geven, voor het bouwwerk dat tegen den tijd bestand dient te zijn, dus zeker voor het raadhuis, zal men af moeten zien van alle materialen, die alleen in gloed-nieuwen, onbeschadigden, dus niet-beleefden, niet-door-het-leven-geganen, toestand bekoring kunnen geven. Het raadhuis vraagt er evenmin naar, om na een halve eeuw er nog „als nieuw” uit te zien! Want in wezen is het ouder-duren worden en kunnen worden een juistere levenshouding, dan de vrees voor de teekenen van den ouderdom. Zoo zij het raadhuis uitsluitend opgetrokken in materialen, die den tand des tijds doorstaan kunnen en die daarenboven het leven

aan kunnen, die zich laten vervuilen en beschadigen, die kunnen verweeren, zonder daarbij aan krachten in te moeten; materialen dus die in en door het leven eerder karakter krijgen, dan verliezen. En zoo vermijde men eveneens in het raadhuis elke bekoring-van-het-oogenblik, elke vooropgezette gaafheid, gladheid en nieuwigheid, die niet in overeenstemming is met wat het raadhuis moet zijn, niet een moment, maar een monument, een gedenkteeken.

De tijdverbondenheid van het bouwwerk strekt zich echter niet alleen uit tot de toekomst. De bouwende arbeid levert ons het bouwwerk niet alleen als een naar den tijd-factor gecoördineerde zelfstandigheid, maar ook als een beperktheid, een begrensdheid van plaats. En daarmee voor elk bouwwerk tevens een verbondenheid met het verleden. Geen bouwwerk, en zeker geen bouwwerk in dorps- of stadsverband ontstaat als een novum te midden van een onbepaald Niets. Elk bouwwerk kent in zijn bestaan, hetzij een direct, hetzij een indirect samen-zijn met andere bouwwerken van geheel verschillende leeftijd, geheel verschillend menigmaal, maar toch tezamen gegroeid en naast elkaar voortlevend. En evenmin als de mensch in de samenleving kan en mag ontkennen, dat hij samen leeft met anderen; anderen die er voor hem waren, die er met hem zijn en die er na hem nog zullen zijn, evenmin kan en mag de bouwende werkzaamheid zich op het standpunt stellen, dat zij niet te maken heeft met wat er al was en wat er tegelijk met zijn arbeidsproduct nog zijn zal. Elk bouwwerk is en door zijn eigen plaats en door zijn deel-uitmaken van dorps- of stads-verband verbonden met het verleden, direct en indirect.

Wie deze verbondenheid met het verleden ontkent, ontkent niet alleen de beteekenis van eigen werk voor de toekomst, maar ontkent ook de fundamentele verschijnselen van het leven.

Maar er is ook hier weer onderscheid naar belangrijkeheid. Want het woonhuis in de eene of andere buitenwijk staat wel tot de belendende huizen in direct verband en tot straat, wijk en dorp, of stadskern in indirect verband, maar dat verband blijft van andere orde dan dat van het openbare gebouw en van de primus inter pares, het raadhuis, tot dorp of stad.

Het raadhuis vertegenwoordigd de stad, geheel en al, is verleden en toekomst. Het raadhuis is, méér dan het woonhuis, een verbinding tusschen oud en nieuw; en het zij daarvan een duidelijk teeken! Het raadhuis, dat alleen maar copie wil zijn van een bouwkunst uit het verleden, kan alleen maar teeken zijn van een gebrek aan toekomstvertrouwen, maar een raadhuis dat alleen maar nieuw wil zijn en elke verbondenheid met traditie en verleden wil loochenen is slechts teeken van een verkeerde ingesteldheid, die het eigen leven en het eigen ontstaan ontkent: het mist een gerechtvaardigde trots over het verleden, waaruit het zelf voortkwam.

Maar er is, wat de verbondenheid aan het verleden betreft, nog méér: wie muziek componeert of gedichten schrijft, doet dat niet voor zich zelf. Het moge voorkomen dat kunstenaars, zich van eigen „hoogheid” bewust, meenen in hun werken een „taal” te kunnen spreken, die alleen zij zelf of een klein getal ingewijden „verstaan”, wanneer de kunst in de samenleving werkelijken zin heeft, dan behoort zij zich te bedienen van verstaanbare taal.

Zoo dit ergens geldt, dan geldt dat zeker voor de bouwkunst, want zij is het die dóór de haar eigen openbaarheid wat zij te zeggen heeft, zegt aan een ieder: wij kunnen geen selecte gezelschapjes vormen om ons te verdiepen in de een of andere exquise bouwkunstige smaak, die anderen niet zouden kunnen verstaan.

De bouwkunst is te zéér met het leven verweven om een andere taal te kunnen en te mogen spreken dan verstaanbare. En verstaanbare taal moge nu anders zijn dan de taal-van-vroeger, en zij moet anders zijn, omdat ook de taal geen star, maar een levend iets is, maar haar anders zijn kàn en mag alleen maar zijn geleidelijke ontwikkeling uit het vroegere. Dit moge voor de werkelijke „taal” nog in sterkere mate gelden dan voor de „taal” van de bouwkunst, maar ook hier geldt, dat wie aan het volk als geheel iets te zeggen heeft, die spreke een taal, die 't volk verstaat. En ook hier geldt dit weer in de eerste plaats voor het raadhuis, dat is het eerste huis van de stad en dat behoort te zijn het huis van elk stadsburger. De eenling moge in zijn eigen huis zich in onverstaanbaarheden verdiepen, het raadhuis spreke vóór allen en tót allen.

Wij spraken zoeven over de noodzakelijke verbondenheid van het bouwwerk aan plaats. Deze verbondenheid heeft meerdere kanten. Allereerst wordt het bouwwerk gesteld als beperktheid van plaats (volumen) temidden van de onbeperktheid van plaats (ruimte). Ook hier het samen-zijn van aanvaarden of moeten en van willen of streven. Het bouwwerk moet volumens zijn en heeft dat te aanvaarden, maar het heeft te streven naar ruimtelijkheid. Niet dus het zonder streven naar ruimtelijkheid opstapelen van bouwmassa's, want daarin ontbreekt het streven, de wil tot leven, maar evenmin het ontkennen van het massa-moeten-zijn, de fragiele ijheid, die in zijn ontkenning ijdelheid is. Zoo zijn dan van het grootste belang in- en uit-wendig de vorming van de ruimte(n) in en om het bouwwerk en uitwendig bovendien de wijze waarop het bouwwerk als (samenstel van) massa(s) als gebonden ruimte dus zich verhoudt tot de algemeene ruimte, d.i. het silhouet.

In dit duidelijke teken demonstreere zich weer de beteekenis van het bouwwerk, zijn mate van belangrijkheid en zelfstandigheid. D.w.z. het silhouet van het woonhuis zij bescheiden en passe zich aan bij die andere woonhuizen, waarmee het tezamen het geheel van de straat vormt. Maar het raadhuis zij een gaaf en zelfstandig geheel, dat zich als zoodanig klaar en duidelijk bekent in een silhouet, dat zich niet bepaalt tot het stellen van botte massa's tegen de luchten, maar dat verder gaat en tracht die massa's met de luchten te verzoenen.

Het is waarlijk niet zonder reden, dat onze bouwwerken van ouds streng en zwaarconstructief uit den grond oprijzend, in hun eindiging tegen de luchten, daar dus waar het gebonden-bouwen ophoudt, zich bijna te buiten zijn gegaan aan speelsche eindigingsvormen; aan voltooiing van den ernst van de eronder gelegen ge-bouw-de samenstelling met een fijn en sprankelend spel van verzoening van het bouwvolumen met de luchten. Wij bouwen woonhuizen bij honderdtallen en telkens weer nieuwe en elk woonhuis is en blijft een klein en bescheiden deeltje in het geheel, maar wanneer wij een raadhuis bouwen voor één maal in vele, zeer vele jaren, dan moet ons dat als stede- of dorpelingen van een zoodanig belang en een zoodanige vreugde zijn, dat wij ook hier niet volstaan met het botte massa-silhouet-zonder-meer, maar dat wij verlangen en eischen dat die volle „boven” het noodige uitgaande vreugde-arbeid mede in dat silhouet zijn uitdrukking vinde.

Wij hebben met het aangeven van een wezens-verschil tusschen voet en bekroning van het bouwwerk tevens een anderen vorm van plaats-verbondenheid aangeroerd, n.l. de verbondenheid aan den grond, die voor het bouwwerk weer is als het moeten-zijn, dat dus wat te aanvaarden is, waartegenover het willen, zich openbaart in het streven naar op-gerichtheid uit den grond. Ook hier is weer het alleen en voor alles verlangen van opgerichtheid en de loochening van de grondverbondenheid ijdel, maar het ont-

breken van elke opgerichtheid blijft anderzijds weinig verheven en in letterlijken en figuurlijken zin laag-bij-de-gronds. Maar er zij ook weer hier onderscheid naar de natuurlijke rangorde der dingen, d.w.z. wat in wezen niet hoog is, trachte niet dóór hoogte meer te zijn dan het is en wat van nature niet laag is, ontkenne zijn hoogheid niet. Wanneer wij zien hoe winkels, woonhuizen, scholen e.d. zich met „torens” e.d. trachten te verheffen tot méér-dan-het-gewone, dus tot méér dan wat zij in wezen zijn, en daarentegen kerken en belangrijke openbare bouwwerken plat en laag-bij-den-grond zien blijven, dan is dat opnieuw teken van een verkeerde mentaliteit.

Wie woonhuizen bouwt, bouwe deze „gewoon” en zonder ijdele bestrevingen, die het woonhuis niet toekomen, maar wanneer een gemeenschap tot het bouwen van een gemeenschapshuis als het raadhuis besluit, dan wete het, dat het in letterlijken en figuurlijken zin iets bestreeft, dat niet gewoon is en dat boven het gewone woonhuis uitgaat. Men durve torens achterwege te laten waar zij géén zin hebben, maar men durve ze te maken, waar zij — alléén al als symbool — zin hebben. En dat zonder zich te excuseeren over het „nuttige gebruik” dat van dien „onnuttigen” toren toch nog kón worden gemaakt.

Wanneer wij het hebben over de verbondenheid van plaats, dan valt daaronder zeer zeker óók de verbondenheid aan de bouwplaats, dus de algemeene situering, die natuurlijk wel voor elk bouwwerk van het hoogste belang is, maar weer niet voor alle bouwwerken en voor alle gebouwtipes in dezelfde mate en op dezelfde wijze. De situatie van het eene huis in de eene straat en het andere in die zelfde of in een andere straat mogen principieel weinig verschillen, het is van gering belang omdat die woonhuizen er enkele uit vele zijn.

Maar het belangrijker bouwwerk eischt een belangrijker en meer bijzondere situatie, wil het volgens zijn beteekenis tot zijn recht komen. Men kan betwijfelen of het „accentueeren” van markante punten in een stadsplan met daarvoor speciaal gecreëerde „woon-torens” juist is, het is daartegenover zeker niet juist belangrijke openbare gebouwen ergens-in-de-rooilijn te situeren; en dès te minder naar mate het betreffende gebouw door zijn aard en bestemming een bijzonder en hoog karakter heeft. Men bouwe dus paleizen en radhuizen niet „ergens” maar dáár waar in dorps- of stadsplan het markante en voorname punt te vinden is, dat het raadhuis waardig is. En weer zóó, dat niet het te bouwen raadhuis „ergens” als bouw-massa wordt neergezet, maar zoo dat om en bij dat raadhuis een passende ruimte-ontwikkeling met het raadhuis als pièce-de-résistance mogelijk is.

De groei en van onze steden en van onze radhuizen heeft de opgave, vooral in de grootere plaatsen, niet gemakkelijker gemaakt. Voor onze dorpen en kleinere radhuizen is het probleem eenvoudiger gebleven: daar kan in veel gevallen op de plaats van het oude, soms in aansluiting met het oude raadhuisje, het nieuwe worden ontworpen, dat daarmee en een historische traditie voortzet in een historisch gegroeide entourage en tegelijk van die entourage profijt trekt door een veelal goede situatie te kunnen blijven handhaven. Immers, in de meeste oude dorps- en kleine stadskernen zijn de radhuisjes in het algemeen goed gesitueerd geweest: hoofdwegen van buiten voeren naar de kern van het plaatsje, en vereenigen zich daar tot een centraal plein, een markt of een brink, waar zich hoog boven alles als teken van geestelijk gezag en als hoofdmotief van toegangswegen, plein en dorps-silhouet de statige kerk verheft, terwijl in dezelfde omgeving, eveneens markant gelegen, zich het raadhuis verheft als teken van het wereldlijk gezag. Hoogst merkwaardig en principieel zijn in dit opzicht de marktplaatsen van steden als Groningen en Delft, met aan de eene zijde het raadhuis, aan de

andere zijde de groote kerk als markante plein-afsluiting. Minder streng van opzet, maar geheel in denzelfden geest treffen wij marktplaatsen aan in tal van andere steden, b.v. Haarlem, terwijl in tal van gevallen plein, markt, brink of verbrede hoofdstraat wel door de kerk wordt beheerscht, maar deze zich toch geheel of en ten deele daarvan afzijdig bevindt en daarmee het raadhuisje, hetzij naast, hetzij tegenover de kerk gelegen, toch volledig tot zijn recht doet komen; typische voorbeelden geven vele Brabantsche dorpen als Oirschot, Zevenbergen, Hilvarenbeek e.a. In weer andere gevallen vinden wij het raadhuis op een markant

DE PRIJSVRAAG VOOR EEN STADHUIS TE EINDHOVEN.

Van bevriende zijde werd mij dezer dagen de gelegenheid geboden kennis te nemen van een publicatie in het Bouwkundig Weekblad Architectura, waarbij mijn naam in het geding werd gebracht. Deze publicatie draagt door hare anonimiteit het stigma van lafheid en zou dus onbeantwoord kunnen blijven. Waar het misschien de toelag is om aldus een verdediging af te snijden voel ik mij geroepen tot een enkel woord van verweer. Hiertoe moge het navolgende dienen.

Niet tegenstaande het, onder motto „48” ter openbare prijsvraag voor een stadhuis te Eindhoven, ingezonden plan mijn schepping is, draagt de naambrief de namen van drie personen, ofschoon twee van hen slechts zeer ondergeschikte arbeid hadden verricht. Ter verklaring moge worden volstaan met de bemerking dat plan „48” in zeer korten tijd werd uitgeteekend.

Nadat de uitslag van de prijsvraag bekend was geworden heeft een der ondertekenaars van den naambrief, de heer Edmond Nijsten B.N.A. zich dan ook in bijzijn van den mede-ondertekenaar, den heer Herman Mens, teruggetrokken en wel tot tweemaal toe, waarbij hij afstand deed van al zijn vermeende rechten. Dit terugtrekken van den heer Nijsten ligt in een schriftelijke verklaring vanwege den heer Mens vast.

De heer Herman Mens, die destijds werkloos was, heeft op mijn verzoek en onder mijn leiding tekenwerk verricht voor het plan, dat later onder motto „48” zou worden ingezonden. Daar de heer Herman Mens in de monumentale architectuur iedere scholing mist, was het uitgesloten, dat hij aan een prijsvraag als de onderhavige kon mededingen.

Vóórdat mij de meervoudige opdracht in feite werd aanvaard heeft de heer Mens zich, na een bespreking met mij en op mijn verzoek, bij een alleszins deskundige geïnformeerd of hij zich zou kunnen aanmelden als mede-ontwerper en toen die deskundige van oordeel bleek, dat daarvan geen sprake kon zijn,

ONDERSCHRIFT.

Het verweer van dh. Ir. den Boer brengt geen enkel argument, dat het inzicht in de kern van de zaak kan wijzigen. Wanneer in een periodiek een niet ondertekende mededeeling wordt gepubliceerd, dan wil dit volgens een in de geheele journalistiek bekende en aanvaarde regel zeggen, dat de Redactie daarvoor de aansprakelijkheid op zich neemt. Wie onze Redactie is, staat aan het hoofd van ons blad, en mocht dit den heer den Boer zijn ontgaan, dan zij er hem even op gewezen, dat dit blad het orgaan is van den B.N.A. en A. et A. Vereenigen, die als constitueerende organen de Algemeene Prijsvraag-regelen mede samenstelden en in wier opdracht de Redactie genoemd stuk plaatste.

Rhetorische ontboezemingen over anonimiteit en stigmata van lafheid, zijn hier dus extra zot.

Alle bemerkingen van den heer den Boer draaien om het feit, dat hij erkent bij inzending „48” met twee andere inzenders den naambrief te hebben ondertekend (de naambrief bevat volgens voorschrift

punt op onze weg naar de markt en in de onmiddellijke nabijheid ervan (Zierikzee), terwijl in andere gevallen het oude raadhuis zich vrij aan een eigen plein heeft ontwikkeld, hetzij als vrijstaand gebouw op dit plein (Gouda), hetzij meestal als een één zijde van het plein volledig beheerschend bouwwerk (Middelburg). Ligging aan straten komen in onmuurde steden inderdaad voor (Alkmaar, Leiden), maar dan toch steeds aan naar verhouding breede straten (de „Bree”-straat) of op verbrede gedeelten (Bolsward) of vrij markante punten (Franeker). (Slot volgt).

heeft hij zich ter vergadering van de Commissie van Advies, waarbij de identiteit van den ontwerper van plan „48” zou moeten blijken, ook niet meer aangemeld. De heer Mens was door mij van datum en uur der vergadering op de hoogte gesteld. Nadat de meervoudige opdracht door mij was aanvaard diende de heer Edmond Nijsten B.N.A. een aanklacht in bij de Permanente Prijsvraag Commissie!

Van eenig ernstig en serieus onderzoek van de zijde van de Permanente Prijsvraag Commissie naar de gegrondheid van deze klacht is mij echter tot op heden niets gebleken.

Gezien de omstandigheden welke zich, vóór het aanvaarden van de meervoudige opdracht door mij, hadden voorgedaan, achtte ik mij alleszins gerechtigd een onverplichte opening van den, onjuisten, naambrief te weigeren.

Dat Burgemeester en Wethouders van Eindhoven, in strijd met hunne overeenkomst met de deelnemers aan de prijsvraag, den naambrief toch hebben geopend, is op zijn zachtst gesproken incorrect. De gevolgen van deze incorrectheid zullen in nader verband moeten worden beschouwd.

Het aandeel dat de Permanente Prijsvraag Commissie in deze, inderdaad weinig verwikkelijke, aangelegenheid heeft gehad, zal na kennisname van het bovenstaande duidelijk zijn.

Op alle onwaarheden die ten dezen zijn gedebiteerd meen ik thans niet verder te moeten ingaan.

Alleen dit wil ik tenslotte opmerken dat, waar in de boven gesignaleerde publicatie wordt vermeld, dat ik de twee andere architecten onkundig heb gelaten van de verdere uitwerking van het plan in tweede etappe, zulks zeer tendentius is, daar ik toch, vóórdat de meervoudige opdracht door mij werd aanvaard, met de Heeren Nijsten en Mens ampel heb geconfereerd, waarbij ik te kennen heb gegeven de meervoudige opdracht niet te aanvaarden indien zij een mede-ontwerperschap zouden opeischen.

Ir. J. A. M. DEN BOER, b.i.

„Metselen" door F. Weyde. Uitgave van de Algemeene Nederlandsche Bouwarbeidersbond, de R.K. Bouwarbeidersbond „St. Joseph" en de Nederlandsche Chr. Bouwvakarbeidersbond. Drukkerij Hoonte. Utrecht. 330 blz., 309 afb.

Met medewerking van de drie bovengenoemde bonden is door den heer F. Weyde te Amsterdam, een man uit de practijk van het metselvak, een studieboek geschreven ten dienste van jeugdige en oudere vakarbeiders en hen die later leiding moeten geven. „Als ideaal stelde ik mij, een boek over het vak metselen te schrijven volgens mijn eigen opvatting", aldus vangt de auteur zijn inleiding aan.

Het zou „geen erg zakelijk geschreven boek" moeten zijn; ook niet een met heel veel fotografische afbeeldingen van schoone bouwwerken. Ik wilde al schrijvende metselen, samen bouwen en daarbij leiding geven."

In text en afbeeldingen is het boek op dat doel inderdaad geheel afgestemd; het is geschreven in den stijl van het gemoedelijk en onderhoudend gesprek van den oudere, den ervaren, tot den jongere in eenvoudige begrijpelijke taal.

Onderwerpen als de fabricatie van baksteen, cement en kalk, mortelbereiding, steigmaken e.d. heeft de schrijver niet in de stof opgenomen; zij worden slechts terloops of iets uitvoeriger aangeroerd voor zoover zij met betrekking tot het behandelde onderdeel van belang zijn.

Dat het boek desondanks 330 bladzijden druks telt bewijst wel dat de schrijver veel op het hart had.

Er blijkt voorts uit het boek dat hij bezielt is met groote liefde voor zijn vak, want in zijn inleiding zegt hij verder: „metselwerk, goed uitgevoerd, is mooi en deugdelijk en heden ten dage nog door geen ander materiaal geëvenaard. Als men het vak meester is, beoefent men het met plezier; niets werkt vernederender op een mensch dan de kennis te missen welke redelijkerwijze van hem verwacht mag worden."

Door het gericht zijn van de stof op het metselambacht en den metselaar beantwoordt Weyde's werk in alle opzichten aan het gestelde doel. Het moge hier en daar iets wijdloopig uitgevallen zijn, het belicht alle facetten van het vak en in het bijzonder valt de nadruk op de fijnere knepen ervan.

Hierdoor onderscheidt het zich wezenlijk van de bekende studieboeken waarin metselen als onderdeel van steenconstructie behandeld wordt, en die zich meer richten tot de onderscheiden categorieën bouwvakbeoefenaren. Deze werken zijn slechts ten deele geschikt te achten in handen van den eenvoudigen ambachtsman. In de opleiding van dezen en ter bevordering van de kennis van het ambacht is dit boek derhalve als een zeer te waardeeren hulp te begroeten. Tot dat doel is bovendien de prijs van het kloek werk zeer laag gesteld.

In de beoordeeling van de ambachtelijke zuiverheid van sommige onderwerpen kan ik het met den schrijver niet eens zijn.

Weliswaar is door het gebruik van cementmortels de constructieve waarde van metselverband niet meer van die voornameteekenis als voorheen met de toepassing van kalkmortel het geval was, dat houdt evenwel niet in dat men van de regelen die de metselverbanden beheerschen, voor constructieve onderdeelen als b.v. de schoorsteen afgebeeld in fig. 198 en 199, zoover zou mogen afwijken.

Ook de afgebeelde vlechtingbeëindigingen (figuur 224) zijn constructief bedenkelijke kunsten met metselsteen die tegen de zuiverheid van het ambacht ingaan.

Dit mogen wij den schrijver echter niet te zwaar aanrekenen wanneer we bedenken wie hierin zijn leermeesters zijn geweest. Daarentegen toont de schrijver zich aesthetisch afkeerig van een zoo zuiver stuk metselwerk als de ezelsrug, hoewel hij overtuigd is van de constructieve waarde ervan. Overigens mankeert in deze afdeeling een afbeelding van een ezelsrug met goed afwaterend profiel van ter weerszijden overstekende rollagen.

In het hoofdstuk boogenconstructies toont schrijver zich voorstander van het samenvallen in de kruis van den buitenbooglijn met een lintvoeg. Om praktische redenen is dit m.i. te verwerpen in verband met het lastige hakken van de moeilijk heel te houden schegstrekken en om aesthetische redenen omdat het ineenloopen van de buitenboogvoeg met de lintvoeg een hinderlijke vlek vormt. De uitvoering volgens figuur C blz. 303 en b.v. die volgens tekening 283 is fout te achten. Fig. D van blz. 303 en de foto van fig. 284 geven juist de goede oplossing.

J. ZIETSMA.

De uitvoering van deze opdracht leverde groote en ten deele onoplosbare moeilijkheden op, omdat de houthandel tal van handelsnamen voor houtsoorten en kwaliteiten onderscheidt, welke niet, of niet met stelligheid, aan een bepaalde botanische herkomst kunnen worden verbonden.

De Commissie heeft zich dan ook beperkt tot het scheppen van orde op het gebied der benamingen en de botanische herkomst. Zij heeft zooveel mogelijk getracht deze herkomst zoodanig vast te stellen, dat bij aankoop van een houtsoort geen hout kan worden geleverd van geheel andere botanische herkomst met daaraan verbonden verschil in bouw en eigenschappen.

Dat met betrekking tot dit laatste streven de beperking „zooveel mogelijk" moet worden gemaakt, vindt zijn oorzaak in het feit, dat de botanische benaming van een aantal aan de markt komende houtsoorten niet geheel vast staat. Men dient intusschen tevens in het oog te houden, dat — binnen de botanische soort — bouw en technische eigenschappen en daardoor ook de handelswaardeering aan aanzienlijke variatie onderhevig kunnen zijn.

Daar zoowel het aantal houtsoorten, dat in Nederland aan de markt komt, alsook verdere differentiaties en handelskwaliteiten gestadig toenemen en ook de inzichten omtrent de botanische nomenclatuur doorlopend aan veranderingen onderhevig zijn, geeft deze lijst den huidige stand van zaken weer.

Van enkele houtsoorten of groepen van houtsoorten is het bekend, dat zij in technisch opzicht zeer uiteenlopende variëteiten omvatten. In gevallen, waarin de export zich nog niet heeft ontwikkeld, is het niet mogelijk deze variëteiten nader aan te geven. De opvattingen en gebruiken van den handel kunnen zich wijzigen of verder ontplooiën.

Het ligt dan ook in de bedoeling, deze lijst regelmatig aan herziening te onderwerpen.

Critiek tot 1 December 1940.

J. Z.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

10 AUGUSTUS 1940

NR 32

HUGO LEDERER †

Het ware kunstenaarschap is in kleinigheden te zien, en zoo het er niet in te zien is, er in te voelen.

Eén enkele strophe uit een gedicht, een enkele melodie uit een partituur, één enkel brok van een bouwwerk, ze kunnen onafwijsbaar meesterschap vaststellen. Zoo kan één enkel detail in een onbekend klein werkje van een beeldhouwer, die een wereldnaam heeft op grond van „groot werk", zijn meesterschap misschien eerder en sterker belichten dan de kwaliteiten van zijn bekender oeuvre.

Eenige jaren geleden bezocht ik in de buurt van Cleve een kerkhof voor gevallen in den wereldoorlog. Aan het einde van het kerkhof bevindt zich een soort open kapel, waarin in den achtermuur een bronzen relief was aangebracht, van nog geen meter in het vierkant. De voorstelling van het relief gaf een tweetal van het oorlogsveld terugkeerende soldaten, met drie paarden... Een toepasselijke, eenvoudig sprekende symbolische gedachte, en een even eenvoudige compositie op de diagonaal van den rechthoek. Maar wat mij het meest trof, was de weergave van de vreemde onrust in de paarden. We kennen het paard als een rustig dier, met een rustig innerlijk; het huppelt dertel of steigert

onstuimig, het briest, maar daarmee zijn we vertrouwd. Waar wij niet mede vertrouwd zijn, is als het paard onrustig is; dan is het ons vreemd. Dan voelen wij dierlijke instincten die wij met onze menselijke gevoelens mogelijk nog wel vaag kunnen bevroeden, maar niet meer kunnen kennen. En dit relief gaf die instincten, welke ons vreemd zijn, weer! Dit stukje plastiek was sculptuur. Wat een meesterwerkje in zijn subtiel geboetseerde wezenlijke realiteit.

Het relief was, zoo vernam ik, van Hugo Lederer, den beeldhouwer dien wij kennen van het fameuze Bismarckmonument te Hamburg, waarvan hij de figuur uit een granietblok van 15 m hoog hakte.

Ik bleef sindsdien Lederer volgen waar ik van hem hoorde, omdat hij me gefascineerd had.

Nu lezen wij dat hij overleden is op 69-jarigen leeftijd.

Ik blijf hem, wiens groote werken ik niet uit aanschouwing ken, gedenken uit dat kleine bronzen relief, dat werkje, dat misschien wel buiten de karakteristiek van zijn algemeen bekend oeuvre valt, maar dat onmiskenbaar bewijst, dat Hugo Lederer een „beeldhouwer" was.

J. P. M.

247

ONTWERP-LIJST BENAMINGEN VAN HOUTSOORTEN. V 1015.

Hoofdcmissie van de Normalisatie in Nederland.

Aan de inleiding van bovengenoemde lijst ontleenen wij het volgende:

De lijst van handelsnamen en botanische benamingen van houtsoorten, opgesteld in 1927 en opgenomen in de voorschriften N 1012 (Keuringsvoorschriften voor hout als bouw materiaal), bleek herziening en aanvulling te behoeven. Wat betreft de Oost- en West-Indische houtsoorten waren in overleg met het Boschbouwproefstation te Buitenzorg ter zake voorstellen ingediend door het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Er werd daarbij op gewezen, dat op grond van nadere onderzoekingen de botanische herkomst van tal van houtsoorten nauwkeuriger en vollediger kan worden aangegeven, dan in evengenoemde naamlijst het geval was. Een meer volledige en nauwkeurige opgave van de handelsnamen, de synoniemen daarvan en de botanische benamingen zou dan ook verhelderend en ordenend kunnen werken en mitsdien de toepassing van de voor bepaalde doeleinden meest geschikte houtsoorten krachtig kunnen bevorderen.

Bovengenoemde lijst betreft echter in hoofdzaak houtsoorten voor bouwdoeleinden. De betrokken normalisatiecommissie T1, voor de normalisatie van keuringsvoorschriften voor hout voor bouwdoeleinden, concludeerde dan ook, dat aan een naamlijst van meer algemeene strekking, als bedoeld door het Koloniaal Instituut, ongetwijfeld groote behoefte bestaat, doch dat de samenstelling van een zoodanige lijst aan een nieuw in te stellen normalisatiecommissie diende te worden opgedragen. Op grond van deze overwegingen werd op voorstel van commissie T1 door de Hoofdcmissie voor de Normalisatie in Nederland besloten tot de instelling van Commissie 49, voor de normalisatie van benamingen van hout.

De bedoeling van de opdracht was de opstelling van een lijst, welke voor een groot aantal van de in den handel voorkomende namen van houtsoorten aangeeft, van welke boomsoort het hout afkomstig is.

WILLEM NOORLANDER †

Op 24 Juli j.l. overleed op 63-jarigen leeftijd de architect Willem Noorlander, lid van den B.N.A. De heer Noorlander, die veel werk heeft gebouwd, heeft veel bekendheid verworven door zijn beide bioscooptheaters op de Ceintuurbaan te Amsterdam. In één waarvan hij trachtte in den gevel tot betonarchitectuur te komen in vorm van de z.g. Amsterdamsche School en vooral door het nieuwe Rembrandttheater op het Rembrandtsplein.

Voor dat hij zich als architect vestigde heeft de heer Noorlander

zich bekendheid verworven als schrijver van eenige technische boekwerken, waarvan vooral „IJzerconstructies" en „Betimmeringen" bekend zijn geworden.

De heer Noorlander was iemand met een onvermoeibare werklust en werkkraft, waardoor hij zich heeft weten op te werken tot een bekend architect in de hoofdstad. Op Vrijdag 26 Juli werd zijn stoffelijk overschot te Westerveld verascht.

J. P. M.

BOUWKUNST EN BOUWVAK DOOR B. T. BOEYINGA.

II. ORIËNTERING VAN DE TOEKOMST.

In het vorige artikel over bovengenoemd onderwerp, waarin een retrospectief overzicht over de verbondenheid van de bouwkunst aan het bouwvak werd gegeven, is, hoewel summier, aangegeven hoe het ontbreken van het verband tusschen bouwkunst en bouwvak geleid heeft tot de ontredde toestand, waarin wij ons heden bevinden.

Natuurlijk staan hierbij bouwkunst en bouwvak niet op zichzelf, maar houden verband met het geheele aspect dat onze samenleving vertoont. En evenals op het gebied der bouwkunst, is er op velerlei ander gebied met groot idealisme gestreefd naar verbetering en is men door groote toekomstverwachtingen beziel geweest. Er zijn ook bepaalde gebieden aan te wijzen, waarop een enorme ontwikkeling kon worden waargenomen. Maar, zooals Prof. Huizinga ons verklaart in zijn „In de schaduwen van morgen", alle idealen waren daarbij verdeeld. Er was wel een streven, doch dit streven was zonder evenwicht en kon ons geen nieuwe cultuur brengen. Hierop mag echter in dit artikel niet nader worden ingegaan. Het gebied der bouwkunst en alles wat daarbij behoort is al van zoo grooten omvang, dat het op zichzelf reeds meer dan voldoende stof geeft voor enkele tijdschrift-artikelen. Het is de bedoeling de gedachten daarbij zooveel mogelijk te laten gaan over bereikbare werkelijkheden, over tastbare en praktische mogelijkheden, maar met een geestelijken achtergrond, die deze beschouwingen alleen waarde kunnen geven.

Bij alle streven naar verbetering van toestanden in het bouwvak en het architectenvak moet op den voorgrond worden gesteld, dat bouwkunst en bouwvak een onverbreekelijk geheel zijn. Het besef daarvan te laten doordringen tot alle kringen in het maatschappelijk leven, die invloed kunnen hebben bij het bouwen, is de eerste en voornaamste taak van de architecten, als leidinggevende groep bij het bouwen. Alles wat in de toekomst zal geschieden, om tot een betere wijze van bouwen te geraken, moet op dat inzicht gebaseerd zijn. Er is geen ontwikkeling van de bouwkunst mogelijk, als ook niet het bouwvak mede tot ontwikkeling wordt gebracht. Slechts in een toestand, waarin alle factoren die van invloed zijn bij de tot stand bringing van bouwwerken, op hooger peil zijn gebracht, kan de Bouwkunst „de moderne 20e eeuwse bouwkunst", tot hooger ontwikkeling geraken. De enkele bekwame, krachtige en leidinggevende figuren onder de bouwmeesters zijn niet bij machte, om de bouwkunstontwikkeling in belangrijke mate te bevorderen, als niet het bouwvak in zijn geheel op hooger peil komt te staan. Deze vooraanstaanden onder de bouwmeesters kunnen bij bepaalde bouwwerken, met medewerking van enkele bekwame uitvoerders, waarbij de uitvoering van het werk kan worden opgedragen aan enkele goed georganiseerde bedrijven, wel incidenteel werk van hoog gehalte te voorschijn brengen. Dit is slechts de enkele bloem op een toevallig plaatsje in den overigens geheel onvruchtbaren grond. Willen we echter van algemeene ontwikkeling der bouwkunst kunnen spreken, die kan voeren tot een „nieuwe stijl", dan moet daarvoor het oog gericht zijn op het vruchtbaar maken van den geheelen bodem, of zonder beeld-

spraak, op gezondmaking van het vak in al zijn geledingen en het onderling verband van allen die tot het vak behooren en die bij de totstandbrenging van bouwwerken, in den ruimsten omvang, betrokken zijn. Dan alleen, in die afhankelijkheid van elkaar, kan de invloed van den meest bekwame overgebracht worden op den minder bekwame. De voorbijgegangene halve eeuw doet ons duidelijk zien, dat alle pogingen, die niet op deze volle gezondmaking van het „vak" zijn ingesteld, geen bevredigend resultaat geven, noch voor het technisch, noch voor het aesthetisch element in de architectuur.

Dit inzicht heeft de leiders van onzen Bond, reeds een aantal jaren geleden de vraagstukken, zoowel van de opleiding van den architect, als van de „saneering van het bouwvak", onder de oogen doen zien. Over beide onderwerpen zijn belangrijke rapporten verschenen. Over de opleiding in Jaargang 1931, pag. 381, over de saneering in Jaargang 1936, pag. 301 en de daarop gevolgde Proeve van uitwerking van het beginsel van registratie.

Hoewel deze rapporten zeer belangrijk zijn, en onze Bond daarmee (gedeeltelijk in samenwerking met andere organisaties in het bouwvak) verdienstelijk voorbereidend werk heeft verricht, is er toch veel meer noodig, dan hetgeen in deze rapporten wordt aangegeven, om tot een toestand te geraken waarin een levenskrachtigen opbloei van bouwkunst en bouwvak mogelijk is.

Alle factoren, die dezen bloei kunnen bevorderen, dienen onder de oogen te worden gezien. Het in deze rapporten voorgestelde kan slechts een zeer aanvankelijke verbetering brengen. Het bouwvak is ten slotte niet gezond te maken door de registratie van beroepen alleen en het aangeven van normen daarvoor. Van veel meer belang is het, aan te geven op welke wijze men in deze beroepen zal worden opgeleid. En die opleiding dient te worden gebracht in verband met het vak, en de beoefenaars van het vak moeten hierbij leiding geven en eischen stellen. Dit dient over de geheele linie te geschieden.

De verbondenheid van bouwkunst en bouwvak zal hierbij tot uitdrukking moeten worden gebracht. Dan alleen mogen wij er verwachtingen van koesteren.

In ruimer verband is het de geestelijke band tusschen kunst en samenleving, die de allesbeheerschende factor is bij alle te stellen toekomstverwachtingen van cultuur en kunst, dus ook van de bouwkunst. Maar als Prof. Huizinga in zijn zoeven genoemd boek een benaderende omschrijving van het begrip „cultuur" tracht te geven, dan zegt hij vooraf dat cultuur in de eerste plaats vereischt een zeker evenwicht van geestelijke en stoffelijke waarden. Dat hij het zeer bepaalde gebied, dat in dit artikel wordt behandeld, daartoe ook betreft, blijkt wel als we zien hoe hij als gevoelige waardemeter, waarmee men zich van den febrielen aard van het hedendaagsche cultuurleven kan overtuigen, een vergelijking van de lijnen der kunst geeft en zegt: „Al de overgangen die zij (de kunst) doormaakte, van het quattrocento (bloeiend kunsttijdperk in Italië tusschen 1400 en 1500) af, tot het rococo toe, waren geleidelijk, conservatief. De strenge toets van geschooldheid en kunst-

vaardigheid (spatieering van mij B.) werd in al die eeuwen onverzwakt en als een natuurlijke grondvoorwaarde gehandhaafd. Eerst in het impressionisme begint de prijsgeve van de beginselen, die op den duur den weg zou openen voor de burleske afwisseling van door reclame opgezweept mode-exessen, zooals de eerste decennien van deze eeuw te zien gaven."

Al is het dus, dat wij er ons wel bewust van mogen zijn, dat de ontwikkeling van de bouwkunst van meerdere factoren afhankelijk is, dan alleen van het weer gezond maken van het bouwvak, toch kan het gerekend worden tot onze taak te behooren, bij de zoo begeerde ontwikkeling van het cultureele leven, de voorwaarden waaronder deze ontwikkeling op ons gebied slechts mogelijk zijn, onder de oogen te zien, om daarmee, zij het slechts een steentje, bij te dragen tot de bereiking van een betere toekomst. Bij een ontplooiing van alle krachten der samenleving, bij het streven naar een nieuwen „stijl" kan ieder slechts op het gebied waarop hij in die samenleving bijzonder is ingesteld, zijn aandeel bijdragen. Alleen als onze levenshouding op deze overtuiging is gegrond, kunnen wij ook met ernst en overgave op een bepaald en beperkt gebied naar verbetering streven en daarmee onze taak, ja zelfs onze roeping vervullen. Het streven als zoodanig is daarbij reeds een kenmerk van cultuur.

Naast de eisch van verbondenheid van de bouwkunst aan het bouwvak is de tweede eisch die wij op den voorgrond stellen deze: Al hetgeen ondernomen wordt om tot betere toestanden in het bouwvak te komen, zal geleid moeten worden door den architect, den meester bij het bouwen. In aesthetischen noch in technischen zin, mogen wij leidende machten erkennen, die niet zelf praktisch als meester in het vak geschoold zijn. Theoretische overheersching, z.g.n. wetenschappelijke leiding, is, zonder meer, niet te aanvaarden.

Wij moeten hier echter reeds dadelijk aan toevoegen, dat de architect in het algemeen niet meer is die meester, aan wien zoo'n hooge taak kan worden opgedragen. Veelal is hij niet meer de eerste, de hoogste, de voornaamste van de degenen die tot het gilde van de bouwenden behooren. Velen die dezen „meesters-titel" voeren hebben slechts de kennis en levenshouding van een slechten gezelschap, om van hun kunnen maar niet te reppen. En het is in onze dagen helaas ook reeds zoover gekomen, dat zelfs meer belangrijke en bekwame architecten zich tot ondergeschikte krachten van de bouwenden hebben moeten verlagen. Zij hebben hun arbeid in loondienst der eigenbouwers gesteld, zonder eenige medeverantwoordelijkheid bij de totstandbrenging hunner ontwerpen.

Er moet dus nog wel iets gebeuren in de architectenwereld, eer men als geheel aan die hooge taak, aan het vervullen van die hooge roeping toe gekomen is. Aan de spits van het architectencorps staat wel een aantal bekwame bouwmeesters, die tot het aanvaarden van deze taak bevoegd kunnen worden geacht. Maar deze taak kan niet worden volvoerd door een kleinen kring. De geschiedenis, die in het vorig artikel werd beschreven, geeft reeds voldoende aanwijzing daarvoor.

Het eerste punt van het wederopbouwprogramma, wel te verstaan de wederopbouw van de harmonische samengang van bouwkunst en bouwvak, is dus de scholing van den architect en het vormen van een corps van vakbekwame en bij het vak leiding gevende architecten. Dit omvat meer dan het vraagstuk van de opleiding van den architect, zooals dat gesteld is in ons rapport, hiervoren genoemd en de wijze waarop daarin de oplossing is aangegeven. Er moeten veel bekwame architecten beschikbaar zijn, die tot in de uithoeken des lands leiding geven. Want dit is inderdaad de eerste en voornaamste eisch bij het vernieuwen van het bouwvak, en dit is niet te bereiken met uitsluitend in Delft gestudeerden.

Zonder regelend optreden der overheid is er echter niet de geringste mogelijkheid aanwezig, om dit in afzienbaren tijd te

bereiken. De vrijbuitery op het gebied der architectuur heeft sinds de laatste decennien der vorige eeuw, zulke onrustbarende afmetingen aangenomen, dat zonder wettelijke regeling geen verbetering meer mogelijk is. Dit weten wij al sinds jaren en hebben er al langen tijd geleden op aangedrongen. Dat de overheid niet aanstonds bereid gevonden is zulks te doen, is echter zeer goed te begrijpen. Er was nl. voor wettelijke regeling van het architectenberoep geen basis. Het werken van den onvoldoende opgeleiden architect is in het bouwvak meer regel dan uitzondering en men kon dit niet met een wettelijke regeling, als men een tooverformule omkeeren.

Oppervlakkige lieden onder de architecten hebben wel dikwijls aan die tooverkracht van een wettelijke regeling geloofd. Maar degenen die dit meer ernstig overwogen, hebben die wettelijke regeling meer gevreesd dan begeerd. Immers, de onbevoegden die door een wet niet broedeloos mogen worden gemaakt, zouden den door het rijk gesanctioneerden architectentitel even zoo goed verkrijgen als de meest bekwamen. En het door die lieden gemaakte onbekwame werk zou dan als 't ware door de overheid worden gesanctioneerd. De veelvuldige verschijning van dit onbekwame type van door het rijk erkende architecten, zou voor lange jaren in de maatschappij een verkeerd beeld geven van het architect zijn. Wij zien zulks in enkele landen, waar een wettelijke regeling onvoldoende voorbereid werd ingevoerd.

Wij mogen ons daarom in ons land gelukkig achten, dat met de wettelijke regeling in het zicht, uit de architectenwereld zelf de drang is opgekomen, om een vakbond te verkrijgen, welke al degenen omvat die architectenwerk verrichten, doch waarin differentie mogelijk is. Hierbij is het selectiebeginsel voor architecten op den voorgrond gebracht. Dit kan voor de overheid een basis zijn waarop wettelijke regelingen worden getroffen, die niet niveleerend naar beneden werken en naar een lager peil voeren, maar die slechts sanctioneeren wat aanwezig is. Dit kan, naar den maatstaf van enkele vast richtlijnen, door bij uitstek ter zake deskundigen worden vastgesteld. Op deze wijze kan van meet af aan het op hooger peil brengen worden begonnen en behoeven we niet, door een diepe daling naar beneden, de eerste decennien in die ontwikkeling te worden belemmerd.

Een woord van hulde aan de initiatiefnemers van dezen nieuwen organisatievorm is hierbij wel op zijn plaats. Indien er zich geen omstandigheden voordoen, waardoor de verwachtingen t.d.o. zouden kunnen worden teniet gedaan, dan kan deze daad van historische betekenis blijken te zijn. Hierbij mag nog wel eens extra worden opgemerkt, dat deze regeling niet is een „document contemporain", niet een onder den druk van de omstandigheden der laatste maanden ontstane concentratie, maar een reeds daarvoor geheel voorbereide overeenkomst met alle betrokkenen.

Met deze regeling en de daaraan verbonden „wettelijke bescherming" van den architectentitel of andere gelijkwaardige officieele erkenning, welke naar wij hopen en ook aannemen nu zeker spoedig zal komen, is de grond gelegd voor het bereiken van de als 1e programmapunt gestelde noodzakelijkheid, nl. de scholing van den architect en de vorming van een corps van vakbekwame en bij het vak leiding gevende architecten.

Begrijpen wij goed, deze regeling en deze titelbescherming is slechts een basis. Op deze regeling zal onmiddellijk meer moeten volgen, opdat de noodzakelijke ontwikkeling van den aanvang af in goede banen worde geleid. Wij mogen hopen en verwachten, dat de nieuwe vorm waarin de architectenvakbond zich gaat ontplooiën, ook voor deze noodzakelijke verdere ontwikkeling van het architectenvak zal blijken den goeden vorm te zijn. Wij willen ook hopen dat hierin de architecten van den aanvang af het terrein wat hun toekomst, hun werkgebied, geheel zullen veroveren en in goede banen leiden.

Aan die vorming van den architect zal hierna een afzonderlijk artikel worden gewijd.

(Wordt vervolgd).

IETS OVER RAADHUIZEN EN RAADHUISBOUW.

DOOR PROF. IR. H. T. ZWIERS.

(Overgenomen uit het Gemeentelijk Jaarboek 1940 van de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten.)

Slot.

Zoodra echter het dorpje zich tot een groot dorp of het stadje zich tot een groote stad heeft ontwikkeld, ontstaan, wat de situeering van een nieuw of te vernieuwen raadhuis betreft, principieele problemen. Problemen, die des te moeilijker worden, naarmate de groei sterker is geweest en naarmate de omvang van het gemeentelijke administratie-apparaat is toegenomen.

De historisch aangewezen plaats in de oude stadskern is in veel gevallen een centraal punt gebleven en zou dus en uit historische en uit andere overwegingen moeten worden gehandhaafd, maar er is nóch de bouwruimte om het enorme nieuwe apparaat te bergen, nóch een omgevende ruimte die tot het nieuwe bouwwerk in redelijke verhouding zou staan. En dikwijls niet de mogelijkheid om — zonder slooping van de geheele stadskern — te komen tot een oplossing die in alle opzichten kan bevredigen. Wat in het klein gebleven dorp met zijn aanvankelijk reeds zoo ruime opzet dikwijls mogelijk blijkt, het handhaven van de oorspronkelijke bouwplaats, zelfs wanneer het gebouw eenige malen den omvang van zijn voorganger moet hebben, dat is in vele steden tot een onmogelijkheid geworden.

Natuurlijk wordt de mate van die mogelijkheid ook — en in de eerste plaats — beheerscht door den omvang, dien het nieuwe bouwwerk zal krijgen. Een omvang, waarover verschil van meening kan bestaan, maar die toch in ieder geval mede beheerscht wordt door den omvang die de administratieve en bestuurlijke taak van de stedelijke overheid heeft aangenomen, waarbij onder de bestuurlijke taak tevens de representatieve taak te begrijpen is.

Voor onze Nederlandsche verhouding is die taak binnen zekere grenzen vast te stellen. De representatieve taak beperkt zich bij ons gemeenlijk tot ontvangsten, die voor kleinere gelegenheden in raadzaal of kleinere ontvangzalen, voor de meestal alleen in belangrijke plaatsen voorkomende grootere bijeenkomsten als congressen kunnen plaats vinden in een burgerzaal c.a. Wij kennen in ons land geen cultureel-representatieve taak in den zin zooals die in andere landen door het stadsbestuur in het stad(s)huis wordt uitgeoefend, en waarvan b.v. de bij elk belangrijk Engelsch raadhuis behorende enorme muziek- en voordrachtzaal, de stads-hal een typisch voorbeeld is.

Binnen zekere grenzen is dus voor elke Nederlandsche gemeente een zekere ontvangst-behoefte vast te stellen en zijn de daarvoor noodige zalen en zalencentralen te ontwerpen, waarbij — vanzelfsprekend — bij een zeker oppervlak aan benodigde zaalruimte een naar evenredigheid en zeer ruim bemeten oppervlak aan wandelgelegenheid in gangen, hallen e.d. noodig zal zijn. Ontbreken deze schijnbaar „oneconomische” bijruimten, toegangs- en verbindingsruimten, dan missen de ontvangzalen niet alleen hun doel, omdat ze tegelijk als salle-des-pas-perdus moeten gaan dienst doen, wat, zeker bij sommige plechtige ontvangsten hoogst ongewenscht kan zijn, maar bovendien ontbreekt datgene, wat het den bouwmeester mogelijk maakt het raadhuis ook inwendig in zijn ruimte-ontwikkeling tot volle ontplooiing te brengen: de aaneensluiting en op-éénvolging van ruimte van verschillende afmeting, verschillende ruimtevorm en verschillende belichting, het middel dus om een climax te bereiken die culmineert in de grootste en voornaamste ontvangruimte, welke bij een grooter raadhuis dus zal zijn de z.g. burgerzaal.

Het spreekt vanzelf, dat de bijbehorende utilitaire nevenruimten, garderobes, eventueele dienkamers e.d. naar evenredigheid te bepalen zijn. Evenzeer spreekt het vanzelf, dat het gebouwdeel, 250

wáár deze representatieve taak door het gemeentebestuur wordt uitgeoefend, in nauw contact behoort te staan met de ruimten, waar dat gemeentebestuur zelf zetelt. Dit inzicht is wel al zoo algemeen geworden, dat men spreekt van een representatief gedeelte van het raadhuis, in tegenstelling tot het administratieve gedeelte.

Tot het representatieve gedeelte rekent men dan behalve het complex van ontvangruimten c.a. den zetel van het gemeentebestuur, den raad, dus het geheele complex van raadszaal met tribunes, koffiekamer, leeskamer en verdere nevenruimten, alsmede de vertrekken van den Burgemeester, de vergaderkamer voor Burgemeester en Wethouders, dikwijls ook de vertrekken van Gemeente-Secretaris en Wethouders en in veel gevallen een aantal Commissie-kamers.

Ook de trouwkamers behoren in het algemeen bij dit z.g. representatieve deel van het gebouw.

Veel zal hierbij natuurlijk afhangen van aard en omvang van de gemeente zelf. In de grootere radhuizen zullen meerdere trouw- en commissiekamers noodig zijn, in de kleinere vindt combinatie plaats, menigmaal ook het traditioneele trouwen in de raadzaal. In de grootere gemeenten zal de taak van den Gemeente-Secretaris meer die van een directie-secretaris benaderen en zal zijn plaats als die van den secretaris in een groot kantoorgebouw moeten worden vastgesteld in de „directievleugel”, terwijl in de zeer kleine radhuizen de secretaris veeleer als chef-der-secretarie zijn plaats in of naast deze secretarie dient te hebben. Zoo is het ook met de wethouders. In de kleinere gemeenten niet alleen een kleiner aantal, maar ook een zooveel minder omvangrijke dagelijksche bestuurstaak, dat gemeenschappelijk gebruik van een of twee Wethouderskamers met een enkel spreekkamertje weinig bezwaar oplevert; in de grootere radhuizen afzonderlijke vertrekken voor alle wethouders, soms met eigen ontvang- en spreekkamer en vergaderkamer(s). Zeer groote verschillen, ook t.a.v. de trouwgelegenheid, die soms ingericht moet zijn voor ten hoogste enkele huwelijken op één dag, een aantal waarvoor de aanwezigheid van de raadzaal voldoende kan worden geacht, doch die in andere gevallen berekend moet zijn op een capaciteit van enkele honderden per dag!

Vervolgens wat men noemt het administratieve gedeelte van het gebouw en waarin theoretisch kunnen worden ondergebracht alle diensten en takken van dienst die tot het gemeentelijke apparaat behoren.

Naar den omvang van het bestuursapparaat worden de administratieve takken van gemeente-bemoeiing op meer of minder ver gaande wijze in afdelingen en onderafdelingen verdeeld, maar, welke namen deze ook in de verschillende gemeenten mogen dragen, zij bestrijken in het algemeen een gebied, dat zeer omvangrijk is, en waarvan de hierna volgende opsomming, ontleend aan de gegevens van enkele ontworpen gemeente-secretarieën, een beeld kan geven.

I.	II.
Bevolking (sregister)	Kabinet (burgemeester)
Burgerlijke Stand	Algemeene zaken
Militaire Zaken	Politie-zaken
Passenbureau	Onderwijs
Bureau Verkiezingen	Sociale (arbeids) zaken
Belastingzaken	Levensmiddelen
Gemeente-ontvanger	Maatschappelijke Steun
Pensioenbureau	Financiën

Statistiek	III.
Registratuur, inkoop en expeditie	Bibliotheek
Volkshuisvesting	Archief
Openbare- of Publieke Werken	Type-kamer, schrijfkamer
Gemeente-bedrijven	Expeditie
Kunzaken	Cantine personeel
Openbare Gezondheid	

In de voorgaande globale opsomming zijn onder I genoemd die afdelingen, die het meeste publiek ontvangen, onder II de afdelingen die minder of weinig publiek ontvangen, onder III enkele afdelingen van geheel inwendigen dienst.

Uit deze opsomming blijkt wel in de eerste plaats tot welken omvang de taak van het overheidsapparaat is uitgegroeid, maar bovendien ook, dat hier weer zeer groote verschillen aanwezig zullen zijn. Er zijn zeer kleine secretarieën, waar het bezoek van publiek zich tot enkele tientallen per dag gemiddeld beperkt, er zijn zeer groote, waar dit getal in de duizenden loopt en in een enkel geval ver boven de tienduizend gesteld moet worden.

En daarmee is nog geenszins het geheele gemeentelijke bestuursapparaat aan de orde gesteld. Wanneer wij in de voorafgaande opsomming afdelingen als Openbare- of Publieke Werken, Gemeente-bedrijven, Politie-zaken e.d. — om de meest opvallende voorbeelden te noemen — hebben gerangschikt onder de minder publiek ontvangende afdelingen, dan volgt daaruit, dat wij bij onze opsomming geenszins hebben bedoeld de onder deze afdelingen vallende diensttakken met hun geheele technische en administratieve apparatuur, maar alleen dat gedeelte van de algemeene administratie van die dienst-takken, dat rechtstreeks als onder de secretarie vallend kan worden beschouwd.

Wanneer wij echter deze dienst-takken volledig en met alle toebehooren in het administratieve gedeelte van het raadhuis zouden willen onderbrengen, dan zouden de volledige diensten van Publieke Werken, het volledige hoofdbureau van Politie, eventueel de geheele administratie van de Brandweer, en verder alle gemeentelijke bedrijven als Reinigings-, Tram-, Gas-, Waterleidings- en Electriciteitsbedrijf, en soms nog vele andere bedrijven daarin volledig opgenomen moeten zijn.

Alweer, in het kleine is dat mogelijk. Er zijn kleinere radhuizen, die tegelijk politiebureau, of tegelijk zetel van Publieke Werken of van andere gemeentelijke bedrijven zijn.

Wat het vereenigen van al deze bedrijven in één groot administratief geheel beteekenen zou voor onze groote steden en voor nog steeds groeiende groote bevolkingsconglomeraten, moge eenigszins duidelijk worden, wanneer wij ons de consequenties daarvan een oogenblik realiseeren.

In de eerste plaats krijgt daardoor het geheel gecentraliseerde administratieve apparaat een zoodanigen omvang dat het vele malen den omvang van de geschetste Secretarie alleen te boven zou gaan. Voor de grootere steden zou dit een enorme vermeerdering van het aantal dagelijksche bezoekers beteekenen en voor al die bezoekers, die waarlijk niet alle tot het zich snel oriënteerende-type van den globe-trotter behoren, zeer groote moeilijkheden in het vinden van de vele afdelingen en ontelbare afdelinkjes in hun uiteraard vaak nog wisselende plaats en indeeling.

Bovendien zijn vele van die gemeentelijke bedrijven zóó levend en groeiend en vaak ook zoo plotseling veranderend van aspect, dat het vrijwel ondoenlijk zou zijn eens-voor-al een bruikbaar raadhuis te bouwen.

En ten slotte zou het opvieren van personeel en bezoekers tot aantallen van vele tienduizenden en het af- en aanvoeren van die vele tienduizenden temidden van een modern stadsverkeer problemen opwerpen, die ver buiten het gebied van het raadhuis en zijn naaste omgeving zouden uitgroeien. Toch is een dergelijke opzet niet geheel ondenkbaar. Maar zij is alleen dan te verwezenlijken, wanneer men van het voornemen een raadhuis te

bouwen afziet en overgaat tot een veel verder strekkende intentie: het bouwen van een volledige bestuurswijk, waarvan het raadhuis met al zijn representatieve ruimten en met de voor het contact met het dagelijksch Bestuur van de Stad strikt noodige secretarieruimte de domineerende kern vormt. Het spreekt vanzelf dat men in dat geval niet alleen te maken heeft met een bouwprobleem, maar ook met een stadbouwkundig probleem van de eerste orde, waarbij óók de verkeersvraagstukken en óók uitbreidingsmogelijkheden om een vaste kern onder de oogen moeten worden gezien.

Ontkend kan echter niet worden, dat, waar het aanhouden van de historische plaats niet mogelijk is, daar waar dus een groote ontplooiing van stad en stadsapparatuur heeft plaats gehad, het van méér durf en ondernemingsgeest en van méér toekomstvertrouwen zou getuigen, het vraagstuk van de onderbrenging van stadsbestuur en stadsapparaat niet op de kleinste, maar op de grootste wijze aan te vatten. En het moge wijs zijn niet verder te willen springen dan zijn polsstok lang is, daartegenover staat, dat wie iets wil gaan ondernemen, wijs doet zich niet met den meest benepen maat-staf, met den kleinsten polsstok te wapenen, maar met een zoodanigen, dat hij, dáár waar de wil aanwezig is, den weg zal weten te vinden.

Overal waar het groote probleem niet in dien vollen omvang wordt gesteld, zal het steeds moeten komen tot een min of meer subjectieve opvatting van wat wél en wat niet in het raadhuis behoort te worden opgenomen. Het staat wel vast dat dan niet kan worden volstaan met een Secretarie, die min of meer een kern zou vormen van het geheele bestuurscomplex, maar dat, terwille van het behoorlijk functioneeren van verschillende afdelingen de Secretarie groter zal zijn, dan wanneer ze zou kunnen worden beperkt tot dat wat ze als minimum dient te omvatten: alle top-administratie, die noodig is voor het contact met het dagelijksch Bestuur van de Gemeente.

Hoeveel groter? Het is niet te zeggen. Hier meer, daar minder. De eene Burgemeester, Gemeente-Secretaris of Wethouder zal van oordeel zijn dat deze of gene afdeling best of zelfs beter buiten het raadhuis kan blijven, de andere zal oordeelen dat ze er onmogelijk buiten kan blijven: de omvang van het onder te brengen apparaat wordt het resultaat van een verschil-van-inzicht, waarbij tenslotte niemand bevredigd schijnt. En zoo groeit een bouw-programma, dat reeds tijdens den bouw zich voortdurend zal wijzigen en dat bij de voltooiing opnieuw anders zal blijken te zijn.

En de bouwmeester staat voor een taak, die zeker niet gemakkelijk is, en die zoo licht de neiging kan doen opkomen, dat, wat aanvankelijk bedoeld was als onderscheiding, nl. de verdeling van het gebouw in een representatief en een administratief gedeelte, al te gemakkelijk dóór te voeren tot een volmaakte scheiding.

Het ééne gebouw, het raadhuis, wordt tot twee gebouwen. Eén, het representatieve, waarvan alles vast staat en één, het administratieve, waarvan dan ... lang niet alles vaststaat. En in de plaats van het eene gebouw van één alles doordringend karakter, waarin het meer en minder belangrijke naar zijn aard onderscheiden is, treedt al te gemakkelijk een samen-stel van twee gebouwen van geheel verschillend karakter. Het eene, het afzonderlijke en naar zijn aard behandelde „representatiegebouw” en het andere „een gewoon kantoorgebouw als ieder ander kantoorgebouw”.

Daarmee is het vraagstuk naar mijn positieve overtuiging niet opgelost maar feitelijk ontgaan! Een raadhuis is niet een „gewoon” bouwwerk met ergens afzonderlijk (natuurlijk op het voornaamste punt) een aantal salons of statie-vertrekken, maar is en het behoort ook nu nog te zijn de waardige zetel van het Gemeentebestuur, die men

overal en van alle zijden als zoodanig en als één geheel aanvoelt en kan begrijpen en waardeeren.

Zoo laat het zich begrijpen, hoewel daarom, gezien de rangorde van het bouwtype nog niet verdedigen, dat enkele bouwmeesters, overweldigd door den omvang van het „administratieve” gebouw-„deel” en geleid door den wensch het in twee „deelen” uit elkaar geslagen bouwwerk tot meer éénheid terug te brengen het karakter van het „gewone kantoorgebouw” óók doorvoerden over het „representatieve” gebouw-„deel”, daarmee echter wel een zekere éénheid teweegbrengende, maar niet één van de orde die het gebouw-type mag en moet vergen.

Maar behalve principieel-architectonische heb ik toch ook wel andere bezwaren tegen het zoo pertinent scheiden van twee gebouwen-„deelen” van schijnbaar geheel verschillend karakter. En ik begrijp niet, hoe men in ons land, dat steeds een zekere democratische gezindheid heeft gekend, deze pertinente scheidings bewust propageert of zelfs eischt.

Het raadhuis is het huis van en voor de dorps- of stadsgemeenschap, het behoort ook de trots van alle stadsbewoners te zijn. Maar hoe kan het dat zijn, wanneer het representatieve „raadhuis” voor hem gesloten blijft, wanneer hij zelfs het voorplein tot dit heiligdom nauwelijks mag betreden om zich te verheugen in alles wat, óók voor hem en óók namens hem daar werd gewrocht. Hoe kan hij trots zijn op „zijn” raadhuis, wanneer voor hem alleen maar toegankelijk is dat „gewone kantoorgebouw”, waar hij al zijn kleine zieligheden, zijn zorgen, zijn moeiten, zijn verdriet mag komen verantwoorden op papier, waar hij schuchter zijn belastingmoeilijkheden ontvouwt, zijn kaarten voor distributie of uitdeeling haalt, zijn overleden naasten aangeeft, zonder ooit te ervaren dat „zijn” raadhuis méér is dan het gewone kantoorgebouw, waar men de levens van kleine menschen en hun zorgen . . . op papier registreert.

Het klinkt misschien een tikje sentimenteel, maar toch, dat raadhuis is niet het raadhuis van de Stadsgemeenschap, het is niet de trots van iederen stadsburger en niet dat deel van zijn leven en bestaan, dat het zou moeten en kunnen zijn. En daarom is

het waarlijk niet sentimenteel, wanneer wij verlangen, dat de gewone stadsburger bij een gewoon, normaal bezoek aan het eene en eenige stadhuis, „zijn” stadhuis óók, daarin niet binnentreedt door een achterdeur in een afzonderlijk, achteraf gelegen nuchter kantoorgebouw, maar dat ook hij het raadhuis terrein betreedt langs den koninklijken weg, en zóó, dat, ook al blijven de eigenlijke ontvangruimten voor hem gesloten, hij duidelijk begrijpen kan en begrijpen moet, dat hij hier intreedt in hetzelfde bouwwerk, waar zijn vertegenwoordiging zetelt, en mede namens hem zijn besturende en zijn representatieve taak verricht!

En hij moge op zijn weg daarbij te zien en te waardeeren vinden al datgene waarvan de zichtbaarheid en de appreciatie mogelijk is, zoowel voor hem als voor wie in het heiligdom der heiligdommen mag binnengaan. Ook en juist voor hem mag het raadhuis niet zijn een intellectueel in twee gescheiden deelen ontleed iets; juist voor hem moet het raadhuis overal en in alles zijn een groote en waardige eenheid. Maar in die waardige eenheid weer van een zoo rijke en waardevolle gevarieerdheid en zóó vol van levende kunstwerken en bekoorlijke details, dat elk volgend bezoek weer anders is dan het vorige, dat elke nieuwe waarneming weer nieuwe, nog niet geziene indrukken aan de oude waardevolle herinneringen toevoegt, dat elk bezoek op zich zelf een nieuwe verrijking beteekent.

Opdat iedere stadsburger iedere vreemdeling telkens opnieuw naar het eerste huis van de stad kan voeren, om telkenmale tot zijn eigen verrassing te ontdekken, zelf opnieuw door „zijn” raadhuis, dat hij meende toch wel door en door te kennen, te zijn geboeid, als ware het de eerste maal . . .

Dit is veel verlangd. Misschien te veel?

Ik geloof het niet. Is er wel ooit iets te veel, wanneer aan de volheid des levens voldaan moet worden. Is er wel ooit iets te veel als er getuigd moet worden van onze ingesteldheid? Denken wij niet (te veel) in hoeveelheden en getallen, in meetbare en in „rendabele” waarden?

Zeer zeker moeten andere waarden en andere maatstaven gelden als het gaat om het bouwen van het eerste huis van dorp of stad, het raadhuis.

Haarlem, Januari 1940.

Prof. Ir. H. T. ZWIERS.

EEN BOEK OVER GROOT-GRIEKENLAND.

Het is een genoeglijk reisverhaal, dat Carel Scharten ons in zijn „De schatten van Groot-Griekenland” geeft van zijn bezoek aan het zuidelijk deel van de Oostkust van Italië, van Apulië, van Barezzi af tot aan Lecce en Otranta, voorafgegaan door een bezoek aan Benevento en gevolgd door een kijkje in het westelijker Tarento. In alle plaatsen, vaak niet grooter dan dorpen, onbekende, maar daarom niet minder belangwekkende kathedralen, waarmede we kennis maken. Kathedralen in Romaanschen stijl, uit de 11e en 12e eeuw.

Carel Scharten, die een leek is op architectuurgebied, gaat niet essentieel op de bouwkundige schoonheden der monumenten in en doet daarbij als schrijver geen moeite (althans zoo lijkt het) de gebouwen in hun karakteristiek te treffen. Maar het zijn de uitingen van zijn bewondering, die ons ontvankelijk maken voor de schoonheden van architectuur in die vrij afgelegen hoek van Europa, zóó ver naar het Oosten, dat Oostersche elementen er duidelijk waarneembaar zijn.

Trouwens de vermenging van de karakteristieken van Oost en West, en van Noord en Zuid, is zeer diep in wederzijdsche richting. Ver over de geographische grenzen heen zijn de culturen inniger aan elkaar verbonden dan men oppervlakkig zou vermoeden.

Carel Scharten weet natuurlijk hoe men zoo'n reisverhaal lees-

baar moet maken en is daar dan ook zeer wel in geslaagd. Over de bouwkunst vertelt hij tal van aardige dingen en hij maakt goede opmerkingen. Zoo lezen we het volgende, dat ons bij het restaureeren te denken kan geven:

„De Kathedraal (te Barletta) is een verrukking. Zij heeft dat bij uitstek levende van bouwwerken, waarin men den eenen stijl uit den anderen groeien ziet. Zuiverheid van stijl is een voortreffelijk ding, maar wij zagen domkerken in deze Puglie tot zulk een zuiverheid van lijnen en vormen gerestaureerd, dat de kanunniken niet meer zitten durven in het onvermurwbaar stijlvolle koor en zich met hun koorbanken uit een later eeuw schichtig terugtrokken in een zijkapel.”

En ook:

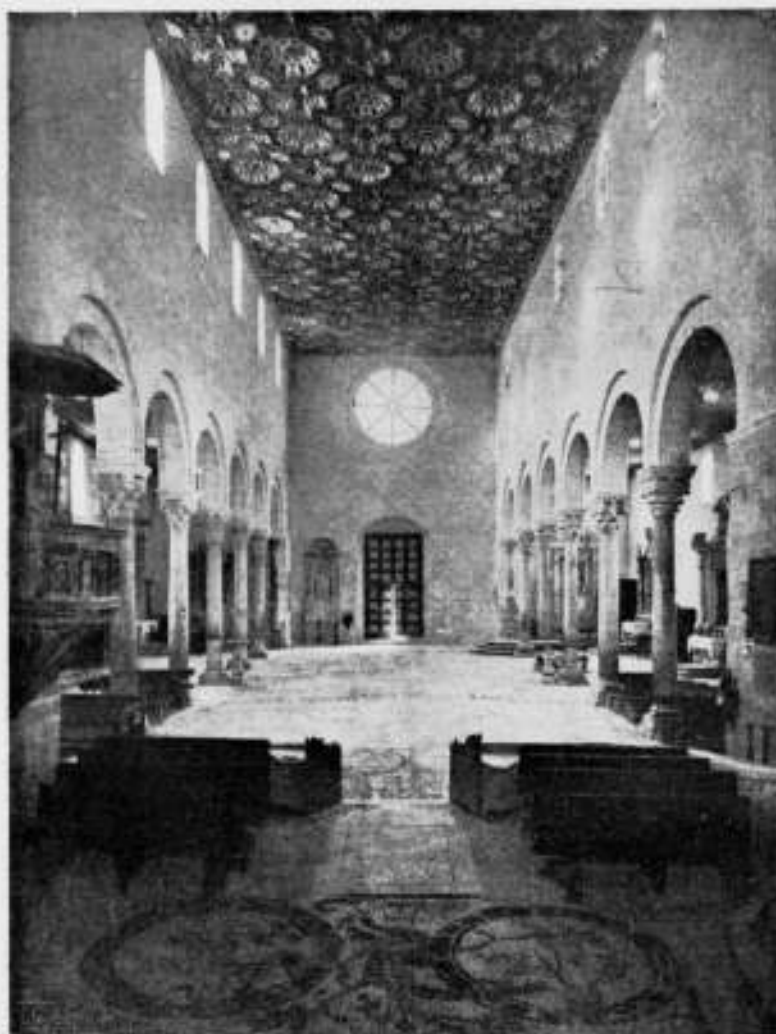
„Zeg niet, dat het immers de lijnen zijn, de vlakken, en hun verhoudingen, die deze schoonheid bepalen, want dan zouden het stadhuis te Rouaan of Venetië's Dogenpaleis, het Paloazzo Farnese te Rome of het paleis op den Dam de schoonste kerken in schoonheid evenaren. Toch doen ze dat niet, al bereiken zij het mooiste, waartoe de bouwkunst een stadhuis of een paleis opvoeren kan. En waarom doen zij dat niet? Omdat de paleizen en stadhuizen de uitdrukking zijn van krachtige eendracht, of van macht, of van edele voornaamheid. De kerken daarentegen zijn de uitdrukking van de begeerte naar den Geest, dien wij

DE BASILIEK VAN SAN NICOLA TE BARI (XIe - XIIe EEUW)

DE KATHEDRAAL TE TRANI (XIIe - XIIIe EEUW)
UIT „DE SCHATTEN VAN GROOT-GRIEKENLAND”, DOOR CAREL SCHARTEN

HET INWENDIGE KATHEDRAAL TE OTRANTO, (XIe - XIIe EEUW).

UIT „DE SCHATTEN VAN GROOT-BRIEKENLAND“, DOOR CAREL SCHARTEN

DETAIL VAN DE BUITENGALERIJ DER KATHEDRAAL TE BITONTO.

UIT „DE SCHATTEN VAN GROOT-BRIEKENLAND“, DOOR CAREL SCHARTEN

God noemen. En ook al is een bepaald geloof ons vreemd, om zekere dogma's die wij verwerpen, in de diepten ontspringt alle geloof uit dezelfde eeuwige bron, en schooner is er op de wereld niet dan een verheven berglandschap, de oneindige zee, en een stille, van het eeuwig verlangen der menscheit doorademde kerk."

Het boek is geïllustreerd met 24 goede platen, meest van onbekende architectuur.

Deze uitgaaf van de Wereld Bibliotheek brengt op een aantrekkelijke wijze de bouwkunst naar voren. Zij heeft hiermede een goede daad verricht.

J. P. M.

KATHEDRAAL TE AMIENS.

De Kathedraal te Amiens heeft een middenschip dat 14 m breed is. De normale travee is 7.5 m breed. Denkt men het verhoogde 6-deelige kruisgewelf over zulk een travee van het middenschip gemiddeld 25 cm dik, en herleidt men voor het gemak der berekening het kruisgewelf tot een halven bol met een middellijn van 10 m, dan is het gewicht van zulk een gewelf, aannemende een gewicht van 1500 kg/m³, ongeveer 75000 kg, zegge 75 ton. Het schip telt 14 van zulke vakken, dat is dus 14 X 75 ton is 1050 ton metselwerk.

De aanzet van de gewelven ligt 32 m boven den kerkvloer, de kruinen der gewelven 42 m. Zegge 42 m, ongeveer de hoogte van de Wolkenkrabber op het Daniël Willinkplein te Amsterdam. De geloovigen hebben wel vertrouwen in hun bouwmeester moeten schenken, die hun vroome aandacht gaven onder een steenen gewelvenmassa van 1050 ton, 40 meter boven hen uit. Vergeet hierbij niet, dat we nog geen rekening hielden met de gewelvenzwaarte van de gewelven over de twee zijbeuken langs het schip en over de vier rond het koor.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 33

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

17 AUGUSTUS 1940

WOONKAMER IN TALIESIN

DE AMERIKAANSCH ARCHITECT FRANK LLOYD WRIGHT.

Wright is in 1869 geboren, hij is nu dus 70 of 71 jaar oud. Zijn eerste bouwwerk dateert van 1887, de Hillside Home School. In het jaar daarop bouwt hij zijn eigen huis in Oak Park, Ill. Dan volgen talrijke groote landhuizen in de Staten Illinois en Wisconsin, de omgeving van Chicago. Zeer bekend uit dien eersten tijd zijn het landhuis Dana (Springfield, Ill.) uit 1899, en D. D. Martin (Buffalo, N. Y.) uit 1904. Bij beide vallen de lange, gesloten gangen reeds op, die de verschillende onderdeelen der plattegronden verbinden, en die, als serres benut, de weelderige planten bevatten, waarvan ook de overige interieurs zoo rijkelijk voorzien zijn. Schoon metselwerk, gewapend beton, keramische producten, en gebeitst eikenhout worden binnen gebruikt. Buiten is baksteen het materiaal. De meubelen, die voor het grootste deel in den wand zijn opgenomen, zijn tegelijk met het huis ontworpen. Verwarming en ventilatie vormen bovendien integreerende deelen van het plan.

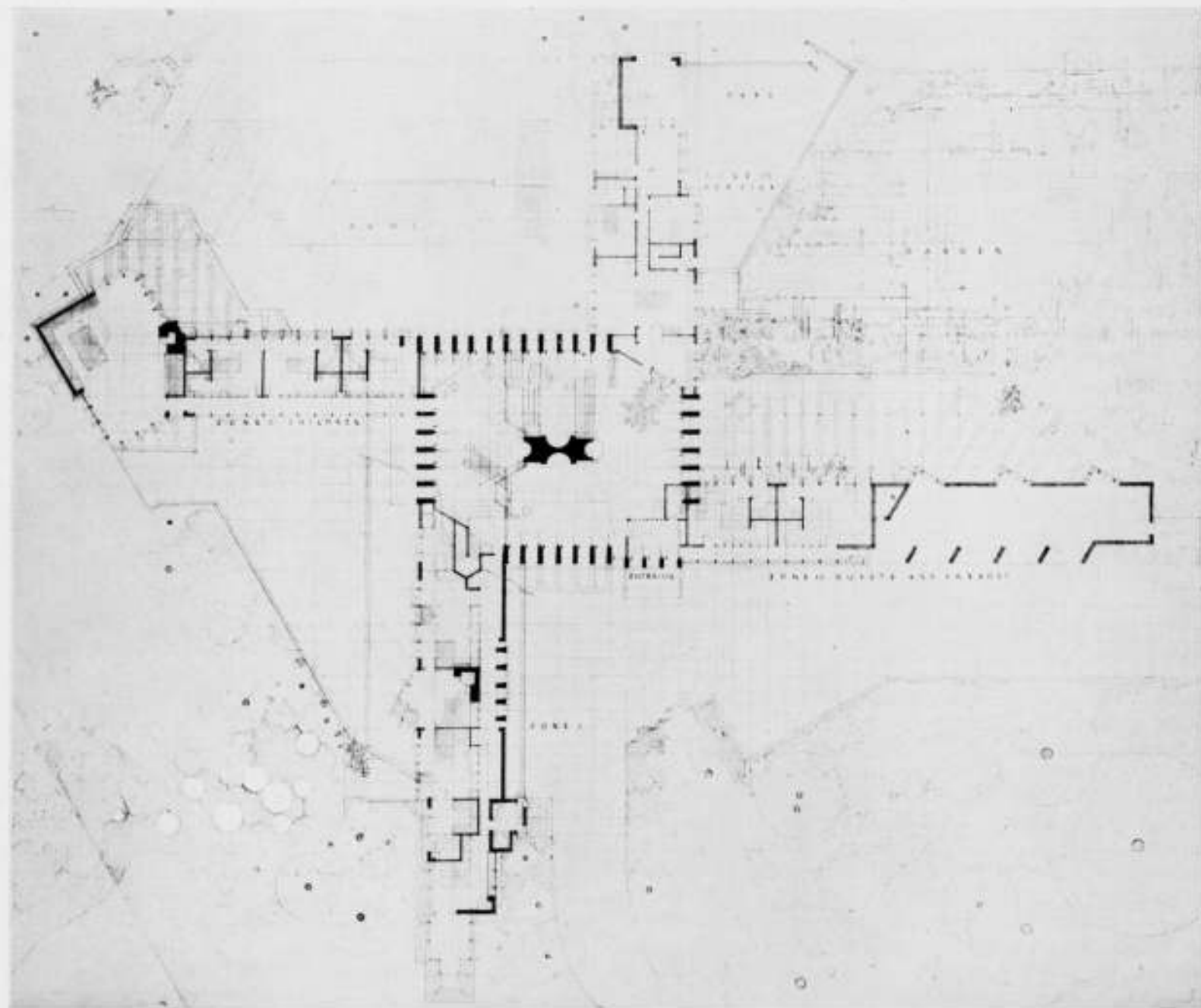
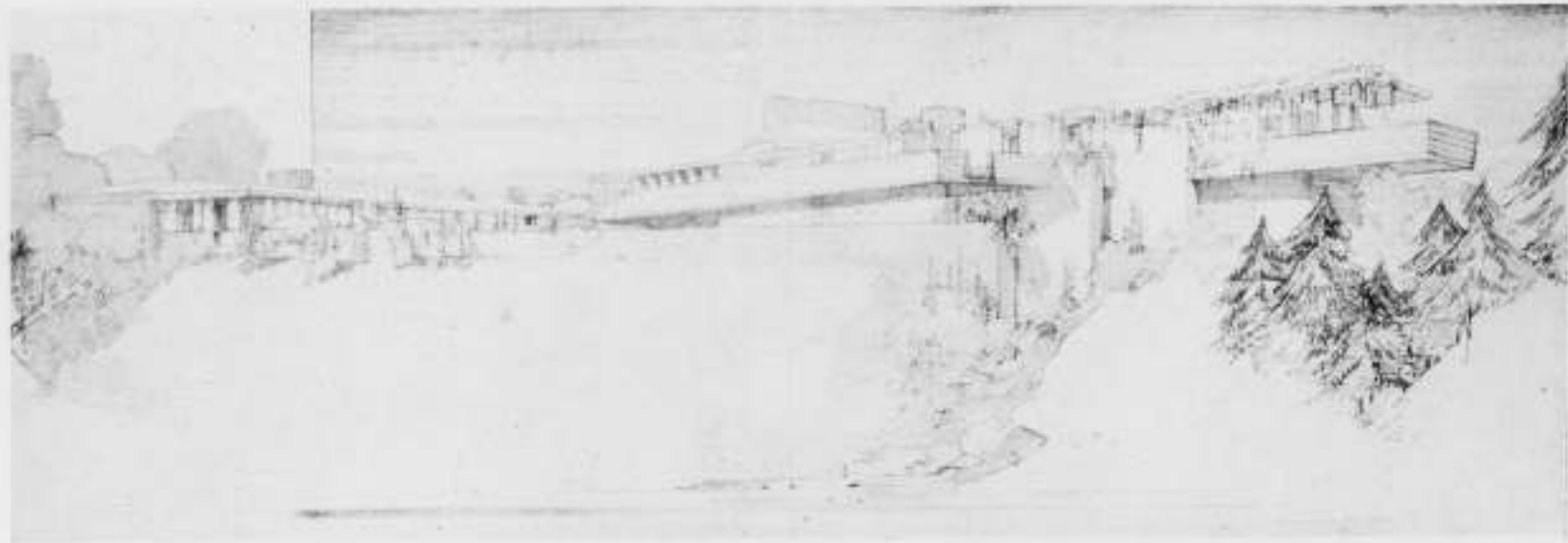
In 1905 volgt dan het beroemde en overbekende Larkin Kantoorgebouw in Buffalo, N. Y., in een fabrieksdistrict opgericht, een project waarbij de architect alle aandacht besteedde aan het weren van rook, vuil en lawaai, en waar hij reeds overging tot het volmaakt gesloten „air-conditioned" gebouw. Ook de opzet, één groote centrale ruimte waaromheen de galerijen loopen,

die als werkruimten in open verbinding staan met die centrale hal, is een voorbeeld geworden, waarnaar later verscheidene kantoorgebouwen zijn ingedeeld. Een zeer ruime toepassing is hierbij gemaakt van bovenlicht. Brandvrijheid is bereikt door toepassing van verglaasden steen, beton en een soort houtgraniet, waarvan de trappen, vloeren, kozijnen en lijstwerken zijn gemaakt. Vernuftige stalen meubelen completeren het geheel.

Het jaar daarop ontstaat de even bekende Unity Temple (Oak Park, Ill.), een groot gewapendbeton monoliet, waarvan de oppervlakte na ontkisting gewassen is, zoodat het grind zichtbaar is geworden. Ook hier, evenals bij het Larkin Kantoorgebouw, een zeer strenge, monumentale architectuur met een typische geslotenheid in de gevels door uitgebreide toepassing van bovenlicht.

Na 1906 zijn het opnieuw voornamelijk groote landhuizen, die door Wright worden gebouwd, waarvan Coonley (River Forest, Ill.) en Robie (Chicago, Ill.), beide van 1908, tot de meest bekende behooren.

Tien jaar later ontstaat het „Imperial Hotel" in Tokio, waarna tusschen 1916 en 1921 nog enkele andere werken in Japan volgen, een tweetal landhuizen en een meisjesschool.

„WINGSPREAD“, BUITENHUIS VAN MR. JOHNSON BIJ WINDY POINT RACINE WISCONSIN

ARCHITECT FRANK LLOYD WRIGHT

Dit Imperial Hotel is ook weer een van zijn beroemde werken geworden, niet alleen om zijn fraaie aanpassing aan de omgeving, maar het meest om de vernuftige constructie van het gebouw, dat door Wright met groote scherpzinnigheid op aardbeving werd berekend. In 1922 is gebleken, dat de genomen voorzorgen in alle opzichten doeltreffend waren; het gebouw is na de in dat jaar opgetreden aardbeving-ramp volkomen gaaf gebleven.

Wright's activiteit is tot op den huidigen dag voortgezet; in een architecten-praktijk van ruim vijftig jaren heeft hij een tweehonderdtal min of meer belangrijke bouwwerken tot stand kunnen brengen.

Van zijn vroegere werken geeft de in twee portefeuilles verschenen uitgave van Ernst Wasmuth „Ausgeführte Bauten und Entwürfe von Frank Lloyd Wright“, Berlijn 1910, prachtige teekeningen, terwijl het speciale nummer van de Architektur des XX. Jahrhunderts, bij denzelfden uitgever in 1911 verschenen, veel foto's en goede plattegronden geeft. De architect C. R. Ashbee schreef daar een inleiding bij, terwijl de genoemde groote uitgave in twee deelen een beknopte toelichting van Wright zelf bevat.

Een uitvoerig Nederlandsch overzicht van zijn werken vindt men verder in de zeven nummers van Wendingen, die in 1925 en 1926 door H. Th. Wijdeveld zijn samengesteld. Hierin komen, behalve de inleiding van Wijdeveld, artikelen voor van de hand van H. P. Berlage, J. J. P. Oud, Mallet Stevens en anderen, terwijl een drietal opstellen van Wright, getiteld „In the Cause of Architecture“ uit de jaren 1908, 1914 en 1925 zijn opgenomen.

In dien tijd is ook het boek van den Duitschen architect H. de Fries, „Frank Lloyd Wright, aus dem Lebenswerke eines Architekten“ (Ernst Pollak, Berlijn 1926) verschenen, waarin behalve afbeeldingen van de toen reeds algemeen bekende bouwwerken, ook een aantal kleurige schetsen voorkomen van een zomerkolonie in Californië (Lake Tahoe, 1923) en een fantastisch project Doheny Ranch (Los Angeles, 1922), beide echter nimmer uitgevoerd. In dit boek vindt men van de hand van den bekenden R. Neutra een beschouwing over een betonblokken-bouwmethode, die Wright toen op groote schaal toepaste.

Van Wright's nieuwste werk geeft de Januari-aflevering van The Architectural Forum 1938 (adres: The Architectural Forum, 135 East 42nd Street, New York, N.Y.) bijzonder fraaie gegevens. Voorts is er een bundel van de vier lezingen die Wright in Mei van het vorige jaar heeft gehouden, lezingen, waarvoor een enorme belangstelling bestond. Het is interessante lectuur. Geen academische lezingen zijn het, maar spontane voorde- vuist gesproken voordrachten, die af en toe met films werden toegelicht, en waarbij een levendige discussie plaats vond, die in haar geheel in de uitgave is opgenomen. Het boekje is ook daarom interessant, omdat het een nauwkeurig gedateerde opgave van alle werken van Wright, ook de onuitgevoerde projecten, bevat, een bibliografie, en plaatjes o.a. van Taliesin, Falling Water, Jacobs' House en Johnson Building.

Wat bij de bestudeering van het werk van F. L. Wright in de eerste plaats bewondering wekt, is zijn meesterlijke behandeling van den plattegrond. Of het werk klein of groot is, het is altijd een genot, de ontwikkeling der plattegronden na te gaan. Hij gaat daarbij in den regel uit van een vast matensysteem, dat hij met voorliefde op een vierkanten-stelsel van 4 voet baseert. Deur- en raambreedten zijn daarmee vastgelegd (zie Johnson-Cottage, Racine). Bij zijn minimum-woning (Jacobs' House) is dat een systeem van 4 bij 2 voet.

Wright gaat zelfs zoo ver, dat hij plattegronden ontwerpt op een honingraatsysteem (Landhuis Paul Hanna), een plattegrond die overigens nadere bestudeering overwaard is. Wright beweert, dat de zeshoek zich beter aanpast aan de menselijke beweging

LUCHTFOTO VAN „WINGSPREAD“

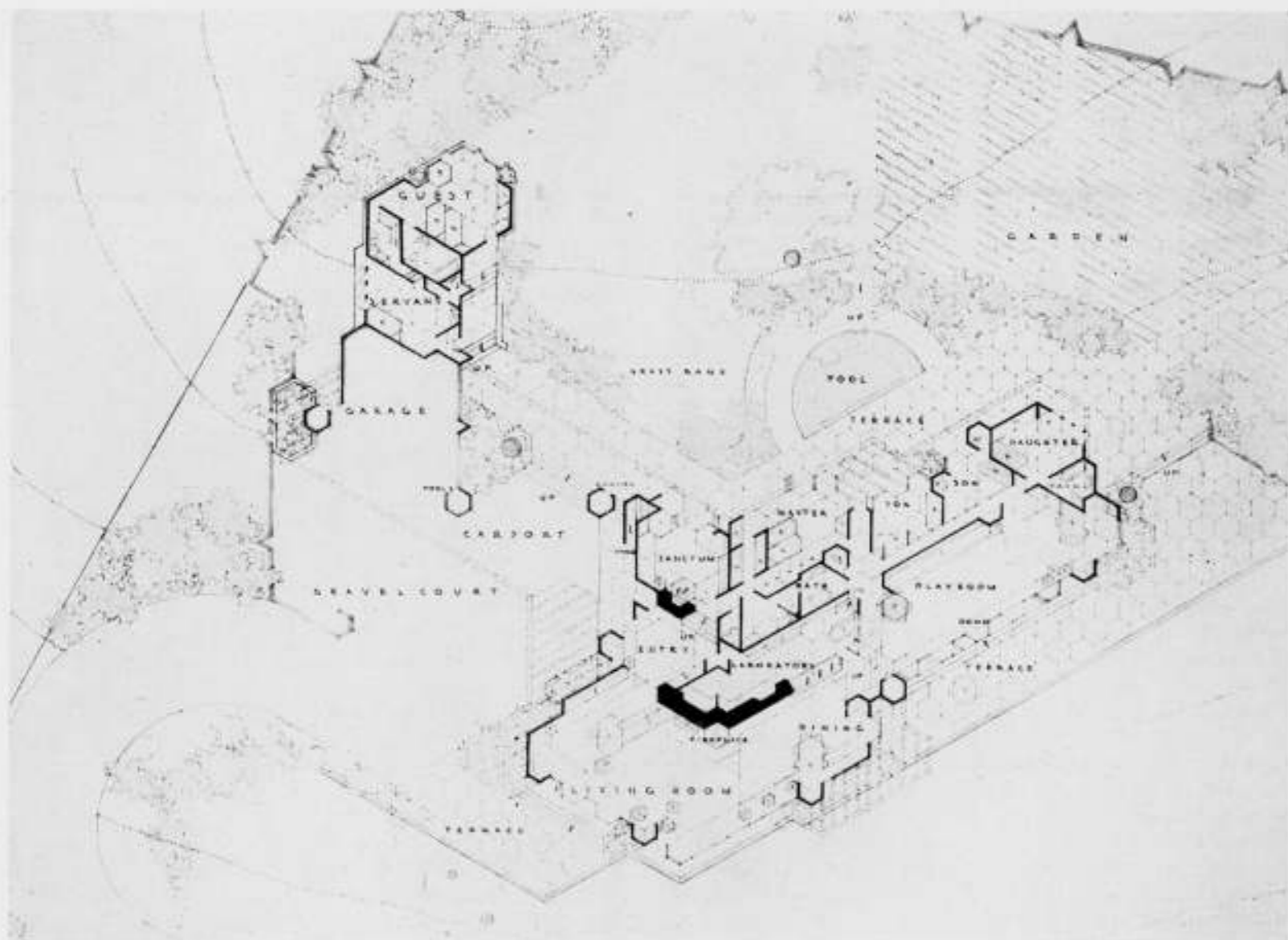
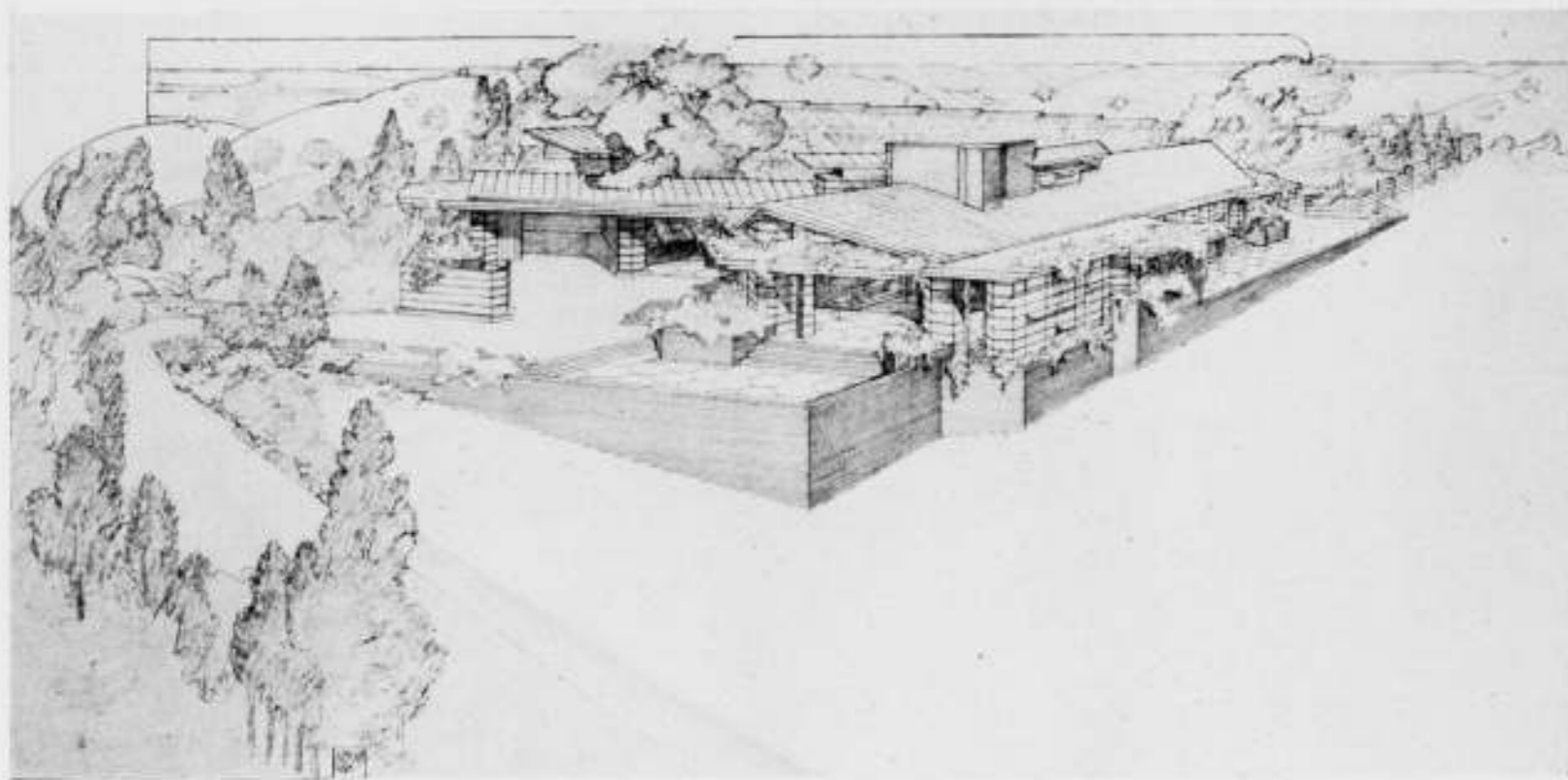
dan de rechthoek, en meubileert dit huis met tafels, stoelen, bedden, die geen andere dan hoeken van 120 graden vertoonen. Er bestaat een wolkenkrabber-project van Wright, waaraan het systeem van de 1-2 driehoek (rechthoekszijden a en 2a) ten grondslag is gelegd, waarvan hij eveneens op fantastische wijze gebruik weet te maken.

De groote landhuizen ontwikkelen zich met lange vleugels uit een centrale kern, zooals b.v. prachtig uitgewerkt is in den plattegrond van het bovengenoemde Johnson-huis te Racine, Wisconsin, „Wingspread“ genaamd. In het midden bevinden zich de toegang en de huiskamer van reusachtige afmetingen met een centralen schoorsteen met vier stookplaatsen. Aan die woonkamer sluiten vier vleugels aan: zône 1 voor mijnheer, mevrouw en de dochter, zône 2 voor de 3 jongens (met slaap- en speelkamers), zône 3 voor de gasten (hierin is ook de garage voor 5 wagens opgenomen), en tenslotte zône 4 voor de keuken en het dienstepersoneel. Er is overal zon, elke vleugel heeft een volkomen vrij uitzicht, staat geheel op zichzelf, en heeft een huistelefonische verbinding met alle andere vertrekken. De centrale verwarming is ingebouwd. Het huis is hoofdzakelijk van zandsteen, roode baksteen en hout gebouwd. Wright noemt het „niet aesthetisch, maar organisch“. Hij zegt: „dit is waarschijnlijk een van de meest complete, best geconstrueerde, duurste huizen die ik het geluk had te mogen bouwen“. Het groote terrein, ongeveer 16 ha, waarop het huis staat, was niemand nog als de-moeite-waard opgevallen, maar men realiseerde die schoonheid pas toen het huis er stond. Zoo verhoogt goede architectuur de schoonheid van het landschap.

Een tweede kenmerk van Wright's werk is zijn liefde en aandacht voor het materiaal. Hij staat niet stil bij een eenmaal gekozen constructietype, maar past zijn materiaalkeuze volledig aan bij de omgeving waarin zijn bouwwerk komt, terwijl hij steeds weer nieuwe materialen en constructiemethoden in zijn werk tot toepassing brengt. Fraaie verwerking van breuksteen contrasteert b.v. in het merkwaardige Falling Water met de gedurfde gewapend betonconstructies der ver overkragende balcon, en hij schroomt niet, hierbij het meest geacheveerde stalen raam toe te passen. In de woestijn in Arizona bouwt hij met tentdoek, in Hollywood met de vooraf klaargemaakte geornamenteerde betonplaten-spuuwand, die uit eenheden van 40 x 40 x 8,75 cm bestaat, 3 blokken in het systeem van 120 x 120 cm. Koel in den zomer, warm in den winter, vuurvast, tegen aardbeving bestand!

Alles benut hij, glas, triplex, papier.

Typisch blijkt dat bij zijn pogingen, een huis voor bescheiden middelen te bouwen. Hij acht dit een van de meest nijpende architectonische problemen in Amerika. Het grootste bezwaar voor de oplossing van dit huis voor bescheiden inkomens is het feit, dat men in Amerika geen levenskunst kent, niet weet hoe

„HONEYCOMB“ BUITENHUIS VAN DR. PAUL HANNA, CALIFORNIE

ARCHITECT FRANK LLOYD WRIGHT

WOONKAMER IN „HONEYCOMB“

men wonen moet. Het kleine huis moet het groote niet na-apen. Het is in principe anders. Geen kleine villa. Men moet beginnen met op elk gebied te vereenvoudigen. Weg met onnodige materialen, weg met overbodig grondwerk. Geen gecompliceerde daken, en vooral geen doorbrekingen daarin.

De collega's hebben Wright uitgelachen, omdat hij die woningen van 5500 dollar bouwen wilde, waar dan nog 450 dollar voor verwarming en 450 dollar voor architecten-honorarium af moest. Het hierbij gereproduceerde Jacobs' House is het eerste voorbeeld. Het huis heeft uitsluitend met triplex bekleede houten binnenwanden zonder holle ruimten. Die openingen verhoogden toch maar de brandbaarheid en bevorderden het optreden van ongedierte.

Maar al zeiden de collega's, dat Wright na dit Jacobs-experiment er geen enkele meer bouwen zou, Wright zwoer dat hij er 40 zou maken, omdat hij het probleem van het allergrootste belang voor Amerika achtte. Hij was in Mei 1939 aan het 27ste bezig. Hij is van meening dat het denk-werk en de inspanning, die zoo'n klein object vereischen, met eenige overdrijving even groot te stellen zijn als voor een gebouw van een miljoen dollar. Niets is naar zijn meening moeilijker en uitputtender dan dit probleem. Hij heeft voor deze huizen wel zeer veel vereenvoudigingen aangebracht. Om te beginnen schaft hij het zichtbare dak af, dan de garage (die 't maar met 2 zijwanden doen moet en desnoods een afdak er boven), dan de fundeering (betonplaat van 4" direct op den grond). In deze plaat wordt de vloerverwarming opgenomen. Daarmede zijn dus ook de radiatoren geëlimineerd. Schilderijen en meubelen worden zooveel mogelijk weggelaten, tenzij die meubelen tevens de wanden kunnen vormen. Er is geen schilderwerk. Het hout blijft zooals het is, het houdt zich goed. Geen pleisterwerk. Geen goten, geen afvoerbuizen.

Een radicale opvatting dus. Er komen in hoofdzaak slechts vijf materialen aan te pas: baksteen, cement, hout, papier en glas.

Het systeem van 2 x 4 voet in den plattegrond, dat in de gevels wordt voortgezet, geeft vereenvoudiging in de afmetingen der deur- en raampartijen.

De buitenwanden bestaan uit drie lagen board met papieren tusschenlagen, onderling vastgemaakt door middel van schroeven. Het glas is overal spiegelglas. Het dak is een goed asfaltdak op houten liggertjes. Overal is gestreefd naar gebruik van machinaal en vooraf gereed te maken onderdeelen.

De woonruimte heeft een maximale oppervlakte en profiteert zooveel mogelijk van den tuin. Zij bevat den schoorsteen (open vuur), tafels, boekenplanken en een eethoek met vaste bank. Er is een gemakkelijke en zeer beknopte kookplaats tegenover

de eetruimte, in direct verband met of deel uitmakend van de woonkamer.

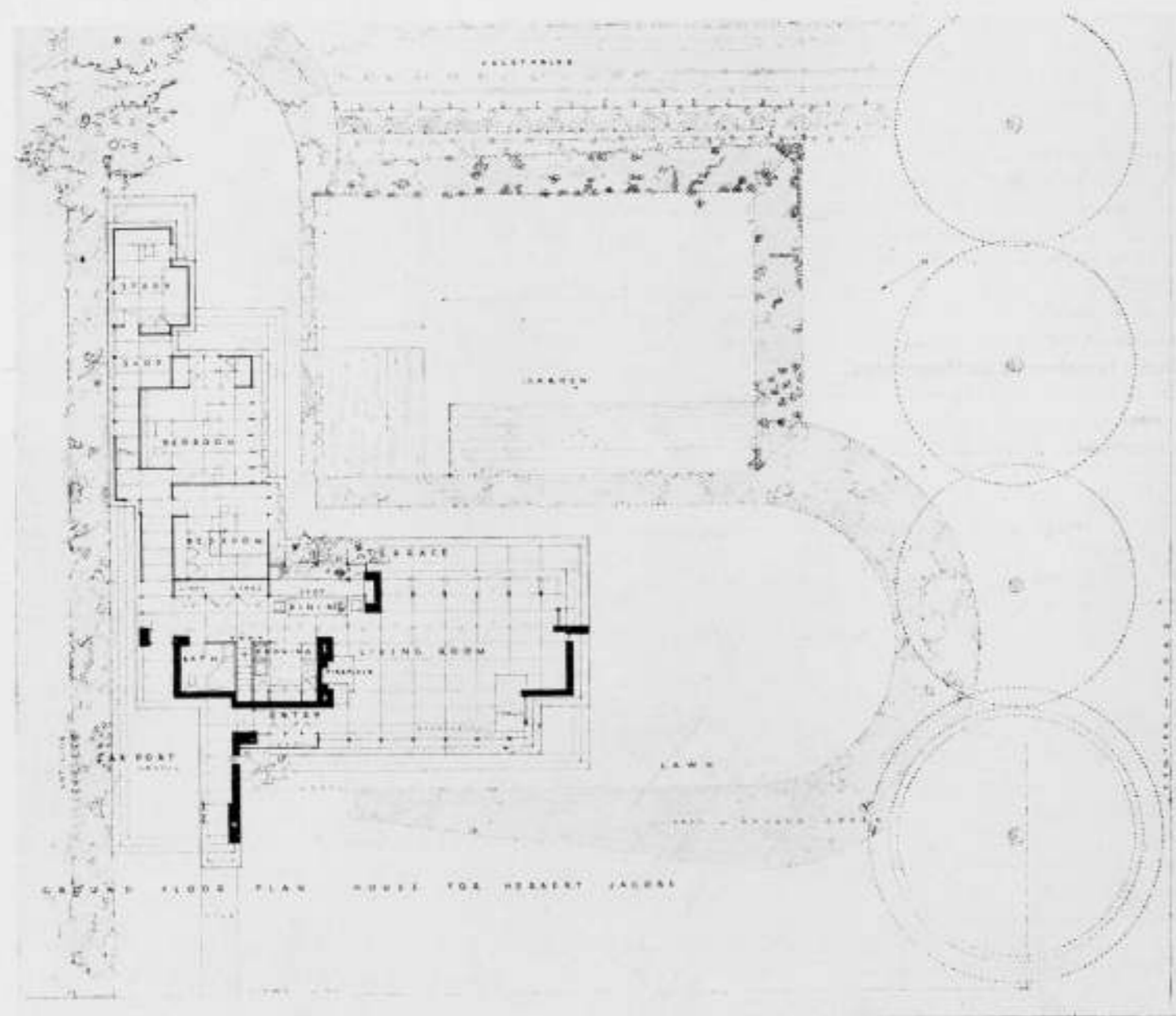
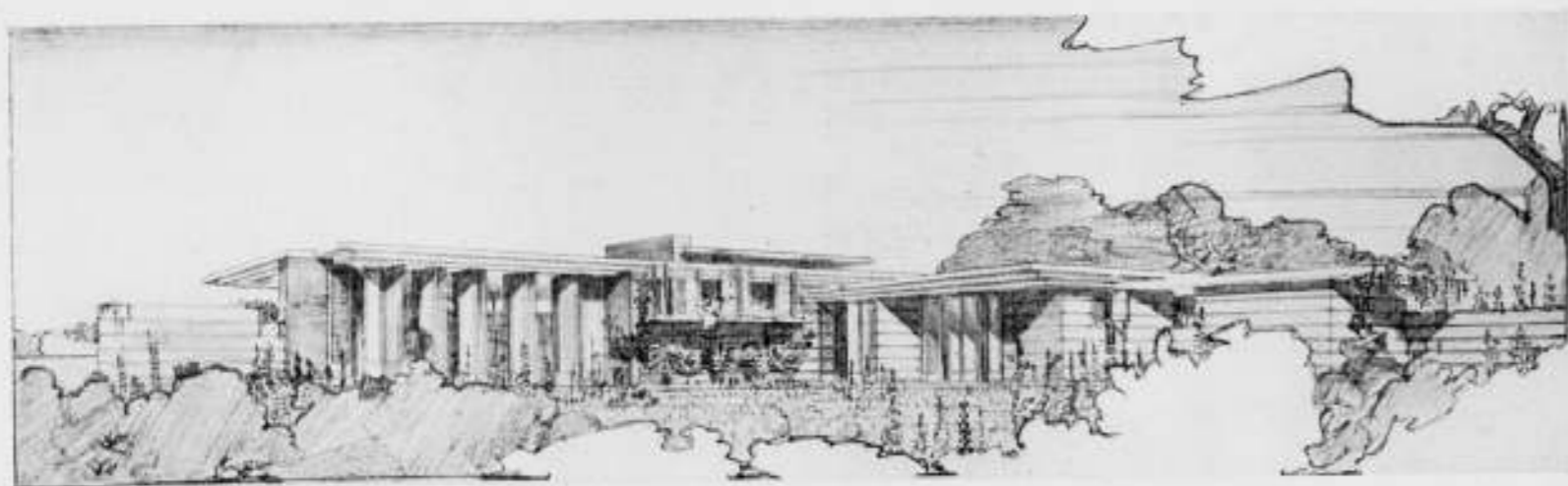
Voorts een kleine kelder met centrale verwarming, brandstoffenruimte en waschplaats. De badkamer ligt naast het keldertrapje. Tenslotte bevat het huis 2 slaapkamers en een werkkamer, die zoo noodig derde slaapkamer kan worden. De badkamer grenst niet aan een der slaapkamers. Wright acht dit verkeerd. Het terrein, waarop dit gebouwtje staat is een Acre groot (ruim 4000 m²).

Wright stelt zich voor, in het Westen van de Vereenigde Staten („Amerika begint ten Westen van Buffalo“) in de grootsche prairie-landen een „Broadacre City“ te stichten met als principe: „an acre to the individual“. Hij berekende, dat met aanvaarding van dit principe alle inwoners van de Vereenigde Staten gezamenlijk slechts een terrein noodig zouden hebben ter grootte van één der Staten, b.v. Texas. Verschillende kleine kolonies heeft Wright op dit beginsel reeds gebouwd, en daarvoor het hierboven beschreven minimum-huis benut.

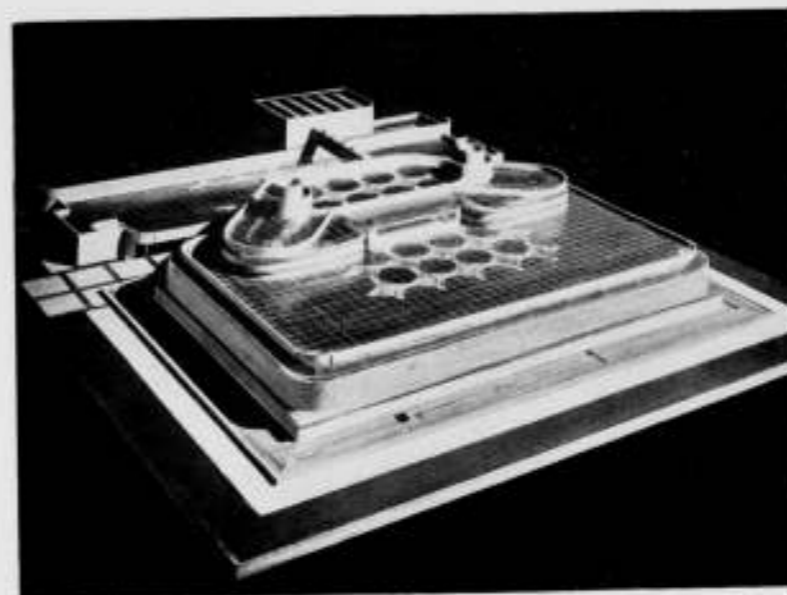
Wright gaat verder. Hij meent, dat er alles voor te zeggen is, dat voor degenen die op de hier aangegeven wijze hun huis willen bouwen, de grond kosteloos ter beschikking gesteld behoorde te worden, en dat niet alleen de grond vrij moest zijn, maar ook het geld, zonder rente, alleen een vrij ruilmiddel... Hij wil een democratie, waarin vorm en functie gezien worden als een eenheid, en waarin een organische bouwkunst niet alleen maar een vorm van aethetica is of een verward complex van principes of een soort mode-verschijnsel, maar integendeel gegrond is op een diep besef van de eenheid van het geheele menselijke leven, waarin kunst, religie en wetenschap in wezen één zijn.

Een van de merkwaardigste nieuwe gebouwen van Wright is tenslotte het kantoorgebouw van de S. C. Johnson Wax Company te Racine, Wisconsin. Het is een gebouw zonder ramen, uitsluitend van vloerverwarming voorzien, en geheel „air-conditioned“. Een typisch constructiesysteem, gebruik makend van een nieuwe vorm van betonnen steunpunten met een soort paddenstoelbeëindiging, is hierbij gevolgd. De steunpunten zijn een soort boomvormige kolommen.

In Amerika worden zulke constructies eerst geprobeerd, construeeren gaat er meer aan het berekenen vooraf. De beproefde kolommen bleken ruim de zesvoudige belasting te kunnen dragen. Wright meent, dat dit kantoorgebouw technisch een van de best geconstrueerde gebouwen ter wereld is. Hij vindt het zelf een van de beste voorbeelden van een „organisch“ bouwwerk. „Als men in het gebouw staat voelt men geen gewicht, het gevoel voor massa is verdwenen, men krijgt niet den indruk, in een

BUITENHUIS VOOR HERBERT JACOBS TE MADISON
ARCHITECT FRANK LLOYD WRIGHT

besloten ruimte te zijn." Het is „even inspireerend als ruimte om in te werken, als de kathedraal eertijds inspireerde tot den eeredienst".

Het gebouw is opgezet op een vierkanten-net van 20 voet voor de plattegronden, en 3½ inch voor de gevels (lagenmaat). Glas werd niet als bouwsteen toegepast, maar in den vorm van lange glazen buizen. Binnen spreken de schoongewerkte baksteenwanden precies als buiten. Hoofdzak zijn de holle betonnen „stammen", die op metalen voeten in de ruimte staan. De wapening daarvan bestaat hoofdzakelijk uit gaas. Het gebouw is brandvrij en bestand tegen aardbeving.

Het kantoorwerk geschiedt in één groote ruimte van ongeveer 40 X 70 meter, die door horizontaal licht aan de bovenzijde van de wanden wordt verlicht. Bovendien zijn er bovenlichten boven de openingen tusschen de paddenstoelen.

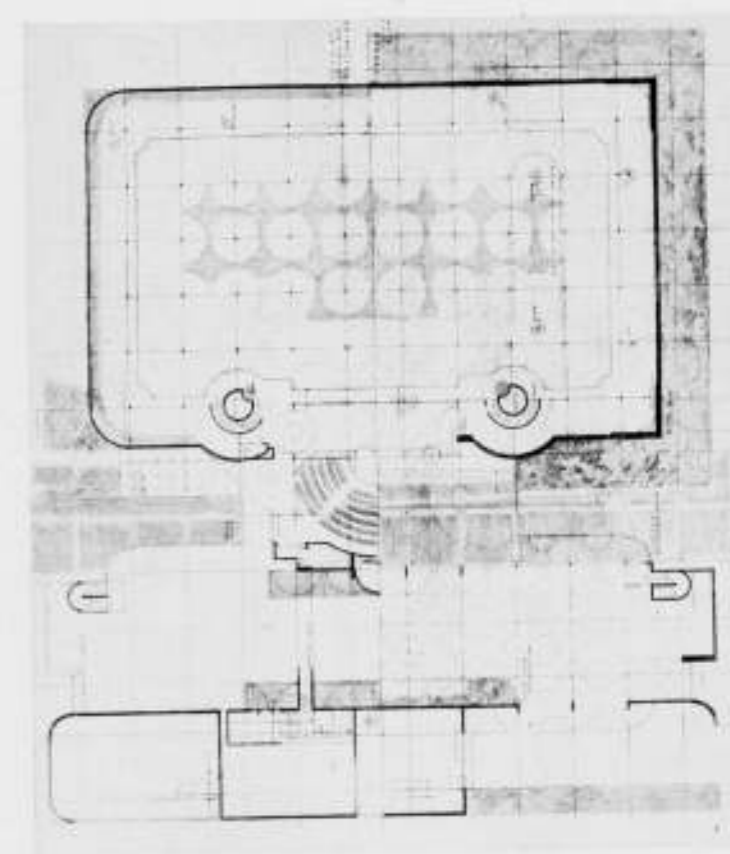
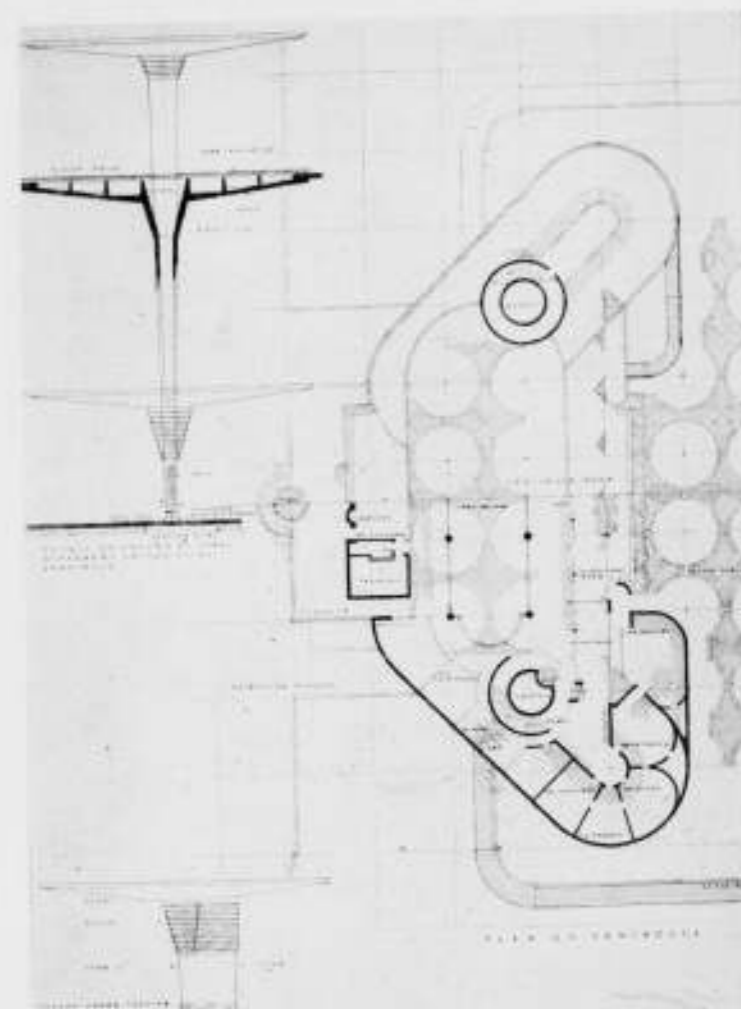
Een bioscoop met 250 zitplaatsen dient als recreatieplaats voor het personeel, en is in een tussenverdieping opgenomen.

Metalen meubelen van vernuftige constructie werden voor dit kantoorgebouw ontworpen.

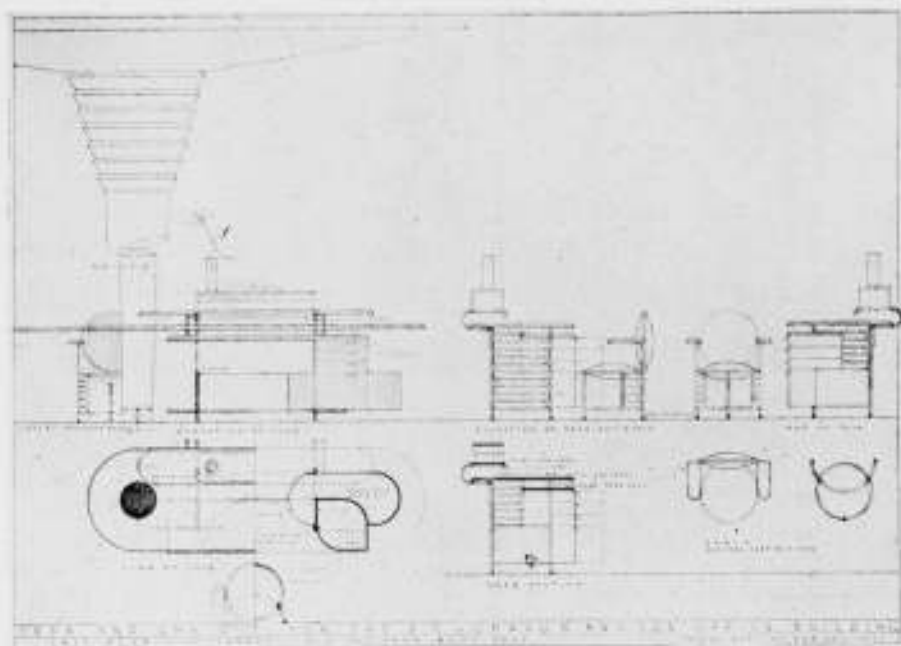
De interieurfoto's van dit allermerkwaardigste gebouw laten duidelijk de prachtige sfeer zien, die met de bovengeschetste principes is bereikt.

In elk geval staat men vol bewondering tegenover dit gedurfde, vitale, geniale architectenwerk.

Ir. H. G. J. SCHELLING.

S. C. JOHNSON'S KANTOORGEBOUW TE RACINE WISCONSIN
BOVEN LINKS MAQUETTE. LINKS ONDER KANTOORRUIMTE
BOVEN RECHTS BOVENSTE VERDIEPING
ONDER RECHTS PLAN BEGANE GROND EN TUSSENVERDIEPING

KANTOORMEUBELN IN S. C. JOHNSON'S KANTOORGEBOUW
ARCHITECT FRANK LLOYD WRIGHT

MOTIE LEDENVERGADERING 10 AUG. 1940 INZAKE DEN WEDEROPBOUW.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A.,

met 112 leden in vergadering bijeen te Amsterdam op 10 Augustus 1940,

gehoord de verschillende mededeelingen en berichten over de maatregelen met betrekking tot het vraagstuk van den wederopbouw, welke o.m. omvatten dat door U commissies zijn ingesteld in de verschillende landstrekken om naamlijsten aan te leggen van „erkende architecten, wier bevoegdheid in verband met het te verrichten werk buiten twijfel staat”,

overwegende dat een en ander kennelijk is geschied met de ten zeerste te waardeeren bedoeling om te komen tot een wederopbouw van goed architectonisch gehalte, waarbij moet worden aangenomen, dat in dat gehalte van den wederopbouw de maastaf zal zijn gelegen, waarnaar latere geslachten zullen oordeelen over de betekenis van Nederland van nu en waaruit het Nederlandsche recht op een eigen zelfstandig cultuurleven reeds aanstonds zal moeten blijken,

op grond van ervaringen van oordeel zijnde, dat op de door de bovengenoemde commissies samen te stellen lijsten, naar alle waarschijnlijkheid steeds een zelfde kleine groep van namen onzer vooraanstaande architecten zal voorkomen en daarna het recht om als architect te worden werkzaam gesteld in hoofdzaak beperkt zal blijven tot hen, die op deze lijsten voorkomen,

overwegende dat de betekenis van ons cultuurleven niet bepaald kan worden door het werk van enkelen, maar door het werk van velen tezamen en dat het daarnaast ongewenscht mag worden genoemd, dat slechts aan een kleine groep van erkend bekwaame architecten de gelegenheid zal worden geboden deel te nemen aan het werk van den wederopbouw, waarmede ook de door U gestelde rechtvaardigheidseisch, bij de medewerking aan den opbouw, niet wordt gediend,

NIEUWE SECRETARIS RAAD VAN ARBITRAGE VOOR DE BOUWBEDRIJVEN IN NEDERLAND.

Het Aangevuld Bestuur van den Raad heeft in zijn laatste vergadering Mr. A. C. van Zeggelen benoemd tot secretarispenningmeester van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbe-

daartegenover overtuigd zijnde, dat het niet in het belang van den wederopbouw kan zijn, als uitgebreide groepen van architecten aan dit werk deelnemen zonder coördinerende leiding en dat deze coördinatie door middel van Schoonheidscommissies e.d. niet mogelijk is, omdat dergelijke commissies slechts de ergste uitwassen kunnen tegengaan, maar nimmer het werk op het gewenschte peil kunnen brengen,

geeft U met den meesten aandrang in overweging dit werk zoo te leiden, dat voor de verschillende bouwkundige en stedenbouwkundige werkzaamheden bij den wederopbouw, een aantal hoogst bekwaame en daarvoor geschikt te achten architecten worden belast, ieder met een bepaald gedeelte van den wederopbouw, hetzij een dorp of landstreek, hetzij een stadswijk of eenig ander afgerond deel van den wederopbouw, waarbij deze architecten als leiders worden belast met de volle technische en aesthetische verantwoordelijkheid voor de onder hun leiding te verrichten werkzaamheden, daarbij eventueel voor het technische controle-werk naar behoefte en onder nader te stellen regelen, gebruik makend van bestaande diensten,

dat deze architecten-leiders ieder persoonlijk worden belast met het ontwerpen en uitvoeren van eenige belangrijke bouwobjecten binnen het hun toegewezen gebied en dat zij voorts verplicht zijn, een van te voren vast te stellen minimum aantal architecten en eventueel bouwkundigen als medewerkers te assumeeren, die onder hun leiding, als zelfstandig architect of bouwkundige werkend, ieder een bepaald en beperkt gedeelte van het werk binnen het aangewezen gebied ontwerpen en uitvoeren, waarbij al degenen die op deze wijze in een bepaald gebied hun aandeel krijgen aan den wederopbouw, geen deel daaraan mogen nemen op eenige andere plaats, tenzij daartoe naar Uwe meening bijzondere aanleiding bestaat.

12 Augustus 1940

BOEYINGA, Secretaris.

De motie is ter kennis gebracht van den Heer Regeeringscommissaris voor den Wederopbouw.

drijven in Nederland. Het secretariaat blijft derhalve gevestigd Keizersgracht no. 392 te Amsterdam, C.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER,
J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM 24 AUGUSTUS 1940

NR 34

J. P. COENSCHOOL TE HAARLEM.

ARCHITECT IR. G. FRIEDHOFF B.N.A.

DE J. P. COENSCHOOL AAN DE GIJSBRECHT VAN AEMSTELSTRAAT TE HAARLEM.

Op een terrein in een nieuw stadsdeel (voormalig Schoten) te Haarlem is door den Dienst van Openbare Werken de Jan Pieterszoon Coenschool gebouwd.

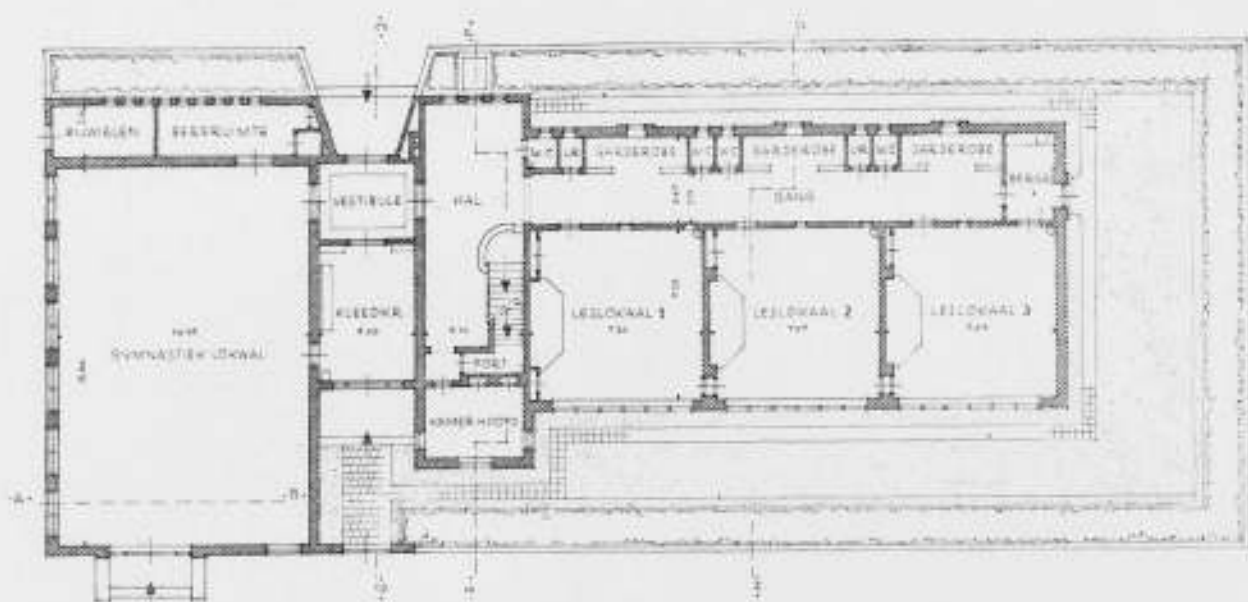
In het uitbreidingsplan was een terrein, groot 5500 m², gereserveerd voor openbaar speelterrein en voor den bouw van deze school. Aan de smalle noordzijde is de school gebouwd, waardoor de klasselokalen op het zuiden kwamen; aan de westzijde is het gymnastieklokaal gelegd; aan de oostzijde is nog een terrein voor een zevende leslokaal gereserveerd. Het speelterrein is slechts aangelegd voorzover de behoefte voor de school dit noodzakelijk maakte; voor het geheele terrein is een project aanwezig, waarbij het zuidelijke deel voor kleine kinderen is bestemd, hetwelk zou worden afgescheiden met houten latwerk en worden voorzien van zandbakken, overdekte wachtgelegenheid en wat speelgerei. Het gedeelte tusschen deze afgesloten speelruimte en de school zou bestemd zijn voor de jeugd, zoowel die op de school is als na schooltijd voor ieder ander.

De leslokalen zijn gescheiden gehouden van het gymnastieklokaal, hetgeen ook architectonisch tot uitdrukking is gebracht. Dit geeft voordeelen voor geluidsisolatie, terwijl ook het gebruik van dit lokaal voor verenigingen buiten de schooluren geen aanleiding tot onnodig bezoek in de school zelf geeft.

De afmetingen van de gymnastiekzaal zijn, in overleg met de vereniging van gymnastiekleraren, minder lang gerekend dan gebruikelijk was met het oog op de wijzigingen in het gymnastiekonderwijs, waar spelen meer op den voorgrond blijken te komen. Door de breede zaal werd deze bouwmasa groot en bij den eersten opzet bleek afdekking met een zadeldak van de beide bouwblokken (lokaalgroep en gymnastiekzaal) tot een onbevredigend resultaat te leiden daar ze te weinig verschillend waren om een goed geheel te verkrijgen. Daarom is toen een lessenaarsdak gekozen, waardoor de lokaalgroep aan de pleinzijde belangrijk verhoogd kon worden, en aan de straatzijde laag kon blijven, wat in verband met de bebouwing zeer gunstig was. De gymnas-

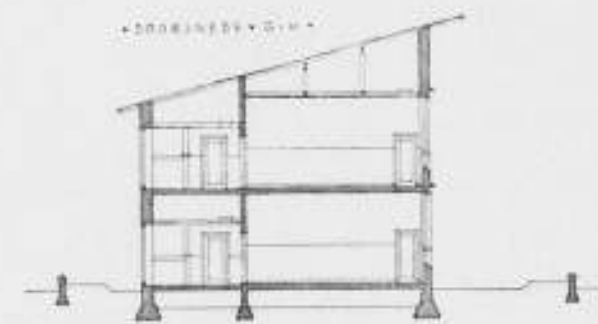

OOSTGEVEL.

PLAN BEGANE GROND.

SCHAAL 1 À 300.

DOORSNEDEN.

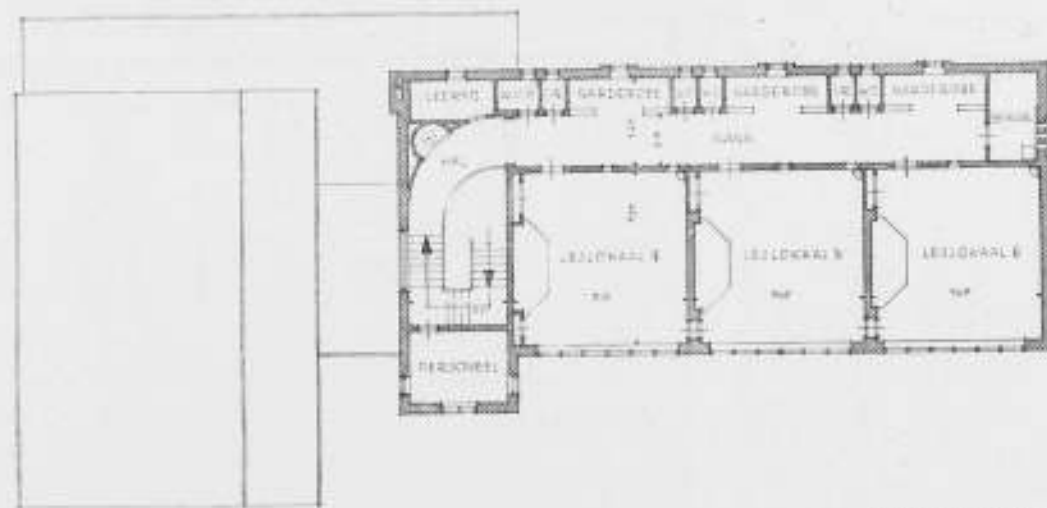

SCHAAL 1 À 300.

ARCHITECT IR. G. FRIEDHOFF B.N.A.

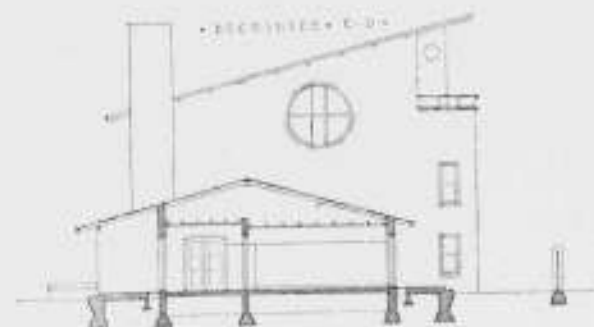

SCHOOL GEZIEN UIT HET N.W.

PLAN VERDIEPING.

SCHAAL 1 À 300.

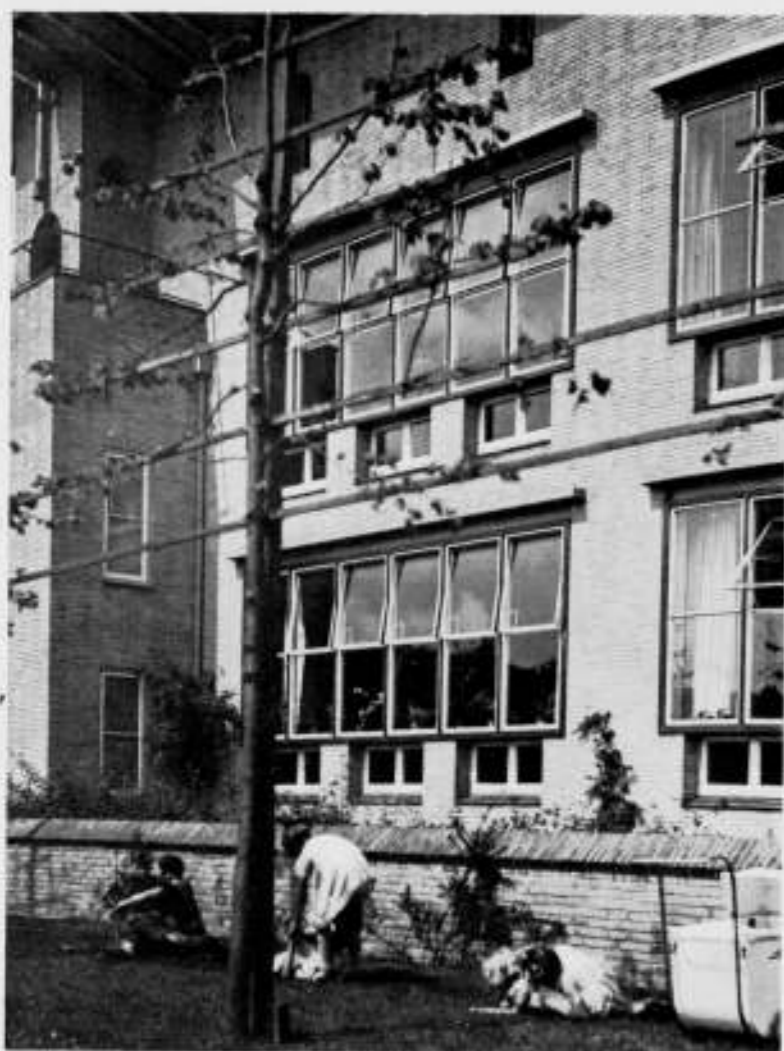
DOORSNEDEN.

J. P. COENSCHOOL TE HAARLEM.

SCHAAL 1 À 300

ARCHITECT IR. G. FRIEDHOFF B.N.A.
265

DÉTAIL VAN DEN ZUIDGEVEL.

TRAP IN DE J. P. COENSCHOOL TE HAARLEM.
266

LESLOKAAL IN DE J. P. COENSCHOOL TE HAARLEM.

tiekzaal kon nu ook bescheidener gehouden worden, terwijl de eenigszins afwijkende dakvorm uit verlichtings- en ventilatie-oogpunt veel voordeelen bleek te bezitten.

De bebouwing van de omliggende straten is eenvoudige woningbouw, de school vormt in deze omgeving een afwijkende massa en domineert daardoor sterk.

In de geheel nieuwe wijk maakt deze minder gebruikelijke kapvorm heelemaal geen storenden indruk. Propaganda voor een dergelijke oplossing wil ik echter geenszins maken. De omstandigheden moeten ertoe leiden, dat deze toegepast kan worden en een enkele maal zal het een aangename afwisseling kunnen zijn, vooral in een omgeving zoals hier, die door stereotypen en zuinigen woningbouw zeer gauw aanleiding tot eentonigheid geeft.

Boven de ramen is aan de buitenzijde een nis voor zonneschermen aangebracht. Uit economische overwegingen zijn de schermen zelf achterwege gebleven.

G. Fr.

SITUATIE SCHAAL 1 À 300.

VERWOESTE EN BESCHADIGDE WONINGEN.

Een regeling ter bevordering van den herbouw.

De regeeringscommissaris voor den wederopbouw heeft aan de gemeentebesturen een publicatie toegezonden betreffende den herbouw van door oorlogsgeweld verwoeste en het herstel van beschadigde woningen, waaraan het volgende wordt ontleend: Om verschillende redenen is het gewenscht den opbouw van door oorlogsgeweld verwoeste en het herstel van beschadigde woningen zooveel mogelijk te bespoedigen. Om dit te bereiken is de navolgende regeling getroffen, op grond waarvan aan de belanghebbenden door den Contactcommissaris aanwijzingen kunnen worden verstrekt om met de voorbereidende werkzaamheden tot herbouw of herstel van hun perceel aan te vangen.

1. De belanghebbende dient bij het gemeentebestuur een bouw-aanvraag in, bevattende bijzonderheden betreffende den bouw, voldoende gegevens om de noodzakelijkheid van het werk te kunnen beoordeelen.

2. Van gemeentewege wordt na overleg met den contactcommissaris van het regeeringscommissariaat voor den wederopbouw en den inspecteur van de volkshuisvesting nagegaan, of: a. de situatie van het te herbouwen pand in overeenstemming is met de geldende voorschriften en het past in de eventueel in voorbereiding zijnde stadsplannen; b. de plannen vakkundig zijn opgesteld, d.w.z. dat zij voldoen aan aesthetische, technische en oeconomische eischen. (Opgemerkt wordt hierbij, dat omtrent de keuze van den architect in overleg met gemelden contactcommissaris voor het betrokken gebied advies moet worden ingewonnen bij de Gewestelijke architecten-commissie).

3. Aan het regeeringscommissariaat, afd. Goedkeuring van Werken, wordt, door middel van de daartoe bestemde formulieren, goedkeuring aangevraagd voor de uitvoering der plannen, mede in verband met de benodigde materialen.

Behalve het advies van het gemeentebestuur behoort op het formulier een aanteekening van den contactcommissaris te worden gesteld, dat de voorbereiding is geschied overeenkomstig zijn aanwijzingen en dat het plan zijn volledige instemming heeft.

Voorloopige tegemoetkoming in de kosten.

Het is voorts mogelijk, diegenen die niet over voldoende middelen beschikken, in geldelijk opzicht eenigszins tegemoet te komen. Hierbij dient onderscheid te worden gemaakt tusschen: a. verwoeste woningen; b. beschadigde woningen.

INSTELLING ARCHITECTENCOMMISSIES WEDEROPBOUW.

De regeeringscommissaris voor den wederopbouw deelt mede: Ten einde te bevorderen, dat de wederopbouw-werkzaamheden een behoorlijke architectonische verzorging verkrijgen, zijn gewestelijke commissies ingesteld, die tot taak hebben den regeeringscommissaris van advies te dienen omtrent de toelating van architecten bij deze werkzaamheden. Deze commissies zullen zich in de eerste plaats bezig houden met de samenstelling van lijsten van architecten, welke in het desbetreffende rayon bij de wederopbouwwerken kunnen worden ingeschakeld.

De samenstelling voor de verschillende gebieden is als volgt:

Lijst architectencommissies.

Commissie 1, Noord-Holland. Voorzitter: jhr. C. J. A. Reigersman, raadhuis, kamer 158, Amsterdam; arch. leden: ir. G. Friedhoff, Beelslaan 28, Haarlem; P. Vorkink, 1e Helmersstraat 187, Amsterdam. Brieven adresseeren: Huize Immenkamp, Roekel (gem. Ede) post Harskamp.

Commissie 2, Zuid-Holland. Voorzitter: mr. dr. F. Kranenburg, Joh. v. Oldenbarneveltlaan 33, Den Haag; arch. leden: ir. C. van Traa, Schepenstraat 64a, Rotterdam; ir. G. C. Bremer, Duinvoetlaan 12, Wassenaar.

Wat betreft a., verwoeste woningen, kan de regeeringscommissaris, vooruitlopende op de schatting door de Schade-enquête-commissie, de verkoopwaarde van het betrokken perceel per 9 Mei 1940 vaststellen en aan de betrokkenen 80 pct. van deze waarde als voorschot op de tegemoetkoming in de schade uitkeeren, met dien verstande, dat voor gevallen van oorlogsgeweldschade het voorschot voorshands niet hooger zal kunnen zijn dan 80 pct. van f 10.000, of f 8000.

Aan diegenen, die financieel niet in staat zijn het overblijvende deel zelf te financieren en die geen hulp van derden kunnen krijgen, kan het verschil tusschen het voorschot en de kosten van nieuwbouw onder hypothecair verband tegen een rente van 4 pct. worden verleend. Na vaststelling der tegemoetkoming zal het bedrag, waarmee deze tegemoetkoming het gegeven voorschot eventueel overtreft, op de leening in mindering worden gebracht, terwijl de rest als hypotheek op het pand kan blijven. Geeft de financieele positie van belanghebbende daartoe aanleiding, dan kan een deel der hypotheek renteloos worden verstrekt. Ter bevordering van een goeden gang van zaken bij het verstreken van voorschotten en hypotheeken is het gewenscht, dat verschillende gegevens omtrent het onroerend goed en de financieele positie van den belanghebbende aan het regeeringscommissariaat worden verstrekt. Daartoe moeten staten volgens een vastgesteld model worden ingevuld. Behalve door den burgemeester der gemeente, dienen deze staten ondertekend te zijn door degenen, die de schatting voor de waardebeoordeling van het pand hebben verricht. Het gemeentebestuur wijst voor deze schatting twee of drie ter plaatse goed bekend staande deskundigen aan.

Wat betreft beschadigde woningen, kan in bijzondere gevallen, wanneer de financieele toestand van den belanghebbende daartoe aanleiding geeft, vooruitlopende op de schatting door de schade-enquête-commissie, crediet worden verstrekt. Die gemeenten, welke hieromtrent reeds met de Stichtingen 1940 overleg hebben gepleegd, kunnen van deze stichtingen de credieten ontvangen. In gevallen, waarin door stichtingen geen crediet wordt verleend (dit zullen dus in het algemeen gevallen van zwaar beschadigde huizen zijn) kan ook door den regeeringscommissaris voor den wederopbouw tot het verlenen van crediet worden overgegaan. In dat geval moeten dezelfde gegevens worden ingezonden als voor volledige nieuwbouw.

Commissie 3, Rotterdam. Voorzitter: W. H. de Monchy, Rotterdam; arch. leden: B. van Bilderbeek, Buitenwalevest 2, Dordrecht; ir. E. J. de Maar, 's-Gravenwetering 7, Rotterdam (O.).

Commissie 4, Brabant-Limburg. Voorzitter: mr. V. F. L. Cleerdin, p/a. prov. griffie, 's-Hertogenbosch; arch. leden: ir. G. J. P. M. Bolsius, Villapark, Vught; W. J. Sandhövel, Bergerstraat 6, Ambij bij Maastricht.

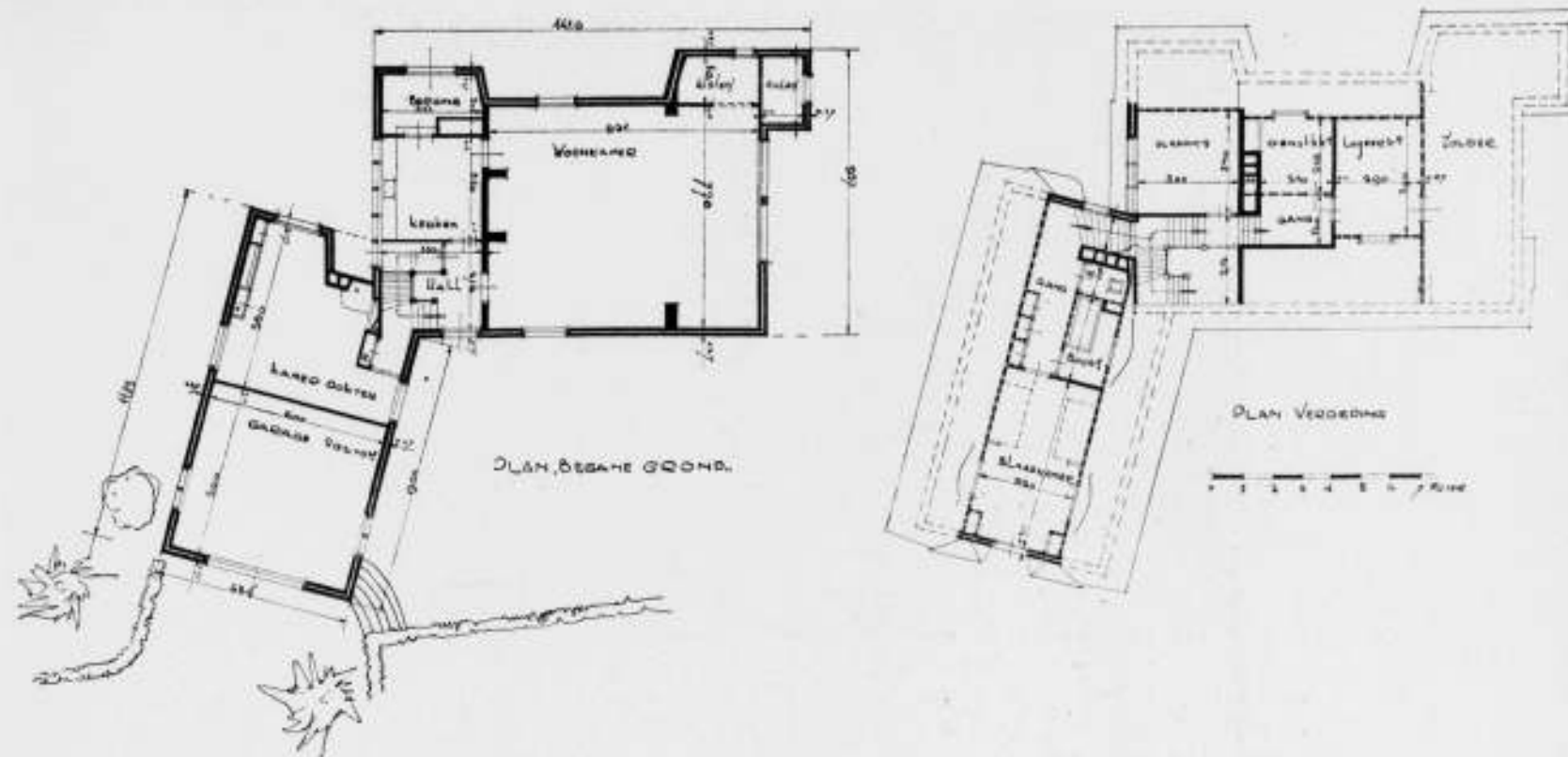
Commissie 5, Zeeland. Voorzitter: dr. R. W. graaf van Lynden, slot „Terhooge”, bij Middelburg; arch. leden: B. van Bilderbeek, Buitenwalevest 2, Dordrecht; jhr. ir. J. de Ranitz, Middelburg, Dam 50.

Commissie 6, Utrecht. Voorzitter: dr. J. P. Fockema Andreae, Soestdijkscheweg 28, Bilthoven; arch. leden: ir. H. G. J. Schelling, Utrecht, Adm. van Gentstr. 17; ir. C. B. v. d. Tak, Groen v. Prinstererlaan 25, Amersfoort.

Commissie 7, Gelderland-Overijssel. Voorzitter: jhr. M. J. I. de Jonge v. Ellemeet, Julianalaan 76, Arnhem; arch. leden: Oscar Leeuw, Nijmegen; P. Vorkink, 1e Helmersstraat 187, Amsterdam. Brieven adresseeren: „Huize Immenkamp”, Roekel (gem. Ede) post Harskamp.

LANDHUIS „DE BOTTELHOF” TE NUNSPEET. ARCHITECT IR. P. H. N. BRIËT B.N.A.

PLATTEGRONDEN LANDHUIS „DE BOTTELHOF” TE NUNSPEET.

ARCHITECT IR. P. H. N. BRIËT B.N.A.

LANDHUIS „DE BOTTELHOF” TE NUNSPEET.
ARCHITECT IR. P. H. N. BRIËT B.N.A.

Het lijkt wat op de Siameesche Tweeling. De 2 lichamen zitten met een vervaarlijk dun stukje aan elkaar! De tweeling van Arch. Briët is echter niet als zoodanig geschapen. De groote woonkamer met wat daar omheen ligt, was oorspronkelijk een schilderatelier met een groot raam op het Noorden. Later is de bestemming van het huis veranderd. Het is een week-end huis geworden voor een doktersfamilie. Er is toen een afzonderlijke vleugel aangebouwd voor een zitkamer en een garage, terwijl er verschillende slaapgelegenheden zijn ondergebracht onder de kap.

Een transformatie van een atelier in een woonkamer geschiedt niet ongestraft. De woonkamer heeft akelig, naar, koud Noorderlicht behouden. De „bezonning” van deze kamer is dus wel slecht, wie weet wel ongezond zelfs, maar het uitzicht door het raam is schitterend. Nunspeetsche oude kozijnen, rieten dak, kleuren, gordijntjes en lucht en het ligt aan den Harderwijkschestraatweg, vlak bij de splitsing Omgelegde Rijksweg. Maar ik geloof niet dat er veel van te zien is.

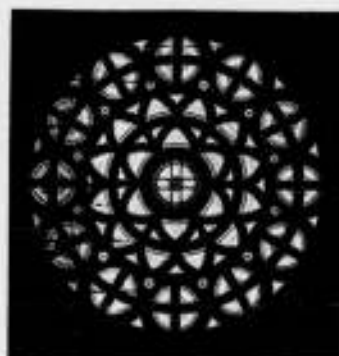
J. P. M.

CEMENT EN BETON.

In 1937 heeft de Verkoopassociatie Enci-Cemij te Amsterdam, bij de eerste uitgave bijgestaan door de Betonvereniging, de eerste brochure in de serie „Cement en beton” uitgegeven, en voor belangstellenden ter beschikking gesteld. Elk volgend jaar is daarop een nieuwe uitgave gevolgd, zoodat thans een viertal brochures zijn verschenen. Zij behandelen: Cementbetonvloeren (door Ing. J. A. Zwolsman), Afwerken van beton en bepleisteren (door Drs. E. Roelofsen), Water en de hoedanigheid van beton (door P. W. Scharroo), en De uitvoering van betonwerken in de praktijk (opnieuw door Ing. J. A. Zwolsman). Binnen afzienbaren tijd zal dit laatste boekje, waarvan de opzet feitelijk voor één uitgave te uitgebreid was, door een nieuwe brochure gevolgd worden, die „De contrôle van het beton tijdens den bouw” zal beschrijven. Het zijn stuk voor stuk aardige boekjes, die veel wetenswaardigs bevatten en door goede deskundigen zijn samengesteld. Het is

een goede gedachte, op deze wijze een doelmatig gebruik van cement en beton te bevorderen. Het laatste boekje bevat, vooruitlopend op de nadere behandeling van het interessante vraagstuk der „betoncontrôle”, een veertien-tal met zorg berekende tabellen, die den uitvoerenden ingenieur in de gelegenheid stellen, vlug een goede mengverhouding voor het beton samen te stellen. Daarbij wordt uitgegaan van de toepassing van 275 kg cement per m³ beton, opklimmend tot 425 kg cement per m³. Zowel voor mengverhoudingen zonder toevoeging van fijn zand als voor het tegenovergestelde geval zijn tabellen berekend. In korten tijd geven zij uitsluitel over de juiste mengverhouding van fijn zand, betonzand, grind en cement. Wij meenen goed te doen, op deze practische uitgaven de aandacht te vestigen.

H. G. J. S.
269

ST. WOLFGANGKERK TE REGENSBURG. DOMINICUS BÖHM, ARCHITECT.

De architect Dominicus Böhm bouwde te Regensburg een nieuwe kerk, die wij afgebeeld vonden in het Augustus-nummer van „Moderne Bauformen“.

Böhm, die steeds pookde de mathematische grondvormen in zijn gebouwen te doen spreken, is hierin in deze St. Wolfgangkerk, zooals de bijgaande afbeelding toont, zeer wel geslaagd. Deze kerk heeft van buiten een ongemeen „grundsätzliche“ vorm, ontstaan door de doorsnijding van ruimtelijke grondvormen. De plattegrond wijst aan waar Böhm van uit gegaan is. Het bijna vierkante grondplan had tot gevolg dat het altaar in het middelpunt van het kruis kon worden opgesteld. Bij den ingang staat het graf van St. Wolfgang, die aldus als Kerkpatroon, als mensch

de geloovigen in het lage deel van de kerk ontvangt en hun den weg wijst naar Christus. Door deze opstelling heeft Böhm een voortreffelijke concentratie van het licht op het altaar kunnen krijgen. Achter het altaar straalt het sterk gekleurde roosvenster, dat Böhm gewoon is zelf te ontwerpen en te doen uitvoeren. Hij teekent de schetsen op 1 à 100, werkt deze op groote schaal uit en vervaardigt zelf de cartons op ware grootte. Zijn talent voor dit werk vond erkenning in de hem verleende opdracht voor een gekleurd roosvenster in het westkoor van den Dom te Worms, waar bijna 60 jaren lang vergeefsche pogingen waren aangewend om tot een aesthetisch bevredigende oplossing te komen.

J. P. M.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 35

31 AUGUSTUS 1940

BOUWKUNST EN BOUWVAK.

DOOR B. T. BOEYINGA.

III. DE VORMING DER ARCHITECTEN IN EEN NIEUW STADIUM.

Indien we binnen korten tijd een toestand mogen verwachten, waarin de beoefenaren der bouwkunst, van hoog tot laag, door wettelijke en organisatorische regelen, met elkaar een eenheid vormen, dan zal deze eenheid slechts van belang kunnen zijn, indien zij de ontwikkeling van de architectuur dient.

Met dezelfde energie, als waarmede deze eenheid aanvankelijk werd bereikt, zullen dan de maatregelen moeten worden genomen, die noodzakelijk zijn voor het bereiken van dat hogere doel. Men mag aannemen, dat de inzet hiervoor beslissend zal zijn en alles beheerscht.

Deze organisatorische samenbinding kan, hoe volmaakt men die organisatie ook tracht te maken, toch nimmer doel-op-zichzelf zijn, omdat zij, zonder meer, niet tot verhooging van het peil der saamverbonden leidt.

De saamverbondenheid kan echter wel de hogere kracht geven, die voor het bereiken van het gestelde doel onontbeerlijk is. Die kracht aanwenden en op de juiste wijze gebruiken, moet dan ook het oogmerk zijn.

Daarnaast kan die saamverbondenheid opzichzelf het symbool zijn van een hogere geestesgesteldheid, die ons alleen kan voeren tot een hoger cultuurleven en ons in de bouwkunst kan leiden tot een „nieuwe stijl“ die toch eenheid in de veelheid vooronderstelt.

Het hoge doel van de saambinding der bouwkunst-beoefenaren is in den naam der organisatie bewaard gebleven en in artikel 2 der nieuwe statuten opnieuw weer herhaald en nader omschreven. Dat dit echter zonder meer geen waarborg geeft voor het op de juiste wijze werkzaam zijn voor de „bevordering der bouwkunst“, toont ons de geschiedenis der laatste halve eeuw. Niettegenstaande velerlei vereenigingen met schoone namen en treffende doelstellingen, is de weg waarlangs we moeten gaan, om tot die bevordering te geraken, niet gevonden en zijn we al langer hoe meer van dien weg afgedwaald. Onze oudste vereeniging „de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst“ werd nu bijna een eeuw geleden opgericht. Wel een bewijs, hoe lang men reeds van de noodzakelijkheid dier bevordering overtuigd was. Wat nu gebeurt is slechts een zooveelste herhaling. Het is het opnieuw tot inzicht komen, dat het met die bevordering niet in den haak is. Opnieuw tracht men een toestand te scheppen, een bepaald verband te verkrijgen, waarin die bevordering mogelijk zal zijn. En het is te loven, dat men bij die concentratie van alle krachten, opnieuw met datzelfde vaandel ten strijde gaat trekken. Onder dat vaandel, waaronder vele belangrijke bouwmeesters in de laatste eeuw hebben gestreden en waarmede de kern bewaard is gebleven van de macht, die hogere doelen nastreeft.

Het was een eeuw van tasten en zoeken, waarin echter de weg die rechtstreeks op het doel afaat, niet werd gevonden. Aan

ons is nu de historische taak opgelegd, dien weg te vinden. We mogen aannemen, dat de inzichten daarvoor nu gerijpt zijn. Maar dan moet ook direct begonnen worden aan den systematischen opbouw van de maatregelen, die daartoe dienen te worden genomen. Daarbij mag niet worden opgezien tegen rigoureuze maatregelen. Bij de voorstellen voor dien opbouw mogen we niet terugdeinzen voor het afbreken van „heilige huisjes“, die op een verkeerd fundament werden gebouwd. Het mag niet zijn een aanpassingssysteem bij het bestaande, in zooverre als dat bestaande door verkeerd begrip ontstond. Voor zoover mogelijk, moet het bestaande gewijzigd worden en passend worden gemaakt in het nieuw vast te stellen opbouw-systeem. Nieuwe loten kunnen met succes op bestaande stammen worden ingeënt. Hierbij zullen wij op gebieden komen, die de overheid geheel of gedeeltelijk tot zich getrokken heeft en zullen we de overheid tot medewerking moeten bewegen door overtuiging van de noodzakelijkheid. Dit alles is mogelijk, als we straks een krachtige eenheid vormen, die bewust op het hogere doel dier samenbinding van alle bouwkunstbeoefenaren aanstuurt.

In dit verband moge hier allereerst eenige inzichten gegeven worden over de vorming der architecten. In het vorige artikel werd aangetoond waarom die vorming als eerste programma-punt moet worden gesteld bij den wederopbouw van de harmonische samenvoeging van bouwkunst en bouwvak.

Nu zal bij de inwerkingtreding der wettelijke regelen t.a.v. den architectentitel en de daarmee verbonden organisatorische eenheid van de architecten, een ander stadium zijn bereikt voor deze materie, dan dat, waarin onzen Bond het rapport aannam voor de opleiding van den architect. Dit rapport kan daarom maar gedeeltelijk zijn waarde blijven behouden; het heeft minstens belangrijke aanvullingen noodig.

Het in deze artikelen op den voorgrond gebrachte beginsel van absolute verbondenheid van bouwkunst en bouwvak geeft aan die opleiding van den architect ook een anderen grondslag, dan die waarop men zich bij het samenstellen van dat rapport baseerde.

Natuurlijk werd te allen tijde aan het verband gedacht, dat tusschen de bouwkunst en het bouwvak bestond. En ook het rapport van 1931 laat dit niet buiten bespreking. Maar het is niet gebaseerd op de overtuiging, dat die beide één zijn en geheel bij elkaar behooren.

In het bijzonder in de jaren die sinds het opstellen van dat rapport verlopen, is men in architectenkringen, en zelfs daarbuiten, zich meer bewust geworden van die eenheid. Bij degenen die zich hiervan reeds langer bewust waren, is die overtuiging steeds sterker geworden. Zoeken vele bekwame en vooraanstaande architecten zich in dezen tijd niet vertrouwd te maken met dat-

gene, wat voorheen slechts als werk van den gewonen ambachtsman werd voortgebracht? Van dien ambachtsman, die in zijn werk één was met het hogere bouwkunstleven van zijn tijd.

En is het ten slotte niet zoo, dat de drang die opkwam, om allen die het architectenvak beoefenen onder één vaan te brengen, voortkomt, zij het voor velen onbewust, uit die erkenning van de eenheid van bouwkunst en bouwvak? Is het in dit verband wellicht tekenend, dat juist in de lagere regionen der bouwkunstbeoefenaren die drang naar samenbinding van allen, die in het vak zijn, het sterkst naar voren kwam? Het is als het ware het oer-instinkt bij allen, die met eenig inzicht en toewijding bij het bouwen zijn betrokken, om datgene, wat altijd in de geschiedenis één was, en waarvan nog altijd getuigen de zeer vele en voornamelijk kleinere bewaard gebleven bouwwerken van vroegere tijden, weer één te doen zijn.

Uit het feit, dat de Commissie die destijds dat rapport over „het vraagstuk van de opleiding van den architect” samenstelde, ruim 5 jaren noodig had om het zeer summiere rapport op te stellen, moge blijken dat er geen vaste lijn, geen beginsel, geen absolute overtuiging te vinden was, waarop men zich kon baseeren.

Na enkele simpele overwegingen komt men in dit rapport tot één enkele zeer absolute conclusie, maar laat verder het grootste gedeelte van het vraagstuk onopgelost, waarvoor de Commissie redenen opgeeft en hare excuses maakt. Deze conclusie is, dat de architectenopleiding, met uitsluiting van andere mogelijkheden, zal zijn een universitaire (waarmede niet zonder meer de tegenwoordige Delftsche opleiding wordt bedoeld) met een gymnasiale vóóropleiding. Had de Commissie hetzelfde doel voor oogen gestaan, dat wij nu zien, n.l. de noodzaak om allereerst weer te beginnen met het vormen van een corps van vakbekwame architecten over het geheele land, zij zou hare conclusie niet zoo simpel gesteld kunnen hebben. Pas in een verdere toekomst zal het wellicht mogelijk zijn, aan de zeer absolute conclusie van het rapport praktische mogelijkheden te verbinden. Deze staat nu te ver af van de werkelijkheid, om er ons uitsluitend naar te blijven richten. Voor hen die daarvoor in de gelegenheid zijn, kan het volgen van die conclusie zijn betekenis hebben. De noodzaak dwingt, om voorloopig ook andere middelen te beramen voor de vorming van architecten. De inwerkingtreding van de „beroepsbescherming” van den architect zal grootendeels afhankelijk zijn van die vorming van een corps vakbekwame architecten over het geheele land.

Niettegenstaande bovengenoemde bezwaren tegen dit rapport, verdient het, ook voor den nu ontstane toestand, meer waardeering dan het tot nu toe verkreeg. Slechts een enkeling, die door nauwere aanraking met de kringen, waarin dit rapport nog eenigszins voortleeft, daarmee op de hoogte was, kon er zijn voordeel mee doen. Overigens was het slechts opgeborgen in de archieven, in plaats van dat er, door algemeene verspreiding, grotere bekendheid aan gegeven werd en er propaganda werd gemaakt voor de daarin vastgelegde ideeën. In het rapport zelve werden hiervoor ook aanwijzingen gegeven! Ook wordt in dit rapport gezegd, dat de Commissie getracht heeft, „het vraagstuk der opleiding van den architect van een hooger plan af te bezien, om zodoende tot een beginsel te komen, van waaruit, zoo dit door den B.N.A. wordt aanvaard, de verdere regeling, mede in verband met de toekomstige titelbescherming, kan worden bestudeerd”. Van deze verdere studie is inmiddels niets gekomen, hoewel de B.N.A. destijds wel het beginsel aanvaardde. Waarschijnlijk houdt dit verband met de steeds uitgestelde titelbescherming.

Eén van de belangrijkste gedeeltes in het rapport is dat, waarin de Commissie de synthetische methode bij de opleiding naar voren brengt, d.i. de gelijkopgaande en in elkander grijpende

technische en aesthetische ontwikkeling. Zij verwerpt daarbij de analytische methode, waarbij de techniek en aesthetiek als afzonderlijke vakken worden onderwezen in dien zin, dat de aesthetiek in de laatste studie jaren de bekroning is van het reeds eerder begonnen en voortgezet bouwtechnisch onderricht. Zij wijst ook aan, dat deze laatste methode de fout is in heel ons bouwtechnisch onderwijs, op enkele uitzonderingen na. Men kan zelfs zeggen, dat die naam reeds verkeerd is en de gescheidenheid van techniek en aesthetiek in de hand werkt. Het mooie woord ambacht is helaas uitsluitend gekoppeld geweest aan de lagere opleiding; deze is inmiddels daar ook reeds door iets anders vervangen.

Als we die stap nu kunnen doen en zowel bij het lager en middelbaar bouwvak-onderwijs als bij de hogere bouwkunststudie, van nu af aan kunnen streven naar die synthetische methode, is het dan te veel gevegd, dat daar ook direct, als onmisbaar element, bijgevoegd wordt de praktische vorming? Want is het gescheiden blijven van theorie en praktijk bij studie en opleiding in bouwvak en bouwkunst niet minstens zoo bezwaarlijk voor een goede ontwikkeling, als de scheiding daarbij van techniek en aesthetiek? Is het voor de beoefenaren der bouwkunst niet even noodzakelijk, om tegelijk met de opleiding in de bouwtechnische kennis en het kweken van aesthetisch inzicht ook de praktische toepassing daarvan in het bouwvak tegelijkertijd te leeren kennen? Deze praktische toepassing van kennis en inzicht bij de studie, van den aanvang af, is nog iets anders, dan de beoefening van het timmervak tijdens de studie, die in het vorengenoemd rapport wordt aanbevolen.

Alleen als die praktische vorming onderdeel wordt van de architectenopleiding, dan kan van een opleiding tot bouwmeester worden gesproken.

En ook dan alleen zal bouwkunst en bouwvak weer één geheel kunnen worden, als de opleiding, ook van de architecten, van de bouwmeesters, verbonden wordt aan het vak.

Als dit beginsel leiding gevend zal worden, dan zijn er nog vele desiderata, waarop echter in deze artikelen voorloopig nog niet zal worden ingegaan.

Het is reeds bekend geworden, dat bij de regeling der titelbescherming gesproken zal worden van: „de titel van architect of bouwmeester”. Hoewel in wezen geen onderscheid bestaat tusschen die twee benamingen, en het slechts woorden zijn met verschillende afleidingen die dezelfde bedoeling hebben, kunnen we bij den titel architect onze gedachten laten gaan naar den geleerde, den schoolsch opgeleiden man, die de bouwvormen bestudeerde en daarvan een groote mate van kennis heeft gekregen, terwijl bij den titel van bouwmeester het meest op den voorgrond treedt, dat de drager van dien titel een „meester” moet zijn bij het „bouwen”. Een meester bij het bouwen wil zeggen, dat allen die bij dat bouwen betrokken zijn, in hem zien dengene die het geheel overziet, die van alle handelingen op de hoogte is en overal de leidende figuur kan zijn. De „meester” moet niet van een gezet (bouwvakarbeider of opzichter) een lesje kunnen krijgen over één of ander praktisch onderdeel van het bouwwerk of bij de behandeling daarvan. Hij mag niet aangezien worden voor den voornamen man, die persoonlijk buiten de praktijk van het bouwen staat en alleen via zijn medewerkers daarbij leiding kan geven. Dit meesterschap kan alleen hij bezitten, die ook in de praktijk van het vak is gevormd, op welke wijze dan ook. En het zou daarom wel belangrijk kunnen zijn, als de titel van bouwmeester, bij de verdere ontwikkeling, bij ons burgerrecht zou verkrijgen. Het is trouwens ook een echt Hollandsch woord, taalkundig zuiver afgeleid.

Na deze meer principiële uiteenzettingen, zullen in een volgend artikel enkele voorstellen voor die opleiding tot bouwmeester worden gedaan.

(Wordt vervolgd)

DRIE HEERENHUIZEN AAN DE HOOFDSTRAAT TE VELP.

ARCHITECT J. G. A. HEINEMAN, B.N.A.

DRIE HEERENHUIZEN AAN DE HOOFDSTRAAT TE VELP.

Het hier afgebeelde blok van drie heerenhuizen werd in 1939 aan de Hoofdstraat te Velp gebouwd.

Een eenvoudige en rustige architectuur is in deze omgeving wel zeer op zijn plaats.

Aan de voorzijde hebben ze uitzicht op de vrij breede Hoofdstraat, ze zijn gelegen juist tegenover het twee jaar geleden door architect Hornstra gebouwde Avondzon, tehuis voor ouden van dagen, een gebouw in baksteen opgetrokken, met heel veel glas.

Ik heb mij bij het ontwerpen de vraag gesteld of het ook gewenscht zou zijn, terwille dan van meer eenheid, deze huizen ook met een plat dak en veel glas te moeten bouwen.

De voorgevel op het noorden gelegen gaf hiertoe m.i. allerminst aanleiding en bovendien heeft het beschuttende dak naar mijn

meening nog immer een niet te vervangen waarde.

Hiermede wil ik niet zeggen dat een huis met een plat dak in een bepaalde omgeving architectonisch niet volkomen verantwoord zou kunnen zijn.

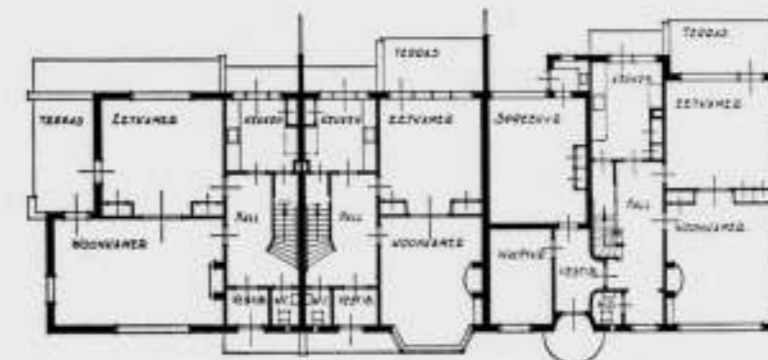
De muren zijn in roode baksteen opgetrokken, het dak met genuanceerde blauwe pannen gedekt.

De plattegrondindeeling van ieder der huizen is verschillend. De opdrachtgever van het rechter huis is practiseerend arts, de praktijk is van de woonafdeeling gescheiden gehouden, ze hebben eenzelfde ingang.

De huizen hebben een gezamenlijken voortuin.

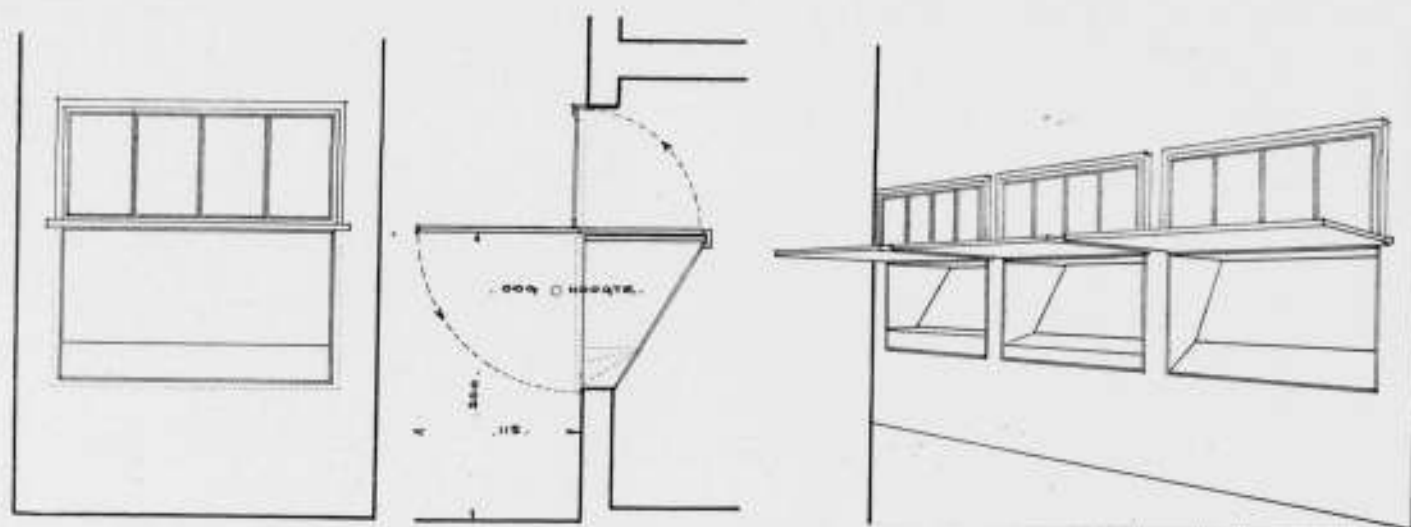
J. G. A. HEINEMAN.

Velp, Augustus 1940.

PLATTEGROND.

SCHAAL 1 À 300.

DRAAIBARE LUIFEL TEBENS AFSLUITING TEGEN BRAND-INDRAAK, PLUNDERING EN LICHTUITSTRAALING

EEN SPECIAAL WINKELRAAM VOOR DEZE TIJDEN.

In Rotterdam is op 14 Mei een groot gedeelte van de stad door brand verwoest. Een brand uit centrale punten begonnen, greep door sterken wind aangewakkerd snel rondom zich heen. Door de groote hitte sprongen de glasruiten en vonkenregens door den wind medegevoerd vonden nieuw voedsel en vergrootten de vuurzee. Enkele gebouwen bleven tusschen de puinhoopen bespaard en dit was voor een deel te danken aan luiken of anderszins, waardoor de afsluiting naar binnen een betere voorziening gaf dan de gewone ramen.

Nu gedacht wordt aan den wederopbouw en voor winkels groote winkelruimten moeilijk te krijgen zijn, is gedacht aan een oplossing waarbij eenzijdig een bescherming tegen brand, inbraak, plundering en lichtuitstraling naar buiten verkregen wordt, wan-

neer de winkel gesloten is en anderzijds overdag een uiterste benutting van het beeldveld van een kleine ruit, bescherming van de artikelen tegen directe zonbestraling en beschutting van de kijkers tegen den regen mogelijk is.

In de hierbij gevoegde schets is een oplossing gegeven van bovengenoemde wenschelijkheden door middel van een draaibare luifel en door gebruikmaking van een niet-spiegelend winkelraam volgens Ned. Octrooi no. 17724, met toepassing van een rechte schuingeplaatste ruit.

Deze ruit kan tot beneden doorloopen of zooals de stippellijnen aangeven eindigen tegen een naar voren gebouwde vitrine of een andere oplossing die men wenschelijker acht.

Voor een luifelhoogte van 2 m (zooals voor markiezen en zonne-

schermen veelal gebruikelijk is) zal bij verschillende Bouw-Inspecties ontheffing moeten worden gevraagd, welke gezien de abnormale tijden en het praktisch nut ook wel gegeven wordt. Verder zijn de hier gegeven maten voor hoogte en voorsprong van de luifel en hoogte van de borstwering variabel en kunnen naar behoefte, plaatselijke toestanden of eischen veranderd worden.

Constructie.

De bovenzijde van de luifel is met een asbest- of ijzeren plaat afgedekt. Om het inregenen te voorkomen is een hoekijzer no. 2 hierop aangebracht, die tijdens het draaien van de luifel vrijblijft van den druipkant van het bovenlicht. Het achterste gedeelte van de luifel is kleiner en smaller dan het voorste gedeelte en draait tusschen de muren naar boven terwijl het voorste gedeelte tegen den muur slaat.

Om de luifel uit te balanceeren moet het achterste gedeelte met lood worden verzwaard.

Overdag kan de luifel worden vastgezet met grendel, schuif of harpoonslot en wanneer de luifel naar beneden gedraaid wordt kan deze aan de bovenzijde met een springknip gesloten worden. Een afzonderlijk detail geeft de constructie van het draaipunt en den metalen bovenbouw.

Een oplossing in hout uitgevoerd is door een hoogtedoorsnede verduidelijkt.

Deze constructies zijn gedacht bij nieuwbouw, maar zooals in Rotterdam de vroegere winkels noodgedwongen in gewone woonhuizen zijn ondergebracht, kan met behoud van en tusschen bestaande kozijnen en met gebruik van bestaande ramen een en ander worden gewijzigd, zoodat de draaibare luifel het eenige is dat speciaal moet worden gemaakt.

JAN DOETS Jr.

DRAAGT DE WAPENING VAN DRAADGLAS OP DEN DUUR TOT ZIJN ONDERGANG BIJ ?

Het is een bekend verschijnsel, dat draadglasruiten op den duur hun ondergang tegemoet gaan. Velen, die (om een voorbeeld te noemen) de staande draadglasruiten in oudere stationsoverkappingen hebben bekeken, is het opgevallen, dat deze aan den onderkant barsten gaan vertoonen. Ik heb langen tijd gemeend, dat de draadwapening de voornaamste oorzaak van deze breuk moest zijn, en heb daarom steeds groote waarde gehecht aan de toepassing van draadglas met drie draadvrije, ingesmolten, randen.

De vernieuwing van de ruiten van de Haarlemsche stationsoverkapping heeft mij doen zien, dat de belangrijkste oorzaak voor den ondergang der ruiten moet worden gezocht in de roestvorming die op de horizontale onderregels der stalen ramen optreedt. Deze onderregels (en eveneens de horizontale tussenregels, als die er zijn) bevinden zich in een nadeelige positie. Het water, dat op den duur achter de stopverf komt en de glasponning bereikt, blijft langen tijd staan en bevordert in hooge mate het roestproces. Ook tusschen het glas en het staal zal de roestvorming hoe langer hoe meer toenemen, waardoor een volumevermeerdering optreedt, die het glas niet kan verdragen. Er ontstaan scheuren, die hoofdzakelijk van de onderhoeken uitgaan. Bovendien wordt de ruit nog door de roestvorming naar buiten gebogen, waardoor laaggelegen horizontale breuken optreden.

Bij de genoemde stationsoverkapping waren de onderregels en de onderkanten van de daarop staande roeden zoo ver doorgeroest, dat zij geheel moesten worden verwijderd. De onderroeden zijn daarna niet meer aangebracht. De constructie is

zoodanig gewijzigd, dat de staande raamroeden aan de binnenzijde van het raam onderling gekoppeld werden door een hoekijzer, dat eenige centimeters boven den vroegeren onderregel ligt. Het glas rust thans door middel van rubberproppen op de vaste ondersteuning.

Bij onderzoek der uitgenomen draadglasruiten is mij gebleken, dat — hoewel nergens aan den onderrand draadvrije kanten aan deze ruiten voorkwamen — geen der gevormde scheuren op de plaats van een wapeningsdraad begon, of die wapening gedeeltelijk volgde.

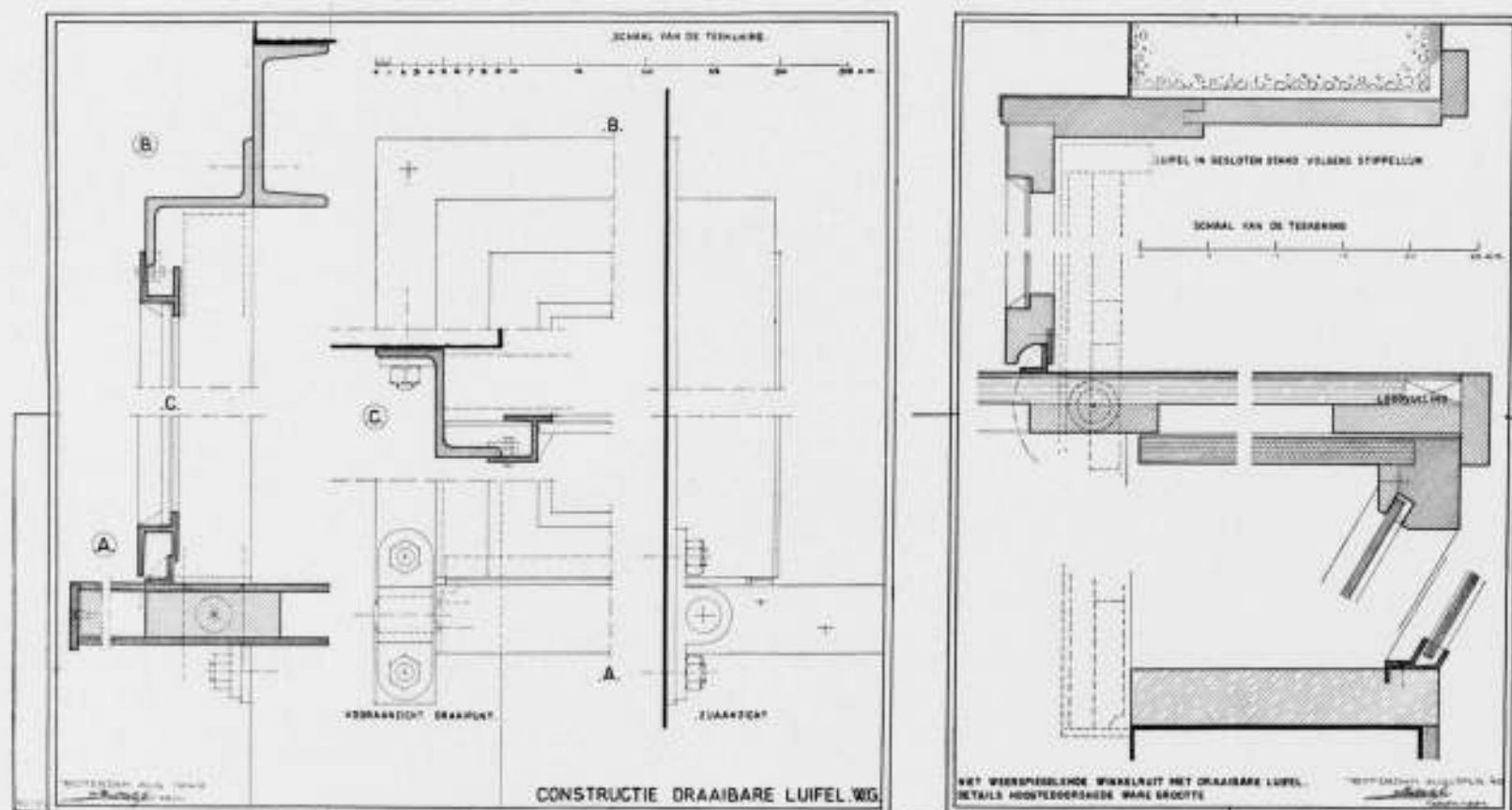
Ook bleek het middenstuk van den onderkant van het glas tamelijk gaaf.

Het optreden van roest aan den onderregel en aan den onderkant der staande roeden moet het glas hebben doen breken.

Het is trouwens een bekend verschijnsel, dat somtijds bij de onderregels en horizontale roeden van stalen ramen breuk en afsplintering van ruiten begint, een verwoesting, die bij het zoo veel zwakkere spiegelglas in het algemeen eerder merkbaar is dan bij het gewone dubbel dikke vensterglas.

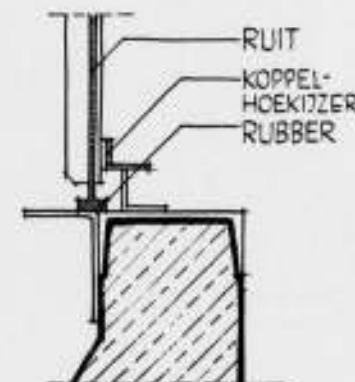
Men leide uit deze beschouwing niet af, dat draadglas met drie draadvrije randen niet van groote waarde is bij verschillende toepassingen. Maar evenmin overdrijve men de eischen ten opzichte van het draadglas, als veel klemmender eischen ten aanzien van roestend staal zouden worden verwaarloosd. De zorg voor roestwering, in het bijzonder van de horizontale elementen der stalen raamconstructie, is van het grootste belang.

H. G. J. S.

CONSTRUCTIETEKENINGEN DRAAIBARE LUIFEL. SCHAAI 1 A 5.

J. DOETS JR., ARCHITECT.

REGEERINGS-COMMISSARIAAT VOOR DEN WEDEROPBOUW.

MAATREGELEN TER BESPARING OP BOUWMATERIALEN.

De Regeeringscommissaris voor den Wederopbouw heeft aan alle Gemeentebesturen een circulaire gezonden van den volgende inhoud:

De mogelijkheid tot uitvoering van bouwwerken en tot opvoering der werkgelegenheid in de bouwbedrijven hangt ook in normale omstandigheden ten nauwste samen met de materialen-voorziening.

In de tegenwoordige bijzondere tijdsomstandigheden, waarin deze materialen-voorziening in menig opzicht gebonden is aan beperkingen, zal een voorziening in een doelmatige verdeling en een nuttig verbruik van de bouwstoffen uit den aard der zaak de totale bedrijvigheid in de bouwvakken in het algemeen en in den woningbouw en utiliteitsbouw in het bijzonder gunstig kunnen beïnvloeden.

De noodzakelijkheid om maatregelen te treffen ter beperking van het gebruik van bepaalde bouwstoffen wijst echter ook de oplossing van het vraagstuk aan n.l.: op verantwoorde wijze besparen van bepaalde algemeen toegepaste en slechts in beperkte mate verkrijgbare bouwstoffen door toepassing van zooveel mogelijk gelijkwaardige vervangingsmaterialen ten gunste van de opvoering van de totale bedrijvigheid in de bouwvakken, in het bijzonder daar waar eerstgenoemde bouwstoffen, zonder buitengewone technische of financiële bezwaren vervangen kunnen worden door andere.

Ofschoon ik aanneem, dat uit den aard der zaak de materialen-positie in algemeene trekken in meerdere of mindere mate aan iederen deskundigen ontwerper van plannen en uitvoerder van werken bekend is, zoodat reeds voor plannen van woningbouw en utiliteitsbouw — al ware het alleen uit eigen belang — „automatisch” met de huidige materialenpositie zal worden rekening gehouden, neemt dat niet weg, dat een zekere ordening op dit gebied zonder twijfel menige teleurstelling en veel verlies van tijd en geld tusschen het stadium van ontwerp en uitvoering zal voorkomen.

Het een en ander brengt bovendien met zich mede, dat het verlenen van mijn goedkeuring voor de uitvoering van werken vereenvoudigd en derhalve versneld zal kunnen worden, zoodra het kader van de bouwwijzen meer in overeenstemming wordt gebracht met de materialenpositie.

In het algemeen belang acht ik mij dus verplicht een aantal maatregelen ter besparing op bouwmaterialen bekend te maken, welke U hierbij aantreft; meer exemplaren van deze regelen worden U toegezonden. Ik ben mij er ten volle van bewust, dat deze maatregelen in een aantal kringen meer of minder zware offers zullen vragen, doch in de huidige omstandigheden gaat het algemeen belang vóór, terwijl alleen zooveel mogelijk rekening kan worden gehouden met incidenteele onoverkomelijke bezwaren.

Van de toekomstige omstandigheden, doch ook van het aanpassingsvermogen van een ieder, die in het bouwbedrijf een functie bekleedt, zal het afhangen of de maatregelen zullen dienen te worden uitgebreid c.q. omgezet in verderstrekkende maatregelen.

Ik verzoek U den inhoud van deze maatregelen ter kennis te willen brengen van de onder U ressorteerende en daarbij betrokken instanties c.q. van belanghebbenden en vertrouw ten slotte op de medewerking van een ieder.

Met ingang van heden zal ik de goedkeuring, welke ingevolge het besluit van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht van 21 Mei 1940 betreffende den Wederopbouw I vereischt wordt voor het ondernemen van bouwwerken, voorloopig slechts verlenen, indien bij het ontwerpen de volgende richtlijnen ter

besparing van bepaalde bouwmaterialen zijn in acht genomen, en onder de voorwaarde, dat deze richtlijnen bij de uitvoering eveneens in acht genomen worden, alles voor zoover dit uit een oogpunt van bouwtechniek verantwoord is en voor zoover het geen buitengewone financiële nadeelen medebrengt:

I. Algemeene richtlijnen.

- 1°. Op het gebruik van hout moet zooveel mogelijk bespaard worden; aangezien ijzer en staal thans ook slechts in beperkte mate ter beschikking staan, moet hout in het algemeen niet door ijzer of staal doch zooveel mogelijk door andere bouwstoffen vervangen worden.
- 2°. In de eerste plaats komen steen en beton voor bouwwerken in aanmerking, in de tweede plaats gewapend beton; slechts indien het bewijs geleverd kan worden, dat uitvoering in steen of beton ten gevolge van bijzondere bouw- of bedrijfsomstandigheden niet mogelijk is, mag ijzer of staal gebruikt worden.
- 3°. Waar mogelijk moet vervangen worden:
 - a. hout door metselwerk, ongewapend beton, bimsbetonplaten, bouwplaten van samengesteld materiaal e.d.;
 - b. ijzer en staal door metselwerk, ongewapend beton en indien onvermijdelijk door gewapend beton;
 - c. gewapend beton door metselwerk of ongewapend beton.
- 4°. Voor alle hieronder niet genoemde onderdeelen van bouwwerken moet het gebruik van vervangingsmaterialen voor hout en staal zooveel mogelijk bevorderd worden.

II. Richtlijnen voor de constructie.

- a. Muren en kolommen, waarin uitsluitend drukspanningen kunnen optreden, moeten niet in staal, maar in metselwerk of beton of desnoods gewapend beton uitgevoerd worden.
- b. Gewapend-betonkolommen mogen niet meer dan 3% bewapening bevatten.
- c. Niet vrijdragende tusschenwanden moeten zooveel mogelijk boven elkaar gesteld worden. Opvangen van muren en andere onderdeelen van een bouwwerk moet vermeden worden; wanneer dit niet mogelijk is moeten lichte materialen gebruikt worden.
- d. Het gebruik van houten en stalen lateien is in het algemeen niet toegelaten. De kozijnopeningen moeten zoo smal zijn, dat in normale gevallen door een „strek” of „boog” het bovenliggende metselwerk voldoende wordt ondersteund.

III. Richtlijnen voor de uitvoering.

- a. Voor paalfundeeringen moet het gebruik van houten palen beperkt worden tot de allernoodzakelijkste gevallen; zij moeten in het algemeen worden vervangen door gewapend betonpalen.
- b. Voor blijvende damwanden, keermuren e.d. moet het gebruik van staal en hout tot een minimum worden beperkt; voor tijdelijke damwanden kan het gebruik van hout of staal worden toegestaan.
- c. Fundeeringen, kelders e.d. moeten zooveel mogelijk in metselwerk of ongewapend beton worden uitgevoerd. Voor bijzondere constructies kan hiervan worden afgeweken.
- d. Dragende opgaande muren moeten van metselwerk of van stampbeton vervaardigd worden.
- e. Voor balklagen, vloeren, plafonds e.d. moet de toepassing van hout en staal zooveel mogelijk vermeden worden. Er zou gebruik gemaakt kunnen worden van beton, van op de fabriek vooraf vervaardigde (holle) aansluitende gewapend-beton-

balken of -baksteenmateriaal, platenmateriaal, houtgraniët e.d.

Kelderafdekkingen kunnen bijvoorbeeld bestaan uit gemetselde gewelven.

- f. Het maken van uit hout of staal geconstrueerde kappen, goten e.d. moet vermeden worden. In de plaats van houten en ijzeren kapspanten dient men zooveel mogelijk te gebruiken gording dragende hooger opgetrokken muren van metselwerk of stampbeton, betonnen kapspanten e.a. In plaats van de houten bebording kan bimsbetonplaten- of ander platenmateriaal, mits waterdicht, aangebracht worden. Gegolfd metalen platen mogen niet worden aangebracht.
- g. Waar het niet mogelijk is om houten kozijnen te vermijden, mag de zwaarte van het kozijnhout niet grooter genomen worden, dan strikt noodzakelijk is. Dit geldt ook voor architraven en kozijnbetimmeringen.
- h. Terreinafscheidingen, balkonhekken e.d. mogen niet van hout of staal worden vervaardigd.

IV. Contrôle.

Aanvragen voor de goedkeuring van bouwwerken, waarbij naar

WERKEN BENEDEN f 500.

Bij het besluit Wederopbouw I is vastgesteld, dat voor de uitvoering van alle bouwwerken op het gebied van den waterbouw, spoorbouw, wegebouw, burgerlijken bouw en utiliteitsbouw de goedkeuring van den Regeeringscommissaris vereischt is. Door den Regeeringscommissaris wordt bij dezen bepaald, dat voor wat betreft werken, waarvan de kosten in totaal minder dan f 500.— beloopt, stilzwijgend aangenomen mag worden,

MOTIE LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A. INZAKE DEN WEDEROPBOUW.

Den 12den Augustus 1940 hebben 112 leden van den B.N.A. zich eenstemmig met een motie vereenigd, opgenomen in het B.W.A. no. 33, die ter kennis werd gebracht van den Regeeringscommissaris voor den Wederopbouw.

Het komt ondergeteekende voor, dat de houding, die de ter vergadering aanwezige architecten hebben aangenomen, ten aanzien van het probleem van den wederopbouw, ook door hen in hun particuliere practijk consequent dient te worden volgehouden. Wanneer men eenmaal het standpunt inneemt, dat de wederopbouw van de verwoeste gebieden dient te geschieden door, onder leiding van hoogst bekwame en daarvoor geschikte architecten, die elk een dorp of landstreek, hetzij een stadswijk of eenig ander afgezonderd deel van den wederopbouw krijgen toegewezen, de in de betreffende streek gevestigde architecten en bouwkundigen zooveel mogelijk in te schakelen, dan mogen diegenen die tot de laatstgenoemde categorieën behooren, van hen, die tot de eerste groep gerekend mogen worden, met recht en reden verwachten, dat zij in feite ook van hun opvatting doen blijken.

Wanneer de leden van deze groep — en ieder weet van zichzelf

IN TEEKENING BRENGEN VAN MONUMENTEN EN DE STEDEBOUWKUNDIGE SITUATIES DAARVAN.

Tusschen het Bestuur van den B.N.A. en de Departementen van Sociale Zaken en van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zijn besprekingen gevoerd over de mogelijkheid tot verwezenlijking van onzen wensch, steun te verlenen aan werkloze architecten en hun personeel door het verrichten van cultureel belangrijk werk, n.l. het opmeten en in tekening brengen van monumenten en de stedeboekkundige situaties daarvan.

mijn oordeel niet voldoende met de noodzakelijkheid tot besparing rekening gehouden is, zullen terzijde gelegd worden. Aan den aanvrager zal hiervan mededeeling worden gedaan.

Ik behoud mij voor mij hieromtrent advies te doen uitbrengen door de plaatselijke diensten van Bouw- en Woningtoezicht. Aan deze diensten zal ik ook de contrôle op de naleving van deze richtlijnen bij de uitvoering van de bouwwerken kunnen opdragen.

De aanvragen voor de goedkeuring van bouwwerken dienen met het oog op de toetsing aan deze richtlijnen vergezeld te gaan van een beschrijving of voorloopig project, waarin de voor deze toetsing benodigde gegevens vermeld zijn. Deze stukken dienen door den opdrachtgever of diens gemachtigde in tweevoud te worden ingezonden op de wijze, vermeld in het van mij nentwege beschikbaar gestelde aanvraagformulier voor goedkeuring van de uitvoering van een bouwwerk.

De Regeeringscommissaris voor den
Wederopbouw,

21 Augustus 1940.

Dr. Ir. J. A. RINGERS.

dat zijn goedkeuring is verkregen. Voor het uitvoeren van dergelijke kleine werken behoeft deze goedkeuring vanaf heden dus niet meer te worden aangevraagd.

De Regeeringscommissaris neemt aan, dat van deze regeling geen misbruik wordt gemaakt door groote werken bij gedeelten uit te voeren e.d.

's-Gravenhage, 21 Augustus 1940.

of hij ertoe behoort — hun persoonlijke invloed aanwenden en er daarbij op wijzen, dat de thans door den Regeeringscommissaris voorgestane wijze van werken leidt tot het geven van al het werk aan een kleine bevoorrechte groep, terwijl alle overigen — de overgrote meerderheid — tot nietsdoen gedoemd zullen zijn en wanneer zij om deze reden weigeren aan een dergelijk systeem van wederopbouw mede te werken, dan zal deze houding niet slechts consequent zijn, maar zij zal door de collega's ook zeker naar waarde worden geschat.

Door het aannemen van een zoodanige consequente houding behoeft de uitgebrachte motie niet slechts een doode letter te blijven, maar zal zij zeker levenbrengend zijn.

In de nieuwe Statuten van den B.N.A. is het beginsel neergelegd dat zij die hooger geplaatst zijn, ook grootere verantwoordelijkheid hebben te aanvaarden, ook sociaal gezien. Deze Statuten zijn eveneens eenstemmig aanvaard. Laten de „geroepen” nu dus doen blijken, dat zij zich van hun verantwoordelijkheid jegens hun vakgenooten bewust zijn!

Ir. H. VAN VREESWIJK, B.N.A.

Zeist, 26 Augustus 1940.

van het Departement van Sociale Zaken kan worden uitgevoerd. De ontworpen regeling gaat uit van de gedachte, dat het Rijksbureau voor de Monumentenzorg de op te meten objecten zal aanwijzen en wel zooveel mogelijk objecten in de woonplaats van de te werk gestelden.

In verband met het karakter van werkverruiming is het alleen mogelijk in de tewerkstelling te betrekken diegenen, die anders uit hoofde van werkloosheid voor steunuitkering in aanmerking zouden komen. Verder is het uit administratieve overwegingen niet te vermijden, de gemeentebesturen van de tewerkstelling kennis te geven. Echter zal in alle opzichten voor een uiterst correcte en discrete wijze van behandelen worden gezorgd.

Het ligt verder in de bedoeling, dat over de tewerkstelling zal worden geadviseerd door een Commissie voor tewerkstelling van architecten en hulpkrachten, bestaande uit een vertegenwoordiger van elk der beide betrokken Departementen en een drietal architecten. Deze Commissie is als volgt samengesteld:

Mr. D. J. Gorter, voor het Departement van Sociale Zaken.

Jhr. Dr. E. v. Nispen tot Sevenaer, voor het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

H. van der Kloot Meijburg, architect te 's-Gravenhage.

J. F. Berghoef, architect te Aalsmeer.

Pierre Cuypers, architect te Amsterdam.

Aan deze Commissie kunnen de voorloopige aanvragen om tewerkstelling worden gericht. Deze Commissie pleegt t.a.v. de op te meten objecten overleg met het Rijksbureau voor de Monumentenzorg en geeft tevens aan welke hulpkrachten den architect bij zijn werk ter zijde mogen staan. Ook voor deze hulpkrachten zal een regeling worden getroffen, zoodat zij niet ten laste van den te werk gestelden architect komen, evenmin als zulks het geval zal zijn met de verdere z.g. bijkomende kosten (gebruik van ladders e.d.), welke nader zullen worden geregeld.

De Commissie zorgt verder voor een zoodanige coördinering van de wijze van opmeten en in tekening brengen, dat een verzameling opmetingen ontstaan kan, die en voor de Monumentenzorg en voor het onderwijs van belang kan zijn.

Hoewel de vorm van werkverruiming bijverdienste in het algemeen uitsluit, moet voor de architecten de mogelijkheid bestaan tusschentijds een opdracht te aanvaarden en ten uitvoer te leggen.

De te werk gestelde moet zich daarom verplichten bij voorkomende gevallen van opdracht of bijverdienste daarvan onverwijld aan de Commissie mededeeling te doen. Deze adviseert dan over de vraag of het opmetingswerk dient te worden voortgezet, over den daarvoor (nog) benodigden tijd en de wijze waarop het daartoe te verrichten werk kan worden berekend. Zij kan daarbij adviseeren de beloning gedurende een zekeren tijd te doen voortgaan, te verminderen of te doen eindigen, c.q. uit te stellen. Daardoor zal het mogelijk zijn geval voor geval naar billijkheid

AANVULLING TEKST J. P. COENSCHOL TE HAARLEM.

De Heer Ir. G. Friedhoff wenscht nog het volgende aan den toelichtenden tekst bij de publicatie van de J. P. Coenschool te Haarlem toe te voegen.

Het geheel is opgetrokken in geelgrijze baksteen (formaat 12 bij 25 bij 5,5 cm) en afgedekt met ruberoid. De vorm van de lokaalramen maakt ruime verlichting mogelijk, terwijl toch een zekere beslotenheid op ooghoogte is nagestreefd. Door dezen vorm is tevens voorkomen, dat in den gevel een soort baksteenraamwerk van gelijke verticalen en horizontalen ontstaat, wat m.i. zelden tot een gunstig aspect verwerkt kan worden. De kleine onder-

te beoordeelen, zonder de mogelijkheden van een architectenpraktijk te schaden.

De beloning voor intellectuele werkers bedraagt voor de academisch gevormden f 24.— tot maximum f 30.— per week, voor de overige technici f 18.— tot maximum f 24.— per week. Deze beloning is afhankelijk van de in de betrokken gemeente geldende steun-normen. Vooralsnog zal het dus niet mogelijk zijn in deze uitkeringen een honoreering voor cultureelen arbeid te zien. Desondanks meent ons Bestuur dat, in de gegeven omstandigheden, van de geboden gelegenheid gebruik gemaakt moet worden in het belang van die leden, die op het oogenblik geheel van werk en inkomsten zijn verstoken.

Het verzoekt dan ook den leden, die voor de bedoelde tewerkstelling in aanmerking wenschen te komen, zich onverwijld op te geven bij de „Commissie Tewerkstelling“ p/a Bureau van den B.N.A., Amsterdam C, Weteringschans 102.

Deze opgave kan geschieden door invulling in duplo van een formulier A.

Behalve de hiervóór omschreven vorm van tewerkstelling van architecten en bouwkundige technici is nog op andere wijze tewerkstelling mogelijk.

En wel tewerkstelling van personeel op bureaux, waarvan de leidende architect niet zelf voor tewerkstelling in aanmerking komt. Ook in deze tewerkstelling kunnen alleen betrokken worden diegenen, die anders voor ontslag en steunuitkering in aanmerking zouden moeten komen.

Teneinde ontslag aan bureaupersoneel, waarvoor geen werk meer aanwezig is, te voorkomen, kan de architect het daarvoor in aanmerking komend personeel aan de tewerkstelling doen deelnemen, wanneer het daarnaast voor hem geen andere werkzaamheden meer verricht, en wanneer hij zelf bereid is bij de tewerkstelling zijn bureau geheel of voor een deel ter beschikking te stellen en zelf bij de tewerkstelling leiding te geven. Voor deze leiding kan géén honorarium worden gegeven. Echter blijft het verband met het personeel bestaan, hetgeen zeker het bureau op den duur ten goede zal komen.

Ook deze tewerkstelling zal geschieden door tusschenkomst van de Commissie Tewerkstelling en de op te meten werken zullen op dezelfde wijze als bij de tewerkstelling van architecten door het Rijksbureau voor de Monumentenzorg worden aangewezen.

Architecten, die op deze wijze hun bureau of een deel van hun bureau te werk willen stellen, kunnen zich daartoe opgeven door invulling in duplo van een formulier B.

Voor het Bestuur van den B.N.A.,

H. v. d. KLOOT MEIJBURG, Voorzitter,
B. T. BOEYINGA, Secretaris.

ramen zijn zoo geplaatst, dat de kinderen zittend hieruit kunnen zien; ze kunnen alle open draaien. Daarboven is een vensterbank waar planten staan, de ramen hiervoor zijn vast. Het onderwijzend personeel ziet staande hierdoor naar buiten. De bovenramen zijn alle tuimelend.

De lokalen zijn met linoleum belegd, de gangen van doorgezaagde baksteenklinkers. De figuur van J. P. Coen in het trappenhuis is van geglaazuurde gebakken klei en door den beeldhouwer M. S. Andriessen te Haarlem vervaardigd.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER,
J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 36

7 SEPTEMBER 1940

BOUWEN EN RESTAUREEREN IN OUD-AMSTERDAM DOOR IR. A. BOEKEN.

I. Inleiding.

De oude stad van Amsterdam is ondanks vernieuwingen, doorbraken en dempingen, nog steeds van een zeer karakteristieke schoonheid, waarin de oorspronkelijke aanleg en zeer veel oude architectuur op ongeëvenaard schoone wijze samengaan.

Er is over deze schoonheid veel geschreven, maar vaak zeer dilettantisch. Het stadsbeeld is veel opgehemeld, maar vaak met ledige leuzen. De inderdaad meestal armzalige vernieuwingen zijn fel gecritiseerd, maar dikwijls zonder begrip van de werkelijke tekortkomingen en andere even armzalige quasi-antiquarische vernieuwingen zijn hoog aangeprezen, maar veelal zonder begrip van hun onbenulligheid.

Het kwam mij daarom nuttig voor deze materie, die mij steeds na aan het hart gelegen heeft en waarmee ik in de laatste jaren als lid van de Commissie van de oude Stad, onderdeel van de Schoonheidscommissie, in zeer nauwe aanraking kwam, eens aan een principiële beschouwing te onderwerpen.

Aan de hand van een door mij aangelegde collectie lantaarnplaatjes naar foto's en andere afbeeldingen, stelde ik een voordracht samen met bovenstaanden titel, die ik in Maart jongstleden hield voor het Genootschap Architectura et Amicitia. In April mocht ik voor de Amsterdamsche schoonheidscommissie en genoodigden dezelfde voordracht, uit den aard der zaak in eenigszins anderen vorm, herhalen, waarna mijne medeleden Dudok en Jan de Meyer in een volgende bijeenkomst mijn opvattingen critiseerden en hun zienswijze op verschillende punten uiteenzetten.

De redactie van het Bouwkundig Weekblad Architectura verzocht mij om mijn voordracht ter publicatie, om na deze ook de beschouwingen van mijne beide collega's te laten volgen. Daar mijn geheele voordracht opgebouwd was op het afbeeldenmateriaal en het B.W.A. zeker niet de complete serie hiervan opnemen kan, moet ik trachten de stof meer in het algemeen samen te vatten.*)

II. Het oude Amsterdam is geen openluchtmuseum geworden maar een levende stad gebleven.

Er is geen stad ter wereld, waarin het oude gedeelte zoozeer het karakter van stad uit vroeger eeuwen behouden heeft en tegelijkertijd zoozeer is blijven leven als Amsterdam.

Andere steden mogen rijker zijn aan monumenten van bijzondere architectonische beteekenis of bogen kunnen op wijken die geheel onveranderd uit vroeger tijden tot ons gekomen zijn, maar deze zijn of openluchtmusea geworden zonder eenig eigen nieuw leven dan een veelal opgeschroefd vreemdelingenverkeer, of ze hebben door karakterloozen nieuwen bouw rondom hun op zichzelf staande monumenten het stadsbeeld dermate bedorven, dat de historische architectuur, als het ware geheel ontworteld, niet goed meer tot haar recht kan komen.

* Daar ik deze beschouwingen nu op schrift moet stellen, nadat ik de opmerkingen van mijn collega's Dudok en de Meyer aangehoord heb, heb ik onwillekeurig op sommige punten met deze rekening gehouden.

Amsterdam is geen openluchtmuseum geworden met zijn onvermijdelijke gekunstelde, historische sfeer.

Het is, op enkele plaatsen na, niet in maatschappelijke ondergang en haveloosheid vervallen, maar het is een levende stad gebleven.

Waarden van voorheen zijn verloren gegaan en daarvoor is in de laatste jaren slechts weinig van cultureele beteekenis in de plaats gekomen.

Om het eerste moeten wij niet al te sentimenteel treuren, maar wij moeten trachten verdere verliezen zoo veel mogelijk tegen te gaan en streven naar het levend doen voortbestaan van datgene wat ons gebleven is.

Het tweede moet de burgerij, de overheid en den architecten een sterke aansporing zijn, alle krachten in te spannen om met respect voor den ouden luister bij te dragen tot nieuwen luister der stad.

Het oude Amsterdam is deze inspanning waard en deze inspanning is niet hopeloos; Amsterdam is nog rijk aan schoone stadsbeelden, rijk aan oude architectuur. De bebouwing, zooals deze door de eeuwen tot ons gekomen is, is voor het grootste deel nog steeds van dien aard, dat zij eenerzijds de bijzondere architectonische monumenten op waardige wijze ondersteunt en anderzijds zeer veel door waanwijzen en onbevoegden in karakterloozen tijd aangebrachte vernieuwingen in zich weet op te nemen zonder zelf geheel vernietigd te worden.

Streven naar nieuwen luister, streven naar het levend doen voortbestaan van den ouden luister, zelfs het eenvoudig waken tegen verdere verliezen eischt begrip van het karakter van het stadsbeeld en van zijn samenstellende elementen.

Het eischt, dat men zich bewust wordt, wat men eigenlijk ziet, dat men zich bewust wordt, dat dit karakteristieke stadsbeeld nooit zoo in dezen vorm ontworpen is, dat daar groote nooit gedachte tegenstellingen van tijd en geest in aanwezig zijn, maar dat het geheel desondanks en wellicht ook juist daardoor van zulk een groote schoonheid vervuld is.

Tot dit begrip hoop ik in onderstaande beschouwing bij te dragen.

III. De zeventiende-eeuwsche stadsuitleg en zijn groote ruimtelijke reserve.

Het stedsbouwkundige plan van den zeventiende-eeuwschen uitleg, waarvan ik in dit tijdschrift geen uitvoerige beschrijving behoeft te geven, wordt wellicht het eenvoudigste gekenschetst door er op te wijzen wat het niet is: het is namelijk niet een academisch monumentaal plan, of juist, het is niet een plan bestaande uit een of meer streng op assen ontworpen monumentale momenten met tusschengelegen vullingen.

Het plan is monumentaal op grond van zijn geometrischen opzet, zeer monumentaal zelfs, maar het is geheel gericht op zijn bestemming; gelegenheid te scheppen voor het bouwen van ruime behuizingen voor de in de zeventiende eeuw levenskrachtige en tot macht gekomen Amsterdamsche kooplieden.

Het is daardoor in zijn geheele hoofdbestanddeel, den drievou-

EERSTE HELFT DER XVIIe EEUW.

TWEDE HELFT DER XVIIe EEUW.

XVIIIe EEUW.

DRIE EEUWEN VREDIG EN SCHOON NAAST ELKAAR.
AMSTERDAMSCH E GRACHTBEOUWINGEN.

digen gordel van grachten met radiaalgrachten en radiaalstraten, niet alleen een schoon plan maar ook een bruikbaar plan, dat nog steeds volop in gebruik is. Het was daardoor in zijn geheel stedenbouwkundigen vorm voorbestemd te blijven leven, al zijn dan helaas de radiaalstraten voor het verkeer met de verder uitgegroeide stad te smal gebleken. Bij wijs beleid zal deze nu reeds om en bij de drie eeuwen oude stadsaanleg nog eeuwen voort kunnen leven, in tegenstelling met om een bepaald monumentaal hoofdmoment ontworpen wijken, die niet langer levend blijven dan de levensduur van het hoofdmoment.

Al mogen door de splitsing van woon- en werkgelegenheid in de laatste vijftig jaren, de grachten hun betekenis als woongelegenheid grootendeels verloren hebben, een zeer groot deel van de bebouwing is altijd nog zeer geschikt voor werkgelegenheid, voor kantoren en dergelijke, of is althans op tamelijk eenvoudige wijze daarvoor geschikt te maken.

Maar wat er bij den Amsterdamschen stadsaanleg wel van zeer belang geweest is voor de bruikbaarheid op den langen duur,

het is de geweldige reserve aan ruimtelijkheid, die er in den oorspronkelijken opzet van het plan aanwezig was. Ik bedoel hier niet de reserve aan ruimte, aan oppervlak bouwterreinen die tegelijkertijd — of juist in twee etappen — uitgegeven werd. Deze reserve was natuurlijk voor den gang van zaken in de zeventiende eeuw van zeer groote betekenis. Maar ik heb hier het oog op de reserve in de verhouding tusschen de stedenbouwkundige ruimte en de in den tijd van aanleg te verwachten bebouwing. Deze reserve was zoo groot, dat het bebouwingsschema in staat was de bij den groei der stad steeds grooter wordende bebouwingseischen bijna tot aan dezen tijd te verwerken zonder zijn karakter te verliezen of geheel onmogelijk te worden. Hoewel er direct bij den aanvang van den grooten uitleg, dus in de grachtgedeelten ten noorden van de Leidsche gracht, ook reeds zeer groote huizen verreesen, ik denk hier aan het „Huis met de hoofden”, en ook aan huize Coymans van Jacob van Campen, was het algemeene type in onze oogen nog bescheiden, ongeveer zes meter breed en bescheiden van hoogte.

BEOUWINGSTYPEN VAN HET 2^e GEDEELTE VAN DEN GRACHTENUITLEG.

Deze kleine smalle eenheden, meestal uitvoerig op kleine schaal gedetailleerd, met een zeer kleine glasverdeling, in lood gevat, in de kruiskozijnen of in de houten onderpuien, vormden met den royalen aanleg van water en kade een stadsbeeld van zeer schoone verhoudingen. Maar in die verhoudingen zat een reserve, die het mogelijk maakte dat, toen in de tweede helft der zeventiende eeuw bij den bouw van het gedeelte der grachten voorbij de Leidschegracht de huizen veelal op dubbele breedte ontworpen werden, ik herinner hier aan de Bocht van de Heerengracht, het stadsbeeld nog even voortreffelijk bleef. Ook toen in de achttiende eeuw tal van zeventiende-eeuwsche huizen in het eerste deel der grachten werden vervangen door een hoogere bebouwing, zooals bijvoorbeeld op de Keizersgracht te zien is, bleef dit zoo. Pas door de groote kantoorgebouwen van de laatste halve eeuw is de grens overschreden. De groote kantoorgebouwen, ik noem hier de Telefooncentrale op de Heerengracht, het gebouw van Gerzon op het Singel, de Amsterdamsche Bank, verpletteren door hun groote afmetingen het harmonische stadsbeeld. Bouwwerken van zulk een omvang, die zoodra te zijner tijd weer een opleving in het zakenleven komt meer en meer langs de grachten zullen verschijnen, bedreigen het beroemde Amsterdamsche stadsbeeld met ontwrichting en algeheel ondergang.

IV. Bebouwingshoogte langs de grachten en breedte der perceelen.

Bij deze bedreiging hebben de twee afmetingen, de hoogte en de breedte, een afzonderlijke betekenis. De bouwhoogte langs de grachten, vooral in het eerste gedeelte, is van meet af aan vrij onregelmatig geweest. Deze onregelmatigheid is gebleven toen in de achttiende eeuw vele huizen der oorspronkelijke bebouwing door hoogere vervangen werden, of veranderd werden, maar bij de geringe perceelsbreedte — gering tegenover de zeer groote breedte van de gracht — stoorde deze onregelmatigheid der hoogte in het geheel niet, integendeel vormde wellicht juist deze onregelmatigheid een der karakteristieke eigenschappen van het stadsbeeld. Het is juist het verraderlijke, dat ook thans een enkel hooger bouwwerk, van niet te groote breedte, in de onregelmatige huizenrijen nog niet direct storend in het stadsbeeld behoeft te zijn, terwijl wij zeker weten, dat indien de geheele rij op den duur hooger opgetrokken wordt het oude mooie stadsbeeld ten eenenmale ontwricht en verpletterd wordt.

In de grachtgedeelten, waar van den beginne af de bouwhoogte in het algemeen gelijk was, zooals op verscheiden stukken voorbij de Leidschegracht — gelijke hoogte bij breede perceelen — is overschrijding van de algemeene hoogte veel hinderlijker en stoort zelfs het verhoogen van een huis met een enkele verdie-

ping of met een kapverdieping ernstig de groote lijn van het stadsbeeld.

De volgens de Bouwverordening toegestane hoogte langs de grachten is 21 meter in den voorgevel en daarachter onder 45 graden opgaand tot 25 meter.

Wij kunnen met zekerheid voorspellen dat indien de grachtenbebouwing meer in het algemeen tot deze hoogte wordt opgetrokken, het stadsbeeld vernield zal worden, waardoor één van Amsterdams karakteristieke schoonheden voor eeuwig verloren zal zijn.

Bij de kwestie der stedenbouwkundige verhouding voegt zich nog een andere, namelijk die van het verkeer dat een zwaardere bebouwing met grooter aantal verdiepingen tot zich zal trekken. Wij kunnen ook hierbij met zekerheid voorspellen, dat de straatbreedte, die reeds thans — tenminste bij normaal vredesverkeer — smal is, dan ten eenenmale onvoldoende zal blijken, zoo onvoldoende dat men genoodzaakt zal zijn het water dicht te gooien. Ook in verband met het verkeer vormt het hooger optrekken van de gebouwen langs de grachten een doodelijke bedreiging van het stadsschoon. Let wel, het gaat hier over het optrekken tot de bouwhoogte die volgens de op de bouwhoogte betrekking hebbende bepalingen van de Bouwverordening is toegestaan, waartegen wellicht theoretisch de „welstandsbeperking” der verordening, dat het gebouw op zichzelf als in verband met de omgeving voldoen moet aan redelijke eischen van welstand, een afweermiddel kan zijn dat echter in de praktijk onvoldoende en onmachtig blijkt.

Nen. Wil het Amsterdam van de twintigste eeuw het stedenbouwkundige en architectonische monument, dat het voorgelacht naliet, inderdaad voor het nageslacht bewaren, dan zal het noodig zijn de bebouwingshoogte langs de grachten te beperken tot een maat, die niet boven het gemiddelde van de bestaande huizen ligt. Hoe precies deze materie vastgelegd moet worden, dient met het oog op de bestaande onregelmatigheid die er van den aanvang af geweest is, nader bezien te worden, maar dit is van ondergeschikt belang.

Natuurlijk zal een dergelijke maatregel een zekere beperking van de rechten, of juist een beperking van latere winstmogelijkheden van particuliere huiseigenaren met zich mee brengen. De zaak van het behoud van het stadsbeeld van de Amsterdamsche grachten echter, is een algemeen cultureel belang van de eerste orde, waaraan het belang van particulieren ondergeschikt dient te zijn.

Het gaat hier niet om het conserveeren van een antiquarisch museumstuk, maar om het doen voortbestaan en doen voortleven van een nog steeds levenskrachtig stuk werk van onze voorvaderen, van een schoon stuk stedenbouwkundig organisme.

NIEUW GEBOUW VAN DE JAVASCHE BANK
(BEPERKING VAN DE BREEDTE).

De breedtemaat der gebouwen is minstens even belangrijk als de hoogte.

Zoodra de breedte aanzienlijk grooter wordt dan de oorspronkelijke enkele of dubbele perceelen, begint de breedte de concurreeren met die van de gracht. Er komt een tweeslachtigheid in het stadsbeeld, die het eigene, het zeer duidelijke, het grootsche in het stadsbeeld schaadt. Ook komt er een tweeslachtigheid in de verhouding van het gebouw tot het huizenblok. De ondergeschiktheid van het gebouw in het blok is een der kenmerkende eigenschappen van de Amsterdamsche bebouwing, althans van de bebouwing zooals die aan ons overgeleverd is. Er zijn namelijk eenige oorspronkelijk als één geheel opgetrokken bouwblokken, zooals bijvoorbeeld dat aan den Amstel tusschen Nieuwe Keizersgracht en Nieuwe Kerkstraat, waarin door latere verbouwing de perceelsindefeeling zichtbaar is geworden, hetgeen zeker, behoudens bepaald minderwaardige tusschenvoegsels, zeker niet als achteruitgang is te betrouwen. In dit verband zou ik ook kunnen wijzen op het nieuwe gebouw van de Javasche Bank op de Keizersgracht. Oorspronkelijk was dit als één geheel over een breedte van 27 meter ontworpen. Besprekingen met de Commissie voor de Oude stad leidden er toe, dat het nieuwe gebouw één perceel minder breed werd gemaakt, terwijl het resterende perceel, dat nog een gaven gevel uit de achttiende eeuw had, als dienst-gedeelte bij het hoofdgebouw betrokken werd. Hierdoor werd niet alleen een goed fragment van de oude bebouwing gespaard, maar kwam de nieuwe gevel één huis verder van den hoek van het bouwblok te staan en — wat het belangrijkste is — werd de breedte van den gevel beperkt en duidelijk ondergeschikt aan de grachtbreedte. Hoe een enkel breed gebouw, dat niet eens hoger is dan zijn omgeving, het grachtenbeeld kan verstoren, toont ons het gesticht Brentano, hier schuin tegenover.

Uit een en ander blijkt dus de wenschelijkheid ook de breedte der bouwwerken langs de grachten te beperken. Evenwel zou dit bezwaarlijk in de Bouwverordening te regelen zijn, want een bepaling, dat een eigenaar van een groot complex terreinen niet breder mag bouwen dan een bepaalde maat, zou leiden tot een onmogelijk bouwverbod of tot een al te kunstmatige schijnverdeling. Evenwel zullen, indien de hoogte in den zin als boven is omschreven wordt beperkt, de grachten voor het stichten van zeer groote gebouwen haar aantrekkelijkheid verliezen, omdat — ook dank zij de niet genoeg te waardeeren keur van de zeventiende eeuw, die de bebouwing diepte aan een strenge beperking onderwierp — deze gebouwen voor een modern geconcentreerd bedrijf te wijdloopig zouden worden.

Wij zien hieruit, van hoe grooten invloed de beperking van de bouwhoogte langs de grachten zal kunnen zijn.

Over de schaal der bebouwing heeft mijn collega Dudok in zijn

uiteenzetting ook zeer belangrijke dingen gezegd, waarvoor ik gaarne naar zijn referaat verwijs.

V. Eerste en latere bebouwingen. Wijzigingen der huizen.

In den loop van mijn betoog heb ik, als ik sprak over de bebouwingen, het gehad „over den vorm waarin deze in den loop der eeuwen tot ons gekomen is“.

Dit heeft twee redenen.

Ten eerste: omdat het terecht zoo beroemde stadsbeeld van het oude Amsterdam niet is een authentieke schepping van het geslacht van de Gouden eeuw, niet is te beschouwen als een kunstwerk van één geest. Vooral in het oudste deel, het noordelijke deel der grachten, bestaat het uit een verscheidenheid van eerste, tweede en derde bebouwingen door elkaar: zeventiende, achttiende eeuwse, nog goede uit de eerste helft van de negentiende eeuw om de minder gelukkige, de uit de schaal gegroeide of de armzalige uit den laatsten tijd in dit verband maar buiten beschouwing te laten.

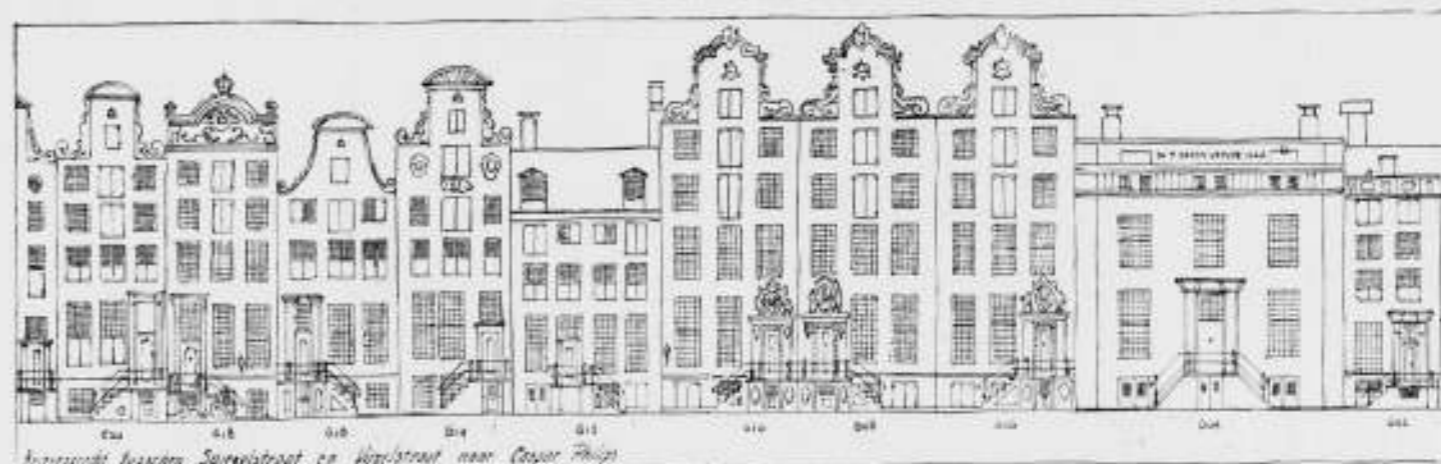
Ten tweede: omdat er in den loop der eeuwen aan alle oude huizen, ook aan die welke de ontwikkelde beschouwer als authentiek oud-Amsterdamsch gewoon is te aanvaarden, zeer veel veranderd en nog eens veranderd is. Hierbij is het in de eerste plaats merkwaardig, dat desondanks het karakter van oude bebouwing toch is bewaard gebleven. In de tweede plaats dat juist die vele, door zoo weinigen bewust opgemerkte veranderingen er veel toe hebben bijgedragen, dat de oude huizen ook in dezen tijd nog bruikbaar zijn gebleven. Hierdoor is het stadsdeel levend gebleven. Het is hierdoor, dat het niet in haveloosheid en maatschappelijke achteruitgang is ondergegaan. Evenmin heeft het het angstvallig-authentieke karakter van stadswijk-openluchtmuseum gekregen.

In mijn voordrachten heb ik de veranderingen die het stadsbeeld onderging door de achtereenvolgende vervangingen van de huizen, zoowel als door de aan de huizen aangebrachte wijzigingen uitvoerig aan vele lantaarnplaatjes gedemonstreerd. Ik wil daarom hier verwijzen naar de afbeeldingen die dit artikel vergezellen, al is dit slechts een beperkte keuze. Enkele samenvattende opmerkingen wil ik hier aan toe voegen.

De ontwikkeling van de architectuur, die spreekt uit de huizen van achtereenvolgende tijdperken en uit de wijzigingen, die practisch alle oudere huizen hebben ondergaan, is niet alleen op zichzelf interessant. De geheele ontwikkeling, in al haar stadia, gaat één richting uit, namelijk de richting van de vergroting van de schaal en ook de vereenvoudiging van het detail en van den vorm. Hierdoor was ze in overeenstemming met de technische en economische ontwikkeling der dingen in de laatste drie eeuwen. De wijziging van opvatting bracht ook wel eens verarming van de huizen op zichzelf mee. Doch blijkbaar had het oorspronkelijke stadsbeeld, onzes inziens, een overdaad van detail, zoo dat het stadsbeeld in zijn geheel nog geenszins een armoedigen indruk maakt.

Voor de verschillende wijzigingen van opvatting, de verstrakking van de behandeling der gevels, het samentrekken van het plastische ornament in de bekroning en de deurpartij, zooals in den tijd van Lodewijk XIV en XV, dat later uitliep op het verdwijnen van het ornament, de wijziging der gevelbekroning in het algemeen, het verdwijnen van de stoepen, de verandering der ramen, meen ik naar de afbeeldingen te mogen verwijzen.

Ik wil echter wel hier apart de aandacht vestigen op de algemeene kleur van het stadsbeeld. Oorspronkelijk moet de algemeene kleur van het grachtenbeeld veel bonter geweest zijn met veel roode baksteen en lichte natuursteen. Thans is de kleur der gevels veelal donker geworden met een zeer krachtige tegenstelling van gebroken wit voor kozijnen, ramen en lijstwerken. Hierdoor is er, ondanks nog vele tegenstellingen van geoliede gevels, natuursteen gevels en ook gepleisterde en geschilderde gevels, een groote rust ontstaan. Aan deze rust

Keizersgracht tusschen Spierkestraat en Vijzelstraat naar Caspar Philips

Keizersgracht tusschen Spierkestraat en Vijzelstraat tegenwoordig toestand 1937

Keizersgracht in de 2e helft der achttiende eeuw en heden.

Ondanks de vermindering van het detail, die op deze afbeeldingen sterk in het oog loopt, is het stuk grachtwand in het stadsbeeld toch nog waardig gebleven.

is mijns inziens voor een groot deel het typisch Amsterdamsche sterke karakter van het stadsbeeld te danken. Hierdoor is het mogelijk, dat zoovele huizen zonder architectonische betekenis, zeer matig uitgevoerde bouwerijen, die er in alle tijden geweest zijn en ook in het Amsterdamsche stadsbeeld voorkomen, toch konden meewerken aan den algemeenen mooien indruk en dat zelfs vele armzaligheden van den laatsten tijd in het geheel konden worden opgenomen, zonder het heele beeld onherstelbaar

te schenden. Maar ik wil hier direct aan toevoegen: Hier dient de grootste waakzaamheid betracht te worden. Gelijk, ik toonde het boven aan, door vergroting der bouwmassa's langs de grachten de reserve aan ruimtelijkheid is opgeteerd en de grens van een juiste verhouding tusschen ruimte en bebouwing dreigt overschreden te worden en op sommige plaatsen helaas reeds overschreden is, zoo dreigt er ook een einde te komen, is op sommige plaatsen, helaas, reeds een einde gekomen aan het op-

Eén gevel, maar elementen uit drie eeuwen.

Tusschen den steenen opbouw en het raamtype ligt een eeuw afstand, dat is de afstand van den tijd van de Camera Obscura tot heden.

Beide huizen hebben ramen uit later tijd. Het rechtsche heeft tot ontreeds 1800 de natuurlijke ontwikkeling meegemaakt, het linksche heeft bij een recente restauratie een raamtype gebreng dat niet het originele van den bouw is.

REstant van oorspronkelijke glas in lood bezetting in kruiskoosijn.

VIER RAAMTYPEN UIT DRIE EEUWEN.

nemingsvermogen van de algemeene sfeer van het Amsterdamsche stadsbeeld. Karakterloosheid en verveling is dan het gevolg. En de groote eenheid van het Amsterdamsche stadsbeeld valt uitéén in een aantal verdwaalde architectuur-restanten.

Ten slotte wil ik nog even terugkomen op de reeds genoemde veranderingen van de raamvormen. In de Amsterdamsche bebouwingen gaat de ontwikkeling van het raam van uit het kruiskoosijn met zeer kleine glas-in-loodverdeling, via het raam met betrekkelijk kleine, maar zeer decoratieve houten roedeverdeling, dat omstreeks 1685 in Holland zijn intrede deed, over het Empire-raam met grootere ruiten naar het negentiende eeuwse spiegelglasraam. De geheele ontwikkeling hield nauw verband met de ontwikkeling der glastechniek en glasindustrie. Ik noem hier den grooten opbloei van de Fransche glasindustrie onder leiding van Colbert tijdens de regeering van Lodewijk XIV, de fabricage van het paarskleurende Boheemsche glas in de tachtiger jaren der achttiende eeuw, de verbeteringen van de spiegelglasindustrie in de negentiende eeuw. Nieuwe huizen kregen overeenkomstig de opvattingen van den tijd, den welstand en de technische mogelijkheden hun raamvormen. In oude huizen werden de primitieve glas-in-lood bezettingen en de verouderde kruiskoosijnen vervangen door nieuwe raamvormen en deze te zijner tijd weer door nieuwere. Aan de kozijnin-deeling en roedeverdeling der verschillende ramen aan één gevel kan de

ernstige beschouwer vaak de geschiedenis van het huis aflezen, uit de indeeling van de Amsterdamsche ramen in het algemeen kan hij een heel stuk cultuur- en architectuurgeschiedenis van drie eeuwen opbouwen.

Voor den oppervlakkigen beschouwer echter is de raamvorm aanleiding geweest tot het misverstand, dat de raamindeeling in kleine ruiten door houten roeden, die in de achttiende eeuw algemeen was en die nog in oude huizen voorkomt, de typische oud-Hollandsche raamvorm uit het Amsterdam van de Gouden eeuw was.

Historisch is dit geheel onjuist. Bovendien getuigt het van weinig begrip van de karakteristieke schoonheid van het Amsterdamsche stadsbeeld.

Evenmin als de houten roedeverdeling thuishoort in alle gevels van voor circa 1685 — dat is dus de geheele eerste bebouwing van het eerste deel der grachten en de wijken die daarmee gelijk ontstonden en bovendien het grootste deel der eerste bebouwingen van het verdere deel der grachten, de groote regentenhuisen van de Bocht der Heerengracht inbegrepen — evenmin kan men ontkennen, dat de hooge Empire-ramen en de negentiende-eeuwse ramen met spiegelglas niet zeer veel bijdragen tot de karakteristieke schoonheid van het oude maar levende Amsterdam.

VI. Algemeene conclusies.

Wat leeren ons deze algemeene beschouwingen?

Deze leeren ons wel duidelijk, in tegenspraak met de opvattingen van al te angstvallige aesthetici en al te monomane antiquaristen, dat een sterk en zoo karakteristiek schoon stadsbeeld als het oude Amsterdamsche, zeer goed kan ontstaan en kan blijven bestaan door het samengaan van zeer uiteenlopende, vaak geheel tegengestelde elementen, uiteenlopend van schaal en allure, tegengesteld van tijd en geest zooals de XVIIde, XVIIIde en XIXde eeuw elkaar tegengesteld zijn geweest. Het grootsch opgezette, eenvoudige, bijna geometrische stadsplan is echter voor de eenheid van het stadsbeeld, voor het opnemen van de elementen uit geheel verschillende tijden van het grootste belang.

Zoo is ook de zeer eenvoudige architectonische opzet der huizen, die er onder de detaillering schuilt, zoowel als de ondergeschiktheid der huizen aan het stedenbouwkundig element, het bouwblok, reden dat de architectuur alle de opeenvolgende wijzigingen heeft kunnen assimileren.

Zoo is het karakteristieke van het oude Amsterdam niet gelegen in het overwegen van de architectuur van de Gouden eeuw, evenmin van die der Regenteneeuw, maar juist gelegen in het samengaan van alle voorafgaande tijden in het eene beeld. Het sterke, het echte, het levendige en het levende is juist daaraan te danken.

Wij hebben hier echter wel te bedenken, dat de oorspronkelijke reserve aan ruimtelijkheid, en de oorspronkelijke overdaad aan vorm en detail zoo langzamerhand opgeteerd raken.

Wij hebben te waken tegen verdere ontwrichting van het stadsbeeld door zoo spoedig mogelijk maatregelen te treffen die de massa der bebouwing, de hoogte, zoowel als de breedte langs de grachten beperken.

Wij hebben te waken tegen het verdere verdwijnen van den vorm en van het detail uit het stadsbeeld, dat bij voortzetting het karakter van verarming krijgt en onherroepelijk tot algeheelen ondergang van het stadsbeeld voert.

VII. Restaureeren in het oude Amsterdam.

Bovenstaande beschouwingen geven ook aanwijzingen in zake

het restaureeren van oude huizen in het Amsterdamsche stadsbeeld.

Het spreekt vanzelf, dat het weer in goeden staat brengen van vervallen, haveloos geworden, of door wanstaltige toevoegsels ontsierde huizen zeer ten goede komt aan den algemeenen toestand der bebouwing, wellicht soms niet zoo zeer uit een oogpunt van schilderachtigheid, maar wel steeds uit een oogpunt van behoud van het oude beeld.

De toewijding en opofferingen die particulieren en vereenigingen zich hiervoor getroosten zijn dan ook steeds zeer te waardeeren. Evenwel zullen zij in hun sympathieke streven zich niet moeten laten leiden door de illusie, dat het terugbrengen in een ouden verdwenen toestand, en het weer aanbrengen van verdwenen onderdeelen, het als het ware weer nieuw-authentiek maken, ten goede komt aan het perceel zelf of aan het stadsbeeld in zijn geheel.

Wat het perceel zelf betreft, blijkt het dat deze illusie vaak voert tot onmogelijkheden en ongewenscheden. De bestaande toestand blijkt eigenlijk altijd een samenstel te zijn van vroegere vaak zeer goed aangebrachte veranderingen, van eigenlijk zeer heterogene elementen, die de historie tot een levend geheel heeft bijeengebracht.

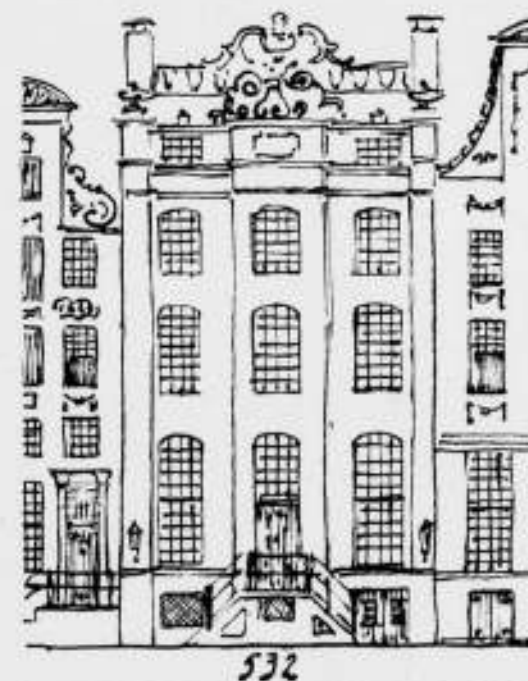
Terugbrengen van een deel der veranderde elementen tot één der vroegere toestanden, die toch ook weer niet behoort bij de rest — zooals bijvoorbeeld het weer aanbrengen van een achttiende eeuwse roedeverdeling in een huis van voor circa 1685 — leidt weliswaar tot een succes bij oppervlakkige beschouwers, die maar al te licht gelooven, dat het huis daardoor weer echt in den oorspronkelijken toestand gekomen is, maar geeft den ernstigen en ontvankelijken beschouwer geen bevrediging. Tegenstellingen die vroeger natuurlijk uit den loop der eeuwen voortgekomen waren, worden bij restauratie gekunsteld.

Ook in het stadsbeeld, waarin zooveel echt oude architectuur en werk van later op zoo natuurlijke wijze samengaan, trekken restauraties vaak te veel aandacht naar zich toe en werken, doordien zij niet natuurlijk zijn, in het stadsbeeld veelal prentieus.

Gezien de wel voorname, maar toch in wezen ondergeschikte rol, die de architectuurmonumenten, die vele der Amsterdamsche

II. EEN WAARDIG RESTANT.

I. EEN REGENTENPALEISJE UIT DE XVIIIe EEUW.

III. WAT ER BIJ EEN ONDESKUNDIGE RESTAURATIE VAN TERECHT KWAM.

TOPPENGESOL.

huizen zijn, in het stadsbeeld spelen, moet elke restauratie geval voor geval worden overwogen. Dit is werk voor den echten architect en zeker geen werk voor wellicht brave bouwkundigen, maar overigens volstrekt onbevoegden tot wie helaas eigenaren van mooie Amsterdamsche huizen zich in onkunde en gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef soms wenden.

Daar het restaureeren groote cultureele waarden raakt, als het behoud van onze oude architectuur en van ons levende stadsbeeld, en daar de architecten die zich met deze materie bezighouden dit met groote liefde en toewijding doen, is dit vraagstuk, dat zooveel aanleiding geeft tot persoonlijke visie, te belangrijk om aan het einde van deze toch reeds te lange beschouwingen met enkele woorden af te doen. Ik hoop hierop te zijner tijd nog eens aan de hand van bepaalde gevallen terug te kunnen komen.

VIII. Architectonische verarming en toppengesol.

Voor een verschijnsel, dat oppervlakkige lieden voor restaureeren aanzien, maar dat toch niets te maken heeft met dit mooie en moeilijke werk, wil ik echter nog de aandacht vragen.

Ik wees hierboven reeds op de verarming van het stadsbeeld. Een van de oorzaken is dat langzamerhand maar gestadig oude huizen in alle deelen der oude stad, die min of meer onbruikbaar geworden zijn of van een indeeling zijn die niet meer in trek is, vervangen worden door drie of vier beknopte flatjes boven elkaar. De betrokken ondernemers wenden zich voor hun ontwerpen meestal tot bouwkundigen van wie men zeker geen bijdrage tot nieuwen luister der oude stad verwachten kan. Hoogstens ontstaat iets dat op zijn best net het peil bereikt, dat het op grond van de welstandsbepaling niet meer geweerd kan worden: een neutraal geval zonder in het oog loopende leelijkheid, net redelijk van kleur en verhouding, maar ook zonder iets positiefs. Dergelijke voortbrengselen, die in de gegeven omstandigheden, ook met de beste schoonheidscommissies niet tegen te houden zijn, dragen voortdurend bij tot de voortschrijdende verarming. Ook hier weer het verraderlijke van het enkele exemplaar, dat nog niet zoo hindert, terwijl vele dergelijke exemplaren den algeheelen ondergang beteekenen.

Om op hun manier bij te dragen tot het stadsschoon, en ook om af te zijn van het maken van het enige gevelgedeelte, dat toch iets van vorm hebben moet, namelijk het bovengedeelte, nemen

deze ontwerpers dikwijls hun toevlucht tot het aanbrengen van oude gevelbekroningen of geveltoppen afkomstig van gesloopte perceelen.

Ja, zulk een oplossing is dan meestal op zichzelf iets beter te aanvaarden dan de houterige bekroning of griezelig harde geveltoppen, tot welke zij op eigen kracht zouden zijn gekomen. Dat dit evenwel niet de oplossing van het inderdaad belangrijke vraagstuk van de vervanging van verouderde perceelen is, behoeft hier wel geen betoog. Het is slechts een zielige camouflage van de geestelijke armoede van de betrokkenen.

Toepassing van oude mooie onderdeelen ter opsiering van in den grond geestelooze bouwwerken doet schade aan de belangstelling voor de echte oude huizen met hun opbouw vol climax en rythme en bovendien nog wat smeuge of sierlijke plastiek, doet schade aan de waardeering van het echte oude Amsterdam.

Er zitten aan deze kwestie twee principiële kanten.

Ten eerste: het vraagstuk van de vervanging van de oorspronkelijke eenheid van het Amsterdamsche huis met al zijn bewegelijkheid door de veel meer uniforme, maar kleinere eenheid van de moderne woning in het grootere perceel.

Ten tweede: de kwestie van het bouwen door architectonisch onbevoegden, die door bovenomschreven toepassing van geleende — of juist gekochte — oude schoonheid, zich den weg van den minsten weerstand over de hindernis van de welstandsbepaling zoeken.

Deze vraagstukken eischen dringend bestudeering en oplossing. Er rest hierbij nog een derde vraagstuk, namelijk: Wat moet er met de sculpturale onderdeelen als de bedoelde geveltoppen, krullen en bekroningen die de XVIIde en XVIIIde eeuwsche beeldhouwers ons hebben nagelaten, gebeuren? Ook dit is de moeite waard. Daarom geef ik het den architecten van heden in overweging. Wellicht is de oplossing inderdaad te zoeken in nieuwe toepassing op de juiste plaats en op de juiste manier. Maar dit zal dan door bevoegde beoordeelaars en bekwame architecten moeten gebeuren en niet door den eersten den besten bouwer, al was het alleen maar uit piëteit voor het vakmanschap dat in deze gehouwen decoraties neergelegd is.

IX. Blokkbouw in de oude stad.

Ik heb het in mijn beschouwingen in hoofdzaak gehad over het hoofdbestanddeel van het oude Amsterdamsche stadsplan, het

GEVALLEN VAN DE GEVREESDE BOUWBLOKZIEKTE LANGS DE AMSTERDAMSCH E GRACHTEN.

grachtengedeelte. Ook de andere deelen van het oude Amsterdam verdienen alle aandacht. Gedeeltelijk geven zij aanleiding tot gelijke beschouwingen, gedeeltelijk ook tot andere, een en ander afhankelijk van hun aard. Deze zouden mij thans evenwel te ver voeren. Op één punt wil ik echter nog wel de aandacht vestigen. Dat is het verschijnsel van de vervanging der oude bebouwing door groote en kleinere blokken flatwoningen in alle deelen van de stad, overal waar een bouwondernemer er in slaagt eenige naast elkaar gelegen verouderde perceelen te verkrijgen. Ik wil het hier noemen, omdat het althans vóór den aanvang van de bijzondere tijdsomstandigheden, ook de grachtbebouwing bedreigde en na herstel van normalere omstandigheden deze opnieuw op de plaatsen die minder voor vestiging van kantoren en dergelijke in aanmerking komen, zal gaan bedreigen. De bouw van deze blokken gelijke perceelen als een geheel, die natuurlijk woontechnisch een verbetering van den ouden toestand vormen, ligt oogenshijnlijk zoo voor de hand. Men zou zich er zelfs op kunnen beroepen dat, zooals ik reeds eerder vermeldde, in het Amsterdam van de Gouden Eeuw ook blokkbouw is voorgekomen die intusschen door achtereenvolgende wijzigingen in den loop der tijden in afzonderlijke perceelen is uiteengevallen. Verdeeling in afzonderlijke perceelen is zoo onnatuurlijk.

Maar het verschijnsel vormt bij voortschrijding den ondergang van het stadsbeeld. De gevallen in de Jordaan, aan de Oude Schans en dergelijke zijn duidelijk. Zij waren evenwel in de

gegeven omstandigheden niet te weren. Ziehier ook een probleem, dat deze tijd stelt en dat opgelost moet worden, omdat het karakter van het oude Amsterdam er bij gemoeid is.

Het is een opgave veel te belangrijk om overgelaten te worden aan den ondernemer.

Het is een opgave die veel inzicht en beleid van de Overheid zal vergen en al het overleg, begaafdheid en zelfbeperking van een stedebouwkundige of architect zal vereischen.

X. Slot.

Het oude Amsterdam heeft nog een groote en karakteristieke schoonheid. Deze schoonheid is niet die van een afgestorven stad uit vroeger eeuwen, maar van levende stad.

Aan de Overheid de taak te waken over den ouden luister en een nieuwen luister te bevorderen.

Aan de architecten de taak bij te dragen tot het schoone behoud van de nalatenschap van ons voorgeslacht en nieuwe schoonheid te geven in het oude stadsbeeld.

Aan de burgerij de taak te zorgen dat de werken die zij in hun stad hebben te laten bouwen, in handen komen van hen die daartoe in staat zijn, die hunne verantwoordelijkheid gevoelen jegens het voorgeslacht en de bekwaamheid en begaafdheid hebben werken tot stand te brengen, waarin ons nageslacht evenveel vreugde zal vinden, als wij vinden in die van ons voorgeslacht.

A. BOEKEN.

September 1940.

GRIEZELIG HARDE TOPPEN.

Een gebeurtenis, voor het interne leven van den Cursus van het grootste belang, was verder, dat na lang zoeken in de Muiderpoort een lokaal werd gevonden, dat geschikt bleek om als Clublokaal dienst te doen voor de Club van Studeerenden aan den Cursus, die daarnaar zelfs „De Poorters” werd gedoopt. Door tal van Cursisten werd dit feit met groote instemming begroet; velen hebben ijverig medegewerkt aan de restauratie en inrichting, die geheel met eigen werkkrachten werden verricht. Het Bestuur, dat dezen gang van zaken met groote instemming gadesloeg, verleende hulp in den vorm van eenige voorschotten. Op deze plaats mag namens het Bestuur zeer zeker een woord van hulde gewijd worden aan den toenmaligen Voorzitter van „De Poorters”, den Heer G. M. G. Bakker, die met groote ijver en toewijding zich aan de zaak van het Poortershuis heeft gegeven, en wiens voorbeeld op tal van andere Cursisten zonder twijfel stimulerend heeft gewerkt.

Nadat op 20 Mei de officieele opening van het Poortershuis met eenige feestelijkheid was gevierd, werd het al direct in nuttig gebruik genomen, doordat de beoordeeling van het werk door de Docenten, en later de Docentenvergadering, daar plaats had. Door de Cursisten wordt het Poortershuis nu geregeld gebruikt, zoowel voor hun onderlinge samenkomsten als voor het organiseren van lezingen e.d.

Samenvattend kan gezegd worden, dat het Poortershuis het zoo lang gezochte centrum vormt voor de activiteit van den Cursus, en dat de mogelijkheden, door het verwerven hiervan geschapen, niet zullen nalaten, van gunstigen invloed te zijn, zoowel op het onderwijs aan den Cursus in engeren zin, als op de geestelijke ontwikkeling der Cursisten. Op het oogenblik wordt door de omstandigheden nog beperking geboden; maar gehoopt wordt, dat later een uitbreiding mogelijk zal zijn, die zal kunnen leiden tot het stichten van een werkelijk eigen home voor den Cursus. De Penningmeester schrijft hierover in zijn verslag nog verder: Toen in het voorjaar van 1939 de gelegenheid geboden werd, om hier in de Muiderpoort een lokaal in huur te verwerven, dat aan vele der gestelde eischen voldeed, en een spoedige beslissing noodig was, meende het Bestuur, niet te moeten aarzelen, en in positieven zin een besluit te moeten nemen. Dit bracht echter

mede, dat in verband hiermede gemaakte onkosten voor huur en inrichting niet in den vorm van subsidie door het Rijk zouden worden gerestitueerd, daar uit den aard der zaak bij het opmaken der Begroting voor 1939 op een dergelijken gang van zaken niet was gerekend. Er bestond toen zelfs nog geen Club van Cursisten.

Dat het Bestuur niettemin de boven vermelde gedragslijn volgde, vond zijn grond in het stellige vertrouwen, dat het zeker mogelijk zijn zou, om in den breeden kring van belangstellenden in het Cursuswerk de geldmiddelen bijeen te brengen, die voor de te verwachten uitgaven noodig zouden zijn. Ik moet hierbij vermelden, dat voor de restauratie, die geheel door de Cursisten zelf geschiedde, van de eigenaresse van het gebouw, de Gemeente Amsterdam, een bijdrage werd verkregen.

Het Bestuur meende te meer reden te hebben tot eenig optimisme, omdat het hier ging om een beperkt bedrag, en om een uitgave voor éénmaal. Het volgend jaar — 1940 — zou immers langs officieelen weg de benodigde verhooging van het Rijks-subsidie aangevraagd, en, naar gehoopt werd, verkregen zijn. (Deze hoop is in vervulling gegaan; de gevraagde subsidieverhoging is toegestaan.)

Het vertrouwen, door het Bestuur gesteld in de medewerking van degenen, wien het Cursuswerk ter harte ging, werd niet beschaamd. Aan giften en bijdragen werd een bedrag van ongeveer f 300.— ontvangen. Namens het Bestuur wil ik allen, die tot het bereiken van dit bedrag medehielpen, onzen oprechten dank betuigen.

Wij zijn nu meer dan ooit overtuigd, dat het spoedig gelukken zal, het nog resterende bedrag van ongeveer f 200.— aan te zuiveren, en U zult het mij ten goede houden, als ik dit gedeelte van mijn verslag besluit met de opwekking, om als leden der Vereeniging gezamenlijk aan de delging van dit laatste restje onzer schuld te werken.

In een volgend nummer zal nog een en ander worden medegedeeld uit de verslagen over de cursusjaren 1938-'39 en 1939-'40.

B.T.B.

VERBOD LOON- EN SALARISVERLAGING.

's-Gravenhage, 2 Sept. — Thans is het eerste uitvoeringsbesluit verschenen van den waarnemenden secretaris-generaal van het departement van Sociale Zaken ingevolge de verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied, betreffende het verbod van verlaging van loonen en salarissen. Hierin wordt bepaald:

Artikel 1.

1. Het college van Rijksbemiddelaars is bevoegd tot het verleenen van een vergunning tot verlaging van loonen en salarissen. De vergunning kan ook worden verleend voor bij collectieve arbeidsovereenkomst geregelde loonen en salarissen.

2. De vergunning wordt slechts verleend, indien de economische omstandigheden dit noodzakelijk maken en de verlaging met het oog op de sociale positie van de betrokkenen toelaatbaar is.

Artikel 2.

1. Verzoeken om vergunning worden schriftelijk bij het college van Rijksbemiddelaars ingediend. Zij moeten voldoende gemotiveerd zijn.

2. De vergunning kan voor een bepaalden tijd en voorwaardelijk worden verleend. De beslissing wordt den werkgever schriftelijk medegedeeld. Een afschrift wordt gezonden aan het bevoegde districtshoofd der arbeidsinspectie. De werkgever is verplicht de betrokkenen terstond met de beslissing in kennis te stellen

Artikel 3.

1. De werkgever is verplicht aan het college van rijksbemiddelaars op diens verlangen alle gegevens te verstrekken, welke noodig zijn voor de behandeling van het verzoek tot verlaging van loonen en salarissen.

2. Voordat vergunning tot verlaging van bij een collectieve arbeidsovereenkomst geregelde loonen en salarissen verleend wordt, wordt aan de bij deze collectieve arbeidsovereenkomst betrokken partijen gelegenheid geboden haar standpunt uiteen te zetten.

Artikel 4.

1. Het hoofd of de bestuurder van een onderneming of de persoon, die een vrij beroep uitoefent, die, in geval waarvoor een vergunning noodig is, zonder vergunning geldende loonen of salarissen verlaagt, is strafbaar. Het feit wordt beschouwd als overtreding en wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste drie duizend gulden.

2. Met de opsporing van een in het eerste lid strafbaar gestelde handeling zijn behalve de in Artikel 141 van het Wetboek van Strafvordering genoemde personen ook belast de ambtenaren der Arbeidsinspectie.

Artikel 5.

Dit uitvoeringsbesluit treedt in werking op den dag van afkondiging.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 37

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

14 SEPTEMBER 1940

DE UITBREIDING VAN HET RAADHUIS TE HAARLEM

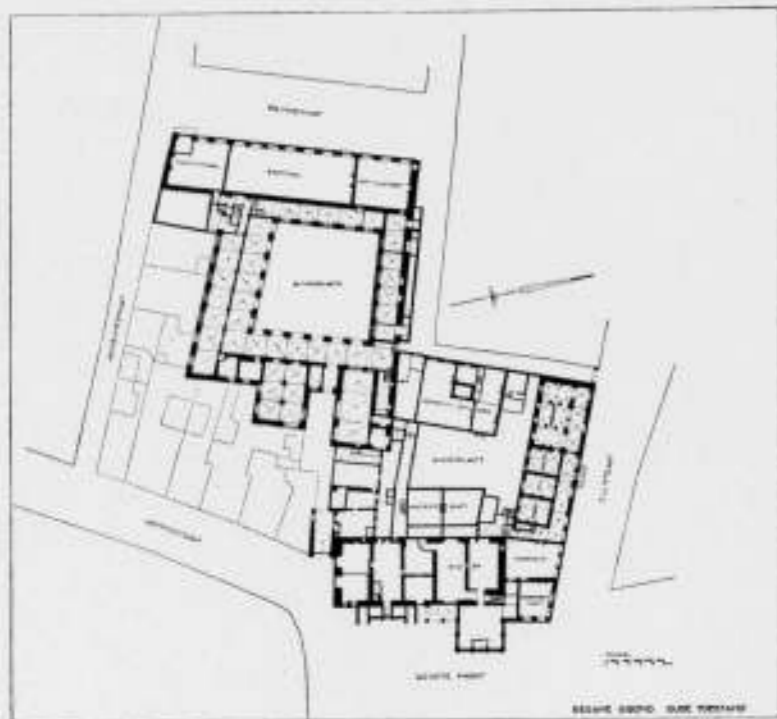
ARCHITECT IR. A. J. VAN DER STEUR. B.N.A.

De oorspronkelijke opzet van de uitbreiding van het Haarlemsche Raadhuis, zooals deze omschreven was in de in 1936 verleende meervoudige opdracht, was van betrekkelijk bescheiden aard. Hij omvatte niet veel anders dan het bouwen van een kantoorgebouw op een aan de Zuidzijde van het oude gebouwencomplex grenzend terrein, begrepen tusschen de oude „Pandpoort”, de Koningstraat en de Jacobijnestraat. In dit nieuwe kantoorgebouw moesten worden ondergebracht de afdelingen Bevolking en Burgerlijke Stand en de dienst der Gemeentebelastingen van de Secretarie. Voorts moest op de 2de verdieping reserve-ruimte aanwezig zijn, waarvan de bestemming niet nader was aangegeven, en moest ruimte geschapen worden voor een warmte-centrale, die voldoende capaciteit zou hebben om niet alleen het nieuwe gebouw, maar t.z.t. ook het geheele oude Raadhuis, en voorts het in de nabijheid gelegen gebouw

van den dienst van Openbare Werken en het Gymnasium te kunnen bedienen.

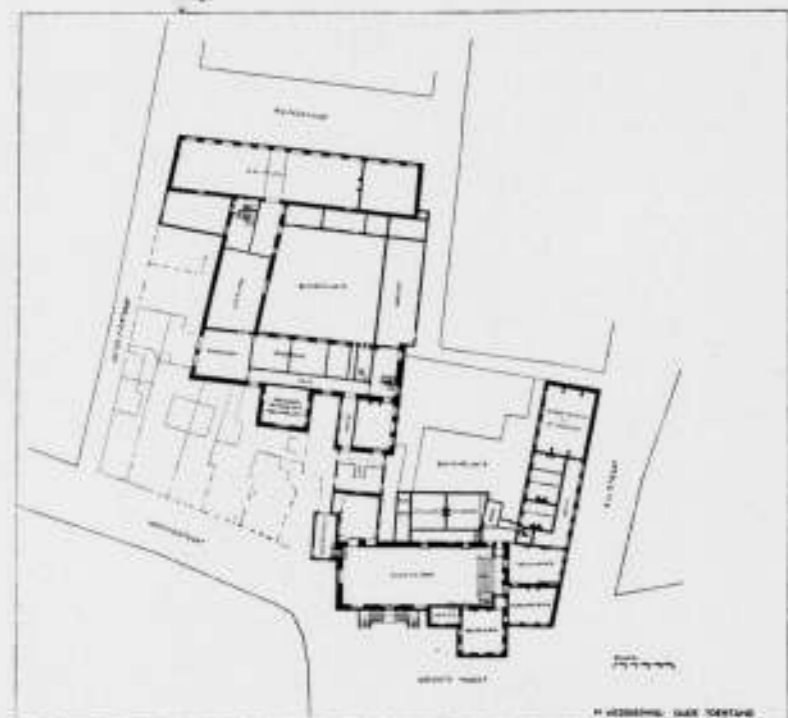
Van het scheppen van een organisch geheel van het nieuwe gebouw met het oude gebouwencomplex was bij dezen opzet geen sprake. De eenige passage in het programma van de meervoudige opdracht, die hierop doelde, was de eisch, dat tusschen het nieuwe gebouw en het bestaande, behoorlijke verbindingsmogelijkheden aanwezig moesten zijn.

Ik meen echter niet mis te tasten in mijn veronderstelling, dat een van de belangrijkste redenen, waarom de Adviescommissie aan mijn ontwerp de voorkeur gaf en het voor uitvoering voordroeg, juist lag in het feit, dat zij in mijn ontwerp de beste mogelijkheden zag om tusschen oud en nieuw een meer innig contact tot stand te brengen; de uitwerking van het plan van schetsontwerp tot uitvoeringsontwerp is althans geheel door

deze gedachte beheerscht geweest en ik meen wel te mogen zeggen, dat waar het uitgevoerde plan van het voorontwerp afwijkt, al deze wijzigingen zijn terug te voeren tot het verlangen, niet alleen „behoorlijke verbindingsmogelijkheden” tot stand te brengen, maar veel verder te gaan, en het oude complex en het nieuwe gebouw zoo goed mogelijk samen te smeden tot een organisch geheel.

Als ik dit alles overzie, vind ik het merkwaardig, dat dit mogelijk is gebleken met volledig behoud van den oorspronkelijken opzet van mijn voorontwerp. In de groepeerings der ruimten behoefde geen enkele principieele verandering te worden aangebracht; het feit, dat de breedte van de kantoorruimten langs de Koningstraat met 1 meter werd vergroot, vond meer zijn oorzaak in het feit, dat de reserve-kantoren op de 2de verdieping, die gedeeltelijk in de kap zijn uitgebouwd, een vast omliggende bestemming kregen, die een wat grootere breedte wenschelijk maakte, dan dat de daaronder gelegen kantoren op zichzelf te klein zouden zijn geweest. Voor het overige is in dit gedeelte van het gebouw alleen maar het een en ander verschikt door andere plaatsing van tusschenwanden; de principieele opzet is geheel dezelfde gebleven.

Hetzelfde geldt voor de warmtecentrale, die ik situeerde in een verloren hoek aan de Jacobijnestraat: weinig geschikt om daar kantoorruimten aan dit smalle straatje onder te brengen, maar zeer goed centraal gelegen in verband met de toekomstige bestemming van de volledige installatie. Ik heb nog steeds mijn genoegen aan den compacten bouw van dit technische complex met zijn kolenbunkers boven de verwarmingskelder, die op eenvoudige wijze van de straat af kunnen worden gevuld; een verwarmingskelder, die door deze bunkers maar ten deele overdekt wordt, zoodat het mogelijk was, hem te verlichten met een groote glaslantaarn. Men treft het niet dikwijls aan, in een zoo intensief bebouwd complex als dit, de mogelijkheid te hebben, de technische kern zoo goed verlicht en geventileerd onder te brengen. Alleen de centrale regelkamer had ik, bij nader inzien, misschien wat ruimer willen hebben.

De belangrijke wijziging, waardoor het plan van het gebouw de gewenschte samenhang met het oude gebouw verkreeg, ligt buiten den nieuwen vleugel. Zij ligt in het nieuwe trappenhuis, dat wij projecteerden in het overgangslid tusschen oud en nieuw. Dit trappenhuis neemt de plaats in van een waardeloos gedeelte van het oude complex dat wij hebben gesloopt. Het is zóó ge-

GEVEL AAN DE JACOBIJNENSTRAAT

situeerd, dat wij de gelegenheid kregen, vanuit de oude „Pandpoort”, die ik toch altijd, ook in mijn voorontwerp, de functie had toebedeeld van hoofdingang voor den administratiewen dienst van het Raadhuis, een hoofdingang voor het publiek te maken, die via dit trappenhuis onmiddellijk toegang geeft tot de eerste en de tweede verdieping van het nieuwe gebouw, maar bovendien via de oude „Weeskamer” op de eerste verdieping direct contact heeft met de groote Hal in het oude gebouw. De ingangsvestibule is een omvorming van de onder de „Weeskamer” gelegen lage ruimte, die in het verleden de weinig aantrekkelijke bestemming van martelkamer moet hebben gehad. Er was aan deze ruimte nogal wat op te knappen: zoolvel de wanden als de vloer en de afdekking moesten grondig onderhanden worden genomen. Ik meen, dat, zooals het er nu uitziet: behoorlijk van hoogte, met een natuursteenen vloer, geschuurde wanden en een eikenhouten balkenplafond, de herinnering aan de vroegere lugubere bestemming wel bij weinigen meer zal opkomen.

Deze ingangsvestibule, met de aangrenzende overwelfde portiersloge, het trappenhuis en de Weeskamer zijn nu een complex van ruimten geworden van een eigen karakter, waarin de overgang van oud naar nieuw naar mijn bescheiden meening zonder onaangename schokken plaats vindt; de grandioze oude Hal, de sobere maar zeer gedistingueerde 18e-eeuwse Weeskamer en het trappenhuis, dat daarachter aansluit, leiden den bezoeker gaandeweg van de grandioze representatie van de oude Burgerzaal naar de meer nuchtere doeltreffendheid van de administratieve bureaux der Gemeente.

De Weeskamer was, toen wij ons werk begonnen, in bedroevenen staat. De wandbetimmering was verwaarloosd en met een vaalbruine saus van geschilderd eikenhout besmeerd; het fijne stuc-plafond onder een dikke laag witkalk, die de fijne reliefs geheel had doen verdwijnen en bovendien vol vochtplekken, die voor de soliditeit van het oude stucwerk het ergste deden vreezen en ten slotte de ruimte op onbeholpen manier overlans in tweeën gedeeld door een buitengewoon leelijke glaspui, die zonder meer tegen de betimmering was vastgespijkerd. Zoo maakte men eertijds van een mooie kamer een doorloop en een tweede, pijpenla-achtige ruimte, die als leeszaal moest dienen voor de Raadsleden.

Ik heb mijzelf gelukkig geprezen, de opeenvolgende vandalismen, aan deze kamer gepleegd, alle te kunnen goedmaken. Dat was

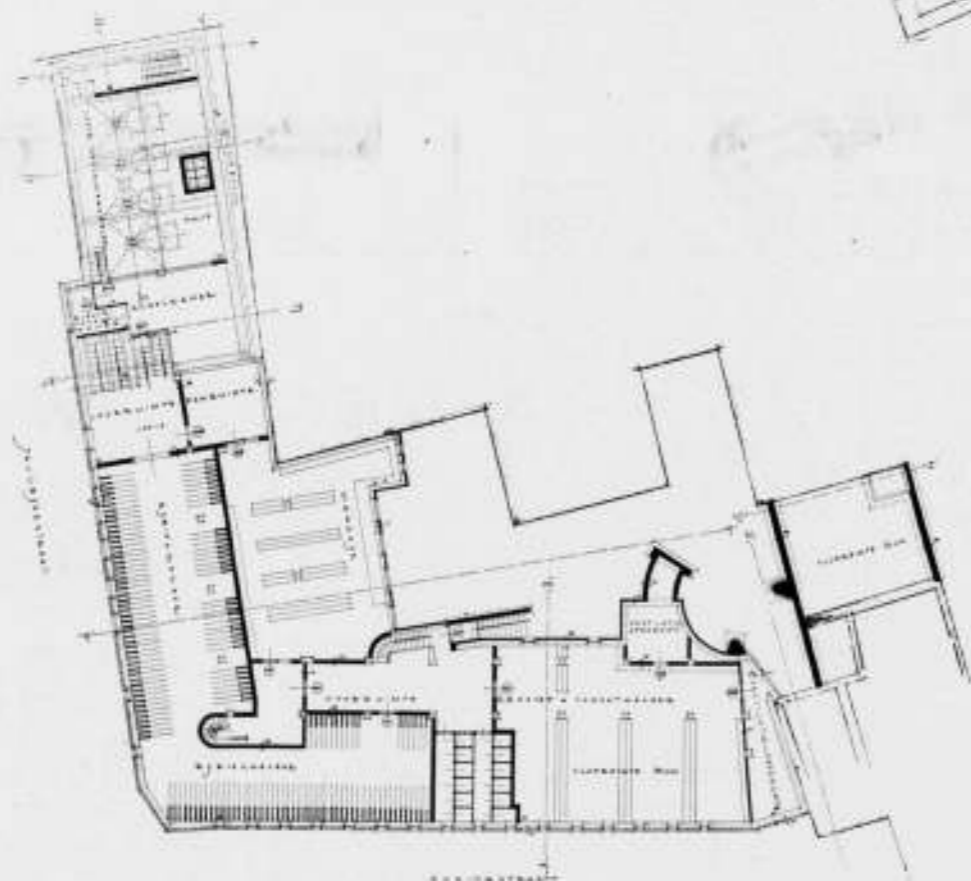
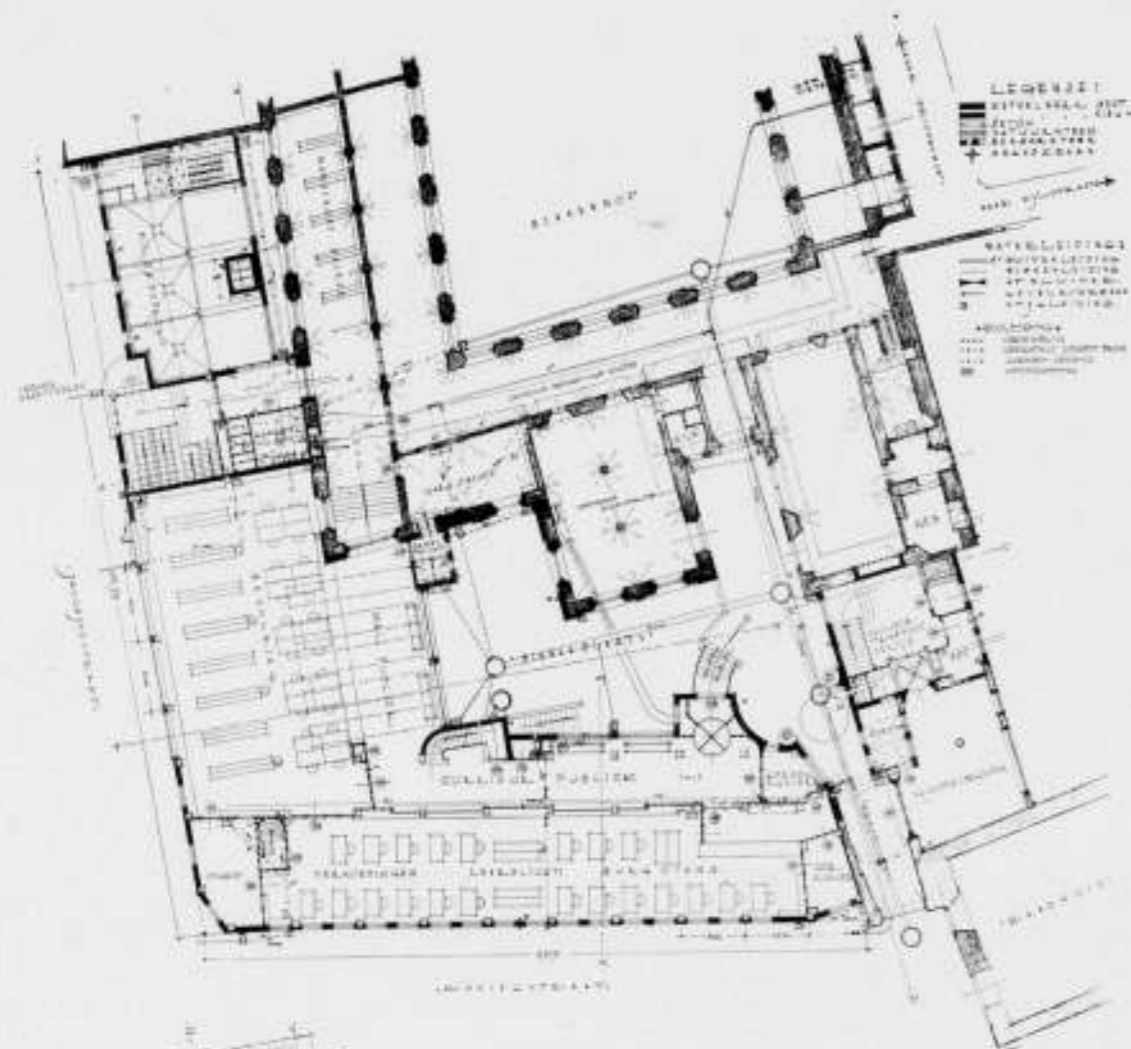
GEVEL AAN HET PRINSENHOF

een heel werk, maar het loonde alleszins de moeite. Het stuc-plafond kwam, wonder boven wonder, vrijwel gaaf en nog heel solide onder de witkalk uit, en bij voorzichtig krabben bleek op de betimmering onder de bruine saus nog een fijn amandegroene verflaag aanwezig te zijn, die ongetwijfeld authentiek was, en die wij bij het nieuwe schilderwerk hebben gevolgd. In het bezit der Gemeente bleken nog een aantal 18e-eeuwse regentenportretten te zijn, die in deze kamer thuishoorden, en bovendien waren er in het oude Raadhuis in vergeten hoeken nog een aantal fraaie oude stoelen, die nu in deze kamer een uitstekend figuur maken. Het eenige nieuwe, dat wij er introduceerden, was een lichtkroon van Boheemsch kristal.

Komt men door de Weeskamer langs de hoofdtrap in het nieuwe gebouw, dan leidt onze weg naar links naar het nieuwe gebouw, waar op deze verdieping de dienst der Gemeentebelastingen zijn verblijf kreeg. De kantoren liggen aan de straatzijde, de corridor voor het publiek aan de binnenplaats. Maar wie dezen corridor volgt, komt, rondom de binnenplaats gaande, ongemerkt in het oude gebouw terug, want hier vinden wij, hoe bij de uitwerking van het project het ons mogelijk bleek, oud en nieuw tot één geheel te maken. Het aan het nieuwe gebouw grenzende gedeelte van het oude gebouw bleek met een vrij eenvoudige inwendige verandering van indeeling op de rondgaande corridor aan te sluiten: zodoende liggen op deze verdieping alle kantoren, zoolvel in het oude als in het nieuwe gebouw, aan deze corridor, die, vanuit het trappenhuis beginnend, rondom de binnenplaats loopt en aan de andere zijde weer in het trappenhuis uitkomt. In het gedeelte van deze corridor, dat in het oude gebouw ligt, sluiten daarop aan de 1e afdeling (paspoorten enz.), de 2e afdeling (militaire zaken), de 3e afdeling (financiën) en de 5e afdeling (onderwijs).

Voor de 7e afdeling (bedrijven), de 8e afdeling (pensioenen) en de afdeling Lichamelijke Opvoeding klimmen wij nog één verdieping hooger; deze afdelingen liggen in het nieuwe gebouw en beslaan de ruimten, die oorspronkelijk als reserve-ruimten waren aangeduid zonder vaste bestemming.

Uit deze opsomming moge blijken, dat de geheele dienst der Secretarie in het nieuwe gebouw en het daaraan grenzende deel van het oude nu bij elkaar is ondergebracht op een wijze, die een zeer gemakkelijk onderling contact en een gemakkelijk verkeer met het publiek waarborgt. Daardoor is nu voldaan aan

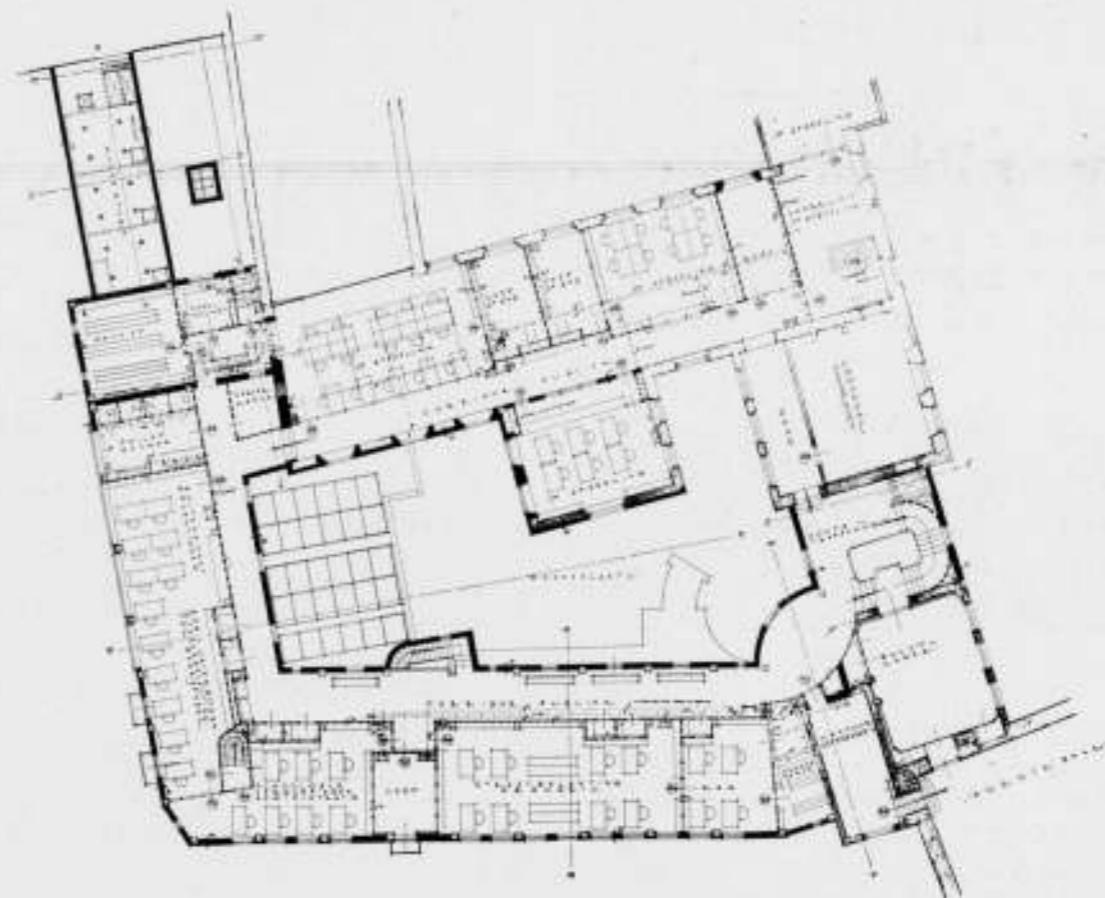
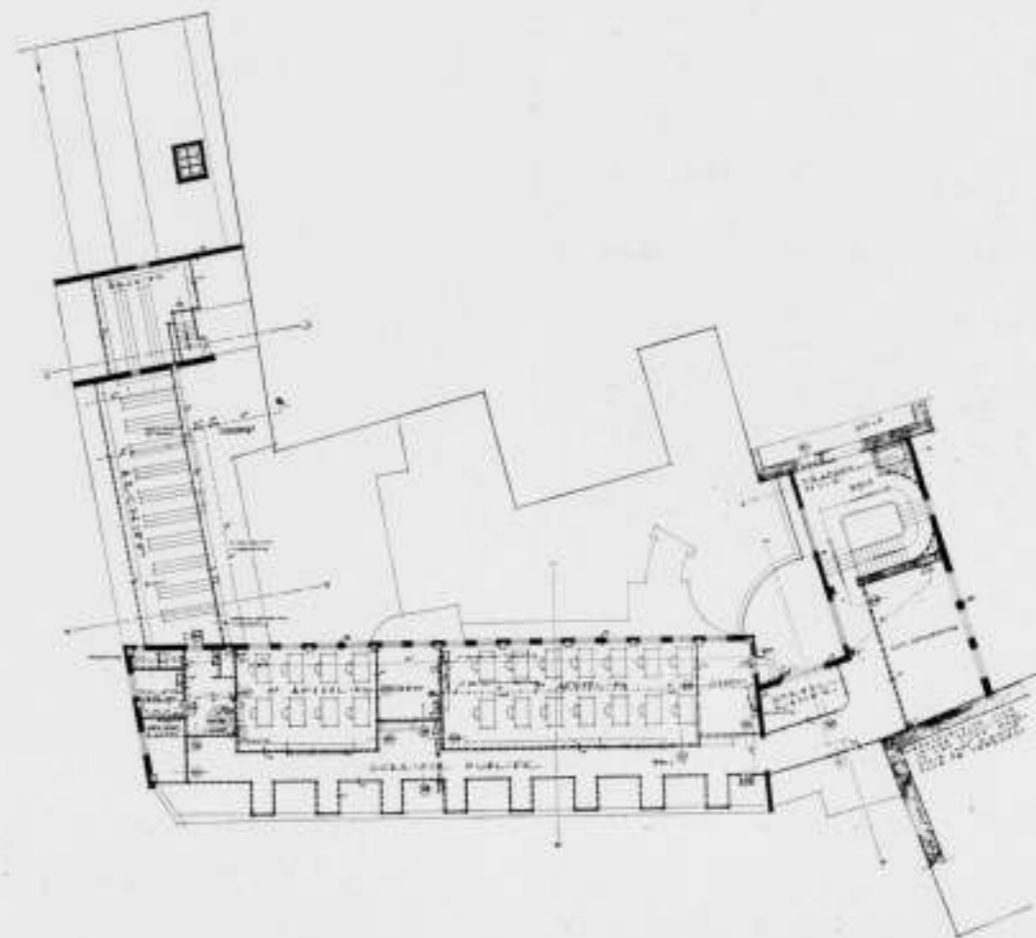

PLATTEGRONDEN KELDER EN BEGANEGROND. SCHAAL 1:400

een sinds lange jaren in de gemeentelijke administratie van Haarlem gevoelde behoefte.

De werkzaamheden aan het bestaande gebouw hebben zich aanmerkelijk verder uitgestrekt dan de inwendige verbouwing, die ik boven aanduidde. Deze kantoren op de eerste verdieping zijn ingebouwd in de ruimten, die vroeger het Frans Hals-museum hebben geherbergd. De oude kap met de bovenlichten van deze

museumzalen stond er nog op; de daklichten werden niet meer gebruikt, want men had reeds vroeger de bestaande kantoorruimten van een normaal plafond voorzien. Deze kappen waren wrak; wij hebben ze gesloopt en op dit gedeelte van het gebouw een geheel nieuwe kap met een pannendak gemaakt. Bovendien viel er aan de Oostelijke gevel van dit gedeelte, die nu op de nieuwe binnenplaats vrij kwam te liggen, veel te doen. Het

PLATTEGRONDEN VERDIEPING EN ZOLDERVERDIEPING SCHAAL 1:400

was een dankbaar stuk restauratiewerk, dit oude kloeke bouwwerk van schoone verhoudingen in zijn oude glorie te herstellen. Wij zijn daarbij zoover kunnen gaan, ook op den beganen grond een paar met zeer mooie kruisgewelven overdekte ruimten te herstellen; één ervan werd als rijwielberging voor het publiek ingericht, een tweede, kleinere, tot dames-personeels-garderobe.

Op den beganen grond ligt in het nieuwe gebouw de afdeling Bevolking en Burgerlijke Stand, die daar een ruime huisvesting vond. Doordat de „Pandpoort” als een gedeelte openbare weg tusschen het oude en het nieuwe gebouw is gelegen, was het niet mogelijk, op den beganen grond deze afdeling in direct contact te brengen met den nieuwen hoofdingang onder de Pandpoort. De afdeling Bevolking en Burgerlijke Stand heeft

PANDPOORT, GEZIEN VAN AF DE GROOTE MARKT

PANDPOORT VAN BINNEN

PANDPOORT GEZIEN VAN UIT DE BINNENPLAATS
UITBREIDING VAN HET RAADHUIS TE HAARLEM, ARCHITECT IR. A. J. VAN DER STEUR. B.N.A.

BINNENPLAATS MET INGANG PUBLIEK
UITBREIDING VAN HET RAADHUIS TE HAARLEM, ARCHITECT IR. A. J. VAN DER STEUR. B.N.A.

dus een eigen ingang op de binnenplaats. Niettemin is voor het publiek vanaf deze afdeeling contact mogelijk met de bovengelegen afdeelingen door middel van een secundaire trap. Het publiek, dat in de afdeeling Bevolking komt, krijgt door een breede glasdeur een doorkijk in het oude gebouw, waar evenwijdig aan de Jacobijnestraat een fraaie, met kruisgewelven overdekte ruimte ontstond door het wegbreken van een paar, te kwader ure daarin geplaatste en nu overbodig geworden tusschenwanden. Wij gaven aan deze ruimte de bestemming van garderobe voor het heeren-personeel, maar lieten de ruimtewerking bestaan, door deze garderobe niet door een muur af te sluiten, maar door een manshoog eikenhouten schotwerk, waar men vanuit de hooger gelegen bevolkings-hal overheen ziet, maar die niettemin de kleerenrekken, die in de ruimte staan, aan het oog onttrekt.

De ambtenaren vinden hun ingang aan de Jacobijnestraat; zij, die per fiets komen, dalen onmiddellijk langs een flauwhellende trap naar beneden naar de rijwielberging en verlaten deze weer langs een trapje, dat in denzelfden ingang uitkomt, dien ook de te voet komende ambtenaren passeeren. Op hun weg naar het gebouw vinden zij de garderobes. In de kelderverdieping moet nog het centrale magazijn genoemd worden waar alle in het gebouw noodige papierwaren, formulieren enz. worden in voorraad gehouden en ten deele ook op een eigen drukpersje vervaardigd. Dit centrale magazijn ligt eenerzijds grenzend aan den ingang der ambtenaren, zoodat de voorraden zeer gemakkelijk kunnen worden binnengebracht, anderzijds in de nabijheid van een kleine wenteltrap, die van kelder naar zolder doorloopt en het magazijn met alle verdiepingen van het gebouw in direct contact brengt.

BINNENPLAATS MET INGANG PUBLIEK

UITZICHT OP BINNENPLAATS VAN UIT DE TRAP

RUIMTE NABIJ DE HEERENGARDEROBE
UITBREIDING VAN HET RAADHUIS TE HAARLEM, ARCHITECT IR. A. J. VAN DER STEUR. B.N.A.

TRAPPORTEL OP 1ste VERDIEPING
UITBREIDING VAN HET RAADHUIS TE HAARLEM, ARCHITECT IR. A. J. VAN DER STEUR. B.N.A.

Tenslotte is een deel van den kelder ingericht als scherfvrije schuilkelder voor ambtenaren en publiek. Deze kelder heeft de dubbele bestemming van schuilkelder en archiefkamer; de archiefstellingen zijn zoover uit elkaar geplaatst, dat daartusschen plaats is voor plm. 300 personen. De schuilkelder is voorzien van een afzonderlijke elektrische overdrukventilatie, die bij eventueel uitvallen van de stroomvoorziening ook door 4 man met voetkracht kan worden bediend. De bouw van het werk heeft geen bijzondere verrassingen opgeleverd. Wij waren voorbereid op fundeeringcomplicaties bij het zeer diepe gedeelte van de warmtecentrale; de keldervloer ligt hier 4 meter onder de straat en kwam zeer diep onder de fundeeringen van de aangrenzende gebouwen. Doordat deze niet al te solide waren en in den beganen grond gewelven hadden, was groote voorzichtigheid geboden. Het bestaande gebouw is

met groote zorg gestut, waarbij in verband met de gewelven bijzondere aandacht werd besteed aan het voorkomen van zijwaartsche verplaatsingen. Daarna zijn de fundeeringen in vakken van 1 meter breedte voorzoover noodig hersteld en daarna ondermetseld tot het peil van aanleg der keldervloeren. Dank zij de zorg, die behalve de Directie, ook de aannemer — de firma G. Metselaar & Zoon te Haarlem — aan dit riskante deel van de uitvoering heeft gewijd, is dit ietwat moeilijke geval geheel zonder ongelukken tot een eind gebracht. De stempeling van de fundeeringssput langs de Koningstraat, waar zwaar verkeer, o.m. zware trams, vlak langs de fundeeringssput moest blijven passeeren, heeft eenige zorg gekost, maar is eveneens zonder ongelukken en zelfs zonder noemenswaardige schade aan de bestrating volbracht. Ook hier moge aan de zorg van den aannemer, die naast de Directie volledig doordron-

TRAPBORDES IN DE UITBREIDING VAN HET RAADHUIS TE HAARLEM

gen bleek van het juiste besef van zijn verantwoordelijkheid, de hem toekomende hulde worden gebracht.

Wij hadden één ongelukje, dat gelukkig met een sisser afliep: dat was een kleine instorting van de ruimte boven de Pandpoort, die met een zeer vlak gewelf was afgedekt, in welk gewelf trekankers waren ingemetseld. De opgaande muren van deze ruimte zagen er niet al te solide uit; ook vertrouwden wij de trekankers niet geheel, zoodat wij order gaven, het geheel, na het aanbrennen van de noodige stutten onder het gewelf te sloopen. Dit werk werd ons echter uit de hand genomen door het gebouw zelf: op een kwaad oogenblik kwam er, nog vóór de stempeling onder het gewelf geheel voltooid was, beweging in de zaak; de ankers bleken grootendeels vergaan, een ervan knapte af, van een ander werd de schieter finaal door het zwakke muurwerk heengetrokken, de muren weken zijdelings uit en het heele bovenverdiepinkje plofte in elkaar. Gelukkig konden de twee werklieden, die op het gewelf bezig waren om de kap te sloopen, zich nog juist bijtijds in veiligheid brengen en was er op den beganen grond op dat oogenblik niemand aanwezig. Het instortende gewelf heeft eenige schade toegebracht aan de ondergelegen overwelling van de Pandpoort, die wij later hebben hersteld; deze overwelling, uit twee kruisgewelven bestaande, was trouwens ook niet zonder zwakke steen.

Als wij dit eene, goed afgeloopen ongelukje uitzonderen, is het werk verder uitermate voorspoedig en zonder stagnatie verlopen. De slechte staat, waarin aan het bestaande gebouw veel van het oude werk verkeerde, heeft ons veel extra voorzieningen gekost, die echter niet van bijzonder moeilijken of ingrijpenden aard waren; zij bepaalden zich tot vernieuwing van ondeugdelijk muurwerk, vloeren, balklagen of kappen.

Ik mag nog verder vermelden, dat uit de fondsen, die de Gemeente Haarlem beschikbaar had uit het voordeelig saldo van de in 1938 gehouden Frans Hals-tentoonstelling, een paar opdrachten aan Haarlemsche kunstenaars konden worden bekostigd voor werken van sierende kunst, nl. twee stukken beeld-

houwwerk aan den gevel van het nieuwe gebouw aan de binnenplaats en een raam van gebrandschilderd glas in het hoofdtrappenhuis. Boven den ingang van de afdeling Bevolking en Burgerlijke Stand beeldhouwde Theo van Reyn een sluitsteen met motieven van leven en dood en in een gevelsteen boven de doorgang van de Pandpoort verbeeldde Mari Andriessen in twee vrouwenfiguren, waarvan de eene de andere een fakkel overreikt, zoowel in algemeenen zin de „estafette-loop" der cultuur van geslacht op geslacht als meer in het bijzonder de overgang en de eenheid van oud en nieuw in dit gebouw. In het hoofdtrappenhuis werd door Roelf Gerbrands in zijn gebrandschilderde raam een beeld gegeven van Haarlem als woon- en werkstad. De gesmeed ijzeren leuning van de hoofdtrap is ter plaatse van het bordes, dat toegang geeft tot de Weeskamer, versierd met de wapenspreuk der gemeente Haarlem: „Vicit vim virtus". De trapleuning werd door mijzelf ontworpen.

Voor de verwarming werden wij bijgestaan door Ir. F. Unger te Amersfoort, voor de elektrische installatie door het Gemeentelijk Electrisch Bedrijf, in de persoon van den Heer G. van Eek, Inspecteur van dit Bedrijf. Met beide Heeren is de samenwerking vlot en zonder moeilijkheden verlopen. De verwarming heeft automatisch kolenstookbedrijf; de ketels zijn „Holland"-ketels, voorzien van „Sabrulec"-kolenstokers. In een deel van de kantoren der 6e afdeling: de onderafdeling Burgerlijke Stand, is bij wijze van proef een vloerverwarming toegepast van het systeem „Dériaz".

Ik mag dit verslag niet eindigen zonder te herdenken, dat ik de Directie over dit werk heb gedeeld met den Directeur van Openbare Werken der gemeente Haarlem: Ir. M. H. Maas Jr. De samenwerking tusschen ons is van dien aard geweest, dat ik na afloop mag constateeren, dat er geen enkele wanklank was, en een volledig vertrouwen van beide zijden. Ik behoud aan deze samenwerking de beste herinneringen.

Ik mag hetzelfde getuigen van de samenwerking met den Heer Ir. J. J. Fuykschot, ingenieur van den Dienst van Openbare Werken, die mij bijstond voor het uitwerken van de omvangrijke gewapend-betonwerken en die overigens de trait d'union vormde tusschen het bureau Openbare Werken en mij. Ik heb het zeer betreurd, dat in September van het vorige jaar de mobilisatie hem aan het werk onttrok, al was het speciaal aan zijn zorgen toevertrouwde gewapend-betonwerk toen al grootendeels voltooid. Van mijn eigen medewerkers moet ik in de eerste plaats noemen Ir. J. Sluiter, die mij met volledige toewijding, uitermate goed begrip en groote accuratesse bijstond in de uitwerking der plannen en het maken van de werktekeningen, hetgeen bij de talloze gecompliceerde aansluitingen aan het oude werk en de telkens daarin noodzakelijk blijvende herstellingen geen sinecure was. De zeer moeilijke maatvoering in dit gebouw, waarin geen enkele haaksche hoekaansluiting voorkomt, heeft hij zonder fouten volbracht; hem komt daarvoor een extra pluimpje toe. Toen Ir. Sluiter in Maart van het vorige jaar wegens het aanvaarden van een vaste ambtelijke functie zeer tot mijn leedwezen mijn dienst verliet, werd zijn werk overgenomen en tot een einde gebracht door Ir. F. Hulshoff Pol, voor wiens volledige toewijding en zeer ernstige pogingen om zich zoo snel mogelijk in een hem volslagen vreemd en niet eenvoudig geval in te werken, ik alle waardeering heb.

Het dagelijksch toezicht werd op vakkundige en accurate wijze verzorgd door den Hoofdopzichter J. L. Scherpenhuysen en den opzichter H. C. J. Hoegen van den Dienst van Openbare Werken. De bouw werd begonnen in Augustus 1938, en met eenige vertraging, die eenzijdig werd veroorzaakt door de velerlei extra herstellingen die aan het oude gebouw noodig waren, anderzijds door de telkens stokkende en vertraagde aanvoer van materialen in de maanden na 1 September 1939, voltooid en in gebruik genomen op 1 April 1940.

Ir. A. J. VAN DER STEUR, Architect B.N.A.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 38

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

21 SEPTEMBER 1940

AAN DE LEZERS.

Onderstaand artikel ontvingen wij ongeveer gelijktijdig met dat van den Heer Boeken, gepubliceerd in het B.W.A. van 7 September j.l. Hoewel beide artikelen over dezelfde materie handelen zijn ze toch onafhankelijk van elkaar ontstaan en heeft de Red. geen bezwaar tegen opname. Ook de Heer van Hardeveld spreekt als oud-lid van de Amsterdamsche Schoonheidscommissie zijn ervaring uit, al doet hij dit op een andere wijze dan de Heer Boeken. Het fotomateriaal bij zijn artikel is geheel verschillend

van dat van den Heer Boeken, hetgeen wel de omvangrijkheid van het vraagstuk bewijst. Beide artikelen vullen elkaar in vele opzichten aan.

De in het artikel van den Heer Boeken aangekondigde stukken van de Heeren W. M. Dudok en Jan de Meyer zullen t.z.t. worden opgenomen, wanneer de copy daarvan gereed is.

DE REDACTIE.

AMSTERDAM ALS MONUMENT.

In Amsterdam voltrekt zich de city-vorming. De groote dubbele heerenhuizen der grachten zijn, in den loop van de laatste halve eeuw, vrijwel alle tot kantoren ingericht. De grachten mogen hierdoor veel van haar vroegere rust en statige deftigheid, die men er op Zondagen nog wel terugvindt, hebben verloren, aan deze huizen zelf heeft de verandering zich over het algemeen zonder groote verminking voltrokken.

Met waardeering mag integendeel worden gesproken van de groote piëteit waarmee deze voorname oude patriciërswohnungen zijn behandeld, waarvan men, ondanks vaak ingrijpende inwendige verbouwingen, de stijlvolle gevels ongerept heeft gelaten. Zelfs zijn er gevallen, waarin men de „echtheid" van den gevel heeft willen verhoogen, door veranderingen, welke de 19e eeuw er in aanbracht, weer te vervangen door wat men meer „oorspronkelijk" achtte.

Intmiddels is de city-vorming voortgegaan en zijn na de groote heerenhuizen ook vele kleine burgerwoningen door hun bewoners verlaten. Begrijpelijk is dit wel eenigszins, daar dit soort woonhuizen in comfort en intimiteit niet kan wedijveren met de moderne woningen der buitenwijken en randgemeenten, al kan men hierover uiteraard van meening verschillen.

Voor zoover de verlaten huizen zijn betrokken door kantoren of handelszaken, ook al is het soort van bedrijvigheid in de oude stad er weer door gewijzigd, is ook deze verandering voor de huizen zelf alsmede voor het stadsbeeld niet al te funest geweest. Aan de gevels werd in zulke gevallen, afgezien van het aanbrennen van soms hinderlijke reclameborden, ook nu weinig of niets verbouwd, de huizen kregen weer een bestemming en voor het onderhoud werd over het algemeen goed zorg gedragen.

Anders stond het met die woonhuizen welke door hun ligging buiten de eigenlijke zakenwijk niet zoo gemakkelijk een nieuwe bestemming kregen. Ze bleven dan soms jaren onbewoond, werden slecht onderhouden, geraakten in verval. Het eenige redmiddel bleek dan meestal, de heele huizen door splitsing in étages te bestemmen tot bewoning voor een categorie bewoners-met-smalle-beurzen, voor wie het wonen in de oude stad gewenscht was of nog aantrekkelijk bezat.

Dat hiermee echter het aanzien en het woonpeil van de oude stad ernstig werd geschaad ligt wel voor de hand.

Toch blijft Amsterdam ondanks alle veranderingen, die het

stempelen tot een levende stad, een monument van ongelijke evenaarde schoonheid.

Amsterdam was, en is ook gebleven, een stad van karakter, waarvan de harmonische ontwikkeling, door den kenner en belangstellende, uit den loop der straten en grachten en uit haar vele gevelvariëaties is af te lezen.

Want al is er, soms geheel onnoodig, veel verloren gegaan, Amsterdam bezit nog een verrassend aantal van de prachtigste, stijlzuiver bewaarde voorbeelden van bouwkunst uit een grooten cultuurtijd.

Het bezit deze in een rijkdom en gaafheid als nergens in ons land, ja tot ver over onze grenzen niet wordt aangetroffen.

Het is goed dit nog eens uit te spreken, ook voor de Amsterdammers zelf, van wie men soms den indruk krijgt dat zij dit kostelijk bezit niet voldoende waardeeren, omdat ze het dagelijks zien. Die rijkdom aan schoone bouwwerken en dit pittoreske stadsbeeld leggen toch aan Amsterdam de verplichting op, het onder zijn hoede gestelde erfdeel zoo ongeschonden mogelijk door te geven aan het nageslacht.

Met erkentelijkheid moge hier intusschen gewag worden gemaakt van den arbeid die door vereenigingen als Hendrick de Keijser en Amstelodamum, alsook door de nu opgeheven commissie voor het stadsschoon, gedaan is in het belang van het Amsterdamsche stadsschoon. Individueel nuttig werk is in dit opzicht ook gedaan door de heeren C. de Visser en E. v. Houten, ambtenaren van het Bouwtoezicht.

Evenzoo moge worden vermeld de instelling door het Stadsbestuur van een Monumenten-verordening, waardoor althans de mooiste en gaafste gevels en bouwfragmenten worden behoed voor sloopershanden.

Doch ook belangrijk is in Amsterdam het behoud van het stadsbeeld, zooals dat wordt gevormd door de vaak kleinere, individuele gebouwen en bouwdeelen. Ook al is de architectonische waarde van een huis of een huizengroep niet zoo bijzonder groot in een bepaald stadsbeeld, het kan een zoodanige waarde hebben dat het behoud daarvan moet worden bevorderd. De taak die hier ligt is veel moeilijker, omdat hier het natuurlijke groei-proces der stad geregeld moet worden met soepele doch vaste hand en met veel wijs inzicht.

Niet de groote heerenhuizen, doch de kleinere en smalle woon-

FIG. OUD 1 NIEUW 2 OUD 3 NIEUW 4

huizen baren dus, bij het behoud van Amsterdams oude stad de meeste zorg. Reeds is gewezen op het lot der woonhuizen, welke, verlaten door hun bewoners, in hun oorspronkelijken vorm geen nieuwe bestemming konden vinden. Ze worden dan gesplitst in kleinere, meestal tweekamerwoningen, of gesloopt en als étagehuis herbouwd tot het uiterste dat de Bouwverordening toelaat, hetgeen in het centrum der stad nog wel een lucratief bedrijf schijnt te zijn en dan ook naarstig wordt beoefend door een bepaalde categorie bouwondernemers, om niet te zeggen bouwspeculanten. Het benodigde teekenaarwerk, de aanvraag om bouwvergunning, en de behandeling voor de Schoonheidscommissie wordt dan meestal toevertrouwd aan een „teekenaarbureau” of aan een architect van bescheiden kracht, van het type dat de nieuwe statuten van den B.N.A. „erkende bouwkundigen” wil noemen, aan wien gemeenlijk geen vormgevende arbeid wordt toevertrouwd.

Bij splitsing van wat vroeger één héél huis was in étagewoningen, treden de eischen van de Bouwverordening in wer-

king. De verdiepingen moeten dan alle aan een minimum-hoogte, welke voor den doorsnee-bouwondernemer tevens de maximum-hoogte is, voldoen, hetgeen voor het Amsterdamsche koopmanshuis, waarvan de benedenverdieping hoog is en de bovenverdiepingen laag zijn, meestal gevonden wordt door de aanwezige balklagen naar behoefte te laten zakken of rijzen. Als gevolg hiervan moeten dan de ramen worden ingekort of „aangelengd”, zoodat de typische en karaktervolle gevelverhouding van het Amsterdamsche burgerhuis geheel verdwijnt. Wanneer topgevel en dakvorm behouden blijven, moet dit dan meestal als een gunstige omstandigheid worden aangemerkt. Vaak ook wordt de topgevel, als hij nog gaaf en de moeite van het behouden waard is, voorzichtig gesloopt en weer op den nieuwen onderbouw aangebracht, zij het ook een paar meter hooger of lager dan waar hij voordien stond.

Ook komt het voor, dat een oude top van elders in de stad, mits de gevelbreedte overeenstemt, op den nieuwen onderbouw wordt geplaatst.

FIG. OUD 5 NIEUW 6 NIEUW 7 NIEUW 8

FIG. NIEUW 9 NIEUW 10 OUD 11 NIEUW 12

Over de toepassing van oude topgevelbekroningen, zooals deze een tijdlang in Amsterdam in zwang is geweest en nog wel voorkomt, moge hier het een en ander gezegd worden.

Er is op dit gebruik, en terecht, nogal eens critiek geoeffend. Als bezwaar werd dan aangevoerd, dat zoo'n topgevel niet meer harmonisch uit den onderbouw voortkomt, dat een architectonisch anachronisme ontstaat om niet te zeggen een architectonische caricatuur.

Daartegenover moge worden opgemerkt, dat er in Amsterdam in het huizentype waar het hier gemeenlijk om gaat, bijna geen enkel oud huis meer volledig gaaf is. In den loop der tijden zijn door de opvolgende generaties de meeste gevelindeelingen veranderd en vooral de onderpuien zijn vrijwel overal aan den geestes-tijds aangepast. Alleen de topgevels, wanneer ze niet al te bouwvallig waren, in welk geval ze op een vrij onbeholpen manier werden versoberd, bleven meerendeels gespaard en daarmee het beweeglijke markante silhouet der Amsterdamsche straten en grachten.

Al deze veranderingen heeft Amsterdam merkwaardig goed doorstaan.

Het is er mee als met sommige oude kleederdrachten, die, hoezeer telkens door hun eigen tijd beïnvloed, hun karakteristiek en hun folkloristische belangrijkheid toch hebben behouden. Ook de Volendamsche op modieuze hooge hakken heeft nog wel iets aantrekkelijks. Het Amsterdamsche stadsbeeld wordt in belangrijke mate bepaald door de verticale geleedheid van het smalle individueele woonhuis, nog versterkt door de weerspiegeling in het water. Zoolang die verticale geleedheid en de grillige luchtlijn bewaard blijven, blijft ook veel van de bijzondere sfeer van Amsterdam. Alleen waar een groot aantal smalle perceelen werd vervangen door één groot en vooral breed gebouw werd de sfeer stukgeslagen. Men denke o.m. aan het Gerechtshof, de Incasso-Bank, het gesticht Brentano, de Telefooncentrale Centrum.

Het toepassen van oude topgevels op een nieuwen of vernieuwen onderbouw heeft dus in ieder geval het voordeel, dat hier-

FIG. OUD 13 NIEUW 14 OUD 15 NIEUW 16

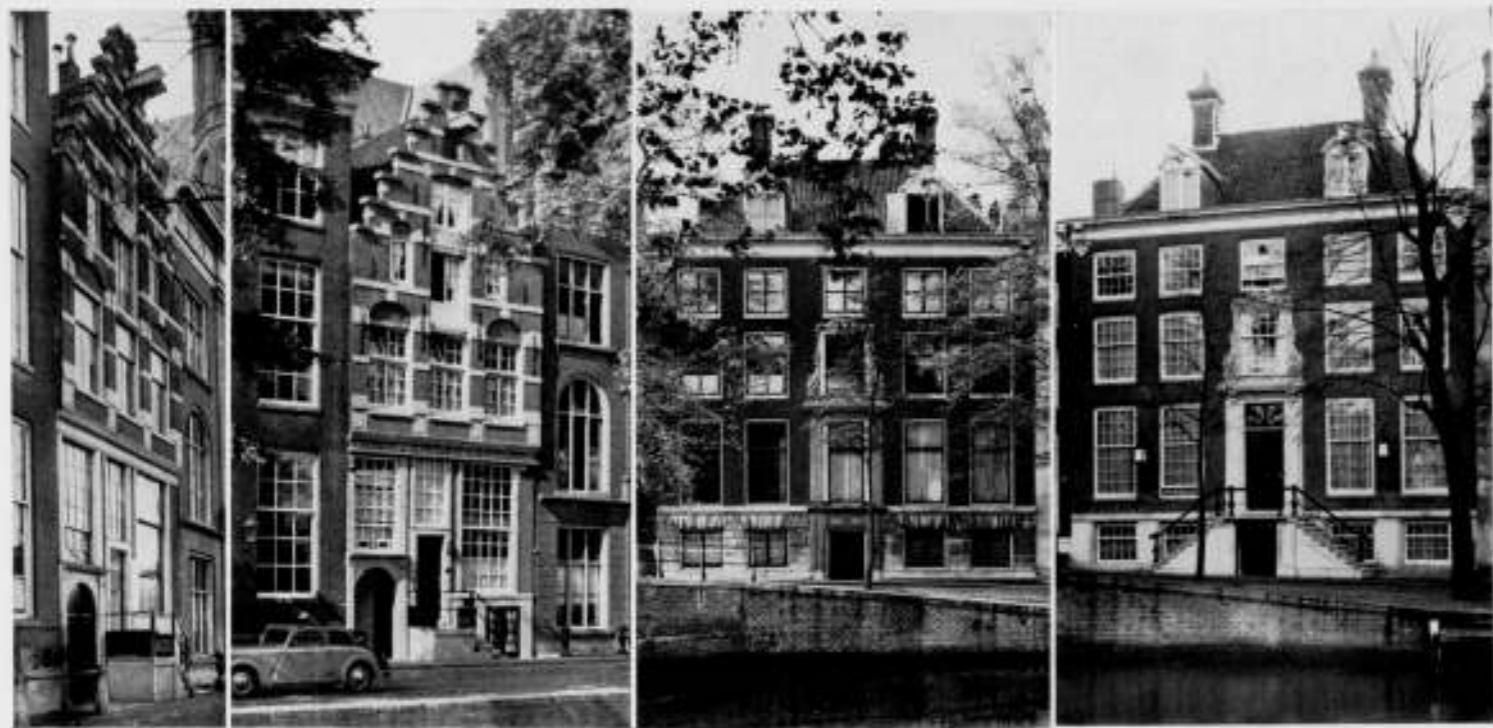

FIG. OUD 17 NIEUW 18 OUD 19 NIEUW 20

mee tot het behoud van dat levendige, pittoresque silhouet, en daarmee tot een integreerend bestanddeel van de sfeer der oude stad wordt bijgedragen.

Men moge betreuren, dat, naast de oude schoone voorbeelden van vroeger, geen of zoo goed als geen nieuwe uitingen staan om te getuigen van het kunnen van onzen eigen tijd.

Men diene echter te bedenken, dat de economische mogelijkheden voor Amsterdams oude stad de laatste jaren niet groot zijn geweest, en daartegen moeilijk valt op te tornen. Ook, dat

van de bescheiden krachten, die er over het algemeen het bouwkundig werk deden, geen eigen creatief werk was te verwachten, en dat het onder die omstandigheden van wijs beleid moge getuigen, om, inplaats van probeersels van bedenkelijk gehalte, menige fraaie authentieke hals- of klokgevel, of menige stijlvolle, verhoogde kroonlijst, het ging bijna steeds om de betere voorbeelden, weer hun functies in het stadsbeeld te doen vervullen.

Waarmee nog allerminst gezegd wil zijn dat alle toepassingen

FIG. OUD 23

FIG. NIEUW 24

FIG. OUD (MONUMENT) 21

FIG. NIEUW 22

FIG. OUD 35

FIG. NIEUW 26 303

FIG. OUD 27 NIEUW 28 OUD 29 NIEUW 30

geslaagd mogen heeten. Verre daarvan, want ook al aanvaardt men onder bepaalde omstandigheden de aanwending van een ouden bestaanden topgevel, dan dient ook de onderbouw daarbij op waardige wijze aan te passen. Om een indruk te geven van de wijze waarop een en ander tot stand kwam, moge verwezen worden naar de afbeeldingen 1-2, 3-4, 5-6, 7 en 8, die als acceptabele toepassingen kunnen worden aanvaard, met de afb. 9 en 10 als tegenvoorbeelden, welke helaas met zeer velen zijn te vermeerderen.

Op velerlei wijze is gepoogd tot het stadsschoon van Amsterdam bij te dragen.

Reeds werd gewezen op de pogingen om wat de 19e eeuw bedierf in een meer stijlvolle en geschiedkundig juiste vormgeving terug te brengen. In veel van zulke gevallen is met het maken van andere raamvormen en een oorspronkelijke roedenverdeling al veel bereikt.

De afbeeldingen 11-12, 13-14, 15-16, 17-18 zijn hiervan min of meer geslaagde voorbeelden.

Voor zoover het de kleinere burgerhuizen betreft, waarbij de in de 19e eeuw uitgevoerde „moderniseering” op wel wat al te banale en karakterloze wijze geschiedde, is hiertegen over het algemeen geen groot bezwaar te maken. Ze hebben daarentegen hun geheele omgeving vaak opgehaald en stimulerend gewerkt op de belangstelling in het Amsterdamsche stadsschoon! Van velen zijn hierdoor de oogen open gegaan.

Intusschen hoede men zich voor overdrijving. Bovenbedoelde veranderingen, als men wil „restauraties”, moeten ook geschiedkundig en aesthetisch verantwoord zijn. Waarmee ik zeggen wil, dat men, behoudens het wegnemen van evidente verminkingen, van gevels moet afblijven die authentiek zijn en aesthetisch om geen verandering vragen, zulks ook gezien in de stemming en de sfeer van de omgeving. In den aanhef van dit artikel is er reeds op gewezen dat Amsterdam en ook het Amsterdamsche stadsbeeld, de verschillende evoluties welke het in den loop der tijden heeft meegemaakt, merkwaardig goed heeft doorstaan.

Dit geldt voor het individueele huis en meer speciaal voor het breede, voorname patriciërshuis. Zoo hebben in de laatste anderhalve eeuw de hoofdsche geslachten dier tijden uit hun ramen de kleine roeverdeeling, die ze blijkbaar te burgerlijk vonden, verwijderd en vervangen door grootere ruiten. Inderdaad kan niet worden ontkend, dat deze huizen er een grootere voornameheid, en een aristocratisch voorkomen door hebben verkregen. De groote ruiten zijn hier in ieder geval authentiek, welbewust gewild en ze voldoen aesthetisch.

Daarom meen ik dat het een fout is, ik voel het althans zoo, om in zulke gevels de groote ruiten weer te vervangen door een kleine roeverdeeling, ook al moge die vroeger bestaan hebben, waardoor de huizen weer een burgerlijk karakter krijgen. Het spreekt vanzelf dat hier ieder geval op zichzelf moet worden beoordeeld.

Van een enkele dergelijke restauratie zal de stad niet minder worden, doch bij algemeene toepassing hiervan zou, naar ik meen, voor de Amsterdamsche grachten een zeer wezenlijk element verloren gaan. Een echte Empire-gevel is mijns inziens toch altijd nog te verkiezen boven een namaak 17e eeuwse, zooals een echte Pieneman te verkiezen is boven een namaak Pieter-de-Hoogh.

Bij restauratie van oude gebouwen dient men ook voorzichtig te zijn met het verwijderen van de zwarte kleur der gevels, die tot de zeer specifieke karakteristiek van Amsterdam behoort. De afb. 19-20, 21-22, 23-24 en 25-26 toonen een aantal restauraties van vroegere patriciërshuizen, op welke merites overigens hier geen commentaar wordt gegeven.

De zucht tot overdrijving, waartegen hiervoor is gewaarschuwd, heeft ook wel geleid tot een zeker antiquarisch dilettantisme. Zoo heeft men gevels ontworpen in ouden stijl op een plaats waar ze nimmer geweest zijn of topgevels aaneengeschakeld op wat al te overvloedige wijze. De afbeeldingen 27-28 en 29-30 geven hiervan eenige specimen.

Hoezeer, wellicht als gevolg van economische omstandigheden, het karakter van de oude stad heeft geleden, moge blijken uit de afbeeldingen 31-32, 33-34, 35-36, 37-38 en 39-40.

Ik wil mij daarbij niet begeven in een appreciatie of depreciatie van wat hier is gesloopt of gebouwd. Men neme kennis van de afbeeldingen en trekke zijn eigen conclusies. Misschien komt men met mij toch wel tot de overtuiging dat het gewenscht is in het behoud van het stadsschoon van Amsterdam straffe maatregelen te nemen.

Ik heb den indruk dat men te spoedig tot de bouwvalligheid van een huis concludeert en tot sloopen overgaat. Het voorbeeld 41-42 toont op overtuigende wijze wat van een schijnbaar vervallen huis nog te maken is.

Het is dan echter noodig dat dergelijke gevallen in handen komen van bevoegde krachten. Niet alleen architectonische bevoegd, maar ook bezield met een groote liefde voor oud-Amsterdam en met begrip voor wat mogelijk is.

Wanneer in Amsterdam een huis geveild wordt in openbare verkoop, wordt door Bouw- en Woningtoezicht een lijst

FIG. OUD 31

FIG. NIEUW 32

FIG. OUD 33

FIG. NIEUW 34

FIG. OUD 35 NIEUW 36 OUD 37 NIEUW 38

FIG. OUD 39

NIEUW 40

opgesteld van verbeteringen waartoe de koper van zoo'n huis verplicht wordt. Dan kan men daarmee van te voren rekening houden.

Het ware gewenscht en m.i. uitvoerbaar door inschakeling van de Schoonheidscommissie, aan deze lijsten, althans voor de oude stad, aesthetische eischen toe te voegen al of niet met opgave van de middelen waarmee de verbetering kan worden bereikt. Ook dan blijft een bevoegde kracht bij de uitvoering nog gewenscht.

Het is mogelijk, dat ter voldoening van redelijk te stellen aesthetische eischen een verbouwing meer geld kost dan met beschikbare exploitatiemogelijkheden verantwoord is. Daarom

dient de stichting van een fonds om die meerdere kosten te bestrijden te worden overwogen.

Amsterdam behoeft niet een open-luchtmuseum te worden. Dat is niet noodig, want Amsterdam is nog een levende stad. Doch dit leven moet worden benut en in de juiste banen gestuwd. In het belang van Amsterdam als monument. Mag ik zeggen nationaal monument?

J. M. VAN HARDEVELD.

Aangezien het hier gaat om een algemeene beschouwing, dus geen detail-beschrijving, zijn bij de foto's de namen der architecten weggelaten.

LIJST DER ILLUSTRATIES.

Fig. 1 en 2: Bloemgracht 124-126; fig. 3 en 4: Anjelierstraat 23; fig. 5 en 6: Leidschegracht 57; fig. 7: Rechtboomsloot 59; fig. 8: Boomsloot 51; fig. 9: Palmgracht 12-20; fig. 10: Damrak 6; fig. 11 en 12: Singel 440; fig. 13 en 14: O.Z. Voorburgwal 101; fig. 15 en 16: Koningsplein 3-9; fig. 17 en 18: Singel 452; fig. 19 en 20: Heerengracht 956; fig. 21 en 22: Binnenkant 27;

fig. 23 en 24: Heerengracht 580; fig. 25 en 26: Heerengracht 507; fig. 27 en 28: Rozengracht 187-205; fig. 29 en 30: Rozenstraat 39-49; fig. 31 en 32: Bloemgracht 185-189; fig. 33 en 34: Prinsengracht 221-233; fig. 35 en 36: O.Z. Achterburgwal 96; fig. 37 en 38: Lindengracht 168; fig. 39 en 40: Zwanenburgwal 38-40; fig. 41 en 42: O.Z. Achterburgwal 201.

VOOR SLOOP
VERKOCHT
FIG. 41

WAT ER NOG VAN
GEMAAKT IS
FIG. 42

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

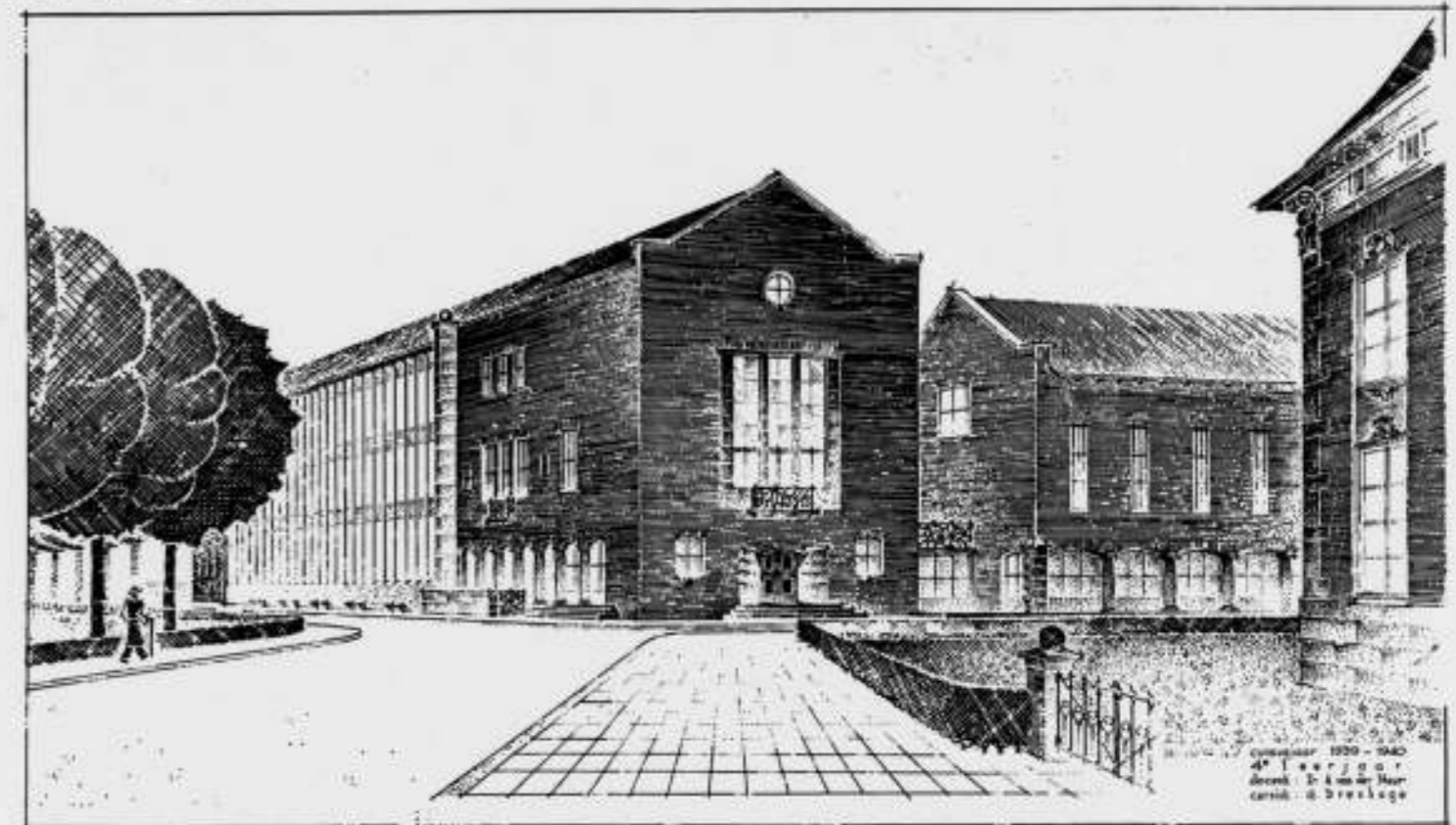
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 39

28 SEPTEMBER 1940

ONTWERPEN VOOR EEN ADMINISTRATIEGEBOUW VOOR EEN PROVINCIAAL ELECTRICITEITSBEDRIJF.

PERSPECTIEFTEKENING. ONTWERP G. DREXHAGE

CURSUS VOOR VOORTGEZET EN HOGER BOUWKUNST-ONDERRICHT.

Bij de ontwerpen der gediplomeerden.

In een bijeenkomst van het bestuur met de docenten van den Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht, op Zaterdag 14 September l.l. in het Poortershuis gehouden, kon het diploma van den cursus worden toegekend aan de Heeren: G. Drexhage te Amsterdam, R. Olthoff te Bennekom, J. Sluys te Den Haag, Gerrit Bakker te Halfweg.

Aan den Heer Drexhage zal dit diploma met het praedicaat „met lof" worden uitgereikt.

De docent Ir. A. van der Steur van Rotterdam, die voor den cursus 1939—1940 de leiding had bij het architectonisch ontwerpen voor het 4e leerjaar, gaf daarvoor, na overleg met het bestuur, het volgende werkprogramma:

Opgave voor het 4e Studiejaar Cursus H.B.O. 1939—1940.

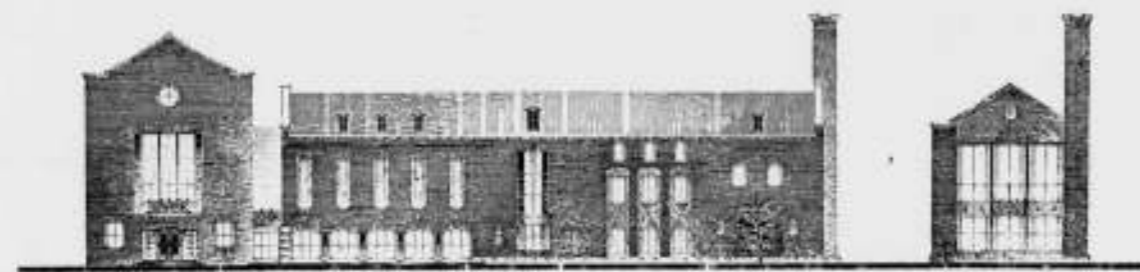
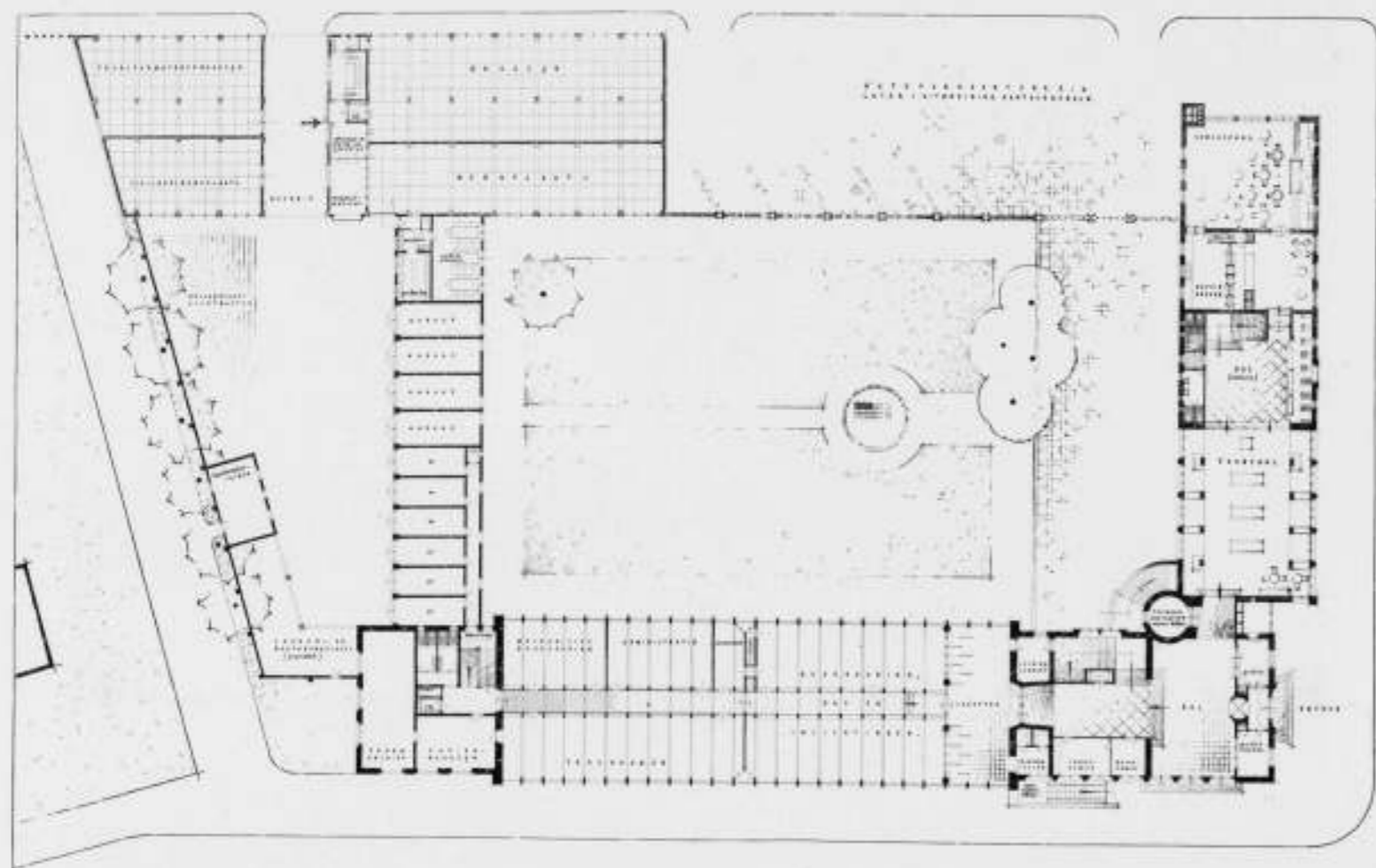
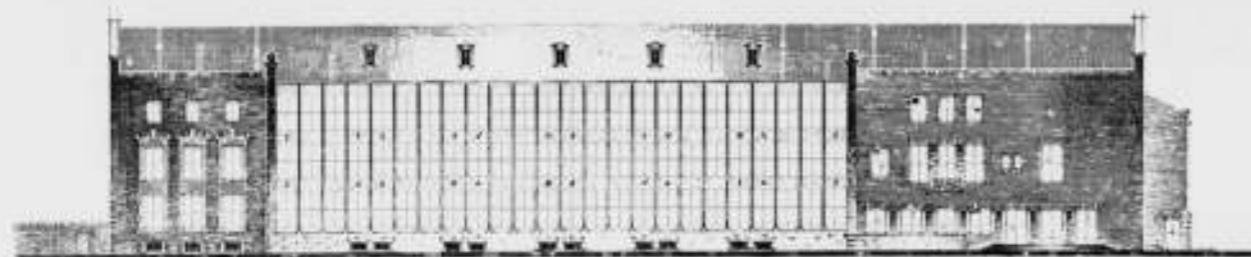
Principaal.

Een provinciaal Electriciteitsbedrijf, dat zich beweegt op het

gebied van stroomproductie, stroomlevering en Electriche volksopvoeding en dat gevestigd is in een stad als Utrecht.

Bouwopgave.

Bovengenoemde principaal heeft een stuk terrein gekocht, waarop zij een nieuw kantoorgebouw wenscht te stichten. Zij denkt zich dit kantoor als een zeer verzorgde bouw, waardoor op waardige wijze de aandacht op dit bedrijf gevestigd wordt en waardoor het aanzien van het bedrijf verhoogd wordt, echter op zoodanige wijze, dat de stroomverbruikers niet terecht kunnen wijzen op verspilling van geld. Tevens moet bij avond en speciaal op feestdagen het gebouw op bijzondere wijze de aandacht vragen zoodat eenerzijds de naam van het bedrijf naar voren komt en tegelijkertijd mogelijkheden van bijzonder gebruik van electriciteit naar voren komen, alles echter op zoodanige wijze, dat niet te zeer geprofitteerd wordt van de mogelijkheid om in het eigen bedrijf tegen zeer lage prijs stroom te gebruiken, doch dat steeds het standpunt blijft, een zoodanig

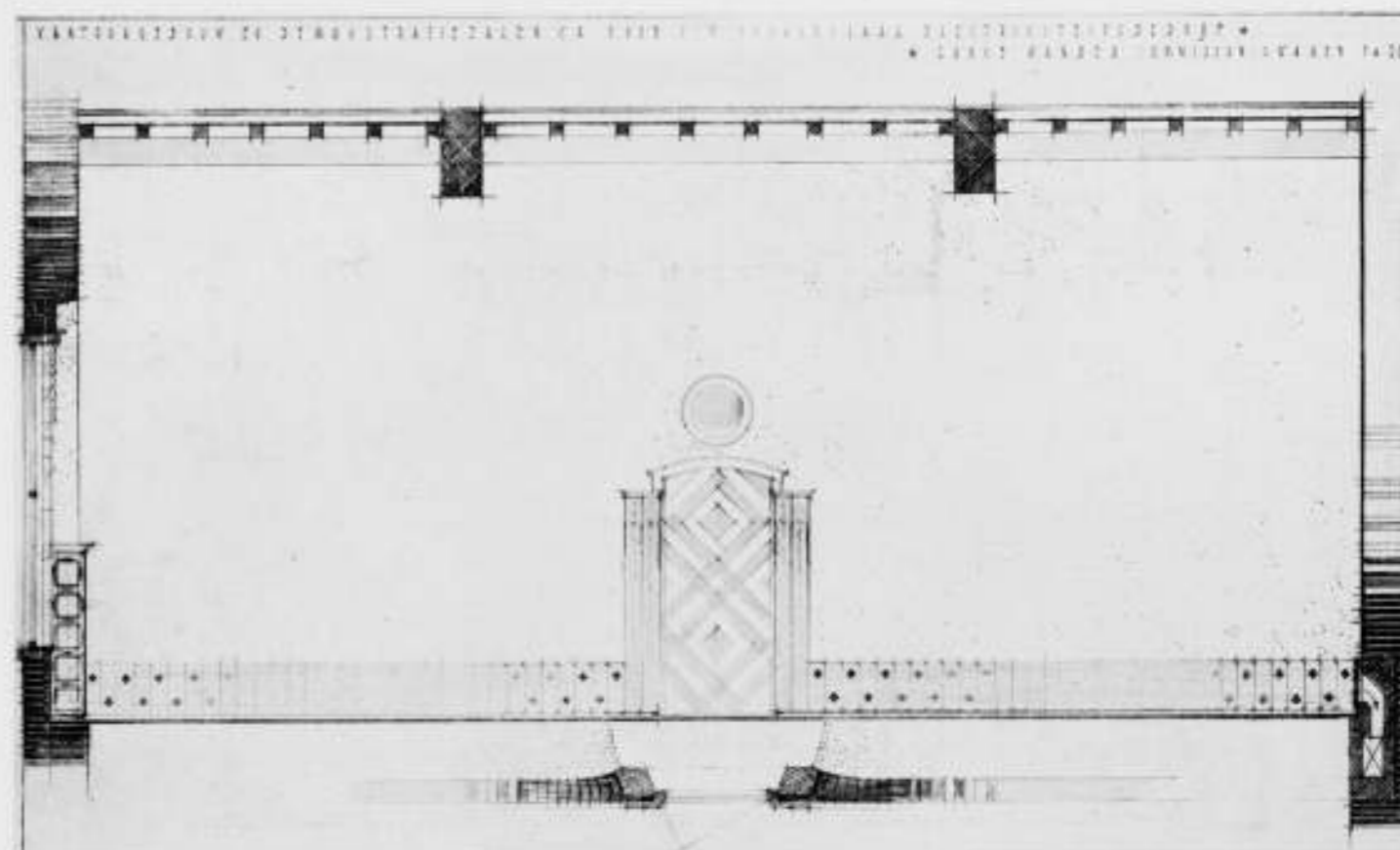
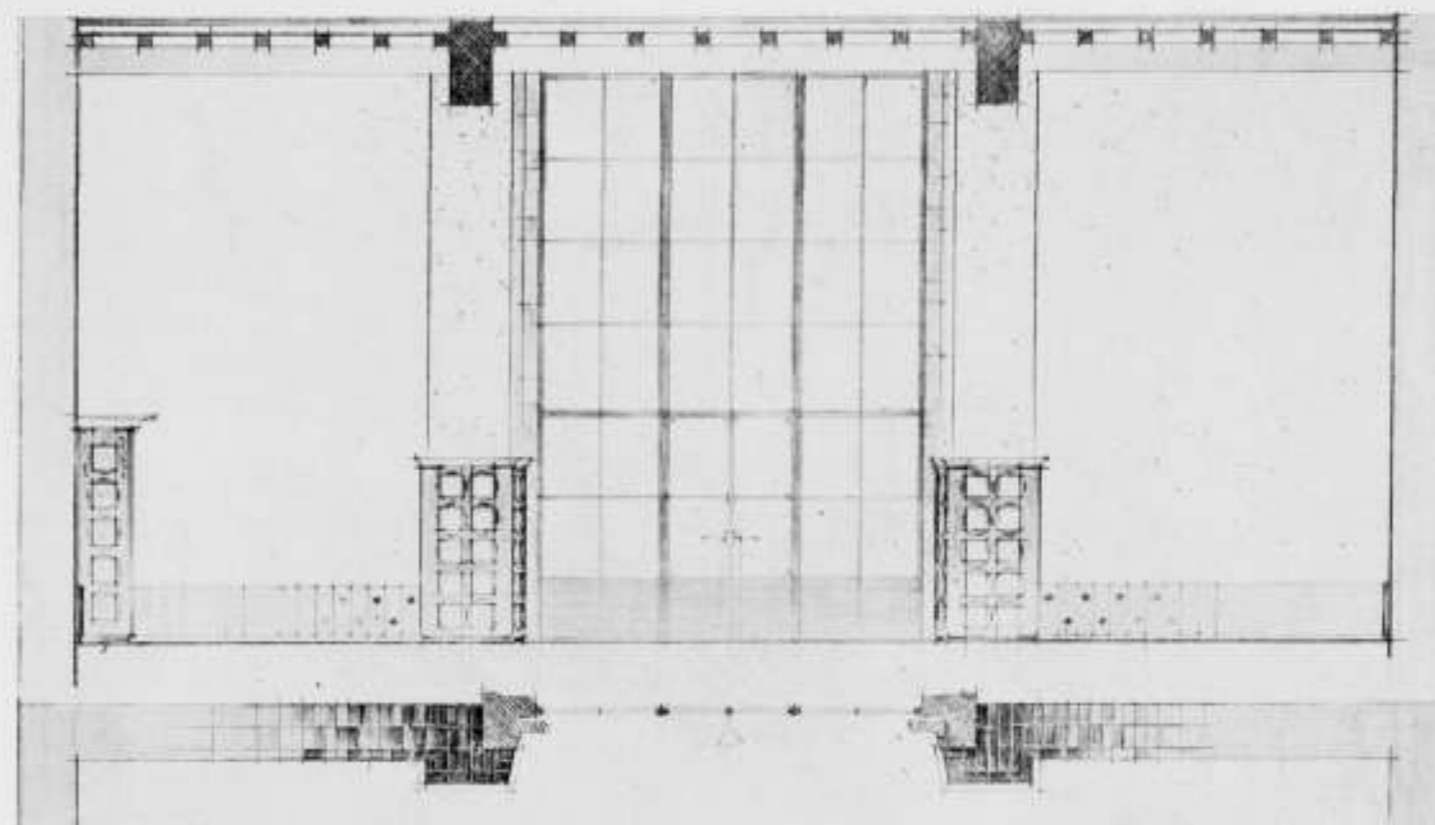

PLATTEGROND EN GEVELTEKENINGEN (SCHAAL 1 A 600). ONTWERP G. DREXHAGE

gebruik te vertoonen, dat anderen daar leering uit kunnen trekken. En bij dit alles moet de waardigheid van bedrijf en gebouw onaantastbaar blijven. Bij het maken van het bouwplan wordt er verder bijzondere aandacht gevraagd voor een voortreffelijke bediening van het publiek, zoowel voor hem, die voor inlichtingen, betalingen, aanvragen enz. komt als voor hem of haar, die daar komt om cursus te ontvangen in een of ander nieuw gebied van ont-plooiing van het gebruik van electriciteit.

Situatie.

Het bouwterrein is gelegen aan een park. Voor het terrein ligt een groot plantsoen ter breedte van 100 m. Tusschen plantsoen en bouwterrein ligt een weg van 15 m breedte. Het bouwterrein heeft een diepte van 70 m en grenst aan de achterzijde aan andere bouwterreinen, bestemd voor open bebouwing. De richting Noord-Zuid ligt evenwijdig aan de zijde van het terrein, die aan het plantsoen gelegen is.

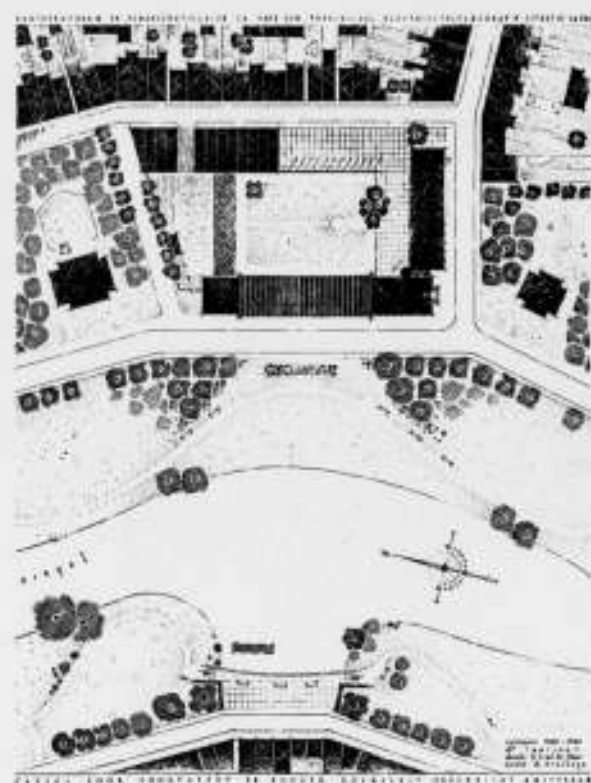
WANDEN COMMISSARISKAMER. ONTWERP G. DREXHAGE

Aan Noord- en Zuidzijde van het terrein liggen secundaire wegen van 12 m breedte, die verder het gebied voor open bebouwing binnendringen.

Uitbreiding.

Bij het maken van den opzet voor dit gebouw, dient men er rekening mede te houden, dat we te doen hebben met een snel groeiend bedrijf, zoodat behalve de uitbreidingsmogelijkheid, waarmede de Directie natuurlijk in de verder opgegeven maten van vertrekken reeds rekening gehouden heeft, op een

uitbreidingsmogelijkheid met rond 100% moet worden gerekend. Verwacht moet echter worden, dat van deze uitbreidingsmogelijkheid de eerste 15 à 20 jaar geen sprake zal zijn, zoodat hetgeen thans wordt uitgevoerd een gaaf geheel zal moeten zijn, terwijl ook na het totstandkomen van deze groote uitbreiding een gaaf bouwwerk mogelijk moet zijn. Aangezien de toekomstige behoeften echter nog veel te onzeker zijn, is het de Directie niet mogelijk van deze toekomstige uitbreiding ook maar eenigszins een programma te verstrekken anders dan de globale grootte van de reeds genoemde 100%.

SITUATIE ONTWERP G. DREXHAGE

Tuinaanleg.

De tuinaanleg voor en om het gebouw, voorzover niet door utiliteitseisen beheerscht, dient uitermate verzorgd te worden en moet meewerken om het geheel tot zijn recht te brengen. De gemeente, waar dit gebouw gesticht wordt, beschouwt deze stichting als een belangrijke zaak en is bereid, wanneer er van de zijde der Directie daartoe voorstellen gedaan worden, den plantsoenaanleg langs het gebouw en over een diepte van 50 à 60 m aan te passen bij den tuin. De directie stelt zich dan ook voor tot aanbidding van een dergelijk voorstel over te gaan.

Bouwprogramma.

Een ruime entree, waarin een ambtenaar toezicht houden kan op het publiek, dat het gebouw betreedt.
Hal met hoofdtrap en 2 liften; Spreekkamer; Wachtkamer; Toonzaal 200 m²; Modelkeuken 15 m².
In hal 6 loketten naar kas, boekhouding en inlichtingen.
Boekhouding, kas en inlichtingen 250 m²; Mechanische boekhouding 60 m²; Administratie 60 m²; Accountant 20 m²; Teekenkamer 150 m²; Teekeningenarchief 60 m²; Papiermagazijn 30 m²; Dienstramp en toiletten; Cursuszaal met garderobe en toilet. De zaal voor 50 mensen, die aan tafeltjes moeten zitten om notities te maken. In deze zaal een podium met demonstratietafel, gootsteen, projectiegelegenheid, schoolbord.
Nabij deze zaal een koffiekeuken om tijdens cursussen koffie te kunnen serveren. Deze koffiekeuken moet tevens dienstbaar zijn voor de voordrachtzaal, hierna te noemen.
De cursuszaal mag echter ook op de eerste verdieping liggen en moet dan een dienkamer hebben welke met een lift verbonden is met de koffiekeuken.
Grote voordrachtzaal voor 240 personen, geschikt voor het vertoonen van films. Cabine vereischt. Podium hier alleen voor voordracht zonder demonstratie. Zitplaatsen als schouwburgplaatsen op te vatten. Toiletten voor heeren en dames.
Nooduitgangen. Garderobruimte.
Transformatorruimte 35 m². Autogarage 6 personenauto's en 4 grote vrachtauto's. Ladderbergplaats 40 m². Wagenberg-
310

plaats 50 m². Opslag lichtmasten enz. in de open lucht 200 m². Werkplaats 180 m² met loopkat met hefvermogen van 2500 kg. Breedte werkplaats 6 m. Schilderswerkplaats 100 m². Transformatorruimte 150 m². Magazijn 300 m² met lift naar bovengelegen magazijnen.

Ontvangst- en afgifruimte, die met auto's bereikt moet kunnen worden, 50 m². Kantoortje voor den magazijnmeester 20 m². Schaftlokaal voor 30 arbeiders met garderobe. Toiletten en waschruimte.

Werkplaatsen en magazijnen mogen in een apart gebouw worden ondergebracht.

1e Verdieping: Hal met trap.

Commissariskamer 110 m² met toilet, telefoonhokjes (2) en verbinding met koffiekeuken of dienkamer.

Directiekamer met spreekkamer. Kamer secretaris.

Correspondentie 70 m². Adj. Directeur 40 m². Bibliotheek 40 m².

3 Kamers voor ingenieurs 3 X 35 m². 5 Kamers voor ingenieurs 5 X 30 m². Opzichters installaties 70 m². Opzichters kabelnet 60 m². Hoofdpzichters 25 m².

Leskeuken 120 m² met 5 fornuizen met aanrechten, kasten.

Voorts eethoek en garderobe. Toilet. Kantoor kookdames 25 m².

Overal in het gebouw schrobkasten en bij elke afdeling toiletten.

Boven magazijn en werkplaatsen groot magazijn en op de 2de verdieping metermagazijn 300 m² en ijklokaal 300 m².

2e Verdieping: Hal, Kamer telefoonautomaten 30 m². Toiletten.

Grote reserve kantoorruimte 600—800 m².

Kelder.

Het personeel betreedt het gebouw via de fietsenkelder (120 stuks) gaat dan door garderobe heeren of garderobe dames respectievelijk voor 100 heeren en 50 dames en bereikt den be-

ganen grond nabij den hoofdtoegang, zoodat de ambtenaar, die daar toezicht houdt, tevens het personeel min of meer controleert.

Schuilkamer voor 150 personen.

Verwarmingkelder voor 4 ketels van 1.10 X 2.00 m uitwendig met kolenbunkers, die vanaf het terrein gemakkelijk gevuld moeten kunnen worden.

Regelkamer.

Luchtkamer voor toonzaal en hal en een luchtkamer voor de voordracht- en cursuszaal alsmede voor de commissariskamer.

Fotografeerkamer 50 m² en donkere kamer 20 m² met lichtsluis.

Kamer voor de werksters 30 m². Kluis 40 m².

De verdere kelderruimte is bestemd voor archieven, welke met een boekenlift verbonden moeten zijn met de boekhouding.

Uit het eindrapport van den Docent nemen wij hier het volgende over:

Hetgeen van de candidaten werd gevraagd, is in de eerste plaats te overwegen, hoe dit gebouw moet worden gesitueerd en wat moet worden gedaan om het gebouw op aannemelijke wijze in de bestaande omgeving in te passen, waarbij zelfs de mogelijkheid tot wijziging van den singelaanleg wordt opengelaten.

In den algemeenen opzet van het programma komt verder tot uitdrukking dat een waardige opzet van het gebouw verlangd wordt, een opzet, die de belangrijkheid van dezen producent en distribuut van elektrische kracht tot haar recht doet komen.

Tevens mag niet vergeten worden, dat de reclame een onmisbaar element is in het hedendaagsche verkoopwezen, al dient hier tegen excessen gewaakt te worden.

Het programma voor het eigenlijke gebouw laat bij eenige bestudeering spoedig een 4-tal bijzondere gedeelten naar voren komen:

1e. een representatief gedeelte bestemd voor directie en commissarissen.

2e. een gedeelte bestemd voor propaganda.

3e. een gedeelte bestemd voor beheer en uitbreiding van het net.
4e. een gedeelte bestemd voor fabriekswerk, waarbij materialenberging en autogarage.

Tenslotte moet de mogelijkheid van uitbreiding worden gezien.

Plan Drexhage.

In de situatie brengt de ontwerper een bijzonder element, doordat hij aan de overzijde van den singel een rustige plek heeft ontworpen, van waaruit het gebouw volledig tot zijn recht komt niet alleen, doch tevens ondersteund zal worden door de weerspiegeling in het water.

De afdeling van het kantoor voor het publiek is goed en vol afwisseling door een aardige opeenvolging van goed op elkaar afgestemde en verschillende ruimten.

De propagandaafdeling is uitstekend en biedt alle mogelijkheden, die van een dergelijke op reclame en opvoeding gerichte afdeling verwacht mag worden. Tevens teekent zij begrip van hetgeen voor goede expositie van verschillende objecten verlangd wordt.

De plaats van de Directie is goed en uitstekend afgewogen tegen die van Commissarissen.

De dienst van de ambtenaren zal zeer goed functioneren.

De dienst voor de werklieden is goed bekeken, alleen zouden enkele toiletten meer gemaakt moeten worden.

De mogelijkheid tot uitbreiding is behoorlijk aangegeven.

De teekeningen geven blijk van levendigheid en fantasie ook op het gebied van ruimtengroepering en hoogteverschillen.

De gevels zijn evenwichtig en van goedgeplaatste accenten voorzien. Tevens geven zij een voortreffelijke uitspraak van hetgeen zich daarachter afspeelt. Het detail is volledig bestudeerd en is zoowel een ondersteuning als een daadwerkelijke uitwerking van het plan op kleiner schaal. Het is niet een vergroting zonder meer.

Het interieur geeft blijk van aanvoeling van hetgeen hier verlangd mag worden. De stofuitdrukking der teekeningen doet gevoelen, dat hier het vraagstuk van de materialen een belangrijke rol heeft gespeeld.

De perspectiefteekening is wat zwart en zeker niet de mooiste teekening. Zij past echter wel in het geheel van deze inzending.

De wijze van voordracht verdient alle lof. De behandeling van de gevels is misschien iets te somber geworden. Daardoor is het aangeven van reliëfs niet goed meer mogelijk, maar het tekenwerk vormt een volkomen afgerond geheel en dit is een groote kwaliteit.

Plan Olthoff.

De situatie heeft wel wat geleden, doordat de ontwerper er niet in geslaagd is de voordrachtzaal binnen de bouwmassa van het geheel te betrekken. De verwerking van de Singelgracht is van goede bedoeling; de lange rechte bouwmassa aan deze zijde is goed begrepen. Het mozaïek-achtige plantsoentje doet wat dwaas aan.

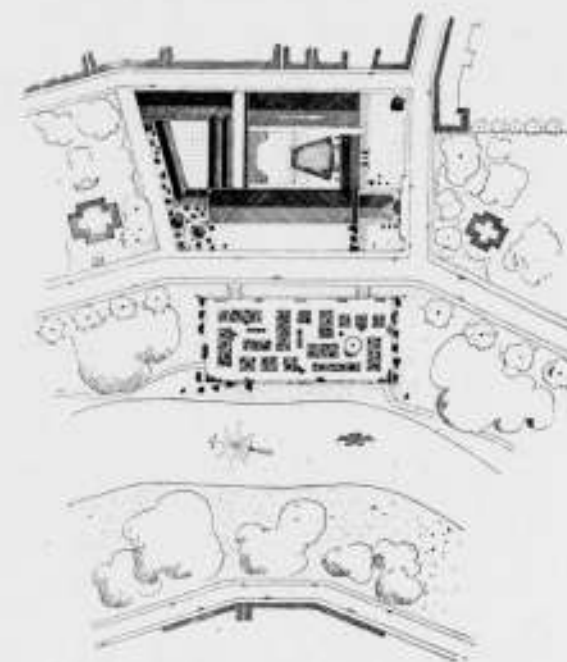
De dienst voor het publiek is voor het kantoorgedeelte goed, de oplossing van de lokettenwand is nog niet erg fraai.

De dienst in de propagandaafdeling is in orde.

De gang der werkzaamheden voor de ambtenaren is goed bestudeerd. De werkzaamheden voor de werklieden zullen naar behooren functioneren.

De uitbreidingsmogelijkheid biedt geen bijzondere moeilijkheden. De doorsneden getuigen van een weifelend inzicht zoodra de ontwerper zich meer rekenschap moet geven van constructieve details.

Ook aesthetisch is hij hier bepaald zwakker dan in de buiten-architectuur.

SITUATIE ONTWERP R. OLTHOFF

De gevels hebben wel kwaliteiten. Eenige moeilijkheid voelt men nog in het hoogopgaande gedeelte op de scheiding van hal en kantoor en in den gevel, waarin de toegang tot de voordrachtzaal is gelegen, maar het eindresultaat acht ik toch aannemelijk. Het plan geeft er duidelijk blijk van, dat de ontwerper op den duur op dit gebied wel iets zal kunnen bereiken, doch thans nog niet volledig zoover gekomen is.

De perspectiefteekening heeft een zekere vlotheid en geeft het gebouw goed weer. In de behandeling van de omgeving zit iets onzekers.

Plan Sluys.

De ligging van het gebouw op het terrein is goed. Van de aansluiting aan de singel is echter niets gemaakt.

De dienst voor het publiek binnen het kantoor is goed. Alleen is de groote hal wat richtingloos.

De opzet van de propagandaafdeling is wel goed.

De opgang in het representatieve gedeelte is niet mooi. De trap is zeer vermoeiend en de bovenhal is uit de proporties tot de zaal voor Commissarissen.

De dienst voor de ambtenaren zal zeker goed functioneren. Evenzoo is de afdeling voor de werklieden goed verzorgd.

De uitbreiding geeft geen groote moeilijkheden.

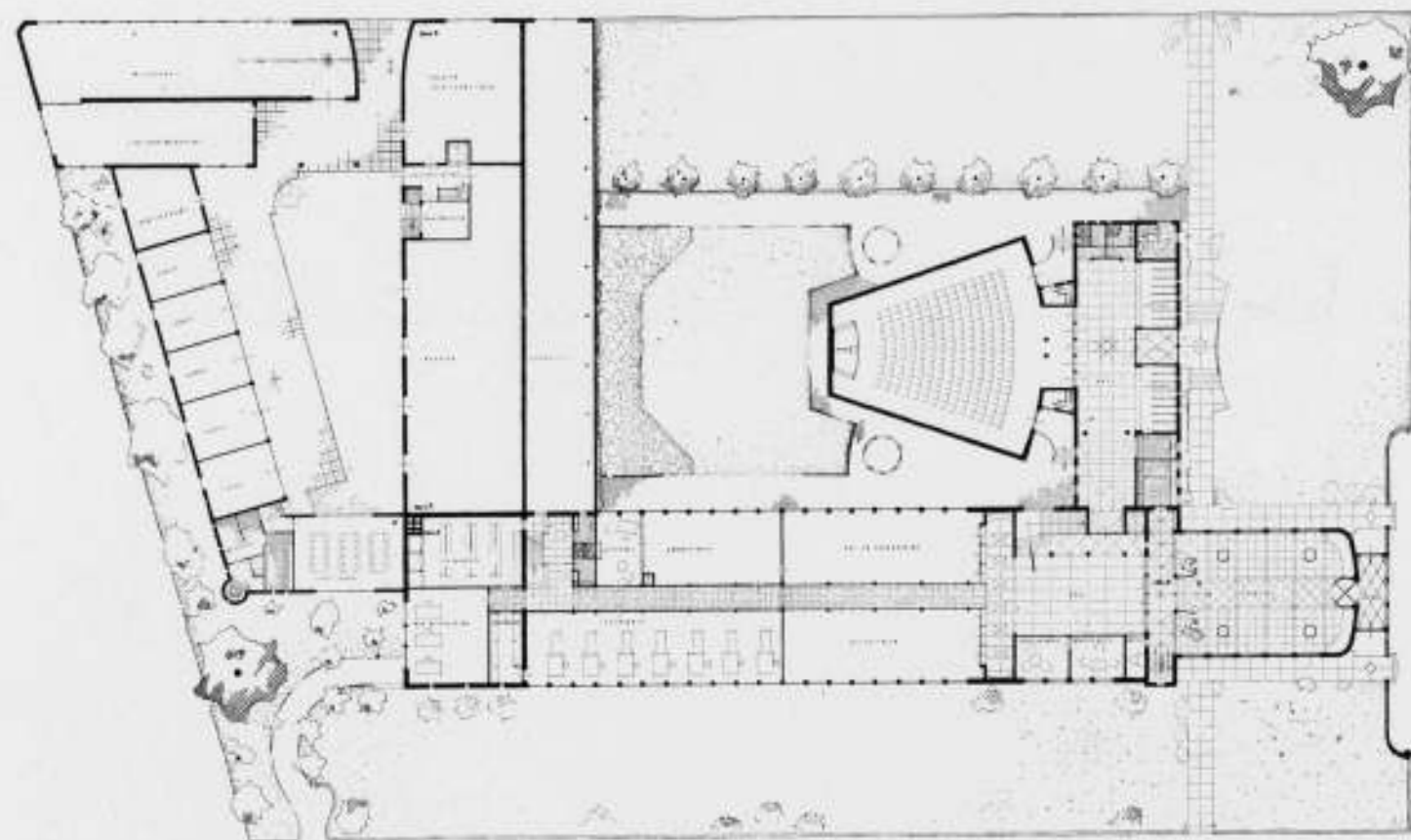
De doorsneden zijn wat nuchter, soms ruimtelijk en in detail zwak. Zoo is het verband tusschen ruimte, plafond en plaatsing van steunpunten in de showroom niet mooi.

De hoofdgroepering der gevels is goed. Ook de verhouding der onderdeelen is niet slecht, echter zijn zij in hun behandeling wel wat dor.

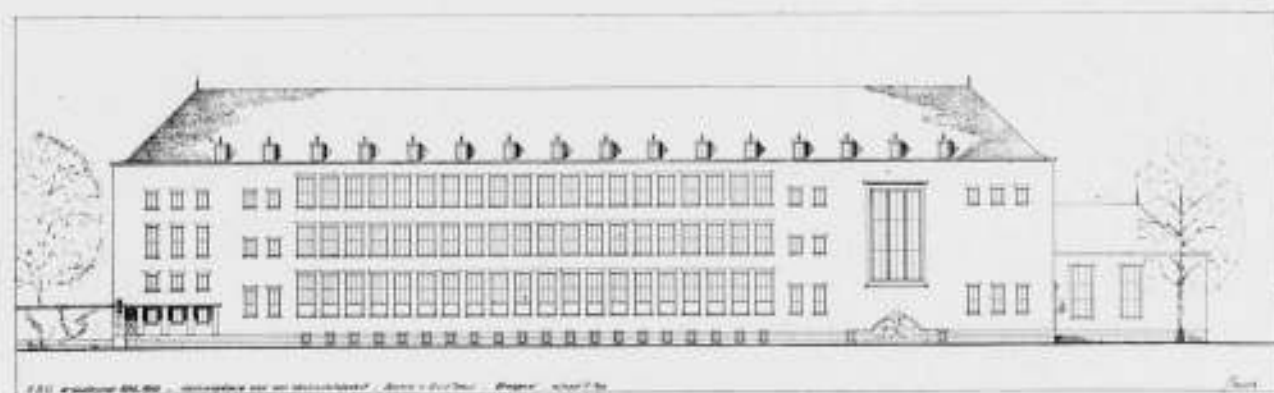
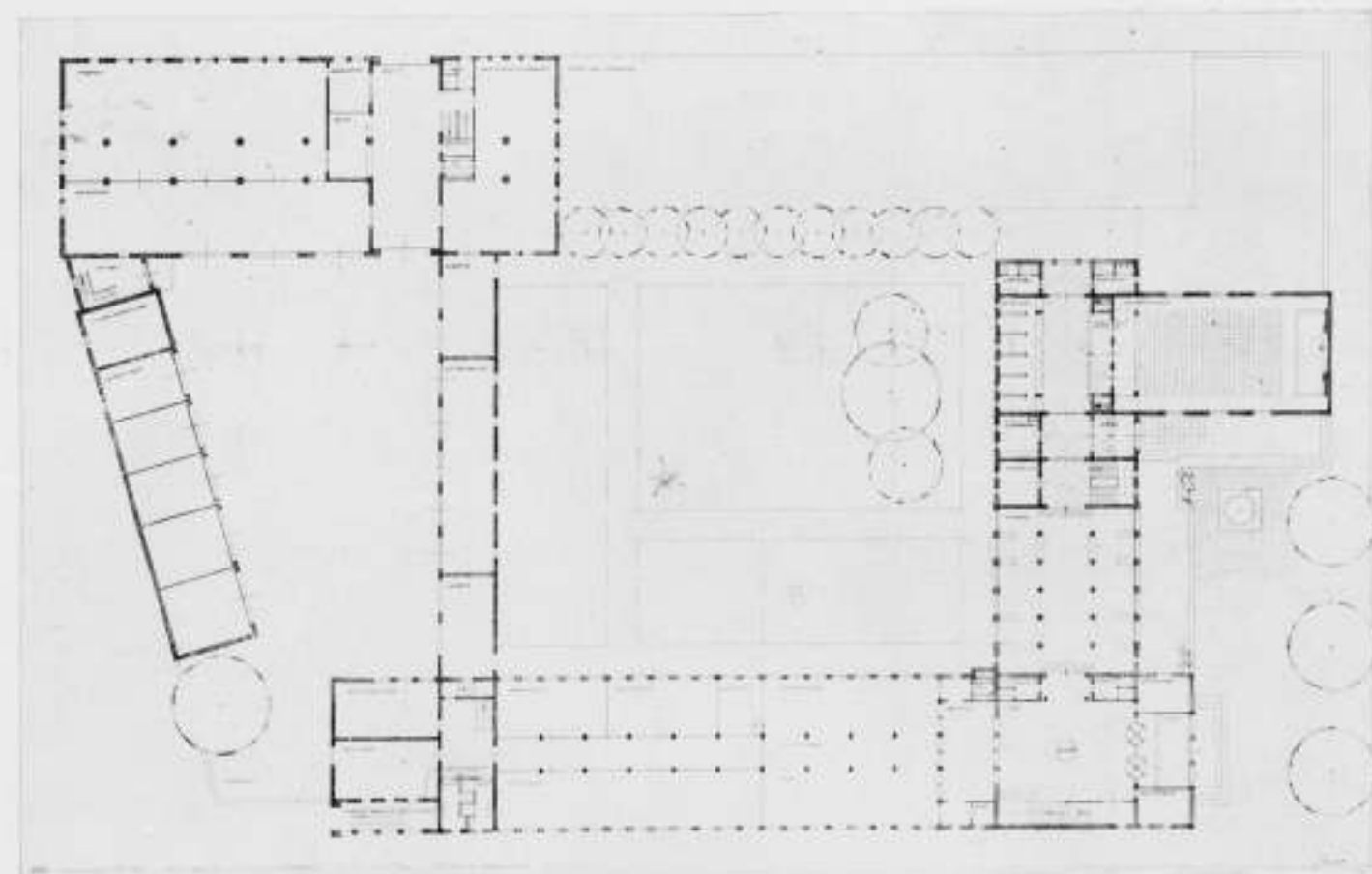
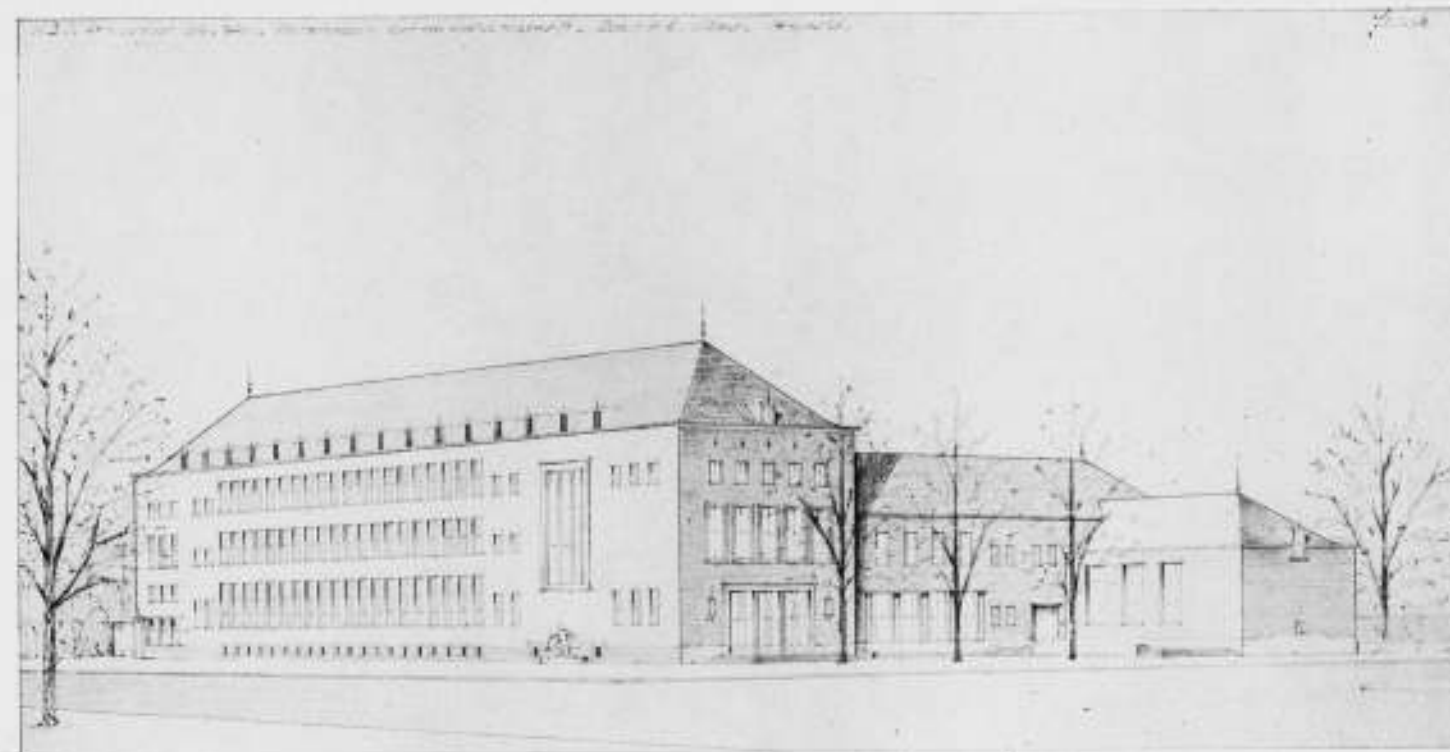
De perspectief demonstreert het gebouw goed al is de teekening weinig aantrekkelijk.

De voordracht van het plan wijst op zorgvuldig werk doch zonder artisticeit.

(Wegens plaatsgebrek in dit nummer, zal het werk van den gediplomeerde Gerrit Bakker, die door nader aan te geven omstandigheden een ander ontwerp kreeg te maken, in het volgend nummer worden opgenomen.)

PLATTEGROND EN GEVELTEEKENING (SCHAAL 1 A 600) EN PERSPECTIEF, ONTWERP R. OLTHOFF

PLATTEGROND EN GEVELTEEKENING (SCHAAL 1 A 600) EN PERSPECTIEF, ONTWERP J. SLUYS

(Vervolg van het verslag, in No. 36, pag. 290).

Omtrent den Cursus ontleenen wij verder aan de verslagen nog het volgende:

Voor het cursusjaar 1938-1939 verklaarde de Heer W. Kromhout Czn., Algemeen Voorzitter, zich bereid om, bij ontstentenis van een Docent voor het leervak Steensneden, daarin enkele colleges te geven. Dit uitermate vriendelijke aanbod van den Algemeenen Voorzitter werd door het Bestuur volgaarne met dank aanvaard. In het Poortershuis wordt de herinnering aan deze colleges bewaard, door de aldaar opgehangen 6 stuks groote houtskooltekeningen, waarop door Kromhout de te behandelen bouwdetails waren geschetst.

De Heer R. Swierstra was helaas door een ernstige ongesteldheid verhinderd zijn colleges over verlichtingstechniek te geven. Gelukkig is bij het samenstellen van dit verslag reeds weer bericht ontvangen, dat de Heer Swierstra zijn colleges kan hervatten.

In verband met de mobilisatie kon de Cursus 1939-1940 eerst een maand later dan gewoonlijk aanvangen. Het aantal Cursisten was uit den aard der zaak geslonken, doch in verhouding tot de omstandigheden nog alleszins bevredigend. Verschillende faciliteiten werden verleend aan hen, die, doordat zij onder de wapenen waren, de colleges niet zoo trouw konden volgen als zij dat gewenscht hadden.

De Heer A. P. Smits, die vijf en twintig jaren achtereen het leervak „Verband tusschen Huis en Tuin“ heeft gedoceerd, meende zich bij den aanvang van het cursusjaar 1939-1940 niet weder herbenoembaar te moeten stellen. Voor de groote bekwaamheid en toewijding, waarmede de Heer Smits al deze jaren den Cursus heeft willen dienen, betuigt het Bestuur hem ook langs dezen weg zijn meest oprechten dank.

De Heer Dr. Ir. J. T. P. Byhouwer werd bereid gevonden zijn taak over te nemen.

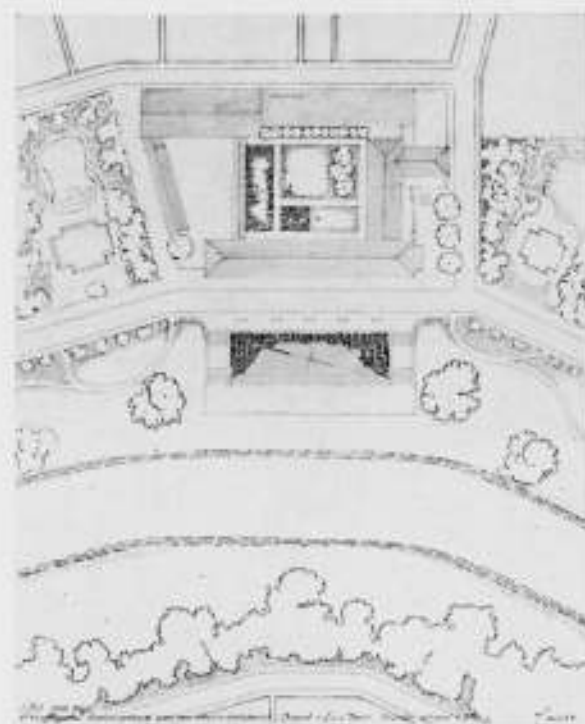
Voor 1938-1939 werd een nieuwe regeling toegepast voor de colleges over architectuur schetsen. De Docent, Ir. W. de Bruyn, heeft eerst een aantal inleidende colleges gegeven, terwijl daarna in den zomer 1939 een systematische studie werd gemaakt van de stad Amersfoort. Deze regeling heeft tot zeer bevredigende resultaten gevoerd, zoodat alle aanleiding bestond haar te continuëeren.

Het aantal deelnemers aan den Cursus 1938-1939 bedroeg 43, waarvan 20 in het 1e leerjaar, 9 in het 2e, 7 in het 3e en 7 in het 4e. Bevorderd werden van het 1e naar het 2e leerjaar: 11 deelnemers, van het 2e naar het 3e: 4 en van het 3e naar het 4e: 3 deelnemers. Het diploma van den Cursus kon aan 4 deelnemers worden toegekend. Hun laatste ontwerpen, onder leiding van Prof. N. Lansdorp gemaakt, werden in den vorigen jaargang van ons blad opgenomen.

De cursus 1939-1940 begon met 36 deelnemers, waarvan 14 in het 1e, 11 in het 2e, 6 in het 3e en 4 in het 4e leerjaar. De omstandigheid, dat vele gemobiliseerde cursisten niet voldoende gelegenheid vonden voor hun studie, was aanleiding, dat de inlevering van het werk tot deze maand werd uitgesteld en de bevorderingen nog moeten plaats hebben.

Voor den cursus 1938-1939 traden de volgende Docenten op: Architectonisch ontwerpen: 1e leerjaar, J. F. Berghoef, J. Zietsma; 2e leerjaar Ir. A. M. de Rouville de Meux en Prof. Ir. H. T. Zwiers; 3e leerjaar F. A. Eschauzier en Ir. S. van Ravesteyn; 4e leerjaar Prof. N. Lansdorp.

Verband Huis en Tuin: 2e en 3e leerjaar A. P. Smits.

SITUATIE ONTWERP J. SLUYS

Sterkteleer: 1e, 2e, 3e en 4e leerjaar Ir. C. J. Meyers.

Verwarming en Ventilatie: 2e en 3e leerjaar P. W. Deerns.

Aan- en Afvoerleidingen enz.: 2e en 3e leerjaar E. P. Messer.

Karakteristiek der Stijlen: 1e en 2e leerjaar Prof. W. van der Pluym.

Bouwstelsels: 3e leerjaar Dr. F. A. J. Vermeulen.

De Woonwijk: 2e en 3e leerjaar Ir. W. van Tijen.

Verlichtingstechniek: 2e en 3e leerjaar R. Swierstra.

Gedachten over Bouwkunst: 1e, 2e, 3e en 4e leerjaar Dr. F. A. J. Vermeulen.

Handtekenen: 1e leerjaar N. J. van de Vecht.

Architectuur Schetsen: 1e, 2e, 3e en 4e leerjaar Ir. W. de Bruyn.

Steensneden: 1e, 2e, 3e en 4e leerjaar W. Kromhout Czn.

Voor den Cursus 1939-1940 werd voor het vak Architectonisch Ontwerpen in het 1e leerjaar de Heer J. F. Berghoef vervangen door den Heer Wiegier Bruyn. In het 2e leerjaar, waarin het vorig jaar Ir. A. M. de Rouville de Meux vervangen was door Ir. J. A. Kuiper, werd nu Prof. Ir. H. T. Zwiers vervangen door den Heer J. P. L. Hendriks. In het 3e leerjaar werd Ir. S. van Ravesteyn vervangen door den Heer Joh. H. Groenewegen. Voor het 4e leerjaar werd Ir. A. van der Steur benoemd. De vervangingen in de eerste 3 leerjaren waren het gevolg van de statutaire bepaling, dat docenten in het vak architectonisch ontwerpen niet langer dan 3 jaren achtereen kunnen worden benoemd. Verder kwam Dr. Ir. J. T. P. Byhouwer in de plaats van den Heer H. P. Smits voor het vak „Verband Huis en Tuin“ en werd de Heer B. van Bilderbeek benoemd als docent voor het vak „Steensneden“. In dezen Cursus werden door de docenten Prof. Dr. A. D. Fokker en Ir. P. Verhagen, die om de 2 jaren hun colleges over acoustiek, resp. stedebouw voor het 2e en 3e leerjaar tegelijk geven, de colleges weer gehouden.

In de jaarvergadering werd in de plaats van den overleden Algemeenen Voorzitter den Heer W. Kromhout Czn, de Heer Ir. Jos. Th. J. Cuypers tot Eere-Voorzitter van de Vereeniging benoemd. Deze veranderde benaming is in overeenstemming met de inmiddels aangenomen nieuwe statuten.

B. T. B.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER,
J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM 5 OCTOBER 1940

NR 40

AAN DE LEDEN

Nu op 23 September 1940 tusschen de Besturen van den B.N.A., het N.I.V.A. en den Nederlandschen Bond van Bouwmeestersgilden overeenstemming werd verkregen over de samenstelling van het Dagelijksch Bestuur van den gereorganiseerden B.N.A., zijn ingevolge het bepaalde bij de nieuwe Statuten deze in werking getreden en is de reorganisatie van den B.N.A. een feit. Dit beteekent, dat de leden van het N.I.V.A. en van den N.B.B.G. zijn toegetreden tot den Bond, waardoor het ledental even boven de 1000 bedraagt. De indeeling der leden in gewone en buitengewone leden, en de aanwijzing van hen, die in de categorie der bouwkundigen zullen vallen, kan echter eerst geschieden wanneer de Commissie van Selectie zal zijn gevormd. Intusschen wordt aan alle leden, die thans op de voorloopige ledenlijst staan, ons blad gezonden. Het Dagelijksch Bestuur meent, dat dit de eerste daad is, die kon worden gedaan om den nieuwen toestand duidelijk te doen blijken, en de eerste mogelijkheid, die Bestuur en Redactie hebben, om een bijdrage te leveren tot den geest van collegiale saamhoorigheid, die, wil het goed zijn, ook in den gereorganiseerden B.N.A. zal moeten heerschen. Het Dagelijksch Bestuur wil hier met kracht den nadruk op leggen, omdat het een primair volksbelang ziet in dezen geest van collegialiteit. Hetsprekt vanzelf, dat in den gereorganiseerden B.N.A. straks „rangen en standen“ naar bekwaamheid zullen bestaan. Deze mogen nooit leiden tot tegenstellingen, die de innerlijke kracht der vereeniging zouden kunnen aantasten. Want geen enkel lid van den Bond, hij zij dan straks een vooraanstaand gewoon lid, een meer bescheiden buitengewoon lid, ofwel een nog bescheidener bouwkundige, mag ook maar één oogenblik uit het oog verliezen, dat wat er straks aan kracht, in organisatorischen en in saneerenden, ordenenden zin, van onze Architectenorganisatie zal uitgaan, bepaald wordt door de innerlijke kracht en saamhoorigheid der organisatie. Het Dagelijksch Bestuur zal niet aarzelen, waar dit mocht noodig blijken te zijn, de leden op hun verplichtingen tot collegiale samenwerking te wijzen. Wie deze vergeet, verzwakt in laatste instantie zichzelf.

HET DAGELIJSCH BESTUUR

TUINGEVEL

LANDHUIS „T SLINGERBOSCH" TE BUSSUM
ARCHITECT A. P. SMITS, B.N.A.

Het Landhuis „t Slingerbosch" is gelegen op een terrein aan den Amersfoortschen Straatweg van het voormalig Landgoed „Crailloo".

Een gedeelte van den vroegeren aanleg met slingerende beukenlaantjes, wat hoog opgaand naaldhout en typisch vergroeide tamme kastanjes, bleken belangrijke elementen van een overigens verwaarloosde aanplanting en dienden daarom zooveel mogelijk gespaard te worden.

Daar door de verwildering het bosch niet meer was te overzien, werd eerst de opslag opgeruimd. Dieper in kwam een meer open gedeelte vrij. Na passen en meten, het rooien van enkele zieke of misgroeide boomen werd een geschikte bouwplaats gevonden. Hier kon het huis met de woonzijde naar het zuiden gericht en voldoende open ruimte voor bezonning, doorzicht en aansluitenden aanleg, op een vrij groote lengte ontwikkeld worden. Door deze ligging werken de omringende beuken met de daarvoor langs den weg aangebrachte groenblijvende onderbeplanting als een bescherming tegen inzicht vanaf den weg en het geluid van het verkeer werd hierdoor tevens getemperd, hetgeen op deze plaats wel noodig is. Een gedeelte van een oude beukenlaan aan de noordzijde kon in den nieuw te maken oprijweg opgenomen worden, hetgeen daaraan direct een meer ingegroeid karakter geeft. Zoo is het nieuwe tuinplan gegroeid in verband met dat wat van den ouden aanleg nog bruikbaar was. De abrupte beëindigingen en doorsnijdingen, welke het gevolg waren van de „verkaveling in bouwterrein", zijn bij de nieuwe grensafscheidingen omgebogen en vervlochten in den aanleg, opdat deze in zichzelf wederom een afgerond geheel zou vormen.

In deze omgeving van oud geboomte ligt het huis besloten. Aan de noordzijde geeft de oprit toegang tot een ruime voorhof, die aan twee zijden is afgesloten, door het huis en door den dienstvleugel. Aan die zijden bevinden zich de hoofd- en dienstingang.

316

als ook de dienstvertrekken. Door deze indeeling bleef de oost-, zuid- en westzijde in hoofdzaak beschikbaar voor de woon- en slaapvertrekken. Door den gerekten grondvorm van het huis met de Hall in het centrum is bij het binnenkomen ook doorzicht naar den zuidkant, hetgeen van een verrassende werking is, door het uitzicht op den tuin.

De ruimte is daardoor tevens aangenamer in het gebruik dan alleen met licht van den noordkant, ook in verband met het er voor liggende overdekte terras, dat vooral bij gebruik in den zomer den schakel vormt met de aangrenzende ruimten.

De ramen zijn van staal gevat in breed kozijnhout, meer of minder voor den gevel geplaatst, waardoor een diepe vensterbank is verkregen. Met het oog op een onbelemmerd uitzicht vanuit de hoofdvertrekken zijn deze ramen onderverdeeld in een breed middenvak met er naast en er boven ventileerende deelen. Met de ingebouwde zonbescherming, radiatoren en muggenhorren en dito gordijnkasten vormt dit een probleem op zichzelf.

De buitenmuren zijn met Bondex in gebroken wit behandeld. Het houtwerk van de kozijnen is lichtgeel en de ramen en deuren blauwgroen geschilderd. Het dak is met leipannen gedekt.

Binnenshuis is de afwerking van de verschillende ruimten in lichte kleuren gehouden voor zoover dit in verband met het gebruik wenschelijk leek. Het houtwerk in de Hall is in gelooft eiken en dat in de Eetkamer, in verband met de bestaande meubelen, in notenhout uitgevoerd, beide door den meubelmaker Hillen. De inrichting van de woonkamer in rose berken en de Heerenkamer in coromandel, eveneens met het oog op reeds bestaande meubelen, werd verzorgd door de fa. Reens, die ook de aankleeding van verschillende overige vertrekken uitvoerde. Door de aannemersfirma Loman & Pijpers te Bussum werd het werk in den gestelden tijd van 8 maanden in November 1939 tot volle tevredenheid opgeleverd.

A. P. S.

TUINGEVEL

PLANTENKAS

HOOFDINGANG

LANDHUIS „T SLINGERBOSCH" TE BUSSUM. ARCHITECT A. P. SMITS, B.N.A.

VOORGEVEL

TUIN- EN ZIJGEVEL

HAL

WOONKAMER

VOORSTADIUM

VOORSTADIUM

VOORSTADIUM

HET GEHEELE PORTIEK

VERSIERING DER PORTIEKWANDEN

VERSIEREND GEBAKKEN RELIEFBEELDHOUWERK
MEJ. A. C. VAN MOURIK BROEKMAN. FECIT

en het ornament ondergeschikt is gebleven aan de bedoelingen van den architect.

Het aanvaarden van de toevalligheden van het bakproces en van het glazuren is evenzeer een risico voor den uitslag. Het is daarom verheugend te zien, dat een zoo verrassend resultaat is bereikt. De speelsche vormen van het ornament en de goede kleuren van de glazuren werkten op voortreffelijke wijze samen tot het verkrijgen van dat resultaat. De eenheid van materiaal, die op deze wijze bereikt is, nu ornament en omgeving uit dezelfde geglaazuurde klei zijn ontstaan, verhoogden in bijzondere mate de gaafheid van het geheel.

Het is begrijpelijk dat de beeldhouwster de drie vogels die op het rechtervlak in de nis zijn geplaatst, anders opvatte. Hier was het niet noodzakelijk de voegen volledig het ornament te laten door-

snijden. Zij zijn aan de randen afgewerkt en in stukken verdeeld, die het ornament bepaalden. De snavels en de dunne pooten zijn op een andere manier behandeld. Zij werden samengebakken met den verglaasden steen waarop die deelen geprojecteerd werden, omdat anders niet-aanvaardbare inspringende vormen zouden moeten worden toegepast. Het krachtiger relief van de vogels, die goed van vorm zijn, is verantwoord door de donkere plaats in de nis.

Ik ben van meening, dat dit werk van de jonge leerlinge van Termote een goede toepassing is van beeldhouwwerk, dat zich aan de bouwkunst op harmonische wijze aanpast. Ik heb eerbied voor de taai volharding die noodig is geweest om dit moeilijke werk tot een zoo goed einde te brengen.

H. G. J. SCHELLING.

CURSUS VOOR VOORTGEZET EN HOGER BOUWKUNST-ONDERRICHT.

Rapport van het werk van den cursist Gerrit Bakker 4e leerjaar, cursus 1939-1940. (Bij de afbeeldingen).

De cursist Gerrit Bakker was de eerste maanden van den cursus 1939-1940 door militairen dienst verhinderd de colleges bij te wonen. Toen hij omstreeks Kerstmis van zijn Commandant toestemming kreeg, om aan het cursuswerk deel te nemen, heeft het bestuur gemeend, na overleg met docent van der Steur, hem nog de gelegenheid te moeten geven, aan het 4e jaars werk mee te doen. Na 2 maanden van hard werken, werd hij ernstig ziek en toen hij aan het einde van Juni weer hersteld, de plaats opzocht waar zijn teekeningen moesten zijn, vernam hij dat in de oorlogsperiode alles was verbrand. Zeer teleurgesteld kwam hij dit mededeelen. Het bestuur heeft toen gemeend dezen cursist, die tot de besten van de deelnemers gerekend mag worden en die reeds éénmaal het 4e studiejaar had doorlopen, de gelegenheid te moeten geven nog dit jaar zijn studie te voltooien. Dit was niet mogelijk, als hij nog weer opnieuw aan het zeer omvangrijke ontwerp van het 4e studiejaar moest beginnen. In overleg met hem werd toen besloten een ontwerp voor een kleine kerk aan hem op te geven. Ondergeteekende stelde zich beschikbaar om daarbij leiding te geven.

Het bleek, dat de cursist Bakker goed bekend was met de eischen die in het algemeen gesteld worden bij het bouwen van een R.K. Kerk. De opgaaf kon daarom kort zijn. Deze luidde: Ontwerp een kleine R.K. Parochiekerk met pastorie, in de kern van een historisch plaatsje. Aan den cursist werd overgelaten, één of andere bestaande situatie daarvoor op te zoeken of doorvoor zelf iets te fantaseeren.

Hij koos het laatste. Na eenig omwerken ontstond een situatie, die voor het doel aannemelijk werd geacht.

In het fijn geteekend schetsje is die situatie weergegeven en zijn daarin de door hem gedachte omstandigheden vertolkt. Hoewel de afmetingen van het plein wel wat royaal zijn (uiterste maten 100 x 150 m) moet deze toestand toch aannemelijk worden geacht. De op de perspectieftekening aangegeven oude bebouwing is jammer genoeg niet op de juiste schaal. Het Kerklichaam doet tusschen deze huisjes als een reus tusschen de dwergen. Op een zuiver geconstrueerde perspectieftekening zou dit beeld gunstiger zijn.

De ligging van de Kerk met bijgebouwen is in verband met de situatie goed overwogen. De eenvoudige bouwmassa's, van onderling goede verhoudingen, die goed bij elkaar aansluiten, vormen een mooie afsluiting van het oude plein. Het karakter

van zoo'n historisch gegroeid plein wordt daardoor niet verstoord.

De Kerk-plattegrond is in verband met de eischen van den eeredienst, goed ingedeeld. De pijlers, die in een ruimte van deze afmetingen, zonder aangebouwde zijbeuken, niet strikt noodzakelijk zijn, kunnen hier, als afscheiding der zitplaatsenruimte van den daaromheen gaanden processiegang, aanvaard worden. De plaats dezer pijlers is ook naar dezen praktischen eisch vastgesteld en de ontwerper heeft ze, naar uit zijn perspectieftekening blijkt, gebruikt om daarmede een door hem gewenscht architectuurbeeld van een langgerekt middenschip, te verkrijgen. Van een middenschip kan hier echter in den eigenlijken zin niet worden gesproken.

De overige voor den R.K. Eeredienst vereischte ruimten sluiten logisch bij den hoofdvorm van het kerk-schip aan. We vinden hierin slechts een geringe variatie op het oude historische kerkplan; een variatie die heden min of meer gebruikelijk is bij den R.K. Kerkbouw. De indeeling van de pastorie is zeer goed. De verschillende ruimten, op zich zelf goed van maat en ligging, sluiten goed bij elkaar aan.

De breedte van het priesterkoor is iets minder dan de ruimte tusschen de kerkpijlers en wordt als het ware hier tusschen geschoven. De eerste pijlers fungeren daar voor de helft als pilasters aan den eindwand der kerk, om de muraalbogen op te vangen. De andere helft wordt opgenomen in dien eindmuur. Hierdoor ontstaat een conflict dat zich herhaalt bij den breedere uitbouw der zijkapel, waar een halve steunbeer zich bevindt in de onmiddellijke nabijheid van de hoekpilasters der kapel. De ontwerper bleef hier gehecht aan enkele te vroeg aangenomen ideeën en kon daardoor niet tot zuivere oplossing van dit plan-gedeelte komen.

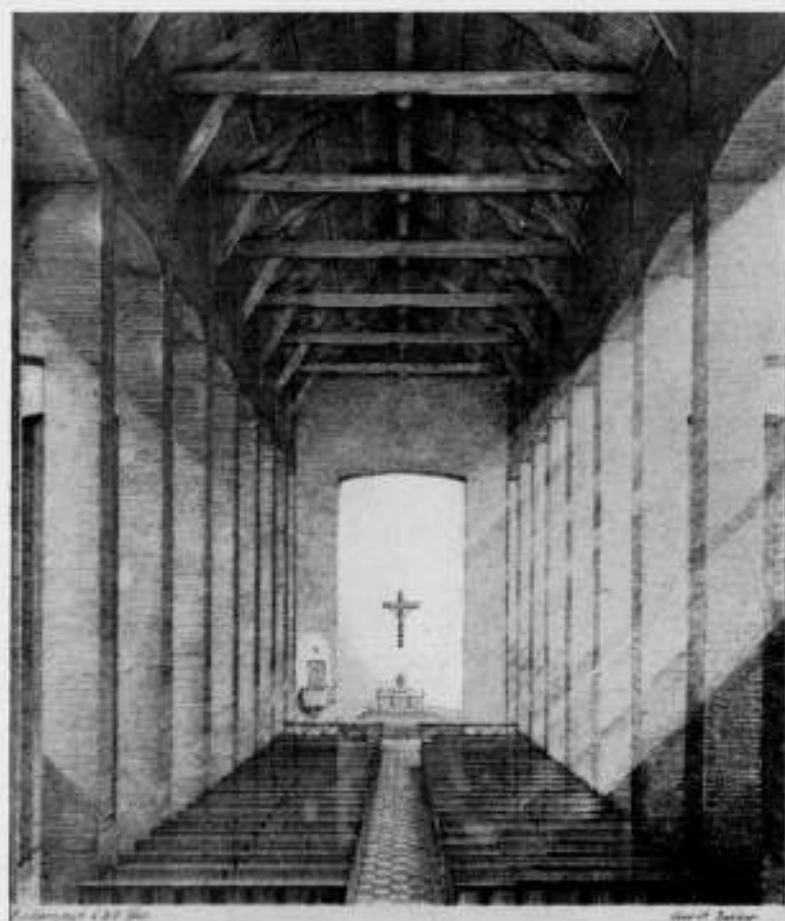
Zeer te loven is het streven om alle bouwdeelen een eenvoudigen zuiveren vorm te geven en in de architectuur den hoofdvorm en onderlinge verhouding der bouwmassa's goed te overwegen. Hoewel uitwendig het groote kerklichaam wat overdreven hoog en eenigszins grof is in zijn verhoudingen, is het silhouet, zooals het zich op de perspectieftekening voordoet, niet zonder bekoring en vormt een mooie afsluiting van het plein.

In al haar eenvoud is de uitgebouwde doopkapel een fijn detail. Goed geslaagd zijn ook de zuilengalerij voor den ingang, de torenachtige verhooging van het priesterkoor en de pastorie-

ONTWERP VAN EEN R. K. PAROCHIEKERK MET PASTORIE. GERRIT BAKKER TE HALFWEG.

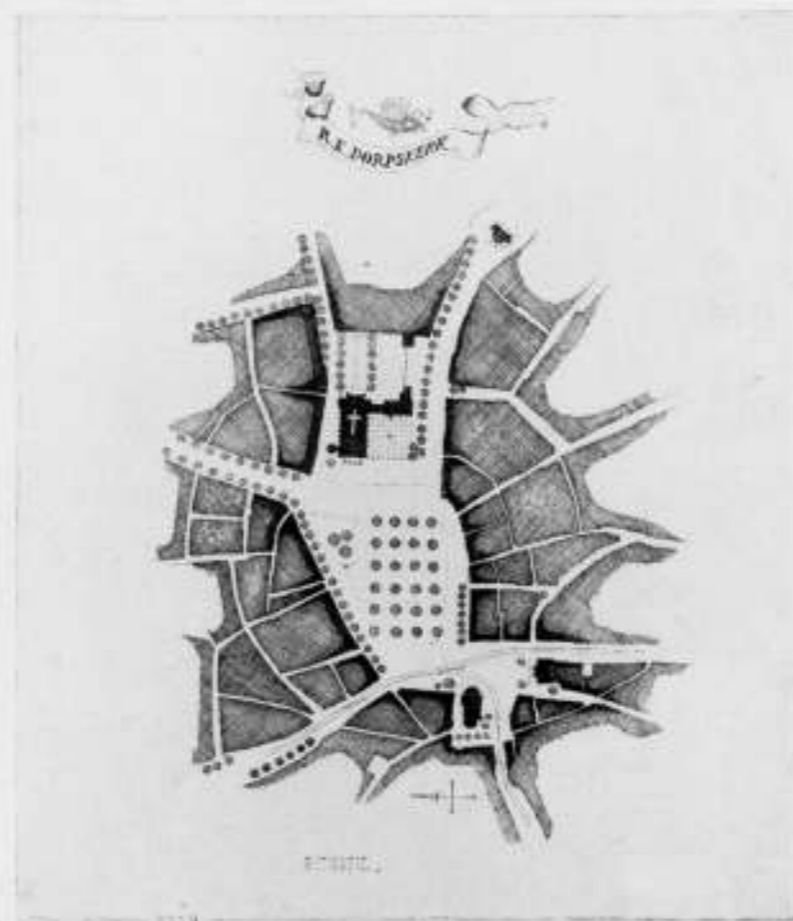
PERSPECTIVISCH AANZICHT VANAF HET PLEIN

INTERIEUR-PERSPECTIEF. GEZICHT OP HET ALTAAR

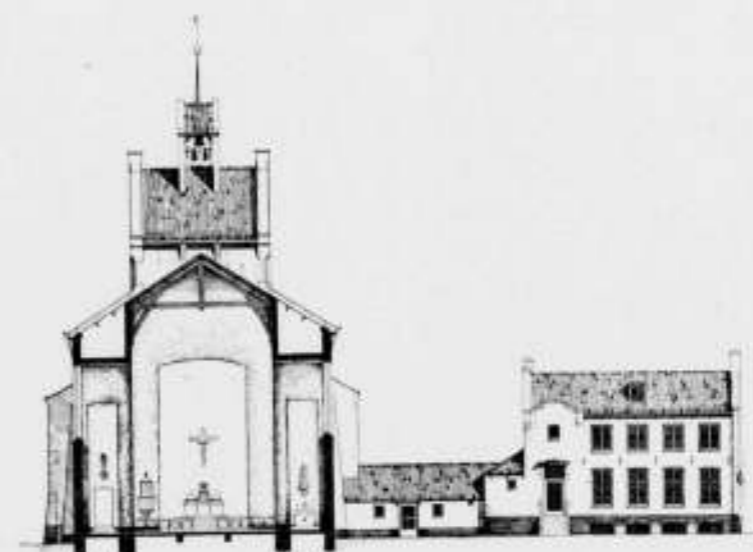
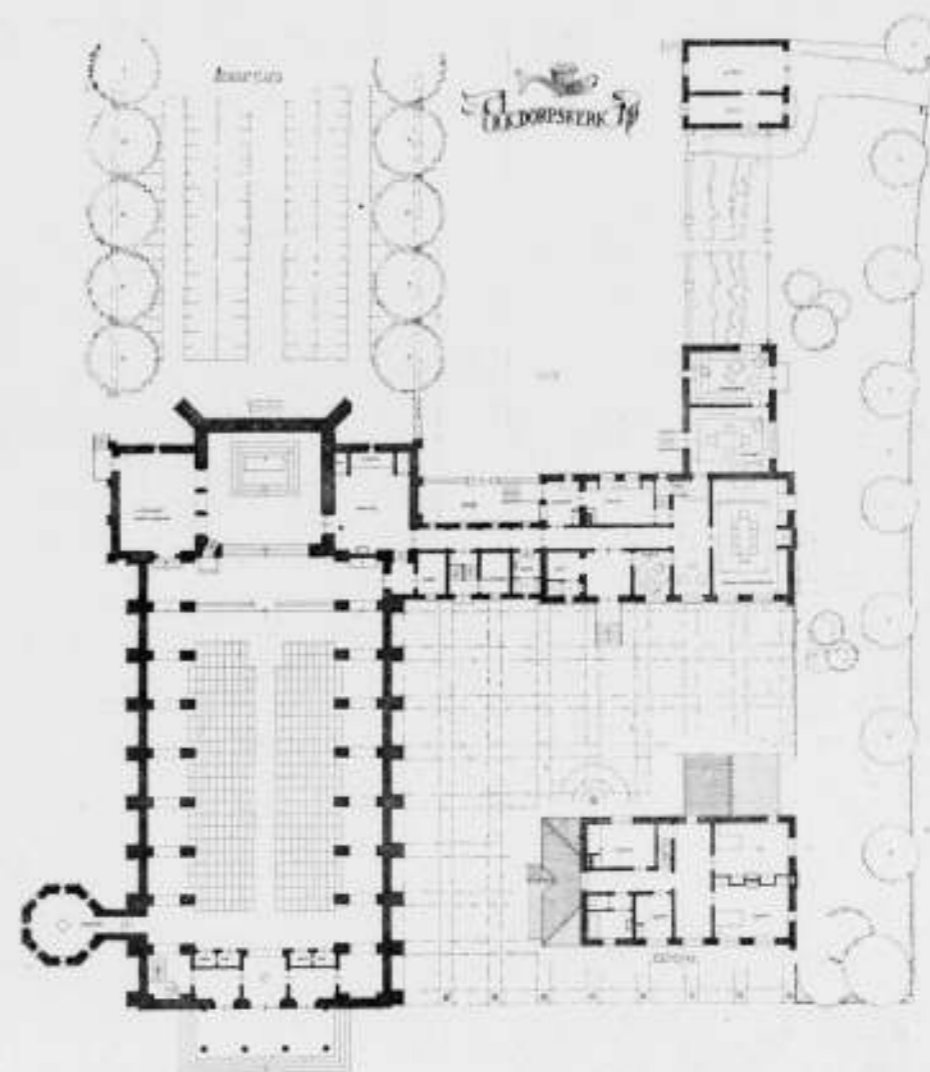
gevels. Het ronde raam in den Westgevel der Kerk is bepaald leelijk. Ook hier bleef de ontwerper hangen aan een eenmaal ingedachten streng symbolischen vorm.

De eenvoud en rust van het interieur der Kerk doet op de perspectieftekening voornam aan. Mooi valt het licht uit de hoog geplaatste kerkraam, tusschen de pijlers door naar binnen.

SITUATIE. SCHAAL 1 À 500

De overkapping is mooi afgestemd op de eenvoudige pijlerconceptie. Toch blijft bij dit al de pijlerbouw, als niet behoorend bij een zuiveren architectonischen opbouw dezer ruimte, zich wreken. De bovenmuur op de pijlers is niet een door muraal-bogen gedragen kerkwand, maar geeft den indruk van een reusachtigen zwaren balk, over de pijlers heen gelegd. Hierbij

PLATTEGROND EN DWARSDOORSNEDE SCHAAL 1 À 500

heeft ook de éénmaal gekozen vlakke segmentboog, die hij niet meer los kon laten, den ontwerper parten gespeeld.

Toch getuigt het ontwerp van talent en ernstig zoeken; het fijne teekenwerk spreekt van liefde voor zijn werk. Daarom kan met volle overtuiging het advies worden gegeven, dezen cursist het diploma van den cursus toe te kennen.

BOEYINGA.

NASCHRIFT:

Bij de behandeling van dit ontwerp, in de bijeenkomst van het bestuur met de docenten, werd met waardeering van het werk van dezen cursist kennis genomen en volle instemming betuigd met deze bijzondere handelwijze van het bestuur. Met algemeene instemming werd hem het diploma van den Cursus toegekend.

B.
325

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

12 OCTOBER 1940

NR 41

VERDWENEN HEERENHUIS, SCHIEKADE O.Z. No. 52 (OUD NUMMER)
AQUARELTEKENINGEN DOOR J. VERHEUL. DZN.

VERDWENEN BUITENHUIS, SCHIEKADE W.Z. No. 63 (OUD NUMMER)
AQUARELTEKENINGEN DOOR J. VERHEUL. DZN.

BOEKBESPREKING.

DE ROTTERDAMSCHIE 1340—1940 EN DE VOORMALIGE BEBOUWING AAN DE SCHIEHAVEN, door J. Verheul, Dzn., Architect B.N.A. Uitgave N.V. Drukkerij Stemerding en Co. te Rotterdam.

Deze nieuwe pennevrucht van den heer Verheul is gewijd aan de geschiedenis van de Rotterdamse Schie, welke op 9 Juni j.l. zijn 6e eeuwfeest vierde, maar waaraan de Raad van Rotterdam op 22 Juni 1939 het voortbestaan had weggenomen, door te besluiten deze vaart te dempen van het Hofplein af tot aan de grens der gemeente.

Uit hetgeen de heer Verheul ophaalt uit de geschiedenis van deze vaart, blijkt dat zij veel heeft bijgedragen tot de opkomst en den bloei van Rotterdam, omdat zij de stad op een doeltreffende wijze verbond met het Hollandsche stedengebied. De vaart was 6 km lang, 24.50 m breed en verbond van Overschie af de Delftsche of Oude Schie met de Kolk, welke ter plaatse van het Hofplein door de Rotte gevormd was en van waaruit de Delftsche vaart of de westelijke Rotterdam door middel van de reeds bestaande spuilsuis (later vervangen door een schutsluis) „het Spui” aan de Vlasmarkt, om het Westernieuwland in verbinding stond met het buitenwater van de Merwe (Nieuwe Maas).

Het gegraven kanaal bracht Rotterdam overigens veel geharrewar met het machtige Delft, dat in 1389 met geld en goede woorden van den steeds krapzittenden Graaf Aelbrecht van Beieren het privilege wist te krijgen om van de Oude Schie een kanaal te mogen graven tot aan de Maas. Aan deze Delfshavensche Schie, die 4 km lang was en recht en breed (wat van de Rotterdamse Schie niet kon worden gezegd) en waaraan het vroegere Delfshaven zijn opkomst te danken had, had de Rotterdamse Schie een zware concurrent. Bovendien kon Delft een vaste brug slaan over de uitmonding van de Rotterdamse Schie in de Oude Schie. Eerst na eeuwen

hebben de processen hierover tot een voor Rotterdam gunstige oplossing geleid. In de 17e en 18e eeuw werden de Schiekaden binnen de gemeentegrens meer en meer benut tot het bouwen van zomervrijwilligen door de gegoede ingezetenen van Rotterdam. Later werden de met boomen beplante rustige Schiekaden ook benut voor het bouwen van heerenhuizen voor blijvende bewoning. In 1727 verplaatste David van Stolk zijn aan de Boompjes gevestigden houthandel naar een terrein aan de Schie, dat tot aan de Schiekade W.Z. doorliep. Zoo niet geheel is de geschiedenis van deze Schiekade sindsdien voor een groot deel de geschiedenis van het geslacht v. Stolk en diens houthandel.

Alles wat aan de Schiekade werd gebouwd was van een bescheiden architectuur, meerendeels van goed karakter en goede verhoudingen. Van het Slagveld af gezien moet het beeld van de Schie een Hollandsch idyllisch effect hebben gegeven. Door de overspanning van de Schie met de spoorbrug in 1874 werd dit gezicht vanuit de stad vernietigd, de sindsdien plaatsgehad hebbende uitbreiding van het atratennet naar het Noorden maakte aan de Schie-idylle voor goed een einde.

De heer Verheul, die den toestand in de 60er jaren heeft gekend, put uit zijn herinneringen en beschrijft ons levendig hoe fraai en ongeschonden de bebouwingen van de Schiekade in zijn jeugd nog waren. Interessant zijn ook zijn vele beschrijvingen van belangrijke personen.

Hij geeft van de voornaamste behuizingen uitnemende geaquareleerde afbeeldingen, die hij in zijn tekst verder beschrijft. Dit boekje is van groote betekenis, want alles is weg en het Schiewater is nu ook weg. Sic transit gloria mundi...

Wij geven hierbij een tweetal afbeeldingen uit het boekje van de typische Hollandsche architectuur uit dagen van weleer.

J. P. M.

HET HOUTGRANIEET. Handleiding tot het vakkundig maken van houtgraniet vloeren door Richard Fasse. Bewerkt door J. Boertage. 11e druk. 1940. Uitgave van A.E. Kluwer, Deventer.

Het magnesiëtvloer-type, dat we onder zeer veel verschillende benamingen kennen, en waarvan de naam houtgraniet nu juist niet de gelukkigste is, ligt in het algemeen gesproken wel wat aan de peripherie van ons kennisgebied; voor een deel wellicht omdat het een chemisch proces betreft, voor een ander deel door de veelheid van benamingen onder welke het van vele zijden aangeboden wordt zoodat men het overzicht bijna zou verliezen.

Onzakkundige toepassing of niet voldoende verzorgde uitvoering heeft dit overigens zeer waardeerbare vloer-type wel eens in een kwaden reuk gesteld maar daarmee ook bijgedragen tot het besef dat het maken van een magnesiëtvloer een zaak van vertrouwen is die men niet aan den eersten den besten opdraagt.

De keuze van een goede vloerbedekking of vloerafwerking in verband met de bestemming en het gebruik van een ruimte is een punt van groot gewicht, — vooral bij utiliteitsbouw, — waarbij kennis van de eigenschappen der materialen en van anderz erfvaring den doorslag tot een bepaalde keuze geeft.

Tot die kennis op het gebied van magnesiëtvloeren in hun verschillende eigenschappen, uitvoeringen en toepassingsmogelijkheden wil het bovengenoemde boekje bijdragen.

Hierin zijn neergelegd de ervaringen van vaklieden wier stem men op grond van jarenlange praktijk gezag mag toekennen.

Het gaat op de zuiver scheikundige zijde van de zaak minder diep in dan prof. v. d. Kloos in zijn werk „Onze Bouwmaterialen” Deel III, maar bevat daartegenover meer praktische gegevens, mededeelingen, voorschriften, wenken enz. die mede gegrond zijn op de jongste ervaringen met dit procédé als gevolg van den vooruitgang in de techniek en de ruimere toepassing van houtgraniet, vooral in het bouwvak.

Zooals gezegd, het maken van magnesiëtvloeren is een zaak van vertrouwen; wat de materialen en de verhoudingen betreft kan tegenwoordig stellig op een goede uitkomst worden gerekend, mits het werk door een ervaren fabrikant met zorg wordt voorbereid en uitgevoerd.

Kennis van zaken van de zijde van de Directie kunnen de voorwaarden tot het verkrijgen van een goed resultaat in de hand werken, zoodat dit met zorg samengesteld boekje een nuttig werkje is vooral ook in handen van toezichhoudenden.

J.Z.

GEVEL TE DELFT

DE MAATREGELEN TER BESPARING OP BOUWMATERIALEN EN DE GEVOLGEN VOOR DE ARCHITECTONISCHE VORMGEVING.

Op 21 Augustus 1940 decreeteerde de Regeeringscommissaris voor den Wederopbouw het volgende: „Met ingang van heden zal ik de goedkeuring, welke ingevolge het besluit van den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht van 21 Mei 1940 betreffende den Wederopbouw I vereischt wordt voor het ondernemen van bouwwerken, voorloopig slechts verlenen, indien bij het ontwerpen de volgende richtlijnen ter besparing van bepaalde bouwmaterialen zijn in acht genomen, en onder de voorwaarden, dat deze richtlijnen bij de uitvoering eveneens in acht genomen worden, alles voorzover dit uit een oogpunt van bouwtechniek verantwoord is en voorzover het geen buitengewone financiële nadeelen medebrengt.” — volgen: I. Alge-

meene richtlijnen, II. Richtlijnen voor de constructie, III. Richtlijnen voor de uitvoering, IV. Contrôle; als voornaamste bepaling, onder I. 1e: „Op het gebruik van hout moet zooveel mogelijk bespaard worden; aangezien ijzer en staal thans ook slechts in beperkte mate ter beschikking staan, moet hout in het algemeen niet door ijzer of staal doch zooveel mogelijk door andere bouwstoffen vervangen worden.”

Ten gevolge van den aanvankelijk (sedert September 1939) vertraagden en snel afgenomen aanvoer van hout en ijzererts, het groote verbruik van deze materialen ten behoeve van de landverdediging, het feit dat de aanvoer van deze materialen sedert Mei 1940 praktisch nihil is, en door het groote verbruik sedert

dien, zijn de ijzer- en de houtpositie van ons land (zoals dat in vaktermen heet) slecht. De geringe transportmogelijkheden voor den aanvoer dwingen ons met het restant uiterste zuinigheid te betrachten, temeer daar het plicht is om voor den wederopbouw van de door oorlogsgeweld geteisterde gebieden zooveel mogelijk materialen te reserveeren. Wil men de bouwnijverheid zoolang mogelijk gaande houden, dan zullen de schaars voorhanden bouwstoffen alleen daar gebruikt mogen worden waar 't niet anders kan. Dit klemmt vooral, omdat, zelfs in 't geval dat de oorlog in West-Europa morgen aan den dag geëindigd zou wezen, het nog geruimen tijd zal duren eer hout en ijzer in voldoende hoeveelheden en in de noodige afmetingen voorhanden zijn.

Wij architecten weten dus waar wij ons aan te houden hebben, maar met dat al beseffen wij tegelijk dat deze maatregelen sterk ingrijpend zijn t.a.v. de structuur en het aspect van onze gebouwen, zoals deze zich in den loop der tijden hier ontwikkeld hebben.

Voor vloeren, zolderingen en kappen gebruikten wij in hoofdzaak hout; voor alles wat op buiging belast is — en daartoe behoort in de bouwerij veel — werd hout of ijzer toegepast. Gebouwen met groote ruimteoverspanningen kunnen wij ons zonder staal of hout haast niet denken; staal voor lateien met eenige belasting, staal in beton verwerkt, ontbrak tot voor kort in 't kleinste bouwwerk nog niet.

De voorgeschreven fundeeringen zonder gewapend beton (III b) zullen in een groot deel van ons land geen moeilijkheden opleveren, in 't Westen evenwel, waar de bodem weinig draagkracht heeft en de fundeering-op-staal (bijv. op de slappe klei in vele polders) een breeden aanleg noodig heeft, was gewapend beton in de laatste decennien het middel dat uitkomst bood.

Fundeering op palen is ook al niet gemakkelijk, gezien III a: „Voor paalfundeeringen moet het gebruik van houten palen beperkt worden tot de allernoodzakelijkste gevallen; zij moeten in het algemeen worden vervangen door gewapend betonpalen.“ Betonpalen dragen gemeenlijk zooveel dat groote paalafstanden mogelijk zijn — doch een gewapend betonnen fundeeringsraam is dan noodzakelijk; daar zegt III c: „Fundeeringen, kelders e.d. moeten zooveel mogelijk in metselwerk of ongewapend beton worden uitgevoerd. Voor bijzondere constructies kan hiervan worden afgeweken.“ Tenzij de fundeeringen in Hollands boezemland allemaal onder de bijzondere constructies gerekend worden.... In ieder geval worden de fundeeringen belangrijk duurder; op 't aspect van onze gebouwen zal deze maatregel in 't algemeen geen invloed uitoefenen.

III e schrijft voor: „Voor balklagen, vloeren, plafonds e.d. moet de toepassing van hout en staal zooveel mogelijk vermeden worden. Er zou gebruik gemaakt kunnen worden van beton, van op de fabriek vervaardigde (holle) aansluitende gewapend-betonbalken of -baksteenmateriaal, platenmateriaal, houtgraniet e.d. Kelderafdekkingen kunnen bijvoorbeeld bestaan uit gemetselde gewelven.“ Onze huizen zullen er solider op worden, wat een voordeel is, maar met een goede afwerking van den bovenkant der vloeren en van de plafonds wordt dit alles, voor den woningbouw vooral, exorbitant duur. En het geheel wordt aanmerkelijk zwaarder, wat op Hollandschen bodem zijn bedenkelijke zijde heeft.

Overigens zal ook deze maatregel nog weinig invloed uitoefenen op de vormgeving, daar de zichtbare balklaag, zeker in den normalen woningbouw, gemeenlijk achter gestucadoorde of plaatplafonds verdwijnt. Alleen in de bepaalde gevallen waar men 't contrast tusschen de wanden en de pezige balkenzoldering wenschelijk acht, zal men dien wensch voorloopig tot de vrome moeten rekenen.

Met de kap begint de aanval op 't geweten van den architect. Leest men III f: „Het maken van uit hout of staal geconstrueerde kappen, goten e.d. moet vermeden worden. In de plaats van

houten en ijzeren kaspanten dient men zooveel mogelijk te gebruiken gording dragende hooger opgetrokken muren van metselwerk of stampbeton, betonnen kaspanten e.a. In plaats van de houten bebording kan bimsbetonplaten — of ander platenmateriaal — mits waterdicht, aangebracht worden. Ge-golfd metalen platen mogen niet worden aangebracht“, dan zal men zich toch in gemoede afvragen of de kap maar niet beter een platje kan worden. Maar er zijn nu eenmaal gevallen, en die komen, voorzoover ik nu ervaren heb, bij den wederopbouw en o.a. bij een omvangrijken woningbouw nabij Rotterdam voor, dat het elimineeren van de daken een grove schending beteekent van het stads-, streek- of wijkkarakter, en men mag, bij 't heelen van de wonden, den patiënt niet mismaken.

Gelukkig is de praktijk deze, dat toegestaan wordt per woning een hoeveelheid hout te verwerken, die ca. 1% bedraagt van den totalen inhoud van die woning; bovendien wordt in III f van de gordingen niet gerept. Blijkbaar is hier bewust de mogelijkheid gelaten om houten gordingen te verwerken; haalt men inderdaad de muren tot in de kap op (voor rijenhuizen lukt dat zeker) en gebruikt men voor het dakbeschot lichte platen, dan verschilt de constructie niet zoo veel van de gebruikelijke; met de kosten loopt het in zoo'n geval nogal af en het gewicht van het dak neemt niet te zeer toe. Zoo blijven wij tenminste vrij den hoofdvorm van het huis of van het blok toch te kunnen aanpassen bij dien van de omringende bebouwing.

Het sterkst ingrijpend op de uiterlijke verschijning van onze bouwwerken lijken mij de richtlijnen II a: „Het gebruik van houten en stalen lateien is in het algemeen niet toegelaten. De kozijnopeningen moeten zoo smal zijn, dat in normale gevallen door een „strek“ of „boog“ het bovenliggende metselwerk voldoende wordt ondersteund“, en III g: „Waar het niet mogelijk is om houten kozijnen te vermijden, mag de zwaarte van het kozijnhout niet groter genomen worden dan strikt noodzakelijk is. Dit geldt ook voor architraven en kozijnbetimmeringen.“ Hier wordt sterk aangedrongen op 't elimineeren van de houten kozijnen. Tenzij met eenige soepelheid gehanteerd, schuilt er in deze bepalingen de grootste kans op conflicten, omdat de houten kozijnen een integreerend deel van de Nederlandsche architectuur zijn.

Dit moge hier nader toegelicht worden.

Oorspronkelijk bestond de bouwerij in ons dichtbeboste vaderland uitsluitend uit houtbouw, wat logisch was en, den slappen bodem in aanmerking genomen, verstandig. In de vroege Middeleeuwen verzeen hier steenen kapellen, kerken en versterkte behuizingen, kasteelen, waarvoor de bouwplaats met zorg gekozen moest worden, op straffe van verzakking subsidiair letterlijken ondergang van 't bouwsel. Zoo staan de meeste der oude kerken in 't Westen van 't land op verhoogingen in den diluvialen ondergrond, op zandplaten dus. Wat daaromheen gebouwd werd, staat in het veen of op de klei.

Toen binnen de steden en later op het land het steenen huis het houten ging vervangen, werd het probleem van de fundeering in ons drassig en moerassig land ingewikkelder. Met turf en korte palen zijn wonderen verricht, maar dat onze huizen toen en nu behoorlijk overeind bleven staan, danken wij zoogoed aan de zeer lichte bouwwijze als aan die vernuftige fundeeringen. Want een Hollandsch huis is een kaartenhuis; een 1½ steens muur vinden wij al dik; de wezenlijk plastische architectuur bleef in ons land tot de openbare gebouwen beperkt en zelfs bij onze kerken zijn er, die zoo licht, met zoo weinig massa, gebouwd werden, dat men huiverig is er binnen te gaan om haar weinig stabiele voorkomen.

Voor de huizen komt er nog bij dat de raamopeningen wegens het schaarsche licht en het milde klimaat enerzijds en de smalle, diepe perceelen anderzijds, zeer groot zijn, terwijl de muurdammen en de borstweringen gemeenlijk geringe afmetingen krijgen. De zware kozijnen zijn, naar mijn meening, een constructief

GEVEL TE ENKHUIZEN

onmisbaar element. Voor deze opvatting pleit ten overvloede onze bouwwijze, nl. het metselen van de muren om de kozijnen. Zou men van een grachtenhuis de houten kozijnen sloopen, dan bestond er groote kans dat de gevel zou instorten. Men kan onze zware houten kozijnen met de smalle steenen penanten beschouwen als een verder ontwikkelde houten vakwerkbouw; de houten onderpui, waar gansche gevels op rusten, vormen de tusschenfase.

Voor het aspect van onze huizen zijn de zware kozijnen met de houten ramen een beslissende factor. Ten eerste krijgen de vensteropeningen door de zware omlijsting een groote zelfstandigheid (in onze vlakke architectuur spelen de helder geverfde kozijnen dezelfde rol als de plastische toevoegingen aan de muurgaten in Zuidelijke landen). Vervolgens zijn zij oorzaak van de vrij groote schaal van onze straatwanden, ook in de kleine steden en zelfs bij woningen met uitsluitend beganengrond en kap. De roedeverdeeling speelt daarbij een ondergeschikte rol, zij dient in hoofdzaak tot nadere aanpassing bij de menselijke maat. Het raamkozijn zelf blijft onafhankelijk van de grootte van den mensch, waardoor zij voor den aard van het gebouw van grootere beteekenis zijn dan bijvoorbeeld de deuren. Door het markante kleurverschil met de omringende baksteen dragen de raamkozijnen in hooge mate bij tot de duidelijkheid van den gevel, terwijl zij voor een groot deel oorzaak zijn van de schilderachtigheid van onze bouwwerken. Ten slotte geeft het geschilderde houten kozijn aan onze architectuur een zekere mildheid: de roedeverdeeling van het raam tempert de openheid van het gat in den wand; het raam en het omlijstende kozijn verzachten de overgang van wand op opening, zoogoed als de overgang van binnenwand op buitenmuur.

Het onbevredigende van het stalen raam valt voor een goed deel uit het bovenstaande af te leiden: in onze dunne muren een gemis aan constructieve kracht; gebrek aan zelfstandigheid (waaraan uiteraard door plastische toevoegingen vóór de muurgeding van de gemetselde dag, omlijsting enz. tegemoet te komen is),

GEVEL TE AMSTERDAM

waardoor de markante teekening van onze gevels vervalst; gebrek aan overgangen van binnen naar buiten en van de opening op den wand; ontbreken van kleurvlakken, die eigenlijk een essentieel element van de Nederlandsche architectuur vormen. Van de stalen ramen die in den muur gezet zijn als ware er geen structuur in een bouwwerk te bekennen, spreek ik niet.

Aan de huizen met stalen ramen valt op te merken, hoe daar de schaal veelal peuterig is: de reële maten zijn meestal klein, wat dikwijls nog onderstreept wordt door de zandsteenklontjes; de groote ramen zijn immer liggend, vrijwel zonder verticale geleiding, wat de schaal, beter nog de houding, van die huizen niet gunstig beïnvloedt (de royaliteit vraagt het eerst om een gepaste hoogte).

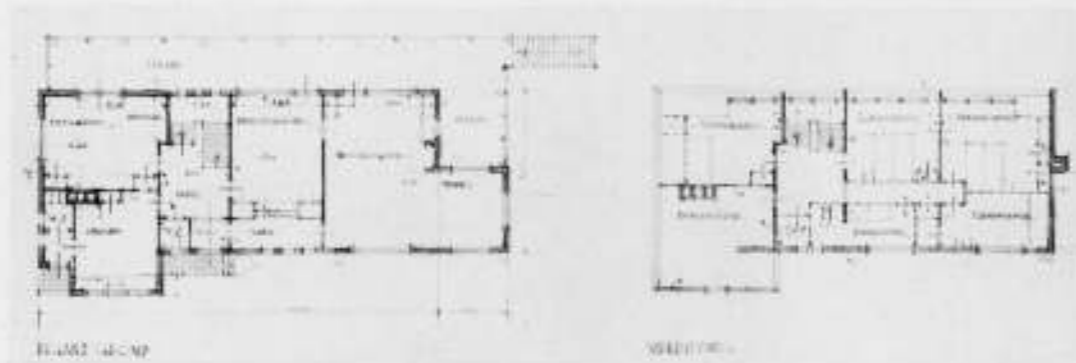
De richtlijnen II a en III g nu, dwingen ons het houten kozijn te laten varen, althans het kozijn dat „meedraagt“ in den muur, zij dwingen ons daardoor een goed Nederlandsch bouwelement los te laten; zij verplichten ons tot smalle raamopeningen, ook als wij stalen ramen toepassen. Onwillekeurig leidt dit tot schaalverkleining.

Men kan deze problemen als te overwinnen moeilijkheden in zeker opzicht toejuichen; wij worden in ieder geval gedwongen ons op de vormgeving te bezinnen. Er zijn natuurlijk mogelijkheden om aan de genoemde bezwaren tegemoet te komen, om ze te ondervangen zelfs; die mogelijkheden zijn er te over, als men de kosten veronachtzamen kan.

Toch meen ik te moeten eindigen met een beroep op den Regeeringscommissaris voor den Wederopbouw: voor die gevallen, waar de nieuwbouw op een plaats komt, waar een goed Hollandsch stads- of dorpsbeeld bedreigd wordt door het rigoureuze doorvoeren van de genoemde maatregelen, verzoeken wij U soepelheid te betrachten ten aanzien van het houtgebruik voor kozijnen.

Zijn mijn informaties juist, dan behoort het kozijnhout niet tot de meest schaarsche houtmaten.

J. F. BERGHOEF.

PLATTEGRONDEN

SCHAAL 1 : A 300

LANDHUIS „DE MARCKE” TE NIJMEGEN. ARCHITECT J. P. VOS TE HUIZEN.

Dit Landhuis is gelegen aan het begin van een dal tusschen Nijmegen en Groesbeek. Op een diepte van 6.70 m is reeds een hoogteverschil van voorgevel tot achtergevel van 3.50 m. De voorgevel ligt op het Noorden. De achtergevel op het Zuiden. Uit alle woongedeelten van het huis en van het zonnig gelegen

houten terras heeft men een pracht uitzicht in het dal en tegen de heuvelen. Het huis is opgetrokken van bonte genuanceerde geelachtige mondsteenen en gedekt met kleine bonte roode romaansche pannen.

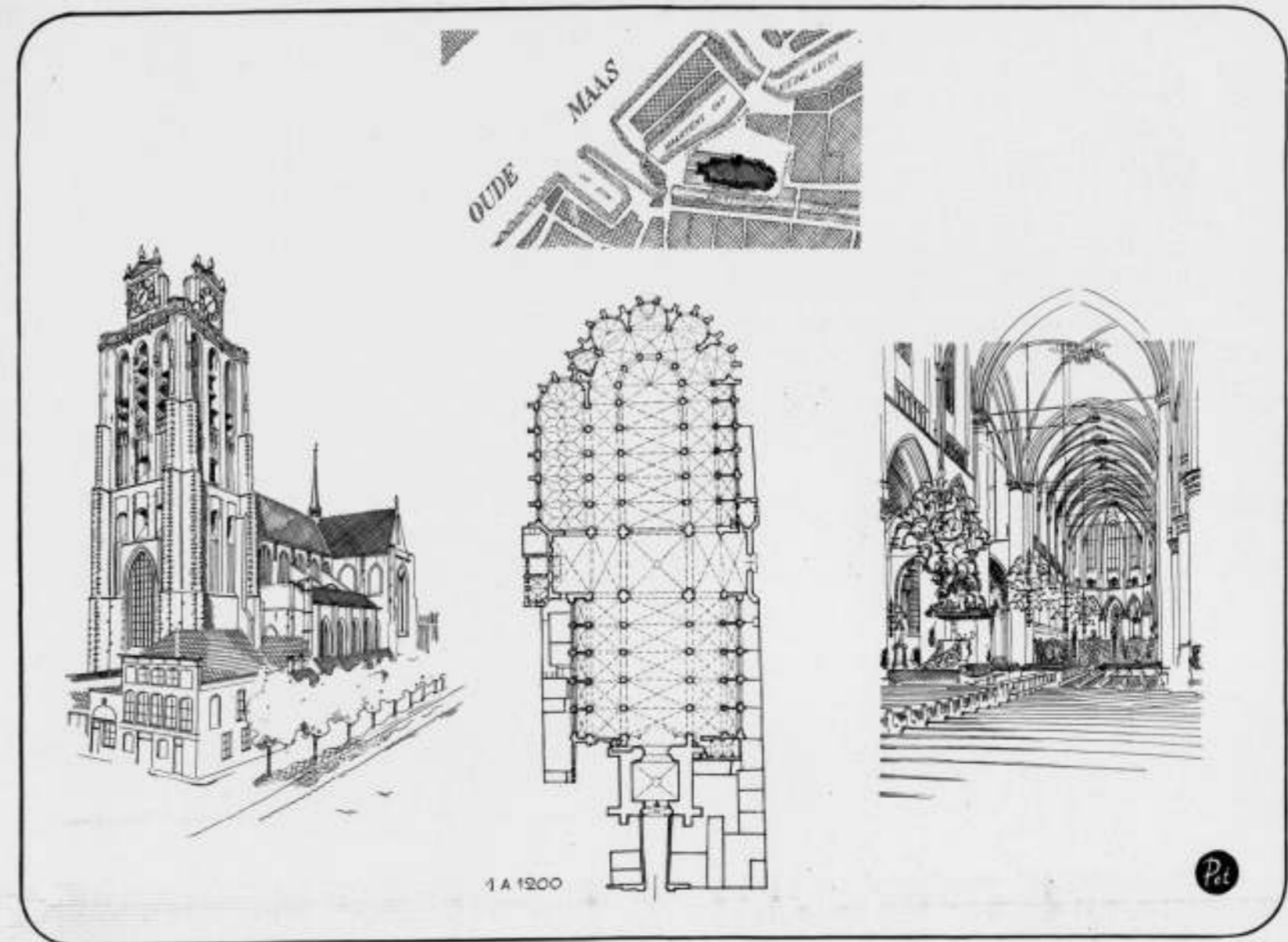
DE BESCHERMING VAN ONZE MONUMENTEN.

XVII. DE GROOTE KERK TE DORDRECHT.

Een herhaald bezoek aan deze kerk is een hernieuwd genot aan architectonische schoonheid. Deze groote kerk (zij is 89 m lang en in het dwarschip 42 m breed) is de eenige Gothische kerk in het gewest Holland, die met een steenen overwelling een algeheele voltooiing heeft beleefd. Toch is in 1457 ook deze kerk met den stadsbrand voor een groot deel verloren gegaan. Met kracht werd echter de wederopbouw ter hand genomen en het kolossale bedehuis was weer spoedig daarna voor den dienst bruikbaar.

De kerk, die op de plaats kwam van een oudere kerk, dateert volgens de nieuwste onderzoekingen ¹⁾ uit de 14e eeuw en was in het midden der 15e eeuw voltooid. Na den brand van 1457, waarbij het muurwerk van de aan den Noordkant gelegen groote Onze Lieve Vrouwe Kapel, het dwarschip en de kapellen behouden bleven, werd het oude koor en het oude middenschip

gesloopt. „Spoedig begint men met den bouw van het tegenwoordige hoogkoor, waarvoor de Lieve Vrouwekapel wordt vernield. Dan wordt het leeggebrante dwarspand hersteld en volgens het systeem van het koor opnieuw in traveeën verdeeld. Ten slotte verrijst het nieuwe middenschip, inwendig volgens de architectuurvormen van het koor, maar uitwendig veel eenvoudiger behandeld. Tegen het einde der 15e eeuw worden al deze deelen onder de reeds aangebrachte kappen voorzien van gewelven. Tijdens den bouw van koor en middenschip maakte men aanstalten op den romp van den toren een achtzijdige, uitwendig met natuursteen bekleede lantaarn op te trekken. Tengevolge van verzakkingen werd dit ondernemen al spoedig gestaakt. Omstreeks 1490 zal de kerk in haar tegenwoordige gedaante nagenoeg voltooid zijn geweest.” Aldus Dr. Ter Kuile in zijn conclusies van zijn onderzoek naar de bouwgeschiedenis dezer kerk.

1 A 1200

Een recente restauratie van de kerk is thans geheel voltooid. De kerk bestaat uit een driebeukig schip met kapellen langs de zijbeuken en het dwarschip, een door 5 zijden van een 10-hoek gesloten koor met omgang en straalkapellen.

Volgens Vermeulen behoort de kerk, wat haar karakter betreft, tot de Zeeuwsch-Brabantsche groep. De versiering van de baksteen met natuursteen banden e.d. stempelt deze kerk echter tot een overgangseleding tusschen de zuidelijke en de noordelijke helft der West-Nederlandsche groep.

Dr. Ter Kuile maakt in zijn aangehaald artikel melding van een merkwaardige vondst, gedaan in 1929 bij het uitvoeren van peilingen en ontgravingen rond den voet van den toren. Daarbij bleek een volledige fundeering in den grond te zitten voor een verlenging van het schip naar het Westen met 5 traveeën. De muren hiervan moeten gedeeltelijk opgetrokken zijn geweest (rond 1511), doch later weer zijn gesloopt. Alleen de bestaande oude Westmuren aan de straat voor den ingang onder den toren zijn nog een overblijfsel ervan. Het plan moet dus bestaan hebben den toren, die erg wankel stond, te sloopen en het schip, dat tegenover het lange koor wel wat kort is, langer te maken. De bewijsvoering voor dit plan van Dr. Ter Kuile is zeer aannemelijk, doch men vraagt zich af of de Dordtenaren werkelijk hun toren, die toch in het stadsleven dier dagen een gewichtige rol speelde, al was hij onvoltooid, zouden hebben willen opofferen voor een uitbreiding der kerk.

Het kerkinterieur is indrukwekkend, stoer en Hollandsch degelijk. Het vele koperwerk van de kronen en het koorhek versterken dien indruk. Het kerkmeubilair, zooals de marmeren

preekstoel van Asmus Trauen (1756), is over 't algemeen wel kostbaar, maar geen werk van eersterangs meesters. Een uitzondering hierop vormen de ongemeen fraaie koorbanken van Jan Terwen (1538—42). Men spreekt van de Blijde Inkomste van de Renaissance in ons land. Dit karakter wordt misschien nergens duidelijker geopenbaard dan aan deze werkstukken van Jan Terwen. Als wij zien hoe tot in de laat-Gothiek het sculpturale relief vast gehouden wordt aan, zelfs in het bewerkte hout, dan weerspiegelen die voorstellingen van Jan Terwen, die speelsch over de grijs-bruine eiken paneelen als 't ware heenglijden, een dartelheid en een geestelijke vrijheid, die in de Gothiek ondenkbaar was.

Het werk van den kunstenaar Terwen, waarvan wij als levensbijzonderheid (sic) alleen weten dat hij in 1589 te Dordrecht is overleden, is sterk Italiaansch. Maar v. Balen schrijft: „De eigenaardigheid van Jan Terwen's school is, dat zij het karakter van den Italiaanschen Renaissance stijl tracht aan te passen aan het streven naar een eigen nationalen stijl”. Inderdaad vallen de koorbanken niet als importwerk uit den toon.

J. P. M.

Litteratuur: J. L. van Dalen. De Groote Kerk te Dordrecht.

¹⁾ Dr. E. H. Ter Kuile. Aanteekeningen betreffende de Bouwgeschiedenis der Groote Kerk te Dordrecht. Oudheidkundig Jaarboek, April 1933.

C. L. van Balen. De blijde Inkomst der Renaissance in de Nederlanden.

HALCYON

Trimesterlijk Tijdschrift voor Boek-, Druk- en Prentkunst
Revue Trimestrielle consacrée à l'Art du Livre et de la Gravure
A Quarterly devoted to Book Production and the Graphic Arts
Vierteljahrsschrift für Buchkunst und Graphik

1940
No. I

BOEKBESPREKING.

HALCYON. Driemaandelijkse tijdschrift voor boek-, druk- en prentkunst. 1940. No. 1. A. A. M. Stols. Rijswijk.

De Halcyon Pers van A. A. M. Stols heeft Nederlandsche, Fransche, Engelsche, Spaansche, Italiaansche, Grieksche en Duitsche bibliofiele uitgaven gedrukt. Het zijn kleine oplagen, op fraaie wijze verzorgd.

Het nieuwe tijdschrift Halcyon, (van dezelfde pers.) is een poging om losse artikelen uit te geven die in één aflevering gebundeld worden en die elk in een afzonderlijk daarvoor geschikt vorm worden gedrukt. Letter, druk, illustratie en papier moeten voor elk artikel samenwerken tot het verkrijgen van een hoogstaand resultaat.

Het buitenissige opschrift op den omslag past niet bij dezen ernstigen opzet. (Ontwerper Piet Worm?) Maar de bijdragen zelf zijn over het algemeen mooi en zij zijn stuk voor stuk goed verzorgd.

Van de bijdragen moeten o.a. genoemd worden een bespreking over het werk van den Amsterdamschen graveur Jacob van der Schley uit de 18e eeuw, een aardige brief van John Buckland Wright over het ontstaan van de houtgravure, een dialoog van Wolfgang Cordan over de betekenis van het schoone boek, een artikel van J. Barckam Green over de wijze waarop geschept papier wordt vervaardigd, en een stukje van den lettersnijder S. H. de Roos over zijn nieuwe letter, de Libra.

De grafische bijlagen bestaan uit een fraaie houtgravure van Buckland Wright, waarvan hij ook een zestal afdrucken geeft in vroegere stadia van bewerking; voorts een kopergravure van H. Levigne (technisch knap, maar m.i. minder gelukkig), een litho van Mej. M. Witteveen, en een houtsnede van Nico Bulder bij het gedicht „De tuinman en de dood“. Het niveau waarop deze grafische werken staan zou ik gaarne hooger opgevoerd zien. Het is wel een genot de verschillende artikelen in hun schoonen vorm ter hand te nemen. En het is daarom te hopen, dat de uitgever deze kostbare uitgave vol kan houden en elke drie maanden zijn abonné's met nieuwe

grafische en typographische werken kan verheugen. Het streven moet mijns inziens toegejuicht worden. Het ware te wenschen, dat een dergelijk tijdschrift zich kon handhaven, en de belangstelling voor schoon drukwerk er door zou toenemen.

Met veel belangstelling heb ik S. H. de Roos' uiteenzetting over de Libra-letter gelezen. Hij sluit hierbij aan bij de statige Unciaal uit de vierde eeuw. Hij stelt vast, dat wij nu eenmaal gewend zijn in het drukwerk kleine letters en hoofdletters naast elkaar te gebruiken. Zij kunnen echter nimmer een volkomen stijlvol geheel vormen. Zij die een monumentalen vorm verkiezen, nemen daarom hun toevlucht tot de hoofdletters (kapitalen) alléén. De min of meer „nieuw-zakelijk“-gerichten zijn zich uitsluitend gaan bedienen van de kleine letter (onderkast). Het drukwerk uitsluitend uit kapitalen bestaande kan niet bogen op groote duidelijkheid; het drukwerk van onderkast-letters mist distinctie. Dit waren de redenen, waarom S. H. de Roos gezocht heeft naar een compromis, dat zich — door de nauwe aansluiting aan de Unciaal — naar mijne meening door zijn duidelijkheid en door zijn fraaien vorm voor statig drukwerk zeer goed leent. De magere Libra, die voor een tweetal teksten (het begin van het boek Genesis, en een oud-fransche ballade) gebruikt is, heeft prachtige bladzijden druks opgeleverd.

De beschouwing — ten slotte — van de verschillende stadia in het werk van den houtgraveur Buckland Wright, herinnert aan zijn citaat van Cocteau. Cocteau heeft gezegd: „Er komt een moment, waarop ieder werk-in-wording profiteert van het overwicht van den schetsmatigen toestand. Een leek zegt in dat geval: Kom er nu niet meer aan. Maar dan juist waagt de echte kunstenaar zijn kans.“ Buckland Wright maakt deze opvatting tot de zijne. Zij mag, dunkt mij, evenzeer aan den bouwkunstenaar worden ingeprent.

H.G.J.S.

BOUWKUNST EN BOUWVAK

DOOR B. T. BOEYINGA.

IV. DE OPLEIDING TOT HET ARCHITECTENBEROEP.

Zoo zijn dan ook de architecten, die zonder wetenschappelijke kennis, er slechts naar hebben gestreefd met de handen bedreven te zijn, er niet in kunnen slagen, aanzien te verwerven, geveerdigd aan hun moeite.

Zij, die zich daarentegen alléén op theorieën en belezenheid gronden, heeft men (als 't ware) de schaduw, niet de wezenlijke zaak zien nastreven.

Maar zij, die in beide opzichten waren volleerd, hebben zich, als met alle wapenen toegerust, met schitterend gevolg het hun tot taak gestelde snel meester betoond.

Want zooals in alle dingen, liggen, bijzonderlijk ook in de bouwkunst, deze twee zaken opgesloten: het aangewezen en de aanwijzing. Het aangewezen is het (stoffelijk) voorwerp, waarover gesproken wordt, terwijl de aanwijzing het naar de regelen der wetenschap verklaart.

Daarom behoort hij, die zich openlijk voor architect wil uitgeven, ten opzichte van beiden ervaren te zijn. Zoo behoort hij zowel geestelijk begaafd te zijn, als begeerig naar wetenschap; want begaafdheid zonder wetenschap of wetenschap zonder begaafdheid kunnen nimmer een volkomen kunstenaar vormen.

De wijsbegeerte vervolmaakt den architect tot (een man van) onbekrompen geest, zoodat hij niet aanmatigend zal zijn, maar veelmeer bereidwillig en wat het gewichtigste is, rechtvaardig, eerlijk en vrij van hebzucht. Want geen werk, voorwaar, zal zonder eerlijkheid en onbaatzuchtigheid gedijen. Hij zal niet inhalig zijn, noch zijn gemoed vervuld houden van de zucht om opdrachten te aanvaarden, maar hij zal dan met ernst zijn goeden naam hoog houden, zijn waardigheid handhaven.

Aangezien nu die kunst (de bouwkunst, B.) in zulke mate getooid en in overvloed bedeed is met uiteenlopende en veelvuldige wetenschappen, zoo acht ik het niet mogelijk, dat lieden zich op goeden grond, in eens voor architecten uitgeven, tenzij zij van jeugdigen leeftijd af, door deze trappen van wetenschap te bestijgen, met uitgebreide algemeene wetenschappelijke en bijzondere vakkennis toegerust, tot het toppunt der Bouwkunst zullen zijn opgeklimmen.

(Uit het 1e hoofdstuk van het eerste der tien boeken van Vitruvius over de Bouwkunst, naar de vertaling van J. H. A. Mialaret.)

De door vele eeuwen heen bewaard gebleven boeken der ouden kunnen ons op vele gebieden des levens nog altijd tot leerling strekken. Zoo ook hier, bij het zoeken naar den weg, die tot het wezenlijk architectschap leidt, kunnen de door den Romeinschen bouwmeester Vitruvius teboek gestelde aanwijzingen nog volledig worden aanvaard. Wij weten niet of de machtige heerscher Caesar, aan wien Vitruvius zijn geschriften opdroeg, daarnaar wettelijke regelingen voor de opleiding tot en de uitoefening van het architectenberoep heeft doen uitvaardigen. Vitruvius zinspeelt hierop in zijn inleiding tot het eerste boek. Aan deze regelen zou dan zeker de waarachtige architect van dezen tijd nog kunnen worden getoetst. Want wij hebben in de kringen van onze vooraanstaande, begaafde en bekwame architecten nog dezulken, die de strenge opvattingen van Vitruvius tot de hunne maken. En deze voorbeelden moeten ons voor oogen staan, als we voor onzen tijd weer regelen maken, waarnaar de opleiding tot en de uitoefening van het architectenberoep zal moeten geschieden.

De moeilijkste en voornaamste factor, waarmede bij de vorming van architecten rekening moet worden gehouden, is die welke Vitruvius de wijsgeerige noemt. John Ruskin zegt: „Niemand kan architect zijn, die geen mensch van hooggestemden geest is“. Die hogere geestelijke gestemdheid kan niet zonder meer aangekweekt worden en moet, bij ieder die het architectenberoep kiest, worden vóórdersteld.

Als Vitruvius een opsomming geeft van de gebieden die een candidaat-architect moet doorvorschen, dan noemt hij er 9, te weten: 1. taal, 2. teekenen, 3. wiskunde, 4. geschiedenis, 5. wijsbegeerte, 6. muziek, 7. gezondheidsleer, 8. rechtspraak, 9. sterrekunde. Waarschijnlijk zal het niet maar toevallig zijn, dat hij de wijsbegeerte in het midden stelt van al deze kennisgebieden en deze als 't ware als de spil laat fungeren, waaromheen al het andere zich schikt. Hij bedoelde daarbij niet, dat de architect een pseudo-wijsgeer zou moeten zijn. Luister hoe hij zich uitdrukt: „Hij moet een aandachtig toehoorder der wijsbegeerte geweest zijn“. En in de nadere verklaring van zijn eisch tot deze kennis zegt hij: „De wijsbegeerte vervolmaakt (spat. van mij, B.) den architect“. . . enz. (zie de aanhaling hierboven), waarbij dus iets in hem wordt vóórdersteld, dat tot hogere ontwikkeling kan worden gebracht.

Dit begrip van de noodzakelijkheid der hogere geestelijke gesteldheid van den architect, is niet van ons geweken. Zeeven werd reeds opgemerkt, dat we bij onze vooraanstaande architecten nog al die hoedanigheden aantreffen, die Vitruvius reeds noodzakelijk achtte. Onze groote figuren zouden niet tot zulk een hoog aanzien zijn gekomen, als die voorname eigenschap hun ontbroken had.

Toch is die hogere geestelijke ontwikkeling een punt, dat bij de voorstellen van onze opleidingen nog wel eens nader mag worden gezien. Wij gaan nl. wel eens te veel van de veronderstelling uit, dat die hogere geestelijke gesteldheid gekweekt wordt op onze scholen, bij het middelbaar- en hooger onderwijs. En dit is maar zeer betrekkelijk. In elk geval is het niet uitsluitend op die scholen, waar de mensch tot een hooger graad van geestelijk inzicht kan worden gebracht en tot een hooger wezen kan worden gevormd. De groote bouwmeesters uit een pas voorbijgegane periode, die deze schoolsche opleiding niet doorliepen, geven ons het bewijs, dat we het niet uitsluitend mogen zoeken in die schoolsche opleiding. Het is zelfs ook zoo, dat op die scholen nog meer het milieu, waarin de leerling en student daar verkeert, hem geestelijk vormt, dan de aldaar volgens programma's gekweekte kennis. Het milieu van de school of van een bepaalden kring waarin de leerling of student verkeert, is bij die vorming beslissend, niet de schoolkennis.

We mogen daarbij ook niet over het hoofd zien, dat die onderwijsprogramma's overbelast zijn en vele leerlingen allerlei wetenswaardigs slechts als ballast met zich moeten dragen. Datgene waar het vooral voor den aanstaanden architect op aankomt (en dit geldt niet alleen voor a.s. architecten), en voornamelijk dat waar we hierboven den nadruk op legden, komt daarbij in het geheel niet of niet voldoende naar voren.

Dat dieper inzicht, dat tot hooger besef voert, dat ook nu nog, op dezelfde gronden als bij Vitruvius, bij den architect wordt vereischt, omdat het hem in al zijn werk moet leiden, zoolwel in zijn scheppend werk om hem te bezielen als om hem voor zijn leiderschap geschikt te maken, kan ook op andere wijze worden gestimuleerd, ook in ander milieu worden gekweekt, dan op de schoolbanken. Voor zoover we in de noodzakelijkheid verkeerden, om op breeder terrein de vorming der architecten ter hand te nemen, dan alleen op de scholen mogelijk is, mogen we dit gelukkig achten. Verder diene de architectengemeenschap zelve zich te ontwikkelen tot zulk een milieu, dat zich kenmerkt door geestelijke voornaamheid, en waarin de hogere geestelijke standing als iets, dat vanzelf spreekt, zich manifesteert. Een milieu waarin men niet kan leven en verkeerden, zonder zich daarbij geheel aan te sluiten. Dan ontstaat de noodzaak, zich hierop voor te bereiden, om tot dien kring te kunnen worden toegelaten. Op deze belangrijke zijde van het vraagstuk der opleiding kan hier nu niet verder worden ingegaan. Bij de verdere behandeling zal dit echter in onze gedachten steeds de spil moeten zijn, waaromheen al het andere zich beweegt.

Sinds de tijden der gilden, waarin men in hoofdzaak via het ambacht tot ontwerper en leider van bouwwerken werd bekwaamd, hebben wij geen architectenopleiding meer gekend, die gestreng naar bepaalde in het vak gestelde regelen werd geleid. Langen tijd was het slechts de traditie, die het leidend element was, bij het verkrijgen van de bekwaamheid als bouwmeester. Die traditie was nog langen tijd sterk genoeg, om ook de algemeene erkenning van vakbekwaamheid te doen voortbestaan. Voor beunhazen was er daarom langen tijd nog geen plaats.

De maatschappelijke ontwikkeling in de 2e helft der 19e eeuw, bracht hierin, na lange jaren van stilstand, groote verandering. Zoals op menig ander gebied, hield ook op het gebied der bouwkunst de ontwikkeling geen gelijken tred met de bouw-productie. En die productie overheerschte spoedig alles, zoolwel den stedsbouw als de architectuur. De bouwkunst geraakte op het hellend vlak en de groote stadsgedeelten die in dien tijd ontstonden, zullen nog lang van dezen toestand blijven getuigen.

Bij de herleving moest alles opnieuw worden begonnen. En het is met het beeld van dat diepe verval voor oogen, niet te verwonderen, dat slechts zeer langzaam de ontwikkeling weer kon komen. De groote figuren waren slechts de wegbereiders.

Wij zien nu in onzen tijd de betere mogelijkheden steeds naderbij komen.

Op het gebied der Hoogere Bouwkunstopleiding ontwikkelde de Politechnische School zich tot een Hoogere Technische School, waarin de Bouwkunst langzaam een zeer voornam plaats is gaan innemen.

We kregen den Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht, onder bekwame leiding. In dezen Cursus, die reeds een 30-tal jaren aan vele jonge vakgenooten de gelegenheid voor ernstige studie bood, zijn de mogelijkheden voor verdere ontwikkeling nog altijd gebleven. Meer soortgelijke studiegelegenheden ontstonden.

De Rijks Academie voor Beeldende Kunsten had ook bijna haar afdeling voor Schoone Bouwkunst. Het waren slechts de onverwachts optredende slechte financiële omstandigheden, waardoor de reeds in een vergevorderd stadium verkeerende plannen tijdelijk werden opgeschort.

Voorloopig wordt hier voorbijgegaan aan alles wat op het gebied van het Ambachtsonderwijs en het Middelbaar Technisch Onderwijs werd tot stand gebracht.

Dit alles wijst op nieuw leven. Maar in een tijd van ontwikkeling moet de vernieuwing, de verbetering steeds voortschrijden. We mogen niet veronderstellen dat wij er reeds zijn. We kunnen nog lang niet op onze lauweren gaan rusten. Stilstand zou nog achteruitgang betekenen. Nieuwe maatschappelijke tendenzen zullen ook weer opnieuw hun invloed doen gelden en eischen doen ontstaan.

Zoo zal de Bouwkundige Afdeling van de Technische Hooge School zich moeten ontwikkelen tot een eigen zelfstandige Bouwkunst Hoogeschool. De Bouwkunst is immers geen onderdeel van de techniek, maar een geheel zelfstandig culturelement.

De Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht zal zich moeten ontwikkelen tot een over het geheele land verbreid instituut, waarin aan jongeren en ouderen, onder bekwame leiding van de meest vooraanstaande bouwmeesters, de opleiding gegeven wordt die noodig is voor de vorming van vakbekwame bouwmeesters tot aan de uiterste grenzen van ons land. Deze zeer vluchtig hier neergeschreven desiderata, passend bij het vluchtig overzicht van de geschiedenis en den ontwikkelingsgang der bouwkunst in deze eeuw, zullen nog nader worden toegelicht en gemotiveerd.

Bezien we vooraf nog de hogere opleidingseischen.

Als we bij de ontwikkeling tot architect, de theoretische opleiding en de praktische vorming als een onverbreeklijk geheel mogen beschouwen en pas als bouwmeester erkennen hem, die beide deelen dezer opleiding volledig doorliep (zooals de medicus en meer wetenschappelijk opgeleiden), dan mogen we ook vaststellen, dat er bij ons niet één opleiding bestaat, die recht geeft tot het uitreiken van het architectendiploma. Het is dan ook onjuist, te veronderstellen, dat onze bouwkundig ingenieur, op grond van zijn diploma, recht heeft op den bouwmeesterstitel. In de voorstellen voor de wettelijke regeling of

WEKELIJSCH OVERZICHTEN UITVOERING WEDEROPBOUW.

De Regeeringscommissaris voor den Wederopbouw heeft — in verband met van verschillende zijden ontvangen verzoeken — het voornemen over te gaan tot beschikbaarstelling van wekelijksche overzichten der aanvragen voor uitvoering van bouwwerken, waaraan hij zijn goedkeuring heeft gehecht, mits voor deze uitgave voldoende belangstelling bestaat.

In deze overzichten zullen worden verwerkt:

1. beknopte omschrijving van het bouwwerk (in alfabetische volgorde gemeentegewijze aangegeven);
2. naam en adres van den opdrachtgever;

334

Rijksverordening worden daarom ook zeer terecht, voor de toekomst nadere voorwaarden gesteld aan den bouwkundig ingenieur, om in het architectenregister te worden ingeschreven.

De praktische vorming van architecten geschiedt nog altijd, zonder bepaalde leiding en los van alle schoolopleiding, in de praktijk van het vak. De bouwkundig ingenieur is hierin even zoo goed als de niet wetenschappelijk gediplomeerde, een self-made man. Eigen aanleg zoowel als toevallige omstandigheden zijn daarbij beslissend. Een bepaalde leiding is hiervoor in het vak niet te vinden. De hogere ontwikkeling geeft daarbij den ingenieur, die daarvoor aanleg bezit, wel groote voordeelen. Maar die aanleg is daarvoor beslissend. Zonder dien aanleg wordt een bouwkundig ingenieur nimmer de echte bouwmeester, de leider bij het bouwen. Zonder dien aanleg komt hij er niet aan toe, de problemen van de praktijk bij het bouwen zich zoo in te denken en er zich zoo in te werken, dat hij daarmee vertrouwd raakt, om de werkelijke aard en eigenschappen der materialen te leeren kennen en hun bewerkingen, als met eigen hand verricht, te kunnen toetsen. Hij blijft in veel opzichten de afhankelijke van zijn praktische medewerkers.

Het is dan ook een leemte in ons Hooger Bouwkunst Onderwijs, dat de praktische vorming niet op één of andere wijze aan de opleiding is verbonden en in het onderwijsprogramma opgenomen. De behoefte aan samenwerking tusschen het technisch onderwijs en de bedrijven, wordt op andere gebieden reeds lang gevoeld. In April van dit jaar heeft Ir. F. M. Roeterink, na een studiereis met een twaalfstal Delftsche architecten in Amerika, ter bestudeering van de ingenieursopleiding aldaar, een voordracht gehouden voor de afdeling voor Technische Economie, van het Kon. Instituut van Ingenieurs, met voorstellen betreffende de samenvoeging van de wetenschappelijke opleiding met de praktische scholing in de bedrijven, die bij de aanwezige leiders van groote bedrijven zeer veel bijval oogstte. Bij deze bedrijven is de bedrijfsleiding veelal betrokken bij of zelfs wel geheel zelfstandig werkzaam bij de voorbereiding (ontwerpen) der werkstukken. Daarom kan hier het initiatief van die bedrijfsleiders uitgaan. In het bouwvak, waarin we een absolute splitsing kennen tusschen de bedrijven die de bouwwerken tot stand brengen en degenen die ze ontwerpt en onder zijn leiding laat uitvoeren, zal deze samenwerking niet uit zichzelf tot stand komen. Voor de bouwkundige ingenieurs zullen we moeten wachten tot het inzicht is gerijpt en er iemand gevonden wordt, die inzicht heeft en ook de kracht om hiertoe het initiatief te nemen. De volledige hogere opleiding is een onmisbare schakel in de verdere opleiding van architecten over het geheele land en daarom wordt er in dit artikel iets verder op ingegaan. Nu zijn er helaas maar enkele bouwkundige ingenieurs, die de bekwaamheid hebben om leiding te geven bij de opleiding van architecten, buiten het gewone schoolverband. Met een volledige hogere opleiding, theoretisch en praktisch, zouden alle afgestudeerden in aanmerking kunnen komen, om naast de beoefening van het vak, ook leiding te geven bij de opleiding in het vak. Daarmede kan ook de Hoogere School zijn hogere roeping in de Bouwkunst vervullen. (Wordt vervolgd)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

19 OCTOBER 1940

NR 42

NIEUW WERK VAN DEN BEELDHOUWER PIETER STARREVELD.

Je weiter man geht, desto eigener, desto persönlicher, desto einziger wird ja ein Erlebnis, und das Kunst-ding endlich ist die notwendige, ununterdrückbare, möglichst endgültige Aussprache dieser Einzigkeit... Darin liegt die ungeheure Hilfe des Kunstlings für das Leben dessen, der es machen muss, —: dass es seine Zusammenfassung ist; der Knoten im Rosenkranz, bei dem sein Leben ein Gebet spricht... R. M. RILKE.

Een paar jaar geleden heeft het Bouwkundig Weekblad Architectura (12-3-'38) de aandacht van zijn lezers gevestigd op het werk van den beeldhouwer Starreveld. Zijn nieuwe werk geeft aanleiding, opnieuw daarbij stil te staan.

Wij hebben in het algemeen geen tijd voor dat stil staan. En toch moeten we, om het werk van een kunstenaar te benaderen, de moeite nemen om langen tijd daarbij te verwijlen, om geruimen tijd zoo'n beeld als hier boven dit artikel is afgedrukt,

335

MEISJESFIGUUR.

PIETER STARREVELD. FECIT

in ons op te nemen. Want bij het beeld is het niet voldoende den eenen kant te zien dien de foto weergeeft, het beeld staat in de ruimte, het moet aan alle kanten gezien worden, het moet overal opnieuw het oog boeien.

Als men dit beeldhouwwerk van het meisje met de twee hertjes zoo op de foto bekijkt, kan men er een allereersten indruk van krijgen, misschien zelfs behouden. Als men het detail ziet van den kop van het meisje, komt het beeld al nader. Maar om het beeld te kennen, moet men er lang mee samen zijn, en wat van zijn geschiedenis te hooren krijgen.

Het beeld was bedoeld voor plaatsing in een lagere school. De gemeente Amsterdam was de opdrachtgeefster. De kunstenaar maakte een kleine schets in klei gereed, op ongeveer een tiende van de ware grootte. Na goedkeuring werd door de beoordeelingscommissie de eisch gesteld, het beeld op ware grootte in de klei te vormen. Ook dit geschiedde, en het werk gaf de commissie de overtuiging, dat de kunstenaar de opdracht tot tevredenheid zou uitvoeren.

Bij dezen klei-vorm bleef het. De lange weg van het overbrengen van klei tot negatief, van negatief tot gips-beeld, en van gips-beeld via de punteer-methode tot den steen, is niet door Starreveld gevolgd. Hij ziet te sterk het groote principieele verschil tusschen de bouwende functie van de boetseerende hand en de direct-actieve, in feite afbrekende, functie van de hand, die, met het werktuig gewapend, de gedachte onmiddellijk aan den steen toevertrouwt. Er is voor hem een te groot verschil tusschen de weke plastische klei die zich door de hand vervormen laat, en den stuggen weerstand van het harde steen-materiaal, stugger of meegeevender al naar den aard daarvan, graniet of marmer of de gewillige kalksteen.

Starreveld vernietigde den gereedgemaakten klei-vorm. En het

zou anderhalf jaar duren vóór een begin gemaakt werd met het werken in den steen. Maar inmiddels stond het scheppend werk niet stil. Toen de steen gevonden was, een blok Euville marbrier, van nagenoeg 1.60 bij 1.60 bij 0.50 meter, werd eerst het aankappen van de hoofdzaken moeizaam verricht. Daarna trad een nieuwe passage in, een dier tusschenpoozen waarin ander werk den voorrang had. Tot, na ongeveer een half jaar, de afwerking kwam, het direct in den steen verwerkelijken van de bedoelingen van den kunstenaar.

In het vroeger over Starreveld verschenen opstel van Dr. B. Hunningher wordt zeer juist gezegd, dat Starreveld de corruptie van het potlood niet aanvaardt. Hij neemt de pen, die de correctie niet toelaat. Het is als met den graveur, elke kras in het kopsche hout, elke lijn in het koper moet definitief zijn, zij laten geen verandering, geen verbetering toe. En het zegt iets over het vaste karakter van den kunstenaar, als hij het potlood op die gronden afwijst.

Het hakken in den steen stelt overeenkomstige eischen. Het copieeren van het gips-model geeft den beeldhouwer een middel aan de hand om door vergelijking van model en steen te kunnen vaststellen, waar de bewerking van het materiaal zal dienen te geschieden. Oneindig sterker echter wordt de aan den beeldhouwer gestelde eisch, als hij alleen in de verbeelding, in den droom, het model aanschouwt, en dit beeld uit den steen moet oproepen.

Men moet daarbij bedenken, dat de spanning die tijdens het werk over den kunstenaar vaardig wordt, zoo veel sterker, zoo veel zuiverder heerscht. Hij ziet in den geest het resultaat voor oogen, hij zoekt naar vormen, hij weegt massa af tegen massa, hij kan haast niet ophouden in zijn drift om het materiaal te vormen naar zijn wil en gedachte.

MEISJESPORTRET

PIETER STARREVELD. FECIT

Het is een niet te onderschatten, waardevolle omstandigheid, het beeld zonder omwegen uit het gekozen materiaal te kunnen maken. Immers stelt de klei geheel andere eischen, het materiaal moet door de „constructie” worden opgehouden, het kan niet aangeven, welke doorbreking later in de toegepaste steensoort kan worden toegelaten. Bij het direct hakken is het mogelijk, nauwkeurig af te wegen, wat de steen kan „hebben”, wat nog practisch uitvoerbaar is.

Zoo is Starreveld hier te werk gegaan. Het meisjesfiguurtje en de beide dieren zijn tot een fraai geheel geworden, waarin alles goed op zijn plaats is, het springende, gespannen diertje rechts, evengoed als het ontspannen, aarzelende diertje links. Het heele gebaar van het meisje geeft in den stand der beenen, het achteroverhellen van het lichaam, het even naar voren buigen van het hoofd, in de actie ondersteund door de beweging in de haarvlechten, een typische beweeglijkheid te zien. Het verband tusschen haar en de dierfiguren is uitstekend getroffen. Opmerkelijk goed is de houding van het linkerdiertje, dat even den kop draait, en de ooren vertrouwelijk tegen den arm van het meisje rusten laat. Het is alles leven en beweging, jeugd en spel, gratie en bekoorlijkheid. Ook de behandeling van den meer ornamentaal gehouden achtergrond is dunkt mij bijzonder geslaagd.

Aan de detailfoto van het meisjesfiguurtje blijkt, hoe iets van de onschuld van de jeugd, iets van den onbevungen droom is uitgedrukt. Het materiaal gaat op dezen afstand al wat te sterk spreken door zijn onvermijdelijke openingen. Op grooter afstand echter is het oppervlak zacht en toch vol beweging. De dieren zijn in hun structuur weer wat ruwer van oppervlak, zij zijn met een grover rasp behandeld. En toch geeft een ader op den poot van het linkerdiertje ook hier weer duidelijk aan, hoe

gewetensvol Starreveld te werk is gegaan. Ik vestig er nog de aandacht op, dat de voorkant van het voetstuk rond is, een omstandigheid, die de plastische werking van het geheel nog verhoogt.

Ik aarzel niet dit lieflijke beeld van Starreveld een klein meesterstuk te noemen.

Dit beeld is intusschen niet het eenige, dat door den kunstenaar direct uit den steen gehakt werd. Wij zagen enkele portretten, enkele kinderkopjes, die op dezelfde wijze ontstaan zijn. Het hierbij afgebeelde kopje, eveneens in kalksteen gehakt, werd aangevangen, nadat de beeldhouwer zich door profiel- en enface-schets den hoofdvorm van het kind eigen had gemaakt. Dan begint het hakken, telkens verder voorzichtig benaderend. Het kind speelt tijdens dat werk om hem heen, is bezig, en toont op die wijze zijn meest karakteristieke houding. Steeds verder wordt het materiaal weggehakt in een hartstocht om het werkelijk-kinderlijke te benaderen. Een streven dat uiteraard streven blijft. Want het beeld blijft steeds bij de levende werkelijkheid nog zeer veel ten achter. Wat niet wegneemt, dat voor den beschouwer — als de beeldhouwer zijn werk uit handen geeft — een gaaf kunstwerk is ontstaan.

Het is gelukkig, dat Starreveld — het zij tot een goed verstaan van zijn werk medegedeeld dat hij nog geen dertig jaar oud is — zich in zijn beeldhouwwerk tot nu toe nagenoeg uitsluitend gaf aan de afbeelding van de onbevungen jeugd. Op verder gevorderden leeftijd zullen wij ongetwijfeld den tragischen inhoud des levens door zijn werk vertolkt vinden. Nu gaat hij nog op in de boeiende verhalen der natuur, die wij ook weergegeven zien in de merkwaardige linoleumsneden, en in de met veel liefde samengestelde intarsia-paneele. Er kan nog veel van hem verwacht worden. Hij toonde onder anderen een typische

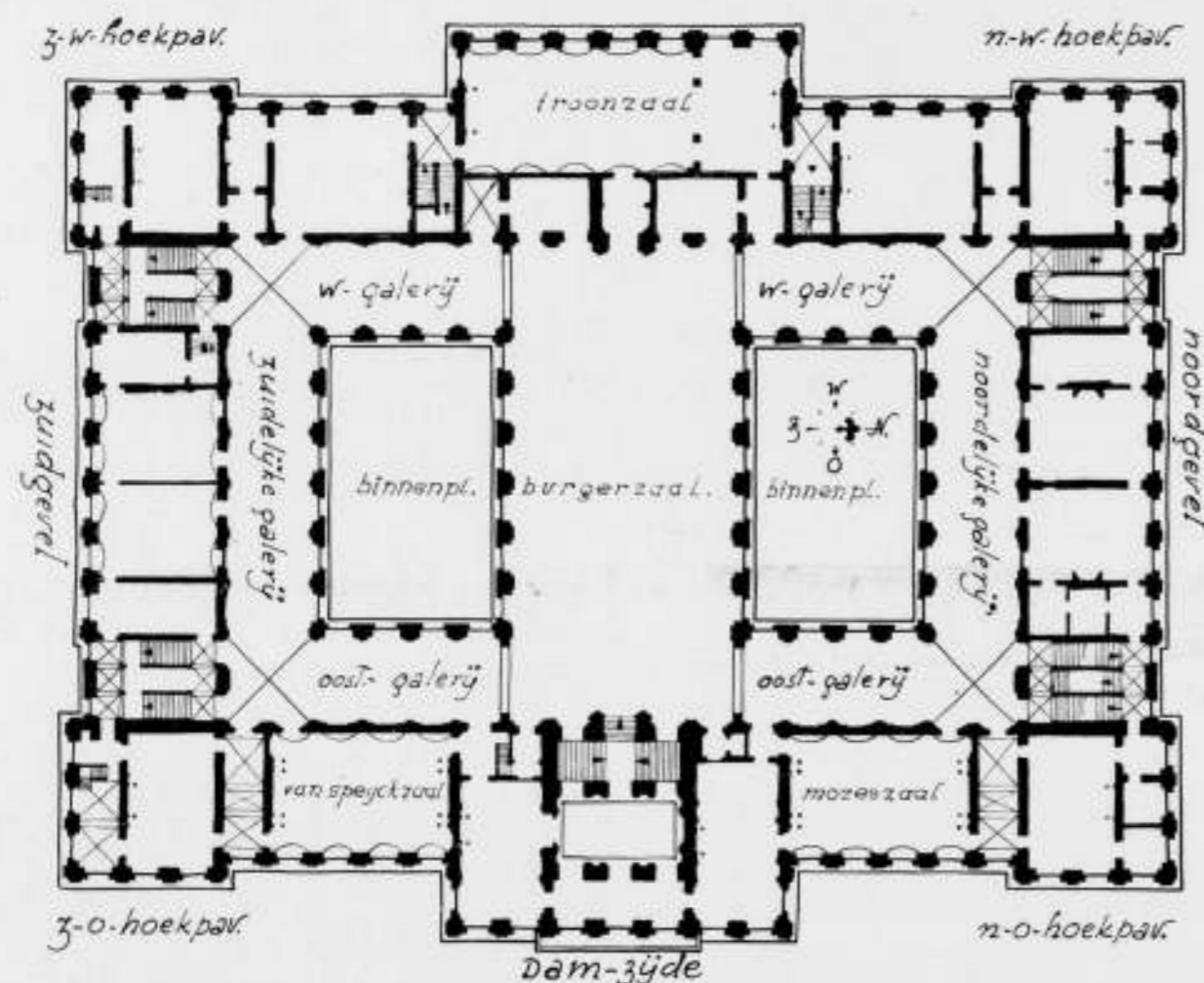
poging om het glas-in-lood op een nieuwe wijze samen te stellen, waarbij uitgesneden glasstukjes tot een geheel worden samengesmolten in den oven, een werkwijze die in de handen van een kunstenaar wellicht tot schoon werk kan groeien. Bezinning op de waarden die de beeldende kunst biedt lijkt mij voor den architect van groote beteekenis. In bewogen tijden gaat men sterker de waarde van kunstwerken beseffen. Men gaat gevoelen, dat de kunstwerken onuitputtelijke bronnen van troost verborgen kunnen houden. Een

troost, waarop — naar het woord van den dichter — in het bijzonder de eenzame met een speciaal en volstrekt recht aanspraak mag maken.

Het is gelukkig, dat de kunstenaar uit de volheid van zijn mensch-zijn het kunstwerk geboren laat worden, zelfs in de bewogen tijden, waarin hem geen rust wordt gegund. Ook de sterke spanning, de felle bewogenheid, kan tot een gave kunstuiting leiden.

H. G. J. SCHELLING.

DE MATEN VAN HET PALEIS OP DEN DAM TE AMSTERDAM, DOOR IR. C. WEGENER SLEESWIJK.

HOOFDVERDIEPING VAN HET PALEIS OP DEN DAM TE AMSTERDAM SCHAAL 1 À 500

Bekend mag worden verondersteld, dat het Paleis op den Dam te Amsterdam in het midden van de 17de eeuw als Raadhuis werd gebouwd en in de aanvang van de vorige eeuw zijn tegenwoordige bestemming kreeg.

Nog voor het gebouw geheel voltooid was werd daarover door Danckert Danckertsz een prentwerk uitgegeven. In herdrukken van dit boek wordt Jacob Vennekool als de tekenaar der platen genoemd. Op deze platen staan maten aangegeven, niet alleen de hoofdafmetingen — die ontbreken juist vaak — maar ook de afmetingen van vertrekken en gangen; alles natuurlijk in Amsterdamse voeten en duimen.

Op zich zelf zijn die afmetingen nauwelijks belangwekkend, maar het blijkt dat ze van een nauwkeurigheid zijn, welke praktische waarde mist. Bovendien zijn de duimen niet — zoals

gebruikelijk — in tweede, vierde, achtste delen enz. onderverdeeld, maar in derde, zeventiende, een-en-vijftigste en honderden-tweede delen. Te verklaren lijkt dit alleen door aan te nemen, dat een systeem aan het ontwerp ten grondslag is gelegd waaruit de maten theoretisch waren af te leiden.

De wens dit systeem te leren kennen en daarmee de wijze van werken van een 17de eeuwse bouwmeester, was aanleiding de maten, welke op de oude prenten voorkomen, aan een onderzoek te onderwerpen.

Door opmeting verkregen gegevens dienden daarbij als hulp, maar men zal inzien, dat zo verkregen maten van weinig directe waarde zijn, omdat het verrichten van een opmeting tot 102de delen van nauwkeurigheid uitgesloten is; waarbij nog komt, dat de uitvoering van het bouwwerk nooit een dergelijke nauwkeu-

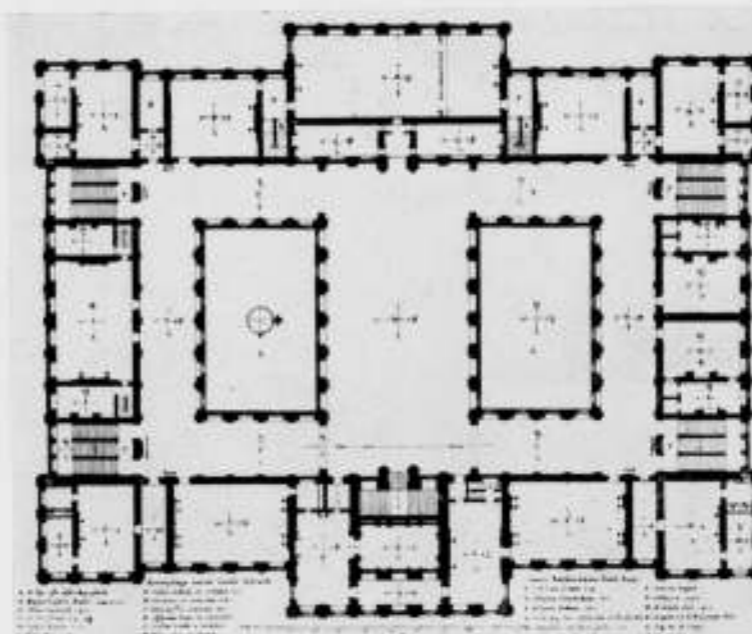

FIG. 1

SCHAAL 1 À 800

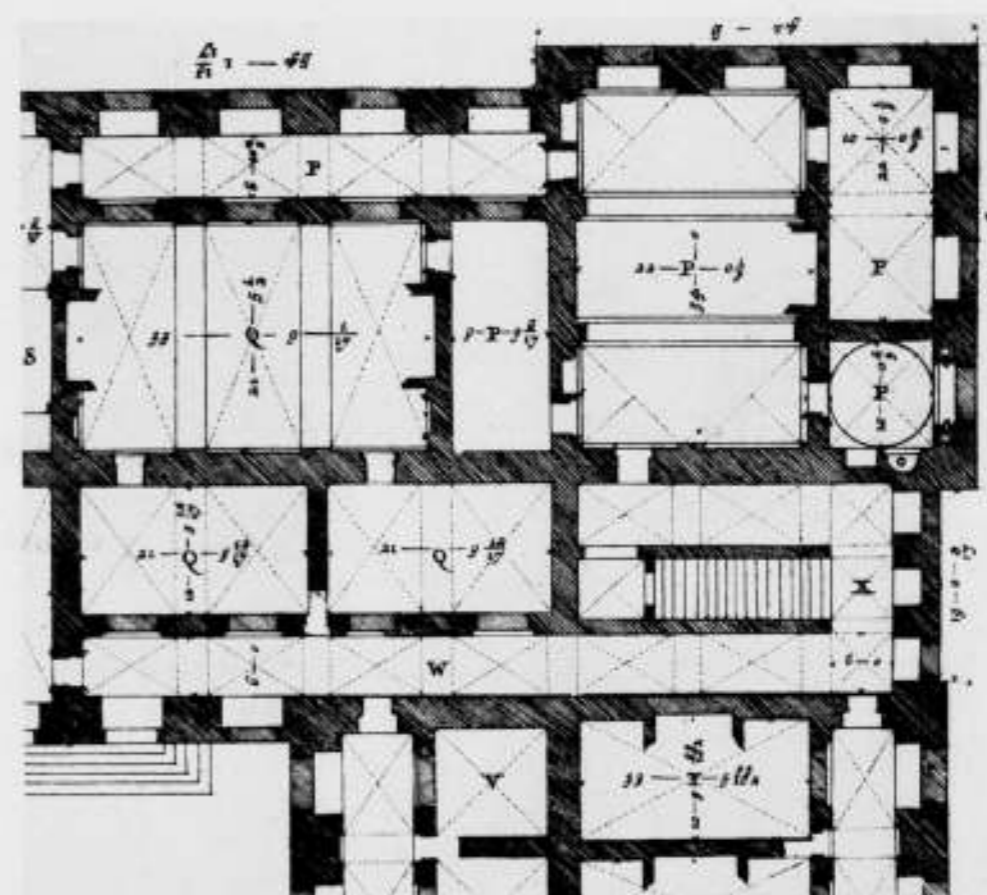

FIG. 2. TEEKENINGEN DOOR JACOB VENNEKOOI UIT: AFBEELDING VAN 'T STAAT HUYS VAN AMSTERDAM, UITGEGEVEN DOOR DANCKER DANCKERTS ANNO 1661.

SCHAAL 1 À 200

righeid heeft kunnen bereiken, al zou men daarnaar hebben gestreefd. Wanneer hier en daar in het volgende dan ook gebruik is gemaakt van opgemeten maten, meen ik, dat de uitkomst de juistheid daarvan aantoonst.

Voor de verticale maten heeft het onderzoek geen resultaat opgeleverd, wel voor de horizontale, waarvan er veel meer aangegeven waren. Uitgaande van het gevonden systeem zou nu kunnen worden aangetoond, dat de maten op de prenten van Vennekool daarmee overeenkomen, echter zou dan twijfel aan de juistheid van het uitgangspunt kunnen blijven bestaan. Daarom is hier de meer ingewikkelde weg van het onderzoek gevolgd.

In het boek van Danckertsz komen plattegronden voor van de

beganegrond, de eerste en de tweede hoofdverdieping. Alleen de afbeeldingen van de eerste twee geven maten. De beganegrond correspondeert in de gevels met de sokkel, de twee hoofdverdiepingen elk met een pilasterorde. Aangenomen kan worden, dat de eerste hoofdverdieping uitgangspunt van het ontwerp is, zodat daarvan bij het onderzoek is uitgegaan (zie afbeelding 1). Duidelijkheidshalve is in afbeelding 2 een gedeelte van de beganegrond weergegeven, waarin dicht bij elkaar veel maten voorkomen, zodat een leesbare reproductie van de oude prent kon worden verkregen. Het afgebeelde gedeelte is het noordwestelijke hoekpaviljoen met aansluitende delen. De bovenzijde is de westgevel en dus de rechter zijde de noordgevel. Bij bestuderen van de plattegronden valt het op, dat naast de

maten die de reeds genoemde onderdelen van duimen bevatten, alleen maten voorkomen, welke een geheel aantal voeten groot zijn en dan meestal een veelvoud van 10 voet. Zo is b.v. de lengte van de oostelijke galerijen met de breedte van de Burgerzaal tezamen 200 voet, de lengte van de zuidelijke galerij 120 voet, de breedte van het hoofdtrappenhuis 10 voet en de diepte van vele vertrekken 30 voet.

De breedte-maten van de vertrekken hangen natuurlijk samen met de maten der travéén waarin de gevels zijn verdeeld. In dit geval is het een zeer nauw verband, omdat de ramen steeds symmetrisch t.o.v. de vertrek-assen, of in de vertrek-assen zijn geplaatst.

Bij de vertrekken in de hoekpaviljoens komen alleen derde delen als onderdelen van duimen voor. De gevels zijn daar in drie travéén verdeeld. Een vertrek over drie travéén is daar 34 voet, over twee travéén 22 voet 1/3 duim en over één travé 10 voet 2/3 duim breed. Het is nu mogelijk uit de breedte van de vertrekken de travémaat af te leiden. Daar de maat van 22 voet 1/3 duim in twee richtingen voorkomt, moeten — bij een behoorlijke symmetrische indeling — de wanden van alle vertrekken op gelijke afstanden van de nabijgelegen ramen staan. Wordt dan aangenomen dat de drie travéén even groot zijn, dan moeten de binnenmuren gelijk van dikte zijn. Maar dan is het verschil in breedte tussen een vertrek van drie en een van twee travéén, en tussen een vertrek van twee en één van één travé gelijk aan de travé-maat; in dit geval dus 11 voet 10 2/3 duim (n.b. 1 voet is gelijk aan 11 duim). Dit is dan ook de afstand h.o.h. van de pilasters op de hoofdverdieping. De opmeting doet vermoeden, dat deze pilasters drie voet breed zijn en dat de buitenste 6 duim van de hoeken zijn geplaatst. Uitwendig wordt dan de totale breedte van een hoekpaviljoen drie maal een travé van 11 voet 10 2/3 duim vermeerderd met één pilaster-breedte van 3 voet en tweemaal de afstand van 6 duim, wat tezamen juist 40 voet oplevert. Deze maat, een veelvoud van 10 voet, komt op de oude prenten niet voor.

Op soortgelijke wijze laat zich ook de travé-maat voor de gedeelten tussen de noordelijke en zuidelijke hoekpaviljoens berekenen. Een vertrek over drie travéén is daar b.v. 33 voet 9 1/17 duim en een vertrek over twee travéén 21 voet 9 12/17 duim. Het verschil daarvan, of de travé-maat, is 11 voet 10 6/17 duim.

Tussen de noordelijke en zuidelijke hoekpaviljoens komen 17 travéén voor, welke tezamen 17 maal 11 voet 10 6/17 duim of 203 voet zijn. De pilasters in dit gedeelte zijn op de hoofdverdieping vermoedelijk ook 3 voet breed en opmeting doet ver-

moeden, dat de afstand van de zijkant van een hoekpaviljoen tot het nabijgelegen raam in dit gedeelte gelijk is aan de afstand van een pilaster tot een raam. Dan is de afstand tussen de noordelijke en de zuidelijke hoekpaviljoens 203 voet verminderd met één pilasterbreedte of precies 200 voet. Weer een maat, een veelvoud van 10 voet, welke niet op de prenten staat aangegeven.

Dat deze afstand gelijk is aan de lengte van de oostelijke galerijen met de breedte van de Burgerzaal tezamen, is niet zo vreemd. Het gevolg daarvan is echter, dat de breedte van de noordelijke en de zuidelijke galerij daardoor bepaald is. Nu twee travéén van 11 voet 10 6/17 duim verminderd met 3 voet, wat oplevert 20 voet 9 1/17 duim, zoals ook op de oude prenten staat aangegeven.

Blijkbaar nam men voor de kruising der galerijen een vierkant aan en werden daardoor de oostelijke en de westelijke galerij eveneens 20 voet 9 1/17 duim breed.

De lengte van de noordelijke en de zuidelijke galerij staat aangegeven op 120 voet. Het totaal van de hier liggende travéén moet dan 123 voet zijn (n.b. de reeds genoemde vierkante kruising). Tussen de kruisingen zijn deze galerijen in 6 travéén verdeeld, welke tezamen 123 voet verminderd met vier travéén van 11 voet 10 6/17 duim moeten zijn, zodat één travé daar 12 voet 5 95/102 duim groot is. Hieruit laten zich gemakkelijk de breedtematen van vertrekken langs noord- en zuidgevel, uitgedrukt in 102de delen van duimen verklaren.

Dat de afstand tussen de oostelijke en westelijke hoekpaviljoens gelijk is aan de lengte van de noordelijke en zuidelijke galerijen, zal zonder meer duidelijk zijn. Voor het uitwendige vinden we dus nog een maat, een veelvoud van 10 voet, welke niet op de oude prenten staat.

Het blijkt nu, dat de travéén in twee groepen te verdelen zijn; ten eerste travéén waarin 3de delen en ten tweede travéén waarin 17de, 51ste of 102de delen van duimen voorkomen.

De eerste groep is als volgt te verklaren. De uitwendige maat van een hoekpaviljoen, vastgesteld op 40 voet, werd in drie travéén verdeeld, waarbij de pilasters drie voet breed werden gekozen en de buitenste 6 duim van de hoeken geplaatst. Hier van uitgaande berekende men de travémaat op 11 voet 10 2/3 duim.

De tweede groep is echter niet verklaard door het feit dat de afstand tussen de noordelijke en zuidelijke paviljoens, vermeerderd met één pilasterbreedte van drie voet, werd verdeeld in 17 gelijke travéén en de afstand tussen de oostelijke en westelijke paviljoens, ook vermeerderd met drie voet, werd verdeeld in 10

travéén, waarvan vier gelijk aan de voorgaande en de overige aan elkaar gelijk; want dan worden belangrijke elementen in het plan buiten beschouwing gelaten. Het is m.i. niet aan te nemen, dat juist de afstanden der hoekpaviljoens, of zo men wil de lengten der galerijen, van 200 voet en 120 voet en de afmetingen van de hoekpaviljoens van 40 voet, de basis van het plan zouden zijn, zonder dat daarin waren betrokken de afmetingen van de middenpartij in oost- en westgevel en de afmetingen van de Burgerzaal. De maten van deze onderdelen, behalve de lengte van de Burgerzaal, zijn geen veelvouden van 10 voet, en laten zich pas berekenen uit de travé-maten. Wel is het te verklaren dat de 17 travéén in oost- en westgevel tussen de hoekpaviljoens alle gelijk werden gekozen. Doordat de Burgerzaal smaller is dan de middenpartij in oost- en westgevel, correspondeert een gedeelte van de middenpartij en een gedeelte van de terugliggende partij daarnaast, met een zelfde binnenplaats-gevel. Gelijke travéén van die binnenplaats-gevel vragen dus gelijke travéén in middenpartij en terugliggende partijen van oost- en westgevel.

Het komt mij voor, dat in eerste aanleg ook de afmetingen van de middenpartijen, van de Burgerzaal en de breedte van de galerijen werd vastgesteld op veelvouden van 10 voet; alles in een zeer bepaalde onderlinge verhouding; deze afmetingen moesten in verband met de gewenste travé-verdeling worden gewijzigd. Een schematisch plan, zoals weergegeven in afbeelding 3, vormt dan de grondslag van de opzet. De middenpartij werd 80 voet breed gekozen, daarnaast twee gedeelten van 60 voet en de hoekpaviljoens half zo breed als de middenpartij, dus 40 voet. De afstand tussen de oostelijke en westelijke hoekpaviljoens van 120 voet gaf ook de lengte van de Burgerzaal; vermoedelijk wenste men deze dubbel zo lang als breed en moest dus voor de breedte 60 voet worden gekozen. De galerijen gaf men een breedte van 20 voet en de vertrekken aan de terugliggende gedeelten van alle gevels een diepte van 30 voet. Hiermede ligt dan het gehele plan vast en blijkt het zeer duidelijk op vierkanten te zijn gecomponeerd.

VOORSCHOTTEN VOOR DEN WEDEROPBOUW VAN VERWOESTE WONINGEN.

Het spreekt vanzelf, dat de regeling en vergoeding van de schade, welke aan woningen tijdens de oorlogsdagen is toegebracht, veel administratieve arbeid en besommeringen met zich brengen. Ten gevolge hiervan was het niet mogelijk de schade op korten termijn voor alle geheel of gedeeltelijk vernielde percelen vast te stellen en tot een vergoeding over te gaan.

Echter is het dringend noodzakelijk den wederopbouw van verwoeste en het herstel van beschadigde woningen zooveel mogelijk te bespoedigen.

Om nu te voorkomen, dat de herbouw zou moeten wachten op verschillende formaliteiten betreffende de financiële afwikkeling, heeft de Regeeringscommissaris voor den wederopbouw een regeling getroffen, welke van groot belang is voor de eigenaren van vernielde of beschadigde woningen, die om financiële redenen nog niet met den herbouw konden beginnen.

Via de gemeentebesturen is de mogelijkheid geopend om van het Regeeringscommissariaat een voorschot te ontvangen in die gevallen, waarin het betreft woningen met minder dan 450 kubieke meter inhoud (bedrijfsruimte niet medegerekend). Dit zullen dus in het algemeen middenstands- en arbeiderswoningen zijn.

Voor geheel verwoeste woningen kan de Regeeringscommissaris aan de betrokkenen 80 procent van de verkoopwaarde van het perceel op 9 Mei 1940 als voorschot op de tegemoetkoming in de schade uitkeeren. Voorshands zal het voorschot echter niet hoger kunnen zijn dan 80 procent van f 10.000 = f 8.000.

Wanneer men niet in staat mocht zijn het overblijvende deel zelf te financieren en geen hulp van derden kan krijgen kan de

De wijzigingen, noodzakelijk voor een regelmatige travé-verdeling, zijn over het algemeen niet belangrijk. Alleen moest de middenpartij van oost- en westgevel meer dan 6 voet breder worden. Bovendien moesten de uiterste pilasters hier juist op de hoek staan en niet 6 duim er van af, zoals bij de hoekpaviljoens; de middenpartij kreeg daardoor een minder rijke verkroeping van de kroonlijsten, terwijl men eerder het tegendeel zou verwachten.

De systematische doorwerking geeft aan de plattegrond een bijzondere gaafheid. De indeling van wanden, plafonds en gewelven, de plaats van deuren kasten en nissen is meteen vastgelegd. De enige moeilijkheid ontstond door het aan elkaar sluiten van twee smallere, zes bredere en nog eens twee smallere travéén in de noord- en zuidgevel en de daarmee evenwijdige wanden van Burgerzaal en galerijen, alsmede in het gewelf van de Burgerzaal. Overal is hiervoor een natuurlijke oplossing gevonden, door de plaatsing van de trappenhuisen en de grote boogopeningen van Burgerzaal naar galerijen.

Vermoedelijk hangen de hoogteafmetingen samen met de in het systeemplan neergelegde afmetingen en niet met de travé-maten. Om de een of andere reden zal bij de hoogtematen ook een correctie zijn toegepast. Mogelijk speelt daarbij de breedte van de pilaster een rol als moduul, hoewel dit bij de plattegronden zeer zeker niet het geval is. Wel is er natuurlijk verband tussen de gekozen pilasterbreedte van precies 3 voet (voor de eerste orde), de travé-maat van ongeveer 12 voet, de hoogten der pilasters met kroonlijsten van ongeveer 36 voet, de sokkel van ongeveer 18 voet en de afstand van de gootlijst, of bovenste kroonlijst, tot de kroonlijst van de toren, welke ook ongeveer 36 voet is. Maar zoals reeds gezegd, er zijn te weinig maten gegeven om dit te kunnen nagaan zoals dat voor de plattegronden mogelijk was en opmeten kan niet helpen omdat ook hier theoretisch met zeer kleine gedeelten van duimen wordt gewerkt, zoals blijkt uit enkele aangegeven maten.

regeeringscommissaris het verschil tusschen de kosten van nieuwbouw en het voorschot als hypotheek lenen. Deze hypotheek zal in normale gevallen tegen 4 pct. worden verstrekt, doch indien de financiële toestand van den betrokkene daartoe aanleiding geeft, kan de regeeringscommissaris gemakkelijker voorwaarden toestaan.

Er zijn maatregelen getroffen om deze voorschotregeling zoo vlot en soepel mogelijk te doen functioneeren. Natuurlijk moet aan eenige eischen worden voldaan. Zoo moet het te bebouwen pand in overeenstemming zijn met de geldende voorschriften en passen in de eventueel in voorbereiding zijnde stadplannen. Voorts moet het regeeringscommissariaat goedkeuring verlenen voor de uitvoering in verband met de benodigde materialen.

Is hierover echter overeenstemming bereikt, dan kan de financiële regeling zonder vertraging tot stand komen.

In bepaalde gevallen heeft dit systeem reeds tot goede resultaten geleid. In Roosendaal, Westdorpe en enkele andere plaatsen wordt reeds met voorschotten, welke krachtens deze regeling verstrekt zijn, gebouwd. Het is echter aan geen twijfel onderhevig, dat er in veel meer gevallen van deze regeling gebruik gemaakt zou kunnen worden dan tot dusverre geschied is.

Het gemeentebestuur is de instantie, tot welke men zich kan wenden, indien men meent op toepassing van deze voorschotregeling recht te hebben. Van de zijde van het regeeringscommissariaat voor den wederopbouw zullen de gemeentebesturen de noodige inlichtingen ontvangen.

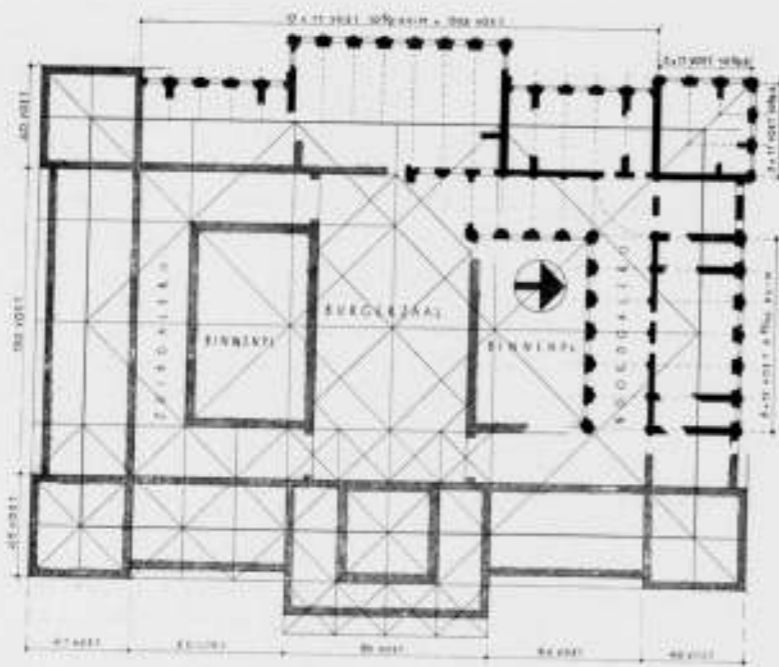

FIG. 3. PLATTEGRONDSHEMA. SCHAAL 1 A 800

De Secretaris-Generaal, waarnemend Hoofd van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart maakt bekend, onder verwijzing naar zijn publicatie van 10 Augustus j.l., dat de directeur van het Rijksgebouw voor Hout de bij voornoemde publicatie verleende dispensatie met ingang van heden intrekt ten aanzien van:

1. Het koopen, verkoopen, afleveren, bewerken, verwerken, doen bewerken en doen verwerken van inlandsch rondhout-naaldhout voor zoover dit op stam met schors gemeten een doorsnede op borsthoogte had van 18 cm of meer.

2a. Het koopen, verkoopen, afleveren, bewerken, verwerken, doen bewerken en doen verwerken van populierenhout, anders dan zware kwastvrije onderstammen, voor zoover dit populierenhout niet in aanmerking komt voor de fabricage van triplex, lucifers of klompen.

b. Het koopen, verkoopen, afleveren, bewerken, verwerken, doen bewerken en doen verwerken van zware kwastvrije populieren onderstammen, voor zoover deze op stam met schors gemeten een doorsnede op borsthoogte hadden van 45 cm of meer, voor alle andere dan voor schildoelinden ten behoeve van de

fabricage van triplex, fineer en lucifers (als onderstam wordt beschouwd het onderste deel van den stam tot een doorsnede aan het dunne einde van 40 cm).

3. Het bewerken, verwerken, doen verwerken van rondhout, dat in aanmerking komt voor zaaghout, mijnhout, werkhout of paalhout tot brandhout, brandhoutblokjes, blokjes voor gasgeneratoren.

Het bepaalde onder 1 en 2 is niet meer van toepassing op het verkoopen en afleveren door den producent, die geen handelaar is.

Derhalve is het van af heden verboden de onder 1, 2 en 3 genoemde handelingen te verrichten zonder vergunning van den directeur van het Rijksbureau voor Hout.

Uit het onder 1 bepaalde blijkt, dat de dispensatie van kracht blijft voor inlandsch rondhout-naaldhout, dat bestemd is voor mijnhout.

Vergunningen als bovenbedoeld dienen te worden aangevraagd bij het Rijksbureau voor Hout, Driekoningenstraat 4 te Amsterdam.

PRIJSVERHOOGING CEMENT.

Blijkens beschikking van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart mogen de verkoopprijzen worden verhoogd met het bedrag, dat tengevolge van de met ingang van 1 October j.l. in werking getreden wijzigingen in de omzetbelasting en het bijzonder invoerrecht meer aan belasting moet worden betaald.

In verband hiermede ontvingen wij bericht, dat de minimum-basis-prijzen, vermeld in de „Prijzlijst en verdere voorwaarden voor den verkoop en de levering van cement in Nederland“ d.d. 1 Mei 1940, vastgesteld door de Stichting Cement-Centrale voor Nederland, met ingang van 1 October 1940 worden verhoogd met f 0.30 per ton.

Aangezien voornoemde prijzen per 11 September j.l. reeds met

f 2.— per ton waren verhoogd, is dus op alle leveringen, welke met ingang van 1 October 1940 worden uitgevoerd, de prijs volgens de voorengenoemde Prijzlijst, verhoogd met f 2.30 per ton, van toepassing.

Overeenkomstig de publicatie van voornoemd Departement mogen zij, die goederen met verhoogde belasting inkoopten, het in verband hiermede door hen meer betaalde bedrag, hetzij afzonderlijk, hetzij in hun verkoopprijzen doorberekenen.

Voor buitenlandsche cement treedt de verhoging van f 0.30 per ton in werking voor alle cement, welke op of na 1 October de grenzen passeert.

BOEKBESPREKING.

PRACTISCH LEERBOEK VOOR HET BEREKENEN EN CONSTRUEEREN VAN GEWAPEND BETON door F. H. Mijling, 2e druk. Uitgevers-Maatschappij „C. Misset“ N.V., Doetinchem.

In zijn voorwoord bij den eersten druk zegt de schrijver van bovengenoemd boek dat de uitgave bedoeld is voor „bouwkundigen, die geen studie gemaakt hebben van algebra, statica en sterkteleer“.

Ik kan mij voorstellen dat hij behoefte gevoeld heeft tot voorlichting van een categorie beoefenaren van het bouwvak die een theoretische opleiding hebben moeten missen. Ik denk daarbij aan vaklieden als betontimmerlieden, vlechters, en betonwerkers.

Een dergelijk werkje kan zeer zeker zijn nut hebben, ook voor de ambachtsschoolopleiding.

Blijkens den titel van het boek is dat nu weer niet de bedoeling; de schrijver wil zijn wiskundig ongeschoolde (dus onbevoegde) lezers maar liefst aan het berekenen en construeeren van gewapend beton zetten.

Het is duidelijk dat daarmede aan het betonvak, dat toch al zoo zeer onder beunhazerij te lijden heeft, geen dienst bewezen wordt.

Met de tweede druk maakt de schrijver het zijn bouwkundigen, „die geen

studie gemaakt hebben van algebra, statica en sterkteleer“, wel bijzonder moeilijk doordat hij een nieuw hoofdstuk over „... statica en sterkteleer toegevoegd heeft dat voor dezen wel een volstrekt abracadabra moet zijn. De bestaansgrond die de auteur voor zijn boek aanwezig acht, heeft hij daarmede wel volkomen ondergraven.

Als hij in hetzelfde voorwoord zegt dat het boek óók gebruikt kan worden door kandidaten voor de verschillende bouwkundige examens, voor U.L.N.O.-cursussen en de laagste klassen van de M.T.S., dan wordt de halfslachtigheid ervan door den schrijver zelf alreeds gevoeld. Het is vleesch noch visch.

Voor de eerste categorie is het boek rondweg onbegrijpelijk en bron van halve kennis, die het vak niet anders dan schaden kan.

De tweede categorie komt aan de voor haar magere kost van het boek zeer beslist te kort; het staat in dat opzicht ver ten achter bij de voortreffelijke studieboeken die op het oogenblik in omloop zijn.

De lage prijs van het boekwerk excuseert de tekorten te dien aanzien in geen deele.

J. Z.

RECTIFICATIE.

Ten gevolge van postvertraging, waardoor de gecorrigeerde proeven niet tijdig bij den drukker kwamen, zijn enkele woorden in onze vorige nummers niet juist:

Op pag. 321, No. 40, 24e regel van boven linker kolom te lezen: 342

„van het paleis van Artaxerxes te Suza in het oude Perzië... enz.“

Op pag. 334, No. 41, 27e regel van boven rechter kolom, te lezen: „met een twaalfstal Delftsche ingenieurs in Amerika... enz.“

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 43

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

26 OCTOBER 1940

VAN MENSCH TOT MENSCH.....

Wij, architecten en bouwkundigen, zijn allemaal gewone mensen! Ik weet wel, dat er onder ons zijn, die gaarne laten blijken, dat zij in de eerste plaats „Kunstenaar“ zijn, maar gelukkig behooren zij tot de uitzonderingen.

En nu is het vreemde, dat al die gewone mensen tegenwoordig zooveel ongewone dingen doen, als zij gaan bouwen.

Immers, nu moeten zij vooral niet gewoon doen, nu moeten zij iets bijzonders praesteeeren, zij moeten iets maken, dat vooral nooit eerder vertoond werd.

En waarom?

Omdat zij alleen op die manier iets schoons kunnen maken?

Omdat het alleen zóó praktisch bruikbaar wordt?

Omdat het alleen dan een beter verkoopsobject belooft te zijn?

Neen, collega's, alleen, omdat men bang is, voor „niet origineel“ aangezien te worden, omdat men bang is voor „duf“ of „versleten“ gehouden te worden, omdat men bang is ten achter te komen bij den collega, die wel iets nieuws „bracht“. De winkeljuffrouw, die vertelt, dat het toch heusch „heel nieuw“ is, ontbreekt slechts om het beeld te vervolmaken.

Nu is „angst“ altijd een slechte raadgever geweest en hij leidt den mensch op gevaarlijke zijsporen.

Originaliteit is een schoon begrip, doch wordt alleen in handen van de grootsten der grooten tot een mogelijkheid van hooger

schoonheid. Dufheid en versletenheid kunnen natuurlijk voorkomen, maar het gevaar is voor den architect, die zijn opgave met liefde tegemoet treedt, niet zoo groot. Maar och die collega, die verstrikt is in zijn zucht om altijd iets „nieuws“ te leveren en die alles wat op vroeger tijd wijst of aan traditie hangt met een schouderophalen voorbij gaat, dat is op den duur de meest ongelukkige mensch, dien men zich denken kan, want in den strijd om het „nieuwe“ is zijn werk soms reeds verouderd, voordat het in gebruik genomen wordt. Het „nieuwe“, dat nooit „nieuw“ kan blijven zal hem de ééne desillusie over de andere brengen.

Laten we onszelf en de menschheid dit alles besparen en laten we dus eindelijk weer probeeren om allemaal „gewoon“ te worden.

We zullen dan elkander gemakkelijker begrijpen, we zullen eerder gezamenlijk tot een uitspraak komen, die in onzen tijd verstaan wordt, terwijl het geheele volk ons beter zal kunnen volgen.

Daardoor wordt de weg geëffend tot een nieuwe verheffing van onze Cultuur, omdat we in ons werk weer als „Mensch tot Mensch“ met elkander zullen kunnen spreken.

Ir. A. VAN DER STEUR.

OPENINGSREDE DOOR PROF. IR. H. T. ZWIERS GEHOUDEN OP DE EERSTE BIJeenKOMST VAN DEN STUDIEKRING OVER EEN CORPORATIEVE ORDE IN HET BOUWVAK.*)

Mijne heeren,

Het nieuwe bestuur van den nieuwen Bond van Nederlandsche Architecten heeft U uitgenoodigd om in dezen studiekkring mede te werken om meer in het bijzonder te belichten de verschillende aspecten van een corporatieve orde voor en in ons bouwvak.

Het is verheugd, dat gij deze uitnodiging hebt aanvaard, en het is overtuigd, dat gij allen voor dit onderwerp bijzondere belangstelling hebt omdat U allen het bouwvak in zijn volle maatschappelijke beteekenis ter harte gaat.

Wat wij willen is een studiekkring, géén commissie.

Een studiekkring waar gesproken en geluisterd wordt.

En een studiekkring met een wisselend karakter.

Vandaag bevinden wij ons alleen onder architecten. En wel omdat naar onze overtuiging de architecten behooren tot de natuurlijke leiders in het groote werkgebied van het bouwen.

Maar een ander maal zult ge — naar ik hoop — in dit midden óók anderen zien. Vertegenwoordigers van andere vakgroepen uit dat groote werkgebied. Ik vertrouw, dat en uit de ondernemende en uit de handeldrijvende en uit de ambachtelijke arbeidsgroepen personen gevonden kunnen worden, die bereid zijn om tot dezen kring toe te treden. Een werkelijke studie-kring.

Het is mogelijk dat enkelen zich zouden afvragen of er op dit punt wel van studie sprake moet zijn. Er zijn er nog steeds, voor wie de woorden corporatief en corporatieve orde of alleen maar de woorden orde en ordening onbegrijpelijkheden zijn en mogelijk wel zullen blijven.

Wij zullen ook zonder hen studeeren over die orde, die... eigenlijk in een samenleving die waarlijk samen-leven wel een vanzelfsprekendheid zou moeten zijn.

Maar wél zullen wij ons hebben bezig te houden met enkelen,

*) Deze eerste bijeenkomst werd gehouden op Maandag 14 October 1940.

die van meening zouden kunnen zijn, dat de tijd om te studeeren nog nauwelijks meer daàr is. Tot hen zou ik willen zeggen, dat het studeeren, zoo als wij dat zien, niet moet zijn en ook niet kan zijn een theoretische vóórbehandeling zonder rechtstreeksche verankering in de werkelijkheid, maar dat men kan werken en dóórstudeeren, verder studeeren tegelijkertijd. Er valt steeds en overal te studeeren, vóór het doen, in het doen en dóór het doen zelf.

Er is geen tijd van studie, geen tijd van denkend rijpen en rijpend denken, die volledig van den tijd van het doen behoeft te worden gescheiden.

En wij komen dan ook niet tot U als vreemdelingen, die U vragen: Wij zijn op dit gebied vreemd en onbekend, wijs ons den weg.

Wij komen tot U als trekkers, die zich tevoren op den tocht wel degelijk hebben voorbereid, die den weg wel degelijk hebben verkend, maar die toch niet van meening zijn dat zij het daarom stellen kunnen zonder anderen, zonder hun hulp, zonder hun medewerking, zonder hun inzicht.

Gij weet, dat de leden van ons nieuwe bestuur waarlijk vandaag niet voor de eerste maal de vraagstukken van maatschappelijke en vak-orde ter hand nemen. Gij weet ook — wat mij persoonlijk betreft — dat ik nooit geschroomd heb, in welk gezelschap ook, aan mijn inzichten daarover uitdrukking te geven.

Er zijn anderen geweest, die deze vraagstukken niet allereerst in eigen kring, maar veeleer daarbuiten aan de orde meenden te moeten stellen. Die van meening waren, dat wij ons niet buiten de „politiek“ moesten houden.

Mijne heeren, ik geloof niet, dat wij ons buiten de politiek hebben gehouden, want in zijn eenige en waarachtige betekenis is de „politiek“ de behartiging van het algemeen welzijn en is het in eigen kring en vanuit eigen kring aan de orde stellen van de vraagstukken van vak-orde en maatschappelijke orde evenzeer „politiek“.

En het is gebleken een „politiek“ te zijn geweest, die de architecten nauwer heeft aaneengesloten en die de mogelijkheid heeft gegeven als gesloten vak-groep op te treden.

Er zullen daarbij vragen kunnen rijzen.

De vraag óf de architecten in een corporatieve orde van het bouwvak thuis hooren. De vraag óf zij dan elders thuis hooren en waar. De vraag zelfs óf de bouwkunst door de aaneensluiting der architecten en door een corporatieve orde gediend kan zijn.

Ik moge U, als inleiding tot dezen dag van mijn eigen inzichten daaromtrent een duidelijker beeld geven.

Ik zal daarbij niet uitgaan van de al te simplistische opvatting, dat de geschiedenis dit of dat bewijst. Het moge wáár zijn, dat in het algemeen b.v. de groote perioden van bouwkunstgeschiedenis samen vallen met perioden van een duidelijke maatschappelijke orde, tot het trekken van conclusies daaruit mogen wij niet besluiten op grond van de verschijnselen alleen. Wanneer wij alleen letten op de uiterlijke verschijnselen, dan kan men, terecht, ook op andere feiten wijzen. Ik denk daarbij aan wat in tijden van mindere gebondenheid en tijden van weinig duidelijke maatschappelijke orde aan hoogtepunten van kunst werd voortgebracht. Ik denk aan Goethe en Schiller, aan Beethoven en anderen. En ik denk, zelfs op het maatschappelijk toch zoo gebonden arbeidsgebied als dat van het bouwen aan een vrijwel onomstreden figuur als Östberg.

Individuele hoogtepunten van kunst in tijden zonder de maatschappelijke- en vak-gebondenheid van de groote bouwkunstperioden.

Eenerzijds duidelijke voorbeelden van het verband tusschen bouwkunst en samenleving. Anderzijds duidelijke afhankelijkheid van de kunst van den individueelen kunstenaar.

Tegenstrijdigheid? Schijnbaar wel.

Wanneer wij ons beperken tot het aanschouwen van de feiten, van de zichtbare, de tastbare, de waarneembare uiterlijke verschijnselen.

Maar géén tegenstrijdigheid meer wanneer wij begrijpen, dat deze zichtbare, tastbare en waarneembare uiterlijke verschijnselen niet méér zijn dan verschijnsel. In den waren zin van het woord.

Datgene wat — waarneembaar — naar buiten verschijnt.

Verschijnsel dus van iets.

Van een bestaande, een levende oorzakelijkheid, die het verschijnsel verwekt. Wie alleen den buitenkant van de dingen, de schaal, de „feiten“ kan of wil waarnemen, die moge „zien“, maar hij blijft ziende blind.

Blind voor het innerlijk, de kern, de beweeg-reden van datgene waarvàn de wáár-neembare werkelijkheid het verschijnsel is.

Toch kunnen wij — in eersten aanleg — alléén het verschijnsel wáár nemen.

Wij kunnen alleen waarnemen het naar buiten verschijnende, dat tot ons komt via onze zintuigen, dat zijn, in onze prachtige Nederlandsche taal zoo kernachtig uitgedrukt, de t u i g e n, de werktuigen van den z i n.

Zij brengen het uiterlijk, het waarneembare verschijnsel, het „feit“ tot ons denken, opdat ons denken het w e z e n, het innerlijk zijn, de levende oorzakelijkheid er van moge verstaan.

En ook wanneer wij dit niet allen op gelijke wijze verstaan, dan toch hebben wij voor den z i n der dingen in het algemeen, voor de levende oorzakelijkheid van alle verschijnsel in het geheel der dingen één gemeenschappelijken naam: God.

Niet door conclusies uit een verwachte analogie van de feiten, maar alleen door terug te gaan tot den z i n der verschijnselen, dat is tot God, kan de geschiedenis tot leering zijn.

Wij willen zien en v e r s t a a n.

Voor zoover het den mensch gegeven is te zien en te verstaan.

Hoe en wanneer kunnen wij de dingen verstaan?

Ons is — in het geheel van de Schepping — gegeven het l e v e n.

En in dat leven de potentie tot levensverrichtingen.

O n b e w u s t e è n b e w u s t e.

Beide in twee categorieën denken en doen.

En beide daarin met tweeërlei gerichtheid.

Beide ingesteld op het passieve, het opnemen, het ervaren, het ondergaan van werking van buitenaf, in-werking dus.

En beide ingesteld op het actieve, het zelf in-werken naar buiten, het zelf werkzaam zijn.

Eerste on-bewuste ervaring van het d o e n is het wáár-nemen door middel van de zintuigen. Het m o e t e n waarnemen van de natuur, dat is het naar buiten tredende verschijnsel van wat in de Schepping vóór ons en óók voor óns is gegeven.

Eerste on-bewuste ervaring van het d e n k e n is de er-kenning daarvan.

Nà die er-kenning van God en Schepping als het éérste richt tot denken zich, nu in bewuste zelf-werkzaamheid en weer door middel van het d o e n van de zintuigen, opnieuw tot de natuur. Om daarvan de veelheid der verschijnselen te onderzoeken en den zin der verschijnselen nader te l e e r e n kennen.

Aan het zich richten tot de natuur als verschijnsel Gods ontleent de mensch zijn k e n n i s.

Met onderzoeken en leeren kennen kan hij echter niet volstaan.

Hij kan zelfs niet leven (en dus niet komen tot onderzoeken en leeren kennen) zonder zelfwerkzaamheid naar buiten.

En hij kan alleen maar zelf werken met de m i d d e l e n die de Schepping hem verschaft. Hij werkt met zijn eigen middelen, d e n k e n e n d o e n en met de middelen buiten zich zelf, zowel stoffelijke als onstoffelijke.

Het is daarbij hetzelfde denken, dat zich richtte tot de natuur om te komen tot kennis, dat nu leiding geeft bij het doen, bij de zelfwerkzaamheid naar buiten.

Het zijn d e z e l f d e zintuigen, waarmee hij zich waar-nemend tot de natuur richtte, die nu in zelf-werkzaamheid, in het kunnen, de werktuigen van zijn zin, van zijn wil zijn.

En het zijn dezelfde middelen, die hij in de natuur heeft leeren kennen, waaraan hij zijn kunnen verricht.

Zoo geeft het denken leiding bij het doen. En de middelen zijn de in de natuur gegevene, waarin de mensch nu zelf schepend of beter voort-brengend, verder-brengend handelt.

Om daarmee te voorzien in zijn onderhoud.

In den waren zin.

Niet alleen in eng materieelen zin.

Maar in den zin van het onderhouden, het in stand houden van het hem van God gegeven leven. En het doen voortbestaan van dat leven.

Als een daad-werkelijke erkenning van den plicht datgene wat ons gegeven is in stand te houden en te doen voortbestaan.

Al datgene wat van God is, wat naar Zijn wil is en wat wij als een onontkoombare gegevenheid hebben te aanvaarden, noemen wij natuur.

Al dat gene wat van den mensch is, wat naar menschenlijken wil in zelfwerkzaamheid van onderzoek en voortbrenging geschiedt, noemen wij cultuur.

Zoo gaat, in alles, de natuur aan de cultuur vooraf.

En zoo kan de cultuur alleen dan zin hebben wanneer daarin de natuur wordt erkend als het eerst gestelde, het vóór alles en voor alles gestelde.

Hier mag geen begripsverwarring optreden.

De natuur is niet God zelf, maar de w a a r n e e m b a r e v o r m van Zijn werk. En de cultuur is niet de mensch of de menscheid zelf, maar de waarneembare vorm van menschenlijk denken en doen.

Alles wat waarneembaar tot ons komt, komt dat op een bepaalde wijze, in een bepaalden vorm.

Alle doen en handelen is tevens het geven van vorm.

Wij onderscheiden daarbij bewust en onbewust handelen.

Ademen e.d. zijn onbewuste handelingen, handelingen van natuur.

Tot de cultuur behoort alles wat de mensch bewust verricht tot instandhouding en voortzetting van het leven.

En daarbij treedt voor alle b e w u s t e handeling een duidelijke onderscheiding op; ademen e.d. onbewuste handelingen doet de mensch individueel.

Niet gebonden aan andere individueele menschen.

Bij géén van de b e w u s t e levensverrichtingen echter kan hij geheel alleen en op zich zelf staand blijven. De natuurlijke voortplanting moge als daad zelf in natuur onveranderlijk en buiten den menschenlijken wil bepaald zijn, het verrichten van de daad is een bewuste handeling in gemeenschap.

De voorziening in het levensonderhoud blijft, hoe eng men ook het begrip behoeft moge stellen, een handeling in gemeenschap.

Alle b e w u s t e levensverrichtingen zijn gebonden aan anderen. Tot de cultuur behoort dus onherroepelijk het sociale, het g e m e e n s c h a p p e l i j k e.

In de cultuur erkenne de mensch echter de natuur als het e e r s t gestelde, het v ó ó r alles en voor a l l e s gestelde.

Evenals in de natuur geleding bestaat naar aantal en naar aard of soort en naar functie of plaats in het geheel, een geleding, die wij noemen de natuurlijke orde, evenzeer zal er in de cultuur een sociale orde dienen te zijn naar aantal, naar aard en naar functie in het geheel.

Geen be-dachte geleding, geen kunst-matige. Maar een natuurlijke, een organische.

Zoo dient in de sociale orde vereenigd te zijn wat van nature één is en gescheiden, wat van nature gescheiden is. Er dient te zijn eenheid en veelheid, verbondenheid en gescheidenheid, gelijkheid en ongelijkheid, kwantiteit en kwaliteit.

En daar waar van nature gelijkheid is, dient van die gelijkheid te blijken.

En evenzeer dient daar, waar ongelijkheid is, van die ongelijkheid te blijken.

Dat wil zeggen er zij gelijkheid van het van nature gelijke.

Maar rangorde, natuurlijke hiërarchie van waarden voor het van nature ongelijke.

Geen verwisseling ook van waarden.

Géén stellen van het getal, de kwantiteit, als maatstaf, dáár waar naar het wezen het getal geen natuurlijke maatstaf is.

Géén primaat naar den tijd, daar waar het eerste in den tijd niet van nature het eerste in waarde is.

Verbondenheid van wat van nature verbonden is.

Samen-werking van wat van nature samen werkt.

Dus van wat de voortplanting, het voortbestaan in engeren zin betreft de g e l e d i n g in die eenheden, die van nature de voortplanting bepalen; dus de eenheid van man, vrouw en kinderen, het gezin als eerste grondslag voor de sociale orde.

Verbondenheid van wat van nature verbonden is.

Samen-werking van wat van nature samen-werkt.

Dus voor wat den aard en de soort betreft de g e l e d i n g in die eenheden, die van nature den aard en de soort bepalen, dus de eenheid van volksgroep en volk als grondslag voor de sociale orde.

Verbondenheid van wat van nature verbonden is.

Samenwerking van wat van nature samen-werkt.

Dus voor wat plaats of functie in het culturele leven betreft de g e l e d i n g in die eenheden, die van nature plaats en functie bepalen.

Geleding in corporaties of gemeenschappen.

Gemeenschappen naar gelijkheid van denken en naar gelijkheid van doen (richting-gemeenschappen en vak-gemeenschappen).

En samen-werking, cooperatie van die corporaties, in grootere éénheden naar samen onderzoeken (studiegemeenschap), naar samen denken en willen (doel-gemeenschap), naar samen arbeiden in grooter verband (bedrijfs-gemeenschap).

Geleding en samen-voeging.

Naar soort en naar plaats.

In het grootere geheel en in de deelen van dat geheel.

En dat naar een natuurlijke hiërarchie van waarden.

Want zonder dit laatste blijven geleding en samenvoeging kunstmatig en niet gevormd náár de natuur. Onorganisch dus.

Dat is, naar mijne overtuiging, de algemeene grondslag van wat de samenleving heeft na te streven.

Wij gelooven dat wij naar de mogelijkheden van het heden en op dit beginsel ten slotte gericht onze nieuwe gemeenschappelijke architectenorganisatie hebben opgebouwd.

En wij gelooven dat wij daarmee de mogelijkheid hebben geschapen om, en als individueele werkers en als vakgroep van

gelijksortige werkers op de juiste plaats te kunnen worden ingeschakeld in een sociale orde die van gelijke beginselen zou uitgaan.

Ik kom daar zoo aanstonds op terug.

Maar tevoren wil ik nog antwoord geven op de vraag, waarom wij nu óók gelooven, dat die bouw van onze nieuwe organisatie bevorderlijk kan zijn en als God 't geeft zal zijn voor de bouwkunst.

Ik moge nog even teruggaan.

Elk menscheijk voortbrengsel is product van denken en doen, product van kennen en kunnen.

Maar is dan niet juist wat wij kunst noemen de hoogste menscheijke praestatie van kunnen?

En is deze uit der aard niet juist volstrekt gebonden aan en bepaald door het individueele kunnen? Door de gave?

Dat zou zoo zijn en dat zou inderdaad de eenige mogelijkheid tot kunst in het algemeen zijn, wanneer de zelfwerkzaamheid van den mensch zich tot de afzonderlijke individuen — ieder voor zich — beperkte.

Niet alleen is dat echter, gelijk wij gesteld hebben, niet het geval in een cultuurdoorsnede van het heden, maar evenmin is dat het geval in een cultuurdoorsnede door den tijd.

Kennis is nooit alleen eigen verworven kennen.

En kunde is nooit alleen eigen verworven kunnen.

Maar in eigen kennen en in eigen kunnen is steeds en te allen tijde verwerkt óók het kennen en kunnen van anderen.

Het kennen en kunnen van tijdgenooten.

En het kennen en kunnen van voorgelachten.

De cultuur beperkt zich niet tot het heden, maar strekt zich uit van het verleden over ons heden naar de toekomst.

De verbondenheid in het gezin is van nu en van vroeger en is er vóór de toekomst.

De verbondenheid in het volk is van nu en van vroeger en is er vóór de toekomst.

De verbondenheid in het vak is eveneens van nu en van vroeger en vóór de toekomst.

In de cultuurdoorsnede van het heden is grondslag van de sociale orde de geleding in en de samenwerking van en in natuurlijke eenheden. De geleding nu. Maar er is evenzeer geleding en samen-werking in den tijd. De geleding in volks-gemeenschap en vakgemeenschap strekt zich óók uit dóór den tijd.

En in de cultuurdoorsnede door den tijd is de samenwerking duidelijk te onderkennen als... eenerzijds de leerszaamheid in kennen en kunnen, het in-werkende, het ervarende, anderzijds de mededeelzaamheid, de zelfwerkzaamheid gericht op de toekomst.

Inderdaad, ieder individu moet opnieuw beginnen met het leeren kennen en het leeren kunnen.

En waar de verbondenheid in den tijd wordt ontkennd, waar kennen en kunnen van vroeger niet worden aanvaard, daar kan alleen de individueele gave de mate van kunnen bepalen.

Daar maakt een enkele begaafde op zich zelf staande, eenzame „kunst“.

En daar wordt door de minder begaafden, worstelend met opgaven, die aan het verworven eigen kennen en eigen kunnen eischen stellen die ver boven hun bereik liggen, een erbarmelijk resultaat voortgebracht. Zij trachten zichzelf en hun werk den „schijn“ van kunstpraestatie te geven, door zich aan het voorbeeld van de „begaafden“ te spiegelen. Zij zien daarvan de „vormen“, de uiterlijke verschijnselen en nemen die over. Naar

de mate van hun bekwaamheid volgen zij de manieren van de „grooten“ in het vak.

Zonder vak- en volks-overlevering zijn enkele begaafde kunstenaars eenzamen en onbegrepenen en de anderen manieristen geworden.

Dáár is sprake van individueele kunstpraestatie, maar niet van een waarlijke cultuur, want deze kunstpraestatie berust niet op de natuurlijke verbondenheid van wat van nature verbonden is, niet op de natuurlijke eenheid van leerzaamheid en mededeelzaamheid, niet op de natuurlijke overlevering.

Wanneer daarentegen het individueele kennen en het individueele kunnen niet berusten op het persoonlijk verworvene alléén, maar wanneer deze berusten op het persoonlijk en gezamenlijk verworvene, wanneer deze dus wordt gedragen en door de natuurlijke samen-werkingen in het heden en door het in vak en volk als cultuurgoed overgeleverde, dan is niet meer alleen de individueele mate van kennen en kunnen de maat-staf, waarnaar de cultuur bepaald kan worden.

Dan wordt de cultuur bepaald door het overgedragen cultuurgoed als basis en door het eigentijdsche vermogen aan kennen en kunnen.

Dan kan ook de minder begaafde tot een zoo groote mate van kennen en kunnen komen en tot een zoo juist gecoördineerd vermogen tot voortbrengen, dat ook zijn werk in de cultuur van den tijd een waardige plaats heeft.

Dat werk is dan niet een stuk eigen, op zich zelf staande cultuur, maar een stuk vak- en volkscultuur. En die vak- en volkscultuur hebben hem, in de overlevering de mogelijkheid gegeven, de macht dus, om iets van waarde tot stand te brengen.

Dan, maar ook dan alleen, ligt het deelhebben aan een waarlijke cultuur binnen zijn macht.

Anders ligt het ver boven zijn macht.

En voor het werk van de hoogst begaafden is het net zoo.

Ook hun „kunst“ kan alleen dan van de eenzaamheid worden verlost en tot deelhebben in een waarlijk cultuurleven komen, wanneer hij wortelt in de vak- en volks-overlevering, zonder daarbij het samen-werken nu en dus de in het nu uit die samenwerking te voorschijn tredende behoeften te ontkennen.

Het heeft geen zin te ontkennen dat er grotere en kleinere bekwaamheid is, hooge en geringe begaafdheid.

En dater te allen tijde een natuurlijke hiërarchie naar bekwaamheid zal bestaan.

Maar evenmin heeft het zin te ontkennen dat, zeer in het algemeen gesproken, en vele „grooten“ en vele „kleinen“ de verbondenheid in vak en volk en de verbondenheid in vak- en volks-overlevering te weinig als grondslag hebben gesteld. Deze algemeene verbondenheid nu en in de overlevering is de eenige grondslag voor een waarlijke cultuur, gebaseerd op een algemeene gerichtheid naar de natuurlijke orde en dus op een natuurlijke hiërarchie van waarden.

Wij zullen, allen tezamen, dien natuurlijke grondslag terug moeten vinden, wil uit dezen tijd de mogelijkheid tot een waarlijke vak- en volkscultuur kunnen opgroeien.

D.i. de mogelijkheid tot stijl.

Waarin dan wat nu een eenzame individueele kunstpraestatie zou zijn, wordt tot een hoogtepunt van den stijl, in een algemeene bouwkunstige volkscultuur.

Mijne heeren, ziedaar de motiveering van ons geloof dat de vereeniging van allen die ons mooie vak beoefenen in één cor-

poratie óók en juist in het belang van de bouwkunst kan zijn. Hopen wij dat zij het ook zal mogen zijn.

Het is nu tijd om onze ware grondslagen terug te vinden, te zamen. Want het bouwen dat de volks-gemeenschap noodig heeft is niet het bouwen van enkelen, maar van velen.

En die velen hebben tezamen een ontzaglijke verantwoording tegenover tijd en historie.

Met het totstandbrengen van corporaties als de onze alleen is echter de vak-orde nog slechts in een allereerste begin van geordenden socialen opbouw getreden.

Want deze corporatie kan alleen maar in zich zelf op een bepaald en beperkt gebied werkzaam zijn.

Zij kan in zich zelf de artistieke, de technische en de moreele zijde van de maatschappelijke verantwoordelijkheid behartigen en zal daarmee de grondslagen van bouwkunst, van bouwtechniek en vak-moraal kunnen verstevigen, maar zij zal zelfs dat niet volledig kunnen doen zonder anderen.

En zoodra zij op die grondslagen in de werkelijkheid moet gaan bouwen, zal zij samen-werkende, samen-arbeidende, verhouding dienen te hebben tot anderen.

Allereerst tot die anderen, met wie zij tezamen de bouwwerken in arbeid, door werken tot werkelijkheid moet brengen.

Van nature leidt de architect dat werk.

Maar hij is niet bij machte het te verwerkelijken zonder den arbeid van mede-arbeiders. Zonder de hogere en lagere ambachtslieden, waaronder ik ook de uitvoerders, opzichters en tekenaars zou willen begrijpen.

De samenwerking dient dus allereerst te zijn een samenwerking met de gemeenschappen van ambachtslieden.

Naar mijne meening dienen ook deze in vak-groepen te worden samengebracht, alweer om in eigen kring de grondslagen van arbeid in kunnen en kennen en de vakmoraal hoog te houden. Deze corporaties dienen dus óók te zijn ware vak-vereeningen. Vereenigingen, welken het vak, het ambacht ter harte gaat.

Daarom is naar mijne meening het georganiseerd zijn van de ambachtslieden alleen vruchtbaar voor een waarlijke orde, wanneer de organisatie vakgroepsgewijs is opgebouwd.

Tusschen de architecten en de ambachtslieden vinden wij vele groepen, die bij de bestaande orde zeker noodig zijn, maar waarvan het principieele karakter in het bouwen minder vanzelfsprekend is.

Tot deze groep behooren de ondernemers, de aannemers, de onderaannemers, die op gelijken grondslag georganiseerd dienen te zijn in vakgroepen.

Dit zijn de eigenlijke werkers in het bedrijf.

Daarnaast staan degenen die niet in het bedrijf, maar vóór het bedrijf werken.

Sommigen daarvan doen dit principieel en uitsluitend, dus fabrikanten en handelaren, alleen werkend voor de bouwbedrijven. Anderen behooren wel principieel, maar niet uitsluitend tot de mede-werkers, dus fabrikanten en handelaren, niet alleen werkend voor de bouwbedrijven.

En weer anderen werken slechts incidenteel mede, zooals transportwezen e.d.

Er zal moeten worden nagegaan in hoeverre deze groepen binnen de gemeenschappelijke organisatie van het bouwbedrijf als geheel zullen moeten vallen.

Wanneer men stelt, dat de eerste groep, dus zij die uitsluitend fabricerend of handelend optreden voor de bouwnijverheid, binnen een gemeenschappelijke orde van het bouwbedrijf thuis hooren, dan rijst de vraag of zij toch, naar buiten, niet óók ergens anders thuis hooren.

Dit geldt voor hen die niet uitsluitend of slechts incidenteel voor de bouwnijverheid werken natuurlijk in nog sterkere mate.

En daaruit moge blijken dat ook in een volledige gemeenschappelijke orde van het bouwbedrijf, die wij b.v. het bouwschap kunnen noemen, verbindingen van verschillende corporaties of gemeenschappen naar buiten mogelijk moeten zijn.

Wanneer wij dit vooropstellen, dan kan het bouwschap dus een in zich zelf sluitend geheel vormen, dat naar buiten natuurlijk gebonden dient te zijn, maar dat naar binnen vrij kan zijn.

Zooals elk zelfstandig organisme in een natuurlijke opbouw vrij en zelfstandig is naar binnen, maar naar buiten gebonden aan andere zelfstandigheden en daarmee deel uitmaakt van een groter geheel.

Dit beteekent dus: uitdrukkelijke gebondenheid van het bouwschap naar buiten, te bereiken in den vorm van medezeggenschap van een groter organisme in de leiding van het bouwschap.

En het beteekent: vrijheid naar binnen, te bereiken door toekenning aan het bouwschap als een natuurlijke consequentie van ordenende bevoegdheid binnen het eigen werkgebied.

En datzelfde wat geldt voor het bouwschap als geheel zal ook moeten gelden voor de afzonderlijke deelen, de vak-gemeenschappen.

Daarbij rijst de vraag of hier behalve de vakgroepindeeling óók niet een regionale deeling van het bouwschap zal moeten volgen. Opdat regionaal de uitvoering van ordenende maatregelen en de samenwerking kunnen worden behartigd.

Persoonlijk zie ik het zóó, dat alle „corporaties“ in den staat zooveel mogelijk in dezelfde kringen en districten gedeeld zouden moeten zijn, waardoor samenwerking, op elk gebied, naar binnen en naar buiten, op de meest eenvoudige wijze tot uitvoering zou kunnen komen.

Het is immers zoo, dat alleen in kleinere werkgemeenschappen vruchtbaar gewerkt kan worden.

Óók in „werk“ van besturen en uitvoeren.

Daarom zie ik ook zoowel in de organisatie van het bouwschap als in den opbouw van de afzonderlijke vak-gemeenschappen een kleine besturende kern met verstrekkende bevoegdheden als een noodzaak, zonder daarbij aan de verplichting, om van het gebruik van die bevoegdheden verantwoording af te leggen, te willen tornen. Integendeel.

In het beeld, dat ik U tot nog toe schetste is het bouwschap als geheel dus niet de som van zijn deelen, maar méér dan die som: de organische bedrijfsgemeenschap van de afzonderlijke vak-gemeenschappen.

Niet minder en niet meer.

Wat zou nu tot de taak van het bouwschap behooren en wat niet?

M.i. behoort wel tot haar taak de regeling van al datgene wat geheel binnen haar eigen gebied blijft.

Vervolgens behoort tot haar taak al datgene waarvoor zij namens het bouwschap als geheel naar buiten kan optreden. Maar tot haar taak behoort m.i. niet datgene wat behoort tot het specifieke gebied van één of eenige der corporaties en wat toch niet binnen die corporaties alleen kan worden geregeld.

Ik denk daarbij aan de relatie van bouwen en beeldende kunsten. Aan de relatie van bouwtechniek en andere technieken.

Ook aan de relatie van de „vrije“ architecten met de beoefenaren van andere vrije beroepen.

Ik denk — om niet bij de architecten-relaties te blijven — aan

die van de ondernemers, de fabrikanten en de handelaren met handel en verkeer in het algemeen.

Zoo zien wij naast de geleiding van de sociale orde in bedrijfs-gemeenschappen een andere, m.i. evenzeer noodzakelijke geleiding, n.l. die van de doel-gemeenschappen, van nature andere soort-gemeenschappen.

Zoo zullen de architecten deel moeten hebben in de bedrijfs-gemeenschap van het bouwen en in de doelgemeenschappen van de kunsten, van de technische wetenschappen en technisch kunnen en mogelijk van de vrije beroepen.

En zoo zullen andere groepen deel kunnen hebben en in de bedrijfsgemeenschap van het bouwen en in de doelgemeenschappen van techniek en ambacht, van handel, nijverheid en verkeer e.d.

Ook denk ik aan de relatie van het bouwbedrijf met grond en grondstoffen die andere verbindingen naar buiten van het bouwschap en van zijn deelen noodig zullen maken.

Verder denk ik aan het onderwijs.

Wanneer wij uitgaan van de tegenwoordige onderwijsstoestan-den, die in feite, buiten de studie van de medicijnen en een enkele andere uitzondering, neerkomen op een volkomen scheiding van vak-opleiding en vak-praktijk, dan zou de aanraking met onderwijs en opleiding voor elke vakgroep een eigen verbinding naar buiten of hoogstens een verbinding elk-voor-zich in een buiten het bedrijf staande onderwijs-gemeenschap betekenen.

Het komt mij voor, dat de opleiding en in het ambacht en in de lagere en hogere techniek meer dan tot dusverre weer met de vakpraktijk verweven dient te zijn.

En dat het verkrijgen van graden en titels c.q. bevoegdheden tot uitoefening en vestiging mede door en in de vakpraktijk dient te worden verkregen.

Daarmee zou dan worden erkend de hiërarchie naar bekwaamheid, die er is en er zal blijven en die wij — doch uitsluitend als overgangmaatregel — tijdelijk binnen onze nieuwe organisatie hebben gesteld en die naar mijn overtuiging eigenlijk óók in andere vak-groepen gesteld behoorde te worden. Maar bij die erkenning van graden en titels, verkregen mede door en in de vak-praktijk zou tegelijk de hiërarchie

naar bekwaamheid verplaatst worden naar een plaats buiten de vakgemeenschap zelf, naar de plaats waar die hiërarchie van nature thuis hoort, naar een vroeger stadium, een stadium van leerling-wezen of van een lagere vakgroep, voorafgaande aan het toetreden tot de vakgroep zelf of tot een hogere vakgroep.

Dit immers is de natuurlijke weg.

Geén onderscheiding in de vakgroep. Wel onderscheiding buiten of voorafgaande aan de vakgroep. En waar noodig dus onderscheiding van verschillende vakgroepen.

Mijne heeren, ik geloof U hiermee een zeer algemeen beeld te hebben gegeven van de vele facetten, die het onderwerp, waarvoor wij hier te zamen zijn gekomen, vertoont.

Uit der aard is dat beeld niet meer dan een schetsplan.

Wat niet wil zeggen dat ik mij ten aanzien van het uitvoerings-ontwerp, van de algemeene details en van de nuchtere realiteit van de verwerkelijking, de uitvoering, nog in het geheel géén beeld zou hebben gevormd.

Ik deponeer hier echter bewust alleen dit schetsplan.

Het heeft geen zin de monsters van den steen aan te dragen en te discussieeren over de samenstelling van de specie, als er niet eerst een voornemen is om te bouwen en een bouw-plan.

Ook hier de hiërarchie van waarden.

In de idee, in het zich vormen van het denkbeeld gaat het algemeene, het schetsplan vooraf en volgt het bizondere, de detaillering.

In de uitvoering wordt — omgekeerd — uit het kleine het groote gebouwd. Uit de deelen het geheel.

Mijne heeren, ik vertrouw dat U in dezen wisselenden en mogelijk rouleerenden kring ook met der daad werkzaam zult willen zijn en dat Uw spreken hier gedragen moge zijn door den wil tot samenwerken.

En ik vertrouw, dat gij, zoo gij hier zwijgt en slechts toelustert, dit alleen zal zijn omdat gij niet wilt herhalen of omdat gij aan het gesprokene niets hebt toe te voegen. Ik vertrouw dat Uw zwijgen niet zal zijn een uiting van vrees voor openhartigheid, dus een onbewuste onopenhartigheid, noch uiting van een bewuste onopenhartigheid die zijn grond vindt in het voornemen zich niet uit zijn tent te laten lokken.

OVER NATUURSTEEN EN ZIJN HOUDBAARHEID.

Ofschoon Vitruvius in zijn opsomming van de negen gebieden, die doorgeschikt moeten worden door hem die eerlang architect wil zijn — taal, teekenen, wiskunde, geschiedenis, wijsbegeerte, muziek, gezondheidsleer, rechtspraak, sterrenkunde — niet de geologie noemt, meen ik toch dat zeker inzicht in dit deel der wetenschappen hem in vele gevallen uitstekend te pas kan komen. Ik zal trachten in dit artikel een en ander van de kennis der gesteenten te vertellen, en in verband daarmee iets over de wijze waarop gesteenten aan verweering zijn blootgesteld.

De geologie neemt het begrip gesteente wat ruimer dan het spraakgebruik. Het doet er in die wetenschap niet toe of het gesteente een deel is van een vaste rots, of dat het gaat om los zand, veen, klei of grind. Alle hebben zij eenmaal deel gehad aan de samenstelling van de aardkorst.

De kennis der gesteenten houdt zich met de samenstelling, de eigenschappen en het voorkomen daarvan bezig, en is voor den architect van belang omdat bij nagenoeg elk bouwwerk wel een of ander gesteente in den vorm van natuursteen tot toepassing komt.

De gesteenten zijn opgebouwd uit mineralen, die in den regel niet amorf maar kristallijn zijn. Deze kristallen kunnen meestal niet hun fraaien idealen kristalvorm verkrijgen, maar hebben — tegen de verdrukking in — afwijkende kristallen gevormd.

Bepaling van de in de gesteenten op te merken mineralen geschiedt met het vergrootglas of met het bloote oog. Kleur en glans kunnen daarbij van belang zijn; soms kunnen de kristalvorm en zichtbare spijtrichtingen een zeker houvast geven.

Het onderzoek naar de hardheid der mineralen geschiedt door krassen met een vergelijkingsmateriaal waarvan de hardheid bekend is, en wel volgens de bekende schaal van Mohs, waarin de tien hardheden opklimmen van 1. talk, 2. steenzout, 3. kalkspaat, 4. vloeispaat, 5. apatiet, 6. veldspaat, 7. kwarts, 8. topaas, 9. korund, tot 10. diamant. Voor een praktische vergelijking wordt de hardheid van den vingernagel op 2.5 en van het zakmes-staal op 6 gesteld.

Om een overzicht te verkrijgen van de bestaande gesteenten dienen zij in groepen ingedeeld te worden. Dit geschiedt in den regel naar hunne ontstaanswijze in drie groote groepen: de

stollingsgesteenten, de afzettingsgesteenten of sedimenten, en de metamorfe gesteenten.

1. Stollingsgesteenten zijn door vastworden van gloeiend-vloeibare stoffen ontstaan, en kunnen uit diepers lagen, door oudere gesteenten heen, omhoog komen.

2. Sedimenten zijn ontstaan uit afvalproducten van andere gesteenten, door transport en door opnieuw afzetten.

3. Metamorfe gesteenten zijn uit beide vorige groepen ontstaan door verandering ten gevolge van druk, van temperatuursverhoging, en door omkristallisatie.

1. Stollingsgesteenten.

Deze worden opnieuw in twee groepen verdeeld: de dieptegesteenten, en de uitvloeiingsgesteenten, al naarmate de stollingsproducten in de diepte dan wel aan de aardoppervlakte tot stolling zijn gekomen. Tot de eerste behooren de granieten, syenieten, diorieten en gabbro's; tot de laatste o.a. de porfieren, trachieten, diabazen en bazalten.

1a. Dieptegesteenten.

Typisch voor den bouw der dieptegesteenten is de richtinglooze structuur.

De hoofdbestanddeelen der granieten zijn: kwarts, veldspaat, glimmer en eenige donkere mineralen, in hoofdzaak ijzer- en mangaanverbindingen.

De toepassing der granieten is afhankelijk van kleur en samenstelling; niet alle granieten zijn even goed tegen de atmosferische invloeden bestand. Drukvastheid gemiddeld 1500 kg/cm², soms tot 2500 kg/cm² stijgend, maar ook wel minder dan 500 kg/cm². Trekvastheid ongeveer 30 kg/cm². Geringe weerstand tegen snelle temperatuurswisselingen, daardoor weinig bestand tegen brand. Tamelijk goed te bewerken. Afslijting gering. Soortelijk gewicht 2.59-2.73.

Syenieten onderscheiden zich door het ontbreken van kwarts. Zij vertoonen hoofdzakelijk dezelfde veldspaat als de granieten (orthoklaas), en hebben dezelfde richtinglooze structuur der samenstellende mineralen. De druvastheid ligt tus-schen 1500 en 2000 kg/cm², het soortelijk gewicht tusschen 2.7 en 2.9. Syenieten komen veel minder voor dan granieten, veel gesteenten die syeniet genoemd worden, zijn het niet. De z.g. labrador uit Noorwegen is een typische syeniet.

Diorieten vertoonen een andere veldspaatsoort (plagioklaas), en kunnen al of niet kwarts bevatten. De druvastheid ligt tusschen 1500 en 2400 kg/cm², het soortelijk gewicht tus-schen 2.72 en 2.97. Het zijn door hun rijkdom aan donkere mine-ralen meestal donkere gesteenten. Het z.g. „zwart Zweedsch graniet" is in den regel een dioriet.

Gabbro's onderscheiden zich eveneens door plagioklaas als hoofdbestanddeel, terwijl kwarts niet voorkomt. Het zijn donkere tot zwarte gesteenten, die een druvastheid van 1800—2800 kg/cm² hebben, en een soortelijk gewicht van 2.7-3.1. Zij zijn taai en uiterst moeilijk te bewerken, maar daardoor ook zeer goed houdbaar en polijstbaar.

In verband met de verweering is het van belang te weten, dat kwarts in de natuur het onverweerbare mineraal is. Kwarts kan alleen door stooten verbrijzeld, verkleind of afgerond worden, maar verandert niet van samenstelling. Kwarts vormt de witte grindkorrels, het rivierzand, tenslotte het fijne duinzand.

De veldspaten daarentegen zijn — ofschoon langzaam — verweerbaar, en vallen op den duur uiteen. Zij geven tenslotte in de fijnste verdeling: de klei.

De voor deze groep belangrijke glimmer komt in twee variëteiten voor, de witte en de zwarte glimmer. Hiervan is de eerste onverweerbaar, de laatste echter gaat gemakkelijk tot verweering over. (Bruinkleuring in goedkope granietsoorten).

1b. Uitvloeiingsgesteenten.

Het stollen der uitvloeiingsgesteenten begint reeds in de diepte, en zet zich voort nadat de stroom onder drukvermindering vrij

komt. Het stollen gebeurt daardoor in twee etappes, waardoor de z.g. porfierische structuur ontstaat: een grondmassa van kleine kristallen, waarin grotere kristallen zijn opgenomen.

Alle bovengenoemde dieptegesteenten hebben natuurlijk hun eigen uitvloeiingsgesteenten: de granieten kwartsporfieren, de syenieten trachieten, de diorieten andesieten en de gabbro's diabazen, melafieren en bazalten.

Hiervan zijn in het bouwwerk o.a. de trachieten van belang, die door hun typische speciale gewijzigde veldspaatkristallen (sanidien) spoedig tot verweering overgaan. Zij zijn poreus en bevriezen daardoor spoedig. De sanidienkristallen verweeren geheel en vormen groote gaten in den steen. (Drukvastheid trachiet 600—200 kg/cm², soortelijk gewicht 2.44-2.79). Als bekledingssteen wordt dikwijls in dunne platen een diabaas-soort toegepast, die in de praktijk „syeniet" wordt genoemd.

1c. Tuffen.

Vulkanische uitbarstingen hebben tengevolge, dat gesteente-deelen door vrijkomende gassen meegesleurd worden, stollen, en als asch of bom naar beneden komen. Zij vormen de tuffen en het bims (trachietuf). (Drukvastheid van tufsteen 100—400 kg/cm², soortelijk gewicht 1.2-2.3).

2. Sedimenten.

De sedimenten vormen een van de bovengenoemde gesteenten principieel verschillende groep, zij ontstaan uit de afbraak van andere gesteenten, waartoe o.a. vorst, plantengroei, temperatuurswisseling, water, medewerken.

Karakteristiek voor de gesteenten van deze soort is in het algemeen de gelaagdheid.

De eindproducten zand, klei, leem kunnen door water, ijs en wind vervoerd worden, en op verschillende wijzen met andere mineralen tot de vorming van nieuwe gesteenten aanleiding geven. Hierbij worden klastische, chemische en organogene sedimenten onderscheiden.

2a. Klastische sedimenten.

Tot de groep der losse, niet aaneengekitte, klastische sedimenten behooren blokken, rolsteenen, grind, rivierzand, duinzand; voorts leem, klei, kaolien.

Tot de groep der aaneengekitte: breksies, conglomeraten, zandsteenen en leesteenen.

2b. Chemische sedimenten.

Behalve gips en steenzout behoort hiertoe de groote groep der kalksteenen, die vele soorten uitstekende bouwsteen opleveren. De kalksteenen kunnen meer of minder leemhoudend zijn, bij grooter leemgehalte ontstaan zwakkere gesteenten. Krijgt het leem de overhand, dan spreekt men van mergel.

Tot deze kalksteenen behooren ook de veel gebruikte marmers. Zij laten zich goed polijsten. In ons klimaat moeten marmers uitsluitend binnenshuis toegepast worden. De beste soorten zelfs gaan vrij spoedig tot verweering over. De gepolijste marmers verliezen binnen enkele jaren hun glans.

Analoog aan de kalksteenen zijn de dolomieten, die zich onderscheiden door een grooter magnesiumgehalte. Zij zijn harder en zwaarder.

2c. Organogene sedimenten.

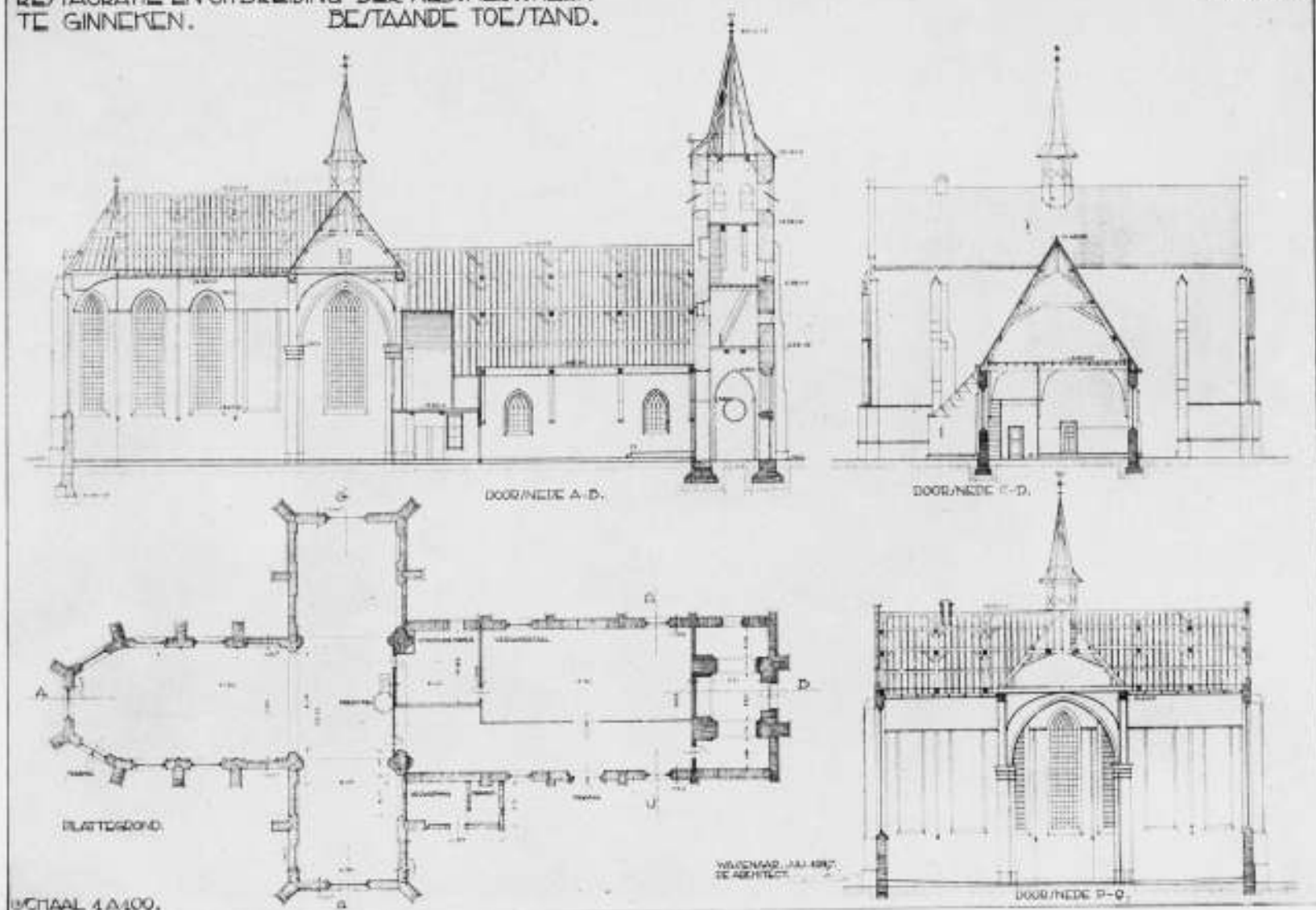
Hiertoe behooren in hoofdzaak de brandstoffen: turf, kool, anthraciet en aardolie.

3. Metamorfe gesteenten.

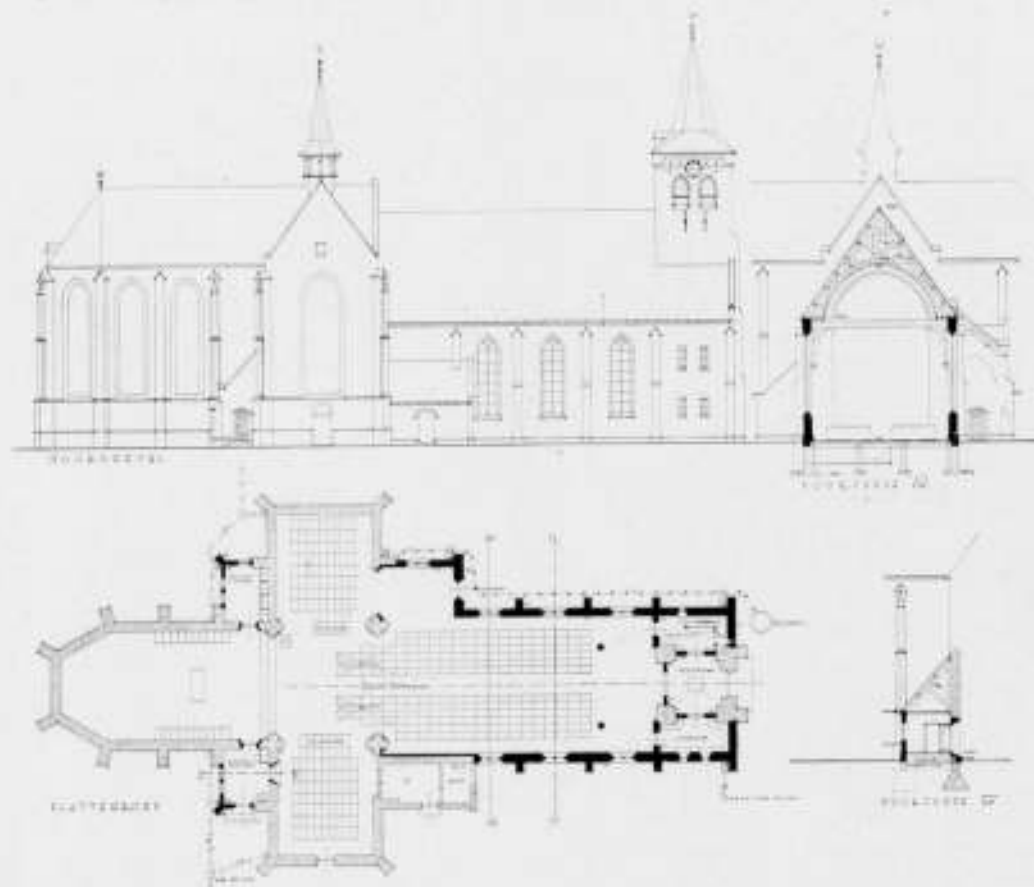
Metamorfose van primaire gesteenten kan door omkristallisatie, door druk en temperatuurswisseling tot nieuwe gesteenten leiden. Granieten kunnen in de gelaagde gneizen overgaan, zandsteenen in kwartsieten. Behalve deze laatste komen de metamorfe gesteenten in den regel in den bouw niet voor.

Tot zoover het korte overzicht der systematische indeeling.

Bij de beoordeling van de kwaliteit van steensoorten kunnen

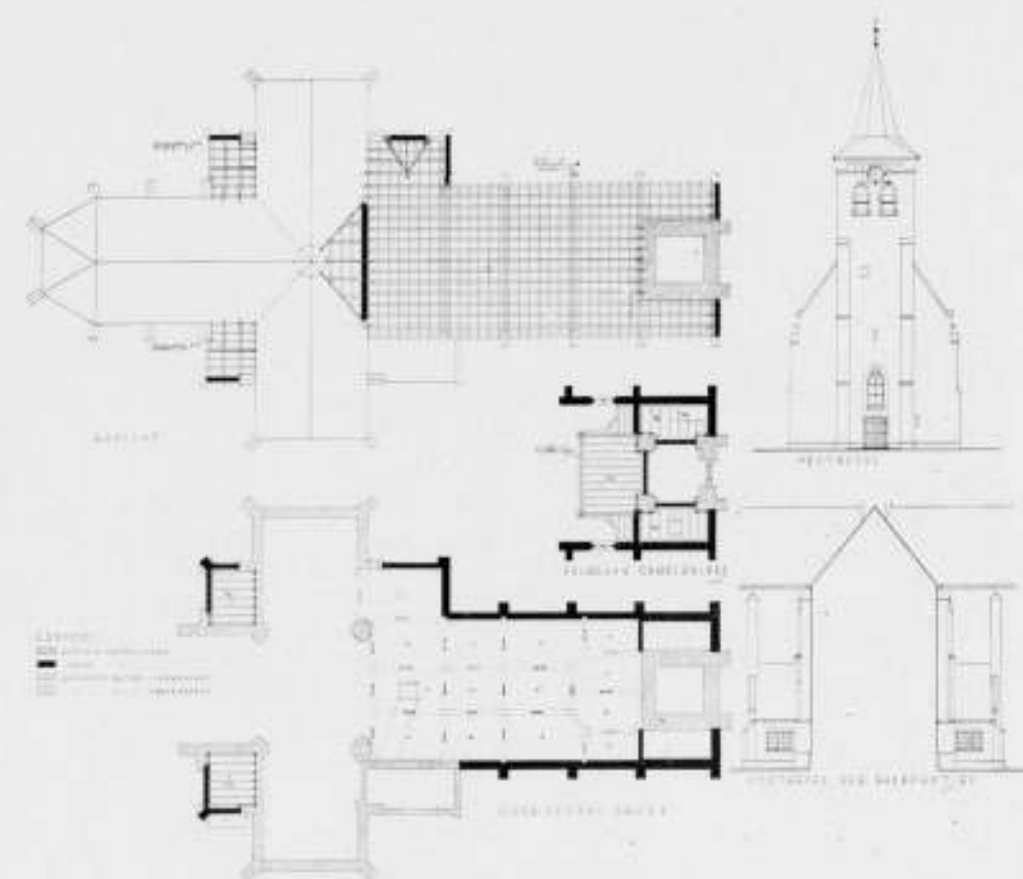

OPMETINGSTEEKENING VAN DEN BESTAANDEN TOE/STAND VOOR DE RESTAURATIE

RESTAURATIETEEKENING OP SCHAAL 1 A 500

ARCHITECT IR. A. J. VAN DER STEUR

RESTAURATIETEEKENINGEN OP SCHAAL 1 A 500

RESTAURATIE DER NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK TE GINNEKEN

ARCHITECT IR. A. J. VAN DER STEUR

muurwerk van het torentje geen tekenen te vinden, die er op zouden wijzen, dat het dak van het schip ooit zoo hoog zou zijn geweest.

De oplossing, die ik na eenige studie heb voorgesteld, en die de goedkeuring van alle betrokken partijen kon wegdragen, bestond hierin, dat ik het te vernieuwen schip ongeveer 1.50 m verhoogde, en het kerkrui afdekte met een in de kap getimmerd eiken-

houten tongewelf op schinkels, dat aansluit op de Westelijke scheiboog van de viering, en daarvan het beloop zuiver volgt. Binnen de kerkrui vinden wij onder dit tongewelf zware eikenhouten trekbalken met sleutelstukken, muurstijlen en karbeels, dragend op natuursteenen consoles: een en ander in aansluiting op oud-vaderlandsche gebruiken, zooals zij in tal van kerken van dit kaliber in ons land zijn gevolgd. De verho-

SCHIP GEZIEN NAAR HET ORGEL.
RESTAURATIE DER NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK TE GINNEKEN

SCHIP GEZIEN NAAR HET KOOR.
ARCHITECT IR. A. J. VAN DER STEUR

ging van de nok had ook een verhooging van de zeer lage zijmuren van het schip ten gevolge: uit een en ander resulteerde een kerkruimte van meer rijzige verhouding, die zich voortreffelijk bleek aan te sluiten bij de schoone ruimtewerking van koor en dwarschip.

Het bleek mogelijk, aan één zijde van de viering de ruimtewerking nog te verrijken door het aanbouwen van een kleine zijkapel, die te beschouwen zou zijn als een reminiscentie aan de vroeger bestaande zijbeuk. Een dichtgemetselde doorgang tusschen dwarschip en zijbeuk kon daardoor weer worden opengemaakt en de Z.W. vieringpijler kwam weer geheel vrij te staan. Doordat aan de Noordzijde van het schip tegen den overeenkomstigen hoek het verwarmingsgebouwtje was aangebouwd, tegen welks slooping en daarmee samenhangende ingrijpende wijziging van de verwarmingsinstallatie bezwaren bestonden, is deze verruiming, die tot de werking van het kerkruim aanzienlijk bijdraagt, aan de Noordzijde achterwege gebleven.

Bij de nieuwe indeeling der kerk is de preekstoel geplaatst op de plaats, waar hij behoort: den Z.O. vieringpijler. Het ijzeren oog, waaraan het klankbord was opgehangen, was nog aanwezig en is opnieuw in dienst gesteld. De preekstoel: een niet buitengewoon belangrijk, ietwat boersch, maar toch wel aardig Renaissance-stuk, waarvan de voet ontbrak en was vervangen door een vrij ongelukkig en tamelijk wankelig bedenkfel, dat het meest deed denken aan een uit zijn krachten gegroeiden poot van een bolpoottafel, hebben wij bij de verplaatsing grondig onderhanden genomen. Hij kreeg een hooger en nieuwen voet, die in zijn afmetingen en constructie beter harmonieert bij de

oude kuip. Het koor werd geheel vrijgemaakt van banken. Het gehoor vult alleen schip en dwarschip; in het koor staat slechts een groote tafel, een zetel voor den predikant, en een lage lezenaar. Het doopvont is opgesteld in de viering, bij den N.O. vieringpijler. Het is de bedoeling, het koor als liturgisch centrum der kerkdiensten te bezigen; zoodoende krijgt ook in deze Protestantsche kerk de kruisvormige plattegrond van de kerk zijn eigenlijken zin en zijn gebruikswaarde terug.

Doordat het koor werd vrijgemaakt, konden een aantal in goeden staat verkeerende, fraaie oude grafzerken, die tegen de muren van het koor waren opgesteld, opnieuw op hun juiste oude plaats in den vloer van het koor worden neergelegd. Omtrent de ligging van deze zerken waren in de archieven der Kerkvoogdij nog nauwkeurige gegevens aanwezig. Deze koorvloer, die rondom de oude zerken werd aangevuld met oude hardsteenen tegels, ziet er nu weer prachtig uit.

Het nieuwe orgel werd geplaatst op een eikenhouten galerij aan het Westelijk einde van het schip, tegen den toren. De ruimte onder het houten tongewelf bleek ruim voldoende om een orgel van voldoende capaciteit voor deze kerkruimte vrij op te stellen. Omtrent het uitwendige aanzien van het orgel heb ik verschillende besprekingen gevoerd met den Nederlandschen Klokken- en Orgelraad en den orgelbouwer, den Heer de Koff. Het is mij tot mijn vreugde mogelijk gebleken, dit orgel zóó gegroepeerd te krijgen, dat een orgelfront kon worden geformeerd, waarin geen enkele losse pijp voorkomt, en dat niettemin een bevredigende vorm heeft zonder hiaten.

De galerij, waar het orgel op staat, is van eikenhout en draagt op twee kolommen van gepolijst hardsteen met kapitelen en basementen van witte Fransche kalksteen. Een en ander heeft

een uitdrukkelijk Renaissance-karakter, hetgeen daaruit voortspruit, dat hierin aansluiting is gezocht aan een zeer fraai eikenhouten Renaissance-schotwerk, dat als afsluiting van de galerij is gebezigd. Wij hadden dit schotwerk, dat ook vroeger voor het orgel stond, bij de vorige restauratiewerken aan koor, dwarschip en viering reeds van een millimeters dikke verflaag ontdaan en er toen reeds de uitzonderlijke kwaliteiten van kunnen constateeren.

De toren kreeg een nieuwe leibedekking op een herstelde spits; voorts werd het ingangsportaal overkluisd met een baksteenen kruisgewelf, waarin aan de kruin een klokkengat, afgedekt met een eikenhouten luik. Aan de buitenzijde werd het aardige baksteenen druiplijstje met behakte baksteenen kruisbloembekroning, waarvan wij in den muur de vlak weggehakte resten vonden, door den beeldhouwer P. van Dongen hersteld.

Ik heb aan dit werk mijn bijzonder genoeg beleefd. Het gebouw is mij van het begin af, dat ik het leerde kennen, lief geweest: het nu te kunnen compleeteeren tot een geheel, waarin de schoone ruimtewerking van koor en dwarschip door een harmonisch er op aansluitend schip de grootschheid der oorspronkelijke conceptie heeft teruggerekregen, die men in den vroegeren fragmentarischen staat slechts kon vermoeden, was trotsche arbeid. Ik ben bij dien arbeid krachtig gesteund door de nimmer falende geestdrift van den predikant, Ds. B. ter Haar Romeny, en de Kerkvoogden: de HH. P. Tutein Nolthenius, G. A. Prins en Dr. Ir. Ch. J. Maan. Den trouwen steun van mijn opzichter, den Heer M. A. van Dijk, en de vakkundige uitvoering van den aannemer I. Woudenberg, herdenk ik met dankbaarheid.

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

INGANG ONDER DEN TOREN

MAATREGELEN TER BESPARING OP BOUWMATERIALEN.

Dr. Ir. J. A. Ringers, Algemeen Gemachtigde voor den wederopbouw, heeft zich met het volgende tot de Gemeentebesturen gewend, met verzoek een en ander aan de Gemeentelijke Diensten van Bouw- en Woningtoezicht ter kennis te brengen.

De in den laatsten tijd steeds ongunstiger wordende voorraadspositie van hout (vooral van heipalen en van gezaagd naaldhout), benevens die van ijzer- en staalproducten, verplicht mij de noodzakelijkheid van een uiterst zuinig gebruik van deze materialen voor de bouwnijverheid nog eens met klem onder de aandacht van de Gemeentelijke Diensten van Bouw- en Woningtoezicht te brengen.

Bij de behandeling van de formulieren voor het aanvragen van goedkeuring voor de uitvoering van bouwwerken is mij gebleken, dat door particulieren, zoowel als door overheidsinstanties, veelal nog te weinig rekening wordt gehouden met de op 21 Augustus door mij uitgevaardigde „Maatregelen ter besparing op bouwmaterialen“.

Ten einde vertraging in de behandeling der aanvragen zooveel mogelijk te voorkomen, verzoek ik den Gemeentelijken Diensten van Bouw- en Woningtoezicht derhalve dringend de bij deze Diensten ingeleverde, meergenoemde formulieren ook te controleren op materialenverbruik; in het bijzonder dient te worden nagegaan of rekening is gehouden met de onder II d, III a, III e,

IIIf en IIIg vermelde punten van bovengenoemde Maatregelen. De aanvragen voor de goedkeuring van bouwwerken moeten vergezeld zijn van teekeningen, waarop de gebezigde materialen voor de verschillende constructiedeelen duidelijk zijn aangegeven. Aanvragen, welke niet vergezeld gaan van teekeningen, zullen dezerzijds terzijde worden gelegd totdat de bijbehorende teekeningen ontvangen zijn.

Het zal duidelijk zijn, dat een en ander een vlotte afhandeling der aanvragen voor de goedkeuring van bouwwerken ten goede zal komen.

Voorts is mij gebleken, dat woningbouw in complexen zonder bezwaar kan worden uitgevoerd met gebruik van minder dan 1/2% hout, berekend op den totaalinhoud van het bouwwerk in m³. In beginsel zou voor het bouwen van verscheidene woonhuizen tezamen een maximum houtverbruik van 1% van den totaalinhoud van het bouwwerk in m³ redelijk te achten zijn; voor alleenstaande woningen zou dit percentage in het algemeen ten hoogste 1,2 bedragen, terwijl voor boerenwoningen met aangebouwde stallen en schuren dit percentage in principe maximaal op 1,3 te stellen ware. Deze besparing ware hoofdzakelijk te zoeken in de vermindering van het gebruik van balkhout, vloerdelen, dakbeschoot en betimmeringen.

Met het oog op deze houtbesparing vestig ik er nog eens de

aandacht op, dat als vervangingsmaterialen voor vloeren en dakbedekking vooraf op fabrieken vervaardigde holle aansluitende gewapend-betonbalken en holle aansluitende gewapende baksteen-constructies geleverd worden.

Wat houten heipalen betreft, teken ik nogmaals aan, dat in beginsel het gebruik van deze palen, met het oog op de voorraadspositie, niet toegestaan kan worden.

Van de walsproducten baart o.a. de positie van betonstaal ernstige zorg. Als besparing op dit materiaal zal voor plaatconstructies van gewapend beton een wapening van puntgelaschte staalraadnetten van hoogwaardig staal zo veel mogelijk toegepast moeten worden.

Vooropgesteld blijft natuurlijk, dat constructiedeelen als wanden, muren, balken, kolommen, enz., waar mogelijk, niet in gewapend beton, doch in metselwerk of ongewapend beton uitgevoerd dienen te worden, ten einde het gebruik van betonstaal tot een minimum te beperken.

Aan het nauwkeurig invullen van de aanvraagformulieren voor de goedkeuring van bouwwerken dient mede de noodige aandacht besteed te worden:

- 1e. in de daarvoor aangewezen kolommen van het formulier dienen te worden ingevuld de totale hoeveelheden van de bouwmaterialen, welke blijvend tot de constructie van het bouwwerk behoren.
- 2e. bovendien moet echter in de toelichting op de laatste bladzijde van het formulier, overeenkomstig de specificaties

van de kolommen, vermeld worden, welke hoeveelheden van deze materialen reeds in het bezit zijn van den principaal of den bouwondernemer;

- 3e. voor betonwerken dient het totaal te bekisten oppervlak van beton eveneens in de toelichting vermeld te worden.

Bouwverordeningen.

In verband met de meergenoemde, weinig gunstige materiaalpositie, met name vooral van hout en staal, is het dus bepaald noodzakelijk, dat streng de hand gehouden wordt aan de door mij op 21 Augustus j.l. uitgegeven „Maatregelen ter besparing op Bouwmaterialen”. Op grond daarvan heb ik, door tusschenkomst van de Gedeputeerde Staten, aan de desbetreffende Gemeentebesturen in overweging doen geven, hierin aanleiding te vinden het gemis van bedoelde materialen in voorkomende gevallen als overmacht te beschouwen, en desondanks toch een bouwvergunning te verlenen, indien thans reeds bouwvragen aanhangig zijn gemaakt. Ik zou mij immers genoodzaakt zien mijn goedkeuring te onthouden aan plannen voor bouwwerken, welke niet voldoen aan de hierboven genoemde „Maatregelen”. Waar zoodanige bouwvragen nog niet aanhangig zijn gemaakt, geef ik aan de Gemeentebesturen nu reeds in overweging de bouwverordeningen in overeenstemming te brengen met den feitelijken toestand en het bezigen van schaarsche materialen niet meer in de gemeentelijke bouwverordeningen dwingend voor te schrijven.

VERSLAG VOORDRACHT VAN DR. IR. J. A. RINGERS OVER DEN WEDEROPBOUW.

Wij lezen in „De Telegraaf”:

In een drukbezochte vergadering van het Instituut van Ingenieurs, te zamen met het Nederlandsch Instituut voor Stedebouw en Volkshuisvesting, heeft op 28 October j.l. de algemeen gemachtigde voor den wederopbouw, Dr. Ir. J. A. Ringers, een voordracht gehouden over het vraagstuk van den wederopbouw.

Dr. Ringers ving zijn rede aan met mede te deelen, hoe hij met eenige vooraanstaande deskundigen reeds vóór den oorlog van 10 Mei j.l. een nood-organisatie had opgericht, welke tot doel had onze polders te behoeden voor de catastrophale gevolgen van een eventueel bombardement. Een groot aantal transportabele bemalingsapparaten was reeds beschikbaar om, indien een gemaal door een bom werd getroffen, daar ter plaatse te kunnen worden opgesteld en op die wijze erger te voorkomen. De opperbevelhebber van land- en zeemacht was bij de uitvoering van dit plan uiteraard nauw betrokken.

Enkele dagen na de capitulatie verzocht hij den heer Ringers om bedoelde organisatie in te schakelen en de inundaties droog te doen malen. Dit geschiedde met veel succes. Intusschen was de opperbevelhebber verder gegaan en had den heer Ringers ook verzocht zijn medewerking te willen geven bij het herstel van het spoorweg-, land- en scheepvaartverkeer. Dit moest zoo spoedig mogelijk weer in orde gemaakt worden met het oog op de voedselvoorziening en het kolentransport.

Aangezien Nederland op dit gebied over uitstekende diensten beschikt, is het werk van Dr. Ringers hier in hoofdzaak coördinerend geweest en het strekt de directie van den Rijkswaterstaat en de directie der Nederlandsche spoorwegen tot eer, dat zij in zoo korten tijd de haar gestelde taak hebben kunnen volvoeren. Met enkele bijzonderheden illustreerde Dr. Ringers de moeilijkheden, welke hier overwonnen moesten worden, met name het vele werk, dat verbonden was aan het lichten, het repareren en het weer in de vaart brengen van de vele honderden gezonken binnenvaartuigen.

Echter was ook het probleem van den eigenlijken wederopbouw van steden en dorpen naar voren gekomen en de opperbevelhebber droeg dit eveneens den heer Ringers op.

materiaalbesparing staat de vervanging van materiaal, waar het bureau van den algemeen gemachtigde thans ook uitgebreide studie van maakt.

Onmiddellijk verband met den wederopbouw houdt het vraagstuk van den normalen woningbouw. Wij moeten er voor zorgen, dat wij niet komen in dezelfde omstandigheden als in 1920, toen er een ernstige woningnood heerschte. Er worden normaal in ons land 40.000 woningen gebouwd en indien deze bouw een paar jaren stop zou staan, zou men met een ernstig woningtekort moeten rekenen. Dit is niet nodig, indien er een behoorlijke ordening op dit gebied wordt doorgevoerd. Die woningbouw kan echter niet wachten op de puinruiming en het maken van de plannen. Derhalve is besloten om dezen zo veel mogelijk te bevorderen. Hiervoor is indertijd uitgevaardigd de hypotheekregeling-1940.

Echter deed het verschijnsel zich voor, dat de menschen eerst wilden weten, hoeveel schadevergoeding zij zouden ontvangen. Derhalve is toen bekend gemaakt dat voor schade onder f 10.000 100 % zou worden uitbetaald. Ook toen was het resultaat nog zeer gering, omdat de menschen eerst de contanten in handen wenschten te hebben. Daarna is de voorschotregeling gekomen, zoodat 80 % van de schade beneden f 10.000 uitbetaald zou kunnen worden. Deze regeling begint nu door te werken en op verschillende plaatsen van ons land wordt thans gebouwd.

De uitkeering.

Niemand ontvangt eenige schadevergoeding, indien hij niet tot bouwen overgaat. Het spreekt vanzelf, dat wij het geld van de

gemeenschap niet kunnen uitgeven, en dan toch groote gaten in ons land behouden.

Dr. Ringers gaf vervolgens nog een overzicht van allerlei moeilijkheden welke met den wederopbouw verband houden: de grond moet onteigend worden en moet weer opnieuw uitgegeven worden. Wat is nu de waarde van den nieuw uit te geven grond? Het spreekt vanzelf, dat deze in bijna alle gevallen af zal wijken van de waarde van het oude stuk grond. Aan den eenen kant mogen wij den nieuwen grond niet onder de waarde uitgeven, doch anderzijds mag de nieuw uit te geven grond ook niet te zwaar worden belast, omdat dit in de toekomst drukkend zou zijn voor de ondernemingen, die daarop gaan bouwen. Dit probleem doet zich natuurlijk in bijzondere mate in Rotterdam voor. Een commissie van deskundigen, bestaande uit bekende inwoners van Rotterdam, heeft tot taak den algemeen gemachtigde in zake de waarde van den nieuw uit te geven grond voor te lichten.

Aan het einde van zijn rede besprak Dr. Ringers nog de kwestie van de semi-permanente woningen, welke in Rotterdam gebouwd zullen worden en waardoor een groot aantal menschen, die het slechtst gehuisvest zijn, weer een behoorlijk dak boven hun hoofd kan krijgen.

Na de rede van Dr. Ringers werd meer in bijzonderheden de wederopbouw van Rhenen, Middelburg en Rotterdam besproken. Deze plannen werden toegelicht door Ir. Poederooyen voor Rhenen, Ir. Verhagen voor Middelburg en Ir. Witteveen voor Rotterdam.

BOEKBESPREKING.

BAKKERSOVENS, DOOR IJ. AALBERSBERG.

Dit is deel VII 2a druk van een serie werkjes onder de titel: „Inleiding tot de theorie van het bakkersvak” samengesteld door C. J. Schoep.

Deze serie werkjes dankt het ontstaan aan de tegenwoordig geldende vestigingseisen voor het broodbakkersbedrijf.

Om vergunning te verkrijgen voor vestiging van een bakkerij moet door den candidaat onder meer een examen worden afgelegd. De aspirant bakkerspatroon heeft dus behoefte aan parate kennis. Deze serie boekjes bedoelt hem in de gelegenheid te stellen die kennis te verwerven. Het karakter van dit deeltje over bakkersovens is daardoor wel bepaald. Het is voor bakkers geschreven en niet voor bouwers. De schrijver meent echter dat, „hoewel het op volledigheid geen aanspraak wil maken, dit boekje mogelijk ook enige belangstelling kan vinden bij bouwkundigen en ambtenaren, die bakkerijen moeten bouwen, verbouwen en inrichten of toezicht over deze bedrijven uitoefenen”. Ik zou hieraan de categorie architecten nog willen toevoegen. Het is een zeer geschikt boekje voor den architect omdat het hem net datgene vertelt wat hij dient te weten over ovenbouw voor het geval dat hij een eenvoudige bakkerij zou moeten ontwerpen. Het ontwerpen en uitvoeren van ovens behoort niet tot zijn taak. Hiervoor zijn speciale ovenbouwers, die meestal elk hun eigen type en constructie voeren.

Het boekje is inderdaad niet volledig, de technische vraagstukken van het ovenbouwen worden er niet in behandeld, maar het geeft op eenvoudige klare wijze, met tekeningen en foto's verduidelijkt, een overzicht van de verschillende oventypen zoals die zich uit het oertype hebben ontwikkeld.

Ach dat oertype, het heeft bijna onveranderd vanaf de vroegste tijden tot kort voor 1900 dienst gedaan en geheel uitgestorven is het nog lang niet.

Als men in de bakkerij van een z.g. kleine bakker voor de steen-

massa van zo'n ouderwetse oven staat, dan is het of de stem van eeuwen spreekt over al het lief en leed dat aan het verkrijgen van het dagelijks brood voor de mensheid verbonden is. Wat een prachtig stuk romantiek vertegenwoordigt deze oven. Hoeveel arme zwervers, nachtwakers en porders hebben zich in nachtelijke uren van bittere koude bij het open raam of de deur van de bakkerij gekoesterd aan de heerlijke warmte en de gloed van zijn gezegend vuur.

Het rhythmisch gerikketik van het roerijzer tegen de ovenmond heeft hen als vertroostende muziek in de oren geklonken terwijl zij in de gloed van de uiteengeslagen en door de ovenruimte gejaagde vuurresten staarden.

En de bakker zelf, hoe was zijn leven verbonden aan zijn oven. Toen hij jong was gaarde hij met taale volharding de vrij grote som geld voor het bouwen van een oven bijeen. Eerst dan kon hij er over denken zelfstandig een bedrijfje op te richten. Het zwoegen en slaven was daarmee voor hem. „de kleine bakker”, niet voorbij, maar hij voelde zich bevrijd en de oven was zijn bevrijder. Niet één oven is aan de ander gelijk, elke oven heeft zijn eigen bakaard en de bakker diende die aard door en door te leren kennen. Had de oven de neiging boven, voor, achter of terzijde te heet te worden, dan leerde de bakker het vuur zodanig te stoken dat dit euvel opgeheven werd. Bovendien ging hij, wanneer het stoken teneinde was, voor hij het vuur uithaalde, de nog gloeiende resten gedurende enige minuten met een lang roerijzer door de ovenruimte kloppen om nog eens extra voor een gelijkmatige warmteverdeling zorg te dragen. Hierbij mocht de vloer noch de overwelling van vuurvaste steen geraakt worden, slechts de ijzeren ovenmond diende als steun, hetgeen het bovengenoemde rikketikken veroorzaakte.

Aan luchttrilling en vuurgloed leerde hij zien of de oven de juiste temperatuur had. Aan het bewegen van het roerijzer en het daarna hanteren van de stokdweil, waarmee de laatste resten

as verwijderd werden, kon men zien of hij een meester in zijn vak was.

De geest van techniek, economie en hygiëne drong ook de bakkerij binnen. De oude oven werd verdrongen door de kanaaloven, die was hygiënischer, dan kwam de heteluchtoven, die was sneller, meer economisch. De heetwateroven volgde en daarna is het eertype nauwelijks meer te herkennen in de roterende ovens, de elektrische ovens en de ketting- en bandovens. De strijd om het bestaan werd feller. Het aantal bakkerijen moest beperkt worden en het examen werd daartoe het middel.

JAARVERSLAG VAN DEN HOOFDINSPECTEUR VAN DE VOLKSHUISVESTING OVER 1939.

JAARVERSLAG van den Hoofdinspecteur van den Dienst, belast met het toezicht op de handhaving van de Wettelijke bepalingen in zake de Volkshuisvesting over 1939.

Als overdruk uit de verslagen en mededeelingen betreffende Volksgezondheid is dezer dagen bovenvermeld jaarverslag verschenen.

Evenals vorige jaren, omvat het een uitgebreid overzicht met talrijke gegevens van sociaal-economischen aard op het gebied der Volkshuisvesting die de bestudeering waard zijn.

In de algemeene beschouwingen wordt al aanstonds geconstateerd dat de laatste vier maanden van het verslagjaar de gunstige vooruitzichten, welke vóór het uitbreken van den oorlog gekoesterd mochten worden, ernstig verstoord hebben.

Bij de moeilijkheden ten gevolge van het uitbreken van den oorlog voegden zich nog de invloeden van een ongewoon strengen winter, zoodat het totale aspect weinig gunstig genoemd kan worden.

Groote bezorgdheid uit het verslag ten aanzien van de stijging der prijzen van bouwmaterialen en van de bouwmaterialenvoorziening.

Over het eerste worden indexcijfers gegeven waaruit blijkt dat van 1 Juli 1939 tot 1 Januari 1940 de houtprijzen met 39%, die van ijzerwaren met 41% gestegen zijn, terwijl het totaal van 7 categorieën gemiddeld 26% hooger kwam.

Met duurtbeijlagen op loonen, verhoogd risico enz. beteekende dit op de bouwkosten van een woning per einde December reeds een stijging van omstreeks 20% (Per einde Maart j.l. zelfs al 25%).

Op het punt van de bouwmaterialenvoorziening zijn de sombere vooruitzichten van het verslag helaas in meer dan volen omvang in vervulling gegaan zoodat de voortzetting van den aanbouw van woningen en de waar-

Helaas zal door de intrede van het examen een categorie mensen van het zelfstandig uitoefenen van het bakkersbedrijf worden uitgesloten.

Dat zijn de mensen, die wel in staat zijn door stoere arbeid van doen en denken zich het meesterschap te verwerven, maar voor wie het onmogelijk is theorie te studeren om met goed gevolg een examen te doorstaan.

Maar de tijd gaat zijn gang en het boekje, dat tot deze mijnering aanleiding was, zal zijn weg dus wel vinden.

A. EIBINK.

borging van een geregelde woningvoorziening bij het gestegen kostenpeil en schaarschte aan bouwmaterialen moeilijkheden opleveren die het der overheid en openbaren lichamen, die zich op het gebied van den woningbouw bewegen, tot een duren plicht maken de handen ineem te slaan om ze het hoofd te bieden.

Voorts zijn in het verslag opgenomen de beschouwingen van de Inspecteurs der provinciale ambtsgebieden.

Hoofdstuk II behandelt de uitvoering van de Woningwet en wel voornamelijk quaesties van stedenbouwkundigen aard in verband met rooilijnen, onderlingen afstand, bercepachriften enz.

Hieruit verdient de volgende verzuchting wel bijzonder de aandacht.

„In verschillende inspecties moest dan ook worden geconstateerd, dat ingediende plannen niet alleen ernstige fouten vertoonden, maar ook — hetgeen niet zoo gemakkelijk kan worden hersteld — tal van onvolledigheden in de regeling der bebouwing.

Het aantal gevestigde stedenbouwkundigen is in verschillende provinciën nog zeer klein, zoodat het bij herhaling moeilijk bleek in alle gevallen den rechten man te vinden. Voor de jongere stedenbouwkundigen ligt hier nog een belangrijk arbeidsveld open.

Hieruit blijkt opnieuw, dat het in den regel niet wenschelijk is, het ontwerpen van een uitbreidingsplan op te dragen aan den plaatselijken architect of gemeente-opzichter, wier capaciteiten op geheel ander gebied liggen, maar dat hiervoor de hulp moet worden ingeroepen van een behoorlijk onderlegd stedenbouwkundige, die zich de noodige adviseurs kan assu-meeren.”

Zoo zij het!

J. Z.

EEN ONTHOOFD HUIS.

Het staat te Goedereede. En de geschiedenis er van vertelt ons Dr. S. S. Smeding in het laatste nummer van „Heemschut”. „Dit onthoofde huis (is) een van de zéér weinige overgebleven, weliswaar ietwat vervallen, maar toch nog in zijn stijl gave trapgeveltjes van zoo omstreeks de XVIIe eeuwswisseling. Het werd uit een boedel publiek verkocht voor . . . 230 gulden, en de koper sloeg prompt den trapgevel eraf, vertimmerd er zoo een en ander aan en trekt er zijn huurtje van. De kerkgangers, die des Zondags uit hun bedehuis komen, zien een plomp brok steen, inplaats van een sierlijk trapgeveltje tegen de lucht afsteken.”

En Dr. Smeding besluit zijn artikeltje over het toenemen van ontsiering op Goeree-Overflakkee:

„Er zit, aan heel deze zaak, meer dan een probleem. Twee ervan zijn deze: als het volk zelf de schoonheidswaarde dezer dingen niet meer beseft, moeten zij dan desondanks, op aandringen dergenen die dat beseft nog bezitten, in stand gehouden worden? En: heeft de overheid het recht, — bijvoorbeeld wat 't onthoofde huis op ons plaatje betreft — hedendaagsche en toekomstige eigenaren servituutsverplichtingen op te leggen, enkel en alleen om schoonheid uit het verleden te handhaven?”

De eerste vraag moet zonder twijfel bevestigend beantwoord worden. Op de tweede moet het antwoord echter luiden: de over-

heid heeft niet het recht, maar den plicht zulks te bevorderen. Want het aanzien van stad en lande is gemeenschapsbezit; de zorg daarvoor dure gemeenschapsplicht!”

Een meening, die wij ten volle onderschrijven.

A. v. d. St.

AFBEELDING UIT „HEEMSCHUT”

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

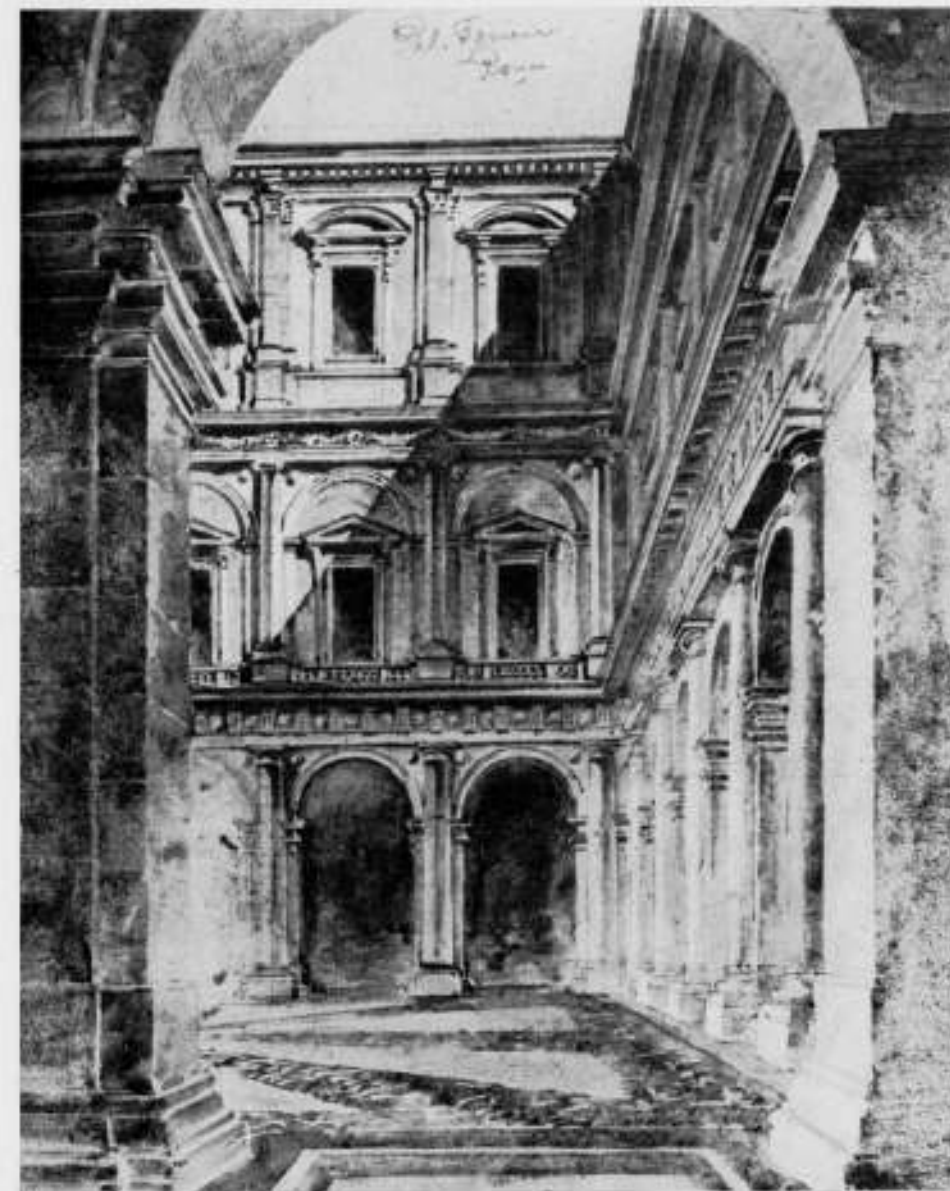
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

9 NOVEMBER 1940

NR 45

BINNEPLAATS VAN HET PALAZZO FARNESE TE ROME, DOOR W. KROMHOUT C.Z.M.

HET TEEKENINGEN-ARCHIEF VAN WILLEM KROMHOUT.

GELEGATEERD AAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Reeds vele jaren wordt in architectenkringen de behoefte gevoeld aan het stichten van een architectuurmuseum, of althans aan een gelegenheid waar belangrijke archieven van overleden bouwmeesters kunnen worden bijeengegaard en verzorgd. Door hun bouwwerken zijn de groote bouwmeesters algemeen bekend. De vraag wordt daarom wel eens gesteld, is het daarnaast nog belangrijk om hun teekeningen te blijven bewaren. Die vraag zou in ontkennenden zin beantwoord kunnen worden, als de gedachte aan een museum, waar kunstschaten bijeen vergaard worden, op den voorgrond zou worden gesteld. Zoo 'n architectuurmuseum kan nimmer worden een verzameling van kunstwerken, omdat op het gebied der architectuur slechts het

gebouwde tot het kunstwerk behoort en de teekeningen, hoe voornaam en artistiek ook in de uitvoering, te allen tijde slechts de hulpmiddelen blijven voor het vervaardigen van het kunstwerk. We moeten dus bij het woord „architectuurmuseum” allermint denken aan het Grieksche Moeseion (waar het woord museum van werd afgeleid), waar de tempel der muzen mee werd aangeduid, doch slechts aan de algemeene beteekenis van dit woord, zooda die in de 18e eeuw is ontstaan, bij de stichting van het Britsche Museum te Londen (1753), waar alleen werd gedacht aan een openbare verzameling van werken op het gebied der kunst, der wetenschap en de beschavingsgeschiedenis. Bij de stichting van zoo'n architectuurmuseum, denken wij in

TEEKENING VAN HET ZUIDERPORTAAL VAN DE CUNERA KERK TE RHENEN
DOOR W. KROMHOUT C₂₁.

de eerste plaats aan het werk van de overleden groote bouwmeesters, die invloed hebben gehad op de ontwikkeling onzer architectuur in deze eeuw. Veel wetenswaardigs van het werk dezer bouwmeesters zal verloren gaan, als niet spoedig de middelen worden gevonden, om hun werk bij elkaar te brengen en te houden en onder zorgvuldig beheer te stellen. Wij kunnen, naar mijne overtuiging, verzekerd zijn van de medewerking der nabestaanden onzer „meesters” indien wij voor het werk dezer meesters een waardige plaats kunnen aanwijzen.

Voor al voor de latere geschiedenisbeschrijving is het van belang, om alles bijeen te houden van de groote bouwmeesters, waaruit zij meer volledig kunnen worden gekend. Dit is niet alleen hun wijze van werken, zooals die uit eigenhandige schetsen en teekeningen kan blijken, hun ontwikkelingsgang door chronologische rangschikking van het werk, maar bovenal hun niet uitgevoerde projecten, die soms belangrijker zijn dan die der uitgevoerde bouwwerken.

Het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten nam een paar jaar geleden, op verzoek van de Familie, het archief van Berlage onder zijn beheer. Daarmede werd een eerste stap ge-

daan in de richting van het bijeenbrengen van het werk der groote bouwmeesters. Voorloopig beschikt onze architectenorganisatie echter niet over de gelegenheid en de middelen om aan dat beheer ook de noodige zorg te besteden.

Bij de huldiging van Kromhout, op den 9en Mei van dit jaar, werd voor de eerste maal in officieelen kring over de stichting van een architectuurmuseum gesproken. De toenmalige minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen G. Bolkestein erkende de noodzakelijkheid daarvan en aanvaardde namens de Regeering het borstbeeld van Kromhout, om het te zijner tijd in het architectuurmuseum een plaats te geven.

Kromhout toonde reeds vele jaren groote belangstelling voor de stichting van zoo'n museum en het zou voor hem een voldoening zijn geweest, als hij dat nog had mogen beleven. Meermalen informeerde hij er naar, of er al een begin mee was gemaakt. Het verheugde hem daarom ook zeer, dat het blijk van belangstelling onzer Regeering bij zijn huldiging, tevens mocht zijn een officieele erkenning van de noodzaak voor het stichten van een architectuurmuseum.

Na zijn overlijden mochten wij al spoedig van zijn Familie ver-

nemen, dat hij zijn geheele archief had gelegateerd aan den Bond van Nederlandsche Architecten. Met deze schenking heeft hij het vertrouwen geschonken aan het Bestuur, dat het werkzaam zal zijn voor het tot standbrengen van het museum. Deze week mocht ik voor het Bestuur van den Bond dit archief in ontvangst nemen. Daarmee zijn alle teekeningen en schetsen van dezen Meester, in zijn lang en werkzaam leven vervaardigd, het eigendom geworden van onzen Bond, die ze te zijner tijd wel weer zal overdragen aan het te stichten museum. Groote meesters zijn harde werkers. Kromhout, die 76 jaar ge-

worden is, werkte tot bijna den laatsten dag zijns levens. In zijn archief vonden we o.m. de volledige inzending voor de Amsterdamsche Raadhuis-prijsvraag en die van de Eindhovenensche Raadhuis-prijsvraag. Al deze teekeningen zijn door hem eigenhandig gemaakt. Hierbij wordt nog weer één van zijn zeer vele reisschetsen gereproduceerd, van het Palazzo Farnese te Rome. Verder worden nog een drietal teekeningen van de restauratie der Cunerakerk te Rhenen afgebeeld, zijn laatste werk.

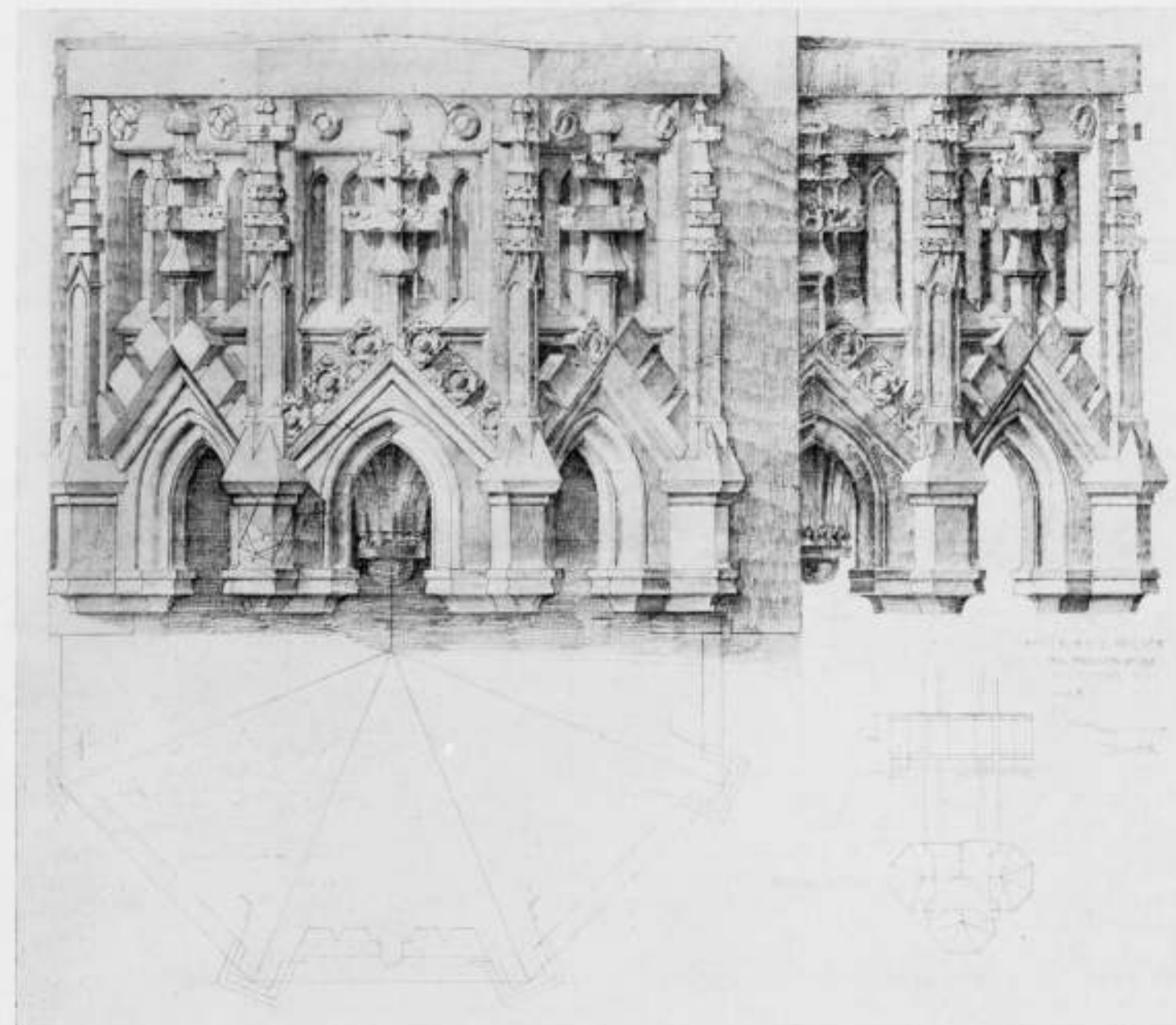
BOEYINGA.

DE BIBLIOTHEEK VAN WILLEM KROMHOUT.

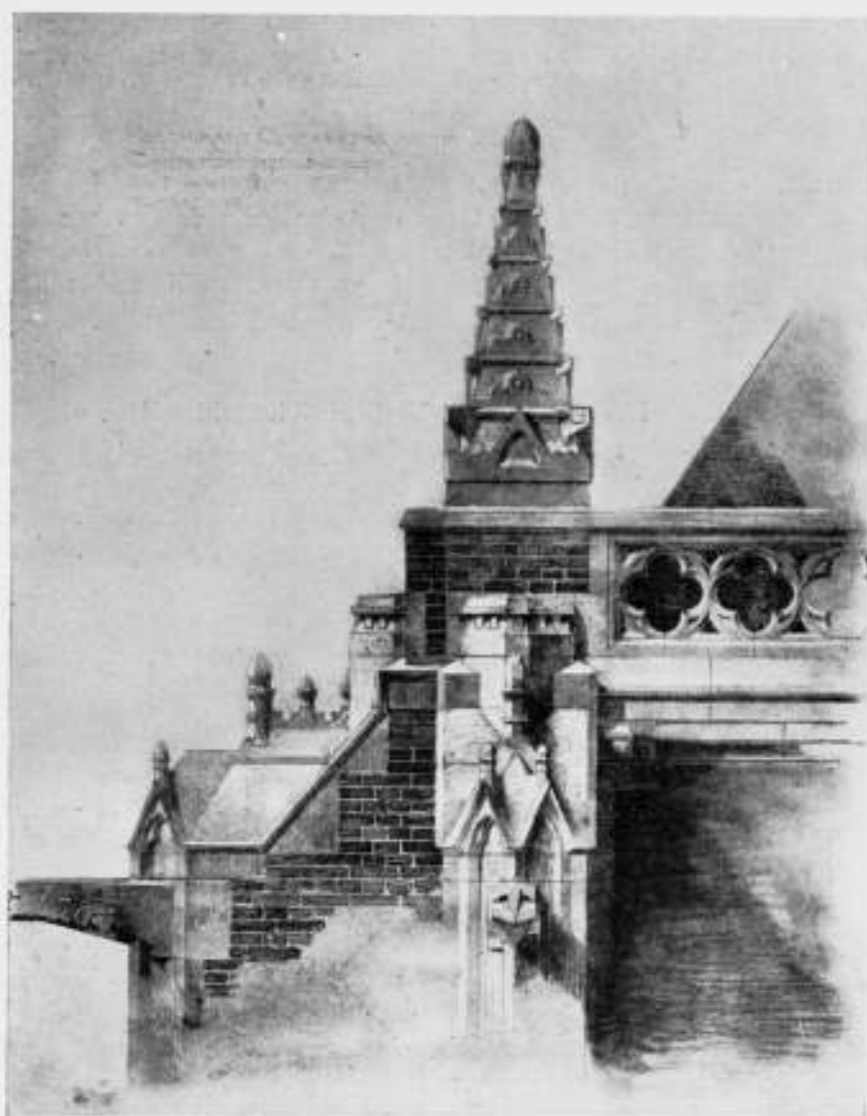
Dat Kromhout aan zijn geesteskind, den Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst onderricht, een goed hart toedroeg, spreekt haast vanzelf. Het bestuur van dien Cursus heeft het buitengewoon gewaardeerd, dat hij tot het einde van zijn lang en vruchtbaar leven ook zijn steun aan den Cursus heeft gegeven. Ten zeerste werd het Bestuur echter verrast, toen het na zijn overlijden, van de Familie mocht vernemen, dat hij het voornaamste gedeelte van zijn vakbibliotheek aan de Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht had gelegateerd.

Deze week mocht ik voor het Bestuur der Vereeniging deze bibliotheek in ontvangst nemen. Met een aantal van 150 stuks, grootendeels kloeke boekdeelen met nog vele jaargangen van vaktijdschriften, is daardoor onze bibliotheek vermeerderd. Voorzien van een kenteeken van deze herkomst, zullen deze boeken de nagedachtenis aan onzen grooten Kromhout en zijn werk voor en aan den Cursus, nog lange jaren doen voortbestaan.

BOEYINGA.

TEEKENING VOOR HET BALDAKIJN BOVEN DE NISSEN TEGEN HET ZUIDERTRANSEPT, DOOR W. KROMHOUT C₂₁.

TEEKENING VOOR DE BEEINDIGING AAN DE ZUIDWESTELIJKE HOEK VAN HET SCHIP VAN DE CUNERAKERK TE RHENEN. DOOR W. KROMHOUT Czn.

OVER NORMALISATIE.

Voor de leden van de stichting „Fonds voor de normalisatie in Nederland” heeft Prof. J. G. Wattjes, Hoogleraar aan de Technische Hoogeschool te Delft, een voordracht gehouden over Bouwkunde en Normalisatie, welke aanleiding geeft hierover het een en ander mede te deelen.

Met opzet werd de titel Bouwkunde en Normalisatie aldus geformuleerd en werd dus de normalisatie in verband gebracht met de bouwkunde, niet met de bouwkunst, al moest spreker al dadelijk constateeren, dat het te behandelen gebied zeer zeker ook met de schoonheid, met de bouwkunst, te maken zou hebben.

Spreker achtte normalisatie in de bouwkunde nuttig en wenschelijk. Niet alleen in normale tijden, maar ook in tijden zooals wij nu beleven met hunne moeilijke materialenpositie. Ook hiervoor zouden speciale normalen met tijdelijk karakter kunnen worden vastgesteld, die weliswaar gebrekiger oplossingen zullen normaliseeren, omdat zij op goedkoopste moeten aansturen, maar waarbij men eerder over de hoogere kosten moet heenstappen dan een minder goede constructie noodgedwongen aanvaarden. Het zou ook kunnen zijn, dat de moeilijke tijden oplossingen aan de hand deden, die voor normale omstandigheden nog van belang konden zijn. Zij zouden traditioneele opvattingen van architecten, die in het algemeen niet zoo gemakkelijk toegankelijk schijnen voor nieuwe denkbeelden, in nieuwe banen kunnen leiden.

Sommigen zien in normalisatie een gevaar, en willen haar als ongewenscht bestrijden. Het gevaar is namelijk denkbaar, dat

een vorm zou worden genormaliseerd, en dan zou normalisatie invloed gaan uitoefenen op de bouwkunst. In beginsel zal bij normalisatie alleen het principe, niet de nadere vorm, moeten worden vastgesteld. Immers de vrijheid van vormgeving is van groot belang, de architect zal overtuigd zijn, dat de vorm levend moet blijven, dat hij niet mag verstarren, en — wat erger is — dat hij zeker niet in slechten vorm mag verstarren.

De moeilijkheid is nu, dat men den vorm niet geheel buiten beschouwing zal kunnen laten, als men normaliseeren gaat. Men krijgt altijd te maken met een aesthetischen kant, die aan het vraagstuk inhaerent is. Dit zou voor de architecten aanleiding kunnen zijn, hunne medewerking bij de normalisatie niet te verleenen. Spreker was echter overtuigd, dat in normalisatie ook een positief aesthetisch voordeel kon worden gezien. De bouw-industrie heeft immers reeds geruimen tijd handelsvormen genormaliseerd, men denke b.v. aan de standaard binnendeur, die de door den architect ontworpen binnendeur welhaast heeft verdrongen. Men zou dit een „wilde” normalisatie kunnen noemen, en op dit gebied een centrale normalisatie in beginsel kunnen toejuichen. Het handelsproduct heeft in verschillende gevallen een slechten vorm. Maar men moet toch ook toegeven, dat er, ook jaren geleden reeds, fabrikanten gevonden werden die zich door bekwame architecten lieten voorlichten. Een zeer bekende timmerfabriek liet haar schrootjes en koplatten door niemand minder dan architect De Bazel ontwerpen! Bij de overigens goede standaarddeuren zijn de ons bekende profielen helaas niet door een zóó bekwame hand geteekend.

Men moet echter niet uitsluitend komen tot standaardvormen, ook de afmetingen zullen aan normalisatie moeten worden onderworpen, een taak die volgens spreker zeker voor de Hoofdcmissie voor de normalisatie in Nederland is weggelegd.

De richting waarin de normalisatie gaat wijst op een neiging om over te gaan tot toepassing van machinaal vervaardigde onderdeelen voor den bouw. Dit komt neer op een streven in de richting van den montagebouw, een samenstelling van grotere in de fabriek gemaakte eenheden, een industrialisatie.

Het is een merkwaardige omstandigheid, dat de gewapend betonbouw juist een andere tendenz vertoont, omdat daarbij het materiaal op het werk zelf moet worden gevormd. De heerschende bouwmaterialenschaarschte brengt mede, dat men thans naar materialen moet zoeken die zoo veel mogelijk hout vervangen, en als zoodanig is beton stellig op zijn plaats. Speciaal voor vloeren en kappen zal men meer op beton worden aangewezen. Hier werken echter remmend de langere bouw-tijd en de noodzaak, zijn toevlucht te nemen tot een houten bekisting.

Beide bezwaren, het tijdverlies en het houtverlies, zou men kunnen verminderen door toepassing van genormaliseerde afmetingen, waardoor men tot normale balkzwaarden en normale zwaarden der staalbewapening zou kunnen geraken. Deze normaalbalk zou ook weer een normale bekisting ten gevolge hebben, die dan een meer blijvend karakter zou kunnen verkrijgen, en eventueel van beter materiaal (triplex, asbestcement, staal) zou kunnen worden vervaardigd. Het daarbij verkregen voordeel van de betere oppervlakte van het daarmee gemaakte betonwerk zou speciale afwerking onnoodig maken.

Men kan zich echter ook onderdeelen van gewapend beton denken als balken of platen van vooraf klaargemaakte vorm, die een snellere bouw vorderen. Voor deze onderdeelen zou normalisatie zeker aan te bevelen zijn.

Het gebouw is een kwestie van veel kleinigheden, die een groot aantal werktekeningen vereischen. Men heeft voor betrekkelijk kleine gebouwen al gauw tientallen detailtekeningen nodig, waarbij detaillering, wil zij goed geschieden, tot in de kleinste onderdeelen zal moeten afdalen. Spreker noemde hierbij een geval uit zijn eigen vroegere praktijk, waarbij zich bezwaren hadden voorgedaan omdat in een bepaald geval vergeten was, de richting van den houtdraad te detailleeren... Het maken van de detailtekeningen, speciaal van de kozijnen, met hunne vele en uitvoerige ware grootte-doorsneden moet telkens weer opnieuw gebeuren, terwijl er tusschen de door verschillende architecten toegepaste constructies in feite slechts onwezenlijke verschillen zullen bestaan. Deze omstandigheid wordt nog erger als men bedenkt, dat de aannemer in sommige gevallen nog weer neiging heeft, die details opnieuw te gaan teekenen, en dan in minder geacheveerde vorm, omdat hij van meening is, daardoor van zijne leveranciers goedkoopere aanbiedingen te verkrijgen dan voor „directiewerk” zou worden gevraagd. Dit alles samengenomen zou men geneigd zijn tot normale details te besluiten, waarvan men zeker kan zijn dat zij in de praktijk zullen voldoen. Is de fabrikant daarop aangewezen, dan zal de industrie ten gevolge van de concurrentie steeds op verbetering bedacht zijn, terwijl bij den praktiseerenden architect een correctie op eigen, mogelijk minder geslaagde, constructieve details minder voor de hand ligt.

Men zou dus — met in acht-neming van aesthetische eischen — typen kunnen vastleggen van den besten vorm, bestudeerd en beproefd, en van goede in den handel gebruikelijke afmetingen. Daarbij zou het aan te bevelen zijn, deze normalen niet vast te stellen op verkleinde schaal, maar als normale werktekeningen op 1 : 10, 1 : 20 en ware grootte.

Als men behalve deze kozijnen ook b.v. trappen, gootlijsten, kasten, op normaalbladen vaststelde, zou men sneller en goed-

kooper werk kunnen bevorderen. Door toepassing van de courante houtmaten zou houtverlies kunnen worden verminderd. Aangezien de praktijk vanzelf op een minimum-oplossing aan zou sturen, zouden een twee- of drietal verschillende oplossingen moeten worden vastgesteld, om voor verschillende behoeften te kunnen dienst doen.

Spreker achtte in dit onderdeel de aesthetische kant niet zoo alles-beheerschend. De architect is immers nog geheel vrij in zijn gevelindeeling. Men moet normalisatie ook meer in verband met den massabouw beschouwen; het bijzondere gebouw kan natuurlijk eigen technische oplossingen en speciale vormen doen spreken.

Als voordeel van de genormaliseerde details werd aangevoerd, dat de architect daarin een betrouwbaaren gids vindt, en dat hij met die details in de hand bij de aanwijzing de gegadigden spoedig op de hoogte kan brengen van de kwaliteit van het werk, dat van hem wordt verwacht. Als tweede voordeel werd genoemd, dat — aangezien alle details van een werk op bepaalde wijze met elkander samenhangen — men niet zoo gauw afhankelijk wordt van een reeds afgegeven detail, waardoor men gebonden is voor de daarna volgende. Alle kant-en-klaar-bestelde details van het Normalisatiebureau zullen het den architect gemakkelijk maken, met zijn teekeningen gereed te zijn vóór de aanbesteding.

Zowel Duitschland in zijn „Reichsbauformen” als Italië hebben reeds stappen in deze richting gedaan.

Men kan, volgens spreker, aanvoeren, dat de toestand waarin de architectenwereld zich nu bevindt, n.l. dat het bouwen voor een groot deel in handen is gekomen van aesthetisch minder bevoegden, bij bovenbedoelde beschikbaarstelling van goede en op ware grootte geteekende normalen zowel een technisch als een aesthetisch voordeel zou behalen.

Voor bepaalde gevallen zouden daarom deuren en ramen en b.v. goten voor normalisatie in aanmerking komen.

Bij normalisatie van het onderdeel in zijn vollen omvang ondervindt men wel aesthetische bezwaren, maar als men bedenkt dat voor groote kringen der bevolking de eenvoudige woning niet meer te betalen is, zal men door het sluiten van dit compromis kunnen komen tot een goede en tegelijk een betaalbare woning. De niet met elkander overeenstemmende diverse bouwverordeningen maken het bouwen voor architecten die in veel verschillende gemeenten werken, niet gemakkelijk. De verordening op zichzelf trekt er zich b.v. niet veel van aan of het woonhuisraam toevallig op het Zuiden of op het Noorden uitziet, of de straat nauw of wijd is, of er al of niet door boombeplanting licht benomen wordt, dan wel of het raam zich op een benedenverdieping of op een groote hoogte bevindt. De verordening kan door haar stroeve bepalingen een nadeeligen invloed doen gelden op de vormgeving; men denke b.v. aan het daaruit voortvloeiende overdreven groote dakvenster, dat den dakvorm sterk kan benadeelen. De „levende” gevel, die vroeger op den beganen grond als groote glazen pui met veel licht was opgevat, en die op de hooger liggende verdiepingen steeds kleiner raamopeningen vertoonde, komt in conflict met de straffe eischen van sommige gemeentelijke bepalingen. Dit alles doet uitzien naar de zegeningen die een met beleid samengestelde standaardverordening in dit opzicht voor den architect zou kunnen meebrengen.

Spreker achtte het van groot belang, de keukensbetimmering aan een nauwgezet onderzoek te onderwerpen, om zoodoende tot een goede normalisatie te komen. Hij stelde zich voorts de normalisatie der balklengten voor door een standaardiseering van de theoretische spanwijdten, in bepaalde intervallen van b.v. 30, 33 of 50 centimeter. De hartafstanden der balken moeten veelvoudig zijn van dat interval. Zoodat men op technische gronden komt tot een ontwerpen op een vierkanten-systeem van bepaalde intervallen, waarbij de hartmaten der

muren met de systeemlijnen moeten samenvallen. Op die wijze zou zoowel horizontaal als verticaal een modulus moeten kunnen worden vastgesteld, in horizontalen zin aan de koppenmaat, in verticalen zin aan de lagenmaat gebonden, welke een zekere hulp zou kunnen geven om te geraken tot een harmonische oplossing.

Een eventuele normalisatie door de Hoofdcmissie zou zich a priori moeten bezighouden met de vaststelling van de bovengenoemde modulus, en wel zoodanig, dat de minimumwoning geschikte maten verkrijgt, waarbij men bij voorkeur zal dienen uit te gaan van een beknopte vertrekform, die een goede meubelopstelling mogelijk maakt. Men moet waken voor te smalle maten van de belangrijkste vertrekken. De bouwondernemer kiest hiervoor steeds kleinere maten, soms 3.20 meter voor een suite van 6 meter, waarin dan nog ten deele de keuken de achterkamer versmalt. In dat opzicht moet de Amsterdamsche bouwverordening worden geprezen die twee geijkte breedtematen van 3.50 m en 3.80 m vaststelt als minima, afhankelijk van de schoorsteenplaatsing in den hoek of aan den langen wand.

Voor verdere normalisatie wilde spreker de dakhelling aanbevelen, die tot betere nokconstructie en betere gootansluiting zou kunnen leiden. Verder de goten, eventueel in dicht beton uitgevoerd, en tenslotte de dakbreedte, waarbij alles bij elkander aansluitend in verband met de vast te stellen modulus zou moeten worden uitgewerkt.

Bij de discussie werd de vraag gesteld of het niet aanbevelenswaardig zou zijn de geheele arbeiderswoning te normaliseeren in een drie- of viertal typen. Spreker gevoelde — vooral uit sociaal oogpunt — zeer veel voor dit denkbeeld, omdat men zeer gebaat zou zijn met goede kleine woningtypen die voor weinig kosten zouden kunnen worden gebouwd. Men moet zich echter niet ontveinzen, dat een zeer intensief vooronderzoek zal

PLATTE DAKEN ZONDER AFSCHOT.

De beschouwing over dit onderwerp, welke wordt aangetroffen in het „Bouwkundig Weekblad Architectura” van 8 Juni 1944 kan niet anders dan met voldoening worden begroet, aangezien hiermede de kwestie van de dakbedekking voor platte daken aan de orde wordt gesteld, een onderwerp waaraan, zeker ten onrechte, in de kringen van architecten en bouwkundigen tot nog toe te weinig aandacht werd besteed.

Dit gebrek aan belangstelling is oorzaak van nog veelvuldige voorkomende misère en mislukkingen, als gevolg van onjuiste keuze van de soort dakbedekking en onpractische constructies, welke soms zelfs tot miskenning en veroordeeling van het platte dak hebben geleid.

Aan het slot van het artikel wordt de wensch geuit tot discussie over het behandelde vraagstuk en ongetwijfeld kan uitwisseling van inzicht, gegrond op waarneming en ervaring, verhelderend en daardoor vruchtdragend werken.

De vraag waarom het hier en ook in het door den schrijver aangehaalde artikel in de „Schweizerische Bauzeitung” in den grond der zaak gaat, betreft het intact blijven van de voor platte daken gebruikelijke bitumineuze bedekking, kort gezegd, hare duurzame waterdichtheid.

Hiervoor beveelt Ir. Maillart een constant nat houden der bedekking aan, waartoe het dak dan zonder eenig afschot zou moeten worden uitgevoerd.

Na vergelijking met de in ons land bekende uitvoeringen komt Ir. H. G. J. Schelling tot de conclusie, dat er z.i. geen bezwaar is tegen een geringe blijvende waterbedekking, mits teerhoudende bedekkingen worden gekozen.

Het zij mij vergund, ten aanzien van een en ander mijn oordeel kenbaar te maken, aangezien ik van meening ben, dat er wel degelijk bezwaren tegen bestaan als bescherming van de bitu-

mineuze dakbedekking een blijvende waterafdekking toe te passen, en ik het uit dien hoofde voor aanbevolen houd, het afschot voor het platte dak te handhaven.

Op de kwestie van de voor elke bitumineuze dakbedekking vereischte schutlaag kom ik nog uitvoeriger terug. Tegen toepassing van een waterlaag ter bescherming van de dakbedekking inplaats van de hier te lande bekende afdekkingen, heb ik de volgende bedenkingen.

1. De waterlaag biedt geen bescherming tegen mechanische beschadiging der bedekking.

2. Blijvende waterdruk is ongewenscht, omdat de afsmeerlaag daaraan op den duur geen weerstand zal kunnen bieden, zoodat het water tenslotte toch tot de viitlaag doordringt en de bedekking daardoor aan deugdelijkheid zal inboeten. (Vandaar dat bij isoleeringswerken de asphaltisoleerlaag tusschen metselwerk of beton moet worden opgesloten.)

3. Bij een constante waterlaag zullen neerslaande rookgassen de concentratie van het water door zwavelig zuur (SO₂) doen toenemen, waardoor plasticiteit en ductiliteit van het asphalt nadeelig worden beïnvloed, nog afgezien van de inwerking er van op de metalen voorwerpen, welke ermee in aanraking komen, zooals afvoerpijpen en dergelijke.

4. Bij sterke wind zal het water tegen de schuine opstanden worden opgestuwd, waardoor aansluitingen bij opgaande wanden in gevaar komen, ongeacht de mogelijkheid dat het water over de randen van het dak kan vloeien.

Behoudens de opgesomde bezwaren is er nog de noodzakelijkheid dat de waterstand op het dak op peil moet worden gehouden, wat dus geregelde controle zou eischen. Voorts het bezwaar dat het dak niet betreden kan worden en tenslotte het vervuilen van het water door neerslaand stof, enz. Evenzoo vele

H. G. J. SCHELLING.

redenen om niet alleen geen waterlaag als afdekking toe te passen, doch ervoor te zorgen, dat het water te allen tijde van de dakbedekking kan afvloeien, waartoe dus afschot aanwezig zal moeten zijn.

Bij het als voorbeeld aangehaalde platte dak zonder afschot was de houtcementbedekking voorzien van een poreuze slakkenbetonlaag, waardoor de bedekking derhalve afdoende beschermd was tegen inwerking van het zonlicht en bovendien tegen mechanische beschadiging. Deze slakkenbetonlaag was gedurende dertig jaren intact gebleven. De dikte der laag wordt, jammer genoeg, in het artikel van Ir. Maillart niet genoemd, hoewel deze ongetwijfeld van beteekenis is voor het feit, dat er geen sprake is geweest van het stukvriezen der laag.

Indien men uit het aangehaalde voorbeeld zou willen afleiden dat het afschot voor het platte dak zonder bezwaar kan worden weggelaten, wanneer de dakbedekking van een laag zeer poreus beton (slakken-beton), die dan vrij zeker ongeveer 10 cm dik zal moeten zijn, wordt voorzien, dan moge ik er op wijzen, dat bij ongunstige weersgesteldheid tijdens de uitvoering der dakbedekkingen werkzaamheden, groote moeilijkheden kunnen ontstaan.

Nu het vraagstuk der dakbedekking voor platte daken en hare bescherming tegen verweering eenmaal is aangesneden, is het wellicht niet overbodig nog de aandacht te vestigen op enkele dingen, die voor de keuze van de meest geschikte bedekking en bescherming van belang zijn.

Ik meen geen tegenspraak te zullen uitlokken door vast te stellen, dat:

1e. een twee of meerlaagse bitumineuze bedekking, waarvan het materiaal voldoet aan de eischen der keuringsvoorschriften voor Bitumineuze Bouwstoffen 1940, of aan de Algemeene Voorschriften (A.B.W.) der Nederlandsche Spoorwegen, vakkundig gelegd, geplakt en afgesmeerd, afgedekt door een schutlaag, waardoor zij van de inwerking van zonlicht is afgesloten, een zeer langen, nog ongekenden levensduur heeft.

2e. het al of niet op afschot liggen opzichzelf geen invloed heeft op de duurzaamheid van de bedekking.

3e. de schutlaag ten aanzien van de duurzaamheid van de bedekking, uitgevoerd zooals onder 1e. is aangegeven, van het grootste belang is.

Elke bitumineuze dakbedekking, welke niet van een schutlaag is voorzien, is door haar zwarte kleur uitermate gevoelig voor temperatuursverschillen. De inwendige spanningen, welke zij in het asphalt doen ontstaan, verminderen de ductiliteit (niet elasticiteit), wat zich na verloop van tijd openbaart in het optreden van adervorming in de afsmeerlaag. Bovendien staat de onbeschutte bedekking bloot aan het door de zonnehitte vervluchtigen van de in het asphalt aanwezige oliën, waardoor de samenstelling eveneens nadeelig wordt beïnvloed.

Bij de houtcementdaken was het gebruikelijk een schutlaag van 3 cm zand en 4 tot 6 cm grove grind voor te schrijven. De groote dikte van deze laag was noodig omdat het z.g. houtcement lichtere oliën bevatte dan de tegenwoordige cementmestiek en dus meer afdoende tegen de zonnearmte diende te worden beschermd, teneinde vervluchtigen van deze oliën te voorkomen. Het spreekt vanzelf dat een dergelijke zware belasting een dure dakconstructie vergde; een der redenen waarom de houtcementbedekking hier te lande thans geheel verdrongen is door de cementmestiekbedekking, waarbij de 3 cm dikke zandlaag kon vervallen en met een grove grindlaag van geringere dikte kon worden volstaan.

Tegenwoordig worden zelfs cementmestiekbedekkingen op platte daken met een vast ingewerkte laag fijne grind afgedekt. In deze gevallen verdient het echter aanbeveling de bedekking om de 10 jaar aan een inspectie te onderwerpen om kale plekken en eventuele beschadigingen te doen bijwerken. Is de bedekking met een schutlaag van 3 à 4 cm grove grind afgedekt, dan behoeft dit niet te geschieden.

Echter is ook deze grove grindafdekking geen ideale schutlaag. Immers kan bij het betreden ervan de grind gemakkelijk verschoven worden of wel ontstaat er verplaatsing door storm- of dwarrelwinden, tengevolge waarvan de bedekking, daar waar zij bloot kwam te liggen, aan verweering ten prooi zal vallen. Beschadiging van de dakbedekking door het belooopen van de grove grindlaag zelf is, voorzover ik in mijn jarenlange praktijk kon constateeren, bij een goed gemaakte cementmestiekbedekking zelden of nooit het geval geweest.

Bedekkingen met ingeperste fijne grind afgewerkt, leveren in dit opzicht meer gevaar voor beschadiging op en bovendien geven de op deze wijze afgewerkte bedekkingen minder beschutting tegen den invloed van de zonnearmte dan wanneer zij voorzien zouden zijn van een 3 of 4 cm dikke laag grind. Op grond van de ook aan deze beide afdekkingswijzen klevende, hiervoren opgesomde bezwaren, komt men vanzelf tot de conclusie:

dat de schutlaag voor de dakbedekking van platte daken eerst dan volledig aan haar doel zal beantwoorden, zoo zij in staat blijkt haar beschermende rol blijvend te vervullen, m.a.w., wanneer aantasting door atmosferische invloeden en normale mechanische beschadiging der bedekking uitgesloten zijn en de schutlaag zelf overigens zoodanig is geconstrueerd dat zij voldoende stabiel blijft en in den zomer een goede afkoeling der onder het dak liggende gebruiksruimten geeft. Daarbij dient gestreefd te worden naar een zoo gering mogelijke belasting, teneinde een zware en dure dakconstructie te vermijden.

Voor toepassing van een dergelijke stabiele afdekking heeft men de keuze tusschen een dunne beton- of lichte sintelbetonvloer, een tegelvloer in cementspecie op poreuze ondervloer, een z.g. drainata-tegelvloer, of wel een onder den naam Sibeadakvloer bekende asphalt-sintelbetonconstructie. Een dunne betonvloer (minimum dikte 5 cm) zal altijd krimp-scheuren vertoonen, door welke scheuren de afsmeerlaag van de bedekking mettertijd naar voren zal dringen. Afwerking in vakken zal dit euvel wel beperken, doch niet kunnen voorkomen, daar uiteindelijk het afsmeer materiaal zich tengevolge van het verschil in soortelijk gewicht toch door de voegen naar boven zal werken. Een sintelbetonvloer levert, zij het in mindere mate, dezelfde bezwaren op. Bovendien staan beide vloeren bloot aan op- en stukvriezen.

Bij het aanbrengen van tegels staat men eveneens voor de bezwaren van het naar voren dringen van de smeerlaag door haarscheuren en voegen en van het opvriezen van de bevoering. De veilige constructie op een poreuze ondervloer van 1½ à 2 cm dikte brengt extra kosten mede en maakt de afdekking dus niet alleen zwaarder maar ook duurder.

Omtrent de drainata tegelvloeren, welke in cementspecie op de bedekking worden aangebracht, zal de tijd nog moeten leeren in hoeverre deze aan hun doel zullen beantwoorden. Ik meen dat, afgezien nog van de kosten en het eigengewicht dezer afdekking, vegetatie (mosgroei) in de poriën der tegels mogelijk is, vooral op plaatsen waar deze in de schaduw komen te liggen, terwijl ook het schoonhouden bezwaar kan opleveren.

Met de betrekkelijk goedkope Sibeadakvloerconstructie zijn de ervaringen in de praktijk gunstig gebleken. Ze wordt uitgevoerd in een dikte van 3 cm, heeft een gering eigen gewicht, scheurt niet, vriest niet op en is door de porositeit van de laag warmte- en koude-isoleerend. De afsmeerlaag van de bedekking hecht zich in de poriën van den vloer en dringt niet tot het met een asphaltpasta afgestreeken oppervlak, waarin fijne grind, lei- of steenslag wordt gewalst, door.

De poreuze samenstelling der vloeren onder het nagenoeg gesloten oppervlak vordert een gering afschot van de bedekking voor het geleidelijk afvloeien van het hemelwater.

Tenslotte nog iets over de keuze van de soort bitumineuze dakbedekking voor platte daken.

Het mag als bekend worden verondersteld dat de waterdichtheid van alle dakvloersorten, asphaltpapier, asphaltbitumenvilt, of hoe men dit verder wil noemen, teerhoudend of teervrij, betrekkelijk gering is, en dat een goede dakbedekking slechts wordt verkregen door het aaneenkleven en van een goede afsmeerlaag voorzien van twee of meer lagen dakvilt.

Hierdoor staat vast, dat de deugdelijke waterdichtheid in de eerste plaats samenhangt met het volledig functioneeren van de plaklagen en de afsmeerlaag en wel zóó dat pas van een betrouwbaar waterdichte dakbedekking mag worden gesproken, wanneer de zekerheid bestaat dat dakvilt, plaklagen en afsmeerlaag als het ware één geheel vormen, zonder luchtbelletjes of losse plekken.

Met name geldt deze eisch voor platte daken, om redenen die wij bij elken architect als bekend mogen veronderstellen. Nu onderscheidt zich het teerhoudende kleef- en afsmeermateriaal, de zgn. cement-mastiek, van het teervrije, door een geringer afstand tusschen verweekingspunt en smeltpunt. Deze eigenschap is o.a. oorzaak dat plaatsen in de cementmastiekbekleding, waar de lagen bij de uitvoering van de bedekking, als gevolg van de aanwezigheid van een oneffen ondergrond of andere onvermijdelijke omstandigheden, niet volkomen aanhechten, door zonnewarmte en het gewicht der deklaag, na verloop van eenigen tijd verdwijnen, zoodat spoedig een volkomen homogene bedekking is verkregen.

Ook de gaardheid van het teerhoudende dakvilt (asphaltpapier) werkt gunstig. Het wordt door de warme smeer snel en uiterst soepel en voegt zich direct naar mogelijk aanwezige oneffenheden van den ondervloer, terwijl de afstrooilaag van teerhoudend vilt eer bevorderlijk dan belemmerend voor het plakken der lagen werkt.

ZEGEL: WEDEROPBOUW BOEKERIJ DER ACADEMIE TE ROTTERDAM.

Het mag als bekend verondersteld worden, dat de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen bij het bombardement op 14 Mei j.l. al haar gebouwen met inventaris op één na, daarenboven haar gehele boekerij in vlammen zag opgaan, een bibliotheek, welke geboortedatum moest worden gezocht in het laatst van de 18e eeuw.

Het behoeft wel geen betoog, dat een schat van boek- en plaatwerken op het gebied van kunst, kunstnijverheid, cultuurgeschiedenis, exacte en technische wetenschappen daarbij verloren is gegaan. Het is helaas maar al waar, dat er — evenals trouwens bij de kostbare verwoeste verzameling voorwerpen van kunst- en kunstnijverheid het geval is — talloze niet te vervangen stukken zijn verloren gegaan.

Intussen is men onmiddellijk weer begonnen met het bijeenbrengen van boek- en plaatwerken teneinde weder een boekerij op te bouwen. Reeds mocht de Academie van tal van Verenigingen (w.o. Het Algemeen Nederl. Verbond) zowel als van particuliere zijde geschenken ontvangen in de vorm van boek- en plaatwerken, affiches e.d.

Dit is voor het Academiebestuur aanleiding geweest om bij de wederopbouw van de boekerij er naar te streven om op blijvende wijze te doen blijken van de echt Nederlandse burgerzin, die bij de schenkers moet hebben voorgezeten. Daartoe werd door den Adjunct-directeur der M.T.S., Ir. M. C. A. Meischke, een zegel ontworpen als hierbij afgedrukt. Dit zegel wordt bevestigd op of aan elk geschenk voor de wederopbouw van de inventaris van de boekerij der Academie.

Ten aanzien van de symboliek daarvan zij het volgende medegedeeld:

Bij het teervrije vilt ligt de zaak geheel anders. Het is beduidend stijver dan het teerhoudende, als gevolg van de „couche“ (asphaltdeklaag), waarvan het is voorzien en welke bestaat uit een asphalt van hoog smeltpunt. De z.g. slagen van de rol b.v. beletten het vlak en strak liggen van de baan en oefenen een ongunstigen invloed uit bij het plakken. In tegenstelling met asphaltpapier vormt de afstrooilaag van talkpoeder van het teervrije vilt een belemmering voor het aaneenkleven der lagen. Dat vooral bij koud en vochtig weer deze bezwaren dubbel wegen, behoeft geen nader betoog.

Op grond van het hetgeen hiervoren omtrent de eigenschappen van teerhoudend kleef- en afsmeermateriaal en dakvilt is opgemerkt, is de cement-mastiekbekleding voor platte daken bevestigd te verkiezen boven een bedekking van teervrij materiaal. Dit nog afgezien van andere voordeelen, zooals de blijkens genomen brandproeven grooteren weerstand bij brand en een eveneens grooteren weerstand tegen verrotting, wat gevoeglijk mag worden aangenomen, in verband met de bekende preserveerende eigenschappen van bepaalde in koolteer aanwezige stoffen.

De kosten zullen bij keuze van de teerhoudende bedekking geen bezwaar kunnen opleveren, daar zij stellig goedkoper is dan de teervrije.

Hoewel de bedekkingen voor schuine daken buiten het kader van het thans behandelde onderwerp vallen, zij er op gewezen dat ook hier de bitumineuze bedekkingen een belangrijke rol vervullen.

Teerhoudende bedekkingen kunnen worden toegepast voor daken met een helling tot tusschen 20 en 30°. Voor daken met grooter helling moet aan het gebruik van teervrije materialen de voorkeur worden gegeven.

A. LAVERMAN.

De St. Laurenstoren, die als verminkte in de genadeloze ellende overal is te zien, is de baak, die St. Maarten aanspoorde zijn menschelijke roeping te vervullen. St. Maarten, verpersoonlijking van spontaan medeleven en medeelzaamheid, is op zijn schimmel door rook en puin komen aandraven om de getroffene weder te paard te helpen.

Minerva, zinnebeeld voor de Academie, heeft al haar bezittingen (zelfs haar garderobe) verloren.

St. Maarten snijdt zijn mantel in tweeën, opdat Minerva zich weer zonder achroom in de Maatschappij kan vertonen en haar opbouwend werk weder kan hervatten.

Het is te wenschen, dat de lezer — wanneer hij aan het einde van deze mededeeling is gekomen — zich afvraagt of hijzelf rechtstreeks of wel in zijn omgeving iets kan doen om de Academie te steunen en te sterken in haar moeilijke arbeid, die — men bedenke dit wel — gericht is op het welzijn van de dag van morgen. Er is reeds veel geschenken in korte tijd maar er is zo ontstellend veel nodig om aan bescheiden wenschen te kunnen voldoen.

*) De Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen omvat opleidingen voor tekenen, schilderen, boetseren, beeldhouwen, reclame, fotografie, binnenhuiskunst, costumontwerpen, toegepaste kunsten, voorts bouwkunde, weg- en waterbouwkunde, werktuigbouwkunde, electrotechniek en scheepsbouwkunde.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMAN. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 46

16 NOVEMBER 1940

DE NEURO-CHIRURGISCHE KLINIEK ST. URSULA TE WASSENAAR.

ARCHITECTEN: G. J. M. SIMONS, IR. H. THUNNISSEN EN J. H. HENDRICKS.

Een gebouw, gebouwd door drie architecten, is dat niet modern? Is dat niet in de lijn van de door ons vertroetelde gemeenschapsgedachte? Wij willen immers afgedaan hebben met den individueelen kunstenaar, met den eenzame, wiens arbeid niet wortelt in een cultuur, die niet steunt op het gemeenschappelijk vergaarde, op wat geslachten hebben tot stand gebracht. Intusschen weet ik niet of aan de opdrachtgevers dit corporatieve ideaal voor oogen gestaan heeft, toen ze hun opdracht deden. Wel is mij bekend, dat zij, d.w.z. de opdrachtgevers en allen die met het nieuwe gebouw te maken kregen, een duchtig woordje in het bouwplan hebben meegesproken. Dit is ook al weer een vraagstuk voor onze nieuwe organisatie, die zooveel te onderzoeken heeft: Waar eindigt de taak van den opdrachtgever en waar begint die van den architect. Met als onderdeel daarvan: wat is de plaats van iederen architect in een architectencombinatie? Persoonlijk sta ik tegenover dit laatste vraagstuk nog wat onwennig. Maar dat zal wel komen doordat ik nog te veel denk op de manier van de lieden van de oude school, die het liefst zelf hun potlood vasthiielden.

De nieuwe neuro-chirurgische kliniek St. Ursula te Wassenaar

is een uitbreiding van de reeds bestaande St. Jacobus-Stichting, opgezet als psychiatrisch-neurologisch instituut, welke stichting door Simons in 1927 werd voltooid.

De neuro-chirurgie is een betrekkelijk jonge wetenschap en vormt een nieuw contact tusschen twee gebieden die tot voor kort als afzonderlijke specialismen werden beoefend, nl. de neurologie en de chirurgie. Terwijl de psychiatrie, d.w.z. de wetenschap welke zich bezighoudt met de leer der zielsziekten, zich reeds in de vorige eeuw tot een volkomen zelfstandig specialisme ontwikkelde, bleef de neurologie, de leer van de organische aandoeningen van het centrale en perifere zenuwstelsel, tot voor betrekkelijk korten tijd, een, zij het belangrijk, onderdeel der interne geneeskunde. Door tijdelijke samenvoeging met de psychiatrie heeft de neurologie zich aan de voorgedijder interne geneeskunde onttrokken, doch door den geweldigen vooruitgang der wetenschap op het gebied der zenuwziekten bestaat er den laatsten tijd echter weer een tendenz tot splitsing. Meer speciaal gevoelde men behoefte aan het bestaan van den speciaal geschoolden neuro-chirurg naast den alge-

367

NOORD-WEST-GEVEL

meenen chirurg. Volgens de „klassieke" werkwijze werd bij hersenoperaties eerst door den neuroloog de diagnose gesteld en de plaats aangewezen waar de algemeene chirurg zijn trepanatie moest aanleggen, terwijl het anatomisch substraat weder werd onderzocht door een speciale patholoog-anatoom. Een dergelijke versnippering van iets dat toch slechts een groote eenheid is, bleek te leiden tot tekortkomingen, zoodat, aanvankelijk in Amerika, doch spoedig nagevolgd in Europa, het speciale vak van den neuro-chirurg ontstond, waarbij dus diagnose, chirurgisch ingrijpen en anatomisch onderzoek in één hand kwamen. Hier bleek dus het beginsel der gemeenschappelijke samenwerking zijn bezwaren te hebben. De jonge wetenschap der neuro-chirurgie stelt ook bijzondere eischen aan het ziekenhuis. Zoo moet de operatiekamer uitzonderlijk

rustig gelegen zijn, omdat neuro-chirurgische operaties zeer lang, soms 5 à 6 uur, duren. Verder moet de chirurgische afdeling een Röntgen-kamer en laboratorium omvatten. Het zaal-systeem is voorts voor een neuro-chirurgische kliniek te verwerpen. Een afzonderlijke kamer voor iederen patiënt verdient de voorkeur, waar dit om de kosten of uit hoofde van het beschikbare verplegend personeel niet mogelijk is, kunnen kamers met drie patiënten worden toegestaan. Hoewel aan enkele ziekenhuizen in ons land, een neuro-chirurgische afdeling is ontstaan, is St. Ursula de eerste kliniek in ons land, welke speciaal voor dit doel is gebouwd.

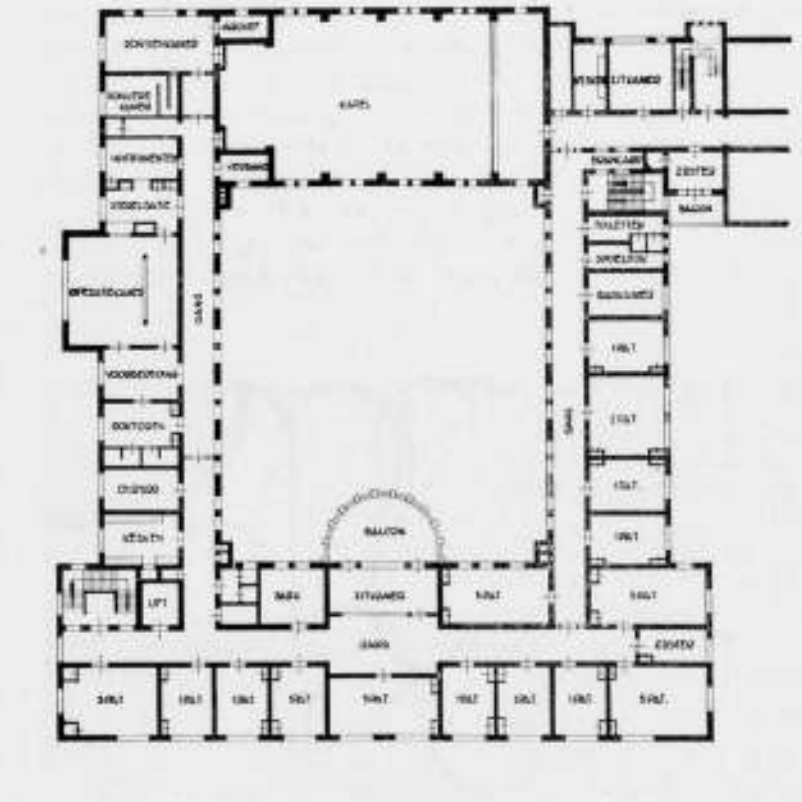
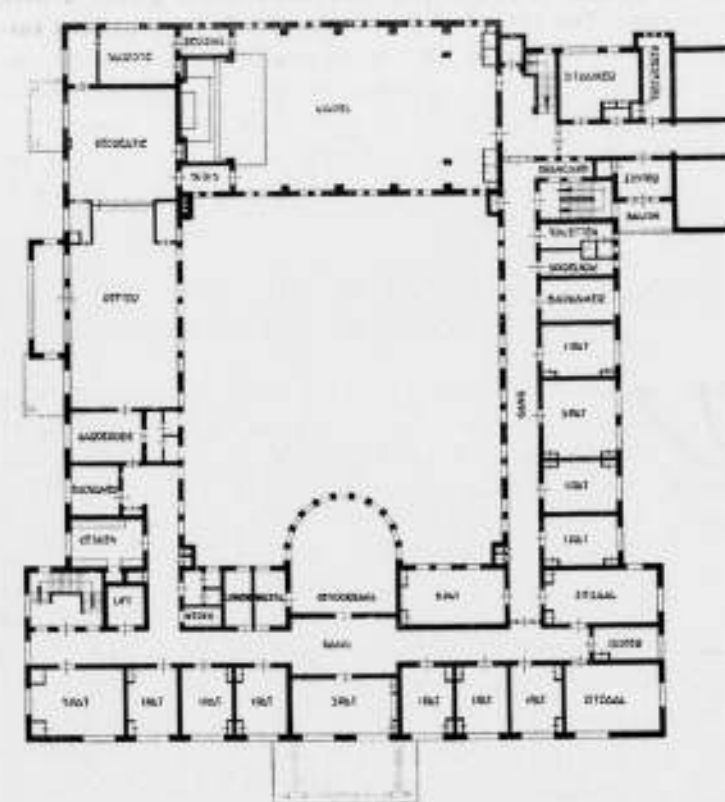
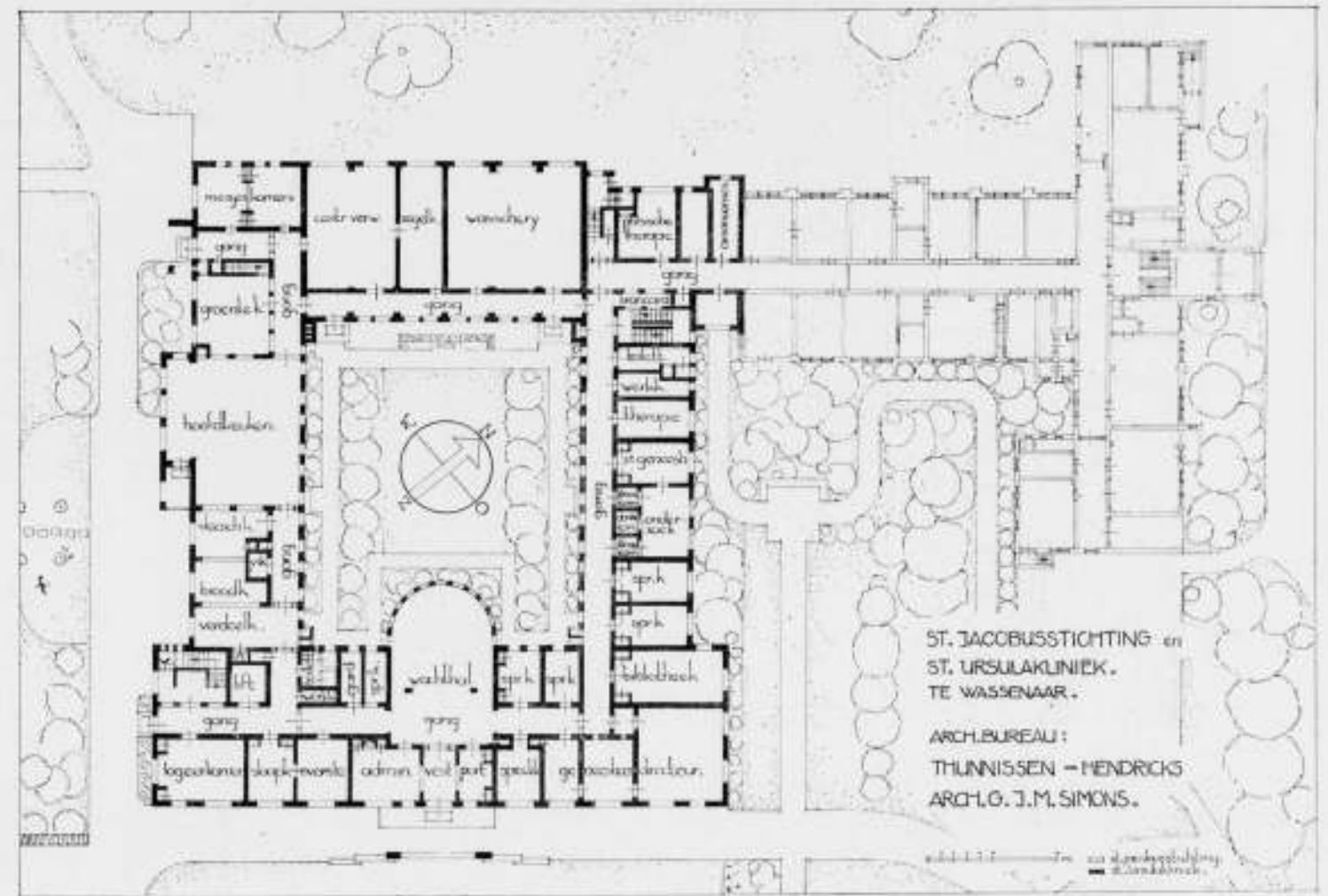
De plattegronden van de kliniek St. Ursula toonen ons op vrij

KAPEL GEZIEN NAAR HET ALTAAR
NEURO-CHIRURGISCHE KLINIEK ST. URSULA TE WASSENAAR
368

KAPEL GEZIEN NAAR DE GALERIJ
ARCHITECTEN G. M. J. SIMONS, IR. H. THUNNISSSEN EN J. H. HENDRICKS

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À 500
NEURO-CHIRURGISCHE KLINIEK ST. URSULA TE WASSENAAR
ARCHITECTEN G. M. J. SIMONS, IR. H. THUNNISSSEN EN J. H. HENDRICKS

BEELDHOUWERK IN DE KAPEL ST. JACOBUS
P. BIESIOT, FECIT

argelooze wijze, welke gedachtengang bij de samenstelling daarvan heeft voorgezeten.

Patiëntenkamers komen alleen voor op de 1e en 2e verdieping en zijn op het N.O. en op het Z.O. georiënteerd.

De chirurgische afdeling ligt aan het eind van de gang op de tweede verdieping en boven het zusterhuis wel zoo rustig als mogelijk was.

De begane grond is uitsluitend bestemd voor ontvangst, administratie, kamers doctoren, spreekkamers en verder het economie-gedeelte als de keukens, de centrale verwarming en de wasscherij. Zoo is door allerlei overwegingen en invloeden de nieuwe bebouwing gegroepeerd rondom een gesloten binnenhof, een even oud als dankbaar motief.

Inmiddels zullen er bij den oppervlakkigen beschouwer wel allerlei vragen en wenschen naar voren komen. Zoo zal men het kunnen betreuren dat de kapel niet als een architectonisch zelfstandig element is behandeld, zij het ook in gemakkelijke communicatie met het hoofdgebouw. Kapel en zusterhuis (refectie en recreatie) behoren in een gebouw als dit onverbreekelijk bijeen en zijn dan ook in dit plan terecht met elkaar in contact gebracht. Maar toch kan men er bedenking tegen hebben dat de ingang van het zusterhuis zoo excentrisch ligt aan het einde van de verbindingsgang op de eerste verdieping, zoodat de zusters vrij lange afstanden moeten afleggen over de patiëntenafdeling, hetgeen me vooral een bezwaar lijkt voor de zusters die in de St. Jacobus-kliniek haar werk hebben. Een zeer persoonlijk bezwaar heb ik tegen de scheiding van het zusterwoonhuis en de zusterslaapcellen, die op de 3e verdieping zijn ondergebracht. Zusters van een kloosterorde vormen nu eenmaal een gemeenschap, een soort groot gezinsverband. Ondanks haar verdienstelijke actieve werk voor de lijdende menscheit is voor haar het contemplatieve, het bovennatuurlijke leven in rangorde het belangrijkste. Daarop is haar leven ingesteld en daaraan moet haar huisvesting beantwoorden, d.w.z. een zekere afgeslotenheid vormen, waarin dit leven, maar dan ook zoo volledig mogelijk, geleefd kan worden. Zusters die, om naar haar slaapcellen te komen, de kloosterlijke gemeenschap moeten verlaten, door het ziekenhuis een paar étages hebben te klim-

men, moeten m.i. den indruk hebben iederen avond uit logeeren te gaan. Ze zijn niet waarlijk „thuis“.

Men zal mij vragen: maar waarom hebben de zusters dezen eisch dan niet gesteld. Een dergelijke vraag is zeer eenvoudig te beantwoorden als men de mentaliteit der zusters kent, die uit zichzelf te bescheiden zijn om eischen te stellen. Wat niet wegneemt dat zij dankbaar aanvaardden als men haar wenschen voorkomt door begrip te toonen voor wat haar kloosterlijk leven vraagt.

Maar bovenstaande wenschen en bedenkingen zijn die van den buitenstaander, die slechts naar het resultaat kijkt en de overwegingen en invloeden van allen die aan het plan van dezen bouw meewerkten niet kent.

Is dus zoo de algemeene opzet van het plan, mede dank zij de assistentie der vele deskundigen, uiteindelijk, laat ik zeggen, aan den voorzichtigen kant uitgevallen, het plan bevat vele interessante momenten.

Zoo is het kamercomplex van den geneesheer-directeur tot een zeer geslaagd onderdeel geworden, goed van verhouding en sfeer. Ditzelfde geldt voor de bibliotheek, tevens bestuurskamer.

Een ander aardig moment is de wachthof op den begane grond en niet minder de daarboven gelegen gehoorzaal bestemd voor wetenschappelijke beschouwingen ten overstaan van een meer omvangrijk deskundig gehoor.

Onnoodig te zeggen dat het keukencomplex tot in de perfectie behandeld is en bij de technische installaties de nieuwste vindingen zijn toegepast.

Doch vooral goed is de kapel. Men moge uit architectonische overwegingen betreuren, dat de kapel in het geheel van de bebouwing is opgegaan, onder een gelijkwaardig dak met de andere vleugels, gestreefd is in ieder geval naar een zooveel mogelijk eigen karakter van deze gewijde plaats. Voor het uitwendige is dit bereikt door geschikte raampartijen en een angelus torentje, voor het inwendige door een goede kapelsfeer.

De kapel is gelegen in een der rustigste gedeelten van het

complex, gemakkelijk bereikbaar zoowel vanuit het nieuwe als vanuit het oude gebouw. Ter voorkoming van stoornis uit de onder de kapel gelegen centrale-verwarmingsruimte en de wasscherij is een doeltreffende geluidsisolatie aangebracht, en hoewel een ziekenhuis nu juist geen plaats is waar veel gerucht gemaakt wordt, heerscht in deze kapel toch wel een opmerkelijke rust, iets wat te meer gewaardeerd wordt in een inrichting tot genezing van mentale en zenuwzieken.

De intimiteit in deze kapel wordt bevorderd door de hooge plaatsing der ramen en de gesloten, niet rechtstreeks verlichte altaarnis. De wanden van de geheele kapel zijn gemetseld in een kleurige goudbruin geschakeerde handvormsteen, de vlakke zoldering bestaat uit een stelsel van hoofdbalken, moer en kinderbusten, de hoofdbalken gedragen door gemetselde pilasters met beeldhouwde kapitelen. In denzelfden trant is de in de kerk ingebouwde gaanderij bewerkt.

Deze geheele kapel is een aangename, stemmingsvolle ruimte, ook goed van kleur. Veel zorg is besteed aan de versiering en verdere aankleding. Zoo zijn er kleinere ramen van J. C. W. Gossaar en grotere van Joep Nicolas. Bedoeling is alle groote kapelramen te bezetten met voorstellingen uit het Evangelie, waarvoor de ontwerpen van J. Nicolas gereed zijn.

P. Biesiot maakte behalve het beeldhouwwerk aan de kapitelen, de kruisgroep boven het altaar in lichtkleurig mahoniehout en een tweetal beelden naast de altaarnis, voorstellende St. Ursula en St. Jacobus een arme verplegende. Verder is er nog goed edelsmidswerk van Karel Krol, paramenten en ander

kunstnaaldwerk van Joanna Wichmann, terwijl de kerkmeubelen werden ontworpen door Herm. van Remmen.

Voor de gevels van het nieuwe gedeelte is de vormgeving van het bestaande, hoewel kleinere St. Jacobus, maatgevend geweest.

Dus dezelfde verdiepinghoogten, dezelfde dakhelling, gelijke raamtypen en materiaal-behandeling. Het voordeel hiervan is ongetwijfeld dat er een groote eenheid in het uiterlijk aspect is ontstaan. Ook deze werkwijze getuigt van voorzichtigheid.

Tusschen den bouw van het eerste en het tweede gedeelte ligt een tijdruimte van ongeveer tien jaar. Er is een tijd geweest, dat een dergelijke termijn voldoende was om eenige malen van architectonisch inzicht te verwisselen. Dat was de tijd, dat men zich diep geschaamd zou hebben om iets te bouwen of te voltooien in een stijl van tien jaar geleden.

De kunst groeit immer en evolueert naar men dacht. Tegenwoordig zijn we tot het inzicht gekomen, dat de kunst en zeker de bouwkunst niet zoo snel behoeft te evolueeren.

Als de eerste opzet goed is, kan men er nog lang op voortbouwen. Het komt er dus op aan, dien eersten opzet goed te verantwoorden.

In dezen gedachtengang is het werk van Thunnissen, Hendricks en Simons dus ook „modern“ te noemen.

Gaarna laat ik de appreciatie der merites van dit belangrijke bouwwerk aan den beschouwer over. Waarbij ik moge opmerken dat de foto's bij de werkelijkheid achterblijven.

J. M. VAN HARDEVELD.

VERVANGINGSMATERIALEN.

EEN BIJDRAGE VOOR DE COMMISSIE BOUWCONSTRUCTIES

Met moet wel eens van den nood een deugd maken. Semper beweerde dat het spreekwoord luiden moest, dat men van de naad een deugd moet maken, maar daar geloof ik niet veel van. Naden worden weggewerkt, hoe geraffineerder hoe beter.

Dus moeten wij van den nood een deugd maken. Is het bouwen iets anders dan nood, die tot deugd moet worden opgevoerd? Is bouwen niet het beschutting geven aan den in nooddrift bibberenden mensch op aarde? Toen Adam en Eva het paradijs moesten verlaten, bemerkten ze niet alleen dat ze naakt waren, maar — al is dit in de geschriften niet duidelijk te lezen — gedecideerd ook, dat ze onderhevig en gevoelig waren aan en voor temperatuurwisselingen. Met de vlucht uit het paradijs was ook het bouwen geboren; mitsgaders de klimatologie van gebouwen, zij het dat deze tak van wetenschap niet direct zijn hedendaagsche hoogte bereikte.

En uit het paradijsverhaal leeren we ook de moeilijkheid om de waarheid te kennen en te begrijpen. Als eenige scheppende arbeid de moeilijkheid van de waarheid, d.i. het waar en waachtig zijn in scheppenden arbeid, pijnlijk ondervindt, dan is het die van het bouwen. Ook zelfs bij den geringsten ontwerpen arbeid op bouwkundig gebied voelt men „de waarheid“ bemoelijkend op zijn weg. Voor het betrekken van de waarheid in scheppenden arbeid is een zich verheffen noodig, een uitstijgen boven het stoffelijke, boven het technische niveau van... naden wegwerken. En juist daardoor blijft „de waarheid“, d.i. de zuiverheid in het bouwkundig denken, een norm waaraan een conscientieus vakman zijn gevoelsoordeel gaarne en zelfs zooveel mogelijk toetst.

De ouderen onder ons, die de opkomst en den voortijdigen bloei van het rationalisme in de moderne bouwkunst hebben medegemaakt, herinneren zich de befaamde Tentoonstelling van Smaakmisleiding in het Stedelijk Museum te Amsterdam, waar de zuiverheid van smaak, vastgekoppeld aan het rationaliteits-

beginsel, in voorbeelden en tegenbeelden, à outrance werd gedemonstreerd. Het publiek amuseerde zich kostelijk over zijn eigen onzinnigheden en de waarheidsapostelen bleven in de kou staan. De fout was dat de zuiverheid van smaak in bouw- en sierkunst niet of zeer moeilijk à outrance kan worden doorgevoerd, zonder andere menselijke sentimenten te raken.

Eén ding echter staat vast: imitatie is steeds onzuiver, tot welken vorm van volmaaktheid zij ook wordt opgevoerd. Zoo is het maken van houten lambriseeringen van Eternit een kunst om respect voor te hebben, — doe het zelf eens — maar als imitatie is deze kunst toch onzuiver. De techniek en de industrie zijn meestal te ondeugend, om van den nood een deugd te maken en nu er gebrek is aan bepaalde bouwmaterialen, vooral aan hout en triplex, brengen zij imitatieproducten als vervangingsmaterialen aan de markt.

Zoo worden thans de uit Eternit vervaardigde houten lambriseeringen inderdaad aangeprezen als „vervangingsmateriaal“. Men kan, naar uit het prospectus blijkt, houten lambriseeringen krijgen in Vlaamsche Renaissance, in Lodewijkstijlen en zelfs in „Modern“, in 4 kwaliteiten. Licht Eiken, Gerookt Eiken, Halfdonker-Hout, en Oud-Hout. Het eigenaardige van imitatie is en het is er de ongetwijfeld prettige kant van, dat je altijd een onbedwingbare neiging in je voelt opkomen om je er vroolijk over te maken. Je denkt je direct een knus halletje in Gerookt Eiken, in Lodewijk Napoleon... Maar de zaak is toch wel ernstiger.

De bouwconstructie is thans een scherp gesteld, nieuw vraagstuk, waarvan de oplossingen eerst waarde krijgen, wanneer zij inderdaad den toets van zuiverheid kunnen doorstaan. Eerst dan zal later blijken dat wij van den nood een deugd konden maken, dat wij konden bouwen.

J.P.M.

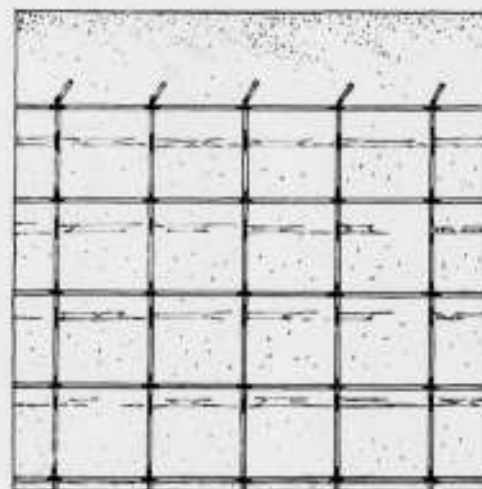
371

KEURING VAN DRAADGLAS.

Bij de keuring van een groote draadglasleverantie deed zich het hieronder beschreven geval voor. De uit een tweetal kisten komende ruiten zagen er alle uitstekend uit. Een derde kist echter leverde ruiten op, die een groot aantal luchtblaasjes vertoonden. Dit euvel was van zoodanigen omvang, dat aanvankelijk aan afkeuren werd gedacht. De keuringsvoorschriften voor glas geven ons in zoo'n geval niet veel houvast. De A.V. zegt, dat „vensterglas moet zijn zoogenaamd halfwit, kleurloos, helder, goed doorschijnend, vlak, zonder vlammen, holten, blazen, starren, strepen of andere gebreken". Hierin worden wel veel gebreken genoemd, maar als keuringseischen zijn zij toch niet overduidelijk. De N.S. voorschriften vermelden o.a., dat „het draadglas 6 à 7 mm dik moet zijn, vlak en gelijk van dikte en voorzien van metaaldraadgaas, dik minstens 1 mm met mazen van 6 à 7 mm. Het draad moet aan weerszijden door ongeveer gelijke dikte glas bedekt zijn. Ruiten, waarvan de draadwapening geheel of plaatselijk is ingeroest of ongelijkmatig is, worden afgekeurd". Ook dit voorschrift gaf geen hulp in deze kwestie.

De geleverde ruiten laten zich als volgt beschrijven: Het glas is 7 à 8 mm dik. De draadwapening bestaat uit een net van vierkante mazen, groot $12,9 \times 12,9$ mm, de draaddikte is te taxeeren op 0,3 mm. De wapening ligt niet in het midden van het glas, maar ongeveer op $\frac{1}{4}$ van de dikte. Het glas heeft een gladden en een min of meer „bruten" kant. De wapening is naar dien bruten kant geschoven. Er zijn aan elke ruit drie draadvrije randen. De draadwapening is puntgelascht en niet overal blank gebleven. Wanneer men het glas van den gladden, helderen, kant bekijkt, liggen de draden in de lengterichting van de ruit boven de dwarsdraden. Aan de niet-gelaschte zijde van het gaas zijn de draden blanker dan aan de gelaschte zijde, waar zij soms over de volle lengte, soms regelmatig bij de laschpunten zwart geoxydeerd schijnen.

De in de ruiten opgemerkte luchtblaasjes komen in de lengterichting van de ruit voor als lange, soms doorlopende, soms regelmatig afgebroken strepen, die den indruk geven, alsof zich in de ruit een tweede „wapening" bevond, uit lange luchtblaasjes bestaande. Het is opmerkelijk, dat de afstand der strepen iets kleiner is dan de hartafstand van de wapeningdraden, nl. 11,9 mm.

Men krijgt den indruk, dat het net een oogenblik op het warme glas heeft gelegen, en daarna — op een andere plaats — opnieuw in het glas is gedrukt. Dit zou m.i. het maatverschil kunnen verklaren, omdat de definitieve wapening ongetwijfeld de maximum vergroting door de hooge temperatuur moet hebben verkregen, hetgeen voor den „afdruk" van het net niet het geval behoeft te zijn geweest.

Deze verklaring klopt met de mededeelingen die de glasfabriek deed over de fabricage van dit draadglas. Zij schrijft, dat in den regel bij de fabricage van draadglas een werkwijze gevolgd wordt, waarbij twee lagen glas met een tusschenlaag van gaas in heeten toestand aaneengewalst worden. Bij de door de desbetreffende fabriek gevolgde methode daarentegen, heeft men te doen met een uit één laag bestaande glassoort. Het draadnet wordt met behulp van een wals in de glasmassa gedrukt, terwijl daarna het glas vlak gewalst wordt. Draad en glas komen daardoor volkomen vast in elkander te liggen, en het glas is volkomen homogeen.

Ten einde na te gaan of de blaasjes-reeksen als een ernstig nadeel moesten worden beschouwd, werden een viertal strooken van 25 cm van de 64,5 cm breede ruiten afgesneden, en werden zij aan een proefbelasting onderworpen. Dit geschiedde met een ondersteuning aan de smalle einden, en door belasting in het midden. Bij drie proeven werd de draadwapening onder, bij één proef boven gelegd. In alle gevallen bleek bij belasting tot breuk, dat geen der breuklijnen de blaasjes-reeksen volgde, zoodat dus veilig kon worden aangenomen, dat deze geen „zwakke plekken" in de glasruit vormden.

Ten slotte werden nog een tweetal heele ruiten, waarvan één zonder en één met blaasjes, door middel van een gelijkmatig verdeelde belasting tot de breuk belast, waarbij zij aan de lange zijden werden opgelegd, zooals dit bij de normale roede-oplegging ook het geval is. Hierbij bleek, dat de gave ruit — zonder blaasjes — bij een geringere belasting brak dan de ruit met blaasjes. Hoewel men hieraan niet te groote waarde behoeft te hechten, stelde dit resultaat dus niet teleur.

De partij draadglasruiten werd op grond van bovenstaande overwegingen goedgekeurd.

H. G. J. SCHELLING.

WOONHUIS TE WAALWIJK (N.-BR.). ARCHITECT G. H. HOLT.

Het bouwterrein ligt aan het oude kerkpad, eertijds een weggetje dat recht op de mooie oude kerk van Waalwijk afging; nu is het een straat geworden, waar huizen van het bekende slag met al te kleine tusschenruimten met ijver worden neergezet. Maar bouwterrein is in Waalwijk schaars en de bouwgrond is gekozen op de hoek van een in de toekomst nieuw aan te leggen breede weg. Het huis moest in de rooilijn van de beide wegen komen en de overblijvende tuin ligt nu aan de Oost- en Noordzijde van het huis, wat jammer is; maar het geeft de noodige afstand van de omringende bebouwing. Het huis wil zich duidelijk openen naar de Zuidkant; in plaats van naar den weg, waar de toegang en de garage liggen. De plattegronden, opgezet naar de behoefte van een gezin met

vier kinderen, zijn beknopt en zoo praktisch mogelijk ingedeeld. De dagelijksche boodschappen komen aan de keuken; een tochtportaal bij de deur werd weggelaten, waardoor de hal ruimer werd. Aan de Oostgevel geeft een balkon, afgeschuind naar het Zuiden, gelegenheid tot het buiten liggen van de jonge kindertjes; zoonodig kunnen terzijden ter bescherming nog windgordijnen worden opgehangen.

Behalve op de slaapkamers, waar de wanden van gewoon schuurwerk en ongeschilderd zijn, zijn de muren verder grof gepleisterd en in zachte tinten gesausd. In de werkkamer boven is het plafond hooger en in gebogen vorm gemaakt, voor zoover de kapruimte dit toeliet.

De vloer van de woonruimte is van blank beukenstrooken in

WOONHUIS TE WAALWIJK (N.-BR.). ARCHITECT G. H. HOLT.

WOONRUIMTE

WOONHUIS TE WAALWIJK. ARCHITECT G. H. HOLT

de was; de wanden werden zeer licht crème en het plafond grijsgroen gesausd. Buitenramen en -deuren zijn binnen wit gelakt. De open haard is gemetseld van kleine geelgrijze baksteen; het rookkanaal is een dubbele eternitbuis, donkergrijs gesausd. De zitmeubelen in de woonruimte zijn van rottan in handelsmodel, ontwerp Viggo Boesen. De stoelen in de eetkamer zijn eveneens handelsmodellen van blank beuken, bekleed met naturel varkensleer. De gevels zijn gemetseld in Waalsteen, plat-

vol gevoegd en met den borstel ingeklopt; daarna gesausd in silicaatverf van licht crème-rose tint. Het huis kreeg een centrale verwarming met nootjesketel, de keuken een elektrische koelkast. Aangesloten op de verwarming is op de badkamer een eenvoudig droogrek gemaakt met een verwarmd buizenregister, voor het drogen van wat wasgoed in den kouden en natten tijd. Het huis werd in de tweede helft van 1939 met veel zorg door den aannemer C. Kolsteren te Kaatsheuvel gebouwd.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 47

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

23 NOVEMBER 1940

FIG. 1. DE BOCHT VAN DE HEERENGRACHT IN 1672 DOOR G. BERCKHEIJDE

In vervolg op het artikel van den Heer Ir. A. Boeken „Bouwen en restaureeren in oud-Amsterdam”, opgenomen in No. 36 van dezen jaargang, plaatsen we in dit nummer de daarin aangekon-

digde beschouwingen van de Heeren Jan de Meyer en W. M. Dudok.

DE REDACTIE.

AMSTERDAM.

Uit de voordrachten, welke collega Dudok en ik na die van collega Boeken in de Schoonheids-Commissie hebben kunnen houden en waarin ons de gelegenheid werd gegeven onze zienswijzen naast die van collega Boeken te plaatsen, blijkt, dat wij het in de hoofdzaken eens zijn en wel: Amsterdam is een prachtig, architectonisch geheel gebleven. Amsterdam dankt dit niet in de eerste plaats aan zijn bebouwing, doch aan haar onvergelyklijk plan¹⁾ Amsterdam is nooit een antiquarisch museumstuk geworden en zal dit ook nooit worden. Dit laatste dankt het evenmin aan zijn bebouwing, doch aan de elementen, waaruit zijn plan is opgebouwd.

Het dus eens zijnde over de primaire functie van het plan en de secundaire van de bebouwing, is het toch noodig hierop dieper in te gaan.

In het meerendeel der steden — steden zonder grachten, of waar de enkele grachten het plan als zoodanig toch niet bepalen — is de afstand tusschen primair en secundair niet zoo groot als bij Amsterdam. Hier toch vormt het grachtencomplex het schema van het plan, in hoofdzaak niet gegroeid, doch ineens ontworpen.²⁾

Ook heeft het overgrote deel der steden geen boombeplanting. Waar deze elementen ontbreken, speelt de architectuur der hui-

¹⁾ Sprak zelfs Le Corbusier in zijn, eenige jaren geleden hier gehouden voordracht er niet zijn verbazing over uit, dat hij niet eerder had kennis genomen van een dusdanig schoon stadsplan.

²⁾ Wijlen collega C. H. Peters geeft in zijn belangwekkende studie („Nederlandse Stedenbouw”, deel I, blz. 212-215) wel de vermoedelijke aanleiding tot dit schema (centraal-plan van de Marienburg bij Namen (1545), Philipsville (1555), Palma Nova in Frioli bij Udine (1593) en Coevorden (1597), doch dit zijn plannen zonder grachten.

FIG. 2. BRUG VOOR DE HEERENGRACHT BIJ HET THORBECKEPLEIN

FIG. 3. O.Z. ACHTERBURGWAL

FIG. 4. BRUG OVER DE REGULIERSGRACHT BIJ DE HEERENGRACHT

zen een belangrijke rol. Zelfs in het boomlooze Venetië, dat wel kanalen en grachtjes heeft, zijn de huizenwanden van meer dan secundaire waarde.

Wat dan toch kenmerkt Amsterdam tot een zoo bijzondere onder de steden?

Vondel heeft het met één woord kernachtig uitgedrukt: „Grachten-alleen”. Daarmede karakteriseerde hij het Amsterdamsche stadsbeeld: het water architectonisch begrensd door kade en boomen, rhythmisch geleed door bruggen, gestoffeerd door schepen.

Het is prettig nu eens niet voor eigen parochie te preeken.

Wat toch vertoont meer monumentale architectuur dan een brug en een schip? Wilt gij het grootsche, het allesbeheerschende der brug beleven, wandel dan tegen het vallen van den avond op de Heerengracht of Keizersgracht bij de Reguliersgracht (afb. 2 en 4). Hoe overweldigend, niet in kracht, doch in majesteit, staat daar het allesbeheerschend brugcomplex.

Hoe speelgoedachtig doet de daarachter even zichtbaar zijnde huizenhoek, van nog waarlijk goede architectuur, aan.

De simpele Amsterdamsche brug, gegroeid uit redelijkheid, opglooiend uit de kade, zich welvend over het water, zich weer verliezend in de kade is een bouwelement, dat zich door de eeuwen tot in onzen tijd voorbeeldig handhaaft. Zij tracht de eeuwigheidswaarde van water en boomen te benaderen, het lukt haar een drie-eenheid ermede te vormen. De weerspiegeling harer bogen is de vereeniging met het water, zij vindt er haar voleindiging in. Zoo ook vindt de kade haar voleindiging in de boomen. Is het water het zielvolle, de brug het monumentale, de boomen zijn het decoratieve element. Met de boomen dringt het liefdevolle der natuur in onze stad. Door haar plaatsing in rijen schikt zich de natuur in architectonisch verband.

Het liefdevolle uit zij door de stugheid van den huizenwand te verzachten¹⁾, goede architectuur te vermoelen, slechte architectuur aannemelijk te maken. Overal in de stad is dit op te merken. Ga eens op de brug over de Groenburgwal bij de Staalstraat staan en zie het rak af, door welk een intiem stadsbeeld wordt gij dan getroffen. Het is er een van groote gaafheid. Doch ga van de brug, wandel de gracht aan weerszijden af en bezie de huizen; een verzameling van de slechtste architectuur (afb. 3).

In den loop der laatste 20 jaar heb ik door voordrachten met lichtbeelden een kruistocht voor het behoud der schoonheid van Amsterdam gehouden, een schoonheid, welke terecht een „eeuwige schoonheid” moet worden genoemd. Het epitheton „eeuwig” is hier geen epitheton ornans, geen versierend, doch een aanwijzend, karakteriseerend toevoegsel. Wij zagen het: dit „eeuwige” dankt Amsterdam aan zijn plan en zijn architectonische hoofdteekening: water, kaden met bruggen en de boomen. Water en boomen zijn de noch jeugd, noch ouderdom kenkende elementen. Dit is geen „ophemelen” met ledige leuzen. Zoo nu is Amsterdam.

Alle schilders, plaatsnijders en teekenaars uit de 17e en 18e eeuw hebben Amsterdam niet anders kunnen zien. Toen het natuurlijke schoonheidsgevoel verdorde, catalogiseering het levende kwam vervangen, ontstond er een werk van Casper Philips: „Grachtenboek”. Zeker, het heeft zijn waarde, zooals catalogiseering haar waarde heeft, maar droog is. De waarde ligt in het suggereeren van het karakter der architectuur.

Wellicht was dit ook de eenige bedoeling. Wat wij er aan hechten en in meenen te vinden: een zuiver architectonische tekening, daarin schiet de voorstelling te kort. Vergelijk daarmede de kopergravuren van Jan van der Heyden (zie pag. 380).

Vele malen heb ik Casper Philips' voorstellingen aan de werkelijkheid getoetst, doch bevonden hoe de verhoudingen, zoowel van het geheel als van de onderdeelen, nogal te wenschen over-

laten. Mij dunkt, als grondslag voor het beoordeelen der schoonheid van Amsterdam heeft het werk betrekkelijke waarde. Voor het beschouwen der veranderingen in het silhouet is het bruikbaar, voor de veranderingen in de ramen slechts matig.

Toen Casper Philips van 1767—1770 zijn platen graveerde, waren in het 1ste gedeelte van den uitleg van 1610 (in 1614 was men reeds bezig huizen aan de drie nieuwe kringgrachten te bouwen) tot aan de Leidsche gracht, reeds zeer vele huizen uit de 1e helft der 17e eeuw verbouwd naar den in de 2e helft der 17e eeuw heerschenden smaak, welke daarvoor tot uiting was gekomen in het 2e gedeelte der bebouwing, waarmede in 1658 werd begonnen.

De bebouwing uit de 1e helft der 17e eeuw was een betrekkelijk lage bebouwing: de drie „Groenlandsche” pakhuisen aan de Keizersgracht geven een goeden indruk dier bebouwing, beter dan de op zichzelf staande huizen, welke sporadisch tusschen de, later van een nieuwen gevel voorzien, huizen staan. Terecht zegt Dudok, dat dit de wijsdige bebouwing is, die de ontwerpers van den uitleg zich dachtten. Jan van der Heyden geeft van deze huizen, „feestelijk gerijd” zooals Dudok het zoo juist uitdrukt, het beste beeld. Al de woorden, welke Dudok aan deze eerste bebouwing wijdt (lees blz. 381 van dit nummer) zijn mij uit het hart gegrepen en maak ik geheel tot de mijne. Ook heeft hij volkomen gelijk, als hij zegt:

„Als rijenhuis vermindert de grootere gevellengte zeer sterk de „werking van het silhouet; ik (Dudok) spreek hier uiteraard „slechts van de algemeene tendenz: natuurlijk aanvaard ik volledig de afwisseling van grootere en kleinere huizen en acht ik „het ontstaan van enkele grootere bouwwerken nog wel een „winst. Maar ik wil erop wijzen, dat het grachtenbeeld in het „algemeen door een vergroting der gevellengten wordt geschaad: het rythme der bebouwing verliest er door aan élan, „aan levendigheid, aan tinteling.” En dan nog: „Ik mis een „doorsnede teekening om U ervan te overtuigen, dat de hogere „bebouwing in vergelijking met het eerste beeld (prent Jan van „der Heyden) wel aanzienlijke achteruitgang in schoonheid be- „teekent.”

Boeken wijst (op blz. 280 No. 36) „op de geweldige reserve aan „ruimtelijkheid, die er in den oorspronkelijken opzet van het „plan aanwezig was.” Een reserve, „welke het mogelijk maakte, „dat toen in de tweede helft der 17e eeuw bij den bouw van het „gedeelte der grachten voorbij de Leidschegracht de huizen veel- „al op dubbele breedte ontworpen werden, ik herinner hier aan „de Bocht van de Heerengracht, het stadsbeeld nog even voor- „treffelijk bleef. Ook toen in de 18e eeuw tal van zeventiende- „eeuwsche huizen in het eerste deel der grachten werden ver- „vangen door een hogere bebouwing, bleef dit zoo. Pas door de „grootte kantoorgebouwen der laatste halve eeuw is de grens „overschreden. De grootte kantoorgebouwen, ik noem hier de „Telefooncentrale op de Heerengracht, het gebouw van Gerzon „op het Singel, de Amsterdamsche Bank (Heerengracht hoek „Utrechtsche straat) verpletteren door hun groote afmetingen „het harmonische stadsbeeld.”

Ik acht hier de Telefooncentrale de ergste zonde, vooral, omdat daarbij niet in het oog is gehouden, dat er werd gebouwd aan de smalste onzer kaden en er dus geen rekening is gehouden met het profiel der gracht.

Al heeft Boeken in zijn beschouwing gedeeltelijk gelijk, hij bewijst daarmede niet, dat toen de ontwerpers in 1610 (26 April keurde de Vroedschap het ontwerp goed) het plan maakten, zij al vooruit wisten, hoe een paar geslachten later de maatschappij zich zou hebben ontwikkeld, in welke richting de opvattingen in het bouwen zouden gaan en hoe de smaak van het publiek zou zijn. Vooral zij niet. Deze oude Hollanders waren, wat de bouwopvatting aangaat, eigenlijk nog Middeleeuwers, al begonnen zij beroerd te worden door den Italiaanschen invloed. Tot op zekere hoogte hielden zij vast aan oude

tradities. Zij waren nog tezamen-bouwende ambachtslieden. Het begrip „architect”, meer naar onzen geest, komt pas met Jacob van Campen, dus na rond 1630 (zijn eerste poging het huis voor Coymans — 1624 — op de Keizersgracht tegenover de Westerkerk, uitgezonderd). Dit maakte een groote scheiding. Er is een grootere sprong van 1621 (dood van Hendrick de Keyser, een ambachtsman) op 1630 (werk van Jacob van Campen, een schilder met verfijnd inzicht op de architectuur als kunst), dan het was van de Middeleeuwen op het Vroeg Oude Hollandsche bouwen.

De openheid in het plan van 1610 toont meer den ruimen, open blik van onze eenvoudige Oud-Hollandsche, de wereldzeeënbevarende voorvaders, dan het voorvoelen van toekomstige, grootsche koopmanspaleizen.

Dat hun bebouwing zoo goed als geheel is teloor gegaan, blijft een droevenis. De enkele huizen, welke er nog zijn, blijven onze uitstekende, uitstekende monumenten.

Wat dies zij, het plan verdroeg de meer weidsche bebouwing, zooals het alle veranderingen tot aan rond 1800 heeft toegestaan, ja zelfs de ontluistering in de 19e eeuw tot 1880 heeft verdragen.

„Toegestaan” en „verdragen”, beide zijn woorden van het compromis. Gaafheid en sterkte vertegenwoordigen zij nooit.

Ik herhaal tot in den treure: wat het stadsbeeld van Amsterdam heeft gered is niet in eerste instantie afhankelijk van de huizen. Minder individueele elementen, onmiddellijk voortspruitende uit en innig verbonden met het plan, bepalen het vol grootschheid en poëzie zijnde stadsbeeld.

Aansluitende op het begin, nog op een punt zijn wij het allen eens: het moet nu eens uit zijn met het verknoeien van onze grachtbebouwing (al is de overige bebouwing der stad natuurlijk evenveel waard). Er is al meer dan genoeg verminkt en ontluisterd. Het wordt hoog tijd strengere maatregelen te treffen, dat architecten of die zich architecten noemen, die toonen niet het juiste begrip te hebben, wat de nog levende, oude bouwwerken van hen eischen, worden belet hun individueele kunstprestaties bot te vieren. Bouwers, die hun bouwsels als handelsobject zien, die met behulp van teekenaars hun projecten erdoor slepen, kunnen wij missen.

Dergelijke bouwopgaven eischen iemand, begaafd met aanvoelen, die zich met liefde weet over te geven aan de leiding van wat nog bestaat, in het kort iemand, die zich aan de eierzucht persoonlijk werk te willen leveren, of aan het fanatiek theorieën doorvoeren, weet te onttrekken.

Ik kom nog eens terug op het „Grachten Boek” van Casper Philips. Boeken schrijft (blz. 283 van zijn verhandeling) onder het grachtenprofiel (afb. in Dudok's stuk): „Ondanks de vermindering van het detail, die op deze afbeelding sterk in het „oog loopt, is het stuk grachtwand toch nog waardig gebleven.” Dudok schrijft: „Buitengewoon belangrijk acht ik het ingrijpen „in de gevelbeëindigingen en dat komt juist het meest voor, „omdat die fragmenten van weersinvloeden het meest te lijden „hebben. Ik meen, dat voorbeelden van dit ingrijpen wel aan- „toonen met hoe weinig deferentie men daarbij dikwijls te werk „gaat en ik voor mij acht het silhouet en daarmede het stads- „beeld, hierdoor wel bijzonder geschaad.”

Wederom zijn Dudok en ik het eens. Ieder onbevooroordeeld aanschouwer gevoelt de vermindering van het silhouet door het sloopen der bekronende, ambachtelijke geveleindigingen, als een verarmende verminking.

Verarmend! Ja, alle theorie moet stranden, indien zij niet uitgaat van het „ambacht”. Gaat men er van uit, dan is er geen theorie, de praktijk, de ondervinding is dan de ware leermeester. De armzalige rechte kroonlijsten zijn niet de vondsten van een theoretiseerend architect, doch het gevolg van niet-

ambachtelijke kennis bij den timmerman. En passant dit is juist de charme van het restaureeren: zich te moeten verdiepen in het ambacht, waaruit de vaktradities zijn geboren. Pas als wij deze doorvoelen, begrijpen, ons eigen maken, dan pas kennen wij voor het eerst de waarde van dat, wat wij vroeger als een aangenaam object hebben bekeken. Het is wonderlijk, in den tijd van hopeloos verval (1857) schreef Prof. Alberdingh Thijm (aangevuurd door zijn zwager P. J. H. Cuypers) in zijn „Compositie in de bouwkunst”, sprekende over het verval der gevelbeëindiging, over de triumph der platte gevellijst o.a. het versje:

„Wat vorm van geestloosheid ons Holland spreit ten toon,

„Ik „platte lijst” getuig: de platheid spant de kroon”.

En merkt hij op: „de lengte is de conditio sine qua non”; het blijkt daaruit, dat een lijst eigenlijk geen einde heeft”. Ik zou gaarne het vervolg van zijn philippica tegen de platte lijst willen afschrijven. Nu ik dit wegens de lengte niet kan doen, raad ik mijn collega's aan het boek „Kunst en oudheidkunde”, deel I, in 1909 door van Langenhuyzen wederom uitgegeven, te lezen.

En nu zijn we weer even ver. Toen regeerde domheid, nu het eenzijdig ontwikkelde verstand, dat alles dood-theoretiseert.

Meer dan in zijn verhandeling in ons blad heeft Boeken in de eraan voorafgaande voordracht met lichtbeelden stilgestaan bij: het raam. Daarbij had hij gelijk. Het raam is het essentieele in de architectuur. Het heeft meer, dan welk ander onderdeel bijgedragen tot de verandering in het aanzien van het huis. Bij de beoordeeling dezer veranderingen moeten „mooi” en „leelijk” niet worden ingeschakeld. „Mooi” en „leelijk” hangen samen met het gevoelsleven, niet met het gemoedsleven en den geest. Het woord van den psycholoog Prof. Heymans: „mooi is, wat aan onze verwachtingen beantwoordt”, verklaart goed het smaakgevoel.

Bouwen ligt op het gebied van den geest. Uit dat gebied hebben wij een wetenschap geëxtraheerd, die, als zij feitelijkheden registreert „wiskunde” heet, doch die, beschouwd als kern der veelzijdige vormentaal „wiskunst” zou moeten heeten. „Wiskunst” geeft de abstracties der vormen, de schema's in het ontwerp. De goede ontwerp-teekening is er het symbool van; zij is als de „idea”, de geestelijke voorstelling, omkleed met poëzie. Zonder de werkelijkheid na te bootsen, geeft zij den gevoeligen erop ingestelden aanschouwer den indruk van het te verwezenlijken object.

Dit is de waarde van de ons nog restende plaatwerken van vroegere bouwwerken. Het is gelukkig, dat wij van alle phazen onzer Amsterdamsche huizen plaatwerken bezitten.

Laten wij ons tot de twee belangrijkste bepalen:

a. de „Architectura Moderna” van Salomon de Bray, waarin de werken van Hendrick de Keyser zijn afgebeeld,

b. het plaatwerk door Justus Vingboons gestoken, waarin de werken van zijn broeder Philip Vingboons zijn afgebeeld.

Al zou iemand willen tegenwerpen: „dit zijn prenten, geen ontwerp-teekeningen”, dan zijn er nog voldoende ontwerp-teekeningen, welke dezelfde opvatting vertoonen. Wat geven ons deze teekeningen nu te zien? Een scherpe tegenstelling tusschen de glasgedeelten en het muurvlak (afb. 5, 6, 7).

De eerste zijn zwart aangegeven, het muurvlak blank gelaten; ook zijn de kozijnen, met de in dichten toestand geteekende luiken, niet gedetailleerd. De hoofdwaarde der architectuur, de vlakverdeling van den gevel, komt duidelijk in kleur naar voren.

Nu is het merkwaardige: het niet-aangeven der glas-in-loodverdeling. Conclusie: zij speelt geen rol in de architectuur opvatting der 17e eeuw tot 1681.

Tegengeworpen kan worden: „bij alle kopergravuren uit de 17e eeuw, stadsgezichten vertoonende, wordt het glas-

¹⁾ Een document op dit punt is het schilderij van Berckheyde van de bocht der Heerengracht vlak na haar bebouwing, dus nog zonder boomen (afb. 1).

FIG. 5. GEVELTEKENING NAAR HENDRICK DE KEYSER

FIG. 6. GEVELTEKENING DOOR PH. VINGBOONS

FIG. 7. 18^e EEUWSCH GEVELTEKENING

in-lood minitieuus aangegeven. Zie maar naar de beste van alle, de gewetensvolle prenten van Jan van der Heyden." Zoo iemand zich hierop wil beroepen, vergeet hij, dat Jan van der Heyden en verder alle teekenaars van stadsgezichten, schilders waren, zij het dan gelukkig schilders met architectonisch begrip. Hem was het te doen om de sfeer van het stadsbeeld, niet om de bouwkunstige tekening.

Op de ontwerpteekening is het andersom; hierbij komt de opvatting van den bouwmeester uit. Zijn opvatting ligt niet in de toepassing der details. Het is de hoofdverdeling van den gevel: de grootte der kozijnen en hun plaatsing, waarin zich al zijn scheppingsvermogen samentrekt. Dit zijn ook de hoofdzaken, waardoor de schaal, de grootscheit wordt bepaald. Details, als de glas-in-loodverdeling, worden in het schema niet betrokken; zij zullen onderworpen zich later daarin schikken.

Wat wel van hoofdwaarde is in het schema, is de kruisverdeling van het kozijn, vooral de verticaal van den middenstijl. Hoe geheel anders wordt de werking van het grooter wordende raam in het laatste kwart der 17^e eeuw.

Het kleinere kruiskozijn verdwijnt, het groote raam met roedenverdeling doet zijn intree. De eenige Amsterdamsche ontwerpteekening, waarop zulk een raam is toegepast, is die, voor zoover mij bekend, in het Gemeentearchief en dateerende uit 1720 (afb. 8). Voor mijn betoog doet het er niet toe uit welk jaar zij is.

Het groote onderscheid met de andere ontwerpteekeningen valt onmiddellijk op: het blank laten van het glas. Het glas gaat een hoofd functie in het raam bekleeden. De grove tegenstelling tusschen groot oppervlakte glas en gevel wordt gematigd door de roedeverdeling. Dit is wel te onthouden. De roeden worden nu een deel van het architectuur-schema, sterker, hij, die de roedenindeeling maakt, bepaalt de schaal. Nog sterker aan de verhouding der door de roeden verkregen ruiten zijn de tijdperken: Lod. XIV, XV en XVI te onderscheiden. Het zal ieder opvallen, hoe de, door de tijdsomstandigheden, op de ruiten aangebrachte papierstrooken het architectonisch karakter van het bouwwerk wijzigen. De veelal karakterloosheid van het groote glasvlak verdwijnt.

De functie dezer papierstrooken, de groote ruit te beschermen tegen luchtdruk, dus het breken der ruit te voorkomen, wordt door de roeden evenzeer vervuld. (In het onderhoud is dit voordelig.)

De roeden hebben een belangrijke functie, dezelfde als die in ijzeren ramen en wel het raam meer vastheid tegen schranken te geven. Bij het kleinere Oud-Hollandsche raam was dit niet nodig, bij het steeds breder en hooger wordende, daarenboven bewegende raam echter wel en bij ijzeren ramen zeker. Vervangen onze Pruikenvaders het glas-in-lood in een kruiskozijn

door hun roeden, dan blijkt eruit, hoe het vak werd beoefend naar de in dien tijd vastgestelde regelen. De ambachtsman had daarbij niet te denken. Hij kende slechts, wat hem was geleerd en paste dit overal klakkeloos toe (afb. 9). Om het effect scheen hij zich niet te bemoeien. Had hij nagedacht over de functie van de roeden, dan was hij teruggeschrokken van de fout, welke hij beging. Boeken kan nu wel betoogen, dat wij een zoodanig verminkt raam hebben te aanvaarden, mij en vele anderen doet zulks als een verkrachting aan. Boeken heeft in zijn voordracht uitgebreider, in zijn verhandeling beknopter (bl. 284), in dit verband gesproken over de verbeterde techniek van het glas, waardoor grootere ruiten konden worden gemaakt. Al is dit gedeeltelijk door mijn betoog over de functie der roeden al weerlegd, toch wil ik over de glasfabel nog iets zeggen.

Tot voor betrekkelijk korten tijd werd vensterglas nog geblazen. De glasblazer blies een cylinder, de z.g. „manchon" met peer-vormige boven- en bolle onderkant¹⁾. Zoo'n cylinder kon wel een lengte van ± 2 m krijgen. Nadat de boven- en onderkant ervan was afgesneden, werd de zuivere cylinder opengesneden en na zacht verwarmd te zijn gladgestreken. Op deze wijze konden zelfs platen van $\pm 2 \times \pm 0.70$ m worden verkregen. Reeds in de 15^e en 16^e eeuw deed Venetië het antieke glasblazen herleven en de glasblazers bereikten een hoogte, welke zij tot in de 17^e eeuw handhaafden. Daarna begon de Boheemsche glasindustrie hen te overvleugelen.

Men kon in de 16^e eeuw betrekkelijk groote ruiten blazen, de glazeniers werden dus niet gedwongen tot kleine ruitvormen. Dat de Oude Hollanders van glas-in-loodramen met kleine verdeling (de lood-techniek laat ook grootere verdeling toe) gebruik maakten, was een zaak van intimiteit.

Neen, in de zucht naar meer openheid aan het raam, daarin ligt de verandering in karakter, niet in het kunnen-maken van grootere glasplaten. Het was een veranderen in de techniek van het raam. Het Oud-Hollandsche, in wezen een voortzetting van het Middeleeuwsche raam, is tegenover het schuifraam redegevender gebleven, daar het het lichtgevende en voor het uitkijken te gebruiken deel markant doet uitkomen. Wat toch is eigenlijk de functie van het raam?

Het raam is de middelaar tusschen het inwendige en het uitwendige. Zijn afmetingen bepalen de architectuur van het uitwendige, den gevel, doch zijn functie houdt innig verband met het inwendige. Niets bepaalt meer de stemming van een ruimte, geeft er adel aan of burgerlijkheid, dan de wijze van belichten, dan de lichtinval. Belichten is de hoofd functie van het raam, daarnevens vervult het raam de op zichzelf staande functie van uitzicht geven. Daarbij komt dan nog een factor: ventilatie. Bij

¹⁾ Zie de glasafdeling van het „Museum van den Arbeid".

ieder goed raam moeten deze functies harmonisch zijn versmolten. Doet het dit, dan ontstaat een waarlijk kloek, monumentaal raam.

Nu heeft het Oud-Hollandsche raam de oplossing als volgt gevonden: een bovenraam met glas bezet, een onderraam door luiken gesloten, gescheiden door een kalf, dat zijn scheidende werking uitdrukt in een profiel of minstens in een vooruitstek. Bij hoevele restauraties is deze karakteristiek over het hoofd gezien. Zonder dit gevoelig detail is het kozijn futloos, miezerig.

Het smalle Middeleeuwsche kozijn kan met het kalf alleen volstaan. In den loop der eeuwen verbreedt zich het kozijn. Het laat-Middeleeuwsche kozijn, doch vooral het Oud-Hollandsche wordt te breed; het vraagt om een verdeling der breedte in tweeën door den middenstijl. Het kruiskozijn is geboren. Het te platte raam krijgt door den middenstijl houding; hij overheerscht als architectonisch onderdeel van den gevel het kalf. Overal waar deze stijl is weggenomen, is dit een moord aan de architectuur.

Het mooiste type kruiskozijn is uit den overgang Middeleeuwen—Oud-Hollandsche renaissance, waarbij het lichtgevende bovendeel hoog, het tot uitzicht bestemde benedendeel laag is. Een uitermate fraai voorbeeld zien wij op het „straatje" van Jan Vermeer. Ook de kozijnen van „het Huis aan de Drie Grachten", dat een verbouwing van een laat-Middeleeuwsch huis is, hebben dit karakter. Wij zien het op de prenten van Hendrick de Keyser en Philip Vingboons: de luiken voor het uitkijakraam blijven gesloten. De ontwerper, zoowel als de bewoner wist hoeveel mooier de belichting van het inwendige was, als het licht hoog inviel. Was het een donkere dag of kreeg men het door het banketeeren te heet, dan werden het luik en het raam opengezet, meer of minder, al naar gelang noodig. Zoo beheerschte men het lichteffect. De luiken vervulden de functie der latere gordijnen. Kon door het raam het Oud-Hollandsche interieur sober zijn, andersom is het schuifraam geboren uit de stoffeerdskunst. Zucht naar uiterlijkheid en praal vervangt de innerlijkheid en eenvoud. Vergelijk de schilderkunst uit het begin en midden der 17^e eeuw met die der 18^e eeuw, welk een onderscheid! De z.g. „Rembrandtieke belichting" is de markante belichting van het Oud-Hollandsche raam. Niet alleen Rembrandt, al onze groote Meesters kwamen onder haar fascinerende invloed. Door haar konden zij niet anders dan meesterwerken voortbrengen. Het te groote schuifraam uit de 18^e eeuw bracht gemaniereerdheid.

Bouwen is timmeren. Hardnekkig staat nog steeds op het bord bij den verkoop van een huis: „een huis hecht en wel doortimmerd", d.w.z. een huis sterk en goed gebouwd.

Hoezeer het kruiskozijn de kern van het ambachtelijke bouwen was, bewijst de meesterproef voor een timmerman.

Uit een gegeven balk moest de candidaat een kruiskozijn van een gegeven formaat maken, zóó dat er geen hout overbleef, noch dat er hout te kort kwam. Dit kon, indien hij de proportie der onderdeelen uit het gegeven formaat wist af te leiden. De ondervinding heeft ook mij geleerd, hoeveel studie er noodig is om een goed kruiskozijn te maken.

Al is het schuifraam een Hollandsche vinding uit omstreeks 1680, toch gingen niet alle bouwmeesters in die dagen er geheel toe over. Wat Vingboons al niet toepaste, nl. de bovenste kozijnen geen kruis, doch slechts een middenstijl te geven (het glas-in-lood bleef behouden), behield Steven Vennecool onder meer bij zijn stadhuis te Enkhuizen en bij zijn Corvershof te Amsterdam, de ramen zijn door hem echter door glasroeden verdeeld. Dit verticalisme van den middenstijl behield ook het Empire-raam. Het 19^e eeuwse raam daarentegen raakt ook hierin het gevoel van monumentaliteit kwijt. Er blijft totaal niets van over.

Als Boeken een lans breekt voor het Empire-raam, dan heeft hij tot zekere hoogte gelijk. Er zit nog eenig begrip en houding in, al is het een houding van deftige afgemetenheid, welke een zekere holheid camoufleert.

Hoe is zij tegengesteld aan de stoere, gezonde levenshouding onzer Oud-Hollandsche vadersen!

Ik ben dieper ingegaan in het wezen van het raam niet uit een overdreven liefde voor het detail, doch omdat het het hoofdelement is. Genoegzaam is aangetoond, hoe de functie van het raam de architectuur bepaalt. Het drukt tegelijkertijd de innerlijkheid van het bewonen uit. Dit schrijvende denk ik aan een uiting van Dr. P. J. H. Cuypers: „een nauwgezette studie van alle onderdeelen en bijzonderheden der organismen, van hunne vormen en uiterlijke bewegingen, is onmisbaar als uiting van innerlijke krachten." Trouwens ook Dudok wijst in zijn verhandeling op de belangrijkheid van het detail.

Nog een enkel woord over het herstellen van misstanden aan oude huizen.

Al ben ik het eens, dat het te betreuren zou zijn iedere vergrooidheid van een huis te gaan wegnemen, dus het huis terug te brengen in zijn oorspronkelijken staat, daar staat tegenover, dat wij exemplaren van vroegere bouwkunst hebben, welke de veranderingen uit latere tijden niet verdragen, welke in waarheid verminkt zijn. In hoofdzaak zijn dit de ons nog restende huizen uit de 1^e helft der 17^e eeuw, al zou ik er de Vingboons-huizen er nog bij willen rekenen.¹⁾

Dit zijn de huizen en gebouwen getypeerd door het kruiskozijn. Er zijn er onder, welke zijn gerestaureerd door het aanbrengen van roedenverdeling, een soort Haarlemmer-olie-middel.

Maakt Boeken hertegen bezwaar, dan geef ik hem gelijk.

Mijn oppositie ligt hierin, dat ik het niet juist vind een straktheoretisch standpunt in zake restaureren in te nemen. De jarenlange ondervinding leert, dat het vraagstuk te veelzijdig is om met dogma's te worden opgelost. Iedere restauratie stelt opnieuw de vraag: hoe moet het aangepakt.

In het geheele vraagstuk is op zijn plaats de paradox: regelen worden gesteld om er van af te wijken.

Over het restaureeren en over de al of niet noodzakelijkheid hiervan is meer te zeggen. Ik stel mij voor in een afzonderlijke verhandeling erop terug te komen.

Daar het opnemen van afbeeldingen beperkt is, verwijs ik voor de ontbrekende afbeeldingen bij mijn betoog naar die van collega Boeken (No. 36).

JAN DE MEYER.

¹⁾ Met diepe kennis van het ambacht hersteld, zijn zij evenveel vermanende vingers, die ons de richting tot goede vakbeoefening wijzen. Een bouwwerk als „het Huis aan de drie Grachten" gebouwd door samenwerking van een Mr. timmerman en een Mr. metselaar met geen bekende namen staat daar in zijn rustigen eenvoud als een leerrijk voorbeeld.

FIG. 8. GEVELTEKENING VAN 1720

FIG. 9. GEVEL TE HOORN (PUI BEGIN XVIIe EEUW)

FIG. 1. GEVELS UIT DE EERSTE HELFT DER XVIIe EEUW
NAAR EEN GRAVURE VAN JAN V. D. HEYDOND

FIG. 2. GEVEL UIT DE TWEEDE HELFT DER XVIIe EEUW

Het is goed, dat Ir. Boeken het vraagstuk van bouwen en restaureren in de oude stad ter sprake heeft gebracht. Deze stad is het waard en het probleem is het waard. Het beeldend vermogen van onzen tijd schijnt onvast. De onbepaalde technische mogelijkheden van het oogenblik verlokken tot het experiment en tot snelle wisseling van vorm en het is de vraag of wij in onze kunst een ontwikkeling of een ontarding beleven. Ontaarding is ongetwijfeld daar, waar de vormen wisselen zonder diepere noodzaak. De bouwkunst, de stadsbouwkunst, mag niet dalen tot het peil der wufte mode. Want in de kunst uit zich iets, dat in wezen niet verandert en het is zeker nuttig, in dezen chaotischen tijd met zijn luide gerucht over deze stille onveranderlijkheid te spreken.

Hoe staan wij architecten tegenover de schoonheid van de oude stad; op welke wijze dienen wij daarmede rekening te houden bij de eischen, welke onze eigen tijd stelt en hoe dragen wij die schoonheid, van nieuw leven vervuld, over aan het nageslacht. Aldus zou ik het probleem willen stellen, dat door Ir. Boeken is opgeworpen.

Op deze wijze geformuleerd is de vraag niet in de eerste plaats actueel: zij is het onveranderlijke architecturale probleem van alle tijden, immers al het levende is sterfelijk en al het bestaande is vergankelijk. Ten opzichte van deze vergankelijkheid hebben de architecten niet een corrigerende taak, maar nu als vroeger en als steeds: een creatieve opdracht. Het gaat daarbij

niet om kleinigheden. Stadsschoon komt niet in de eerste plaats voort uit het architecturale detail. Natuurlijk ontkent geen enkele bouwmeester de waarde van het detail. Ik heb zelf te diep genoten van oude stadsfragmenten, waar het nog gave detail harmonisch opging in het geheel en tot sublimering van het ruimtelijke beeld bijdroeg, om de betekenis van het detail niet te beseffen. Trouwens, iedere vakgenoot kent die moeizame uren, die wij aan het detail te wijden plegen, om er ten slotte in vrede mee te komen. In dit verband begrijp ik, dat Ir. Boeken met uitvoerigheid over raamtracering sprak en over de restauratie van onderpuien.

Maar toch: het stadsschoon wordt niet primair bepaald door het detail. Dat blijkt hieruit, dat er prachtige stadsfragmenten zijn — wij denken bv. aan Parijs — met middelmatige architectuur: dat blijkt ook in dit Amsterdam, waar de grachtengordels, hoeveer ook op zoovele plaatsen verminkt en berooid, nog steeds de architecturale glorie der stad vormen: een kern van geheel eigen karakter en van veel groter schoonheid dan alles wat daarna is ontstaan. Dat komt, omdat deze oude stadsfragmenten elementen bezitten van geest en karakter, die niet sterven met den tijd. Het is noodzakelijk, dat wij ons van deze essentiële waarden, die over den tijd heenreiken, nauwkeurig rekenschap geven. Want al vat ik de taal van den bouwmeester onveranderlijk op als een creatieven arbeid, dan stel ik daarbij op den voorgrond, dat die creatieve geest alleen dan weldadige re-

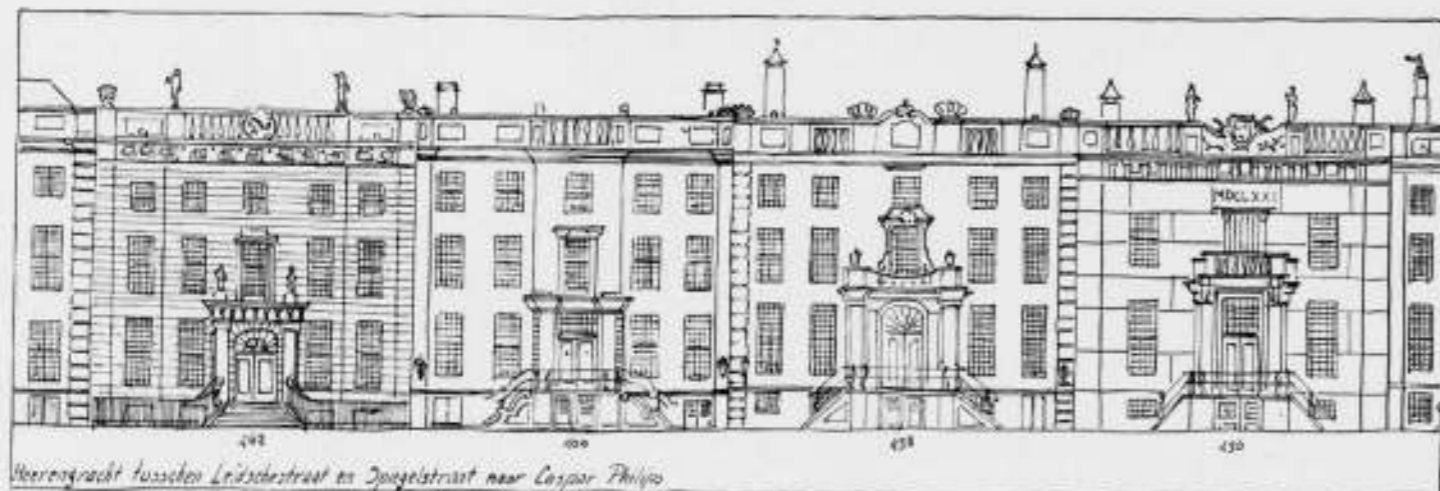

FIG. 3. Heerengracht tusschen Leidschestraat en Spiegelstraat naar Caspar Philips

FIG. 4. XVIIIe EEUW, GRACHTBEBOUWING

FIG. 5. FRAGMENTEN UIT CASPAR PHILIPS' GRACHTENBOEK

sultaten in zulk een mooie oude stad kan bereiken, wanneer wij het karakter van het stadsbeeld doorvoelen en aan onze eigen arbeid den eisch stellen, dat hij dat karakter dient en zoo mogelijk versterkt.

Wat is er nu essentieel in het schoone van een stad; speciaal in het stadsschoon van onze grachten?

In de allereerste plaats: klare harmonie tusschen stadsplan en stadsbouw: de intenties van het stadsplan moeten redelijk tot uitdrukking komen in den opbouw, daarin de karakteristieke uitdrukking vinden. Ter illustratie van mijn betoog heb ik uit de serie van Ir. Boeken een drietal plaatsjes uitgezocht, waarvoor ik nogmaals Uw aandacht vraag, resp. uit de 1e en 2e helft der zeventiende en uit de eerste helft der achttiende eeuw.

Allereerst het plaatje uit den aanvang der grachtbebouwing (fig. 1). Ik meen, dat Ir. Boeken daarvan niet genoeg heeft gezegd en ik hoop, dat U mijn betoog met Uw fantasie zult aanvullen, om de volle schoonheid van het stadsbeeld uit die dagen na te voelen. Ik moet er op wijzen, dat dit natuurlijk niet de juiste wijze van voorstelling is: zulk een frontaal beeld is essentieel voor een pleinwand, maar niet voor een bebouwing als deze, met eindeloze lengteontwikkeling, waarvoor sterk wijkende perspectieven de waarde van het ruimtelijke beeld bepalen. Maar ik heb nu eenmaal niets anders; ook kan ik U geen profiel van gracht met bebouwing toonen, maar als ik dat bezat, dan zou ik U kunnen wijzen op een weidsheid, zooals die nergens in de Zeven Provinciën en nagenoeg nergens daarbuiten voorkwam. Deze breede grachten met de betrekkelijk lage bebouwing schenken aan het stadsbeeld een verrassende openheid, welke in deze stad van smalle straten en stegen wel zeer modern moet hebben geklonken. De huizen zijn individuen, feestelijk gerijd; de daken staan loodrecht op de frontlijn, karakteristiek voor de Nederlandsche stad. Dat is de schoonste wijze van huisbeëindiging, schenkende aan het stadsbeeld de suggestie van de derde dimensie. Die daken en gevelbekroningen liggen elk voor zich, of groepsgewijze, juist op even verschillende hoogte en dat wekt dat ongemeen rijke en fleurige silhouet. Maar dan: de kleur! Daar was de polychromie van de baksteen, afgewisseld met het zachte geel van Bollendorfer of Udelfanger zandsteen; daar was de roomige tint der lijvige kozijnen met het kleurrijke ornament der luiken; het zwart der sierankers en lantaarns en het groen der deuren; daar was het felle, maar aan schaduwen rijke rood van het pannendak: kortom daar was het sterke coloriet van een levensblij volk. Daar bloeide wat Jan Veth noemde: „Het coloristisch genie van den Hollandschen stam”. Waarlijk: dat was de stad, die Rembrandt lief had; Rembrandt, die zich immers nooit verstond met het latere Klassicisme; dit was een stadsbeeld, waarin het individueele huis opging in een schouwspel van een feestelijkheid en een gratie van niet minder

alooi dan het ongemeen fraaie spel onzer vloot, als de bevlagde schepen aan het IJ zij aan zij voor anker gingen; niet minder kleurrijk ook dan een schuttersmaaltijd, waar de bewoners dezer huizen aanzaten in de overtuigdheid hunner waardigheid en in een toef, welke ik in deze stad van het Rijksmuseum niet behoef te schilderen. Ziedaar een eenheid in levenshouding en levensuiting; ziedaar een stijl, gedragen door een onverbreekelijk picturaal en architecturaal vermogen. Dit was, juist in dezen aanvang, een ongemeen schoone bebouwing: een prachtige eenheid tusschen het polygonale grachtenplan en den stadsopbouw met zijn vanzelf sprekend gesloten stadsbeeld. Zonder twijfel hebben de ontwerpers van het stadsbeeld deze bebouwing voor oogen gehad bij het bepalen van de schaal van hun plan; ongetwijfeld hebben zij ze vooruit gezien, deze betrekkelijk smalle en lage, maar fiere, individueele, rechtopstaande huizen met hun rechtopstaande ramen en topgevels.

Hoe heeft zich dit bouwen nu verder ontwikkeld?

Wij kennen allen de geschiedenis onzer Gouden Eeuw en ik behoef U dus niet te zeggen, hoe de welvaart groeide en de kooplieden in de Zeven Provinciën rijk werden en uit de bewoners dezer huizen: de Backers, Bickers, de De Graefen, de Huydecopers en hoe zij verder mochten heeten, niet alleen de bestuurders van stad en land, maar ook de vertegenwoordigers der Republiek in het buitenland voortkwamen. Ik herinner mij nog levendig een anecdote, die de geschiedenisleeraar ons op een Amsterdamsche H.B.S. vertelde, ter illustratie van het gevoel van eigenwaarde dezer stoere Hollanders: een dezer heeren werd als gezant aan het hof van Lodewijk den 13den door den vorst aangesproken met: „Monsieur le Marquis”, een titel, welke hij verwierp met de woorden: „Non pas Marquis, Sire: patricien d'Amsterdam”. Inderdaad, deze patriciërs wenschten niet in één adem te worden genoemd met „zoo'n Franschen markies”; zij gingen zich de gelijken gevoelen van prins en keizers; zij gevoelden zich: heeren. Maar, al werden deze heeren, zooals wij zagen, niet te zeer geïmponeerd door Fransche titels, zij hadden voldoende zin voor grandeur om in de Fransche hoofdstad diep onder den indruk te komen van den imperialistischen stedsbouw der Lodewijken, die toen bezig waren, om met behulp van Italiaansche en eigen bouwmeesters in Parijs een centrum te scheppen van een grootsheid, welke tot heden in geen enkele wereldstad ook maar is benaderd, en die in Versailles en elders paleizen en paviljoens en feërieke tuinen schiepen op een schaal, welke zelfs de Medici's in Italië toch nog niet hadden gekend. De uitingen dezer Fransche invloeden vinden wij in de 2 volgende plaatjes (fig. 2 en 3). Ziehier ook weer een eenheid tusschen levensstaat en huis. Dit is op zichzelf zeker een reeks van prachtige huizen: zeer statig, veel meer gesloten, veel meer: paleisachtig. Maar toch aarzel ik voor mij geen oogenblik,

om dit beeld achter te stellen bij het eerste. Huizen van dergelijke allure komen veel beter tot hun recht als vrijstaande gebouwen te midden van gazons en waterpartijen, die men in Holland Fransche en in Frankrijk Hollandsche tuinen noemde: huizen, zooals wij omstreeks denzelfden tijd aan de Vecht zien ontstaan. Als rijenhuis vermindert de grootere gevellengte zeer sterk de werking van het silhouet: ik spreek hier uiteraard slechts van de algemeene tendenz; natuurlijk aanvaard ik volledig de afwisseling van grootere en kleinere huizen en acht ik het ontstaan van enkele grootere bouwwerken nog wel een winst. Maar ik wil erop wijzen, dat het grachtenbeeld in het algemeen door een vergroting der gevellengten wordt geschaad: het rythme der bebouwing verliest erdoor aan élan, aan levendigheid, aan tinteling.

Ten slotte het beeld uit den aanvang der 18e eeuw (fig. 4). Ofschoon deze huizen veel minder statig en op zichzelf minder fraai zijn dan de voorafgaande, zijn zij m.i. als elementen in het stadsbeeld toch zeer aanvaardbaar: ook hier treedt weer sterk de individualiteit op den voorgrond. Ik mis een doorsnedeteekening, om U ervan te overtuigen, dat de hoogere bebouwing in vergelijking met het eerste beeld wel aanzienlijke achteruitgang in schoonheid beteekent. Wij zijn daar nu eenmaal aan gewend en ik geef toe, dat het grachtprofiel deze hoogte desnoods nog wel aan kan. Dat de schade in ruimtewerking, welke juist in een oude stad zoo bevrijdend werken kan, nog niet veel groter is, verklaar ik uit het raamoppervlak, dat, merkwaardigerwijze, grooter is dan waar ook ter wereld. Glas is een wonderlijk element in de bouwkunst. Het is wand en geen wand: ruimte-afsluiting en ruimteverbinding. De grootere gevelhoogte zou stellig veel schadelijker zijn, indien de architectuur meer gesloten zou zijn. Al die statige, staande ramen maken, afgescheiden van de details der raambehandeling, waarop de heer Boeken wees, de begrenzen- de muurvlakken luchtiger, milder, minder onverbiddelijk en suggereeren ook weer de ruimten achter den wand.

Bij den aanvang van mijn betoeg merkte ik weliswaar op, dat de vraag: hoe verhouden wij ons ten opzichte van het oude stadsschoon, een niet speciaal actueele vraag is, maar zij is dat ten aanzien van onze grachtenbebouwing in zooverre toch wel, als veel van deze oude architectuur in den levensavond schijnt te verkeren. Er wordt daar dan ook inderdaad voortdurend gerestaureerd en gebouwd.

Restaureeren is de meest logische arbeid om oude dingen in stand te houden, die nog van waarde voor ons zijn. Ik meen, dat het met wat meer begrip geschiedt dan vroeger. Men kan daarbij den klemtoon leggen op herstel van de oude stijlelementen, maar ik voel er meer voor, zooveel mogelijk recht te doen aan de gebruikseischen van het heden, want naarmate men erin slaagt deze eischen door de restauratie meer te bevredigen, verzekert men het behoud van het oude. Aesthetisch dient het restaureeren minstens evenzeer met de situatie, de positie van het bouwwerk in het stadsbeeld rekening te houden als met het gevelvlak op zichzelf.

Ter illustratie van hetgeen ik hieronder versta moge ik verwijzen naar de restauratie van het huis van Mejuffrouw Mirandolle, welk werk ik zeer waardeer, omdat de oorspronkelijke vorm met het afdekkend fronton in wezen heelemaal niet meer paste te midden van de hoogere buurgevels: de nieuwe vorm houdt veel juister rekening met de beteekenis van het huis in zijn omgeving, waardoor het stadsbeeld wordt gediend. Zoo acht ik het voorts niet belangrijk, en allerminst zonde, wanneer een als uitzondering bestaande frontale stoep van een huis van Dorsman bij restauratie plaats maakt voor een stoep met zijdelingsche opgangen, want deze, voor onze grachten typische oplossing, waarbij de bewoners op hun stoep reeds ongemerkt naar het verkeer worden gericht, getuigt hier van meer stijlbegrip dan een frontale

stoep, welke bijv. dáár op haar plaats is, waar men uit zijn huis majesteteilijk afdaalt naar een voor het front gelegen tuin. Buitengewoon belangrijk daarentegen acht ik het ingrijpen in de gevelbeëindigingen en dat komt juist het meeste voor, omdat die fragmenten van weersinvloeden het meest hebben te lijden. Ik meen, dat de figuur No. 5 wel aantoot, met hoe weinig deferentie men daarbij dikwijls te werk gaat en ik voor mij acht het silhouet, en daarmee het stadsbeeld, hierdoor wel bijzonder geschaad.

Maar nog veel meer geschaad — en nu kom ik tot het bouwen — wordt deze prachtige stadskern door zoo vele groote nieuwe bouwwerken, óók uit onzen tijd. Verminkt en ontluisterd, inderdaad, dát zijn onze grachten reeds in gevaarlijke mate. Het wordt hoog tijd, dat wij met meer begrip te werk gaan. Als ik nu, na het voorafgaande, mijn visie op dit probleem samenvat, dan kom ik tot de volgende conclusie:

De grachtengordels zijn nergens geschikte plaats voor bouwwerken van te groote gevellengte. De continuïteit der grachten, met haar karakter van gelijkwaardigheid, scheidt hier niet meer dan dáár, dat is dus: nergens, de redelijke, stedenbouwkundige aangewezen situatie voor het groote gebouw. Bij vervanging van oude huizen door nieuwe bouwwerken handhave men de bestaande parcellering: de grachten zijn en blijven de aangewezen bouwplaats voor het individueele huis van gevarieerde, maar in het algemeen matige gevelbreedte.

De bouwhoogte mag vooral niet toenemen; integendeel: het stadsbeeld heeft door de grootere hoogte alreeds ingeboet aan ruimte en weidschheid, welke juist in de kern van een oude stad zulk een zuiver element van schoonheid is, waarnaar men steeds maar vergeefs terugverlangt, als het eenmaal verloren is gegaan. Dit is m.i. essentieel in dit probleem. Maar overigens schrome men niet, met inachtneming van deze eischen, aan bekwaame vakgenooten scheppingsvrijheid te laten. Niet door zg. „aanpassen” aan de omgeving ontstaat er nieuwe schoonheid, althans niet door dat aanpassen, waarmede men zich veroorlooft een karakterloos nieuw bouwsel naast een schoon bouwwerk uit het verleden te stellen met oppervlakkige vormovereenkomst. Hoezeer heeft dát aanpassen de stad al niet reeds geschaad! Niet op het voortzetten van den vorm komt het aan, maar op het voortbouwen in den geest, steeds rekening houdende met de intenties van het stadsplan. Het verticale, statige raam; het op verschillend niveau beëindigen der naast elkaar gerijde huizen, dat oude, dat karakteristieke, dat ook voor onzen tijd goede, het laat zich ook uitspreken op nieuwe wijze met nieuwe middelen. Met de bescheidenheid, die een kunstenaar past tegenover den arbeid, die van langer adem is dan zijn eigen leven.

Ten slotte nog dit. Wij hebben de reële eischen van den hedendaagschen stedenbouw te aanvaarden en ik zou dan ook niet tot deze conclusies komen, indien ik zou moeten erkennen, dat zij met eischen van onze eigen levenspraktijk in strijd zouden zijn. Maar dat is in het algemeen stellig niet het geval. De city-vorming is op deze plaats zeer wel verenigbaar met de kleinere huiseenheid, waarin de handelsvertegenwoordiging met haar agenturen, de advocaten, notarissen, tandartsen, architecten, enz. volkomen practische werkruimte vinden; het groote gebouw is voor die allen niet noodzakelijk beter. Grootte bouwwerken zijn anderzijds op andere daartoe aan te wijzen plaatsen in de stadskern mogelijk een verfraaiing; in de nieuwe stad is er in aesthetischen zin zelfs een uitgesproken behoefte aan. Ik acht het overigens heelemaal niet uitgesloten, dat het moderne grachtenhuis met zijn fraaien tuin weer als woonhuis in eere komt, als de kapitaalcrachtige burgers weer zooveel levensstijl krijgen, om te erkennen, dat men in Amsterdam nog steeds nergens schooner en waardiger woont.

4 Mei 1940.

W. DUDOK.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

30 NOVEMBER 1940

NR 48

IN MEMORIAM E. GUNNAR ASPLUND.

Op 55-jarigen leeftijd heeft deze hoogst begaafde bouwmeester afscheid moeten nemen van zijn werk. In de kracht dus van zijn leven, terwijl er nog zooveel van dezen rusteloos werkenden mensch, die ook door zijn beminnelijk karakter zooveel medegevoel wist te wekken, te verwachten was. Sinds tien jaar was hij ook in de gelegenheid zijn denkbeelden aan de jongeren mee te deelen door zijn hoogleeraarschap aan de Technische Hoogeschool te Stockholm.

Een Zweed in hart en nieren, wien de grootschheid der natuur van zijn vaderland in het bloed zat. In alles wat hij gedaan heeft, voelen wij den greep naar het grootsche, nimmer heeft hij met kleine middelen gewerkt.

In den aanvang zoekt hij aansluiting bij het koele Empire, dat juist in Zweden een eigen karakter beteekent. Wij denken daarbij vooral aan het Gerechtsgebouw, het Tingshus te Sölvesborg uit 1922 met de groote cirkelvormige zaal en de archaisch-grieksche vormgeving der profielen, de vlakke sterk gekleurde wanden en de archaiseerende reliefs van Erik Grate. Dan uit 1923 zijn ontwerp voor het Zeevaartmuseum te Gothenburg, dat vooral stedenbouwkundig, een bijzondere oplossing doet zien.

In zijn Skandiabioscoop te Stockholm zoekt hij bewust naar een aansluiting bij Pompeiaansche interieurs, vooral ook wat de decoratieve vormen betreft. Ook daar moet weer een cirkelvormige ruimte gecreëerd worden, de Rotunde, met het parabolische gewelf. Dit werk uit 1924 met zijn geraffineerde zinnelijkheid is wel een der meest geslaagde en voor die periode, meest karakteristieke, uitingen van zijn uitzonderlijk talent.

Hoewel geheel trouw blijvend aan zijn liefde voor het vroeg-grieksche zien wij reeds in 1925 in zijn Carl Johannsschool te Gothenburg dat hij het zoeken naar vormschoonheid op den achtergrond dringt: het plan is van een klaren eenvoud — al

zal hij ook hier weer een cirkelvormige ruimte op een knooppunt componeeren —, de gevels zijn zoo nuchter mogelijk.

Intusschen was in 1924 zijn groote werk de Stadsbibliotheek te Stockholm begonnen, een werk, dat drie jaren in beslag zal nemen. De geheele compositie, zoowel in plan als in opbouw, wordt hier beheerscht door de enorme cirkelvormige boekenzaal. De detaillering, zie ook den hoogen glazen, naar boven toeloopenden ingang met de vlakke natuursteenen omlijsting, blijft graeciseerend.

Zijn wending komt tegen 1930. Hij neemt afscheid van zijn Grieken.

Dan zal hij den nieuwen stijl zoeken in de zoo gedenkwaardige tentoonstelling te Stockholm van 1930, tegenstelling met die van 1923 te Gothenburg. Men noemde dat toen het functionalisme.

Van zijn latere werken zijn vooral te noemen zijn uitbreiding van het Stadhuis van Gothenburg en zijn groote Kerkhof te Enskede bij Stockholm, waarvoor hij vroeger reeds een kapel had gebouwd. Zijn zuiver gevoel voor verhoudingen, voor profileering en zijn open gevoel voor het grootsche, dat ik, aan zijn persoon denkende, voel als een tegenstelling tot academische monumentaliteit, blijft al zijn werk beheerschen.

Voor den ernst van zijn denkbeelden moge verwezen worden naar zijn artikel over „Onze architectonische ruimteopvatting”, in Byggmästaren van 1931, waar hij zich aansluit bij Oswald Spengler.

Vol eerbied gedenken wij, ook hier in Nederland, dezen rusteloozen zoekster naar het absolute, in den aanvang zoo stralend jong en haast speelsch, later doordrongen van den grooten ernst der komende nieuwe tijden.

D. F. SLOTHOUWER.

OVER BOUWEN EN RESTAUREEREN IN OUD-AMSTERDAM.

Wegens nijpend plaatsgebrek in ons vorige nummer, waardoor ook reeds het door de Heeren de Meijer en Dudok gewenschte illustratiemateriaal moest worden beperkt, konden wij tot onze spijt geen ruimte vinden voor een toelichtende noot, die de Heer Dudok op zijn stuk gaarne opgenomen zag. Het eigenaardige verloop van deze publicaties, welke voor een deel latere uitwerkingen van voordrachten van verschillende sprekers waren, en voor een deel over en weer door elkaar beïnvloed, gaf den Heer Dudok terecht aanleiding tot een nadere verduidelijking van zijn standpunt. Wij plaatsen daarom hieronder alsnog de toelichting van den Heer Dudok.

REDACTIE.

Na de publicatie over dit onderwerp door Ir. Boeken in no. 36 van dit Weekblad vereischt het inmiddels gepubliceerde opstel in het nummer van de vorige week thans eenige toelichting. Ik heb op 4 Mei j.l. in de Amsterdamsche Schoonheidscommissie een lezing gehouden, omdat ik niet geheel bevredigd was door de causerie van den Heer Boeken. Niet omdat deze wat veel over details uit-

weidde, waartoe zulk een causerie met lichtbeelden trouwens onwillekeurig aanleiding geeft, maar omdat hij aan hoofdzaken zooals bouwhoogte m.i. te weinig, en aan perceelbreedte nauwelijks aandacht schonk. Mijn beschouwingen droegen dan ook niet in de eerste plaats een critisch karakter; zij beoogden bij te dragen tot klaarheid in de erkenning der essentiële waarden van het oude stadsschoon en tot duidelijkheid van houding ter bereiking van nieuwe schoonheidswaarden.

Na de aanvulling, welke de Heer Boeken zijn causerie deed ondergaan alvorens deze te publiceeren, biedt mijn opstel feitelijk niet veel nieuws en het zou denkkelijk wel in de pen gebleven zijn als de Heer Boeken alles gezegd had wat hij schrijft. Intusschen verheugt het mij te zien dat wij het over de meeste dingen eens zijn. Het onderwerp is wel van zooveel belang dat het niet onbescheiden was daaraan onder deze omstandigheden toch nog enkele pagina's te wijden, nu de Redactie mij daar om vroeg. Ik liet dus mijn lezing ongewijzigd volgen.

W. M. DUDOK.

383

„AGATHAHUIS“ TE OOSTVOORNE

ARCHITECTEN VAN TIJEN EN MAASKANT

STICHTING „AGATHAHUIS“.

De Vereniging voor Gezondheidskolonien te Rotterdam zendt stadskinderen uit minvermogene gezinnen telkens voor den duur van een maand naar buiten, wanneer ze volgens huisarts, schoolarts of onderwijzer voor uitzending in aanmerking komen, hetzij om de gevolgen van een ziekte sneller te boven te komen, hetzij om meer weerstandsvermogen op te doen in gevallen van praetuberculose e.d. De vereniging beschikt als onderdak voor de uitgezonden kinderen over het „Hudighuis“ bij Driebergen en over een totaal verouderd voormalig schoolgebouw in Oostvoorne. Daar dit laatste voor afkeuring door de Med. inspectie in aanmerking kwam, besloot de vereniging, door hulp van particuliere zijde hiertoe in staat gesteld, tot stichting van een nieuw gebouw — eveneens in Oostvoorne —, dat „Agathahuis“ werd gedoopt.

Terrein en hoofdindeeling gebouw.

Op een zeer fraai terrein van ruim 4 H.A. lage duinen, boschjes en duinpannen, werd het gebouw geprojecteerd tegen een beschuttenden duinrand.

Het gebouw werd met geringe diepte en overwegende breedte afmeting ontworpen, zoodat alle kinderverblijven op het Zuiden konden worden gelegd.

Achter deze verblijven om loopt over de volle lengte een dienstgang, waartegen aan de Noordzijde de keukenafdeeling en de badafdeeling aansluiten.

De kinderverblijven bestaan uit een eet- en een speelzaal op den beganegrond en twee slaapzalen op de verdieping. Verder bevinden zich in het gebouw nog vier aparte kamers voor onrustige kinderen en kamertjes voor toezichthoudend personeel naast de slaapzalen en in den zijvleugel beneden ziekenkamers en slaapkamers voor leidsters, huisbewaarders en directrice. De toiletten zijn op halve hoogte tusschen slaapétage en begane grond geprojecteerd, waardoor ze zoowel overdag als 's nachts te gebruiken zijn en dus met één stel voor jongens en één stel voor meisjes kon worden volstaan.

De waschbakken zijn op hetzelfde peil als de toiletten in een verlaagd gedeelte van de slaapzaal boven de dienstgang ondergebracht.

Constructie en outilage.

Het gebouw is een gewone metsel- en houtconstructie, die ter wille van de bezonning van de beganegrondruimten aan de Zuidzijde op ijzeren kolommen rust.

Vóór alles moest worden gezorgd voor slaapzalen, die ook op heete dagen in de middaguren goed koel en donker moeten zijn te houden. Daarom werden voor deze slaapzalen niet te groote ramen toegepast en werd extra zorg besteed aan de isolatie van het flauw hellende dak, waarbij gebruik werd gemaakt van de adviezen van architect Janzen uit Voorburg. Door toepassing van twee onderling goed gescheiden luchtlagen, waarvan de bovenste wel, de onderste niet geventileerd is, werd elke merkbare doorstraling ook op de heetste dagen voorkomen. Het breede dakoverstek voorkomt zonbestraling van muren en glasvlakken in den zomer. Door de ramen aan beide zijden, het schuin oplopende plafond en de ventilatiekleppen op het hoogste punt is uitstekende tochtvrije ventilatie bij elke windrichting mogelijk. Het gebouw is voorzien van een warmwaterverwarming, die exploitatie bijna het geheele jaar door (Maart t.e.m. November) mogelijk maakt. Op de warmwatervoorziening zijn enkele droogspiralen in garderobe, keuken en vuilgoedkamer aangesloten.

Gebruik van het gebouw.

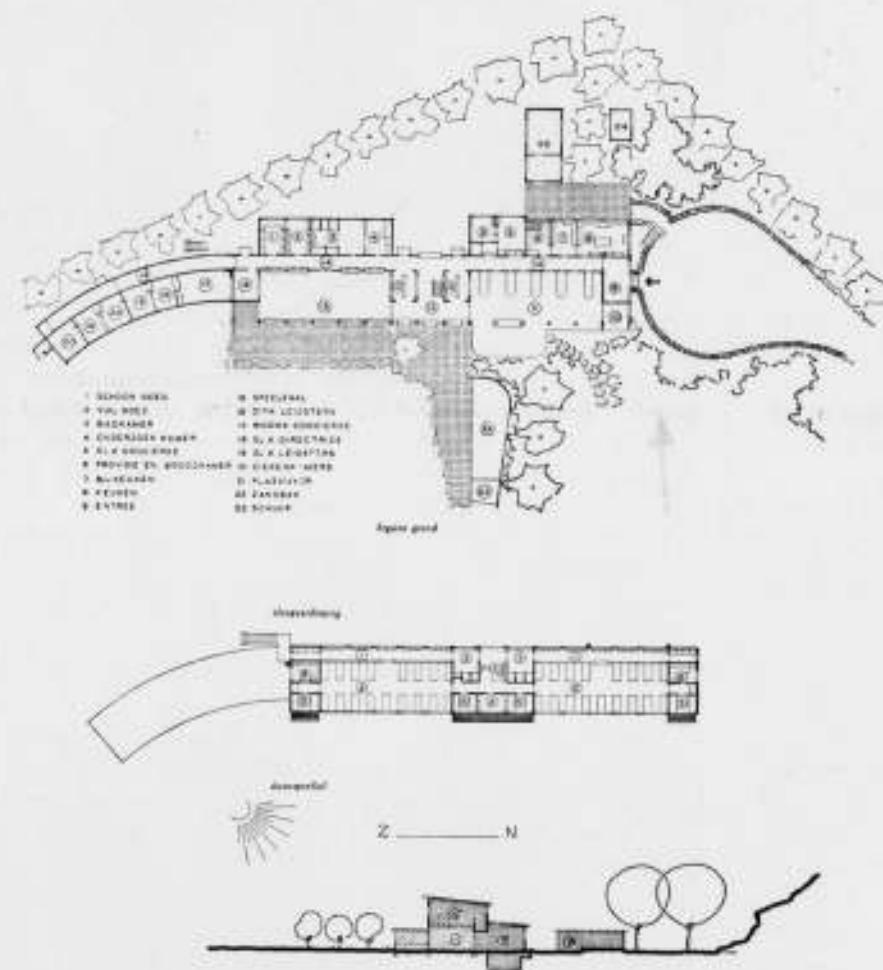
De kinderen verblijven in het gebouw in groepen van ± 40, telkens voor den duur van een maand. Meestal worden of jongens of meisjes, een enkele keer ook jongens en meisjes uitgezonden. De leeftijdsbeneden- en -bovengrens zijn 7 en 14 jaar. Zieke kinderen worden niet opgenomen. De ziekenkamers dienen alleen voor tijdens de opname optredende lichte ziektegevallen. Toch heeft de opname een sterk hygiënischen inslag. Het geringe weerstandsvermogen der kinderen maakt groote voorzichtigheid noodzakelijk, vandaar b.v. de eigen waschtafel voor elk kind, welke door de inspectie als eisch is gesteld. Ook mogen b.v. geen bedden tegen elkaar worden geplaatst. Rusttijden worden nauwgezet aangehouden en veel zorg wordt besteed aan een juiste voeding. Er heerscht een strenge discipline en er is geregeld medisch toezicht.

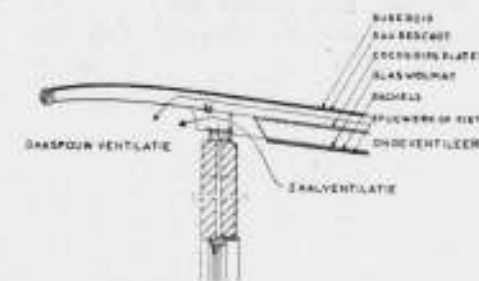
KOPGEVEL

OOSTGEVEL MET PLASVIJVER

PLATTEGRONDEN OP SCHAAL 1 : 750
GEZONDHEIDSKOLONIE STICHTING „AGATHAHUIS“ TE OOSTVOORNE

SCHAAL 1 : 50

Daarnaast wordt echter ook getracht het verblijf voor de kinderen tot een echte vakantie te maken. Zij zijn doorlopend in de buitenlucht met gelegenheid tot spel en ontspanning van allerlei aard en van het mooie in de omgeving kunnen zij volop genieten.

Zij worden verdeeld in groepen van 10 elk met een leidster. Met een reserveleidster, een hulp in de huishouding, een directrice, en een inwonend echtpaar vormen deze het personeel van de inrichting.

Karakter van het gebouw.

Het gebouw is er een voor kinderen, vriendelijk op het teere af, misschien wel wat erg broos voor dezen tijd.

Het zal voorloopig wel ons laatste witte gebouw zijn. In de eetzaal schilderde La Croix eenige grappige versieringen, die in hun pretenteloosheid goed op hun plaats zijn en waarop de kinderen verschillende versjes hebben gemaakt.

VAN TIJEN EN MAASKANT.

EET-SPEELZAAL

SLAAPZAAL

AGATHAHUIS TE OOSTVOORNE. ARCHITECTEN VAN TIJEN EN MAASKANT

„WIJ BOUWEN WEER“.

In het Bouwkundig Weekblad „Architectura“ van 7 Sept. j.l. heb ik één en ander medegedeeld over het ontstaan en de constructie der in aanbouw zijnde noodwinkels, zoomede over de daarbij toegepaste materialen. Het is mij een genoegen, in aansluiting hierop, nu enkele foto's van deze noodwinkels te kunnen publiceren.

Al met al is het toch wel heel snel gegaan: in 10 à 12 weken tijds zijn straten verzezen met winkels, huis aan huis.

Ik vraag mij af, of het met den opbouw van Rotterdam zoo snel zou kunnen doorgaan. Ziet men het van den eenen kant, dan zou men zeggen: „'t is te hopen“. En dan komt het beeld van de nieuwe stad ons voor den geest, een stad, waarbij alle opengeslagen gaten weer bebouwd zullen zijn, waarvan de straten, pleinen en singels in organisch verband zijn ontstaan en waarin de welvaart is weergekeerd.

Maar aan den anderen kant moeten wij wel zeggen, dat het toch maar liever niet zóó snel moet gaan. Want al werd er veel bereikt, dat tot voldoening stemt en was het mogelijk den principaal, die op tijd zijn zaak kon openen, tevreden te stellen, — toch bleven vele vraagstukken inderhaast onopgelost en was het alweer de ontzaglijke snelheid van werken, die toch wel noodzakelijk overleg met alle bij den bouw betrokkenen onmogelijk maakte en belemmerde. En tenslotte komt men dan tot de conclusie, dat het werk gaver en beter had gekund.

Bij dezen bouw hebben wij kunnen leeren, dat het bouwen van tijdelijke objecten ook zijn moeilijke kanten heeft en dat de ware bevrediging daarin toch eigenlijk niet te vinden is. Neen, dit „tijdelijke“ ligt ons architecten niet. Gelukkig maar, want zouden wij de geestelijke stroomingen van het heden daarbij niet teveel voet geven? Is onze tijd niet alleen „tijd“ geworden, terwijl hij juist „Eeuwigheid“ zoo hard noodig heeft?

Nu hoop ik, dat allen, die op één of andere wijze bij den „Bouw“ betrokken zijn of zullen worden hierin iets van waarheid zullen ontdekken en dan is deze „tijdelijke“ bouw er ook niet voor niets geweest.

In mijn vorige artikel is niet voldoende uitgekomen, dat het versierend element bij den noodwinkelbouw zulk een belangrijke plaats inneemt. Dit is bepaald één van de lichtpunten. Hier is inderdaad sprake van een terugkeer naar de versiering in de Bouwkunst. De kunstschilder en beeldhouwer zijn weer bij den bouw betrokken geworden en dit is een verheugend gegeven. Ik wil niet zeggen, dat dit overal zoo werd begrepen en dat overal de mogelijkheden goed zijn gevoeld, maar het is weer een begin, een pogen. Hier is echter opnieuw bewezen, dat de schilder en de beeldhouwer een plaats bij den opbouw verdienen.

CORN^s. ELFFERS.

Rotterdam, 7 November 1940.

„DE VISSCHERS“

BEELDENGROEP VAN HAN RICHTERS BIJ DE NOODWINKELS COOLSINGEL

ARCHITECTEN IR. E. H. EN H. M. KRAAYVANGER
MUURSCHILDERING DOOR VAN DER PLAS

ARCHITECTEN IR. E. H. EN H. M. KRAAYVANGER
MUURSCHILDERINGEN PIET DEN BESTEN

ARCHITECT CORN. ELFFERS
PLASTIEKEN VAN COR VAN KRALINGEN

ARCHITECT J. P. L. HENDRIKS

ARCHITECT IR. H. J. BRUSSE
INTERIEUR IN EEN DER WINKELS IN BLIIDORP

ARCHITECT CORN. ELFFERS
GEMEENTELIJKE NOODWINKELS COOLSINGEL
WANDSCHILDERINGEN VAN BENSCHOP

NOODWINKELS TE ROTTERDAM AAN DEN BINNENWEG, DEN COOLSINGEL EN IN BLIIDORP

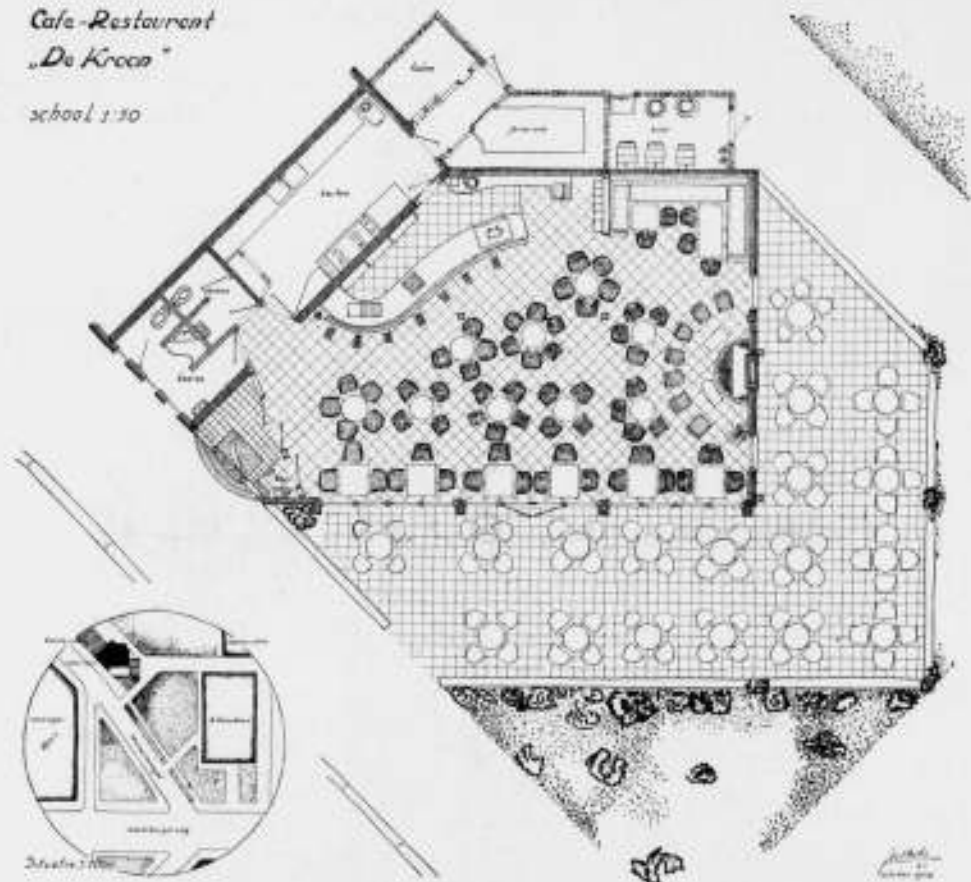
CAFÉ-RESTAURANT „DE KROON”, BLIJDORP. ARCH. IR. J. W. C. BOKS

CAFETERIA IN BLIJDORP. ARCH. J. A. LELIEVELDT

Café-Restaurant
„De Kroon”

school 1:30

CAFÉ-RESTAURANT „DE KROON”, SCHAAL 1:200. ARCHITECT IR. J. W. C. BOKS

CONSTRUCTIES OM EEN BLOEMETJE.

Laatst, toen ik wat stond te bladeren in een paar vergeelde boeken, dwarrelde een gedroogd viooltje tusschen de bladen uit. Een dor, platgedrukt bloemetje, zonder kleur of leven. Even heb ik het vastgehouden, voor ik het terugschikte op zijn oude plaats.

Waarom?

Och, wij menschen houden ons wel meer vast aan dingen, waarvan we de nietigheid al direct beseffen!

Maar toch . . . 't was een écht viooltje, al was alleen nog maar de vorm te herkennen. Dat was het merkwaardige, ziel en leven waren eruit. De stof was haast vergaan. Inplaats van een sappige materie met een fluweeligen glans, was er een droge, vuil-bruine substantie. Alleen de vorm was gebleven!

Toen werd me duidelijker dan ooit, dat wij de dingen kennen aan hun vorm; en dat de vorm bepaald wordt door het wezen

van de dingen. Daarom moet de bouwmeester het wezen van de dingen kennen en is zijn eerste taak dat hij hun vorm bepaalt.

Maar wij vormen de dingen in de stof!

Daarom moet de bouwmeester de stof kennen en is zijn tweede taak, dat hij den vorm aan de stof mededeelt.

Tot op zekere hoogte gaan deze handelingen buiten de stof om. Ze ontvangt slechts een van te voren bepaalden vorm. Maar dat is meteen haar meest wezenlijke eigenschap: „ontvankelijkheid-voor-den-vorm”. Het is ook haar eenige eigenschap.

En toch geeft die stof, de materie, ons zoo vaak groote moeilijkheden, want, als alles in de Schepping, komt ook de stof tot ons in een bepaalden vorm. Daaraan ontleent ze haar tweede eigenschap, haar structuur, haar gebondenheid.

En die gebondenheid zelf is weer tweeledig, passief en actief.

Passief, in haar verzet tegen het verbreken van een eens verkregen eenheid; dat geeft haar sterkte.

Actief, in haar drang om zich altijd weer te vereenigen tot een nieuwe eenheid; dat is haar zwaarte.

Nu eens is het deze, dan die eigenschap, die de constructeur gebruikt en zijn werk zal schooner zijn, naarmate het duidelijker wordt van welke eigenschap hij precies gebruik maakt.

Dat bepaalt tenslotte de schoonheid van de constructie en die schoonheid is weer tweërlei, passief en actief.

Passief in haar eigen schoonheid, het spel van de krachten in evenwicht. Dat is de intellectueele schoonheid van den krachten-driehoek.

Actief, in een vreemde schoonheid, die niet van de constructie zelf is, maar op zichzelf staat, als teeken van den mensch, die in beleidvol denken en handelen, de krachten weegt en bestuurt, tot het evenwicht is bereikt.

Dat is de levende schoonheid van de constructie.

En de uiting van deze schoonheid is tweeledig, deels het symbool van het leven zelf, deels het teeken van het menschelijk verstand, dat ordenend optreedt.

De doode stof is gebonden aan de zwaarte en valt door de zwaarte. Al wat leeft wederstreeft deze wet en richt zich op!

Daarom is construeeren in zijn eersten zin: oprichten. Soms wat loom en moeilijk, als was het een uiterste krachtsinspanning, zooals bij onze boerderijen; soms rank en fier, los van de aarde, als de juichende zang van een vroolijk carillon, zooals de Indische rijsthuisjes, op hun hooge pooten.

Maar dat is een kwestie van stijl en dat is tenslotte de kristallisatie van de levende ziel in de doode stof.

Dan is er in de constructie het teeken van het ordenend verstand. Het begint al bij de meest eenvoudige: het stapelen; eerst grof, in breuksteen, later fijn, in een harmonieuze afwisseling van de lagen in baksteen en natuursteen.

Vervolgens het overspannen; eerst weer stapelend, in overkragingen; later door de latei en de balklaag, nog later door de boog en het gewelf, de koepel of het vakwerk.

Maar architectuur is dit alles niet, want die toch is, voor alles, ruimtekunst.

Het spel van massa en ruimte, vol en leeg, van licht en donker, beweging en rust, dat alles en nog zooveel meer, behoort bij den bouwmeester en wordt niet door den constructeur bepaald.

Wel zijn ze in het werk heel moeilijk te scheiden, van den antieken tempel af, met zijn, constructieve, zuilenfront en zijn, ruimteafsluitende, cellenwand, tot en met onzen modernen skeletbouw, met de, constructieve, ondersteuning en de bewegelijke ruimtebepaling van de harmonicawanden.

Maar de constructie is niet om zichzelf, maar om de ruimten, dat is, om den vorm; en de vorm is er om het wezen van de dingen; en het wezen is om zijn eenige, eeuwige Oorzaak!

En die?

Sommigen van ons kennen haar misschien onder een anderen naam, maar ook zij zullen de betekenis beseffen van Vondels woorden:

„dat 's God, oneindig, eeuwig Wezen,
van àlle ding, dat wezen heeft.”

Veenendaal 17/11-40.

Ir. P. J. 't HOOFT.

KOP VAN HET BEELD „DE ZEE”. WILLEM VALK FECIT

BEELDHOUWERK „DE ZEE“

NIEUW WERK VAN DEN BEELDHOUWER WILLEM VALK.

Van den beeldhouwer Valk zijn in het B.W.A. een tweetal werken getoond*), n.l. een buste van Henri Daniël Guyot voor het doofstommen-instituut te Groningen, en een merkwaardig klein torso.

De buste is van een breede rust, de tors van een zeer sterke beweging. Het eerste is bouwbeeldhouwwerk, het laatste (in terracotta uitgevoerd) is een vrije plastiek.

Intusschen heeft Valk voor den Martinitoren, die onder leiding van Dr. Ir. G. W. van Heukelom wordt gerestaureerd, een drietal beelden gemaakt: de blinde zanger, de orgelbouwer, en een St. Maarten.

Zijn laatste werk — dat wij hierbij afbeelden — is een symbolisering van de zee. Het is opgenomen in een nis van een gebouw te Delfzijl, voor een scheepvaartmaatschappij bestemd, ontworpen door den architect J. Beckering Vinckers b.i. De geheele hoogte van het beeld is 2.10 meter. Het is gehakt in den franschen kalksteen Euville.

Een staande vrouwenfiguur komt uit de golven op. Zij heeft de armen op den rug gekruist. In de haren zijn de schelpen symbool van haar wezen.

Het is een gaaf, rijp werk van den Groningschen kunstenaar. Het beeld geeft den indruk van een verheven rust, en paart daaraan een bijzondere gratie.

H. G. J. SCHELLING.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
 REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 49

7 DECEMBER 1940

HET OPMETEN EN IN TEEKENING BRENGEN VAN OUDE BOUWWERKEN.

Ter inleiding.

De belangrijkste in ons land nog aanwezige oude bouwwerken, dateerende van vóór 1850, zijn opgenomen in de „Voorloopige Lijst van Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst“, welk werk bestaat uit twaalf deelen, n.l. een voor iedere provincie en een voor de stad Amsterdam.

Geheel in verband met dezen inventaris wordt de „Geïllustreerde Beschrijving“ uitgegeven.

Hierin worden de monumenten van een bepaald district eener provincie of stad, in een of meer deelen uitvoeriger beschreven en nader toegelicht door de in den text opgenomen reproducties van fotografische opnamen en naar opmetingen vervaardigde teekeningen en details.

Deze foto's en teekeningen worden evenwel niet alleen voor de illustratie van de voormelde beschrijving gemaakt, doch dienen tevens en hoofdzakelijk, om als documenten, betreffende de kennis van onze monumenten, in het archief van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg bewaard te blijven.

Aldaar liggen zij ter inzage van belanghebbenden, om bij het archeologisch onderzoek, bepaalde studiedoelinden, of voorgenomen restauraties, uitbreidingen, verbouwingen enz. te worden geraadpleegd.

Hieruit moge blijken, dat het van groot belang is, dat zowel het fotografeeren als het opmeten en in tekening brengen van de oude bouwwerken, zeer zorgvuldig en uiterst nauwkeurig, volgens een beproefde methode geschiedt.

Daar het maken van fotografische opnamen hier verder buiten beschouwing blijft, zijn de navolgende aanwijzingen bestemd, om allen, die zich voor het verrichten van opmetingen en het vervaardigen van teekeningen hebben opgegeven, bij hun zeer verantwoordelijk werk eenige leiding te geven, opdat een harmonische samenwerking wordt verkregen.

Uiteindelijk mag dan worden verwacht, dat zooveel mogelijk gelijkwaardig, absoluut betrouwbaar teekenwerk zal worden ingeleverd, waarin een onveranderlijk nauwkeurig beeld van den bestaanden toestand van vele onzer Nederlandsche monumenten is vastgelegd.

Het opmeten.

Een bestaand bouwwerk dient tot in de onderdeelen nauwkeurig te worden opgemeten, om het met behulp van de aldus verkregen afmetingen, volledig in tekening te kunnen brengen. Dit doel kan slechts worden bereikt door van alle samenstellende deelen van het bouwwerk schetsteekeningen te vervaardigen, waarin alle vereischte maten worden ingeschreven.

Deze schetsen moeten als eenvoudig, rechthoekig bouwkundig teekenwerk, geheel uit de vrije hand, ter plaatse worden gemaakt en uitsluitend een zuiver geometrisch karakter dragen. Zij dienen steeds zoo groot mogelijk en op schaal, of althans in de juiste verhouding van de hoofdafmetingen te worden opgezet, waarbij het opwerken met schaduwlijnen, slagschaduw en enz. moet worden uitgesloten.

Het schetspapier moet zijn stevig, wit of eenigszins grijs of geel getint met een gladde oppervlakte, 't welk in vellen ter

grootte van circa 22 x 30 cm., in een blok op karton is gelijmd, of wel voor ieder vel afzonderlijk op een plaatje triplex wordt opgespannen.

Een gevoelige, karakteristieke handschets zal ongetwijfeld ontstaan, wanneer met „Stabilo“ potlood wordt geteekend, 't welk niet afgeeft en in diverse kleuren verkrijgbaar is. De maat- en hulplijnen, alsmede de verschillende soorten materialen, kunnen daarmee zeer duidelijk in de schetsen worden onderscheiden. Doch ook met de vulpen zal een geoevende hand, die door rijpe ervaring wordt geleid, hetzelfde gunstige resultaat bereiken, waarbij het onderscheid in materiaal door verschillende arceeringen kan worden gekenmerkt.

Een schets, die geheel gereed is, moet van een volgnummer en een datum worden voorzien en in een mapje of kleine portefeuille worden opgeborgen.

Bij het bezichtigen van een bouwwerk kan onmiddellijk een juist overzicht worden verkregen, welke schetsen moeten worden gemaakt en welke maten moeten worden genomen, wanneer wordt nagegaan, welke teekeningen vereischt worden, om den bestaanden toestand volledig en overzichtelijk weer te geven.

In 't algemeen zal kunnen worden volstaan met een tekening van de situatie, de plattegronden, doorsneden en gevels, alsmede van de voornaamste details.

Derhalve kan met het opnemen van de ligging van het bouwwerk en de belending of de naaste omgeving, die op de uiterlijke verschijning van invloed is, worden aangevangen.

De situatie.

Met behulp van een uittreksel van het kadastrale plan of eenige voorschetsen, waarop de hoofdafmetingen van het bouwwerk en alles wat daarmee verband houdt zijn aangegeven, wordt een nauwkeurige handschets op schaal geteekend, die bij groote uitgestrektheid van het geheel, uit meerdere bladen zal moeten bestaan.

Na het vaststellen van den juiste stand van het bouwwerk, ten opzichte van de richting der magneetnaald, kan worden overgegaan tot het bepalen van de omgeving, waarbij de vereischte maten tot in centimeters nauwkeurig worden opgenomen:

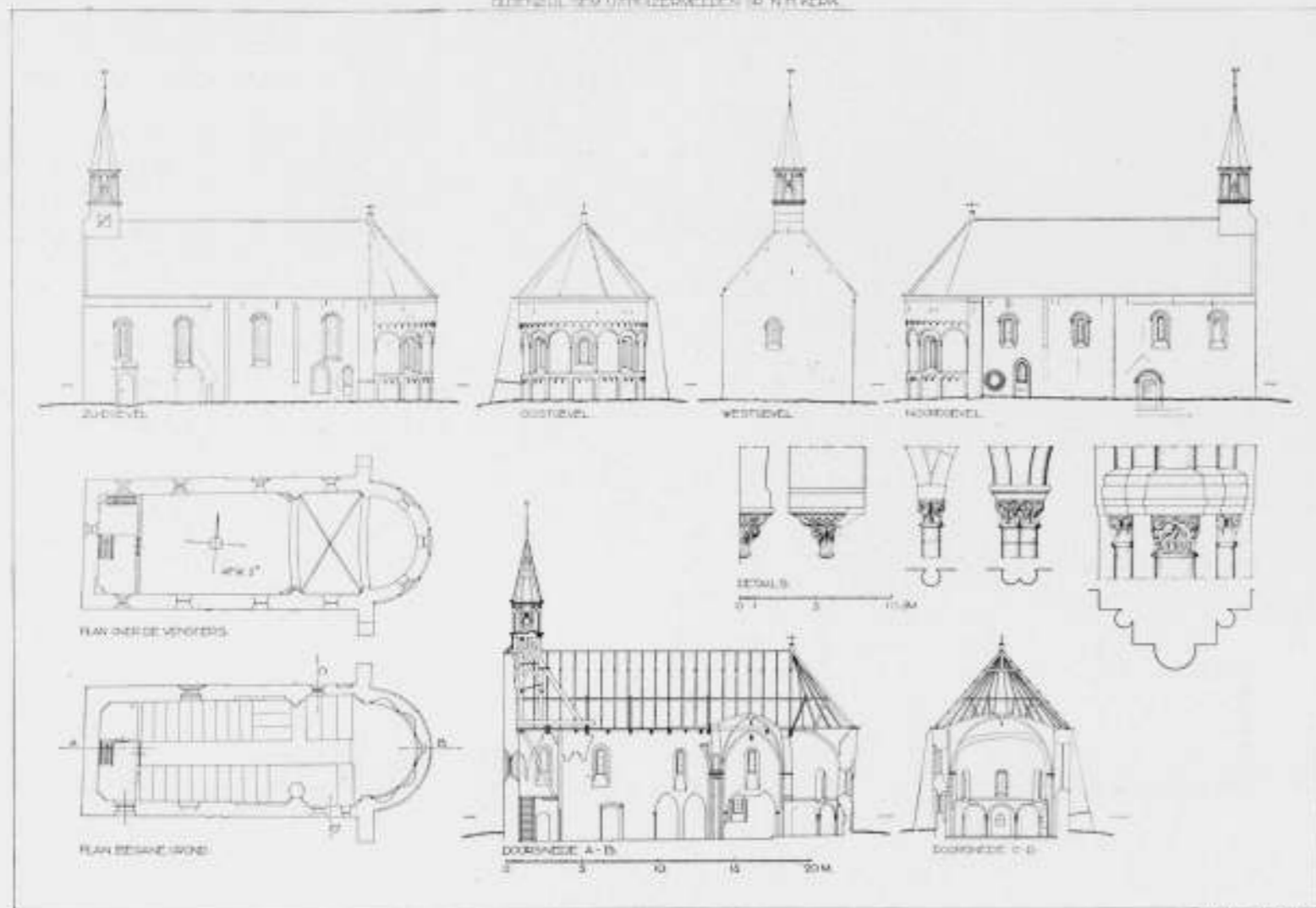
1e. Door een systeem van driehoeken, waarvan de hoekpunten met die van het bouwwerk of andere vaste punten der omgeving samenvallen.

IIe. Door een stelsel van abscissen en ordinaten, welke worden ontwikkeld uit een of meer gemakkelijk op te richten meetlijnen.

Bij beide methoden moet zooveel mogelijk in een horizontaal vlak worden gemeten, 't welk dus vooraf dient te worden gefixeerd.

Voorts moet de hoogteligging van het bouwwerk ten opzichte van een officieel vastgesteld peil worden bepaald, terwijl in verband daarmee, de hoogteverschillen van het omliggende terrein en het dwarsprofiel van de openbare wegen met beplantingen, waterpartijen enz., in een of meer schetsen van de hoogtedoorsneden moeten worden aangegeven.

*) Zie: B.W.A. No. 17 van 1938 en No. 25 van 1939.

PROEVE VAN EEN ARCHIEFTEKENING

De plattegronden.

Door den omvang en de min of meer ingewikkelde onderdeelen van het bouwwerk wordt wederom bepaald, of de schetsteekening uit een of meer bladen zal bestaan.

Bij het schetsen, 't welk duidelijkheidshalve op een flinke schaal dient te geschieden, wordt gebruik gemaakt van voorschetsen, die naar de hoofdafmetingen zijn vervaardigd, tenzij inzage kan worden verkregen van reeds bestaande teekeningen, die het opmaken der schetsen zeer vereenvoudigen.

Begonnen wordt met op alle muren met hun steunbeeren, pilasters enz., vrijstaande kolommen en afscheidingen, zoowel aan de binnen- als aan de buitenzijden van het bouwwerk, ter hoogte van het vrije opgaande muurwerk boven den begane-grondvloer, een rondgaande waterpasse lijn aan te brengen, die met rood of blauw krijt kan worden aangestipt.

In het hier doorgaande, horizontale vlak worden de diverse maten van den plattegrond, tot in centimeters nauwkeurig gemeten, waarbij van een op te richten hoofdas binnen het gebouw en daarmee evenwijdig geplaatste lijnen buiten het gebouw gebruik wordt gemaakt.

De onregelmatig gevormde, scheefhoekige, of uit gebogen lijnen bestaande gedeelten van den plattegrond, kunnen vaak vlugger en nauwkeuriger worden opgemeten met een stelsel van bij elkaar aansluitende driehoeken.

De afstanden van vrijstaande kolommen moeten in de aslijnen worden gemeten, terwijl de dikte van iedere kolom afzonderlijk wordt vastgesteld tusschen twee evenwijdige raaklijnen langs den omtrek.

De dikte der muren kan gewoonlijk bij de licht- en deuropeningen worden bepaald. Slechts in bijzondere gevallen zal daarvoor een opening in den muur moeten worden gehakt of geboord.

De juiste plaats en de afmetingen van de voornaamste deelen der gewelven, balklagen, plafondversieringen, kapconstructies enz., moeten door aflooding in den plattegrond worden vastgesteld.

Bij het opnemen van langsmuren met vele licht- en deuropeningen, die door contreforten of pilasters in traveeën zijn ingedeeld, moeten alle maten steeds van het beginpunt of worden doorgemeten, om ten slotte de totale maat te verkrijgen.

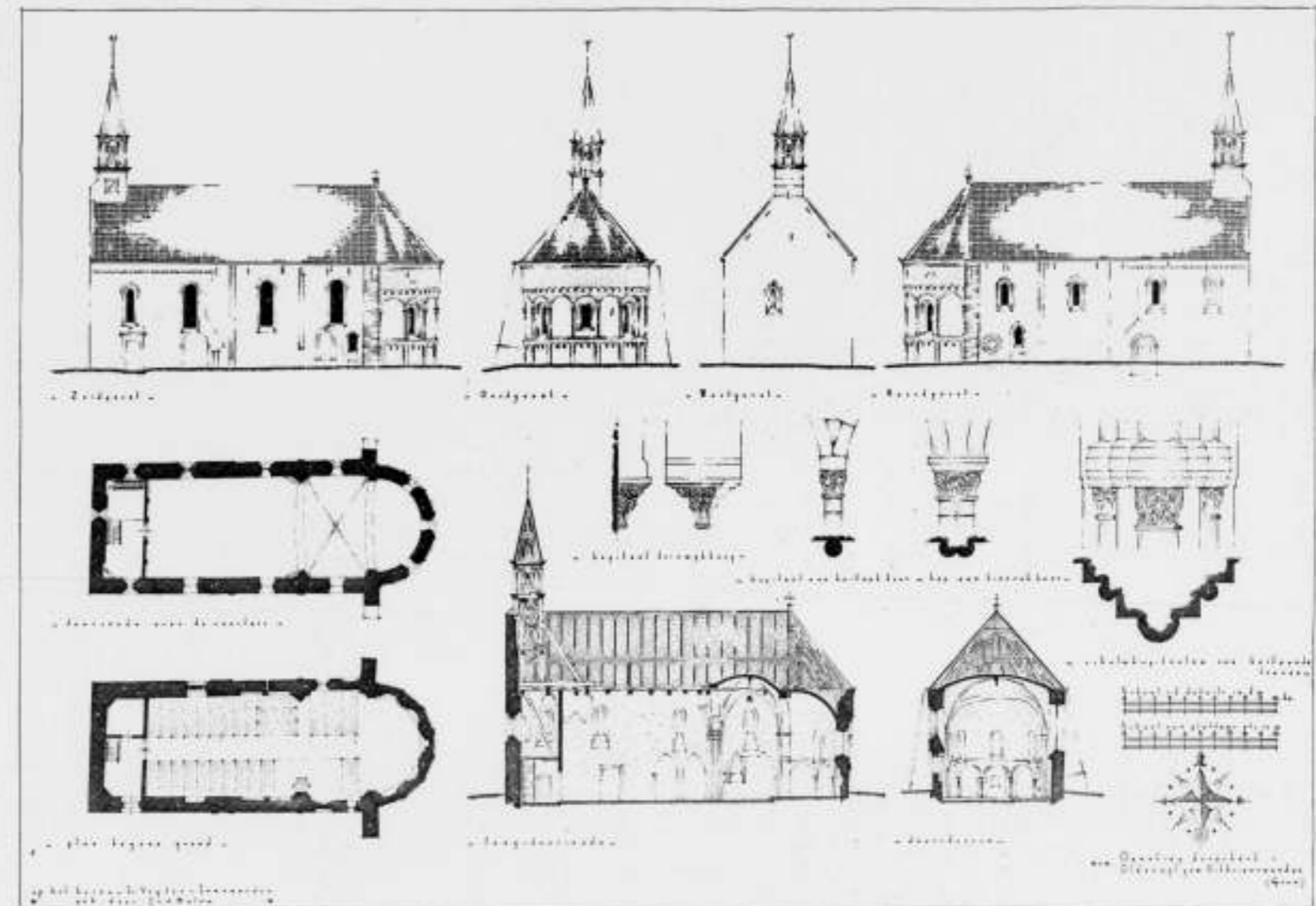
Bestaat een bouwwerk uit meer dan één verdieping, dan moeten, wanneer geen steiger aanwezig is, zoodanige maatregelen worden getroffen, dat de gegevens voor de buitenzijden, van binnen uit kunnen worden opgenomen.

De doorsneden en de gevels.

Voor het opmaken van de handschetsen wordt naar de beschrijving van het desbetreffende gedeelte der plattegronden verwezen.

Alle hoogtematen, die wederom tot in centimeters nauwkeurig worden opgenomen, dienen te worden gemeten onder en boven de waterpasse lijn, die voor het opnemen der maten in de begane-grond-verdieping is aangebracht en dus als nullijn wordt aangenomen.

Daarbij moeten de afwijkingen van de opgaande muren met contreforten en pilasters, de vrijstaande kolommen, kappanten enz., ten opzichte van de loodlijn, zoowel in de dwars- als in de langdoorsneden, nauwkeurig worden vastgesteld en ook de gelijke en ongelijke verzakkingen nauwgezet worden nagegaan. Zoo mogelijk moeten de grondmuren en fundamenten beiderzijds worden ontgraven, ten einde de afmetingen der versnijdingen en de aanlegbreedte der fundeeringen te kunnen opmeten, de samenstelling van den bodem te leeren kennen en

PROEVE VAN EEN ARCHITECTONISCHE TEKENING

de juiste gegevens betreffende den hoogsten en laagsten stand van het grondwater te verzamelen.

De juiste vorm van de boogopeningen en wandnissen, met of zonder traceering, kan worden opgenomen met behulp van de geboortelijn, waarop de vereischte ordinaten worden opgericht. Ornamentale versieringen en beeldhouwwerken worden omgeven door elkaar rechthoekig snijdende raaklijnen, waartschen een stramien van vierkanten van bepaalde grootte wordt aangebracht. Met behulp van dit stramien, 't welk op grootere of kleinere schaal op het schetspapier kan worden overgenomen, is het mogelijk een natuurgetrouwe, uit de hand vervaardigde lijntekening van ieder kunstwerk te maken.

Dezelfde methode kan worden toegepast bij het opmeten van oude gevels, die over 't geheel genomen nog in den oorspronkelijken stijl zijn behouden gebleven, doch door allerlei afwijkingen en verzakkingen, ten opzichte van een vertikaal vlak den meest grilligen vorm hebben aangenomen.

Dit gevelvlak kan volkomen worden bepaald, door op eenigen afstand van den gevel over de geheele oppervlakte, b.v. om de 50 cm., horizontale en verticale draden te spannen, die op de kruispunten en zoo noodig ook daartusschen, de juiste afstanden tot den gevel aangeven.

De details.

Bij het opnemen van de architectonische details, omfattende den hoofdvorm met de profileering en de versiering van de belangrijkste onderdeelen van een bouwwerk, dienen vooral de schetsen van de normale doorsnede der lijstwerken, zoo groot mogelijk te worden opgezet, ten einde het zuivere beloop der profielen tot in de kleinste bijzonderheden nauwkeurig te kunnen weergeven.

De onderlinge afstanden van de geledingen der profielen moe-

ten steeds in waterpasse- en loodrechte richting op een hulplijn worden overgebracht, waarop de maten, die van het beginpunt uit worden doorgemeten, tot in millimeters nauwkeurig worden aangegeven.

Het omloopen, beëindigen en in elkaar overgaan van diverse omlijstingen, de ontwikkeling van zware contreforten in fijne, overhoeks geplaatste, rijk versierde pinakels enz., kan vaak zeer ingewikkelde vormen aannemen.

Ten einde daarin een duidelijk inzicht te verkrijgen is het niet alleen noodzakelijk op verschillende plaatsen den juiste vorm van de vereischte horizontale en verticale doorsneden te bepalen, doch tevens de drie geometrische projecties volledig over te nemen.

Betreffende de praktische uitvoering van het waterpassen, het uitzetten van meet- en richtlijnen en het opmeten der maten valt op te merken, dat daarbij zooveel mogelijk de eenvoudigste hulpmiddelen moeten worden toegepast, omdat ieder vakman gewend is daarmee om te gaan.

Slechts bij het opnemen van uitgestrekte, geaccidenteerde terreinen zal van een waterpasinstrument met kijker gebruik moeten worden gemaakt. In alle andere gevallen kan met voldoende nauwkeurigheid met een zuivere rij en timmermans waterpas, of fleschjes met gummislang worden gewerkt.

Het opmeten van groote afstanden moet geschieden met een stalen meetband, overigens kan met eenige meetlatten van 4 à 5 m lengte en een gewonen duimstok worden volstaan.

Meet- en hulplijnen worden met stevig, dun koord opgericht, 't welk in de zaagsnede van een schroot, die op een paar klosjes aan den muur, of op een paar vast in den grond geslagen piketten is bevestigd, strak wordt aangehaald. Rechte hoeken worden met behulp van de 3, 4 en 5 steek uitgezet, terwijl loodlijnen eenvoudig door een schietlood worden aangegeven.

Het in teekening brengen.

De teekeningen moeten worden gemaakt op zwaar, wit lomp papier, gemerkt „Schoellers Parole“, of een daarmee overeenkomende kwaliteit.

Dit papier is zeer deugdelijk van samenstelling, bestand tegen vochtopname uit de atmosfeer en verkleurt niet. De daarop aangebrachte teekeningen zullen geen verandering ondergaan en voor onbepaalde tijd bewaard kunnen blijven, wanneer zij niet worden opgerold, doch vlak tegen elkaar liggend of staand in een portefeuille worden opgeborgen.

In verband met de afmetingen der archiefkasten mogen de bladen geen grotere afmetingen verkrijgen dan $0,95 \times 1,20$ m, hoewel de voorkeur wordt gegeven aan een formaat van $0,60 \times 0,80$ m., 't welk geschikter voor de reproductie en handiger in 't gebruik is.

Door het papier aan de achterzijde gelijkmatig te bevochtigen en langs de randen met een kleefstof te bestrijken, kan het op een teekenbord worden opgeplakt, waar het na droging met een strak gespannen oppervlak uiterst geschikt is, daarop het meest nauwkeurige, fijne teekenwerk te maken. Evenwel kan ermee worden volstaan het papier op de gewone wijze vlak uit te leggen en met doelmatige punaises op het bord vast te zetten. Het teekenen dient met zuiver zwart, betrekkelijk zacht potlood te geschieden, opdat de daarmee getrokken lijnen gemakkelijk met zacht gummi kunnen worden uitgewischt en mitsdien het papier noch door het teekenen, noch door het radeeren kan worden beschadigd. Van uitstekende hoedanigheid is o.a. het „Castell“ potlood met een hardheid F, omdat HB reeds voor een matigen druk te zacht en H te hard zal blijken te zijn.

Wanneer alle bij elkaar behorende teekeningen van een bepaald bouwwerk voltallig en geheel gereed in potlood zijn uitgewerkt en het is, na scherpe controle gebleken, dat er niets is vergeten, of behoeft te worden veranderd, dan kan alles met een gelijkmatige, dunne lijn in inkt worden gezet, waarvoor uitsluitend vloeibare Oost-Indische inkt moet worden gebruikt.

Het teekenwerk moet tot in de kleinste bijzonderheden uiterst nauwkeurig en geheel volgens de zelfgemaakte opmetingsschetsen worden vervaardigd, waaraan niets mag worden toegevoegd, 't welk niet uit eigen waarneming kon worden vastgesteld. Alles moet nauwlettend, volgens den werkelijken bestaanden toestand worden weergegeven, opdat de in den loop der jaren door allerlei invloeden ontstane afwijkingen tegen den normalen, horizontalen en vertikalen stand van het bouwwerk, die zich krom en scheef zullen projecteeren, volledig en duidelijk uit de teekeningen kunnen worden afgelezen.

De situatietekening, die slechts ter oriëntering van het bouwwerk en zijn naaste omgeving dient, zal, al naar den omvang der oppervlakte, op een kleinere schaal moeten worden gemaakt, die meestal op 1 à 1000, 1 à 500 of 1 à 200 kan worden bepaald.

Ter bevordering van de duidelijkheid en een goed overzicht, moet alles zoo eenvoudig mogelijk met een enkele lijn worden geteekend, terwijl op een daarvoor geschikte plaats, een windroos moet worden aangebracht.

De plattegronden, doorsneden en gevels moeten in verband met elkaar, zoodanig op een of meer bladen worden opgezet, dat daaruit zonder inspanning onmiddellijk het geheele organisme van het bouwwerk kan worden ontleend. Bij het in teekening brengen van een kerkgebouw moet b.v. de plattegrond met de noordzijde naar boven worden gericht en de langsdoorsnede, naar het noorden gezien, daarboven worden geplaatst.

De schaal van deze teekeningen kan in 't algemeen op 1 à 100 worden vastgesteld. Bij groote uitgebreidheid van het bouwwerk, kan met 1 à 200 worden volstaan, terwijl bij kleine, zeer ingewikkelde gevallen op tenminste 1 à 50 of 1 à 20 zal moeten worden geteekend.

Slechts eenvoudige, zuiver bouwkundige lijntekeningen komen

in aanmerking, omdat deze het meest geschikt zijn voor de soms zeer verkleinde reproductie. De doorsneden van muren, balken enz. moeten worden omlijnd en het aanbrengen van arceeringen, schaduwlijnen en slagschaduw, alsmede het aangeven van steenverbanden of voegen, glasvullingen, diverse soorten dakbedekkingen, meubilering, stoffeering enz., kortom alles, waarmee de teekeningen z.g. worden opgewerkt en hun zuiver geometrisch karakter geheel of gedeeltelijk verliezen, moet beslist worden nagelaten.

Slechts datgene moet in teekening worden gebracht, 't welk op kleine schaal werkelijk geteekend kan worden en als zoodanig ook zichtbaar is.

Versieringen en beeldhouwwerken mogen slechts met een enkelvoudige lijn in karakteristieke contouren worden aangeduid. De voornaamste gewelflijnen met de aanzet- en sluitstukken, de zichtbare balklagen met de kapconstructie enz., moeten in de plattegronden worden gestippeld.

Hoewel de teekeningen van de dwars- en langsdoorsneden in hoofdzaak zijn bestemd, om de constructie van het bouwwerk aan te geven, moeten daarin ook de teruggelaten sluitwanden worden geteekend, om een voorstelling van de binnenarchitectuur te verkrijgen.

De voornaamste onderdelen van een bouwwerk, waartoe o.a. de raamtraveeën met contreforten of pilasters, ingangspartijen met buitentrappen, uitbouwen voor trappen, erkers enz., alsmede vrijstaande kolommen met hun basementen, kapitelen en arcade kunnen worden gerekend, moeten in plattegrond, doorsnede en aanzicht, op een schaal van 1 à 20 worden geteekend, waaraan de profileeringen op ware grootte moeten worden toegevoegd.

Alle teekeningen moeten worden genummerd, gedateerd en door een enkele inktlijn van een 4 centimeter breeden rand worden voorzien.

Maten mogen niet worden ingeschreven, doch op iedere tekening moet in den linker benedenhoek een transversale schaal worden aangebracht, waarop de maten kunnen worden afgelezen.

De beschrijving der teekeningen moet met eenvoudige blokletters geschieden, die met de trekpen en den passer kunnen worden geteekend en zonder inspanning kunnen worden gelezen. Het opschrift moet in het midden boven den rand worden geplaatst, terwijl de overige benamingen volkomen ondergeschikt aan het teekenwerk moeten blijven.

Wanneer de teekeningen geheel gereed zijn, moeten zij met de handschetsen worden ingediend bij de Commissie voor tewerkstelling van werklooze architecten en bouwkundigen, gevestigd aan de Weteringschans no. 102 te Amsterdam, alwaar zal worden overwogen in hoeverre zij geschikt zijn om te worden gereproduceerd en nadien te worden opgenomen in het archief van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg.

Uitdrukkelijk zij ten slotte opgemerkt, dat de voormelde aanwijzingen slechts een algemeen en voorloopig karakter dragen. Veel wat in bepaalde gevallen onjuist of onbruikbaar zal blijken te zijn, of wellicht geheel ontbreekt, zal in de praktijk bij het opmeten en in teekening brengen van onze, over 't geheele land verspreide, in zoo groote verscheidenheid voorkomende monumenten, na persoonlijk overleg met hen, die hun taak ernstig opvatten en daarvan het juiste begrip hebben verkregen, moeten worden gewijzigd of aangevuld, ten einde een algemeen bevredigend resultaat te bereiken.

Ongetwijfeld zullen alle eventueel gerezen moeilijkheden kunnen worden opgelost, waartoe de ondergeteekende zich gaarne naar vermogen, te allen tijde ter beschikking houdt.

's-Gravenhage, 26 November 1940.

De architect b/h Rijksbureau voor de Monumentenzorg:
H. ONNES.

In de hiervoor staande beschrijving wordt een wijze van opmeten en in teekening brengen aangegeven, welke opmetings-teekeningen van de Nederlandsche monumenten zal opleveren, die aan hooge eischen van nauwkeurigheid voldoen. Voor het doel, waartoe het Rijksbureau voor de Monumentenzorg deze teekeningen in zijn archief verzamelt — namelijk tot het bijeenbrengen van documenten betreffende de kennis van onze monumenten, die bij archeologisch onderzoek, voor bepaalde studies, bij restauraties e.d. goede diensten zullen bewijzen — zijn zij bij uitstek geschikt.

De Commissie Tewerkstelling neemt zich evenwel voor het vele en vaak moeilijke werk der opmetingen voor doeleinden van verdere strekking dienstbaar te maken. Daartoe zullen de opgemeten monumenten op andere wijze geteekend moeten worden dan hierboven aangegeven werd en wel zoodanig, dat speciaal de zuiver architectonische kwaliteiten duidelijk blijken. Aan de Afdeling Bouwkunde van de Technische Hoogeschool te Delft, zo goed als op de Cursus voor Hooger Bouwkunst- onderwijs te Amsterdam en op de bouwkundige afdelingen der M.T.S.-en, bestaat een groote behoefte aan voorbeelden waaruit de bouwkunstige mérites van onze monumenten duidelijk spreken. Ook voor publicaties betreffende architectonische werken zijn dergelijke teekeningen zeer gewenscht, waarbij dan rekening te houden is met de mogelijkheden van reproductie op kleine schaal.

De Commissie stelt zich daarom voor van elk opgemeten monument een tweede stel teekeningen te doen vervaardigen, die aan de volgende eischen voldoen.

Uit plattegronden, doorsneden en opstanden moeten de plastische vormen, zoowel als de ruimtelijke vormen van het bouwwerk duidelijk blijken, evenals de verhouding tusschen massa en ruimte. Vervolgens dienen van de gevels de figuren en de muurdoorbrekingen in de eerste plaats te spreken, daarna de plastische toevoegingen — traceeringen, lijsten, nissen e.d. —; indien de structuur van bepaalde wandgedeelten of het gebruik van verschillende materialen voor de verschijning van het bouwwerk beslissend zijn, zoo kan hiervan in de teekening met een aanduiding volstaan worden. Wel is het gewenscht het karakter van een versiering, verrijking door plastische elementen, zoo praegnant mogelijk weer te geven.

Voor dakstoelen, die achter gewelven verstopt zijn en meer elementen die voor de verschijningsvorm van het bouwwerk

weinig of geen beteekenis hebben, kan met een summere aanduiding volstaan worden.

In de situatietekeningen zullen alle elementen, die de ruimtelijke en de plastische vormen bepalen, dus ook de boomen, heggen e.d., opgenomen moeten worden.

De teekeningen kunnen vervaardigd worden op glad calqueerlinnen bijv. „The Excelsior Tracing Cloth“.

De opmetingen die bestemd zijn voor het archief van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg kunnen als onderleggers dienst doen, wat een, voor het door de Commissie beoogde doel, voldoende graad van nauwkeurigheid waarborgt.

De lijnen zullen uit de hand gezet worden, in vloeibare Oost Indische inkt, met een lijndikte van 0,3, 0,5, of 0,8 mm. De lijndikte is afhankelijk van de schaal van de teekening en van den aard van het afgebeelde werk. Voor deze wijze van teekenen blijken de „Graphos-pennen“ het doelmatigst.

Op elke teekening is een schaal aan te geven. Opschriften en benamingen dienen ondergeschikt aan het teekenwerk te blijven, doch binnen den rand aangebracht te worden.

De bij deze beschrijvingen gevoegde voorbeelden toonen beide, door de Commissie Tewerkstelling gewenschte, teekenwijzen. De „Archiefteekening“ behoeft geen nader commentaar; deze toch is een met groote accuratesse geteekende en zoo zuiver mogelijke weergave van het kerkje.

De „Architectonische teekening“ doet in de platte gronden en in de doorsneden den uitwendigen en den inwendigen vorm van het kerkje tot zijn recht komen en geeft tegelijk een duidelijk beeld van de verhouding tusschen massa en ruimte. De gevels geven een goed beeld van de figuur van het geheel, zij toonen de muurdoorbrekingen naast de plastische elementen als nissen, schalken, friezen e.d. De tegenstelling tusschen de sobere zijmuren en het rijk getraceerde koor treedt duidelijk aan den dag. In de details wordt met summere middelen het karakter van het ornament weergegeven.

Uiteraard zal deze wijze van teekenen een ieder niet passen; derhalve zal de Commissie op een proefstuk, gemaakt na het gereedkomen van de „Archiefteekening“ beslissen of de „Architectonische teekening“ door denzelfden tewerkgestelde gemaakt zal worden. De Commissie behoudt zich voor, deze laatste door andere tewerkgestelden te laten vervaardigen; in elk geval afzonderlijk zal daaromtrent door haar beslist worden.

Voor de Commissie Tewerkstelling,
J. F. BERGHOEF.

HET ARCHITECTENREGISTER.

De Bond van Nederlandsche Architecten is thans, door het samensmelten van den ouden B.N.A., die ruim driehonderd leden telde, met de nu geliquideerde vereenigingen N.I.V.A. en den Nederl. Bond van Bouwmeestersgilden, de eenige centrale organisatie geworden van architecten in Nederland. Het leden-tal is tot boven de duizend gestegen.

Het oogenblik is nu gekomen om een selectie op de leden toe te passen. Zij worden onderscheiden in leden, die ook in den vervolge den titel architect zullen mogen blijven voeren, of omdat zij ten volle aan de gestelde normen van vakbekwaamheid en vakuitoefening voldoen, of omdat zij wegens langjarige praktijk onder overgangsbepalingen vallen, en in leden, die in den vervolge den titel „bouwkundige van den B.N.A.“ zullen voeren.

Zij, die den titel architect (of bouwmeester) zullen mogen voeren, worden ingeschreven in het door den bond ingestelde architectenregister, dat aangelegd en beheerd wordt door den architectenraad. Zooals reeds eerder werd meegedeeld, zal deze architectenraad uit vier architecten-leden en een voorzitter niet-architect bestaan. Echter zal het eerste jaar na de instelling van het register, wegens de te verwachten hoeveelheid

inschrijvingen, de raad ter bespoediging van het werk uit acht architecten-leden en een voorzitter niet-architect bestaan.

Het dagelijksch bestuur van den bond heeft thans deze acht architecten benoemd. Hoewel niet is gestreefd naar een evenredige vertegenwoordiging van de drie oude vereenigingen in dezen architectenraad, zal men toch onder de benoemden figuren uit de drie oude vereenigingen B.N.A., N.I.V.A. en N.B.B.G. aantreffen. Dit zal het vertrouwen in de objectiviteit van den raad ongetwijfeld verhoogen. De leden van den architectenraad zijn de heeren: H. van der Kloot Meyburg, te Den Haag, plaatsvervangend voorzitter; prof. ir. J. G. Wattjes, te Rijswijk; prof. N. Lansdorp, Den Haag; ir. A. van der Steur, te Rotterdam; H. A. van Pothoven, te Amersfoort; H. van Helvoort, te 's-Hertogenbosch; H. M. J. H. Kraayvanger, te Rotterdam; ir. J. A. van der Laan, te Leiden, en ir. J. C. van Buytenen, te Eindhoven. Zij allen hebben hun benoeming aanvaard.

De benoeming van den voorzitter, die dus geen architect zal zijn, is zeer binnenkort te verwachten.

De inschrijving in het register.

Aan een aantal diploma's zal bij het verzoek om inschrijving in het register een zekere waarde worden toegekend, doch overi-

gens zal een door den architectenraad af te nemen examen de maatstaf van beoordeeling zijn. Ook zullen hierbij eischen gesteld worden ten aanzien van de praktische ervaring. Behalve leden van den bond, kunnen ook ongeorganiseerde architecten zich aanmelden voor inschrijving in het register. Nadere gegevens hieromtrent zullen binnenkort gepubliceerd worden. Tot dat tijdstip wordt ieder verzocht, zich van stappen, om in het register te worden opgenomen, te onthouden. Voor architecten, die het beroep gedurende een bepaald aantal jaren hebben uitgeoefend, is als overgangsbepaling vastgesteld, dat zij gedurende het eerste jaar na de instelling van het register kunnen worden ingeschreven, alleen op grond van hun langdurige werkzaamheid als architect, waarbij echter de uitoefening van het beroep moet zijn geschied in een omvang en op een wijze, welke voldoende vakkennis waarborgen. De architectenraad stelt verder de regelen vast, waaraan de ingeschrevenen zullen zijn onderworpen bij het uitoefenen van hun beroep, en van welke handelingen zij zich hierbij moeten onthouden. Het doel hiervan is, de positie van vertrouwensman

te waarborgen en het niveau van den architectenstand zoo hoog te stellen, als overeenkomt met zijn in cultureel opzicht zoo verantwoordelijke plaats in de volksgemeenschap. De architecten wenschen en verwachten, dat niet alleen hun groep, maar het geheele bouwvak in al zijn geledingen harmonisch zal worden geordend tot een vakgemeenschap, waarin ieder op zijn plaats en in zijn beroep, onderneming of ambacht, het werk zal verrichten, waarvoor hij de geschiktheid, de kennis en de ervaring bezit. Een zoo geordend bouwbedrijf zal veel beter, dan thans mogelijk is, zijn diensten aan de volksgemeenschap kunnen bewijzen. Het ligt daarom in de bedoeling, het register zoo spoedig mogelijk uit te breiden met een register van bouwkundigen en van andere in de bouwvakken als „directie” optredende personen en instanties (raadgevende ingenieurs, overheidsdirecties, enz.) ten einde allen, die in het bouwvak een leidende positie innemen, de gelegenheid te geven, zich in een algemeen directie-register te doen inschrijven.

PLAN BEGANEGROND
SCHAAL 1 A 300

LANDHUISJE TE BILTHOVEN

ARCHITECT H. BUNDERS

PLAN VERDIEPING
SCHAAL 1 A 300

LANDHUISJE TE BILTHOVEN.

Het terrein, waarop dit landhuisje in opdracht van den heer F. Kuiper gebouwd werd, is lang en smal, terwijl de situatie zoodanig is, dat de voorkant op het noorden ligt. Hierdoor en mede door de eischen, welke het Gem. Bouwtoezicht stelde ten opzichte van de zijgrenzen, heeft de plattegrond een tamelijk gerekte vorm gekregen.

De woonkamer is naar de zonkant bijna geheel open gehouden. Door het raam van de eetkamer heeft men nog een aardig uitzicht op den weg en de Woudkapel.

Behalve de op tekening aangegeven vertrekken bevat het huis nog een zolder, dienstbodekamer, werkplaatsje met donkere kast, kelder voor centrale-verwarming en huishoudkelder.

396

Deze laatste is tevens gas- en scherfvrij geconstrueerd. De wanden van alle woonvertrekken zijn behangen in lichte kleuren terwijl alle ramen en deuren lichtcrème geschilderd zijn, evenals de boekenkastjes enz. naast het gemetselde schouw-tje. De plafonds zijn gemaakt van Lloyd board, zacht crème geschilderd. Langs de trap is een balustrade aangebracht van blank ijzer.

De gevels zijn gemetseld van waalsteen, platvol gevoegd en daarna wit gesausd met Bondex, het lage plint is zwart geteerd. Het huisje werd in het begin 1938 met veel zorg gebouwd door de aannemster, N.V. C. Tiemstra en Zonen te Nijmegen.

H. Bunders.

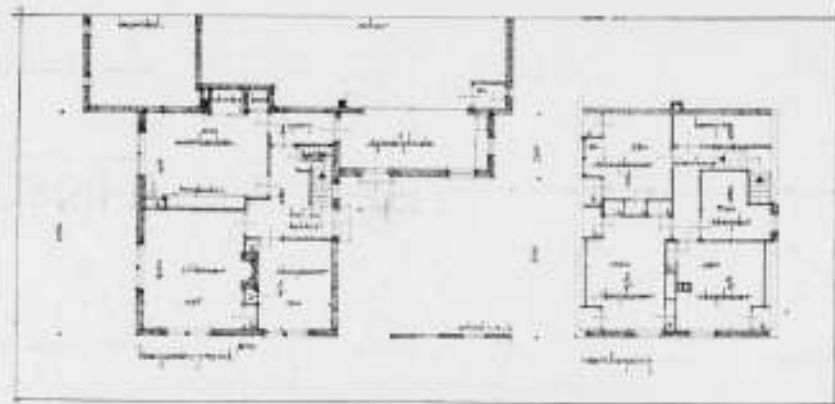
LANDHUISJE TE BILTHOVEN AAN DE BEETHOVENLAAN

ARCHITECT H. BUNDERS

BOERDERIJ TE WARGA

ARCHITECT L. REINALDA

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 : 300

BOERDERIJ TE WARGA.

In het Bouwkundig Weekblad van 12 Maart 1938, zijn enkele afbeeldingen opgenomen van een friese stelphuiszinge, de hierbij gereproduceerde boerderij is er een met voorhuizinge, welke beide typen de meest gangbare zijn, die in deze provincie worden gebouwd.

De laatste tijd is er in Friesland een streven merkbaar en meer dan voorheen, het woonhuis der boerderij als een voorhuizinge op te lossen, hoewel de bouw hiervan normaal duurder uitkomt dan met stelpvorm.

Bijgaand afgebeelde voorhuizinge werd in 1939 gebouwd ter

vervanging van een bestaand bouwvallig geworden vooreind aan een boerderij te Warga, op verlangen van den heer C. A. Lugt te Zierikzee.

Het plan werd in overleg met den bewoner opgezet en is overeenkomstig de hierbij afgebeelde plattegronden uitgevoerd.

De materialen zijn: friese drieling voor de gevels met holle rode friese pannen voor de dakbedekking, kleuren in hoofdzaak gebr. wit met donker groen voor deuren en luiken.

Leeuwarden, November 1940.

L. REINALDA, architect.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

14 DECEMBER 1940

NR 50

LUSTRUM-PRIJSVRAAG VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

Het is ons een groot genoegen hieronder het programma te kunnen publiceren van een studie-prijsvraag ter gelegenheid van het 17e lustrum van ons Genootschap.

Juist vijf jaren is het geleden dat ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan een nationale tentoonstelling van bouwkunst en verwante kunsten werd gehouden in het Stedelijk Museum te Amsterdam, georganiseerd door den Tentoonstellingsraad. Men zal zich die nog goed herinneren, evenals de reeks lezingen, die het Genootschap er aan verbond.

Nu geen soortgelijke tentoonstelling, die vakman en leek de ontwikkeling en den stand der bouwkunst en verwante kunsten doet zien, maar een appél aan de architecten en vooral aan de jongeren in de bouwkunst om te laten zien wat zij thans vermogen. De zichtbare resultaten van hun werk zullen tóch worden tentoongesteld. Maar belangrijker zal van deze architectonische krachtmeting het onzichtbaar resultaat zijn.

Meer dan ooit bestaat er o.i. nu behoefte aan een studie-prijsvraag, die gelegenheid biedt tot concentratie op een veelzijdige, boeiende opgave, en die slechts winst kan opleveren voor de deelnemers en ook voor de ontwikkeling onzer bouwkunst, meenen wij.

Het Gemeentebestuur van Amsterdam bleek belang te stellen in een dergelijke prijsvraag met Amsterdamsch onderwerp, verleende alle medewerking en stelde een bedrag voor prijzen en premiën beschikbaar, zooals het eerder voor een studie-prijsvraag van A. et A. heeft gedaan. Wij zijn het Gemeentebestuur daarvoor zeer erkentelijk.

Het Genootschap kent den ontwerpers der bekroonde en/of gepremieerde inzendingen bovendien den bronzen legpenning van het Genootschap toe.

Eenigen tijd geleden werd besloten tot het doen ontwerpen en slaan van een penning, die kan worden toegekend voor architectonische verdiensten en aan hen die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor het Genootschap. Ons lid Hildo Krop nam op zich dezen penning belangeloos te ontwerpen. De eerste exemplaren zullen dienen tot belooning van de winnaars dezer lustrum-prijsvraag.

Wij vertrouwen op een ruime deelneming en op een verheugend resultaat.

HET BESTUUR.

PROGRAMMA DER STUDIEPRIJSVRAAG.

BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCH BOSCH.

Deelneming staat iederen Nederlander vrij.

Opgave.

Gevraagd wordt het ontwerp voor een veeboerderij waaraan verbonden is een theeschenkerij, in het Zuidelijk deel van het Bosch op ongeveer 6 km afstand van de stadsbebouwing. De boerderij is te voet, te paard, per fiets en per auto te bereiken. Op grond van de aantrekkelijke ligging van de boerderij in het bos wordt er een theeschenkerij aan verbonden. De bediening en de exploitatie hiervan zullen geschieden door het gezin van den boer.

Het boerenbedrijf moet het geheel karakteriseeren.

Het ligt niet in de bedoeling een café-restaurant te stichten. Om den dorst te lesschen zal er melk, koffie, thee, limonade geschonken worden en hoogstens een biertje (verlof A); het vaderlandsche gerecht „pannekoek” zou de specialité van de boerin kunnen zijn.

Speelwerktuigen voor kinderen zullen beperkt moeten blijven tot een schommel en een wip.

Situatie.

Het terrein is op bijgaande situatietekeningen aangegeven, evenals de hoogte van het maaiveld en van den gemiddelden waterstand. De naastliggende graasweide, groot 10 ha, behoort

bij de boerderij; zij mag niet door het publiek worden betreden. Het volgende wordt gevraagd:

A. Het woongedeelte met theeschenkerij.

1. een groote woonkeuken, geschikt om van hieruit de theeschenkerij te bedienen;
2. een „gelagkamer”, welke moet voldoen aan de Drankwet, groot omstreeks 40 m²;
3. een huiskamer voor het boerengezin;
4. een klein vertrekje waar de boer zijn administratie kan voeren;
5. een slaapkamer voor de ouders;
6. twee à drie slaapkamers voor de 8 kinderen;
7. een slaapkamer voor den knecht;
8. een doucheceel nabij de slaapvertrekken;
9. zitjes en eventueel een terras voor de theeschenkerij;
10. toiletten voor het publiek en voor het woonhuis;
11. een huiskelder (eventueel half verdiept).

B. Het bedrijfsgedeelte.

1. een stal voor 33 stuks vee (27 koeien, 1 stier en 5 stuks jong vee);
2. een ziekenstal voor 2 stuks vee;

Te rekenen op ijzeren stalrepels; in de stallen automatische

baar worden tentoongesteld na de publicatie van het jury-rapport. Deze tentoonstelling zal zoo worden ingericht, dat elk ontwerp behoorlijk bezichtigd kan worden.

Zij zal tijdig worden aangekondigd in het Bouwkundig Weekblad Architectura en zal voor de inzenders kosteloos toegankelijk zijn. De toegangsprijs van het Museum bedraagt f 0.10.

Alle ontwerpen blijven het geestelijk eigendom der ontwerpers. Het bestuur van het Genootschap heeft echter het recht de bekroonde en gepremieerde ontwerpen ter reproductie aan te bieden aan de redactie van het Bouwkundig Weekblad Architectura, zonder gehouden te zijn den ontwerpers daarvoor eenig honorarium te betalen.

Prijzen.

Het Gemeentebestuur van Amsterdam stelt beschikbaar een eerste prijs van f 400.—, een tweede prijs van f 200.—, een derde prijs van f 100.— en drie premiën van f 50.—.

Wanneer de jury geen inzendingen ter volledige bekroning kan voordragen, heeft zij het recht het bestuur van het Genootschap voor te stellen het voor prijzen en premiën beschikbare bedrag op andere dan de aangegeven wijze te verdeelen en/of niet ten volle toe te kennen. Echter zal tenminste de helft ervan worden toegekend. Het bestuur van het Genootschap is bevoegd een dergelijk voorstel te aanvaarden na overleg met het Gemeentebestuur van Amsterdam.

Bovendien kent het Genootschap den ontwerpers der bekroonde en/of gepremieerde ontwerpen den bronzen legpenning van het Genootschap toe.

De prijzen en premies worden aan de rechthebbenden uitbetaald binnen één maand na de vaststelling van de uitspraak der jury, vergezeld van den legpenning van het Genootschap.

OPRICHTING DER NEDERLANDSCHE TECHNISCHE UNIE.

Verscheidene vereenigingen, welke zich op technisch terrein bewegen, hebben sinds langen of korten tijd met meer of minder succes gestreefd naar samenwerking met aanverwante organisaties ten einde de vraagstukken der techniek, hetzij in beperkten, hetzij in ruimen zin genomen, zooveel doenlijk gemeenschappelijk te behandelen en op te lossen tot het verkrijgen van een zoo groot mogelijk nuttig effect met het vermijden van onnodige uitgaven en van dubbelen arbeid.

Ten gevolge van de sinds medio Mei l.l. gewijzigde toestanden in Nederland is het verlangen naar de bedoelde samenwerking in versterkte mate aan den dag getreden en van grootere urgentie geacht.

Op wetenschappelijk terrein werd het voorbeeld gegeven door de Nederlandsche Akademie voor Wetenschappen, die voor dit doel een samenkomst belegde op 29 Juli 1940. Toen werd de Werkgemeenschap van Wetenschappelijke Organisaties in Nederland gesticht; in samenhang hiermede nam de dagelijksche leiding van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs het initiatief om te trachten spoedig een samenvoeging te verkrijgen van alle vereenigingen, stichtingen, enz. die zich op technisch-wetenschappelijk en technisch-economisch gebied in Nederland bewegen, zoowel in de gelederen van hooger gegradueerde personen als in die van middelbaar technische en minder vèrgaande technische vorming.

Een voorbereidend comité werd samengesteld op breedten grondslag, waartoe personen werden uitgenoodigd, die in de aangeduide kringen een algemeene bekendheid genieten, in het bijzonder op organisatiegebied.

Als resultaat van hun arbeid kwam de Nederlandsche Technische Unie tot stand, van welke de Statuten dezer dagen werden goedgekeurd.

Het doel van de Stichting is in de eerste plaats coördinatie tot

Terugzending.

De ontwerpen zullen met de ongeopende naambrieven binnen 2 maanden na de uitspraak der jury naar de correspondentie-adressen worden teruggezonden, waartoe een adresstrook in de enveloppe met correspondentie-adres moet worden ingesloten. Wanneer bij terugzending aan het correspondentie-adres de zending wordt geweigerd, zal deze gedurende 4 maanden ter beschikking van den inzender worden gehouden en daarna worden vernietigd.

De ontwerper van eenige inzending mag zich niet als zoodanig bekend maken voor de uitspraak der jury, op straffe van uitsluiting zijner inzending van de prijsvraag.

De ingezonden ontwerpen worden niet vanwege het Genootschap tegen brand, diefstal of anderszins verzekerd en blijven dus geheel voor risico van de inzenders.

Vragen zullen niet worden beantwoord.

Exemplaren van dit programma met de genoemde adresstrook en een situatietekening op schaal 1 : 1000 zijn te verkrijgen door storting van f 0.50 op de postrekening van het Genootschap, nr. 88839, onder vermelding van „Studie-prijsvraag Boerderij”.

Voor het Bestuur van het Genootschap
Architectura et Amicitia:

WIEGER BRUIN, Voorzitter.
C. FELTKAMP, Secretaris.

Adresstrook en situatietekening op schaal 1 : 1000 zijn te verkrijgen door storting van f 0.30 op de postrekening van het Genootschap, nr. 88839, onder vermelding van „Studie-prijsvraag Boerderij”.

stand te brengen tusschen, alsmede de zoo volledig mogelijke samenwerking te verkrijgen van alle technisch-wetenschappelijke en technisch-economische organen en van alle nijverheids- en ambachtsbekwaamheid en technische vakkennis bevorderende instellingen in Nederland; met inbegrip van voorziening in de op haar werkgebied liggende belangen der tot haar toegetreden instellingen.

Vervolgens zal de Unie trachten de technici in te schakelen in het sociale en economische leven van het volk door opnemng of publiekrechtelijken grondslag van hun organisatie als doelcorporatie der technici in het Staatsbestel, met eigen taak en verantwoordelijkheid en door toekenning van een plaats aan die organisatie in de daarvoor in aanmerking komende meer omvattende organen.

Voorts zal bij de keuze en toepassing der middelen om een en ander te bereiken voor de Unie als richtsnoer vóór alles dienen het volks-welzijn, zooals dat door technisch-wetenschappelijken en technisch-economischen arbeid gediend kan worden.

De middelen zullen zijn: het coördineerend en initiatiefnemend optreden op het gebied van het vereenigings-wezen, het publicatie-wezen, opleiding tot en onderhouden van vakkennis en vakroutine in den ruimsten zin; het stichten en bevorderen van het tot stand komen van studiegemeenschappen, al dan niet in samenwerking met derden; alle verdere wettige middelen.

Aan de hand van een en ander is een algemeen werkplan opge maakt en heeft zich een voorloopig bestuur gevormd onder leiding van Dr. Ir. M. H. Damme als Voorzitter, terwijl als Secretaris-Penningmeester is aangewezen Ir. U. Dribergen, Prinsessegracht 23, 's-Gravenhage.

Het bestuur zal zich wenden tot de verschillende organisaties in Nederland, welke naar zijn inzicht in het Unie-verband zouden zijn te omvatten, terwijl ook eigen aanmelding openstaat.

OVER ENKELE NATUURSTEENSOORTEN.

Na de korte geologische uiteenzetting over de gesteenten in No. 43, wil ik thans enkele niet zoo algemeen bekende natuursteen-soorten, die o.a. aan de Amsterdamsche stations tot verwerking kwamen, uitvoeriger bespreken. Ik kies daarvoor het Noorsche kwartsiet, het Zweedsche Gusta „marmer” en de Fransche kalksteen, speciaal de „Bois fleuri”.

Ter verklaring van enkele geologische tijdbegrippen, die hierbij genoemd worden, is het noodig het volgende overzicht te laten voorafgaan.

Historisch-geologisch zijn de volgende tijdperken te onderscheiden, waarbij de eerstgenoemde de jongste zijn. Hierbij is voor de verschillende tijdperken in het kort een en ander over het organisch leven vermeld.

Kwartair	Alluvium	Nieuwate steenen tijdperk (Neolithicum). Bronzen en ijzeren tijdperk. Historie.
	Diluvium	Eerste optreden van den mensch in het oudste diluvium. Oudste steenen tijdperk (Palaeolithicum). Mammoet, Holoenbeer, Glaciale en interglaciale perioden.
Tertiair	Pliocene	In het Tertiair: Ontwikkeling der zoogdieren.
	Mioceen	Flora levert behalve de tropenvormen uit het oude tertiair ook vertegenwoordigers der hedendaagsche bosschen.
	Oligoceen	Speciale weekdier-soorten.
	Eoceen Palaeoceen	Bruinkolen.
Secundair	Krijt	Bedektzadige gewassen krijgen de overhand op de naaktzadige. Ammonieten, Belemnieten.
	Jura	Eerste optreden van de vogels. Belemnieten, Ammonieten, Korallen.
Primair	Trias	Eerste optreden van de zoogdieren (buideldieren). Sterke ontwikkeling van de reptielen. Vele weekdieren, Zee-lilies.
	Perm	Bloeiende planten (hiervan de naaktzadigen) krijgen de overhand over de sporenplanten. Van de ongewervelde dieren verdwijnen vele soorten.
	Carboon Devoon	Sporenplanten; varens. Reptielen, Steenkolen. Landbewonende gewervelde dieren, Insecten, Ammonieten.
Pre-kambrium	Siluur	Optreden van de visschen, Korallen, Sponzen, Weekdieren.
	Kambrium	Rijke ontwikkeling der ongewervelde dieren. Trilobieten en Brachiopoden. Alleen algenresten in de flora.
Archaiikum		Tijdperk van de oudste dierresten. Geen gewervelde dieren. Eencelligen, Gelede dieren. Nagenoeg geen planten uit dit tijdperk bekend, behalve onzekere resten van algen.
		Nog geen organisch leven. Oergesteenten.

Noorsche kwartsiet.

Van de hier te lande verwerkte Noorsche kwartsieten zijn bekend de uit Alta, uit Opdal en uit Sel afkomstige. In het algemeen gesproken zijn deze gesteenten uit leisteen ontstane, door metamorfose gewijzigde natuursteen-soorten, die in belangrijke mate kwarts hebben opgenomen. Op de splijtvlakken komt fijne glimmer voor, die maakt dat de steen op die vlakken gemakkelijk loslaat. Genoemde splijtvlakken zijn practisch evenwijdig.

De vermelde kwartsieten komen vermoedelijk op verschillende plaatsen in het fjordengebied van Noorwegen voor. Het zijn kristallijne schisten, afgewisseld door glimmerschisten. Door hun metamorfen aard kan niet steeds uitgemaakt worden hoe hun oorsprong is geweest. Sommige schijnen van sedimentairen

oorsprong te zijn, afkomstig van veldspathhoudende zandsteen-soorten, die op hun beurt weer door contactmetamorfose wijzigingen hebben ondergaan. Dat hiertoe bij de uit Sel afkomstige schisten de donkere gabbro's hebben bijgedragen, ligt voor de hand.

Door groote gebergteverschiuvingen werden sedimenten en granietmassieven opgelicht, geplooid en onder druk gebracht, waarbij belangrijke temperatuursverhoogingen moeten hebben plaatsgevonden. Dientengevolge heeft een re-kristallisatie der samenstellende mineralen plaats gehad. Bij de in Sel voorkomende schisten is een groot aantal kris en kras over het nagenoeg zwarte splijtoppervlak verspreide naaldvormige kristallen zichtbaar, uit een groene hoornblende bestaande, die een typisch re-kristallisatieproduct zijn, ontstaan door het contact met de basische gabbro-gesteenten. Bij deze Sel-gesteenten dragen de genoemde kristallen in belangrijke mate bij tot het bepalen van hun typisch karakter. Daar in sommige gevallen pyriet in het gesteente voorkomt, heeft dit op de splijtvlakken een oxydlaagje tengevolge, dat een fraaie bruine kleur aan den steen mededeelt. Deze soorten komen op geringere diepte voor dan de andere. De splijtbaarheid van deze gesteenten hangt samen met den daarop bij de geologische formatie uitgeoefenden druk. De gesteenten waarop de grootste druk is uitgeoefend, met andere woorden de oudste formaties, zullen daardoor de best bruikbare gesteenten opleveren. Uit de omstandigheid, dat deze formaties uit het Kambrium en het Siluur stammen, volgt, dat het product van belangrijk ouderen datum moet zijn dan de uit andere deelen van Europa afkomstige leisteen, die in den regel uit het Devoon en het Carboon afkomstig is. Een uitzondering hierop maakt een gele Italiaansche soort, die sterk met Alta verwant is.

Het Alta-kwartziet en het Opdal-kwartziet zijn nauw verwante glimmerschisten; zij zijn beide fraai grijs van kleur, en zijn bij splijting over groote oppervlakten practisch horizontaal. De steen uit de omgeving van de Alta-fjord is in alle opzichten beter dan die uit Opdal, die veel minder hard is. Het breukvlak is fraai-korrelig en levert een uitstekende, stroeve tegel.

Door zijn zeer hoog kiezelzuurgehalte is het Alta-kwartziet uitstekend polijstbaar. De groote hardheid van den steen ten gevolge van zijn hoog kwartspercentage is echter een bezwaar voor de bewerking, die uitsluitend met carborundum-materialen moet worden ondernomen.

Het Sel-kwartziet is bijna zwart van kleur. De bovenvermelde fraaie naaldkristallen geven er een levendig aspect aan. Door de typische steensamenstelling is het oppervlak veel minder vlak dan de beide andere kwartsieten, en daardoor leent het zich uitstekend voor wandbekleding. De vele verschillen in kleur dragen bij tot het verkrijgen van een sterk sprekend oppervlak. Het Sel-kwartziet is polijstbaar, maar door zijn geringere hardheid komen er gemakkelijk krassen op.

Van de bovengenoemde vindplaatsen ligt Sel in het Otta-dal op ongeveer 62° N.Br., Opdal iets noordelijker, terwijl de Alta-fjord in het hooze Noorden, omstreeks 70° N.Br., moet worden gezocht.

Ten aanzien van de relatieve hardheid der drie bovengenoemde Noorsche kwartsieten zij medegedeeld, dat de afslijting bij de zandstraalproef van Sel, Opdal en Alta respectievelijk 5.5, 9.7 en 4.9 cm², en volgens Amsler respectievelijk voor Sel, Opdal en Alta 3.60, 2.20 en 0.85 mm bedragen.

Zweedsch „Gusta” marmer.

In tegenstelling met de Noorsche kwartsieten, die echte metamorfe gesteenten zijn, is de bekende „Gusta”-kalksteen een typisch sedimentair gesteente.

De steen werd reeds in overoude tijden in Zweden toegepast. De omstandigheid, dat het in buitengewoon dikke lagen, zelfs

tot 1.60 m hoogte, voorkomt, maakt dat het voor vele doeleinden toepassing kan vinden, en dat het voor beeldhouwwerken goed te gebruiken is.

De oude formatie van dezen kalksteen, die uit het Siluur stamt, hangt samen met zijn goede eigenschappen. Het is een z.g. Orthoceren-kalksteen, aldus genoemd naar de daarin gevonden resten van het fossiel Cephalopodus. Men moet zich de vorming van het gesteente aldus voorstellen. Op den zeebodem verzamelen zich de kalkoverblijfselen (schelpen) van gestorven weekdieren, en de kalkskeletten van nog veel kleinere diertjes (b.v. foraminiferen, radiolariën). Door chemische processen worden deze kleinere en grotere deelen aaneengekit, en onder druk hard.

De Gusta-kalksteen komt in verschillende kleurschakeeringen voor, n.l. lichtgrijs, roodbruin en donker grijs. Hierbij valt op te merken, dat de roodbruine de zachtste is, dan volgt de lichtgrijze, terwijl de donkergrijze de hardste der drie soorten is.

De steen is zeer homogeen en laat zich uitstekend polijsten, zoodat hij voor binnenwerk, b.v. voor vensterbanken, kolommen, bijzonder aan te bevelen is. De breuk is eenigszins schelpvormig. De Orthoceren-kalksteen is afkomstig uit het onder-Siluur (Ordovicium), en behoort daarmede tot een der oudste formaties, die alleen door de gesteenten uit het Kambrium worden overtroffen.

De Orthoceren-kalksteenen kunnen naar verschillende fossielensoorten worden onderscheiden.

De plaats van herkomst van den steen is Brunflo in midden-Zweden, provincie Jemtland.

De genoemde kleurvariaties schijnen veroorzaakt te worden door een meer of mindere mate van oxydatie van in den steen voorkomende ijzerdeelen. In den donkergrijzen steen kunnen fijn verdeelde bitumen worden gevonden.

Fransche kalksteenen.

De Fransche kalksteenen, waartoe o.a. de Bois Fleuri behoort, worden in verschillende verspreid liggende gebieden aangetroffen. Zij zijn van ongelijke kwaliteit, en hebben drukvastheden

(in drogen toestand), die van 2350 kg/cm² voor de beste, tot 40 kg/cm² voor de minst deugdelijke uiteenloopen. Men kan ze onderscheiden in een tiental in kwaliteit afnemende groepen, waarin de volgende, bekendere soorten, als volgt kunnen worden ondergebracht:

groep	Naam	drukvastheid kg/cm ²	s.gew.	kleur
0:	Bois Fleuri	2000	2.950	
1:	Rocville	1700	2.850	zwartbruin of blauwgrijs.
2:	Comblanchien	1800	2.850	rose met stippels.
3:	Pouillienay	700—800	2.680	bruin en rose grove glanzende korrels.
5:	Anstrudes	400—480	2.450—2.470	wit of geel.
	Euville MB	475	2.600	beige met schitterende korrels.
	Senonville	350—475	2.550—2.600	beige en rose.
7:	Savonnieres	100	2.050	beige en rose eenigszins poreus.

Uit deze opsomming blijkt dat de Bois Fleuri tot de beste soorten behoort. De vastheid der genoemde gesteenten is blijkbaar min of meer evenredig met hun soortelijk gewicht.

De Bois Fleuri is afkomstig uit de Jura. De in den steen aangetroffen fossielen van schelpdieren zijn in den regel klein en moeilijk te determineren. Door onmiskenbare metamorfose van het gesteente hebben deze resten bovendien nog aan duidelijkheid verloren. Een typische eigenschap is gelegen in de in het gesteente optredende holten, die in den regel slechts ten deele door kristalformaties van kalkspaat zijn gevuld. Deze „geoden” moeten niet als een gebrek worden beschouwd, ofschoon het mineraal kalkspaat (Ca CO₂) wel oplosbaar is in koolzuurhoudend water.

Ten deele heeft de Bois Fleuri een oölietisch karakter, waarmede een formatie wordt aangeduid, die uit kleine bolletjes bestaat, die door kalksubstantie aaneengekit zijn.

Ir. H. G. J. SCHELLING.

DE MOEILIKHEID OM OVER VOLDOENDE MATERIAAL TE BESCHIKKEN.

Wij lezen in „De Aannemer” het volgende:

De Federatie Werkgevers Bouwbedrijf deelt het volgende mede: Met het Regeeringscommissariaat (Algemeen Gemachtigde) voor den Wederopbouw en den Directeur van het Rijksbureau voor Hout hebben besprekingen plaats gevonden over de moeilijkheid om over hout te beschikken. De Algemeen Gemachtigde geeft de vergunningen voor de uitvoering van bouwwerken en hij verstrekt alsdan aan de belanghebbenden bons, op vertoon waarvan materialen aangevraagd kunnen worden. Het bezit van bons geeft evenwel geen recht op materialen en evenmin zekerheid, dat deze in werkelijkheid aanwezig zijn. Aangenomen wordt namelijk, dat de principaal vóór de aanvraag om vergunning om een bouwwerk te mogen uitvoeren, zich ervan vergewist, dat hij de beschikking over de noodige materialen kan krijgen. Heeft hij dat niet gedaan, dan zijn de gevolgen voor zijn eigen rekening. De bezwaren, welke men somtijds ondervindt bij pogingen om materialen te verkrijgen, zijn tweërlei:

Ten eerste kan het voorkomen, dat bijvoorbeeld de houthandelaar mededeelt het aangevraagde hout niet in voorraad te hebben. Het Rijksbureau kan het alsdan niet tot zijn taak achten aan belanghebbenden mede te deelen, waar het benodigde w e l te verkrijgen is. Het Bureau beschikt daartoe niet over voldoende gegevens, aangezien de samenstelling der voorraden met den dag wisselt.

Wanneer echter degene, die het hout noodig heeft, aanleiding heeft om aan te nemen, dat de leverancier het aangevraagde hout wel in voorraad heeft, doch desondanks den candidaat-

koopert nul op het rekest geeft, dan is het Rijksbureau desgevraagd genegen een onderzoek in te stellen en opdracht te geven, dat alsnog het gevraagde hout geleverd wordt.

In de tweede plaats kan het gebeuren, dat een houthandelaar zich beroept op een door de militaire autoriteiten gelegd beslag. Aan het Rijksbureau kan dan gevraagd worden of hier inderdaad van een rechtsgeldig beslag sprake is. Het Bureau onderzoekt dit dan en valthet onderzoek negatief uit, dan geeft het opdracht het hout te leveren.

Dezer dagen is beslist, dat beslagleggingen alleen geldig zijn, wanneer deze geschied zijn op last van de hooge militaire autoriteit van het luchtwapen (van dit wapen gaan in den regel de beslagen uit).

Wat de houtprijzen betreft, blijft de oude regeling van kracht. Meent een afnemer namelijk, dat hem te hooge houtprijzen worden berekend, dan kan hij een klacht richten tot de Federatie Werkgevers Bouwbedrijf, welke de zaak alsdan aan het Rijksbureau voor Hout voorlegt. De juistheid van de klacht wordt dan onderzocht en de klager krijgt bericht van het resultaat hiervan.

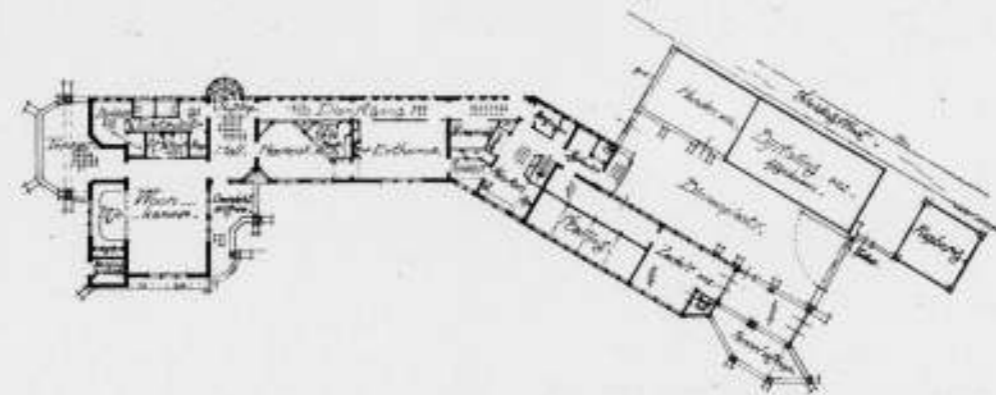
Het deed ons genoegen, dat de Directeur van het Rijksbureau voor Hout bij de laatste bespreking een ietwat optimistischer geluid kon laten hooren over de mogelijkheid van houtaanvoer vóór het intreden van het winterseizoen.

VOORGEVEL

ZITJE BIJ DEN HAARD

PLATTEGROND SCHAAL 1 A 500

DE ST-HUBERTUS HOF TE BAVOORT-LEUSDEN.

ARCHITECT A. H. VAN WAMELEN.

Als men een geheelen dag met de architectenkeuzecommissie de Grebbevallei doorkruist heeft en moest vaststellen — voor zover men dat nog niet wist — dat in het bijzonder in de laatste decennia dit landschapsbeeld voor langen tijd bedorven is door het oprichten van bouwsels, die vloeken in deze fraaie landstreek, de goede „oude” gevallen sterk in de minderheid zijn gekomen en de verwoeste objecten — gelukkig! — nog geringer in aantal zijn, zoodat zij wederopgebouwd het totaalbeeld weinig zullen beïnvloeden, dan zakt de stemming ver beneden A.P.!

Laten we hopen, dat we door de resultaten van de bemoeïningen van Dr. Ir. J. A. Ringers bereiken, dat de ooggen opengaan en dat van nu af aan aan alle hierna te bouwen objecten nu eindelijk eens de toch niet overdreven eisch gesteld wordt, dat zij ons schoone land niet verder schenden.

Mochten er onwillige Gemeentebesturen blijven, dan moeten de Provinciale Besturen de tanden maar eens laten zien. Zóó gaat het toch niet langer!

Zooals gezegd de stemming was beneden A.P., toen we tegen het vallen van den avond langs Bavoort naar Amersfoort terugreden. En dan herinner je je plotseling, dat de illustraties bij je

beweringen „dat het voor het zelfde geld zoo geheel anders kan” o.a. hier in Bavoort „staan” en dat Collega v. Wamelen als weinig anderen aanknoopt bij ons eigen boerenhuis en boerenbedrijfsgebouw.

Dat maakt zijn werk zoo „natuurlijk”. Het ambachtelijk construeeren, bouwen staat voorop. Daarom lijkt het werk van v. Wamelen ook zoo „gewoon” en dat is het ook, maar gaat het daar eigenlijk juist niet altijd om?

Daarom gevoel ik ook weinig voor een ontleding van het werk. Men zou b.v. op affiniteit met het werk van Baillie Scott „kunnen” wijzen, maar het is de vraag of dit juist zou zijn en of men niet veel meer moet zeggen, dat beiden langs soortgelijken weg een soortgelijk resultaat bereikten.

De foto's geven slechts gebrekkig een indruk. Dit werk moet men zien liggen, inderdaad „liggen”, in de omgeving en men moet er een op zichzelf reeds boeiend genoeg tochtje door de Treek naar Bavoort voor over hebben, om vast te stellen, dat er toch ook goed werk is, dat ten onrechte te weinig voor het voetlicht komt.

Ir. C. B. VAN DER TAK.

BOEKBESPREKING.

DE STAALBOUW EN ZIJN BEREKENINGEN, door J. L. ZON. Gedrukt bij G. Kolff en Co. te Soerabaia. In vier deelen; deel I en deel II verschenen.

Van dit omvangrijke werk, dat zal verschijnen in vier deelen, liggen thans voor ons de beide eerste deelen, resp. getiteld „De grafische methoden”, en „Methoden der vastheidsleer”. Zoals de schrijver, die blijkt theoretisch zoowel als praktisch over een zeer groote ervaring te beschikken, in het voorwoord opmerkt, was het zijn doel een praktische handleiding samen te stellen.

Hij geeft hertoe een overzicht van de theorie, terwijl op enkele onderdeelen dieper wordt ingegaan. Zoo zijn b.v. de onderwerpen knik en invloedslijnen zeer uitvoerig behandeld. Er worden zeer veel formules gegeven en ten deele afgeleid, terwijl ver-

scheidene voorbeelden zijn uitgewerkt. Bovendien zijn er talloze tabellen, grafieken en figuren.

Na het bestudeeren der gebruikelijke studieboeken, heeft men in dit werk een welkome bron voor verdere studie, terwijl de constructeur van minder eenvoudige gevallen in dit werk een welkome handleiding zal vinden bij het bestudeeren van vele ingewikkelde gevallen, welke zich in de moderne bouwtechniek voordoen.

Met belangstelling zien we de beide laatste deelen tegemoet, waarin meer grootere constructies, als bruggen, kranen, radio-masten, ruimtevakwerken, enz. behandeld zullen worden. We hopen dat hierbij de staalskeletbouw met zijn berekeningen niet zal ontbreken.

P. A. VAN DER WEIDEN.

PRIJSVRAAG WONINGEN 1940.

Motto: X. Y. Z. 2 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: 1940 II. 5 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: H. L. 4 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Phoenix 1. 1 tekening. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: E. en W. T. L. 4 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Normaland. 4 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Andere Vormen. 5 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: 6 x 7. 2 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Besparing. 2 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Nieuwe Tijd. 2 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Optimaal Minimum. 3 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Renaissance. 1 tekening. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Flat Insertio. 1 tekening. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Exempli Gratia. 1 tekening. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Plurima vota valent. 1 tekening. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Honos Alit Artes. 1 tekening. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

NORMALISATIE VAN BOUWVERORDENINGEN.

Van architectenzijde werd de Hoofdkommissie voor de Normalisatie van Nederland opmerkelijk gemaakt op de thans bestaande verscheidenheid in de verschillende bepalingen der gemeentelijke bouwverordeningen, slechts bij uitzondering gemotiveerd wegens plaatselijke omstandigheden van welvaart of bodemgesteldheid, maar welke het economisch ontwerpen en bouwen van woningen in den weg staan. De bepalingen mogen wel niet van dien aard zijn, dat door de toepassing van het ene of het andere voorschrift de hoedanigheid wordt geschaad, de belangen van wel haast alle bij het bouwbedrijf betrokkenen zouden er ten eerste mede zijn gebaat, indien die bepalingen onderling niet zoo zeer verschillen. In de eerste plaats geldt dit den architect en den aannemer, die thans voor elk werk een andere verordening hebben te raadplegen. Evenzoo ondervinden laat van de bestaande verscheidenheid al degenen, die bouwmaterialen vervaardigen en verhandelen. Normalisatie op dit gebied zal kunnen leiden tot verlaging van de bouwkosten en dus een gunstigen invloed hebben op de huurprijzen. Een meer economische aanmaak van woningonderdeelen is juist tijdens de huidige schaarschte aan bouwmaterialen geboden.

Nadat de Hoofdkommissie omtrent de wenschelijkheid en de mogelijkheid van de voorgestelde normalisatie het oordeel heeft gevraagd van verschillende belanghebbenden, heeft zij ingesteld een commissie 54, voor de normalisatie van voorschriften ten behoeve van bouwverordeningen. Voorzitter van deze commissie is ir. H. van der Kaa, hoofdinspecteur voor de Volkshuisvesting te 's-Gravenhage, terwijl verder

Motto: Phoenix 2. 3 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Elfriede. 4 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: H. R. 3 teek. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Art. 45. 1 teek. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: 2.0.1.5. 4 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: A. J. H. 2 teek. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Dubbelzee. 2 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Ab Esse ad Posse. 5 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Bouwkundig en civiel. 2 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: R. M. 4 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: '19. 2 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: '40. I. 1 tekening. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Hans en grietje. 5 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto 1941. 2 teek. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Overspanning 2.60 m. 2 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: 5.5.5. 4 teek. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: Waarheen. 4 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Motto: F. I. W. 2 tekeningen. Beschrijving. Begroting. Corresp.- en naambrief.

Rotterdam, 1 December 1940.

in de commissie zitting hebben de heeren: A. H. Bredero, Dir. N.V. Bredero's Bouwbedrijf te Utrecht; ir. A. van der Heijden, lid architectenbureau v. d. Heijden en van Nieuwenhuyzen te Rotterdam; ir. D. Kruyf, Dir. Gem. Bouw- en Woningtoezicht te Haarlem; I. W. F. M. Keulemans, architect te De Bilt; J. P. Kloos, architect te Haarlem; P. Kluyver, architect te Rotterdam; ir. C. G. Meeder, ing. Hoofdinspectie van de Volkshuisvesting te 's-Gravenhage; ir. H. Meijerink, Inspecteur Volkshuisvesting te Zwolle; F. J. de Rooy, Dir. Gem. Bouw- en Woningtoezicht te Nijmegen; H. van der Schaar, Dir. Bouwbureau te Amsterdam; A. N. Schippers, architect te 's-Gravenhage; ir. D. B. Talma, inspecteur v. d. Arbeid te 's-Gravenhage; W. G. Tesser, secretaris Vereniging van Handelaren in Bouwmaterialen in Nederland, te Amsterdam; ir. M. E. H. Tjaden, Dir. Gem. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam; L. v. d. Wal, voorzitter Nationale Woningraad te Amsterdam; G. Westerhout, architect te 's-Gravenhage. De commissie werd op 18 November ingesteld door den voorzitter der Hoofdkommissie, den heer C. J. P. Zaalberg, waarna zij haar arbeidsveld heeft besproken. Uit de resultaten, welke een bij een groot aantal gemeenten door den Hoofdinspecteur voor de Volkshuisvesting ingestelde enquête heeft opgeleverd, zal worden opgemaakt, welke onderwerpen in de eerste plaats in behandeling dienen te worden genomen en in welke volgorde deze behandeling zal plaats hebben.

Het Secretariaat der commissie wordt vervuld door het Centraal Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 5, 's-Gravenhage.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

21 DECEMBER 1940

NR 51

ARCHITECTONISCH GEGEVEN

TENTOONSTELLING VAN MONUMENTALE EN VERSIERENDE SCHILDERKUNST IN DE RIJSAKADEMIE VAN BEELDDE KUNSTEN TE AMSTERDAM.

Na den wedstrijd in de monumentale en versierende schilderkunst 1940 en het door de jury, bestaande uit de heeren: W. A. van Konijnenburg, architect F. A. Eschauzier, Jaap Gidding, Prof. Willem van den Berg, voorzitter en Prof. H. M. E. Campendonk, secretaris, uitgebracht verslag en voorstel, zijn de werken van de vier mededingers aan den eindkamp in de tentoonstellingszaal der akademie ter bezichtiging gesteld.

De opgave voor dezen eindkamp was de verbeelding van Sint Franciscus predikend voor de vogels, ter versiering van een glas-in-lood raam in een door architectonische gegevens nader bepaald refectorium van een Franciscaner klooster. Naast een schetsontwerp op 1/10, dat de grondslag moest zijn voor het eindontwerp op ware grootte, werd ook de uitvoering van een belangrijk detail in gebrandschilderd glas verlangd.

Beschouwen we het programma van eischen in verband met de daarin toegevoegde bouwkundige tekening, dan treft reeds dadelijk de in de opgave bewust vooropgestelde gebondenheid aan het architectonische gegeven, waarin de monumentale en versierende schildering als een dienend element van betekenis voor den geheelen opzet werd gezien. Ruimteontwikkeling en -begrenzing, uiterlijk, indeeling en verlichting door de plaatsing en afmetingen der vensters stellen de richtlijnen voor de compositie, schaal en uitvoering duidelijk voor oogen.

Het uiterst sobere vertrek, in overeenstemming met het karakter der kloosterorde, met de flauw hellende eiken zoldering, de gepleisterde wanden, steenen vloer, kleine rondgetoogde vensteropeningen en de plaatsing van tafel en banken, verwacht van het hooggestelde glas-in-lood raam in den kopwand de hoofdver-

lichting en plastische verlevendiging der ruimte. Als gevolg is een keuze van lichtgetint glasmateriaal in een meer of minder transparante behandeling met grisaille geboden en zou een exuberante schittering van een zware tonaliteit aan de utiliteit en ruimtewerking van het vertrek te kort doen.

Is het onderscheiden van al deze architectonische waarden voor hen, die de bouwkunst beoefenen of die daarin door jarenlange samenwerking zijn betrokken, voor de hand liggend, voor de jonge beeldende kunstenaars, die zich nog in hunne scholing bevinden en zich uiteraard in de voornaamste plaats aan hun technische en aesthetische ontwikkeling wijden, kan deze waardeering nog niet tot volle erkenning zijn gegroeid. Naar deze norm beoordeeld, mogen de in menig opzicht verrassende kwaliteiten, die de werken der vier deelnemers aan den eindkamp, allen leerlingen der Rijksakademie, vertoonen, een verheugend getuigenis worden genoemd hunner capaciteiten, die beloften voor de toekomst inhouden. Zij vestigen tevens de aandacht op de stuwende leiding van Prof. Campendonk, aan wien de afdeling der Monumentale en Versierende Schilderkunst slechts enkele jaren geleden werd toevertrouwd. Dat de invloed van zijn oeuvre in de geëxposeerde cartons en uitgevoerde glaspaneelen is na te speuren, pleit voor zijn overtuigend voorgaan en bevestigt de grondslagen, waarop de onder zijn leiding werkende jongeren zich straks naar hunne eigen expressie zullen ontwikkelen, indien zij daartoe als zelfstandige kunstenaars den drang en de krachten zullen bezitten.

Als een belangrijke factor voor het peil der voor den eindkamp geleverde prestaties, die zich kenmerken door begrip van en

CARTON VAN HET GLASRAAM A. VAN DER WEYDEN FEC.
GOUDEN EEREPENNING

CARTON VOOR HET GLASRAAM J. DIJKER FEC.
ZILVEREN EEREPENNING

UITGEVOERD FRAGMENT

SCHETS DOOR A. VAN DER WEYDEN

UITGEVOERD FRAGMENT
DOOR J. DIJKER

WEDSTRIJD IN DE MONUMENTALE EN VERSIERENDE SCHILDERKUNST 1940

vertrouwdheid met de te behandelen materie en haar technische verwerking, moet worden vermeld, dat de ontwerpers persoonlijk de uitvoering der fragmenten in gebrandschilderd glas hebben tot stand gebracht. In de ontwikkeling van deze tweede fase van ontstaan toch liggen verdere mogelijkheden naar een hoger plan. De innige gebondenheid aan het vakmanschap werd hierdoor, dank zij de instelling van het technisch laboratorium der akademie, ten zeerste bevorderd.

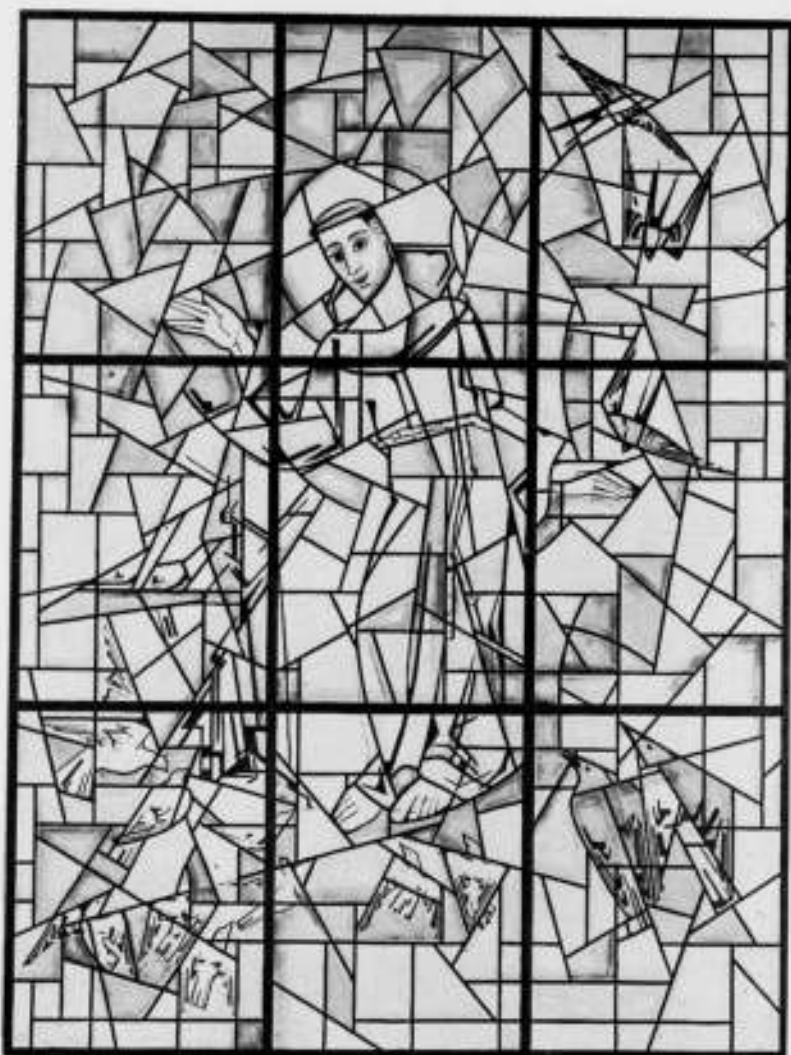
De tentoonstelling, met zorg gerangschikt en ingedeeld, geeft eerst een overzicht van het voor den vóór-kamp vervaardigde werk, teekeningen naar het naakt model en figurale kleurconcepties. Dan volgen de werken van den eindkamp, die zich bepalen tot de schetsontwerpen op 1/10, de studies voor de figurale en ornamentale samenstelling, de cartons op ware grootte (2.90 x 2.20 m) en de uitgevoerde glaspaneelen. Ter wille van een gunstige beschouwing zijn de schetsontwerpen en cartons naast elkaar geplaatst, de voor-studies en uitgevoerde glasfragmenten daartegenover.

In het midden van den langen wand bevindt zich het met den zilveren eerepenning bekroonde werk van J. Dijker, ter weerszijden daarnaast dat van D. Zwier en van R. Godefroy en aan den kopwand van de zaal dat van den eersten prijswinnaar A. van der Weyden. Algemeen hebben de mededingers zich rekenschap gegeven van de functioneele bestemming van het glas-in-lood raam en hunne concepties opgebouwd op een lichte tonaliteit met meer of minder transparante beschildering. Wat betreft de compositie en de schaal, waarin de gestalte van den heilige het voornaamste element vormt, zijn groote verschillen te onderkennen. Zoo heeft D. Zwier de geheel frontaal gestelde figuur, te groot van afmeting, in het midden geplaatst en de vrijwel

symmetrische voordracht door een gelijkwaardig arrangement van plant- en diermotieven aan beide zijden onderstreept. Met erkenning van zekere verdiensten in de tekening en van den wensch voor den eenvoud van samenstelling, beantwoordt deze het minst aan het architectonisch verband met de gegeven ruimte. De frontale figuur in het midden der symmetrische compositie is in tegenspraak met het vlak van den kopwand, waarin het venster met reden naar rechts werd aangezet, de opvallend lineaire contrastering der horizontalen en vertikalen is niet gemotiveerd, doet nuchter en verstandelijk aan, hetgeen door de koele, weinig gevarieerde kleurwerking wordt versterkt.

Veel hoger greep R. Godefroy, strevend naar een abstract ornamentale behandeling. Het nog wat onbestemd aangeduide eindontwerp met het teruggehouden kleurenschema om de met inzicht geplaatste figuur wekt inderdaad hoge verwachtingen, die spijtig genoeg niet in de verdere uitwerking door het glaspaneel werden verwezenlijkt. De nadere definieering door een krachtiger en meer uitgesproken detaillering van de kleur, waarbij de vormgeving onduidelijk ten achter blijft, verwijderd zich van de opgeroepen verbeelding, die het carton in uitzicht stelde en versterkt de wat opzettelijk gedifferentieerde richting en aanleg der loodverbindingen ten nadeele van het algemeen aspect der compositie.

Een verdere ontwikkeling en een hecht verband tusschen eindontwerp en uitgevoerd glasfragment toonen zich daarentegen in het werk van J. Dijker, waarin het picturale element door een boeiende voordracht op den voorgrond treedt. De expressieve kop en de naar links gerichte beweging van de hoofdfiguur, de waardige bouw van den algemeenen opzet met de gevarieerde en evenwichtige verdeling der kleurvlakken en daarin met

CARTON VOOR HET GLASRAAM R. GODEFROOY FECIT
WEDSTRIJD IN DE MONUMENTALE EN VERSIERENDE SCHILDERKUNST 1940

CARTON VOOR HET GLASRAAM D. ZWIJER FECIT
WEDSTRIJD IN DE MONUMENTALE EN VERSIERENDE SCHILDERKUNST 1940

begrip gerangschikte vogelmotieven getuigen van vaardigheid en van talent. Terecht betekent de aan hem toegekende onderscheiding de erkenning van deze bijzondere verdiensten. Ten slotte het met de gouden medaille van den Prix de Rome 1940 bekroonde werk van A. van der Weyden. Bij de vergelijking der verschillende schets- en eindontwerpen voor den eindkamp is het opmerkelijk, hoe klaar en krachtig deze jonge kunstenaar zich de verbeelding voor oogen stelde. Reeds zijn schetsontwerp kenmerkt zich door een meer vastomlijnde conceptie. Meer bewust maakt hij gebruik van de gegeven horizontale en verticale glasroeden voor den aanleg en de ordening zijner compositie, stelt hij de Sint Franciscusfiguur naar rechts in een naar links gerichte actie in overeenstemming met de eischen van het architectonisch gegeven. Door de grootte en plaatsing der bijfiguren contrasteert hij op verdienstelijke wijze de hoofdfiguur, die goed van schaal is. Eenvoudiger vorm-

geving en markanter expressie voeren de waarden van zijn eindontwerp omhoog. Zijn teekeningen van de hoofdfiguur, de bijfiguren en de vogels treffen door een toegewijde aandacht voor en een zorgvuldige weergave van de realiteit, doch tevens door het verlangen naar een haast gelijktijdig versierend transponeren ten behoeve van het uiteindelijk resultaat. Conscientieus stelde hij zich op de hoogte van de talrijke details, die zijne figuren behoeven en onderschikte ze op voorbeeldige wijze aan het geheel. Stap voor stap is de ontwikkeling vanuit het schetsontwerp naar het eindontwerp en het uitgevoerd detail aan de hand der talrijke teekeningen te volgen. En met recht is hier het glasfragment door het uitstekend coloriet en de bekorende grisailleering¹⁾ het hoogtepunt geworden van de voor den eindkamp geleverde prestaties.

FRITS LENSVELT.

¹⁾ Slechts bij daglicht te onderscheiden.

TENTOONSTELLING PRIX DE ROME VOOR MONUMENTALE EN VERSIERENDE BEELDHOUKUNST.

In de Tentoonstellingszaal van de Rijks Akademie van Beeldende Kunsten aan de Stadhouderskade te Amsterdam wordt een tentoonstelling gehouden van de werken der deelnemers

aan den wedstrijd in de Monumentale en Versierende Beeldhouwkunst 1940. De tentoonstelling is nog geopend op Zaterdag 21 Dec. van 10—3 uur en op Zondag 22 Dec. van 1—3 uur.

TAAK EN WERKWIJZE VAN DEN ARCHITECT.

In den Studiekring voor de Corporatieve Orde, welke door het Bestuur van den B.N.A. is ingesteld, heeft Ir. W. Valderpoort, Chef van de Bouwpolitie te Rotterdam, een inleiding gehouden over de taak en de werkwijze van den architect. De beschouwingen van den heer Valderpoort leken ons van

Het is mijn bedoeling de vraag te behandelen of de architect, natuurlijk in het algemeen genomen, in den tegenwoordigen tijd, zonder bezwaar voor de gemeenschap en voor den architectenstand zelf, de plaats kan innemen van den centralen leider — of zooals wel eens is gezegd van den „natuurlijken leider" — bij het ontwerp en de uitvoering van bouwwerken.

Het stellen van deze vraag kan in architectenkringen bevreemding en wellicht zelfs eenig begin van verontwaardiging wekken. Ik hoop echter, dat mijn uiteenzettingen voldoende verduidelijkend zullen werken. In een meer concilianten vorm zou men trouwens de vraag ook zóó kunnen stellen: Aan welke eischen moet een architect voldoen?

De plaats en de werkwijze van den architect hebben mij in verband met de functie die ik bekleed, steeds in bijzondere mate belang ingeboezemd, terwijl ik, juist door mijn functie, meer dan andere bouwtechnici en wellicht zelfs onder bepaalde omstandigheden meer dan de architecten zelf, in de gelegenheid ben geweest om de wijze waarop deze hun beroep uitoefenen, gade te slaan en daarover ervaringen op te doen.

Ik heb over deze kwestie reeds meermalen mijn meening kenbaar gemaakt. De eerste maal is dit geweest in een voordracht, die ik in 1927 heb gehouden voor het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, over de taak en de werkwijze van de Bouwpolitie. Waar sindsdien mijn opvattingen ter zake, althans wat de essentiele punten betreft, ongewijzigd gebleven en zelfs versterkt zijn en de toen gegeven beschouwingen een noodzakelijke inleiding vormen voor hetgeen ik hier te berde wil brengen, zal ik zeer in het kort mijn uiteenzettingen van destijds hier herhalen.

In al de jaren, dat ik met het bouwpolitie-ele bijtje hak, ben ik steeds meer tot de overtuiging gekomen, dat door de bouwpolitie wel velerlei nuttig en loonend werk wordt verricht, waarvan het echter niet noodig is om daar hier meer speciaal op in te gaan, doch dat het werk van de Bouwpolitie beschouwd moet worden als een noodzakelijk kwaad. In dien zin n.l., dat dit overheidsinstituut een functie vervult welke onder de tot dusver geldende omstandigheden niet gemist kan worden, doch dat het vervullen van die functie zeer vele onbedoelde en ongewenschte gevolgen heeft, waarvan het bezwaar niet te licht geschat mag worden. Een bouwtoezicht is n.l. voor die elementen onder het bouwend publiek, die tegen hun taak niet opgewassen blijken te zijn, in het algemeen een onvoldoend werkend instituut, terwijl het daarentegen voor diegenen, die hun vak ten volle beheerschen en in de uitoefening van dit vak met dit ambtelijk lichaam in aanraking komen, meermalen een hinderlijken en belemmerenden invloed op den goeden gang van zaken doet gevoelen. Als ideale oplossing voor de werking van een bouwtoezicht zou deze moeten gelden, waarbij de werkzaamheden van dit instituut op technisch-constructief gebied geheel uitgeschakeld zouden zijn en die werkzaamheden overigens zich zouden bepalen tot de controle over algemeene regelen betreffende de bebouwing en over de sociaal-hygiënische

genoegzaam belang om deze, door publicatie in het Bouwkundig Weekblad Architectura, meer algemeen in de Architectenwereld bekend te maken.

De inleiding is bij de publicatie geheel gelaten in den causerievorm, waarin zij werd uitgesproken.

zijde van het bouwen. Hierbij zou natuurlijk de noodzakelijke vooropstelling moeten zijn, dat diegenen, die het bouwen tot hun vak gemaakt hebben, voor dit vak dan ook de volledige geschiktheid moeten bezitten en voor hetgeen zij tot stand brengen de volledige verantwoording moeten dragen en moeten kunnen dragen.

En hiermede kom ik aan een van de hoofdpunten van het betoog, dat ik destijds geleverd heb en aan de voornaamste oorzaak van de misstanden die op dit gebied zijn ontstaan en die blijken een ervaring welke iedereen kan controleren, nog voortdurend verergeren, n.l. de gedeelde verantwoordelijkheid tusschen het bouwtoezicht en het bouwend publiek, welke zooals overal ook hier tot ongunstige gevolgen leidt.

Hoe die verantwoordelijkheid gezamenlijk gedragen moet worden en hoe zij in voorkomende gevallen moet worden gedeeld, is tot dusver een open vraag gebleven. Hiervoor bestaat geen enkele regeling, om van een wettelijke regeling nog maar te zwijgen en in het gemis hieraan valt een lacune te constateeren waarvan de aanwezigheid telkenmale hinderlijk en onaangenaam blijkt, wanneer het achteraf toch noodzakelijk blijkt om in een bepaald geval de grenzen van ieders verantwoordelijkheid vast te stellen.

In het verband van de onderhavige besprekingen kan op deze zeer belangrijke en interessante kwestie hier niet uitvoerig worden ingegaan en volsta ik met de conclusies die ik destijds uit een en ander getrokken heb en die kort samengevat hierop neerkomen. De kwestie van de gedeelde verantwoordelijkheid in het bouwvak komt slechts zeer zelden in meer officiële vorm aan de orde, n.l. bij civielrechtelijke- en nog zeldzamer bij strafrechtelijke procedures. Desniettenstaande is toch in den loop der jaren bij het publiek en de het publiek voorlichtende pers en ook wel bij de bestuursoverheid, steeds meer de opvatting te constateeren, dat bij mogelijke constructieve gebreken aan gebouwen, c.q. bij bouwongelukken, in de eerste plaats aan tekortkomingen van een Bouwtoezicht gedacht moet worden en dat de schuldvraag ten aanzien van den particulieren bouwkundige, die toch in eerste instantie verantwoordelijk te achten zou zijn, daarbij op den achtergrond komt. Bovendien is die bouwkundige in dergelijke gevallen ook maar al te zeer geneigd om zich ook zelf op de controle van het Bouwtoezicht te beroepen. Er zijn maar zeer weinig personen, ook onder degenen die werkelijk deskundig zijn, die na een bouwongeval de verantwoording zelf op zich nemen en zich niet op een Bouwtoezicht beroepen.

Men zou nu kunnen vragen of dit niet een eenigszins academische kwestie is, die misschien wel interessant kan zijn, maar weinig praktische beteekenis heeft. Het tegendeel is echter het geval: de gedeelde verantwoordelijkheid wreekt zich van te voren reeds en de praktische beteekenis daarvan is zeer groot, t.w. door een ongunstigen invloed op de economie van het bouwen. Van de verschillende oorzaken hiervan wil ik er drie noemen, die meer gemakkelijk aanwijsbaar zijn:

¹⁾ Overheidsvoorschriften ten aanzien van de constructie zijn

nolens volens ingesteld op hanteering door minder deskundigen en houden, meer of minder openlijk, steeds rekening met een middelmatige of onder bepaalde omstandigheden zelfs vrij slechte uitvoering in de praktijk. De voorschriften zijn derhalve op de slechten ingesteld en de goeden lijden voor de slechten. De goede constructeurs en uitvoerders kunnen dus niet economisch werken.

2°. Een Bouwpolitie kan desnoods het binnenwerk, t.w. het nakijken van de plannen, vrij volledig en afdoende verrichten. De buitencontrole, het toezicht op de uitvoering, is echter noodzakelijk onvolledig. Het onvermijdelijke gevolg is een verzwarende van de voorschriften. Een particuliere bouwkundige doet trouwens in overeenkomstige gevallen hetzelfde. Kan hij in een bepaald geval, door welke oorzaken dan ook, een uitvoering niet voldoende voortdurend controleren, dan houdt hij daar met zijn plan tevoren rekening mede.

3°. Een ambtenaar van een Bouwtoezicht is ook maar een mensch en als hij zich de hem opgelegde verantwoording weer eens bewust wordt, ook wel eens geneigd om, alle goede voornemens ten spijt, bij zijn constructieve eischen er een schepje bovenop te doen. Dit is te meer te verontschuldigen als men bedenkt, dat hij door zijn ervaring zeer wel de bokken van de schapen weet te onderscheiden en in aanmerking neemt met welke bokken hij in de praktijk in aanraking komt. Bovendien werken de resultaten der waarschijnlijkheidsrekening zeer te zijnen ongunste. Bij b.v. gelijke verdeling van de verantwoordelijkheid komt hij, die in denzelfden tijd voor $x + 1$ bouwplannen de verantwoordelijkheid mededraagt, tegenover een particulier bouwkundige voor slechts 1 plan, er wel zeer slecht af en is het eigenlijk volkomen redelijk en zelfs onafwijsbaar, dat hij nog een particuliere zekerheid voor zich zelf verlangt.

De ongunstige gevolgen reeds van deze drie oorzaken voor de economie van het bouwen zijn zeer groot, veel groter dan buitenstaanders geneigd zijn aan te nemen. Men denke hierbij aan de grootte der kapitalen die de gemeenschap per jaar in gebouwen vastlegt.

De hier gesignaleerde bezwaren, die nog met andere aan te vullen zouden zijn, hebben mij steeds meer tot de overtuiging gebracht dat — zoals ik in den aanvang reeds opmerkte — bij een ideale inrichting van een Bouwpolitie, deze geen constructieve bemoeiingen zou moeten hebben en dat in ieder geval reeds nu op een aanzienlijke beperking daarvan aangestuurd moet worden. Het gaat n.l. met deze bemoeiingen als met een olievlek; waar aanwezig, is die lastig te verwijderen en er is voortdurend neiging tot uitbreiding.

Een noodzakelijke vooropstelling voor de bedoelde wijziging is echter, dat degenen die zich met het bouwen bezig houden, hiervoor de volledige bekwaamheid hebben en het is hierom dat ik reeds sinds jaren, waar ik daarvoor gelegenheid had, op de eenige afdoende oplossing heb aangedrongen, t.w. een wettelijke regeling van de bouwbevoegdheid.

De wettelijke regeling van de bouwbevoegdheid is tot dusver vrijwel uitsluitend van architectenzijde naar voren gebracht en het is, na de hier gegeven beschouwingen, wel duidelijk, dat ik, op zich zelf beschouwd, het streven van de architecten in die richting steeds met belangstelling en instemming heb gevolgd. Ik moet nu echter tot mijn spijt wat onvriendelijk lijken, als ik hier direct op laat volgen, dat het vragen van de architecten om een wettelijke regeling van de bouwbevoegdheid mij steeds het ietwat onsmakelijke gezegde in de herinnering brengt, dat wie boter op zijn hoofd heeft, niet te veel in de zon moet gaan staan. En toch geloof ik, dat de architecten zich aan de in deze beelddespraak bedoelde handeling schuldig maken, als zij zoo luid spreken over de bouwkundige bevoegdheid in het algemeen. Ik geloof echter eveneens, dat zij dit zelf wel enigszins inzien en daar gewetenswroeging over onder-

vinden. Wanneer n.l. zoo meer onder elkaar, over de bevoegdheid in het algemeen wordt gesproken, beseffen de architecten blijkbaar wel zeer goed, dat deze bevoegdheidskwestie even belangrijk is ten aanzien van de constructieve bouwkunst als van de schoone architectuur, en in meer officiële uitingen wordt dan ook zoowel het eene als het andere aangeroerd, maar de nadruk valt toch wel zeer sterk op het aesthetische gedeelte. Ik heb den indruk, dat de architecten wel min of meer beseffen, dat zij in een glazen huis wonen en dat zij in den tegenwoordigen tijd niet meer al te veel met „bevoegdheids“ steenen naar anderen moeten gooien.

Het is n.l. een niet te miskennen feit, dat tegenwoordig de architect bij de constructieve bemoeiingen voor de totstandkoming van een bouwwerk, in meer of mindere mate uitgeschakeld dreigt te worden. Aan den eenen kant geven zij daar zelf meermalen alle aanleiding toe, aan den anderen kant beseffen zij, als vakgroep in hun geheel genomen, heel goed, dat het zich terugtrekken van het constructieve gebied onvermijdelijk tegen hun vakbelang ingaat. En — wat toch nog veel belangrijker is — ook tegen het algemeen belang, omdat het van groote maatschappelijke waarde is, dat bouwwerken zoo goed en zoo economisch mogelijk tot stand komen en dit slechts kan, indien één deskundig persoon de vele teugels die hier noodig zijn, in handen heeft. Ik erken gaarne, dat deze plaats van „natuurlijk leider van een bouwwerk“ door den architect ingenomen zou moeten worden, doch constateer tevens, dat dit in veel gevallen niet zoo is.

Van dit laatste: het tegen het eigen belang in zich zelf uitschakelen van den architect, kan men bij een Bouwpolitie de meest frappante staaltjes beleven. Natuurlijk kan men in den tegenwoordigen tijd van specialiseering op elk vakgebied, van een architect bezwaarlijk meer een volledige beheersching verlangen van alle somtijds zeer ingewikkelde technische problemen, die zich bij het tot stand brengen van een bouwwerk voordoen. Bij ingewikkelde constructies in gewapend beton b.v., zal men er zich gaarne bij neerleggen indien een architect een zeer theoretische berekening of een uitvoerige en zoo economisch mogelijke detaillering, aan meer bevoegden op dit gebied overlaat. Ik zal de laatste zijn om te propageeren, dat de architecten dit alles zelf geheel in handen moeten nemen. Er is echter een ander uiterste. Van een zich onthouden bij dergelijke kwesties behoeft nog niet de consequentie te zijn, dat de architect zich buiten elke constructieve bemoeiing houdt. Tegenwoordig kan men echter de ervaring opdoen, dat de architect zich soms a.h.w. principieel buiten elke constructieve bemoeiing houdt op die gebieden waar specialiteiten voor zijn te vinden. Er wordt wel eens gezegd, dat dit eigenlijk verstandig en logisch is, uitgaande van de overweging alles of niets, doch het is juist die opvatting, die ik bestrijden wil. Wanneer zulk een zich onthouden onder de omstandigheden van den tegenwoordigen tijd verstandig en logisch zou zijn, dan moet ik daarover de architecten een verwijt maken, dat zij die omstandigheden hebben laten ontstaan en voortduren. Het gevolg is dan n.l. dat, aangezien bij het bouwen van een belangrijk werk de hoofdleiding op constructief gebied toch noodzakelijk in één hand moet blijven, de architect, althans in de groote steden, zijn werk feitelijk afschuift op het Bouwtoezicht. Met alle bezwaren van dien. Hierover kan men bij een Bouwpolitie merkwaardige ervaringen opdoen. Men merkt maar al te dikwijls dat een architect die de „timmermanskennis van het constructieve bouwvak“ niet beheerscht, of als hij die beheerscht, daarvan heel weinig laat merken, zich van het tot stand komen van zeer belangrijke constructies niets of zeer weinig aantrekt en de natuurlijk toch noodzakelijke coördinatie aan het Bouwtoezicht overlaat. Wat dan meermalen tot stand komt, is toch eigenlijk in feite schijnarchitectuur, want het is gemaakt door een schijnarchitect.

Ik veroorloof mij hier een kleine uitwijding op aesthetisch gebied. De weinig bevredigende toestanden op architectonisch gebied zooals wij die in de laatste tientallen jaren kennen, is m.i. inderdaad voor een zeer groot gedeelte te wijten aan het zich te veel terugtrekken van de architecten uit het constructiegebied. Ik gebruik hier het woord „inderdaad“ omdat ik volkomen beseft hiermede geen splinternieuwe beschouwing te leveren. Niettemin wordt aan deze oorzaak m.i. toch nog steeds te weinig aandacht gewijd. Ook door de architecten zelf, al zijn er velen, die dit aanvoelen en probeeren zich aan te passen. Somtijds echter weer op een verkeerde wijze. Het haast kinderlijke enthousiasme waarmede de ideeën van de z.g. nieuwe zakelijkheid destijds soms zijn ontvangen, is daarvan een typische illustratie. Ik wil op den voorgrond stellen, dat onder de bouwwerken, die onder de aanduiding van nieuwe zakelijkheidsarchitectuur doorgaan, m.i. vele voorbeelden van zuivere bouwkunst voorkomen. Niettemin leek het er soms op, dat architecten, in een meer of minder vaag beseft van hun tekortkomingen op dit gebied, verheugd waren om door dezen architectuurvorm ad oculos te demonstreeren hoe technisch gezind en ontwikkeld zij waren. Zij zagen echter over het hoofd, dat onder bepaalde omstandigheden hierdoor juist het tegendeel werd aangetoond.

De toestand die thans bestaat, dat die architecten, die volgens de tot dusver geldende opvatting als bevoegd werden aangemen, van een zeer groot aantal opdrachten praktisch zijn uitgesloten en dat voor hen eigenlijk alleen de groote objecten, t.w. belangrijke afzonderlijke gebouwen, overblijven, is stellig te betreuren. Afgezien van de primaire vraag die ik in den aanvang gesteld heb en die gaat over de bevoegdheid van den architectenstand in zijn geheel, rijst dus hier de vraag hoe of het komt, dat zooveel werkterrein voor den architect verloren is gegaan en hoe of dit eventueel teruggewonnen kan worden. M.i. moet deze vraag, althans voor een belangrijk gedeelte, in gelijken zin beantwoord worden als de gestelde hoofdvraag. Wanneer de architecten klagen, dat bepaalde categorieën bouwwerken hun ontgaan, dan hebben zij dit voor een deel stellig aan zich zelf te wijten en zal, zonder het steken van de hand in eigen boezem, een titel- of beroepsbescherming geen afdoende verbetering opleveren. Toegegeven kan worden, dat b.v. op het gebied van den woningbouw, ook andere factoren een rol hebben gespeeld, doch ook ten aanzien hiervan moet ik opmerken, dat de architecten door een te eenzijdige aesthetische instelling, hun recht op klagen over een hun opgedrongen „schortjes-architectuur“ hebben verbeurd.

Uit het voorgaande kan wel blijken, dat ik de vraag of de architectenstand als zoodanig, momenteel in staat geacht moet worden, om zonder bezwaren voor de gemeenschap en ook voor zichzelf, de leiding van alle bouwwerken op zich te nemen, helaas niet volmondig bevestigend zou kunnen beantwoorden. Dit moet echter niet in dien zin opgevat worden, dat ik hierom op het standpunt zou staan, dat de architecten niet met de leiding van de bouwwerken belast zouden moeten worden, of c.q. dat ik afwijzend tegenover een wettelijke regeling van de bouwbevoegdheid voor de architecten zou staan. Uit mijn eerdere beschouwingen kan blijken, dat dit stellig niet het geval is. Ik bedoel echter hiermede dat, tenzij de architecten, als geheel genomen, zich een correctie opleggen, er ongetwijfeld moeilijkheden zullen ontstaan indien door hen de plaats wordt verkregen, die zij thans verlangen. Deze moeilijkheden zouden wel eens zoo groot kunnen zijn, dat ik het niet uitsluit, dat de architecten het nog eens zouden kunnen betreuren, als zij, zonder een vruchtdragende voorafgaande zelfcritiek, die plaats zouden bezetten. Er zal n.l. een begrijpelijk wantrouwen bestaan tegen een te overheerschende rol van de architecten bij alle bouwwerken. Als dit wantrouwen gegrond zou blijken, zou de architectenstand

meer kunnen verliezen dan zij thans denkt te winnen en ik zou stellig onder de eersten zijn om dit, uit een oogpunt van algemeen belang, te betreuren.

Ik zou mij kunnen indenken, dat de vraag kan rijzen of er geen aanleiding is, dat na al deze critische geluiden ook een opbouwende suggestie wordt gegeven. Een afdoend antwoord kan ik helaas op die vraag niet verstrekken. Het gaat hier inderdaad om een zeer ingewikkelde en lastige kwestie, waarvan het begrijpelijk is dat hieruit zoo vele moeilijkheden zijn voortgekomen en dat hierover zoo lang is onderhandeld en overwogen. De combinatie van eischen, waaraan een werkelijk goed leider van ontwerp en uitvoering van bouwwerken zou moeten voldoen, is zoo groot, dat desiderata wel altijd zullen blijven bestaan. De hoofdzaak is m.i. deze, dat de architecten — en ik herhaal zoowel in het algemeen belang als in hun eigen belang — zich inderdaad een ernstige zelfcritiek zullen moeten opleggen en hun instelling tegenover de technische zijde van het bouwvak zullen dienen te wijzigen. Waar ik mij echter de moeilijkheden, die aan dit vraagstuk verbonden zijn, geenszins ontevens, wil ik ook nog opmerken, dat m.i. voor bepaalde gevallen nog een heel geschikte uitweg aanwezig zou zijn in de mogelijkheid om bevoegdheidsverklaringen te doen afgeven aan een in één bureau samenwerkende combinatie van een architect en een ingenieur. Ik denk hierbij niet aan een samenwerking zooals die tegenwoordig al meermalen plaats heeft, n.l. die tusschen een architect en een adviseerenden ingenieur. Een dergelijke samenwerking is voor het doel, dat mij voor ogen staat, niet voldoende. Dit doel, een op harmonische wijze tot stand brengen van bouwwerken die voldoening geven als een gebruiksvoorwerp als ook als een object van schoonheid, kan, anders dan bij uitzondering, in den vorm van samenwerking slechts bereikt worden in één vast bureau, waarbij dus niet eens een enkele maal een advies wordt ingewonnen, doch de beide componenten a.h.w. één geheel vormen. Een dergelijke combinatie bestaat reeds hier en daar en ik heb steeds meer den indruk gekregen, dat een zoodanige oplossing een rooschot is, al wil ik hiermede niet te kennen geven, dat zij alléén tot het doel voert.

Hoezeer op dit gebied nog behoefte bestaat aan een coördinatie van zelfs maar plannen tot verbetering, wil ik nog naar aanleiding van het volgende duidelijk maken. Er zijn kringen van bouwtechnici waar het innemen door architecten van een dominerende en exclusieve plaats op méér critiek zou stuiten, dan uit mijn beschouwingen beluisterd kan worden. Ik noem hier b.v. de civiel-ingenieurs en daaronder nog in het bijzonder de adviseerende ingenieurs. De volgende ervaring is typeerend in deze richting. Tijdens een vergadering, die eenige weken geleden werd gehouden door het Kon. Instituut van Ingenieurs en waarin de eindredactie van de herziene Gewapend Beton Voorschriften werd vastgesteld, is door een der aanwezigen, die werkzaam is op het bureau van den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw — en blijkbaar met diens instemming — voorgesteld om bepaalde ingenieurs, die door een commissie uit het Kon. Instituut van Ingenieurs als zoodanig waren erkend, vrijstelling te geven tot afwijking van de Gewapend Beton Voorschriften. Hoezeer het voorstel op zich zelf eigenlijk in mijn lijn komt, aangezien het is een erkenning van de waarde van deskundigheid, heb ik mij hiertegen toch verzet, omdat ik dit te incidenteel achtte. Ik heb er op gewezen, dat men in de eerste plaats zou kunnen vragen waarom de staalconstructeurs hier dan buiten vallen, voorts, dat de aanwijzing van de bedoelde ingenieurs op de voorgestelde wijze bezwaren zou opleveren en ten slotte, dat het groote moeilijkheden zou opleveren om op deze wijze, geheel los van een algemeene regeling van de bouwbevoegdheid, voor een bepaald onderdeel van de bouwtechniek bevoegdheidsverklaringen af te geven. Ik haal dit voorbeeld aan om duidelijk te maken, dat men in bepaalde kringen tegenover datgene wat in

de architectenwereld omgaat, toch blijkbaar nog vrij vreemd staat. Het voorstel is overigens niet aanvaard. Tenslotte wil ik er terloops nog op wijzen hoe noodzakelijk het is, dat een wettelijke regeling van de bouwbevoegdheid samen gaat met een juiste opzet van een instituut voor de regeling van geschillen. Een dergelijk instituut, dat tevens sancties zou moeten kunnen toepassen, zou m.i. tevens voor een groot gedeelte de thans bestaande rechtspraak kunnen vervangen, die, hoe goed zij overigens wellicht werkt, juist ten aanzien van de regeling van zuiver technische kwesties (hetzij civiel- of strafrechtelijk) wel eens tekortkomingen toont. De bouwtechnici hebben naar mijn gedachte steeds redenen gehad tot jaloersheid op de scheepvaartwereld, omdat die over den rechtsprekenden Raad voor de Scheepvaart beschikt. Dat ik deze kwestie maar terloops aanroer, is dus stellig niet omdat ik haar minder belangrijk acht.

Ik meen met de hier gegeven beschouwingen de hoofdpunten

PRIJSVRAAG „WONINGEN 1940”.

De Jury van de Prijsvraag „Woningen 1940” heeft de ontvangen antwoorden beoordeeld en met algemeene stemmen een beslissing genomen.

Allereerst werd besloten, dat de eerste prijs niet zal worden toegekend en voorts, dat het totaal beschikbare bedrag aan prijzen zal worden verdeeld in 5 premies, welke zijn toegekend aan de inzenders van de ontwerpen onder de motto's:

„1941”	premie van f 400.—
„Optimaal Minimum”	„ „ „ 300.—
„401”	„ „ „ 50.—

OPROEPING CANDIDATEN VOOR HET VOORBEREIDEND EN HET DEFINITIEF EXAMEN VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER 1941.

De Commissie, belast met het afnemen van het examen ter verkrijging van het diploma van Bouwkundig Opzichter, ingesteld door den Bond van Nederlandsche Architecten, deelt hierbij aan belanghebbenden mede dat, onvoorziene omstandigheden voorbehouden, in het voorjaar 1941 het voorbereidend en het definitief examen Bouwkundig Opzichter zal worden afgenomen.

De aangifte voor deelneming aan deze examens is opengesteld tot uiterlijk 15 Januari 1941.

Het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen zal worden

te hebben weergegeven van datgene, wat ik, uit mijn gezichtshoek bekeken, van belang achtte om onder de aandacht te brengen. Het is wellicht nog goed om op te merken, dat ik in mijn beschouwingen over de wijze waarop architecten hun werk verrichten, uiteraard generaliseerend heb gesproken. Ik ken architecten waarop de door mij geuite critiek stellig niet van toepassing is. Het gaat er dan ook minder om, of het aantal diergenen waarvoor die critiek wél geldt, een meerderheid of een minderheid is, dan wel over de vraag of dat aantal groot genoeg is om hieruit moeilijkheden te verwachten en die vraag beantwoord ik zonder voorbehoud bevestigend.

Ten aanzien van de critiek zelf meen ik er op te mogen rekenen, dat deze wordt opgevat als te komen van iemand, die door zijn werkkring op voortdurende samenwerking met architecten is aangewezen en zich in dien zin gaarne beschouwd zou willen zien als de vriend, die U Uw feiten toont.

Ir. W. VALDERPOORT.

„Normaland”	premie van f 50.—
„Renaissance”	„ „ „ 50.—

Nadat de Jury daarvoor van de inzenders vergunning had ontvangen, werden de naambrieven geopend, waarbij bleek, dat de ontwerpers van deze ontwerpen respectievelijk zijn:

Ir. W. Vermeer, te Rotterdam.
 Ir. J. A. Brinkman en Ir. J. H. v. d. Broek, te Rotterdam.
 Ir. H. Kammer, te Schiebroek.
 Jos. de Jonge, te Rotterdam.
 H. Sutterland, te Overschie.

afgenomen op Woensdag 9 April 1941, zoo mogelijk in de plaatsen Amsterdam, Rotterdam, Tilburg, Arnhem en Assen. Het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen en het Definitief Examen zullen worden afgenomen te Utrecht, en vangen aan op Maandag 28 April 1941. De aangifte voor het examen moet geschieden op een daarvoor bestemd formulier, met het programma en de voorwaarden kosteloos verkrijgbaar aan het Secretariaat der Examens te Amsterdam, Weteringschans 102.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
 REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM 28 DECEMBER 1940

NR 52

DE MIDDELEEUWSCHE STAD EN HAAR IMMUNITEITEN

DOOR IR. DAAN JANSEN.

De romeinse geschiedschrijver Tacitus vermeldt in het zestiende hoofdstuk van Germania, dat, voor zoover hem bekend is, de Germanen niet in steden woonden. Deze uitspraak is door latere archaeologische onderzoekingen, ook door die van den allerjongsten tijd, bevestigd. De Germanen, althans zij die langs den Rijn en in de Neder-Duitsche laagvlakte woonden, leefden op afzonderlijke hoeven of wel groepsgewijze bijeen in kleine dorpen, die door Caesar en Tacitus als „oppida” worden aangeduid.

Het waren de Romeinen, die het begrip „stad” naar noordelijker landen hebben overgebracht. Zij stichtten hun „civitates” aan de rivierovergangen van Gallië en daarna aan die van Moezel, Rijn en Donau. Als echter in de derde eeuw na Christus de strategische wal langs Rijn en Donau gaat wankelen en de Romeinse legioenen zich uit de germaansche landen terugtrekken, geraken ook de „Römerstädte” langs den Rijn in verval, daar de Germanen in het algemeen hun leefwijze in het open veld getrouw bleven.

Het Christendom staat onder de romeinse keizers aan vervolgingen bloot, doch in de vierde eeuw, nadat keizer Constantijn de Groote tot het nieuwe geloof is overgegaan, ontwikkelt het zich tot een wijvertakt en welbestuurd organisme met tal van plaatselijke gemeenten onder leiding van bisschoppen. De germaansche landen echter blijven vooreerst nog heidensch en pas vier eeuwen later zal daar het Christendom ingang vinden. Als op de concilies van Sardica (344) en Laodicea (363) wordt bepaald, dat een bisschopszetel slechts in een ommuurde stad gevestigd mocht zijn, dan is natuurlijk aan de maatschappelijke verhoudingen van de landen rond de Middellandsche Zee met hun vele steden gedacht. Ook bij de kerstening van Gallië kon de door de concilies vastgestelde regel zonder veel bezwaar worden gevolgd. Men vindt dan ook in Frankrijk, als centrum van een bisschoppelijke diocese, menige stad, die nog op haar romeinchen oorsprong kan bogen.

Ten noorden en ten oosten van den Rijn ging dat niet zoo gemakkelijk. Toch hebben de frankische koningen, of, zoo men wil, hun hofmeiers, ook bij de kerstening der friesche en saksische landen het voorschrift betreffende de bisschopszetels willen volgen. Weliswaar ontbraken de steden, maar men kon de bisschoppelijke missionarissen doen wonen in voormalige romeinse castella. ¹⁾ Ook kwamen in aanmerking de sterkten, die de Franken zelf in het veroverde gebied hadden aangelegd en die den rechthoekigen vorm met de romeinse castella gemeen hadden en ten slotte — maar dan in een latere periode,

na algeheele onderwerping van het saksische land —, enkele van de inheemsche volksburchten. ¹⁾

Het spreekt vanzelf, dat tot de oudste bisschoppelijke residenties in de Rijnlanden de „Römerstädte” Keulen, Mainz, Worms en Trier behooren. De bisschopszetels aan den Nederrijn zijn uiteraard jonger. Het was in 696, dat aan Willibrord het castellum Trajectum — de Merovingische sterkte bij den Rijnovergang, ter plaatse, waar het romeinse castellum had gelegen — als verblijfplaats werd aangewezen. Een eeuw jonger dan het Utrechtsche bisdom zijn de Westphalische diocesen Münster, Paderborn en Minden en nog weer van wat later tijd, die aan de overzijde van de Wezer, zooals Hildesheim.

Wat Paderborn betreft: Karel de Groote liet omstreeks 777 binnen de beschuttende muren van het frankisch castellum bij de Paderbronnen een kleine kerk bouwen. Hathumar, de tweede bisschop van Paderborn, bouwde bij deze kerk een klooster als woning voor zichzelf en voor de geestelijken, die hem assisteerden; hij bouwde ook een domschool en liet huizen bouwen voor het bisschoppelijk personeel; „So entstand eine kleine Stadt (urbs), welche alsbald mit Wall und Graben zu umgeben, die Verhältnisse dringend geboten. Dasz der Platz spätestens in dem Jahr 900 befestigt war, ist geschichtlich bezeugt”. ²⁾

Hoe was de toestand nu, vóórdat die omwalling tot stand kwam? De onderstelling is gerechtvaardigd, dat destijds de kerk en het klooster binnen de reeds aanwezige frankische curtis heeft gelegen en de woningen van het bisschoppelijk personeel, van de familia — zooals deze groep van dienstbaren wel wordt genoemd — buiten de curtismuren.

Nu waren de frankische curtis klein, althans aanmerkelijk kleiner dan de castella der romeinen. Wat ons eigen land betreft, zijn ons betrouwbare afmetingen bekend sedert Prof. Holwerda de karolingische burchten van Dorestad en Ascola (Asselt in Limburg) heeft blootgelegd. Te Dorestad bestond de burcht uit een curtis, den eigenlijken hof (60 x 70 m), een met een vlechtmuur versterkte ruimte, waarbinnen de sala, het hoofdgebouw en een paar bijgebouwen stonden. Bij de curtis sloot zich het eveneens ommuurde voorplein, de curricula of kleine hof (50 x 60 m) aan en ten slotte was er nog een ruime voorschans, het pomerium. De buitenmaten van het geheel bedroegen echter slechts 106 x 175 m. De Duitse archaeoloog Schuchhardt, die een aantal frankische burchten in Westfalen heeft onder-

¹⁾ Castellum of castrum = romeinse legerplaats.

¹⁾ De Saksische volks- of vluchtburchten werden bij een vijandelijken inval door het bedreigde volk als laatste wijkplaats bezet en verdedigd; ze werden echter nooit bij voortdurende bewoond.

²⁾ Richter, Geschichte der Stadt Paderborn.

PADERBORN.
— IMMUNITAS GLEND
STADSPAN VAN PADERBORN
1 DOMHOF, 3 ABDIJ-ABDINGHOF 4 MARKT

zoekt, spreekt van curti van 100 x 100 m met een of twee voor- schansen.¹⁾

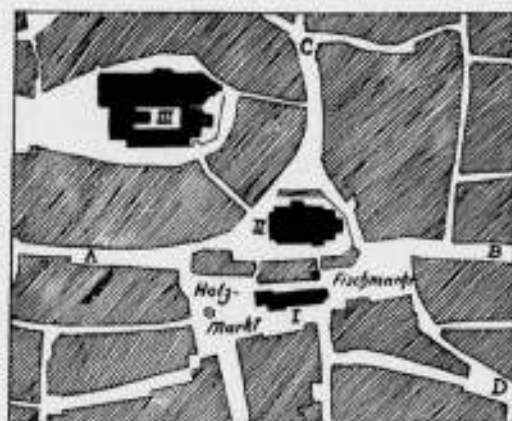
Aan de hand van deze gegevens zouden we ons eenigszins een voorstelling kunnen maken van een zeer vroegen bisschops- burcht uit de 7e of 8e eeuw, waarvan geen enkele afbeelding bewaard is gebleven. Het zal een rechthoekige ruimte zijn ge- weest door een aarden wal of vlechtmuur omgeven en daar- binnen een klein houten of leemen kerkje, een even simpel monasterium, d.w.z. de gemeenschappelijke woning van den bisschop en enkele geestelijken, een schoolje en nog eenige woningen voor het personeel, de familia. Men kan zich het heele geval niet primitief en boersch genoeg denken. Het moge ons wat vreemd in de ooren klinken, als Alcuinus, de raadsman van Karel de Groote, in een latijns gedicht den bisschop van Utrecht aanspreekt als „ronderrijke bisschop”, doch inderdaad, het bisschoppelijk vermogen zal uit niet veel anders dan uit landerijen en vee hebben bestaan.

De bisschop woonde met andere geestelijken samen. Aan den Munster, het bisschoppelijk kerkje, dat in die dagen nog niets van een kathedraal had, was dus reeds een college van geestelij- ken verbonden. De domheeren leefden met hun bisschop „in vita canonica” volgens den regel der Benedictijnen. Sinds de achtste eeuw is de kloosterlijke wijze, waarop zij samenwoon- den, nader vastgelegd in het statuut van Chrodeganges, bisschop van Metz (= 766), dat door Lodewijk de Vrome voor alle kapittels van het toen nog ongedeelde frankische rijk bindend werd verklaard²⁾. Geheel in overeenstemming met het kloosterlijk karakter van het bisschoppelijk monasterium werd het tot den dom behoorend gebied als een immunitas beschouwd.

Wat moet men daar onder verstaan? Het begrip „Immunitas” is zoowel op oud-germaansche als op romeinisch-kerkelijke rechtsverhoudingen terug te voeren. Vol- gens germaansche opvatting moest het afgesloten erf worden geëerbiedigd, terwijl de gast er bescherming genoot. Men denke in dit verband aan den huisvrede en de daarmee verwante duitse woorden „Umfriedung” en „Friedhof”. In Rome gol- den anderzijds de heiligdommen der goden als vrijplaatsen, waarheen de vervolgd kon vluchten om zich voor straf te vrij- waren. In het romeinisch-kerkelijk organisme werd dit „Asyl- recht” op de heiligdommen der Christelijke Kerk overgedragen, mede in verband met het besef, dat het kerkgebouw en al wat daarmee annex was, als heilig en onaantastbaar moest gel- den. Deze opvatting was trouwens in overeenstemming met de

¹⁾ Schuchhardt, Frühgesch. Befestigungen in Nieder-Sachsen.

²⁾ In een kroniek van 1608 wordt het gemeenschappelijk leven van de dom- heeren van Spiers onder bisschop Balderik als volgt beschreven: „es haben derzeit die Thumherrn des Hohenstifts zu Speyer noch under einer Regul und gewohnheit der Klosterleuth gelebt, aus einem Hofen mit einander gessen, under einem Dach gelegen, keiner nichts eigen gehabt und darbey gantz ein Geistlich leben geführt.”

LIGGING VAN DE IMMUNITAS EN MARKT
TE HALBERSTADT

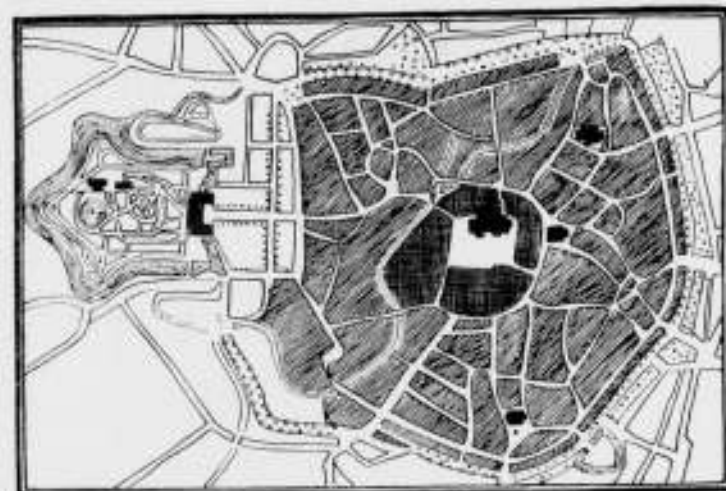
pretentie der geestelijkheid om op eigen terrein gezag te oef- nen, onafhankelijk van dat der wereldlijke overheid.

Oorspronkelijk zal met het verleenen van immunitas het toe- kennen van een privilege aan de geestelijkheid zijn bedoeld. Zeer spoedig werd echter de immunitas in lokalen zin opgevat, dus bedoeld voor allen, die zich binnen het immuun verklaarde gebied ophielden. Ze strekte zich dus ook over de familia uit. We moeten bij dat woord vooral niet uitsluitend aan huisbe- dienden denken. Tot de familia konden landarbeiders en sol- daten van den bisschop behooren, beambten en scholieren van de domschool; in een volgend tijdvak ook de ambachtslieden, die in de „Domhütte” te werk gesteld waren. De bevolking van het claustrale gebied der domkapittels was dus gemengd en bestond numeriek meer uit leeken dan uit geestelijken, maar allen genoten in meer of mindere mate de voorrechten van het wonen op immuun terrein.

Zooals gezegd waren de frankische curti klein. Ze boden amper plaats voor de bisschopskerk, het monasterium en enkele bij- gebouwen. In de vroege middeleeuwen werden de munster- kerken opvallend vaak door brand vernield en werden dan door een grooteren Dom vervangen. Op den duur zal dan ook vrijwel elk curti te klein gebleken zijn om als ommuurd centrum van de bisschoppelijke diocese gehandhaafd te blijven. Werden echter de curti muren geslecht, dan deed zich vanzelf de be- hoefte aan een nieuwere, wijdere omwalling gevoelen, die dan ook mede het buurtschap, waar de familia woonde, omsloot. Zulks een immunitas muur moet bisschop Bernward van Hil- desheim († 1022) gebouwd hebben ter bescherming van z'n Dom en diens onmiddellijke omgeving. Eerst in de twaalfde eeuw volgt een tweede ommuring, waarin de burgerlijke stad en het Michaëlsklooster mede werden opgenomen.

In het algemeen ging de bouw van den immunitas muur aan de omwalling van het oudste gedeelte der burgerlijke stad vooraf, ofschoon de oude oorkonden te dien opzichte niet altijd even duidelijk zijn. Men zou bijv. voor Paderborn moeten aannemen, dat de oudste omwalling van omstreeks 900 reeds een gedeelte der burgerlijke stad omsloot en later onder bisschop Mein- werck (1009—1036) de Dom met de urbs een afzonderlijke immunitas muur heeft gekregen. Vermoedelijk heeft dan ook te Paderborn de oude curti-muur rond den Dom nog tot het begin der elfde eeuw bestaan, dus waarschijnlijk tot Meinwerck zijn grooten Dom ging bouwen.

Wat Utrecht betreft, mag worden aangenomen, dat de franki- sche burcht, binnen welks muren de Oud-Munster of St. Salva- torkerk met het monasterium heeft gelegen, aanmerkelijk klein- er was, dan het voormalig romeinische castellum en slechts den Zuid-Oosthoek ervan vulde. De St. Maarten daarentegen lag buiten de curti „in vico”, d.w.z. in het niet ommuurde buurt- schap, dat in een oorkonde van 777 als de vetus vicus, het oude Trecht, wordt aangeduid. Als zestig jaar later, in 838, de St. Maar-

STADSPAN VAN MÜNSTER IN W.

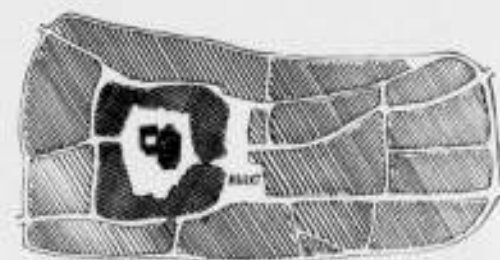
ten wordt beschouwd als te zijn gelegen binnen de muren van de stad Trecht (infra muros jamdiocitae civitatis (Trajecti)), dan moet o.i. aan een immunitas muur worden gedacht, die de St. Maar- ten met de vetus vicus heeft omsloten en die tusschen 769 en 838 moet zijn gebouwd. Er is reden aan te nemen, dat deze immunitas muur op de reeds eeuwen tevoren in verval ge- raakte muren van het voormalig romeinische castellum werd gefundeerd.¹⁾

Nu moeten we aandacht schenken aan een ander element in de ontwikkeling der stad. Buiten de burchtmuren vestigen zich ambachtslieden en kooplieden. Zij bewonen een marktplek, dat in tegenstelling met de ommuurde urbs, het suburbium wordt genoemd. In onrustigen tijd kon het z'n voordeel hebben een woonplaats nabij den burcht te kiezen. Bij dreigend gevaar zochten de bewoners van het suburbium bescherming binnen den domburcht. Zoo deden bijv. de bewoners van U-trecht, d.w.z. Buiten-Trecht, bij de nadering der Noormannen. Zij vluchtten overhaast binnen de immunitas, waarna hun buurt- schap in vlammen opging.

De markt van het suburbium lag in den regel nabij een der poorten van de immunitas, zóó, dat de bisschop als markttheer haar kon overzien en er zoo noodig zijn gezag kon laten gel- den. Aan de markt was de oudste parochiekerk gelegen, de ecclesia forensis, die niet enkel voor de weinige bewoners van het suburbium bestemd was, maar ook voor de velen, die uit verre omtrek ter markt kwamen. De plattegrond van Halber- stadt geeft deze ligging van markt en marktkeik (St. Maarten) ten opzichte van de immunitas zuiver weer. Te Münster treft men langs den buitenrand van de Dom-immunitas een reeks markten aan, die tesamen een breede marktstraat vormen met in het midden de parochiekerk St. Lambertus met haar hoogen toren. Te Xanten ligt het marktplein vóór de nog aanwezige immunitas poort, die onder de St-Michaëls-kapel doorgaat. De bekende markt van Hildesheim met het raadhuys en het „Templerhaus” ligt weliswaar op vrij grooten afstand van den Dom, doch een breede straat, die deel uitmaakt van den ver- bindingsweg tusschen twee voormalige stadspoorten (Damm- tor en Eckemeckertor) draagt nu nog den naam van Alte Markt en deze ligt op ongeveer 100 m van den voormaligen im- munitas muur.

Oorspronkelijk was er een zeer opvallend onderscheid tusschen het territorium der geestelijkheid — de „vryheyd”, zooals het in oude oorkonden wel wordt genoemd — en het bedrijvige suburbium. Toch bleef het claustrale gebied z'n kloosterlijk karakter niet ten volle behouden. In den loop der eeuwen wer- den de meeste kapittels rijk, met name de Domkapittels en de positie van kanunnik werd meer een meer een begeerd ambt voor de jongere zoons van adellijke geslachten. Naarmate het

¹⁾ Zie schr. artikel in het Jaarboekje van Oud-Utrecht 1938.

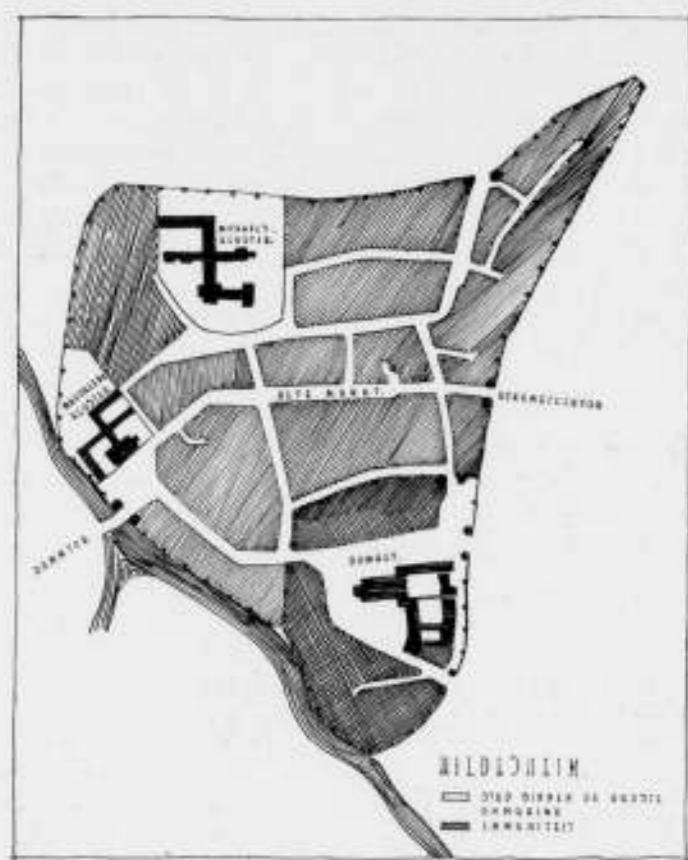

XANTEN.
— STAD
— IMMUNITAS
STADSPAN VAN XANTEN AAN DEN RIJN.

vermogen toenam, werden de Domheeren steeds meer in be- slag genomen met de in stand houding van het verworven bezit en het beheer der uitgestrekte landerijen, die aan het kapittel toebehoorden. De plichten van den veelvuldigen dienst op het koor konden in ruime mate aan vicarissen worden over- gedragen. De kapittels verwereldlijkten, weliswaar niet ineens, maar toch vanaf het eind der negende eeuw, geleidelijk aan. De Domheeren gingen afzonderlijk wonen in eigen huizen; het werden in plaats van reguliere, seculaire kanunniken.¹⁾ De secularisatie der kapittels gaf aan de immunitas weer een geheel ander aanzien. Ruimtelijk waren ze er niet op be- rekend. Te Münster wist het Dom-kapittel zich ruimte te ver- schaffen door de familia, die tot dusverre binnen de burcht- muren had gewoond, naar de stad te verwijzen. Elders bleek het mogelijk de immunitas te vergrooten en een krans van „Domkurien” rond de burchtmuren te bouwen, waarna deze uitleg natuurlijk zonder meer als claustraal gebied werd be- schouwd. Het kapittel van Oud-Munster te Utrecht slaagde er mat moeite in zeven huizen op eigen terrein te bouwen, waarna er nog twee op het aangrenzend gebied van den St. Maartens- dom werden gezet. Maar ook kwam het voor, dat domheeren zich huizen bouwden op erven, die in het geheel geen verbind- ing met hun immunitas hadden en dus ergens in de profane stad woonden, zonder hun claustrale rechten prijs te geven.²⁾ De omstandigheid, dat de kapittels in zulke gevallen geen af- gerond geheel vormden, gaf al aanleiding tot juridische con- flicten. De onderlinge verhoudingen tusschen stad en kapittel werden echter pas met recht ingewikkeld, toen de steden zelf sinds de elfde eeuw ommuurd werden. Zoolang de bewoners van het suburbium bij gevaar een toevlucht in de burcht zoch- ten, sprak het vanzelf, dat ze ook bij de verdediging hielpen, maar welke verplichtingen hadden de hooge heeren van het kapittel ten opzichte van den stadsmuur, die hun immunitas mede omsloot? Dit vraagstuk werd nog gecompliceerder, wan- neer zooals te Minden, te Spiers en te Hildesheim de immuni- tas muur gedeeltelijk met den stadsmuur samenviel en de burgerij dus belang had bij het in verdedigbaren staat blijven van den immunitas muur, waarover zij geen zeggenschap had. De domheeren van Spiers veroorloofden zich in den buitenmuur

¹⁾ Soms maakte een of andere gebeurtenis een plotseling einde aan de „vita canonica”. Zoo moet een groote brand in 1100, die den Dom te Os- nabrück en zijn nevengebouwen in asch legde, aanleiding zijn geweest, dat de mede verbrande broederhof (curia fratrum), het monasterium, niet werd herbouwd, maar de domheeren in afzonderlijke huizen gingen wonen. Te Merseburg wordt in 1177 voor het eerst van claustrale huizen (Dom- kurien) geref. Hier bleef echter tot 1400 toe een deel van de domheeren samenwonen en verkregen enkel de zg. canonici majores eigen huizen.

²⁾ Blijf ergens het monasterium, na aan z'n oorspronkelijke bestemming te zijn onttrokken, bestaan, dan werd het voor zeer uiteenlopende doel- cinden gebruikt: als kapittelzaal, als school of als choraalhuys, ook wel als rechtsgebouw, ziekenhuys of taveerne.

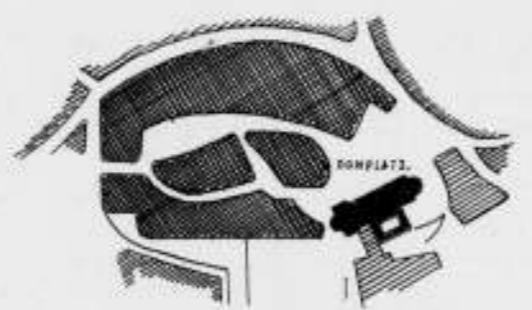
STADSPLAN VAN HILDESHEIM

kleine poortjes te maken en konden dus 's avonds, nadat de stadspoort gesloten was, naar buiten gaan, maar bovendien konden zij iedereen de „vryheyd” en daarmee de stad binnendoors, zonder dat de stadswacht het kon verhinderen.

Dat de kanunniken, als geestelijken, vrijdom van belasting en accijns genoten, was op zich zelf niet zoo erg, maar bedenkelijker werd het als de eerwaarde heeren binnen de burchtmuren gelegenheid gaven allerlei bedrijf uit te oefenen, dat daardoor aan het toezicht van stadsbestuur en gildemeesters bleef onttrokken. Er waren trouwens kanunniken, die er de voorkeur aan gaven op hun landgoed een ridderhofstede te bewonen en er dan geen bezwaar in zagen de sombere claustrale woning, die te hunner beschikking stond, aan welgestelde burgers te verhuren. Deze konden zich zodoende binnen de immunitet nestelen en wisten op allerlei wijze van het wonen op immuun gebied partij te trekken. Officieel was zulk een transactie niet geoorloofd en het Utrechtsche kapittel van St. Jan moest dan ook in 1344 en later telkens weer het verhuren, verkoopen of verpanden der claustrale woningen aan anderen dan leden van het kapittel verbieden.

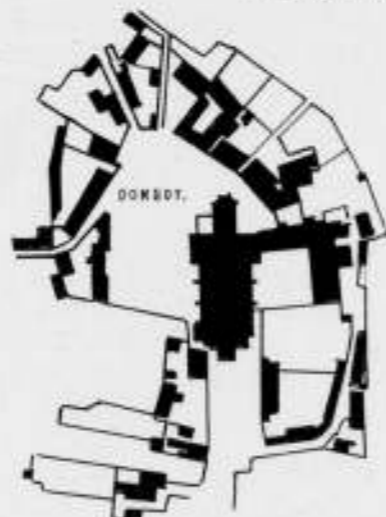
Ook de onschendbaarheid van de immunitet in strafrechtelijke zin bracht eigenaardige toestanden mede. Bisschoppelijk personeel en wat zich verder als onderhoorigen binnen de burchtmuren bevond, kon in de stad zich vrijelijk aan allerlei misdrijf schuldig maken en ter rechter tijd zich aan vervolging onttrekken. Weliswaar vond het kapittel in ernstige gevallen wel aanleiding om den schuldige uit te leveren, maar ook kwam het voor, dat de vervolgen burgerij met geweld de immunitet binnendrong om een voortvluchtige te achterhalen.

Eveneens kon het marktrecht aanleiding zijn, dat de goede verstandhouding tusschen stad en immunitet tijdelijk of blijvend werd verstoord. In den Karolingischen tijd werden de markten nog bij de Munsterkerk gehouden. In enkele steden (Osnabrück) bleef ook in later tijd het marktterrein binnen de immunitet en vrij algemeen werd de jaarmarkt bij den Dom

BAMBERG.

VOORM. IMMUNITET

MINDEN i. W.

IMMUNITETEN VAN BAMBERG EN MINDEN IN W.

gehouden. Te Passau wordt het suburbium ook wel „Neumarkt” genoemd, zoodat er aanleiding is een voormalige „Altmarkt” binnen de immunitet te onderstellen. Ook als het markthouden in het suburbium reeds lang regel is, blijft de immunitetsmarkt op een of andere wijze voortbestaan. In 1324 schaft de raad van Spiers de veemarkt bij den Munster af, ten einde de rust van het claustrale gebied te bevorderen. Elders echter opent het kapittel zelf een markt binnen de „vryheyd” in concurrentie met die van de stad. Het kapittel kon dan, zooals bv. te Naumburg geschiedde, marktgeld heffen, dat niet aan de stad behoefde te worden afgedragen. Natuurlijk zochten dan de stedelijke overheden naar middelen om het marktverkeer op immuun terrein te verhinderen. Ze namen goederen in beslag, die de stadspoort moeten passeeren om de immunitet te bereiken en verboden de burgerij op den „Doemhoff” ter markt te gaan. De Keulsche raad verbiedt in 1450 de ingezetenen en ook die van het aan de overzijde van den Rijn gelegen Deutz op het immune gebied van Crosz-St Martin levensmiddelen te koopen en de raad van Bamberg gaat nog een stapje verder en ontzegt bovendien den immunitets-bewoners den toegang tot de stedelijke markt.

Dat de aanwezigheid der geestelijke enclaves midden in de burgerlijke stad een voortdurende aanleiding tot conflicten tusschen stad en immunitet moest wezen, is duidelijk. Men kon elkander aardig dwars zitten, al zal het niet altijd zoo hoog gelopen zijn als te Bamberg, waar in 1435 de burgerij de immunitet van de abdij op den Michaëlsberg binnendrong, het kerkinterieur verwoestte en de bijgebouwen in brand stak!

Op zich zelf zijn al die juridische verwickelingen zeer interessant, maar ze verdienen onze belangstelling slechts in zooverre ze van eenigen invloed op de ontwikkeling van het stadsplan zijn geweest. De ommuring der immunitet was noodzakelijk, zoolang de stad zelf zich de weelde van een eigen omwalling niet kon veroorloven. Nadien was ze eigenlijk overbodig, al kan

ze bij een conflict tusschen den bisschop en de stad nog wel eens van nut zijn geweest. Reeds in de Middeleeuwen werd de immunitetsmuur hier en daar als hinderlijk beschouwd en geslecht. Te Paderborn bleef de scheiding tusschen het claustrale gebied en de stad door kettingen, te Worms en te Spiers door grensstenen gemarkeerd. Elders, waar, zooals in het Saksische Meissen en het Hessische Fritzlar, de Dom zich hoog boven de benedenstad verheft, heeft de immunitet haar karakter van Domburch tot in onzen tijd voortreffelijk bewaard. Maar overigens is de scheiding tusschen stad en immunitet in den loop der eeuwen zoozeer vervaagd, dat alleen een goed kenner der plaatselijke historie de voormalige grenzen nog weet aan te wijzen. Toch ligt hier en daar in een vergeten stadje nog wel een oude immunitet te droomen, zooals in het even over onze landsgrens gelegen Xanten.

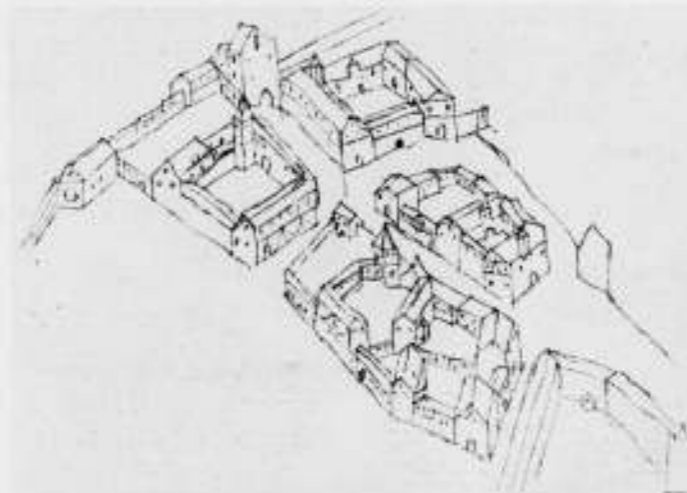
Naast veel wat overeenstemt, is er toch ook een groote verscheidenheid in den aanleg der oude immuniteten. Zoowel de natuurlijke ligging als de snelle groei van de profane stad kon aan een immunitet elke mogelijkheid van expansie ontnemen. In dat geval stonden de claustrale huizen dicht opeen, soms slechts door een nauwe gang van de kathedraal gescheiden. Maar elders, vooral als het kapittel de „vita canonica” niet of nauwelijks meer gekend had, lagen de woonhuizen der kanunniken in wijden krans rond de kapittelkerk, geheel vrij, op ruime erven met vruchtboomen beplant. Zulk een aanleg moeten de Utrechtsche immuniteten van St. Pieter en van St. Jan hebben gehad. Jammer, dat zulk een aantrekkelijke aanleg van een „vryheyd” in ons land niet zóó bewaard is gebleven, als we haar in Engeland wel hebben aangetroffen. Te Utrecht werden, toen de kapittels gaandeweg verarmden, de terreinen verkaveld en zoowel aan de voor- als aan de achterzijde kregen ze een aaneengesloten bebouwing, terwijl bovendien het in het midden gelegen kerkhof door nieuw aangelegde straten aan het zoo karakteristiek isolement (zie de plattegrond van Minden) werd

onttrokken. Trouwens het blijft nog raadselachtig, dat de vier Utrechtsche kapittels, die met de Hervorming mede gingen, hun leven tot den Franschen tijd hebben gerekt. Het ambt van kanunnik had door het wegvallen van den koordienst in de collegiale kerk zijn diepere beteekenis verloren en het kapittel bleef nadien een college van adellijke heeren, die als rentmeesters het slinkend vermogen der instelling beheerden, tot Napoleon in 1811 aan hun onwezenlijk en eenigszins ridicul bestaan een einde maakte.

Toch hebben de immuniteten voor de historie van onzen stedenbouw beteekenis. De bisschopshof is de kern, waaruit de stad is gegroeid, doch hij wordt daardoor niet het organisch centrum der stad, daar het bestuurlijk en het economisch centrum, raadhuis en markt, buiten z'n muren zijn gelegen. Daardoor krijgen de plattegronden van bisschopsteden iets verwrongens, vooral, wanneer er, zooals te Utrecht meer immuniteten bijeen liggen. Dan wordt een natuurlijke groei der stad in hooge mate belemmerd en moet er rond en tusschen de immuniteten door gebouwd worden. Te Paderborn moest de doorgaande weg om de Domburch heen gelegd worden; te Utrecht buigt de „nije weg”, die van de Bilt komt en op den Domtoren is gericht, in wijden boog om de immunitet van St. Jan.

De plattegronden van onze Middeleeuwsche steden hebben den naam van grillig te zijn, „un amas de maisons, entassées péleméle, sans système, sans économie, sans dessein.” Stellig waren de middeleeuwers minder geneigd om langs een strak lijntje te werken als hun meer mathematisch geschoolde nakomelingen uit den renaissance-tijd, maar toch valt er veel schijnbaar willekeurigs in het stratenplan onzer oude steden te verklaren uit de noodzakelijkheid, dat met allerlei rechtsverhoudingen moest worden rekening gehouden. Voor de vruchtbare analyse van een middeleeuwsche stad is dan ook bekendheid met het wezen der immunitet en de historische ontwikkeling er van onontbeerlijk. Nov. 1940.

DAAN JANSEN.

DOMKURIEN TE BAMBERG NAAR EEN OUDE TEEKENING

MEDEDELING VAN DE „COMMISSIE BOUWCONSTRUCTIES”.

De „Commissie Bouwconstructies”, ingesteld door den Bond van Nederlandsche Architecten, belast met het ontwerpen van bouwconstructies, die zich aanpassen aan de tegenwoordige bouwmaterialen-positie van Nederland, heeft het volgende werkprogramma opgesteld:

1. Fundamenten en mortels;
2. Binnendeurenkozijnen in lichte scheidingswanden, in halfsteensmuren, in muren van een steen en dikker, benevens kastdeurenkozijnen;
3. Buitendeurenkozijnen;
4. Buitenraamkozijnen met naar binnen draaibare ramen, met naar buiten draaibare ramen, voor schuiframen, voor klep-ramen en voor erkerramen;
5. Keukenbetimmeringen, omvattende keukenkasten en aanrechtbetimmeringen;
6. Dakkapellen;
7. Gootconstructies, muurafdekkingen, enz.;
8. Afvoer van hemelwater;
9. Trappen;
10. Balcons en veranda's.

Zij zal buiten beschouwing laten de dakconstructies, de vloerconstructies en de wandconstructies, welke bestudeerd worden door een commissie, ingesteld door het Centraal Instituut voor materiaalonderzoek.

Fundamenten en mortels.

In streken waar veel zand aanwezig is, zou in aanmerking kunnen komen de kalkzand- of Pisébouw, beschreven in het daarover handelende werk van Engel. Ook de architect Carl Siebold heeft in zijn werk „Viventi Satis”, 2e deel, „Oude bouwwijzen in nieuwen vorm” deze bouwwijze verdedigd, die in Duitschland in 1842 door Prochnow werd ingevoerd.

Zand wordt met 10-12% kalk zoo droog mogelijk vermengd en dooreen gewerkt, zoodat het er in gereed zijnden toestand uitziet als even bevochtigd zand.

Daarna wordt het laagsgewijze in bekistingen of in vooraf gegraven fundeeringssleuven gebracht en vastgestampt tot de stamper klinkt, of zich het water aan de oppervlakte vertoont. Na het stampen kunnen de bekistingen direct worden verwijderd en opnieuw worden gebruikt.

De vervaardiging van kalkzandmuren geschiedde in Zweden reeds voor honderd jaren, toen de architect Ryden in 1828 de door brand vernielde stad Boras met kalkmortel-huizen herbouwde. Hij paste echter niet de stamp- doch de gietmethode toe. De kalkzandbouwwijze schijnt van Zweden naar Duitschland te zijn overgewaaid. De eerste kalkzandsteenhuizen vindt men in Pommeren.

Bij de Deutsche kalkzandstampbouwwijze wordt de kalk meestal als kalkmelk (1 deel kalk op 8 à 10 deelen zand) toegevoegd. Moet de stampmassa snel verhard, dan kiest men een verhouding 1 deel kalk, 1 deel cement en 6 tot 8 deelen zand en voor fundamenten 1 deel kalk, 5 deelen zand en 5 deelen baksteenpoeder.

Slakken en sintels kunnen eveneens worden gebruikt. Bindmiddel kalk met of zonder cement of tras, mengverhouding ongeveer 1 deel bindmiddel, 2 deelen zand en 6 tot 8 deelen slakken.

Betonnen huizen zouden gemaakt zijn van 1 deel cement, 6 deelen zand en 14 deelen slakken van een gasfabriek; voor fundeeringen dus stellig een goedkoop product.

Hoewel de „Commissie Bouwconstructies” voorstellen tot doelmatige buiten- en binnenwandconstructies in hoofdzaak aan de nevens haar werkende bovenvermelde commissie overlaat, zoo wil zij toch de aandacht er op vestigen, dat ter compensering van de noodzakelijke kostenvermeerdering van het

bouwen ten gevolge van de aanpassing aan de huidige materialen-positie, zonder eenig bezwaar van slappere metselmortels voor het optrekken van buiten- en binnenmuren kan worden gebruik gemaakt, dan thans algemeen gebruikelijk is. Niet slechts wordt met deze mortels, mits oordeelkundig in verband met het doel samengesteld, voldoende sterk werk en voor buitenmuren alleszins voldoende waterdichtheid bereikt. Deze slappere mortels hebben bovendien het voordeel, dat het daarmee opgetrokken muurwerk minder broos wordt, veeleer een zekere taaheid verkrijgt, waardoor ongelijke zettingen, die in het algemeen nooit geheel te vermijden zijn en in dezen tijd wellicht nog eerder zullen voorkomen, niet zoo spoedig scheuren veroorzaken. Op grond van het bovenstaande verdient toepassing van de in ons land vervaardigde schelpkalk zeer sterk aanbeveling en wel in de volgende door de Vereeniging van Nederlandsche Schelpkalkfabrikanten aanbevolen samenstellingen:

Sterke mortel	1 schelpkalk	¼ cement	3 zand
Basterd-mortel	1 schelpkalk	¼ cement	4 zand
Pleistermortel	1 schelpkalk		3 zand
Voegspecie	1 schelpkalk		2 zand
Waterdichte mortel	½ schelpkalk	1 cement	3½ zand
Waterdichte mortel, uitsluitend voor werk onder water	1 schelpkalk	1¼ cement	2½ zand

Kozijnconstructies.

Bij het onderzoek naar de kozijnconstructies is de noodzakelijkheid gebleken om te zoeken naar een doelmatig materiaal voor klossen.

Klossen in muurwerk, ter bevestiging van verschillende betimmeringen, zooals plinten, buik- en andere muurlijsten, smetplanken van trapleuningen en voor de bevestiging van leidingen moeten in dezen tijd niet meer van hout gemaakt worden. Weliswaar wordt voor dergelijke klossen veelal van afvalhout gebruik gemaakt, doch in dezen tijd van houtschaarschte kan, zooals nader zal blijken, alle houtafval op betere wijze gebruikt worden. Bovendien geven ingemetselde klossen steeds een minder goede bevestigingsconstructie. Door het vocht uit het metselwerk of het beton zwellen zij aanvankelijk en moeten derhalve later minstens evenveel krimpen, waardoor zij, zelfs bij zwaluwstaartvorm los zullen gaan zitten. Bovendien eischen zij soms bredere betimmeringen, soms bekleding met metaalgaas of steengas om het pleisteren over hout mogelijk te maken. Er bestaan thans verschillende materialen, die evenals hout spijkerbaar en schroefbaar en tevens spijkervast en schroefvast zijn, doch die boven hout het voordeel hebben, dat zij niet werken en dat de aanhechting van de mortel dientengevolge in stand blijft en de pleister zonder eenig bezwaar over klossen van dergelijk materiaal kan worden doorgevoerd. Ofschoon verschillende soorten van lichtbeton, zooals bimsbeton, slakkenbeton, gasbeton en voorts ook houtgraniet goed spijkerbaar zijn, zoo hebben sommige dezer materialen het groote nadeel, dat zij niet spijkervast zijn, zoodat spijkers en schroeven er niet voldoende vast in hechten.

Voor zoover men niet over objectieve gegevens dienaangaande beschikt, moet ieder voor zich door een gemakkelijk uit te voeren proef de spijker- en schroefvastheid van dergelijke materialen onderzoeken. Zeer goede resultaten t.a.v. spijkeren schroefvastheid geeft houtbeton, vooral wanneer dit gemaakt is van gemineraliseerd afval van hardhout. Een dergelijk materiaal, het „fire-brake”, oorspronkelijk bedoeld als brandwerend materiaal, blijkt uitstekende spijker- en schroefvastheid te bezitten. Bij de bestudeering van de kozijnconstructies voor binnendeuren heeft de commissie van de beschikbaarheid van dit en overeenkomstig materiaal gebruik gemaakt.

Aangezien ook staal slechts in beperkte mate in ons land ter beschikking is, zal ruimere toepassing van stalen ramen het euvel van te kort aan hout slechts verplaatsen naar het staal.

Ter vervanging van hout heeft de commissie allereerst aan machinaal vervaardigd, zeer dicht en vast beton, zooals schokbeton en trilbeton gedacht. Uitvoering in beton, zoowel van de kozijnen als ook van de ramen en eventueel van de deuren acht de commissie uitsluitend voor enkele utilitaire gebouwen, voor veestallen en fabrieksruimten toelaatbaar. De combinatie van houten deuren en ramen met betonkozijnen acht de commissie niet doelmatig; zij is van oordeel, dat in het algemeen houten deuren en ramen tegen hout hun aanslag moeten vinden. Deze eisch klemt h.i. vooral zeer sterk bij buitenkozijnen. Bij binnenkozijnen kan het bezwaar voor den aanslag tegen hard, onveerkrachtig materiaal nog door tusschenvoeging van schokdempend materiaal, als caoutchouc, ondervangen worden, zooals bij stalen binnendeurenkozijnen met houten binnendeuren veelvuldig wordt toegepast. Voorts geeft het afhangen en het sluitbaar maken van houten ramen en deuren in betonnen kozijnen bezwaren, die wel opgelost kunnen worden, doch waarbij deze oplossingen eenzijdig tamelijk kostbaar worden, anderzijds de vrijheid van de toe te passen sloten en scharnieren zeer sterk inperkt.

De commissie heeft voorts overwogen de mogelijkheid om bij handhaving van de in ons land gebruikelijke kozijnconstructies de daarbij gebruikelijke houtzwaarten te reduceeren. Deze methode, waarnaar ieder wel het eerst zal hebben gegrepen om tot houtbesparing te geraken zonder meer staal te gebruiken en waarvan oplossingen dan ook hier en daar reeds gepubliceerd zijn, heeft echter eenige bezwaren, waarom de commissie unaniem van oordeel is, dat een oplossing in andere richting moet worden gezocht.

Toepassing van zeer licht kozijnhout heeft weliswaar het voordeel, dat de absolute krimphaad van het hout ten gevolge van de geringe afmetingen in beide richtingen t.a.v. de gebruikelijke kozijnzwaarten gereduceerd is, daartegenover staat het nadeel, dat bij de in ons land gebruikelijke kwaliteit en vochtigheidsgraad van het kozijnhout het euvel van het krom- en schelutrekken van het hout, vooral ter plaatse van naast sponningen overblijvende dunne houtstrooken t.o.v. de gebruikelijke constructies zal verergeren. Het bezwaar van tijdens de geheele periode van den opbouw en aan regen en wind en aan beschadiging door ruwe behandeling en materiaaltransport te zijn blootgesteld, wordt bij dergelijk zeer licht kozijnhout ernstiger. Het gevaar van doormetselen der stijlen vermeerderd, indien daartegen niet bijzondere voorzieningen worden getroffen. Door de weinig zorgvuldige wijze, waarop vooral in den massa-woningbouw veelal de scharnieren worden bevestigd, loopt zoowel het lichte kozijnhout zelf als de vaste stand en de bevestiging van een dergelijk licht kozijn aan den muur gevaar. Tenslotte, en dat heeft bij eenige leden der commissie den doorslag gegeven, wordt bij toepassing zelfs van de uiterste verkleining der doorsnede van het kozijnhout toch nog slechts een betrekkelijk geringe houtbesparing bereikt. De commissie is van oordeel, dat de rationeële methode, waarop het aan de Nederlandsche deurenfabrikanten gelukt is met sterke beperking van de houtzwaarte een betere deur te leveren, een richtsnoer voor een bezuiniging kan zijn, die tevens kwalitatief een verbetering beteekent. Op grond van deze overweging zoekt zij de oplossing der tegenwoordige moeilijkheden in de richting van den montagebouw, waarbij niet slechts zooals tot dusver gebruikelijk de binnendeuren en soms ook de buitendeuren kant en klaar door de fabrieken worden geleverd, doch waarbij deuren en ramen, afgehangen en sluitbaar gemaakt in hun omrandingen door de fabrieken worden geleverd en eerst in de periode van de afwerking, dus nadat het gebouw onder de kap of het plat is gebracht en de dakpannen of het cementmestiek is gelegd, nadat dus reeds veel vocht uit het metselwerk verdwenen is, worden aangebracht.

Door ook voor de deur- en raamkozijnen tot den montagebouw over te gaan, wordt voortgegaan in de richting, waarin het bouwen zich reeds gedurende geruimen tijd ontwikkelt. Het behoeft geen betoog, dat montagebouw vele voordeelen biedt. Doordat voor dergelijke kozijnen, evenals voor de ramen en de deuren gestoomd en kunstmatig gedroogd hout wordt gebezigd, daar waar groote afmetingen noodig mochten zijn, smallere strooken tegen elkaar kunnen worden gelijmd, terwijl bovendien door het aanbrengen in het gebouw, nadat dit waterdicht is afgedekt en reeds een gedeelte van het in het metselwerk gebrachte vocht kan zijn verdampt, wordt bereikt, dat de ramen en deuren nauwkeurig in hun sponningen blijven passen. Het afhangen, evenals het inhakken en aanbrengen van sloten, sluitingen en sluitplaten kan in de fabriek machinaal met groote zorgvuldigheid en nauwkeurigheid geschieden. Voorts kan door dezen montagebouw de bouwtijd bekort worden.

Voor de bevestiging van de later — in de periode van de afwerking — aan te brengen kozijnen meent de commissie voor binnendeuren klossen van een spijkervast en schroefvast beton te moeten benutten. Voor de buitenkozijnen is de commissie gekomen tot een combinatie van hoogst eenvoudig gevormde, sponninglooze omlijstingen van beton, waartegen de montagekozijnen aan den binnenkant worden bevestigd. Dit heeft het voordeel, dat de opbouw daardoor meer overeenkomstig de in ons land gebruikelijke en vertrouwde methode kan geschieden, terwijl bovendien daardoor ook het aspect een Nederlandsch karakter behoudt.

De commissie is over de door haar ontworpen uitwerking van dit denkbeeld van montagebouw, gecombineerd met spijkervaste klossen en eenvoudige betonnen omlijstingen in overleg getreden met eenige betonfabrikanten en eenige deurenfabrikanten. Bij dit overleg is haar gebleken, dat verschillende deurenfabrikanten reeds zochten naar een bevredigende oplossing voor het door de commissie voorgestane principe van den montagebouw en derhalve zeer gaarne bereid waren proefstukken te vervaardigen, terwijl ook eenige betonfabrieken aan het maken van proefconstructies medewerken.

Zoolang dit overleg met verschillende fabrikanten nog aan den gang is en over de proefconstructies nog geen oordeel kan worden uitgesproken, meent de commissie goed te doen, de door haar ontworpen constructies nog niet te publiceeren. De commissie is n.l. van oordeel, dat de door haar aangegeven oplossingen alleen voor toepassing mogen worden aanbevolen, indien het blijkt, dat deze ook inderdaad door de deurenfabrikanten in uitstekende kwaliteit en tegen redelijken prijs kunnen worden vervaardigd, terwijl toepassing van deze details, waarbij dat deel, dat onze kozijnen vervangt op de voor kozijnen gebruikelijke wijze zou worden uitgevoerd en daarbij het maken der deuren en ramen, het maken der kozijnen en het afhangen en sluitbaar maken in geheel verschillende handen zou liggen, zou voeren tot een h.i. ongeoorloofde achteruitgang van de kwaliteit. Daartegenover is de commissie van oordeel, dat zoo de thans onderhanden proefnemingen gunstig resultaat opleveren, de door haar ontworpen montage-constructie niet zal zijn een tijdelijke en ongewenschte doch noodzakelijke noodoplossing, doch met vermindering van houtverbruik een constructieve verbetering beteekent, die derhalve ook na dezen abnormalen tijd toepassing zal blijven verdienen.

Zoodra de proefnemingen, waaraan met spoed gewerkt wordt, bevredigende resultaten zullen hebben opgeleverd, zullen verdere publicaties volgen.

De commissie deelt voorts mede, dat ook t.a.v. betonnen dakgoten, muurafdekkingen, enz. thans proefnemingen in uitvoering zijn.

's-Gravenhage, December 1940.

OVER BOIS FLEURI

Het artikel van den Heer Schelling over enkele natuursteen-soorten in het Bouwkundig Weekblad No. 50/1940 geeft mij aanleiding nog iets mede te deelen over de Bois Fleuri. Deze steensoort heb ik kunnen toepassen voor een gevelbekleding over een lengte van ruim 50 m, toevallig ook in samengaan met Noorsch kwartsiet, in het zelfde artikel besproken.

Alvorens tot toepassing van Bois Fleuri over te gaan, heb ik mij geïnformeerd bij de eigenaars van de groeve, het Huis Fèvre & Cie te Parijs, omdat men met het toepassen van kalksteen-soorten niet altijd even gunstige ervaringen opdoet.

Als punt van uitgang voor deze informatie vroeg ik den HH. Fèvre & Cie, of de Bois Fleuri ongeveer gelijk was aan de Corgoloin, die ik kende en waarvan ergens staat „Roche compacte à pâte fine avec oolithes et polypiers gris jaunâtre” en van groote drukvastheid. Ik dacht mij de Bois Fleuri uit de zelfde streek (Côte d'Or).

De Firma schreef mij o.a. het volgende:

„De steensoort Bois Fleuri komt voor in het Juragebergte in de nabijheid van Zwitserland, in een streek ongeveer 200 km van Corgoloin verwijderd.

De ligging van de groeve, de carrière des Petites Rippes, is in exploitatie tusschen Bourg en Nantua.

De Bois Fleuri is van nature geheel verschillend aan die van de Corgoloin; terwijl de Corgoloin zich niet zonder gevaar in de maanden October-Maart laat ontginnen, is daarentegen de ontginning van de Bois Fleuri zonder eenig risico mogelijk in het slechtste seizoen.

Wij beschouwen deze steen als het meest solide materiaal dat men kan vinden en onze meening daaromtrent is gebaseerd op het volgende:”

Hierna volgt dan een vergelijking van de Bois Fleuri met het graniet, waarbij zij opmerken, dat het graniet de reputatie heeft van een buitengewone deugdelijkheid. Onderzoekt men echter een granietgroeve aandachtig, dan dient erkend, dat de hoogere lagen betrekkelijk zacht zijn ten opzichte van de diepere lagen. Dit komt voort uit het verschil in temperatuur van de respec-

tieveelike lagen met de daarmee samengaande verschijnselen van verschuivingen en die de verschillende elementen waaruit graniet is samengesteld, kwarts, veldspaat, glimmer, ontbinden. Na duizendtallen jaren heeft meerendeels het graniet afrondingen van de gebergtekam gekregen.

Dan vervolgt zij in bovenstaande vergelijking met graniet:

„Het onderzoek van de geologische lagen, waarin wij de Bois Fleuri ontginnen, geeft ons er rekenschap van, dat de blokken aan de oppervlakte, blootgesteld aan de ongestadigheid van het weer sedert het Jura-tijdperk, harder zijn dan de met kalkgesteente bedekte diepere lagen; bovendien is vast te stellen, dat deze blokken in de lucht sedert duizenden jaren aan het meest strenge klimaat, met telkens terugkeerende winters met temperaturen van ongeveer 25° C. zijn blootgesteld, geen enkel verlies aan samenhang vertoonen.

Op deze wijze is ten duidelijkste aangetoond, volgens ons inzicht, dat de weerstand tegen temperatuurswisselingen superieur is aan die van graniet.

Een Gallo-Romeinsche tempel, gelegen in de streek Izernore (1600 km boven de zeespiegel) is uitgevoerd in een steen van dezelfde structuur als de Bois Fleuri.

Een onderzoek wijst uit, dat de scherpe kanten van de steen van dezen tempel nog niet beïnvloed zijn door de slechte weersgesteldheden, de hoeken der blokken zijn nog even scherp als in den tijd van zijn oprichting.”

De Firma eindigt haar schrijven met een opmerking over de goede outillage van haar carrière, waardoor blokken van groot afmeting kunnen worden gewonnen.

Het voorgaande bevestigt dus het gunstig oordeel over deze steen, doch ook mijn overtuiging is, dat zelfs deze harde kaasteensoort haar poli op den duur in de buitenlucht verliest en dat doen de meeste granietsoorten toch niet!

Ik meende, geachte Redactie, tegenover de ernstige studie, die de Heer Schelling van de Bois Fleuri heeft gemaakt, ook mijn „steentje” te moeten bijdragen.

TH. VAN BRANINGEN

STUDIEKRING RESTAURATIE VAN OUDE TEEKENINGEN

Het Dagelijksche Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten heeft besloten tot het instellen van een Studiekring ter bestudeering van het vraagstuk van de restauratie van oude monumenten.

In dezen Studiekring zullen in het bijzonder de volgende punten worden behandeld:

a. het restaureeren van oude monumenten, met het oog op het behoud van oude cultuurwaarden, dus uit een oogpunt van het bewaren van objecten die historische herinneringswaarden hebben en uit dit oogpunt belangrijk zijn voor de geschiedenis van ons volk. Daarbij is het uit den aard der zaak mogelijk, dat de geschiedenis en de personen die daarbij een rol speelden, in dit geval nog belangrijker zijn dan het gebouw zelve.

b. het restaureeren van oude monumenten om bouwkunst-historische redenen, dus om het bewaren van oude bouwkunst en het bewaren van bepaalde karakteristieke stadsbeelden, welk laatste punt in het bijzonder is belicht op de vergadering van 16 Maart j.l.

c. het restaureeren van gebouwen als een basis voor het aankweken en onderhouden van het goede ambacht, en tenslotte

d. het restaureeren van oude gebouwen, met het oog op het aankweken van den zin voor het zuiver Nederlandsche bouwen onder de architecten.

Prof. Dr. Ir. D. F. Slothouwer, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft, heeft zich bereid verklaard als voorzitter van dezen Studiekring op te treden.